

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

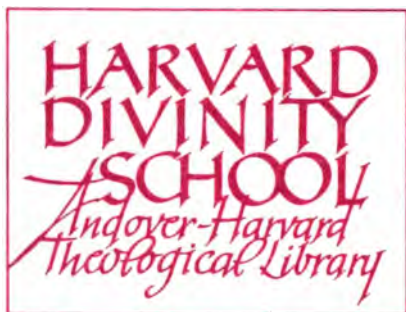
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

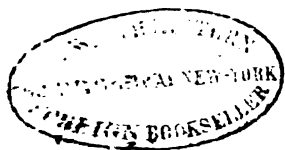
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Ezra Abbot Jr.

Feb. 9, 1859.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS 435

LECTURE 1

1.1. Introduction

1.2. The Hamiltonian

1.3. The Schrödinger Equation

1.4. The Harmonic Oscillator

1.5. The Free Particle

1.6. The Particle in a Box

1.7. The Tunneling Effect

1.8. The Scattering Problem

1.9. The Asymptotic States

1.10. The S-Matrix

1.11. The Born Approximation

1.12. The Partial Wave Expansion

1.13. The Phase Shift

1.14. The Resonance

1.15. The Breit-Wigner Formula

1.16. The Optical Theorem

1.17. The Unitarity Condition

1.18. The Dispersion Relations

1.19. The Analyticity of the S-Matrix

1.20. The Crossing Symmetry

1.21. The Regge Poles

1.22. The Pomeron

1.23. The Pomeron Regge Pole

1.24. The Pomeron Trajectory

1.25. The Pomeron Coupling

1.26. The Pomeron Exchange

1.27. The Pomeron Regge Pole

1.28. The Pomeron Trajectory

1.29. The Pomeron Coupling

1.30. The Pomeron Exchange

**EUSEBII PAMPHILI
 DE
 VITA CONSTANTINI
 LIBRI IV.
 ET
 PANEGRICUS
 ATQUE
 CONSTANTINI
 AD SANCTORUM COETUM
 ORATIO.**

EX NOVA RECOGNITIONE
 CUM INTEGRO HENRICI VALESII COMMENTARIO
 SELECTIS BEADINGI STROTHII ALIORUMQUE
 OBSERVATIONIBUS

EDIDIT

SUAS ANIMADVERSIONES EXCURSUS ATQUE INDICES

ADIECIT

FRIDERICUS ADOLPHUS HEINICHEN

PHILOS. D. ET AA. LL. M. REVER. MINIST. CANDIDATUS SOCIETATIS
 HISTORICO-THEOLOGICAE LIPS. SODALIS.

L I P S I A E

APUD GUILIELMUM NAUCKIUM.

M D C C C X X X.

603.5
E80.36
H2

P R A E F A T I O.

Cum, quae nuper prodiit, editionem meam Eusebii historiae ecclesiasticae quamvis satis adhuc mancā et imperfectam esse, ipse facile sentiam, tamen non plane displicuisse viris doctis, laetus cognoverim, nunc quidem novam librorum quos de vita Constantini Magni scripsit Eusebius, eiusdemque panegyrici et Constantini ad sanctorum coetum orationis editionem parare, mihi visum est. Quarum quidem scriptionum quamvis, si cum historia Eusebii ecclesiastica contentantur, longe minorem dignitatem esse confitendum sit, cum saepius plenis potius buccis laudes canat Constantini sui quam historiam scribat Eusebius¹⁾, et

1) Vide quae animadverti ad V. C. I, 11. p. 24 sqq. Add. Socrat. H. E. I, 1. 10. Cf. Lucian. quomodo historia conscribenda sit T. II. p. 9. ed. ΒΕΙΤΣ. πρώτον γε εκείνο, ἡλίκον ἀμαρτάνουσιν, ἐπισκοπήσωμεν. ἀμελήσαντες γὰρ οἱ πολλοὶ αὐτῶν τοῦ ἱστορεῖν τὰ γεγενημένα, τοῖς ἐπαίνοις ἀρχόντων καὶ στρατηγῶν ἐνδιατρίβουσι· τοὺς μὲν οἰκείους, εἰς ὕψος ἐπαίροντες, τοὺς πολεμίους δὲ, πέρα τοῦ μετρίου καταφρόντοντες· ἀγνοοῦντες ὡς οὐ στενῶ τῷ Ἰσθμῷ διώρισταί καὶ διατεταί-

vel iis qui non delictuaria sint fastidii homines, haec Christiana Eusebii Cypriacella et Constantini ipsius oratio stomachum movere saepius debeat²⁾, tamen vel sic quod ad nos pervenerint scripta illa, non una de causa laetandum esse censeo. Ut enim taceam, ipsius Eusebii et Constantini indolem harum librorum auxilio melius cognosci posse, et nominatim illius panegyricum, haud contemnendum illud praeterea eloquentiae Eusebianae monumentum³⁾, plures insigniores sententias dogmaticas continere, id quod magis minusve de Constantini quoque oratione valet, ut ni-

χισται ἡ ἱστορία πρὸς τὸ ἐγκώμιον, ἀλλὰ τι μέγα τεῖχος ἐν μέσῳ. ἔστιν αὐτῶν, καὶ τὸ τῶν μουσικῶν δὴ τοῦτο, δις διὰ πασῶν ἔστι πρὸς ἄλληλα. εἶγε τῷ μὲν ἐγκωμιάζοντι μόνω ἐνὸς μέλει, ὅπως οὖν ἐπαινέσαι καὶ εὐφράναι τὸν ἐπαινούμενον· καὶ εἰ ψευσαμένῳ ὑπάρχει τυχεῖν τοῦ τέλους, ὀλιγον ἂν φροντίσειεν. ἡ δὲ οὐκ ἂν τι ψεῦδος ἐμπεσὸν ἡ ἱστορία, οὐδ' ἀκαριαῖον ἀνάσχοιτο, οὐ μᾶλλον, ἢ τὴν ἀρτηρίαν ἱατρῶν παῖδες φασί, τὴν τραχείαν παραδέξασθαι, ἂν τι ἐς αὐτὴν καταποθῆν.

2) Cf. Lucian. l. l. T. II. p. 16. εἰς λέγειν ὅτι οἱ ἔπαινοι, ἐν μὲν ἴσως τέρπνοι, τῷ ἐπαινουμένῳ, τοῖς δ' ἄλλοις, ἐπαχθεῖς· καὶ μάλιστα ἦν ὑπερφρεῖς τὰς ὑπερβολὰς ἔχουσι· οἷους αὐτοὺς οἱ πολλοὶ ἀπεργάζονται, τὴν εὐνοίαν τὴν παρὰ τῶν ἐπαινουμένων θηρώμενοι, καὶ ἐνδιατρέβοντες, ἄχρι τοῦ πᾶσι προσφανῆ τὴν κολακείαν ἐξεργάσασθαι· οὐδὲ γὰρ κατὰ τέχνην ἀπὸ δρᾶν ἴσασιν, οὐδ' ἐπισκιάζουσι τὴν θωπέαν· ἀλλ' ἐμπεσόντες, ἀθρόα πάντα καὶ ἀπίθανα, καὶ γυμνὰ διεξιῶσι.

3) Vid. Euseb. de laudibb. Constant. orat. prolog. p. 407 sq. et gravissimi iudicis, TZSCHERNERII testimonium ad h. l. allatum. Cf. ibid. c. VI. not. 25. c. XI. not. 14. TZSCHIRNER. opuscul. p. 233, 242. ed. WINKER.

lib. de can. de edifficiorum rerum archaeologicarum et eccl. claustris: atque in deterius vergentis Graecitatis quae ex illis quoque scriptis haud parvum augeri potest, scientia⁴⁾), ut praetermittam, vel hos de vita Constantini libros bonae fidei indicis non prorsus carere⁵⁾), et praesertim diplomatum ac publicorum testimoniorum copia et gravitate scriptoris levitatem quodam modo compensari⁶⁾), horum librorum diligentius studium ei qui Constantianum et tempora Constantianam penitus velit perspicere, vel propterea necessarium est, quod ceteri etiam ex veteribus qui de Constantino M. scripserunt, suis quique laborant vitiis et germanum vitae Constantini scriptorem inter veteres certe frustra quaerimus⁷⁾). Itaque nihil relictum est,

4) Cf. LINDNER. praefat. ad Athenagor. deprecat. pro Christian. p. XIV — XXI. ORELLI praefat. ad Polemon. Sophist. p. III — VII.

5) Vide quae scripsi ad V. C. II, 23. not. 4. III, 59. not. 7. IV, 31. not. 3. IV, 54. not. 2.

6) Vid. MOELLER. de fide Euseb. C. p. 82.: „Constat, longe maximam diplomatum Eusebianorum partem genuinis atque verissimis antiquitatis monumentis esse adnumerandam. Quoties vero genuina sunt eiusmodi monumenta, toties fere gravia. Hinc facile cernitur, quantum ponderis gravitati historici nostri tanta diplomatum copia addatur: praesertim in Vita Const., ubi auctoris levitas publicorum testimoniorum gravitate quodammodo compensatur.“
Cf. quae scripsi in Excurs. II. p. 532 sq.

7) Vid. MANSO Leben Constantins des Grossen p. 263 sqq. Breslau. 1817. De Zosimo conferendus est RETTENMEIER. disquisit. in Zosim. eiusque fidem in eiusdem edis Zosim. p. XXVIII. sqq.

nisi, ut nulli ex illis temere et sine summa cautione confidentes, sparsae in omnibus illis veritatis quasi

et p. XXXII., ubi de Zosimo ipse REITENBERGUS: „Attamen, inquit, in rebus Constantini enarrandis nimis stomachosum cum esse credimus, imprimis, ubi, peccata cum animi et maligni paulo asperius cum inculpat.“ P. XXXIV. Neque iusto iniquius a pluribus VV. DD. de Eusebio iudicatum eundemque prae Zosimo potissimum temere esse contemptum, videtur negari posse, quod nuperrime notavit imprimis scriptor anonymus commentationis: *Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins des Grossen* in: *Zeitschrift für die Geistlichkeit des Erzdiathums zu Freiburg* a. 1829. Fascic. III. p. 15.: „Weit strenger noch wird der Staatshaushalt dieses Monarchen (Constantin) gerichtet. Wenn wir die Neuern hören, so ist darüber nur eine Stimme; ihr vornehmster Gewährsmann ist abermals Zosimus. Ungern sehe ich in dieser Gesellschaft einen eben so geistreich als billigen Schriftsteller, den verehrten Verfasser der Geschichte des deutschen Volks, Heinrich Luden.“ Ibid. p. 20.: „Zwar bezeugt das auch nur ein Christ (Eusebius); aber ich sehe nicht ein, wie er auf eine Erdichtung dieser Art fallen konnte, wo keine Thatsache vorhanden gewesen wäre.“ P. 22. 23.: „der unbedingte Glaube an die Verlästerung des Zosimus erlaubte es nicht, einem christlichen Schriftsteller ein ehrliches Wort zu glauben, weswegen die Nachricht des Eusebius keinen Eindruck machen konnte.“ Dolendum vero, nec anonymum illum sine ira et studio scripsisse. Quis enim hoc non intelligat vel ex praeclaris quas in Zosimum ille iactat, verborum contumelia? Vid. p. 28.: „der saubere Zosimus.“ p. 30.: „der freche Lügner.“ p. 32.: „der Sophist.“ Neque de GIBBONIO ille pronuntiare veritus est p. 2 sq *) hoc: „Edward Gibbon, den die neuesten Schriftsteller meist zum Führer nehmen, hat den Kaiser, unter dem Scheine ihn nach Möglichkeit gegen ungerechte Anklage zu schützen, sündiger herausgestellt, als mehrere seiner offenbaren Gegner.“

reliquias illius criscois ope indagentus⁸⁾), quae eo debet esse diligentior atque sobrior quo magis ipsa hoc in genere nihil aliud saepe haud scio an sit nisi „*l'art de conjecturer, l'art de choisir entre plusieurs mensonges celui qui ressemble le mieux à la vérité*“ (ROUSSEAU Emile T. I. pag. 479. Oeuvres T. VIII. Paris. 1820.).

Iam vero de hac nostra horum librorum editione, cum eandem fere quam in historia Eusebiana, rationem et viam tenuerim, pauca sigillatim attulisse sufficiet. Et primum quidem quod ad textum pertinet, VALESIANAM recensioem in his quoque libris, sed ita subiiciendam duxi, ut textum eorum multo magis quam historiae, corruptum magis etiam sanare studeam neque vel VALESII vel meas coniecturas quae facilitate aliisque rationibus non minus commendari quam

8) Nota aequae ac celebrata est vox illa quam protulit FLEURY hist. eccles. T. III. p. 233.: „*on ne se trompera pas sur Constantin, en croyant tout le mal, qu' en dit Eusebe, et tout le bien qu' en dit Zosime.*“ Cf. STARCK Versuch einer Geschichte des Arianismus T. II. p. 109 sq. not. 158. Sed rectius N. C. KIST. disput. de commutatione quam Constant. M. auctore societas subiit Christiana p. 16. not. 3. (Traiect. ad Rhen. 1818.): „*Quam tamen, inquit, sententiam plane probandum esse dubito; nam uti parum boni de Constantino refert Zosimus, ita parum mali Eusebius habet. Missis igitur quae in utroque nimia sint, e laudibus simul atque conviciis de Constantino iudicandum esse duxerim. Mediam autem viam magis tenuisse videtur Eutropius.*“ Cf. STROTH. ad Euseb. V. C. IV; 54. τὰχα ἂν ποτε καὶ τοῖς μὴ πρόπουσιν ἐνεπέλοιο (Uebersetzung T. II. p. 447. not. 9.): „*Uebrigens miß man dieß Geschändnis*

necessitate efflagitari viderentur⁹⁾, passim recipere dubitarem. In quo non solum illud mihi curae erat, ut subsidia illa critica quibus VALESIIUS usus est¹⁰⁾, ipse recte usurparem, sed etiam genus dicendi Eusebianum diligentius et accuratius observarem, unde factum est ut ZIMMERMANNUM qui quoties a VALESII lectione discessit, non minus indicavi quam quoties ipse vel a VALESIO vel a ZIMMERMANNO abii, minus saepe quam vellem, sequi potuerim. Praeterea rectiore interpanctione infinitis paene locis scriptoris sententiam faciliorem et expeditiorem reddidisse mihi videor, et codicis IONESIANI lectiones plerasque perpauca levissimis exceptis ac CASTELLANI integras quas READINGUS attulerat, et R. STEPHANI passim enotavi¹¹⁾. Deinde, ut quam accuratissime fieri posset, singula interpretarer et explicarem, omissis tamen omnibus quae vel leviora vel supervacanea esse viderentur, cuius generis nonnulla in historiae Eusebianae editionem irrepisse doleo, potiora et praestantiora tum veterum tum recentiorum et recentissimorum scripta, ut AUGUSTII,

des grossen Lobredners Constantins nicht übersehn; es sagt aus seinem Munde ebensoviele als alles Nachtheilige was Zosimus nur immer erzählen konnte; aus dem man vielleicht die feine und verblümete Sprache unsers Geschichtschreibers entziffern kann, welches ich den Geschichtsforschern überlasse.“

9) Cf. V. C. I, 38. not. 3. I, 46. not. 1. de laudd. Constant. c. I. not. 18. c. VI. not. 6. all.

10) Vid. Prolegomm. ad Euseb. H. E. T. I. p. XI. sqq.

11) Vid. Prolegg. I. I. p. XVII. sq. Cf. Praemonit. T. II. p. V.

BALDWINI, CRAMERI, DANZI, GIBSONI, GOTHOFREDE, HARTI¹²⁾, HENRII, HOLZHAUSENI, KESTNERI, N. C. KISTII, MANSONIS, MOELLERI, MOSHEMI, MUENSENERI, NEANDRI, PLANCKII, I. E. C. SCHMIDTI, SCHROECKERII, TILLEMONTII, TZSCHERNERI, E. F. WERNSDORFII, ZÄGLERI, aliorum¹³⁾, studiose diligenterque perillustravi, pertractavi, laudavi, neque vero sine iudicio arbitrioque meo sequendos mihi illos esse unquam existimavi. Insigniores quoque linguae et Graecitatis potissimum recentioris atque ecclesiasticae rationes cuius accuratior cognitio et diligentius studium quantum ad ipsius Novi Testamenti dictionem perspicendam et explicandam adiumenti praebeat, facilius intelligi quam copiosius nunc demonstrari potest¹⁴⁾, explanare subtilius studui¹⁵⁾, neque eum qui in novis plane indi-

12) De iure ecclesiastico commentarii historici. Libri I. part. I. Lips. 1828.

13) Frustra quaesivi et quaeritavi non solum apud amicos sed etiam bibliopolas librum: MARTINI über die Einführung der christlichen Religion, als Staats-Religion im Römischen Reich durch Kaiser Constantin, München 1813. Cf. MANSO Leben Constantins p. 90. †). KIST. disp. de commutatione quam Constant. M. auctore societas subiit Christ. p. 32. not. 3.

14) Cf. MOSHEM. observatt. sacrr. Lib. I. cap. I. §. III. p. 8 sqq. §. IV. p. 14 sqq. §. VI. p. 24 sqq. §. VII. — XI. p. 26 sqq. WAHL. praef. ad clav. N. T. p. V. sq. ed. II. BRETSCHNEIDER. praefat. ad lexic. manuale in libros N. T. p. X. sqq. p. XIII. ed. II.: „Quibus addidi ea, quae ex scriptoribus ecclesiasticis antiquissimis passim collegeram, tum quia iidem dialecto communi usi sunt, tum quia dialectus ecclesiastica, ut ita dicam, potissimum e scriptis N. T. nata est.“

15) Cf. praefat. ad Euseb. H. E. p. V. not. 5.

cibus conficiendis exhauriendus exantlandusque erat, laborem subterfugi. Quod reliquum est, animadversiones meas a VALESIANIS semper signo [] distinguendas me curasse, lectores volo esse monitos, qui reliqua quibus passim cum VALESIO usus sum, scribendi compendia partim in praefatione ad historiam eccles. Eusebii indicata reperient, partim ipsi facile intelligent.

Scribebam Lipsiae ipsis Calend. Ianuar.

MDCCCXXX.

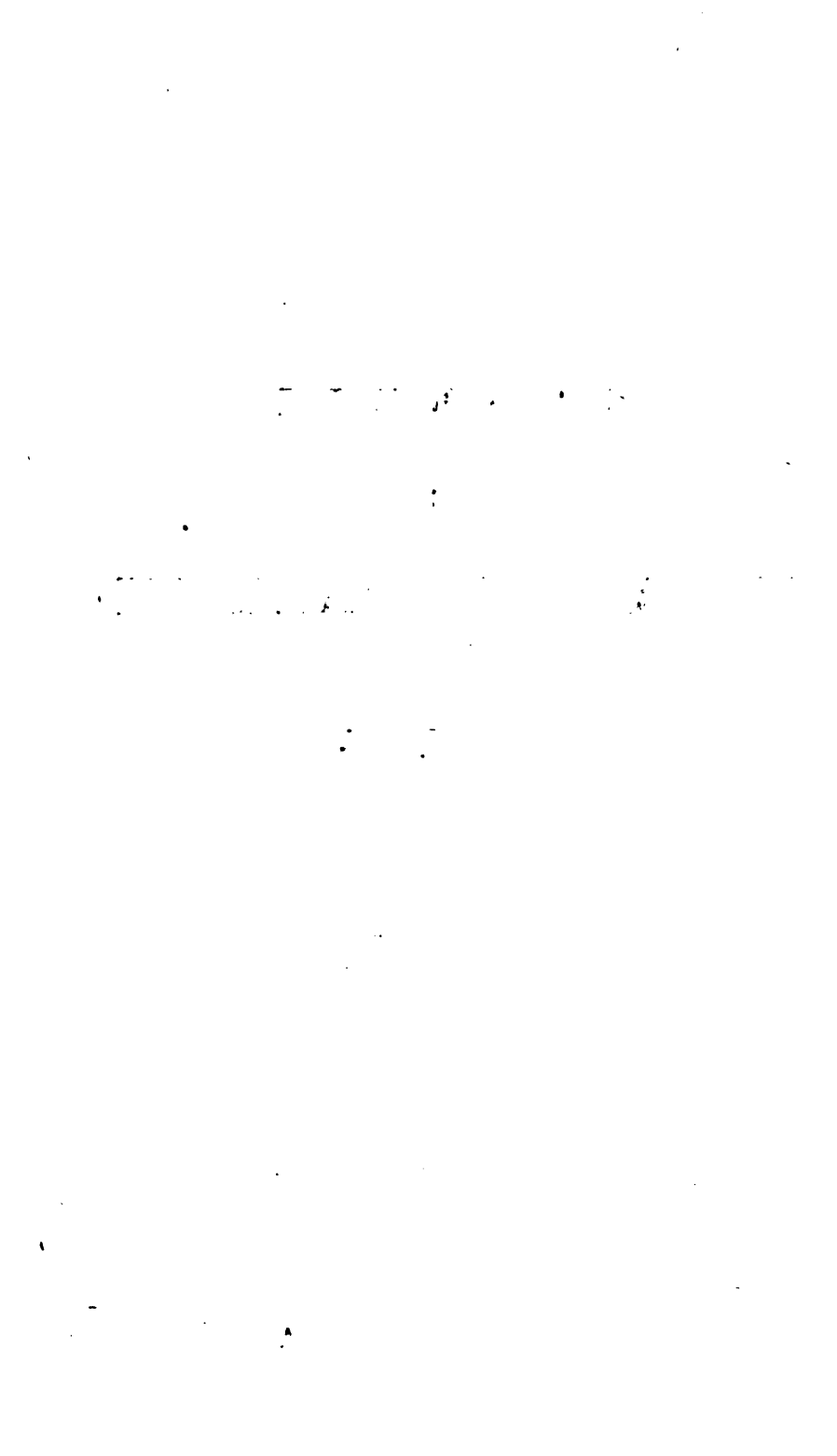
F. A. HEINICHEN.

E U S E B I I

DE

VITA CONSTANTINI

LIBRI IV.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ

ΤΗΣ
ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΣ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

Λόγος δ'.

*Κεφάλαια†) τοῦ κατὰ θεῶν βίου τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως
λόγου πρώτου.*

α'. Προοίμιον περὶ τῆς Κωνσταντίνου τελευτῆς.

β'. Περὶ βίων αὐτοῦ βασιλευσάντων. Ἔτι προοίμιον.

†) In adnotationibus ad historiam ecclesiasticam observavi, titulos capitum qui singulis libris praefixi leguntur, ab ipso Eusebio esse compositos. Idque argumentis meo quidem iudicio certissimis comprobavi. [Sed vide quae monui in Praemonit. ad Euseb. H. E. T. II. p. V. sq. not. 5.] Verum in his de vita Constantini libris aliter se res habet. Neque enim ab ipso Eusebio confecti sunt indices horum librorum, sed ab alio longe recentiore. Id autem coniectio tum ex eo quod indices horum capitulorum insulae fere sunt ac barbari, tum quod de Eusebio semper loquantur in tertia persona, cum tamen in titulis capitum ecclesiasticae historiae se ipsum semper Eusebium in prima persona nominet. Adde quod distinctiones capitum nimis crebrae ac frequentes sunt, quodque una interdum imp. epistola et constitutio plura in capita dividitur et quasi discerpitur. Quae res inter legendum saepe fastidium et nauseam lectori parere solet. Taceo quod voces ac dictiones barbarae non semel occurrunt in his indicibus. Nam et *καλίσιον*, et *κόρητες*, et *νοτάριον*, et *αἰγούστους* aliquoties in iis legas. Quae quidem omnia in hanc me sententiam impellunt, ut horum capitulorum auctorem quaevis potius alium esse quam Eusebium credam. Quicumque tamen ille fuit, antiquus certe est, nec ab Eusebii nostri aetate longe remotus. Idque colligitur praecipue ex capitulis libri IV. in quibus quaedam legas quae non-

- γ'. Περὶ θεοῦ τιμῶντος βασιλεῖς εὐσεβεῖς, καὶ ἀπολλύντος τυράννους.
- δ'. "Ὅτι ὁ θεὸς Κωνσταντῖνον ἐτίμησεν.
- ε'. "Ὅτι ἐβασίλευσε μὲν¹⁾ ὑπὲρ τὰ τριάκοντα ἔτη μονορχήσας, ἔζησε δὲ ὑπὲρ τὰ ἑξήκοντα.
- ς'. "Ὅτι θεοῦ μὲν δούλος ἦν, ἔθνῶν δὲ νικητής.
- ζ'. Πρὸς Κύρον τὸν Περσῶν βασιλέα καὶ Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνων σύγκρισις.
- η'. "Ὅτι τῆς οἰκουμένης πάσης σχεδὸν ἐκράτησεν.
- θ'. "Ὅτι υἱὸς βασιλέως εὐσεβοῦς, καὶ υἱοῖς βασιλεῦσι κατέλιπε τὴν ἀρχήν.
- ι'. Περὶ τοῦ καὶ ἀναγκαίαν εἶναι καὶ ψυχωφελῆ τὴν ἱστορίαν ταύτην.
- ια'. "Ὅτι μόνος τὰς Κωνσταντῖνον νῦν ἰσθόρησε θεοφιλεῖς πράξεις.
- ιβ'. "Ὅτι ὡς Μωϋσῆς ἐν οἴκοις τυράννων ἀνεγράφη²⁾ Κωνσταντῖνος.
- ιγ'. Περὶ Κωνσταντίου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, μὴ ἀνασχομένου τῶν περὶ Διοκλητιανὸν καὶ Μαξιμιανὸν καὶ Μαξέντιον, ὥστε³⁾ διῶξαι τοὺς Χριστιανούς.
- ιδ'. "Ὅπως Κωνσταντίος ὁ πατὴρ ὀνειδισθεὶς πενίαν ὑπὸ Διοκλητιανοῦ, καὶ τοὺς θησαυροὺς πλησας, ἀπέδωκε πάλιν τοῖς προσενέγκασιν τὰ χρήματα.

nisi ab eorum temporum aequali scriptore sciri potuerunt. Cuiusmodi illud est de Mariano tribuno et notario in cap. 44. lib. IV., cuius notarii nomen hodie nesciremus, nisi auctor ille capitulorum et post eum Sozomenus nos id docuisset. Suspiciamus eum aliquid Acacium, eum qui post Eusebium nostrum Caesariensis ecclesiae cathedram tenuit, cum hos magistri sui libros post obitum eius videret, indices istos composuisse. Verum haec simplex coniectura est, quam sequetur qui volet. Denique monendus est lector, in omnibus nostris exemplaribus horum capitum titulos absque notis numeralibus perscriptos esse. Et in veteribus quidem schedis bibliothecae Regiae singulis libris praefixi leguntur. In Fuketiano autem codice non tantum singulis libris praeposuntur, sed etiam in corpore uniuscuiusque libri, singulis capitibus adduntur. [Non Eusebium confecisse indices librorum de vita Constantini sed alium nescio quem, animadvertit quoque Strothius in interpretatione Germanica ad h. l. Add. I. C. Ernesti dissert. de Eusebio Pamphili episc. Caesar. §. IX. Nihilominus tamen non immutandos duxi illos titulos eadem de causa quam addidit Strothius his verbis: „Ich würde mich nicht an diese verkehrten Abtheilungen gebunden haben, wenn ich es nicht um der Anführungen willen hatte thun müssen: damit nämlich die Leser, was etwa nach der gewöhnlichen Abtheilung aus dem Leben Constantins irgendwo angeführt worden, in dieser Uebersetzung finden können.“ Contra Zimmermannus librorum quidem indices praemisit, sed singulorum capitum omisit, melius tamen sibi constitisset, si utrosque indices omisisset.]

1) [Εὐσεβῶς addit Steph.] — 2) [Ἀνεστράφη Steph.] — 3) [Ἦστε

- α'. Περὶ τοῦ ὑπὸ τῶν ἄλλων διωγμοῦ.
- αζ'. Ὅπως Κωνσταντῖος ὁ πατὴρ εἰδωλολατρίαν ἀγματισάμετος, τοὺς μὲν θύειν θέλοντας ἐξέβαλε, τοὺς δὲ ὁμολογήσας προθεμένους εἶχεν ἐν παλατίῳ.
- αζ'. Περὶ τῆς φιλαρχίτου αὐτοῦ προαιρέσεως.
- αη'. Ὅτι Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ ἀποδυσάμενων, πρῶτος ἦν λοιπῶν αὐγουστος ὁ Κωνσταντῖος, ἐν εὐτεχνίᾳ κομῶν.
- αι'. Περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου νεανία, ἅμα Διοκλητιανῷ τὸ πρῖν εἰς Παλαιστίνην παραγενομένου.
- αι'. Κωνσταντίνου πρὸς τὸν πατέρα διὰ τὰς ἐπιβουλὰς Διοκλητιανοῦ ἀναχώρησις.
- αια'. Τελευτὴ Δωνσιαντίου τὸν υἱὰ βασιλεῖα Κωνσταντῖνον καταλιπόντος.
- αιβ'. Ὅπως 4) Κωνσταντίου προκομισθέντος, τὰ στρατεύματα Κωνσταντῖνον αὐγουστον ἀνηγόρευσεν.
- αιγ'. Καταστροφὴ τῶν τυράννων, δι' ὑπομνήσεως ὀλίγης.
- αιδ'. Ὅτι βουλήσει θεοῦ Κωνσταντῖνος ἔσχε τὰ βασιλεύειν.
- αιε'. Κωνσταντίνου κατὰ βαρβάρων καὶ Βρετανῶν 5) νίκαι.
- αις'. Ὅπως Ῥώμῃ ἐλευθερῶσαι Μαξεντίου προήρητο.
- αις'. Ὅτι τὰς τῶν εἰδωλολατρησάντων καταστροφὰς ἐνθύμηθεις, μᾶλλον τὸν Χριστιανισμὸν ἐξελέξατο.
- αιη'. Ὅπως ἐνθυμένῳ, τὴν ὄπτασίαν ὁ θεὸς πυρέσχε, σταυρὸν ἐκ φωτὸς ἐν οὐρανῷ μεσημβρίας οὐσης 6), καὶ γραφὴν τούτῳ νικῆν παραινοῦσαν.
- αιθ'. Ὅπως ὁ Χριστὸς τοῦ θεοῦ καθ' ὑπνοῦς αὐτῷ φανείς, ὁμοιότητῳ τοῦ σταυροῦ σημεῖον κεχρησθαι κατὰ τοὺς πολέμους προσέταξεν.
- αιζ'. Κατασκευὴ τοῦ αὐτοῦ σταυρικοῦ σημείου.
- αια'. Ἐκφρασις σταυρωειδοῦς σημείου, ὅπερ κῦν οἱ Ῥωμαῖοι λάβαρον καλοῦσιν.
- αιβ'. Ὅπως κατηχηθεὶς Κωνσταντῖνος, τὰς θείας γραφὰς ἀνεγίνωκεν.
- αιγ'. Περὶ τῶν Μαξεντίου μοιχειῶν τῶν ἐν Ῥώμῃ.
- αιδ'. Ὅπως ἡ τοῦ ἐπάρχου διὰ σωφροσύνην ἑαυτὴν ἀνείλεν.
- αιε'. Ἀναίρεσις δήμου Ῥωμαίων ὑπὸ Μαξεντίου
- αις'. Μαγίαι Μαξεντίου, καὶ ἔνδεια τροφῶν ἐν Ῥώμῃ.
- αις'. Ἥγτα ἐν Ἰταλίᾳ Μαξεντίου στρατευμάτων.

omittit Steph.] — 4) [Πῶς Steph.] — 5) [Βρετανῶν Steph. et sic ubique fere.] — 6) [Οὐσης Steph. omittit.] — 7) [Ὅπως Μαξέντιον et inox

- λη'. Μαξεντίου θάνατος ἐν γεφύρᾳ ποταμοῦ Τιβέριδος.
 λθ'. Εἰσοδος ἐν Ῥώμῃ Κωνσταντίνου.
 μ'. Περὶ ἀνδριάντος αὐτοῦ σταυρὸν κατέχοντος, καὶ τῆς ἐπι-
 γραφῆς.
 μα'. Εὐαγγελιστὴς κατὰ τὰς ἐπαρχίας, καὶ δωρεαὶ Κωνσταντίνου.
 μβ'. Ἐπισκόπων τιμαὶ, καὶ ἐκκλησιῶν οἰκοδομαί.
 μγ'. Περὶ τῶν εἰς τοὺς πένητας εὐεργεσιῶν Κωνσταντίνου.
 μδ'. Ὅπως ταῖς συνόδοις τῶν ἐπισκόπων συμπαρήν.
 μέ'. Ὅπως καὶ τῶν ἀφρόνων ἠείλετο.
 μς'. Νίκαια κατὰ βαρβάρων.
 μζ'. Μαξιμίνου⁷⁾ θελήσαντος ἐπιβουλεύσαι θάνατος, καὶ ἄλλων
 οὓς ἐξ ἀποκαλύψεως Κωνσταντίνος εὔρεν.
 μη'. Δεκαετηρίδος Κωνσταντίνου πανήγυρις.
 μθ'. Ὅπως τὴν ἀνατολὴν ἱερατεύει Λικίνιος.
 ν'. Ὅπως καὶ Κωνσταντίνῳ Λικίνιος ἐπιβουλεύειν ἤθελεν.
 να'. Λικινίου κατ' ἐπισκόπων συσκευαί, καὶ συνόδων κωλύσεις.
 νβ'. Ἐξορισμοὶ καὶ δημεύσεις κατὰ Χριστιανῶν.
 νγ'. Γυναῖκας εἰς ἐκκλησίας ἀνδράσιν ἅμα μὴ συνάγεσθαι προ-
 σταγμα⁸⁾).
 νδ'. Τοὺς μὴ θύοντας, ἀποστρατεύεσθαι, καὶ τοὺς ἐν φυλακαῖς,
 μὴ τρίψεσθαι.
 νε'. Περὶ τῶν Λικινίου παρανομιῶν καὶ πλεονεξιῶν.
 νς'. Ὅτι διωγμὸν ποιῆσαι λοιπὸν ἐπεχείρει.
 νζ'. Ὅτι Μαξιμιανὸς σύριγγι καὶ σκώληκι δαμασθεῖς, ὑπὲρ Χρι-
 στιανῶν ἔγραψεν.
 νη'. Ὅτι Μαξιμίνος διώξας Χριστιανούς καὶ φυγῶν, ὡς οἰκίτης
 ἐκρύπτετο.
 νθ'. Ὅτι ἐν νόσῳ τυφλωθεὶς Μαξιμίνος, ὑπὲρ Χριστιανῶν
 ἔγραψεν.

θανάτου Steph. Et Zimmerm. ad h. l.: „*Haud scio, inquit, an scriptum fuerit περὶ Μαξ. — — θανάτου.*“] — 8) [Γυναῖκας εἰς ἐκλήμενον συνάγεσθαι πρόσταγμα Steph.]

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ*)

ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ,

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ**)

ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

Λόγος α'***).

*) [Τοῦ Παμφίλου. Vid. Is. Casanbopus ad Polyb. T. I. p. 744. edit. Ernest: „Graecanica est consuetudo, magnos et claros viros aliter quam propriis appellationibus designare. ὁ Θούριος ἀγγραφεὺς vel ὁ ἀπὸ Ἀλεξανδρείου, Herodotus, ὁ τοῦ Ὀλόρου, Thucydides Olori F. Agathias libro 11. ὁ ῥήτωρ ὁ Παιαριεὺς, τῶν Ὀλόρου ἀναπέπληχται. sic etiam ὁ τοῦ Παμφίλου, Eusebius Caesariensis, cui raro exemplo amicus cognomen dedit. ὁ Σικυνώσιος hic est Aratus Sicyonius.“ Add. Vales, et nos ad Euseb. H. E. I, 1.] — **) Εἰς τὸν βίον τοῦ μακαροῦ Κωνσταντίνου. Ita Graeci solent inscribere libros de cuiuspiam vita conscriptos. Certe Philostratus libros suos de vita Apollonii Tyanei hoc titulo praenotavit: Φιλοστράτου εἰς τὸν Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως βίον λόγοι η'. Sic etiam Marcus Antoninus libros de vita sua inscripsit: τῶν εἰς ταυτὸν βιβλία ιβ'. Notandum porro est, licet hi libri de vita imperatoris Constantini inscribantur, non omnia tamen quae ab imperatore Constantino sunt gesta, in illis contineri, sed ea tantum describi, quae ad veram pietatem et Christianae religionis gloriam pertinent. Quod quidem Eusebius discrete monet in principio huius libri capite 11. — ***) Λόγοι πέντε. Nescio quos secutus codices Robertus Stephanus haec verba adiecit. Nam neque in Regio exemplari, neque in veteribus schedis haec legantur. Sed neque in Fuketiano codice verba ista reperi. Certe hoc opus de vita imperatoris Constantini quatuor duntaxat libros habet, quod testatur etiam Photius. Sed quoniam ad calcem horum librorum Eusebius tria subiunxerat opuscula, orationem scilicet imperatoris Constantini ad conventum sanctorum, descriptionem martyrii Hierosolymitani cum donariis illic a Constantino dedicatis, et panegyricum dictum in tricennialibus Constantini: hinc factum est ut appendix ista pro libro quinto a quibusdam acciperetur. Sane index capitum qui praefixus est orationi Constantini ad sanctos, in Fuketiano codice hunc habet titulum: *μεγάλη τοῦ πέμπτου λόγος*. In Regio autem exemplari praetermissis capitum indicibus, hic titulus ad latus adscriptus est, licet paulo recentiore manu, *ἀρχὴ τοῦ ἑβδόμου*.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ¹⁾:

Περὶ τῆς Κωνσταντίνου τελευταίας.

Ἄρτι μὲν τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ παντοίων δεκάδων διττῶν τε καὶ τριττῶν περιόδους²⁾ ἐν ἑορτῶν εὐωχλαῖς πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐπανηγύριζεν, ἄρτι δὲ καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ τὸν καλλίνικον μέσον ἀπολαβόντες Θεοῦ³⁾ λειτουργῶν συνόδου, εἰκοσαετηρικοῖς ὕμνοις⁴⁾ ἐγεραιόμεν, ἤδη δὲ καὶ τριακονταετηρικοῦς⁵⁾ αὐτῶν λόγων πλέξαντες στεφάνους, ἐν αὐτοῖς πρώην βασιλείου τὴν ἱερὰν κεφαλὴν ἀνεστεφόμεν· νυνὶ δὲ ὁ λόγος ἤδη ἀμνηχανῶν ἔστηκε, ποθῶν μὲν τε τῶν συνήθων προσφθίγξασθαι, ἀπορῶν δ' ὅποι καὶ τράποιτο, μόνῃ τε τῷ θαύματι τῆς ξενιζούσης ὀψευς καταπεπληγμένους. Ὅποι γὰρ ἂν ἀτενὲς ἐμβλέψαιεν, ἦν τε

1) [*Προοίμιον*. Recte observat Strothius ad h. l., hoc prooemium ad finem usque cap. XI. continuari, siquidem inde a cap. XII. demum narratio ipsa capiat initium. Neque igitur recte Zimmermannus pro voce *Προοίμιον* et quod inferius legitur, *Ἐπι προοίμιον* substituit *Κεφ. α'. Κεφ. β'.*]
 — 2) [*Διττῶν* — *περιόδους* i. e. vicennalia et tricennalia. Bene autem vertit Valesius: „secunda ac tertia — decennalia *certis temporum spatiiis redeuntia*.“ Cf. infra *χρόνων περιόδους* et cap. V. init. *τρῖς δεκάδων περιόδους τελείως*. Homer. *Iliad.* II, 295. *περιτροπέων ἔνιαυτός*. II, 551. *περιτελλομένων ἔνιαυτῶν*. Tenendum vero praeterea, obtinuisse quoque sub senioribus imperatoribus, ut vota publica pro decennialibus feliciter auspiciandis et ineundis ederentur cuiusque decennii initio. Hinc in nummis Helvii Pertinacis, qui vix quatuor menses regnavit, VOT. DECENNAL. et in Pupieni Maximi, cuius imperium haud biennii fuit, VOTIS DECENNALIBUS scriptum legitur.] — 3) [Θεοῦ. *Ταῖς τῶν Θεοῦ Cast.*] — 4) *Εἰκοσαετηρικοῖς ὕμνοις*. Haec oratio dicta ab Eusebio in vicennialibus Constantinii, hodie non exstat. Id tantum de ea affirmare possumus, dictam illam fuisse in Nicaena synodo coram principe Constantino, quod testatur Eusebius his verbis: τὸν καλλίνικον μέσον ἀπολαβόντες Θεοῦ λειτουργῶν συνόδου. Sed multo clarius id ipsum docet in lib. III. cap. 11. [Cf. *Valesii* de vita scriptisque Euseb. Caes. diatrib. p. XLVIII. praemiss. T. I. Euseb. H. E. edit. nost. et *Stroth.* *Leben und Schriften des Eusebii* p. XXVII sq.] — 5) *Ἴδη δὲ καὶ τριακονταετηρικοῦς*. Intelligit orationem tricennem de laudibus Constantini, quam Eusebius ad calcem librorum de vita eiusdem Constantinii subiecerat, sicut ipsemet testatur in libro IV. c. 46. In codice tamen Fuketiano haec oratio praefixa est libris Eusebii de vita imperatoris Constantinii. Recte id quidem, si tempus ipsum spectemus quo habita est haec oratio: sed tamen contra sententiam ipsius scriptoris, qui orationem illam ad calcem horum librorum collocari iussit. [Quod praeterea observavit Strothius ad h. l. p. 144. not. 4.: „*Uebrigens ist mir die Metapher Kränze von Lobreden (λόγων στεφάνους) unverdaulich, und ich zweifle nicht dass sie es meinen Lesern auch seyn werde. Ueberhaupt findet man hier vielen falschen Schimmer einer ausgearteten Rhetorik, dem man gewissermassen die Mühe ansieht, die er dem Verfasser gekostet hat,*“ hoc dicendum esse de satis multis horum Eusebii de vita Constantinii M. librorum eiusdemque de laudibus Constantinii et huius quoque ad coetum sanctorum orationis locis, semel monuisse sufficiet. Cf. quae

πρὸς ἕω, ἦν τε πρὸς ἐσπέραν, ἦν τ' ἐπὶ γῆς αὐτῆς ὄλης, ἦν τε πρὸς οὐρανὸν αὐτὸν, πάντη καὶ πανταχοῦ τὸν μακάριον αὐτῆ συνόντα βασιλεία 6) θεωρεῖ. γῆς μὲν γὰρ τοὺς αὐτοῦ παῖδας οἳά τιςα νέους λαμπιῆρας, τῶν αὐτοῦ μαρμαρυγῶν συνορᾷ πληροῦντας τὸ πᾶν, αὐτὸν τε ζῶντα δυνάμει καὶ τὸν σύμπαντα διακυβερνῶντα βίον, κρειττόνως ἢ πρόσθεν, τῆ τῶν παίδων πολυπλασιασθέντα διαδοχῇ· οἱ καισάρων μὲν ἔτι πρότερον μετεῖχον τιμῆς, κινῆ δ' ὅλον αὐτὸν ἐνδυσάμενοι, θεοσεβείας ἀρετῇ αυτοκράτορες, αἰγυπτοί, σεβαστοί, βασιλεῖς, τοῖς τοῦ πατρὸς ἐμπρέποντες καλλωπίσμασιν, ἀνεδείχθησαν.

ΕΤΙ ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Καὶ τὸν ἐν σώματι δὲ θνητῷ¹⁾ μικρῷ πρόσθεν ὁρώμενον, αὐτοῖς θ' ἡμῖν συνόντα²⁾, παραδοξότατα καὶ μετὰ τὴν τοῦ βίου τελευτήν, ὅτε ἡ φύσις³⁾ ὡς ἀλλότριον τὸ περιττὸν ἐλέγχει, τῶν αὐτῶν βασιλικῶν οἰκῶν τε καὶ τιμῶν καὶ ὕμνων ἠξιώμενον θεώμενος ὁ λόγος ὑπερεκπλήττεται· ἤδη δὲ καὶ πρὸς αὐταῖς οὐρανόιαις ἀψίσιον ἑαυτὸν ἐκτείνας, κἀνταῦθα τὴν τρισμακαρίαν ψυχὴν αὐτῆ θεῶ συνοῦσαν φαντάζεται, θνητοῦ μὲν καὶ γεώδους παντὸς ἀφει-

annotavi ad Euseb. H. E. V, 1. T. II. p. 13 sq.] — 6) *Αὐτῆ συνόντα βασιλεία θεωρεῖ.* Henricus Savilius ad oram libri sui annotavit, forte legendum αὐτῆ. Idem quoque mihi in mentem venerat, antequam Savilianum codicem nactus fuisset, αὐτῆ suppl. τῷ λόγῳ. Hoc ipsum est quod infra dicit Eusebius αὐτοῖς θ' ἡμῖν συνόντα παραδοξότατα. Sed nunc re attentius examinata, aliter sentio. Neque enim dubito quin Eusebius scripserit αὐτῆ συνόντα βασιλεία: quae locutio est elegantissima. *Βασιλείαν* enim quasi deam quandam facit, cuius individuum comitem etiam post mortem ait esse Constantinum: quippe qui sursum quidem versetur cum deo summo omnium rege, humi vero adhuc regnet in filiis. Certe quisquis sequentia attente legerit, nunquam de hac emendatione dubitabit. [*Αὐτῆ βασιλεία* scribendum duxi. Val. αὐτῆ βασιλεία. Cf. Excurs. ad IV, 71.]

Prooem. II. 1) *Καὶ τὸν ἐν σώματι δὲ θνητῶν.* Rectius in veteribus schedis legitur καὶ τὸν ἐν σώματι δὲ θνητῶ. In codice Fuketiano quatuor priora verba desunt, et lacuna relicta est, unius tantum aut alterius vocabuli capax. [*Σώματι γε* assert Cast. Lectionem veterum schedarum tenuit cum Valesio Zimmerm. Sed necio an σώματι θνητῶν verissimum sit. Vid. quae annotavi ad Euseb. H. E. VIII, 16. T. III. p. 71. cf. p. 20.] — 2) *Αὐτοῖς θ' ἡμῖν συνόντα παραδοξότατα.* In codice Fuketiano hic locus ita scribitur αὐτοῖς θ' ἡμῖν ἐνδοξότατα, etc. Ego tamen vulgatam lectionem retinere maluerim, sed mutata distinctione. Neque enim post adverbium παραδοξότατα virgulam ponendam puto, ut fecerunt Musculus et Christophorus, sed post vocem συνόντα. Nam Eusebius hoc maximum ait esse miraculum et παραδοξότατον, quod Constantinus licet mortuus, iisdem tamen honoribus atque obsequiis quibus vivus coleretur. — 3) [*Ὅτε ἡ φύσις.*

μίαν περιβλήματος, φωτός δ' ἔξαστραπτούση στολή κάταλυμπο-
μίαν, εἰτ' οὐκέτι μὲν μικρῶν ⁴⁾ χρόνων περιόδους ἐν θνητῶν
διατριβαῖς εἰλουμένην αὐτήν, αἰωνοθυλιῇ δὲ διαδήματι, ζωῆς τε
αἰτελευτήτου καὶ μακαρίου αἰῶνος ἀθανασία τετιμημένην ἐννοῶν,
ἀχανῆς ἔστηκεν οἷα καὶ ἄλογος ⁵⁾: μηδὲ μίαν μὲν ἀφίεις φωνήν,
τῆς δ' αὐτὸς αὐτοῦ κατεγνωκῶς ἀσθενείας, καὶ δὴ σιωπὴν καθ'
ἑαυτοῦ ψηφισάμενος, τῷ κρείττονι παραχωρεῖ τυγχάνειν τῆς τῶν

“Ὅτι καὶ φύσις Cast.] — 4) [Μικρῶν cum Ion. Zimm. scripsi pro μικρῶν,
quod dedit Val., sed falsum esse, ipse satis significavit vertendo: „brevē
temporis“ et Strothius: „eine kurze Zeit.“] — 5) Ἀχανῆς ἔστηκεν οἷα
καὶ ὁ λόγος. Hunc locum emendavi ex codice Fuketiano et Saviliano: qui-
bus consentit etiam codex Moraei. Eleganter dicitur λόγος ἄλογος, ut sciunt
Graecarum literarum studiosi. Ceterum cum haec omnia in tertia persona
ab Eusebio dicantur de λόγῳ, id est, sermone seu oratione, nos personam
mutare maluimus, quia Latini sermonis proprietas id omnino exigere vide-
batur. [Val. vertit verba ἀχανῆς ἔστηκεν οἷα καὶ ἄλογος: „mutus haereo
et linguae rationisque usu penitus destitutus“ et similiter verba quae ab
initio leguuntur, νυνὶ δὲ ὁ λόγος ἤδη ἀμυχανῶν ἔστηκε: „Verum nunc anceps
animi haereo.“ Contra Strothius nonnihil certe accuratius vertit posteriori
loco: „Jetzt aber steht unschlüssig der Geist stille,“ priori: „so
steht er (der Geist) stumm da und spruchlos,“ his praeterea p. 144.
not. 5. adscriptis: „ὁ λόγος ἤδη ἀμυχανῶν ἔστηκε, eigentlich
meine Erzählung oder Beredsamkeit steht unschlüssig
stille. Da es aber unausstehlich seyn würde, wenn man die folgen-
den Praedicate mit dem Begriff Erzählung verbinden wollte, z. E.
die Erzählung richtet ihren Blick unverwandt gegen
Morgen u. s. w. so habe ich mir die Freyheit genommen, das Wort
Geist für λόγος zu gebrauchen; zumal da das herrliche (?) Wort-
spiel mit Θεῷ τῷ ὄντι λόγῳ am Ende des zweyten Kapitels, um
dessentwillen Eusebius hier das λόγος gebraucht hatte, im Deutschen
verlohren gehn musste. Bey dem allen bin ich dem Eusebio doch
treuer geblieben, als die übrigen Uebersetzer, welche sämmtlich λόγος
auch nicht ausgedrückt haben, sondern statt dessen den Eusebius in
der ersten Person reden lassen.“ Sed illud monendum puto tum contra
Valesium tum Strothium, quod temere uterque certe in posteriori loco,
quo voce λόγος Eusebius usus est, hoc ipsum de sermone s. narratione ab
illo dictum esse censuerunt. Quidni enim ipse Eusebius de animo s. mente
potius usurpaverit vocem λόγος in verbis Θεῷ μιν οὗ λόγος ὑπερεκπλήττεται
et in sequentibus inde a voce ἤδη usque ad illa ἀχανῆς ἔστηκεν οἷα καὶ ἄλογος
x. τ. λ.? Quamvis enim ab initio totius operis in verbis: νυνὶ δὲ ὁ λόγος
ἤδη ἀμυχανῶν ἔστηκε x. τ. λ. vocabulum ὁ λόγος idque satis inepte de nar-
ratione s. sermone dictum esse videatur (cf. praecedentia: ἄρτι δὲ καὶ ἡμεῖς
αὐτοὶ — εἰκοσμητηρικοῖς ὕμνοις ἱερουργομεν et ἤδη — λόγων πλεῖσαντες
σπεφάνους), tamen his locis nihil impedit quominus λόγος sit *animus s.
mens*, imo orationis insolentia satis minuitur si ita usurpavit illud vocabu-
lum Eusebius, et lusus ille verborum quem tetigit Strothius, quamvis
nobis non tam egregius videatur quam qualis ipsi visus est, minime tollitur.
Opponit enim Eusebius τὸν ὄντα λόγον i. e. eum qui vere dignus est λόγον
nomine, qui vere λόγος est, hominibus λόγῳ, cum illo solo et unico longe sit
inferior. Atque hoc sensu ὄντι λόγῳ dictum esse, vidit ipse Strothius ver-
tendo: „dem — wahrhaften Logus“ cum Valesius simpliciter verterit:
„Dei sermo.“ Cf. infra cap. V. τὸν ὄντα Θεὸν εἰδέναι, ubi recte Val. „ve-
rum deum.“] — 6) [Ἀδούρατφ Θεῷ καὶ quod Steph. dedit, restituendum

ἱερῶν ὑμνων ἀξίας, ἧ δὴ καὶ μόνῳ δυνατὸν ἀθανάτω Θεῷ
καὶ⁶⁾ ὄντι λόγῳ τὰς οὐκίας πισιοῦσθαι φωνάς.

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Γ'.

Περὶ Θεοῦ τιμῶντος βασιλεῖς εὐσεβεῖς, καὶ ἀπολλύντος τυράντους.

Δι' ὧν τοὺς μὲν αὐτὸν δοξάζοντάς τε καὶ τιμῶντας ἀμοι-
βαίοις ὑποβάλλεσθαι χάρισμασι, τοὺς δ' ἐχθροὺς καὶ πολέμιους
σφᾶς αὐτοὺς αὐτῷ καταστήσαντας, τὸν ψυχῶν ὄλεθρον ἑαυτοῖς
περιποιήσεν θεοπίας, ἐντεῦθεν ἤδη τῶν αὐτοῦ λόγων τὰς ἐπαγ-
γέλλας ἀψευδεῖς παρεστήσατο· ἀθέων μὲν καὶ θεομάχων τυράντων
ἀπενκτὰ δείξας τοῦ βίου τὰ τέλη, τοῦ δ' αὐτοῦ θεράποντος ζηλω-
τὸν καὶ πολυῦμνητον πρὸς τῇ ζωῇ καὶ τὸν θάνατον ἀποφῆνας, ὡς
ἀξιωμαθμόνευτον, καὶ τοῦτόν τε στηλῶν¹⁾ οὐ θνητῶν, ἀλλ' ἀθα-
νάτων ἐπάξειον γενέσθαι. Θνητῶν μὲν γὰρ φύσις θνητοῦ καὶ ἐπι-
κῆρου ἔλους παραμύθιον εὐραμένη, εἰκόνων ἀναθήμασι τὰς τῶν
προτέρων μνήμας ἀθανάτοις ἔδοξε γεραίρειν τιμαῖς· καὶ οἱ μὲν
σκιαγραφίας²⁾ κηροχύτου γραφῆς³⁾ ἄνθεισιν, οἱ δὲ γλυφαῖς ὕλης

duxi pro ἀθανάτω καὶ θεῷ quod Val. scripsit. Nam ineptiorem esse hanc
collocationem verborum neque θεῷ cum λόγῳ commode iungi posse, sensit
iam Val. vertendo: „qui cum immortalis deus sit ac (vere) dei sermo“ et
Zimmerm. ad h. l., qui: „quas lectio, inquit, non plane spernenda vi-
detur.“ Cf. not. 5. extr. Contra Stroth. vertit: „dem unsterblichen
und wahrhaften Gott Logus.“]

Cap. III. 1) Καὶ τοῦτόν τε στηλῶν. Non placet lectio codicum
Fak. et Gruteri, quam etiam in margine codicis Moraei adscriptam in-
veni, καὶ τοῦτόν γε, etc. Ego unius particulae transpositione locum sic
emendo: ὡς ἀξιωμαθμόνευτον καὶ τοῦτόν, στηλῶν τε οὐ θνητῶν, etc. Atque
ita Eusebium scripsisse, quovis pignore contenderim. Porro στηλαί hoc
loco sunt tituli, seu monumenta sepulchralia, ut ad libros historiarum fusius
notavi. [Pro τοῦτόν τε Cast. τούτων γε. Sed lectio vulgata minime solli-
citanda videtur. Vide quae de particula τε minus apte interdum collocata
observavi ad Euseb. de martyr. Pal. c. XI. T. III. p. 140 sq. Vocabulum
vero στηλῶν h. l. non tam proprie de titulis s. monumentis sepulchralibus,
sed improprie de laudibus et honoribus quibus Constantinus ornandus fue-
rit, dictum esse, ipse Vales. significavit interpretatione sua: „nec tantum
caedici, sed etiam immortalibus honoribus.“ Minus bene Strothius: „auf
vergänglichlichen Denkmählern.“ Cf. verba sequentia: ἀθανάτοις
— τιμαῖς et quae disputavi in Excurs. XVI. ad Euseb. H. E. T. III. p. 454 sqq.]
— 2) [Σκιαγραφίας — ἄνθεισιν Val. vertit: „adumbratis encausticae pi-
cturae coloribus,“ quasi σκιαγραφίας adiectivi locum teneat et vel pro σκια-
γραφίαις vel σκιαγραφίαις dictum sit. Sed quaeritur an tam insolenter
Eusebium locutus sit. unde probabiliter vel σκιαγραφικαῖς vel σκιαγραφίαις
legendum coniecit W. Lowthius. Cast. habet σκιαγραφίας, quo tamen
orationis duntaxat non valde minuitur. Fortasse post σκιαγραφίας excidit
καὶ, quod ipsum videtur statuisse Strothius vertens: „durch Schattenrisse
und durch die Farben der Wachsmalerey.“ Pro κηροχύτου Ion. male

αὐψύχου ἀνδρείκελα σχήματα τεκτῆνάμενοι, οἱ δὲ κύρβεσι καὶ

κηρολύτου. Ceterum vel vocabulum ἄνθειον insolentius dictum est de coloribus et vitium fortasse lateat in hoc ipso vocabulo. Vide an legendum sit: *σκιωγραφίας κηροχύτου γραφῆς ἀσθενέσειν*, ut legitur in Diouisi Chryso-stomi loco mox a me laudando: *σκιωγραφία μίλα ἀσθενεί.* — 3) *Κηροχύτου γραφῆς*. Encausticam picturam intelligit, quae fiebat ceris igne resolutis. Antiquissimum id fuit genus picturae, ut docet Plinius in lib. XXXV. cap. 11. *Ceris pingere ac picturam inurere quis primus excogitaverit, non constat.* Idem Plinius tria eius picturae genera recenset: *cera scilicet, et cestro in ebore, et penicillo in tabulis ligneis: Encausto pingendi duo fuisse antiquitus genera constat, cera, et in ebore cestro, donec classes pingi coepere. Hoc tertium accessit, resolutis igni ceris penicillo utendi.* Quibus in verbis obscurum est quid sibi voluerit Plinius, cum sit primum genus encausto pingendi fuisse cera. Neque enim intelligendum est, in reliquis generibus encausticae picturae ceram non fuisse. Sensus igitur est, primum illud encausticae picturae genus sola cera peractum fuisse, nullo alio praeter ceram instrumento ad pingendum adhibito. Procopius in libro I. de aedificiis Iustiniani, de camera ecclesiae loquens, genus hoc picturae ita describit: *ἐναβύνηται δὲ ταῖς γραφαῖς ἢ ἔρωφῃ πάσῃ, οὐ τῷ κηρῷ ἐντακέντι τε καὶ διαχυθέντι.* Apparet Procopium his verbis designare κηροχύτου γραφῆν. Certe κηροχύτος γραφῆ legitur etiam apud Ioannem Chrysostomum, ut refertur in concilio Nicaeno II. pag. 542. [Cf. *Suicer. Thesaur. T. II. p. 99.*] Et in epistola Gregorii papae ad Germanum Constantinopolitanum episcopum pag. 535, eiusdem concilii Nicaeni, ubi Anastasius bibliothecarius vertit *imaginem cera perfusam*. Eadem vox iterum occurrit infra in lib. III. cap. 3. et in historia Nicephori patriarchae Constantinopolitani sub finem. De hac pictura loquitur Apuleius in defensione sua: *Enim vero quod luto fictum, vel aere infusum, vel lapide incisum, vel cera inustum, vel pigmento illitum.* Et Nazarius in panegyrico quem dixit Constantino, loquens de eius imaginibus a Maxentio deiectis ita scribit: *Aboleri hic vultus non potest: universorum pectoribus infixus est, nec commendatione cerae aut pigmentorum fucis renitet: sed desiderio efflorescit animorum.* Paulinus quoque in epistola 8. ad Sulpicium Severum: ad quem locum vide notas Frontonis Ducaei. Est etiam illustris de hac re locus Boethii in praefatione librorum arithmeticae, quos Symmacho Patricio nuncupavit: *At picturae, manibus tabulae commissae fabrorum, cerae rustica observatione descerptae, colorum fuci mercatorum solertia perquisiti, lintea operosis elaborata textrinis, multiplicem materiam praestant.* Sic enim corrigendus est locus iste ex vetusto codice bibliothecae Thusnae. Denique Anastasius in sermone de sab-bato qui refertur in VII. synodo: *τῆς εἰκόρος οὐδὲν ἕτερον οὐσης, ἢ ξύλον καὶ χρώματα κηρῷ μμιγμένα καὶ κεραιμένα.* [Addo locum insignem et qui cum nostro conferatur, dignum Dion. Chrysost. orat. XII. Vol. I. p. 595 sq. ed. Reisk., ubi haec leguntur: *τρίων δὲ προκειμένων γενέσεως τῆς δαιμονίου παρ' ἀνθρώπους ὑπολήψεως, — τετάρτην φῶμιν τὴν πλαστικὴν τε καὶ δημιουργικὴν τῶν περὶ τὰ θεῖα ἀγάλματα καὶ τὰς εἰκόνας. λέγω δὲ γραφῶν τε καὶ ἀνδριαντοποιῶν, καὶ λιθοδόξων, καὶ παντὸς ἀπλῶς τοῦ καταζώσαντος αὐτὸν ἀπορήναι μιμητῆν διὰ τέχνης τῆς δαιμονίας φύσεως: εἴτε σκιωγραφία, μίλα ἀσθενεί καὶ ἀπατηλῇ πρὸς ὄψιν, χρωμάτων μίξι καὶ γραμμῆς ὄρω σχεδὸν τὸ ἀκριβίστατον περιλαμβανοῦση, εἴτε λίθων γλυφαῖς, εἴτε ξοάνων ἐργασίας, κατ' ὄλιγον τῆς τέχνης ἀφαιρούσης τὸ περιττὸν, ἕως ἂν καταλίποι τὸ αὐτοῖς φαινόμενον εἶδος: εἴτε χωνεῖα χαλκοῦ, καὶ τῶν ὁμοίων ὅσα τέμια, διὰ πυρὸς ἐλυθέντων, ἢ ψύντων ἐπιτιμας τύπους, εἴτε κηρῷ πλύσει ὅσα ξυνακολυθούνητος τῆ τέχνη, καὶ πλεῖστον ἐπιδεχομένου τὸ τῆς ὑπονοίας (Reiskius coniecit ἐπινοίας, inventionis, excogitationis). οἷος ἦν Φειδίας τε καὶ Ἀλκιμήτης καὶ Πολύκλειτος, ἔτι δὲ Ἀγλυοφῶν καὶ Πολύγνωτος καὶ Ξεῦξις, καὶ*

σηλαίς βαθείας γραμμᾶς ἐγγαράξαντες, μνήμαις ὑπέλαβον⁴⁾ αἰωνίοις τὰς τῶν τιμωμένων ἀρετὰς παραδιδόναι. Τὰ δ' ἦν ἄρα πάντα θνητὰ, χρόνου μήκει δαπανώμενα, φθαρτῶν ἄτε⁵⁾

πρότερος αὐτῶν ὁ Δαίδαλος. Idem Dio l. l. p. 647. meminit κοροπλαστικῆς his verbis: τοιγαροῦν ὁμοίως δίδοτε τοὺς ἀνδριάντας, ὥσπερ οἱ τὰς κορας ταύτας ἀνοίμενοι τοῖς πικροῖς. Ad quem locum *Federicus Morellus* in Scholl. et Coll. in Dion. Vol. II. p. 642 sq. haec monuit: „De κοροπλαστικῇ, seu arte fingendi sigilla puppae ex argilla, Athenagoras in Apolog. pro Christ. ἀπὸ τῆς κόρης ἢ κοροπλαστικῆ ἐνέδου· ἐρωτικῶς γὰρ τῶς ἔχουσα, περιέγραφεν αὐτοῦ κοιμωμένου ἐν τοῖς τὴν σκίαν· εἶθ' ὁ παῖθ' ἡθεὶς ἀπαρῶντα οὐσῆ τῇ ὁμοιότητι, (πέραμον γὰρ εἰργάζετο) ἀναγλύνας τὴν περιγραφὴν, πηλὸν προσεπέπληρωσεν. ὁ τύπος ἐἰ καὶ τὴν ἐν Κορινθῶν σώζεται. Plinius lib. XXXV. cap. XII. *Fingens ex argilla similitudines, Dillatades Sicyonius figulus primus invenit Corinthi, filiae opera: quae scripta amore iuvenis illo abeunte peregre, umbram ex facie eius ad lucernam in pariete lineis circumscriptis: quibus pater eius impressa argilla typum fecit, et cum caeteris fictilibus induratum igni proposuit: eumque servatum in Nymphaeo, donec Corinthum Mummius everteret, tradunt.* Aelianus lib. XIV. hist. 37.“ Cf. *Passow. Lexic. s. v. κοροπλαστικὸς et Reiske ad Diou. l. l. p. 647. not. 55. et Vol. II. p. 311 sq.]* — 4) Μνήμῃς ὑπέλαβον αἰωνίοις. Scribendum puto ἐπέλαβον. Atque ita legitur in veteribus schedis bibliothecae Regiae. Savilius quoque ad oram sui codicis notat, ita sibi legendum videri. At in Moraei libro ad marginem emendatur ὑπέλαβον, quod magis placet. [Recte *Readingus* in *Corrigendis* ad h. l. haec monuit: „ὑπέλαβον. Ita *typographus Parisiensis. Suspicio tamen Valesium scripsisse* (scil. hac not.) ὑπέλαβον. *Aliter non constabit, quod hic dicit.*“ Atque hoc ipsum ὑπέλαβον pro ἐπέλαβον quod dedit Val., scribendum duxi, quippe quod unice huic loco convenire mihi visum sit. Vertendum igitur non cum Val., „*instituerunt*“ sed: „*putarunt* se ad aeternam posteritatis memoriam eorum quos colebant, virtutem consecrare s. consecratos esse.“ Neque aliud nisi ὑπέλαβον legi voluisse videtur Strothius, qui eodem modo vertit: „*wodurch sie die Tugenden der von ihnen verehrten einem ewigen Andenken anzuvertrauen glaubten.*“ Contra Zimmern, scripsit ἐπέλαβον cum Cast., quod sane *instituire* significare potest, sed vix simpliciter infinitivo neque dativo articuli (ἐπέλαβον τῶν παραδιδόναι etc.) iunctum. Cf. *Passow. Lexic. s. v. ἐπιβάλλω* 2. b. Praeterea ὑπέλαβον solum esse verum, docere videntur praecedentia: Θνητῶν μὲν γὰρ φύσις — ἀθανάτοις ἔδοξε γράφειν τιμᾶς.] — 5) [Ἄτε, siquidem, utpote, ab hoc loco esse alienum nemo non videbit. Quam enim inepta et absurda, quaeso, sententia ista, varii generis imagines ab hominibus olim extrui solitas eam ob causam omnes caducas fuisse (τὰ δ' ἦν ἄρα πάντα θνητὰ), quod caduca corpora, non aeternam mentem adumbrarent? Itaque nisi Eusebium tam inepte iudicasse probabile sit, in illo ἄτε vitii aliquid lateat necesse est. Omnino autem absurditas tollitur, si pro ἄτε scribere velis τε, unde sententia loci prodit haec: „Omnes imagines in aliorum memoriam et honorem extractae caducae erant, longinquitate temporis pereunt et caducorum corporum, non aeterni animi effigiem adumbrabant.“ Haec vero posteriora φθαρτῶν τε — ἰδίας non praecedentibus opposita esse censendum est, cum sola illa τὰ δ' ἦν — δαπανώμενα opponi pateat ab Eusebio verbis quae paulo superius leguntur: καὶ τοῦτον τε σηλαίων ὁ θνητῶν, — ἐπίξινον γένεσθαι, sed potius referenda sunt ad sequentia quae praeparare et quasi praemunire iis voluisse videtur Eusebius et quibus deum Christianorum immortalium potius rerum specie mortalibus oculis quodammodo exhibuisse et repraesentasse profiteretur. Vide verba: Θεός δ' — — θνητοῖς ὀφθαλμοῖς ἀμωσγέτως τὰς ἀθανάτους πιστοῦμενος ἐλάσθαι et ad finem capituli: Κωνσταντῖνος θεῶ — γε-

σωμάτων ἰνδάλματα, οὐ μὴν αἰθανάτου ψυχῆς ἀποτυπούντα ἰδέας. "Ὁμως δ' οὖν ἀπαρκεῖν ἐδόκει ταῦτα τοῖς μηδὲν ἕτερον μετὰ τὴν τοῦ θνητοῦ βίου καταστροφὴν⁶⁾ ἐν ἀγαθῶν ἐλπίσι τιθεμένοις. Θεὸς δ' ἄρα, θεὸς ὁ κοινὸς τῶν ὅλων σωτὴρ, μέλ-
λονα ἢ κατὰ θνητοὺς λογισμοὺς τοῖς εὐσεβείας ἐρασταῖς ἀγαθὰ παρ' ἑαυτῷ⁷⁾ ταμειυσάμενος, τὰ πρωτόλεια τῶν ἐπάθλων ἐν-
θίνδε προαῤῥαβωνίζεταί⁸⁾, θνητοῖς ὀφθαλμοῖς ἀμωσγέπως τὰς

γονὸς φίλος, ἐναργίς ἄπασιν ἀνθρώποις παράδειγμα θεοσεβούς κατ-
στη βίου, ubi illud Θεοσεβούς βίου ταυquam species subiectum cogitari
debet rebus ἀθανάτοις κ. ἀφθαρτοῖς. De sententia autem ipsa quae ex-
primitur verbis φθαρτῶν τε σωμάτων — ἀποτυπούντα ἰδέας cf. Dio
Chrysost. orat. XII. Vol. I. p. 403 sq. ed. Reisk., ubi Phidias ita loquens
inducitur: τὰ γὰρ θεία φάσματα, λέγω δὲ ἡλλου καὶ σελήνης καὶ οὐρανῶτος
οὐρανοῦ καὶ ὠκυρῶν, αὐτὰ μὲν καθ' αὐτὰ φαινόμενα θαναμαστά πάντως
ἢ δὲ μίμησις αὐτῶν ἡπλῆ καὶ ἄτεχνος, εἰ τις ἐθέλοι τὰ τῆς σελήνης σχή-
ματα ἀφομοιοῦν, ἢ τὸν ἡλλου κύκλον· ἔτι δὲ ἤθους καὶ διαβολὰς αὐτὰ μὲν
ἐκείνα μεσῶ πάντως, ἢ δὲ τοῖς εἰκασμασιν, οὐδὲν ἰνδευκνόμενα τοιοῦτον,
οἷον ἰσως καὶ τὸ ἐξ ἀρχῆς οὕτως ἐρομίσθη τοῖς Ἕλλησιν. νοῦν γὰρ καὶ
φρόνησιν, αὐτὴν μὲν καθ' αὐτὴν, οὕτε τις πλύστης, οὕτε τις
γραφεὺς, εἰκάσειν δυνατὸς ἴσται· ἀθέτατο γὰρ τῶν τούτων καὶ
ἀντιοροητοὶ παντελῶς πάντες. τὸ δὲ, ἐν ᾧ τούτο γινόμενόν ἐστι, οὐχ
ὑπονοοῦντες, ἀλλ' εἰδότες, ἐπ' αὐτὸ καταφεύγομεν, ἀνθρώπινον σῶμα,
καὶ ἀγγεῖον φρονήσεως καὶ λόγον, θεῶν προσάπτορες, ἰνδεία καὶ ἀπορία
κυραδέλγματος, τῷ φανερῷ τε καὶ εἰκαστῷ τὸ ἀνείκαστον καὶ ἀφανὲς ἰνδεί-
κνυσθαι ζητούντες οὐμβόλων τῇ θυράμει χρωμένους, κριττον ἢ φασί τῶν
βυρβύλων τινὰς ζωὸς τὸ θεῖον ἀφομοιοῦν κατὰ σμικρὰς καὶ ἀτόπους ἀφορ-
μὰς κ. τ. λ. Egregie in similem sententiam Tacitus vit. Agricol. c. XLVI.
„Id, inquit, siliæ quoque uxoriq̄ praeceperim, sic patris, sic mariti
memoriam venerari, ut omnina facta dictaque eius (Agricolae) secum re-
volvant, famamque ac figuram animi magis quam corporis complectantur:
non quia intercedendum putem imaginibus, quae marmore, aut aere
finguntur; sed ut vultus hominum, ita simulacra vultus imbecilla ac
mortalia sunt, forma mentis aeterna: quam tenere et exprimere non
per alienari materiam et artem, sed tuis ipse moribus possia.“ Quae
si quid aliud, recte ab Eusebio h. l. dicta confirmant, minus recte scripta
emendant.] — 6) [Βίου καταστροφὴν. Cast. βίου τελευτὴν καὶ κατα-
στροφὴν.] — 7) [Παρ' ἑαυτοῦ Steph. Ita infra cap. IX. παρ' αὐτοῦ
τεταμειυμένην ζωὴν, IV, 55. vero τῶν παρ' αὐτῷ τεταμειυμένων ἀγαθῶν.] —
8) [Τὰ πρωτόλεια — προαῤῥαβωνίζεταί i. e. „primitias futurorum
praemiorum in antecessum (antea) quasi pignus dat“ ut recte vertit
Vales. Minus recte Strothius: „gibt ihnen hier schon den Vor-
schmack der Erstlinge ihres Lohns.“ Cf. de laudib. Constant. c. VI.
init., ubi τῶν ἀμοιβῶν τὴν ἰχέγγνα προμυόμενος idem est quod h. l. τὰ
πρωτόλεια — προαῤῥαβωνίζεταί. Wetsten. ad 2 Corinth. I, 22. Hesych. ἀ-
ῤῥαβῶν, πρόδομα. Etymolog. ἀῤῥαβῶν, ἢ ἐπὶ ταῖς ὄναις παρὰ τῶν ὄνου-
μένων διδομένη προκαταβολὴ ὑπὲρ ἀσφαλείας. Varro L. L. IV.
Arrhabo sic dicta, ut reliquum reddatur, ex eo quod debitum reliquit.
Paschasius diaconus de spiritu sancto lib. I. In terrenis negotiis arrhabe
quantitas, contractus illius pro quo intercesserit, quaedam portio est,
pignoris vero ratio meritum rei, pro qua poni videtur, excedit. Hiero-
nymus ad Ephes. I, 14. „Pignus Latinus interpres pro arrhabone
posuit. Non id ipsum autem arrhabe quod pignus, sonat. Arrhabe
enim futurae emptioni quasi quoddam testimonium et obligamentum
datur. Pignus vero, hoc est ἐνέχυρον, pro mutua pecunia opponitur,

ἀθανάτους πιστούμενος ἐλπιδας. Παλαιοὶ ταῦτα χρησιμοὶ προ-
φητῶν γραφῇ παραδοθέντες, θεσπίζουσι, ταῦτα βίῳ θεοφιλοῦν
ἀνδρῶν, παντοίαις ἀρεταῖς πρόπαλαι διαλαμπάντων, τοῖς ὀφι-
γίοις μνημονεύμενοι, μαρτύρονται, ταῦτα καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς
ἀληθῆ εἶναι διήλεγξε χρόνος, καθ' ὃν Κωνσταντῖνος θεῷ τῷ
καμβασιλεῖ μόνος τῶν πᾶποτε τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς καθηγησα-
μένων γεγονώς φίλος, ἐναργῆς ἅπασιν ἀνθρώποις παράδειγμα
θεοσεβοῦς κατέστη βίου.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ'.

Ὅτι ὁ θεὸς Κωνσταντῖνον ἐτίμησεν.

Ταῦτα δὲ καὶ θεὸς αὐτὸς ὃν Κωνσταντῖνος ἐγέμαιρεν, ἀρ-
χομένῳ καὶ μεσάζοντι καὶ τελευτῶντι τῆς βασιλείας αὐτοῦ δεξιῶς
παραστάς¹⁾, ἐναργῆσι ψήφοις ἐπιστώσατο, διδασκαλίαν θεοσε-
βοῦς ὑποδείγματος τὸν ἄνδρα τῷ θνητῷ γένει προβεβλημένος.
Μόνον οὖν αὐτὸν τῶν ἐξ αἰῶνος ἀκοῇ βοηθέντων αὐτοκρατόρων,
οἷόν τινα μέγιστον φωστῆρα καὶ κήρυκα μεγαλοφωνότατον τῆς
ἀπλανοῦς θεοσεβείας, διὰ παντοίων τῶν εἰς αὐτὸν κεχορηγη-
μένων ἀγαθῶν ἐνεδείξατο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε'.

Ὅτι βασιλευσε μὲν ὑπὲρ τὰ λ' ἔτη μοναρχήσας, ἔζησε δὲ
ὑπὲρ τὰ ἐξήκοντα.

Χρόνων μὲν βασιλείας, τρισὶ δεκάδων περιόδοις τελείαις,
καὶ προσέτι λῶνον¹⁾ τιμήσας, τούτων δὲ διπλάσιον τοῦ παντὸς
βίου τὴν ἐν ἀνθρώποις περιορίσας ζωὴν· τῆς δ' αὐτοῦ μοναρ-

ut, cum illa reddita fuerit, reddenti debitum pignus a creditore red-
datur." Add. Pearson. exposit. symbol. apost. p. 830. Suicer. Thes.
T. II. p. 833.]

Cap. IV. 1) Αὐτοῦ δεξιῶς παραστάς. Lego αὐτῷ δεξιὸς παραστάς.
Et paulo post scribendum videtur εἰς διδασκαλίαν. [Si quid mutandum,
rectius διδάσκαλον legendum esse, recte coniecit Zimmerm. ad h. l. Cf.
cap. V. cap.]

Cap. V. 1) Καὶ προσέτι λῶνον. Nova et inusitata locutio, λῶνον pro
eo quod alii dicerent πλέον. Ait Eusebius Constantinum imperasse triginta
annos solidos, et aliquanto amplius. Quod verum est. Nam praeter tri-
ginta annos, decem fere mensibus pregnavit. Porro initio huius periodi
scribendum est χρόνον μὲν βασιλείας, non ut vulgo legitur χρόνων. [Cast.
chron.] — 2) Νοητὴν ἀπέδειξε. Scribe νοητὴν, ut in margine codicis

χικῆς ἐξουσίας τὴν εἰκόνα δεύς, νικητὴν ἀπέδειξε²⁾ παντὸς τυραννικοῦ γένους, θεομάχων τ' ὀλετήρα γιγάντων, οἱ ψυχῆς ἀπονομίᾳ πρὸς αὐτὸν ἤρατο τὸν παμβασιλέα τῶν ὄλων δυσσεβείας ὄπλα. Ἄλλ' οἱ μὲν ὅσον εἰπεῖν³⁾ ἐν βραχέϊ φανέντες, ἅμα τε καὶ ἀπέσβησαν, τὸν δ' αὐτοῦ θεράποντα θεὸς ὁ εἰς καὶ μόνος, ἓνα πρὸς πολλοὺς θεῖκῃ φραζάμενος πανοπλίᾳ⁴⁾, τῆς τῶν ἀθίων πληθύος δι' αὐτοῦ τὸν θνητὸν ἀποκαθήρας βίον, εὐσεβείας τῆς αὐτοῦ διδάσκαλον πᾶσιν ἔθνεσι κατεστήσατο, μεγάλῃ βοῇ ταῖς πάντων ἀκοαῖς⁵⁾ μαρτυρούμενον, τὸν ὄντα θεὸν εἰδέναι, τὴν δὲ τῶν οὐδαμῶς ὄντων ἀποστρέφεσθαι πλάνην.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ζ'.

Ὅτι θεοῦ μὲν δοῦλος ἦν, ἔθνῶν δὲ νικητής.

Καὶ ὁ μὲν οἷα πιστὸς καὶ ἀγαθὸς θεράπων, τοῦτ' ἔπραττε καὶ ἐκήρυττε, δεῦλον ἄντικρυς ἀποκαλῶν καὶ θεράποντα τοῦ παμβασιλέως ὁμολογῶν ἑαυτὸν· θεὸς δ' αὐτὸν ἐγγύθεν ἀμειβόμενος, κύριον καθίστη καὶ δεσπότην, νικητὴν τε μόνον τῶν ἐξ αἰῶνος αὐτοκρατόρων, ἄμαχον καὶ ἀήττητον εἰσαεῖ, νικῶν τε τροπαίους¹⁾ βασιλέα τοσοῦτον, ὅσον οὐδεὶς ἀκοῇ τῶν πάλας

Moraeani emendatum inveni. Quam lectionem secutus est Christophorsonus. Certe in veteribus schedis, et in codice Saviliano ac Fuketii νικητὴν legitur. — 3) Ὅσον εἰπεῖν; Christophorsonus vertit: *prope dixerim*, quasi scriptum esset ὡς εἰπεῖν. Ego vero non dubito quin aliud intellexerit Eusebius. Nam cum tyrannos brevi admodum tempore viguisse vellet ostendere, ait eos breviori temporis spatio quam quod ad loquendum requiritur, visos esse. Idem fere est, quod Graeci dicunt λόγον θύττον; genus hyperbolae Graecis familiare. [Bene vertit Val.: „hi quidem cum momento temporis extitissent, momento quoque ac dicto citius extincti sunt“ et Stroth.: „Diese hatten sich nur eine kurze Zeit gezeigt, und verschwanden auch sogleich den Augenblick wieder.“] — 4) Πανοπλία παντευχία. Alterutrum vocabulum redundat. Ac prius mihi videtur esse scholion. In codice Fuk. deest παντευχία. Paulo post scribendum puto δι' αὐτοῦ τὸν θνητὸν ἀποκαθήρας βίον, ut legitur in schedis Regiis, et in libro Savil. ac Fuk. Porro codex Fuk. habet τῶν θνητῶν. [Sive θνητῶν sive θνητῶν legatur, satis pleonastice illud additum videri debet. Certe alias noster simpliciter βίον de genere humano usurpare solet. Vid. infra cap. VIII, et II, 19.] — 5) Τῶν πάντων ἀρταῖς. Scribendum est ἀκοαῖς, quod Christophorsonus non vidit. Certe in veteribus schedis ἀκοαῖς superscriptum est eadem manu. Scribo etiam μαρτυρούμενον, ut habet codex Fuk. [Μαρτυρούμενον Steph. Sed vid. infra c. LIX, not. 1. IV, 29. IV, 55.]

Cap. VI. 1) Νικῶντα τροπαίους. Lego νικῶν τε τροπαίους βασιλέα τοσοῦτον, etc. In schedis Regiis hic locus ita suppletur ad marginem: εἰσαεῖ νικῶντα, τροπαίους τε τοῖς κατ' ἰχθῶν διὰ παντὸς φαιδρυνόμενον. Codex Fuk. nihil mutat, nisi quod coniunctionem addit hoc modo: καὶ εἰσαεῖ νι-

πρίτερον μνημονεύει γενέσθαι· οὕτω μὲν Θεοφιλή καὶ τρισμακρίον, οὕτω δὲ εὐσεβῆ καὶ πανευδαίμονα, οἷς μετὰ πάσης μὲν φασίας πλειόνων ἢ ἔμπροσθεν κατασχέω ἐθνῶν, ἄλπον δὲ τὴν ἀρχὴν εἰς αὐτὴν καταλήξαι τελευτήν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ζ'.

Ἐρὸς Κῦρον τῶν Περσῶν βασιλέα, καὶ Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνα σύγκρισις.

Περσῶν μὲν δὴ Κῦρον παλαιὸς ἀνυμνεῖ λόγος περιφανῆ ἀποφανθῆναι τῶν πᾶσι. Ἀλλ' ἐπεὶ μὴ ταῦτα, τέλος δ' ἐχρῆν μακαρίου¹⁾ [ἀνυμνεῖν], φασὶν αὐτὸν οὐκ αἴσιον, αἰσχρὸν δὲ καὶ

κῆρα. [Νικῶν τε pro νικῶντα scribere non dubitavi cum Zimmermann. Emendationem suam secutus est ipse Val. vertendo: „et ob victorias ac tropaea tantum eum imperatorem effecit.“ Similiter Strothius: „durch seine Trophaeen.“ Sed pro τροπαίοις in Cast. conicitur legendum esse τροπαίων, pro τοσοῦτον, ὅσον, τοσοῦτον, ὅσων et pro μνημονεύει scribitur μνημονύεται, de quo Zimmermannus ad h. l.: „quae lectio, inquit, confirmat coniecturam τροπαίων βυσίλευ τοσοῦτον (τοσοῦτων), ὅσων οὐδέις — μνημονύεται.“ Denique pro οὕτω post γενέσθαι Ion. καὶ οὕτω.]

Cap. VII. 1) Ἀλλ' ἐπεὶ μὴ ταῦτα, τέλος δ' ἐχρῆν μακροῦ. Variis modis hunc locum restituere aggressi sunt viri docti, ut patet ex eorum emendationibus quae ad marginem editionis Genevensis et in codice Moraeano adscriptae sunt. Alii enim ita scribendum esse coniecerunt: ἐπεὶ μὴ ταῦτα, τέλος δὲ χρῆ σκοπεῖν μακαρίου, φασὶν αὐτὸν, etc. [Τέλος δὲ χρῆ σκοπεῖν μακαρίου Cast.] Alii vero sic emendarunt: ἀλλὰ τὰ τελευταῖα τοῦ βίου εἶχε μὴ ταῦτα κοσμοῦντα· τέλος γὰρ οὐχ ὡς ἐχρῆν, οὐδ' ἐπὶ μακρὸν, οὐμνοῦν οὐδ' αἴσιον φασὶν αὐτὸν, αἰσχρὸν δὲ, etc. Quam quidem lectionem secutus est Christophorus, ut ex interpretatione eius apparet. [Vertit enim Cph.: „verum non est eum vitas exitum, qui istas res exornaret, consecutus.“] In codice tamen Moraeano paulo aliter emendatur hic locus, in hunc modum: ἀλλ' ἐπεὶ μὴ ταῦτα εἶχε κοσμοῦντα, τέλος οὐχ ὡς οὐδ' ἐπὶ μακρὸν, οὐμνοῦν οὐδ' αἴσιον αὐτὸν φάσις κῆρα· αἰσχρὸν δὲ, etc. Ex quibus lacunis suspicari quis non immerito possit, hanc esse scripti cuiusdam codicis lectionem. Et posterior quidem lacuna nullo negotio sic suppleri potest: αὐτὸν φασὶν ἐχρησίσθαι. [Similiter Readingus in Corrigendis ad h. l. scripsit: „al. τέλος δ' οὐχ ὡς ἐχρῆν, οὐδ' ἐπὶ μακρὸν, οὐμνοῦν οὐδ' αἴσιον αὐτὸν φασὶν εἰληφῆσθαι, αἰσχρὸν δὲ συντελεῖσθαι.“] Sed cum haec omnia mendis scateant, nec quicquam boni ex iis elici possit, malim equidem ea expungere. His certe reiectis, sensus est apertissimus hoc modo: ἀλλὰ φασὶν αὐτὸν οὐκ αἴσιον, etc. Quod etiam in versione mea sum secutus. [Vertit enim Valensius: „Verum ille nequaquam felicem exitum vitae, imo turpem potius atque ignominiosum sortitus esse dicitur.“ Et similiter interpres Gallicus Cousin: „Cependant toute sa vie n' a pas été heureuse, puisque sa mort a été infame.“] Idem ante nos fecerat Ioannes Portesius, qui hos Eusebii libros de vita Constantini primus Latino sermone interpretatus est. In schedis Regiis post verba illa τέλος δ' ἐχρῆν μακροῦ, ad marginem haec adduntur: βίου σκοπεῖν. Codex Fuk. hunc locum eodem prorsus modo

ἐπονεϊδιστον ὑπὸ γυναικὸς θάνατον ὑποστῆναι²⁾. Μακεδόνων

scriptum exhibet, quo liber Moraei ac Turnebi. [Quae sit vera corrupti huius loci lectio, sine notorum librorum auxilio neminem facile definire posse, sponte apparet. Illud unum certum esse censeo, vulgatam lectionem ἀλλ' ἐπεὶ μὴ ταῦτα, τέλος δ' ἔχρην μακροῦ quam Valesius in textu retinuit, non magis ferri posse quam Valesium, omnia illa inde ab ἐπεὶ — μακροῦ expungere volentem, errasse. Nam longe facilius, credo, intelligi potest, quomodo illa ipsa verba a librariis expungi quam quomodo in textum inferri potuerint, quod sentiens Strothius ad h. l. haec scripsit: „Es ist mir wahrscheinlich, dass vom Eusebius hier der Spruch Solons angeführt worden τέλος χρόν σκοπεῖν, welches die Abschreiber nicht verstanden, die daher die Stelle so verhunzt haben.“ Unde, quamvis liberius, quod nemo non ei ignoscet, venit Strothius: *Allein man muss an den alten Spruch denken: „dass man bei jeder Sache auf das Ende sehen müsse.“* Deinde non minus illud concedendum erit Strothio et nobis, vocem μακροῦ corruptam esse, cum non appareat, quomodo illud huc quadret, quamvis βλον σκοπεῖν vel alia quaedam similia excidisse coniciamus. Denique illud quoque tenendum puto, ut certe quantum fieri possit, genuinae lectionis vestigia inveniamus, a vulgari scriptura non iusto longius recedere tutissimum esse. Quod quidem ipsum sentiens Strothius haec addidit: „Die ganze Stelle liesse sich erklären, wenn bloss μακροῦ in μακαρῶν verwandelt, und die Worte ἐπεὶ — μακαρῶν in eine Parenthese gesetzt würden, wobey durch eine Auslassung aus dem vorigen ἀνυμνεῖν (erheben) zu verstehn wäre. Dann würde die Uebersetzung so lauten: *Aber (sintemal nicht dies, sondern das Ende eines Glückseligen erhoben zu werden verdient) man sagt dass er u. s. w. und dies ist mir nach reiferer Ueberlegung sehr wahrscheinlich.*“ In qua Strothii coniectura illud unum me offendit, quod ἀνυμνεῖν vel σκοπεῖν non sine maiori duritie omittere potuisse videtur Eusebius. Itaque post μακαρῶν sed uncinis septum adieci ἀνυμνεῖν. Neque vero parentheseos signis opus esse duxi. Sed dicendum nunc est quomodo locum exhibuerit Zimmermannus. Hic enim in omnia alia abiens, ita scripsit: ἀλλ' ἐπεὶ μὴ ταῦτα, τέλος δ' ἔχρην μακροῦ βλον σκοπεῖν (,) οἰμνοῦν οὐδ' αἰσιος αὐτὸν φασὶν εὐχρηκεῖναι, υλαχρὸν δὲ συσταλίσθαι, καὶ ἐπονεϊδιστον ὑπὸ γυναικὸς θάνατον ὑποστῆναι. Et praeterea V. D. ad h. l. haec monuit: „Nos ex variis lectionibus (de quibus vid. Comment.) veram invenisse, et vexatissimum locum restituisse confidimus.“ De quo iudicent alii. Erat autem cum mihi in mentem veniret scribere: Ἀλλ' ἐπεὶ μὴ ταῦτα, τέλος δ' ἔχρην μακαρῶν. Quae coniectura ut facilitate sua, ita haud scio an magis etiam commendetur loco cap. XI. ext. τοῦ καιροῦ λοιπὸν ἐπιτρέποντος ἀκολούτως παντοίως φωναῖς τὸν ὡς ἀληθῶς μακίριον ἀνυμνεῖν, ὅτι μὴ τοῦτο πρῶττεν ἔξην πρὸ τούτου, τῆ μὴ μακαρῶν ἄνδρα πρὸ τελευτῆς διὰ τὸ τῆς τοῦ βλον τροπῆς ἀδελον παρηγγέλλθαι. Certe nostrum locum his simul respicere videtur Eusebius. Praeterea cf. Herodot. I, 11. 12. I, 13, 5. edit. Wesseling., ubi Solon: οὕτω ὦν, inquit, ὁ Κροῖσι, πῶς ἐστι ἄνθρωπος συμφορῆ. ἔμοι δὲ σὺ καὶ πλουτεῖν μὲν μέγα φαίνεαι, καὶ βασιλεὺς εἶναι πολλῶν ἀνθρώπων. ἐκείνο δὲ τὸ εἰρὸς με, οὐκω σε ἐγὼ λέγω, πρὶν ἄν τελευτήσῃσθαι καλῶς τὸν αἰῶνα πύθωμαι. οὐ γάρ τοι ὁ μέγα πλούσιος μᾶλλον τοῦ ἐπ' ἡμέρην ἔχοντος, ὀλιγωτέρως ἐστι εἰ μὴ οἱ τύχη ἐπισκοπεῖτο, πάντα καλὰ ἔχοντα τελευτήσῃσθαι εὐ τὸν βλον. Et ibid. paulo post: εἰ δὲ πρὸς τοῦτοις ἐτι τελευτήσῃ τὸν βλον λέγω, οὗτος ἐκείνος τὸν σὺ ζητεῖς, ὀλιγος κεκλήσθαι ἀξίος ἐστι. πρὶν δ' ἄν τελευτήσῃ, ἐπισχέειν, μὴδὲ καλεῖν κω ὀλιγος, ἀλλ' εὐτυχία. — — — ὅς δ' ἄν αὐτέων πλείστα ἔχων διατελέῃ, καὶ ἔπειτα τελευτήσῃ εὐχαρίστως τὸν βλον, οὗτος παρ' ἔμοι τὸ ὄνομα τοῦτο, ὁ βασιλεὺς, δίκαιος ἐστι φέρεσθαι. σκοπεῖν δὲ χρόν παντός χρόματος τῆς τελευτῆς κῆ ἀποβήσεται. Et I, 35. p. 43.

Ἀλέξανδρον Ἑλλήνων ἄδουσαι παῖδες, μυρία παντοίων ἰθνηῶν γῆνη καταστρέψασθαι, θᾶπτον δ' ἢ συντελέσαι εἰς ἄνδρας, ἀκίμορον ἀποβῆναι, κώμοις ἀποληφθέντα καὶ μέθαις. Δύο μὲν οὗτος πρὸς τοῖς τριάκοντα³⁾ τὴν πᾶσαν ζωὴν ἐνιαυτοῖς ἐπλήρου· τούτων δὲ τὴν τρίτην αὐτὸν πλέον⁴⁾ ὁ τῆς βασιλείας περιώμιζε χρόνος· ἐχώρει δὲ δι' αἱμάτων, ἀνὴρ σκηπτοῦ δίκην ἀπειδοῦς ἰθνη καὶ πόλεις ὅλας ἠβηδὸν ξανδραποδιζόμενος. Ἄρτι δὲ μικρὸν ἀνθούσης αὐτῷ τῆς ἄρας⁵⁾ καὶ τὰ παιδικὰ πενθοῦντι⁶⁾, δεινῶς τὸ χρεῶν ἐπισταῖν, ἄτεκνον, ἄρρηξον, ἀνέστιον, ἐπ' ἀλλοδαπῆς καὶ πολεμίας αὐτὸν, ὡς ἂν μὴ εἰς μακρὸν λυμαίνοιτο τὸ θνητῶν γένος, ἠφάνιζεν. Αὐτίκα δ' ἢ βα-

τὸ τοῦ Σόλωνος — τὸ Μηδένα εἶναι τῶν ζώντων δίσβιον.] — 2) [Τὰ συναικὸς ὑποστῆναι. Constat de mortis Cyri genere veteres inter se magnopere discrepare. Vid. Herodot. I, 214. Iustin. I, 8. Valer. Max. IX, 10. Diodor. S. I. II. Ctesias lib. XI. Xenoph. Cyrop. lib. VIII. Usser. annal. p. 83. Pelloutier. hist. acad. scient. Berol. T. X. p. 502. Vitrings ad Isai. XLV, 2.] — 3) [Δύο — πρὸς τοῖς τριάκοντα. Eosdem annos tribuunt Alexandro Philostratus, Hieronymus, alii, Eusebii chronicon secuti. Sed Cicero in Philipp. V.: *Quid Macedo Alexander? cum ab ineunte aetate res maximas gerere coepisset, nonne tertio et tricesimo anno mortem obiit?* Arrian. VII. p. 167. Ἐβλὼ δύο καὶ τριάκοντα ἔτη, καὶ τοῦ τρίτου μηνὸς ἐπέλαβεν ὀκτῶ, ἕς λέγει Ἀριστόβουλος. Ἐβασίλευσε δὲ δώδεκα ἔτη, καὶ τοὺς ὀκτῶ τούτους μηνῶς. Usser. annal. p. 221.] — 4) *Αὐτὸν πλέον.* Scribendum videtur οὐ πλέον, quam lectionem secutus est Portesius. Christophorus autem sic interpretatus est, quasi legeretur ἢ μικρῶν πλέον. Certe Alexander Magnus duodecim annis et amplius regnavit, qui aliquanto plus efficiunt quam tertiam partem duorum ac triginta annorum, si res ad calculum exigatur. Verum oratores qui amplificandis rebus student, non ita exacte loquuntur. Itaque Eusebius recte dixit οὐ πλέον. [Οὐ πλέον scripsit Zimmermannus cum Cast. sed non necessaria nobis visa emendatio et Christophorus secutus vertit Strothius: „*etwas über den dritten Theil.*“ Paulo ante pro ὑποβῆναι Cast. ἀποβῆναι.] — 5) *Ἀνθούσης αὐτῆς τῆς ἄρας.* Nemo est, qui non videat scribendum esse αὐτῷ τῆς ἄρας, ut in Moraei libro etiam annotatum est. In veteribus schedis legitur αὐτοῦ. Sed liber Fuk. habet αὐτῷ. Sed et paulo post scribendum τῶν θεραπόντων ἐκάστου. Et in fine capituli lego ἐπὶ τοιοῦτοις ἀνμνήταις κακοῖς. Quanquam scripti codices nihil variant. In codice Fuk. scriptum inveni τῶν θεραπόντων ἐκάστου, μοῖρᾶν τινα παρασπᾶντος, rectius quam ut in vulgatis editionibus περισπᾶντος. [Ion. κατασπᾶντος et paulo ante pro θνητῶν γένος, θνητῶν γ. Cf. cap. V. ext.] — 6) [Τὰ παιδικὰ πενθοῦντι. Stroth. ad h. l. p. 158. not. 9.: „*Man muss hierunter (unter τὰ παιδικὰ, i. e. amasiu) den Hephaestion verstehen. Indessen ist der Ausdruck τὰ παιδικὰ πενθοῦντι etwas zweydeutig. Vielleicht könnte es vermöge einer Hyperbel (?) heissen: da ihn noch der Verlust der Knabenliebe schmerzte.*“ Vid. Heindorf. ad Plat. Phaedon. p. 73. D. Cf. Lobeck. ad Phryn. p. 420.] — 7) [Διαγράζοντος ἑαυτοῦ temere ex coniectura dedit Zimm., ad ἑαυτοῦ scribendum inductus probabiliter perversa interpunctione quam fecerat. Locum enim ita interpunxit: αὐτίκα δ' ἢ βασιλεία κατετέμνετο, τῶν θεραπόντων ἐκάστου, μοῖρᾶν τινα κ. τ. λ. Sed quamvis rectissime comma exhibuerit post κατετέμνετο male omissum Val., tamen quomodo post ἐκάστου idein V. D. exhibere

βασιλεία κατετέμεντο, τῶν θεραπεόντων ἐκάστου μοῖραν τινα παρασπῶντος καὶ διαρπάζοντος ἐαυτῷ⁷⁾. Ἄλλ' ὁ μὲν ἐπὶ τοσούτοις ἀνυμνεῖται χοροῖς.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Η'.

Ὅτι τῆς οἰκουμένης πάσης σχεδὸν ἐκράτησεν.

Ὁ δ' ἡμέτερος βασιλεὺς ἐξ ἐκείνου μὲν ἤρχετο, ἐξ οὐπερ ὁ Μακεδὼν ἐτελεύτα, ἐδιπλασίαζε δὲ τῷ χρόνῳ τὴν ἐκείνου ζωὴν⁸⁾, τριπλάσιον δ' ἐποιεῖτο τῆς βασιλείας τὸ μῆκος. Ἡμέροις γέ τοι καὶ σώφροσι θεοσεβείας παραγγέλμασι τὸν αὐτοῦ φραζάμενος στρατὸν, ἐπῆλθε μὲν τὴν Βρεττανῶν καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ οἰκούντας οἰκιστῶν τῶν κατὰ δύοντα ἤλιον²⁾ περιοριζομένων, τό, τε Σκυθικὸν ὑπηγάγετο πᾶν, ὑπ' αὐτῇ ἄρκτῳ μυρίσας βαρβάρων ἐξαλλάττουσι γίνεσι τεμνόμενον. Ἦδη δὲ καὶ μεσημβρίας ἐπ' ἰσχυατα τὴν ἀρχὴν ἐκτείνας, εἰς αὐτοὺς Βλέμμυας τε καὶ Λιθίλους· οὐδὲ τῶν πρὸς ἀνίσχοντα ἤλιον ἀλλοτριαν ἐποιεῖτο τὴν κτήσιν. Ἐπ' αὐτὰ δὲ τὰ τῆς οἰκουμένης ὅλης τέρματα, Ἰνδῶν μέχρι τῶν ἑξωτάτω, τῶν περικύκλι³⁾ περιοίκων τοῦ παντὸς τῆς γῆς τῶ βίῳ στοιχείου, φωτὸς εὐσεβείας ἀκτίων ἐκλάμπων, εἶχεν ὑψηλοὺς ἄπυνας τοπιόρχας, ἐθνάρχας, καὶ

potuerit, non video; cum aperte τῶν θεραπεόντων ἐκάστου λυγendum cum παρασπῶντος ac διαρπάζοντος, et ἐαυτῷ deinde sanissimum sit. Alia rei ratio est, si pro ἐκάστου cum Steph. legatur ἐκάστῳ, quo lecto totus locus scribendus est, ut apud Steph. scribitur: αὐτίκα δ' ἡ βασιλεία κατετέμεντο ἐκάστῳ, μοῖραν τινα — ἐαυτῷ.]

Cap. VIII. 1) [Ἐξ ἐκείνου — ζωὴν. Vid. Manso Leben Constantinus des Grossen p. 356. p. 374. Cf. Stroth. ad h. l. p. 153. not. 1.] — 2) Τῷ κατὰ δύοντα ἤλιον. In manuscripto Regio et Fuk. disiunctim scribitur: τῷ κατὰ δύοντα ἤλιον, rectius sine dubio. Sic infra cap. 41. ubi de provinciarum exultatione loquitur: Ἰθνη τε πάνθ' ὅσα οἰκιστῶν τῶν κατὰ δύοντα ἤλιον περιωρῆζετο. In codice Regio legitur etiam Βρεττανῶν, rectius quam in vulgatis editionibus. Neque aliter codex Fuk. Contra vero paulo post ubi vulgatae editiones scribunt Βλέμμυας, idem codex Fuk. habet Βλέμυας non male, ut notavi ad Amm. Marcellinum. [Cf. Salmasius in notis ad Flav. Vopiscum p. 434.: „Blemyas etiam subagit.] In Palatino: Blemmeas scribe Blemmyas, nam ita Graeci cum duobus μμ, Βλέμμυες, ita apud Zosimum (I, 71.) scribitur, et alioa, nec desunt tamen qui et Βλέμυας scribant. Cf. Plin. V, 8.] — 3) Τῶν περικύκλι. Scribendum est τῶν κύκλι περιόικων τοῦ παντὸς τῆς γῆς στοιχείου, τῆ βίῳ, φωτὸς εὐσεβείας ἀκτίων ἐκλάμπων. Ac voces quidem illas τῶν κύκλι περιόικων, etc. Por-tesius ad Indos retulit. Sic enim vertit: Indos extremos usque terrae undique circumiectos. Sed non puto hanc esse mentem Eusebii. Neque enim veteres geographi Indos orbis terrarum ambitum circumcolere unquam dixerunt. Hispani quidem avorum memoria terrarum partem recens

σαράπας βαρβάρων⁴⁾ ἔθνων, ἐθελοντι ἀσπαζομένους καὶ χαί-
 ροντας, τοῖς τε παρ' αὐτῶν δώροις⁵⁾ διαπρεσβευομένους, καὶ
 τὴν πρὸς αὐτὸν γνῶσιν τε καὶ φιλίαν περὶ πλείστου ποιουμέ-
 νους, ὥστε καὶ γραφαῖς εἰκόνων αὐτὸν παρ' αὐτοῖς τιμᾶν, ἀν-
 δρώτων τε ἀναθήμασι, μόνον τε αὐτοκρατόρων παρὰ τοῖς
 πᾶσι Κωνσταντῖνον γνωρίζεσθαι τε καὶ βοᾶσθαι. Ὁ δὲ καὶ
 μέχρι τῶν τῆδε, βασιλικοῖς προσφωνήμασι⁶⁾ τὸν ἑαυτοῦ θεὸν
 ἀπαῖοντε σὺν παρῴσῃα εὖ πάση.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Θ'.

Ὅτι υἱὸς βασιλέως εὐσεβοῦς, καὶ υἱοῖς βασιλεῦσι κατέλιπε
 τὴν ἀρχήν.

Ἐπ' οὐ λόγοις¹⁾ μὲν τοῦτ' ἐπραττεν, ἀφυστέρει δὲ τοῖς
 ἔργοις²⁾ διὰ πάσης δὲ χωρῶν ἀρετῆς, παντοίοις εὐσεβείας καρ-
 πῶς ἐθηρύνετο, μεγαλοψύχοις μὲν εὐεργεσίαις τοὺς γνωρίμους
 καταδουλούμενος, κρατοῖν δὲ νόμοις φιλανθρωπίας, εὐνήγιόν τε
 τὴν ἀρχὴν καὶ πολύευκτον ἅπασι τοῖς ἀρχομένοις κατεργαζό-

sibi cognitam et patefactam, Indiā occidentalem appellarunt. Verum illi
 id pro arbitrio suo fecere. Proinde in Eusebii notā loco scribendam puto
 τὴν τε σύκλῃ περιούκων, etc. vel potius nihil mutandum. Sensus enim
 est, Constantinum a meridie ad septentrionem, et ab occasu ad ortum,
 quaquaversum cunctis hominibus Christam praedicasse. [Pro περιούκων
 τοῦ Cast. περιουκούντων καὶ τοῦ. Val. coniecturam suam sequens vertit:
 „Denique ad ultimos usque continentis terminos, hoc est, ad extremos
 latos et circumscitos undique populos, cunctos mortales, qui universum
 orbem terrarum incolunt, splendēdisimie pietatis radiis illustrans“ et
 Strothius: „Ja bis an die Grenzen der ganzen Erde, bis an die äusser-
 sten Indier, und die Völker welche rund herum an den Enden des
 bevölkerten Erdkreises wohnen, liess er die Strahlen des Lichts der
 Religion leuchten.“ Praeterea tenendum sane quod observat Strothius
 ad h. l. p. 154. not. 2.: „Man muss nicht vergessen, dass hier der
 Redner in Hyperbeln spricht.“ Zimmerm. autem ad h. l.: „locus, in-
 quit, manifesto corruptus videtur.“] — 4) Σαράπας καὶ βαρβάρων.
 Maxima in his libris menda commissa sunt ex verborum transpositione,
 quemadmodum ostendimus in superiori loco. Simili mendo laborat hic
 loca. Scribe itaque καὶ σαράπας βαρβάρων. [Ita cum Zimmerm.
 scripsi.] — 5) Τοῖς τε παρ' αὐτῶν δώροις. In veteribus schedis hic
 locus ita suppletur ad marginem: τοῖς τε παρ' αὐτῶν ξενίοις τε καὶ δώροις,
 etc. Et paulo post in iisdem schedis legitur παρ' αὐτοῖς πᾶσι Κωνσταντῖ-
 νον γνωρίζεσθαι. — 6) [Προσφωνήμασι. Val. vertit: „allocutionibus,“
 Stroth. accuratius: „Anträge.“]

Cap. IX. 1) Ἐπ' οὐ λόγοις. Ab his verbis caput orditur Regius
 codex, quem nos libenter secuti sumus. Codex quoque Fuk. qui singulis
 capitibus suis titulos solet praefigere, ab iisdem verbis caput exorditur.
 Eandem denique sectionem reperi in veteribus schedis bibliothecae Regiae.

μενος, εἰσὶτε λοιπὸν μακροῖς περιόδοις ἐτιῶν κεκμηκότα αὐτὸν
 θείους ἄθλων ἀγῶσι, βραβείους ἀθανασίας ὃν ἐτίμα, θεὸς ἀνα-
 δησάμενος, θνητῆς ἐκ βασιλείας ἐπὶ τὴν παρ' αὐτοῦ ψυχῆς
 ὁσίαις τεταμιευμένην ἀτελεύτητον ζωὴν μετεστήσατο, τριττὴν
 παίδων γονὴν τῆς ἀρχῆς διαδοχὸν ἐγείρας. Οὕτω δὴ καὶ 2)
 θρόνος τῆς βασιλείας πατρόθεν μὲν εἰς αὐτὸν κατήει, θεσμῷ δὲ
 φύσεως, παῖσι καὶ τοῖς τούτων ἐγγόνοις 3) ἐταμιεύετο, εἰς
 ἀγήρω 4) τε χρόνον οἰά τις πατρώος ἐμηκύνετο κληρός. Θεὸς
 μὲν οὖν αὐτὸν καὶ σὺν ἡμῖν ἔτι ὄντα τὸν μακάριον θεοπρεπέειν
 ὑψώσας τιμαῖς, καὶ τελευτῶντα κοσμήσας ἐξαιρέτους τοῖς παρ'
 αὐτοῦ πλεονεκτήμασι, γένοιτ' ἂν αὐτοῦ καὶ γραφεὺς, πλαξὶν
 οὐρανίων στηλῶν τοὺς τῶν αὐτοῦ κατορθωμάτων ἄθλους. 5)
 ἀνατιθείς.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι'.

Περὶ τοῦ καὶ ἀναγκαῖον εἶναι καὶ ψυχωφελῆ τὴν ἱστορίαν
 ταύτην.

Ἐμοὶ δ' εἰ καὶ τὸ λέγειν ἐπάξιόν τι τῆς τοῦ ἀνδρός μακα-
 ριώτητος ἄπορον τυγχάνει, τό τε σιωπᾶν ἀσφαλές καὶ ἀκίν-
 δυνον, ὅμως ἀναγκαῖον, μιμήσει τῆς θνητῆς σκιαγραφίας, τὴν
 διὰ λόγων εἰκόνα τοῦ θεοφιλοῦς ἀναθεῖναι μνήμη, ὄκνου καὶ
 ἀργίας ἀφοσιωμένους 1) ἐγκλημα. Αἰσχυνοίμην γὰρ ἂν ἐμαυ-
 τόν 2), εἰ μὴ τὰ κατὰ δύναμιν, κἄν σμικρὰ ἢ ταῦτα καὶ εὐ-

— 2) [Οὕτω δὴ καὶ etc. Ion. Οὕτω δὴ καὶ χρόνος τῆς βασιλείας ἐπὶ τὴν
 παρ' αὐτοῦ ψυχῆς ὁσίαις.] — 3) [Καὶ τοῖς τούτων ἐγγόνοις. Tenen-
 dum quod animadvertit Stroth. ad h. l.: „Dies sagt Eusebius weissagend,
 die Weissagung ist aber nicht erfüllt worden, da kein Enkel C o n-
 stantins den kayserlichen Thron besessen hat.“] — 4) [Ἀγήρω.
 De hac forma vide quae observavi ad Euseb. H. E. Tom. III. p. 312 sq.
 Add. Thucyd. II, 43, 78. II, 44, 20. ed. Ducker. Pro χρόνον Ion. χρόνος.]
 — 5) Κατορθωμάτων ἄθλους. Deest vox ἀνατιθείς, quam in Moraei libro
 ad marginem adscriptam inveni. In schedis autem Regiis post vocem
 ἄθλους, haec adduntur ad marginem: εἰς μακροῦς ἐγχαράττων αἰῶνας.
 Quae profecto nequaquam reiicienda mihi videntur, sive ex coniectura,
 sive ex alio codice deprompta sint. Codex tamen Fuk. habet ἀνατιθείς.

Cap. X. 1) Ἀφοσιωμένους. In codice Regio, Savil. et Fuk. scribitur
 ἀφοσιωμένους. Est autem haec oratio σολοικοφανής. Dicendum enim
 erat ἀφοσιωμένω, si emendate loqui voluisset. In veteribus schedis legitur
 ἀφοσιωμένον, et ἔω superscriptum est. [Cf. nos ad Euseb. H. E. I, 12
 not. 5. IV, 13 not. 7. VIII, 14 not. 6. De voce ἀφοσιουῖσθαι cf. Dorville
 ad Charit. p. 178.] — 2) Αἰσχυνοίμην γὰρ ἂν ἐμαυτὸν. Vox ἐμαυτὸν
 transposita esse videtur, et inferius collocanda hoc modo: αἰσχυνοίμην γὰρ
 ἂν, εἰ μὴ τὰ κατὰ τὴν ἐμμουτοῦ δύναμιν, etc. Paulo post lego ex codice

ἰλῆ, τῷ ὑπερβολῆ εὐλαβείας θεὸν τιμηκότε συμβαλοῦμαι.
 Οἶμαι δὲ καὶ ἄλλως βιωφελές καὶ ἀναγκαῖον ἔσεσθαι μοι τὸ
 γράμμα, περιλαμβάνον βασιλικῆς μεγαλονοίας πράξεις, θεῷ τῷ
 καμβασιλεῖ κεχαρισμένως. Ἡ γὰρ οὐκ³⁾ αἰσχρὸν, Νέρωνος
 μὲν τὴν μνήμην καὶ τῶν τούτου μακρῶ χειρῶν δυσσεβῶν
 τινῶν καὶ ἀθίων τυράννων, αὐκῶν εὐευχῆσαι συγγραφείων,
 εἰ δὴ φαύλων ὑποθέσεις δραμάτων ἐρμηνεῖα κομπῆ καλλωπί-
 σαντες, πολυβίβλοις ἀνέθηκαν ἱστορίαις, ἡμᾶς δὲ σιωπᾶν, αὖς
 θεὸς αὐτὸς τοσοῦτω συγκυρῆσαι βασιλεῖ οἶον ὁ σύμπας οὐχ
 ἰστώρησεν αἰῶν⁴⁾, εἰς ὕμιν τε καὶ γνώσιν αὐτοῦ καὶ ὁμίλιαν
 ἰλθεῖν κατηξίωσεν; Διὸ προσήκοι⁵⁾ ἂν εἴ τισιν ἄλλοις, καὶ ἡμῖν
 αὐτοῖς, ἀγαθῶν ἀφθορον ἀκοὴν κηρύττειν ἅπασιν, οἷς ἢ τῶν
 καλῶν μίμησις πρὸς τὸν θεῖον ἔρωτα διεγείρει τὸν πόθον.
 Οἱ μὲν γὰρ⁶⁾ βίους ἀνδρῶν οὐ σεμνῶν, καὶ πράξεις πρὸς ἠθῶν
 βελτίωσιν ἀλυσιτελεῖς, χάριτι τῇ πρὸς τινὰς ἢ ἀπεχθεῖα, τάχα
 δὲ κου καὶ πρὸς ἐπίδειξιν τῆς σφῶν αὐτῶν παιδεύσεως συνα-
 γαγόντες, κόμπῃ ῥημάτων εὐγλωττίας, αἰσχρῶν πραγμάτων
 ὑψηλῆσις οὐκ εἰς θεὸν ἐξετραγώδησαν, τοῖς μὴ μετασχεῖν τῶν
 κακῶν κατὰ θεὸν εὐευχῆσαι, ἔργων οὐκ ἀγαθῶν, ἀλλὰ λήθη
 καὶ σκότοιο σιωπᾶσθαι ἀξίων διδάσκαλοι καταστάντες. Ἐμοὶ
 δὲ ὁ μὲν τῆς φράσεως λόγος, εἰ καὶ πρὸς τὸ μέγεθος τῆς τῶν
 δηλουμένων ἐμφάσεως ἐξυσθετεῖ, φαιδρύνετο γοῦν ὅμως καὶ

Fuk. τῷ ὑπερβολῆ εὐλαβείας θεὸν τιμηκότε, vel si malis τῷ δι' ὑπερβολῆν.
 In veteribus schedis bibliothecae Regiae hic locus ita suppletur ad margi-
 nem: τῷ πάντας ἡμᾶς δι' ὑπερβολῆν εὐλαβείας θεοῦ, τιμηκότε. Quod
 equidem valde probō. [Steph. τὴν κατὰ δύναμιν ἐτ ὑπερβολῆν θεοῦ.] —
 3) [Πῶς γὰρ οὐκ Cast. quod expressit Val. in interpretatione sua. Rectius
 fortasse: Ἡ γὰρ οὐκ. Vid. Themistius orat. I. ἢ πρὸς ταῦτα μὲν ἢ φύσις
 ὄμματα ἐξ ἀρχῆς ἱτακτῆντο — ἐκείνον δὲ κατωθεῖν ἀγαστηρὸν κ. τ. λ. Paulo
 inferiori pro εὐευχῆσαι Steph. τυχεῖναι et init. cap. XI. οἷα ἢ Cast. pro οἷς ἢ.]
 — 4) Οὐχ ἰστώρησεν αἰῶν. In codice Regio scribitur οὐχ ἰστώρησεν χρόνος.
 — 5) Διὸ προσήκοι. Ab his verbis cap. XI. inchoant codex Regius et Fuk.
 et schedae Regiae. [Atque horum auctoritatem secutus ipse Valesius et
 Zimmermannus ab his verbis cap. XI. initium fecerunt, sed equidem non
 dabitur inferiori demum cum Stephano et Strothio cap. XI. inchoare. Nam
 recentissimi Strothius ad h. l. haec observat: „Valesius hat hier mit Un-
 recht mit einwigen Handschriften das eilfte Kapitel angefangen. Wenn
 gleich die Ueberschriften und Abtheilungen nicht vom Eusebio sind,
 so müssen sie doch wenigstens da stehn, wo sie sich zum Inhalt passen.
 Nun ist aus dem folgenden klar, dass es noch zur Ueberschrift des
 zehnten, und keineswegs zu der des eilften Kapitels gehöre: ich bin
 also mit mehrerm Recht der Abtheilung des Stephanus gefolgt.“]
 — 6) Οἱ μὲν γὰρ. Scriptores illos intelligit, qui Neronis et aliorum ty-
 rannorum res gestas memoriae mandaverant, de quibus paulo ante locutus
 est. Recte ergo Christophorsonus vertit: Nam illi, etc. Portesius vero
 interpretatur: Nam alii quidem, etc. Quod ferri potest. — 7) Ἀγασθῶν

ψιλῆ τῆ τῶν ἀγαθῶν πράξεων ἀπαγγελίᾳ⁷⁾· ἡ δὲ γε τῶν θεοφιλῶν διηγημάτων ὑπόμνησις οὐκ ἀνόνητον, ἀλλὰ καὶ σφόδρα βιωφελῆ τοῖς τὴν ψυχὴν εὖ παρεσκευασμένοις ποιεῖται τὴν ἐντευξίν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Α'.

Ὅτι μόναι τὰς Κωνσταντίνου τῶν Ιστορήσεων Θεοφιλεῖς πράξιτε.

Τὰ μὲν οὖν πλεῖστα καὶ βασιλικὰ τοῦ τρισμακαρίου διηγήματα⁸⁾, συμβολαῖς τε καὶ παρατάξεις πολέμων, ἀριστείας τε καὶ νίκαις καὶ τρόπαια τὰ κατ' ἐχθρῶν, θριάμβους τε ὁπόσους ἤγαγε, τὰ τε πρὸς τὸ συμφέρον ἐκάστου διωρισμένα, νόμων τε διατάξεις, ἃς ἐπὶ λυσιτελείᾳ τῆς τῶν ἀρχομένων πολιτείας συνετάχτητο, πλείστους τ' ἄλλους βασιλικῶν ἄθλων ἀγῶνας, τοὺς δὲ παρὰ τοῖς πᾶσι²⁾ μνημονουμένους, παρήσειν μοι δοκῶ³⁾, τοῦ τῆς προκειμένης ἡμῖν πραγματείας σκοποῦ μόναι τὰ πρὸς τὸν Θεοφιλῆ συντείνοντα βίον λέγειν τε καὶ γράφειν ὑποβάλλοντος⁴⁾. Μυρίων δ' ὅσων ὄντων καὶ τούτων, τὰ καιριώτατα καὶ

πράξεων ἐπαγγελία. Magis placet altera lectio quam in veteribus schedis inveni ἀπαγγελία. Ita certe codex Fuk. et Savillii. [Eodem modo ἀπαγγελία et ἐπαγγελία confunduntur in Dion. Chrys. orat. XVIII. Vol. I. p. 479. ed. Reisk. Praeterea vid. Wesseling. ad Diodor. S. I, 246, 7. V, 1. Ἀπαγγελία est enunciatio, elocutio = φράσις, ἑρμηνεία. Cf. quae observavi ad Euseb. H. E. VII, 25. T. II. p. 385. et Dio l. I. Thucyd. III, 67. Polyb. I, 14.]

Cap. XI. 1) Τοῦ τρισμακαρίου διηγήματα. In veteribus schedis superscriptum est στρατηγήματα, quod non probo. Nam Eusebius hoc loco opponit τὰ βασιλικὰ διηγήματα Constantini, τοῖς Θεοφιλεῖσι διηγήμασι, ut patet ex fine superioris capituli. Et regio quidem actus ait se consulto praetermittere. Quos quidem bisariam dividit, in bellicos scilicet et pacis. Solos vero sibi dicendos proponit actus eos, qui ad religionem pertinent. Porro in schedis Regii post verba illa θριαμβοῦς τε ὁπόσους ἤγαγε, haec adduntur ad marginem: τὰ τε κατ' εὐλογίαν αὐτῷ πρὸς τὴν τῶν κοινῶν διόρθωσιν, πρὸς τε συμφέρον, etc. Quae mihi videntur esse probae notae. [Val. ἤγαγε, πρὸς τε — διωρισμένα.] — 2) Τοῖς δὲ παρὰ τοῖς πᾶσι. Legendum τοὺς δὲ. — 3) [Παρήσειν μοι δοκῶ i. e. praetermittere mihi placet. Eodem modo voce δοκεῖν utitur Euseb. H. E. VI, 33. T. II. p. 239. ἢ καὶ παρήσειν μοι δοκῶ. Dio Chrysost. orat. Vol. I. p. 301. ed. Reisk. Vid. Heindorf. ad Platon. Phaedr. §. 10. e. p. 200.] — 4) [Τοῦ τῆς προκειμένης — ὑποβάλλοντος. Quod iam cap. X. quamvis tectius (vid. verba: Ἐμοὶ δ' εἰ καὶ τὸ λέγειν usque ad τετιμηκότι συμβαλοῦμαι et τὸ γράμμα, περιλαμβῶν — κηχαρισμέτας) neque praetermissa consilii cuiusdam paracenetici commemoratione (vid. verba: Οἶμαι δὲ καὶ — τὸ γράμμα. Kestner. de Euseb. auctorit. et fide diplomat. p. 18. cf. Danz. de Euseb. p. 23.)

ως) μεθ' ἡμᾶς αξιοσημείοντα τῶν εἰς ἡμᾶς ἐλθόντων ἀνα-

significaverat Eusebius, se ad laudes Constantini in hoc opere canendas proclivem fore, illud h. l. (cf. supra verba: Ἐμοὶ δὲ ὁ μὲν τῆς φράσεως λόγος — ἀπαγγέλλω) aperte professus, non tam nudam et veram rerum a Constantino gestarum descriptionem quam exaggeratam et saepe depravatam earundem exornationem lectores suos exspectare iubet. Vid. Moeller. de fide Euseb. C. p. 37 sq.: „Nulla tamen alia res honori Historiographi nostri tantum detraxit, quantum impensum eius erga Constantinum Magnum studium, quod ei apud multos, nec immerito, adulatoris nomen ac dedecus conflavit. — Non modo enim in eum quadrat, quod in L. Sisenna, qui alias omnium optime atque diligentissime de rebus Sullae scripserat, carpit Sallustius, eum nimirum parum libero ore locutum fuisse; sed omnem adeo παρρησίαν in hac opere exiit Eusebius, ut laudationem, non veram historiam scribere voluisse videatur. Nonnihil quidem praesidii sibi inde paravit Eusebius, quod arctioribus limitibus narrationem suam circumscripsit, in proemio perhibens: se nonnisi eas res, quae ad religionem pertinerent, ex Constantini Vita decerpere velle, μὴνα τὰ πρὸς τὸν θειοφιλή συνταίνοντα βίον λέγειν τε καὶ γράφειν —. Hac scilicet via ineunda credidit prudentissimus autor, ac, salva historiae lege, mentionem caedis Crispi filii, et Faustae uxoris, ceterorumque Constantini scelerum optime evitare potuisse (cf. quae scripsi ad Euseb. H. E. X, 9. T. III. p. 281 sq.). Verum enimvero, ut taceam, eum huius consilii minime fuisse tenacem, quotiescunque illius neglectus honori Constantini cedere posset (quot v. c. Constantini bella et virtutes bellicas iactat!), certe hac consilium exsequi et simul ab adulationis abstinere potuisset. Quis vero abaque indignatione falsas et adulatorias laudes Constantini per totam eius Vitam ab Eusebio decantatas legere, aut placido stomacho concoquere potest? Cf. I, 1. 9. 21. 46. III, 1. IV, 40. 54. 72. Stroth. Uebersetzung T. II. p. 159. not. 3. Kist. disp. de commutatione quam Constantino M. auctore societas subit Christiana p. 22. not. 1. Holzhausen. comment. de fontibus quibus Socrates Sozomenus ac Theodoretus in conscribenda historia sacra usi sunt p. 71 sqq. Excusare tamen a nimiae adulationis qua Constantinum suum Eusebius prosecutus est, crimine studuit ipse Moeller. l. l. p. 40 sq. eo quod tot et tam externis quam internis vinculis in scribendo ligatus fuerit ut potius quod non saepius, quam quod interdum a veritate deflexerit, mireris. Cf. Danz. l. l.: „Quamvis autem eas historias non probemus, quae perpetuas laudes ac virtutes, eiusdem viri, nulla vitia commemorant, cum nullus sit tanta integritate ac prudentia, ut non saepissime offendat; Eusebium Christianum certe ferendum existimamus, si laudibus viri exuberat, cuius virtute duce omnia summa consecuta est ecclesia Christiana.“ Et sane excusari multa possunt quae Eusebio vitae Constantini scriptori vitio versa sunt, simili ratione qua VV. DD. Velleium Paterculum haud infelicitur excusarunt (vid. Krausii prolegg. in Vellei. p. 35 sqq. et Morgenstern. comment. critica de fide historica Velleii Paterculi, inprimis de adulatione ei obiecta p. 105 sqq.), probari nullo modo possunt, neque cum Moellero l. l. illud affirmari potest, Eusebium nunquam scientem et volentem lectoribus suis fucum fecisse sed semper ira et studio a vero videndo impeditum. Ut enim taceam, ipsum Eusebium h. l. satis aperte se de industria et consulo Constantini laudes exaggerare velle significare, quoties, quaeso, quorum animos semel ira et studium caecavit, vel in iis a veritate deflectere et contra suam persuasionem deflectere videmus quae ut aperta et quasi manifesta optime cognita et perspecta habere et poterant et debebant? Cf. Manso Leben Constantins des Grossen p. 274 sq.: „Aber wie nachsichtig man ihn (Eusebius) auch behandle, eins kann man ihm unmöglich verzeihen, — seine geflissentliche Unredlichkeit und seine eckle,

λεξάμενος, τούτων αὐτιῶν ὡς οἷόν τε διὰ βραχυτάτων ἐκθήσομαι τὴν ὑφήγησιν· τοῦ καιροῦ λοιπὸν ἐπιτρέποντος ἀκωλύτως παντοίαις φωναῖς τὸν ὡς ἀληθῶς μακάριον ἀνυμνεῖν, ὅτι μὴ τοῦτο πράττειν ἐξῆν πρὸ τούτου, τῷ μὴ μακαρίζειν⁶⁾ ἄνδρα πρὸ τελευταῖης διὰ τὸ τῆς τοῦ βίου τροπῆς ἄθλον παρηγγέλθαι. Κεκλήσθω δὲ θεὸς βοηθός, οὐράνιος τε συνεργός ἡμῖν ἐμπνεῖτω λόγος⁷⁾. Ἐξ αὐτῆς δ' ἤδη πρώτης ἡλικίας τοῦ ἀνδρὸς ὡδὲ πη τῆς γραφῆς ἀπαρξώμεθα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Β'.

Ἵτι ὡς Μωϋσῆς ἐν οἴκοις τυράννων ἀνεγράφη Κωνσταντῖνος.

Παλαιά¹⁾ κατέχει φήμη, δεινὰ τινα γένη τυράννων τὸν Ἑβραίων καταπονήσαι λεῶν, θεὸν δὲ τοῖς καταπονουμένοις

alles verfälschende Einseitigkeit. Welch ein Muster für jede Tugend müsste Constantin seyn, wenn auch nur die Hälfte von dem gegründet wäre, was Eusebius, der ihm so nahe stehende, an ihm rühmt. In der That ist der christliche Lobredner (denn für etwas anderes, als eine Lobrede, kann man zuletzt Constantins Leben nicht gelten lassen) bey weitem schamloser und lügnerischer, als die vorhin gewürdigten heidnischen. Die Heiden vergrössern allerdings die Ereignisse und zieren sie mit prächtigen Worten aus; der Christ dagegen führt nicht bloss (was man ihm schon zu gut hielte) alle glücklichen Erfolge auf Gott zurück, sondern eignet sie (wovon er unmöglich überzeugt seyn konnte) der seltenen Frömmigkeit und ausgezeichneten Gottseligkeit seines Kaisers zu. Jene rühmen ihn vornämlich (und hierin pflichtet man ihnen gern bey) als einen thätigen, tapfern, klugen, Fürsten; diesem iat er, was allen sonstigen Zeugnissen widerspricht, hauptsächlich als edler menschenliebender Mann werth.“ Add. Is. Casaubonum ad Polyb. I, 14. T. I. p. 801. edit. Ernest.: „Philinum et Fabium, qui multa falsa scripserant in suis historiis, ea ratione excusant Polybius, quod non ἐκόντες, sed inviti falsa pro veris essent amplexi, amorem enim patriae aciem oculorum illis praestrinxisse, et effecisse, ut de rebus gestis non ex vero iudicarent, ceterum haec excusatio parum idonea est. nam species quidem est τοῦ ἀκουσίου et involuntarii τὸ δὲ ἄγνοιαν, peccare per ignorantiam: sed neque omnis ignorantia excusatur: neque idem est peccare propter ignorantiam, et ignorantem: quod Philino et Fabio accidit, qui non sine gravi culpa parum sibi a falso caverunt. Vide, quae disputat philosophus Nicomach. lib. II. cap. I. et lib. V. cap. VIII.“] — 5) [Τῆς μεθ' ἡμῶς Val. Sed τοῖς μεθ' ἡμῶς recte Cast. Zimm.] — 6) Τῷ μὴ μακαρίζειν. Intelligit locum, qui habetur in Ecclesiastici c. XI. πρὸ τῆς τελευταῖης μὴ μακάριζε μηδένα. [Cf. supra cap. VII.] — 7) [Κεκλήσθω — λόγος. Similiter noster H. E. I, 1. T. I. p. 8. dei auxilium ad opus suum conficiendum implorat verbis: θεὸν μὲν ὀδηγὸν καὶ τὴν τοῦ κυρίου συνεργὸν σχήσειν ἐρχόμενοι δύναμιν. Vocabulum ἐμπνεῖτω autem bene vertit Valesius *adspirare*, Strothius *begeistre*. Cf. Homer. Od. XIX, 138. φῦμος μὲν μοι πρῶτον ἐπέπνευσε φρεσὶ δαίμων. Theogn. v. 31. ἐπέπνευσαν δὲ μοι αὐδὴν. Polyb. XI, 17. τῆς τύχης ἐπιπνεύουσης, *adspirante* fortuna. Virgil. Aen. IX, 525. Vos, o Calliope, vos *adspirate* canenti. Sedul. crrmin. I, 181 sq. ed. Cellar. Quum *spirante* deo Babylonia sacra negarent Tres una cum mente viri.]

ἰμενή παραφανέντα, Μωϋσέα προφήτην, ἔτι τότε νηπιάζοντα, μέσοις αὐτοῖς τυραννικοῖς οἴκοις τε καὶ κόλποις τραφῆναι, καὶ τῆς παρ' αὐτοῖς μετασχέιν προνοῆσαι σοφίας. Ὡς δ' ἐπιῶν ὁ χρόνος τὸν μὲν εἰς ἄνδρας ἐκάλει, δίκη δ' ἡ τῶν ἀδικουμένων ἀρωγὸς τοὺς ἀδικούντας μετήει, τηνικαῦτα ἐξ αὐτῶν τυραννικῶν ὀσμάτων προελθὼν ὁ τοῦ θεοῦ προφήτης, τῇ τοῦ κρείττονος διηκονεῖτο βουλῇ, τῶν μὲν ἀναθρεψαμένων τυράννων, ἔργοις καὶ λόγοις ἄλλοτριούμενος, τοὺς δ' ἀληθεῖ λόγῳ σφετέρους ἀδελφούς τε καὶ συγγενεῖς ἀποφαίνων γνωρίμους· καίπειτα θεὸς αὐτὸν καθηγεμόνα τοῦ παντὸς ἔθνους ἐγείρας, Ἑβραίους μὲν τῆς ὑπὸ τοῖς ἐχθροῖς ἡλευθέρου δουλείας, τὸ δὲ τυραννικὸν γένος θεηλάτοις μετήρχετο δι' αὐτοῦ κολαστηρίοις. Φήμη μὲν αὕτη παλαιά, μύθου μὲν σχήματι τοῖς πολλοῖς παραδεδομένη, τὰς πάντων ἀκοῆς ἐπλήρου, νυνὶ δὲ ὁ αὐτὸς καὶ ἡμῖν θεὸς, μειζόνων ἢ κατὰ μύθους θαυμάτων αὐτοπτικὰς θείας, νεαραῖς ὄψεσι πάσης ἀκοῆς ἀληθεστέρας δεδώρηται. Τύραννος μὲν γὰρ οἱ καθ' ἡμᾶς, τὸν²⁾ ἐπὶ πάντων θεὸν πολεμεῖν ὠρμημένοι, τὴν αὐτοῦ κατεπόνουν ἐκκλησίαν, μέσος δὲ τούτοις Κωνσταντῖνος, ὁ μετ' ὀλίγον τυραννοκτόνος, παῖς ἄρτι νέος, ἀπαλὸς, ὠραῖός τ' ἄνθους ἰούλοις, οἳα τις αὐτὸς ἐκείνος ὁ τοῦ θεοῦ θεράπων³⁾, τυραννικαῖς ἐφήδρευσεν ἐστίασι· οὐ μὴν καὶ τρόπων τῶν ἴσων, καίπερ νέος ὢν, τοῖς ἀθείοις ἐκοινωνεῖ. Ἐπλεκε γὰρ αὐτὸν ἐξ ἐκείνου⁴⁾ θείῳ πνεύματι φύσις ἀγαθὴ πρὸς τὸν εὐσεβῆ καὶ θεῷ καγαρισμένον βίον· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἔηλος ἐνήγε πατρικὸς, ἐπ' ἀγαθῶν μιμήσει τὸν παῖδα προσκαλούμενος. Πατὴρ γὰρ ἦν αὐτῷ, ὅτι δὴ καὶ ἄξιον⁵⁾ ἐν καιρῷ

Cap. XII. 1) Ἡ παλαιά. Codex Regius et Fuk. sine articulo scribunt παλαιά κατέχει φήμη et sic in schedis: quod quidem magis redolet Eusebiana stilum. Mox lego δεινὰ μὲν γένη. [Val. δεινὰ γένη. Cast. Zimm. δεινὰ τινα γ.] Recte autem Savilius ad initium huius capituli annotavit: *Hucusque proemium.* — 2) [Πρὸς τὸν Cast. male. Cf. Euseb. H. E. III, 9. T. I. p. 212. T. III. p. 533. Mox pro μέσος δὲ τούτοις idem Cast. μέσος δὲ τούτων.] — 3) [Οἳα — θεοῦ θεράπων. Vid. Gothofredi disert. ad Philostorg. lib. II. c. V. p. 57.] — 4) Ἐπλεκε γὰρ αὐτὸν ἐξ ἐκείνου. Christophorus et Portesius has voces ἐξ ἐκείνου interpretati sunt, quasi subaudiretur τοῦ τρόπου. Ego ἐξ ἐκείνου idem esse censeo ac iam tum, ab eo tempore. Ita et Musculus. [Cf. Valesius et nos ad Euseb. H. E. VI, 23. T. II. p. 216.] — 5) [Ὅτι δὴ καὶ ἄξιον — ἀναζωπυρῆσαι recte vertit Valesius: „nam et huius nemoriam opportune renovare congruum est“ minus recte Strothius: „es ist billig auch dessen Andenken bey dieser Gelegenheit zu erneuern“ quasi ἐν καιρῷ τούτῳ coniungenda sint, cum tamen aperte deinde non verti possit: „auch dessen Andenken,“ quod vero ab Eusebio dictum esse, profecto exspectamus. Sed insolentior non minus videtur constructio vocis ἀναζωπυρῆσαι cum dativo, ἀναζωπυρῆσαι μνήμην

τούτω τὴν μνήμην ἀναζωπυρῆσαι⁶), περιφανέστατος τῶν καθ' ἡμᾶς αὐτοκρατόρων Κωνσταντίος. Οὐ περί⁷) τὰ τοῦ παιδὸς φέροντα κόσμον, βραχεῖ λόγῳ διελεθεῖν ἀναγκαῖον.

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Γ'.

Περὶ Κωνσταντίου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, μὴ ἀνασχόμενον τῶν περὶ Δουλικ-
τιανὸν καὶ Μαξιμιανὸν καὶ Μαξέντιον⁸), ὥστε διᾶξαι τοὺς
Χριστιανούς.

Τετάρτων γὰρ τοι τῆς Ῥωμαίων αὐτοκρατορικῆς κοινοῦν-
των ἀρχῆς, μόνος οὗτος ἀκρωαίνητον τοῖς ἄλλοις περιβαλλό-
μενος τρόπον, τὴν πρὸς τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν φιλίαν ἐσπένδeto.
Οἱ μὲν γὰρ¹) τὰς ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ πολιορκίᾳ θηοῦντες, ἐξ
ὑψους εἰς ἔδαφος καθήρουν, αὐτοῖς θεμελλοῦς τοὺς εὐκτηρίους
ἀφανίζοντες οἴκους· ἃ δὲ τῆς τούτων ἐναγοῦς δυσσεβείας καθα-

τινέ. An forte legendum τούτου? — 6) [Τὴν μνήμην ἀναζωπυρῆσαι; memoriam renovare. Est haec locutio elegantior Eusebio haud infrequens. Vide quae animadverti ad Euseb. H. E. IV, 23. T. I. p. 390. X, 4. T. III. p. 250 sq. Add. Plutarch. M. Crassus c. X. ὄρησιν — αὐθις ἐκζωπυρῆσαι τὸν δουλικὸν ἐκεῖ πόλεμον οὐκ πολὺν χρόνον ἀπεσβεσθέντα καὶ μικρῶν κλίβων ὑπεκκαυμάτων δέομενα. Gronovii observat. IV, 3. p. 546. edit. Platner.: „elegantier Graeci, ζώπυρον γένους. Nec dubitem Plauto hanc ἀλληγορίαν meditantī in mente fuisse illud τῆς τοῦ Πλάτωνος καλλιπικίης in 3. de legibus, diluvio terras inundante, ἐν κορυφαῖς ποῦ μικρῶν ζώπυρα τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους διασσεωμένα. Sic Eustathius in ἀ' ῥάψωδ. (ad vers. 19. edit. Rom. p. 27.) de Hesione, fratrem Podarce, postea Priamum, redimente καλύπτραις γυναικείαις· αὐτὴ μὲν ἀπῆλθεν αἰχμαλωτος ὑπὸ Τελαμωνίῳ οὐσα· τὸν δὲ ἀδελφὸν ἀφῆκε ζώπυρον γένους ἐκεῖ. Neque elegantia minore lingua sancta Samuelis lib. 2. cap. 14. (v. 7.): וְהָיוּ לְמַעַן וְהָיוּ לְמַעַן. Unde Septuaginta: καὶ σβεσθήσεται ὁ σπινθήρ ὁ ὑπολειμμένος μοι. Significat unum filium sibi relictum vidua. Vetus interpres: *et quaerunt extinguere scintillam meam, quae relicta est.* Eustathius in eodem libro (ad vers. 52. ed. R. p. 43.) Αἰγύπτιοι δὲ τοὺς νεκροὺς ἐταρῶνεν, ἵνα ἴδον τὸ σῶμα τοῦ ποτὲ ζῶντος ἔχουσιν εἰς μνήμη^ς ζώπυρον. Philo in Flaccum (pag. 966.): Ζῶντος μὲν τοῦ μεραυτοῦ, τὰ ζώπυρα τῆς ἰδίας σωτηρίας οὐκ ἀπεγνωσκον· ἀποθανόντος δὲ συντεθνήσκει καὶ τὰς οἰκίας ἑλπίδας ἰδοῦν.“] — 7) Αὐτὸ περὶ. Scribendum est sine dubio οὐ περί, quod idem valet ac περὶ οὐ. Atque ita legitur in schedis Regis, et in codice Savillii. Codex Fuk. οὐπερ habet, non male.

Cap. XIII. *) [Μαξέντιον. Strothius ad h. l. scripsit: „Ungeachtet Maxentius auch unter die Verfolger gerechnet werden kann, so ist doch hier der Name ganz zuverlässig falsch, und man muss Galerius dafür lesen, wie aus dem Inhalt des ganzen Kapitels erhellt.“] — 1) [Οἱ μὲν γὰρ — ἐφύλαττε τὰς χεῖρας. Animadvertit Lowthius, aliquantum discrepare Lactant. de mort. persecutt. c. XV., qui ait, *Constantium parietes templorum dirui passum*, scilicet ut mandato Diocletiani et Galerii morem gereret, quorum ut angustorum, iussis obtemperare caesares debuerint. Cf. Euseb. H. E. VIII, 13. 18. Moshem. comment. de rebus Chri-

μὲς ἐφύλαττε τὰς χεῖρας, μηδαμῆ μηδαμῶς αὐτοῖς ἐξομοιούμενος. Καὶ οἱ μὲν ἐμφυλοῖς θεοσεβῶν ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν σφαγαῖς τὰς ὑπ' αὐτοῖς ἐπαρχίας ἐμίαινον, ὁ δὲ τοῦ μύσου²⁾ ἀμίαντον τὴν ἑαυτοῦ συνετήρει ψυχὴν. Καὶ οἱ μὲν συγχύσει κακῶν ἰδωλολατρίας ἐκθέσμου³⁾, σφᾶς αὐτοὺς πρότερον, καίπειτα τοὺς ὑπηκόους ἅπαντας, ποτηρῶν δαιμόνων κλίταις κατεδουλοῦντο, ὁ δὲ εἰρήνης βαθυτάτης τοῖς ὑπ' αὐτοῦ βασιλευμένοις ἐξάρχων, τὰ τῆς εἰς θεὸν εὐσεβείας ἅλυπα τοῖς αἰετοῖς ἐβράβευεν. Ἄλλὰ καὶ πᾶσι μὲν ἀνθρώποις βαρυτάτας ἰσπραξίεις ἐπαιωροῦντες οἱ ἄλλοι, βίον ἀβίωτον αὐτοῖς καὶ θανάτου χαλεπώτερον ἐπήρτων, μόνος δὲ Κωνσταντῖος ἄλυπον τὰς ἀρχομέουσ καὶ γαληνὴν παρασκευάσας τὴν ἀρχὴν, πατρικῆς κλημονίας ἐν οὐδενὶ λείπουσαν τὴν ἐξ αὐτοῦ παρείχεν ἐπικουρίαν. Μυρίων δὲ καὶ ἄλλων τοῦ ἀνδρὸς ἀρετῶν παρὰ τοῖς πᾶσι φδομένων, ἐνὸς καὶ δευτέρου μνημονεύσας κατορθώματος, τεκμηρίοις τε τούτοις τῶν σιωπωμένων χρησάμενος, ἐπὶ τὸν προκείμενον τῆς γραφῆς σκοπὸν διαβήσομαι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Δ'.

Ὅπως Κωνσταντῖος ὁ πατὴρ οὐνειδοθὺς κενὸν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, καὶ τοὺς θεσφαυροὺς πλήσας, ἀπέθηκε πάλιν τοῖς προσεγγουσι τὰ χρήματα.

Πολλοῦ δὲ λόγου περιτρέχοντος φήμη ἀμφὶ τοῦδε τοῦ βασιλέως, ὡς ἦπιος, ὡς ἀγαθός, ὡς τὸ θεοφιλές ὑπεράγαν κερτημένος, ὡς δι' ὑπερβολὴν φειδοῦς τῶν ὑπηκόων, οὐδὲ θεσφαυρός τις αὐτῷ τεταμίευτο χρημάτων, βασιλεὺς ὁ τηρικαῦτα τὸν πρῶτον τῆς ἀρχῆς ἐπέχων βαθμὸν, πέμπτας αὐτῷ κατε-

missorum a. C. M. p. 936.] — 2) Ὁ δὲ τοῦ μύσου ἀμίαντον. Scribendum videtur ὁ δὲ τούτου τοῦ μύσου. Iisdem fere verbis usi sunt Donatistae in libello precum quem Constantino imp. obtulerunt: cuius exemplar refert Origenes in lib. 1. Rogamus te, Constantine imp., quoniam de genere iusto es, cuius pater inter caeteros imperatores persecutionem non exercuit: et ab hoc scelere immunis est Gallia. — 3) Ἐκθέσμου φωνῆς. Deest verbum προστιθέντις, aut aliud simile. Nec omittenda est viri docti coniectura, quam ad marginem libri Moraezani adscriptam inveni: nempe legendum sibi videri διὰ τὰς τῆς ἰδωλολατρίας ἐκθέσμου φωνῆς. Turnebus vero ad oram sui codicis emendavit ἐκθέσμου φωνῆς, petinde ac Savilius. Verum in schedis Regiis supra vocem φωνῆς emendatur σφᾶς: quam emendationem reliquis praefero. Scribo igitur καὶ οἱ μὲν συγχύσει κακῶν ἰδωλολατρίας ἐκθέσμου, σφᾶς αὐτοὺς, etc. In codice Fuk. scriptum est ἐκθέσμου φωνῆς.

μέμφετο τὴν τῶν κοινῶν ὀλιγορίαν, πένταν τ' ἐπωκείδιζε, δεῖγμα τοῦ λόγου παρέχων, τὸ μηδὲν αὐτὸν ἐν θησαυροῖς ἀποθετον κεκτηῆσθαι. Ὁ δὲ τοὺς παρὰ βασιλείως ἦκοντας αὐτοῦ μένειν παρακελευσάμενος, τῶν ὑπ' αὐτὸν τοὺς ἀμφιλαφεῖ πλουτὸν κεκτημένους, ἐξ ἀπάντων τῶν ὑπὸ τῆ βασιλείᾳ συγκαλέσας ἔθνῶν, χρημάτων ἔφη δεῖσθαι, καὶ τούτον εἶναι καιρὸν ἐν ᾧ προσήκειν ἕκαστον, αὐτοπροαίρετον εὐνοίαν πρὸς τὸν σφῶν ἐνδείξασθαι βασιλείᾳ¹⁾. Τοὺς δ' ἀκούσαντας, ὡσπερ εὐχὴν ταύτην²⁾ ἐκ μακροῦ θεμένους, τὴν ἀγαθὴν ἐνδείξασθαι προθυμίαν, σὺν τάχει τε καὶ σπουδῇ, χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου καὶ τῶν λοιπῶν χρημάτων τοὺς θησαυροὺς ἐμπλήσαι, τῆ τοῦ πλείονος ὑπερβάλλοντος ἀλλήλους φιλοτιμίᾳ· τοῦτό τε πρᾶξιαι σὺν φαιδρῶς καὶ μειδιῶσι προσώποις. Οὐ δὲ γενομένου, Κωνσταντίου τοὺς παρὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως³⁾ αὐτόπτας γενέσθαι τῶν θησαυρῶν ἐκέλευσεν. Εἰθ' ὧν ὕψει παρέλαβον, τὴν μαρτυρίαν προσέτατε⁴⁾· καὶ νῦν μὲν ἀθροῖσαι παρ' ἑαυτῶ ταῦτα, πάλαι δ' αὐτῶ παρὰ τοῖς τῶν χρημάτων δεσπόταις, οἷα δὲ ὑπασπισταῖς⁵⁾

Cap. XIV. 1) [*Διοκίτην καὶ βασιλείᾳ* Ion. Inferius pro *εὐνοίας* τοῖς ἀνδραῖς Cast. *εὐνοίας* τῆς εἰς τοὺς ἀνδρας male. Vertendum: „propter obsequium et studium erga ipsum illis laudatis.“ Val. liberius: „obsequio illorum ac studio erga se magnopere laudato.“] — 2) Ὡσπερ εὐχὴν ταύτην. Hunc locum non intellexit Christophorus, qui *θεμένους* interpretatus est *statuentes*, cum *εὐχὴν θέσθαι* idem sit ac *vota suscipere*. Qua voce utitur Eusebius alio loco, ut infra dicitur, nempe in cap. 22. lib. II. Rectius ergo Portesius hunc locum ita vertit: *His auditis, ac si de illa ipsa re vota iamdiu suscepissent, ut id eveniret, quo se probare possent*. Porro supplendum est hic verbum *φασίν* post vocem *προθυμίαις*. — 3) Παρ' αὐτοῦ βασιλέως. Lego παρὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως, ut in libro Moraei, Turnebi ac Savillii et Fuketii emendatum inveni. Porro μέγαν βασιλείᾳ interpretatus sum *seniore* augustum. Sic enim in veteribus panegyricis et in inscriptionibus vocatur Diocletianus. — 4) Τὴν μαρτυρίαν προσέτατε. In schedis Regiis ad marginem adduntur haec verba: *προσέτατεν διακονήσασθαι τῷ πένταν αὐτῶ καταμεψυμένῳ ἐπιθίντας τῷ λογῷ, τὰ μὴ ἀπογοῶν μηδ' ἐξ ἀδίκου πλεονεξίας εἶναι παρεσκευασμένα*. [In his quid sibi velit ἀπογοῶν, non magis ego intelligo quam Readingus in Corrigendis ad h. l., qui coniecit, Valesium scripsisse vel ἀπογοῶν vel ἀπογοῶν.] Quae ab erudito quopiam ex coniectura suppleta esse satis apparet. Ego unicum verbum hic deesse existimo, *παρέχειν*. Scribo igitur *εἰθ' ὧν ὕψει παρέλαβον, παρέχειν τὴν μαρτυρίαν προσέτατε*. Sic enim Eusebius loqui solet. — 5) Οἷα δ' ὑπασπισταῖς παραθηκοφύλαξι. In Moraei libro ad marginem emendatur *οἷα δὲ πιστοῖς*. Verum nihil opus est hac emendatione. Apud veteres enim pecuniae deponabantur in templis, securitatis causa, ibique militum excubiis servabantur, ut notat vetus scholiastes Iuvenalis, et Lipsius in libro de magnitudine Romana. Ad hos igitur milites alludit Eusebius. Possunt etiam ὑπασπιστῶν nomine hic intelligi palatini qui sacrum aerarium custodiebant. In schedis Regiis superscriptum est eadem manu ὑπὸ πιστοῖς quod non displicet. Codex certe Fuk. habet *οἷα δὲ πιστοῖς*. [Sched. Reg. et Fuk. secutus Val. dedit *οἷα δὲ ἐπὶ πιστοῖς παραθηκοφύλαξι*. Sed lectionem Steph. ὑπασπισταῖς, ut

παραθηκοφύλαξι, φυλάττεσθαι. Τοὺς μὲν οὖν θαῦμα κατέχευε τῆς πράξεως· βασιλεία δὲ τὸν φιλανθρωπότατον, μετὰ τὴν τούτων ὑποχώρησιν, τοῖς τῶν χρημάτων μεταστελλασθαι κυρίους, πάντα δ' ἀπολαμβάνοντας, οἴκαθε φᾶναι ἀπιέναι, κατέχευε λόγος, πειθοῦς καὶ ἀγαθῆς εὐνοίας τοὺς ἄνδρας ἀποδεξάμενον. Μία μὲν ἦδε φιλανθρωπίας δεῖγμα φέρουσα τοῦ δηλουμένου πράξις. Θαίτερα δὲ τῆς πρὸς τὸ θεῖον ὁσίας⁶⁾ περιέχει ἂν ἔμφανῆ μαρτυρίαν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Ε'.

Περὶ τοῦ ὑπὸ τῶν ἄλλων διωγμοῦ.

Ἦλαντον μὲν γὰρ ἀπανταχοῦ γῆς τοὺς θεοσεβεῖς ἐξ ἐπιτάγματος τῶν κρατούντων οἱ κατ' ἔθνος ἄρχοντες· ἐξ αὐτῶν δὲ βασιλείων οἴκων ὀρμώμενοι πρώτιστοι πάντων τοὺς ὑπὲρ εὐσεβίας ἀγῶνας οἱ θεοφιλεῖς διῆλθον μάρτυρες, πῦρ καὶ σιδηρον καὶ θαλάττης βυθοὺς, πάντα τε θανάτου τρόπον προθυμότερα διακαρτεροῦντες, ὡς ἐν βραχεῖ τὰ πανταχοῦ βασιλεια¹⁾ θεοφιλῶν χηρεῦσαι ἀνδρῶν· ὃ δὴ καὶ μάλιστα τῆς τοῦ

aperte difficiliorem, non dubitavi revocare, quam sprevisse Val. eo magis mirum, cum ipse non opus esse emendatione, ad h. l. professus sit. Contra pro oia δ' Strph. sane oia δὴ scribendum duxi. Cornélius apud Euseb. H. E. VI, 43. T. II. p. 270. Οὗτος γὰρ τοῖς ὁ δογματιστής, ὁ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιστομῆς ὑπερασπιστής. Constantin. ad sancti coetum c. XXVI. extr. οὗτος γὰρ ἐστὶν ἀήγητος σύμμοχος καὶ ὑπερασπιστής τῶν δικαίων. Euseb. infra c. XXXVIII. ὑπασπιστοὶ καὶ θορυφῆροι. Idem de laudibus Constant. c. XVII. init. τοὺς αὐτῶν θεοὺς προμαχοὺς καὶ προαπιστοὺς ἀντιπαρουσίου τῶν ἡμετέρων. Ibid. c. XVIII. ἐπαξίως δ' ἂν ἡμῖν τοῦ σοῦ προουσιοῦ γε καὶ φύλακος θεοῦ διελύθη τὰς ἐταρχεῖς ἐν καλίμῳ ἐπικουρσίαι. De voce παραθηκοφύλαξ vid. Lobeck. ad Phrynich. p. 313.] — 6) Τῆς πρὸς τὸ θεῖον αἰσίας. Scribendum haud dubie cāt oσίας, ut in Turnebi libro ad marginem emendatum inveni. [Oσίας praecunte Zimm. recepi.]

Cap. XV. 1) Τὸ πανταχοῦ βασιλεια. Adverbium hoc πανταχοῦ non sine causa utrumque interpretem turbavit, ut ex eorum interpretatione colligitur. Verum animadvertere debuerant, palatium dupliciter sumi. Interdum enim sumitur pro curia principis. Quo sensu quatuor duntaxat erant tunc temporis palatia, pro numero scilicet imperatorum. Interdum vero palatium dicitur quaevis aedes in qua imperator solebat habitare. Et hoc sensu plurima erant palatia in orbe Romano. Nulla enim fere civitas erat, quae palatium non haberet. Eiusmodi palatia seu domus regiae erant sub dispositione quorundam officialium, qui curae palatiomm vocabantur, de quibus mentio fit in notitia imperii Romani. Haec igitur palatia intelligit Eusebius. Sed et villas publicas seu aegias intelligi puto quas curabant Caesariani.

θεοῦ ἐπισκοπῆς ἐρήμονες τοὺς θρωῶντας ἐργάζετο. Ὅμοῦ γὰρ τῶ τοὺς θεοσεβεῖς ἐλαύνειν, καὶ τὰς ὑπὲρ αὐτῶν ἐξειδίωκον εὐχάς.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ'.

Ὅπως Κωνσταντίος ὁ πατὴρ εἰδωλολατρείαν σχηματισάμενος, τοὺς μὲν θύειν θέλοντας ἐξίβαλε, τοὺς δὲ ἑμολογήσαι προθυμένους εἶχεν ἐν παλατίῳ.

Μόνῳ δ' ἄρα Κωνσταντίῳ σοφία τις¹⁾ ὑπεισήει λογισμοῦ· καὶ πρᾶγμα πράττει παράδοξον μὲν ἀκούσαι, πρᾶξαι δὲ θαυμασιώτατον. Τοῖς γὰρ ὑπ' αὐτῶ²⁾ βασιλικοῖς ἅπασι μέχρῃ καὶ τῶν ἐπ' ἐξουσίας ἀρχόντων αἰρέσεως προταθείσης, σύνθημα δίδωσιν, ἢ θύσασι τοῖς δαίμοσιν, ἐξεῖναι παρ' αὐτῶ μένειν καὶ τῶν συνήθων μεταλαγχάνειν τιμῶν, ἢ μὴ τοῦτο πράξασι, τῶν πρὸς ἑαυτὸν ἀποκεκλεισθαι παρόδων, ἐξωθεισθαι τε καὶ ἀποχωρεῖν τῆς αὐτοῦ γνώσεώς τε καὶ οἰκειότητος. Ἐπειδὴ οὖν διεκρίνοντο εἰς ἀμφοτέρω, οἱ μὲν ὡς τούσδε, οἱ δ' ὡς ἐκείνους μεριζόμενοι, ἠλέγγετό τε ὁ τῆς ἐκάστου προαιρέσεως τρόπος, ἐνταῦθα λοιπὸν ὁ θαυμάσιος τὸ λεληθὸς τοῦ σοφίσματος ἀποκαλύψας, τῶν μὲν δελίαν καὶ φιλαυτίαν κατεγίνωσκε, τοὺς δὲ τῆς πρὸς τὸν θεὸν συνειδήσεως εὐ μάλα ἀπεδέχετο. Κάπνεται τοὺς μὲν, ὡς ἂν θεοῦ προδότας, μηδὲ βασιλείῳ εἶναι ἀξίους ἀπέφανε· πῶς γὰρ ἂν ποτε βασιλεῖ πίστιν φυλάξαι³⁾, τοὺς περὶ τὸ κρεῖττον ἀλόντας ἀγνώμονας; διὸ καὶ βασιλικῶν οἴκων μακρὰν ἐλαύνεσθαι δεῖν τούτους ἐνομοθέτει· τοὺς δὲ πρὸς τῆς

Cap. XVI. 1) *Σοφία τις*. Post haec verba in schedis Regiis vox εὐσεβοῦς ad marginem additur eleganter: *σοφία τις εὐσεβοῦς ὑπεισήει λογισμοῦ*. — 2) *Τοῖς γὰρ ὑπ' αὐτοῦ βασιλικοῖς*. Lego ὑπ' αὐτῶ, ut est in Fuk. et Moraei libro. Id est, *palatinis omnibus sub ipso militantibus, ipsisque adeo iudicibus qui in potestate erant constituti*. Potestas proprie dicitur de maioribus iudicibus, cuiusmodi erant praefecti praetorio. Sed et in gestis purgationis Caecilianii, Agesilanus officialis Aeliano proconsuli ita dicit: *Potestas tua*, etc. Vide quae supra notavi ad librum V. historiarum. [Cap. 1. T. II. p. 7. 8. Add. VIII, 10. T. III. p. 35.] — 3) *Πῶς γὰρ ἂν ποτε βασιλεῖ πίστιν φυλάξαι*. In codice Regio ad latus horum verborum huiusmodi nota apponitur: *ωρ*. Similem notavimus in lib. X. hist. eccles., in oratione illa panegyrica, dicta in dedicatione ecclesiae Tyri: nisi quod littera illa cui ρ. infigitur, hic undique conclusa est. Quo magis adducor ut credam, hanc notam esse ρ et φ. et significare *φρόνησον*, id est, attende, cogita. Additur autem haec nota locis qui habent aliquam difficultatem. Verbi gratia, hoc loco lectorem morari potest novitas huius locutionis *πῶς γὰρ ἂν φυλάξαι*, nisi sciat

ἀληθείας μαρτυρηθέντας θεοῦ ἀξίους, ὁμολους καὶ περὶ βασιλεία
ἐκὼν ἔσεσθαι, σωματοφύλακας καὶ αὐτῆς βασιλείας φρουρούς
κατέστανεν, ἐν πρώτοις καὶ⁴⁾ ἀναγκαίοις φίλων τε καὶ οἰκείων
χρηναί φήσας τοὺς τοιοῦτους δεῖν περιέπειν, καὶ μᾶλλον αὐτοὺς
ἢ μεγάλων ταμεία θησαυρῶν περιπολλοῦ τιμᾶσθαι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Ζ'.

Περὶ τῆς φιλοχρίστου αὐτοῦ προαιρέσεως.

Ἄλλ' οἶος μὲν¹⁾ ὁ Κωνσταντίνου πατὴρ μνημονεύεται, ὡς
ἐν βραχείᾳ²⁾ δεδήλωται. Ὅποῖον δ' αὐτῷ τοιῶδε περὶ τὸν
θεὸν ἀποδειχθέντι παρηκολούθησε τέλος, καὶ ἐν πόσῳ τὸ δια-
λάττον αὐτοῦ τε καὶ τῶν κοινωνῶν τῆς βασιλείας ὁ πρὸς αὐτοῦ
τιμηθεὶς θεὸς ἔδειξε, μάθοι ἂν τις τῇ τῶν πραγμάτων τὸν νοῦν
ἐπιστήσας φύσει. Ἐπειδὴ γὰρ βασιλικῆς ἀρετῆς δοκίμια μακροῦ
δέδωκε χρόνον, μόνον μὲν θεὸν τὸν ἐπὶ πάντων³⁾ εἰδώς, τῆς
δὲ τῶν ἀθέων κατεγνωκῶς πολυθείας, εὐχαῖς τε ἀγίων ἀνδρῶν
τὸν αὐτοῦ περιεφράξατο οἶκον, εὐσταλῆ τὸ λοιπὸν καὶ ἀτάραχον
τὴν ζωὴν διαπρέψαι⁴⁾. οἶον αὐτὸ τὸ δὴ μακάριον εἶναι φασί⁵⁾,
τὸ μήτε πράγματα ἔχειν, μήτε ἄλλω παρέχειν. Οὗτω δῆτα τὸν

supplendum δυνατὸν ἂν εἴη. — 4) Ἐν πρώτοις καὶ. Codex Regius scri-
ptam habet ἐν πρώτοις τε ἀναγκαίοις, etc. Quod autem sequitur *χρηναί δεῖν*,
pleonasmus est familiaris Eusebio. Sic enim locutus est in libris historia-
rum, ut probe memini. [Cf. nos ad H. E. VI, 14. T. II. p. 185.]

Cap. XVII. 1) Ἄλλ' οἶος μὲν. Novi capituli sectionem hic fecimus,
Reg. cod. auctoritatem secuti, cui consentit cod. Fuk. cum veteribus schedis.
— 2) [Ἐν βραχείᾳ i. e. quam brevissime. Vid. quae animadverti ad
Euseb. H. E. III, 7. T. I. p. 206. Male vertit Valesius: „Huiusmodi fuit
Constantini pater, sicut a nobis breviter indicatum est,“ rectius certe
Strothius: „So haben wir demnach *kürzlich* gemeldet, was von dem Cha-
rakter des Vaters unsers Constantins *erzählt wird*.“ Mox pro περὶ τὸν θεὸν
loc. παρὰ τὸν θεόν.] — 3) Θεὸν τὸν ἐπὶ πάντων. Decet ὁμολογῶν aut
quid simile. In schedis Regiis post haec verba μόνον μὲν θεόν, additur
ad marginem ἐπιγνοῦς. Turnebus vero ac Savilius post vocem ἐπὶ πάντων
addunt εἰδώς. Sed melior est lectio illa quam ex schedis protuli. Nam
verbum ἐπιγνοῦς elegantior opponitur ei quod proxime sequitur κατεγνωκῶς.
In cod. Fuk. scribitur εἰδώς. — 4) Τῆς ζωῆς διαπρέψαι. Henricus Savi-
lius ad oram sui codicis annotavit, forte addendum esse λέγεται. Sed
longe melior est emendatio quam in schedis Reg. ad latus adscriptam in-
veni, εὐσταλῆ λοιπὸν καὶ ἀτάραχον τῆς ζωῆς διεξήνυε βίον. Cod. Fuk. habet
εὐσταλῆ λοιπὸν καὶ ἀτ. τῆν ζωὴν διαπρέψαι. [Zimm. scripsit εὐστ. τὸ λοι-
πὸν καὶ ἀτ. τῆς ζωῆς διεξήνυε, Val. εὐστ. τὸ λοιπὸν καὶ ἀτ. τῆς ζωῆς δια-
πρέψαι. Neque διαπρέψαι equidem mutandum duxi. Cf. indic. ad Euseb.
H. E. T. III. p. 510.] — 5) Τὸ δὴ μακάριον εἶναι φασί. Alludit ad
dicendum Epicuri de deo: τὸ μακάριον οὐτε πράγματι ἔχει αὐτὸ, οὐτε ἄλλω
παρέχει, ut refert Nemesius cap. 44., Cicero lib. I. de natura deorum,

πάντα τῆς βασιλείας χρόνον ὑσταθῆ καὶ γαλήνιον⁶⁾ αὐτοῖς παῖσι καὶ γαρτεῖν· σὺν οἰκετῶν θεραπείᾳ, πάντα τὸν αὐτοῦ οἶκον ἐν τῷ βασιλεῖ θεῷ καθιέρου, ὡς μηδὲν ἀποδεῖν ἐκκλησίας Θεοῦ, τὴν ἔδον ἐν αὐτοῖς βασιλείοις συγκροτομένην πληθύν· ἢ σινῆσαν καὶ λειτουργοὶ Θεοῦ, οἳ τὰς ὑπὲρ βασιλείως διηγεκτεῖς ἐξετέλουν λατρείας, ὅτε παρὰ τοῖς πολλοῖς⁷⁾ οὐδὲ μέχρι ψιλοῦ ῥήματος τὸ τῶν θεοσεβῶν χρηματίζειν συνεχωρεῖτο γένος.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Η'.

Ὅτι Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ ἀποδυσάμενον, πρῶτος ἦν λοιπὸν αὐγουστος ὁ Κωνσταντίος ἐν εὐτεχνίᾳ κομῶν.

Τούτοις δ' ἔγγυθεν αὐτῷ τὰ τῆς ἐκ Θεοῦ παρακολουθεῖ ἀμοιβῆς, ὡστ' ἤδη καὶ πρωτίων τῆς αὐτοκρατορικῆς ἰσχῆς μετασχεῖν. Οἱ μὲν γὰρ τῷ χρόνῳ προάγοντες¹⁾, οὐκ οἶδ' ὅπως ὑπεξίσταντο τῆς ἀρχῆς, αὐταῖς ἀθρόας μεταβολῆς μετὰ τὸ πρῶτον ἔτος²⁾ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν πολιορκίας ἐπισκηψάσης, μόνος δὲ λοιπὸν Κωνσταντίος πρῶτος αὐγουστος καὶ σεβαστὸς ἀνηγορεύετο, τὸ μὲν καταρχὰς τῷ τῶν αὐτοκρατόρων καισάρων διαδήματι λαμπρυνόμενος καὶ τούτων ἀπειληφῶς τὰ πρῶτα, μετὰ δὲ τὴν ἐν τούτοις δοκιμῇ, τῇ τῶν ἀνωτάτω παρὰ Ῥωμαίοις ἐκοσμεῖτο τιμῇ, πρῶτος σεβαστὸς τετάρων τῶν ὑστερον ἀναδειχθέντων³⁾ χρηματί-

Laertius p. 795. [Cast. δὲ δὲ μακάριον.] — 6) [Τὸν πάντα — γαλήνιον. Quamvis Constantius Christianis in Gallia sua semper faverit, non tamen probabile videtur, Christianos in Gallia ab omni persecutione et vexatione semper eo tempore quo Constantius praerant Galliae, liberos fuisse. Vid. Bosquetus histor. eccles. Gallic. IV, 2. Moshem. de rebus Christian. ante Constant. M. p. 929. p. 935 sq. Pagi ad ann. 303. n. VIII.] — 7) Ὅτι παρὰ τοῖς πολλοῖς. In schedis Regiis ultima vox punctis subnotata est, et superscribitur λοιποῖς, quod magis probo. [Cast. Zimm. παρὰ τοῖς ἄλλοις.] Porro ante haec verba in iisdem schedis haec adduntur ad marginem: καὶ ταῦτα παρὰ μόνῳ τῷδε συνετελεῖτο. Quam eruditi antiquarii coniecturam sequetur qui volet. Mihi quidem haec verba non videntur necessaria.

Cap. XVIII. 1) [Προσόντες καὶ προάγοντες Ion.] — 2) Μετὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῶν ἐκκλησιῶν πολιορκίας. Hic locus in primis notandus est. Ex eo quippe colligitur, persecutionem coeptam esse consulatu Diocletiani octavo et Maximiani septimo, non autem superiore anno, ut vult Baronius. De qua re pluribus disputavi ad lib. VIII. historiarum. Cum enim affirmet Eusebius, anno post inchoatam persecutionem imp. Diocletianum et Maximianum purpuram deposuisse, idque ab illis factum esse constet anno Christi 304., id necessario sequitur quod dixi, persecutionem scilicet Diocletiani coeptam esse anno Christi tertio ac tricentesimo. — 3) Τετάρων τῶν ὑστερον ἀναδ. Savilius ad oram codicis sui notavit, hos quatuor esse Galerium Maximianum, Severum et Maximinum, quartum vero Maxentium. Et quod quidem ad tres priores attinet, assentior Savilio:

ως. Ἄλλα καὶ εὐτεκνία μόνος παρὰ τοὺς πολλοὺς αὐτοκράτορας διήνεγκε, παιδῶν ἀφρένων καὶ θηλειῶν μέγιστον χορὸν ευστησάμενος. Ἐπειδὴ δὲ πρὸς αὐτῷ λιπαρῶ γήρα, τῇ κοινῇ φύσει τὸ χρεῖν ἀποδιδούς, λοιπὸν τοῦ βίου μεταλλάττειν ἔμελλεν, ἐσταῦθα πάλιν ὁ θεὸς παραδύξων αὐτῷ ποιητῆς ἀνεφαίνετο ἔργων, μέλλοντι τελευτῆν τὸν πρῶτον τῶν παιδῶν Κωνσταντίνον εἰς ὑποδοχὴν τῆς βασιλείας παρῆναι οἰκονομησάμενος⁴).

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Θ'.

Περὶ τοῦ υἱοῦ Κωνσταντίνου, νεανίου ἅμα Διοκλητιανῷ τὸ πρῶτον εἰς Παλαιστίνην παραγομένου.

Συνῆν μὲν γὰρ οὗτος τοῖς τῆς βασιλείας κοινωνοῖς¹), καὶ μέσοις αὐτοῖς, ὡς εἴρηται, κατ' αὐτὸν ἐκείνον τὸν παλαιὸν τοῦ θεοῦ προφήτην τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο. Ἢδη δ' ἄρτι ἐκ παιδός²) ἐπὶ τὸν νεανίαν διαβὰς, τιμῆς τῆς πρώτης παρ' αὐτοῖς ἤξουτο· οἷον αὐτὸν καὶ ἡμεῖς ἔγνωμεν³), τὸ Παλαιστίνων

quartum vero non Maxentium, sed ipsum Constantium esse contendo. Quippe Maxentius nonnisi post mortem Constantii imperium arripuit. — 4) [Μέλλοντι τελευτῆν — οἰκονομησάμενος. Vid. Manso Leben Constantins des Grossen p. 20 sq. Cf. Iulian. orat. in laudem Constantii p. 45. ed. Schäfer. Zonar. annal. T. II. p. 246.: „Constantius, undecimo anno in imperio exacto, ex quo caesar appellatus fuerat, — in Britannia extremum diem clauit — filio natu maiore, magno videlicet Constantino, ex priore coniuge (Helena) imperii successore declarato. Habuit enim ex secunda quoque Herculii filia, Theodora, alios filios; Constantinum, Anaballianum, et Constantium. Sed magnus Constantinus praelatus. Fertur enim Constantio aegrotanti et ob casterorum filiorum ineptam indolem moesto, angelus adstitisse, qui iuberet ut Constantino relinqueret imperium.“]

Cap. XIX. 1) [Συνῆν — κοινωνοῖς. Cf. Lactant. de mortt. persecutt. c. XXIV. Zosim. lib. II. Philostorg. I, 5. anonymus Valesianus et Niceph. VII, 18. 19.] — 2) Ἢδη ἄρτι καὶ παιδός. Scribendum videtur ἡδη δὲ ἄρτι ἐκ παιδός, etc. Certe in libro Moraei particula δὲ ad marginem adscripta est. Turnebus ad oram sui codicis emendaverat καὶ ἀπὸ παιδός. In codice Psk. legitur ἡδη ἄρτι καὶ παιδός. [Ita Val. Sed cum Zimm. emendavi ἡδη δ' ἄρτι ἐκ π. Mox ἐπὶ δὲ τὸν νεανίαν Cast. et paulo ante ἐν μέσοις αὐτοῖς idem.] — 3) [Οἷον αὐτὸν καὶ ἡμεῖς ἔγνωμεν. Hoc factum esse a. C. 296., censet Danz. de Eus. p. 36. p. 53 sq., quo anno Diocletianus Aegyptum versus profectus sit, cum L. Epidio Achilleo, qui Alexandriae augusti instar dominaretur, bellum gessurus. Vid. Theophanis chronographia ad a. mundi 5798. Venet. 1729. fol. Sed idem Danzius l. I. p. 54. temere ex mea sententia taxat Valesium quod vocem ἔγνωμεν simpliciter veterit vidimus, cum Eusebius illa potius significare voluisse videatur, se non solum Constantinum, ut ceteros ex plebe (τοῖς ὄρῃν θ(λουσι), vidisse, sed etiam paulo accuratius cognovisse, vel colloquendo cum eo vel alio

διερχόμενον ἔθνος, σὺν τῷ πρεσβυτέρῳ τῶν βασιλέων, οὐ καὶ ἐπὶ δεξιὰ παρεστῶς, περιφανίστατος ἦν τοῖς ὄρῳν θέλουσιν, ὅλος τε βασιλικοῦ φρονήματος ἐξ ἐκείνου τεκμήρια παρέχων. Σώματος μὲν γὰρ εἰς κάλλους ὤραν, μεγέθους τε ἡλικίας οὐδ' ἦν αὐτῷ παραβαλεῖν ἕτερον, φώμη δ' ἰσχύος τοσοῦτον ἐπλεονέκτει τοὺς ὀμήλικας, ὥς καὶ φοβερὸν αὐτοῖς εἶναι, ταῖς δὲ κατὰ ψυχὴν ἀρεταῖς μᾶλλον, ἢ τοῖς κατὰ τὸ σῶμα πλεονεκτημασιν ἐνηβρύνετο, σωφροσύνη πρῶτιστα τὴν ψυχὴν κοσμούμενος, καῖπειτα παιδεύσει λόγων, φρονήσει τ' ἐμφύτῳ καὶ τῇ θεοδότη φησὶα διαφερόντως ἐκπρέπων⁴).

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ'.

Κωνσταντίνου πρὸς τὸν πατέρα διὰ τὰς ἐπιβουλὰς Διοκλητιανοῦ⁴) ἀναχώρησις.

Γαῦρον δὴ οὖν ἐπὶ τούτοις, ὄψμαλέον τε καὶ μέγαν, φρονήματος τε μιστὸν¹) τὸν νεανίαν οἱ τηνικαῦτα κρατοῦντες θεῖοι μισοί, φθόνῳ καὶ φόβῳ²) ἐβάλλοντο. Ἐντεῦθεν καὶ προσεφρί-

modo; quae sit vis verbi γινώσκειν apud scriptores ecclesiasticos. Nam nullo modo in simplici ἔρωμεν illud quod V. D. voluit, inest, imo verbum ὅλον docet, Eusebius non de ea tantum cognitione quae visu contingit, loqui.] — 4) Διαφερόντως ἐκπρέπων. Lego ἐκπρέπων, ut Eusebius loqui solet. Atque ita in schedis Regiis emendatur ad marginem. In cod. Fsk. scribitur Θεοσότη φησὶα διαφερόντως ἐμπρέπων. [Cf. Euseb. H. E. X, 9 T. III. p. 281.]

Cap. XX. *) [Διοκλητιανόν. Stroth. ad h. l.: „Hier müsste eigentlich der Name des Galerius stehn, an dessen Hofe sich Constantin zuletzt aufhielt, und von da er auch zu seinem Vater entwich.“ Et similiter Val. vertit: „propter Diocletiani et Galerii insidias.“ Cf. supra cap. XIII. not.] — 1) [Φρονήματος τε μιστὸν melius vertit Valesius: „et excelso animo praeditum“ quam Strothius: „und voll von Klugheit.“ Cf. Salmasius in notis ad Trebell. Pollion. p. 804., ubi haec scripsit V. D.: „Nescio quid sequuntur interpretes amor heic reddidit quod est in Graeco φρόνημα. per φρόνημα videtur intellexisse amorem benevolentiamque et affectum inclitum erga patriam et imperatorem suum: quo amore et affectu ducti omnes tyrannos oderant, et Aureolo quod tyrannus esset, vitam negaverant. φιλά φρονεῖν Graeci dicunt, bene alicui velle. unde et φιλοφροσύνη et φιλόφρων, benevolus et amicus. sed φρόνημα hoc sensu per se positum nondum legi, nec usquam lectum esse arbitror. φρόνημα igitur significat altum generosumque animum.“ Supra cap. XIX. βασιλικοῦ φρονήματος regiae cuiusdam celsitudinis, interprete Val. Mianus bene Stroth.: „einer kaiserlichen Denkungsart.“ Add. Wetsten. ad Rom. XII, 3. T. II. p. 78.] — 2) Φθόνῳ καὶ φόβῳ. Post haec verba ponendus est asteriscus. Desunt enim nonnulla quae Christophorsonus non recte supplivit. Neque enim Constantinum contumelia afficere sed penitus et medio tollere studebant imperatores Diocletianus et Galerius. Vide excerpta de gestis Constantini quae ad calcem Amm. Marcellini edita sunt et quae illic annotavimus.

φθῆναι τε μᾶλλον αὐτῶν βουλόμενοι ἐφυλάττοντο, καιρὸν εὐθετον ἀπαικόντες. Ὁ δὲ συναισθόμενος ὁ νεανίας, ἐπεὶ καὶ πρῶτον αὐτῶ καὶ δευτέρου κατάφωρα θεοῦ συννεύσει τὰ τῆς ἐπιβουλῆς ἐγγίγειο, φυγῇ τὴν σωτηρίαν ἐπορίζετο, κἂν τούτῳ τοῦ μεγάλου προφήτου Μωϋσέως τὸ μίμημα διασώζων. Τὸ δὲ πᾶν αὐτῶ συνέπρατιεν ὁ θεός, τῇ τοῦ πατρὸς διαδοχῇ³⁾ προμηθεύμενος αὐτὸν σურῖνας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Α'.

Τελειτὴ Κωνσταντῖον τὸν υἱὸν Κωνσταντῖνον βασιλέα καταλιπόντος.

Αὐτῆκα δ' οὖν ἐπειδὴ τῶν ἐπιβούλων τὰς μηχανὰς διαδράς, σπύδων ἀφίκετο πρὸς τὸν πατέρα, ὁμοῦ μὲν αὐτὸς χρόνιος παρῆν, κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ τῷ πατρὶ τὰ τῆς τοῦ βίου τελευτῆς ἐπὶ ξυροῦ ἴστατο. Ὡς δ' ἀπροσδόκητον εἶδεν ὁ Κωνσταντῖος παρῆσιν αὐτὸν παῖδα, ἐξαλλόμενος τῆς στρωμνῆς, περιβαλὼν τε αὐτῶ τὴ χεῖρα, καὶ τὸ μόνον λυπηρὸν αὐτῶ μέλλοντι τὸν βίον ἀποτίθεισθαι, τοῦτο δ' ἦν ἡ τοῦ παιδὸς ἀπουσία, τῆς ψυχῆς ἀποβληκίνας εἰπὼν, εὐχάριστον¹⁾ ἀνέπεμπε τῷ θεῷ τὴν εὐχὴν, νῦν αὐτῶ τὸν θάνατον ἀθανασίας κρείττονα λογίασθαι φήσας· καὶ δὴ τὰ καθ' ἑαυτὸν διετάττετο. Τίσις δ' ἄμα καὶ θυγατράσι συνταξάμενος²⁾ χοροῦ δίκην αὐτὸν κυκλοῶσιν, ἐν αὐτοῖς βασι-

Olim quidem putabam, Graeca illa quae ad marginem editionis Genevensis descripta sunt, non ex quoriam manuscripto codice desumpta esse, sed esse conficta et conflata ex interpretatione Latina Christophoroni. Sed postquam Foketianum codicem nactus sum, reipsa didici, eas lectiones ex manuscriptis exemplaribus depromptas esse. Certe cod. Fok. hunc locum ita scriptum exhibet: φθόνῳ καὶ φόβῳ ἐβάλλοντο· ἐντεῦθεν καὶ προσεγγισθεὶς τὸ μᾶλλον αὐτῶν βουλόμενοι ἐφυλάττοντο, καιρὸν εὐθετον ἀπαικόντες· ὁ δὲ etc. haec etiam in libris Turnebi ac Savillii scriptum inveni. Sed haec lectio licet scriptorum codicum auctoritate nitatur, mihi tamen non videtur esse genuina, tum ob eam causam quam supra attuli, tum ob verborum inelegantiam. — 3) Τῇ τοῦ πατρὸς διαδοχῇ. Mallet scribere διαθήκη. Constantinus enim testamentum suum iam condebat, cum Constantinus filius ad iram pervenit, ut scribit Nicephorus in lib. VII. cap. 18. Mox legendum videtur παρῆσιν, non συνῆσιν. [Cf. cap. XVIII. ext., ubi παρῆσιν legitur.]

Cap. XXI. 1) [Εὐχαριστήριον Cast. Atque ita Eusebius infra cap. XXXIX. ext. Cf. cap. XLVIII.] — 2) Τίσις ἄμα καὶ θυγατράσι συνταξάμενος. Christophorus huic locum ita vertit: in medio filiorum et filiarum se statuens. Portesius vero sic interpretatus est: Simul liberis ex commentario distribuit hereditatem. Neuter veram huius verbi significationem assecutus est. Utitur eadem voce Eusebius in lib. III. cap. 20., ad quem locum abunde dicemus quid sit συνταξάσθαι et quid συντακτικός λόγος. Optime doctissimus Savilius ad oram libri sui, vocem συνταξάμενος

λείοις ἐπὶ βασιλικῇ στρωμνῇ, τὸν κλῆρον τῆς βασιλείας, νόμῳ φύσεως ³⁾, τῷ τὴν ἡλικίαν προάγοντι ⁴⁾ τῶν παιδῶν παραδοὺς, διανεπέυσατο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΚΒ'.

Ὅπως Κωνσταντῖον προκομισθέντος, τὰ στρατιώματα Κωνσταντῖον αὐγουστον ἀνηγόρευσε.

Οὐ μὴν ἀβασιλευτος ἔμενεν ἡ ἀρχή· αὐτῇ δὲ ἀλουργίδι πατρικῇ Κωνσταντῖνος κοσμησάμενος, τῶν πατρικῶν οἴκων προήει, ὡσπερ ἐξ ἀναβιώσεως τὸν πατέρα βασιλεύοντα δι' ἑαυτοῦ δεικνὺς τοῖς πᾶσιν. Ἐἶτα τῆς προκομιδῆς ἡγούμενος σὺν τοῖς ἀμφ' αὐτὸν πατρικαῖς φίλοις ¹⁾, τῶν μὲν ἡγουμένων, τῶν δὲ κατόπιν ἐπομένων, σὺν παντὶ κόσμῳ τὸν θεοφιλῆ συνέπεμπεν· εὐφημίας τε καὶ ὕμνοις οἱ πάντες τὸν τρισμακάριον εἰμίμων, ὁμογνώμονί τε συμφωνίᾳ τοῦ τεθνεώτος ἀναβίωσιν, τὴν τοῦ παιδὸς κράτησιν ἐδόξαζον, βροαῖς τε εὐφημοῖς τὸν νέον βασιλεία, αὐτοκράτορα καὶ δεβαστῖον αὐγουστον εὐθέως ἐκ πρώτης ἀνηγόρευον φωνῆς. Καὶ τὸν μὲν τεθνηκότα ἐκόσμουσαν αἱ φωναὶ ταῖς εἰς τὸν υἱὸν εὐφημίαις, τὸν δὲ παῖδα ἐμακάριζον, τοιοῦδα πατρὸς διάδοχον ὑποδειχθέντα· πάντα δὲ τὰ ὑπὸ τὴν ἀρχὴν ἔθνη εὐφροσύνης ἐπληροῦτο καὶ αἰένου χαρᾶς, ὡς μηδὲ χρόνου βραχυτάτου ῥοπήν χηρεύσαντα βασιλικῆς εὐκοσμίας. Τοῦτο τέλος εὐσεβοῦς καὶ φιλοθέου τρόπου ἐπὶ βασιλεῖ Κωνσταντίῳ θεὸς ἔδειξε τῷ καθ' ἡμᾶς γενεῖ.

expressit *valedicens*. Et ita loquitur Athanasius in vita b. Antonii sub finem: ἀνταξίμενος τοῖς ἐν τῷ ἔσω ὄρει μοναχοῖς. — 3) [Νόμῳ φύσεως. Herodot. VII, 2. Ἰστιάσιζον δὲ μὲν γὰρ Ἀρτοβυζάνης, κατοτὶ προεβύτατός τε εἶη παντός τοῦ γόνου, καὶ ὅτι νομιζόμενα εἶη πρὸς πάντων ἀφρώπων, τὸν πρεσβύτατον τὴν ἀρχὴν ἔχειν. Ad quem locum Wesselingius: „Morem, inquit, quo natu maior filiorum postgenitis in regni successione aufertur, iuri gentium et naturae acceptum Iustinus fert, Euseb. Vit. Constant. I, 21. νόμῳ φύσεως. Videndus est H. Grotius Iur. Belli et Pac. II, 7, 13, et quae ibi eruditi commentatores.“] — 4) Τῷ τὴν ἡλικίαν προάγοντι. Scribo τῷ τῇ ἡλικίᾳ προάγοντι. Sic supra dixit Eusebius de Diocletiano et Maximiano: οἱ μὲν γὰρ τῷ χρόνῳ προάγοντες. [Et infra cap. XXVI. τοῖς τῶν λοιπῶν κρατούσαι μεμῶν, ὅτε δὴ χρόνῳ προάγουσα.]

Cap. XXII. 1) Πατρικαῖς φίλοις. Post haec verba in schedis Regiis haec adduntur ad marginem: τὸν πατέρα προὔπεμπε· δῆμων τε πλήθει μυρίων, στρατιωτῶν τε δορυφορίᾳ. Quae licet Savilius et Christophorus in libris suis repererint, mihi tamen paruum necessaria videntur. Leguntur tamen etiam in cod. Fuk.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Γ'.

Καταστροφή τῶν τυράννων δι' ὑπομνήσεως ὀλίγη.

Τῶν δὲ ἄλλων ὅσοι τὰς ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ πολέμου νόμῳ μετῆλθον, τὰς τοῦ βίου κατάστροφάς, οὐκ εἶναι πρόπον ἔκριναι τῷ παρόντι παραδοῦναι διηγήματι, οὐδὲ τὰς τῶν ἀγαθῶν μνήμας τῇ τῶν ἐναντίων παραθήσει μαίνειν. Ἀπαρκεῖ δὲ ἡ τῶν ἔργων πείρα πρὸς σωφρονισμόν, τῶν αὐταῖς ὕψει καὶ ἀκοαῖς τῆν τῶν ἐκάστην συμβεβηκότων πυρρηνηθέντων ἱστορίαν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Δ'.

Ὅτι βουλίσσει θεοῦ Κωνσταντῖνος ἰαχε τὸ βασιλεύειν.

Οὕτω δὴ Κωνσταντῖνον τοιοῦτου φίντα πατρός, ἄρχοντα καὶ καθηγεμόνα ὁ τῶν ὄλων θεός, ὁ τοῦ σύμπαντος κόσμου πρότασις, δι' ἑαυτοῦ προεχειρίζετο, ὡς μηδένα ἀνθρώπων μόνου τοῦδε τὴν προαγωγῆν¹⁾ αὐχῆσαι, τῶν ἄλλων ἐξ ἐπικρίσεως ἐτέρων τῆς τιμῆς ἡξισμένων.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Ε'.

Κωνσταντῖνον κατὰ βαρβάρων καὶ Βρεττανῶν τίκου

Ὡς οὖν ἐπὶ τῆς βασιλείας ἴδρυτο, τίως μὲν τῆς πατρικῆς προενόει λήξεως, ἐπισκοπῶν οὖν πολλῇ τῇ φιλανθρωπίᾳ πάνθ' ὅσα πρότερον ἔθνη¹⁾ ὑπὸ τῇ τοῦ πατρὸς μοίρᾳ διεκυβερῆατο, ὅσα τε γένη βαρβάρων, τῶν ἀμφὶ Πῆνον ποταμὸν, ἐσπερίον τε κειανὸν οἰκοῦντα, στασιάζειν ἐτόλμα, πάνθ' ὑποιαίτων, ἡμεῖρα ἐξ ἀτιθάσσων κατειργάζετο, ἄλλα δ' ἀνασιέλλων, ὡσπερ τινας θῆρας ἀγρίους, ἀπεσώβει τῆς οὐκείας, ὅσα περ ἀνιάτως ἔχοντα

Cap. XXIV. 1) Τὴν προαγωγῆν. Scribendum videtur προαγωγῆν, id est, promotionem, προκοπήν. Atque ita Turnebus ad oram sui codicis emendavit, ut postea comperi. [Προαγωγῆν dedi cum Zimm. Ad rem vide quae annotavi ad Euseb. H. E. VIII, 13. T. III. p. 55. et Manso Leben Constantini p. 20 sq.]

Cap. XXV. 1) Ἐπισκοπῶν ἴθνη. Sic Eusebius vocare solet provincias populi Romani, ut ex pluribus locis probari facile potest. [Cf. supra cap. VI. VII. XXII.] Ait igitur Eusebius, Constantinum, simul atque imperium eius stabilitum est, provincias omnes quae sub imperio patris erant, diligenter obviase, quod non intellexit Christophorus. — 2)

πρὸς ἡμέρου βίου κατάστασιν ἰώρα. Ἐπεὶ δὲ ταῦτα κατὰ λόγον²⁾ ἔκειτο αὐτῷ, τὰς λοιπὰς τῆς οἰκουμένης λήξεις πρὸ ὀφθαλμῶν θίμενος, τίως μὲν ἐπὶ τὰ Βρεττανῶν³⁾ ἔθνη διέβαινον, ἔνδον ἐπ' αὐτῷ κείμενα ἴκτανῷ, παραστησάμενος δὲ ταῦτα, διεσκόπει τὰς ἐτέρας τοῦ παντός μοίρας⁴⁾, ὡς ἂν θεραπεύοι τὰ βοηθείας δέοντα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κς'.

Ὅπως Ῥώμην ἐλευθερῶσαι Μαξιμιανίου προήρητο.

Ἐἶθ' ὥσπερ μέγα σῶμα, τὸ πᾶν τῆς οἰκουμένης ἐννοήσας στοιχεῖον, κἄπειτα τὴν τοῦ παντός κεφαλὴν, τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς τὴν βασιλεύουσαν πόλιν, τυραννικῇ δουλείᾳ συνιδῶν καθυπηγμένην, παρεχώρει μὲν ταπρῶτα τὴν ὑπὲρ αὐτῆς ἄμυναν τοῖς τῶν λοιπῶν κρατούσι μερῶν¹⁾, ἅτε δὴ χρόνῳ προάγουσιν· ἐπεὶ δὲ τούτων οὐδεὶς οἶός τε ἦν ἐπικουρεῖν, ἀλλὰ καὶ οἱ πείραν λαβεῖν

Ταῦτα κατὰ λόγον ἔκειτο. Hoc loco κατὰ λόγον idem videtur esse ac κατὰ νοῦν. Quod quidem Portesius etiam vidit. At Christophorsonus et hunc locum et totum caput perum feliciter interpretatus est. — 3) Τίως μὲν ἐπὶ τὰ Βρεττανῶν ἔθνη. De hac secunda traiectione Constantini in Britanniam nemo ex veteribus quidquam scripsit. Itaque eius rei memoriam soli Eusebio debemus, qui et ipsum tempus non obscure hoc loco subindicat, paulo scilicet antequam Constantinus expeditionem adversus Maxentium susciperet. Contigit igitur haec Constantini in Britanniam traiectione Maximiano VIII. cos. anno Christi 311., ut recte notavit Sigonius in lib. II. de occidentali imperio. At Savilius Eusebium hic falli existimavit. Sic enim notat ad hunc locum: *Eusebius ignorasse videtur, patrem Constantini Eboraci in Britannia obiisse.* [Similiter Strothius ad h. l. annotavit: „Ich glaube gern dass Eusebius sich geirrt, und die Reise Constantins in Britannien zu seinem Vater, mit einem Zug in Brittanien verwechselt. Dies ist mir um so viel wahrscheinlicher, da er den Ort wo Constantius gestorben nicht genannt, und ihn also nicht gewusst zu haben scheint.“ Cf. supra cap. XXI. Manso Leben Constantins p. 19 sq. p. 24 sq. p. 356. p. 360.] — 4) [Μοίρας h. l. dicit Eusebius quas statim antea insolentius λήξεις, quod Val. partes, Stroth. Provinzen vertit. Ceterum quod hoc capite (cf. cap. XXVI.) de Constantino Eusebius praedicat, similiter de eo pronuntiat Iulian. orat. in laudem Constantii p. 10. ed. Schaefer. verbis: τὴν οἰκουμένην ἐπῆλθεν ἄπυσαν, quo cum Hercule comparare voluisse Constantinum Iulianum, animadvertit Wytttenbach. epist. crit. p. 143 sq., quae editioni Schaeferianae affixa est.]

Cap. XXVI. 1) Τοῖς τῶν λοιπῶν κρατούσι μερῶν. Galerium Maximianum et Maximinum intelligit. Hos enim vocat τοὺς χρόνῳ προάγοντας, id est, seniores imperatores. Nam etsi Maximinus vix dum augustus erat renuntiatus, tamen quia aliquot annis ante Constantinum caesar factus fuerat, ideo inter seniores Constantino imperatores haberi potest. — 2) Ἀίσχρον ὑπέμειναν τέλος. Horum verborum duplex sensus afferri potest. Nam aut cum Portesio et Christophorsono possis vertere: *foedum rei eventum nacti sunt*, aut sicut ego interpretatus sum: *turpi exitu perierunt.*

ἰθὺς αὐτοὺς εἰσέρχον ὑπέμειναν τέλος²⁾, οὐδὲ βιωτὸν³⁾ αὐτῷ τὴν ζωὴν εἶναι εἰπὼν, εἰ τὴν βασιλίδαν πόλιν οὕτω κάμνουσαν παρίδοι, παρασκευάζετο τὰ πρὸς τὴν καθάρσειν τῆς τυραννίδος.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Ζ'.

Ὅτι τὰς τῶν ἰδωλολατρῶν καταστροφὰς ἐνθυμηθεὶς, μᾶλλον τὸν Χριστιανισμὸν ἐξέλεγετο.

Εὐ δ' ἐννοήσας ὡς κρείττονος ἢ κατὰ στρατιωτικὴν δέου αὐτῷ βοηθείας, διὰ τὰς κακοτέχνους καὶ γοητικὰς μαγανείας τὰς παρὰ τῷ τυράννῳ σπουδαζομένας, θεὸν ἀνεξήτεε βοηθόν, τὰ μὲν ἐξ ὀπλίσεων¹⁾ καὶ στρατιωτικοῦ πλήθους δεύτερα τιθέμενος, τὴν δ' ἐκ θεοῦ συνεργίαν ἄμαχον εἶναι καὶ ἀπαράθραυστον. Ἐννοεῖ δὴτα ὁποῖον δέου θεὸν ἐπιγράψασθαι βοηθόν, ζητοῦντι δ' αὐτῷ ἐννοιά τις ὑπεισῆλθεν· ὡς πλείονων πρότερον τῆς ἀρχῆς ἐφαπαμένων, οἱ μὲν πλείοσι θεοῖς τὰς σφῶν αὐτῶν ἀναρτήσαντες ἐλπίδας, θυσίαις τε καὶ ἀναθήμασι²⁾ τούτους θεορακεύσαντες, ἀπατηθέντες ταπρῶτα διὰ μαντείων κεχαρισμένων, χρησμῶν τε τὰ αἴσια ἐπαγγελλομένων³⁾ αὐτοῖς, τέλος οὐκ αἴσιον εὐραντο, οὐδέ τις θεῶν πρὸς τὸ μὴ θεηλατοῖς ὑποβληθῆναι καταστροφαῖς, δεξιὸς αὐτοῖς παρέστη· μόνον δὲ τὸν ἑαυτοῦ πατέρα τὴν ἐναντίαν ἐκείνοις τραπέντα, τῶν μὲν πλάνην καταγῶναι, αὐτὸν δὲ τὸν ἐπέκεινα τῶν ὄλων θεὸν διὰ πάσης τιμήσαντα ζωῆς, σωτήρα καὶ φύλακα τῆς βασιλείας, ἀγαθοῦ τε παντὸς χορηγὸν εὐρέσθαι. Ταῦτα παρ' ἑαυτῷ διακρίνας, εὐ τε λογισάμενος, ὡς οἱ μὲν πλήθει θεῶν ἐπιθαμψήσαντες, καὶ πλείοσιν ἐπιπεπτώκασιν ὀλέθροις, ὡς μηδὲ γένος, μηδὲ φυῆν, μὴ ῥίζαν αὐτοῖς,

[Eodem modo vertit Stroth.] Prior sensus ad Galerium Maximianum refertur. Posterior interpretatio de Severo caesare intelligenda est, qui a Galerio contra Maxentium cum exercitu missus, cum Romam obsidere pararet, desertus a suis, quos Maxentius spe praemiorum ad se traduxerat, fugit Ravennam, in qua obsessus a Maxentio, mox fraude ac periuriis Maximiani Herculii deceptus et captivi habitu Romam perductus, brevi postea interceptus est, ut scribitur in gestis Constantini. Vide cap. 27. quod proxime sequitur, ubi eam rem fusius narrat Eusebius. [De formula πείραν λαβεῖν, tentare, vid. Wetsten, ad Hebr. XI, 29. Cf. Constantin. ad sancti. coet. c. XV. τοσούτων ἐν πείρᾳ γεγόμενος κινδύνων. Dorville ad Charit. p. 207.] — 3) [Βιωτὴν Ion.]

Cap. XXVII. 1) [Ὀπλίσεως Ion, et mox ἐνόος Cast.] — 2) Θυσίαις τε καὶ ἀναθήμασι. In schedis Regiis additur λοιβαῖς τε καὶ θυσίαις καὶ ἀναθήμασι etc. [Ita scripsit Zimmerm.] — 3) [Ἀπαγγελλομένων Val. ἀπαγγελλομένων Steph. ἐπαγγελλομένων Cast. Zimm. quos secutus sum. Cf. Dorville

μηδ' ὄνομα, μηδὲ μνήμην ἐν ἀνθρώποις ἀπολειφθῆναι, ὁ δὲ πατρῷος αὐτῷ θεὸς τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἐναργῆ καὶ πάμπολλα δειγμάτων εἶη δεδωκώς τῷ αὐτοῦ πατρὶ· ἀλλὰ καὶ τοὺς ἤδη καταστρατεύσαντας πρότερον τοῦ τυράννου διασκευάμενος, σὺν πλήθει μὲν θεῶν τὴν παράταξιν πεποιημένους, αἰσχρὸν δὲ τέλος ὑπομείναντας· ὁ μὲν γὰρ αὐτῶν σὺν αἰσχρῇ τῆς συμβολῆς⁴⁾ ἀπρακτος ἀνεχώρει, ὁ δὲ καὶ μέσοις αὐτοῖς τοῖς στρατεύμασι κατασφαγείς, παρέργον⁵⁾ ἐγένετο θανάτου· ταῦτα οὖν πάντα

ad Charit. p. 413.] — 4) [Βουλῆς Cast. Praeterea ad verba ὁ μὲν — ἀνεχώρει animadvertit Stroth. p. 177. not. 2.: „Galerius: den Eusebius hier eigentlich zuletzt hätte nennen sollen, weil sein Rückzug nach dem Tode des Severus erfolgte; welches der andere ist, der hier gemeint wird.“ Cf. Manso Leben Constantinus p. 29 sqq.] — 5) Πάρεργον ἐγένετο θανάτου. Difficile admodum est dicere, quid sibi velit Eusebius. Christophorus quidem vertit: *tanquam supervacanea mortis accessio factus est*. Portesius quoque ante illum *fati accessionem* vertit. Sed non intelligo, cur Severus mortis accessio dicatur, cum solus ex omni exercitu suo perierit. Malim itaque *πάρεργον* interpretari *vilem victimam*. Vilia enim capita recte θανάτου *πάρεργον* dicuntur. *Πάρεργον* etiam dicitur quidquid citra laborem fit et quasi inter ludendum. Ita Severi caesaris mors *πάρεργον* dicitur, cum tam facile captus occisusque sit, ac si nullos circa se milites habuisset. Ac fortasse scribendum est *πάρεργον ἐγένετο πόλεμον*. Ita Gelasius Cyzicenus in libro I. cap. 3. εἶπε τε καὶ τῷ πρώτῳ τῶν ὀπλῶν τὰ αὐτοῦ βάρβαροι φύλα, *πάρεργον* τῆς μάχης πρὸς τὸ ἴσχυος συγχρησάμενος, ubi interpret *similiter belli accessionem* vertit, quod non probō. Mallem certe in Gelasio vertere: *his velut belli proludivis ad bellum ipsum usus*. Sic etiam Eusebius in cap. 51. lib. II. Porro hoc in loco figura est quam Graeci vocant ὄστιρον πρότερον. Nam Severi caesaris clades ignominiosam illam Galerii fugam praecessit. [Mirari profecto subit, quomodo formula *πάρεργον ἐγένετο θανάτου* ita offendi potuerit Valesius, ut adeo θανάτου in πόλεμον mutandum ducat. Constat enim quemadmodum ἴσχυος γίνεσθαι τινος dicitur qui ab aliquo conficitur et interficitur (vid. Hoogeveen. ad Vigen p. 90. ed. Herm. et Jacobs. A. P. p. 277.), ita *πάρεργον γίνεσθαι τινος* dici eum qui ab alio quasi obiter, id est, haud consulto sed velut alia agente et facillimo negotio tollitur. Itaque recte iam Stroth. ad h. l. p. 177. ad verba *πάρεργον ἐγένετο θανάτου* quae non male vertit: „und wurde so zu sagen im Vorbeygehen ein Raub des Todes,“ haec annotavit: „Eigentlich er wurde eine Nebenarbeit des Todes, welcher metaphorische Ausdruck so viel sagt: er (Severus) kam nicht in einer Schlacht oder Gefecht um, wo der Tod so zu sagen absichtlich aufs Morden ausgeht, sondern er wurde ausser demselben, wo der Tod sonst keinen weggraffte, umgebracht.“ Quid? quod ipse Val. non male vertit: „*tanquam fortuita mortis praedia existerat*.“ Sed Valesii errorem iam taxavit Dorville ad Chariton. p. 554. ed. Lips., qui de formula illa *πάρεργον γίνεσθαι τινος* simul est conferendus. Adde Thucyd. I, 132 extr. et quae observavi ad Euseb. de mart. P. c. VII. not. 9. et in indic. sub h. v. Tom. III. p. 530. Cf. Vales. et nos ad II. 52. de laudib. Constant. c. VII. τὸν ὄντα καὶ μόνον ἀληθῶς ὄντα, ὡς οὐκ ὄντα, *πάρεργον* ἐποίησαντο. Constantin. ad sancti. coetum c. XXIII. ὁ γὰρ τοῖς τὸν θεὸν ὁμολογήσας, οὐ γίνεται *πάρεργον* ὑβριῶς οὐδὲ θυμοῦ.] — 6) [Μωρίας ἴσχυος ὑπελάμβανε pro eo quod consuetus dicitur *μωρίας εἶναι* et πρὸς *μωρίας εἶναι ὑπελάμβανε*. Cf. Lucian. Dem. encom. p. 910. Τάχα τῆς ὑμετέρας γέγονεν ἴσχυος ὀλιγωρίας. Orelli et Ochsner, ad Arnob. adv. gentt.

εναγαγῶν τῇ διαβολῇ, τὸ μὲν περὶ τοὺς μηδὲν ὄντας θεοὺς ματαιάζειν, καὶ μετὰ τοσοῦτον ἐλεγχον ἀποπλανᾶσθαι, μοιρίας ἴσον ὑπελάμβανε⁶), τὸν δὲ πατρῶον τιμῶν μόνον ὦγεο δεῖν δύναι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Η'.

Ὅπως εὐδαμένῳ τὴν ὀπτασίαν ὁ θεὸς παρέσχε, σταυρὸν ἐκ φωτὸς ἐν οὐρανῷ, μεσημβρίας οὐσης, καὶ γραφὴν τοῦτῃ νικῶν παραινῶσαν.

Ἄνεκαλεῖτο δὴτὰ ἐν εὐχαῖς τοῦτον ἀντιβολῶν καὶ ποικιλί-
μετος, φῆναι αὐτῷ ἑαυτὸν ὅστις εἶη, καὶ τὴν ἑαυτοῦ δεξιὰν
τοῖς προκειμένοις ἐπορέξαι. Εὐχομένῳ δὲ ταῦτα καὶ λιπαρῶς
ἰκετεύοντι τῷ βασιλεῖ, θεοσημία τις ἐπιφαίνεται παραδοξοτάτη·
ἦν τάχα μὲν ἄλλου λέγοντος, οὐ φάδιον ἦν ἀποδέξασθαι¹), αὐ-
τοῦ δὲ τοῦ νικητοῦ βασιλείως, τοῖς τὴν γραφὴν διηγουμένοις
ἡμῖν μακροῖς ὕστερον χρόνοις, ὅτι ἠξιώθημεν τῆς αὐτοῦ γνώ-
σεως τε καὶ ὁμιλίας, ἐξαγγελίαντος, ὄρκους τε πιστωσαμένου
τὸν λόγον, τίς ἂν ἀμφεβύλοι μὴ οὐχὶ πιστεῦσαι τῷ διηγήματι;
μάλιστα ὅτε καὶ ὁ μετὰ ταῦτα χρόνος ἀληθῆ τῷ λόγῳ παρέσχε
τὴν μαρτυρίαν. Ἀμφὶ μεσημβρινὰς ἡλίου ὥρας²), ἦδη τῆς

J, 45. p. 332. ed. Orell. et Lobeck. ad Phryn. p. 10.⁶ *Matthiae* ausführliche Grammatik p. 620 sqq. ed. II. *Zumpt* Lateinische Grammatik §. 78. 12. Anm. 1. p. 351. ed. IV. *Passow* Lexic. sub v. ἴσον 4. a.]

Cap. XXVIII. 1) Ἀποδέξασθαι. Scribendum puto ἀποδέξασθαι, ut legisse videtur Nicephorus in libro VII. cap. 29. Atque ita in schedis Regii scriptum inveni. In codice Fuk. et Savil. legitur παραδέξασθαι. — 2) Ἀμφὶ μεσημβρινὰς ἡλίου ὥρας ἦδη τῆς ἡμέρας ἀποκλινούσης. Nicephorus in lib. VII. cap. 29. hunc locum ita exposuit: περὶ γὰρ μεσημβρίαν ὀδεύοντι ἀντάμα τῇ περὶ αὐτὸν στρατιᾷ, τοῦ ἡλίου πρὸς δυσμὰς κλίνοντος. Id est: *Meridiano tempore cum exercitu suo iter faciens, sole in occasum vergente, etc.* Sic etiam Portesius Eusebii verba interpretatus est. *Sub meridiem, inquit, inclinante iam die.* Sed fortasse totus locus uno spiritu continuandus est, et verba Eusebii hoc modo construenda: τῆς ἡμέρας ἀποκλινούσης ἀμφὶ μεσημβρινὰς ὥρας. Id est, *cum iam dies in meridiem vergeret.* Cui interpretationi favet Zonaras, qui in Constantini gestis hanc visionem referens, apparuisse dicit μεσοῦσης ἡμέρας. Certe in codice Regio et Fuk. nulla distinctio est post vocem ὥρας, sed duntaxat post verbum ἀποκλινούσης virgula adscribitur. Apud Socratem tamen qui Eusebii verba descripsit, post vocem ὥρας apposita est virgula. Itaque Christophorsonus utrobique vertit: *Circiter meridiem, die iam in pomeridianum tempus aliquantulum inclinante.* Quod mihi ineptum videtur. Neque enim ἀποκλινούσα ἡμέρα dici potest, nisi cum dies vergit in vespertum, id est, post horam diei nonam, ut recte sumpsit Nicephorus. Quomodo autem id convenire potest cum praecedentibus verbis ἀμφὶ τὰς μεσημβρινὰς, etc.? Idem enim est ac si diceres: circa meridiem, sub vespertum. Dicet forte aliquis, Eusebium his postremis verbis ἀποκλινούσης ἡμέρας significare voluisse, eam

ἡμέρας ἀποκλινούσης, αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν ἔφη ἐν αὐτῷ οὐρανῷ ὑπερκείμενον τοῦ ἡλίου σταυροῦ τρόποιον, ἐκ φωτὸς συνιστάμενον, γραφὴν τε αὐτῷ συνῆφθαι, λέγουσαν· τούτῳ νόκα. Θάμβος δ' ἐπὶ τῷ θεάματι κρατῆσαι αὐτόν τε καὶ τὸ στρατιωτικὸν ἅπαν, ὃ δὴ στελλομένῳ ποῦ πορείαν συνείπειο τε καὶ θεωρὸν ἐγένετο θαύματος.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Θ'.

Ὅπως ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ καθ' ἕκαστος αὐτῷ φανικ, ὁμοιοτρόφῃ τοῦ σταυροῦ σημείῳ περῆσθαι κατὰ τοὺς πολέμους προσέταξε.

Καὶ δὴ διαπορεῖν πρὸς ἑαυτὸν ἔλεγε, τί ποτε εἶη τὸ φάσμα. Ἐνθυμουμένῳ δ' αὐτῷ καὶ ἐπὶ πολὺ λογιζομένῳ νύξ διπῆε καταλαβούσα· ἐνταῦθα δὴ ὑπνοῦντι αὐτῷ, τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ σὺν τῷ φανέντι κατ' οὐρανὸν σημείῳ ὀφθῆναι· τε καὶ παρακαλεῖσθαι, μίμημα ποιησάμενον τοῦ καθ' οὐρανὸν ὀφθέντος σημείου, τούτῳ πρὸς τὰς τῶν πολεμίων συμβολαῖς ἀλεξήματα χρῆσθαι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ'.

Κατασκευὴ τοῦ αὐτοῦ σταυρικοῦ σημείου.

Ἄμα δ' ἡμέρᾳ διαναστὰς, τοῖς φίλοις ἐξηγόρευε τὸ ἀπόρρητον. Κάπειτα χρυσοῦ καὶ λίθων πολυτελεῶν δημιουργοὺς συκαλέσας, μέσος αὐτὸς καθιζάνει, καὶ τοῦ σημείου τὴν εἰκόνα

visionem oblatam esse Constantino paulo post meridiem. Nam sol a cardine meridiano progrediens, paulatim deinceps in occasum vergit. Verum si Eusebius ita sensit, quid opus erat tot verbis? Potuit enim brevius dicere *μισούσης ἔφρι τῆς ἡμέρας*. Addé quod Eusebius in plurali dixit *ἀμφὶ τὰς μισομβρινὰς ἔφρι*, ut appareat illum non horam sextam intelligere, sed totam illud spatium horarum, quod meridiem deputatur, ab hora scilicet quinta ad nonam. Quae quatuor horae meridianae propriae vocantur, teste Augustino de doctrina Chr. cap. 16. lib. II. Sic Ambros. in psal. CXVIII. ad versiculam 62. Proinde in haec sententiam adducor, visionem illam Constantino oblatam fuisse circa horam diei nonam, dum iter faceret una cum exercitu. Idque plane confirmatur sequentibus verbis. Addit enim Eusebius, post visionem obstupescendo Constantino, dum multa secum volvit animo, noctem supervenisse. Ex quo apparet, non multo ante noctem id visum Constantino et militibus apparuisse. In libro II. historiae Miscellae, ubi hic Eusebii locus adducitur, haec habetur interpretatio: *circa meridiem declinante iam sole*. [Vid. Excurs. I.]

γράφει, ἀπομιμῆσθαι τε αὐτὴν χρυσοῦ καὶ πολυτελείας λίθοις
διεκελεύετο· ὃ δὴ καὶ ἡμᾶς ὀφθαλμοῖς ποτὲ συνέβη παρα-
λαβεῖν³).

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ Α'.

Ἐκφρασις σταυροειδοῦς σημεῖου, ὅπερ νῦν οἱ Ῥωμαῖοι λά-
βαρον καλοῦσιν.

³ Ἦν δὲ τοιοῦδε σχήματι κατεσκευασμένον· ὑψηλὸν δόρυ
χρυσῶ κατημακωμένον, κέρας εἶχεν¹) ἰγκάρσιον, σταυροῦ
σχήματι πεποιημένον· ἄνω δὲ πρὸς ἄκρῳ τοῦ παντός, στέφανος
ἐκ λίθων πολυτελῶν καὶ χρυσοῦ συμπεπλεγμένους κατεστήρικτο,
καθ' οὗ τῆς σωτηρίου ἐπηγορίας τὸ σύμβολον, δύο στοιχεῖα²)
τὸ Χριστοῦ παραδηλοῦντα ὄνομα, διὰ τῶν πρώτων ὑπεσήμε-

Cap. XXX. 1) Ὄφθαλμοῖς ποτὲ παραλαβεῖν. Addendum est verbum
συνέβη, quod etiam ad marginem codicis Moraeani adscriptum inveni. In
schedis Regiis hic locus ad marginem suppletur hoc modo: αὐτὸς βασιλεὺς
θεοῦ καὶ τοῦτο χαρισμένον ἤϊωσεν. Atque ita fere Savilius et Christophor-
sonus. In codice Fuk. ita scribitur hic locus: ὃ δὴ καὶ ἡμῶς ὀφθαλμοῖς ποτὲ
συνέβη παραλαβεῖν, αὐτὸς βασιλεὺς, etc. ut supra. Sed alterum super-
fluum est. Aut enim delenda est vox συνέβη, aut verba illa αὐτὸς βασιλεὺς,
etc. sunt expungenda, nisi cum Savilio legas αὐτὸς γὰρ βασιλεὺς, etc.

Cap. XXXI. 1) Κέρας εἶχεν. Langus, Portesius et Christophorsonus
cornu verterunt parum Latine, cum *antennam* vertere debuissent. — 2)
[Δύο στοιχεῖα — — κατὰ τὸ μεσούτατον Val. vertit: „duae videlicet literae,
nomen Christi primis apicibus designabant, *litera*, ρ, *in medio sui de-*
cutata,” Strothius: „nemlich zween den Namen Christi bedeutende
Schriftzüge, so dass das R in die Mitte des Ch gesetzt
war.“ Cf. Lactant. de mort. persec. c. XLIV. Praeterea Strothius haec
monuit ad h. l. p. 181.: „Das Kreuz ist ein Wort, welches nach der
bekanntesten Freiheit der Griechen, von dem Buchstaben χ gemacht ist,
und heisset von einem χ durchschnitten, oder eingeschlossen werden.“
Cf. Augusti Denkwürdigkeiten T. III. p. 214 sq.: „Das Kreuz, woran
Andreas, auf Befehl des achaeischen Proconsuls Aegeas, geschlagen
wurde, bestand aus zwey überzweg gefügten Balken, welche die
Form einer römischen zehn (X) bildeten. Daher ist der Ausdruck:
Cruz *decussata* entstanden, welcher nicht von *decutio*, son-
dern von *Decussis* (von *decem*), dessen sich auch Plinius (XVIII,
34. *dicantur duae lineae in decusses obliquae*. Vitruv. X, 11.) bedient,
herstammt. Dieses Zeichen nun galt in der alten Kirche allgemein
für das griechische X und für die Abbreviatur von Χριστός. Es
kommt bey den alten Schriftstellern auch unter dem Namen Χρισσός
(von Χράζειν, mit X versehen, kreuzweis stellen) vor.“ Add. Hier-
onym. comment. in Ierem. c. XXXI. „*Decussare* est per medium se-
care, veluti si duae regulae concurrant ad speciem litterae X., quae figura
est crucis.“ Augustin. de doct. Christ. II, 24. „Una figura litterae,
quae *decussatim* notatur, aliud apud Graecos, aliud apud Latinos valet,
non natura, sed placito et consensione significandi.“ Isidor. origg. I, 3.

γνώμασι προσέχειν ἡξίου. Καὶ δὴ τοῦς τοῦ Θεοῦ ἱερέας παρὶ-
 θροῦς αὐτῶν ποιησάμενος, τῶν ὀφθέντα θεῶν πάσαις δεῖν ἔστω
 θεραπείαις τιμῶν. Καίτοι φραζάμενος ταῖς εἰς αὐτὸν ἀγα-
 θαῖς ἐλπίσιν, ὠρμητο λοιπὸν τοῦ τυραννικοῦ πυρός τὴν ἀπι-
 λὴν κατασβέσων.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ Γ'.

Περὶ τῶν Μαξεντίου μοιχειῶν τῶν ἐν Ῥώμῃ.

Καὶ γὰρ δὴ πολὺς ἦν ὁ ταύτη¹⁾ προαρπάσας τὴν βασι-
 λεύουσαν πόλιν, δυσσεβείαις καὶ ἀνοσιουργίαις ἔγχειρῶν, ὡς
 μηδὲν τόλμημα παρελθεῖν μιαιῶς καὶ ἀκαθάρτου πράξεως. Δια-
 ζευγνὺς γέ τοι τῶν ἀνδρῶν²⁾ τὰς (κατὰ νόμον γαμετὰς, ταύ-
 τας ἐνυβρίζων ἀτιμώτατα) τοῖς ἀνδράσιν ἀπέπεμπε, καὶ ταῦτ'
 οὐκ ἀσήμοις, οὐδ' ἀφανέσιν, ἀλλ' αὐτοῖς ἐμπαροισῶν τοῖς τὰ
 πρωτεῖα τῆς τῶν Ῥωμαίων συγκλήτου βουλῆς κατέχουσι. Μυ-
 ρίαις μὲν οὖν ἐλευθέραις γυναῖξιν ἐνυβρίζων αἰσχροῦς, οὐκ ἴ-
 χεν ὅπως ἐμπλήσειε τὴν ἀκρατῆ καὶ ἀκόλαστον αὐτοῦ ψυχῆν.
 Ὡς δὲ καὶ Χριστιαναῖς ἐνεχείρει, καὶ οὐκέθ' οἷός τε ἦν³⁾ ἐν-

Cap. XXXIII. 1) [Ταύτην Ion.] — 2) Διαζευγνὺς γέ τοι τῶν
 ἀνδρῶν. Locus est mutilus ut apparet, quem cum Christophorsono sup-
 plevi ex lib. VIII. historiae ecclesiasticae cap. 14. In schedis Reg. locus
 hic ad marginem suppletur hoc modo: τὰς κατὰ νόμον γαμετὰς, αὐταῖς
 ἐνυβρίζων αἰσχροτάτως, etc. In codice Fuk. scribitur διαζευγνὺς γέτοι τῶν
 ἀνδρῶν τὰς γυναῖκας, τοῖς ἀνδράσιν, etc. [In Cast. post ἀνδρῶν τὰς ad-
 dendum coniicitur γυναῖκας διεφθαρμένας.] — 3) Καὶ οὐκέθ' οἷός τε ἦν.
 Prima vox delenda est. Sed sequentia corrupta sunt ac mutila, quae sine
 scriptorum codicum subsidio difficile est restituere. Potest tamen legi:
 οὐκέθ' οἷός τε ἦν ἐπιπορῶν τοῖς οἰκείοις ἀσεληγμίαις ἐπινοεῖν. Mox codex
 Fuk. et Savillii habet θάττον γὰρ τὴν, etc. [Καὶ ante οὐκέθ' οἷός τε ἦν
 non delendum puto cum Val. Inseto enim post οἰκείοις cum Cast. Zimm.
 ἐπιθυμῆμασιν, sententia verborum οὐκέθ' — ἐπινοεῖν ea ipse est quam ex-
 pressit Val. vertendo: „nullis artibus perficere potuit ut earum congressu
 frueretur.“ Accuratus etiam Stroth. interpretatur: „so war es ihm nicht
 möglich zu seinem Zweck zu gelangen.“ In eo tantum lapsi
 sunt VV. DD., quod vim particulae καὶ ante οὐκέθ' οἷός τε ἦν non expres-
 serunt. Refert enim Eusebius hoc, Maxentii libidinem, quamvis permultas
 paganas mulieres ipse stupraverit, tamen magis inflammatam quam restin-
 ctam esse, Christianas vero mulieres ab eo se violari nec passas esse
 (Χριστιαναῖς ἐνεχείρει), atque ita adeo opportunitatem eum non invenisse
 explendis cupiditatibus suis. Vide quae de usu illo particulae καὶ disputavi
 ad Euseb. H. E. VII, 30. T. II. p. 396 sqq. Add. Wyttenbach, ad Iulian.
 orat. in laudem Constantii p. 159. ed. Schaefer. et Pott. ad 1 Corinth.
 VII, 7.] — 4) Τὴν ψυχὴν θανατώσας. Scribendum videtur θανάτω. Sic
 enim loquitur Eusebius noster in lib. VIII. ubi de Maximini flagitiis agit:

πρίαν τοῖς οἰκείοις ἐπιθυμήμασιν ἐπινοεῖν. Θάττον γοῦν τῆν ψυχὴν θανατῶσαι⁴⁾, ἢ τὸ σῶμα αὐτῶ παρεχούρου ἐπὶ φθορὰν αὐταί.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ Δ'.

Ὅπως ἡ τοῦ ἐπαρχοῦ διὰ σωφροσύνην ταυτὴν ἀνέλεν.

Μία γοῦν τις τῶν αὐτόθι συγκλητικῶν ἀνδρῶν τὴν ἐπαρχον διεπόντων ἐξουσίαν, ὡς ἐπιστάντας τῷ οἴκῳ τοὺς τὰ τοιαῦτα τῷ τυράντῳ διακονουμένους ἐπύθετο (Χριστιανῆ δ' ἦν) τὸν τ' ἄνδρα τὸν αὐτῆς ἔγνω, δέους ἔνεκα, λαβόντας αὐτὴν, ἀπάγειν κελεύσαι, βραχὺν ὑποπαραιτησαμένη χρόνον, ὡς ἂν τοῦ σώματος τὸν συνήθη περιβάλοιτο κόσμον, εἰσεισιν ἐπὶ τοῦ ταμείου· καὶ μονωθεῖσα, ξίφος τοῦ στέρνου πῆγνυσι⁵⁾, θανοῦσά τε παραχρῆμα, τὸν μὲν νεκρὸν τοῖς προαγωγοῖς καταλείπει, ἔργοις δ' ἀπάσης γεγωνοτέροις φωνῆς, ὅτι μόνον χρῆμα ἀήτητόν τε καὶ ἀνώλεθρον, ἢ βρωμένη παρὰ Χριστιανοῖς σωφροσύνη πέφυκεν, εἰς πάντας ἀνθρώπους, τοὺς τε νῦν ὄντας καὶ τοὺς μετέπειτα γενησομένους ἐξέφηγεν. Αὕτη μὲν οὖν τοιαύτη τις ὤφθη.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ Ε'.

Ἀναρρεσις δήμου Ῥωμαίων ὑπὸ Μαξιαντίου.

Τὸν δὲ τοιοῦτοις ἐπιτολμῶντα πάντες ὑπεπτηχότες δῆμοι καὶ ἄρχοντες, ἔνδοξοί τε καὶ ἄδοξοι, δεινῇ κατετρώχοντο τυραννίδι. Καὶ οὐδ' ἡρεμοῦντων καὶ τὴν πικρὰν φερόντων δου-

αἱ δὲ ἐπὶ φθορὰν ἐλκόμεναι, θάττον τὴν ψυχὴν θανάτῳ, ἢ τὸ σῶμα τῆ φθορᾷ παραδιδώσασαι. [Zimm. dedit θανάτῳ.]

Cap. XXXIV. 1) [ξίφος — πῆγνυσι. Exempla virginum quae ut pudorem servarent, mortem sibi consciscerent, inveniuntur passim. Sed illud memorabilibus, plerosque patres tale harum facinus non vituperasse, sed laudasse, ut laudat tamen Eusebius verbis: ἔργοις δ' ἀπάσης κ. τ. λ., et in hist. eccl. VIII, 14. T. III. p. 64 sqq., ubi eadem narratio legitur. Cf. Hieronymus in comment. ad Ion. c. I. ext.: Unde et in persecutionibus non licet mihi propria perire manu, absque eo ubi castitas periclitatur. Rectiora tamen sensit Augustinus, ut ostendi ad l. I. Euseb. H. E. p. 67., neque satis vere Staeudlin Geschichte der Sittenlehre Jesu T. II. p. 562 sq. scripsit: „Es ist kaum zu zweifeln dass alle oder die meisten Kirchenväter über die Art von Selbstmord, wo Christinnen um der Entehrung zu entgehen, sich selbst aus der Welt schafften, eben so gedacht haben, wie Eusebius und Augustinus.“ Verius Augu-

λείαν, ἀπαλλαγὴ τις ὅμως ἦν τῆς τοῦ τυράντου φονώσεως ἀμά-
τητος. Ἐπὶ σμικρᾷ γούν ἦδη ποτὲ προφάσει, τὸν δῆμον εἰς
φόνον τοῖς ἀμφ' αὐτὸν δορυφόροις ἐξιδίδου· καὶ ἐκτείνετο μυ-
ρία πλήθη τοῦ δῆμου Ῥωμαίων ἐπ' αὐτοῦ μίσου τοῦ ἄστυος,
οὐ Σκυθῶν ἢ βαρβάρων, ἀλλ' αὐτῶν τῶν οἰκείων δόρασι καὶ
πανοπλίαις. Συγκλητικῶν γε μὴν φόνος ὅσος δι' ἐπιβουλὴν
ἐνηργεῖτο τῆς ἐκάστου περιουσίας, οὐδ' ἐξαριθμησασθαῖ δυνα-
τὸν, ἄλλοτε ἄλλαις πεπλασμέναις αἰτίαις μυρίων ἀναιρουμένων.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ ε'.

Μαγείαι Μαξεντίου κατὰ Κωνσταντίνου, καὶ Ἰνδεια τρο-
φῶν ἐν Ῥώμῃ.

Ἡ δὲ τῶν κακῶν τῶ τυράντῳ κορωνίς ἐπὶ γοητεῖαν ἤλαυνε,
μαγικαῖς ἐπινοίαις¹⁾ τοτὲ μὲν γυναῖκας ἐγκύμονας ἀνασχιζόντας,
τοτὲ δὲ νεογνῶν σπλάγγχα βρεφῶν διερευνημένου, λείοντάς τε
κατασφάττοντος, καὶ τινὰς ἀρρήτικοποιίας ἐπὶ δαιμόνων προσκλή-
σεις καὶ ἀποτροπιασμὸν τοῦ πολέμου συνισταμένου· διὰ τούτων
γὰρ τῆς νίκης κρατήσεων ἤλπιζεν. Οὕτω μὲν οὖν ἐπὶ Ῥώμῃς
ὁ τυραννῶν, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, οἷα δρυῶν τοὺς ὑπηκόους κατε-
δουλοῦτο· ὥστ' ἦδη τῶν ἀναγκαίων τροφῶν ἐν ἐσχάτῃ²⁾ σπᾶνει
καὶ ἀπορία καταστῆναι, ὅσην ἐπὶ Ῥώμῃς οὐδ' ἄλλοτε ποτε οἱ
καθ' ἡμᾶς γενέσθαι μνημονεύουσιν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ ζ'.

Ἦττα ἐν Ἰταλίᾳ Μαξεντίου στρατευμάτων.

Ἄλλὰ γὰρ τούτων ἀπάντων οἶκτον ἀναλαβὼν Κωνσταν-
τῖνος, πάσαις παρασκευαῖς ὠπλίζετο κατὰ τῆς τυραννίδος.
Προσησάμενος δῆτα ἑαυτοῦ θεὸν τὸν ἐπὶ πάντων, σωτήρᾳ τε

stini de αὐτοχειρίᾳ sententiam proposuit ipse *Staedlin*. l. l. T. III. p. 135
sqq., unde patet, non laude sed ad summum venia et excusatione dignis
putasse Augustinum virgines illas. Ita: „*Quae, inquit, se occiderunt,*
ne quicquam huiusmodi paterentur, quis humanus affectus eis nolle
ignosci?“ Cf. *Grotius* de iure belli ac pacis lib. II. cap. 19. n. V. In
sequentibus pro γεγωνότεροις Steph. γεγωνότερον.]

С а р. XXXVI. 1) [Μαγικαῖς ἐπινοαίαις — — συνισταμένου. Vide
quae observavi ad Euseb. H. E. VIII, 14 not. 6. Cf. *Salmasius* in notis ad
Spartian. p. 38. ad Vopiscum p. 359 sq.] — 2) [Ἐσχάτῃ pro ἐν ἐσχάτῃ,
et mox ὅσην pro ὅσην Steph.]

καὶ βοηθὸν ἀνακαλεσάμενος τὸν Χριστὸν αὐτόν, τὸ, τε νεκρῶν τρόποσον, τὸ δὲ σωτήριον σημεῖον, τῶν ἀμφ' αὐτὸν ὀπλιτῶν τε καὶ δορυφόρων προτάξας¹⁾, ἤγατο πανστρατιᾶν, Ῥωμαίοις τὰ τῆς ἐκ προγόνων ἐλευθερίας προμνώμενος. Μαξεντίου δὴτ' αὖ μᾶλλον ταῖς κατὰ γοητεῖαν μηχαναῖς, ἢ τῇ τῶν ὑπηκόων ἐπιθαρρόουτος εὐνοίᾳ, προελθεῖν δ' οὐδ' ὅσον πυλῶν τοῦ ἄστεος ἐπιτολμῶντος, ὀπλιτῶν τῷ πλήθει καὶ στρατοπέδων λόχοις μυριοῖς πάντα τόπον καὶ χώραν καὶ πόλιν, ὅση τις ὑπ' αὐτῷ δεδούλωτο, φραξαμένον, ὃ τῆς ἐκ θεοῦ συμμαχίας ἀνημμένος βασιλεὺς, ἐπιὼν πρώτη καὶ δευτέρα καὶ τρίτη τοῦ τυράννου πορατάξει, εὖ μᾶλα τε πάσας ἐξ αὐτῆς πρώτης ὀρμῆς χηρωσάμενος, πρόεισιν ἐπὶ πλείστον ὅσον τῆς Ἰταλῶν χώρας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Η'.

Μαξεντίου θάνατος ἐν γειφύρῳ ποταμοῦ Τιβεριίδος.

Ἦδη δ' αὐτῆς Ῥώμης ἄγχιστα ἦν. Εἶθ' ὡς μὴ τοῦ τυράννου χάριν Ῥωμαίοις πολεμεῖν ἐξαναγκάζοιτο, θεὸς αὐτὸς οἷα δεσμοῖς τισὶ τὸν τυράννον πορῶντάτω πυλῶν ἐξέλκει, καὶ τὰ πάλα δὴ κατ' ἀσεβῶν ὡς ἐν μύθου λόγῳ παρὰ τοῖς πλεί-

Cap. XXXVII. 1) [Τὸ δὲ σωτήριον — προτάξας. Lactant. de mortt. persecut. c. XLIII sqq. signum illud crucis cuiusque militis aspidi, in urbis Romae adspectu, quo magis ad certamen omnes inflammarentur, Constantini iussu affixum esse narrant, de quo quamvis leviore Eusebii et Lactantii dissensu vid. *Kestner*. de Euseb. p. 49 sqq. p. 53. Quidquid sit, hoc nobis quidem certum esse videtur, signo illo crucis, in certamine cum Maxentio satis prudenter usum esse Constantinum. Cf. supra c. XXXI. ext. II, 6—11. II, 16. *Augusti* Denkwürdigkeiten T. III. p. 259 sq. Add. Prudentii contra Symmach. I, 467 sq. edit. *Cellar*.

*Hoc signo invictus, transmissis Alpibus ultor,
Servitium solvit miserabile Constantinus
Quum te pestifera premeret Maxentius aula.*

Ext. 432 sqq. Testis Christicolae ducis adventantis ad urbem
Mулvius, exceptum Tiberina in stagna tyrannum
Praecipitans, quamam victricia viderit arma
Maiestate regi, quod signum dextera vindex,
Praetulerit, quali radiarint stemmate pila,
Christus purpureum, gemmanti textus in auro,
Signabat labarum: clypeorum insignia Christus
Scripserat: ardebat summis crux addita cristis.

De proelio cum Maxentio commisso huiusque interitu vid. c. XXXVIII. coll. H. E. IX, 9. Zosim. hist. II, 15. *Manso* Leben Constantins des Grossen p. 41 sqq. p. 305 sqq.]

στοις ἀπιστούμενα, πιστά γε μὴν πιστοῖς¹⁾ ἱεραῖς βίβλοις ἐστη-
 λυτεύμενα²⁾, αὐταῖς ἐνεργίαις ἅπασιν, ἀπλῶς εἰπεῖν, πιστοῖς
 ἅμα καὶ ἀπίστοις, ὀφθαλμοῖς τὰ παράδοξα θεωμένοις ἐπιστά-
 σατο. "Ὡςπερ οὖν ἐπ' αὐτοῦ ποτὲ Μωϋσέως καὶ τοῦ θεοσε-
 βοῦς Ἑβραίων γένους, ἄρματα Φαραὼ καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ
 ἔρριψεν εἰς θάλασσαν, καὶ ἐπιλέκτους ἀναβάτας τριστάτας
 κατεπόντισεν ἐν ἐρυθρᾷ, κατὰ ταῦτα δὴ καὶ Μαξέντιος, οἱ τ'
 ἄμφ' αὐτὸν ὀπλίται καὶ θερυφόροι, ἔδυσαν εἰς βυθὸν ὡσεὶ
 λίθος, ὀπηνίκα τῶτα δοὺς τῇ ἐκ θεοῦ μετὰ Κωνσταντίνου
 δυνάμει, τὸν πρὸ τῆς πορείας διήει ποταμὸν, ὃν αὐτὸς σκά-
 φεισι ζεύξας, καὶ εὖ μάλα γεφυρώσας, μηχανὴν ὀλέθρου καθ'
 ἑαυτοῦ συνεπήξατο, ὧδὲ πη ἐλεῖν τὸν τῷ θεῷ φίλον ἐλπίσας.
 Ἄλλὰ τῷδε μὲν δεξιὸς παρῆν ὁ αὐτοῦ θεὸς, ὁ δ' ἄθει³⁾ τὰς
 κορυφίους μηχανὰς καθ' ἑαυτοῦ δεῖλαιος συνίστη. Ἐφ' ᾧ καὶ
 ἦν εἰπεῖν, ὡς ἄρα „λάκκον ὠρυξε καὶ ἀνέσκαψεν, καὶ ἱμπεσεῖ-
 ται εἰς βόθρον ὃν εἰργάσατο· ἐπιστρέψει ὁ πόνος αὐτοῦ εἰς
 κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ κορυφὴν αὐτοῦ ἡ ἀδικία αὐτοῦ καταβή-
 σεται⁴⁾." Οὕτω δῆτα θεοῦ νύματι τῶν ἐπὶ τοῦ ζεύγματος μηχαν-
 ῶν τοῦ τ' ἐν αὐτοῖς ἐγκρύμματος (διαλυθέντος), οὐ κατὰ καιρὸν
 τὸν ἐλπισθέντα, ὑφίξάνει μὲν ἡ διάβασις, χωρεῖ δ' ἀθρόως αὐ-
 τανδρα κατὰ τοῦ βυθοῦ τὰ σκάφη. Καὶ αὐτὸς γε πρῶτος ὁ δεῖ-

Cap. XXXVIII. 1) Πιστά γε μὴν πιστοῖς. Post haec verba deerat
 in editione Stephani integra linea, quam nos ex codice Fuk. Sav. ac Tur-
 nebi supplevimus. Sed et sine manuscriptis codicibus facile fuit hanc
 lacunam supplere ex lib. IX. historiae ecclesiasticae cap. 9. — 2) [Ἐν
 ἱεραῖς βίβλοις στήλητευόμενα Cast.] — 3) Ὁ δ' ἄθει. Postrema vox in
 codice Moraei expungitur ut superflua. Sed vereor ne aliquot voces hic
 desiderentur. Savilius quidem ad oram sui codicis notat supplendum esse
 τῆς τούτου βοηθείας, vel quid simile. In libro autem Hadriani Turnebi
 emendatur ὁ δὲ ἄνους, sed recentiore manu, Odonis scilicet Turnebi. Nam
 Hadrianus vocem ἄνεν ut superfluum expunxerat. [Cast. ὁ δ' αὐτὸς atque
 eodem modo scripsit Zimm. Ἄνεν quod sensu caret, retinuit Val. Sed
 veram loci scripturam odoratus est solus Savilius, quippe qui viderit, de-
 siderari quaedam contraria praecedentibus: τῷδε μὲν δεξιὸς παρῆν ὁ αὐτοῦ
 θεός, et post eum Strothius qui vertit: „dieser Unglückliche ohne des-
 sen (Gottes) Beistand.“ Iam vero paulo difficilium suppleri posse et
 in textum recipi cum Savilio τῆς τούτου βοηθείας, apparet. Contra, ni
 fallor, facillima est mutatio vocis ἄνεν in ἄθει i. e. ἄνεν θεοῦ, divino au-
 xilio destitutus, sine deo. Dionysius Alexandrinus apud Euseb. H. E. VI,
 40. T. II, p. 250. οὐδὲ ἄθει ἐπέποιήμαί τὴν φυγὴν. Euseb. de laudib.
 Constant. c. XI. σε τῆς ἐπὶ ταῦτα διανοίας τε καὶ ὁρμῆς οὐκ ἄθει ἐπέκεινη-
 μένης, ἐνδοκῶς θαυμάζουσι. Ibid. τὴν — σπουδῆν οὐκ ἄθει ἐπέγεγονται
 πιστεύειν, ἔξ ἐπιπνοίας δὲ ἀληθῶς τοῦ κρείττονος. Quodsi quis ἄνεν retinere
 malit, is post ἄνεν vel αὐτοῦ vel θεοῦ in textum recipere debet. Cf.
 Constantino. ad coet. sancti. c. II. ext. εἰ γὰρ τις ἄνεν θεοῦ ἤτορα κῆν ἢ
 ἄλλην τινὰ μετῶν ἐπιστήμην κ. τ. λ.] — 4) [Λακκὸν — καταβήσεται. Vid.

ίλος, εἶτα δὲ καὶ οἱ ἀμφ' αὐτὸν ὑπασπισταὶ τε καὶ δορυφόροι, ἢ τὰ θεῖα προανεφώνησεν λόγια, ἔδυσαν ὡσεὶ μόλυβδος ἐν ὕδατι φοροῶν. Ὡστ' εἰκότοις ἂν, εἰ καὶ μὴ λόγοις, ἔργοις δ' οὖν ὁμοίως⁵⁾ τοῖς ἀμφὶ τὸν μέγαν θεράποντα Μωϋσέα, τοὺς παρὰ θεοῦ τὴν νίκην ἀραμένους, αὐτὰ δὴ τὰ κατὰ τοῦ πάλαι δυσσεβοῦς τυράννου ὡδὲ πως ἀνυμνεῖν καὶ λέγειν⁶⁾, ἄσωμεν τῷ κυρίῳ. ἐνδύξως γὰρ δεδόξασται: ἵππον καὶ ἀναβάτην ἐξόριγεν εἰς θάλασσαν, βοηθὸς καὶ συνεπαστῆς ἐγένετό μοι εἰς σωτηρίαν⁶⁾. “ καὶ „τίς ὁμοίός σοι ἐν θεοῖς, κύριε, τίς ὁμοίός σοι; δεδοξασμένος ἐν ἁγίοις, θαυμαστός ἐν δόξαις⁷⁾, ποιῶν τέρατα⁸⁾.“

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ Θ'.

Εἰσοδος ἐν Ῥώμῃ Κωνσταντίνου.

Ταῦτά τε καὶ ὅσα τούτοις ἀδελφὰ Κωνσταντίνος τῷ πανηγυρόντι καὶ τῆς νίκης αἰτίῳ, κατὰ καιρὸν ὁμοίως τῷ μεγάλῳ θεράποντι ἔργοις αὐτοῖς ἀνυμνήσας, μετ' ἐπικρίων εἰδήλυνεν ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν. Πάντες δ' ἀθρόως αὐτὸν, οἳ τ' ἀπὸ τῆς συγκλήτου βουλῆς, οἳ τ' ἄλλως ἐπιφανεῖς καὶ διώσημοι τῶν τῆδε, ὡσπερ ἐξ εἰργμῶν ἠλευθερωμένοι, σὺν παντὶ δῆμῳ Ῥωμαίων, φαιδροῖς ὄμμασιν, αὐταῖς ψυχαῖς¹⁾, μετ' εὐφημιῶν καὶ ἀπλήστου χαρᾶς ὑπεδέχοντο ὁμοῦ τ' ἄνδρες ἅμα γυναιεῖ καὶ παιεῖ καὶ οἰκετῶν μυρίοις πλήθεσι, λυτρωτὴν αὐτὸν, σωτήρᾳ τε καὶ εὐεργέτην βοαῖς ἀσχέτοις ἐπεφώνουν. Ὁ δ' ἔμφυτον τὴν εἰς τὸν θεὸν εὐσέβειαν κεκτημένος, μήτ' ἐπὶ ταῖς βοαῖς χαινούμενος, μήτ' ἐπαιρόμενος τοῖς ἐπαίνοις, τῆς δ' ἐκ θεοῦ συνησθημένος βοηθείας, εὐχαριστήριον ἀπεδίδου παραχρῆμα ἐνήν τῷ τῆς νίκης αἰτίῳ.

Palm. VII, 15. 16.] — 5) [Ὁμοίως Cast.] — 6) [Ἄσωμεν — σωτηρίαν. Vid. Exod. XV, 1. 2.] — 7) [Ἐν δόξαις. Post haec vocabula comma posui, male omissum a Val. Reading: Zimmerm. Vide Varr. Lectt. ad Enseb. H. E. IX, 9. T. III. p. 326.] — 8) [Τίς — τέρατα. Vid. Exod. XV, 11.]

Cap. XXXIX. 1) [Αὐταῖς ψυχαῖς bene verit Val.: „ex intimo animorum affectu,“ male Strothius: „mit Augen, denen das Herz entsprach.“ Post ὄμμασιν comma posui vel a Zimmerm. omissum. Vide ad Enseb. H. E. IX, 9. T. III. p. 182.]

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ'.

Περὶ ἀνδριάντος αὐτοῦ, σταυρον κατέχοστος, καὶ τῆς
ἐπιγραφῆς.

Γραφῇ τε μεγάλῃ¹⁾ καὶ στήλαις, ἅπασιν ἀνθρώποις τὸ
σωτήριον ἀνεκηρύττειτο σημεῖον, μίση τῇ βασιλευούσῃ πόλει
μέγα τρόπαιον τοῦτι κατὰ τῶν πολεμίων ἐγείρας, διαρρήδην²⁾
τε ἀνεξαλείπτους ἐγχαράξας τύποις, σωτήριον τοῦτι σημεῖον
τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς καὶ τῆς καθόλου βασιλείας φυλακτήριον.
Αὐτίκα δ' οὖν ὑψηλὸν δόρυ σταυροῦ σχήματι ὑπὸ χεῖρα³⁾
ἰδίας εἰκόνας ἐν ἀνδριάντι κατεργασμένης, τῶν ἐπὶ Ῥώμῃς δε-
δημοσιευμένων ἐν τόπῳ στήσαντας⁴⁾, αὐτὴν δὴ ταύτην τὴν
γραφὴν, ῥήμασιν ἐγχαράξαι τῇ Ῥωμαίων ἐγκελεύεται φωνῇ·
Τούτῳ τῷ σωτηριῶδει σημεῖῳ, τῷ ἀληθεῖ ἐλέγχῳ
τῆς ἀνδρίας, τὴν πόλιν ὑμῶν ζυγοῦ τυρυννικοῦ
διασωθεῖσαν ἠλευθέρωσα· ἔτι μὴν καὶ τὴν σύγ-
κλητον καὶ τὸν δῆμον Ῥωμαίων, τῇ ἀρχαίᾳ ἐπι-
φανείᾳ καὶ λαμπρότητι ἐλευθερώσας ἀποκατέ-
στησα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΜΑ'.

Ἐυφροσύνη κατὰ τὰς ἐπαρχίας, καὶ δωρεὰ Κωνσταντίνου.

Ὁ μὲν οὖν θεοφιλὴς βασιλεὺς ὠδέ πη τοῦ νικοποιοῦ σταυ-
ροῦ ὁμολογία λαμπρυνόμενος, σὺν παρόρησιν πολλῇ τὸν υἱὸν
τοῦ θεοῦ Ῥωμαίοις αὐτοῖς γνώριμον ἐποίει. Πάντες δ' ἀθρόως

Cap. XL. 1) Γραφῇ τε μεγάλῃ. In panegyrico Eusebii de tricennalibus Constantini legitur φωνῇ τε μεγάλῃ, quod equidem praeferrendum puto. [Φωνῇ Zimm.] Porro ab his verbis novi capituli sectionem inchoavi, secutus auctoritatem codicis Regii et Fuk. quibus consentiunt schedae veteres. — 2) Διαρρήδην δέ. Rectius in panegyrico legitur διαρρήδην τε, etc. Mox codex Fuk. et Savillii verbum addunt hoc modo: φυλακτήριον ἀποδέδεικεν. — 3) [ὑπὸ χεῖρα. Vide quae annotavi ad Euseb. H. E. IX, 9. T. III. p. 182.] — 4) [Αὐτίκα — στήσαντας. Cf. Die Bekehrung des Kaisers Constantins nach ihren Ursachen und Wirkungen aus dem Englischen des Hrn. Edward Gibbon übersetzt p. 35. *) Lüneburg. 1797.: „Diese Bildsäule, oder wenigstens das Kreuz mit der Inschrift kann mit mehr Wahrscheinlichkeit erst in die Zeit gesetzt werden, da Constantin Rom zum zweyten, ja gar zum drittenmal besuchte. Unmittelbar nach der Besiegung des Maxentius waren schwerlich die Gemüther des Senats und des Volks zu einem so öffentlichen Monument schon genug vorbereitet.“]

οὐκ ἐπὶ τὴν πόλιν οἰκοῦντες, αὐτῇ συγκλήτῳ καὶ δῆμόν πληθεύσων, ὡσανεὶ πικρᾶς καὶ τυραννικῆς ἀναπνεύσαντες δυναστείας, φωτὸς ἀπολαύειν ἐδόκουν καθαρωτέρων¹⁾ αὐγῶν, καινοῦ τε καὶ νέου βίου παλιγγενεσίας μετέχειν. Ἔθνη τε πάνθ' ὅσα ὠκεανῷ τῷ κατα δύνοντα ἥλιον περιωρίζετο, τῶν πρὶν συνεχόντων κακῶν ἡλευθερωμένα, πανηγύρσει φαιδραῖς ἐνευφραϊνόμενα, τὸν καλλίσκον, τὸν θεοσεβῆ, τὸν κοινὸν εὐεργέτην, ἀνυμνοῦντα διετέλουν, φωνῇ τε μιᾷ καὶ ἐνὶ στόματι, κοινὸν ἀγαθὸν ἀνθρώποις ἐκ θεοῦ χάριτος οἱ πάντες Κωνσταντῖνον ὠμολόγουν ἐπιλάμψαι. Ἡπλοῦτο δὲ καὶ βασιλικὸν ἀπανταχοῦ γράμμα, τοῖς μὲν τὰς ὑπάρξεις ὑφαρπαγείσει τὴν τῶν οἰκείων ἀπόλαυσιν δωρούμενον, τοὺς δ' ἀδικὸν ἔξοριαν ὑπομείναντας, ἐπὶ τὰς σφῶν ἀνακαλούμενον ἐστίας. Ἠλευθέρου²⁾ τε καὶ δεσμῶν, παντός τε κινδύνου καὶ θεοῦ τοὺς ὑπὸ τῆς τυραννικῆς ὠμότητος τοῦτοις ὑποβεβλημένους.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Β'.

Ἐπισκόπων τιμαί, καὶ ἐκκλησιῶν οἰκοδομαί.

Βασιλεὺς δ' αὐτὸς τοὺς τοῦ θεοῦ λειτουργοὺς σιγκαλῶν, θεραπείας καὶ τιμῆς¹⁾ τῆς ἀνωτάτω ἡξίου, ἔργοις καὶ λόγοις τοὺς ἄνδρας ὡσανεὶ²⁾ τῷ αὐτοῦ θεῷ καθιερωμένους φιλοφρονούμενος. Ὀμοτράπεζοι δῆτα συνῆσαν αὐτῷ, ἄνδρες εὐτελεῖς μὲν τῇ τοῦ σχήματος ὀφθῆναι περιβολῇ³⁾, ἀλλ' οὐ τοιοῦ-

Cap. XLI. 1) [Καθαρωτέρων Cast.] — 2) [Ἠλευθέρου. Zimmermannus ad h. l. „Corrige, inquit, ἡλευθεροῦν (? ἡλευθεροῦν).“ Sed hoc minime opus esse, docet locus satis similis Euseb. H. E. IX, 9., ubi vid. nostra not. 22.]

Cap. XLII. 1) Θεραπειᾶς ὡς διὰ τιμῆς. Scribendum puto *θεραπειᾶς τε καὶ τιμῆς*. Turnebus in margine sui codicis emendarat *θεραπειᾶς καὶ τιμῆς*, etc. Atque ita scribitur in codice Fuk. In schedia Regii expunctum est adverbium ὡς, eiusque loco superscriptum αὐτούς. — 2) [Τοὺς ἄνδρας δεξιούμενος καὶ ὡσανεὶ Ion, et pro ὀφθῆναι mox idem ὀφθέντες.] — 3) Τῇ τοῦ σχήματος ὀφθῆναι περιβολῇ. Hoc loco σχῆμα non tam vultum ac formam significat, ut putavit Christophorus, quam cultum ac vestem. Proinde utrumque in interpretatione mea expressi; quod etiam a Vestigio factum esse postea deprehendi. [Val. vertit: „externo habitu ac vestitu.“ Stroth.: „Kleidung,“ rectius. Neque enim σχῆμα aliud quidquam h. l. significat nisi vestitum. Vide plura exempla quae attulit Wetsten. ad I Corinth. VII, 32. Philipp. II, 8. Add. IV, 7. ἑξυλλάττων δ' ὁ τῶν σχημάτων τρόπος. Dio Chrysostr. orat. LXXII. quae inscribitur: Περὶ τοῦ σχήματος, de vestitu philosophi, id est, de pallio. Zosim. I, 51, 1. I, 60, 1., ubi σχῆμα βασιλεῖον dicitur quod ad finem capitis ἀλουργῆς ἰμῳτίον. Euseb.

καὶ αὐτῶ νομομισμένοι, ὅτε μὴ τὸν ἐράμενον τοῖς πολλοῖς ἀνθρώπων, τὸν θεὸν δὲ ἐποπτεύειν⁴⁾ ἰδόκει. Ἐπήγετο δ' αὐτούς καὶ ὅποι ποτε στέλλοιτο πορεῖαν, κἄν⁵⁾ τούτῳ τὸν θεραπευόμενον πρὸς αὐτῶν, δεξιὸν αὐτῶ παρεῖναι πεσθόμενος. Ναὶ μὴν καὶ ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ θεοῦ πλουσίας τὰς παρ' ἑαυτοῦ παρτίχεν ἐπικουρίας, ἐπαύξων μὲν καὶ εἰς ὕψος αἴρων⁶⁾ τοὺς εὐαγγελίους οἴκους, πλείστοις δ' ἀναθήμασι τὰ σεμνὰ τῶν τῆς ἐκκλησίας καθηγιασμένων φαιδρύνων.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Γ'.

Περὶ τῶν εἰς τοὺς πέντε αἰρηγισίων Κωνσταντίνου.

Παντοίας τε¹⁾ χρημάτων διαδόσεις τοῖς ἐνδέεσι ποιούμενος, τούτων δ' ἐκτός καὶ τοῖς ἔξωθεν²⁾ αὐτῷ προσιοῦσι γλάνθρωπον καὶ εὐεργετικὸν παρέχον ἑαυτὸν, τοῖς μὲν ἐπ' ἀγορᾶς μεταιτοῦσιν οἰκτροῖς τισι καὶ ἀπερῶμιμένοις, οὐ χρημάτων μόνον, οὐδέ γε τῆς ἀναγκαίας τροφῆς, ἀλλὰ καὶ σκέπης εὐσχήμονος τοῦ σώματος προϋνόει, τοῖς δ' εὖ μὲν τὰ πρῶτα γεγονόσι, βίου δὲ μεταβολῇ δυστυχήσασι, θαψιλεστέρας παρέιχε τὰς χορηγίας.

de martyr. P. c. V. et quae ad h. l. annotavi. *Du Cange* Gloss. Gr. p. 1506. Quodsi vocem περιβολῇ simul exprimere velis, vertendum est: „vestibus indutis.“] Erat autem habitus ac vestitus sacerdotum illius temporis admodum tenuis ac vilis, ut testatur *Amm. Marcellinus* in lib. XXVII. ubi de Damaso et Ursino loquitur. Sed et *Gregorius Nazianzenus* in oratione funebri quam de laudibus Basilii conscripsit, ait illum dum episcopus esset Caesareae, vili pallio amictum fuisse quod ῥάκος appellat. [Cf. *Valesius* ad Euseb. H. E. VI, 19. T. II. p. 208. *Bingham*. origg. T. II. p. 417. *Schmidt* Handbuch der christlichen KG. Tom. V. p. 107 sqq. *Augusti* Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archaeologie T. I. p. 118 sqq. Recte iam animadvertit *Lowthius* ad h. l., singularem vestitum habuisse clericos nonnisi dum sacra peragerent, quibus peractis, ut quisvis de vulgo induti sunt, id quod apparet quoque ex loco *Gregorii Naz.* in carmine de vita sua, ubi se a Constantinopolitanis despectum esse dicit tanquam δυσείμονα, male vestitum.] — 4) Τὸν θεὸν δὲ ἐποπτεύειν ἰδόκει. In schedis Regiis hic locus ita suppletur ad marginem: τὸν δὲ ἐν ἐκείτῳ τιμώμενον ἐποπτεύειν ἰδόκει θεόν. Sed brevius codex *Fuk.* ac *Sav.* τὸν δὲ θεὸν ἐποπτεύειν ἰδόκει αὐτόν. — 5) Κἄν τούτῳ. Malim scribere κἀπὶ τούτῳ. Id est, ob eam causam. — 6) [Φέρων καὶ αἴρων *Ion.* Mox ταῖς ἐκκλησίαις *Cast.*]

Cap. XLIII. 1) Παντοίας τε. In codice *Fuk.* ac *Regio* et in veteribus schedis caput incipit ab his verbis παντοίας τε, etc. — 2) Καὶ τοῖς ἔξωθεν. Gentiles intelligit, qui erant ἔξω τῆς ἐκκλησίας. Idque confirmatur ex capite sequenti, ubi ait κοινῶς μὲν οὖν πρὸς ἅπαντας ἦν τοιοῦτος ἔκαρτερον δὲ τῇ ἐκκλησίᾳ. Et in lib. II. cap. 21. τοσαῦτα μὲν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ αἱ καταπεμφθεῖσαι δωρεαὶ παρέιχον· δήμοις δὲ τοῖς ἐκτός καὶ πάντων ἴθνησι. [De vi et origine illius gentilium appellationis vide sis quae pluribus disputavi ad Euseb. H. E. X, 1. T. III. p. 207. Adde *Staeudlin* Ge-

βασιλικῶ γέτος φρονήματι μεγαλοπρεπεῖς τὰς εὐποιίας τοῖς
 ἄνω ἔχουσι παρέχων, τοῖς μὲν ἀγρῶν³⁾ κτήσεις ἰδωρεῖτο,
 τοῖς δὲ διαφόροις ἀξιώμασιν ἐτίμα. Καὶ τῶν μὲν ὄρφανῶν
 δυστυχισάντων ἐν πατρὸς ἐπεμελεῖτο χώρα, γυναικῶν δὲ χη-
 ρῶν τὸ ἀπερλοστατον ἀνακτώμενος, δι' οἰκίας ἐπεμελεῖ⁴⁾ κηδε-
 μονίας, ὡστ' ἤδη, καὶ γάμου ζευγνύσαι γυναικίμοις αὐτῶ καὶ
 κλεισίαις ἀνδράσι κόρας ἐρήμιε γονέων ὄρφανισθείσας· καὶ
 αὐτ' ἔπραττε, προδιδούς ταῖς γαμουμέναις⁵⁾ ὅσα ἐχρῆν τοῖς
 λαμβάνουσι πρὸς γάμου κοινωνίαν εἰσφέρειν. Ὡπερ δ' ἀνί-
 σχων⁶⁾ ὑπὲρ γῆς ἡλίου ἀφθόνως τρεῖς πᾶσι τῶν τοῦ φωτὸς
 μεταδίδουσι μαρμαρυγῶν, κατὰ τὰ αὐτὰ δὴ καὶ Κωνσταντῖνος,
 ἅμα ἡλίου ἀνίσχοντι τῶν βασιλικῶν οἰκῶν προφαινόμενος, ὡσανεὶ
 εὐανατέλλων τῶ κατ' οὐρανὸν φωστῆρι, τοῖς εἰς πρόσωπον
 αὐτῶ παριούσιν ἅπασι φωτὸς ἀγάς τῆς οἰκίας ἐξέλαμπε κα-
 λοκάγαθίας⁷⁾. Οὐκ ἦν τ' ἄλλως πλησίον γενέσθαι, μὴ οὐχὶ
 ἀγαθοῦ τινος ἀπολαύσαντα· οὐδ' ἦν ποτ' ἐκπεσεῖν ἐλπίδος χρη-
 στῆς τοῖς τῆς παρ' αὐτοῦ τυχεῖν ἐπικουρίας προσδοκήσασι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Δ'.

Ὅπως ταῖς συνόδοις τῶν ἐπισκόπων συμπαρήν⁸⁾.

Κοινῶς μὲν οὖν πρὸς ἅπαντας ἦν τοιοῦτος. Ἐξαιρετον δὲ
 τῆ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ τὴν παρ' αὐτοῦ νέμων φροντίδα, δια-
 φερομένων τινῶν πρὸς ἀλλήλους κατὰ διαφόρους χώρας, οἷά τις
 κοινὸς ἐπίσκοπος ἐκ θεοῦ καθεσταμένος, συνόδους τῶν τοῦ
 θεοῦ λειτουργῶν συνεκρότει. Ἐν μέσῃ δὲ τῆ τούτων διατριβῇ
 οὐκ ἀπαξιῶν παρεῖναι τε καὶ συνιζάνειν, κοινωνὸς τῶν ἐπι-
 σκοπομένων ἐγένετο, τὰ τῆς εἰρήνης τοῦ θεοῦ βραβεύων τοῖς

sichte der Sittenlehre Jesu T. I. p. 634 sq. p. 699.] — 3) [Τοῖς μὲν
 γὰ ἀγρῶν Cast.] — 4) [Ἐτημέλει Steph. quod praefendum videtur.
 De voce ἀπερλοστατος quae paulo ante legitur, vide Vales. et nos ad Euseb.
 de marty. P. c. XI. Add. Wetsten. ad Hebr. XII, 1. T. II. p. 433.] —
 5) Ταῖς γαμουμέναις. Male Christophorsonus *nuptas* interpretatur. Neque
 enim *nuptae*, sed *nubentes* dotem offerunt maritis. Simili errore *τελευ-
 τώτας mortuos* vertit Christophorsonus, ut notavi ad librum X. historiae
 ecclesiasticae. — 6) Ὡπερ δ' ἀνίσχων ἡλίου. In codice Reg. ad latus
 horum verborum huiusmodi nota apposita est: *ωρ*. Quae nota significare
 mihi videtur *ὠραῖος λόγος* seu *τόπος*, id est, locus elegans et amoenus. —
 7) Καλοκάγαθίας. Pro benignitate ac beneficentia hoc vocabulum sumit
 Eusebius. Sic etiam in libro X. historiae hanc vocem usurpavit.

Cap. XLIV. 1) [Ὅπως — συμπαρήν. Cf. *Pagi* ad a. CCCXIV. n.

πάντες καθῆστο τε καὶ μέσος, ὡσεὶ καὶ τῶν πολλῶν εἰς, δορυφόρους μὲν καὶ ὀπλίτας καὶ πᾶν τὸ σωματοφυλάκων γένος ἀποσεισάμενος²⁾, τῷ δὲ τοῦ θεοῦ φόβῳ κατημφισμένος, τῶν τε πιστῶν ἑταίρων³⁾ τοῖς εὐνουστάτοις περιεστοιχισμένος. Εἶθ' ὅσους μὲν ἰώρα τῇ κρείττονι γνώμῃ πειθηνίους. πρὸς εὐσταθῆ τε καὶ ὁμογνώμονα παρεσκευασμένους τρόπον, εὐ μάλα τούτους ἀπεδέχετο, χαίροντα δεικνύς ἑαυτὸν τῇ κοινῇ πάντων ὁμοιοῖα· τοὺς δ' ἀπειθῶς ἔχοντας ἀπεστρίφετο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Ε'.

Ὅπως καὶ τῶν ἀφρόνων ἠναίχεται.

Ἦδη δὲ τινὰς καὶ κατ' αὐτοῦ¹⁾ τραχυνομένους ἔφερον ἀνηκίκαως, ἡρεμαίᾳ καὶ πραεῖα φωνῇ σωφρονεῖν, ἀλλὰ μὴ στασιάσειν τούτοις ἐγκλειυόμενος. Τούτων δ' οἱ μὲν ἀπηλλάττοντο, καταιδούμενοι τὰς παραινέσεις· τοὺς δ' ἀνιάτως πρὸς σάφρονα λογισμόν ἔχοντας, τῷ θεῷ παραδιδούς ἠφίει, μηδὲν μηδαμῶς αὐτὸς κατὰ τινος λυπηρὸν διανοούμενος. Ἐνθεν εἰκότως τοὺς ἐπὶ τῆς Ἄφρων χώρας²⁾ διαστασιάζοντας, εἰς τοσοῦτον συνέβαιναν ἐπιτριβῆς ἐλαύνειν, ὡς καὶ τολμηροῖς τισιν ἐγχειρῖν, ὡς ἔοικε³⁾, δαίμονος βασκαλοντος τῇ τῶν παρόντων ἀγαθῶν ὑφθονία, παρορμῶντός τ' εἰς ἀτόπους πράξεις τοὺς ἀνδρας, ὡς ἂν κινήσειε κατ' αὐτῶν τὸν βασιλέως θυμόν. Οὐ μὴν προὔχωρε τῷ φθόνῳ, γέλωτα τιθεμένου⁴⁾ τοῦ βασιλέως τὰ πραττόμενα,

XXIV.] — 2) [*Ἀποσεισόμενος Cast.*] — 3) Τῶν τε πιστῶν ἑταίρων. Fideles hoc loco dicit Eusebius, non eos qui fidi ac benevoli erga imperatorem essent, ut putarunt interpretes, sed Christianos. Constantinus enim, utpote religiosissimus imperator, si quando episcoporum conciliis interesset, remoto omni satellitio solos ex aulicis secum assumebat eos, qui Christianae fidei mysteriis essent imbuti.

Cap. XLV. 1) Κατ' αὐτοῦς τραχυνομένους. Haud dubie scribendum est κατ' αὐτοῦ, ut legitur in codice Regio et Fuketiano: quam emendationem etiam in libro Moraei adscriptam inveni. In veteribus etiam schedis ita emendatum est eadem manu. [Pro ἤδη vet. cod. teste Readingo in Var. Lectt. ad h. l. habet ὑπέμενε.] — 2) Τοὺς ἐπὶ τῆς Ἄφρων χώρας. Donatistas intelligit, de quorum audacia et insolentia multa habentur apud Optatum et Augustinum. De huius per Africam schismatis iuitio ac progressu multa notavimus ab aliis minime observata: quae ad calcem harum notationum consulto reieciimus. — 3) Ὡς ἔοικε δαίμονος. In schedis Regiis hic locus ita suppletur ad marginem: πονηροῦ τινός ὡς ἔοικε δαίμονος. Quod certe est elegantius. — 4) Γέλωτα τιθεμένου. Nimis molli verbo usus est Eusebius. Nam quae a Donatistis tunc in Africa gerebantur, eiusmodi erant, ut non risum, sed animadversionem

καὶ τὴν ἐκ τοῦ πονηροῦ κίνησιν συνείναι φάσκοντος· μὴ γὰρ φρονοῦντων εἶναι ἀνδρῶν τὰ τολμώμενα, ἀλλ' ἢ πάντα παρκοπτόντων, ἢ ὑπὸ τοῦ πονηροῦ δαίμονος οἰστρουμένων, οὓς ἐκείσθαι μᾶλλον ἢ κολάζεσθαι χρῆναι· [τοσοῦτο γὰρ τὸ κολάζειν,] πρὸς τῆς τῶν ἀφραιόντων¹⁾ μανίας, ἢ ὅσον τὸ συμπαθεῖν αὐτοῖς, ὑπερβολὴ φιλανθρωπίας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ ε'.

Νίκαια κατὰ βαρβύρων.

Ἦδε μὲν τὸν τῶν ἀπάντων ἔφορον θεὸν διὰ πάσης βασιλεὺς θεραπεύων πράξειως, ἄτρυτον¹⁾ ἐποιεῖτο τὴν τῶν ἐκκλησιῶν αὐτοῦ πρόνοιαν. Θεὸς δ' αὐτὸν ἀμειβόμενος, πάντα γένη

potius mererentur. Nam et religionis sanctitas et imperatoris ipsius auctoritas ab iisdem insolentissime calcabatur. Sed fortasse Eusebius hoc loco ea duotaxat intelligit, quae ad contemptum imperatoriae maiestatis pertinebant. Ea enim dissimulare potuit Constantinus, et risu potius quam commotione animi digna existimare. Ceterum ea quae adversus deum et catholicae legis observantiam ab iisdem Donatistis gesta sunt, severissime vindicare, eoque consilio in Africam traicere Constantinus decreverat, ut ipse scribit in epistola ad Celsum vicarium Africae. — 5) Πρὸς τῆς τῶν ἀφραιόντων. Ante haec verba ponendus est asteriscus. Desunt enim nonnulla, quae suppleri posse mihi videntur hoc modo: οὐ γὰρ τοσοῦτον δικαιοσύνης ὑπερβολὴ ἢ εἴη τὸ ἐρεθίζεσθαι πρὸς τῆς τ. ε. μανίας, ὅσον, etc. Aliter Christophorsonus et Savilius. In schedis Regii hic locus ita suppletur ad marginem: οὓς ἐκείσθαι μᾶλλον ἢ κολάζεσθαι χρῆναι· αὐτὸν δὲ κατὰ μηδένα τρόπον ζημιουῦσθαι πρὸς τῆς τῶν ἀφραιόντων μανίας. Verum quae mox sequuntur verba, haec coniecturam respuunt. In codice Fuk. hic locus ita scribitur: κολάζεσθαι χρῆνας· ὅσον γὰρ τὸ συμπαθεῖν αὐτοῖς ὑπερβολὴ φιλανθρωπίας, τοσοῦτο τὸ κολάζειν, ἀνδρῶν ἀφραιόντων ἀνοίας ἢ εἴη, καὶ οὐ φρονοῦντων ὀρθῶς. Sic etiam in libro Turnebi et Savilli legitur. Verum haec lectio ex coniectura antiquarii manasse mihi videtur. [Val. textum mutilum reliquit ita: κολάζεσθαι χρῆναι πρὸς τῆς τῶν ἀφραιόντων μανίας, ἢ ὅσον τὸ συμπαθεῖν αὐτοῖς ὑπερβολὴ φιλανθρωπίας. Sed in interpretatione secutus coniecturam suam: οὐ γὰρ τοσοῦτον δικαιοσύνης ὑπερβολὴ ἢ εἴη τὸ ἐρεθίζεσθαι πρὸς τῆς τ. ε. μ., ὅσον κ. τ. λ. vertit: „Non enim tantae iustitiae est, insurgere ad puniendum furorem hominum amentium, quantum eorum vicem dolere, extremae humanitatis est.“ Neque aliter Booth. Contra Zimm. lectione Fuk. Sav. Turn. recepta, quamvis uncis inclusit, vertit: „Ut enim eorum vicem dolere, summae humanitatis, ita eisdem punire dementiae stultorum, nec recte sentientium esset.“ Sed recte puto iudicasse Valesium, hanc lectionem ex coniectura tantum antiquarii mansisse, unde mihi et tutius et simplicius restitui posse locus visus est ita: τοσοῦτο γὰρ τὸ κολάζειν, πρὸς τῆς τῶν ἀφραιόντων μανίας, ἢ ὅσον τὸ συμπαθεῖν αὐτοῖς, ὑπερβολὴ φιλανθρωπίας. Quae scriptura commodam affert sententiam hanc: „tantum enim punire illos, stultorum dementiae est, quantum eorum vicem dolere, summa humanitas.“ Quam facile enim illa τοσοῦτο γὰρ τὸ κολάζειν excidere potuerint, nemo non videt. De exquisitiore autem usu praepositionis πρὸς, ex quo illa

βαρβάρων τοῖς αὐτοῦ καθυπέτατε ποσίν, ὡς καὶ πάντη πανταχοῦ τρόπαια κατ' ἐχθρῶν ἐγείρειν· νικητὴν τ' αὐτὸν παρὰ τοῖς κᾶσιν ἀνεκέρυττεν, ἐπίφοβόν τε ἐχθροῖς καὶ πολεμίοις καθίστη, οὐκ ὄντα τὴν φύσιν τοιοῦτον, ἡμερώτατον²⁾ δὲ καὶ πράετατον καὶ φιλανθρωπότατον, εἴ τις πώποτε καὶ ἄλλος.

significatur quod alicui convenit, aptum est, decet, vid. *Viger. de idiott.* p. 660. edit. Herim. et *Matthiae* ausführliche griech. Grammatik p. 1178. ed. II. et indic. verbor. ad Euseb. H. E. sub v. πρόσ. Cf. supra c. XXVII. not. 6. Denique vel vocem ἡ ante ὅσον in Eusebio ferendam duco. Ad rem vid. *Tillemont. mémoires pour servir à l'histoire ecclesiastique* Tom. VI. P. I. p. 170 sqq.]

Cap. XLVI. 1) Ἄτρωτον. Etsi haec vox commode explicari potest de Constantino, cuius animum exulcerare atque exacerbare nunquam potuit Donatistarum et reliquorum eiusmodi haeticorum amentia, mallet tamen hoc loco scribere ἄτρωτον. Neque enim, meo quidem iudicio, recte dici potest ἄτρωτον ἐποιεῖτο τὴν πρόνοιαν. Contra vero ἄτρωτον elegantissimo dicitur. Id est, *indefessam curam ac providentiam gerebat*. Sic in libro II. cap. 14. αὐπνῶν ἐποιεῖτο τὴν ὑπὲρ τῶν κοινῶν φρονίδα. [Non, fateor, mihi temperavi quominus pro ἄτρωτον scriberem ἄτρωτον, quod ipsum, non ἄτρωτον, vertit Strothius verbis: „eine unablässige Sorgfalt,“ et Valesius: „inconcussa sollicitudine.“ Vid. *Valckenar.* ad Theocrit. Adoniaz. v. 7. p. 212 sq.: „Qui nullis laboribus frangitur vel defatigatur eximie dicitur Ἄτρωτος. Θύλασσα vocatur ὑόλητος et ἀκαματός, dicitque potuit ἄτρωτος (in Theocriti loco ὁδός vocatur ἄτρωτος). In Homero legisse suspicor, ἄλος ἄτρωτοιο, Auctorena Scholii, ἀκαταπόνητος, πολλῆς, in II. A, 316. Recte *Etymologus*: Ἄτρωτος, — ἀπὸ τοῦ Τρῶς, — σημαίνει τὸν ἀκαταπόνητον. *Eustath.* in Hom. Od. Δ. p. 197, 45, Ἄτρωτος ἐν πόνοις λέγεται, ὃν πόνος οὐ τέρουσι. hoc *Hesychio* in v. Ἀτρωτώη recte restituit *H. Stephanus*, pro ἄτρωτος· forsam eidem reddendum in Ἀβραάμιντος· certe *M. Antonino* Imp. III, 4, p. 70, qui ἄτρωτον ὑπὸ πατρός πόνου dederat; non ἄτρωτον. Herbam memoravit in Ἀλιῶ *Alexander Aetolus*, cuius, velut *Ambrosiæ*, succo Sol equos suos saturaret,

ἢνα δρόμον ἐκτελέσωσιν

Ἄτρωτοι, καὶ μὴ νιν ἴλοι μεσηγὺς ἀνήη.

— — Homines laboriosos Ἀτρώτους vocabant: *Damascius*, apud *Suidam* in v. Ἄτρωτος, dixit φιλοπονίαν ἔχειν ἄτρωτον. Ut vero Latine gravia et molesta laboriosa dicuntur, sic etiam a Graecis, Ἄτρωτα, ingentes labores et molesti, ἄτρωτοι sunt πόνος. *Moschus* IV, 69. ἄτρωτοισιν Ἄλγεις μοχθῆλουςαν. *Philo* Iudaeus p. 914. C. ἀσκητοῦ meminuit, πόνος ἄτρωτος καὶ ἀκαμάτῃ περιποιησμένου τὸ καλὸν, p. 930. B. κακοπαθείας ἄτρωτοις, ἕς εἰκὸς γεωπόνους ἀναδέχασθαι. *Suidas Damascius*: ἄτρωτοις πόνους ἑαυτὸν πρὸς γεωργίαν ἐξεδίδου. a *Clemente Alex. Strom.* VIII. p. 831, 32, ἡ Πιῶ φύσις — dicitur ἀκαμάτῃ καὶ ἄτρωτῃ δυνάμει πάντα ἐργαζομένη. His antiquior *Archytas* Tarentinus Deum dixerat virtutem non solum habere sinceram, atque ab omni humano affectu puram, ἀλλὰ καὶ τὰν δυνάμιν, ait, αὐταῖς ἄτρωτον πέπαται, sed et eius vim possidet nulla re defatigatam: — — — In *Sophoclis* *Aiace* v. 799, ubi se dicit Tecmessa,

ἀρτίως πεκαυμένην

Κακῶν ἄτρωτων.

Schol. Ἀτρώτων] πολυτρώτων, πάνυ κακούτων. atque adeo πολὺ τρώτων. *Theocriti* *Gorgo*, defatigata currendo, eleganter,

Ἄ δ' ὁδός, inquit, ἄτρωτος·

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Ζ'.

Μαξιμίτου θελήσαντος ἐπιβουλεύσαι θάνατος, καὶ ἄλλων οὐκ ἐξ ἀποκαλύψεως Κωνσταντίνος ἴδεν.

Ἐν τούτοις δ' ὄντι αὐτῶ, μηχανὴν θανάτου συρράπτων αἰούς τῶν τὴν ἀρχὴν ἀποθεμένων ὁ δεύτερος¹⁾, αἰσχίστῳ καταστρέφει θανάτῳ. Πρώτου δὲ τούτου²⁾ τὰς ἐπὶ τμῆ γραφάς,

via longa est et molesta: sive reddatur illud Ἀγρυπτος cum Scholiaste, πολλή, — seu ἀργαλία, sive tandem δόσφατος, res eodem reedit. Via quae euntem defatigat eleganter hic ὁδός dicitur Ἀγρυπτος. Add. Herodot. IX, 52. p. 716. edit. Wesseling. Ταῦτα βουλευσάμενος, κίλην μὲν τὴν ἡμέραν πύουσαν προσκειμένης τῆς ἔκπου, ἔχον πόρον ἄγρυπτον, immensum, infinitum laborem. Cf. Sophocle. Aiac. v. 871. ed. Erfurdt. ἔχων ἄγρυπτος ἄγρας. Wesseling. ad Herodot. VI, 12, 50. p. 443 sq.] — 2) Ἡμερώτατον τε. Scribendum est ἡμερώτατον, δὲ, ut legitur in codice Regio et Fub.

Cap. XLVII. 1) Τῶν τὴν ἀρχὴν ἀποθεμένων ὁ δεύτερος. [Cast. ἔποθεμένων.] Maximianum Herculium intelligit. Hic enim secundum imperii locum obtinuerat, cumque insidias adversus Constantinum struxisset, deprehensus fractis laqueo faucibus interit. Sed et quae sequuntur de imaginibus eius et statuis deiectis atque abolitis, perspicue testantur Maximianum Herculium hic intelligi. Quod si verum est, foedissimum errorem hic admisit Eusebius, qui Herculi mortem refert post victoriam de Maxentio: cum tamen certum sit Maximianum Herculium mortuum esse biennio ante cladem Maxentii, anno 310. natalis dominici. Quis vero credat, tantum errorem ab Eusebio horum temporum aequali admitti potuisse? Adde quod titulus huius capituli non Maximiani, sed Maximini nomen praefert. Itaque facile adducor ut credam, huic locum corruptum esse, atque ita emendari debere: τῶν εἰς βασιλείαν προχειρισθέντων ὅπῳ τῶν τὴν ἀρχὴν ἀποθεμένων ὁ δεύτερος. Ut Maximinus hic intelligatur, qui una cum Severo caesar factus est a Dicoletiano et Maximiano, tunc cum purpuram deposuerunt, ut scribit Idatius in fastis. Et sic temporum ordo apud Eusebium recte procedet. Maximinus enim post victoriam de Maxentio interit, et quidem mortis genere turpissimo, ut scribit Eusebius in libro VIII. ac IX. [Veriora esse videntur quae observavit Strothius ad h. l. p. 198.: „Es ist nicht zu leugnen, dass Eusebius hier die Begebenheit entweder in einer verkehrten Ordnung erzähle; oder, wenn er geglaubt, dass dies die rechte Ordnung sey, einen chronologischen Irrthum begangen; da der Tod des Maximianus vor dem Untergang des Maxentius zu setzen ist. Man sehe Kirchen-Gesch. B. 8. Kap. 13. am Ende. Die Mühe, welche sich Valesius gegeben, die Lesart zu verändern, ist also vergeblich, da der Parallelismus dieser Stelle, mit der angeführten aus der Kirchen-Geschichte, dawider zeugt. Die Ueberschrift des Kapitels, in welcher im Griechischen Maximinus für Maximianus steht, thut zur Sache nichts, da der Irrthum in der Verwechselung dieser beyden Namen, so gewöhnlich ist, als der, bey den Namen Novatus und Novatianus.“ Eusebium perversiorum ordinem narrationis h. l. tenuisse, nobis magis probabile videtur. In margine vero cod. Cast. teste Readingo in Varr. Lectt. ad init. cap. XLVII. extat haec nota: ὁ Μαξιμιανὸς ὁ τῷ Διοκλητιανῷ συνάρχης.] — 2) Ἠρὸ δὲ τούτου. Lego πρώτου δὲ τούτου, [ex libro VIII. historiae ecclesiasticae

ἀνδριάντας τε καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα ἐπ' ἀγαθίσει τιμῆς νενομιστο, πανταχοῦ γῆς, τοῦ ἀνοσίου³⁾ τε καὶ δυσσεβοῦς καθήρουν. Ἐἶτα δὲ καὶ μετὰ τοῦτον τῶν πρὸς γένους ἕτεροι κρυφίους αὐτῶ συρράπτοντες ἐπιβουλὰς ἤλσκοντο, παραδόξως τοῦ θεοῦ τὰς τούτων ἀπάντων βουλὰς τῶ αὐτοῦ θεράποντι διὰ φασμάτων ἐκκαλύπτοντος. Καὶ γὰρ δὴ καὶ θεοφανείας αὐτὸν πολλάκις ἤξίου, παραδοξότατα θείας ὄψεως ἐπιφαινομένης αὐτῶ, παντοίας τε παρεχούσης πραγμάτων ἔσσεσθαι μελλόντων προγνώσεις. Τὰ μὲν οὖν ἐκ θεοῦ χάριτος ἀδιήγητα θαύματα οὐδ' ἔστι λόγῳ περιλαβεῖν δυνατόν, ὅσα περ θεὸς αὐτὸς τῶ αὐτοῦ θεράποντι παρέχειν ἤξίου· οἷς δὴ πεφραγμένοις, ἐν ἀσφαλεῖ λοιπὸν τὴν ζωὴν διῆγε, χαίρων μὲν ἐπὶ τῇ τῶν ἀρχομένων εὐνοίᾳ, χαίρων δὲ καὶ ἐφ' οἷς τοὺς ὑπ' αὐτὸν πάντας εὐθυμον διατελοῦντας βίον ἑώρα· ὑπερβαλλόντως δὲ ἐνευφρανόμενος τῇ τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ θεοῦ φαιδρότητι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Η'.

Δεκαετηρίδος Κωνσταντίνου πανήγυρις.

Οὕτω δ' ἔχοντι, δεκαέτης αὐτῶ τῆς βασιλείας ἠνύετο χρόνος· ἐφ' ᾧ δὴ πανδήμους ἐκτελῶν ἑορτὰς, τῶ πάντων βασιλεῖ θεῶ εὐχαρίστους¹⁾ εὐχὰς, ὡσπερ τινὰς ἀπύρους καὶ ἀκάπνους θυσίας ἀνεπέμπετο. Ἄλλ' ἐπὶ μὲν τούτοις χαίρων διετέλει, οὐ μὴν καὶ ἐφ' οἷς ἀκοῇ περὶ τῶν κατὰ τὴν ἑφάν τρυχομένων ἔθνων ἐπυνθάνετο²⁾

cap. 25. ubi totus hic locus fere verbis legitur. [Πρώτου dedi praeeunte Zimmerm.] Porro quod ait Eusebius Maximiano Herculio primo omnium contigisse, ut statuæ eius atque imagines ubique locorum distrabantur, id nemini mirum videri debet. Hoc enim sic intelligere debemus, ut cum dicit primum omnium Constantium Chlorum inter divos relatum fuisse. Primum dicit ex omnibus quos quidem viderat imperatoribus. Quod si quis hæc de Maximiano intelligere malit, sententiæ suæ adstipulatorem habet Eusebium, qui in fine libri IX. diserte testatur, statuas omnes atque imagines Maximini post eius obitum contractas fuisse. — 3) [Τοῦ ἀνοσίου Cast. Contra Val. (ὡς) ἀνοσίου.]

Cap. XLVIII. 1) [Εὐχαριστηρίους Cast. Nam εὐχαριστηρίους quod Read. ut lectionem Cast. affert, merus tythothetæ error videtur. Cf. c. XXI. not. 1. Mox Ion, ἀπύρους ἀπείδου.] — 2) [Οὐ μὴν καὶ — ἐπυνθάνετο. Animadvertit Lowthius ad h. l., non satis accurate Eusebium retulisse, simultates inter Constantinum et Licinium initium cepisse, postquam decimus imperii Constantiniani annus esset præterlapsus, cum revera nono imperii eius anno tam pugna Cibalensis quam Mardiensis confecta fuerit. Vid. Valesius ad II, 6. Sed illud proposuisse sibi videri Eusebium, omnia Licinii læci-

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Θ'.

Ὅπως τὴν ἀνατολὴν ἐκακούξει Λικίνιος.

Λεινὸς γάρ τις¹⁾ αὐτῷ κἀνταῦθα, τῇ τ' ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ, τοῖς τε λοιποῖς ἐπαρχιώταις ἐφεδρευεῖν ἀπηγγέλλετο θῆρ' τοῦ πονηροῦ δαίμονος ὡσπερ ἀμιλλωμένον, τοῖς παρὰ τῷ θεοφιλεῖ πραττομένοις τάναντία κατεργάζεσθαι, ὡς δοκεῖν τοῖς σύμπασι, τὴν ὑπὸ Ῥωμαίοις ἀρχὴν δυοὶ τμήμασιν ἀποληφθεῖσαν, εἰκέναι νυκτὶ καὶ ἡμέρᾳ, σκότους μὲν τοῖς τὴν ἑσπέραν λαχοῦσιν ἐπιπολάζοντος, ἡμέρας δὲ τηλαυγεστάτης τοῖς τῆς θατέρρας μοίρας οἰκήτοσι καταλαμπούσης· οἷς μυρίων ἀγαθῶν ἐκ θεοῦ πρυτανευομένων, οὐκ ἦν τῷ μισοκάλῳ φθόνῳ φορητὴ ἢ τῶν γινομένων θεία· ὡσπερ οὖν οὐδὲ τῷ θάτερον μέρος τῆς οἰκουμένης καταπονοῦντι τυράννῳ, ὃς εὐ φερομένης τῆς ἀρχῆς αὐτῷ, Κωνσταντίνου τε τοσοῦτου βασιλέως ἐπιγαμβρίας²⁾ ἤξωμένος, μιμήσεως μὲν τοῦ θεοφιλοῦς ἀπέλιμπάνετο, τῆς δὲ τῶν δυσσεβῶν προαιρέσεως ἐξήλου τὴν κακοτροπίαν, καὶ ὢν τοῦ βίου τὴν καταστροφὴν ἐπεῖθεν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς, τούτων ἐπεσθαι τῇ γνώμῃ μᾶλλον, ἢ ταῖς τοῦ κρείττονος φιλικαῖς δεξιαῖς³⁾ ἐπειράτο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν'.

Ὅπως Κωνσταντίνῳ Λικίνιος ἐπιβουλεύειν ἤθελε.

Πόλεμον δ' οὖν ἄσπονδον πρὸς τὸν εὐεργέτην αἵρεται, οὐ φιλικῶν νόμων, οὐχ ὀρκωμοσιῶν, οὐ συγγενείας, οὐ συνθηκῶν μνήμην ἐν διανοίᾳ λαμβάνων. Ὁ μὲν γὰρ φιλανθρωπώτατος εὐνοίας αὐτῷ παρέχων ἀληθοῦς σύμβολον, πατέρων συγγενείας, βασιλικῷ τ' ἀνέκαθεν αἵματος κοινωνὸν γενέσθαι, γάμῳ τὴν

non usque ad caedem eius sub uno conspectu exhibere, quod fecerit deinceps ad cap. 18. lib. II. Cf. c. XLVII. not. 1. c. XLIX. not. 1.]

Cap. XLIX. 1) Λεινὸς γάρ τις. Ab his verbis caput inchoatur in codice Fuk. et in schedis veteribus. [Recte Stroth. ad h. l.: „Auch hier hat Eusebius nicht die genaueste chronologische Ordnung beobachtet, da der erste Krieg mit dem Licinius noch vor dem Decennalien Constantinus ausbrach.“ Cf. Manso Leben Constantins p. 363.] — 2) [Ἐπιγαμβρίας Steph.] — 3) Φιλικαῖς δεξιαῖς. Hic locus supplendus est ex capite octavo libri decimi historiae ecclesiasticae, ex quo etiam caput sequens emendandum est.

ἀδελφὴν συνάψας, τῆς τε¹⁾ κατὰ πάντων ἀπολαύειν ἀρχῆς τῶν λαχόντων, παρεῖχε τὴν ἐξουσίαν, ὃ δὲ τούτοις τάναντία γινώσκων, κατὰ τοῦ κρείττονος μηχανὰς συνεσκευάζετο, ἄλλοι ἄλλους ἐπινοῶν ἀπειλῆς τρόπους, ὡς ἂν κακοῖς τὸν εὐεργέτην ἀμείψαιτο. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα φιλίαν ὑποκοριζόμενος, δόλοφ καὶ ἀπάτη πάντ' ἔπραττεν, ἐφ' οἷς ἐτόλμα, λήσεσθαι ἐλπίζων· τῷ δ' αὐτοῦ θεράποντι θεὸς τὰς ἐν σκότῳ μηχανωμένας ἐπιβουλὰς καταφώρους ἐποίησεν. Ὁ δ' ὡς ἐπὶ τοῖς πρῶτοις ἠλίσκετο, ἐπὶ δευτέρας ἀπάτας ἐχώρει, νῦν μὲν φιλικὰς προτείνων δεξιὰς, νῦν δὲ²⁾ συνθηκῶν ὀρκωμοσίῳ πιστούμενος. Εἶτ' ἀθρόως ἀθετῶν τὰ δεδογμένα, καὶ αὐθις ἀντιβολῶν διὰ πρεσβείας, καὶ πάλιν ἀσχημονῶν ταῖς ψευδολογίαις, τέλος προφανῆ πόλεμον ἀνακηρύττει, ἀπονοία τε λογισμοῦ, κατ' αὐτοῦ λοιπὸν τοῦ θεοῦ ὃν ἠπίστατο σέβειν τὸν βασιλεῖα, παρατάττεσθαι ὠρμάτο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Α'.

Λικνίου κατ' ἐπισκόπων συσκευαί, καὶ συνόδων κωλύσεις.

Πρῶτους γέτοι τοὺς ὑπ' αὐτὸν τῷ θεῷ λειτουργοὺς, μηδὲν πώποτε πλημμελὲς παρὰ³⁾ τὴν ἀρχὴν διαπονηθέντας, ἡρέμα τέως περιειργάζετο, προφάσεις κατ' αὐτῶν κακοτέχνους θηρώμενος. Μηδὲ μίᾳς γε μὴν εὐπορῶν αἰτίας, μηδ' ἔχων ὅποι τοῖς ἀνδράσι καταμύμφοιτο, νόμον ἐκπέμπει διακελυόμενον, μηδαμῆ μηδαμῶς ἀλλήλοισ ἐπικουωνεῖν τοὺς ἐπισκόπους, μηδ' ἐπιδημεῖν αὐτῶν ἐξεῖναι τι, τῇ τοῦ πέλας ἐκκλησίᾳ, μηδὲ γε συνίδους ἢ βουλὰς καὶ διασκέψεις περὶ τῶν λυσιτελῶν ποιῆσθαι. Τὸ δ' ἦν ἄρα πρόφασις τῆς καθ' ἡμῶν ἐπηρείας. Ἡ γὰρ παραβαίνοντας τὸν νόμον, ἐχρῆν ὑποβάλλεσθαι τιμωρίᾳ, ἢ πειθαρχοῦντας τῇ παραγγέλματι, παραλύειν ἐκκλησίας θεσμούς· ἄλλως γὰρ οὐ δυνατόν τὰ μεγάλα τῶν σκεμμάτων, ἢ διὰ συνόδων κατορθώσασθαι³⁾. Καὶ ἄλλως δ' ὁ θεομισῆς τῷ θεοφιλεῖ τάναντία πράττειν ἔγνωκῶς, τὰ τοιαῦτα παρήγγελλεν. Ὁ μὲν γὰρ τοὺς ἱερεῖς τοῦ θεοῦ, τῇ πρὸς τὸν ἱερωμένον³⁾

Cap. L. 1) [Τῆς κατὰ Ion. et inferius pro τῷ δ' αὐτοῦ idem τῷ δ' αὐτοῦ.] — 2) [Nῦν Cast.]

Cap. LI. [Περὶ Cast.] — 2) [Σκεμμάτων εὐδοῦσθαι, ἢ διὰ συνόδων κατορθώσεως Ion. pro σκεμμάτων — κατορθώσασθαι, non male. Cf. Wesseling. ad Herodot. VI, 72, 21.] — 3) Τῇ πρὸς τὸν ἱερωμένον τιμῆ.

τιμῆ, εἰρήνης τε καὶ ὁμοιοῦς⁴⁾ ἐπὶ ταυτὸ συνήγεν, ὁ δὲ καλὰ παραλύειν μηχανώμενος, διασκεδάσειν τὴν συμφωνον ἀρμονίαν ἐπειράτο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Β'.

Ἐξορισμοὶ καὶ δημεύσεις κατὰ Χριστιανῶν:

Εἰτ' ἐπειδὴ ὁ τῷ Θεῷ φίλος εἶσω βασιλικῶν οἰκῶν τοὺς θεράποντας εἰσερχεσθαι ἤξιον, τὰναντία φρονῶν ὁ θεομισῆς, ἀπαντας τοὺς ὑπ' αὐτῷ θεοσεβεῖς βασιλικῶν ἀπήλαυεν οἰκῶν¹⁾, αὐτούς τε μάλιστα τοὺς ἀμφ' αὐτὸν πιστοτάτους καὶ ἐννοσιτάτους ἀνδρας εἰς ἐξορίαν ἐδίδου· τοὺς τ' ἐκ προτέρων ἀνδραγαθημάτων, τιμῆς καὶ ἀξιομάτων παρ' αὐτῷ λαχόντας δουλεύειν ἑτέροις, οἰκειτικὰς τε ποιῆσθαι διακονίας προσέταττε, πάντων δὲ τὰς ὑπάρξεις ἀντὶ ἐρμαίου²⁾ προουρπάζων, ἤδη καὶ

Turnebus ad oram sui codicis emendavit τῆ πρὸς τὸ *ἱερωμένον*. Idque etiam in Moraei libro reperi. Ego vero malim scribere πρὸς τῆ τῶν *ἱερωμένων* τιμῆ, etc. Reddit enim rationem Eusebius, cur Constantinus imp. synodos episcoporum identidem congregaret. Prima, inquit, causa erat, ut sacerdotibus dei in unum collectis honorem exhiberet. Secunda ut pacem inter ipsos et concordiam stabiliret. Certe τοὺς *ἱερωμένους* Eusebius vocare solet sacerdotes, ut passim occurrit in his libris. Quod si cum Turnebo legere malimus πρὸς τὸ *ἱερωμένον*, tum scribendum erit τῆς τιμῆς, ut cum sequentibus oratio cohaereat, et τὸ *ἱερωμένον* pro religione ipsa sumetur, quod est durius. Mallem enim dicere τῆ πρὸς τὸν *ἱερὸν νόμον τιμῆ*. [De discrimine verborum *ἱερώμενος* et *ἱερωμένος* vid. Vales. ad Sozom. H. E. VI, 28. VII, 21. VIII, 19.] — 4) [*Χάριν* post *ὁμοιοῦς* Cast. Zimm.]

Cap. LII. 1) Τοὺς θεοσεβεῖς, βασιλικῶν ἀπήλαυεν οἰκῶν. Eusebius in chronico anno decimo quarto Constantini: *Licinius*, inquit, *Christianos de palatio suo pellit*. Idem habet Orosius in lib. VII., sed perturbato rerum ac temporum ordine, dum id refert ante Cibalense bellum, quod quidem bellum octavo anno principatus Constantini contigit. Duplex enim fuit civile bellum inter Constantinum ac Licinium. Primum quo Licinius victus fuit ad Cibalim Pannoniae, anno Christi 314. Cuius belli causas nus quod sciam, retulit auctor excerptorum de gestis Constantini, quae ad calcem Amm. Marcellini iam pridem edidi. Posterius vero bellum fuit illud, quo iuxta Hadrianopolim sensus ac fugatus fuit Licinius, tandemque ad deditionem compulsus anno Christi 324. Ac prioris quidem belli mentionem nullam fecit Eusebius: ideo fortasse quod Licinius nondum adversus Christianos persecutionem excitasset. Diu siquidem post prius illud bellum Licinius Christianos persequi instituit, anno scilicet 14 imperii Constantini, ut legitur in chronico Eusebii editionis Scalgeri ac Miraei, id est, anno Christi 320. Idem annus habetur in chronico Cedreni. At Baronius Licinium anno Christi 316 persecutionem in Christianos commovisse scribit. Verum in Baronii annalibus historia utriusque Liciniani belli admodum confusa est; quae partim ex fastis Idatii, partim ex gestis Constantini a me olim editis restituenda est. Certe Sozomenus in libro I. cap. 7. discrete testatur, Licinium post Cibalense demum bellum Christianos

θάνατον ἠπειλεῖ τοῖς τὸ σωτήριον ἐπιγραφασμένοις ὄνομα. Ὁ δ' αὐτός³⁾ γέ τοι τὴν ψυχὴν ἐμπαθῆ καὶ ἀκόλαστον κεκτημένος, μυρίας τε δρωῶν μοιχείας, ἐπιρρήτους τ' αἰσχροουργίας, τὸν σωφροσύνης κόσμον τῶν ἀνθρώπων ἀπεγίνωσκε⁴⁾, φύσεως ἐλέγχῃ κακῷ χρωόμενος αὐτὸς ἑαυτῷ.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Γ'.

Γυναίκας εἰς ἐκκλησίας ἀνδράσιν ἄμα μὴ συνάγεσθαι πρόσταγμα.

Διὸ δὴ δευτέρον νόμον¹⁾ ἐτίθει, μὴ δεῖν προστάκτων ἄνδρας ἄμα γυναῖξιν ἐπὶ τὰς τοῦ θεοῦ παρεῖναι εὐχὰς²⁾, μηδ' ἐπὶ τὰ σεμνὰ τῆς ἀρετῆς διδασκαλεῖα φοιτῆν τὸ γυναικῶν γένος, μηδ' ἐπισκόπους καθηγεῖσθαι γυναῖξι θεοσεβῶν λόγων, γυναίκας δ' αἰρεῖσθαι γυναικῶν διδασκάλους. Γέλωμένων δὲ τούτων παρὰ τοῖς πᾶσιν, ἄλλο τι πρὸς καθαιρέσιν τῶν ἐκκλησιῶν ἐμηχανᾶτο, δεῖν φήσας πυλῶν ἐκτὸς ἐπὶ καθαρῷ πεδίῳ τὰς ἐξ ἔθους συγκροτήσεις τῶν λαῶν ποιεῖσθαι· τῶν γὰρ κατὰ πόλιν προσευκτηρίων, παρὰ πολὺ τὸν ἐκτὸς πυλῶν ἄερα τῷ κοινῷ διαλλάττειν.

persequi instituisse. — 2) [*Ἀπὸ ἑξαίρου* Val. vertit: „tanquam *lucrum* aliquod *sibi oblatum*“ Stroth.: „als eine *Beute*.“ Vid. quae animadverti ad Constantin. orat. ad sanctt. coet. c. I.] — 3) Ὁ δ' αὐτός. Ab his verbis novum caput inchoandum erat. Haec enim pertinent ad 2. legem Licinii. Porro quod in titulo capituli legitur *εἰς ἐκκλήμενον*, mendosum videtur pro *εἰς ἐκκλησίαν*. Mirum est tamen, tum in codice Regio tum in veteribus schedis constanter legi *εἰς ἐκκλήμενον συνάγεσθαι*. Quamquam in schedis emendatum est eadem manu *εἰς ἐκκλησίαις μὴ συνάγεσθαι*. Sed in Fuk. codice optime scribitur *εἰς ἐκκλησίαις ἀνδράσιν ἄμα μὴ συνάγεσθαι*. — 4) *Τῶν ἀνθρώπων ἀπεγίνωσκε*. Scribendum videtur *τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀπεγίνωσκε φύσεως, ἐλέγχῃ κακῷ χρωόμενος*.

Cap. LIII. 1) [*Δεύτερον νόμον* κ. τ. λ. Non sine ira et studio has Licinii leges irridere Eusebium, recte observat Strothius ad h. l. p. 204 sq.: „*Mir scheint Eusebius hier geflissentlich partheiisch zu seyn, und dem Licinius alles zum Nachtheil zu deuten. Die hier genannten Gesetze sind eher vernünftig als widersinnig zu nennen. Da aber niemand auf dieselben achtete, wie Eusebius selbst sagt, so ist daraus der Unwille begreiflich, den Licinius auf die Christen und besonders die Bischöfe warf; als welche er für die Urheber dieses Ungehorsams hielt.*“ Et Moeller. de fide Eus. p. 43. addit: „*erant quoque eorum (edictorum) nonnulla, nominatim edictum de mulieribus ab aliis foeminis (Diaconissis) edocendis, minime nova aut ab institutis primaevae ecclesiae abhorrentia.*“ Cf. quae animadverti ad Euseb. H. E. X, 8. T. III. p. 276 sq.] — 2) [*Ἐκκλησίαις εὐχὰς* Ion.]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΔ'.

Τοὺς μὴ θύοντας ἀποστρατεύεσθαι· καὶ τοὺς ἐν φυλακαῖς μὴ τρέφεισθαι.

Ὡς δ' οὐκ εἶχεν οὐδ' ἐν τούτῳ τοὺς ὑπακούοντας, γυμνῆ λοιπὸν τῇ κεφαλῇ τοὺς κατὰ πόλιν στρατιώτας¹⁾, ἡγεμονικῶν ταγματίων ἀποβάλλεσθαι, εἰ μὴ τοῖς δαίμοσιν αἰροῖντο θύειν, παρεκλεύετο Ἐγυμνοῦντο δῆτα τῶν κατὰ πᾶν ἔθνος ἀξιωματίων αἱ τάξεις²⁾, ἀνδρῶν θεοσεβῶν, ἐγυμνοῦτο δὲ καὶ αὐτὸς ὁ τούτων νομοθέτης, εὐχῶν ὁσίων ἀνδρῶν ἑαυτὸν στερήσας. Τί δι' τῶν ἐκτὸς μνημονεύειν³⁾, ὡς τοὺς ἐν εἰρκταῖς ταλαιπωρουμένους μηδὲνα μεταδόσει τροφῆς φιλανθρωπεύεσθαι ἐκέλευσε, μηδ' ἐλεεῖν τοὺς ἐν δεσμοῖς λιμῶ διαφθειρομένους, μηδ' ἀπλῶς ἀγαθὸν εἶναι μηδὲνα, μηδ' ἀγαθὸν τι πράττειν τοὺς καὶ πρὸς τῆς φύσεως ἐπὶ πρὸ συμπαθέος τῶν πέλας ἐλκομένους; Καὶ ἦν γε νόμων οὐσιος ἀντικρυς ἀναιδής καὶ παρανομώτατος, πᾶσαν ὑπερακοντιζῶν φύσιν· ἐφ' ᾧ καὶ τιμωρία προσέκειτο, τοὺς ἔλκοντας τὰ ἴσα πάσχειν τοῖς ἔλεουμένοις, ὑπομένοντας⁴⁾ τιμωρίας τοὺς τὰ φιλιάνθρωπα διακονουμένους.

Cap. LIV. 1) Τοὺς κατὰ πόλιν στρατιώτας. Vide quae notavi ad caput octavum libri decimi historiae ecclesiasticae, unde haec paene ad verbum transscripta sunt. — 2) Τῶν κατὰ πᾶν ἔθνος ἀξιωματίων αἱ τάξεις. Sic construenda sunt haec verba, quod non vidit Christophorus. Certe in codice Fuk. post vocem τάξεις virgula apponitur. Τάξεις seu τάγματα sunt officia magistratuum. Singuli enim magistratus suum habebant officium seu apparitionem. Id erat corpus quoddam officialium seu militum, qui iudicibus apparebant, ut videre est in notitia imperii Romani. Haec officia Graeci τάξεις vocabant, ut iam pridem notavi ad lib. XXVI. Amm. Marcellini pag. 318. Recte igitur in veteribus glossis scribitur τάξεις ἀρχόντος officium, apparitio. Sic Ioannes Chrysostomus homilia I. in epistolam ad Corinthios: οὐχ ὁρᾶτε τοὺς παῖδας ὅταν παίζοντες τάξιν ποιῶσι καὶ στρατιώτας· καὶ προηγῶνται αὐτῶν κήρυκες καὶ ῥαβδοῦχοι· καὶ μέσος ὁ παῖς ἐν γυμνῇ ἀρχόντος βυδύξῃ. Nonne videtis pueros, quando ludentes apparitionem expriment et officiales. Ac praecoones quidem praecedunt cum actoribus. Puer vero medius incedit personam praesidis gerens. — 3) Τῶν ἐκτὸς μνημονεύειν. Ioannes Morinus, vir doctissimus, qui hos libros Gallice interpretatus est, τοὺς ἐκτὸς hoc loco gentiles esse existimavit. Certe Eusebius in lib. II. cap. 21. et 23. τοὺς ἐκτὸς ponit pro pagani seu gentilibus. Vide quae supra notavi ad caput 43. huius libri. Christophorus tamen τῶν ἐκτὸς interpretatus est praeterea, ut idem sit ac τούτων ἐκτὸς, quomodo locutus est Eusebius cap. 43. — 4) [Ἐπομένον τε Cast. Zimm. pro ὑπομένοντας. Pro τιμωρίας idem Cast. τιμωρίαν, sed Zimm. τιμωρίας Val. retinuit. Praeterca Lowthius ante voces illas ὑπομένοντας τιμωρίας ex Euseb. H. E. X, 8. reponenda putavit verba: δεσμοῖς τε καὶ φυλακαῖς καθιέρησθαι, τὴν ἴσην τοῖς καταπονομένοις. Idem paulo ante ad vocem φίσιν addendum censuit ἡμίρον ex dicto loco Eusebii.]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΕ΄.

Περὶ τῶν Λικινίου παρανομιῶν καὶ κλεισιῶν.

Τοιαῦται Λικινίου αἱ διατάξεις. Τί δὲ χρὴ τὰς περὶ γάμων αὐτοῦ καινοτομίας ἀπαριθμεῖσθαι, ἢ τοὺς ἐπὶ τοιούτοις τὸν βίον μεταλλάττουσι νεωτερισμούς, δι' ὧν τοὺς παλαιοὺς Ῥωμαίων εὖ καὶ σοφῶς κειμένους νόμους περιγράψαι τολμήσας, βαρβάρους τινας καὶ ἀνημέρους ἀντεισῆγε, σκήψεις¹⁾ ἐπινοῶν μυρίας κατὰ τῶν ὑψηλῶν; Ἐνθεν ἀναμετρήσεις ἐπενόει γῆς, ὡς ἂν πλείονα τῷ μέτρῳ λογιζοίτο τὴν ἐλαχίστην, δι' ἀπληστίαν περιττῶν εἰσπράξεων. Ἐνθεν τῶν κατ' ἀγροῦς²⁾ μηκέτι ὄντων ἀνθρώπων, πρόπαλαι θ' ἐν νεκροῖς κειμένων, ἀναγραφὰς ἐποιεῖτο, αἰσχρὸν αὐτῷ κέρδος ἐκ τούτου ποριζόμενος. Οὐ γὰρ εἶχεν αὐτῷ μέτρον ἢ μικρολογία, οὐδ' ἡ ἀπληστία κόρῳ περιοριζέτο. Διὸ δὴ πάντα³⁾ πληρώσας χρυσοῦ καὶ ἀργύρου χρημάτων τ' ἀπέιρων πλήθει, σιένων ἀπωδύμετο πτωχείαν, Τανταλείῳ πάθει⁴⁾ τὴν ψυχὴν τρυχόμενος. Οἷας θ' ἐφεῦρε κατὰ τῶν μηδὲν ἠδικηκότων ὑπερστίους τιμωρίας, οἷας ὑπαρχόντων δημεύσεις, οἷας εὐπατριδῶν καὶ ἀξτολόγων ἀνδρῶν

Cap. LV. 1) [Σκήψεις ἐπινοῶν — — εἰσπράξεων. Vid. Vales, ad Euseb. H. E. X, 8. T. III. p. 276. not. 11. 12.] — 2) [Ἐνθεν τῶν κατ' ἀγροῦς — ἐκ τούτου ποριζόμενος Valesius vertit: „Ideo rusticorum qui amplius superstites non erant, sed iam pridem obierant, nomina in censualibus tabulis inscribat, turpis lucri hinc compendium captans“ Strothius: „Daher liess er auch Verzeichnisse von den Landleuten machen, die nicht mehr am Leben, sondern schon längst unter die Verstorbenen gerechnet waren, und suchte sich hieraus einen schändlichen Gewinn zu machen.“ Cf. quae animadverti ad Eus. H. E. X, 8. T. III. p. 277. not. 13. Ceterum ex hoc cap. LV. coll. c. LVI. et H. E. X, 8. V. C. II, 2. satis apparere, teste Eusebio Licinium non solum in Christianos sed etiam alios imperio suo subiectos saevivisse, et Aurelii Victor. de Caesar. c. XLI. verba: „Licinio ne insontium quidem ac nobilium philosophorum servili more cruciatus adhibiti modum fecere“ ad alios etiam philosophos qui Christianae religioni non essent addicti, spectare, satis probavit Frommann. in opuscul. philol. atque histor. argum. p. 613 sqq. p. 626 sqq. Cf. Eus. H. E. X, 8. T. III. p. 278. Καὶ ὅτι τῶν ἡγεμόνων οἱ κολάκες — — οἱ μηδὲν ἠδικηκότες· ἤδη δὲ τινες καινοτέρων ὑπέμενον τελευτῆν, εἶφει τὸ σῶμα εἰς πολλὰ τμήματα κατακρεουργούμενοι, καὶ μετὰ τὴν ἀπηνῆ ταύτην καὶ φρικτοτάτην θάνατον, τοῖς τῆς θαλάσσης βυθοῖς, ἰχθύσι βορὰ ῥιπτούμενοι. Mosheim. institut. hist. eccles. p. 146.] — 3) [Παρταύς θησαυροῦς Ion.] — 4) [Τανταλείῳ πάθει. Bene hac imagine adumbrat Eusebius insatiabilem Licinii et quae nullo bono frui eum pateatur, avaritiam. Rursus autem utitur illa locutione Eusebius III, 1. Eodem modo Aristophanes Τανταλείους τιμωρίας dixit. Vid. Brasmi

ἐπαγωγὰς, ὧν τὰς κουριδίαις μιαινοῖς οὐδέποτε ἐφ' ὕβρει πρά-
ξαις αἰσχρὰς παρείδου· ὅσαις δ' αὐτὸς, καίπερ ἤδη γῆρα τὸ
σῶμα πεπαλαιωμένος⁵⁾, γυναιξίν ὑπάνδρσι, παρθένοις τε κό-
ραις ἐπεχείρει, οὐ δὴ ταῦτα χρῶν μηκύνειν, τῆς τῶν ἐσχάτων
αὐτοῦ πράξεων ὑπερβολῆς σμικρὰ τὰ πρῶτα καὶ τὸ μηδὲν
ἀποδειξάσης.

Κ Ε Φ Α Λ Ι Ο Ν Ν Ϛ'.

Ὅτι διαγμὸν ποιῆσαι λοιπὸν ἐπεχείρει.

Τὰ γοῦν τέλος αὐτῷ τῆς μανίας κατὰ τῶν ἐκκλησιῶν ὠπλί-
ζιτο, ἐπὶ τε τοὺς ἐπισκόπους ἐχώρει, οὓς ἂν μάλιστα ἐναντιου-
μένους ἴωρα· καὶ ἐχθροὺς ἠγεῖτο τοὺς¹⁾ τῷ Θεοφιλεῖ καὶ με-
γάλῳ βασιλεῖ φίλους. Διὰ δὲ μάλιστα καθ' ἡμῶν τὸν θυμὸν
εἰζύετο, τοῦ σώφρονος παρενηνεγμένος²⁾, οὔτε τὴν μνήμην τῶν
πρὸ αὐτοῦ Χριστιανούς ἐκδιωξάντων³⁾ ἐν νῷ κατεβάλετο, οὔθ'
ἂν αὐτὸς ὀλετήρ καὶ τιμωρὸς δι' ἃς μετῆλθον ἀσεβείας, κατέ-
σκη. οὔθ' ἂν αὐτόπτης γέγονεν, αὐτοῖς παραλαβὼν ὄμμασι
τὸν πρωτοστάτην⁴⁾ τῶν κακῶν, ὃς τίς ποτε ἦν ἐκεῖνος, Θεη-
λάτωρ μάστιγι πληγέντα.

Κ Ε Φ Α Λ Ι Ο Ν Ν ϛ'.

Ὅτι Μαξιμιανὸς σύριγγι καὶ σπάλκι δαμασθεῖς, ἐπὶ
Χριστιανῶν ἴγραφεν.

¹⁾ Ἐπειδὴ γὰρ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν κατήρχε πολιορκίας οὗτος,
πρῶτός τε τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν δικαίων καὶ θεοσεβῶν ἐνέφρυεν

Chilicadd. Cf. Homer. Od. XI, 582 sqq. Horat. Satyr. I, 1, 68 sqq.] —
5) [*Καίπερ* — *πεπαλαιωμένος*, licet *affecta iam aetate*, Valesio, *dessen*
Körper vom Alter schon geschwächt war, Strothio interprete. Sed
vid. Valca, ad Ens. H. E. X, 8. not. 16.]

Cap. LVI. 1) [*ἠγεῖτο τοὺς θεοσεβεῖς καὶ τοὺς ἰοῦ.*] — 2) *Τοῦ*
σώφρονος. Post haec verba asteriscus apponendus est. Desunt enim non-
nulla, quae tamen ex lib. X. cap. 8. ita suppleri possunt: *τοῦ σώφρονος ἐκ-*
τραπέδς λογισμοῦ. In codice Fuk. Turnebi ac Sav. legitur *τοῦ σώφρονος*
παρενηνεγμένος. — 3) [*Τῶν* — *ἐκδιωξάντων* i. e. Galerii. Paulo post
verbis *οὔθ'* — *κατέσκη* Maximinus significatur.] — 4) *Πρωτοστάτην*.
Galerium Maximianum intelligit, qui primus auctor fuit ac signifer per-
secutionis Christianorum, ut scribit Eusebius in lib. VIII. Cedrenus scribit

αἵμασι, θεόπεμπτος αὐτὸν μετήρξατο τιμωρία, ἐξ αὐτῆς αὐτοῦ καταρξαμένη σαρκοῦ, καὶ μέχρι τῆς ψυχῆς προελθοῦσα. Ἄθρόα μὲν γὰρ αὐτῷ περὶ τὰ μέσα τῶν ἀπορρήτων¹⁾ τοῦ σώματος ἀπόστασις γίνεται· εἶθ' ἔλκος ἐν βάθει συριγγῶδες, καὶ τούτων ἀνίατος νομὴ κατὰ τῶν ἐνδοτάτω σπλάγχμων· ἀφ' ὧν ἄλεκτόν τι πλῆθος σκωλήκων βρῦειν, θανατώδη τε ὄδμην ἀποπνεῖν, τοῦ παντὸς ὄγκου τῶν σωμάτων ἐκ πολυτροφίας²⁾ εἰς ὑπερβολὴν πλῆθους πιμελῆς μεταβεβληκότος· ἦν τότε κατασαπέισαν, ἀφόρητον καὶ φρικτοτάτην τοῖς πλησιάζουσι παρέχειν τὴν θείαν φασί. Καὶ δὴ τοσούτοις παλαίων κακοῖς, ὅψέ ποτε συναίσθησιν τῶν κατὰ τῆς ἐκκλησίας τετολημμένων αὐτῷ λαμβάνει· κἄπειτα τῷ θεῷ ἔξομολογησάμενος, τὸν κατὰ τῶν Χριστιανῶν ἀποπαύει διωγμὸν, νόμοις τε καὶ διατάγμασι βασιλικοῖς, τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν οἰνοδομεῖν ἐπισπέρχει, τὰ τε συνήθη πράττειν αὐτοῦς, εὐχὰς ὑπὲρ αὐτοῦ ποιουμένους διακαλεῖται.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Η'.

Ἵτι Μαξιμίνας διώξας Χριστιανούς, καὶ φυγῶν ὡς εὐκλείτης ἐκρύπτετο.

Ἄλλ' ὁ μὲν τοῦ διωγμοῦ κατάρξας, τοιαύτην ὑπέειχε δίκην. Τούτων δ' αὐτόπτης ὁ πρὸς τοῦ λόγου δηλούμενος γεγωνὴς, καὶ ταῦτ' ἀκριβῶς διγνωκὼς τῇ πείρᾳ, λήθην ἀθρόως ἀπάντων ἐποιεῖτο, οὔτε τὴν κατὰ τοῦ προτέρου ποιητὴν ἀνελέγκασ τῇ μνήμῃ, οὔτε τὴν [ἐκ τοῦ δευτέρου¹⁾] τιμωρὸν δίκην. Ὅς δὴ καὶ αὐτὸς ὑπερβαλίσθαι τὸν πρῶτον ὡς ἐν κακῶν περιφοιτημένος ἀγῶνη, καινοτέρων τιμωριῶν εὐρέσει καθ' ἡμῶν ἐκαλλω-

Maximianum anno 18 Diocletiani persecutionem adversus Christianos excitasse, suavis Theotegni cuiusdam praestigiatoris. Qui cum acta Pileti plena impietatis adversus Christum composuisset, Galerius edicto sanxit, ut magistri ea memoriter discenda pueris traderent. Sed nemo non videt, Cedrenum hic falsum esse, qui Galerio Maximiano tribuerit id quod diu postea gestum est a Maximino. Est hic sollemnis ac pervulgatus error Graecorum, ut Maximianum cum Maximino permisceant. [Cf. Zosim. II, 17, 6. 7. ed. Reitemeier. Socrat. H. E. I, 2.]

Cap. LVII. 1) [Τῶν ἀπορρήτων. Vide quae animadverti ad Euseb. H. E. VIII, 16. Add. Wetsten. ad Actor. XII, 23 sqq.] — 2) [Ἐκ πολυτροφίας αὐτῷ καὶ πρὸ τῆς νόσου Cast.]

Cap. LVIII. 1) Οὔτε τὴν ἐκ τοῦ δευτέρου τιμωρὸν δίκην. Delenda est praepositio. [Delevit eam Zimmerm., ego uncis inclusi.] Porro hic

πλετο. Οὐκ ἀπήρκει γοῦν αὐτῷ πῦρ καὶ σιδήρους καὶ προση-
 λωσις, οὐδέ γε θῆρες ἄγριοι καὶ θαλάττης βυθοί. Ἢδη δὲ
 πρὸς ἅπασιν τούτοις, ξένην τινα κάλασιν αὐτὸς ἐφευρών, τὰ
 τοῦ φωτὸς αἰσθητήρια λυμάλνεσθαι δεῖν ἐνομοθείει. Ἀθρόα
 δῆτα πλήθη οὐκ ἀνδρῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ παιδῶν καὶ γυναικῶν,
 ὀράσεις δεξιῶν ὀφθαλμῶν, ποδῶν τ' ἀγκύλας σιδήρω καὶ καυ-
 τήρῳ ἀχρειοῦμενα, ταλαιπωρεῖσθαι μετάλλοις παρεδίδοτο. Ὡς
 ἴκα, καὶ τοῦτον οὐκ εἰς μακρὰν ἢ τοῦ θεοῦ δικαιοκρασία
 μετῆε· ὅτε δαιμόνων ἐλπίσιν, ὧν δὴ ᾔετο θεῶν, ὀπλιτῶν τε
 μυριάσιν ἀναριθμήτοις ἐπιθαρόύσας, πολέμῳ παρετάττετο.
 Τηρικαῦτα γὰρ γυμνωθεὶς τῆς ἐκ τοῦ θεοῦ ἐλπίδος, ὑπεκδύεται
 τὸν αὐτῷ πρέποντα αὐτῷ βασιλικὸν κόσμον, δειλῶς τε καὶ ἀνάν-
 δρωσ ὑποδύς τὸ πλήθος, δρασμῶ τὴν σωτηρίαν ἐπινοεῖ· κἄπ-
 νια κρυπταζόμενος ἀνὰ τοὺς ἀγρούς καὶ τὰς κώμας ἐν οἰκί-
 τον σχήματι, διαλανθάνειν ᾔετο. Ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸν μέγαν
 καὶ τῆς καθόλου προνοίας διαδέδρακεν ὀφθαλμόν· ὡς γὰρ ἐν
 ἀσφαλεῖ λοιπὸν κεῖσθαι αὐτῷ τὴν ζωὴν ἤλπισε, βέλει θεοῦ
 πεπρωμένῳ πληγῆς, πρηγῆς ἔκειτο, θεηλάτῳ πληγῆ τὸ πᾶν
 δαπανώμενος σῶμα, ὡς τὸ πᾶν εἶδος αὐτοῦ τῆς παλαιᾶς μορ-
 φῆς ἀφανισθῆναι, ξηρῶν ὀστέων καὶ κατεσκελετευμένων, δίκην
 εἰδῶλων περιλειφθέντων αὐτῷ μόνον.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Θ'.

Ὅτι ἐν νόσῳ τυφλωθεὶς Μαξιμίνος, ὑπὲρ Χριστιανῶν
 ἔγραψε.

Σφοδρότερος δὲ τῆς τοῦ θεοῦ πληγῆς ἐκταθείσης, προ-
 κηῶσιν αὐτοῦ τὰ ὄμματα, τῆς τε οἰκείας λήξεως ἐκπεσόντα,
 πηρὸν αὐτὸν ἀφίησιν, ἅ κατὰ τῶν τοῦ θεοῦ μαρτύρων πρῶ-
 τος ἐφευρε κολαστήρια, ταῦθ' ὑπομείναντα δικαιοτάτη ψήφῳ.
 Καὶ δὴ ἔτ' ἐμπνέων ἐπὶ τοῖς τοσαύτοις, ὅψέ ποτε καὶ οὗτος
 τῷ Χριστιανῶν ἀνθρωπολογεῖτο θεῷ, καὶ τὰς οἰκείας ἐξηγόρευε
 θορυγίας· παλινοφθίας τε συνέταττεν ὁμοίως τῷ προτέρῳ καὶ
 αὐτὸς, νόμοις καὶ διατάγμασιν ἐγγράφως τὴν οἰκείαν περὶ οὗς
 ἔθετο θεοῦς, πλάνην ὁμολογῶν, μόνον δὲ τὸν Χριστιανῶν αὐτῇ

posterior est Maximinus orientis tyrannus. [Contra in cod. Cast. ad den-
 τέρον invenitur nota: τὸν Διοκλητιανόν, ὡς οἴμαι, αἰνύττεται et ad ὅς
 Γαίλιος δηλαδῆ. De Maximino vid. H. E. IX, 9. Manso Leben Con-
 stantini p. 50 sqq.]

πίρα θεὸν ἰγναιέναι μαρτυρόμενος⁷⁾. Ταῦτ' ἔργοις μαθὼν
ὁ Λικίνιος, ἀλλ' οὐκ ἀκοῇ παρ' ἑτέρων πυνθόμενος, τοῖς
αὐτοῖς ἐπιφύετο, εἰσπὲρ τινὲ σκοτομήνη τὴν διάνοιαν ἑ-
καλυπτόμενος.

Cap. LIX. 1) [Μαρτυρούμενος Cast. μαρτυρόμενος Val. et ipse
Steph. Cf. supra cap. V. not. 5. Eadem lectionis varietas invenitur
Rom. III, 21. Cf. Euseb. de laudib. Constant. c. XII. ζῶων ἀλόγων ἐπι-
χρῆσαι τῶν λογικῶν ἐπιμελούμενος. Ibid. cap. XIV. σωματίων οὐχ ἦσαν
ἢ ψυχῶν ἐπιμελούμενος.]

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ
ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

Λόγος β΄.

Τοῦ δευτέρου βιβλίου τὰ κεφάλαια.

- α. Λικίνου διωγμὸς λαθραῖος, ἐπισκόπους ἀναιροῦντος ἐν Ἀμασειᾷ τοῦ Πόντου.
- β. Καθαιρέσεις ἐκκλησιῶν, καὶ ἐπισκόπων κρουσγλαί.
- γ. Ὅπως Κωνσταντῖνος ὑπὲρ Χριστιανῶν διώκεσθαι μελλόντων ἐκινήθη.
- δ. Ὅτι Κωνσταντῖνος μὲν παρεσκευάζετο μετ' εὐχῶν, Λικίνιος¹⁾ δὲ μετὰ μαγτειῶν εἰς πόλεμον.
- ε. Ὅσα Λικίνιος ἐν τῷ ἄλλοι θυῶν, εἶπε περὶ τῶν εἰδώλων καὶ τοῦ Χριστοῦ.
- ς. Φαντασίαι κατὰ τὰς ὑπὸ Λικίνιον πόλεις, εἰς τῶν Κωνσταντίνου στρατευμάτων διεξιόντων²⁾.
- ζ. Ὅτι ἐν πολέμοις, ὅπου σταυροειδὲς σημεῖον παρῆν, ἐκεῖ τὰ τῆς νίκης ἐγένετο.
- η. Ὅτι πεντήκοντα τὸν σταυρὸν φέρειν ἐξελέχθησαν.
- θ. Ὅτι τῶν σταυροφόρων ἀνηρέθη μὲν ὁ φηγῶν, ὁ δὲ πίστει παραμείνας, ἐσώθη.
- ι. Συμβολαὶ διάφοροι, καὶ Κωνσταντίνου νικαί.

1) [Λικίνιος Steph. Zimm.; constanter.] — 2) [Διεξιόντων Steph.

- ξα'. Ὅπως ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείων διὰ τὰ κατὰ Ἄρειον
 ἐκινουῦντο ζητήσεις.
 ξβ'. Περὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ περὶ Μελιτιανῶν.
 ξγ'. Ὅπως περὶ εἰρήνης πέμψας Κωνσταντίνος ἔγραψεν.
 ξδ'. Κωνσταντίνου ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλέξανδρον τὸν ἐπίσκοπον
 καὶ Ἄρειον τὸν πρεσβύτερον⁷⁾.
 ξε'. Ὅτι περὶ τῆς εἰρήνης ἐμερίμνα συνήθως.
 ξς'. Ὅτι καὶ τὰς ἐν Ἀφρικῇ ζητήσεις διωρθώσατο.
 ξζ'. Ὅτι ἐκ τῆς ἀνατολῆς τὰ τῆς εὐσεβείας ἤρξατο.
 ξη'. Ὅτι λυπηθεὶς διὰ τὴν στάσιν, τὰ περὶ εἰρήνης συμ-
 βουλευέει.
 ξθ'. Πόθεν ἢ Ἀλέξανδρον καὶ Ἄρειον ζητήσεις ἤρξατο, καὶ
 ὅτι μὴ ἔχρῃν συζητεῖν ταῦτα.
 θ'. Πικραίνουσιν περὶ ὁμοιοῖας.
 θα'. Μὴ διὰ μικρὰς λέξεις φιλονεικεῖν περὶ τοῦ αὐτοῦ.
 θβ'. Ὅτι δι' εὐλάβειαν ὑπεραλγῶν, θαυροῦν ἠναγκάζετο, καὶ
 μέλλον εἰς τὴν ἀνατολὴν ὁρμῆν, ἐπέσχε διὰ ταῦτα.
 θγ'. Ἐπίμονος καὶ μετὰ τὸ γράμμα τοῦτο, ταραχὴ τῶν ζητήσεων.

δολολατρίας iterum legitur in ipso Eusebio II, 13. IV, 75. Cf. I, 28.
 Θεωσιμῶν.] — 7) [Πρεσβύτερον Steph.]

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Α'.

Αικινίου διωγμὸς λαθραῖος, ἐπισκόπους ἀναιρουῦντος ἐν
Ἀμασειᾷ τοῦ Πόντου.

Ὅδε μὲν οὖν ὁ δηλωθεὶς ἐπὶ τὸν τῶν θεομάχων βυθὸν κατέ-
κρημνίετο, καὶ ὧν ὀφθαλμοῖς ἐπέϊδε τοὺς ἐπὶ τῆς δυσσεβείας¹⁾
ὀλίθρους, τούτων τὸν ζῆλον ἐπὶ κακῷ τῷ αὐτοῦ μειῶν, τὸν
κατὰ Χριστιανῶν διωγμὸν, ὡσπερ τινα πάλαι κατεσβεσμένην
πυρὸς ἀκμὴν ἀνεγέρπειρε, δευνοτέραν ἢ οἱ πρόσθεν τὴν τῆς δυσ-
σεβείας ἐξάπτων φλόγα. Καὶ δὴ οἷά τις θῆρ δεινὸς, ἡ σκο-
λιὸς ὄφεις περὶ ἑαυτὸν ἰλυσπώμενος, θυμοῦ τε καὶ ἀπειλῆς θεο-
μάχου πνέων, οὐπω μὲν ἐκ τοῦ προφανοῦς διὰ τὸν Κωνσταντινου
φόβον, ταῖς ὑπ' αὐτὸν ἐκκλησίαις τοῦ θεοῦ πολεμεῖν ἐτόλμα,
κρύπτων δὲ τῆς κακίας τὸν ἰὼν, λαθραίας καὶ μερικὰς ἐπομίτω
ταῖς κατὰ τῶν ἐπισκόπων συσκευάσ' ἀνηρεῖτό τε²⁾ δι' ἐπιβουλής
τῶν κατ' ἔθνος ἀρχόντων τοὺς τούτων δοκιμωτάτους· καὶ ὁ

Cap. I. 1) [Ἐπὶ τῆς δυσσεβείας. Non male in cod. Cast. ἐπὶ τῆ δυσ-
σεβείᾳ coniiicitur.] — 2) [Ἀνηρεῖτο — τοὺς τούτων δοκιμωτάτους. Cf.
Basil. M. homil. XX. T. I. Ex Sozomen. H. E. I, 7. non solum multos
clericos a Licinio afflictos esse sed etiam alios plurimos ac praecipue mi-
litaris ordinis viros apparet. Cf. Socrat. H. E. I, 3. Rufin. Hist. IX, 10.
et quae annotavi I, 55. not. 2. Hinc Dodwell. de paucitate martyr. n. 91.
temere: „Caveant, inquit, fabulatores, ne quos alios sub Licinio mar-
tyres faciant, praeterquam episcopos.“ Plura vid. in Ruinarti act. sincer.
martyr.] — 3) Ταῦτ' οὖν. Scribendum est τὰ γούν, ex libro X. hi-
storiae ecclesiasticae, ubi haec omnia ad verbum leguntur. Mirum porro
est, Eusebium neque in historia ecclesiastica, neque in his libris ullam
facere mentionem Basilei Amasenorum episcopi, quem tamen inssu Licinii
caesum esse, omnes Graeci scriptores consentiunt. Verum Philostorgius
in libro I. historiae ecclesiasticae diserite scribit, Basileum Amasaeae in
Ponto episcopum Nicaeno concilio interfuisse. Porro concilium Nicaenum,
ut inter omnes constat, congregatum est anno post exauctorationem Licinii.
Quid? quod Athanasius in oratione I. contra Arianos, ubi mentionem facit
illustrium episcoporum qui Nicaenae synodo aut ipsi interfuerunt, aut eius
sententiam comprobarunt, Basileum Ponti episcopum una cum aliis nomi-
minat. Nec martyrem eum appellat, quamvis Hosium confessorem ibidem
cognominet. Sed et acta Basilei quae apud Metaphrastem extant, inepta
mibi videntur ac fabulosa. Ac pleraque quidem quae initio eorum leguntur,
ex Eusebio ad verbum descripta sunt. Fabella autem illa de Glaphyra
virgine, conficta mihi videtur ab hominibus otiosis. [Nihilominus Basilei

τρόπος δὲ τοῦ κατ' αὐτῶν φόρου ξενίζων τις ἦν, οἷος οὐδὲ πώποτε γνωσθῆναι. Ταῦτ' οὖν³⁾ ἀμφὶ τὴν Ἀμασειαν τοῦ Πόντου κατεργασθέντα, πᾶσαν ὑπερβολὴν ὁμότητος ὑπερηκόντιζεν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Β'.

Καθιερούς ἐκκλησιῶν, καὶ ἐπισκόπων κρουραία.

Ἐνθα τῶν ἐκκλησιῶν αἱ μὲν ἐξ ὕψους εἰς ἔδαφος τοῦτο δεύτερον μετὰ τὰς πρώτας καθηροῦντο πολιορκίας, τὰς δ' ἀπέκλειον οἱ κατὰ τόπους ἡγεμόνες, ὡς ἂν μὴ συνάγοιτό τις τῶν εἰσθότων, μηδὲ τῷ θεῷ τὰς ἐνθέσιμους ἀποδόψῃ¹⁾ λατρείας. Συντελεῖσθαι γὰρ οὐχ ἠγέιτο ὑπὲρ αὐτοῦ ταύτας ὁ τὰ τοιαῦτα προστάτων, συνειδότε φαύλω τοῦτο λογιζόμενος· ὑπὲρ δὲ Κωνσταντίνου πράττειν πάντα ἡμᾶς, καὶ τὸν θεὸν ἰλευσθαι πέπειστο. Οἱ δ' αὐτοῦ θῶπες ὄντες καὶ κόλακες, τὰ φίλα πράττειν τῷ δυσαγεῖ πεπεισμένοι, τοὺς δοκιμωτάτους τῶν ἐκκλησιῶν προέδρους κεφαλαιαῖς ὑπέβαλλον τιμωρίας, ἀπήγοντο δὲ καὶ ἐκολάζοντο ἀπροφασίστως τοῖς μαιφόνους ὁμοίως, οἱ κατὰ μὴδὲν ἠδικηκότες. Ἦδῃ δὲ τινες καινοτέραν ὑπέμενον τοῦ βίου τελευτήν, ξίφει τὸ σῶμα εἰς πολλὰ κατακρουερούμενοι τμήματα, καὶ μετὰ τὴν ἀπηνῆ ταύτην καὶ πάσης τραγικῆς ἀκοῆς φρικτοτάτην²⁾ κόλασιν, θαλαττίους βυθοῖς, ἰχθύσιν εἰς βορᾶν ῥιπτού-

martyrium certum et indubitatum esse censet *Pagi* ad a. 316. n. X. Neque enim credibile esse, Basileo tunc Amaseno episcopo, parcitum, neque opus fuisse, ut eum Eusebius nominaret, cum in locis a Val. indicatis nulum martyrem sigillatim ille memoret, sed generatim de diversis Christianis a tyranno occisis loquatur. Attamen Valesii rationes graviores esse videntur. Cf. *Gothofredi* disseru. ad Philostorg. l. 8. p. 33 sq.]

Cap. II. 1) Ἀποδόψῃ λατρείας. In codice Fuketiano et Sav. scriptum est ἀποδιδόψῃ, in libro autem X. historiae ecclesiasticae ἀποδιδῶ. — 2) [Πάσης τραγικῆς — κόλασιν. In Euseb. H. E. X, 8. T. III. p. 278., ubi eadem habetur de Licinio relatio, simpliciter legitur: μετὰ τὴν ἀπηνῆ ταύτην καὶ φρικτοτάτην θάνατον. Hinc *Lowthius* nostro loco vel legendum φρικτοτέραν vel delendas esse putat voces πάσης τραγικῆς ἀκοῆς. Sed certe hoc temere statuit V. D., nisi forte iisdem plane verbis h. l. utendum fuisse Eusebio quibus in historia ecclesiastica, censendum sit. Amat autem noster ad exprimendam rei cuiusdam insolentiam et horrorem usurpare eiusmodi locutiones qualis est illa πάσης τραγικῆς ἀκοῆς φρικτοτάτην κόλασιν. Ita in libro de martyr. Pal. c. IX. extr. προῦκιστο γὰρ, inquit, ἀγχιστα πυλῶν θέαμα παρὶς λόγου καὶ τραγικῆς ἀκοῆς μεῖζον. Vide plura eiusmodi a me observata ad h. l. T. III. p. 138 sq. Facilius autem φρικτοτέραν scribendum esse, *Lowthio* assentiarius. Sed vid. *Chrysost.* T. XII. p. 389. D. οὐ τί γένοιτ' ἂν ἀλογώτατον; ubi *Matthaei* (*Chrysost.* homill. Vol. II. p. 24.) similiter temere scribi

μενοι. Φυγαί δὴ αὐθις ἐπὶ τούτοις, ὡσπερ δὴ καὶ μικρῶ πρό-
 ιρον, τῶν θεοσεβῶν ἔγλιοντο ἀνδρῶν· καὶ πάλιν ἀγροί, καὶ
 πάλιν ἐρημίαι τοὺς τοῦ θεοῦ θεραπευτὰς ὑπεδέχοντο. Ἐπεὶ δὲ
 καὶ ταῦτα τοῦτον προὐχάριε τὸν τρόπον τῷ τυράννῳ, λοιπὸν
 τὸν πάντων ἀνακινεῖν διαγωγὸν ἐπὶ διάνοιαν ἐβάλλετο· ἐκράτει τε
 γνώμης καὶ οὐδὲν ἐμποδῶν ἦν αὐτῷ μὴ οὐχὶ δι' ἔργων ἤδη χω-
 ρεῖν, εἰ μὴ³⁾ φθάσας τὸ μέλλον ὁ τῶν οικείων ὑπέρμαχος, ὡς
 ἐν σκότῳ καὶ τυκτὶ ζοφωδιστάτῃ φωστῆρα μέγαν ἐξέλαμψε τὸν
 αὐτοῦ θεράποντα Κωνσταντῖνον, ἐπὶ τὰ τῆδε χειραγωγήσας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Γ'.

Ὅπως Κωνσταντῖνος ὑπὲρ Χριστιανῶν διώκεσθαι μελ-
 λόντων ἐκινήθη.

Ὅς οὐκ εἶ· ἀνεκτὸν εἶναι συνιδῶν τὴν τῶν εἰρημένων ἀκοήν,
 τὸν σώφρονα συνάγει λογισμὸν, καὶ τὸ στερόδον τοῦ τρόπου τῆ
 συμφύτῳ φιλανθρωπίᾳ κερασάμενος, ἐπὶ τὴν ἄμυναν τῶν κατα-
 πονουμένων ἔσπευδε, κρίνας δεῖν εἶναι εὐσεβῆς καὶ ὄσιον, ἐκ-
 ποδῶν ἕνα ποιησάμενον, τὸ πλεῖστον τῶν ἀνθρώπων διασώσα-
 σθαι γίνος· πολλῇ γὰρ αὐτῷ χρωμένῳ φιλανθρωπίᾳ¹⁾, καὶ τὸν
 συμπαθείας ἀνάξιον²⁾ ἔλεοῦντε, τῷ μὲν μηδὲν γίνεσθαι πλεόν,
 τῆς τῶν κακῶν ἐπιτηδεύσεως μηδαμῶς ἀπαλλακτομένῳ, ἐπαύ-
 ξοντε δὲ μᾶλλον τὴν κατὰ τῶν ὑποχειρίων λύτταν, τοῖς δ' ὑπ'
 αὐτοῦ κεκακωμένοις μηδεμίαν εἶε σωτηρίας ἐλπίδα λείπεσθαι.
 Ταῦτ' ἐννοήσας ὁ βασιλεὺς, ἀνυπερθέτως δεξιᾶν ὀρέγειν σωτή-
 ριον τοῖς εἰς ἔσχατα κακῶν³⁾ ἐλληλοσίην ὤρματο. Τῆς μὲν οὖν

iubet ἀλογώτερον. *Hermann.* ad *Viger.* p. 718. Sed paulo post pro τού-
 των cum *Zimmerm.*, suadente eodem *Louthio*, scripsi πάντων, quod
 quamvis non legeretur in loco laudato histor. eccl., tamen scribendum
 esset. De voce κατακρευοργούμενοι, iis quae monui ad hist. eccl.,
 add. *Falckenar.* et *Wesseling.* ad *Herodot.* VI, 75, 65. VII, 181, 84.]
 — 3) [Ἦδη μὴ *Steph.*]

Cap. III. 1) Πολλῇ γὰρ αὐτῷ χρωμένῳ φιλανθρωπίᾳ. In lib. X,
 unde haec ad verbum transscripta sunt, pro voce πολλῇ legitur μόνη,
 quod rectius videtur. Mallet etiam scribere αὐτοῦ χρωμένου, nisi forte
 daivus casus sumi potest pro ablativo absoluto. — 2) [Μὴ ἄξιον *Ion.*]
 — 3) [*Εἰς ἔσχατα κακῶν.* Cf. II, 71. εἰς τοσοῦτον — ἀτοπίας. *Sozomen.*
H. E. III, 14. p. 116 sq. ed. *Reading.* ἐπὶ τοσοῦτον δὲ θαυματουργίας προελ-
 θῆν. Ita enim legendum pro θαυματουργίας. *Ibid.* III, 15. ἐπὶ τοσοῦτον
 ἔλθε σοφίας. *Zosim.* hist. III, 9, 6. ed. *Reitemeier.* εἰς τοσοῦτον ὀργίς
 τε καὶ ἀλαστονίας ἐνέχθη. IV, 59, 4. εἰς τοῦτο κατῴστη σχήματος εἰ εἰς
 τοῦτο τύχης *ibid.* *Lobeck.* ad *Phryn.* p. 280 sq. *Matthias* ausführliche

στρατιωτικῆς ἐξοπλίσεως τὴν συνήθη παρασκευὴν ἐποιεῖτο, ἤθροιστό τε αὐτῷ πᾶσα φάλαγξ πεζοῦ τε καὶ ἵππικου τάγματος ἤγειτο δ' ἐπὶ πάντων τὰ τῆς ἐπὶ τὸν θεὸν ἀγαθῆς ἐλπίδος, διὰ τοῦ προλεχθέντος σημείου, σύμβολα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ'.

Ὅτι Κωνσταντῖνος μὲν παρεσκευάζετο μετ' εὐχῶν, Δικίνιος δὲ μετὰ μαντιῶν εἰς πόλεμον.

Εὐχῶν δ' εἶποτε καὶ νῦν αὐτῷ δεῖσθαι, καλῶς ἐπιστάμενος, τοὺς τοῦ θεοῦ ἱερέας ἐπήγετο· συνεῖναι τ' αὐτῷ καὶ παρῆναι διὰ παντός¹⁾, ὡσπερ τινὰς ψυχῆς ἀγαθοῦς φύλακας²⁾, τούτους δεῖν ἠγούμενος. Ἐνθεν εἰκότως ὁ τὴν τυραννίδα προβεβλημένος³⁾, πυθόμενος Κωνσταντίνῳ⁴⁾ τὰς κατ' ἐχθρῶν νίκας μὴδ' ἄλλως ἢ τοῦ θεοῦ συμπράττοντος πορίζεσθαι, συνεῖναι τ' αὐτῷ καὶ παρῆναι διαπαντός τοὺς εἰρημένους, καὶ τό γε τοῦ σωτηρίου πάθους σύμβολον αὐτοῦ τε καὶ τοῦ παντός καθηγήσασθαι στρατοῦ· ταῦτα μὲν γέλωτος ἄξια ὑπελάμβανεν, ἅμα χλευάζων αὐτὸν καὶ βλασφήμοις διασύρων λόγοις, αὐτός τε θεοπρόπους⁵⁾ καὶ μάντιες Αἰγυπτίων, φαρμακεῖς καὶ γόητας, θύτας τε

Grammatik §. 341. 4. §. 442. 3. Neque dubito equidem quin apud Zosim. I, 6, 3. cum Steph. et Sylburg. legendum sit εἰς ἰσχυτον ὁμότητος quamvis *Reitemeierus* ex Leuncl. et Pal. scripserit εἰς ἰσχυτὴν ὁμότητος. Nam Zosimus nunquam ita loquitur, contra semper fere illo modo. Vid. I, 8, 3. 15, 2. 37, 3. II, 42, 2. 48, 3. IV, 25, 7. 32, 1., ubi εἰς ἰσχυτον κινδύνου, κικουῦ, ἀπωλείας legitur. Cf. III, 7, 8. εἰς ἰσχυτὴν στενοχωρίαν. III, 15, 8. πρὸς ἰσχυτον κικόν.]

Cap. IV. 1) [Διὰ παντός omittit Steph.] — 2) Ὡσπερ τινὰς ψυχῆς ἀγαθοῦς φύλακας. Alludit ad vocem σωματοφύλακας. Quomodo igitur imperatores quosdam milites ad custodiam corporis sui semper secum habebant, sic Constantinus episcopus quasi quosdam animae custodes, ubique sibi adesse voluit. Porro post vocem ἐπιεῖλετο punctum apponendum est ex codice Regio et Fuk. quod Christophorsonus non animadvertit. Ceterum in codice Fuk. Turnebi ac Savillii rectius scribitur ἐπήγετο. Paulo post in codice Fuk. scribitur πυθόμενος Κωνσταντίνον τὰς κατ' ἐχθρῶν νίκας μὴ ἄλλως, ἢ τοῦ θεοῦ συμπράττοντος πορίζεσθαι. Rectius meo quidem iudicio. — 3) [Τὴν τυραννίδα προβεβλημένος Val. simpliciter *tyrannus* vertit, Stroth. *der Tyrann*. Sed vertendum potius: „ille qui tyrannide ad se defendendum utebatur.“ Opponuntur praecedentia: τοὺς τοῦ θεοῦ ἱερέας — ἠγούμενος. Cf. *Dorville* ad Chariton. p. 602. Recte autem infra c. XVI. νεκρῶν εἰδῶλα — προβεβλημένοι vertit ipse Val.: „nescio quae mortuorum simulacra — *praesidii causa praeferentes*.“ Male Stroth. simpliciter: „*trugen vor sich her*.“ Cf. sequentia: ὁ δ' — *πυρέταττε*. II, 55. III, 1 ext.] — 4) [Κωνσταντίνον Cast.] — 5) Αὐτός τε θεοπρόπους. Scribendum est αὐτός δέ. Quoniam codices nostri nihil mutant, nisi quod pro θεοπρό-

καὶ προφήτας ὧν ἠγεῖτο θεῶν, περὶ ἑαυτὸν ἐποίησ' κῆρυκα
 θυσίαις οὓς δεῖν ᾤετο⁶), θεοὺς μελισσομένους, διηρώτα ὄπη
 αὐτῶ τὰ τῆς ἐκβάσεως τοῦ πολέμου χωρήσειεν. Οἱ δ' ἀδελφί-
 τως⁷) ἐχθρῶν νικητὴν εἶσθαι καὶ τοῦ πολέμου κρατεῖν⁸) συμ-
 φώνως εἶπον, μακραῖς ἐπῶν καλλιπέλαις τῶν ἀπανταχοῦ χρη-
 στηρίων τοῦτο προῖσχομένων⁹) ὄνειροπόλος⁹) δὲ διὰ τῆς τῶν
 ὀρνίθων πτήσεως σημαίνεσθαι αὐτῶ τὰ αἴσια προὔλεγον, καὶ
 θύται τὰ ὅμοια τῆν τῶν σπλάγγων αἰνίττεσθαι κίνησιν ἐδή-
 λουν. Ἐπαρθεῖς δῆτα ταῖς τούτων ἀπατηλαῖς ἐπαγγελίαις, σὺν
 πολλῶ θράσει προῆει ταῖς παρεμβολαῖς¹⁰), οἷός τε ἦν, παρκα-
 τήτων.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε'.

Ὅσα Δικέλιος ἐν τῇ ἄλσει θύων, εἶπε περὶ τῶν εἰδῶλων
 καὶ τοῦ Χριστοῦ.

Μέλλων δέ γε τοῦ πολέμου κατάρχειν, τῶν ἀμφ' αὐτὸν
 ὑπασπιστῶν, τῶν τε τετιμημένων φίλων τοὺς ἐγκρίτους, εἰς
 τινα τῶν αὐτοῖς νενομισμένων ἱερῶν συνεκάλει¹). Ἄσος δ'
 ἦν ἐπιρρύτον καὶ ἀμφιλαφές· παντιοῖα δ' ἐν τούτῳ γλυφαῖς λί-
 θων ἀγάλματα ὧν ἠγεῖτο θεῶν, ἴδρυτο. Οἷς κηρούς ἐξάψας²)
 καὶ τὰ συνήθη θυσάμενος, τοιόνδε λόγον ἀποδοῦναι λέγεται³):
 „Ἄνδρες φίλοι καὶ σύμμαχοι⁴), πατριοὶ μὲν οἶδε θεοὶ, οὓς ἐκ

πος Fuk. habet *θειοπράεις*, schedae vero *θειοπρεκίς*. — 6) Οὓς δεῖν
 ᾤετο θεοὺς. Scribendum videtur οὓς δεῖ, vel certe uno verbo οὓς διανοῖστο.
 — 7) Οἱ δ' ἀδελφίτως. In Regio codice legitur οἱ δ' ἀδελφίτως. Scribo
 ἀδελφίτως, id est, sine controversia. In codice Fuk. Savil. ac Turnebi
 scribitur ἀναντιφάτως. [Reading. in Varr. Lectt.: „οἱ δ' ἐχθρῶν in vet. codl.“]
 — 8) Πολέμου κρατεῖν. Scribendum videtur καὶ πολέμου κρατῆσαι προὔ-
 λεγον, συμφώνως αὐτῶ ταῦτα, μακρῶς τε ἐπῶν καλλιπέλαις τῶν ἀπανταχοῦ
 χρηστηρίων προῖσχομένων. Sic totus hic locus restituendus est. In codice
 Fuk. ita scribitur: καὶ τοῦ πολέμου κρατῆσαι συμφώνως εἶπον· μακρῶς ἐπῶν
 καλλιπέλαις τῶν ἀπανταχοῦ χρηστηρίων τοῦτο προῖσχομένων. Optime. —
 9) Ὀνειροπόλος δέ. Post has voces, quae sequuntur usque ad τὰ ὅμοια,
 desunt in MS. Regio, et ad marginem addita sunt recentissima manu.
 Quod si coniecturam indulgere licet, scribendum puto ὄνειροπόλος δὲ καὶ
 θύται τὰ ὅμοια, etc. Turnebus in suo codice emendaverat οἰωνοπόλος.
 In codice Fuk. et Savillii scriptum est ὄνειροπόλος δὲ διὰ τῆς, etc. — 10)
 Ταῖς παρεμβολαῖς. In codice Fuk. hic locus ita scribitur: σὺν πολλῶ θράσει
 προῆει· τὰς παρεμβολὰς ὡς οἶον τε ἦν, παρκατῆτων. Quae lectio et distin-
 ctio non displicet: τὰς παρεμβολὰς παρκατῆτειν est *castra metari*. [Zimm-
 τὰς παρεμβολύς.]

Cap. V. 1) [Συνεκάλει τόπον Steph.] — 2) Οἷς κηρούς ἐξάψας.
 Mos gentilium fuit cereos accendere autē statuas deorum, ut notavi ad lib.
 XIII. Aimm. Marcellini. — 3) [Τοιόνδε — λέγεται. Vid. Schmidt Hand-
 buch der christlichen KG. T. II. p. 10.] — 4) Καὶ σύμμαχοι. Improprie
 F'

προγόντων τῶν ἀνεκαθεν παρεληφότες σέβειν, τιμῶμεν· ὁ δὲ τῆς ἐναντίας ἡμῖν ἐξάρχων⁵⁾ παρατάξιως, τὰ πάτρια παρασπονδήσας, τὴν ἄθεον εἴλετο δόξαν, οὐκ οἶδ' ὀπόθεν ξίνον τινὰ πεπλανημένως περιέπων θεόν, αἰσχρῶ τε τούτου σημεῖον τὸν οἰκεῖον καταισχύνας στρατόν⁶⁾· ᾧ κεκοιθῶς, ὀρμᾶται οὐ πρὸς ἡμᾶς, καλὸν δὲ πρότερον πρὸς αὐτούς οὖς παρέβη θεοὺς, ἀράμενος τὰ ὄπλα. Ὁ δὴ οὖν παρῶν ἐλέγξει καιρὸς τὸν τῇ δόξῃ πεπλανημένον, θεοῖς τοῖς παρ' ἡμῖν καὶ τοῖς παρὰ θατέρω μίρει τιμωμένοις βραβεύων. Ἡ γὰρ ἡμᾶς ἀποδείξας νικητῆς, δικαιοτάτα τοὺς ἡμετέρους θεοὺς σωτήρας καὶ βοηθοὺς ἀληθεῖς ἐπίδειξε· ἢ εἰ κρατήσῃ τῶν ἡμετέρων πλείστων γε ὄντων, καὶ τέως⁷⁾ τῷ πλήθει κλειονεκτούντων, εἴ τις⁸⁾ οὗτος οὐκ οἶδ' ὀπόθεν ὠρμημένος ὁ Κωνσταντίνου θεός, μηδεὶς λοιπὸν ἐν ἀμφιβόλῃ τιθέσθω, τίνα δέοι θεὸν σέβειν, προσχωρεῖν δὲ τῷ κρατοῦντι, καὶ τούτῃ τῆς νίκης τιθέσθαι τὰ βραβεῖα. Καὶ εἰ μὲν ὁ ξένος καὶ νῦν⁹⁾ γελώμενος ἡμῖν, κρείττων φανείη, δεῖ

dicitur ab Eusebio pro σοστρατιῶτα. — 5) [Ἐξάρχων Ἰον. Inferius pro δικαιοτάτα idem δικαιοτάτους.] — 6) Καταισχύνας στρατόν. Codex Fuk. habet καταχῶας. Et paulo post ὀρμᾶται νῦν πρὸς ἡμᾶς· πολυπρότερον δέ. Rectius ni fallor. — 7) Καὶ τέως τῷ πλήθει. Vocem τέως omisit Christophorus, in qua tamen tota vis sententiae posita est. Significat enim Licinius, deos suos in praesentia quidem numero vincere, brevi autem vi ac potentia superiores fore. Ioannes Portesius, ineptus alioquin interpret, huius vocis interpretationem non omisit. Sic enim vertit: *numero quidem adhuc potiores*. Mox lego εἰς τις οὗτος, ut Turnebus ad oram sui codicis emendavit. — 8) [Ἐἴ τις. Magnopere blanditur quod bene coniecit Turnebus ad h. l., εἰς τις. Quod si scribendum ducatur, non simul an sit deus ille quem Constantinus pro deo colat, dubitat Licinius, sed simpliciter fortius obscuram illius dei originem significat, ita ut vertendum sit, quemadmodum ipse Val. vertit: „*unus ille nescio unde profectus Constantini deus*.“ Vide quae animadverti de illo εἰς τις ad Euseb. H. E. VI, 5. T. II. p. 158 sqq. VIII. prooem. not. 2. Adde quod εἰς τις commendatur verbis quae paulo ante leguntur: οὐκ οἶδ' ὀπόθεν ξίνον τινὰ πεπλανημένως περιέπων θεόν, ubi similiter nullum dubitationis quin sit deus ille Constantini, deus, vestigium. Contra Stroth. vertit: „*jener vorgebildete Gott Constantins.*“] — 9) Καὶ νῦν γενομένος. Idem est, ac si diceret: ὁ χθὲς καὶ πρότερον γενομένος. Irridet Constantini deum Licinius, quod et peregrinus esset et novus. Nam inter deos quidam patrii habebantur, quidam peregrini. Et patrii quidem dii religionis vetustate commendabantur. Peregrini vero novi erant, utpote nuper adsciti. Cicero in II. de legibus: *Novos vero deos, et in his colendis nocturnas pervigilaciones sic Aristophanes facetissimus poeta veteris comediae vexat, ut apud eum Sabazius et alii quidam dii peregrini iudicati e civitate eiiciantur*. Locus Aristophanis quem intelligit Cicero, erat in comedia Lemniis, ut docet Suidas in v. ᾧ νῦν θεῖον βῆμοι. Erat certe Athenis ingens turba novorum ac peregrinorum deorum, quos ξένους seu ξενικούς θεοῖς vocabant. Eorum nomina ac series contexuerat Apollophanes poeta in Cretensibus, teste Hesychio in voce θεοὶ ξενικοί. Menander rhetor seu potius Alexander in methodo generis demonstrativi pag. 612.

πρὸς ἡμᾶς αὐτὸν γνωρίζειν τε καὶ τιμᾶν, μακρὰ χαίρειν τοῦ-
 τοις¹⁰⁾ εἰπόντας ὡς μάτην τοὺς κηροὺς ἐξάπτομεν· εἰ δ' οἱ
 ἡμέτεροι κρατήσειαν, ὃ δὴ οὐκ ἀμφισβάλλεται, μετὰ τὴν ἔνταν-
 θοῖ νίκην ἐπὶ τὸν κατὰ τῶν ἀθίων πόλεμον ὀρμῶμεν.“ Ὁ μὲν
 δὴ τοῖς παροῦσι ταῦτα προειλέκτο· ἡμῖν δὲ τοῖς εἰς ταύτην
 κεκλημένους τὴν γραφὴν¹¹⁾, οἱ τῶν λόγων αὐτήκοοι, τῆς τούτου
 μικρὸν ὕστερον μετεδίδουσαν γνώσεως. Καὶ δὴ τοιοῦτους διεξελ-
 θῶν λόγους, ἠγεισθαι τῆς συμβολῆς παρήγγελλε τὰ στρα-
 τιωτικά.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ε'.

Φαντασίαι κατὰ τὰς ὑπὸ Λικίνιον πόλεις, ὡς τῶν Κωνσταντίνου στρα-
 τευμάτων διεξιόντων.

Τούτων δὲ πραττομένων, φάσμα τι λόγου κρείττον ἀμφὶ
 τὰς ὑπηκόους τῷ τυράννῳ πόλεις ἄφθαι φασιν· ὀπλιτῶν γὰρ
 τῶν ὑπὸ Κωνσταντίνου ὄρῃν ἐδόκουν διάφορα τάγματα, ἐν
 αὐταῖς μέσαις ἡμέραις διερχόμενα τὰς πόλεις, ὡσανεὶ κεκρατη-
 γότα τῆς μάχης· καὶ ταῦτ' ἐβλέπετο, μηδεὶός που τῇ ἀληθείᾳ
 μηδαμῇ φαινομένου, θειοτέρῃ δὲ καὶ κρείττονι δυνάμει, τῆς
 φανείσης ὄψεως τὸ μέλλον εἶσεσθαι προφαινοῦσης. Ἐπεὶ δὲ τὰ
 στρατιωτικά συμβολῆς ἤπτετο, προκατῆρχε τοῦ πολέμου ὃ τὰς
 φιλικὰς διαφύξας συνθήκας· ἔνταῦθα δὴ Κωνσταντίνος θεὸν
 σωτήρα τὸν ἐπὶ πάντων ἐπικαλεσάμενος, σύνθημά τε τοῦτο
 δοὺς τοῖς ἀμφ' αὐτὸν ὀπλίταις, πρώτης ἐκράτει παρατάξεως¹⁾.

notat quosdam deos antiquiores, quosdam recentiores dici: οἱ μὲν γὰρ
 παλαιότεροι, οἱ δὲ νεώτεροι λόγοιαι τῶν θεῶν. At Portesius, eumque se-
 cutus Christophorsonus, male hunc locum interpretati sunt, quorum error
 hic natus est, quod non viderunt adverbium ὄνν idem interdum signifi-
 care quod *nuper*, ut notavi ad lib. IV. historiae ecclesiasticae. Et haec
 quidem prius notaveram, secutus editionem Genevensis. Postea vero
 didici, in editione Roberti Stephani et in MS. codicibus legi καὶ ὄνν γελώ-
 μενος. Quam scripturam cum secuti sint interpretes, minime culpandi
 sunt. — 10) [Τούτοις pro οὕτως dedi cum Cast. Zimm.] — 11) Ταύ-
 τῃν κεκλημένους τὴν γραφὴν. In libro Moraei ad marginem emendatur
 ποιοῦντοίς, quomodo loquitur Eusebius infra cap. VIII. Paulo ante in
 eodem Moraei libro recte emendatum est: μακρὰ χαίρειν τοῦτοις εἰπόντας.
 In codice Fuk. scriptum inveni: ἡμῖν δὲ τοῖς εἰς ταύτην κεκλημένους τὴν
 γραφὴν, recte.

Cap. VI. 1) Πρώτης ἐκράτει παρατάξεως. Primum proelium inter
 Constantinum ac Licinium fuit in Pannonia apud Cibalas, quod optime
 describit Zosimus in lib. II. et auctor excerptorum de gestis Constantini.
 Contigit haec pugna Volusiano 2. et Aniano Coss. 8. Idus Octobris, ut

εἶτ' αὖκ. εἰς μακρὸν δευτέρας. συμβολῆς²⁾ κρείττων ἦν, καὶ κρείττωνων ἤδη νικητηρίων ἐτύγγανε, τοῦ σωτηρίου τροπαίου προπομπεύοντος τῆς ἀμφ' αὐτὸν γάλαγος.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ζ'.

Ὅτι ἐν πολέμοις, ὅπου σταυροειδὲς σημεῖον παρῆν, ἐκεῖ τὰ τῆς εὐχῆς ἐγένετο.

Ἐνθα δ' οὖν ἀνεφάνη τοῦτο¹⁾, φυγὴ μὲν τῶν ἐναντίων ἐγένετο, δίωξις δὲ τῶν κρατούντων· ὃ δὴ συνιδὼν ὁ βασιλεὺς, τοῦ οἰκείου στρατοῦ εἶπεν τι τάγμα κεκμηκός. ἑώρα, οἶονεῖ τι

scribitur in fastis Idatii. Quibus cōsentit Sigonius in libro III. de occidēntali imperio. Male in chronico Eusebii bellum Cibalense confertur in annum septimum Constantini, cum id gestum sit anno 8 eius imperii. Immo nonus iam annus imperii Constantini agebatur, si rem ad exactos calculos revoces. Nonus quippe annus imperii Constantini coepit octavo Calend. Augusti, Volusiano II. et Anniano Coss. Aurelius Victor de bellis inter Licinium et Constantinum sic scribit: *Ita potestas orbis Romani duobus quaesita, qui quamvis per Flavii sororem nuptam Licinio connexi inter se erant, ob diversos mores tamen anxie triennium congruere quivere*, etc. Qui locus Idatianos fastos aperte confirmat. Alioqui ex Eusebiani chronici sententia dicendum esset *biennium*. Corrigendus est etiam Europij locus in libro X. qui sic vulgo editus est: *Ac primo eum in Pannonia, secundo ingenti apparata bellum apud Cibalas instruentem, repentinus oppressit*, etc. Delenda est absque dubio vox *secundo*, quae ab imperito librario adiecta est. Primum enim Constantini adversus Licinium proelium fuit apud Cibalas, ut supra ostendī. Deinde ridiculum esset dicere, primum proelium fuisse in Pannonia, secundum apud Cibalas, cum Cibalae urbs sit Pannoniae. Sed et Peanius, qui Eutropium Graece vertit, vocem illam *secundo* non agnoscit, ut ex interpretatione eius apparet. Orosius tamen et auctor historiae miscellae, vulgatam Eutropij scripturam secutus est. Sic enim habet: *Constantinus Licinium sororis suae virum in Pannonia primum vicit, deinde apud Cibalas oppressit*. [Cf. *Manso* Leben Constantins des Grossen p. 53 sqq. p. 363. et supra I, 48. not. 2. I, 52. not. 1.] — 2) *Δευτέρας συμβολῆς*. Secunda haec pugna Constantini adversus Licinium, in Thracia facta est, ut docet Zosimus. Sed Zosimus locum ipsum non dicit, auctor vero excerptorum de gestis Constantini, in campo Mardienti pugnatum esse scribit. Verum hic locus perinde nobis ignotus est. Porro haec pugna eodem anno contigit quo Cibalensis, ut ex narratione Zosimi et auctoris illius ignoti colligitur. Quod quidem etiam hoc argumento demonstrari potest. Post hoc proelium pace inter Constantinum et Licinium facta, consules sequenti anno facti sunt Constantinus et Licinius, et in occidente quidem annus ille inscriptus est Constantino IV. et Licinio IV. Coss., in orientis autem partibus Licinii nomen praepositum est hoc modo: Licinio August. IV. et Constantino Aug. IV. Coss. ut legitur in excerptis de gestis Constantini. [Cf. *Zosim. II, 22. Gibbon* Geschichte des Verfalls des R. R. übersetzt von Schreiter T. III. p. 87 sqq. *Manso* l. I. p. 58 sqq. p. 367 sq.]

Cap. VII. 1) [Ἐνθα — τοῦτο. Cf. Die Bekehrung Constantins aus dem Englischen des *Edw. Gibbon* p. 38 sq. **] (Uebersetzung von Schreiter T. IV. p. 381. not. 36.): „Eusebius (in *Vit. Const. L. II. c. 7. 8. 9.*)

πητικὸν ἀλεξίφάρμακον, ἐνταυθοῖ τὸ σωτήριον τρόπαιον παρέϊ-
μι διεκελεύετο· ὃ παραντίκα συνανέβαινε νίκη, ἀλκῆς καὶ
βίης σὺν θείᾳ τιμῇ μοίρα δυναμούσης τοὺς ἀγωνιζομένους.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Η'.

Ὅτι πενήκοντα τὸν σταυρὸν φέρειν ἐξελήχθησαν.

Διὸ δὴ τῶν ἀμφ' αὐτὸν ὑπασπιστῶν τοῖς καὶ αἵματος
ισχυῖ καὶ ψυχῆς ἀρετῇ καὶ θεοσεβείας τρόποις ἐγκρίτοις, μόνη
τῇ τοῦ σημείου διακαλῶ προσκαρτερεῖν ἐκέλευσεν· ἦσαν δ' ἄν-
δρες τὸν ἀριθμὸν οὐχ ἥττους πενήκοντα¹⁾ οἷς οὐδὲν ἕτερον ἦν
μόνον, ἢ κυκλοῦν καὶ περιέπειν δορυφορίᾳ τὸ σημεῖον, ἀμοι-
βαίως ἐκάστου αὐτὸ ἐπὶ τῶν ὤμων φέροντος²⁾. Ταῦτα βασι-
λεὺς αὐτὸς, τοῖς τὴν γραφὴν ποιουμένοις, ἐπὶ καιροῦ σχολῆς
μακροῦ τῶν πραγμάτων ὑατερον ὑψηλεῖτο, προστεθείς καὶ τε
μνημονευθῆναι ἄξιον τῷ διηγήματι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Θ.

Ὅτι τῶν σταυροφόρων ἀνυπόβη μὲν ὁ φυχῶν, ἃ δὲ πῶστες
καρμεύσας, ἐσώθη.

Ἐγὼ γὰρ ποτ' ἐν μέσῃ τῇ τοῦ πολέμου ἀμβολῇ, κτύπου
καὶ ταραχῆς ἀθρόας διαλαβούσης τὸ αἰρατωτικὸν, τὸν ἐπὶ
τῶν ὤμων φέροντα τὸ σημεῖον ὑπὸ δειλλας ἐκ ἀγωνίᾳ¹⁾ γενέ-

*führt das Labarum zwar schon vor dem Italiänischen Feldzug ein;
allein seine Erzählung scheint doch anzudeuten, dass es an der Spitze
der Armee nicht eher sey gesehen worden, als bis Constantin sich
zehn Jahre hernach für einen Feind des Licinius und Retter der
Kirche erklärte.“]*

Cap. VIII. 1) Ἦσαν δ' ἄνδρες πενήκοντα. Hos satellites quibus
Constantinus curam labari in proeliis commisit, Grethserus in lib. II. de
cruce cap. 40. eodem esse ait qui praepositi laborum dicuntur in codice
Theodosiano, id est τῶν λαβόρων. Nam λάβωρον Graeci dicebant, quod
liberantibus agminibus auxilio esset, teste Sozomeno. [Cf. Valerius ad
Sozomen. H. E. I, 4. Frustra autem adhuc originem et significationem
vocis λάβωρον s. λάβαρον constituere studuerunt VV. DD. Vid. *Du Cange*
Glossar. med. et infim. Latin. sub v. *Labarum* et *Gothofredus* ad cod.
Theodos. T. II. p. 142. Cf. *Suicer*. thes. T. II. p. 204. Die Bekehrung
des Kaisers Constantin aus dem Englischen des *Edw. Gibbon* p. 36 sq.
Manzo Leben Constantins p. 321.] — 2) [*Βυστάζοντας* Cast. Mox idem
post γρυφήν addit ἡμῖν.]

Cap. IX. 1) [Ἐν ἀγῶνι Steph. Vide quae annotavi ad Euseb. H. E.
VIII, 1.] — 2) Ὁ δ' ὑποβίς. Veram huius loci scripturam nobis aperuit

σθαι, κἀκαίτε μεταπαράδουσαι αὐτὸ ἑτέρω, ὡς ἂν διαφύγοι τὸν πόλεμον. Ὡς δ' ὁ μὲν ὑποδέδεκτο, ὁ δ' ὑπεκβάς²⁾, ἐκτός ἐγένετο τῆς τοῦ σημείου φυλακῆς, βέλος ἀκοντισθέν αὐτοῦ κατὰ τῆς νηδύος πηγνυται, καὶ τὴν ζωὴν ἀφαιρεῖται αὐτοῦ. Ἄλλ' αὐτὸς μὲν ἀειλάς καὶ ἀπιστίας δίκην ἐκτίσας, ἐνταυθοῖ νεκρὸς ἔκειτο· τοῦ δὲ τὸ σωτήριον τροπαῖον αἰωροῦντος, ζωῆς ἐγένετο φυλακῆριον, ὡς πολλάκις βελῶν κατ' αὐτοῦ πρμπομένων, τὸν μὲν φέροντα διασωῆσθαι, τὸ δὲ τοῦ τροπαίου δόρυ θέχεσθαι τὰ βαλλόμενα. Καὶ ἦν γε τοῦτο παντὸς ἐπέκεινα θαύματος, πῶς³⁾ ἐν βραχυτάτῃ περιφερείᾳ τοῦ δόρατος ἰκνούμενα τὰ τῶν πολεμίων βέλη, ἐν αὐτοῦ μὲν πηγνύμενα κατεπίερετο, ἡλευθέρου δὲ θανάτου τὸν φέροντα, ὡς μηδὲν ἄπτεσθαι τῶν ταύτην ποιουμένων τὴν διακονίαν πάποτε. Οὐχ ἡμέτερος δ' ὁ λόγος, ἀλλ' αὐτοῦ πάλιν βασιλείως, εἰς ἡμετέρας ἀκοὰς πρὸς ἑτέροις καὶ τοῦτον ἀπομνημονεύσαντος· ὃς ἐπειδὴ θεοῦ θυνάμει τὰς πρώτας ἤρατο νίκας, ἐπὶ τὰ πρόσω λοιπὸν ἤλαυσε, τὸ στρατιωτικὸν ἐν τάξει κινήσας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι'.

Συμβολαὶ διάφοροι, καὶ Κωνσταντίνου νίκαι.

Τούτου δὲ τὴν πρώτην ὁρμὴν οἱ τῆς ἐναντίας¹⁾ προκατάρχοντες λήξεως οὐχ ὑποστάντες, ταῖν χειροῖν ῥίψαντες τὰ ὄπλα, προσεχώρουσαν τοῖς βασιλείως ποσίν· ὁ δὲ τοὺς πάντας σώους ὑπέδεχτο, τῇ τῶν ἀνδρῶν ἀσμενίζων σωτηρίᾳ. Ἄλλοι δ' ἐπὶ τοῖς ὄπλοις μέιναντες, ἐνεχείρουν τῇ τοῦ πολέμου συμβολῇ· οἷς ἐπειδὴ πρὸς φιλικὰς κλήσεις²⁾ προϊσχύμενος βασιλεὺς, οὐ³⁾ πειθομένους ἔγνω, τὸν στρατὸν ἤφιεν. Οἱ δ' αὐτίκα πῶτα δόντες, εἰς φυγὴν ἐτρέποντο. Εἶθ' οἱ μὲν αὐτῶν νόμφ πολέμου ἐκτείνοντο καταλαμβανόμενοι, οἱ δ' ἐπ' ἀλλήλους πίπτοντες, τοῖς οἰκείοις κατεβῆλλοντο ξίφεσιν.

codex Fuk. in quo legitur ὁ δὲ ὑπεκβάς. Non enim dubito quin Eusebius scripserit ὑπεκβάς. [Idem conicitur in cod. Cast. et praeunte Zimm. a nobis scriptum est.] — 3) [Ὡς pro πῶς Steph.]

Cap. X. 1) Τῆς ἐναντίας ὁρμῆν. Transposita sunt verba ut apparet, quae sic restituenda sunt: τούτου δὲ τὴν πρώτην ὁρμὴν οἱ τῆς, etc. Ut scribitur in codice Fuk. — 2) Πρὸς φιλικὰς κλήσεις. Scribendum puto φιλικὰς προσκλήσεις προϊσχύμενος. Id est, blandis et amicis verbis eos compellans. Porro quae in hoc capite narrat Eusebius, pertinere videntur ad primum proelium in campo Cibalense, de quo supra dixi. Idque confirmatur ex sequentibus. — 3) [Μὴ Cast. pro οὐ.]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Φυγή Λικιντοῦ καὶ γοητείας.

Ἐπὶ τούτοις ὁ τούτων ἐξάρχων, ἐπειδὴ τῆς παρὰ τῶν αἰματῶν ¹⁾ βοήθειας στερηθέντα συνείδεν ἑαυτὸν, φρουρὸν τ' ἦν αὐτῷ τὸ πλῆθος τῆς ἀνειλεγμένης αὐτῷ στρατείας τε καὶ συμμαχίας, ἣ τε ἂν ᾔετο θεῶν, ἔλπις τὸ μηδὲν πείρα διηλέγγετο, τῆνικαῦτα θρασυὰν αἰσχιστον ὑπομένει· φεύγων δῆτα δειβαίνων, ἐν ἀσφαλεῖ τ' ἐγένετο, τοῦ Θεοφιλοῦς μὴ κατὰ πόδας διώκειν τοῦς αἰκείοις ἐγκλειουμένου, ὡς ἂν τύχοι σοτηρίας ὁ φεύγων· Ἦλπιζε γάρ ποτε αὐτὸν συναισθόμενον οἱ κακῶν ἂν εἶη, λήξαι μὲν τῆς μανιώδους θρασυτήτος, ἐπὶ τὸν κρείττονα δὲ λογισμὸν μεταβαλίσθαι ²⁾ τὴν γνώμην. Ἄλλ' ὁ μὲν φιλανθρωπίας ὑπερβολῇ ταῦτα διενοεῖτο, ἀνεξικακεῖν τε ἤθελε, καὶ νέμειν τῷ μὴ ἀξίῳ συγγνώμην· ὁ δ' οὐκ ἀπέχετο μοχθηρίας, κακὰ δ' ἐπὶ κακοῖς σωρεύων, χειρόνων ἤπετα τολμημάτων· καὶ δὴ πάλιν γοητῶν κακοτέχνους ἐπιτηδεύμασιν ἐγχειρῶν ἐθρασύνετο· ἦν δὲ καὶ ἐπ' αὐτῷ, ὡς ἄρα ὁ Θεὸς ἐσκήρυνε τὴν καρδίαν αὐτοῦ, παλαιῶν τυράννων παραπλυσίως φᾶναι ³⁾.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ὅπως Κωνσταντῖνος ἐν σκηνῇ προσερχόμενος ἐνθα.

Ἄλλ' ἃ μὲν τοιοῦτοις ἐμπλέκων ἑαυτὸν, κατὰ βαραῖθρον ἀπωλείας ᾔθει· βασιλεὺς δ' ἐπεὶ ἑώρα δευτέρας αὐτῷ δεῖσθαι πολέμου παρατάξιως ¹⁾, τῷ αὐτοῦ σωτήρι τὴν σχολὴν ἀνείθεε, τοῦ μὲν σταυροῦ τὴν σκηνὴν ²⁾ ἐκτός καὶ πορῶραιάτω κηξάμενος,

Cap. XI. 1) Παρὰ τῶν αἰματῶν. Novo more αἰματίας pro militibus interpretat Eusebius. Erat quidem militia species quaedam servitutis temporariae. Quod etiam docet Suidas in voce Βετερίνος, παρὰ Ῥωμαίοις ὁ ἐκείνθις τῆς στρατείας· ἐπὶ αἰμοματίαν δὲ οὗτοι ἰδούλευον. Hinc est quod tirones notis quibusdam in cute signabantur tanquam servi. Missio quoque manumissioni respondebat. Non sine causa igitur Eusebius milites Romanos appellat αἰματίας. Quod si forte alicui displicet, in promptu est emendare τῶν αἰματῶν. — 2) [Μεταβαλίσθαι Cast.] — 3) [Ἦν φᾶναι. Vid. Exod. IX, 12.]

Cap. XII. 1) Δευτέρας πολέμου παρατάξιως. Ex his apparet, verum esse quod supra notavi ad c. X., illic scilicet Eusebius loqui de priore proelio quod ad Cibalas commissum est. [Cf. Valesius ad I, 52, not. 1.] — 2) Τοῦ σταυροῦ τὴν σκηνήν. De hoc tabernaculo quod Constantinus secum semper in expeditionibus circumferbat, scribit Sozomenus in lib. I. cap. 8.

ἀγνῆ δ' ἐνταυθοῖ χροίμενος καὶ καθαρᾷ διαίτη³⁾), τῷ τε θεῷ τὰς εὐχὰς ἀποδιδούς, κατ' αὐτὸν ἐκείνον τὸν παλαιὸν τοῦ θεοῦ προφήτην ὃν τῆς παρεμβολῆς ἐκτός πῆξασθαι τὴν σκηνὴν, τὰ θεῖα πιστοῦνται λόγια⁴⁾). Προσεκαρτέρουν δ' αὐτῷ βραχεῖς, οἱ πίστετε καὶ θεοσεβείας εὐνοίαι⁵⁾ παρ' αὐτῷ δεθοκίμασμένοι. Τοῦτο δ' αὐτῷ σύνηθες ἦν πράττειν, καὶ εἶποτε ἄλλοτε παρατάξει πολέμων ὠρμᾶτο συμβαλεῖν. Βραδύς μὲν γὰρ ἦν δι' ἀσφάλειαν, θεοῦ δὲ βουλῆ πάντα πράττειν ἤξιον. Ἐπὶ σχολῆς δὲ τῷ αὐτοῦ θεῷ τὰς ἰκετηρίας ποιούμενος, πάντως πού καὶ θεοφανείας ἐτύχχανεν· εἶθ' ὡσπερ θειοτέρα κινήθεις ἐμπνεύσει, τῆς σκηνῆς ἀνακηδήσας, ἐξαίφνης κινεῖν αὐτίκα τὰ στρατιωτικὰ καὶ μὴ μέλλειν, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς ὥρας ξιφῶν ἄπτεσθαι παρεκελεύετο. Οἱ δ' ἀθρόως ἐπιθέμενοι, ἠβηδὸν ἐκοπτον, ἴσθ' ἂν τὴν νίκην ἐν ὥρας ἀκαρεῖ ῥοπῇ⁶⁾ ἀπολαβόντες, τρόπαια καὶ ἐχθρῶν ἀνίστων ἐπινίκια.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Γ'.

Φιλανθρωπία περὶ τοὺς συλλαμβανομένους στρατιώτας.

Οὕτως μὲν δὴ βασιλεὺς ἄγειν ἑαυτὸν τε καὶ τὸν αὐτοῦ στρατὸν ἐν ταῖς τῶν πολέμων παρατάξεσι, καὶ πάσαι πρότερον εἰώθει, τὸν ἑαυτοῦ θεὸν πρὸ τῆς ψυχῆς αἰεὶ τιθέμενος¹⁾), καὶ ταῖς αὐτοῦ βουλαῖς πάντα πράττειν ἐθέλων, δι' εὐλαβείας τε τιθέμενος²⁾ τὸν τῶν πολλῶν θάνατον. Ἐνθεν οὐ μᾶλλον τῆς τῶν οικείων, ἢ τῶν ἐχθρῶν προϋνόει σωτηρίας. Διὸ καὶ

— 3) [Τῆ διαίτη Cast. Paulo post idem πιστοῦται.] — 4) [Ὁν τῆς παρεμβολῆς — λόγια. Alluili his ad Exod. XXXIII, 7., animadvertit Lowthius ad h. l.] — 5) Θεοσεβείας εὐνοίαι. Forte scribendum est εὐκρινεῖαι. — 6) Εἰς ὥρας ἀκαρεῖ ῥοπῇ. Codex Regius ἐς ὥρας. Scribo ἐν ὥρας ἀκαρεῖ ῥοπῇ, ut in libro Moraei ad marginem emendatum inveni, et sic codex Fuk. [Cf. Zosim. I, 57, 7. ἐν ἀκαρεῖαι, momento quasi temporis.] Paulo ante pro ἴσθ' ἂν lego εἰς ὅτ' ἂν, ut loqui solet Eusebius.

Cap. XIII. 1) [Τὸν ἑαυτοῦ — τιθέμενος perperam vertit Valesius: „quippe qui deum vitae suas semper anteponebat,“ cum idem potius sit quod τὸν ἑαυτοῦ θεὸν πρὸ ὀφθαλμῶν αἰεὶ τιθέμενος s. ἔχων. Vertendum igitur, ut recte observavit Lowthius: „quippe qui deum suum semper menti obversantem haberet.“ Cf. Iamblich. de Pythagor. vita c. XXX. p. 368. ed. Kiessl. αἰεὶ τίθεσθαι πρὸ τῆς διανοίας, ὡς ἐπιβλέποντας — ἀγωγῆν. Recte quoque Strothius: „Er hatte seinen Gott immer im Herzen.“ Cf. Constant. ad coet. sancti. c. XI. οἰκτῶν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες. V. C. I, 25. τὰς — λήξεις πρὸ ὀφθαλμῶν θέμενος.] — 2) [Δι' εὐλαβείας τιθέμενος i. e. εὐλαβούμενος. Vide quae observavi ad Euseb. H. E. VII, 24. T. II, p. 370. Sed Steph. habet εὐλαβεῖα τιθέ-

πρατήσασιν ἐν μάχῃ τοῖς οἰκείοις, τῶν ἀλόντων φριδῶ ποιεῖσθαι παρήνευε, μηδ' ἀνθρώπους ὄντας, τῆς ὁμογενοῦς φύσεως ἐν λήθῃ γίνεσθαι. Εἰ δὲ καὶ ποτε τῶν ὀπλιτῶν τοὺς θυμοὺς ἐκρατεῖς ἐώρα, χρυσοῦ δόσεις τούτους ἐχαλίλου, τὸν ζωροῦντὰ ἰνα τῶν πολεμίων, ὠρισμένη χρυσοῦ³⁾ τιμᾶσθαι προστάττων ἔλατῃ. Καὶ τοῦτο δέλεαρ ἀνθρώπων σωτηρίας ἢ βασιλείας εὐρατο σύνεσις, ὡστ' ἤδη μυρία καὶ αὐτῶν ἐσώζοντο βαρβάρων, χρυσῶ βασιλείως τὴν ζωὴν αὐτοῖς ἐξωνομένου.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Δ'.

Ἐπι περὶ τῶν ἐν σκητῇ προσευχῶν.

Ταῦτα μὲν οὖν καὶ τούτοις ἀδελφὰ μυρία, φίλα ἦν πράττειν βασιλεῖ κάλλοτε. Καπὶ τοῦ παρόντος δὲ συνήθως ἐφ' ἑαυτῷ πρὸ τῆς μάχης σκηνοποιούμενος, ταῖς πρὸς τὸν θεὸν εὐχαῖς τὴν σχολὴν ἀνειθίει· φαστῶν μὲν ἀπάσης καὶ τρυφηλῆς διαίτης ἀλλοτριούμενος, ἀσιτίαις δὲ καὶ κακώσεσι τοῦ σώματος πιέζων ἑαυτὸν, ταύτη τε τὸν θεὸν ἱκετηρίαις καὶ λιταῖς ἱλεούμενος, ὡς ἂν δεξιὸν αὐτὸν καὶ βοηθὸν ἔχοι, πράττει τε ταῦτα ἄπερ αὐτῷ θεὸς ἐμβάλλοι τῇ διανοίᾳ. Ἄλλ' ὁ μὲν αὐπνον¹⁾ ἐπομεῖτο τὴν ὑπὲρ τῶν κοινῶν φροντίδα, οὐ μᾶλλον τῶν οἰκείων, ἢ τῆς τῶν πολεμίων ὑπερευχόμενος σωτηρίας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Ε'.

Δικινίου περὶ φιλίας δόλος, καὶ εἰδωλολατρία.

Ἐπεὶ δ' ὁ μικρῶ πρόσθεν φυγὰς, εἰρωνεία¹⁾ καθυπεκρίνετο, φιλικὰς αὐθις ἀντιβολῶν σπείσασθαι δεξιὰς, καὶ ταύτας αὐτῷ παρέχειν ἤξιου ἐπὶ συνθηκῶν ὄροις βιωφελῶς καὶ τῷ παντὶ λυσιτελῶς προτεινομένηας. Ταῖς μὲν οὖν συνθήκαις²⁾

modus quod ut inusitatus haud scio an praeferrendum sit. Cf. *Viger. de idiot.* p. 295 sq. VII. edit. Herm.] — 3) [Ἐρισμένου χρυσοῦ Steph.]

Cap. XIV. 1) [Ἄπνος ὦν, pro αὐπνον Cast.]

Cap. XV. 1) [*Εἰρωνείαν* Cast. Paulo post Ion. ὑπεκρίνετο pro ἐπεκρίνετο.] — 2) Ταῖς μὲν οὖν συνθήκαις. Pacis condiciones hae fuerunt, ut Licinius quidem orientem, Asiam, Thraciam, Moesiam ac minorem Scythiam possideret, Dardania vero et Macedonia et Achaia, Pannonia quoque cum Moesia et Dacia Constantini ditioni accederet, ut narrat Zoësimus [II, 20.] et Sozomenus et auctor excerptorum de gestis Constantini. [Vid. *Gibbon* Geschichte des R. R. übers. v. Schreiter T. III. p. 92 sq.]

προθύμως ὑπακούειν ὁ δηλωθεὶς ὑπεκρίθητε³⁾, ὄσους βιβαιοῦν τὴν πίστιν· λαθραίων δ' αὐθις ὀπλιτῶν συνῆγε παρασκευῆν. Καὶ πάλιν πολέμου καὶ μάχης κατήρχε, βαρβάρους τ' ἄνδρας ἀνεκαλεῖτο συμμαχοῦς, θεοὺς τε ζητῶν περιῆει ἑτέροους, ὡς ἂν ἐπὶ τοῖς προτέροις ἠπατημένους. Καὶ τῶν αὐτῶν πρὸ μικροῦ περὶ θεῶν ὀμιληθέντων, οὐδέ μίαν ἐν νῆϊ κατεβάλλετο μνήμη; αὐτὸν τὸν ὑπέρμαχον Κωνσταντίνου θεὸν γνωρίζειν ἤθελε, πλείους δ' αὐτῶν καὶ καιότεροι γελώσας ἀνεζητοῦντο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι ε'.

Ὅπως μὴ ἀντιπολεμεῖν τῇ σταυρῇ Λιυίνιος παρήγει τοῖς στρατιώταις.

Ἐπ' ἔργῳ μαθῶν, ὁπόση τις ἦν θεϊκὴ καὶ ἀπόρρητος ἐν τῇ σωτηρίῳ τροπαίῳ δύναμις, δι' ἧς ὁ Κωνσταντίνου ἔμαθε στρατὸς κρατεῖν, τοῖς ἀμφ' αὐτὸν ὀπλίταις παρήγει, μηδαμῶς ἔξανατίας εἶναι τούτῳ, μηδ' ὡς ἔτυχεν, ἀπερισκέπτως¹⁾ ὄρῳ δι' αὐτῶν· δεινὸν γὰρ εἶναι ἰσχυρῶς, αὐτῶν τε ἐχθρὸν καὶ πολέμιον· διὸ χρῆναι φυλάττεσθαι τὴν πρὸς αὐτὸ συμβολήν. Καὶ δὴ ταῦτα συνταξάμενος, τῇ διὰ φιλανθρωπίαν ἐκνούντι καὶ τὸν κατ' αὐτοῦ θάνατον ἀναβαλλομένῳ, μάχῃ συμβαλεῖν ἔπεισεν. Οἶθε μὲν οὖν πολυπληθεῖα θεῶν θαυροῦντες, αὐν πολλῇ δυνάμει χερὸς στρατιωτικῆς ἐπήεσαν, νεκρῶν εἰδωλα θανόντων ἐν ἀψύχοις ἀγάμασι προβεβλημένοι. Ὁ δ' εὐσεβείας θώρακι περιπεφραγμένος, τὸ σωτήριον καὶ ζωοποιὸν σημεῖον, ὡσπερ τε φάβητρον καὶ κικῶν ἀμυντήριον, τῇ πλήθει τῶν ἐναντίων παρέτατε. Καὶ τίως μὲν ἐπειχε, φειδοῖ χρώμενος τὰ πρῶτα, ὡς ἂν μὴ πρότερος κατάρχοι, τῶν²⁾ περὶ ὧν πεποιήτο συνθηκῶν ἔνεκα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Ζ'.

Νίκη Κωνσταντίνου.

Ὡς δ' ἐπιμόνας ἔχοντας τοὺς ὑπεναντίους, ἤδη δὲ ξιφῶν ἀπτομένους ἑώρα, τηνικαῦτα διαγανακτήσας, βοῆ τε μιᾷ καὶ

Manso Leben Constantins p. 55 sq. h.] — 3) [Ἐπεκρίθητε κ. τ. λ. Haec de Licinio scripsit Eusebium, docent Gibbon Geschichte des R. R. T. III. p. 101 sq. Manso Leben Const. p. 58.]

Cap. XVI. 1) Ἀπερισκέπτως. In schedis Regiis ἀπεριβλέπτως legitur, quomodo etiam Turnebus ad oram sui codicis emendarat. Ita etiam codex Fuk. — 2) [Τῶν pro τοῦ Val. scripsi cum Cast. Zimm.]

ῥοπή¹⁾) πᾶσαν τὴν τῶν ἐναντίων ἐτροπούτο δύναμιν, ὁμοῦ τε
 τὰς κατ' ἐχθρῶν καὶ κατὰ θυμόνων ἀπεφίρετο νίκας.

Cap. XVII. 1) Βοή τε μὴ ῥοπή. Scribendum videtur βοή τε μὴ
 καὶ ῥοπή. Atque ita codex Fuk. et Sav. [Contra Zimmerm. ad h. l.:
 „Vide, inquit, an legendum sit ὄρεος μὴ ῥοπή.“ Cf. supra cap. XII,
 τὴν νίκην ἐν ὄρεος ἀκαρεῖ ῥοπή ἀπολαβόντες. 1, 22. ὡς μηδὲ χρόνου
 βραχυτάτης ῥοπήν χρητύσαντα. De laudib. Constant. c. X. V. C. IV,
 68. ὑπὸ μίαν κειροδὸν ῥοπήν. Euseb. Emesen. orat. III, p. 19. ed.
 Augusti (Elberfeld. 1829.) ἐν ῥοπή ὀφθαλμοῦ. Wetsten. ad 1 Corinth.
 XV, 52. T. II. p. 172. Et simile quid secutus videtur Val. vertens: „solo
 clamore ac minimo temporis momento.“ Sed emendatione Zimm., lon-
 gius illa praeterea a recepta scriptura recedente, haud opus esse puto et
 Stroth. vertit potius: „mit einem Ruf und Wink.“ Rectius tamen haud
 scio an interpretetis: „uno clamore atque impetu.“ Cf. infra c. XLVIII.
 μὴ ῥοπή τὴς ἀληθοῦς ἀρετῆς. De laudib. Constant. c. IX. μὴ ῥοπή Θεηλάτου
 παταγίδος. Boissonade ad Marin. p. 74.] Porro haec insignis Constantini
 victoria contigit Crispo ter et Constantino ter Coss. 5. Nonas Iulias iuxta
 Adrianopolim, ut legitur in fastis Idatii. At Baronius hoc proelium Had-
 rianopolitanum confert in annum Christi 318. quo Licinius V. et Crispus
 Coss. fuere. Cuius sententiam his argumentis ac testimoniis optimorum
 scriptorum subvertimus. Primus est Idatius, qui in fastis ita scribit: *Cris-
 po III. et Constantino III. Coss. his Coss. bellum Adrianopolitanum
 die 5. Nonas Iulias, et bellum Chalcedonense decimo quarto Calendas
 Octobres.* Eadem verba leguntur in chronico Alexandrino, sed sequenti
 anno, Paulino et Iuliano Coss. perperam adscribuntur. Cum Idatio con-
 sentit Aurelius Victor, qui de bellis inter Constantium et Licinium ita
 scribit: *Quo sane variis proeliis pulso, cum eum proreus opprimere
 arduum videretur, simul affinitatis gratia, recepti consortio, adsciti-
 que imperio caesarum communes liberi, Crispus, Constantinusque Plavia
 genuit, Licinianus Licinio. Quod quidem vis diuturnum, neque his
 qui assumebantur felix fore, defectu solis foedato, iisdem mensibus die
 patefactum. Itaque sexennio post, rupta pace, apud Thracas Licinius
 pulsus, Chalcedona concessit.* Creati fuerant caesares Crispus, Licinius
 et Constantinus, Gallicano et Basso coss. Calendis Martiis, ut scribit Idatius
 in fastis et auctor chronici Alexandrii, id est, anno Christi 317. Se-
 quente autem anno tenebrae fuerunt inter diem, hora 9. ut legitur in fastis
 Idatii. Quare fallitur Aurelius Victor, qui caesarum promotionem in
 eundem annum confert, quo defectus ille solis contigit. Nam defectus
 quidem solis contigit anno Christi 318., Crispus vero una cum Licinio et
 Constantino caesar creatus fuerat anno 317. natalis dominici. Recte tamen
 intervalla temporum numerat Aurelius Victor. Nam a defectu solis, qui
 contigit anno Christi 318., usque ad proelium Hadrianopolitanum sex om-
 nino sunt anni. His accedit Cedrenus, qui anno 19. imperii Constantini,
 sit Constantinum expeditionem suscepisse adversus Licinium. Annus enim
 nonus decimus Constantini cadit in consulatum tertium Crispi et Constans-
 tini, qui erat annus Christi 324. Ab hoc calculo parum abest Sigonius,
 qui pugnam Hadrianopolitanam assignat anno Christi 323. Severo et Ru-
 fino Coss. Eiusdem proelii Hadrianopolitani mentio fit in lege 1. codicis
 Theod. de veteranis, ubi Constantinus sic ait: *Veteranis qui ex die quinta
 Nonarum Iuliarum, cum prima per Thraciam victoria universo orbis
 illuxit, et qui postea apud Nicomediam nostram missionem meruerunt,
 certa per edictum indulgimus,* etc. Etenim proelium Hadrianopolitanum
 temporis sum est die quinta Nonas Iulias, ut scribit Idatius in fastis et auctor
 chronici Alexandrii. Verum mendosa est subscriptio huius legis. Pro-
 posita enim esse dicitur Licinio V. et Crispo Coss. Id est, anno Christi
 318. Quod Baronius ansam erroris praebet. Sed quis non videt scriben-

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Η'.

Λικινίου θάνατος, καὶ ἐπινίκια περὶ τούτου.

Ἐἶτ' αὐτὸν τὸν θεομισῆ καὶ τοὺς ἄμφ' αὐτὸν νόμῳ πη-
λέμου¹⁾ διακρίνας, τῇ προπούσῃ παρεδίδου τιμωρίᾳ. Ἀπή-
γοντό τ' αὐτῷ τῷ τυράννῳ καὶ ἀπώλλυντο, τὴν προσήκουσαν
ὑπέχοντες δίκην, οἱ τῆς θεομαχίας²⁾ σύμβουλοι· οἱ τε μικρὸν
ὑστερον³⁾ τῷ τῶν ματαίων ἐλπίδι μετεωρισθέντες, ἔργῳ τὸν
Κωνσταντίνου θεὸν παρελάμβανον, καὶ τοῦτον ἄρτι θεὸν ἀληθῆ
καὶ μόνον γνωρίζειν ἀνωμολόγουν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Θ'.

Φαίδροτῆτες καὶ πανηγύρεις.

Καὶ δὴ τῶν δυσσεβῶν ἀνδρῶν ἐκποδῶν ἡρμένων, καθαραὶ
λοισπὸν ἦσαν ἡλίου αὐγαὶ τυραννικῆς δυναστείας, συνήπτετό τε
πᾶσα ὄση τις ὑπὸ Ῥωμαίους ἐτύγγαν μοῖρα, τῶν κατὰ τὴν
ἐπίαν ἔθνῶν ἐνουμέων θατέρῳ μέρει· μίᾳ τε τῇ τοῦ παντός
ἀρχῇ ὡσπερ τιμὴ κεφαλῇ, τὸ πᾶν κατεκοσμεῖτο σῶμα, μοναρχ-
ικῆς ἐξουσίας διὰ πάντων ἡκούσης· λαμπραὶ τε φωτὸς¹⁾ εὐσε-
βείας μαρμαρυγαί, τοῖς πρὶν καθημένοις ἐν σκοτῷ καὶ σκιᾷ

dum esse Paulino et Iuliano Coss. ? His enim Coss. Nicomediam venit Con-
stantinus, post victum ac debellatum Licinium. Licinio vero V. et Crispo
Coss. Nicomedia parebat Licinio, eiusque imperii sedes erat. His igitur
Coss. Constantinus non potuit veteranis suis missionem ac privilegia in urbe
Nicomedia indulgere, cum ea civitas ipsius ditioni minime subiaceret.
Cum ergo Constantinus in ea lege *Nicomediam nostram* appellet, necesse
est legem illam datam esse dicamus Paulino et Iuliano Coss. [Cf. *Gibbon*
Geschichte des R. R. T. III. p. 110 sq.]

Cap. XVIII. 1) [*Νόμῳ πηλέμου διακρίνας*. Imo nulla lege et iu-
stitia. Vid. *Manso* *Leben Constantins* p. 63 sq. *Gibbon* *Geschichte des*
R. R. T. III. p. 112 sq.] — 2) [*Θεομαχίας* Cast. Mox post *Κωνσταν-*
τίνου θεὸν Ion. addit *οἷος ἦν*.] — 3) [*Οἱ τε μικρὸν ὑστερον*. Scribo *μικρῶ*
πρότερον, nisi verba transposita esse dicamus, quod non raro occurrit in
his libris. Atque ita Christophorus videtur hunc locum emendasse, *μι-*
κρὸν ὑστερον, *ἔργῳ τὸν Κωνσταντίνου θεὸν οἷος ἦν παρελάμβανον*, recte
oimnio. Porro in codice Fuk. et in veteribus schedis, ab illis verbis ὡς
δ' ἐπιμόνως usque ad verbum ἀνωμολόγουν, unicum est caput, non duo,
ut in editione Genevensi.

Cap. XIX. 1) [*Λαμπραὶ τε φωτὸς — ἡμέρας*. Vid. quae animadverti
ad *Euseb. H. E. X, 9. Tom. III. p. 283*. Cf. *E. F. Wernsdorf. progr. de*
vet. eccl. dieb. festis anniversariis liberationis a periculo p. VI. p. XI sqq.
Vitcb. 1767. Bingham. origg. T. IX. p. 170. Augusti Denkwürdigkeiten

θανάτου, φαιδρὰς παρῆχον ἡμέρας. Οὐδ' ἦν τις ἔτι προτέρων μίμη κακῶν, ἀπανταχοῦ πάντων τὸν νικητὴν ἀνυμνούντων, μόνον τε τὸν τοῦτου σωτῆρα θεὸν ὁμολογούντων γνωρίζειν. Ὁ δ' ἀρετῇ πάσῃ θεοσεβείας²⁾ ἐκπρέπων νικητὴς βασιλεὺς (ταύτην γὰρ αὐτὸς τὴν ἐκωνυμον αὐτῷ κυριώτατα³⁾ τὴν ἐπηγορίαν⁴⁾ εὔρατο, τῆς ἐκ θεοῦ δεδομένης αὐτῷ κατὰ πάντων ἐχθρῶν τε καὶ πολεμίων νίκης ἕνεκα) τὴν ἐφ' ἅπαν ἀπελάμβανε· καὶ μίαν εὐσημμένην κατὰ τὸ παλαιὸν τὴν τῶν Ῥωμαίων ἀρχὴν ὑφ' ἑαυτὸν ἐποιεῖτο, μοναρχίας μὲν ἐξάρχων θεοῦ κηρύγματος⁵⁾ τοῖς πᾶσι, μοναρχία δὲ καὶ αὐτὸς τοῦ Ῥωμαίων κράτους, τὸν σύμπαντα πηδαλιουχῶν βίον· ἀφήρητό τε πᾶν δέος τῶν πρὶν μεζόντων τοὺς πάντας κακῶν· μειδιῶσι τε προσώποις, ὄμμασι τε φαιδροῖς, οἱ πρὶν κατηφεῖς ἀλλήλους ἐνέβλεπον· χοροὶ δ' αὐτοῖς καὶ ὕμνοι τὸν παμβασιλέα θεὸν πρώτιστα πάντων ὄντα δὴ τοῦτον ἐδίδασκον⁶⁾. Κάπειτα τὸν καλλίνικον, παῖδάς τ' αὐτοῦ κοσμιωτάτους καὶ θεοφιλεῖς καίσαρας, φωναῖς ἀσχέτοις ἐγέραρον· κακῶν παλαιῶν καὶ δυσσεβείας ἀπάσης λήθη, παρόντων δ' ἀγαθῶν ἀπόλαυσις, καὶ προσέτι μελλόντων προσδοκία.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ'.

Ὅπως ἐπὶ ὁμολογητῶν ἐνομοθέτει Κωνσταντῖνος.

Ἐπλοῦντο δὲ καὶ παρ' ἡμῖν, ὥσπερ οὖν καὶ πρότερον παρὰ τοῖς Θάτερον μέρος τῆς οἰκουμένης λαχοῦσι, βασιλέως φιλαν-

T. III. p. 329.] — 2) [Πάσης θεοσεβείας Steph.] — 3) Κυριώτατα τὴν ἐπηγορίαν. In libro Moraei et in schedis Reg. corrigitur κυριώτατα. Malim tamen scribere κυριωτάτην ἐπηγορίαν. Porro Constantius Victoris nomen usurpavit, ut ex constitutionibus et epistolis eius apparet. Certe in gestis purgationis Caeciliani, aliquot eius epistolae hanc habent inscriptionem: *Victor Constantinus Maximus Augustus*. Ait igitur Eusebius hoc quasi proprium nomen illius fuisse. Graeci enim κύριον ὄνομα vocant nomen proprium. In codice Fuk. scribitur τὴν ἐκωνυμον αὐτῷ κυριώτατα ἐπηγορίαν εὔρατο. — 4) [Προσηγορίαν Ion. Zimm., male. Quamvis enim ἐπηγορίας vocabulum προσηγορίας sensu inauditum sit veteribus, noster tamen eo haud semel utitur. Vid. I, 31. τῆς σωτηρίου ἐπηγορίας. III, 2. 48. de laudib. Const. c. II. τῶν τε τῆς θεῶν ἐπηγορίας ἐκωνυμῶν δυναμῶν. Ibid. c. V. φερώνυμον τῇ πράξει φέρων τὴν ἐπηγορίαν. Cap. XII. τὴν αὐτῶν τῶν θεῶν ἀνέθηκαν ἐπηγορίαν. Cf. Lobeck. ad Phryn. p. 702 sq.] — 5) [Κηρύγματι Ion.] — 6) Ὅρα δὴ τοῦτον ἐδίδασκον. Scribe ὅτι δὴ τοῦτο ἐδιδάσκοντο ex lib. X. hist. in fine, ubi haec omnia iisdem fere verbis leguntur. Paulo post scribe παιδάς τε αὐτοῦ κοσμιωτάτους, ut habet codex Fuk. Savillii et schedae Regiae. [Emendationem suam ὅτι — ἐδιδάσκοντο sequens vertit Val.: „Deum omnium regem, prout instituti fuerant — celebrabant.“ Contra Stroth.: „verkündigten zuerst Gott den allwaltenden König, als den wahrhaftigen Gott.“]

Ἐρωπίας ἔμπλεσι διατάξεις· νόμοι τε τῆς πρὸς τὸν θεὸν ὁσίας¹⁾ πνέοντες, παντοίας παρῆχον ἀγαθῶν ἐπαγγελίας, τοῖς μὲν κατ' ἔθνος ἐπαρχιώταις²⁾ τὰ πρόσφορα καὶ λυσιτελῆ δωροῦμενοι, ταῖς δ' ἐκκλησίαις τοῦ θεοῦ τὰ κατάλληλα διαγορευόντες. Ἀνεκαλοῦντο γοῦν ἐκείνους πρώιστα πάντων, ὅσοι τοῦ μὴ εἰδωλολατρῆσαι χάριν, ὑπὸ τῶν κατ' ἔθνος ἡγουμένων ἑξορίας καὶ μετοικίας ὑπέμειναν· καῖπειτα τοὺς βουλευτηρίους ἐγκριθέντας³⁾ τῆς αὐτῆς ἔνεκεν αἰτίας, ἠλευθέρουν τῶν λειτουργημάτων, καὶ ταῖς ἀφηρημένοις δὲ τὰς οὐσίας, ἀναλαμβάνειν ταύτας ἐγκλεινόμενοι. Οἱ τ' ἐν καιρῷ τοῦ ἀγῶνος καρτερίᾳ ψυχῆς διὰ θεὸν λαμπρυνόμενοι⁴⁾, μετὰλλοις τε κακοπαθεῖν παραδοθέντες, ἢ ἠήσους οἰκεῖν κριθέντες⁵⁾, ἢ δημοσίοις ἔργοις δουλεύειν⁶⁾ κατηναγκασμένοι, τούτων ἀθρόως ἀπάντων ἑλευθερίας ἀπήλανον. Καὶ τοὺς στρατιωτικῆς δ' ἀξίας δι' ἔνστασιν θεοσιβείας ἀποβλήτους γενομένους, ἀνεκαλείτο τῆς ὕβρεως ἢ βασιλικῆ δωρεᾶ, ἐπιξουσίας⁷⁾ αἴρεσιν παρέχουσα, ἢ τὰς οἰκίας ἀπολαμβάνειν, καὶ διαπρέπειν τοῖς προτέροις αὐτῶν ἀξιώμασιν, ἢ ἀγαπῶντας

Cap. XX. 1) [Τῆ ὁσιότητι pro ὁσίας male Ion. Fortasse autem ὁσιότητος pro ὁσίας legendum. Praeterea vide quae de voce πνίειν annotavi ad Euseb. H. E. VIII, 7. T. III. p. 26.] — 2) Τοῖς μὲν κατ' ἔθνος ἐπαρχιώταις. Id chronico Alexandrino de Constantini in provinciales liberalitate et indulgentia haec leguntur, anno eius imperii vicesimo: καὶ τῶν τεχνιτῶν καὶ οὐτελειστῶν τὰ ἐπιτάγματα περιέλλεν. Id est, artificum et collatorum (hoc est provincialium qui tributa conferebant) onera austrulit. — 3) Τῶν βουλευτηρίους ἐγκριθέντας. Hunc locum non intellexit Christophorus, quem tamen Portesius non infeliciter transtulit hoc modo: *Qui eadem de causa translati erant ad curias, muneribus soluti sunt.* — 4) [Λαμπρυνόμενῃ Steph.] — 5) [Κατακριθέντες Cast.] — 6) Δημοσίοις ἔργοις δουλεύειν. Male Christophorus vertit: *ad publica imperii opera obvianda vi compulsi.* Δημόσια ἔργα Eusebius appellat metalla, pistriam publica, textrina ac gynaecea: ad quae opera quicumque sententia iudicis damnati fuissent, libertatem amittebant. Haec enim servitus poenae dicebatur. Solebant autem Christiani ob confessionem nominis Christi ad huiusmodi opera damnari. Ac de metallis quidem nota res est. De condemnatione autem ad pistrinum, exemplum habemus in actis passionis Marcelli papae. — 7) Ἐπιξουσίας. Duae voces in unam coaluisse videntur, quae his notis designandae sunt: ἐπ' ἔξουσίας. [Cf. quae annotavi ad Euseb. de laudd. Const. c. XVII.] Paulo post, ubi legitur τὰς οἰκίας ἀπολαμβάνειν, scribendum puto τὰς οἰκίας τὰς εἰς ἀπολαμβάνειν. Neque enim aedibus, sed militia spoliati fuerant. — 8) Ἰνναμίοις δ' ἔργοις. De gynaeceis crebra fit mentio, tum in utroque codice tum in notitia imperii Romani. Vide lexicon Brissonii. Ceterum qui ad gynaecea damnati erant, induebantur colobio laneo, quae vestis erat servilis. Id discitur ex passione Romani martyris quae edita est a Mombritio, et habetur in codice Musciacensi: *Eadem vero die Maximianus iussit, qui erant in palatio Christiani, ut discingerentur. Multos ergo dum solverent cingulum suum, notavit sibi Maximianus transeuntes: et vidit Isitium Beatae memoriae, et furens vocavit eum ad se, et exspoliavit eum vestimentis, quibus erat indatus, et induit eum colobio*

τὸν εὐστάθῃ βίον, πάντων λειτουργημάτων ἀνεπηρέαστους δια-
τάσειν· καὶ τοὺς γυναικείους δ' ἔργους^{β)} ἐφ' ὕβρει καὶ ἀτιμίᾳ
δουλεύειν κριθέντας, ὁμοίως τοῖς λοιποῖς ἡλευθέρου^{γ)}).

Κ Ε Φ Α Λ Λ Α Ι Ο Ν Κ Α'.

Ὅπως καὶ περὶ μαρτύρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ταυθ' ὑπομεινάντων ἡ βασιλέως
ἐνομοθέτει γραφή. Περὶ δὲ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν ἐντελῶς διη-
γόρευε νόμος. Τῶν τε γὰρ ἁγίων τοῦ θεοῦ μαρτύρων τῶν ἐν
ὀμολογίᾳ τὴν εὐλευθὴν ἀποθεμένων τοῦ βίου, τὰς οὐσίας ἐκέλευε
τοὺς τῷ γένει προσήκοντας ἀπολαμβάνειν, εἰ δὲ μὴ τούτων τις
εἴη, τὰς ἐκκλησίας ὑποδέχεσθαι τοὺς κλήρους. Καὶ τὰ ἐν τα-
μείου δὲ πρότερον ἐτέροις ἢ κατὰ πράσιν, ἢ κατὰ δωρεὰν ἐκποιη-
θέντα, τὰ τ' ἐν αὐτῷ καταληφθέντα, εἰς τοῦπίσω προσήκειν
τοῖς δεσπόταις ἀποδίδουσαι, τὸ τῆς δωρεᾶς γράμμα διεκτελεύτετο.
Τοσαῦτα μὲν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ αἰ καταπεμφθεῖσαι δωρεαὶ
παρεῖχον.

Κ Ε Φ Α Λ Λ Α Ι Ο Ν Κ Β'.

Ὅπως καὶ τοὺς δήμους ἀνεκτήσατο.

Δήμοις τε¹⁾ τοῖς ἐκτὸς καὶ πᾶσιν ἔθνεσι, τούτων ἕτερα
ὑπερβάλλοντα τῷ πλήθει, ἡ βασιλέως ἐδωρέατο μεγαλοψυχία²⁾.
Ἐφ' οἷς ἅπαντες οἱ καθ' ἡμᾶς, ὅσα τὸ πρὶν³⁾ ἀκοῇ πυνθανό-
μενοι ἐν θατέρῳ μέρει τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς γιγνόμενα, τοὺς εὖ
κείσχοιτας ἐμακάριζον, εὐχὴν τιθέμενοι τῶν ἴσων ἀπολαῦσαι

laico, et tradidit eum in gynaeceo lanariis ad iniuriam. Prior enim
erat palatii. Porro codex Fak. hoc loco scriptum habet: ἐφ' ὕβρει καὶ
ἀτιμίᾳ δουλεύειν κρ. ὁμοίως τοῖς λοιποῖς ἡλευθέρου. Rectius sine dubio:
— 9) [Ἠλευθέρου Val. ἡλευθέρου Ion. Zimm.]

Cap. XXII. 1) Δήμοις τε τοῖς ἐκτὸς. Scribendum δήμοις δε, et ab
his verbis cap. 22. inchoandum est, ut habetur in codice Fak. et in ve-
teribus schedis. [Δήμοις τε καὶ Ion.] — 2) [Μεγαλοψυχία. Aurel. Victor:
Memoria mea eruditio, elegantia, comitas Constantinum, quamquam
caeteris promptum virtutibus, ad usque astra votis omnium subvexeres
Qui profecto si munificentiae atque ambitioni modum, hisque artibus
statuisset, quis praecipue adulta ingenia gloriae studio progressa
longius in contrarium labuntur, haud multum abesset deo. Cf. Manso
Leben Constantins p. 212 sqq. p. 206 sqq.] — 3) Ὅσα τὸ πρὶν. Emendo
ἴσω τὸ πρὶν, quod non vidit Christophersonus. Scribo etiam πυνθανό-
μοις τὰ ἐν θατέρῳ.

καὶ αὐτοὶ ποιε. Ταῦθ' ὑπ' ὄψειν ὀρῶντες, ἤδη καὶ σφᾶς εὐδαιμονίζειν ἠξίουν, ξίνας γέ χρῆμα, καὶ οἷον ὁ πᾶς αἰὼν ὑφ' ἡλίου ἀγῶαῖς οὐδέ ποθ' ἰστορήσεν, ἐπιλάμψαι τῷ θνητῷ γένει τὸν τσοῦτον ὁμολογοῦντες βασιλεία. Ἄλλ' οἱ μὲν ᾧδε ἐφρόνουν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Γ'.

Ὅτι θεὸν τῶν ἀγαθῶν αἴτιον ἐκήρυττε, καὶ περὶ ἀντιγράφων νόμων.

Ἐπεὶ δὲ πάνθ' ὑποτέτακτο βασιλεῖ, θεοῦ σωτήρος¹⁾ δυναμί, τὸν τῶν ἀγαθῶν αὐτῷ πάροχον τοῖς πᾶσι φανερόν ἐποίηε, κακείνον τῶν νικητηρίων αἴτιον, ἀλλὰ μὴ αὐτὸν νομίζειν διεμαρτύρετο· τοῦτό τ' αὐτὸ ἀνεκήρυττε, διὰ χαρακτήρων Ῥωμαίας τε καὶ Ἑλληνίδος φωνῆς, εἰς ἕκαστον ἔθνος ἐν γραφῇ διαπεμφθείσης. Μάθοις δ' ἂν τοῦ λόγου τὴν ἀρετὴν²⁾, αὐτοῖς προσβαλὼν τοῖς γράμμασι· δύο δ' ἦν ταῦτα, τὸ μὲν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ θεοῦ, τὸ δὲ τοῖς ἐκτὸς κατὰ πόλιν δήμοις διαπεμφθέν· ὃ δὴ τῇ παρουσίᾳ³⁾ προσῆκον ὑποθέσει ἔμοιγε δοκεῖ παρενθεῖναι, ὡς ἂν διὰ τῆς ἱστορίας⁴⁾ μένοι καὶ διαφυλάττοιο τοῖς μεθ' ἡμᾶς ἢ τοῦδε τοῦ γράμματος ἔκθεσις, πρὸς τ' ἀληθείας καὶ τῶν ἡμετέρων διηγημάτων πίστωσιν. Εἰληπται δ' ἐξ ἀυθεντικοῦ τοῦ παρ' ἡμῖν φυλαττομένου βασιλικῷ νόμον, ᾧ καὶ τῆς αὐτοῦ δεξιᾶς ἔγγραφος ὑποσημείωσις, τῆς τοῦ λόγου πιστώσεως οἷά τινη σφραγίδι κατασημαίνει τὴν μαρτυρίαν.

Cap. XXIII. 1) [Θεοῦ πατρὸς Ἰον. Mox Ἑλληνίδος γραφῆς Cast.] — 2) Μάθοις γὰρ τοῦ λόγου τὴν ἀρετὴν. Laudat Eusebius imperatoris Constantini eloquentiam, id enim significant haec verba. At Christophorus legisse videtur τοῦ ἡμετέρου λόγου τὴν ἀλήθειαν. Scribendum etiam est μάθοις δ' ἂν, ut ad latus sui codicis emendavit Turnebus. Atque ita legitur in MSS. codicibus Fuk. et Sav. Porro ab his verbis inchoatur cap. 24. tum in codice Fuk. tum in veteribus schedis. — 3) Ὁ δὴ τῇ παρουσίᾳ. In codice Fuk. scribitur ἂ τῇ παρουσίᾳ, quomodo etiam Genevensis in quibusdam codicibus legi annotarunt. Verum haec scriptura ferri non potest. Sequitur enim προσῆκον in singulari. Deinde Eusebius unicam hic affert Constantini constitutionem, eam scilicet quae ad provinciales missa fuerat a Constantino. Ac duas quidem leges simul emissas fuisse testatur in gratiam Christianorum, alteram ad ecclesiam catholicam, alteram ad provinciales. Verum alterius duntaxat exemplum subiicit, eius scilicet quae data erat ad provinciales Palaestinae. Alteram vero quae missa erat ecclesiis, omisit Eusebius: vel quia eodem exemplo scripta erat, quo illa ad provinciales, vel ob aliam causam. — 4) [Σὺς ἂν διὰ τῆς ἱστορίας — πίστωσιν. Vid. Moeller. de fide Eus. p. 99. Cf. II, 8. 9. IV, 32.]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Νόμος Κωνσταντίνου περὶ τῆς εἰς θεὸν εὐσεβείας καὶ του
Χριστιανισμοῦ*).

Νικητῆς Κωνσταντίνος, μέγιστος σεβαστὸς,
ἐπαρχιώταις¹⁾ Παλαιστίνης.

„Ἦν μὲν ἄνωθεν τε καὶ πάσαι παρὰ τοῖς ὀρθῶς καὶ σω-
φρόνως περὶ τοῦ κρείττονος δοξάζουσιν, ἐκδηλος ἢ διαφορὰ,
καὶ πᾶσαν ἀνείργουσα²⁾ πόρρωθεν ἀμφιβολίαν· ὅσῳ τῷ μέσῳ
διήλλαττεν ἢ περὶ τὴν σεβασμιωτάτην τοῦ Χριστιανισμοῦ थे-
ραπείαν ἀκριβῆς παρατήρησις, παρὰ τοὺς πρὸς αὐτὴν ἐκπε-
πολεμωμένους τε καὶ καταφρονητικῶς ἔχοντας³⁾. Νυνὶ δὲ καὶ
μᾶλλον ἐπιφανιστέραις πράξεσι καὶ κατορθώμασι λαμπροτέροις
τό, τε τῆς ἀμφιβολίας ἄλογον ἀποδίδεικται, καὶ ὁπόση τίς
ἔστιν ἢ τοῦ μεγάλου θεοῦ δύναμις, ἥνλικα τοῖς μὲν πιστῶς τὸν
σεμνότετον σέβουσι νόμον, καὶ μηδὲν τῶν παραγγελημάτων
παραλύειν τολμῶσιν, ἄφθονα τὰ ἀγαθὰ, καὶ πρὸς τὰς ἐγγε-
ρήσεις ἰσχὺς ἀρίστη, καὶ μετ' ἐλπίδων ἀγαθῶν ἀπαντῶσα⁴⁾,
τοῖς δὲ τὴν ἀσεβῆ λαβοῦσι γνώμην⁵⁾, πρὸς τὰς προαιρέσεις
ἀκόλουθα καὶ τὰ ἀποβαίνοντα⁶⁾. Τίς γὰρ ἀγαθοῦ⁷⁾ τύχοι τινός,

Cap. XXIV. *) [Νόμος — Χριστιανισμοῦ. Vid. Planck Geschichte der christlich-kirchlichen Gesellschafts-Versassung T. I. p. 226 sqq. cf. Euseb. H. E. X, 6. V. C. I, 42. II, 46—60. Schröckh christliche KG. T. V. p. 102 sq.] — 1) Ἐπαρχιώταις Παλαιστίνης. In codice Medicaeo scriptum inveni ἐπαρχιώταις Παλαιστινοῖς. Porro ab his verbis cap. 24. inchoavi, auctoritatem secutus codicis Regii et Fuket. In veteribus etiam schedis legitur ἐπαρχιώταις. — 2) Πᾶσαν ἀνείργουσα. Scribe ex codice Medicaeo καὶ πᾶσαν ἀνείργουσα. Et paulo post [pro παραθεραπείαν Steph.] ex eodem codice legendum est τοῦ Χριστιανισμοῦ θεραπείαν, ut legitur etiam in schedis Regiis et codice Fuketiano. — 3) Καταφρονητικῶς ἔχοντας. Codex Medicaeus habet ἔχειν ἐθέλοντας, quod rectius mihi videtur. — 4) [Ἀπαντῶσα Cast.] — 5) [Τοῖς δὲ — γνώμην. Licinium et Maximinum his significare videtur Constantinus.] — 6) Καὶ τὰ ἀποβαίνοντα. Longe rectior est codicis Medicaei scriptura. Sic enim habet: ἀκόλουθα καὶ τὰ ἀποβαίνοντα ἢ. Τίς γὰρ ἂν ἀγαθοῦ τύχοι τινός, etc. [Ita Zimm.] Et post vocem ἐθέλων punctum habet, quae nota est interrogatio. [Pro τίς γὰρ Steph. εἰ τις γάρ.] — 7) [Τίς γὰρ ἀγαθοῦ — ἐθέλων. Similiter pagani a contemtu patriorum sacrorum omnia mala repetere solebant. Vide quae pluribus animadverti ad Euseb. H. E. IX, 7. T. III. p. 172 sq. Cf. Excurs. I. ad V. C. I, 28 sq. Evagr. H. E. III, 41. p. 875 sqq. ed. Read. Heynii annotat. ad Zosim. p. 626 sq. edit. Reitem. et Munscher Handbuch der Dogmengeschichte T. III. p. 273 sqq.] — 8) Ἰλλοῦν τῷ. Longe elegantius codex Medicaeus scriptum habet πλάττειν δὲ τῷ ὀφθέντι.

τὸν τῶν ἀγαθῶν αἴτιον θεὸν οὔτε γνωρίζων, οὔτε τὰ προσή-
κοντα σέβειν ἐθέλων; Πίστιν^β) δὲ τῷ ῥηθέντι καὶ τὰ ἔργα
δίδωσιν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Ε'.

Ἐπόδειγμα ἐκ παλαιῶν χρόνων^γ).

Εἰ γοῦν τις εἰς τοὺς ἄνωθεν καὶ εἰς θεῦρο^δ) παρατείναντας
χρόνους^ε) ἀναδράμοι τῷ νῶ, καὶ τὰς πρότερον γενομένας
πράξεις κατίδοι τῷ λογισμῷ, πάντας ἂν εὔροι τοὺς μὲν ὅσοι
δικαίαν καὶ ἀγαθὴν προκατεβάλλοντο τῶν πραγμάτων κρηπίδα,
εἰς ἀγαθὸν καὶ προαγαγόντας τὰς ἐγχειρήσεις πέρας, καὶ οἷον
ἂπὸ ρίζης τινὸς ἡδέας νομισαμένους καὶ τὸν καρπὸν γλυκὺν,
τοὺς δ' ἀδίκους ἐπιχειρήσαντας τόλμαις, καὶ ἢ πρὸς τὸ κρείτ-
τον ἀνοήτως ἐκμανέντας, ἢ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος^ς) λο-
γισμὸν ὅσων οὐδένα λαβόντας, ἀλλὰ φυγὰς, ἀτιμίας, δημεύσεις,
σφαγὰς, τοιαῦτα πολλὰ τολμήσαντας, καὶ οὐδὲ μεταμεληθέντας
ποτέ, οὐδὲ τὸν νοῦν ἐπιστρέψαντας πρὸς τὰ καλλίω, ἴσων καὶ
τῶν ἀμοιβαίων^ι) τυχόντας. Καὶ ταῦτά γε οὐκ ἀπεικότεως^ι),
οὐδ' ἂν ἀπὸ λόγου συμβαίνοι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ ζ'.

Περὶ διωχθέντων καὶ διωκτῶν.

Ἵσοι μὲν^ι) γὰρ μετὰ δικαίας γνώμης ἐπὶ τινὰς ἔρχονται
πράξεις, καὶ τὸν τοῦ κρείττονος φόβον διηλεκτῶς ἔχουσιν ἐν νῶ,
βεβαίαν τὴν περὶ αὐτὸν φυλάττοντες πίστιν, καὶ τοὺς παρόν-

Cap. XXV. *) [Παλαιῶν χρόνων. Stroth. ad h. l. monnit: „Der Ausdruck alt ist von dem Verfasser der Ueberschrift etwas unschicklich gewählt, denn Constantin meynt hier nur die Zeiten des Galerius, Maximinus und Licinius.“] — 1) Ἄνωθεν καὶ εἰς θεῦρο. Particula καὶ deest in codice Medicaeo, nec admodum necessaria est. Mox ubi legitur: καὶ τὰς πρότερον γενομένας, idem codex habet καὶ τὰς πρότερον γε. Item pro ἐγχειρήσεως πέρας, scribit τὰς ἐγχειρήσεις πέρας, quomodo etiam in schedis scriptum reperi, et in codice Fuk. — 2) [Τῶν χρόνων Ion.] — 3) Καὶ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος. Mutulus est hic locus, qui ex codice Medicaeo ita restitui debet: καὶ ἢ πρὸς τὸ κρείττον ἀνοήτως ἐκμανέντας, ἢ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος λογισμὸν ὅσων μηδένα λαβόντας, etc. — 4) [Ἀμοιβῶν Cast.] — 5) Οὐκ ἀπεικότεως. In codice Medicaeo scribitur οὐκ ἂν ἀπεικότεως, οὐδ' ἂν ἀπὸ λόγου συμβαίνοι. Certe codex Regius συμβαίνοι quoque scriptum habet. [συμβίη Ion.]

Cap. XXVI. 1) Ἵσοι μὲν γὰρ. Ab his verbis cap. 26. inchoavi ex codice Fuk. et schedis Reg. — 2) ώσοι δὲ τὸ δίκαιον ἀτίμως. Rectius

τας φόβους τε και κινδύνους οὐκ ἄγρουσι τῶν μελλουσῶν ἐκείνων ἱλικῶν προτιμοτέρους· κἂν εἰ πρὸς καιρὸν θυσχερῶν τινῶν κираθεῖεν, τῷ μείζονας ἑαυτοῖς ἀποκεῖσθαι πιστεύειν τιμᾶς, οὐδὲ τὰ προσπεσόντα βαρέως ἤνεγκαν, ἀλλὰ τοιοῦτω λαμπροτέρως ἔτυχον εὐκλείας, ὅσῳ και βαρυτέρων τῶν χαλεπῶν ἐπειράθησαν. Ὅσοι δὲ ἢ τὸ δίκαιον ἀτίμως²⁾ παρεῖδον, ἢ τὸ κρεῖττον οὐκ ἔγνωσαν, και τοὺς τοῦτο πιστῶς μετιόντας ὕβρεις και κολάσεις ἀνηκέστοις ὑποβαλεῖν ἐτόλμησαν, και οὐχ ἑαυτοὺς μὲν ἀθλίους ἐφ' οὐς διὰ τὰς τοιαύτας ἐκόλαζον προφάσει³⁾, ἱερναν, εὐδαίμονας δὲ και μακαριστοὺς τοὺς και μέχρι τῶν τοιοῦτων τὴν πρὸς τὸ κρεῖττον διασωζομένους εὐσέβειαν, τούτων πολλαὶ μὲν ἔπεσον στρατιαὶ, πολλαὶ δ' εἰς φυγὴν ἐτράπησαν, πᾶσα δὲ τούτων πολέμου παράταξις εἰς ἐσχάτην ἔληξεν ἦταν.

Κ Ε Φ Α Λ Λ Ι Ο Ν Κ Ζ'.

Ὅπως ὁ διωγμὸς αἰτίας κακῶν τοῖς πολεμήσεσι κατέστη.

Ἐκ τῶν τοιούτων ἀνεφύοντο πόλεμοι βαρεῖς· ἐκ τῶν τοιούτων πορθήσεις πανώλεθροι· ἐντεῦθεν ἐλαττώσεις μὲν τῶν πρὸς τὰς χρεῖας ἀναγκαίων, πληθος δὲ τῶν ἐπηρητημένων κακῶν¹⁾· ἐντεῦθεν οἱ τῆς τοσαύτης ἀρχηγῶν δυσσεβείας, ἢ ἀνατλάντες τὰ ἔσχατα, θάνατον πανώλεθρον²⁾ ἔδυστύχησαν, ἢ ζωὴν αἰσχίστην διάγοντες, θανάτου ταύτην βαρυτέραν ἐπέγνωσαν, και οἷον ἰσομέτρους ταῖς ἀδικίας τὰς τιμωρίας ἐκομίσαντο. Τοσοῦτον γὰρ ἕκαστος εὗραντο συμφορᾶς, ὅσον τις και κατακαλεμῆσαι τὸν θεῖον, αἷς ᾤετο, νόμον ὑπ' ἀλογίας³⁾ προήχθη· ὡστ' αὐτοῖς μὴ τὰ περὶ τὴν ζωὴν εἶναι βαρῆα μόνον, ἀλλὰ και τῶν ὑπὸ γῆς κολαστηρίων χαλεπώτατον προσδοκᾶσθαι τὸν φόβον.

in codice Mediceo legitur hoc modo: ὅσοι δὲ ἢ τὸ δίκαιον ἀτίμως παρεῖδον, ἢ τὸ κρεῖττον οὐκ ἔγνωσαν. Hoc est quod supra dixit in cap. 25. ut supra notavi: τοὺς δ' ἀδίκους ἐπιχειρήσαντας τόλμῃς, και ἢ πρὸς τὸ κρεῖττον ἀσπίτως ἐκμηνύνας, ἢ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος λογισμὸν ὄνιον οὐδένα λαβόντας. — 3) Ἐκπλαζόν προφάσεις. In codice Mediceo legitur ἐφ' οἷς διὰ τὰς τοιαύτας κολάζοιτο προφάσεις, rectius ni fallor. Mox idem codex habet εἰς αἰσχίστην ἔληξεν ἦταν.

Cap. XXVII. 1) Ἐπηρητημένων κακῶν. Codex Mediceus habet ἐπηρητημένων. Et paulo ante in eodem codice legitur ἐκ τῶν τοιούτων ἀναφύονται, etc. — 2) Πανώλεθρον. Codex Mediceus vocem addit hoc modo: θάνατος πανώλεθρον ἔδυστύχησαν. Paulo post in eodem codice scribitur τοσοῦτον γὰρ ἕκαστος εὗραντο συμφορῶν, rectius sine dubio. — 3) [Ἐκ ἀλογίας εἰ παρά τὴν ζωὴν Steph.]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Ὅτι θεὸς τῶν καλῶν ὑπέρτερον Κωνσταντῖνον ἐξέλετο.

Τριαύτης δὴ καὶ οὕτω βαρείας δυσσεβείας τὰ ἀνθρώπινα¹⁾ κατεχοῦσῃς, καὶ τῶν κοινῶν οἷον ὑπὸ νόσου λοιμῶδους τινὸς ἄρδην διαφθορῆναι κινδυνευόντων, καὶ θεραπείας σωτηρίου καὶ πολλῆς χρηζόντων, τίνα τὸ θεῖον ἐπινοεῖ κουφεσμὸν, τίνα τῶν δεινῶν ἀπαλλαγὴν; ἐκείνο δὲ πάντως ἐννοητέον²⁾ θεῖον, ὃ μόνον καὶ ὄντως ἐστὶ, καὶ διαρκῆ κατὰ παντός ἔχει τοῦ χρόνου τὴν δύναμιν. Πάντως δὲ οὐ κόμπος ἂν εἴη³⁾, τὸ τὴν παρὰ τοῦ κρείττονος εὐποίαν ὁμολογοῦντα σεμνολογεῖσθαι. Τὴν γὰρ ἐμὴν ὑπηρεσίαν⁴⁾ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν ἐπιτηδεῖαν ἐξήτησέ τε καὶ ἔκρινεν ὅς ἀπὸ τῆς πρὸς Βρεττανοῖς ἐκείνης⁵⁾ θαλάσσης ἀρξάμενος, καὶ τῶν μερῶν ἔνθα δύεσθαι τὸν ἥλιον ἀνάγκη τινὶ τέτακται, κρείττονί τινι δυνάμει⁶⁾ ἀπωθούμενος καὶ διασκεδαννὺς τὰ κατέχοντα πάντα δεινά⁷⁾. Ἴν' ἅμα μὲν ἀνακαλοῖτο τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς τὴν περὶ τὸν σεμνότατον κόμον θεραπείαν, τῇ παρ' ἐμοῦ παιδευόμενον ὑπουργίᾳ, ἅμα δὲ ἡ μακαριστὴ πίστις αὐξοίτο ὑπὸ χειραγωγῶ τῷ κρείττονι.

Cap. XXVIII. 1) Τὰ ἀνθρώπινα κατεχοῦσῃς. Codex Medicæus τὰ ἀνθρώπια. Et paulo post habet *θεραπείας σωτηρίου πολλῆς sine coniunctione.* — 2) *Ἐννοητέον.* In codice Medicæo simplex pro composito legitur *νοητόν*, quod minore habet asperitatem. Mox idem codex habet ὃ μόνον τε καὶ ὡς ὄντως ἐστὶ. — 3) Πάντως δὲ κόμπος ἂν εἴη. Rectius in codice Medicæo legitur πάντως δὲ οὐ κόμπος, τὸ τὴν παρὰ τοῦ, etc. Quam emendationem confirmat Sozomenus in lib. I. cap. 8. ubi legem hanc Constantini in compendium redigit. [Cast. πάντως δ' οὐδὲ κόμπος ἂν εἴη] — 4) Τὴν γὰρ ἐμὴν ὑπηρεσίαν. In codice Medicæo deest particula γὰρ, quæ prope superflua mihi videtur. [Non superfluum esse γὰρ quod cum Zimm. addidi, ipse Val. ostendit vertendo: „Revera enim“ etc.] — 5) [Παρὰ Βρεττανοῖς ἐκείνοις Cast.] — 6) Κρείττονί τινι δυνάμει. Quæ postremae voces desunt in codice Medicæo, et vox κρείττονι refertur ad vocem quæ præcessit, ἀνάγκη. — 7) Πάντα δεινά. Post hæc verba codex Fuk. Turnebi ac Savilli duas voces addunt *ἐκποδῶν ἐποήσατο*. Atque ita legit Christophorsonus, ut ex versione eius apparet, quæ in hoc loco valde intricata est. Ego vero verba illa ὅς ἀπὸ τῆς πρὸς Βρεττανοῖς ἐκείνης θαλάσσης ἀρξάμενος, etc. de Constantino ipso dici existimo, non autem de deo, ut putarunt Musculus et Christophorsonus. Quare nihil opus est verbis illis *ἐκποδῶν ἐποήσατο*, quæ nec in Med. nec in Regio codice leguntur, nec in veteribus schedis: præsertim cum sequatur paulo post *μέχρι τῶν ἑσῶν πρόξιμι*. [Nihilominus recepit illa *ἐκποδῶν ἐποήσατο* etiam Zimm.]

Cap. XXIX. 1) Οὐδὲ γὰρ ἀγνώμων. In codice Medicæo legitur οὐδέ ποτε γὰρ ἂν γγῶμων recte, si modo ἀγνώμων rescribas. Porro hæc per parenthesis dicta intelligere oportet. In codice Fuk. et Turnebi legitur οὐδέ γὰρ ἂν ἀγνώμων. — 2) Τὴν ἀρίστην. Longe rectius in codice Me-

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Θ'.

Ἐύσεβεις εἰς θεῖον Κωνσταντίνου φωναί, καὶ ὁμολογητῶν
Ἰπαινος.

Οὐδέ ποτε γὰρ ἂν ἀγνώμων¹⁾ περὶ τὴν ὀφειλομένην γενό-
μην χάριν· ταύτην ἀρίστην²⁾ διακονίαν, τοῦτο κεχαρισμένον
ἑμαυτῷ δῶρον πιστεύσας, μέχρι καὶ τῶν ἐψῶν πρόειμι χωρίων,
ἃ βαρυτέrais κατεχόμενα συμφοραῖς, μείζονα καὶ τὴν παρ' ἡμῶν
θεραπείαν ἐπεβοᾶτο. Πάντως δὲ καὶ ψυχὴν ὄλην, καὶ πᾶν ὄ-
τε περ ἀναπνέω, καὶ ὕλως εἴ τι τῆς διανοίας ἐνδοτάτω στρέφε-
ται, τοῦτο τῷ μεγίστῳ θεῷ ὀφείλεισθαι παρ' ἡμῶν, ἀσφαλῶς
πεπίστευκα. Οἶδα μὲν οὖν ἀκριβῶς, ὡς οὐδέ τῆς παρ' ἀνθρώ-
πων εὐνοίας χρῆζοιεν ἂν οἱ τὴν οὐράνιον ὀρθῶς μεταδιδάξαντες
ἐλπίδα, καὶ ταύτην ἐξαίρετόν τε καὶ³⁾ βασιλῖδα ἀσφαλῶς ἐπὶ
τῶν θεῶν καθιδρυσάμενοι τόπων, τοσοῦτῳ⁴⁾ τε τιμῶν ἀπο-
λαύοντες μείζονων, ὅσοι περ σφᾶς αὐτοὺς⁵⁾ τῶν γηίνων ἐλατ-
τωμάτων τε καὶ δεινῶν ἐχώρισαν. Τὰς ἀνάγκας δὲ ὅμως τὰς
πρὸς καιρὸν ἐπενεγκθείσας αὐτοῖς, καὶ τὰς οὐ προσηκούσας βα-
σάνους, ἀπὸ τῶν οὐδὲν αἰτίων οὐδ' ὑπευθύνων, νῦν ὡς πορ-
ρωτάτω ἀνείργειν ἡμᾶς οἶομαι προσήκειν· ἢ γένοιτ' ἂν ἀτο-
πίστατον, ὑπὸ μὲν τοῖς διῶξαι τοὺς ἀνδρας προθύμηθαίαι τῆς
περὶ τὸ θεῖον ἔνεκα θεραπείας, τὸ καρτερικὸν καὶ στερεὸν τῆς
ψυχῆς αὐτῶν ἱκανῶς διαγνωσθῆναι, ὑπὸ δὲ τῷ θεράποντι τοῦ
θεοῦ, μὴ οὐκ εἰς λαμπρότερόν⁶⁾ τε καὶ μακαριστότερον τὴν
δόξαν αὐτῶν ἀρθῆναι.

dicæo totus hic locus ita scribitur: ταύτην ἀρίστην διακονίαν, τοῦτο κε-
χαρισμένον ἑμαυτῷ δῶρον πιστεύσας, μέχρι καὶ τῶν ἐψῶν πρόειμι, etc. Ce-
teram his verbis concluditur tota periodus, quæ incipit ab illis verbis
capitali præcedentis, ὅς ἀπὸ τῆς πρὸς Βρεττανῶς, quod non viderunt inter-
pretes. Sed neque ipse id unquam deprehendere potuissem absque subsidio
codicis Medicæi. — 3) Ἐξαίρετόν τε καὶ ἀσφαλῶς. Codex Medicæus
scriptum habet ἐξαίρετόν τε καὶ βασιλῖδα ἀσφαλῶς, etc. Spem filiorum
dei, Constantinus imperator vocat reginam, quod omnibus rebus humanis
præstet. — 4) [Τοσοῦτων pro τοσοῦτῳ Steph.] — 5) Ὅσοι περ ἀσφαλῶς
αὐτοὺς. Antequam Medicæum codicem nactus essem, videram legendum
esse ὅσοι περ σφᾶς αὐτοὺς, quam coniecturam plane confirmavit codex
Medicæus. In quo etiam legitur τοσοῦτῳ τε, * tamen subscripto. — 6) Εἰς
λαμπρότερόν τε. In codice Medicæo scriptum inveni εἰς λαμπρότερον καὶ
μακαριστότερον σχῆμα τῆς δόξης, etc.

Cap. XXX. 1) Γνώμης δικαστῶν. Codex Medicæus γνώσεις, et
paulo post συγκατηρήθησαν κατωλόγοις. In schedis Regiis legitur συνη-
μῆθησαν, sicut et in codice Fuk. — 2) Χωρίοις τοῖς πατρίοις. In

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Νόμος ἀπολύων ἔξορισμοῦ καὶ βουλῆς, καὶ δημεύσεως.

Ἄπαντες τοίνυν, εἴ τε τινες μετοικίαν ἀντὶ τῆς ἐντεγκούσης ἠλλάξαντο, ὅτε μὴ τὴν πρὸς τὸ Θεῖον παρεῖδον τιμὴν καὶ πίστιν ἕπερ ὅλαις ψυχαῖς σφᾶς αὐτοὺς καθιέρωσαν, γνώσεισι δικαστῶν¹⁾ ἀπηνέσιον ὑποβληθέντες, καθ' οὓς ἔτυχον ἕκαστοι χρόνου· εἴ τε τινες βουλευτικοῖς συγκατηριθμήθησαν καταλόγοις, τὸν τούτων πρότερον ἀριθμὸν οὐ πληροῦντες, οὗτοι χωρίοις τοῖς πατρῷοις²⁾ ἀποκαταστάντες, καὶ σχολῇ τῇ συνήθει, τῇ πάντων ἐλευθερωτῇ Θεῷ τὰ χαριστήρια φερόντων· εἴ τε τινες τῶν ὄντων ἐστέρηται, καὶ πάσης τῆς ὑπαρχούσης οὐσίας ἀποβολῇ καταπονηθέντες³⁾, καιηφέστατον εἰς δεῦρο διηγὸν βίον· οἰκήσει καὶ οὗτοι ταῖς ἀρχαίαις καὶ γενέσεσι⁴⁾ καὶ περιουσίαις ἀποδοθέντες, τῆς παρὰ τοῦ κρείττονος εὐποΐας χαίροντες ἀπολαύουσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΑ'.

Τοὺς ἐν νήσοις ὁμοίως.

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὄσους οὐ βουλομένους νῆσοι κατέχουσι¹⁾, τῆς προμηθείας ταύτης ἀπολαῦσαι προστάττομεν, ὅπως οἱ μέχρι νῦν²⁾ ὄρων τε δυσχωραῖς καὶ περιζήρῳ περιεκεκλεισμένοι θα-

codice Medicaeo rectius legitur *χωρίοις τε πατρῷοις ἀποκαταστάντες*. Certe in codice Regio legitur etiam *ἀποκαταστάντες*. Porro Eusebius *πατρῶς χωρίαι* hic appellat fundos paternos. Nam qui curiis addicti erant (solebant autem ditissimi quique in eas adscribi), eorum praedia curiis mancipabantur. Itaque tametsi fuga semet subtraherent, nihil proficiebant, cum fundos curia occuparet. Statuit igitur Constantinus hac constitutione, ut qui ob Christianam fidem, curiis addicti essent, dummodo curialis non essent originis praedia paterna quae curia occupaverat, recuperarent. Male igitur Christophorus verit *patriis sedibus*. Turnebus in suo codice emendavit *ἀποκατασταθέντες*. In codice autem Fuk. scriptum est *ἀποκαταστήσαντες ἑαυτοὺς*, ut et in libro Sav. et Christophors. — 3) *Καταπονηθέντες*. In codice Medicaeo legitur *καταπεπληγότες*, quod magis placet. Est enim verbum iuris civilis. Sic *feriri multa* passim occurrit in constitutionibus imperatorum. [Cast. *καταπορηθέντες*.] — 4) *Γενέσει*. Codex Medicaeus [et Zimm.] *γένεσιν*. Et paulo post *χαίροντες ἀπολαύουσιν*. [Steph. *ἀπολαύουσι*.]

Cap. XXXI. 1) *ὄσους οὐ βουλομένους νῆσοι κατέχουσι*. Non sine causa dixit *οὐ βουλομένους*, propter monachos qui in insulis solitariam vitam debebant. — 2) *Ὅπως οἱ μέχρι νῦν*. Aliter scriptum exhibet codex Medicaeus, hoc scilicet modo: *ὅπως μόλις ποτὲ ὄρων τε*, etc. Et paulo

λάσση, τῆς σκυθρωπῆς καὶ ἀπανθρώπου ἐρημίας ἐλευθερωθέν-
τες, τοῖς φιλαίτοις σαῶς αὐτοὺς ἀποδοῦν, τὸν εὐκταῖον πόθον
πληρώσαντες· οἷτε πενιχρὰν ἐπὶ πολὺν χρόνον ζωὴν μετὰ τινος
ἐπιτροπαίου ῥύπου³⁾ δεῖγον, οἷον ἄρπαγμὰ τι τὴν ἐπάνοδον
ποιησάμενοι⁴⁾, καὶ τῶν φροντίδων εἰς τὸ λοιπὸν ἀπηλλαγμένοι,
μὴ μετὰ φόβου σὺν ἡμῖν⁵⁾ βιωῦν· μετὰ φόβου γὰρ ὑφ' ἡμῖν
βιωῦν, οὐ θεοῦ θεράποντες εἶναι αὐχοῦμέν τε καὶ πιστεύομεν,
καὶ εἰς ἀκοὴν ἐλθεῖν μόνον, εἴη τῶν ἀτοπωτάτων, μή τιγε καὶ
πιστεῦσαι· οἱ καὶ τὰς ἀλλοτρίας ἀμαρτίας διορθοῦν πεφύκαμεν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Α Β'.

Τοὺς ἐν μετάλλοις καὶ δημοσίοις ἀτιμασθέντας.

Ὅσοι μὲν οὖν ἢ μοχθηραῖς μεταλλεῖαις ἐμπονεῖν κατεγνώ-
σθησαν, ἢ τὰς πρὸς τοῖς δημοσίοις ἔργοις ὑπηρεσίας πληροῦν,
τῶν διαρκῶν μόχθων τὴν γλυκίαν σχολήν¹⁾ ἀμειψάμενοι, κου-
φότερον καὶ τὸν²⁾ μετ' ἐξουσίας ἤδη βιούντων βίον, τὰς ἀμέ-
τροους τῶν πόνων ἀηδίας εἰς πραΐαν ἀνεσιν καταλύσαντες. Εἰ
δὲ καὶ τῆς κοινῆς³⁾ παρῴσιας ἀποπεσόντες ὑπάρχοιεν τινες καὶ

post αὐτοὺς ἀποδοῖεν. [Vid. *Lobeck*. ad Phryn. p. 346. Add. II, 2. not. 1. *Maittaire* de Graecae ling. diall. p. 78. A. B. p. 455 extr.] Item οὐ πενι-
χρῶν, etc. — 3) Ἀποτροπαίου ῥύπου. In codice Medicaeo scriptum in-
veni προστροπαίου ῥύπου. Quod fortasse rectius est. Id autem significat,
cum invidioso quodam squalore. — 4) [Ὅλον ἄρπαγμα — ποιησάμενοι.
De hac locutione pluribus egi ad *Enseb.* H. E. VIII, 12. T. III. p. 41 sq.
Verto: „reditum suum aliquod quod ipsis sit arripiendum, quo sit potiuan-
dam, i. e. *praeclarum aliquod bonum esse rati.*“ Val.: „reditu tanquam
praeda quadam ipsis oblata potiti“ et *Stroth.*: „sollen ihre Rückkehr wie
einem Raub ansehen.“ De scriptura vocis ἄρπαγμα vid. *Lobeck*. ad Phryn.
p. 241.] — 5) Μὴ μετὰ φόβου σὺν ἡμῖν. Longe aliter totus hic locus
scribitur in codice Medicaeo. Punctum enim finale habet vocem ἀπη-
λαγμένοι. Deinde ita scribit: μετὰ φόβου γὰρ ὑφ' ἡμῖν βιωῦν, οὐ θεοῦ
θεράποντες εἶναι αὐχοῦμέν τε καὶ πιστεύομεν· καὶ εἰς ἀκοὴν ἐλθεῖν μόνον εἴη
τῶν ἀτοπωτάτων ἂν, μή τι γε μὴν ἢ μοχθηρίας, ἢ τὰς πρὸς τοῖς ἔργοις δη-
μοσίοις ὑπηρεσίας πληροῦν. Id est: *Nam cum metu sub nobis principibus
degere, qui famulos dei nos esse et gloriamur et confidimus, vel sola
auditu absurdissima res fuerit, nedum ut quisquam aut metallorum,
aut publicorum operum aetumnas sustineat.* Quae lectio sincerior mihi
videtur ac planior quam vulgata.

Cap. XXXII. 1) Τὴν γλύκειον σχολήν. Codex Med. habet γλυκίαν,
Fuketianus γλυκίον. — 2) [Τῶν μετ' ἐξουσίας Val., τὸν μ. ε. Cast. Zimm.
Mes' ἐξουσίας vero recte Val. vertit: „ex animi sui sententia,“ *Stroth.*:
„nach ihrem Gefallen.“ Similiter κατ' ἐξουσίαν usurpat *Zosim.* hist.
I, 24, 2. II, 29, 1. II, 33, 12. ed. *Reitemeier.*] — 3) Εἰ καὶ τῆς κοινῆς.
Scribe ex codice Medicaeo εἰ δὲ καὶ, longe rectius. Turnebus in suo co-
dice emendaverat καὶ εἰ τῆς κοινῆς παρῴσιας, etc. Sed verior est lectio
codicis Medicaei, quam confirmat etiam codex Fuketianus.

δυστυχήσαντες ἀτιμίαν, μετ' εὐφροσύνης τῆς προσηκούσης, οἷον ἀποδημῆα τινα χρονίῳ χωρισθεῖσαν τὴν προτέραν ἀξίαν ἀναλαβόντες, ἐπὶ τὰς αὐτῶν ἐπειγέσθωσαν πατρίδας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ Γ'.

Περὶ ὁμολογητῶν στρατευσαμένων.

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐξετασθεῖσι μὲν ἐπὶ¹⁾ στρατιωτικαῖς ἀξίαις ποτέ, τούτων δὲ διὰ τὴν ἀπηνῆ τε καὶ ἄδικον πρόφασιν ἐκπεσοῦσιν, ὅτι τὸ γινώσκειν τὸ κρεῖττον ὁμολογοῦντες, προὔτιμησαν²⁾ ἧς εἶχον ἀξίας, αἰρετὸν ἔστω πρὸς βούλησιν, ἢ τὰ στρατιωτικὰ στέργουσιν ἐφ' οὐπερ ἦσαν σχήματος μένειν, ἢ μετὰ ἀφέσεως ἐντίμου ἑλευθέραν ἄγειν³⁾ σχολήν· πρέπον γὰρ ἂν εἴη καὶ ἀκόλουθον, τὸν τοσαύτην μεγαλοψυχίαν καὶ καρτερίαν πρὸς τοὺς ἐπενεχθέντας κινδύνους ἐπιδειξάμενον, καὶ σχολῆς, εἰ βούλοιο, καὶ τιμῆς πρὸς τὴν αἴρεσιν ἀπολαύειν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ Δ'.

Ἀπολύσεις τῶν ἐν γυναικειοῖς, ἢ εἰς δουλείαν δοθέντων ἑλευθέρων.

Καὶ μὴν ὅσοι¹⁾ τῆς εὐγενείας πρὸς βίαν στερόμενοι, τοιοῦτότροπὸν τινα γνῶσιν δικασιῶν ὑπέστησαν, ὥστε καὶ ἡ γυναικειοῖς ἢ λινοῦφιοις²⁾ ἐμβληθέντες, ἀπηνῆ τε καὶ ἄθλιον³⁾ ὑπο-

Cap. XXXIII. 1) Ἐπὶ στρατιωτικαῖς ἀξίαις. Codex Medicæus habet ἐν στρατιωτικαῖς ἕξ. Et paulo post διὰ τὴν ἀπηνῆ, etc. — 2) Προὔτιμησαν. In codice Medicæo legitur προτιμότερον ἧς εἶχον ἀξίας ἦγον, ἔστω πρὸς βούλησιν. — 3) Ἐλευθερίαν ἄγειν. Scribendum est ex codice Medicæo ἑλευθέραν ἄγειν σχολήν. Quod confirmat Sozomenus in lib. I. cap. 8. ubi hanc Constantini legem in compendium retulit. [Verba Sozomeni sunt: Τοῖς δὲ στρατιῶσι τινοῖς ἀφαιρεθεῖσιν ἐν γνώμῃ εἴασεν, ἢ ἐφ' οὐπερ ἦσαν σχήματος εἶναι, ἢ μετὰ ἀφέσεως ἐντίμου ἑλευθέραν ἄγειν σχολήν.] In codice Fuk. scriptum inveni ἐντίμως ἑλευθερίαν ἄγειν. Medicæus vero scriptum habet ἐντίμον ἑλευθέραν ἄγειν σχολήν.

Cap. XXXIV. 1) Καὶ μὴν ὅσοι. Codex Medicæus habet καὶ μὴν καὶ ὅσοι. — 2) [Γυναικειοῖς ἢ λινοῦφιοῖς. Reading. ad h. l. haec observavit: „Gynaecium apud antiquos erat locus interior in aedibus, ubi mulieres versabantur: quae quoniam illic in vestibus texendis occupari solebant, inde gynaecium apud sequiores aevi scriptores sub imperio Romano, usurpatum est pro textino, ubi vernae utriusque sexus pro imperatoribus vestimenta texebant: in linyphiis vero iidem linteis elaborandis operam dabant.“ Hinc non satis commode γυναικειοῖς vertisse videtur Strothius: „Weiber-Zimmer.“ Cf. Vales. ad cap. XX. not. 8.] — 3) Ἀπηνῆ τε καὶ

μένειν κόπον, ἢ οἰκτεῖται νομίζεσθαι τοῦ ταμεῖον, οὐδὲν αὐτοῖς τῆς προτέρας ἐπαρκεσάσης ⁴⁾ γενέσεως· οὗτοι τιμῶν τε ὧν ἐπῆλαιον πρόσθεν, καὶ τοῖς τῆς ἐλευθερίας καλοῖς ἐνευφραϊνόμενοι, ἀνακαλεσάμενοι τὰς συνήθεις ἀξίας, μετὰ πάσης λοιπὸν εὐφροσύνης βιούντων· καὶ ὁ δουλείαν τῆς ἐλευθερίας ⁵⁾ ἀλλεξάμενος, ἀθεμίτω τιμῇ καὶ ἀπανθρώπων θήπου ἀπονοίᾳ ⁶⁾, πολλάκις τε τὰς ἀήθεις διακονίας ἀποδυσάμενος ⁷⁾, καὶ ὅλον ἀφνίδιον οἰκίτην ἑαυτὸν ἀντ' ἐλευθέρου γνοῦς, ἐλευθερίας τῆς πρόσθεν καθ' ἡμέτερον λαβόμενος πρόσταγμα, ἀποδιδότω τε τοῖς γεννήτορσιν ἑαυτὸν, καὶ πόρους τοὺς ἐλευθέρω πρέποντας μετίτω, ἄς πρότερον ἐμόχθησεν ⁸⁾ οὐκ οἰκείας διακονίας, ἐκβαλὼν τῆς μνήμης.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Α Ε'.

Περὶ κληρονομίας οὐσιῶν τῶν μαρτύρων καὶ δμολογητῶν, καὶ μετοικισθέντων, καὶ ταμειωθέντων.

Παρατεῖον δ' οὐδὲ τὸ τῶν οὐσιῶν ὧν ἕκαστοι ¹⁾ κατὰ διαφόρους ἐστερήθησαν προφάσεις. Ἄλλ' εἴ τέ τινες τὸν ἄριστον ὑποστάντες καὶ θεῖον ἀγῶνα τοῦ μαρτυρίου, ἀφόβη τε καὶ

ἄθλιον. In codice Medicaeo scriptum inveni *λέθη καὶ*. Ex qua licet corrupta voce veram ac germanam huius loci scripturam statim odoratus sum. Scribo igitur *ἀήθη καὶ ἄθλιον*. Quippe huiusmodi ministeria in gynaeceis et tetricis, insueta sunt hominibus ingenuis. Idem codex πόρον habet, non κόπον. — 4) Οὐδὲν αὐτῆς ἐπαρκεσάσης. Rectius in codice Medicaeo legitur οὐδὲν αὐτοῖς. Et paulo post scribo ex eodem libro καλοῖς ἐνευφραϊνόμενοι. — 5) Καὶ ὁ δουλείαν τῆς ἐλευθερίας. Codex Medicaeus vocem addit hoc modo: καὶ ὁ δουλείαν μὲν ἐλευθερίας ἀλλεξάμενος, recte ni fallor. Duo enim hominum genera distinguit imperator: quorum alii quidem nobiles gynaeceis addicti fuerant, aut fiscalium praediorum famuli facti, quae nobilior erat servitus: alii autem viliores, privatis venundati. In codice Fuketiano legitur καὶ ὁ δουλεία τὴν ἐλευθερίαν ἀλλαξ. — 6) Πολύτου ἀπονοίᾳ. In codice Medicaeo scribitur θήπου ἀπονοίᾳ. Intelligit autem audaciam et immanitatem iudicis, qui hominem liberum ob veri numinis confessionem libertate spoliasset. In schedis Regiis scriptum reperi *πωλήτου*. Fuk. habet *πωλητοῦ*. — 7) Ἀποδυσάμενος. In codice Medicaeo rectius legitur ἀποδυσάμενος. — 8) Ἄς πρότερον ἐμόχθησεν. Elegantius codex Medicaeus ἄς προεμόχθησεν, et paulo post *ἐκβαλὼν τῆς μνήμης*. Quomodo in Regiis etiam schedis legitur, et in Fuket. codice. Porro ex his verbis satis apparet, verum esse quod dixi, Constantinum hoc posteriore loco loqui de vilioribus ac plebeiis hominibus, qui sententia iudicis venundati fuerant. Nam de prioribus quidem qui natalium splendore eminebant, ait Constantinus, pristinam dignitatem recuperare eis iam licere. Posteriores vero ad consuetam liberis hominibus ministeria ac labores ablegat.

Сар. XXXV. 1) *Δὲ ἄς ἕκαστοι*. Scribo ex codice Medicaeo *ὧν ἕκαστοι κατὰ διαφόρους ἐστερήθησαν προφάσεις*. Et paulo post τὸν ἄριστον

Θαρσαλλῆ τῇ γνώμῃ, τῶν ὄντων ἐστερήθησαν, εἴτε τινες ὁμολογηταὶ καταστάντες²), τὴν αἰώνιον ἐλπίδα παρενεύσαν ἑαυτοῖς, ὅσοι τε μετοικῆσαι καταναγκασθέντες, ὅτι μὴ τοῖς δεικνύουσιν εἶξαν προδόντες τὴν πίστιν, τῶν ὄντων ἐστέροντο καὶ αὐταί· ἢ εἴ γέ τινες οὐδέ³) καταγνωσθέντες θάνατον⁴), στέρησιν ἰδυστύχησαν τῶν ὄντων· τούτων τοῖς πρὸς γένους προσέμεσθαι τοὺς κλήρους προστάττομεν. Πάντως δὲ διαγορευόντων τῶν νόμων⁵) τῶν ἀγχιστίων τοὺς ἑγγυτέρους, ῥάδιον δια-

τε καὶ θεῖον ὑποστάντες ἀγῶνα. Sed neque in schedis Regiis leguntur haec voces δι' αἴ. Porro initium huius periodi varie scriptum in libris veteribus inveni. Nam in Medicaeo quidem codice legitur *παριστίον δὲ οὐδὲ τὸ τῶν οὐσιῶν*, etc. In schedis vero *παριστίον δὲ οὐδὲ τὸ*, etc. Turnebus in suo codice emendarat *παριστίον*. In codice Fuk. scriptum inveni *παριστίον δὲ οὐδὲ τὸ τῶν οὐσιῶν ὧν ἕκαστος*, etc. Sed et Regius codex habet *παριστίον*. Quare non dubium quin haec vera sit lectio, quam nescio cur Rob. Stephanus immutavit. — 2) *Καὶ ὁμολογηταὶ καταστάντες*. In codice Medicaeo legitur *εἴτε τινες ὁμολογηταὶ καταστάντες*, quod rectius esse non dubito. Cum enim antea locutus sit de martyribus, nunc de confessoribus loquitur. Paulo post scribe ex eodem codice *καταναγκασθέντες ὅτι μὴ τοῖς δεικνύουσιν εἶξαν παριστόντες τὴν πίστιν, τῶν ὄντων ἐστέροντο*, etc. — 3) *ἢ εἴ γέ τινες οὐδέ*. Omisit hanc *περικλοπὴν* Christophorsonus, eo quod nihil aliud quam superflua priorum repetitio videretur. Sed cum haec verba etiam in codice Medicaeo legantur, non temere expungenda sunt. Postquam enim imperator locutus est de martyribus, de confessoribus, et de exulibus qui metu capitalis sententiae in se prolatae, solum verterant, nunc de iis agit, qui cum capitali sententia damnati non fuissent, bonis tamen spoliati fuerant. Hi enim non erant in numero martyrum nec confessorum, quippe qui ad iudicium adducti non fuissent. Exules item non fuerant, sed in patria manentes, possessionibus suis per vim spoliati fuerant. Certe in huius capituli titulo quatuor personae recensentur. Sed Christophorsonus quartos illos omisit. In sequenti tamen capite imperator tres tantum personas recenset, his ultimis penitus praetermissis. — 4) [*Καταγνωσθέντες θάνατον*. Vid. Loback, ad Plryn. p. 475. *Matthias* ausführliche Grammatik p. 694. ed. II. Supra c. XXXII. *Ὅσοι — ἔμπονεῖν καταγνώσθησαν*.] — 5) *Διαγορευόντων τῶν νόμων τῶν ἀγχιστίων τοὺς ἑγγυτέρω*. In successionibus intestatorum, lex proximum quemque ex agnatis ad hereditatem vocat, si sui heredes defuerint, ut docet Gaius in institutionibus titulo decimo sexto. Hinc agnati legitimi heredes dicuntur in iure, eo quod his solis lex deferret hereditatem. Cognati enim iure civili heredes esse non poterant, sed iure tantum praetorio ad hereditatem vocabantur, uti docent iurisconsulti. Porro in cognatis, is qui proximus erat, hereditatem capiebat, perinde ut in agnatis. Sed difficultas est hoc loco, quinam intelligi debeant *ἀγχιστίων* vocabulo, utrum agnati an cognati. Certe si legum nomine leges XII. tabularum intelligamus, agnatos necesse erit intelligi. Sozomennus habet *τοῖς ἑγγυτέρω γένους*. — 6) *Καὶ ὅτι*. In codice Regio legitur *καὶ ἔτι*, quam scripturam in interpretatione mea sum secutus. Prius tamen in eo codice scriptum erat *ὅτι*, ac deinde recentiore manu emendatum est *ἔτι*. — 7) *Ὅσπερ ἦσαν καὶ οἰκιοῦτες, καὶ αὐτομάτῃ χρησαμένων ἐκείνων τῷ τέλει*. In codice Medicaeo legitur *ὄσπερ ἦσαν οἰκιοῦτες*. Est autem admodum obscurus huius loci sensus. Christophorsonus quidem ita vertit: *Et quod ratione etiam oportet eos succedere, qui sint domestica consuetudine coniunctiores, constat: praesertim cum illis ipsi martyres, non criminis ullius convicti, sed sua*

γενώσκουσιν εἰς προσήκουσιν οἱ κληῖροι· καὶ ὅτε⁶⁾ οὗτοι κατὰ λόγον ἐπὶ τὴν διαδοχὴν ἔλθοιεν ἂν, ὅπερ ἦσαν οἰκειότεροι⁷⁾, καὶ αὐτομάτῳ χρησαμένων ἐκείνων τῇ τέλει.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Α Ζ'.

Τῶν μὴ ἰχόντων συγγενεῖς κληρονόμον εἶναι τὴν ἐκκλησίαν, καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν δωρηθέντα, βέβαια μένειν.

Εἰ δὲ τῶν ἀγχιστέων μηδεὶς ὑπολείποιτο μηδενὸς τῶν προειρημένων κατὰ λόγον ἂν γενησόμενος¹⁾ κληρονόμος, μήτε τῶν μαρτύρων φημί, μήτε τῶν ὁμολογησάντων, μήτε τῶν μετοίκων τῶν ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ μεταστάτῳν προφάσει, ἢ καθ' ἐκάστους αἰεὶ τόπους ἐκκλησία διαδέχεσθαι τετάχθω τὸν κληρὸν²⁾.

inducti voluntate mortem appetiverint. Sed multa sunt in hac interpretatione reprehendenda. Primo enim αὐτόματον τέλος de martyribus dici non potest. Deinde non de solis martyribus hic sermo est, sed etiam de confessoribus et profugis, qui sua morte obierant. Itaque praestat hic vertere sua et naturali morte. Sic enim Graeci loqui solent, et nominatim Eusebius noster, ni fallor. Denique οἰκειότερους pessime interpretatus est domestica consuetudine coniunctiores, cum propinquiores significet. Totum igitur locum ita verto: Rationi consentaneum est, ut hi ad successionem veniant, qui propinquiores erant futuri, si illi sua morte obiissent. Confirmatur autem nostra interpretatio, tum ex iis quae supra dixi, tum ex eo quod dicitur imperator ὅπερ ἦσαν οἰκειότεροι, non vero ἰσῶν. Per illos autem, intelligit martyres.

Cap. XXXVI. 1) [*Γενησόμενος* Cast. Zimm., *γενόμενος* Val.] — 2) [*Ἐκκλησία* — τὸν κληρὸν. Martyrum facultates, si nulli superstites essent eorum agnati, hereditatis iure ad ecclesiam transire iussisse Constantinum, retulit Eusebius iam supra cap. XXI. Vid. Planck Geschichte der christlich-kirchlichen Gesellschafts-Verfassung T. I. p. 285. not. 13. Ecclesiae autem legata et haereditates relinqui posse, lege Constantinus iam sanciverat a. CCCXXI. Vid. Hase de iure ecclesiast. comment. histor. Partic. I. p. 47 sq. not. 19.: „Cavente lege, ne quod collegium nullo privilegio singulari subnixum haereditatem adiret, ante *Constantinum* e donationibus res ecclesiastica, pecuniis magis, quam fundis, mediocriter modo creverat. Illam legem, *Alexandro Severo* regnante, iam obliteratam (cf. Ael. Lamprid. vit. Sev. c. XLIX.), sed a *Diocletiano* refricatum, *Constantinus* an. 321. Christianis condonavit: *L. 4. C. Th. de Episc. (XVI. 2.): Habeat unusquisque licentiam, sanctissimo Catholicas venerabilique concilio (i. e. ecclesiae cath.), decedens, bonorum, quod optavit, relinquere. Non sint casae iudicia. Nihil est, quod magis hominibus debetur, quam ut supremas voluntatis, postquam aliud iam velle non possunt, liber sit stilus, et licens quod iterum non redit, arbitrium.*“ Cf. *Baldvini* Constantinus M. p. 28 sq.: „Utut posteritas, cum populus superstitione fascinat, clerici avaritia depravati essent, Constantini lege abusa sit, cum de ecclesiis vel dotandis vel ditandis ageretur: constat et bono consilio et iustissima ratione piam illam suam legem edidisse Constantinum, ut in publicum relinqui testamento aliquid posset *ecclesiarum sive collegio, sive universitati, sive corpori* (quod concilium ipse vocat), non

οὐκ ἔσται δὲ τοῦτο πάντως³⁾ οὐδὲ τοῖς ἀπελθούσι βαρῦ, εἴπερ
 ἦς ἕνεκα πάντας ὑπέστησαν πόνους, κληρονόμον εὐτυχοῖεν ταύ-
 την. Προσκειῖσθαι γε μὴν⁴⁾ ἀναγκαῖον καὶ τότε, ὡς τῶν προ-
 ειρημένων εἰ τινες ἐδωρήσαντό τε τῶν ὄντων οἷς ἐβούλοντο,
 τοῦτοις τὴν δεσποτείαν εὐλογον κυρίαν μένειν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Α Ζ'.

Ἀποδίδουαι τοῖς κατέχουσι τὰ τοιαῦτα χωρία, καὶ κήπους καὶ οἰκίας, χωρὶς
 ὃν ἐκαρπώσαντο.

Ὅπως δὲ μὴδὲ πλάνη τις ἐμφαίνοιτο τῷ προστάγματι,
 ἀλλ' ἔτοιμον ἢ τὸ¹⁾ δίκαιον πᾶσι γινώσκειν, ιδέτωσαν ἅπαντες,
 εἴτε χωρίον, εἴτ' οἰκίαν, εἴτε κῆπον, εἴτε ἕτερόν τε τῶν
 προειρημένων κατέχοιεν, καλὸν καὶ λυσιτελὲς αὐτοῖς εἶναι καὶ
 ὁμολογεῖν αὐτοῖς²⁾ καὶ ἀποκαθιστάναι σὺν πάσῃ τῇ ταχυτη-

sane, ut singuli vel clerici, vel alii privatim id ad se traherent: imo vero
 ut id eo iure haberetur, quo haberi, quod universitati vel collegio licito
 legatum est, debere, leges ipsae civiles profitentur. Nam et quod ministris
 ipsis vel clericis simpliciter relictum esset, in re dubia potius id ita acci-
 piendum esse significant, quasi non singulis illis privatim, eorumve per-
 sonis, sed ecclesiae potius et eius universitati relictum esset. Sic enim
 interpretantur, quod sacerdotibus et templi custodibus relinquunt, ut mi-
 nisterio magis et templo relictum videatur, *L. annua* 20 §. *Attia D. de*
annuis legat.: et quod civibus legatur, ipsi civitati legatum videri, *l. Ci-*
vibus, 2. D. de Rebus dubiis. Tantum abest, ut quod ecclesiae vel
 eius collegio legabatur, singuli invadere suo iure possent, et privatim sibi
 arrogare. Sed neque tolerandum fuit, ut ecclesiae beneficio Constantiensi
 ditatae, suas facultates in alios, quam vere pios usus impenderent, aut
 ineptis voluptatibus testatorum eas relinquendum parerent: sicuti multa
 ecclesiis legata fuisse scimus ab hominibus vel deliris, vel superstitione
 fasciatis. Imo vero tum demum, cum superstitio invaluisset, frequentis-
 sima esse coeperunt, quae ecclesiis relinquebantur, legata. *Schröckh*
christliche Kgsch. T. V. p. 96 sq. Danz Lehrbuch der Kgsch. T. I. p. 283
sq. not. 3. Neander allgemeine Geschichte der christl. Religion und
Kirche T. II. P. I. p. 288 sqq.] — 3) Οὐκ ἔσται πάντως. Scribe ex codice
Medicaeo: οὐκ ἔσται δὲ πάντως. [Καὶ οὐκ ἔστω πάντως Cast.] Paulo ante
idem codex [et Zimm.] scribit μῆτε τῶν ὁμολογητῶν, rectius ut in cap. 35.
Item μῆτε τῶν μετοίκων μὲν τοι, τῶν, etc. — 4) Προκειῖσθαι γε μὴν.
Mallet scribere προσκειῖσθαι, ut Turnebus et Savilius emendarunt. Atque
ita scribitur in codice Fuk. Paulo post in codice Medicaeo legitur ὡς εἰ
τῶν προειρημένων τινες.

Cap. XXXVII. 1) Ἄλλ' ἔτοιμον τὸ. Scribe ex codice Medicaeo
 ἀλλ' ἔτοιμον ἢ τὸ, etc. — 2) [Αὐτοῖς mutandum videtur in αὐτοῦς, ut
 iam Lowthius monuit.] — 3) Διὸ εἰ καὶ τὰ μάλιστα. In codice Medicaeo
 legitur εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα φανεῖεν ἐξ αὐτῶν τινές. Et paulo post idem
 codex habet κερπώσαντες, καὶ γλισθῆσαι τούτων τὴν ἀπάτησιν, etc.
 Optime, ut equidem censeo. Est enim hoc secundum membrum pe-

Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα³⁾ φανεῖεν τινὲς ἐξ αὐτῶν ἀπὸ τῆς οὐ δικαίας δεσποτείας πολλὰ καρπωσάμενοι, καὶ γενέσθαι τούτων τὴν ἀπαίτησιν ἡμεῖς οὐ δικαίαν κρίνομεν.

Κ Ε Φ Α Λ Λ Ι Ο Ν Λ Η'.

Πολὺ τρόπῳ δεῖ περὶ τούτων ἐπιδιδόναι διήσεις.

Ὅμως γε μὴν αὐτοὶ ὁπόσα τε καὶ ὁπόθεν συνέλεξαν ἐπιγνό-
τες, τῷ ἀμαρτήματι τούτῳ συγχώρησιν γενέσθαι παρ' ἡμῶν
δηθητήωσαν· ὅπως ἅμα μὲν τῇ τοιαύτῃ διορθώσει ἢ φθάσασα
λυθείη πλεονεξία¹⁾, ἅμα δὲ ὁ μέγιστος θεός, οἷον ἀντὶ μετα-
μελείας τινὸς τοῦτο προσιέμενος, εὐμενῆς ἐπὶ τοῖς ἀμαρτηθεῖσι
γένοιτο. Ἐροῦσι μὲν γὰρ ἴσως ἀντ' ἀπολογίας προϊσχύμενοι
οἱ τῶν τοιούτων οὐσιῶν καταστάντες δεσπόται, εἰ γε τοῦτο
κρατεῖν ἄξιον ἐκ' αὐτῶν ἢ δυνατόν τὸ πρόσρημα, ὡς οὐκ ἦν²⁾
οἷον τε ἀπέχεσθαι τότε, ἤνικα πολύτροπος ἀπάντων τῶν δεινῶν
ἦν θεός, ὡμῶς ἀπελαυνόμενοι³⁾, ἀφειδῶς ἀπολλύμενοι, ἀμελῶς
ἐξήριμένοι, δημεύσεις τῶν οὐδὲν αἰτίων συχνὰ, διώξεις τ' ἀκό-
ρηστοι καὶ τῶν ὄντων διαπραΐσεις· εἰ δὲ τοῖς τοιούτοις διίσχυρ-
ξοῖντο λόγοις τινὲς, καὶ ταῖς ἀπλήστοις ἐπιμένουσιν προαιρέσε-
σιν⁴⁾, οὐκ ἀτιμώρητον ἑαυτοῖς τὸ τοιοῦτον αἰσθήσονται· καὶ
μάλιστα⁵⁾ ὅποτε οὕτω τὰ παρ' ἡμῶν τῷ μεγίστῳ διακονεῖται
θεῷ. Ὅσα γοῦν πρότερον⁶⁾ ἢ ὀλέθριος ἀνάγκη συνηγάγκαζε⁶⁾

riodi. Ultimatum autem membrum est ὅμως γε μὴν, etc. Quod in vul-
gatis editionibus male divulgatum est et in sequens caput translatum.

Cap. XXXVIII. 1) *Λυθείη πλεονεξία*. Rectius in codice Medicaeo legitur *λαθῆ πλεονεξία*. — 2) [*Ὡς οὐκ ἦν* — — *διαπραΐσεις*. Recte animadvertit Strothius ad h. l. p. 251.: „Die Beschuldigung besteht darin, dass sie sagen möchten, man kann es uns nicht zum persönlichen Verbrechen machen, dass wir von den Gütern dieser Leute etwas an uns gebracht haben. Denn damals als alles unter und über ging, griff ein jeder zu, und nahm, wo er etwas bekommen konnte, ehe wir nun die Güter liessen völlig in die Rappuse gehen, so glaubten wir nicht Unrecht zu thun, wenn wir sie in Besitz nähmen, und dadurch vom Untergang retteten.“] — 3) *Καθ' ὄν ὑπάρχον ἀπολλύμενοι*. Longe aliter in codice Medicaeo scribitur hic locus in hunc modum: *ὡμῶς ἀπελαυνόμενοι· ἀφειδῶς ἀπολλύμενοι· ἀμελῶς ἐξήρι-
μένοι· δημεύσεις τῶν οὐδὲν αἰτίων συχνὰ· διώξεις ἀκόρηστοι τῶν ὄντων*, etc. Quod rectius esse, nemo est qui non videat. Nam voces illae *καθ' ὄν ὑπάρχον* propterea superfluae sunt. Mox in eodem codice scribitur *εἰ δὲ τοῖς τοιούτοις διίσχυρξοῖντο λόγοις*, etc. Sic etiam in Fuk:tiano. — 4) *Ἐπιμένουσιν προαιρέσει*. Hunc locum correxi ope codicis Medicaei, in quo diserte scribitur *προαιρέσεων*. — 5) *Ὅσα γοῦν πρότερον*. Codex Medicaeus habet *ὡς ἂν πρότερον*, etc. Et mox *ἐπισφαλῆς ὑπάρχων*. Quod

λαμβάνειν, ταῦτα νῦν κατέχειν ἐπισφαλὲς ὑπάρχει· ἄλλως τε δὲ παντὶ τρόπῳ τὰς ἀπληστίας καὶ λογισμοῖς καὶ παραδειγμασιν ἑλαττοῦν ἀναγκαῖον.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ Θ'.

Ταῖς ἐκκλησίαις ἀποδοῦναι τὸ ταμεῖον, χωρὶα καὶ κήπους καὶ οἰκίας.

Οὐδὲ γὰρ τὸ ταμεῖον¹⁾ εἴτι κατέχοι τῶν προειρημένων, βεβαίως κατέχειν συγχωρηθήσεται, ἀλλ' ὅλον οὐδὲ ἀντιφθέ-
γξασθαι πρὸς τὰς ἱεραῖς ἐκκλησίας τολμῆσαν²⁾, ὧν ἐπὶ χρόνον οὐ δικαίως κατέσχε, τούτων ἐκστήσεται δικαίως ταῖς ἐκκλησίαις.
Ἀπαντα δὴ ὅσα ταῖς ἐκκλησίαις προσήκειν ὀρθῶς ἂν φανεῖη³⁾, εἴτ' οἰκίας τὸ κτῆμα τυγχάνοιεν, εἴτ' ἀγροὶ τινες καὶ κῆποι, εἴθ' ὅποια δὴ ποτε ἕτερα ἅτινα, οὐδενὸς τῶν εἰς τὴν δεσπο-
τεῖαν⁴⁾ ἑλαττομένου δικαίου, ἀλλ' ἀκραιῶν πάντων μενόντων, ἀποκαθίστασθαι προστάττομεν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ'.

Τὰ μαρτύρια καὶ τὰ κοιμητήρια ταῖς ἐκκλησίαις ἐξίστα-
σθαι προστάττομεν.

Καὶ μὴν καί¹⁾ τοὺς τόπους αὐτοὺς οἱ τοῖς σώμασι τῶν μαρτύρων τετίμηνται, καὶ τῆς ἀναχωρήσεως τῆς ἐνδόξου ὑπο-

magis probo. Haec enim periodus cum praecedenti iungenda est. Mox ubi legitur ἄλλως τε δέ, rectius in codice Med. abest ultima particula. [Zimm. ἄλλως δέ.] — 6) [Κατήνυμαζε Ion.]

Cap. XXXIX. 1) Οὐδὲ γὰρ τὸ ταμεῖον. In codice Medicaeo deest γὰρ, et paulo post in eodem codice scribitur οὐδὲ ἀντιφθέγξασθαι. — 2) Τολμῆσαν. [Cast. τολμῆσαι.] Scribo τολμῆσαν, ut est in codice Fuk. Quod confirmat codex Medicaeus, in quo scribitur ἐτόλμησαν. In eodem libro post vocem ταῖς ἐκκλησίαις, additur λέγει, id est, desunt nonnulla. — 3) Ὄρθῶς ἀναφανεῖη. Rectius in codice Medicaeo legitur ὀρθῶς ἂν φανεῖη. — 4) Εἰς τὴνδε τὴν πολιτείαν. Huius loci emendatio debetur codici Medicaeo, in quo diserte scriptum invenimus εἰς τὴν δεσποτεῖαν: optime. Vult enim imperator, ut cuncta loca et praedia quae Christianis erepta fuerant, cum iuribus suis bona fide iisdem restituantur, ita ut si cui praedio vel agro servitus deberetur, puta actus, iter, via, cum eodem iure nulla ex parte imminuto reddatur Christianis. Itaque si quis fundum Christiano homini ereptum oppignerasset, vel in emphyteusim dedisset, aut vendendo onus aliquod ac servitutem ei imposuisset, haec omnia hoc Constantini edicto rescindantur. Paulo post ubi legitur ἀνθίστασθαι προστάττομεν, ex eodem codice emendavimus ἀποκαθίστασθαι. Codex tamen Fuk, Turn, ac Sav. [et Cast.] habent ἐξίστασθαι, non male.

μνήματα καθιστάσι, τίς ἂν ἀμφιβάλοι μὴ οὐχὶ ταῖς ἐκκλησίαις προσήκειν, ἢ οὐχὶ καὶ προστάξειεν ἂν; ἤνλικα μῆτε δῶρον ἄμιων, μῆτε κάματος χαριέστερος καὶ πλείω ἔχων ὠφέλειαν²⁾ ἕτερος ἂν γένοιτο, ἢ τοῦ θεοῦ προτρέποντος πνεύματος³⁾, τὴν περὶ τούτων ποιῆσθαι σπουδὴν, καὶ ἂ μετὰ πονηρῶν ἀφρηίθη προφάσεων ὑπὸ τῶν ἀδίκων καὶ μοχθηροτάτων⁴⁾ ἀνδρῶν, ἀποκατασταθέντα δικαίως, ταῖς εὐαγείαις αὐθις ἐκκλησίας ἀποσωθῆναι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Α'.

Τοὺς ἀγοράσαντας ἐκκλησιαστικῶν, ἢ κατὰ δωρεὰν λαβόν-
τας ἀποδοῦναι.

Ἐπεὶ δ' ὀλοκλήρου¹⁾ προνοίας ἂν εἴη, μὴδὲ τούτους σιωπῇ παρελθεῖν, ὅσοι περὶ ἢ ὠνῆς δικαίῳ²⁾ ἐπρίαντό τι παρὰ τοῦ ταμείου, ἢ κατὰ δωρεὰν κατέσχον συγχωρηθὲν μάτην³⁾, καὶ ἐπὶ τὰ τοιαῦτα τὰς ἀπλήστους ἐπιθυμίας ἐκτείναντες⁴⁾, γινωσκέωσαν, ὡς τοιοῦτοι, εἰ καὶ ὅτι μάλιστα οἷς ἐϊόλησαν

Cap. XL. 1) Καὶ μὴν καὶ. In Moraei libro ad marginem emendatur καὶ μὴν καὶ quod magis placet. — 2) Πολλὴν ἔχων τὴν ὠφέλειαν. Post haec verba in codice Medicaeo sequuntur haec voces: ἕτερος ἂν γένοιτο, quae in vulgatis editionibus desiderantur. — 3) Τοῦ θεοῦ προτρέποντος πνεύματος. Codex Medicaeus habet νεύματος, τὴν περὶ τῶν τοιοῦτων ποιῆσθαι σπουδὴν. Sed et in codice Fuk. Turnebi ac Savillii legitur ποιῆσθαι. — 4) Ἐπὶ τῶν μοχθηροτάτων. In codice Medicaeo legitur τῶν ἀδίκων καὶ πονηροτάτων.

Cap. XLI. 1) Ἐπεὶ δ' ὀλοκλήρου. Ab his verbis novum caput inchoavi: titulum quoque apposui qui in Genevensi et in Parisiensi Rob. Stephani editione deerat. Nos vero tum ex codice Fuk. tum ex veteribus schedis bibliothecae Regiae eum supplevimus. — 2) Ἡ ὠνῆ δικαίῳ. Veram huius loci scripturam nobis aperuit codex Medicaeus in quo legitur ἢ ὠνῆς δικαίῳ. Scribo ἢ ὠνῆς δικαίῳ, id est, emptionis iure aut titulo. Certe hanc emptionem iustam appellare, alienum est a mente Constantini, qui has emptiones iniustas ac nefarias praesumptiones appellat. — 3) Μάτην καὶ ἐπὶ τὰ τοιαῦτα. Dudum conieceram delendam esse particulam καὶ, quam coniecturam nostram codex Medicaeus discrete confirmat. Loquitur autem imperator de iis qui haec loca ab imperatoribus sibi donari petierant. Quod Christophorus non vidit. [Particulam καὶ delevit et post συγχωρηθὲν comma posuit Zimm. Cui convenit interpretatio Valesii: „qui — — donationis titulo sibi concessam possederint, frustra ad huiusmodi bona inexplebilem cupiditatem extendentes.“ Sed scripturam vulgatam secutus est Strothius vertendo: „die durch Kaufs - Recht etwas vom Fiscus erstanden, oder was ihnen von demselben ungueltigerweise geschenkt worden, besitzen.“] Mox in eodem codice scribitur γινωσκέωσαν ὡς τοιοῦτοι, etc. Rectius quam in vulgatis editionibus ἔσοι τοιοῦτοι. In codice Fuk.

πρῆσθαι, ἄλλοτριαν τὴν παρ' ἡμῶν εἰς αὐτοὺς ἐπιμαθήσαν καταστήσαι φιλανθρωπίαν. ὁμῶς ταύτης εἰς τὸν δυνατὸν καὶ πρέποντα τρόπον οὐκ ἀτυχήσουσι. Ταῦτα μὲν οὖν εἰς τοσοῦτον ἀνήχθω.

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Β'.

Σέβειν τὸν θεὸν σπουδαία παραίνεσις.

Ἐπειδὴ δὲ¹⁾ ἀποδείξουσιν ἐναργεστάταις καὶ σαφειστάταις ἔξεφάνη, ἀρετῇ τε²⁾ τοῦ πάντα δυνατοῦ θεοῦ, καὶ παραίνεσις ἅμα³⁾ καὶ βοηθείαις ἃς ὑπὲρ ἐμοῦ συχνὰς ἀξιοί ποιῆσθαι, τὴν πρότερον κατέχουσαν πάντα τὰ ἀνθρώπινα δυσχέρειαν ἐκ πάσης ἤδη ἔλλησθαι τῆς ὑφ' ἡλίω, οἱ καθένα τε καὶ οἱ σύμπαντες ὁμοῦ ἐσπουδασμέναις καθορᾶτε⁴⁾ φροντίαι, τίς ἐκείνη καθέστηκεν ἢ ἔξουσία⁵⁾, τίς χάρις, ἢ τῶν μὲν πονηροτάτων καὶ μοχθηροτάτων⁶⁾ τὸ, ὡς εἰπεῖν, σπέρμα ἠγάνισέ τε καὶ διέφθειρε, τῶν δ' ἀγαθῶν τὴν εὐφροσύνην ἀνακληθεῖσαν, ἐπὶ πάσας ἐκτείνει τὰς χοίρας ἀφθόνως, καὶ αὐτίς αὐτὸν τε τὸν θεῖον νόμον τὰ εἰκότα μετὰ παντός σεβάσματος θεραπεύσθαι, τοὺς τε τούτω σφᾶς αὐτοὺς καθιερώσαντας τὰ προσήκοντα σέβειν, ἔξουσίαν δίδωσιν ἅπασαν. Οἱ καθάπερ ἐκ τῆς

et Turnebi [et Ion.] scribitur ὅσοι τοίνυν τοιοῦτοι pessime. [Cum Zimm. ὅς τοιοῦτοι dedi. Val. ὡς τοσοῦτοι.] — 4) Ἐπίνορτες. Codex Fuk. habet ἐκτίνατες.

Cap. XLII. 1) Ἐπειδὴ οὖν. Codex Medicaeus ἐπειδὴ δέ. — 2) Ἐξεφάνη ἢ ἀρετῇ. Rectius ni fallor, in codice Medicaeo legitur ἔξεφάνη, ἀρετῇ τε τοῦ, etc. Scribendum etiam videtur τοῦ παντοδυνάμου θεοῦ. — 3) Παραίνεσις δ' ἅμα. In codice Medicaeo legitur καὶ παραίνεσις ἅμα. Deest etiam in eodem codice δὲ ὦν. Deest etiam ἤδη συμβαλεῖ. Quae omnia addita sunt ab iis qui hanc orationem non intelligebant. Totus igitur locus ita vertendus est: „Porro cum certissimis ac evidentissimis argumentis declaratum sit, partim omnipotentis dei vi ac virtute, partim hortationibus et adiumentis, quae a me frequenter praestari desiderat, tristitiam et acerbitatem quae res humanas antea occupabat, nunc ex universo terrarum orbe depulsam esse,“ etc. Nihil clarius hac lectione, nihil certius. Pro ἃς ὑπὲρ ἐμοῦ, omnino scribendum puto ἃς ὑπ' ἐμοῦ, vel παρ' ἐμοῦ. Intelligit enim Constantinus ministerium suum, quod deo in huiusmodi rebus perficiendis commodavit. De qua re non immerito gloriatur in principio huius edicti. — 4) [Καθορᾶται Val. male. Καθορᾶτε Cast. Zimm., cum iam Lowthius monuisset καθορᾶτε legendum esse, quod praeterea Val. et Stroth. vertendo expresserunt.] — 5) Ἡ ἔξουσία. In codice Medicaeo deest articulus, et post haec verba adduntur haec voces: τίς χάρις. Quae sine magno totius sententiae damno abesse non possunt. Nam ἔξουσία quidem est quam supra dixit ἀρετῇ τοῦ θεοῦ, χάρις vero est beneficium in homines collatum adiumento ac ministerio Constantini. — 6) Ἡ τῶν μὲν μοχθηροτάτων. Codex Medicaeus ἢ τῶν μὲν πονηροτάτων.

σκότους βαθύς 7) ἀνακύψαντες, καὶ λαμπρὰν τῶν πραγμάτων
 λαβόντες γνώσιν 8), τὴν προσήκουσαν τοῦ λοιποῦ περὶ αὐτὸν
 θεραπείαν τε καὶ τιμὴν εὐσεβῆ καὶ σύμφωνον ἐπιδειξόνται.
 Προτεθήτω ἐν τοῖς ἡμετέροις ἀνατολικοῖς μέρεσιν.“

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Γ'.

Ὅπως τὰ νομοθετηθέντα ὑπὸ Κωνσταντίνου, δι' ἔργων
 ἐτελειοῦτο.

Τὸ μὲν δὴ πρῶτον ὡς ἡμᾶς καταπεμφθέν 1) βασιλέως
 γράμμα ταῦτα διατάσσεται. Ἀντίκα δὲ δι' ἔργων ἐχώρει τὰ

των καὶ μοχθηροτάτων. Scribendum porro est ἦ, ut legitur in codice
 Regio, Fuktiano et in schedis. — 7) Σκότους βαθύς. In codice Me-
 dicaeo legitur βαθυτάτων, et finis huius edicti ita concipitur: *θεραπείαν*
τε τὴν προσήκουσαν τοῦ λοιποῦ περὶ αὐτὸν καὶ τιμὴν σύμφωνον ἐπιδειξόν-
ται. Προτεθήτω ἐν τοῖς ἡμετέροις ἀνατολικοῖς μέρεσιν. Id est, *propona-*
tur in orientalibus partibus nostris. Et haec est subscriptio quam huic
 edicto manu ipsius Constantini appositam fuisse testatur Eusebius cap. 23.
 Solebant enim imperatores edictis quae emittebant, manu sua adiciere:
proponatur, idque mandare praefectis praetorio, ut apparet ex novellis
 Valentiniani et Maioriani. Certe vel una vox ἡμετέροις, satis indicat hanc
 subscriptionem manu ipsius Constantini additam fuisse. Ipse enim est impera-
 tor qui loquitur, et qui partes orientales *suas* appellat. Ita enim loqui con-
 sueverant imperatores, tunc praecipue cum de provincia recens in ditionem
 ipsorum redacta loquerentur. Sic Constantinus in epistola ad Elafium et in
 epistola ad Probianum proconsulem Africae, *Africam nostram* dicit. Et in
 lege prima codice Th. de veteranis *apud Nicomediam nostram*. Sic in lege
 unica codice Theod. de his qui sanguinolentos, etc. *Imperator Constantinus*
Italiam suis. Denique Constantinus caesar in epistola ad Eumenium,
 quam refert Eumenius in oratione pro scholis: *Merentur Galli nostri*, etc.
 [Cf. Valesius ad Euseb. H. E. IV, 13. T. I. p. 331 sq.] Porro hoc edictum
 Constantini in codice Medicaeo legitur post libros historiae ecclesiasticae,
 hoc titulo: *ἀντίγραφον διατάξεως τοῦ Θεοφιλοῦς βασιλέως ἦν τοὺς τυραν-*
τους καθελὼν, τοῖς ὑπ' αὐτὸν Ἰουναῖοις Ἑλληνικῆ συντάξας φωνῆ διεπέμψατο.
 Id est: *Exemplum constitutionis, quam deo carus imperator victis*
tyrannis Graeco sermone scriptam ad provinciales suos misit. — 8)
τὴν γραμμῶν λαβόντες γνώσιν. Codex Medicaeus habet τῶν πραγμάτων.
 Nec aliter in codice Regio, et in veteribus schedis et in codice Fuk.
 scriptum inveni. Facessat igitur emendatio R. Stephani.

Cap. XLIII. 1) Πρῶτον ὡς ἡμᾶς καταπεμφθέν. Ex his verbis ap-
 paret, Palaestinum fuisse huius historiae scriptorem. [Minime. Praeter
 ea quae annotavi ad Vales. de vita et scriptis Euseb. diatr. p. XXXIV.
 not. 27., vid. Hankius de rerum Byzant. scriptor. P. I. Cap. I. §. XIV
 sq.] Quod idcirco annotare libuit, quia Dionys. Gothofredus existimavit,
 Eusebium Caesariensem huius libri auctorem non esse: quod tamen tum
 ex innumeris veterum testimoniis, tum ex compluribus locis huius operis
 facile est refellere, praecipue ex capite XLIV. et XLV. huius libri. [Cf.
 Vales. et nos ad III, 61.] Ideo autem supra dicta lex Constantini data est
 nominatim ad Palaestinos, quod illic maxime persecutio saeviisset, et
 plurimi in ea provincia confessores et martyres fuissent. [Recte contra

πρὸς τοῦ νόμου διηγορευμένα, καὶ πάντ' ἐπράττετο τὰναντία τοῖς μικρὸν ἔμπροσθεν ὑπὸ τῆς τυραννικῆς ἀμόνητος τετολημένοις, ἀπήλαιόν τε βασιλικῶν δωρεῶν, οἷς ταῦτα νενομοθέητο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Δ'.

Ὅτι τοὺς ἄρχοντας Χριστιανούς προῆγεν, εἰ δὲ καὶ Ἕλληνας ἦσαν, τὸ θύειν αὐτοῖς ἀπήγόρευτο.

Μεταβὰς δ' ἐκ τούτων βασιλεὺς, πραγμάτων ἐνεργῶν ἤπτετο. Καὶ πρῶτα μὲν τοῖς κατ' ἐπαρχίας διηρημένοις ἔδυσιν ἡγεμόνας κατέπεμπε, τῇ σωτηρικῇ πίστει καθωσιωμένους τοὺς πλείους· ὅσοι δ' Ἕλληνίζειν ἐδόκουν, τούτοις θύειν ἀπίρητο¹). Ὁ δ' αὐτὸς ἦν νόμος καὶ ἐπὶ τῶν ὑπερκειμένων τὰς ἡγεμονικὰς ἀρχὰς ἀξιωματῶν²), ἐπὶ τε τῶν ἀνωτάτω καὶ τῶν

haec Strothius ad h. l. p. 256. scripsit: „*Valesius meynt, dass dies Gesetz deswegen hauptsächlich an die Palastiner gerichtet gewesen, weil die Verfolgung daselbst gewüthet habe. Allein diese Meynung hat keinen Grund, da an sich selbst schon wahrscheinlich ist, und aus Kap. 23. offenbar erhellt, dass ein gleichlautendes Mandat in alle Provinzen des Orients geschickt worden, von welchen Eusebius das namentlich an die Palästiner gerichtete hier liefert, weil ihm solches mitgetheilt worden.*“ Notandum item est quod sit Eusebius, primam hanc Constantini sanctionem ad ipsos perlatam fuisse. Edictum enim illud de pace et libertate Christianorum, quod post devictum Maxentium Constantinus in orientem miserat, Maximini fraude suppressum est, ut scribit Eusebius initio libri IX.

Cap. XLIV. 1) [Ὅσοι — τούτοις θύειν ἀπίρητο. Strothius ad h. l. p. 257. not. 4. scripsit: „*der Kayser — verbot ihnen für ihre Person nicht, dem Heydenthume anzuhängen; nur diejenigen öffentlichen Opfer wurden ihnen verboten, welche sie sonst als Repräsentanten des Kayzers in dessen Namen verrichteten, und welche so angesehen wurden, als wenn sie der Kayser selbst verrichtet hätte. Nun würde wohl keine grössere Unschicklichkeit gewesen seyn, als wenn im Namen eines christlichen Kayzers den Götzen wäre geopfert worden. Daher war wohl nichts vernünftiger, als dies Verbot.*“ Sed dolendum illud unum, in Eusebii quidem verbis nec levisimum inesse huius exceptionis vestigium. Cf. ad finem capituli verba: ἡ γὰρ Χριστιανοῖς οὐδὲν, ἐμπρέειν ἰδῶν τῇ προσήγορτῃ, ἢ διακειμένους ἑτέρως, τὸ μὴ εἰδωλολατρεῖν (simulacris sacrificare, ut recte vertit Val.) παρήγγελεν et quae animadverti ad cap. XLV. not. 3. Itaque non recte secutus est Strothium ipse Manso Leben Constantins p. 115. x.] — 2) Ἐπὶ τῶν ὑπερκειμένων τὰς ἡγεμονικὰς ἀρχὰς ἀξιωματῶν. Vicarios intelligit et comites et proconsules. Haec enim dignitates longe supra praesides eminebant, ut omnibus notum est. At Christophorus oleumni errore ἡγεμόνους praefectos vertit, quo nihil est absurdius. [Cf. Ziegler Versuch einer pragmatischen Geschichte der kirchlichen Verfassungsformen p. 108 sqq. Manso Leben Constantins p. 133 sqq.]

τὴν ἑπαρχὸν διελληφότων Ἰεουσίαν. Ἡ γὰρ Χριστιανοῖς οὖσιν, ἰκρῆπειν ἰδίῳ τῇ προσηγορίᾳ, ἢ διακειμένοις ἑτέρως, τὸ μὴ εἰδωλολατρεῖν παρήγγελλον.

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Ε '.

Περὶ νόμων κωλύόντων μὲν θυσίας, οἰκοδομεῖν δὲ ἐκκλησιαστικὰς προστατόντων.

Ἐξ ἑξῆς δύο κατὰ τὸ αὐτὸ¹⁾ ἐπέμποντο νόμοι· ὁ μὲν εἰργων τὰ μουσάρὰ τῆς κατὰ πόλεις²⁾ καὶ χώρας τὸ παλαιὸν συντελουμένης εἰδωλολατρίας, ὡς μῆτε ἐγύρσεις ξοάνων ποιῆσθαι τολμῶν, μῆτε μαντείαις καὶ ταῖς ἄλλαις περιεργίαις ἐπιχειρεῖν, μῆτε μὴ θύειν καθόλου μηδένα³⁾· ὁ δὲ τῶν εὐκτηρίων οἴκων

Cap. XLV. 1) Δύο κατὰ τὸ αὐτό. Christophorus vertit: *duas leges in eandem sententiam promulgabantur*. In quo Portesium videtur secutus qui sic verterat: *Duas postea leges emissas non ita dissimili argumento*. Ego vero κατὰ τὰ αὐτὸ idem esse existimavi, quod simul, uno eodemque tempore. Ita enim loqui solet Eusebius. — 2) [Κατὰ πόλιν Steph.] — 3) Μῆτε μὴ θύειν καθόλου μηδένα. De privatis sacrificiis haec Eusebii verba intelligenda sunt. Nam Constantinus Magnus lege lata vetuit, ne quis gentilium privatim domi sacrificaret, ut docet lex prima codice Theod. de paganis. Itaque aruspices sacrificii causa domum evocare prohibuerat. Hi enim victimarum exta inspiciebant. Publica vero templa adire sacrificandi causa, ibique aruspicum opera uti, non vetuit Constantinus, ut testatur lex prima codice Theod. de maleficiis. Vide Libanium in oratione pro templis pag. 10. et quas ibi notavit Gothofredus. [Verba Eusebii minime cum Valesio et Strothio ad h. l. p. 258. not. 5. de privatis tantum sacrificiis interpretanda esse, docet locus IV, 23., ubi expressis verbis de Constantino scribit noster: *θυσίας τε τρέπος ἐπιγορεύετο πᾶς* quamvis vel haec interpretando detorqueat Vales. ad h. l. Hinc quoque IV, 25. *μὴ θύειν εἰδώλοισ* in universam dicta esse censendum est (cf. III, 48. 54.), neque satis recte scripsit Hass de iure ecclesiastico comment. histor. Partic. I, p. 35.: „Legis cuiusdam omnia sacrificia prohibentis, quam Eusebius (V. C. II, 45.) memoriae prodidit et Constantinus Aug. — commemoravit, quum alia vestigia haud extant(?): dubitari potest, num illa ad incestas modo caeremonias, quas a Constantino utique sublatas esse constat (Euseb. V. C. III, 55 sq. IV, 25.), pertinuerit, an paulo post antiquata vim suam haud exseruerit.“ Verius Manso Leben Constantins p. 116. s. observat: „Sie selbst (die Verordnung Constantins die den Heiden das Opfern untersagte) ist nicht auf uns gekommen, aber Eusebius (IV. 25. p. 537.) gedenkt ihrer, und in einer spätern des Constantins vom Jahr 341 heisst es ausdrücklich: Cesset superstitio, sacrificiorum aboleatur insania. Nam quicumque contra legem divi principis, parentis nostri, et hanc nostras mansuetudinis iussionem ausus fuerit sacrificia celebrare, competens in eum vindicta et praesens sententia exseratur. Cod. Theodos. XVI. 10, 2. T. VI. p. 289. und dasselbst Gothofred.“ Itaque hoc potius statuendum videtur, Constantinum prius quidem satis habuisse lege interdicere privata sacrificia, sed postremo vitae tempore secunda lege omnia sacrificia sine discrimine prohibuisse. Cf. in haruspices a. CCCXIX. ad populum L. 2.

τὰς οἰκοδομὰς ὑψοῦν, αὐξῆσαι τε καὶ εἰς πλάτος καὶ μῆκος τὰς ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ διαγορεύων· ὡσανεὶ μελλόντων τῷ θεῷ, σχεδὸν εἰπεῖν, ἀπάντων ἀνθρώπων τοῦ λοιποῦ προσοικειοῦσθαι, τῆς πολυθέου μανίας ἐκποδῶν ἡμένης. Τοιαῦτα γὰρ φρονεῖν τε καὶ γράφειν τοῖς κατὰ τόπον ἄρχουσι, βασιλέα ἢ αὐτοῦ περὶ τὸν θεὸν ἐνήγειν ὅσια· χρημάτων δὲ μὴ φεΐδεσθαι δόσεως, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν τῶν βασιλικῶν θησαυρῶν, τὰς ἐπισκευὰς ποιῆσθαι περιεῖχεν ὁ νόμος. Ἐγράφετο δὲ καὶ τοῖς κατὰ πάντα τόπον τῶν ἐκκλησιῶν προέδροις τοιαῦτα, ὅποια καὶ ἡμῖν ἐπιστέλλειν ἡξίου, πρώτην ταύτην εἰς ἡμέτερον πρόσωπον γραφὴν⁴⁾ διαπεμφάμενος.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ ε'.

Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσεβίον καὶ λοιποὺς ἐπισκόπους περὶ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν οἰκοδομῆς, καὶ ὅστε τὰς παλαιὰς ἐπισκευᾶς, καὶ μελλοῦσας οἰκοδομῆν διὰ τῶν ἀρχόντων.

Νικητῆς Κωνσταντίνος, μέγιστος σεβαστὸς, Εὐσεβίῳ.

„Ἐως τοῦ παρόντος χρόνου τῆς ἀνοσίῳ βουλήσεως καὶ τυραννίδος τοὺς ὑπηρέτας τοὺς τοῦ σωτήρος διωκούσης, πεπλοστευκα καὶ ἀκριβῶς ἐμαυτὸν πέπεικα, πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν

Cod. Theod. de malefic. IX, 16.: „Harnuspices et sacerdotes ad *privatam* domum prohibemus accedere, vel sub praetextu amicitiae limen alterius ingredi, poena contra eos proposita, si contempserint legem. Qui vero id vobis existimatis conducere, *adite aras publicas atque delubra*, et consuetudinis vestrae celebrate solemnia; *nec enim prohibemus praeteritae usurpationis officia libera luce tractari.*“ Constit. de haruspicinae usu a. CCCXXI. ad Maximum L. I. Cod. Theod. de pagan. XVI, 10.: „Si quid de palatio nostro aut ceteris operibus publicis degustatum fulgure esse constitierit, retento more veteris observantiae, quid portendat, ab haruspicibus requiratur, et diligentissime scriptura collecta ad Nostram Scientiam referatur. Ceteris etiam usurpandae huius consuetudinis licentia tribuenda, *dummoda sacrificiis domesticis abstineant*, quae *specialiter* prohibita sunt.“ *Schröckh* christliche KG. T. V. p. 104 sq. *Schmidt* Handbuch der christlichen KG. T. II. p. 15 sq. *Planck* Geschichte der christlich - kirchlichen Gesellschafts - Verfassung T. I. p. 239. *Neander* allgemeine Geschichte der christl. Rel. u. K. T. II. P. I. p. 52 sq. not. 1.] — 4) [Γραφὴν. Vid. *Holzhausen*. de fontibus quibus Socrates Sozomenus ac Theodoretus usi sunt p. 48.: „Eusebius ad quem data est epistola, eam ponit post caedem Licinii atque ante synodum Nicaenam, ideoque circa annum 324 scriptam. Itaque non sunt audiendi Socrates (I, 9.) atque Theodoretus (I, 15.), qui eam post synodum Nicaenam demum exhibent. Praesertim cum Socrates eam importuno admodum loco posnerit, ita ut cum antecedentibus prorsus non cohaereat. Eusebium vero epistolam suo collocasse loco, eius argumentum quoque testatur.“]

τὰ ἔργα ἢ ὑπὸ ἀμελείας διεφθάρθαι, ἢ φόβῳ τῆς ἐπιεικέμενης ἀδικίας μὴ ἀξίως γεγενησθαι¹⁾, ἀδελφεῖ προσφιλέστατε. Νυνὶ δὲ τῆς ἐλευθερίας ἀποδοθείσης, καὶ τοῦ δράκοντος ἐκείνου²⁾ ἀπὸ τῆς τῶν κοινῶν διοικήσεως, τοῦ θεοῦ μεγίστου προνοίᾳ, ἡμετέρα δ' ὑπηρεσίᾳ ἐκδιωχθέντος, ἡγοῦμαι καὶ πᾶσι φανερὰν γεγενησθαι τὴν θείαν δύναμιν, καὶ τοὺς ἢ φόβῳ ἢ ἀπιστίᾳ³⁾ ἀμαρτήμασί τισι περιπεσόντας, ἐπιγνόντας⁴⁾ τὸ ὄντως ὄν, ἤξειν ἐπὶ τὴν ἀληθῆ καὶ ὀρθὴν τοῦ βίου κατάστασιν. Ὅσων τοίνυν ἢ αὐτὸς προϊστασαι ἐκκλησιῶν, ἢ ἄλλους τοὺς κατὰ τόπον προϊσταμένους ἐπισκόπους, πρεσβυτέρους τε ἢ διακόνους⁵⁾

Cap. XLVI. 1) *Ἄξιος γεγενησθαι*. In libro Moraei ad marginem emendatur *μὴ ἀξίως γεγενησθαι*. Est et alia emendatio ad marginem editionis Genevensis apposita *ἐλάττονα τῆς ἀξίας γεγενησθαι*. [Confirmat hanc Socrat. H. E. I, 9., ubi epistola Constantini legitur.] Posset etiam quis suspicari, sic legendum et construendum esse hunc locum: *ἀξίως τῆς ἐπιεικέμενης ἀδικίας*. Sed verior est lectio illa *μὴ ἀξίως*, quam et Fuketii codex confirmat. Nisi malis legere *ἐλάττονα τῆς ἀξίας*, ut legitur in Theodoretii lib. I. historiae. — 2) *Τοῦ δράκοντος ἐκείνου*. Licinium intelligi existimo, quem ob astutiam et senectutem ita appellat Constantinus. Certe quae sequuntur ἀπὸ τῆς τῶν κοινῶν διοικήσεως, de Licinio haec dici manifeste arguunt. Ex quo etiam conici potest, hanc epistolam paulo post exactionem Licinii scriptam esse. [Diabolum potius illis τοῦ δράκοντος ἐκείνου significari h. l. ab Eusebio, probabilius videtur Strothio ad h. l. p. 259 sq., his additis: „*Alle Verfolgungen kamen nach dämonischen Vorstellungen, von diesem (Teufel) allein her; nun da keine heidnische Regenten mehr waren, hatte der Teufel mit der Regierung des Staats nichts mehr zu thun, er war davon verjagt.*“ Sed de Licinio cogitari voluisse Constantinum, vel additum ἐκείνου docere puto. Nam eo ipso non de δράκοντι qui vulgo et κατ' ἔξοχὴν ita dicitur, id est, de diabolo, sed de alio se loqui Constantinus significat. Cf. Socrat. H. E. I, 9. p. 34. edit. Reading. *νυνὶ δὲ τῆς ἐλευθερίας ἀποδοθείσης, καὶ τοῦ δράκοντος ἐκείνου Λικινίου τοῦ δούκτου κ. τ. λ.* et Vales. ad h. l. Praeter ea autem quae scripsi ad Euseb. H. E. V, 1. T. II. p. 33 sq., vid. V. C. I, 49. *Δεινὸς γὰρ τις αὐτῷ κἀντ' αὐτὰ, τῇ τε ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ, τοῖς τε λοιποῖς ἐπαρχιαῖσι ἐφεδρῆεν ἀπήγγελλται θῆρ (i. e. Licinius) τοῦ ποτηροῦ δαίμονος ὡσπερ ἀμιλλωμένου, — κἀπεργάζεσθαι. II, 1., ubi de eodem Licinio: καὶ δὴ οἶά τις θῆρ δεινός, ἢ σχολιὸς ὄφεις περὶ αὐτὸν ἰλωσπώμενος — — ταῖς ὑπ' αὐτὸν ἐκκλησίαις τοῦ θεοῦ πολεμῆν ἐτόλμα κ. τ. λ. III, 3. τὸν δὲ ἐχθρὸν καὶ πολέμιον θῆρα, τὸν τὴν ἐκκλησίαν θεοῦ διὰ τῆς τῶν ἀθέων πολιορκήσαντα τυραννίδος, — ἐν δράκοντος μορφῇ. Δράκοντι γὰρ αὐτὸν καὶ σκαλιὸν ὄφιν — ἀνηγόρευε τὰ λόγια.] — 3) *ἢ φόβῳ ἢ ἀπιστίᾳ*. Initio huius epistolae pro ἀπιστίᾳ dixit ἀμέλειαν. Porro φόβῳ de Christianis dicitur, qui persecutionis metu ecclesias neglexerant, aut fidem abnegaverant. *Ἀπιστίᾳ* vero ad paganos seu infideles pertinet, qui sacrosanctas aedes disturbaverant, et Christianos variis modis vexaverant. — 4) *Ἐπιγνόντας τε*. Delenda est particula *τε*, quae in codice Fuk. non habetur. — 5) [*Τοῖς κατὰ τόπον — διακόνοις*. Vid. Böhm. XII. dissert. iuris ecclesiast. diss. IX. p. 481 sqq., ubi postquam monuit V. D., tempore Constantini M. non solum in universum templa sed etiam plura templa in una eademque urbe extrui coepta esse, unde plures quoque ecclesiae distinctae uno in loco existerent necesse esset, inde factum esse scripsit,*

οὐδα ὅ), ὑπόμνησον σκουδάξω περὶ τὰ ἔργα τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ ἢ ἐπαγορευθῆναι τὰ ὄντα, ἢ εἰς μείζονα αὔξειν, ἢ ἔνθα ἂν χρεῖα ἀπαιτῆ, καινὰ ποιῆν. Αἰτήσεις δὲ καὶ αὐτὸς, καὶ διὰ σοῦ οἱ λοιποὶ τὰ ἀναγκαῖα παρὰ τε τῶν ἡγεμόνων, καὶ τῆς ἐπαρχικῆς τάξεως ὁ). Τούτοις γὰρ ἐπιστάθη ὁ), πάση προθυμίᾳ ἐξυπηρετήσασθαι τοῖς ὑπὸ τῆς σῆς ὁσιότητος λεγομένοις. Ὁ θεὸς σε διαφυλάξοι, ἀδελφὲ ἀγαπητέ.“ Ταῦτα μὲν οὖν ὁ)

„ut quidem episcopi principaliori et maiori costui ac templo praesentent, — reliquis autem eius loci ecclesiis minoribus quosdam ex ordinis ecclesiastici concessu, presbyteros scilicet et diaconos, praeficerent, qui sacra ibidem administrarent, sub cura tamen et visitatione episcopi manerent. Haec genuina est, ita Böhmertus pergit, origo ecclesiarum parochialium, uti κατ' ἐξοχὴν vocari solent, quibus presbyteri praesunt, et ita orta est distinctio inter ecclesias cathedrales, in qua erat cathedra episcopi: et parochiales, cui praesunt presbyteri et diaconi.“ Quam in rem laudat statim post V. D. praeter hunc Eusebii locum de quo p. 483.: „Constat, inquit, ex hoc loco, eo tempore iam ecclesiis quibusdam praefuisse presbyteros et diaconos, quales erant parochiales.“ Epiphani. haer. LXVIII, 4. LXIX, 1. et Athanasii apolog. ad Constant. Cf. Valesius ad Euseb. H. E. VI, 44. T. II. p. 285 sq. VII, 11. p. 333. Suicer. thes. T. II. p. 599. — 6) [Ὅσον τοῦτον — ἢ διακόνους οἰοῦθα. Apte Stroth. ad h. l. p. 260. not. 8. haec scripsit: „Hieraus scheint zu erhellen, dass dergleichen Briefe nicht an alle Bischöfe unmittelbar gesandt wurden, sondern nur an die Primaten oder Metropolitanen, welches Eusebius in Palastina als Bischof zu Cäsarea war. Diese Meynung wird dadurch bestätigt dass die übrigen Bischöfe das Geld zu den nöthigen Baukosten, nicht unmittelbar, sondern durch den Eusebius von dem Statthalter fordern durften.“ Cf. Ziegler Versuch einer pragmatischen Geschichte der kirchlichen Verfassungsformen p. 125 sqq. p. 134 sqq. p. 157 sqq.] — 7) Καὶ τῆς ἐπαρχικῆς τάξεως. In annotationibus ad librum primum eius operis, monui τὰς in ideam esse quod officium seu apparitionem, hoc est, certum numerum militum qui iudicibus apparebant. Ἐπαρχοὶ vero sunt praefecti praetorio, ita dicti, quod sicut ἐπὶ τοῖς ἔργοις, id est, supra praesides et rectores provinciarum. Igitur ἐπαρχικὴ τάξις est officium praefecturae praetorianae, de quo consulenda est Notitia imperii Romani. Hi milites seu officiales praefecti praetorio, uno verbo ἐπαρχικὰ dicebantur. Ita enim Chrysostomus appellat epist. XIV. ad Olympiadem et epist. CXII. et CCV. Porro officium praefecti praetorio [Stroth.: „Departament des Praefectus Praetorio.“] reliquis omnium magistratuum officii praestabat. Nam ut praefectus praetorio ceteros iudices tam civiles quam militares dignitate superabat, sic etiam eius officiales reliquis omnibus praestabant apparitoribus. Hinc in concilio Chalcedonensi actione 3. μεγίστη τάξις dicitur officium praefectorum praetorio: Θμη δὲ τὸν Αἰδέσιμον Θεόδωρον, τὸν ἐκ τῆς μεγίστης τάξεως. Haec porro non intellexerat interpretes, quorum errorem malo equidem silentio premere, quam ambiciose refutare. [Cf. Vales. ad Socrat. H. E. I, 9. p. 35. edit. Reading.] In codice Fuk. scriptum inveni καὶ τῶν τῆς ἐπαρχικῆς τάξεως, ut et in Savilli libro. — 8) Τούτοις γὰρ ἐπιστάθη. Christophorsonus vertit: *Haece enim per literas a me significatum est*, de suo addens a me, quod non probo. Neque enim imperator ipse, sed praefecti praetorio eiusmodi literas ut plurimum dabant. — 9) Ταῦτα μὲν οὖν. Ab his verbis novum caput inchoatur in codice Regio. Porro ex his verbis apparet, Constantinum literas eodem exemplo dedisse ad reliquos episcopos orientis.

καθ' ἑαυτον ἴδιος ἐγράφετο τοῖς τῶν ἐκκλησιῶν προεστώσας, τὰ ἀκόλουθά τε τούτοις πράττειν. οἱ τῶν ἔθνῶν ἡγεμόνες ἐκλιόντο, αὐν πολλῶν τε κράτεσσι δι' ἔργων ἐχώριε τὰ νενομοθετημένα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Ζ'.

Ὅτι κατὰ εἰδωλολατρίας ἔγραψεν.

Ἐπιτείνας δ' εἶ μᾶλλον ὁ βασιλεὺς τὴν πρὸς τὸν θεὸν ὄσιαν¹⁾, διδασκαλίαν κατὰ τῆς εἰδωλολατρίας²⁾ πλάνης τῶν πρὸ αὐτοῦ κερκατηκῶτων³⁾ τοῖς κατὰ πᾶν ἔθνος ἐπαρχεῖταις κατέπεμπε, λογιώτερον τοὺς ἀρχομένους προτρέπων, τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν⁴⁾ γνωρίζειν, αὐτὸν⁵⁾ τε τὸν Χριστὸν αὐτοῦ διαρρήθην ἐπιγράφεσθαι σιωτήρα. Καὶ ταύτην δὲ τὴν γραφὴν αὐτόγραφον οὖσαν αὐτοῦ, ἐκ τῆς Ῥωμαίων φωνῆς ἀπολαβεῖν ἀπαικτεῖον τῷ παρόντι λόγῳ, ὡς ἂν δοκοῖμεν αὐτοῦ βασιλέως ἐπακοῦειν, ταῖς πάντων ἀνθρώπων ἀκοαῖς ταῦτον ἐκβοῶντος τὸν τρόπον.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Η'.

Κωνσταντίνου πρὸς τὰς ἐπαρχίας περὶ τῆς πολυθέου πλάνης διάταγμα· καὶ προοίμιον περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας.

Νικητῆς Κωνσταντίνος, μέγιστος σεβαστὸς, ἐπαρχεῖταις ἀνατολικοῖς.

„Πάντι μὲν ὅσα τοῖς κυριωτάτοις τῆς φύσεως περιέχεται νόμοις, τῆς κατὰ τὴν θεῖαν διάταξιν προνοίας τε καὶ θεωρίας

Cap. XLVII. 1) Τὴν πρὸς τὸν θεὸν ὄσιαν διδασκαλίαν. Pessime interpretes hunc locum verterunt, cum existimarent ὄσιαν adiectivum esse, nec animadverterent post ὄσιαν virgulam esse apponendam. Ὅσιον nihil aliud est quam pietas, seu divini numinis observantia. Sic in c. 44. huius libri, et alibi saepe apud Eusebium. — 2) Διδασκαλίαν τῆς εἰδωλολατρίας. Scribendum est διδ. κατὰ τῆς εἰδωλολατρίας πλάνης, ut in Moraei libro ad marginem emendatum inveni. Est autem διδασκαλία sermo, conpcio, διδασκαλικὸς λόγος. In codice Fuk. hic locus ita scribitur: διδασκαλίαν κατὰ τῆς εἰδωλολατρίας καὶ πλάνης, etc. — 3) Τῶν πρὸ αὐτοῦ κερκατηκῶτων. Pessime haec vertit Christophorus qui ut opinor, Portesii versionem non viderat. Recte enim Portesius haec verba interpretatus est, quamvis sensum non sit assecutus. — 4) [Τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν constantem dicit Eusebius solum patrem, non filium (cf. II, 6.), unde in hist. eccl. VIII, 11 init. pro τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν Χριστὸν probabiliter legendum τὸν ἱ. π. θ. καὶ Χριστὸν. Vid. Jortin Anmerkungen über die Kirchenhistorie T. III. p. 175 sqq.] — 5) [Αὐτὸν τε — αὐτοῦ. Cf. Baumgarten Untersuchung theologischer Streitigkeiten T. III. p. 25. Add. Constantin. ad sancti. coet. c. IX. Ὅ δὲ λόγος αὐτὸς θεὸς ὡν quod Val. vertit: „Qui cum vere sit deus.“ Ibid. c. XVIII. init. Euseb. de laudib. Const. c. XII.]

ἰκανὴν αἰσθησῶ τοῖς πᾶσι παρέχει, οὐδὲ ἴστί τις ἀμφιβολία οἷς κατ' εὐθείαν γνώσεως ὁδὸν ἢ δίκαιον ἐκ' ἐκείνων ἄγεται¹⁾ τὸν σκοπὸν, ὡς ἢ τοῦ ὑγιῶς λογισμοῦ καὶ τῆς ὀψείας αὐτῆς ἢ ἀκριβῆς κατάληψις, μιᾷ ῥοπή τῆς ἀληθοῦς ἀρετῆς²⁾ ἐπὶ τὴν γνώσιν ἀναφέρει τοῦ θεοῦ. Διόπερ πᾶς συντεὸς ἀνὴρ οὐκ ἂν ποτε παραχθῆι, τοὺς πολλοὺς ὄρων ἐναντίας προαιφρέσει φερομένους. Ἄνόητος³⁾ γὰρ ἂν ἢ τῆς ἀρετῆς εἰάνθωναι

Cap. XLVIII. 1) [¹ Ἄγεται Ion.] — 2) Μιᾷ ῥοπή τῆς ἀληθοῦς ἀρετῆς. Virtus hic pro perfectione sumi videtur, tam ea quae est in visu quam quae in intellectu. Utraque enim vis ac perfectio eodem tendit, ad veritatis scilicet notitiam. Sensus quidem ad veritatem rerum sensibilem, intellectus vero ad intelligibilem veritatem ex ipsa rerum sensibilem veritate progreditur, et hinc ad summi dei notitiam gradatim ascendit. Potest etiam hoc loco ἀρετὴ τοῦ ἀληθοῦς dici vis ac virtus veritatis. Quae sequuntur tamen, de morali virtute hunc locum accipiendum esse confirmant. — 3) Ἄνόητος. Lego ἀνόητος, ut est in Fuk., Moraei et Gruteri libro. Paulo post scribo διὸ τῇ μὲν ἀρετῇ στέφανος πρόκειται. Sunt autem haec valde obscura et intricata: quod partim Constantino ipsi tribuendum est, qui utpote ὀψιμαθῆς, in dicendo erat obscurior, partim Eusebio, seu cui alteri qui ex Latinis obscuria Graeca fecit obscuriora. In manuscripto Fuketii libro ἀνόητος legitur, et διὸ τῆς μὲν ἀρετῆς, etc. [pro διὸς μὲν ἀρ. Steph.] optime. [¹ Ἄνόητος quin vera sit lectio, non dubito (cf. Sophocl. Aiac. v. 749. et Brunck. ad v. 1259. p. 120. ed. Erfurd.) et temere Strothius coniecit ad h. l. p. 262. not. 9., legendum esse ἀνοήτους unde vertit: „Denn die Thoren wüßten sonst die Reize der Tugend nicht kennen, wenn nicht die Bosheit ihr das Verfahren des verkehrten Unsinnns entgegengestellt hätte.“ Ut enim taceam, hanc sententiam per se valde contortam et ineptam esse, quomodo illa vel cum praecedentibus vel sequentibus apte cohaereat, non magis intelligo neque Strothius indicavit. Est autem sane haec Constantini δογματικὸς oratio vel ipsius vel interpretis culpa paulo intricatior, quamvis ἀνόητος legatur, fortasse tamen a vero non longius aberraverimus, si hanc quasi summam eius sententiarum hoc capite prolatarum esse censeamus: Esse providentiam divinam cuncta regentem et moderantem, firmissimae ipsius naturae leges satis ostendunt (Πᾶντα μὲν ὄσα — παρέχει), neque recta ratio, sani oculi et vera virtus eodem vergens atque inclinans dei cognitionem nobis non aperit (οὐδὲ ἴστί τις ἀμφιβολία — τοῦ θεοῦ). Itaque qui semel vere deum esse sibi persuasit et deum cognovit, hunc nec improba improborum vita perturbabit (Διόπερ πᾶς — φερομένους). Intelligit enim virtutem sine fructu in obscuro delitescere, intelligit virtutem blandam sui conciliatricem non exerceri et promoveri posse nisi excitetur et provocetur contrariis perversorum hominum studiis (³ Ἄνόητος — προὔβλητος). Accedit quod victoria proposita est virtuti certanti et pugnanti, contra iudicium severum feret deus summus de improbitate. Ad illa ἀνόητος — προὔβλητος praeterea cf. Lactant. instit. divin. V, 7, 3 sqq.: „magnae hoc disputationis est, cur a deo, cum iustitiam terrae daret, sit retenta diversitas: — Nunc designare id brevissime satis est: virtutem aut cerni non posse, nisi habeat vitia contraria; aut non esse perfectam, nisi exerceatur adversis. Hanc enim deus bonorum ac malorum esse veluit distantiam, ut qualitatem boni ex malo sciamus, item mali ex bono; nec alterius ratio intelligi, sublato altero potest. Deus ergo non exclusit malum, ut ratio virtutis constare posset. Quomodo enim patientia vim suam nomenque retineret, si nihil esset, quod pati

γάρ, εὐ μὴ κατανακτῆν τὸν τῆς δεσφραμμένης ἀπονοίας βίον ἢ κακία προῦβέβλητο. Ἀπὸ τῆς μὲν ἀρετῆς στέφανος πρόκειται, τῆς δὲ κρίσεως ἀνθενεῖ ὁ ὑψιστος θεός. Ἐγὼ δ' ὡς ἐνι μά-
 λιστα φανερώς, περὶ τῶν κατ' ἑμαυτὸν ἐλλείδων πᾶσιν ὑμῖν ὁμολογῆσαι περαιόσομαι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Θ'.

Ἐπὶ τοῦ φιλοθέου πατρὸς Κωνσταντίνου, καὶ περὶ Διουκλητιανοῦ καὶ
 Μυξίμιανου τῶν διακτῶν.

Ἔσχον ἔγωγε τοὺς πρὸ τούτου γενομένους αὐτοκράτορας, διὰ τὸ τῶν τρόπων ἀγρίων ἀποκλήρους¹⁾. μόνος δ' ὁ πατήρ ὁ ἐμὸς, ἡμερότητας ἔργα μετεχειρίζετο, μετὰ θαυμαστῆς εὐλαβείας ἐν πάσαις ταῖς ἑαυτοῦ πράξεσι τὸν πατέρα θεὸν ἐπικαλούμενος. Ὅσοι δὲ λοιποὶ οὐχ ὑγιαίνοντες τὰς φρένας, ἀγριότητος μᾶλλον ἢ πραότητος ἐπεμελοῦντο, καὶ ταύτην ἔτρεφον ἀφθόνως, ἐπὶ τῶν ἰδίων καιρῶν τὸν ἀληθῆ λόγον διαστρέφοντες, τῆς δὲ πονηρίας αὐτοῖς ἢ δεινότης εἰς τοσοῦτον ἐξήπτετο, ὡς πάντων ὁμοῦ τῶν θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων εἰρηνευομένων, ἐμφυλλοὺς ὑπ' ἐκείνων πολέμους²⁾ ἀναρρέπιζεσθαι.

cogeremur? quomodo laudem mereretur devota deo suo fides, nisi esset aliquis, qui a deo vellet avertere? nam ideo potentiores esse iniustos permisit, ut cogere ad malum possent, ideo plures, ut virtus esset pretiosa, quod rara est. Quod quidem ipsum Quintilianus egregie ac breviter ostendit in capite obvoluto. Nam *quae*, inquit, *virtus esset innocentia, nisi laudem raritas dedisset?* — — *Alioqui si natura pares omnibus adfectus dedisset, piatas nihil erat.* Hoc quam verum sit, docet necessitas ipsa rationis. Si enim virtus est, malis ac vitiis fortiter repugnare, apparet, *sine malo ac vitio nullam esse virtutem*, quam deus ut absolutam perfectamque redderet, retinuit id, quod erat ei contrarium; cum quo depugnare posset. Agitata enim malis quatientibus, stabilitatem capit, et quanto frequentius impellitur, tanto firmiter roboratur.⁴ Talia vero ex Lactantio cognovisse Constantinum, haud improbabile videtur. Cf. Constantin. ad sanctt. coet. c. X. not. et infra c. LV. not. 1. Ceterum simili modo mali et vitii necessitatem probare voluit Chrysippus. Vid. Tennemann Geschichte der Philosophie T. IV. p. 307. p. 310 sq.]

Ca p. XLIX. 1) [Ἔσχον — ἀποκλήρους. De hac loquendi ratione vid. ad Constantin. ad sanctt. coet. c. XVII.] — 2) Ἐμφυλλοὺς πολέμους. Civilia bella vocat persecutiones Christianorum. Nihil enim similis civili bello, quam cum Christiani in singulis civitatibus, non hostium aut barbarorum, sed civium suorum incursione fugabantur ac mactabantur.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν'.

Ὅτι διὰ τὴν τοῦ Ἀπόλλωνος μαγείαν, ὡς μὴ δυναμένου μαγτεῦσθαι διὰ τοὺς δικαίους, ὁ διωγμὸς ἀνεκινήθη.

Τὸν Ἀπόλλω τὸ τηρικαῦτα ἔφασαν ἐξ ἄντρου τινὸς καὶ σκοτίου μυχοῦ, οὐχὶ δ' ἐξ ἀνθρώπου χρῆσαι, ὡς ἄρα οἱ ἐπὶ τῆς γῆς δίκαιοι ἐμπόδιον εἶεν τοῦ ἀληθεύειν αὐτόν· καὶ διὰ τοῦτο ψευδεῖς τῶν τριπόδων τὰς μαγείας ποιεῖσθαι. Τοῦτο αὐτοῦ κατηφέις¹⁾ τοὺς πλοκάμους ἀνεῖναι πεποίηκε, τῆς μαγείας τ' ἐλαυνομένης, τὸ ἐν ἀνθρώποις κακὸν ἀπεσδύρετο. Ἄλλ' ἴδωμεν ταῦτα εἰς ὁποῖον²⁾ τέλος ἐξώκειλε.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΝΑ'.

Ὅτι τέλος ὦν ἐτι Κωνσταντῖνος τοὺς δικαίους εἶναι Χριστιανοὺς ἤκουσεν, ἐκ τοῦ τὰ περὶ διωγμοῦ γράφαντος.

Σὲ νῦν, τὸν ὑψιστον θεὸν καλῶ, ἠκροσάμην τότε κομιδῆ παῖς ὑπάρχων³⁾, πῶς ὁ κατ' ἐκείνο καιροῦ παρὰ τοῖς Ρω-

Cap. L. 1) Τοῦτο αὐτοῦ κατηφέις. Scribendum est τοῦτο αὐτοῦ προφήτης, vel si mavis, ἱερῶν κατηφῆς, quam lectionem in interpretatione mea sum secutus. [Val. vertit: „Hanc ob causam ille comam incultam demisit.“ Patet inde, minime coniecturas illas in interpretatione sua secutum esse Val. sed potius scripturam Fuk. quam statim affert. Eandem expressit Stroth.: „Dies machte dass er seine Haare herunter hängen lies.“ Miro autem modo Zimm. interpretationem Val. ita immutavit: „Hanc ob causam ille coronam incultam dimisit“ addens ad h. l.: „Altius latere vitium suspicor.“ Quod quamvis lateat, tamen eam lectionem quae illam sententiam afferret, veram fore, difficillime mihi persuadeo. Steph. locum ita exhibet: τοῦτο αὐτοῦ κατηφέις τοὺς πλοκαμούς ἀνεῖσαι ἀπὸ μαγείας τ' ἐλαυνομένη κ. τ. λ., in quibus προφήτης vel ἱερῶν aut supplendum sut omissum esse apparet. Atque hoc ipsum mihi cum maxime videtur esse probabile. Scribe igitur meo periculo pro κατηφέις, προφήτης et sana sunt omnia. Τοῦτο vertendum, ut vertit Val., hanc ob causam s. propterea. Cf. quae scripsi ad Euseb. H. E. VI, 25. T. II. p. 224 sq.] Portesius quoque et Morinus de Pythia seu sacerdote Apollinis haec intellexerunt. In optimo tamen Fuketii libro totus hic locus ita scribitur: τοῦτο αὐτοῦ κατηφέις τοὺς πλοκάμους ἀνεῖναι πεποίηκε· τῆς μαγείας τ' ἐλαυνομένης, etc. cui consentit codex Savillii. Mox in iisdem codicibus legitur εἰς ὁποῖον τέλος κατέληξεν. — 2) [Ποῖον Ion.]

Cap. LI. 1) Κομιδῆ παῖς ὑπάρχων. In Graeco huius capituli titulo rectius scribitur τέλος. Neque enim Constantinus puer tunc erat, cum in aula Diocletiani obsidis loco versaretur. Quippe a patre Constantio traditus est Diocletiano, anno Christi 291. cum Constantius a Diocletiano caesar factus fuisset. Quo quidem tempore Constantinus annum aetatis circiter quintum decimum agebat. Mortuus est enim anno Christi 337.

μίων αὐτοκράτορσιν ἔχων τὰ πρωτεῖα, δειλαιος, ἀληθῶς δειλαιος, πλάνη τὴν ψυχὴν ἠπατημένος, παρὰ τῶν δορυφορῶν αὐτὸν, τίνες ἂν ἔλεν οἱ πρὸς τῇ γῆ δικαιοί, πολυπραγμοῦν ἐπυρθάνετο· καὶ τις τῶν περὶ αὐτὸν θυηπόλων ἀποκριθεῖς, Χριστιανοὶ δῆπουθεν, ἔφη. Ὁ δὲ τὴν ἀπόκρισιν ὡσπερ τι βροχθίσας²⁾ μὲλ, τὰ κατὰ τῶν ἀδικημάτων εὐρεθέντα ἔφη, κατὰ τῆς ἀνεπιλήπτου ὁσιότητος ἐξέτεινεν. Αὐτίκα δὲ οὖν διατάγματα λύθρων³⁾ μισαιφόνους, ὡς εἶπεῖν, ἀκωκαῖς⁴⁾ συνέταττε, τοῖς τε δικασταῖς, τὴν κατὰ φύσιν ἀγγλίωσιν⁵⁾ εἰς εὐρσίαν κολαστηρίων δεινοτέρων⁶⁾ ἐκτείνεν παρεκλείετο⁷⁾.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Β'.

Ἔσα εἶδη βασάνων καὶ τιμωριῶν κατὰ Χριστιανῶν ἐτολήθη.

Ἦν τότε ἦν¹⁾ ἰδιῶν, μεθ' ὅσης ἐξουσίας ἡ σεμνότης ἐκείνη τῆς θεοσεβείας²⁾, τῇ τῆς ὠμότητος συνεχεία, οὐ τὰς τυχοῦσας

aetatis suae secundo ac sexagesimo. [Opportune tamen monuit *Lowthius* ad h. l., nonnullos e veteribus pueritiae annos ulterius extendisse, quod si statuitur factum esse ab ipso Eusebio, non opus erit πῶς scribere. Cf. *Dodwell*, dissert. Cyprianic. XI. n. 67. et in *Iren.* III, 7.] — 2) *Βροχθίσας* μὲλ. In manuscriptis codicibus Fuketii et Savillii rectius legitur *βροχθίσας*. Neque aliter scriptum exhibet Regius codex. [Cf. *Euseb.* H. E. VIII, 8. not. 1.] — 3) [*Λύθρων*. Non male *Zimmerm.* ad h. l.: „*Vide*, inquit, *an legendum sit λυθρῶν*.“ Val. vertit: „*sanguinolenta edicta*.“ *Stroth.* perperam *λύθρων* plane omisit in interpretatione sua.] — 4) *Μισαιφόνους ἀκωκαῖς*. Alludit ad mucronem stili. Porro eleganter *Constantinus*, leges illas de persecutione Christianorum scriptas fuisse dicit *cruentis gladiatorum mucronibus*. Sic *Draconis* leges sanguinae, non atramento scriptas fuisse quidam veterum dixerunt. [*Ἀκωαῖς* *Ion.* pessime.] — 5) [*τὴν κατὰ φύσιν ἀγγλίωσιν*. Non male *Stroth.* ad h. l. p. 265. scripsit: „*Vielleicht steckt hierin eine Anspielung auf den Titel dieser Leute, welche damals gewöhnlich ἡ σὴ ἀγγλίωσια, Ihrer Wohlweisheit genannt wurden*.“ Κατὰ φύσιν bene Val. vertit: „*a natura insitam*“ *Stroth.*: „*natürlichen*“] — 6) [*εἰς εὐρσίαν κολαστηρίων δεινοτέρων* non recte vertit Val.: „*ad excogitanda acerbiora supplicia*“, et *Stroth.*: „*zur Erfindung schrecklicherer Strafen*.“ *Vertendum* potius erat: „*ad excogitandos (poenae loco) acerbiores cruciatus*.“ *Ostendit* enim bene *Moshem.* de rebus Christian. ante *Const. M.* p. 938 sqq., de novis capitalibus suppliciiis seu mortis generibus a praesidibus excogitandis nihil praecepisse in hac quarta lege *Diocletianum*, quippe qui non trucidari Christianos voluerit sed ad maiorum religionem vi et poenis adduci et novis tormentorum ac cruciatuum generibus eorum pertinaciam frangi. Neque vero propterea negandum est et negatur, post ipsam illam *Diocletiani* legem plures *Christianos* sive sua ipsorum sive praesidium *Diocletiani* mandato non obsequentium culpa esse trucidatos. Cf. capp. LII. LIII. *Moshem.* I, I. p. 941 sq.] — 7) *Ἐκτείνεν παρεκλείετο*. Mallem dicere *ἐκτείνεν*, ut loqui solet *Eusebius*.

Cap. LII. 1) [*Ἦν — ἦν*. Vide quae monui ad *Euseb.* H. E. V, 10. T. II. p. 60. Cf. *Dorville* ad *Charit.* p. 311. ed. Lips. *Heindorf.* ad *Platon.* *Euthyd.* §. 33. c. p. 343.] — 2) [*Ἡ σεμνότης ἐκείνη τῆς θεοσεβείας*

ἐφ' ἐκάστης ἡμέρας ὕβρεις ὑφίστατο· σωφροσύνη δ' ἦν τῶν πολεμίων οὐδεὶς ἠδίκησε πώποτε, ἱργίλων πολιτῶν παροινίας πάρεργον ἐγένετο³). Ποῖον πῦρ, ποῖαι βάσανοι, ποῖον στρεβλωτηρίων εἶδος οὐχὶ πᾶντι σώματι καὶ ἡλικίᾳ πάση⁴) ἀδιακρίτως προσήγετο; Τὸ τηρικαῦτα ἐδάκρυε μὲν ἀναμφιβόλως ἡ γῆ, ὃ δὲ τὰ σύμπαντα περιέχων κόσμος, τῷ λύθρῳ χραινόμενος ἀπεκλάετο· ἢ γε μὴν ἡμέρα αὐτῇ τῷ πένθει τοῦ θαύματος ἐνεκαλύπτετο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Γ'.

Ὅτι βάρβαροι Χριστιανούς ὑπεδέξαυτο.

Ἄλλὰ τί ταῦτα; Λύγουσι νῦν ἐπ' ἐκείνους οἱ βάρβαροι, οἱ τοὺς κατ' ἐκείνο καιροῦ ἐξ ἡμῶν φεύγοντας ὑποδεδηγμένοι, καὶ φιλανθρωποταίη¹) τηρήσαντες αἰχμαλωσίᾳ· ὅτι οὐ μόνον τὴν σωτηρίαν, ἀλλὰ καὶ τὰ τῆς σεμνότητος αὐτοῖς κατέστησαν ἐν ἀσφαλείᾳ ἔχειν²). Καὶ νῦν τὸ Ῥωμαίων γένος κηλίδα ταύτην διηνεκῆ φέρει, ἣν οἱ κατ' ἐκείνο καιροῦ τῆς Ῥωμαϊκῆς οἰκουμένης ἐλαυνόμενοι Χριστιανοὶ, καὶ βαρβάροις προσφεύγοντες προσετρίψαντο.

recte vertit Val.: „venerabiles dei cultores.“ Contra Stroth.: „jene Ehrwürdigkeit der Gottseligkeit,“ his adscriptis: „Ich habe mit Fleiß die abstracten Ausdrücke beybehalten, um den Lesern nichts von dem Sonderbaren und Affectirten dieses Briefs zu entziehen.“] — 3) Παροινίας πάρεργον ἐγένετο. Sic supra in libro primo de Severo caesare dixit Eusebius πάρεργον ἐγένετο θανάτου, ubi vide quae de hac locutione annotavimus. Nam interpretes nihil hic viderunt. [Melius Val. h. l. πάρεργον ἐγένετο vertit: „efferrati cives probris omnibus incessare pro nihilo duxerunt“ quam supra de illa locutione disseruit. Stroth. interpretatus est: „Ehne Redlichkeit — — wurde zum Zeitvertreib ein Opfer der Wuth ihrer aufgebrachten Mitbürger.“ Male autem παροινίας deest apud Val. et etiam Reading.] — 4) Καὶ ἡλικίᾳ πάση. Codex Faketii scriptum exhibet οὐχ ἡλικίᾳ πάση. Paulo post in eodem codice et in schedis Regiis scribitur ἢ γε μὴν ἡμέρα αὐτῇ τῷ πένθει τοῦ θ. ἐνεκαλύπτετο. [Ad sententiam verbis τὸ τηρικαῦτα ἐδάκρυε κ. τ. λ. expressam vide quae disserui ad Euseb. de marty. P. c. IX. p. 123 sqq.]

Cap. LIII. 1) [Φιλανθρωπῶς Steph.] — 2) [Ἄλλὰ καὶ — ἔχειν. Sensum recte expressit Val. vertendo: „verum etiam religionis suae cultum integrum apud se retinere permiserint.“ Statim post cum Christianos ex orbe Romano fugatos notam perpetuam inussisse Romanis dicit imperator, crudelitatem Romanorum eo significari apparet, quae maior fuit quam vel barbarorum.]

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Δ'.

Ποῖα μετῆλθε δίκη τοὺς διὰ τὴν μαντείαν θιώκτας.

Ἄλλὰ τί τῶν θρήνων ἐκείνων καὶ τοῦ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης πένθους, ἐπὶ πλεόν μεμνησθαι με δεῖ; Οἴχονται λοιπὸν καὶ ἐκεῖνοι οἱ τοῦ μύσου ἀσθένται, πρὸς διηνεκῆ κόλασιν τοῖς Ἀχέροντος βαράθροις ἐκδοθέντες, σὺν αἰσχρῷ τέλει. Πολέμοις γὰρ ἐμφυλλοῖς καταμιγέστες, οὔτ' ὄνομα, οὔτε γένος αὐτῶν καταλελοίπασιν. Ὁ δὲ οὐκ ἂν αὐτοῖς συμβεβῆκει, εἰ μὴ ἡ ἀσεβῆς ἐκείνη τῶν τοῦ Πυθίου χρηστηρίων μαντεία κίβδηλον δῦναμιν ἰσχίηκε.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Ε'.

Δοξολογία Κωνσταντίνου εἰς θεῖον, καὶ ὁμολογία περὶ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ, καὶ εὐχή περὶ ἐκκλησιῶν καὶ λαῶν.

Σὲ νῦν, τὸν μέγιστον θεὸν παρακαλῶ, εἴης πρῶτος τε καὶ ἐνμενῆς τοῖς σοῖς ἀνατολικοῖς· εἴης πᾶσι τοῖς σοῖς ἐπαρχεῷταις, ὑπὸ χρόνιου συμφορᾶς συντριβεῖσι, δι' ἐμοῦ τοῦ σοῦ θεράποντος ὀρέγων ἴουσι. Καὶ ταυτὰ γε αἰτῶ οὐκ ἀπεικότως, ὃ θεόποτα τῶν ὅλων ἅγιε θεέ· ταῖς σοῖς γὰρ ὑφηγήσεσιν¹⁾ ἐνε-

Cap. LV. 1) [Ταῖς σοῖς γὰρ ὑφηγήσεσιν — — στρατοῦ. Eandem sententiam expressit Euseb. H. E. IX, 9. et eodem modo quo Constantinus c. LIV. eo provinciales ad religionem Christianam invitare studet quod ipsius in imperio decessores ob persecutionem contra Christianos motam, σὺν αἰσχρῷ τέλει periissent, Eusebius libr. VIII. et IX. historiae ecclesiasticae illam rationem interdum usurpat. Quemadmodum vero c. LVII init. (cf. III, 53. not.) ab antiquitate religionem Christianam commendat Constantinus, ita Euseb. H. E. I, 4. uberius eandem rem persecuitur, denique quod Constantinus III, 53. de apparitionibus Christi attulit, idem Euseb. H. E. I. 1. exposuit. Hinc *Kestner*, de Eus. p. 15 sq. coniecit, illas sententias Constantini consilio ab Eusebio in historia ecclesiastica prolatas et passim uberius tractatas esse. Sed fateor, hanc coniecturam mihi satis lubricam videri atque ancipitem. Quidni enim omnes illas sententias Eusebius non minus quam Constantinus tenere poterat et cur, ut hoc utar, episcopus Christianus Eusebii tempore atque ipse Eusebius doctrinam Christianam antiquitate sua commendari sibi non persuaserit, quod *Kestnero* l. 1. p. 15. improbable videtur? Vide quae animadverti ad Euseb. H. E. I, 2. not. 2. Cf. *Tzschirner* Fall des Heidenthums T. I. p. 239. ext. p. 263. Et quidni Constantinum Eusebio potius quam Eusebium Constantino illas sententias quas in literis suis protulit, debere, credere liceat? Cf. Constantin. orat. ad coet. sancti. c. X. not. et Excurs. II. Quid? quod *Möller*, de fide Eus. p. 63.), Eusebium miseras mortes persecutorum eodem modo quo

τὴν περὶ τὰ ἄστρα ἄτακτον ἔχει τὴν τοῦ κοσμικοῦ κύκλου περιφορὰν· αἱ τῶν καιρῶν ἀμοιβαί νομίμως ἀνακυκλῶνται· ἢ τῆς γῆς ἰσθμιαὶ στάσις τῷ σφ' λόγῳ¹⁾ συνέστηκε· καὶ τὸ πνεῦμα κατὰ τὸν ἐπιταχθέντα²⁾ καιρὸν ποιεῖται τὴν κίνησιν, ἢ τε τῶν ὑδάτων φορὰ θέουσα πρόεισιν ἀπλέτου φώματος μέτρῳ· ἢ θάλασσα ὄροις ἐμπεριέχεται πεπηγῶσι· καὶ ὁ, τι ἂν τῇ γῇ καὶ τῷ ὠκεανῷ συμπαρακτείνεται³⁾, τοῦτο πᾶν θαυμασταῖς τισι καὶ χρησίμοις τεχνάζεται λυσισταλείαις. Ὅπερ εἰ μὴ κατὰ κρίσιν τῆς σῆς βουλήσεως ἐπράττετο, ἀναμφιβόλως ἂν ἢ τοσαύτη διαφορὰ, καὶ ἢ πολλὴ τῆς ἐξουσίας διακρίσις⁴⁾ παντὶ τῷ βίῳ καὶ τοῖς πράγμασιν ἐλυμήνατο. Οἱ γὰρ πρὸς ἑαυτοὺς μαχεσθέντες⁵⁾, χαλεπώτερον ἂν τῷ ἀνθρωπίνῳ ἐμαχέσαντο γένει· ὅπερ καὶ μὴ ὁρώμενοι πράττουσι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΝΘ'.

Δοξολογία εἰς θεὸν, ἀεὶ διδάσκοντα τὰ καλά.

Χάρις σοι πλεῖστη, δέσποτα τῶν ἀπάντων, μέγιστε θεέ· ὅσον γὰρ διαφόροις σπουδάσμασιν¹⁾ ἢ ἀνθρωπότης γνωρίζεται, τοσοῦτον μᾶλλον τοῖς ὀρθότερον φρονουῖσι καὶ γνησίας ἐπιμελομένοις ἀρετῆς²⁾, τὰ τοῦ θείου λόγου μαθήματα συνίσταται. Πλὴν ὅς τις αὐτὸν θεραπεύεσθαι κωλύει, ἄλλῳ τοῦτο μὴ λογι-

Cap. LVIII. 1) [*Λογισμῶν Ion.*] — 2) Κατὰ τὸν ἐπιταχθέντα καιρὸν. Lego κατὰ τὸν ἐπιταχθέντα, ut legisse videtur Christophoronus. Atque ita scriptum exhibet codex Fuketii et Savilii. [*Ἐπιταχθέντα cum Zimmerm. dedi. Apud Val. autem male impressum ἐπιχθέντα, quod Reading., quamvis ipse illud falsissimum esse intelligeret in Corrigen- dis ad h. l., tamen male religiosus in textu retinuit.*] — 3) [*Συμπαρακτείνοντο Steph.*] — 4) Πολλὴ τῆς ἐξουσίας διακρίσις, id est, multiplex divinitas, puta Solis, Lunae, astrorum et elementorum, de quibus supra dixit. Haec enim singula, nisi unius dei nutu ac potestate regerentur, utique dii essent. Ἐξουσία igitur est potestas, nullius dominationi subiecta, quam vulgo independentiam vocamus, quae solius dei propria est. [*Contra Valesium Strothius ad h. l. p. 272. not. 3. haec scripsit: „Mir ist es wahrscheinlicher dass die Teufel gemeint sind; wenigstens sind diese bey den folgenden Worten am Ende des Kapitels (οἱ γὰρ πρὸς ἑαυτοὺς — ἐμαχέσαντο) zu verstehen, wie der französische Uebersetzer (Cousin) diesmal richtig gesehen hat.“*] — 5) Οἱ γὰρ πρὸς ἑαυτοὺς μαχεσθέντες. Deos gentium intelligit, ut supra dixi, Solem scilicet, Lunam et reliqua mundi elementa quae pro diis colant antiquitas. Mox scribe ex codice Fuketiano τὸ ἀνθρωπίνον ἐμάχοντο γένος, ut legitur etiam in Regiis schedis.

Cap. LIX. 1) [*Διαφόροις σπουδάσμασιν i. e. diversis de religione et deo sententiis, placitiis.*] — 2) Ἰγνησίας ἐπιμελομένοις ἀρετῆς. In

ἰατρῶν³⁾. ἡ γὰρ ἰατρικὴ τῶν λαμάτων προκαθίσταται, ἅπασιν εἰς τοῦμφανὸς προκειμένη. Μόνον μὴ τις καταβλαπτέτω τοῦθ⁴⁾ ὅπερ ἄχραντον εἶναι τὰ πράγματα παρεγγυῖ. Χρησώμεθα τοίνυν ἅπαντες ἄνθρωποι τῇ τοῦ δοθέντος ἀγαθοῦ συγκληρικῶ, τουτέστι τῷ τῆς εἰρήνης καλῶ, χωρίζοντες δηλαδὴ τὴν συνείδησιν ἀπὸ παντὸς ἐναντίου.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε'.

Παραίνεσις ἐπὶ τῷ διατάγματι, μηδένα μηδενὶ ἐνοχλεῖν.

Πλὴν ἕκαστος ὅπερ πείσας ἑαυτὸν ἀναδέδεικται³⁾, τούτω τὸν ἕτερον μὴ καταβλαπτέτω· ὅπερ θάτερος εἶδὲ τε καὶ ἐνόησε, τούτω τὸν πλησίον, εἰ μὲν γενέσθαι δυνατόν, ὠφελείτω, εἰ δ' ἀδύνατον, παραπεμπέσθω. Ἄλλο γάρ ἐστι, τὸν ὑπὲρ ἀθανασίας ἄθλον ἐκουσίως ἐπαναιρεῖσθαι, ἄλλο τὸ μετὰ τιμωρίας ἐπαναγκάζειν. Ταῦτ' εἶπον, ταῦτα διεξήλθον μακρότερον, ἢ ὁ τῆς ἐμῆς ἐπιεικειᾶς ἀπήγει σκοπὸς, ἐπειδὴ τὴν τῆς ἀληθείας ἀποκρύψασθαι πλίστιν²⁾ οὐκ ἐβουλόμην· μάλιστα ὅτι τινές³⁾, ὡς ἀκούω, φασὶ τῶν ναῶν περιηγήσθαι τὰ ἔθνη καὶ τοῦ σῆρτους τὴν ἐξουσίαν⁴⁾. ὅπερ συνεβούλευσα ἂν πᾶσιν ἀνθρώποις,

codice Fnketano et Savilli legitur γνησίως. — 3) Ἄλλω τοῦτο μὴ λογίζεσθαι. Id est, quisquis curari se non sinit, nec morbo idololatriae liberari, sibi imputet, cum medicina in promptu sit. Male Christophorsonus hunc locum interpretatur hoc modo: *alteri qui sanari vult, non vitio vertat*. Nam de Portesio nihil dico, qui fere ubique a vero sensu aberrat. Musculus certe haec non infelicitur vertit. — 4) [Τούτ' — παρεγγυῖ i. e. religionem Christianam.]

Cap. LX. 1) Ὅπερ πείσας ἑαυτὸν ἀναδέδεικται. In codice Regio superscriptum est eadem manu ἀναδέδεικται. Utrumque certe ferri potest. [*Ἀναδέδεικται* est quoque in MS. Steph.] — 2) Τῆς ἀληθείας πλίστιν. Id est, veram fidem. Idem enim est, ac si diceret: τὴν ἀλήθειαν τῆς πλίστιως. Sic iterum loquitur in cap. 69. infra. — 3) [Τινές. Vid. Neander Geschichte der christl. Rel. u. Kirche T. II. P. I. p. 48. not. 2.: „Diese Einige können fürchtende Heiden oder in falschem Eifer triumphirende Christen seyn, das letzte wohl natürlicher, zumal da der Kaiser Ausdrücke gebrauchte, welche nur Christen gebrauchen konnten. Auf alle Fälle erhellt es, wie wichtig es dem Constantinus war, den leicht zu Gewaltthaten führenden Eifer der Christen zurückzudrängen und den besorgten Heiden Vertrauen einzuflöszen.“ Cf. Stroth Uebersetzung T. II. p. 274. not. 6] — 4) Τοῦ σκοπτος ἐξουσίαν. Verba sunt desumpta ex epistola Pauli. Porro ut hic Hellenismum vocat potestatem tenebrarum, sic infra cap. 65. Christianismum vocat lucis potestatem et efficaciam. [Cf. c. LVIII. not. 4.] — 5) Ἐπανάστασις. Haec vox proprie significat conspirationem ac rebellionem: quod quidem de idolorum cultu optime dicitur. Est enim idolorum cultus, defectio a

εἰ μὴ τῆς μοχθηρᾶς πλάνης ἢ βίαιος ἐπανάστασις⁵), ἐπὶ βλάβῃ τῆς κοινῆς ἀναστάσεως⁶) ἀμέτρως ταῖς ἐσίων ψυχαῖς ἐμπεπήγει·“

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ξ Α'.

Ὅπως ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείων διὰ τὰ κατὰ Ἄρειον ἐκινουῦντο ζήτησεις.

Τοιαῦτα βασιλεὺς, ὡσανεὶ θεοῦ μεγαλοφωνότατος κήρυξ, τοῖς ἐπαρχεῦταις ἅπασι δε' οἰκείου προσεφώνει γράμματος, δαιμονικῆς μὲν ἀπειργῶν τοὺς ἀρχομένους πλάνης, τὴν δ' ἀληθῆ μετιέναι θεοσεβείαν ἐγκειλυόμενος. Παιδρυνόμενῳ δ' αὐτῷ ἐπὶ τούτοις, φήμη τις διαγγέλλεται ἀμφὶ ταραχῆς οὐ μικρᾶς¹) τὰς ἐκκλησίας διαλαβούσης· ἐφ' ἣ τὴν ἀκοὴν πληγεῖς, ἴασιν περιενόει. Τὸ δ' ἦν ἄρα τοιόνδε. Ἐσεμνύετο μὲν ὁ τοῦ θεοῦ λεώς, ταῖς τῶν καλῶν καλλωπιζόμενος πράξεσιν· οὐδ' ἦν τις ἔξωθεν φόβος ταραττων, ὡς καὶ λαμπρᾶς καὶ βαθυτάτης εἰρήνης ἀπανταχόθεν τὴν ἐκκλησίαν θεοῦ χάριτι περιφραττούσης²)· φθόνος δ' ἄρα καὶ τοῖς ἡμετέροις ἐφήδρευε κακῶς, εἶσω μὲν εἰσδυόμενος, μέσος δ' ἐν αὐτοῖς χορεύων τοῖς τῶν ἁγίων ὄμιλοις. Συμβάλλει δῆτα τοὺς ἐπισκόπους, στάσιν ἐμβάλων ἐρεσχειλάς³), θείων προφάσει δογμάτων· κἄπειθ' ὡς ἀπὸ μικροῦ σπινθῆρος μέγα πῦρ ἐξεκάετο, ἄκρος μὲν ὡσπερ ἀπὸ κορυφῆς ἀρξάμενον τῆς Ἀλεξανδρείων ἐκκλησίας, διαδραμὸν⁴) δὲ τὴν σύμπασαν Αἴγυπτόν τε καὶ Λιβύην, τὴν τ' ἐπέκεινα Θηβαῖδα· ἦδη δὲ καὶ τὰς λοιπὰς ἐπενέμετο ἐπαρχίας τε καὶ πόλεις, ὥστ' οὐ μόνους ἦν ἰδεῖν τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν προέδρους λόγοις διαπληκτιζομένους, ἀλλὰ καὶ τὰ πλήθη κατατεμνόμενα, τῶν μὲν ὡς τούσδε, τῶν δὲ θατέροις ἐπικλινομένων.

vero deo. — 6) Τῆς κοινῆς ἀναστάσεως. Scribendum videtur ἀνορθώσεως. Nam vulgata vox ex superiore linea repetita esse videtur. Porro in fine huius edicti apposita erat sine dubio haec subscriptio, de qua superius multa dixi: Προτιθέτω ἐν τοῖς ἡμετέροις ἀνατολικοῖς μέρεσι. Haec enim subscriptio proprie convenit huic edicto, utpote quod missum est ad provinciales orientis.

Cap. LXI. 1) [Ἀμφὶ ταραχῆς οὐ μικρᾶς. De ratione qua in causa Ariana se gesserit Eusebius, vid. Möller. de fide Eus. p. 48 sqq.] — 2) [Εἰρήνης — περιφραττούσης. Cf. Tillémont. memoires T. VI. P. III. p. 775 sqq. Walch Entwurf einer vollständigen Historie der Ketzereien T. II. p. 418 sq.] — 3) Στάσιν ἐμβάλων ἐρεσχειλάς. Scribendum videtur καὶ ἐρεσχειλάς. Porro φθόνος hoc loco est invidus daemon. Sic enim loqui solet Eusebius multis in locis. — 4) [Διαδραμὸν Val. διαδραμὸν Cast.

Εἰς τοσοῦτον δὲ δῆλουνεν ὅ) ἀτοπίας ἢ τῶν γνωμένων θεῶν, ὡς ἤδη ἐν αὐτοῖς μέσοις τῶν ἀπίστων θεάτρους, τὰ σημεῖα τῆς ἐνθίου διδασκαλίας τὴν αἰσχίστην ὑπομένειν χλεύην ὅ).

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΕΒ'.

Περὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ Μελιτιανῶν.

Οἱ μὲν οὖν κατ' αὐτὴν τὴν Ἀλεξάνδρειαν, νεανικῶς περὶ τῶν ἀνωτάτω διεπληκτίζοντο, οἱ δ' ἀμφὶ πᾶσαν τὴν Αἴγυπτον ὅ) καὶ τὴν ἄνω Θηβαΐδα, προϋποκειμένης παλαιότερας ὑποθέσεως χάριν διεστasiaζον, ὡς πανταχοῦ διηρηῆσθαι τὰς ἐκκλησίας. Τούτοις δ' ὡς περ σώματος κεκακωμένου, σύμπασα Λιβύη συνέκαμνε· συνενόσει δὲ καὶ τὰ λοιπὰ μέρη τῶν ἐπιτὸς ἐπαρχιῶν. Οἱ μὲν γὰρ ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας, διεπρεσβεύοντο πρὸς τοὺς κατ' ἐπαρχίαν ἐπισκόπους, οἱ δ' εἰς θάτερον τεμνόμενοι μέρος, τῆς ὁμοίας ἐκοινώνουν στάσεως.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΕΓ'.

Ὅπως περὶ εἰρήνης πέμψας Κωνσταντίνος ἔγραψε.

Ταῦτα δὲ πυθόμενος ὁ βασιλεὺς καὶ τὴν ψυχὴν ὑπεράληψας, συμφορὰν τε οἰκείαν τὸ πρᾶγμα θέμενος, παραχρηῆμα τῶν ἀμφ' αὐτὸν θεοσεβῶν, ὃν εὖ ἠπίστατο σώφρονι πίστειος ἀρετῇ δεδοκιμασμένον ἄνδρα ὁ), λαμπρυνόμενος ταῖς ὑπὲρ εὐσε-

Zimmerm.] — 5) *Τοσοῦτον δὲ δῆλουνεν.* In codice Regio legitur *δῆλουνεν*, quod magis probō. Totus igitur locus sic scribendus est: *εἰς τοσοῦτον δῆλουνεν ἀτοπίας*, etc. Certe in Fuketiano codice legitur *εἰς τοσοῦτον*. [Ad rem vid. Sozom. H. E. I, 15. Theodoret. H. E. I, 3. Tillémont. memoires T. VI. P. II. p. 17 sq.] — 6) [*ὡς* — *χλεύην*. Facillime sane Eusebio, cum in causa Ariana non solum clerici sed etiam laici ineptissime inter se digladiarentur, difficile fuisse, satyram non scribere credimus, neque tamen, quam proclive fuerit Alexandriaeorum ad irridendos et traducendos alios ingenium, obliviscendum est. Vid. interpp. ad Statii Sylv. II, 1, 72. V, 5, 66. Jortin Anmerkungen über die Kirchenhistorie T. III. p. 87 sqq.]

Cap. LXII. 1) *Οἱ δ' ἀμφὶ πᾶσαν τὴν Αἴγυπτον.* Melitianos intelligit, de quorum schismate videndus est Epiphanius et Baronius.

Cap. LXIII. 1) *Δεδοκιμασμένον ἄνδρα.* Hosium Cordubensem intelligit, ut scribit Gelasius Cyzicenus in libro II. et post illum Photius in bibliotheca capite CXXVII. et Nicephorus. Et ante hos omnes Sozomes atque Sozomenus. [Cf. Pagi ad a. CCCXVIII. n. XIX. Tillémont. mémoires eccles. T. VII. p. 524 sqq. p. 528. p. 541 sq. Schröckh christliche Kgsch. T. V. p. 344 sq.]

βείας ὁμολογίας κατὰ τοὺς ἔμπροσθεν χρόνους, βραβεῦσαι εἰρήνην τοῖς κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν διεσιῶσιν ἐκπέμπει· γράμμα τ' ἀναγκασιότατον δι' αὐτοῦ τοῖς τῆς ἑρσεχέλλας αἰτίοις ἐπιπέθησιν· ὃ δὴ καὶ αὐτὸ γινώρισμα περιέχον ἀμφὶ τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ κηδεμονίας, τῇ περὶ αὐτοῦ φέρεσθαι διηγήσει καλὸν, ἔχον τοῦτον τὸν τρόπον.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε Δ'.

Κωνσταντίνου *) ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλέξανδρον τὸν ἐπίσκοπον, καὶ Ἄρειον τὸν πρεσβύτερον.

Νικητῆς Κωνσταντίνος, μέγιστος σεβαστὸς,
Ἀλεξάνδρῳ καὶ Ἀρείῳ.

„Δικλῆν μοι γεγενῆσθαι πρόφασιν τούτων ὧν ἔργῳ τὴν χρεῖαν ὑπίστην¹⁾, αὐτὸν, ὡς εἰκὸς, τὸν τῶν ἐμῶν ἐγγχειρημάτων βοηθὸν καὶ σωτήρα τῶν ὅλων Θεὸν ποιῶμαι μάρτυρα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε Ε'.

Ὅτι περὶ τῆς εἰρήνης ἐμερίμνα συνήθως.

Πρῶτον μὲν γὰρ τὴν ἀπάντων τῶν ἔθνῶν περὶ τὸ θεῖον πρόθεσιν¹⁾, ὡς μίαν ἕξωσ σύστασιν ἐνώσαι· δεύτερον δέ, τὸ τῆς κοινῆς οἰκουμένης σῶμα καθάπερ χαλεπῶ τινὶ²⁾ νοσήματι πάσχον κακῶς, διορθώσασθαι προὔθυμήθη. Ἄ δὴ προσκοπῶν, ἕτερον μὲν ἀπορρήτωρ διανοίας ὀφθαλμῶ συνελογιζόμεν,

Cap. LXIV. *) [Κωνσταντίνου — πρεσβύτερον. Vid. Excurs. II.] — 1) [Τούτων — ὑπίστην, rerum quas gessi, ut vertit Val. Praeterea Stroth. ad h. l. animadvertit: „Nemlich den Krieg mit Licinius. Man sieht deutlich, dass auch dieser Brief bald nach Ueberwindung des Licinius im Jahr 324 geschrieben worden.“ Cf. Manso Leben Constantins p. 368 sq.]

Cap. LXV. 1) Τῆν περὶ τὸ θεῖον πρόθεσιν. Mallem scribere διάθεσιν, aut πρόληψιν. Contra in principio huius epistolae pro δικλῆν μοι πρόφασιν, malim legere πρόθεσιν. Mox scribo πρὸς μίαν ἕξωσ σύστασιν ἐνώσαι ex codice Fuketiano et Savillii. Mallem tamen scribere πρὸς μίαν. [Caet. πρὸς μίαν pro ὡς μίαν.] — 2) Καθάπερ χαλεπῶ τινὶ. Desunt hic nonnulla, quae in libro Moraei ita suppleantur: χαλεπῶ τινὶ νοσήματι πάσχον κακῶς, διορθώσασθαι etc., prout etiam legitur in editione Genevensi. Ego libentius hunc locum ita suppleverim: χαλεπῶ τινὶ νοσήματι τῆς ευρανήδος πεζόμενον ἐλευθερώσαι προὔθυμήθη. Verum cum in optimis codicibus Fuketiano et Savillii locus ita suppleatur ut supra posui, eam

ἕτερον δὲ τῆ τῆς στρατιωτικῆς χειρὸς ἐξουσίᾳ κατορθοῦν ἐπειρωμένη, εἰδὼς ὡς εἰ³⁾ κοινὴν ἅπασι τοῖς τοῦ θεοῦ θεράπουσιν ἐπ' εὐχαῖς ταῖς ἡμῶν ὁμόνοιαν καταστήσασαι, καὶ ἢ τῶν δημοσίων πραγμάτων χρεῖα σύνδρομον ταῖς ἀπάντων εὐσεβείᾳ γνώμας τὴν μεταβολὴν καρπώσεται.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ξ Σ'.

Ὅτι καὶ τὰς ἐν Ἀφρικῇ ζητήσεις διωρθώσατο.

Μανίας γὰρ δῆπουθεν¹⁾ οὐκ ἀνεκτῆς ἅπασαν τὴν Ἀφρικὴν ἐπιλαβούσης, καὶ διὰ τοὺς ἀβούλους κουφότητι τὴν τῶν δῆμων θρησκείαν εἰς διαφόρους ἀρέσεις σχίσαι τετολημκότας, ταύτην ἐγὼ τὴν νόσον καταστῆλαι βουλευθεῖς, οὐδὲ μίαν ἑτέραν ἀρκοῦσαν τῷ πράγματι θεραπείαν εὕρισκον, ἢ εἰ τὸν κοινὸν τῆς οἰκουμένης ἐχθρὸν ἐξελών²⁾, ὃς ταῖς ἱεραῖς ὑμῶν συνόδοις τὴν

scripturam sequi praestat. Porro in Fuketii libro deest vox κοινῆς. — 3) [Ὡς εἰς Ion.]

Cap. LXVI. 1) *Μανίας γὰρ δῆπουθεν*. Scribendum omnino est *μανίας γούν*. Paulo post ubi legitur *καὶ διὰ τοὺς* expungenda est particula *καὶ*. Donatistas autem intelligit, qui post Romanam et Arelatensem synodum, post iudicium ipsius Constantini, adhuc in Africa tumultuabantur. — 2) *Τὸν κοινὸν τῆς οἰκουμένης ἐχθρὸν ἐξελών*. Licinium procul dubio intelligit, ut declarant quae sequuntur verba: *ὃς ταῖς ἱεραῖς ὑμῶν* [Steph. ἡμῶν] *συνόδοις* etc. Nam Licinius synodos Christianorum antistitium prohibuerat, ut testatur Eusebius in libro I. cap. 51. At Christophorus communem humani generis hostem hoc in loco diabolum esse existimavit, gravi errore. Est igitur hic huius loci sensus. Cogitabam, inquit Constantinus, devicto Licinio quosdam ex vobis orientalibus episcopis mittere in Africam, ad pacem illic inter Donatistas et Catholicos componendam. Cum enim et Italiae et Galliarum episcopi id efficere non potuerint, vestra demum opera id perfectum iri sperabam. Sed, ut video, vos ipsi pacificatoribus egetis. [Supplenda haec Valesiana annotatione Strothii ad h. l. (p. 280 sq. not. 4.): „Weil Constantin die donatistische Streitigkeit durch abendkündische Synoden nicht hatte beylegen können, so hoffte er, dass dies vielleicht mit Beyhülfe der morgenländischen Bischöfe geschehen würde. Weiß aber diese keine Synode deswegen halten konnten, wegen des Verbots des Licinius, der alle Synoden verboten hatte, so musste Licinius erst aus dem Wege geräumt werden, ehe Constantin diesen Zweck erreichen konnte. Vielleicht mag ein schon vorher geschehenes Ansinnen an die morgenländischen Bischöfe, von Seiten Constantins, und deren bezeugte Lust, sich in dieser Sache zu verwenden, dem Licinius zu dem Verbot der Synoden Gelegenheit gegeben haben. Soviel ist offenbar, selbst aus dieser Geschichte, dass die morgenländischen Christen, und vorzüglich die Bischöfe, schon vorher dem Constantin viel ergebener gewesen, als ihrem Kayser Licinius, welches denn diesen natürlicher Weise zu solchen Verböten veranlassen musste, weil er bey der Abgenöigkeit der Bischöfe gegen ihn befürchtete,

ἀθέμιτον ἑαυτοῦ γνώμην ἀντίστησεν, ἐνίοις ὑμῶν πρὸς τὴν τῶν πρὸς ἀλλήλους διχονοούντων ὁμόνοιαν βοηθοῦς ἀποστείλαμι³⁾).

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε Ζ'.

Ὅτι ἐκ τῆς ἀνατολικῆς τὰ τῆς εὐσειβείας ἤρξατο.

Ἐπειδὴ γὰρ ἡ τοῦ φωτὸς δύναμις, καὶ ὁ τῆς ἱερᾶς θρησκείας νόμος, ὑπὸ τῆς τοῦ κρείττονος εὐεργεσίας, οἷον ἐκ τινων τῆς ἀνατολῆς κόλπων ἐκδοθεὶς, ἅπασαν ὁμοῦ τὴν οἰκουμένην ἱερᾷ λαμπτήρι καταήστραψεν, εἰκότως ὑμᾶς¹⁾ ὡσπερ τινὰς ἀρχηγούς τῆς τῶν ἐθνῶν σωτηρίας ὑπέδειξεν πιστεύων, ὁμοῦ καὶ ψυχῆς νεύματι καὶ ὀφθαλμῶν ἐνεργείᾳ ζητεῖν ἐπειρώμην. Ἄμα γοῦν τῇ μεγάλῃ εἰκῇ²⁾ καὶ τῇ τῶν ἐχθρῶν ἀληθεῖ θριαμβείᾳ, τουτέστι πρῶτον εἰλόμην³⁾ ἐρευνᾶν, ὃ δὴ πρῶτόν μοι καὶ τιμιώτατον ἀπάντων ὑπέδειξεν ἡγούμην.

sie möchten bey ihren Zusammenkünften Dinge zu seinem Nachtheil und zu Constantins Vortheil verabreden. Er musste in dieser Meynung bestärkt werden, weil die Christen schon gegen andere Gesetze, die er gemacht hatte, offenbaren Ungehorsam bewiesen hatten, wie Eusebius selbst sagt. Ueberhaupt wird der ehrliche Geschichtschreiber, der die Sachen nicht in einem falschen Licht, sondern wie sie sind betrachtet, und nicht der Religion wegen Parthey nimmt, gestehn, dass die Sache Constantins wider den Licinius nicht vollkommen gerecht gewesen.“ Cf. *Walch* Entwurf einer vollständigen Historie der Ketzereien T. II. p. 428 sq.] — 3) Ἀποστῆλαι με. Scribo ἀποστῆλαιμι cum Grutero et Moraei libro, quibus consentiunt codex Fulketii et Savilii et Regiae schedae.

Cap. LXVII. 1) Ἡμᾶς ὡσπερ τινὰς ἀρχηγούς. Procul dubio scribendum est ὑμῶς, ut in Moraei libro ad marginem emendatur. Nec aliter legitur in codice Fuk. et Savilii. Porro Constantinus Aegyptios discrete inter orientis populos enumerat, quod non vidit Christophorus. Aegyptus certe tunc temporis inter orientis provincias censebatur, iam inde a Maximini temporibus, qui caesar in oriente constitutus Aegyptum sub se habuerat. Hinc est quod Amm. Marcellinus in libro XIV. ubi provincias orientis recenset, Aegyptum ac Mesopotamiam ex earum numero fuisse testatur. Locus est in pag. 19. editionis nostrae. Sed et comes orientis Aegyptum ac Mesopotamiam sub dispositione sua habebat Constantini et Constantii temporibus, ut docet vetus haec inscriptio: M. MAECIO MEMMIO FURIO BALBURIO CAECILIANO. PLACIDO. C. V. COMITI ORIENTIS AEGYPTI ET MESOPOTAMIAE. CONSULI ORDINARIO, etc. Quin etiam sub posterioribus imperatoribus, licet Aegyptiaca dioecesis ab orientali seiuncta esset, semper tamen sub praefecto praetorii per orientem fuit, ut ex imperii notitia constat. Paulo post scribendum videtur ζητεῖν ἡπειρώμην. — 2) Ἄμα γοῦν τῇ μεγάλῃ εἰκῇ. Hoc est quod dixit superiori capite: τὸν καιρὸν τῆς οἰκουμένης ἐχθρὸν ἔξελών. Intelligit autem Constantinus proelium Hadrianopolitanum et Chalcedonense. Quorum illud contigit quinto nonas Iulias, hoc vero 14. Calendas Octobres anno Christi 324. Sub finem autem huius anni data esse videtur haec epistola. — 3) Τουτέστι πρῶτον εἰλόμην. Legen-

ΚΒΘΑΛΑΙΟΝ ΞΗ'.

"Οτι") λυπηθεὶς διὰ τὴν στάσιν, τὰ περὶ εἰρήνης συμβουλεύει.

'Αλλ', ὃ καλλίστη καὶ θεία πρόνοια, οἷόν μου τῆς ἀκοῆς, μάλλον δὲ τῆς καρδίας αὐτῆς¹⁾ τραῦμα καίριον ἤφατο, πολλῶν χαλεπωτέρων τῶν ἐκεῖ καταλειφθέντων²⁾ τὴν ἐν ὑμῖν γινομένην διχοστασίαν σημαῖνον· οἷς πλείονος ἤδη τὰ καθ' ὑμᾶς μέρη θεραπείας δέεσθαι, παρ' ὧν τοῖς ἄλλοις τὴν ἰασιν ὑπάρξεις ἤλπισα. Διαλογιζομένῳ δὴ μοι τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ὑπόθεσιν τούτων, ἄγαν εὐτελῆς καὶ οὐδαμῶς ἀξία τῆς τοσαύτης φιλονεικίας ἢ πρόφασιν ἐφαυράθη. Διόπερ ἐπὶ τὴν τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἀνάγκην ἐπειχθεὶς, καὶ πρὸς τὴν ὁμόφυχον ὑμῶν ἀγγέλουαν³⁾ γράφων, τὴν τε θείαν πρόνοιαν καλέσας ἀρωγὸν τῷ πράγματι, μέσον τῆς πρὸς ἀλλήλους ὑμῶν ἀμφισβητήσεως, οἷον εἰρήνης πρῦτανιν ἐμαυτὸν προσάγω εἰκότως. "Ὅπερ γὰρ δὴ συναιρομένου τοῦ κρείττονος, καὶ εἰ μείζων ἦν τις ἀφορμὴ

dum puto τοῦτ' ἔτι. Fortasse etiam προεὶλόμην, id est, discidium illud Donatistarum rursus inquirere ac diiudicare decreveram. In optimo Fuketii codice legitur *τί ποτ' ἐστὶ πρῶτον*, etc. Atque ita in libro Turnebi et Moraei ad marginem emendatur. Omnino videntur hic deesse nonnulla. Sensus tamen is prorsus est, quem dixi. Porro collata simul omnium codicum lectione, locus ita sanandus videtur: *τί ποτ' ἐστὶ τοῦτο πρ.*

Cap. LXVIII. *) ["Ὅτι — συμβουλεύει. Vid. Excurs. II.] — 1) Τῇ καρδίᾳ αὐτῆς. Quis non videt scribendum esse τῆς καρδίας? Nec damnanda est Christophorsoni coniectura, qui τραῦμα καίριον legit. Sic enim plane scriptum exhibent optimi libri Fuketii, Savillii et Reg. schedae. [Steph. πρᾶγμα.] — 2) Τῶν ἐκεῖ καταλειφθέντων. Nihil hic vidit Christophorsonus, qui non animadvertit vocem hanc ἐκεῖ referendam esse ad schisma Donatistarum, de quo supra locutus est Constantinus. Ait igitur imperator, hoc schisma maxima iam ex parte sedatum esse, ac leves duntaxat eius reliquias in Africa remansisse. — 3) Πρὸς τὴν ὁμόφυχον ὑμῶν ἀγγέλουαν. Vocem ὁμόφυχον consulto omisit Christophorsonus, cum Alexandrum et Arium concordare dici non posse existimaret quippe qui de tantis rebus inter se dissentirent. Verum Constantinus eos nihilominus unanimes vocat, cum de utroque bene sentiret, eosque verbis potius quam re ipsa et animo dissidere crederet. [Cf. II, 70. Stroth. ad h. l. p. 288.: „Man lobt öfters an einem etwas, was er nicht hat, um ihn dadurch anzureizen das Lob zu verdienen. In dieser Absicht braucht Constantin hier das Beywort einsgesinnt.“] Vox autem ἀγγέλουαν parum convenire videtur antistitibus. Utuntur quidem hac voce imperatores in literis suis ad rectores provinciarum. Sed cum sacerdotes alloquuntur, sanctitatem, gravitatem vel prudentiam frequentius dicunt. Glossae veteres: ἀγγέλουαν *solertia, experientia*. [Minus frequenter ἀγγέλουας titulo sacrorum antistites appellari, concedere possumus Valesio, neque tamen utitur illo

διχονοίας, αὐ χυλεπῶς ἀν ἡδυνήθησαν, ὁσίοις τῶν ἀκούοντων γνώμαις ἐχειρίζων τὸν λόγον, εἰς τὸ χρησιμώτερον ἕκαστον μεταστήσαι⁴⁾), τοῦτο μικρᾶς καὶ ἰλιαν εὐτελοῦς ἀφοραμῆς ὑπαρχούσης, ἢ πρὸς τὸ ὄλον ἐμποδῶν ἴσταται, πῶς οὐκ εὐχερεστεῖραν καὶ πολλῶν ἰφδιωτέραν μοι τοῦ πράγματος τὴν ἐκανόρθωσιν μνηστεύει;

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε Θ'.

Πόθεν ἢ Ἀλεξάνδρου καὶ Ἀρείου ζήτησις ἤρξαστο, καὶ ὅτι μὴ ἐχρῆν συζητεῖν ταῦτα.

Μανθάνω τοίνυν ἐκεῖθεν ὑπῆρξαι τοῦ παρόντος ζητήματος τὴν καταβολὴν¹⁾). Ὅτε γὰρ σὺ, ὦ Ἀλέξανδρε, παρὰ τῶν πρεσβυτέρων ἐζήτηεις, τί δὴ ποτε αὐτῶν ἕκαστος²⁾ ὑπὲρ τινος τόπου τῶν ἐν τῷ νόμῳ γεγραμμένων, μᾶλλον δ' ὑπὲρ ματαίου τινὸς ζητήσεως μέρος ἐπυνθάνου³⁾), σὺ τε, ὦ Ἀρειε, τοῦθ' ὅπερ ἢ μήτε τὴν ἀρχὴν ἐνθυμηθῆναι, ἢ ἐνθυμηθέντα σιωπῆ παρὰδοῦναι προσῆκον ἦν, ἀπροόπτως ἐντέθεικας⁴⁾), ὅθεν τῆς ἐν ὑμῖν διχονοίας⁵⁾ ἐγερθείσης, ἢ μὲν σύνοδος ἤρνήθη⁶⁾), ὅ

Constantinus hoc tantum loco, sed de iisdem episcopis non minus III, 18. 51. IV, 35, quos locus attulit Lowthius. Cf. II, 51.] — 4) Εἰς τὸ χρησιμώτερον ἕκαστον μεταστήσαι. Vox ἕκαστον in neutro genere posita videtur. Refertur enim ad articulum ὅπερ, cui mox respondet τοῦτο. Recte igitur in codice Regio et Fuk. post verbum μεταστήσαι apponitur virgula. Neque enim sensus absolutus est. At Christophorsonus contra morem suum ex una periodo duas fecit.

Cap. LXIX. 1) [Τὴν καταβολὴν i. e. initium, originem. Ad rem cf. Socrat. H. E. I, 5. Theodoret. H. E. I, 2.] — 2) Τί δὴ ποτε αὐτῶν ἕκαστος. Addendum omnino est φρονεῖ ex Gelasio Cyziceno in lib. II, cap. 4. Nicephorus autem in lib. VIII, cap. 13, habet νοεῖ. Mox ubi legitur πυνθάνου, codex Fuk. et Savil. scriptum habent ἐπυνθάνου rectius. — 3) [Ἐπυνθάνουτο Cast. et mox Ion. μηδὲ pro μήτε.] — 4) Ἀπροόπτως ἐντέθεικας. Rectius in Gelasii libro legitur ἀντέθεικας, id est, opposuisti, obiecisti. Atque ita legerat Epiphanius scholasticus, ut patet ex cap. 19. historiae tripartitae. [Ἀντέθεικας scripsit Zimm. Ἐντέθεικας Val. vertit: „protulisses“ et Stroth.: „vorgetragen.“ Sed hoc sensu nunquam memini me ἐντέθειναι legere, quod potius synonymum est cum praecedenti ἐνθυμηθῆναι. Itaque vertendum: „cum — inprudenter animo infixisses infixumque foveres a. teneres.“ Patet autem difficilium esse ἐντέθεικας quam ἀντέθεικας quod satis claras interpretamenti notas habet.] — 5) Ὅθεν τῆς ἐν ὑμῖν διχονοίας. Nicephorus primam vocem utpote superfluum expunxit, quam tamen habent omnes libri, et Epiphanius scholasticus in versione sua retinuit. — 6) Ἡ μὲν σύνοδος ἤρνήθη. Langus vertit: conventus quidem solemnibus quibusdam denegatus. Christophorsonus vero sic interpretatur: Conventus qui in ecclesia fieri solet, impeditus. Σύνοδον igitur pro synaxi hic acceperunt,

δι' αἰγιώτατος λαὸς εἰς ἀμφατέρους σχισθεῖς, ἐν τῆς τοῦ πεινοῦ
 αἰματος ἀρμονίας ἐχωρίσθη. Οὐκοῦν ἐκάτερος ὑμῶν ἐξίσου τὴν
 συγγνώμην παρασχῶν⁷⁾, ὅπερ ἂν ὑμῖν ὁ συνθεράπων ὑμῶν
 δικαίως παρανεῖ, δεξάσθω· τί δὲ τοῦτο ἔστιν; οὔτε ἐρωτῶν
 ὑπὲρ τῶν τοιούτων ἐξ ἀρχῆς προσῆκον ἦν, οὔτε ἐρωτώμετον
 ἀποκρίνεσθαι. Τὰς γὰρ τοιαύτας ζητήσεις, ὁπόσας μὴ νόμου
 κινὸς ἀνάγκη προστάττει, ἀλλ' ἀνωφελοῦς ἀργίας ἐρρασιλία
 προτίθησιν, εἰ καὶ φυσικῆς⁸⁾ τινὸς γυμνασίας ἔνεκα γίγνοιτο,
 ὅμως ὀφείλομεν εἶσα τῆς διανοίας ἐγκλείειν, καὶ μὴ προχειρῶς
 εἰς δημοσίας συνόδους ἐκφέρειν, μηδὲ ταῖς τῶν δήμων ἀκοαῖς
 ἀπρονοήτως πιστεύειν. Πόσος γάρ ἐστιν ἕκαστος, ὡς πραγμά-
 των οὕτω μεγάλων καὶ λίαν δυσχερῶν δύναμιν, ἢ πρὸς τὸ
 ἀκριβὲς συνιδεῖν, ἢ κατ' ἀξίαν ἐρμηνεῦσαι; Εἰ δὲ καὶ ταῦτο πῶς
 εὐχερῶς ποιεῖν νομισθεῖται, πόσον δὴ πού μέρος τοῦ δήμου
 πέλοι; ἢ τίς ταῖς τῶν τοιούτων⁹⁾ ζητημάτων ἀκριβείαις ἔξω
 τῆς ἐπικινδύνου παρολισθήσεως ἀντισταλή; Οὐκοῦν ἐξαίρετον
 ἐστὶν ἐν τοῖς τοιούτοις τὴν πολυλογίαν, ἵνα μήπως ἢ τῇ ἡμῶν
 ἀσθενείᾳ τῆς φύσεως τὸ προπαθὲν ἐρμηνεῦσαι μὴ δυναθέντων,
 ἢ τῇ τῶν ἀφροατῶν βραδυτέρᾳ συνέσει πρὸς ἀκριβῆ τῶν
 ῥηθέντων κατάληψιν ἐλθεῖν μὴ χωρησάντων, ἐξ ὁποτέρου
 τούτων¹⁰⁾ ἢ βλασφημίας, ἢ σχίσματος εἰς ἀνάγκην ὁ δῆμος
 περισταλή.

quo sensu ea vox non infrequenter usurpatur. Sic rursus in hoc capite
 εἰς δημοσίας συνόδους ἐκφέρειν, et in cap. 68. Sed et Epiphanius scho-
 lasticus vertit *mysteria contemnuntur*. [Val. vertit: „communio quidem
 denegata est“ et Stroth.: „ist die Kirchengemeinschaft versagt worden.“]
 — 7) Τὴν συγγνώμην παρασχῶν. Socrates ac Gelasius Cyzicenus et
 Nicephorus habent *γνώμην*, id est, *aures et animum mihi accommodans*.
 Sed vulgata lectio rectior est. Sic enim Constantinus loquitur infra in
 hoc capite. Epiphanius vertit *voluntatem praebens*. — 8) Εἰ καὶ φυ-
 σικῆς τινὸς γυμνασίας. Scribendum videtur *φιλοσοφικῆς vel σοφιστικῆς*
γυμ. ἔνεκα γίγνοιτο. [Ino sanissimum est *φυσικῆς γυμνασίας* et sensum
 recte expressit Val. vertendo: „ingenii exercendi causa.“ Proprie: „nat-
 urales animi facultates exercendi causa.“] — 9) Ἡ τίς ὁ ταῖς τῶν
 τοιούτων. In codice Regio, Fuk, et Savil, legitur ἢ τίς ταῖς, etc. Apud
 Nicephorum autem legitur ἢ τίς ὅς ταῖς rectius quam in vulgatis editio-
 nibus. [Τίς, ὅς ταῖς Zimm. τίς ταῖς Val.] Mox emendavi ex codice
 Fuk, et Sav. ἢ τῇ τῶν ἀφροατῶν βραδυτέρᾳ συνέσει. [Steph. βραδυτέρα
 σύνισις et similiter paulo ante ἢ ὑμῶν ἀσθένεια φύσεως.] — 10) Ἐξ
 ὁποτέρου τούτων. In codice Regio et Fuk, legitur *ποτέρου* sine praepo-
 sitione: quae lectio ferri potest, si vocem *ποτέρου* referas ad ea quae
 sequuntur ἢ βλασφημίας, ἢ σχίσματος. Duorum, inquit, alterum, aut
 blasphemiae, aut schismatis nascetur occasio. At Socrates ac Gelasius
 et Nicephorus hoc loco scriptum habent *αὐθις ἐξ ἑκατέρου*. Est certe
 hic locus ob pravam syntaxim difficilis et obscurus. Itaque in codice
 Regio ad latum huius lineae apponitur nota φ. et ρ. hoc modo: φρ, id est,
 φροτισσον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ο'.

Παραίνεσις περὶ δμοβολας.

Διόπερ καὶ ἐρώτησις ἀπροφύλακτος, καὶ ἀπόκρισις ἀπρονόητος ἴσην ἀλλήλαις ἀντιθέτωσαν ἐφ' ἑκατέρωτ συγγνώμην. Οὐδέ γὰρ περὶ τοῦ κορυφαίου τῶν ἐν τῷ νόμῳ παραγγελμαίων ἡμῖν ἢ τῆς φιλονεικίας ἐξήφθη πρόφασις, οὐδέ καινὴ τις ἡμῖν ὑπὲρ τῆς τοῦ θεοῦ θρησκείας αἵρεσις ἀντεισῆχθη· ἀλλ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἔχετε λογισμὸν, ὡς πρὸς τὸ τῆς κοινωνίας σύνθημα¹⁾ δύνασθαι συνελθεῖν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΑ'.

Μὴ διὰ μικρὰς λέξεις φιλονεικεῖν περὶ τοῦ αὐτοῦ.

Ἐπιφάνιος γὰρ ἐν ἀλλήλοις ὑπὲρ μικρῶν καὶ κίαν ἐλαχίστων φιλονεικούντων, τοσοῦτον τὸν τοῦ θεοῦ λαὸν ταῖς ὑμετέραις ἰθύνεσθαι φρεσὶν οὐ προσήκει, διὰ τὸ διχονοεῖν· ἀλλ' οὔτε πρέπον, οὔτε ὅλως θεμιτὸν εἶναι πιστεύεται. Ἴνα δὲ μικρῶ παραδείγματι τὴν ὑμετέραν σύνεσιν ὑπομνήσασιμι, λέξω²⁾. Ἰστέ δήπου καὶ τοὺς φιλοσόφους αὐτοὺς, ὡς ἐνὶ μὲν ἅπαντες δόγματι συντίθενται²⁾, πολλάκις δὲ ἐπειδὴν ἐν τῶν αὐτῶν ἀποφάσεων

Cap. LXX. 1) Πρὸς τὸ τῆς κοινωνίας σύνθημα. *Communio nis tessera* vertit Langus et Musculus, Christophorus *communio nis consensum*. Ego *signum* malle interpretari. Nam ut in gentiliu mysteriis quaedam signa ac symbola tradebantur initiatis, quibus sese internoscerent symmiatae, sic Christiani signum communionis habebant, eucharistiam vel baptismum. Epiphanius certe scholasticus *communio nis signum* vertit. [Val. vertit: „ad communionis societatem“ Stroth, melius: „zum Gemein schafte-Vertrag.“ Vid. indic. ad Euseb. H. E. sub v. σύνθημα.]

Cap. LXXI. 1) Ἐπομνήσασιμι, λέξω. Postrema vox deest apud Gelasium Cyzicenum, nec videtur admodum necessaria. Eam certe in versione sua omisit Epiphanius. — 2) Ὡς ἐνὶ μὲν δόγματι ἅπαντες συντίθενται. Quid hic esset δόγμα, non intellexerunt interpretes, quorum alii dogma seu placitum interpretati sunt, alii disciplinae professionem. Atqui non unum est dogma apud philosophos, ut satis constat. Itaque *sectam* vertere malui. Omnes enim philosophi aliquam habent sectam cui addicti sunt, alii Stwicam, alii Peripateticam. Iam in qualibet secta interdum existunt controversiae de quibusdam quaestionibus inter eiusdem sectae philosophos. Iidem tamen ob sectae societatem facile inter se conveniunt. Hic est sensus, ut opinor, verborum Constantini. [Paulo post verba εἰ καὶ — χωρὶς, recte explicat Stroth. ad h. l. ita: „d. i. wenn gleich einer ein grösseres Maass von Kenntnissen, mehr Einsicht hat, als der andere, der zu derselben Secte gehört, so werden sie um dieses verschiedenen Maasses von Kenntnissen (wollen) nicht getrennt,

μέρει διαφωνῶσιν, εἰ καὶ τῇ τῆς ἐπιστήμης ἀρετῇ χωρίζονται, τῇ μέντοι τοῦ δόγματος ἐνώσει πάλιν εἰς ἀλλήλους συμπνέουσιν. Εἰ δὴ τοῦτο ἐστὶ, πῶς οὐ πολλῶν δικαιοτέρων, ὑμᾶς³⁾ τοὺς τοῦ μεγάλου θεοῦ θεράποντας καθιστώσας, ἐν τοιαύτῃ προαιρέσει θρησκείας ὁμοψύχους ἀλλήλοις εἶναι; Ἐπισκευώμεθα δὴ λογισμῶν μίξονι, καὶ πλείονι συνέσει τὸ ῥηθὲν· εἴπερ ὀρθῶς ἔχει δι' ὀλίγας καὶ ματαίας ῥημάτων ἐν ἡμῖν φιλονεικίας, ἀδελφούς ἀδελφοῖς ἀντικεισθαι, καὶ τὸ τῆς συνόδου τίμιον ἀσεβεῖ διχονοία χωρίζεσθαι δι' ἡμῶν⁴⁾, οἱ πρὸς ἀλλήλους ὑπὲρ μικρῶν οὕτω καὶ μηδαμῶς ἀναγκαίων φιλονεικοῦμεν. Δημῶδῃ ταῦτά ἐστι, καὶ παιδικαῖς ἀνοιαῖς ἀρμόττοντα μᾶλλον, ἢ τῇ τῶν ἱερέων καὶ φρονίμων ἀνδρῶν συνέσει προσήκοντα. Ἀποστῶμεν ἐκόντες τῶν διαβολικῶν πειρασμῶν. Ὁ μέγας ἡμῶν θεός, ὁ κοινὸς ἀπάντων σωτὴρ, κοινὸν ἅπασι τὸ φῶς ἐξέτεινεν⁵⁾. ὑφ' οὗ τῇ προνοίᾳ ταύτῃ ἐμοὶ τῷ θεραπευτῇ τοῦ κρείττονος τὴν σπουδὴν⁶⁾ εἰς τέλος ἐνεγκεῖν συγχωρήσατε, ὅπως αὐτοὺς τοὺς ἐκείνου δήμους ἐμῇ προσφωνήσει καὶ ὑπηρεσίᾳ καὶ τουθεσίας ἐνατάσει, πρὸς τὴν τῆς συνόδου κοινωλίαν ἐπανάγοιμι. Ἐπειδὴ γὰρ, ὡς ἔφην, μία τίς ἐστὶν ὑμῖν πίστις, καὶ μία τῆς καθ' ἡμᾶς αἰρέσεως σύνοσις, τὸ, τε τοῦ νόμου παράγγελμα⁷⁾ τοῖς δι' ἑαυτοῦ μέρεσιν εἰς μίαν ψυχῆς πρόθεσιν τὸ ὅλον συγκλείει, τοῦτο ὑπὲρ ὀλίγην ἐν ὑμῖν ἀλλήλοις φιλονεικίαν ἡγίρεν, ἐπειδὴ μὴ πρὸς τὴν τοῦ παντός δύναμιν ἀνήκει, χω-

sondern bleiben der eine wie der andere, Anhänger Einer und derselben Secte."] — 3) Δικαιότερον ἡμᾶς. Legendum est ὑμᾶς ex Gelasio, Nicephoro et Epiphano. Et paulo post ἐν ὑμῖν ex iisdem, quibus consentiunt codex Fuk. et Savil. et schedae Regiae. — 4) [Δι' ὑμῶν Cast. Et Val. vertit: „per vos.“ Contra Strothius: „durch uns.“ Similiter inferius Ion, pro τῆς καθ' ἡμᾶς αἰρέσεως habet τ. καθ' ὑμᾶς αἰ. et pro μία τίς ἐν ὑμῖν φύσις, μ. τ. ἐν ἡμῖν φ.] — 5) Τὸ φῶς ἐξέτεινεν. Rectius dixisset ἀνέτεινεν. Paulo ante lego ex codice Fuk. et Savil. ὁ κοινὸς ἀπάντων σωτὴρ. — 6) Ταύτην ἐμοὶ τὴν σπουδὴν. Id est, hoc meum studium atque institutum, concordiam in ecclesia stabiliendi, omnesque homines ad unius dei cultum traducendi. De quo studio dixit Constantinus initio huius epistolae, et alibi passim gloriatur. [Cf. Gothofredi dissert. ad Philostorg. I, 7. p. 22 sq.] — 7) Τὸ, τε τοῦ νόμου παράγγελμα. Lex enim nihil aliud nobis praecipit quam caritatem; ut scilicet deum quidem toto cordis affectu diligamus, proximum vero sicut nosmetipsos. In his duobus tota lex consistit, ut ait dominus in evangelio. Haec non intellexit Christophorsonus, qui sic vertit: *Unumque legis ac disciplinae institutum quod quidem cum sui partibus universum ecclesiae corpus, consentiente animorum concordia et proposito devincit. Rectius Portesius: Praeceptumque legis in id omnibus partibus incumbit, ut in unam animam universum concludat.* Forte etiam scribendum est τοῖς δυοῖν αὐτοῦ μέρεσιν. Duae sunt enim partes huius mandati, quarum altera ad deum, altera ad

ρισμόν τῶν καὶ στάσιν ἐν ὑμῖν μηδαμῶς ποιεῖτω. Καὶ λέγω ταῦτα, οὐχ ὡς ἀναγκάζων ὑμᾶς ἐξάπαντος τῇ λίαν εὐήθει καὶ οἷα δὴ ποτὲ ἔστιν ἐκείνη ἢ ζήτησις, συντίθεσθαι. Δύναται γὰρ καὶ τὸ τῆς συνόδου τίμιον ὑμῖν ἀκεραίως σῶζεσθαι, καὶ μία καὶ ἡ αὐτὴ κατὰ πάντων κοινωνία τηρεῖσθαι, κἂν ταμάλιστα τις ἐν μέρει πρὸς ἀλλήλους ὑμῖν ὑπὲρ ἐλαχίστου διαφωνία γένηται· ἐπειδὴ μὴδὲ πάντες ἐν ἅπασι ταυτὸ βουλόμεθα, μὴδὲ μία τις ἐν ὑμῖν φύσις ἢ γνώμη πολιτεύεται. Περὶ μὲν οὖν τῆς θείας προνοίας μία τις ἐν ὑμῖν ἔστω πίστις, μία σύνεσις, μία συνθήκη τοῦ κρείττονος· ἃ δ' ὑπὲρ τῶν ἐλαχίστων τούτων ζητήσεων ἐν ἀλλήλοις ἀκριβολογήσθε, κἂν μὴ πρὸς μίαν γνώμην συμφέρησθε, μένειν εἴσω λογισμοῦ προσήκει, τῷ τῆς διανοίας ἀπορῶντῳ τηρούμενα. Τὸ μέντοι τῆς κοινῆς φιλίας ἐξάλρετον, καὶ ἡ τῆς ἀληθείας πίστις, ἢ τε περὶ τὸν θεὸν καὶ τὴν τοῦ νόμου θρησκείαν τιμῇ, μενέτω παρ' ὑμῖν ἀσάλευτος· ἐπαέλθετε δὴ πρὸς τὴν ἀλλήλων φιλίαν τε καὶ χάριν, ἀπόδοτε τῷ λαῷ ζύμπαντι τὰς οἰκείας περιπλοκάς, ὑμεῖς τε αὐτοὶ καθάπερ τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς ἐκκαθήραντες⁸⁾, αὐθις ἀλλήλους ἐπήγνωτε.

proximum pertinet. — 8) Ψυχὰς ἐκκαθήραντες. Id est, *detersa caligine similitatum, qua mentis vestrae acies erat obducta atque obscurata*. Sequitur enim ἀλλήλους ἐπήγνωτε, id est: *Vos vicissim agnoscite, amplectimini, salutate*. Quibus verbis alludere videtur Constantinus ad morem Christianorum sui temporis, apud quos in sacris conventibus, dum populus ad perceptionem mysteriorum accederet, diaconus saepius in-
clamabat ἐπιγινώσκετε ἀλλήλους, ne quis scilicet prophanus aut Iudaeus ad sacram mensam irreperet, ut docet Chrysostomus in oratione prima contra Iudaeos pag. 440. tomi primi. Eodem verbo usus est Marcion cum Polycarpum aliquando vidisset: ἐπιγινώσκε ἡμᾶς, ut ex Irenaeo refert Eusebius in lib. IV. historiae. Latini quoque verbum *recognoscere* usurpant eo sensu. Sic in passione Fructuosi episcopi: *Cum se excalciasset, accessit ad eum commilito frater noster nomine Felix, apprehenditque dextram eius, recognoscens eum, et deprecans ut sui memor esset*. Tertullianus in lib. IV. contra Marcionem cap. 2. *Propterea Hierosolytam ascendit, ad cognoscendos apostolos et consultandos*. [Nec nostro loco nec H. E. IV, 14. ἐπιγινώσκουσιν significationem salutandi habere, monni iam ad l. l. H. E. T. I. p. 335. et recte potius Stroth. vertit: „*erkennen auch wieder einander [als Brüder]*“, his additis p. 290. not.: „*Ein kirchlich-technischer Ausdruck, der hier soviel heisst, als einander für Mitglieder der wahren Kirche erkennen*.“ Cf. Augusti Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archäologie T. VIII. p. 236 sq. p. 328 sq. Atque similiter apud Euseb. H. E. IV, 14. dictum est: ἐπιγινώσκε ἡμᾶς. Vide quae annotavi ad B. G. Gersdorffii epistol. crit. praefix. T. III. p. XII sq. et quae scripsit ipse Gersdorffius l. l. Addo duos locos insigniores, unde vis vocabuli ἐπιγινώσκουσιν facile intelligitur. Plutarch. morall. T. I. P. II. p. 336. edit. *Wytttenbach*. Καλλιπίδης, ὁ τῶν τραγωδοποιῶν ὑποκριτής, ὄνομα καὶ δόξαν ἔχων ἐν τοῖς Ἕλλησι, καὶ σπουδαζόμενος ὑπὸ πίντων, πρῶτον μὲν ἀπήνησεν αὐτῷ (Ἀγησιλίῳ) καὶ προσεῖπεν, *ἔπειτα σοβαρῶς εἰς τοὺς συμπεριπατοῦντας ἐμβυλῶν ἑαυτῶν, ἐπεδείκνυτο, νομίζων*

Ἡδίων γὰρ πολλάκις φιλία γίνεται μετὰ τὴν τῆς ἐχθρας ὑπόθεσιν⁹⁾, αὐθις εἰς καταλλαγὴν ἐπανελθούσα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ο Β'.

Ὅτι δὲ εὐλάβειαν ὑπερῶν δακρύων ἠπαυμάζετο, καὶ μέλλον εἰς τὴν ἀνατολὴν διαβαίνειν, ἐπέσχε διὰ ταῦτα.

Ἀπόδοτε οὖν μοι γαληνάς μὲν ἡμέρας, νύκτας δ' ἀμερίπτους, ἵνα κάμοι τις ἠδονὴ καθαροῦ φωτός, καὶ βίου λοιπὸν ἡέυχου εὐφροσύνη σώζηται· εἰ δὲ μὴ, στένειν ἀνάγκη, καὶ δακρύους δι' ὅλου συγγείσθαι, καὶ μηδὲ τὸν τοῦ ζῆν αἰῶνα πρέως ὑγίστασθαι. Τῶν γὰρ τοι τοῦ θεοῦ λαῶν, τῶν συνθεραπεύοντων λέγω τῶν ἐμῶν, οὕτως ἀδικῶ καὶ βλαβερῶ πρὸς ἀλλήλους φιλονεικία κερχωρισμένων, ἐμὲ πῶς ἐγχωρεῖ τῷ λογισμῷ συνεστάναι λοιπὸν; Ἴνα δὲ τῆς ἐπὶ τούτῳ λύπης τὴν ὑπερβολὴν αἰσθησθε, πρῶτην ἐπιστάς τῇ Νικομηδείῳ πόλει, παραχορῆμα πρὸς τὴν ἐφάν ἠπειγόμεν¹⁾ τῇ γνώμῃ. Σπεύδοντε δὴ μοι πρὸς ὑμᾶς, καὶ τῷ πλείονι μέρει²⁾ σὺν ὑμῖν ὄντε, ἢ τοῦδε τοῦ γράμματος ἄγγελία³⁾ πρὸς τὸ ἔμπαιεν τὸν λογισμὸν ἀνεχάιτισεν, ἵνα μὴ τοῖς ὀφθαλμοῖς ὄραν ἀναγκασθῆιν, ἃ μηδὲ ταῖς ἀκοαῖς προσέσθαι δυνατὸν ἠγοῦμην. Ἀνολίξατε δὴ μοι λοιπὸν ἐν τῇ καθ' ὑμᾶς ὁμοιοίᾳ, τῆς ἐφας τὴν ὁδὸν, ἣν ταῖς πρὸς ἀλλήλους φιλονεικίαις ἀπεκλείσατε· καὶ συγχωρήσατε θάπττον ὑμᾶς τε ὁμοῦ, καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας δήμευς ἰδεῖν χαίροντας, καὶ

ἐπείτων ἄρξαι τινας φιλοφρονησεως· τέλος δὲ εἶπεν, Οὐκ ἐπιγινώσκεις με (siehst du nicht, wer ich bin?) ἢ βασιλεῦ, οὐδ' ἠκουσας ὅστις εἰμι; ὁ δ' ἠγασθησθεος ἀποβλέψας εἰς αὐτὸν, Ἄλλ' οὐ τὸ ἴσκι Καλλιπίδας ὁ δευκηλάτας; οὕτω δὲ Λακεδαιμόνιοι τοὺς μίμους καλοῦσι. In quibus illud Οὐκ ἐπιγινώσκεις με ad sensum plane idem est quod apud Eusebium H. E. IV, 14. ἐπιγίνωσκε ἡμῶς, fortius tantum et grāvius exprimens Marcionis ut grāvius commotii sententiam. Didymus in Iesai, c. VI. Προσαγορεύσαντος τοῦ ἀσεβοῦς Βασιλειδοῦς τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην καὶ εἰπόντος· ἐπιγινώσκεις ἡμᾶς; ἀμελήρι· ἐπιγινώσκει σε, λέγει ὁ ἅγιος, πρωτότοκον τοῦ σατανᾶ.] — 9) Τῆς ἐχθρας ὑπόθεσιν. Scribendum est ἀπόθεσιν, ut legitur apud Gelasium et Nicephorum. Atque ita plane scriptum exhibent Fuk. codex et Savil. et schedae Regiae. [Recte sententiam suam retractat Vales, ad Socrat. H. E. I, 7. p. 17. edit. Reading. Ἐπόθεσιν vertendum est causam. Vide nos ad Euseb. de marty. P. c. XI. p. 134.]

Cap. LXXII. 1) [Πρὸς τὴν ἐφάν ἠπειγόμεν. Cf. Vales. ad III, 14.] — 2) Καὶ τῷ πλείονι μέρει. Id est, animo et cogitatione. Animus enim maior ac melior pars cuiusque est. At Christophorsonus maiorem itineris partem intellexit, quod nullo modo ferri potest. — 3) Τοῦδε τοῦ γράμματος ἄγγελία. Scribendum est πύγματος ex Socrate et Gelasio Cyziceno et Nicephoro. Paulo post lego προσέσθαι, ut habet idem Nicephorus, et Savillii codex. [Et Zimm.] Contra Cast. habet προσέσθαι.]

τὴν ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἀπάντων ὁμολογίας τε καὶ ἐλευθερίας ὀφει-
λομένην χάριν, ἐπ' εὐφήμοις λόγοις συνθήμασιν ὁμολογήσαι
τῷ κρείττονι.“

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ο Γ'.

Ἐπίμοτος καὶ μετὰ τὸ γράμμα τοῦτο, ταραχὴ τῶν ζητήσεων.

Ὁ μὲν δὴ Θεοφιλῆς ᾤδε τὰ πρὸς εἰρήνην τῆς ἐκκλησίας
τοῦ θεοῦ, διὰ τῆς καταπεμφθείσης προῦνοις γραφῆς· διηκονεῖτο
δὲ οὐ τῇ γραφῇ μόνον συμπράττων, ἀλλὰ καὶ τῷ τοῦ κατα-
πέμψαντος νεύματι καλὸς κάγαθός, καὶ ἦν τὰ πάντα Θεοσεβῆς
ἀνὴρ¹⁾, ὡς εἴρηται. Τὸ δὲ ἦν ἄρα κρείττον ἢ κατὰ τὴν τοῦ
γράμματος διακονίαν, ὡς αὐξηθῆναι μὲν ἐπὶ μείζον τὴν τῶν
διαμαχομένων ἔριν, χωρῆσαι δ' εἰς ἀπάσας τὰς ἀνατολικὰς
ἐπαρχίας τοῦ κακοῦ τὴν ὁρμήν. Ταῦτα μὲν οὖν φθόνος τις
καὶ πονηρὸς δαίμων, τοῖς τῆς ἐκκλησίας βασκαλιῶν, ἀγαθοῖς
κατειργάζετο.

Cap. LXXIII. 1) Θεοσεβῆς ἀνὴρ. In codice Regio deest vox ἀνὴρ,
quae nec valde necessaria est. Suspicio tamen totum locum uno ductu ita
legendum esse: διηκονεῖτο δὲ οὐ τῇ γραφῇ μόνον συμπράττων, ἀλλὰ καὶ τῷ
τοῦ καταπέμψαντος νεύματι καλὸς κάγαθός, καὶ τὰ πάντα Θεοσεβῆς ἀνὴρ.
[Ad rem cf. supra cap. LXIII. et Tillemont. mémoires T. VII. P. II.
p. 542 sq.]

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

Λόγος γ'.

Τοῦ τρίτου λόγου τὰ κεφάλαια.

- α'. Σύγκρισις εὐσεβείας Κωνσταντίνου, καὶ τῆς τῶν διωκτῶν παρανομίας.
- β'. Ἐπεὶ περὶ τῆς εὐσεβείας Κωνσταντίνου ἐμπαρῶρησιαζομένου τῷ τοῦ σταυροῦ σημείῳ.
- γ'. Περὶ εἰκότος αὐτοῦ, ἐν ᾗ ὑπερέκειτο μὲν ὁ σταυρὸς, πληκτο δὲ κάτω ὁ δράκων.
- δ'. Ἐπεὶ περὶ τῶν διὰ Ἄρειον ἐν Αἰγύπτῳ ζητημάτων.
- ε'. Περὶ τῆς διὰ τὸ πάσχα διχονοίας.
- ς'. Ὅπως σύνοδον ἐν Νικαίᾳ γενέσθαι προσέταξεν.
- ζ'. Περὶ οἰκουμενικῆς συνόδου, εἰς ἣν ἐκ πάντων ἔθνῶν παρῆσαν ἐπίσκοποι.
- η'. Ὅτι ὡς ἐν ταῖς πράξεσι τῶν ἀποστόλων, ἐκ διαφορῶν συνηλθοσ ἔθνῶν.
- θ'. Περὶ ἀρετῆς καὶ ἡλικίας τῶν διακόνων πενήκοντα ἐπισκόπων.
- ι'. Σύνοδος ἐν παλαιῇ οἷς ὁ Κωνσταντῖνος εἰσελθὼν συνεκαθέσθη.
- ια'. Ἐσχία συνόδου μετὰ τὸ εἰπεῖν τι Εὐσέβιον τὸν ἐπίσκοπον.
- ιβ'. Κωνσταντίνου πρὸς τὴν σύνοδον περὶ εἰρήνης.

- ιγ'. Ὅπως τοὺς ἀμφισβητοῦντας τῶν ἐπισκόπων εἰς ὁμόνοιαν
συνῆψεν.
- ιδ'. Περὶ πίστεως καὶ τοῦ πάσχα, τῆς συνόδου σύμφωνος
ἐκθεις.
- ιε'. Ὅπως τοῖς ἐπισκόποις συνεισιτάθη Κωνσταντῖνος, τῆς
εἰκοσαετηρίδος οὔσης.
- ισ'. Χαρίσματα ἐπισκόποις, καὶ γράμματα πρὸς τοὺς πάντας.
- ισγ'. Κωνσταντίνου πρὸς τὰς ἐκκλησίας περὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ
συνόδου.
- ισδ'. Τοῦ αὐτοῦ περὶ συμφωνίας τῆς τοῦ πάσχα ἑορτῆς, καὶ
κατὰ Ἰουδαίων.
- ισε'. Παραίνεις ἐξακουλουθεῖν μᾶλλον τῷ πλείστῳ τῆς οἰκου-
μένης μέρει.
- ις'. Παραίνεις τοῖς ὑπὸ τῆς συνόδου γραφεῖσι πεισθῆναι.
- ια'. Συμβουλία πρὸς τοὺς ἐπισκόπους ὑποστρέφοντας, περὶ
ὁμονοίας.
- ιβ'. Ὅπως οὓς μὲν προέπεμψεν, οἷς δὲ ἔγραψε, καὶ χρημάτων
διαδόσεις.
- ιγγ'. Ὅπως περὶ εἰρήνης Αἰγυπτίοις ἔγραψέ τε καὶ παρήνευσεν.
- ικδ'. Ὅπως ἐπισκόποις καὶ λαοῖς εὐλαβῶς πολλάκις ἔγραψεν.
- ικε'. Ὅπως ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῷ ἁγίῳ τόπῳ τῆς τοῦ σωτῆρος
ἡμῶν ἀναστάσεως ναὸν προσευκτήριον οἰκοδομῆσθαι
προσέταξεν.
- ικς'. Ὅτι τὸ θεῖον μνῆμα χώμασι καὶ εἰδώλοις ἀπέκρυψαν οἱ
ἄθεοι.
- ικδ'. Ὅπως Κωνσταντῖνος τοῦ εἰδωλείου τὰς ὕλας καὶ τὰ χώματα
μακρὰν που ῥιφθῆναι προσέταξεν.
- ικη'. Φανέρωσις τοῦ ἁγίου τῶν ἁγίων μνήματος.
- ικθ'. Ὅπως περὶ τῆς οἰκοδομῆς, καὶ πρὸς ἄρχοντας καὶ πρὸς
Μακάριον τὸν ἐπίσκοπον ἔγραψεν.
- ιλ'. Κωνσταντίνου πρὸς Μακάριον περὶ τῆς τοῦ μαρτυρίου τοῦ
σωτῆρος οἰκοδομῆς.
- ια'. Περὶ τοῦ τῶν ἐν τῇ οἰκουμένῃ πασῶν ἐκκλησιῶν οἰκοδομη-
θῆναι καλλίονα τοίχοις καὶ κίονι καὶ μαρμάρουσι.
- ιβγ'. Ὅτι καὶ περὶ τοῦ κάλλους τῆς κόγχης καὶ ἔργασι καὶ
ὕλων ἐδήλωσε τοῖς ἄρχουσι.
- ιγγ'. Ὅπως ἡ προφητευσθεῖσα καινὴ Ἱερουσαλήμ, ἐκκλησία τοῦ
σωτῆρος ᾠκοδόμητο.
- ιδδ'. Ἐκφρασις οἰκοδομῆς τοῦ παναγίου μνήματος.
- ιδε'. Ἐκφρασις αἰθρίου καὶ στοῶν.

- ιζ. Ἐκφρασις τοῦ τοῦ τῆς ἐκκλησίας τοίχων καὶ διακοσμη-
 γίας, κάλλους τε καὶ χρυσοῦσεως.
 ιζ'. Ἐκφρασις διπλῶν στοῶν ἐκατέρωθεν, καὶ πυλῶν ἀνα-
 τολικῶν τριῶν.
 ιη. Ἐκφρασις ἡμισφαιρίου, καὶ κίωνων δάδεκα, καὶ προ-
 τήρων.
 ιθ'. Ἐκφρασις μεσαυλίου καὶ ἐξεδρῶν καὶ προπύλων.
 ς. Περὶ πλήθους ἀναθημάτων.
 κα. Περὶ οἰκοδομῆς ἐκκλησιῶν ἐν Βηθλέμ, καὶ τῶ ὄρει τῶν
 ἐλαιῶν.
 κβ. Ὅτι Ἐλένη ἡ βασίλισ, ἡ Κωνσταντίνου μήτηρ, εἰς εὐχὴν
 παραγενομένη, ταύτας ᾠκοδόμησεν.
 κγ. Ἐπι περὶ ἐκκλησίας ἐκ Βηθλέμ.
 κδ. Περὶ μεγαλοψυχίας καὶ εὐποιίας τῆς Ἐλένης.
 κε. Ὅπως εὐλαβῶς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις συνήγето ἡ Ἐλένη.
 κς. Ὅπως ὀδοηκοντοῦτις οὔσα καὶ διαθεμένη, ἐτελεύτα.
 κς'. Ὅπως τὴν μητέρα Κωνσταντίνος κατέθετο, καὶ πρὸ τοῦ-
 του καὶ ζῶσαν ἐτίμησεν.
 κη. Ὅπως ἐν Κωνσταντίνου πόλει μαρτύρια μὲν ᾠκοδόμησε,
 πᾶσαν δὲ εἰδωλολατρίαν περιεῖλεν.
 κθ. Σταυροῦ σημεῖον ἐν παλατίῳ, καὶ Δανιὴλ ἐν κρήνας.
 ι'. Ὅτι καὶ ἐν Νικομηδείᾳ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσιν ᾠκοδόμησεν
 ἐκκλησίας.
 κα'. Ὅτι καὶ ἐν τῇ Μαυρῇ προσέταξεν ἐκκλησίαν γενέσθαι.
 κβ'. Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσέβιον περὶ τῆς Μαυρῆς.
 κγ'. Ὅτι ὁ σωτὴρ ᾤφθη αὐτόθι τῶ Ἀβραάμ.
 κδ'. Εἰδωλείων καὶ ξοάνων πανταχοῦ κατάλυσις.
 κε'. Περὶ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ οἰκοδομηθείσης ἐκκλησίας.
 κς'. Τοῦ ἐν Ἀφάκοις τῆς Φοινίκης εἰδωλείου καὶ τῆς ἀκολασίας
 περιαιρέσις.
 κς'. Ἀσκληπιοῦ τοῦ ἐν Αἰγαῖς κατάλυσις.
 κη'. Πῶς οἱ Ἕλληνες καταγρόντες τῶν εἰδώλων, ἐπίστρεφον
 εἰς θεογνωσίαν.
 θθ'. Ὅπως ἐν Ἑλλίου πόλει, τὴν Ἀφροδίτην καθελὼν, ᾠκοδό-
 μησε πρῶτος.
 ξ'. Περὶ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ δι' Εὐστάθιον ταραχῆς.
 ξα'. Κωνσταντίνου πρὸς Ἀντιοχέας, μὴ ἀποσπᾶν Εὐσέβιον
 Καισαρείας, ἀλλ' ἕτερον ζητῆσαι.
 ξβ'. Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσέβιον, ἐπαινοῦντος τὴν παραίτησιν
 Ἀντιοχέας.

- ζγ'. Κωνσταντίνου πρὸς τὴν σύνοδον, μὴ ἀποσπᾶσθαι Καισα-
 ρείας Εὐσέβιον.
 ζδ'. Ὅπως τὰς αἵρέσεις ἐκτεμῖν ἰσπούδασεν.
 ζε'. Κωνσταντίνου διάταγμα πρὸς τοὺς αἱρετικούς.
 ζς'. Περὶ ἀφαιρέσεως τόπων, συναξίων τῶν αἱρετικῶν.
 ζζ'. Ὅπως βιβλίων ἀθεμίτων παρ' αὐτοῖς εὑρεθέντων, πολλοὶ
 τῶν αἱρετικῶν εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ὑπέ-
 στρεψαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.

Σύγκρισις εὐσεβείας Κωνσταντίνου, καὶ τῆς τῶν διωκτῶν
 παρνομίας.

Ὁ μὲν δὴ μισόκαλος δαίμων εἶδε πῃ τοῖς τῆς ἐκκλησίας βασιλευσάντων καλοῖς, χειμῶνας αὐτῇ καὶ ταραχὰς ἐμφυλίου, εἰρήνην ἐν καιρῷ καὶ θυμηδίας εἰργάζετο· καὶ μὴν βασιλεὺς¹⁾ θεῶν φίλος, τῶν αὐτῷ προπόντων οὐ κατωλιγώρει, πάντα δὲ πρῶτον τῶν τέρασι²⁾ τοῖς μικρὸν ἐμπροσθεν ὑπὸ τῆς τυραννευτικῆς ἀφρότης τετολημμένοις, παντός ἦν ἐχθροῦ καὶ πολεμίου κρείσσων. Αὐτίκα δ' οὖν οἱ θεοὺς τοὺς μὴ ἄντας παρνομίας ἀκήρυγταις ἐβιάζοντο σέβειν, τοῦ ὄντος ἀφιστάμενος, ὁ δ' ὅτι μὴ δόξαν ἔργων καὶ λόγων ἀπελίγγων, τὸν μόνον ὄντα παρεκάλετο γυνώσκειν. Εἶθ' οἱ μὲν βλασφημοῖς τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ διεκλήσαντο φωναῖς, ὁ δὲ, ἐφ' ᾧ μάλιστα οἱ ἄθιοι τὰς βλασφημίας ἐπέτελλον, ἐγράφετο φυλακτήριον³⁾, τῷ τοῦ πάθους σεμνυόμενος τροπαίῳ· οἱ μὲν ἤλωνον, αἰοίκους καὶ ἀσεβίους καθίσταντες τοὺς θεραπευτὰς τοῦ Χριστοῦ, ὁ δὲ ἀνεκαλεῖται τοὺς πάντας, καὶ ταῖς οἰκίαις ἀπεδίδον ἰστίαις. Οἱ μὲν ἀίματι περιβάλλον, ὁ δὲ ἐντίμους καὶ ζηλωτοὺς καθίστηε τοῖς ἁπασιν· οἱ μὲν ἐδήμιον ἀδίκως, τῶν θεοσεβῶν ἀφαρπαζόντες τοὺς βίους, ὁ δὲ ἀπεδίδον, πλείστοις ἐπιδημιουόμενος χαλάρωσεν. Οἱ μὲν διατάγμασι ἐγγράφοις ταῖς κατὰ τῶν προέδρων ἐδημοσκύουνο συνοφαντίαις⁴⁾, ὁ δὲ ἔρωτων, ἐπαίρων καὶ ἀννηψῶν

Cap. I. 1) Καὶ μὴν βασιλεὺς. In Suvili libro legitur ὁ δὲ βασιλεὺς. In veteribus autem schedis utraque lectio habetur hoc modo: ὁ δὲ δὴ καὶ μὴν βασιλεὺς, etc. — 2) Πάντα πρῶτον τέρασι. In Morari libro ad marginem emendatur πάντα δὲ πρῶτον, ut in Fuk. et Suvili codice. Paulo ante pro τῶν αὐτῷ προσηπόντων, uterque codex et schedae Regine praeferunt τῶν αὐτῷ προπόντων. — 3) Ἐγράφετο φυλακτήριον. Positum videtur pro ἐπεγράφετο, id est, tutelam sibi adscivit. Quod si id verbum in vulgata significatione sumi placet, id quoque ferri potest. Constantinus enim in basi statuae quam Romae post partam de Maxentio victoriam erexit, scribi iussit, huius signi virtute urbem Romam a se liberatam fuisse. [Hoc secutus Val. vertit: „illud ipsum — salutis praesidium esse arripit“ et Stroth.: „er aber nannte (?) das sein Schutzmauel.“ Sed equidem rectius statuisse puto antea Val., ἐγράφετο h. l. dicendum esse pro ἐπεγράφετο. Cf. I, 52. p. 66. III, 66 extr.] — 4) Ταῖς

τῇ κατ' αὐτῆ τιμῇ τοὺς ἄνδρας, προγράμμασι καὶ νόμοις διαφανεσιτέροις ἐποίει. Οἱ μὲν ἐκ βάθρων τοὺς εὐκτηρίους οἴκους καθήρουν, ἄνωθεν ἔξ ὕψους καταστρωονύντες εἰς ἔδαφος, ὃ δὲ τὰς οὐσας ὑποῦσθαι καὶ καινοτέρας ἀνίστασθαι μεγαλοπρεπῶς ἔξ αὐτῶν τῶν βασιλικῶν θησαυρῶν ἐνομοθέτει. Οἱ μὲν γὰρ θεόπνευστα λόγια ἀφανῆ ποιῆσθαι πυρὶ φλεγέοντα προσέταττον, ὃ δὲ καὶ ταῦτα πληθύνειν⁵⁾ ἐκ βασιλικῶν θησαυρῶν μεγαλοπρεπεῖ παρασκευῇ πολυπλασιαζόμενα ἐνομοθέτει. Οἱ μὲν συνόδους ἐπισκόπων μηδαμῇ μηδαμῶς τολμῶν προσέταττον ποιῆσθαι, ὃ δὲ τοὺς ἔξ ἀπάντων τῶν ἔθνῶν κατ' ἑαυτῆ συναιρέσει, βασιλείων τ' εἰσω παρεῖναι, καὶ μέχρι τῶν ἐνδοκίτων⁶⁾ χωρεῖν, ἐστίας τε καὶ τραπέζης βασιλικῆς κοινωνοὺς γενέσθαι ἤξειον. Οἱ μὲν ἐτίμων ἀναθήμασι τοὺς δαίμονας, ὃ δὲ ἀπαγγέλλου τὴν πλάνην, τὴν ἀχρησίαν τῶν ἀναθημάτων ὕλην τῆς χρησθῆαι δυνατοῖς διηλεκτῶς νέμων. Οἱ μὲν τοὺς κατὰ φιλοτίμως κοσμεῖν⁷⁾ ἐκέλευον, ὃ δὲ ἐκ βάθρων καθήρει τούτων αὐτῶν τὰ μάλιστα παρὰ τοῖς θεισιδαίμοσι πολλοῦ ἄξια. Οἱ μὲν τὰς τοῦ Θεοῦ θεύλους αἰσχρίσταις ὑπέβαλλον τιμωρίας, ὃ δὲ κριτοὺς μὲν τοὺς ταῦτα δεδρακότας μετῆει, σωφρονίζων τῇ κρηνοῦσῃ τοῦ Θεοῦ κολάσει⁸⁾, τῶν δ' ἁγίων μαρτύρων τοῦ Θεοῦ τὰς μνήμας τιμῶν οὐ διελίμπανεν. Οἱ μὲν τῶν βασιλικῶν ἤλωνον οἴκων τοὺς θεοσεβεῖς ἄνδρας, ὃ δὲ αὐτοῖς μάλιστα τούτοις διατίλει θαρῶν, τοὺς εὐνοὺς αὐτῶ⁹⁾ καὶ πιστοὺς ἀπάντων μᾶλλον τούτους εἶναι γινώσκων. Οἱ μὲν χρημάτων ἥτιους ὑπέηρχον, Ταυταλείῳ τὴν ψυχὴν πάθει δεδουλωμένοι, ὃ δὲ βασιλικῇ μεγαλοπρεπεῖα πάντας ἀναπετάσας θησαυροὺς, πλουσίᾳ καὶ μεγαλοψύχῳ δωρεῇ τὰς μεταδόσεις ἐποιεῖτο. Οἱ μὲν μυστήριους κατεργάζοντο φόνους, ἐφ' ἀρπαγῇ καὶ δημεύσει τῆς τῶν ἀκαιρονύμενων οὐσίας, Κωνσταντίνου δ' ἐπὶ πάσῃ τῇ

κατὰ τὴν πρ. ἐδημοσίωσον σικεφανείας. Ratio syntaxis postulat ut legamus: τὰς κατὰ τὴν προῶσαν ἐδημοσίωσον σικεφανείας. Paulo post scribendum τῇ κατ' αὐτῆ τιμῇ, ut habet codex Fuk. et Savilii. [Αὐτῶ scriptis Zimmerm. Sed difficilium αὐτῶ quia sit retinendum, non dubito. Vid. quae animadverti ad Euseb. H. E. II, 25. T. I. p. 181. VIII, 14. T. III, p. 64.] — 5) Ὅ δὲ καὶ ταῦτα πληθύνειν. In libro Moraei adiecta sunt ad marginem haec verba, quae nos in Fuk. etiam et Savil. codice reperimus: μεγαλοπρεπεῖ παρασκευῇ πολυπλασιαζόμενα, quam scripturam in interpretatione sua secutus est Christophorus. Certe Constantinus libros sacros qui ecclesiasticis usibus inserviebant, gemmis ac lapillis ornavit, ut docet Cedrenus in chronico, ubi de Metrodoro philosopho. — 6) [Ἐνδοκίτων Ion.] — 7) [Τοῖς δαίμοσι post κοσμεῖν cum Cast. addit Zimm.] — 8) Τῇ κρηνοῦσῃ τοῦ Θεοῦ κολάσει. Mallem scribere ἐκ Θεοῦ κολάσει, ut loqui solet Eusebius. — 9) Τοὺς εὐνοὺς αὐτῶ. Delendus est articulus

βασίλειαν, πᾶν ξίφος εἰς ἀχρηστον τοῖς δικασταῖς ἀπώρητο¹⁰⁾, τῶν κατ' ἔθνος δήμων τε καὶ πολιτευτῶν¹¹⁾ ἀνδρῶν πατρονομουμένων¹²⁾ μᾶλλον, ἢ ἐπ' ἀνάγκαις ἀρχομένων. Εἰς αὐτὴν ἀποβλέψας εἶπεν ἂν τις εὐκρίτως, νεαρόν τινα καὶ νεοπαγῆ βίον¹³⁾ ἄρτα τότε φανῆναι δοκεῖν, ξένου φωτὸς ἀθρόου φεῖ σκῆτους τοῦ θνητοῦ καταλάμπαντος γένει, θεοῦ τε τὸ πᾶν ἔργον εἶναι ὁμολογεῖν, τῆς τῶν ἀθανάτων πληθύνει ἀντίκταλον τὸν θεοφιλῆ βασιλέα προβεβλημένου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἐτε περὶ τῆς εὐσεβείας Κωνσταντίνου, ἐμπαθέσειαζομένου τῷ τοῦ σταυροῦ σημείῳ.

Ἐπειδὴ γὰρ οἱ μὲν, ὅσοι μηδένες ἄλλοι πᾶσι, ὤφθησαν, καὶ οἷα μὴ ἐξ αἰῶνος ἀνοή παρῆληται, κατὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τετολημῆσιν, εὐκρίτως ὁ θεὸς αὐτὸς, ξένον τε χρῆμα προσησάμενος, τὰ μὴτ' ἀνοή γνωσθέντα, μὴτ' ὄψει παραδοθέντα, θεῷ αὐτοῦ κατεργάζετο. Καὶ τε νεώτερον¹⁾ ἦν τὸ θαῦμα τῆς βασιλείας ἀρετῆς, ἐκ θεοῦ σοφίας τῷ θνητοῦ γένει δεδωρημένου. Τοιούτοις τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ εὖν παρόησα τῷ πᾶσι

τοῖς. — 10) [*Κωνσταντίνου* — ἀπώρητο. Vid. Gibbon Geschichte des Verfalls und Untergangs des R. R. übers. v. Schreiter T. III, p. 98. Cf. IV, 54.] — 11) *Δήμων τε καὶ πολιτευτῶν*. Huius verbi significationem non intellexit Christophorus, qui *πολιτευτὰς cives* vertit. Atqui *πολιτευτὰς* sunt decuriones, ut iam pridem notavi ad librum XXII. Amm. Marcellini pag. 225. ex Artemidoro et Athanasio. Quibus addendas est locus Gregorii Nazianzeni in epistola 49. ad Olympium: *πάντας πόλεις τε καὶ πολιτευτὰς καὶ ὑψωματικούς*, id est, universos cives et decuriones et honoratos. [Cf. Vales. ad Sozomen. H. E. IV, 24. p. 170. edit. Read. Sallier. et Pierson. ad Moer. p. 326 sq.] — 12) *Πατρονομουμένων*, id est, paterno imperio regi. Ait igitur, Constantini imperium ob clementiam et mansuetudinem prorsus simile fuisse patris in filios imperio, ita ut populi omnes ac decuriones, non vi ac metu ut subditi, in officio continerentur, sed sponte obsequerentur ut filii. In codice Fuk. pro *ἐπ' ἀνάγκαις* legitur *ἐπ' ἀνάγκης*. — 13) *Νεοπαγῆ βίον*. Feliciter mihi vertisse videor *novum saeculum*. Sic in nummis Philippi saeculum *novum* dicitur. Veteres Etrusci aiebant, unumquodque saeculum a diis definitum esse certo annorum modo, qui postquam finitus sit, tam a diis portenta e terra seu caelitus misti, quibus significetar saeculum novum inchoari. Et homines nasci qui novis moribus atque institutis utantur, et qui vel plus vel minus cari sint diis immortalibus. Haec signa Etrusci diligenter notata habebant in ritualibus libris, ut scripsit Plutarchus in Sulla, et Censorinus in c. XVII. de die natali. Verba Plutarchi sunt: *εἶναι μὲν γὰρ αὐτῶν ὅτι τὰ σύμπαντα γένη, διαφέροντα τοῖς βίαις καὶ τοῖς ἡθεαῖς δι' ἀλλήλων· ἐκείσῃ δὲ ἀφωρισθῆαι χρόνον ἀριθμὸν ὑπὸ τοῦ θεοῦ, συμπερινομένον ἐνιαυτοῦ μεγάλου περιόδῳ, etc.* ubi *ἐνιαυτός* μέγας saeculum est.

Cap. II. 1) *Καὶ τε νεώτερον*. Scribendum est per interrogacionem

ἡγεβούων ὡς πάντας δαίμονες, μή²⁾ ἑγκαλυπτόμενος τὴν σωτήριον ἐπηγορίαν· δειμονολογούμενος δ' ἐπὶ τῷ πράγματι, φανερὸν ἑαυτὸν καθίστη, ὅν μὲν τὸ πρόσωπον τῷ σωτηρίῳ κατασφραγισόμενος σημείῳ³⁾, τὸν δ' ἐναβρυόμενος τῷ νεκρωτῷ τροπαίῳ.

Κ Ε Θ Α Λ Ι Ο Ν Γ'.

Περὶ εἰκόνας αὐτοῦ, ἐν ἣ ὑπερέκειτο μὲν ὁ σταυρὸς, πέλκιστο δὲ κάτω ὁ δράκων.

Ὁ μὲν δὴ καὶ ἐν γραφῆς ὑψηλοτάτῳ πίνακι πρὸ τῶν βασιλικῶν προθύρων ἀνακειμένου, τοῖς πάντων ὀφθαλμοῖς ὄρασθαι προὔτιθει, τὸ μὲν σωτήριον ὑπερέκεινον τῆς αὐτοῦ κεφαλῆς ἢ γραφῆ παραθεῖς, τὸν δὲ ἐχθρὸν καὶ πολέμιον θῆρα, τὸν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ διὰ τῆς τῶν αἰθίων πολιορκήσαντα υπράνοιδος, κατὰ βυθοῦ φερόμενον ποιήσας ἐν δρώοντος μορφῇ. Δράκοντα γὰρ αὐτὸν καὶ σελιὸν ὄφιν ἐν προφητῶν θεοῦ βιβλίοις ἀνηγόρευε τὰ λόγια. Δὲ καὶ βασιλεὺς ὑπὸ τοῖς αὐτοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ ποσὶ, βίβει¹⁾ πεπαρμένον κατὰ μέσου τοῦ κύτους, βυθοῖς τε θαλάσσης ἀπερρέμμενον, διὰ τῆς κρηχύτου γραφῆς ἰδεῖναι τοῖς πᾶσι τὸν δράκοντα, ὡδὲ πη τὸν ἀφανῆ τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους πολέμιον αἰνιττόμενος, ὄν καὶ δυνάμει τοῦ ὑπὲρ κεφαλῆς ἀνακειμένου σωτηρίου τροπαίου, κατὰ βυθῶν ἀπολείας κερχωρημένα ἐδήλου. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἄνθει χρωμάτων ἠντίτετο διὰ τῆς εἰκόνας²⁾. ἐμὲ δὲ θαῦμα τῆς τοῦ βασιλείως κατεῖχε μεγαλονοίας, ὡς ἐμπνεύσει θεῖα ταῦτα διετύπου, ἃ δὴ φωναὶ προφητῶν ὡδὲ που περὶ τοῦδε τοῦ

καὶ εἰ νεώτερος. — 2) [Μηδ' pro μη Steph.] — 3) [Nun μὲν — σημείον. Stroth. ad h. l. p. 296.: „Dies kann entweder von einem Kreuz verstanden werden, das er (Constantin) mit einem Finger vor die Stirne gemacht; oder auch von dem XP das er an seinem Helm getragen; welches letztere mir wahrscheinlicher ist.“ Cf. I, 81.]

Cap. III. 1) [Blas. Stroth. ad h. l. p. 297.: „Ohne Zweifel war dieser Spitze die Stange des Labarum, mit welchem sich Constantin gewöhnlich abbilden liess, wie man dies auf Münzen deutlich sieht. Diese Stange war so lang, dass die daran befestigte Queerstange, welche das Kreuz vorstellte, über dem Kopf Constantins zu stehen kam.“ Cf. Museo Leben Constantins p. 322. h. et quae observavi ad IV, 15. De verbis ἡγεβούων γραφῆς vid. I, 8. not. 3. Add. Wernsdorf. ad Hünst. vol. IV, p. 118 sq.] — 2) [Τίθηται μὲν — εἰκόνας Val. vertit: „hoc quidem imago variet coloribus depicta tacite indicabat“ Stroth.: „Dies war durch die Abwechslung der Farben am Bilde ausgedrückt.“ Cf. I, 8.

θαρῶς ἰβόων, „ἐπάειν τὸν θεὸν, λέγουσαι“), τῆς μάχης τῆς μεγάλης καὶ φοβερῆς, ἐπὶ τῶν δρακόντων τῶν ὄφιν τὸν φεύγοντα, καὶ ἀνέλθιν τὸν δρακόντα τὸν ἐν τῇ θαλάσῃ.“ Ριόνος δὲ τῶν διαδόχων βασιλέων, ἀληθῶς ἐπιθαλὸς μισήματα τῆς πατριᾶς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἐπι περὶ τῶν διὰ Ἀρσίου ἐν Αἰγύπτῳ ζητημάτων.

Ταῦτα μὲν οὖν αὐτῇ καταθυμίῳς συνεκλιπὸ· τὰ δὲ γε τῆς τοῦ φθόρου βασκανίας, δεινῶς τὰς κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἰκνησίας τοῦ θεοῦ συντεκράττοντα, καὶ τὸ Θηβαίων τε καὶ Αἰγυπτίων σχισματικῶν κακῶν¹⁾, οὐ σμικρῶς αὐτὸν ἐκλίθη προσηγημένων καθ' ἐκείσιν πόλιν ἐπισκόπων ἐπισκόποις, ἡμῶν τε δήμοις ἰκαναταμένων, καὶ μονοουχί Συμπληγάδων²⁾ καταπόπτων ἀλλήλους, ὥστ' ἤδη φρενῶν ἐκστάσι τῶν ἀπηνυσμένων ἀνοσίως ἐχειροτῆν, καὶ ταῖς βασιλέως τολμῆς ἐνυβρίζιν ἀκόσιν· οὐ μὴν ὥστ' εἰς ὄργην ἐχέειν τὸν βασιλέα μᾶλλον, ἢ πρὸς πόνον ψυχῆς, ὑπεραλοῦντα τῆς πάσης φρενοβλαβῶν ἀπονοίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ τῆς διὰ τὸ πύσχα διχοστοίας.

Προὔπηρχε δ' ἄρα καὶ ἄλλη τις τοῦτων προτέρα νόδος ἀργαλειωτάτη ἐκ μακροῦ διανοχλοῦσα¹⁾, ἢ τῆς σωτηρίου ἑορτῆς

not. 2, p. 12. Ceterum pro ἀγθα Steph. ἔσθα.] — 3) [Ἀγούσα. Vid. loc. cit. XXVII, 1.]

Cap. IV. 1) Καὶ τὸ Θηβαίων τε καὶ Αἰγυπτίων σχισματικῶν κακῶν, Schisma Meletianorum intelligit. Aegyptus cuim tunc temporis duplici morbo laborabat, Ariana scilicet haerese et Meletii schismate. [Cf. Tillermont. memoires T. VI. P. II. p. 39 sq.] — 2) Συμπληγάδων. Codex Fulk. habet συμπληγάδων, quomodo etiam Turnebus ad oram sui codicis emendat. [Val. καὶ μονοουχί — ἀλλήλους vertit: „ac mutuis se vulneribus instar Symplegadum collisi conciderent“, contra Stroth.: „und sich fast wie in Scharmuzzeln unter einander schlügen.“ Praetulisse igitur videtur Stroth. lectionem συμπληγάδων εἴque simul significationem minus rectatam subiecit, de qua iam monuit Wernsdorf. ad Himer. orat. XXII. p. 278 sq.: „Συμπληγάς erit velitatio et conflictus quaeque arietum collisio ab συμπλήσσειν: quamvis lexica hunc significatum nesciant.“ Cf. Socrat. H. E. I, 23. συκτομαχίας ἐσδὲν ὀπίωχε κα γινόμενα. Sed quid ait verius h. l., difficillius definiatur. De Symplegadibus Himer. orat. XVI. p. 686. καὶ δὴ καὶ Κνώμιαι, ὡς δὴ συμπληγάδας πέτρας ἢ παραχθῆλα προσέειπε (vid. Eurip. Med. v. 2. Lycophr. 1285.); κατ' ἄλλο μέρος τῆς χωρὸς τῆν Προσπερίαν ἐργαλειούσαι, τὸν μέγαν ἐκείθεν πόρον ἐφ' ἰσχυρῶν προσέειποναι. Ad hoc quae laudat Wernsdorfius ad h. l.]

διαφορία· τῶν μὲν ἔπειθαι δεῖν τῇ Ἰουδαίων συνθηλα φασκόντων, τῶν δὲ, προσήκειν τὴν ἀκριβῆ τοῦ καιροῦ παραφολάττειν ὄραν, μηδὲ πλανωμένοις ἔπειθαι τοῖς τῆς εὐαγγελικῆς ἀλλοτριῶς χάριτος· Κἄν τούτω τοιγαροῦν²⁾ μακροῖς ἤδη χρόνοις τῶν ἀπανταχοῦ λαῶν διενηγεμένων, θεσμῶν τε θεῶν συγχεομένων, ὡς ἐπὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐορτῆς τὴν τοῦ καιροῦ παρατροπήν μεγίστην διάστασιν ἐμποιοῖν τοῖς τὴν ἐορτὴν ἄγουσι, τῶν μὲν ἀσιτίαις καὶ κακοπαθείαις ἐκασκουμένων, τῶν δ' ἀνέσει τὴν σχολὴν ἀνατιθέντων, οὐδεὶς οἷός τε ἦν ἀνθρώπων θεραπείαν εὐρασθαι τοῦ κακοῦ, ἰσοστασίου τῆς ἔριδος³⁾ τοῖς διεστώσιν ὑπαρχούσης· μόνῳ δ' ἄρα τῷ παντοδυναμῷ θεῷ καὶ ταῦτ' ἰᾶσθαι ῥάδιον ἦν, ἀγαθῶν δ' ὑπηρετής· ἐν τῷ μόνῳ τῶν ἐπὶ γῆς κατεφαίνετο Κωνσταντίνος· ὃς ἐπειδὴ τὴν τῶν λεχθέντων δειγνῶ ἀκοήν, τό, τε καταπιμφοθέν αὐτῷ γράμμα τοῖς κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἄπρακτον εἶωρα, τότε αὐτὸς ἑαυτοῦ τὴν διάνοιαν ἀνακινήσας, ἄλλον τουτονὶ καταγωνικῆσθαι δεῖν ἔφη τὸν κατὰ τοῦ ταράντωνος τὴν ἐκκλησίαν ἀφανοῦς ἐχθροῦ πόλεμον.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν 5'.

Ὅπως σύνοδος ἐν Νικαίᾳ γενέσθαι προσέταξεν.

Ἐθ' ὥσπερ ἐπιστρατεύων αὐτῷ θεοῦ φάλαγγα, σύνοδος οἰκουμένην συνακρότε, σπεύδειν ἀπανταχόθεν τοὺς ἐπισκόπους

Cap. V. 1) Ἐκ μακροῦ διανοχλοῦσα. Rectius meo quidem indicio *laggeretur in μακροῦ δὴ ἐνοχλοῦσα.* [Cast. *πίρροχλοῦσα.*] — 2) *Κἄν τούτω τοιγαροῦν.* Hic locus pravā interpunctione corruptus est. Scribo igitur: τοῖς τῆς εὐαγγελικῆς ἀλλοτριῶς χάριτος *κἄν τούτω* etc. Ait Eusebius Iudaeos tum in aliis rebus ab evangelii gratia alienos esse, tum in hac potissimum, quod pascha ex Mosaica consuetudine adhuc celebrent, non iuxta evangelii veritatem. Confirmat autem emendationem nostram Constantinus in epistola ad ecclesias, cuius verba referuntur infra in c. 17. [imo c. 18.] *ἐκείθεν οὖν τοῖσιν κἄν τούτω τῷ μίσει τὴν ἀλήθειαν οὐχ ὀρώσω.* [Nihilominus h. l. *κἄν τούτω* iungendum potius videtur sequenti *διενηγεμένων.* Repetit enim Constantinus aliis verbis quod ab initio capitis dixerat: *Προὔπηρχε δ' ἄρα καὶ ἄλλη τις τούτων προτέρα νόσος κ. τ. λ.*] — 3) *Ἰσοστασίου τῆς ἔριδος.* Graeci *ἰσοστάσιον μίχην* dicunt, quoties ita pugnatum est, ut neutra pars victoriam retulerit. Eodem sensu *ἰσοστάσιον ἴριδα* hoc loco dixit Eusebius, id est, *paribus utrinque momentis libratam controversiam.* Non recte igitur Christophorus ita vertit: *Praesertim cum controversia dissidentium animos ex aequo exagigaret.* [Optime contra Val.: „cum utrinque inter dissidentes velut aequata lancea controversia penderet.“ Sensum verborum simpliciter reddidit Strothius: „da bey dem Streit beyde streitende Partheyen gleich viel für sich hatten.“ Aeque vero libenter atque eleganter

γράμμασι τιμητικοῖς προκαλούμενος. Οὐκ ἦν θ' ἀπλοῦν τὸ ἐπίταγμα, συνήργει δὲ καὶ αὐτῇ πράξει τὸ βασιλείως νεῦμα, οἷς μὲν ἔξουσιαν δημοσίου παρέχον δρόμου¹⁾, οἷς δὲ φωτοφόρων ὑπηρεσίας ἀφθόνουσ· ὠριστο δὲ καὶ πόλις ἐμπρέπουσα τῇ συνόδῳ, νίκης ἐπαύνομος, κατὰ τὸ Βιθυνῶν ἔθνος, ἡ Νίκαια. Ὡς οὖν ἐφοίτα πανταχοῦ τὸ παράγγελμα, οἷά τιςος ἀπὸ νύσσης οἱ πάντες ἔθειον σὺν προθυμίᾳ πάσῃ· εἴλικε γὰρ αὐτοὺς ἀγαθῶν ἐλπίς, ἡ τε τῆς εἰρήνης ἔμετουσία, τοῦ τε ξένου θαύματος, τῆς τοῦ τσοῦτου βασιλείως ὄψεως ἡ θέα. Ἐπειδὴ οὖν συνήλθον οἱ πάντες, ἔργον ἤδη θεοῦ τὸ πρακτόμενον ἐθεωροῦτο. Οἱ γὰρ μὴ μόνον ψυχαῖς, ἀλλὰ καὶ σώμασιν καὶ χώραις, καὶ τόποις καὶ ἔθνεσι πορρωτάτως διεστώτες²⁾ ἀλλήλων, ὁμοῦ συνήγοντο· καὶ μία τοὺς πάντας ὑπέδεχτο πόλις, οἷόν τινα μέγιστον ἱερέων στέφανον, ἐξ ὠραίων ἀνθίστα καταπεποικλιμένον.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ζ'.

Περὶ οἰκουμένης συνόδου, εἰς ἣν ἐκ πάντων ἔθνῶν
καρῆσαν ἐπίσκοποι.

Τῶν γοῦν ἐκκλησιῶν ἀπασῶν¹⁾, αἱ τὴν Εὐρώπην ἅπασαν, Ἀσίην τε καὶ τὴν Ἀσίαν ἐπλήρουν, ὁμοῦ συνῆκτο τῶν τοῦ

ter ipsi veteres vocibus ἀπὸ τῆς σταθμικῆς repetitis non solum in bellis sed etiam aliis rebus utuntur. Vid. Casaubonus ad Polyb. I, 20. T. I. p. 854. edit. Ernest. Κυροστατεῖτο αὐτοῖς ὁ πόλεμος. Add. VI, 8. T. II. p. 16. Ἰσορροποῦν καὶ ζυγοστατούμενον — τὸ πολίτευμα. Euseb. de laudib. Constant. c. IX. ext., Dorville ad Charit. p. 713.]

Cap. VI. 1) Δημοσίου δρόμου. Mirum est quod Eusebius hoc loco τὴν φωτοφόρα distinguit a publico cursu. Sed responderi potest, Eusebium nomine publici cursus intellexisse vehicula. Atque ita accepit Nicephorus in lib. VIII. cap. 14. Aliis igitur episcopis vehicula praeberi iussit Constantinus, aliis equos publicos quibus veherentur ad concilium profecturus. [Val. vertit: „aliis quidem cursus publici copiam praebeuit, aliis vero iumentorum usum abunde subministravit.“ Stroth.: „indem er einigen Brelaubniss erteilte, sich des öffentlichen Postwagens zu bedienen, andern Maulthiere im Ueberflusse zu gebrauchen.“ Cf. Theodoret. H. E. I, 7., qui nihil habet de vehiculis.] — 2) [Καθεστῶτες καὶ διεστώτες Ion. et mox pro ὑπέδεχτο idem διεδέχτο.]

Cap. VII. 1) [Τῶν γοῦν ἐκκλησιῶν ἀπασῶν κ. τ. λ. Vid. Hase iuris ecclesiast. comment. historr. Partic. I. p. 74 sq. not. 53.: „Theologi Catholici profitentur, Synodum oecumenicam esse congregationem (representationem) totius nominis christiani per Episcopos e toto terrarum orbe convocatos. SPIETLERUS contra monuit (I, c. p. 45.): „Jede Synode ist ökumenisch, die der Kayser in sein ganzes Reich oder nach der Sprache späterer Zeiten an alle Patriarchen und unabhängige Bischöfe

θεοῦ λειτουργῶν τὰ ἀκροθίνια, εἰς τ' οἶκος²⁾ εὐκλήριος, ὡςπερ ἐκ θεοῦ πλατυνόμενος, ἔδθον ἰχώρει κατὰ τὸ αὐτὸ Σύρους ἄμα καὶ Κίλικας, Φοινίκας τε καὶ Ἀραβίους, καὶ Παλαιστίνους καὶ ἐπὶ τούτοις Αἰγυπτίους, Θηβαίους, Αἰθίους, τοὺς τ' ἐκ μέσης τῶν ποταμῶν ὀρμημένους· ἤδη δὲ καὶ Πέρσης ἐπίσκοπος τῇ συνόδῳ παρήν, οὐδὲ Σκύθης³⁾ ἀπελιμπάνετο τῆς χορείας⁴⁾, Πόντος τε καὶ Γαλατία καὶ Παμφυλία, Καπ-

aus schrieb.“ Quodsi rem spectaveris, SPITTLERUS rem acu tetigit, sin idem, quam ipsi Patres de dignitate sua sibi informariint posteri quoque tradiderint, altera sane notio praevaleret. *Synodus igitur oecumenica nunc quidem haberi debet ea, quas non modo plerisque totius orbis Romani Metropolitani nuntiata, sed etiam quas posthac a tota Ecclesia catholica sive Graeca sive Romana tanquam universalis agnita fuerit.* — Nicaenum quidem concilium se ipsum in canonicis suis magnam sanctamque Synodum vocare consuevit, non oecumenicam. CONSTANTINUS autem in Epistola sacra, de Concilio suo ad Ecclesias data, universalem Conciliorum indolem iam attigit (SOCRAT. H. E. I. 9.): *Ἐπειδὴ τοῦτο ἱερώς οὐχ οἷόν τε ἢ ἄκλιη καὶ βέλτου τῶν λατῶν, εἰ μὴ ἐκ τῶν πάντων ὁμοῦ, ἢ τῶν γούν πλείονων ἐπισκόπων συναλθόντων.* Clara deinde universitatis notio elucet e pulchra imagine, qua consessum Nicaenum EUSEBIUS (V. C. III. 7 sq.) adumbravit: *Τῶν γούν ἐκκλησιῶν ἀπασῶν, αἱ τῆν Εὐρώπην ἄπασαν* — — — etc. *Oecumenici* denique Concilii nomen in Concilio CP. I. can. 6. usurpatum est.“ *Oikoumenikῆν σύνοδον* concilium Nicaenum vocat ipse Eusebius supra cap. VI. iuit. Cf. Tillémont. memoires T. VI. P. III. p. 688 sq.: *„Ce qui rendit le Concile de Nicée encore plus auguste, c'est qu' outre les Evêques de toutes les provinces de l'Empire Romain, il s' y en trouva encore quelques-uns des autres pays. Car on y vit un Evêque de Perse, nommé Jean dans Gelase de Cyzic, et dans les souscriptions. La Scythie même voulut participer à cette auguste assemblée. Theophile Evêque des Scythes ou des Gots y ayant signé le Symbole, et en ayant porté la foy dans son pays (vid. Socrat. II, 41.) — Les souscriptions marquent ce Theophile sous le titre de Métropolitain des Gots, avec un Evêque du Bosphore, nommé Domme ou Cathire, et cinq de l'Armenie majeure (vid. concil. T. II. p. 54. d. p. 52. d. edit. Labbei) — — — En un mot, on y trouvoit un grand nombre de Confesseurs, et un peuple entier de Martyrs. On voyoit rassemblé dans une seule Eglise, tout ce que les Églises de l'Europe, de l'Afrique, et de l'Asie, avoient de plus grand, et toutes les lumieres du monde.“* Add. Kist, de commutatione quam Constantin. M. auctore societas subiit Christiana p. 76 sq. Danz Lehrbuch der christlichen Kirchengeschichte T. I. p. 288.: *„Unter der Benennung oekumenischer Synoden oder Concilien (General- oder Universal-Concilien) hat man historisch sich nichts anderes zu denken, als eine von den Kaysern aus allen Provinzen ihres Reichs zusammenberufene Versammlung stimmfähiger Kleriker, zur Entscheidung kirchlicher Angelegenheiten.“* Cf. *ibid.* p. 289. not. 1.] — 2) *Εἰς τ' οἶκος εὐκλήριος.* Lego εἰς τὸ οἶκος ex Gelasio Cyziceno et Nicephoro et Socrate in libro I. — 3) *Οὐδὲ Σκύθης.* Scythias pro Gothis posuit. Sic enim eos Graeci vocare solent, ut Libanins, Themistius, Eunapius, et ipse Eusebius in libro I. de vita Constantini cap. 4. — 4) [*Τῆς χορείας* h. l. inusitatus pro χοροῦ dicitur, ut infra quoque τῆς ἀποστολικῆς χορείας, unde recte utroque loco Val. *chori* voce in vertendo usus est. Cf. quae observavi ad Euseb. H. E. VIII, 48.] T. III. p. 47 sq. Male contra Stroth. vertit: *„beym Reichen,“*

κατακλιε τε καὶ Ἄδρια καὶ Θουγία τοὺς παρ' αὐταῖς περὶχθῶν
ἐκφύκτους· ἀλλὰ καὶ Θρακίαι καὶ Μακεδόνες, Ἀχαιοὶ τε καὶ
Ἑπειρωταί, τούτων θ' οἱ εἶσι παρῶντάτω') οἰκῶντες, ἀπὴν-
των· αὐτῶν τε Σπάνων ὁ πάνυ βωόμενος, εἰς ἣν τοῖς πολλοῖς
ἄμα συνεδρεύων· τῆς δὲ γε βασιλευούσης πόλεως⁶⁾ ὁ μὲν
πρῶτα τοῖς ὑπὲρ διὰ γῆρας, πρᾶβύτηροι δ' αὐτοῦ παρόντες
τῶν αὐτοῦ τάξιν ἐπλήρουν. Τοιοῦτον μόνος⁷⁾ ἐξ αἰῶνος εἰς
βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Χριστῷ στέφανον δεσμῶ συνάψας
ἐρήνης, τῷ αὐτοῦ σωτῆρι τῆς κατ' ἐχθρῶν καὶ πολεμίων
νίκης θεοπρεπῆς ἀνετίθει χαριστήριον, εἰκόνα χορείας ἀποστο-
λικῆς ταύτην καθ' ἡμᾶς συστησάμενος.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Η'.

Ὅτι ὡς ἐν ταῖς πράξεσι τῶν ἀποστόλων ἐκ διαφόρων
συνῆλθον ἰθνηῶν.

Ἐπεὶ καὶ κατ' ἐκείνους') συνῆχθαι λόγος ἀπὸ²⁾ παντὸς
ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν ἄνδρας εὐλαβεῖς· ἐν οἷς ἐτύχα-

recte interpretatus ipse infra τῆς ἀποστολικῆς χορείας: „einer apostoli-
schen Versammlung“ et cap. VIII. ἐπὶ τῆς παρουσίας χορείας: „bey der
gegenwärtigen Versammlung.“ Add. cap. XII. iuit. et all. locc.] —
5) [Προσωπία Steph.] — 6) Τῆς δὲ γε βασιλευούσης πόλεως. Gelasius
Cyzicenus episcopum urbis Constantinopolitanae his verbis designari cre-
didit. Quem secutus est etiam Nicetas in thesauro orthodoxae fidei libro
V. cap. 6. his verbis: *Eusebius autem Pamphili lib. III. de vita Con-
stantini imp. Constantinopolitanum quidem pontificem a synodo ab-
fuisse scribit propter senium, at nomen eius suppressit: cuius loco
presbyteri quidam comparuerint. At vero ex synodi actis constat,
Metrophanem Constantinopoleos id temporis episcopum fuisse etc.* Ita
etiam Epiphanius scholasticus in libro II. historiae tripartitae. Verum
haec explicatio ferri non potest. Nondum enim dedicata fuerat Con-
stantinopolis, nec regiae urbis vocabulo decorata, cum synodus congregata
est in urbe Nicaea. Itaque haec Eusebii verba de episcopo urbis
Romae necessario intelligenda sunt. Quod confirmat Sozomenus in libro
I. cap. 16. apud quem Iulii nomen pro Silvestro perperam irrepsit. Et
Theodoretus lib. I. cap. 7. [Cf. *Petrus de Marca* de concordia sacerdotii
et imper. lib. V. c. 3., qui locum Eusebii mutilum et ex Gelasio Cyziceno
ita supplendum censet: *Αὐτός τε Σπάνων ὁ πάνυ βωόμενος (ὁ Ὅσιος
ἐπύχων καὶ τὸν τόπον τοῦ μεγίστης Ῥώμης ἐπισκόπου Σιλβέστρου, σὺν προ-
σβυτήροις Ῥώμης, Βιτώνη καὶ Βικιντίω) εἰς ἣν etc.* Baluzius vero ad l. I.
Petri de Marca p. 480. verbis τῆς δὲ γε βασιλευούσης πόλεως Constantino-
polin Eusebium significare potuisse, inde apparere putat assentiente *Lou-
thio*, quod Eusebius libros de vita Constantini M. post imperatoris mortem
adeoque diu post dedicatam Constantinopolin conscripserit. Cf. Socrat. I,
8. Praeterea vid. *Tillemont. memoires* T. VI. p. III. p. 674 sqq.] — 7)
Μόνος ἐξ αἰῶνος. Sic etiam legitur apud Socratem. Malim tamen legere
μόνος, ut habent Gelasius ac Nicephorus. Atque ita in Socrate legit *Epi-
phanius* scholasticus. Quod autem sequitur *εἰς*, neminem turbare debet,
sic enim Eusebius infra cap. 26. simul ponit *μόνος εἰς*.

Cap. VIII. 1) [Κατ' ἐκείνους i. e. ἀποστόλους quod. legitur in παρ

του Πάρθου και Μήδου και Βακτρίας, και οι κατοικοῦντες
 τὴν Μεσοποταμίαν, Ἰουδαίαν τε και Κακκαδοκίαν, Πόντον
 και τὴν Ἀσίαν, Φρυγίαν τε και Παμφυλίαν, Αἴγυπτον και
 τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς κατὰ Κυρήνην, οἱ τ' ἐπιδημοῦντες
 Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε και προσήλυτοι, Χρῆτες και Ἄραβες
 πλὴν ὅσον ἐκείνοις ὑστέροι, τὸ μὴ ἐκ θεοῦ λειτουργεῖν συνε-
 σταναί τους πάντας· ἐπὶ δὲ τῆς παρουσίας χορείας, ἐπισκόπων
 μὲν πληθὺς ἦν, πεντήκοντα και διακοσίων³⁾ ἀριθμὸν ὑπερα-

ἀποστολικῆς cap. VII. ext. Similiter I, 83 init. ὁ τὰύτη προαρκάσας τῆν
 βασιλεύουσαν πόλιν ad ταύτην ex verbis τοῦ τυραννικοῦ cap. XXXII. ext.
 assumendum τῆ τυραννίδι. Add. Euseb. H. E. I, 1. not. 3. et T. III. p. 599.
 Ad sequentia vid. Actor. II, 9 sqq.] — 2) [Ἀπὸ dedi cum Cast. Zimm. pro
 ὑπὸ Val., quod ex sequenti ὑπὸ ortum videtur.] — 3) Πεντήκοντα και
 διακοσίων. Apud Socratem in lib. I. [c. 8.] ubi hic Eusebii locus refertur,
 legitur τριακοσίων. De numero episcoporum qui Nicaenae synodo inter-
 fuerunt, non convenit inter antiquos. Eusebius quidem hoc loco ducentos
 et quinquaginta fuisse scribit. Eustathius vero, Antiochenus episcopus, in
 homilia de verbis illis quae in proverbii Salomonis leguntur: *Domini
 creavit me*, ducentos circiter ac septuaginta illos fuisse dicit; neque enim
 se accurate eorum numerum subduxisse. Verum constantior fama est et
 recentiorum omnium consensu firmata, trecentos et octodecim episcopos in
 illa synodo coneedisse. Sic ex antiquis Athanasius in epistola ad Africanos
 episcopos non procul ab initio, Hilarius in libro contra Constantium, Hiero-
 nymus in chronico et Rufinus. Athanasius in epistola de synodi Nicaenae
 decretis, ait episcopos qui Nicaenae convenerunt, fuisse plus minus trecentos.
 [Cum Möllero de fide Eus. p. 98 sq. haec addo: „*Docet nos haec
 inconstantia, patres Nicaenae coactos non accurate numerum praesen-
 tium subduxisse; quod si quis mirum putet, cogitet in hoc concilio,
 omnium universalium primo, res non ea cura atque eo ordine, quo in
 sequentibus, tractatas fuisse, quare de ipsorum decretorum integri-
 tate iusta dubia moventur. Illa vero historicorum ἀνομοιοτατία in episco-
 pis computandis ex eo oriri potuit, quod nonnulli omnes, qui adfue-
 rant, numerarunt, alii vero nonnisi eos, qui symbolo proposito sub-
 scripserant, omissis Arianis qui nomina sua profiteri detrectaverant.*
Sed hac etiam coniectura admissa, iusto tamen minor videtur numerus,
*qui apud Eusebium legitur; at forsitan corruptus est in hoc loco tex-
 tus, saltem apud Socratem (H. E. I, 8.) legitur τριακοσίων.*“ Cf. Theo-
 doret. H. E. I, 7., qui 318 episcopos in synodo Nicaena adfuisse scribit,
 sed mox c. 8. circiter 270 convenisse dicit, his additis: τὸ γὰρ σαφὲς διὰ
 τὸν τῆς πόλιν ἀρχὴν ὄχλον εὐχ οἷός τε εἶμι γράφειν, ἐπειδὴ μὴ πάντῃ τοῦτο
 περιεποιθήστωσ ἀνήγενον. Sozom. H. E. I, 17. Strothius autem haec ad-
 lecit ad h. I. p. 304.: „*Ein Muhammedanischer Schriftsteller, Namens
 Ismael Ibn Ali, den Selden nach dem Zeugnis des Bevereg
 angeführt hat, sagt, es wären 2048 Bischöfe versammelt gewesen,
 aus welchen Constant in 318 ausgesucht hätte. Bevereg glaubt,
 und ich würde es mit ihm glauben, wenn ich wüsste, dass der Mu-
 hammedaner aus sichern Quellen geschöpft hätte, dass die Zahl der
 sämtlichen Geistlichen, die zu Nicaea gewesen, 2048 gewesen, unter
 welchen aber nur 318 Bischöfe gewesen.*“ Add. Gothofredi dissert. ad
 Philostorg. Lib. I. c. VIII, p. 24 sqq. c. IX. p. 36 sqq. Beveregius annot.
 in can. concil. Nicaen. I. p. 44., qui hoc certe rectissime animadvertit, ex
 verbis Eusebii προσηλύτων και διακόνων — εἰς κατάληψιν colligendum esse
 solos episcopos ad sententiam ferendam in concilio admissos fuisse. Tillé-

πεντήκοντα, ἐπομένον δὲ τοῖσι πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, ἀκολουθῶν τε πλείων⁴⁾ ἄλλων ἑτέρων, οὐδ' ἦν ἀριθμὸς εἰς κατάληψιν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Θ'.

Περὶ ἀρετῆς καὶ ἡλικίας τῶν διακόνων πενήκοντα ἐπισκόπων.

Τῶν δὲ τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν¹⁾ οἱ μὲν διέπρεπον σοφίας λόγῳ, οἱ δὲ βίου στερόφρονη καὶ καρτερίας ὑπομονῇ, οἱ δὲ τῷ μέσῳ τρόπῳ²⁾ κατεκοσμοῦντο. Ἦσαν δὲ τούτων οἱ μὲν χρόνου μέγας τετιμημένοι, οἱ δὲ νεότητι καὶ ψυχῆς ἀκμῇ διαλάμποντες, οἱ δ' ἄρτι παρελθόντες ἐπὶ τὸν τῆς λειτουργίας δρόμον· οἷς δὴ πᾶσα βασιλεὺς ἐφ' ἐκάστης ἡμέρας τὰ σιτηρία αὐτῶν χορηγεῖσθαι διατίτατο.

monk. memoires T. VI. P. III. p. 672 sqq. p. 915 sq. *Hankius* de veteribus Byzantinorum scriptor. Graec. P. I. cap. I. §. CCXI. p. 96 sqq. *Starck* Versuch einer Geschichte des Arianismus T. I. p. 257 sq. *Schröckh* christliche KG. T. V. p. 349 sq. *Schmidt* Handbuch der christlichen Kesch. T. II. p. 129 sq.] — 4) Ἀκολουθῶν δὲ πλείων ὄσων δ' ἑτέρων. Scribendum est ἀκολουθῶν τε πλείων ὄσων ἑτέρων ex Socrate in libro I. cap. 5. et Gelasio ac Nicephoro. In Fuk. codice et Savillii legitur ἀκολουθῶν τε πλείων, et post vocem πλείων apponitur media distinctio in omnibus scriptis exemplaribus.

Cap. IX. 1) Τῶν δὲ τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν. Ab iis verbis caput exorsus sum, secutus auctoritatem codicis Regii et Fuk. Quibus consentiunt schedae veteres. — 2) Οἱ δὲ τῷ μέσῳ τρόπῳ κατεκοσμοῦντο. Multiplex huius loci sensus esse potest. Nam μέσος τρόπος sumi potest pro modestia et comitate morum, ut μέσος positum sit pro μετρίῳ. [Val. vertit: „modestia et comitate morum“ Stroth. „mit Bescheidenheit.“] Vel μέσος τρόπος dicitur eorum, qui principem quidem locum inter episcopos doctrina et sanctitate vitae praestantes minime obtinebant, non longo tamen intervallo aberant a primis. Sic medios principes ac duces vocarunt antiqui, qui nec optimi essent nec pessimi, sed medio quodam loco inter utrosque subsisterent. [Haec interpretatio quam Eusebius quoque scholasticus secutus videtur, reliquis praeferenda sit. Cf. *Passow* Lexic. sub v. μέσος num. 2.] Denique μέσος τρόπος dici potest de iis, qui utramque laudem, doctrinae scilicet ac sanctitatis complexi erant. Ita hunc Eusebii locum interpretatur Sozomenus in lib. I. cap. 16. his verbis: οἱ μὲν νοεῖν καὶ λέγειν ἱκανοὶ, εἰδήσει τε τῶν ἱερῶν βιβλίων, καὶ τῆς ἄλλης παιδείας ἐπίσημοι· οἱ δὲ ἀρετῇ βίου διακρίνοντες, οἱ δὲ κατ' ἀμφοτέρων εὐδοκμοῦντες. [Vides quos Eusebius vocavit τῷ μέσῳ τρόπῳ κατεκοσμοῦμένους, a Sozomeno dici κατ' ἀμφοτέρων εὐδοκμοῦντας. Eusebius scholasticus in lib. II. historiae tripartitae cap. 1. hunc Eusebii locum ita vertit: *Ministarum vero dei, alii sapientiae sermone fulgebant, alii continentia vitae et patientia coruscabant, alii vero medio modo horum virtutibus ornabantur.*

Κ Β Θ Α Λ Μ Ι Ο Ν Γ

Σύνδος ἐν παλατίῳ, οἷς ὁ Κωνσταντῖνος ἐπέειπεν
συνεκαθίσθῃ.

Ἐπεὶ δ' ἡμέρας ὀρθοτέλης τῆς συνόδου*), καθ' ἣν χρῆν
λύσιν ἐπιθεῖναι τοῖς ἀμφισβητούμενοις, παρῆν ἕκαστος ταύτην
ἄγων*) ἐν αὐτῷ δὴ τῷ μεσαιάτῳ οἴκῳ τῶν βασιλείων**), ὅς

Cap. X. *) [Ἡμέρας — συνόδου. In Cresconiana canonum colle-
ctione haec leguntur: *Factum est concilium apud Nicaeam metropolim
Bithyniae a. d. XVIII. Kal. Iul. quod tenuit usque ad diem VIII.
Kal. Septemb. Paulino et Iuliano Coss.* Duravit igitur concilium decem-
dum haec menses duos et dies XI. vel potius, si, ut alii statuunt, con-
veniebant patres non XVIII. sed XIII. Kal. Iul., duos menses et VI.
tantum dies. Cf. *Bevereg.* annot. in can. concil. Nic. I. p. 43. *Pagi ad
a. CCCXXV.* n. III. *Tillemont.* memoires T. VI. P. III. p. 912 sqq.] —
1) Παρῆν ἕκαστος ταύτην ἄγων. Scribendum est ἕκαστος ut legissa vide-
tur Christophorussonus. Cui tamen non assentior in eo quod ταύτην refe-
rendam putavit ad *σύνδον*. Ego vero non dubito quin suppleendum sit
τῆς λύσεως, quod vocabulum proxime antecedit. Rectius enim, ut opinor,
Graece dicitur ἄγων vel ἐπάγειν τῆς λύσεως, quam ἄγων τῆς συνόδου. In
Fak. et Sav. diserte scribitur ἕκαστος. — 2) Ἐν αὐτῷ δὴ τῷ μεσαιάτῳ οἴκῳ
τῶν βασιλείων. Quisquis fuit ille qui Graecos capitum titulos com-
posuit, haec verba de palatio accepit, eumque secutus est Christophor-
sonus. Sed et Sozomenus in lib. I. cap. 18. et Theodoretus in lib. I.
cap. 7. Nicaenam synodum in palatio habitam fuisse scribunt, ubi Con-
stantinus imperator sedes ac subsellia episcopis inisset preparari.
Theodoretus verba excerpit etiam Nicephorus in lib. VIII. Sed paucis tot
ac tantorum virorum dictum sit, nequaquam verisimile est, Nicaenam
synodum in palatio habitam fuisse. Deceperit homines, ut videtur, am-
bigua vox qua hic utitur Eusebius, τῷ μεσαιάτῳ οἴκῳ τῶν βασιλείων.
Haec enim vox tam de palatio imperatoris, quam de ecclesia promiscue
usurpatur. Certe Eusebius in libro X. historiae ecclesiasticae βασιλεῶν
οἶκον de ecclesia dicit. Multum certe de auctoritate illius concilii detra-
heretur, si in palatio imperatoris illud habitum esse crederemus. Adde
quod ipse Eusebius huic sententiae optatissime refragatur. Nam supra in
cap. 7. diserte scribit, unam ecclesiam seu basilicam cunctos diversarum
gentium episcopos ambitu suo esse complexam: *εἰς τε οἶκος ἐκπύροτος
ὡσπερ ἐκ Θεοῦ πλατυνόμενος, ἴσθον ἔχειν κατὰ τὸ αὐτὸ Σύχουος ἅμα καὶ
Κλίμας* etc. Id est: una aedes sacra, omnipotentis dei nutu quodam-
modo dilatata, ambitu suo complexa est Syros simul et Cilices etc.
Quid his verbis potest esse manifestius? Annon ex his verbis certissime
constat, Nicaenam synodum in ecclesia habitam fuisse? Affirmat enim
Eusebius omnes pariter episcopos, unius ecclesiae ambitu comprehensos
fuisse. Sed et verba quae in hoc capite subiungit Eusebius, id meo qui-
dem iudicio satis innuunt. Scribit enim: *ἐν αὐτῷ δὴ τῷ μεσαιάτῳ οἴκῳ
τῶν βασιλείων, ὅς δὴ καὶ ὑπερφέρων ἰδοῦσι μέγιστοι τοὺς πάντας*, id est: in
ipsa media regalis palatii aede, quae reliquas omnes amplitudine su-
perabat. Ait Eusebius aedem illam omnium quae ubique essent, maxi-
mam et amplissimam fuisse. Atqui hoc de palatio urbis Nicaeae dici non
potest. Nam ut concedamus in illa urbe fuisse palatium, illud certe om-
nium ubique palatiorum maximum esse non potuit. Romae enim et Ne-
diolani longe maiora erant palatia. Non dubito quin Nicomediense pal-

δὴ καὶ ὑπερφέρον ἰδοῦσι μέγθει τοὺς πάντας· βάθρων τ' ἐν ταῖς πλειόων ἐφ' ἑκατέρως τοῦ οὐνοῦ κλυρωῆς διατεθέντων, ἕσω παρήσαν οἱ κεκλημένοι³⁾, καὶ τὴν προσήκουσαν ἔδραν οἱ πάντες ἀπελάμβανον. Ἄλλ' ὅτε δὴ σὺν κόσμῳ τῷ πρόποντῳ ἢ πᾶσα καθήστο σύνοδος, σιγὴ μὲν τοὺς πάντας εἶχε, προσδοκῆ τῆς βασιλείας προόδου⁴⁾· εἰσῆει δέ τις πρῶτος, κᾶπειτα δεύτερος καὶ τρίτος τῶν ἀμφὶ βασιλεία. Ἠγοῦντο δὲ καὶ ἄλλοι, οὐ τῶν συνηθῶν ὀπλιτῶν τε καὶ δορυφόρων, μόνων δὲ τῶν πιστῶν φίλων. Πάντων δ' ἑξαναστάντων ἐπὶ συνθήματι ὃ τὴν βασιλείαν εἰσοδὸν ἰδήλου⁵⁾, αὐτὸς δὴ λοιπὸν διέβαινε μέσος⁶⁾,

tiam longe maius et opulentius fuerit Nicaeno, cum Nicomedia aedes esset ac domicilium imperatorum iam inde a temporibus Diocletiani. Respondet debet fortasse quispiam, Eusebium non dicere mediam illam aedem seu palatii seu basilicae Nicaenae omnes ubique terrarum aedes amplitudine superasse, sed tantum reliquas aedes illius seu palatii seu basilicae. Sic enim loquitur Eusebius in lib. IV. cap. 66. ubi funus Constantini describit: κᾶπειτ' ἐν αὐτῷ τοῦ παντός προφέροντι τῶν βασιλείων οἶκον. Et paulo post: Ἰδοὺ γάρτοι ἐν αὐτῷ παλατίῳ κατὰ τὸ μεσαίωτον τῶν βασιλείων. Equidem hunc esse sensum Eusebii verborum libens concesserim. Sed tamen ex eo non efficitur, palatium Nicaenum ab Eusebio intelligi. Nam et in ecclesiis perinde ac in palatiis media aedes omnium erat maxima et capacissima, ut ex Eusebio constat in descriptione ecclesiae Tyri. Cunctis igitur accurate perpensis ita conseo, episcopos primum quidem in ecclesia convenisse, ibique de Arian dogmate et de regula fidei plurimis diebus tractavisse, tandem vero die ad finiendum negotium constituto, convenisse in palatium, ut coram imperatore sententiam dicerent, et contentioni finem imponerent. Atque ita tollitur omnis difficultas. Certe Eusebius omnino confirmat id quod dixi. At enim episcopos die constituto quo controversiis finem imponi oportebat, omnes in palatium venisse. Statimque progresso ad synodum imperatore, cuncta coram illo fuisse dicit constituta. Ex quibus manifeste apparet, Eusebium hic loqui de ultimo concilii die, seu de postrema sessione, cum res in pluribus antea episcoporum consensibus discussa fuisset ac ventilata. Neque enim tot tantaque res quae in illa synodo gestae sunt, unius diei spatio examinari ac defini potuerunt. Idem quoque antea factum fuerat in synodo Antiochena adversus Paulum Samosatenum, ut docet Eusebius in lib. VII. historiae ecclesiasticae. [Cf. Tillémont. memoires T. VI. P. III. p. 698 sqq.] — 3) [Οἱ κεκλημένοι. Ut omnes orbis Romani episcopi imperatoris edicto ad concilium generale haud convocati esse videntur sed singuli modo augustorum litteris evocati, ita ex imperatoribus probabiliter pependisse quinam invitarentur, recte observat Hase iuris eccles. comment. hist. Partic. I. p. 72. not. 56. Cf. supra cap. VI. Similiter disputationes in consiliis institutas imperatores moderabantur (vid. infra cap. XIII. Πλειόνων δὴ ταῦθ' — — πατερόσηστο, Hase l. I. p. 70.), quamvis suffragia soli episcopi certe plerumque ferrent. Cf. Mansi collect. concil. T. III. p. 557. de Marca de concord. sacerdot. et imper. II, 10, 10. VI, 22. Tillémont. memoires T. VI. P. III. p. 700 sq. et Excurs. IV. ext.] — 4) [Προόδου Zimm. In Cast. notatur: „al. περίουδου.“ Atque περίουδου vere habet MSt. Steph.] — 5) Ἐπὶ συνθήματι ὃ τὴν βασιλείαν εἰσοδὸν ἰδήλου. De hoc signo quo imperatoris adventus nuntiabatur, Corippus loquitur his verbis:

— — — — praenuntius ante
Signa dedit cursor posita de more lucerna.

οἷα θεοῦ τις οὐράνιος ἄγγελος, λαμπρὰν μὲν ὡσπερ φωτὸς μαρμαρυγαῖς ἐξαστράπτων περιβολὴν, αἰλουργίδος πυρραποῖς καταλαμπόμενος ἀκτίσι, χρυσοῦ τε καὶ λίθων πολυτελῶν διαυγίσαι φέγγει κοσμούμενος· ταῦτα μὲν οὖν ἀμφὶ τὸ σῶμα· τὴν δὲ ψυχὴν, θεοῦ φόβῳ καὶ εὐλαβείᾳ δῆλος ἦν κεκαλλωπιωμένος· ὑπέκεινον δὲ καὶ ταῦτ' ὀφθαλμοὶ κάτω νεύοντες, ἐρύθημα ἧ προσώπου, περιπάτου κινήσεις, τό, τ' ἄλλο εἶδος, τὸ μέγεθός τε ὑπερβάλλον μὲν τοὺς ἀμφ' αὐτὸν ἄπαντας, τῷ τε κάλλει τῆς ὥρας, καὶ τῷ μεγαλοπρεπεῖ τῆς τοῦ σώματος εὐπρεπείας, ἀλκῇ τε βώμης ἀμάχου· ἃ δὴ τρόπων ἐπισκεψαί, προφότηί τε βασιλικῆς ἡμερότητας ἐγκεκραμένα, τὸ τῆς διανοίας ὑπερφυεῖς, παντὸς κρεῖττον ἀπέφαινον λόγου. Ἐπεὶ δὲ παρελθὼν ἐπὶ τὴν πρώτην τῶν ταγμάτων ἀρχὴν μέσος πρώτος ἔστη⁶⁾, μικροῦ τινος αὐτῷ καθίσματος ὕλης χρυσοῦ πεποιημένου προιεθέντος, οὐ πρότερον ἢ τοὺς ἐπισκόπους ἐπινεῦσαι, ἐκάθιζε. Ταῦτ' ὁ ἐπιρατὸν πάντες μετὰ βασιλεῖα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἦσαν συνοδὸν μετὰ τὸ εἰπεῖν τι Εὐσέβιον τὸν ἐπίσκοπον.

Τῶν δ' ἐπισκόπων ὁ τοῦ δεξιοῦ τάγματος πρωτεύων⁷⁾ διαναστάς, μεμετρημένον ἀπεδίδου λόγον, προσφωνῶν τῷ βα-

— 6) *Διὸς* μέσος. Christophorsonus vertit: *per medium consessum intrat*. Melius vertisset: *per medium spatium quod erat inter duos considentium ordines, incessit*. Id significat vox *διὰ* *τῶν δυῶν βάλων*. Sic infra in cap. 14. *μέσοι δὲ τούτων διβαῖνον* etc. — 7) [*Ἐρύθημα* (?) Ion. Lucian. diall. mort. I. *ἐρύθημα ἐπὶ τοῦ προσώπου*. Cf. Dorville ad Chariton. p. 200. Lobeck. ad Phryn. p. 727 ext.] — 8) *Μέσος πρώτος*; ἔστη. Christophorsonus legisse videtur *πρώτον*. Sic enim vertit: *Primum in medio conventu erectus constitit*.

Cap. XI. 1) Ὁ τοῦ δεξιοῦ τάγματος πρωτεύων. Sozomenus in cap. 18. lib. I. hunc qui in dextra parte primum locum obtinebat, et qui nomine totius concilii ad imperatorem verba fecit, Eusebium Pamphilum fuisse testatur. Atque ita perscriptum est in titulo huius capituli. Theodoretus vero in lib. I. historiae cap. 7. non ab Eusebio, sed ab Eustathio Antiochiae civitatis episcopo orationem hanc habitam esse dicit. Theodoretus sententiam secutus est Baronius, quem quidem semper hostili atque infenso animo adversus Eusebium nostrum fuisse, ex eius scriptis quisvis facile comprehendet. Verum auctor historiae tripartitae in libro II. cap. 5. ubi Theodoretus verba describit, ait post Eustathium Antiochenum, Eusebium quoque Caesariensem de laudibus imperatoris orationem habuisse. Quod tamen in Graecis Theodoretus exemplaribus hodie non habetur; propterea ut necesse sit, aut Epiphanium scholasticum integrioribus Theodoretus codices nactum fuisse, aut de suo id addidisse, ut interdum solet. Tale est illud quod supra notavimus de regiae urbis episcopo, quem Nicaenae Synodo non interfuisse Socrates ex Eusebio prodidit, ubi Epiphanium scho-

εὐλῆ, τῷ τε παντοκράτορι θεῷ χαριστήριον ἐπ' αὐτῷ ποιούμενος ὕμνον· ἐπειδὴ δὲ καὶ αὐτὸς καθῆσται, σιγῇ μὲν ἐλύγνεται, πάντων αἰετὸς εἰς βασιλεῖα βλέπόντων, ὁ δὲ παιδοῖς ὕμμοις τοῖς πᾶσι γαληνὸν ἐμβλέψας, κᾶπειτα συναγαγὼν αὐτὸς πρὸς ἑαυτὸν τὴν διάνοιαν, ἡσύχῳ καὶ πραεῖα φωνῇ τοῖον ἀπέδωκε λόγον²⁾).

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Β'.

Κωνσταντίνου πρὸς τὴν σύνοδον περὶ εἰρήνης.

„Εὐχῆς μὲν ἐμοὶ τέλος ἦν, ὡ φίλοι, τῆς ὑμετέρας ἐκπλαῦσαι χορείας¹⁾, τούτου δὲ τυχὼν, εἰδέναι τῷ βασιλεῖ τῶν ὄλων τὴν χάριν ὁμολογῶ, ὅτι μοι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἅπασι, καὶ τοῦτο κρεῖττον ἀγαθοῦ παντὸς ἰδεῖν ἰδωρήσασθε· φημί δὲ τὸ, συνηγμένους ὁμοῦ πάντας ἀπολαβεῖν, μίαν τε κοινὴν αἰσῶτων ὁμόφρονα γνώμην θεάσασθαι. Μηδ' οὖν βίασκανός τις ἐχθρὸς τοῖς ἡμετέροις καλοῖς λυμαινέσθω, μηδὲ τῆς τυράννευ θεομαχίας ἐκποδῶν ἀρθείσης θεοῦ σωτῆρος δυνάμει, ἑτέρως²⁾).

lasticus Alexandri nomen addidit gravi errore, cum Metrophanem potius dicere debuisset. Sed ut ad propositum revertamur, sunt qui nec Eustathio, nec Eusebio, sed Alexandro Alexandrinorum episcopo id honoris delatum esse scribant, ut concilii nomine imperatorem alloqueretur. Nicetas in thesauro orthodoxae fidei lib. V. cap. 7. id affirmat his verbis: *Eusebius de vita Constantini libro III. se primum verba in synodo fecisse testatur. Si tamen Theodoro credimus, Eustathius primus etc. ut autem Theodorus Mopsuasstenus scribit, Alexandro Alexandrino pontifici id honoris ultro delatum est.* Ego vero in tanta scriptorum diversitate libentius ei sententiae accesserim, quae Eusebio primas dicendae partes a synodo delatas esse affirmat. Primum quia omnium sine controversia doctissimus ac disertissimus erat Eusebius. Deinde ipse id aperte testatur in principio huius operis his verbis: *ἀρτι δὲ καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ καλλῆτακον μίσην ἀπολαβόντες θεοῦ λειτουργῶν συνόδον, εὐσεβητικοῖς ὕμνοις ἑγκαίρομεν.* Id est: *Nuper etiam nos ipsi victorem principem in medio dei ministrorum conventum residentem, visceralibus hymnis prosecuti sumus.* [Neminem nisi Eusebium nostrum per verba ὁ τοῦ δεθοῦ τῶν κατὰ πρόσταξιν, significari, satis certum est. Cf. quae animadverti ad Valos, de vita et scriptis Euseb. distrib. p. XLIII. sq. Add. quae observavi ad Euseb. H. E. X, 4. T. III. p. 212. Pagi ad a. CCGXXV. n. XXI. XXX. Hankius de rerum Byzant. scriptor. P. I. c. 1. §. XCMI. et Möller. de fide Eus. p. 55 sq. Cf. Tillémont. memoires T. VI. P. III. p. 922 sqq.] — 2) [Τοῖον λόγον. Vid. Möller. de fide Eus. p. 91. Kestner. de Eus. fide aequae auctoritate p. 62.]

Cap. XII. 1) [Εὐχῆς — χορείας. Cf. inferius verba: καὶ χεῖρον μὲν ὄρων τὴν ὑμέτερον ὁμόθυρον et supra cap. VII. not. 4.] — 2) ἑτέρως. Portesius, Christophorus et Gallicus interpres, hanc vocem omiserunt, cum tamen tota vis sententiae in ea voce posita sit. Ad hanc enim vocem refertur quae proxime sequitur periodus. Cavete, inquit, ne post deletam

ὁ φιλοπόνηρος δαίμων τὸν θεῖον νόμον βλασφημίαις περιβαλλέτω· ὡς ἔμογε παντὸς πολέμου καὶ μάχης δεινὴ καὶ χαλεπωτέρα, ἢ τῆς ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ ἐμφύλιος νερόμισται στάσις, καὶ μᾶλλον ταῦτα τῶν ἔξωθεν λυπηρὰ καταφαίνεται. Ὅτε γοῦν τὰς κατὰ τῶν πολεμίων νίκας νέυματι καὶ συνεργείᾳ τοῦ κρείττονος³⁾ ἡράμην, οὐδὲν τε λείπειν⁴⁾ ἐνόμιζον, ἢ θεῶ μὲν νομίζειν τὴν χάριν, συγκαίρειν δὲ καὶ τοῖς ὑπὲρ αὐτοῦ δι' ἡμῶν ἡλευθερωμένοις· ἐπειδὴ⁵⁾ τὴν ὑμετέραν διάστασιν παρ' ἑλπίδα πᾶσαν ἐπυθάρην, οὐκ ἐν δευτέρῳ τὴν ἀκοὴν ἐδέμην⁶⁾, τυχεῖν δὲ καὶ τοῦτο θεραπείας δι' ἐμῆς εὐξάμενος ὑπηρεσίας, τοὺς πάντας ἀμλλητὶ συμμετεδτευλάμην· καὶ χαίρω μὲν ὄρων τὴν ὑμετέραν ὁμήγυριν, τότε δὲ μάλιστα κρίνω κατ' εὐχὰς ἔμυτον πράξειν, ἐπειδὴν ταῖς ψυχαῖς ἀνακραθέντας ἴδοιμι τοὺς πάντας, μίαν τε κοινήν⁷⁾ βραβεύουσαν τοῖς πᾶσιν εἰρηναίην συμφωνίαν, ἣν καὶ ἑτέροις ὑμᾶς πρόπον ἂν εἶη⁸⁾ πρεσβεύειν τοὺς τῷ θεῷ καθιερωμένους. Μὴ δὴ οὖν μέλλετε, ὦ φίλοι,

tyrannidem eorum qui deo bellum intulerunt, rursus daemon alia via religionem nostram maledictis et calumniis obiiciat. Alia igitur via, id est, per intestinas dissensiones. Vide quae mox sequuntur. — 3) [Τοῦ κρείττονος, id est, dei, numinis divini. Est autem haec dicendi ratio (ὁ κρείττων et τὸ κρείττον) satis familiaris Eusebio. Vid. I, 12. p. 27. I, 16 II, 24 init. II, 25. 26 init. II, 28 ext. II, 30. Cf. II, 6. Θειοτέρα δὲ καὶ κρείττον δύναμι. II, 28. κρείττονί τινι δύναμι. Lackemacher. observ. philol. P. I. p. 103. Wernsdorf. ad Himer. ecl. III. p. 88 sq. Iude ὁ κρείττων dicitur quoque Eusebio Constantinus I, 50 ext. I, 51. p. 64. all.] — 4) Οὐδὲν τε λείπειν. Scribendum videtur: οὐδὲν ἐπολύς λείπειν ἐνόμιζον, et paulo post lego cum Turnebo et Grutero ἐπεὶ δὲ τὴν ὑμετέραν etc. — 5) [Ἐπεὶ δὲ Steph. Scribendum videtur ἐπειδὴ, δὲ.] — 6) [Οὐκ — ἐδέμην Val. vertit: „equidem eam rem (huius rei famam) minime negligendam putavi.“ Stroth.: „hielt ich diese Nachricht für keine Kleinigkeit.“ Cf. Viger. de idiott. p. 282 sq. VI. p. 295 sq. edit. Herm.] — 7) Μίαν τε κοινήν. Rectius meo iudicio scriberetur κοινῇ adverbialiter. [Μίαν τε — συμφωνίαν, id est, unamque velut omnium arbitram pacem et concordiam, interprete Val., und eine gemeine für alle entschheidende friedliche Gesinnung, Strothio. Frequentatur autem satis, ut recentioribus Atticis, ita Eusebio vocabulum illud βραβεύειν idque vel cum dativo positum vel accusativo iunctum, ubi significat dispensare, largiri, constituere aliquid. Vid. II, 5. Ὅ δὴ οὖν παρῶν ἐλέγξει καιρὸς — θεοῖς τοῖς πυρ' ἡμῶν καὶ τοῖς παρὰ θεοῦ μὲν τιμωμένοις βραβεύων, et de diis — iudicium feret. II, 63. βραβεύσαι εἰρήνην. Constantin. ad sanctt. coet. c. XI. Θεοῦ δικαιοσύνην βραβεύοντος, ubi deus iustitiae leges praescribit, ut Val. vertit. Ibid. c. XVI. τῆς τοῦ θεοῦ προνομίας τὴν νίκην τῷ δήμῳ βραβεύουσης, cum divina providentia victoriam populo largita est. Wetsten. ad Coloss. III, 15. T. II. p. 293 sq. Dorville ad Chariton. p. 404. p. 556 sq. Suicer. thes. T. I. p. 707 sq. De vocibus ἀγνωθετεῖν et ἀγνωθέτης similiter usurpatis vid. Wernsdorf. ad Himer. orat. I. p. 356.] — 8) Ἠρόπον ἂν εἶη πρεσβεύειν. Male Christophorsonus vertit a deo impetrare, cum potius vertere debuisset praedicare. Sic enim Eusebius hanc vocem usurpare solet, ut patet ex innumeris historiae ecclesiasticae locis, exempli gratia in lib. IV. cap. 15.

μη δὴ⁹⁾), λειτουργοὶ θεοῦ, καὶ τοῦ κοινου πάντων ἡμῶν δεσπότου τε καὶ σωτήρος ἀγαθοὶ θεράποντες, τὰ τῆς ἐν ὑμῖν διαστάσεως αἷτα ἐντεῦθεν ἤδη φέρειν¹⁰⁾ ἀρξάμενοι, πάντα σύνδεσμον ἀμφιλογίας νόμοις εἰρήνης ἐπιλύσασθε¹¹⁾). Οὕτω γὰρ καὶ τῷ ἐπὶ πάντων θεῷ τὰ ἀρεστὰ διαπεπραγμένοι εἴητε ἄν, καὶ μοὶ τῷ ὑμετέρῳ συνθεράποντι ὑπερβάλλουσαν δάσσετε χάριν.¹²⁾

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Γ'.

Ὅπως τοὺς ἀμφισβητοῦντας τῶν ἐπισκόπων, εἰς δρόμοισιν συνηψεν.

Ὁ μὲν δὴ ταῦτ' εἰπὼν Ῥωμαία γλώττη, ὑπερμηνεύοντος ἐτέρου¹⁾), παρεθίδου τὸν λόγον τοῖς τῆς συνόδου προέδροις²⁾). Ἐντεῦθεν δ' οἱ μὲν ἀρξάμενοι κατηγεῖντο τοὺς πέλας, οἱ δ' ἀπελογοῦντό τε καὶ ἀντεμέμφοντο. Πλείστον δὲ ταῦθ' ὑφ' ἑκατέρου τάγματος προτεινομένων, πολλῆς τ' ἀμφιλογίας τὰ πρῶτα συσταμένης, ἀνεξικακῶς ἐπηκροῶτο βασιλεὺς τῶν πάν-

Male in Fuk. et Sav. codice legitur εἴη βραβεύειν. [Natum hoc probabilius ex praecedenti βραβεύειν.] — 9) [Μὴ δὴ in Ion. male punctis subnotantur.] — 10) Ἐντεῦθεν ἤδη φέρειν. Longe aliter codex Fuk. in quo locus hic locis ita scribitur: τὰ τῆς ἐν ὑμῖν διαστάσεως αἷτα τοῦ λοιποῦ φέρειν ἀνύσχοισθε. πάντα δὲ σύνδεσμον etc. Atque ita Savilius et Christophorsonus in suis codicibus repererunt. — 11) Ἐπιλύσασθε. Lego cum Christophorsono ἐπιλύσασθαι. Vulgata tamen lectio stare potest, modo post vocem θεράποντες quae paulo ante praecessit, ponatur punctum semiplenum, ut ad oram sui libri notavit Savilius. Certe in codice Regio post vocem θεράποντες posita est media distinctio [Ἐπιλύσασθαι cum Christophorsono et Ion. dedit Zimm., sed male, ut mihi quidem videtur. Locus enim est sanissimus, modo μέλλεται referatur non ad ἐπιλύσασθε sed praecedens πρεσβεύειν: „Nolite cunctari“, scil. suadere omnibus concordiam. Neque vero deinde omissio copulae ante τὰ τῆς ἐν ὑμῖν κ. τ. λ. potest incepta videri sed aptissima. Cf. quae observavi ad Euseb. H. E. X, 4. T. III. p. 220.]

Cap. XIII. 1) [Ταῦτ' εἰπὼν Ῥωμαία γλώττη, ὑπερμηνεύοντος ἐτέρου. Minime hoc et simili loco IV, 32. evinci, Constantinum Graece nec loqui nec scribere potuisse, imo ex nostro loco hoc tantum effici, Constantinum in publicis orationibus, ex more veterum probabiliter et populo Romano gratificaturam, Latinam linguam Graecae praetulisse, ex posteriori vero illud modo sequi, Constantinum Latino qui ei erat patrius, quam Graeco sermone scribere maluisse, recte observavit Möller. de fide Euseb. p. 28. Cf. Du Cange praefat. ad Gloss. Graec. p. XI. sq. Neque igitur familiaritas Eusebii cum Constantino quatenus illa in eorum colloquiis cernitur, Eusebio maiorem quandam Latinae linguae peritiam vindicare potest (cf. quae annotavi ad Euseb. H. E. I, 13. T. I. p. 80.) et Constantinum Latine tantum idque cum hominibus Graecis locutum esse ne credamus, impeditur vel huius cap. XIII. verba Ἑλληνῶν τε τῇ φωνῇ ὅτι μὴ δὲ ταύτης ἀπαθῶς εἶχε. Cf. II, 23.] — 2) [Παρεθίδου — ὑπόδροις. Vid. Schröckh

των, σχολῆ τ' ἐυτόνῳ³⁾ τὰς προτάσεις ὑπεδέχτο, ἐν μέρει τ' ἀντιλαμβανόμενος τῶν παρ' ἑκατέρου τάγματος λεγομένων, ἡρέμα συνήγαγε τοὺς φιλονίκως ἐνισταμένους· πρῶτος τε ποιούμενος τὰς πρὸς ἕκαστον ὁμιλίας, Ἑλληνίζων τε τῇ φωνῇ ὅτι μηδὲ ταύτης ἀμαθῶς εἶχε, γλυκερός τις ἦν καὶ ἡδύς, τοὺς μὲν γοῦν πείθων⁴⁾, τοὺς δὲ καταδυσωπῶν τῷ λόγῳ, τοὺς δ' εὖ λέγοντας ἐπαινῶν, πάντας τ' εἰς ὁμόνοιαν ἐλαύνων, εἰσοῦθ' ὁμογνώμονας⁵⁾ καὶ ὁμοδόξους αὐτοὺς ἐπὶ τοῖς ἀμφισβητούμενοις ἀπασὶ κατεστήσατο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Δ'.

Περὶ πίστεως καὶ τοῦ πάσχα, τῆς συνόδου σύμφωνος ἔχθεις.

Ὡς ὁμόφωνον μὲν κρατῆσαι πῶν πίστιν, τῆς σωτηρίου δ' ἰσορτηῆ¹⁾ τὸν αὐτὸν παρὰ τοῖς πᾶσιν ὁμολογηθῆναι καθῶν· ἐκτροῦτο δ' ἦδη καὶ ἐν γραφῇ δι' ὑψημειώσεως ἐκάστων²⁾ τὰ κοινῇ δεδομένα³⁾. Ὡν δὲ πραχθέντων, δευτέραν ταύτην

christliche Kgsch. T. V. p. 354 sq.] — 3) Σχολῆ τε ἐυτόνος. Apud Socratem in lib. I, cap. 5. et apud Nicephorum legitur ἐυτόνῳ. Gelasius autem Cyzicenus cap. 28. habet ἐδοκίμασεν. Cum Socrate consentiunt codex Fuketianus et schedae Regiae. — 4) Τοὺς μὲν γοῦν πείθων. Apud Socratem et Gelasium ac Nicephorum legitur τοὺς μὲν συμπίθων. Sed codex Regius praefert τοὺς μὲν πείθων. [Ion. et MS. Steph. τὰς μὲν πείθων.] — 5) Εἰσοῦθ' ὁμογνώμονας. In Gelasio legitur ὥς ὅτι, quod idem est.

Cap. XIV. 1) [Τῆς σωτηρίου ἰσορτηῆς. Cf. Socrat. H. E. I, 8. Sozom. I, 21. Epiphani. haeres. LXXIX. *Beverog.* annot. ad can. concil. Nic. I. p. 189.] — 2) [Δι' ὑψημειώσεως ἐκάστων. Vid. Schröckh KG. T. V. p. 388.] — 3) Τὰ κοινῇ δεδομένα. Id est, fidei formula et canones cum epistola synodica. Haec enim omnia singulorum episcoporum subscriptionibus firmata sunt. [Cf. Vales, ad Theodoret. H. E. I, 13. p. 43. ed. Read.] Qui praeter haec tria, putant etiam acta Nicaenae synodi scriptis esse mandata, ii vehementer falluntur. Quippe Eusebius discrete testatur, nihil scriptis traditum fuisse, praeter ea quae ex communi consilio decreta fuerant: eaque omnium subscriptionibus roborata fuisse dicit. Baronius quidem ad annum Christi 325. cap. 62. acta a synodo Nicaena scripta fuisse dixit, idque ab Athanasio in libro de synodis discrete scribi affirmavit. Sed Baronium decepit Latina interpretatio, quae sic habet Tomo I, pag. 873.: *Quod si ad hanc rem usus synodi desideratur, supersunt acta patrum, nam neque haec in parte negligentes fuere qui Nicaeae convenerunt, sed ita accurate scripserunt etc.* In Graecis vero nulla actorum fit mentio. Sic enim legitur: *Ἰσὶ τὰ τῶν πατέρων*, id est, *supersunt patrum scripta*, fides scilicet et canones et synodicae. Est et alius Athanasii locus in epistola de decretis Nicaenae synodi pag. 250. ex quo manifeste colligitur nulla fuisse acta. Sic enim loquitur: *Quando quidem, inquit, tua dilectio ea nosse desiderat quae in synodo gesta sunt, minime cunctatus sum, sed statim tibi significavi quaecumque ibi acta sunt etc.* Quod si acta a notariis excerpta fuissent, satis habuisset Athanasius acta illa ad amicam suam transmittere. [Cf. Tillémont. *mémoires* T. VI. P. III. p. 950 sqq.]

ἴκην ἄρασθαι εἰπὼν βασιλεὺς κατὰ τοῦ τῆς ἐκκλησίας ἐχθροῦ,
ἐπιτίκιον ἑορτὴν τῷ θεῷ συνετέλει.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Ε'.

Ὅπως τοῖς ἐπισκόποις ἀντασιαθῆ. Κωνσταντῖνος εἰκοσαε-
τηρίδας οὔσης.

Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ αὐτῷ καὶ τῆς βασιλείας εἰκοσαετῆς
ἐληρουῦτο χρόνος^{*)}. ἐφ' ᾧ πάνδημοι μὲν ἦγοντο πανηγύρεις
ταῖς λοιποῖς ἔθνεσι, ταῖς δὲ γε τοῦ θεοῦ λειτουργοῖς, εὐωχίας
αὐτὸς ἐξῆρχε βασιλεὺς, συμποσιάζων εἰρηνεύσασα, καὶ οἶονεὶ
θυσίαν ταύτην ἀποδιδούς ἐμπρέπουσαν τῷ θεῷ δι' αὐτῶν.
οὐδ' ἀπελείπετό τις ἐπισκόπων βασιλικῆς ἐστίασιως. Κρεῖττον
δ' ἦν παντὸς λόγου τὸ γινόμενον. Δορυφόροι μὲν γὰρ καὶ

Cap. XV. 1) *Εἰκοσαετῆς ἐληρουῦτο χρόνος.* Haec benigne interpre-
tanda sunt. Neque enim vicesimus annus imperii Constantini adhuc erat
absolutus, immo vixdum inchoatus. Quippe vicesimus annus principatus
Constantini coepit a die 8. Cal. Aug. Paulino et Iuliano cosa, qui est annus
trecentessimus vicesimus quintus natalis dominici. Concilium autem Nicae-
num celebratum est vicesima die mensis Maii iisdem cosa., ut scribit So-
crates in cap. 9. lib. primi, seu potius die 13. Calendas Iulii, mensis Desii,
qui a Romanis Iunius dicitur, die 19. ut legitur in actis concilii Chalcedo-
nensis, et in chronico Alexandrino, et in collectione Cresconiana. Quod
quidem verius puto. Nam si concilium Nicaenum vicesimo die mensis
Maii congregatum esse ponamus, nimis angustum relinquetur spatium ad
eas res gerendas quas Constantinus post debellatum Licinium gessit. Ultimo
proelio ad Chalcedonem victus est Licinius anno Christi 324. die 15. Cal-
endas Octobres, ut scribitur in fastis Idatii et in chronico Alexandrino.
Sequenti die Licinius qui Nicomediam se receperat, Constantino victori se
dedidit. Post haec Constantinus Nicomediam ingressus est: qua in urbe
dum moraretur, atque in orientis partes progressi festinaret, nuntium accepit
de Alexandrinae ecclesiae totiusque Aegypti discidio ob Arii dogma et
Meletianorum turbas, ut ipsemet scribit in epistola ad Alexandrum et
Arium. [Vid. II, 72.] Ae primo quidem Hosium cum literis suis Alexan-
driam misit, qui eos tumultus auctoritate sua componeret. Verum Hosius
cum aliquandiu moratus esset Alexandriae, re infecta ad Constantinum re-
versus est. Quae quidem omnia breviori quam trium mensium spatio per-
fici minime poterant. Porro Constantinus cum malum quotidie ingra-
vescere cerneret, generale episcoporum concilium convocare decrevit, ut
eo modo ecclesiae pacem restitueret. In eam rem veredarios seu agentes
in rebus per omnes provincias direxit, qui episcopos Nicaeam Bithyniae
convocarent. Ponamus igitur veredarios mense Martio Imperatoris literas
ad singulos episcopos pertulisse. Vix credibile est, episcopos ab ultimis
usque tam orientis quam occidentis regionibus ante Iulianum mensem in Bi-
thyniam venire potuisse, praesertim cum terrestri itinere, non autem navi-
gatione eo delati sint, ut tradit Eusebius in cap. 6. Graeci dominicam
septimam post pascha, eam scilicet quae pentecosten proxime antecedit,
vulgo vocant κυριακὴν τῶν ἁγίων πεντήκων, seu τῶν ἁγίων τριακοσίων δέκα
καὶ ὀκτὼ θεοφόρων τῶν ἐν Νικαίᾳ, ut discimus ex typico monasterii sancti
Sabae. [Cf. supra c. X. not. * Sozomen. I. cap. ext. Diacaph. VIII, 26. Ματθῶ

ὀπλίταις ²⁾ γυμναῖς ταῖς τῶν ξιφῶν ἀκμαῖς ἐν κύκλῳ τὰ πρό-
 θυρα τῶν βασιλείων ἐφρουροῦν, μέσοι δὲ τούτων ἀδείεις οἱ τοῦ
 θεοῦ δέβαιοι ἀνθρώποι, ἐνδοξαῖα τ' ἀνακτόρων ἐχώρουν.
 Εἶθ' οἱ μὲν αὐτῷ συνανεκλήοντο ³⁾, οἱ δ' ἀμφὶ τὰς ἐκατέρων ⁴⁾
 προσανεπαύοντο κλιμάδας. Χριστοῦ βασιλείας ἔδοξεν ἂν τις
 φαντασιουῖσθαι εἰκόνα ⁵⁾, ὄναρ τ' εἶναι ἀλλ' οὐχ ὕπαρ τὸ
 γινόμενον ⁶⁾.

Leben Constantins p. 369.] — 2) Δορυφόροι καὶ ὀπλίται. Sic paulo supra
 utroque iunxit, cum de Constantini in synodum ingressu diceret. Δορυ-
 φόροι sunt hastati, seu protectores qui hastas gestabant. Certe Themistius
 in oratione ad Iovianum imperatorem, ἀιχμοφόρον illum in Persidem pro-
 loctum esse scribit, id est, protectorem domesticum, ut ex Anm. Mar-
 cellino cognoscimus. Ὀπλίται vero sunt scutati, milites scilicet qui erant
 sub magistro militum praesentali. — 3) Οἱ μὲν αὐτῶν συνανεκλήοντο.
 Scribendum est αὐτῷ, ut videtur legisse Christophorus. Confirmat hanc
 emendationem Theodoretus lib. I. cap. 11. his verbis quae hunc Eusebii
 locum mirifice illustrant: πολλὰς δὲ σιβήδας ἐντραπισθῆναι κειύσας, κατὰ
 τοῦτον εἰστίσασιν ἅπαντας, τοὺς μὲν ἀξιώτεροισι ὁμοτραπισθῆναι λαβῶν, τοὺς δὲ
 ἄλλοις διελὼν εἰς τὰς ἄλλας. Non poterat melius scholion apponi verbis
 Eusebianis. Quas Eusebius κλιμάδας dixerat (sic enim legendum est
 [pro κλιμάδας Steph. Cf. Dorville ad Charit. p. 124.] ex codice Regio et
 Fuketiano), Theodoretus vocat σιβήδας, id est, stibadia seu accubita.
 Interpres Nicephori toros vertit, male. Nec rectius interpres Theodoretus
 sedes. Suidas σιβῆς, χαμμοκλίσιον, ἀκρονβίτον etc. Scholiastes Iuvenalis
 ad satyram V.: *Apud veteres, inquit, accubitorum usus non erat, sed
 in lectulis discumbentes manducabant.* In codice Fuk. diserte scribitur
 οἱ μὲν αὐτῷ. — 4) Ἀμφὶ τὰς ἐκατέρων. Scribendum puto ἐξ ἐκατέρων.
 Qua emendatione nihil certius. Ait Eusebius ex utraque parte aulae regiae
 disposita fuisse stibadia, in quibus episcopi discumberent, ipsum vero
 imperatoris stibadium in medio fuisse, in quo ipse una cum honoratioribus
 episcopis accubebat. Eodem plane modo in synodo Nicaena, subsellia
 quidem erant utrinque disposita in quibus episcopi residebant, imperator
 autem ipse medius inter duos consistentium ordines in sella aurea residebat.
 Simile fuit Constantinopoli tribunal novemdecim accubitorum, ad huius
 Constantiniani convivii, ut eequidem arbitror, similitudinem institutum. —
 5) [Χριστοῦ βασιλείας — εἰκόνα. Vid. Möller. de fide Eus. p. 57.: „Re-
 dolent sane haec verba chiliasticas potius quam christianas de regno
 Christi notiones, cum vero constet Eusebium ab illis alias fuisse im-
 munem, rectius ineptam istam phrasin interpreteris, si cerebrum illius,
 calamitatibus magis quam honoribus episcoporum videndis inde a puero
 aduerti, tantas adulantis Caesaris blanditias sufferre non potuisse,
 tibi persuadeas.“ Cf. I, 42. 44. III, 33. 46. de martyr. Pal. c. XI p. 136
 sq.] — 6) [ὄναρ τ' εἶναι — τὸ γινόμενον recte vertit Val : „resque ipsa
 somnio quam veritati proprius videbatur“ et Stroth.: „als wenn der ganze
 Vorfall mehr einem Traum als einer wirklichen Begebenheit
 ähnlich wäre.“ Fundus locutionis est in Homer. Odys. XIX, 546 sq.

Θύρασι, Ἰακρίον κοίτην τηλεκλειτοῖο

οὐκ ὄναρ ἀλλ' ὕπαρ ἐσθλόν, ὃ τοι τετελεσμένον ἴσται.

Ad quem locum Scholiastes: ὕπαρ τὸ μὲθ' ἡμέραν φαινόμενον ἐνύπνιον et
 Eustathius: Ἀντικείμετα τὸ ὄναρ καὶ τὸ ὕπαρ, καὶ γίνεται ὄναρ μὲν παρὰ τὸ
 ὄν καὶ τὸ αἶψον, ὕπαρ δὲ παρὰ τὸν ὕπνον καὶ τὸ αἰεῖν, ἔνα εἰς ὕπαρ μὲν
 ἵπνον ἄριστ' διὰ τὴν ἐγγήγορον, ὡς οἰοεῖ ὕπαρ, ὄναρ δὲ παρὰ τὴν τοῦ ὄντος
 ἄριστ'. φαντασιὰ γὰρ τὰ καθ' ὕπνον, οὐκ ἐν ἐτόνητι. Cf. verba: φαν-
 τασιοῦσθαι εἰκόνα et Villosion. ad Apollonii Lexic. p. 668. edit.

Κ Ε Θ Α Α Ι Ο Ν Ι ζ'.

Χαρίσματα επισκόποις, καὶ γράμματα πρὸς τοὺς πάντας.

Ἐπεὶ δὲ λαμπρῶς τὰ τῆς εὐαγγελίας προὐχώρει, ἔτι καὶ τοῦτο βασιλεὺς δεξιούμενος τοὺς πάντας προσετίθει, μεγαλοψύχως ἑαστον κατὰ τὴν πρέπουσαν ἀξίαν τοῖς παρ' αὐτοῦ τιμῶν ξενίοις. Τῆς δὲ συνόδου ταύτης, καὶ τοῖς μὴ παροῦσι τὴν μνήμην δι' οἰκείου παρεδίδου γράμματος¹⁾, ὃ δὴ καὶ αὐτὸ, ὡς περ ἐν στήλῃ, τῆδε ἰὺ περὶ αὐτοῦ συναΐφω διηγήσει, τοῦτον ἔχον τὸν τρόπον.

Toll. Dio Chrysost. orat. XX. Vol. I. p. 496. ed. Reisk. *ἔσονται γὰρ μὴν ἐκ τῶν δευεργάτων τούτων ἀποβαίνει καὶ ἕναρ αὐτοῖς τὸ φανλοῦσθαι καὶ ἐπιπέτατα* Quod ipse Dio interpretatur p. 498. *εἰ μὴν οὖν αὐτὸ τοῦτο βωκόλος καὶ ἰδιώτης ἐτύγγανον ὄν, οὐδὲν ἄν πρῶγμα ἀπήτησεν ἐκ τοῦ τοσούτου ὀνείρατος.* Et p. 500. *πολλῶν ἐκ τινος ἐν θυμῷματος ψευδοῦς καὶ ἄδύνατος ἀποσῆται πρῶγμα ἀληθείας.* Zusim. hist. V, 38, 8. ed. Reitem. *πολλῶν μὴν ἐπιφοβήσεν ὄναρ αὐτῆ καὶ ἕναρ, τὸν ἐπόμειον θανάτου προμνηνόν·* id est, saepenumero quiddam ei se tum *quiescenti tum vigilantī* offerebat, quod mortem imminentem ei denuntiaret, ut recte vertit interpret. Origenes contra Cels. I, 46. *πολλοὶ ὡς περ ἄκοιτες προσεληλυθασι Χριστιανισμῷ, πνεύματος τινος — φαντασιώσατος αὐτοῦς ἕναρ ἢ ὄναρ.* Et c. 48.: *ἡμεῖς γὰρ τὸν λόγον, δση δύναμις, ἡμῖν παραστήσομεν, λέγοντες ὅτι ὡς περ ὄναρ πεπίστευιαι πολλῶς πεφαντασιώσασθαι, τινὰ μὲν θεϊότατα, τινὰ δὲ περὶ μελλόντων βιωτικῶν ἀταγγέλλοντα, ἔτι σαφῶς, ἔτι καὶ δὴ (leg. δι') αἰνιγμάτων, καὶ τοῦτ' ἔναργίς ἐστι παρα τοῖς παραδειγμαμένοις πρόνοιαν· οὕτω τί ἄποπον, τὸ τυποῦν τὸ ἡγεμονικὸν ἐν ὀνείρω δύνασθαι αὐτὸ τυποῦν καὶ ἕναρ πρὸς τὸ χρησίμος τῷ ἐν ᾧ τυποῦται, ἢ τοῖς παρ' αὐτοῦ ἀκουσομένοις; Marinus vit. Procli c. XXXII. p. 25 sq. ed. Boissonad. Minus usitatum est quod habet Iamblich. vit. Pythagor. c. XVI. p. 148. ed. Kiessling. ἕναρ τε καὶ κατὰ τοὺς ἕπονους.]*

Cap. XVII. 1) [Τῆς δὲ συνόδου ταύτης, — γράμματος. Litterae ipsae Constantini quas statim subiicit Eusebius, in iis non nisi de lite paschatis in synodo Nicaena diremta Constantinum retulisse ostendunt. Nam caput illud fidei de quo in synodo Nicaena actum sit, vix verbo et quam maxime in universum tangit litterarum initio Constantianus. Vid. cap. XVII. init. Itaque verba τῆς συνόδου ταύτης angustiori sensu dicta esse statuendum erit. Simili ratione de verbis tituli cap. XVII. ταῖς ἐκκλησίαις et ipsius Eusebii cap. XX. Ταύτης βασιλεὺς τῆς ἐπιστολῆς ἰσοδυναμοῦσαν γραφίην ἐφ' ἑκάστης ἐπαρχίας διεπέμπετο, indicandum est. Vid. Tillemont. memoires T. VI. P. III. p. 752.: „quoique, selon le titre, elle (epistola Constantini) s'adresse généralement aux Eglises, et que meisme Constantin en ait envoyé des copies par toutes les provinces, il est néanmoins visible qu'elle ne parle qu'à celles qui celebrent le Pasque avec les Juifs, s'est-à dire à celles de Syrie, de Mesopotamie, et peut-estre encore de Cilicie.“ Cf. Socrat. I, 9. V, 22. Theodoret. I, 10. Mansi collect. concil. T. II. p. 922. Quod si quis interpretando minus velit Eusebii verba et illius qui capitis titulos confecit, conciliare cum Constantini litteris, utrumvis levius errasse concedendum erit, id quod non minus facile fieri potuit. Cf. Valerius ad II, 25. not. 3. et nos ad Euseb. H. E. VII, 21. not. 2.]

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΙΖ'.

Κωνσταντινίου πρὸς τὰς Ἐκκλησίας περὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ
συνόδου.

Κωνσταντῖνος βασιλεὺς ταῖς ἐκκλησίαις.

„Πείραν λαβὼν ἐκ τῆς τῶν καινῶν εὐκραξίας, ὅση τῆς
θείας δυνάμεως πέφυκα χάρις, τοῦτον πρὸ γε πάντων ἔκρινε
εἶναι μοι προσήκειν σκοπὸν¹⁾, ὅπως παρὰ τοῖς μακαριωτάτοις
τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας πλήθεισι πιστοῖς μία καὶ εἰλικρινὴς
ἀγάπη, ὁμογνώμων τε περὶ τὸν παγκρατῆ θεὸν εὐσέβεια τηρη-
ται. Ἄλλ' ἐπειδὴ τοῦτ' οὐχ οἶόν τ' ἦν ἀκλινῆ καὶ βεβαίαν
καίειν λαβεῖν, εἰ μὴ εἰς ταὐτὸ πάντων ὁμοῦ, ἢ τῶν γούν
πλειόνων ἐπισκόπων συνελθόντων, ἐκάστου τῶν προσηκότων
τῇ ἀγιωτάτῃ θρησκείᾳ διακρίσις γένοιτο, τούτου ἕνεκεν πλεί-
στον ὄσων συναθροισθέντων, αὐτὸς δὲ καθάπερ εἰς ἕξ ὑμῶν
ἐτύχχανον συμπαρῶν (οὐ γὰρ ἀρνησαίμην ἂν, ἐφ' ᾧ μάλιστα
χάρις, συνθεράπων ὑμέτερος πεφυκέναι), ἄχρι τοσούτου ἅπαντα
τῆς προσηκούσης τετύχηκεν ἐξετάσεως, ἄχρισ οὐ ἢ τῶ πάντων
ἐφόρῳ θεῷ ἀρέσκουσα γνώμη, πρὸς τὴν τῆς ἐνότητος συμφω-
νίαν²⁾ εἰς φῶς προήχθη, ὡς μηδὲν εἶτι πρὸς διχόνοιαν ἢ πίστει
ἀμφισβήτησιν ὑπολείπεσθαι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΙΗ'.

Τοῦ αὐτοῦ περὶ συμφωνίας τῆς τοῦ πάσχα ἑορτῆς, καὶ
κατὰ Ἰουδαίων.

Ἐνθα καὶ περὶ τῆς τοῦ πάσχα ἀγιωτάτης ἡμέρας γενο-
μένης ζητήσεως, ἔδοξε κοινῇ γνώμῃ¹⁾ καλιῶς ἔχειν, ἐπὶ μιᾷς

Cap. XVII. 1) [Ἐκρινε μοι προσήκειν σκοπὸν Ion. Si quid video; προσήκειν ut glossema praecedentis εἶναι μοι delendum est. Quanquam cf. I, 16. not. 4. Paulo post pro ἀγιωτάτῃ θρησκείᾳ Ion. ἀ. ἐκκλησία] — 2) Παρὰ τὴν τῆς ἐνότητος συμφωνίαν. Rectius apud Theodoretum et Nicephorum legitur πρὸς τὴν etc. [De verbis praecedentibus οὐ γὰρ ἀρνησαίμην — πεφυκέναι vid. Excurs. IV.]

Cap. XVIII. 1) Ἐδοξε κοινῇ γνώμῃ. Haec verba Constantini respexisse videtur Athanasius, cum in libro de synodis Arimini et Seleucia pag. 873. notat, aliter locutus esse patres synodi Nicaenae in expositione fidei, aliter in definiendo paschae die. Nam in hoc quidem negotio usi sunt verbo ἔδοξε, id est, placuit. In expositione autem fidei nequaquam dixere

ἡμέρας πάντας τοὺς ἀπανταχοῦ ἐπιτελεῖν. Τί γὰρ ἡμῖν κάλιον, τί δὲ σεμνότερον ἐπιφέρειν ἑαυτοῖς, τοῦ τὴν ἑορτὴν ταύτην παρ' ἧς τὰς τῆς ἀθανάσιας εἰλήφραμεν ἐλπίδας, μὴ τάξει καὶ φανερωῶ λόγῳ παρὰ πᾶσι ἀδιαπτώτως φυλάττεσθαι; Καὶ πρῶτον μὲν ἀνάξιον ἰδοῦσιν εἶναι, τὴν ἀγιοτάτην ἐκείνην ἑορτὴν τῇ τῶν Ἰουδαίων ἐπομένους συνηθεῖα πληροῦν· οἱ τὰς ἑαυτῶν χεῖρας ἀθεμίτω πλημμελήματι χράναντες, εἰκότως τὰς ψυχὰς οἱ μικροὶ τυφλώττουσιν. Ἐξέστι γὰρ τοῦ ἐκείνων ἔθους²⁾ ἀποβληθέντος, ἀληθεστέρῃ τάξει, ἢ ἐκ πρώτης τοῦ πάθους ἡμέρας ἄχρι τοῦ παρόντος ἐφυλάξαμεν, καὶ ἐπὶ τοὺς μέλλοντας αἰῶνας τὴν τῆς ἐπιτηρήσεως ταύτης συμπλήρωσιν ἐτελείεσθαι. Μηδὲν τοίνυν ἴστω ἡμῖν κοινὸν μετὰ τοῦ ἐχθίστου τῶν Ἰουδαίων ὄχλου. Εἰλήφραμεν γὰρ παρὰ τοῦ σωτῆρος ὁδὸν ἑτέραν³⁾ πρόκειται δρόμος τῇ κερωτάτῃ ἡμῶν θρησκείᾳ καὶ νόμιμος καὶ κρείων⁴⁾). Τούτου συμφώνως ἀντιλαμβανόμενοι, τῆς αἰσχρᾶς ἐκείνης ἑαυτοὺς συνειδήσεως⁵⁾ ἀποσπάσωμεν, ἀδελφοὶ τιμιώτατοι. Ἔστι γὰρ ὡς ἀληθῶς ἀτοπώτατον, ἐκείνους αὐχεῖν, ὡς ἄρα παρεκτός τῆς αὐτῶν διδασκαλίας ταῦτα φυλάττειν οὐκ εἴημεν ἱκανοί. Τί δὲ φρονεῖν ὀρθὸν ἐκείνοι δυνήσονται, ὅτε μετὰ τὴν κυριοκτονίαν τε καὶ παιροκτονίαν ἐκείνην ἐκστάντες τῶν φρονῶν, ἄγονται οὐ λογισμῶ τινι, ἀλλ' ὁρμῇ ἀκατασχέτῳ, ὅποι δ' ἂν αὐτοὺς ἡ ἔμφυτος αὐτῶν ἀγάγη μαρία. Ἐκείθεν οὖν τοίνυν κἂν τούτῳ τῷ μέρει τὴν ἀλήθειαν οὐχ ὁρᾶσιν, ὡς δὴ κατὰ τὸ πλεῖστον αὐτοὺς πλανωμένους τῆς προσηκούσης ἐπανορθώσεως⁶⁾, τῷ αὐτῷ ἔτι δεύτερον τὸ πάσχα ἐπιτελεῖν⁶⁾.

placuit, sed ita credit sancta et universalis ecclesia. Certe verbum ἰδοῦσε quod refert Athanasius, non reperitur in epistola synodica, sed in hac tantum epistola Constantini, quam pro synodica habitam fuisse non immerito quis possit suspicari. [Praeterea ad h. l. vid. Augusti Denkwürdigkeiten T. II. p. 28 sqq. Cf. Euseb. H. E. IV, 14. V, 23. et Addenda T. III. p. 560.] — 2) Τοῦ ἐκείνου ἔθους. Lego ἴθους cum Christophorsono et Grutero. Idem mendum notavimus in historia ecclesiastica. Certe in schedis Regiis et in libro Savillii ἴθους prescriptum est. [Ἔθους praecunte Zimm. scripsi. Cf. cap. XIX. not. 1. hist. eccl. IX, 9. not. 19. IX, 10. not. 11. Socrat. H. E. I, 9. p. 32. edit. Reading. Mox ἄχρι καὶ τοῦ ἰον.] — 3) Καὶ νόμιμος καὶ κρείων. Apud Gelasium et Nicephorum legitur καὶ νόμος κρείων. Socrates tamen ac Theodoretus vsigantam lectionem tuerentur. — 4) Αἰσχρᾶς ἐκείνης συνειδήσεως. Nam qui cum Iudaeis pascha dominicum celebrant, conscii videntur esse sceleris quod Iudaei adversus dominum admiserunt. At Christophorsonus σηκείθειαν veritū opinionem, cui non accedo. — 5) Τῆς προσηκούσης ἐπανορθώσεως. Socrates, Theodoretus, Gelasius ac Nicephorus habent ἀπὸ τῆς προσηκούσης ἐπανορθώσεως, quod non probo. Recte enim dicitur πλημμελήματι τῆς ἐπανορθώσεως. — 6) Τῷ αὐτῷ ἔτι δεύτερον τὸ πάσχα ἐπιτελεῖν. Cum neomenia paschalis Iudaeorum a die quinto mensis Martii inciperet,

Τίτος χάρον ὅ) τούτοις ἐπέμεινα, οὐκ δευτὴν πλάνην νοσεῖν ἀμολόγηταις. Δεύτερον γὰρ τῷ ἐν ἑαυτῷ οὐκ ἂν ποτε ποιεῖν ἀνεξόμεθα. Ἄλλ' εἰ καὶ ταῦτα μὴ προὔκειτο, ἀλλὰ δὴ τὴν ἡμετέραν ἀγγίνοιαν ἐχρῆν καὶ διὰ σπουδῆς καὶ δι' εὐχῆς ἔχειν πάντοτε, ἐν μηδεμιᾷ ὅ) τὸ καθαρὸν τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ποιικνεῖν δοκεῖν ἀνθρώπων ἔθεισι παγκάκων. Πρὸς τούτοις πᾶσι πᾶσι πάρεστε συνορᾶν, ὡς ἐν τηλικούτων πράγμασι καὶ τοιαύτη θρησκείας ἐορτῇ διαφωνίαν ἄρχειν, ἐστὶν ἀθέμιτον. Μίαν γὰρ ἐορτὴν τὴν τῆς ἡμετέρας ἐλευθερίας ἡμέραν, τουτέστι τὴν τοῦ ἀγιοτάτου πάθους, ὃ ἡμέτερος παρίδωκε σωτήρ, καὶ μίαν εἶναι τὴν καθολικὴν αὐτοῦ ἐκκλησίαν βεβούληται, ἧς εἰ καὶ ταμάλιστα εἰς πολλοὺς καὶ διαφοροὺς τόπους τὰ μέρη διήρηται, ἀλλ' ὅμως ἐν πνεύματι, τουτέστι τῷ θεῷ βουλήματι, θάλπειται. Λογισάσθω δ' ἡ τῆς ἡμετέρας ὁσιότητος ἀγγίνοια, ὅπως ἐστὶ δεινὸν τε καὶ ἀπρεπές, κατὰ τὰς αὐτὰς ἡμέρας ἐτέρους μὲν ταῖς νηστείαις σχολάζειν ὅ), ἐτέρους δὲ συμπόσια συντελεῖν, καὶ μετὰ τὰς τοῦ πάσχα ἡμέρας, ἄλλους μὲν ἐν ἐορταῖς καὶ ἀνέσεσιν ἐξετάζεσθαι, ἄλλους δὲ ταῖς ὀρισμέναις

et tertio Aprilis clauderetur, hinc fiebat aliquando ut eorum pascha ante aequinoctium inciperet. Ita duplex pascha eodem anno celebrabant, si annum intelligas so arem ac Iulianum, a verno scilicet aequinoctio huius anni ad sequentis anni vernalis aequinoctium. Idem ait Ambrosius in epistola ad episcopos Aemiliae, ubi scribit Iudaeos interdum mense duodecimo pascha celebrasse, id est, iuxta Latinos vel Orientales. Neque enim Iudaei mense illo qui apud ipsos erat duodecimus, pascha unquam celebrabant, sed decima quarta die primi mensis. Porro haec iteratio quam Iudaeis obiicit Constantinus, nequaquam magni momenti mihi quidem videtur. Idem enim retorquere poterant Iudaei adversus Christianos; eos scilicet uno eodemque anno bis pascha celebrasse, si annum vertentem intelligamus. Ponamus enim hoc anno pascha celebrari decimo Calendas Maias: sequente anno citius celebretur necesse est. Atque ita duplex pascha intra unius anni vertentis curriculum apud Christianos occurrit. Quod tamen non eveniet, si annum numeraveris ab aequinoctiali cardine ad alterius anni vernalis aequinoctium. Vide Epiphanium in haeresi LXX. quae est Audianorum pag. 824. et animadversiones D. Petavii. Cui iunge cap. 3. Aegidii Bucherii de paschali Iudaeorum cyclo. — 7) Τίτος χάρον. Apud Theodoretum et Nicephorum legitur τίτος οὖν χάρον. Sic etiam Socrates et Gelasius. [Τίτος οὖν χάρον Zimm. οὐκ οὖν τίτος χάρον Ion.] — 8) [Ἐν μηδεμιᾷ Val. vertit: „in ullius rei similitudine“ Stroth.: „in keinem Stück.“ Supplendum erit, si sanum est ἐν μηδεμιᾷ, vocabulum ὁδῶ. Cf. Zoune ad Viger. p. 430. edit. Herm. Sed Ion. Zimm. ἐν μηδεμιᾷ προφάσει.] — 9) Ἐτέρους μὲν ταῖς νηστείαις σχολάζειν. Intelligit caput ieiunii, quod alio tempore a Quartodecimana, alio a reliquis Christianis inchoabatur. Certe de capite ieiunii haec accipienda esse, docent quae sequuntur de diebus post pascha. Alioqui superflua esset repetitio. Si quis tamen de fine ieiunii quadragesimalis haec intelligere inallit, non repugnabo. Vide Chrysostomum in homilia κενότατος eos qui primo pascha ieiunabant, pag. 714.

ἐκδεσθῆσθαι νησιτείας. Διὰ τοῦτο γυνὴ τῆς προσηκούσης ἐπα-
ορθώσεως τυχεῖν, καὶ πρὸς μίαν διατύπωσιν ἀγεσθαι τοῦτο ἡ
θεία πρόνοια βούλεται, ὡς ἔγωγ' ἅπαντας ἠγοῦμαι συνορθῆν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Θ'.

Παράλυσαις εξακολουθεῖν μᾶλλον τῇ πλείστω τῆς οἰκου-
μένης μέρει.

"Ὅθεν ἐπειδὴ τοῦθ' οὕτως ἐπανορθοῦσθαι προσῆκεν, ὡς
μηδὲν μετὰ τοῦ τῶν πατροκτόνων τε καὶ κυριοκτόνων ἐκείνων
ἔθους¹⁾ εἶναι κοινὸν, ἔστε δὲ τάξεις εὐπρεπῆς, ἦν πᾶσαι αἱ τῶν
δυτικῶν τε καὶ μεσημβρινῶν καὶ ἀρκτέων τῆς οἰκουμένης
μερῶν παραφυλάττουσιν ἐκκλησίαι, καὶ τινες τῶν κατὰ τὴν
ἐφ' ἂν τόπων, τούτου ἔνεκεν²⁾ ἐπὶ τοῦ παρόντος καλῶς ἔχειν
ἅπαντες ἠγήσαντο· καὶ αὐτὸς δὲ τῇ ὑμετέρα ἀγγιλοῖα ἀρέσειν
ὑπεσχόμεν, ἴν' ὅπερ θ' ἂν κατὰ τὴν τῶν Ῥωμαίων πόλιν τε
καὶ Ἀφρικὴν, Ἰταλίαν τε ἅπασαν, Αἴγυπτον, Σπανίαν, Γαλ-
λίαν, Βριτανίαν, Λιβύαν³⁾, ὅλην Ἑλλάδα, Ἀσιανὴν τε διοί-
κησιν καὶ Ποντικὴν⁴⁾, καὶ Κιλικίαν, μᾶ καὶ συμφώνῳ φυ-
λάττεται γνώμη, ἀσμένως τοῦτο καὶ ἡ ὑμέτερα προσδέξηται
σύνεσις, λογιζομένη ὡς οὐ μόνον πλείων ἐστὶν ὁ τῶν κατὰ
τοὺς προειρημένους τόπους ἐκκλησιῶν ἀριθμὸς, ἀλλὰ καὶ ὡς
τοῦτο μάλιστα κοινῇ πάντας ὁσιώτατόν ἐστι βούλεσθαι, ὅπερ
καὶ ὁ ἀκριβὴς λόγος⁵⁾ ἀπαιτεῖν δοκεῖ, καὶ οὐδεμίαν μετὰ τῆς
Ἰουδαίων ἐπισημίας⁶⁾ ἔχειν κοινωνίαν. Ἴνα δὲ τὸ κεφαλαιωδέ-

Cap. XIX. 1) [*Ἔθους* male Val. Ipse recte vertit: „illorum —
consuetudine“ et Stroth.: „mit der Weise jener.“ Ἔθους recte Ion. Zimm.
Cf. cap. XVIII. not. 2] — 2) *Ὅν ἔνεκεν*. Apud Socratem, Theodoretum,
Gelasium ac Nicephorum legitur: *ὅν ἔνεκεν*. Melius tamen esset *τούτων*
ἔνεκεν, vel *τούτου* ut supra. In manuscripto codice Fuketii scribitur *τούτου*
ἔνεκεν, neque aliter in Turnebi libro. — 3) *Λιβύας*. Transposita hic esse
vocalia nemo non videt. Rectius itaque apud Gelasium Cyzicenum legitur
Βριτανίας, Αἴγυπτόν τε καὶ Λιβύας. Socrates vero habet *Λιβύην*, quod
magis probō. — 4) [*Ἀσιανὴν — Ποντικὴν*. Cf. *Marca de concord. sa-*
cerdot. et imp. I, 3, 8. p. 17.] — 5) *Ἀκριβὴς λόγος*. Apud Theodoretum
et Gelasium Cyzicenum legitur *λογισμὸς*, quod mihi certe non displicet;
ut *λογισμὸς* idem sit ac *ψηφισμὸς*, id est, diligens supputatio, unde et
computus paschalis est appellatus. Aliter sumitur *ἀκριβὴς λόγος* in epistola
synodica concilii Nicaeni, ubi agitur de causa Meletii. Nam *ἀκριβὴς λόγος*
illuc sumitur pro stricto iure, et opponitur acquitati seu dispensationi.
[Cf. Valesius ad Socrat. H. E. I, 9. p. 27. edit. Reading.] — 6) *Τῆς Ἰου-*
δαίων ἐπισημίας. Perfidi ac periuvi vocantur Iudaei, qui cum nullam praes-
ter deum regem ac dominum agnoscerent, eundem πομπῶς negaverunt, nec

στερον συντόμως εἶπω, κοινῇ πάντων ἤρασε κρίσει, τὴν ἀγνω-
ταίτην τοῦ πάσχα ἑορτὴν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ συντελεῖσθαι.
Οὐδὲ γὰρ πρέπει ἐν τοσαύτῃ ἀγιότητι εἶναι τινα διαφοράν, καὶ
κάλλιον, ἔπισθαι τῇ γνώμῃ ταύτῃ⁷⁾, ἐν ἣ οὐδεμία ἐστὶ ἄλλο-
τριὰς πλάνης καὶ ἀμαρτημάτων ἐπιμείζια.

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ'.

Παραίνεις τοῖς ὑπὸ τῆς συνόδου γραφεῖσι πισθῆναι.

Τούτων οὖν οὕτως ἐχόντων, ἀσμένως δεχέσθε τὴν τοῦ
θεοῦ χάριν καὶ θεῖαν ὡς ἀληθοῦς ἐντολήν· πᾶν γὰρ, εἴ τε δ'
ἂν ἐν τοῖς ἀγίοις τῶν ἐπισκόπων συνεδρίοις¹⁾ πράττεται, τοῦτο
πρὸς τὴν θεῖαν βούλησιν ἔχει τὴν ἀναφοράν. Διὸ πᾶσι τοῖς
ἀγαπητοῖς ἡμῶν ἀδελφοῖς ἐμφανίσαντες τὰ πεπραγμένα, ἦδη
καὶ τὸν προειρημένον λόγον καὶ τὴν παρατήρησιν τῆς ἀγνωστάτης
ἡμέρας ὑποδέχεσθαι τε καὶ διατάττειν ὀφείλετε²⁾, ἐν' ἐπιτάδῳ
πρὸς εἴην πάλας μοι ποθομένην τῆς ὑμετέρας διαθέσεως³⁾
ᾧψιν ἀφίαιμαι, ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ τὴν ἀγίαν μεθ'.

alium se regem habere quam caesarem testati sunt. — 7) Τῇ γνώμῃ ταύτῃ.
Fiat haec verba deerat in editione Rob. Stephani integra linea, quam ex
Soerats, Theodoro, Gelasio ac Nicephoro supplere facillimum fuit hoc
modo: ἐν ἣ οὐδεμία ἐστὶ ἄλλοτριὰς πλάνης καὶ ἀμαρτημάτων ἐπιμείζια. Id
est: eam sequi sententiam, in qua nulla est alieni erroris scelerisque
societas. Hoc est quod supra dixit Constantinus in cap. 18. τῆς ἀλογῆς
δικῆς συνειδήσεως ἀποσπᾶσθαι. Ubi vide quae annotavi. Nam Christo-
phoronus haec nullatenus intellexit. [Verba ἐν ἣ — ἐπιμείζια praecunte
Zimm. in textum recepi.]

Cap. XX. 1) Πᾶν γὰρ δ', τι δ' ἂν ἐν τοῖς ἀγίοις τῶν ἐπισκόπων συνε-
δρίοις. Notanda est haec Constantini sententia de auctoritate iudiciorum
synodaliū. Cui similis est locus alter in epistola eiusdem Constantini ad
episcopos post concilium Arelatense: *Dico enim, ut se veritas habet.*
Sacerdotum iudicium ita debet haberi, ac si ipse dominus residens
iudicet. Nihil enim licet his aliud sentire, vel aliud iudicare, nisi quod
Christi magisterio sunt edocti. [Vid. Münscher Handbuch der Dogmen-
geschichte T. III. p. 29 sqq. Hase iuris ecclesiast. comment. histor. Part.
I. p. 59 sq. Lips. 1828.] — 2) Διατάττειν ὀφείλετε. Ex hoc loco aperte
colligitur, epistolam hanc Constantini scriptam esse ad episcopos qui syno-
do non interfuerant. Inscripta quidem est epistola ad ecclesias. Verum
ecclesiarum nomine antistites intelligendi sunt. In sacerdotibus enim ec-
clesia constat, ut ait Honorius in appendice codicis Theodosiani. — 3)
Τῆς ὑμετέρας διαθέσεως. Haec peculiaris est locutio Christianorum, qui
eam aliquem ex fratribus aut voce aut per literas alloquerentur, *vestram*
caritatem seu *dilectionem* dicere solebant. Nihil frequentius occurrit in
epistolis sanctorum patrum, ut nihil necesse sit exempla congerere. Sic
terte Athanasius in epistola de decretis synodi Nicaenae, cuius locum paulo
ante citavimus, At Christophoronus *διάθεσιν dispensationem* vertit, nec

ὑμῶν εορτὴν ἐπιτελέσαι δυναθῶ, καὶ πάντων ἔνεκεν μεθ' ὑμῶν⁴⁾ εὐδοκῆσω, συνοροῶν τὴν διαβολικὴν ὠμότηκα ὑπὸ τῆς θείας δυναμείας διὰ τῶν ἡμετέρων πράξεων⁵⁾ ἀνηρημένην, ἀκμαζούσης πανταχοῦ τῆς ἡμετέρας πίστεως καὶ εἰρήνης καὶ ὁμοιοῦς. Ὁ θεὸς ὑμᾶς διαφυλάξοι, ἀδελφοὶ ἀγαπητοί.⁶⁾ Ταύτης βασιλεὺς ἐπιστολῆς ἰσοδυναμοῦσαν γραφὴν⁶⁾ ἐφ' ἐκάστης ἐπαρχίας διεπέμπετο, ἐνοπριζέσθαι τῆς αὐτοῦ διανοίας τὸ καθαρώτατον καὶ τῆς πρὸς τὸ θεῖον ὁσίας, παρέχων τοῖς ἐντυγχάνουσι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Α' :

Συμβουλία πρὸς τοὺς ἐπισκόπους ὑποστρέφοντας, περὶ ὁμοιοῦς.

Ἐπειδὴ δὲ λοιπὸν ἡ σύνοδος ἀναλύειν ἤμελλε, συντακτικῆν μὲν τοῖς ἐπισκόποις παρεῖχεν ὁμίλλαν¹⁾, ὁμοῦ μὲν ἅπαντας ὑπὸ

huius loci sensum perspexit. [Cf. *Suicer. thes. T. I. p. 854 sq.* — 4) *Μεθ' ἡδονῆς Cast.*] — 5) *Διὰ τῶν ἡμετέρων πράξεων.* Non dubito quin scribendum sit ἡμετέρων, ut legitur apud Socratem, Theodoretum, Gelasium ac Nicephorum. Certe Constantinus in epistolis suis semper gloriari solet, quod divina maiestas ipsius ministerio tyrannos qui ecclesiam persecuebantur, sustulerit orbemque universum supersticioso daemonum cultu liberaverit. — 6) *Ταύτης τῆς ἐπιστολῆς ἰσοδυναμοῦσαν γραφὴν.* Hunc locum non intellexit Christophorus, ut ex versione eius apparet. Sic enim vertit: *Edictum, quod idem pondus habebat et auctoritatem cum hae epistola, imperator in singulas misit provincias.* Atqui Eusebius nullam edicti mentionem facit, sed tantum epistolae ad episcopos missae. Sed Christophorus *γραφὴν* putavit esse edictum, gravi errore, cum *ἰσοδυναμοῦσα γραφὴ τῆς ἐπιστολῆς* nihil aliud sit quam exemplum epistolae, quod etiam *ἴσον* seu *ἰσοῦνιον* Graeci vocant, nos vulgari idiomate *copiam* appellamus. At igitur Eusebius, Constantinum mississe exemplum huius epistolae in omnes provincias, seu, quod idem est, misisse hanc epistolam eodem exemplo scriptam ad omnes provincias. [Vid. cap. XVI. not. 1.] Porro monendus est lector, huius capitis titulum alieno loco positum esse, cum ad epilogum praecedentis epistolae pertineat, ut nemo non videt. Ponendus est igitur hic titulus supra ante has voces: *τούτων οὖν οὕτως ἔχοντες*, ut habet codex Fuketii.

Cap. XXI. 1) *Συντακτικῆν παρεῖχεν ὁμίλλαν.* Hanc vocem non intellexerunt interpretes. Nam Portesius quidem vertit: *ex composito verba fecit ad episcopos.* Christophorus vero sic interpretatus est: *sermonem apud episcopos de rebus ordine dispensandis instituit.* Atqui *συντακτικῆν παρεῖχεν ὁμίλλαν* nihil aliud est quam *valedixit*. Menander, seu potius Alexander rhetor in capite *περὶ λαλιᾶς* pag. 624. scribit *συντακτικὴν λαλίαν* a sophistis dictam esse orationem, qua scholastici completo studiorum suorum curriculo Athenas descendentes, et in patriam suam reversuri, dolorem suum in abundo testantur: vel cum quis domo discedens, Athenas projectionem instituit. Idem in cap. *περὶ συντακτικοῦ λόγου*, methodum tradit huiusmodi orationum. Ὁ συντακτικὸς, δηλὸς λατίνων ἀνωμίμων ἐπὶ τῷ χωρισμῷ. Id est: qui *valedicit*, prae se fert dolorem ob discessum. Sed et in toto capite passim usurpat *συντακτικῶν* pro *valedicere*. Idque orationis genus ab Homero primum inventum esse dicit, apud quem Ulysses

μίαν συγκαλίεας ἡμέραν, παροῦσι δὲ τὴν πρὸς ἀλλήλους ὑποθέμενος εἰρήνην περισπούδαστον ποιεῖσθαι, τὰς δὲ φιλονεικούς ἔριδας ἐκτρέπεσθαι, μηδὲ βασκαίνειν, εἴ τις εὐδοκιμῶν ἐν ἐπισκόποις φαίνοιτο σοφίας ἐν λόγῳ, κοινὸν δ' ἠγεῖσθαι τὰγαθὸν τῆς ἐνὸς ἀρετῆς, μηδὲ μὴν τῶν μετριωτέρων καταπαρεσθαι τοὺς κρείττους· Θεοῦ γὰρ εἶναι τὸ κριτήριον τῶν ἀληθεῖ λόγῳ κρειττόνων, καὶ τοῖς ἀσθενεστέροις δὲ δεῖν ὑποκατακλίνεσθαι λόγῳ συγγνώμης, τῷ τὸ τέλειον ἀπανταχοῦ σπάνιον τυγχάνειν. Διὸ καὶ ἀλλήλοις δεῖ²⁾ τὰ σμικρὰ πταίουσι συγγνώμην νέμειν, χαρίζεσθαι τε καὶ συγχωρεῖν ὅσα ἀνθρώπινα, περιπολλοῦ τιμωμένων³⁾ τὴν σύμφωνον ἀρμονίαν, ὡς ἂν μὴ πρὸς ἀλλήλους στασιαζόντων, χλεύης αἰτία παρέχεται τοῖς τὸν θεῖον βλασφημεῖν νόμον παρεσκευασμένοις· ὧν μάλιστα τὰ πάντα⁴⁾

Phaeacibus valedicit. At Natalis comes qui Menandrum rhetorem in Latinum sermonem transtulit, *συντακτικὸν λόγον* veritit *adiunctivam orationem*, et verba illa quae citavi δ *συντακτικὸς* interpretatur *adiungens* etc. Quo nihil fingi potest ineptius. Atqui *συντάττεσθαι* Graecis est valedicere. Hesychius *συντάττασθαι*, *ἀσπάζεσθαι*. Sic Eusebius usurpat in fine huius capituli, et in libro I. [cap. 21. ubi cf. Vales.] ubi de morte Constantii Chlori loquitur. Huiusmodi oratio extat Gregorii Nazianzeni, habita in consensu centum et quinquaginta episcoporum, quae *συντακτικὸς λόγος* inscribitur, quod idem est ac *συντακτικὸς*. In hac siquidem oratione Gregorius valedicit ecclesiae Constantinopolitanae. Recte igitur Suidas scribit *συντακτικὸς· συντακτικὸς*. Sed quod idem Suidas addit, Origenem dictum esse *συντακτικόν*, longe fallitur. *Συντάκτης* enim dictus est Origenes teste Epiphonio, non *συντακτικὸς*. [Verbum *συντάττεσθαι* et *συντακτικὸς* s. *συντακτικὸς* sensu a Valesio indicato a recentioribus Graecis saepius usurpari, post Valesium docuerunt Kusterus ad Suidam v. *συντακτικὸς*, La Cerda advers. sacr. cap. CXXI. p. 239. Billius observ. sacr. I. 22. p. 34. Cangius glossar. Gr. p. 1487. Suicer. thes. T. II. p. 1184 sq. Dorville ad Charit. p. 151. Wernsdorf. ad Himer. ecl. XI. p. 194. Lobeck. ad Phryn. p. 23 sq. Jacobs. Anthol. P. p. LXVIII. Add. Euseb. Emesen. orat. II. p. 20. edit. Augustii, qui tamen non video quomodo scribere potuerit *ὄτε τοῖς γονεῦσιν ἐσυνετάξατο* pro *οὐ. τ. γ. συνετάξατο*. Sed tenendum praeterea, *συντάττεσθαι* *τινι* patres ecclesiasticos ita quoque usurpare ut potius sit *alicui adhaerere, coniungi*, quemadmodum in formula *συντάττασθαι τῷ Χριστῷ*, quam baptizandi pronuntiare solebant. Vid. Suicer. l. I. T. I. p. 481 sq. Augusti Denkwürdigkeiten T. VII. p. 267. p. 283.] — 2) [Δεῖ. Zimmerm. ad h. l. „*Lege*, inquit, *δεῖν*.“ Sed hac emendatione non opus est, cum saepissime ab oratione indirecta ad directam transire soleant veteres et ipse Eusebius.] — 3) *Περὶ πολλοῦ τιμωμένων*. Melius scriberetur *τιμωμένων*. [Sed vide quae disserui ad Euseb. H. E. VIII, 14. T. III. p. 59 sq.] — 4) *Ἵν μάλιστα τὰ πάντα δεῖν*. Deesse videntur nonnulla. Sane hi libri pluribus in locis mutili sunt, ut iam aliquoties notavimus. Hic autem locus non incommode ita suppleri potest: *ὧν μάλιστα προνοεῖν ἡμᾶς, καὶ ποιεῖν τὰ πάντα δεῖν*. Haec enim de paganis dicuntur, de quibus proxime locutus fuerat Constantinus, cum dixit: *τοῖς τὸν θεῖον βλασφημεῖν νόμον παρεσκευασμένοις*. Ait ergo Constantinus ad episcopos, cavendum imprimis esse, ne ex ipsorum dissensionibus ad contempnendam ac deridendam Christianorum religionem provocentur pagani. Eorum enim

σωθῆναι δυναμένων⁵⁾, εἰ καὶ καθ' ἡμᾶς⁶⁾ αὐτοῖς ζῆλωτὰ φαίνοιντο, μὴ δεῖν ἀμφιγοεῖν⁷⁾ αἷς οὐ τοῖς πᾶσιν ἢ ἐκ λόγων ὠφέλεια συντελεῖ. Οἱ μὲν γὰρ αἷς πρὸς τροπὴν χαίρουσιν ἐπιπουρούμενοι⁸⁾, οἱ δὲ τοὺς προατασίας ἐπιλημμένους ὑποτρέ-

maximam curam ac sollicitudinem gerere nos oportere, omniaque agere, quibus ad veram fidem ac salutem possint revocari. Eos vero servari facile posse, et ad agnitionem veritatis pervenire, si res nostrae illis beatas et admirandas videantur. Proinde unumquemque illorum variis modis atque artibus allicendum esse ad partes nostras. Utitur deinde exemplo medicorum, qui ut aegris salutem restituant, omnia excogitant quae illis utilia fore credunt. Haec certe non intellexerunt interpretes, in quorum versione lector alia omnia deprehendet. Eodem referendus est locus Eusebii in capite 56. huius libri, ubi ait Constantium imperatorem magnam vim sui ecclesiis donasse ad pauperum alimoniam, cum omnes homines ad suscipiendam salutaris fidei doctrinam hac etiam ratione invitare vellet, exemplo apostoli qui in epistola ad Philippenses haec ait: *sive per occasionem, sive per veritatem Christus annuncietur*. [Neque vero quisquam dubitabit, de illa Constantini agendi ratione dicere cum *Neandro Geschichte der christl. Religion u. Kirche T. II. P. I. p. 56.*: „*Ein Verfahren (Constantins) nach solchen Grundsätzen musste natürlich aller Heuchelei Thor und Thür öffnen.*“ Cf. IV, 53.] Porro in MS. codice Fuk. et Savil. et in Turnebi libro totus hic locus ita scribitur: οὐς καὶ μάλιστα δεῖ σωθῆναι. οὐκ ἀδύνατον γὰρ εἰ τὰ καθ' ἡμᾶς αὐτοῖς ζῆλωτὰ φαίνοιντο. Quae sine dubio vera lectio est. Id tantum emendari velim, ut pro οὐκ ἀδύνατον γὰρ scribatur οὐκ ἀδύνατον δὲ, et postea pro μὴ ἀγνοεῖν legatur μὴ ὄγγοεῖν γὰρ. [Zimmern. ad h. l.: „*Neutra lectio, inquit, placet: locus graviori mendo laborare videtur.*“ Equidem ea ratione qua ipse locum correxi, hunc si non persanatum, certe sanatum puto. Vid. nott. 6. 7. 8.] — 5) Σωθῆναι δυναμένων. Hoc loco σωθῆναι, idem est, quod salutaris fidei doctrinam percipere; quomodo sumitur apud Paulum, ubi dicit *deum* velle omnes homines salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire. Est hoc verbum in eo sensu proprium Christianae religionis. Quo tamen usi sunt etiam posterioris aevi philosophi, ut legere memini in commentariis Procli in Timaeum. — 6) [Ἐἰ πάντα τὰ καθ' ἡμᾶς verbis τὰ πάντα ante ὧν μάλιστα hic translatis scribendum videtur *Neandro* l. l. Sed haec quidem emendatio haud scio an non sit necessaria.] — 7) Μὴ ἀμφιγοεῖν. Scribendum potius μὴ τε ἀμφιγοεῖν, subaudiendo δεῖ quod paulo ante praecessit. Sed codex Fuketii veram nobis lectionem aperuit in quo legitur μὴ ὄγγοεῖν δ' ἡμᾶς οἶμαι ὧς etc. Atque ita etiam Turnebus ad oram libri sui emendarat ex MS. codice. [Verba μὴ ἀμφιγοεῖν — συντελεῖ Val. vertit: „*neque vero ipsis obscurum esse, sermonum copiam haudquaquam omnibus hominibus utilitatem afferre*“ et Strothius: „*Ihnen könnte ja nicht unbewusst seyn, dass der Nutzen der Gelehrsamkeit nicht für alle sey.*“ Neuter satis accurate. Vertendum potius erat, ut iam Lowthius vidit: „*neque vero ipsis esse posse obscurum, non omnibus prodesse sermones quantumvis (per se) utiles.*“ Sed cum *Neandro* allgem. Geschichte der christl. Rel. u. Kirche T. II. P. I. p. 56. not. 1. pro μὴ ἀμφιγοεῖν scribendum censui μὴ δεῖν ἀμφιγοεῖν, voce δεῖν autε σωθῆναι deleta.] — 8) Ἐπιπουρούμενοι. Verbum insolens et novum: pro quo scribendum videtur ἐπιχορηγοῦμενοι qua voce utitur Palladius in dialogo de vita Iohannis Chrysostomi, de iis qui eleemosynam accipiunt. [Pro ἐπικουρούμενοι scripsi ἐπιχορηγοῦμενοι, ut bene coniecit *Neander* l. l.] Sensus autem is omnino est quem in versione mea posui. Ait enim Constantinus variis causis et occasionibus paganos ad religionem nostram solere converti. Alios spe alimentorum duci, ob eleemosynas scilicet Christianorum, alios spe pa-

χειν εἰώθασιν· ἄλλοι τοὺς δεξιώτατοι φιλοφρονουμένους ἀσπάζονται, καὶ ξένους τιμώμενοι πᾶσι πᾶσιν ἕτεροι· βραχεῖς δ' οἱ λόγων ἀληθῶν ἀληθεῖς⁹⁾ ἱρασταί, καὶ ἀπάνιος αὐτὸς τῆς ἀληθείας φίλος. Διὸ πρὸς πάντας ἐρημότεσθαι δεῖ, ἰατροῦ δὲ κεν ἐκάστοι τὰ λυσιτελῆ πρὸς σωτηρίαν ποριζομένους¹⁰⁾· ὡστ' ἐξ ἀπαντος τὴν σωτήριον παρὰ τοῖς πᾶσι δοξάζεσθαι διδασκαλίαι. Τοιαῦτα μὲν ἐν πρώτοις παρήκει· τέλος δ' ἐπετίθει, τὰς ὑπὲρ αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν ἰσητηρίας ἰσπουδασμένως ποιῆσθαι. Οὕτω δὲ συνταξάμενος, ἐπὶ τὰ σφῶν οἰκίτια τοὺς πάντας ἐπανιέναι ἤβη· οἱ δ' ἐπανήσαν σὺν εὐφροσύνῃ, ἐκράτετε τε λοιπὸν παρὰ τοῖς πᾶσι μία γνώμη, παρ' αὐτῷ βασιλεῖ συμφωνηθεῖσα, συναπτομένων ὥσπερ ἐφ' ἐνὶ σῶματι, τῶν ἐκ μακροῦ διηρημένων.

trocinii; ob episcoporum scilicet auctoritatem, qui apud imperatorem et summates plurimum poterant. Προστασία est patrocinium seu suffragium, ut ad Ammianum Marcellinum notavi, qua voce crebro utitur Ioannes Chrysostomus. In optimo codice Fuketiano deest vox ἐπικαιρούμενοι, totusque locus ita legitur: οἱ μὲν γὰρ ὡς πρὸς τροφήν χαίρουσιν· οἱ δὲ τοὺς προστασίας ἐπιλημμένους ὑποτρέχειν εἰώθασιν. [Val. tunc προστασίας ὑποτρέχειν quod vertit: „ad patrocinium confugere“ et Stroth.: „sich unter den Schutz eines Patrons begeben.“ Sed quamvis προστασία sit patrocinium, tamen ὑποτρέχειν seq. genitivo nunquam est confugere ad aliquid. Itaque non dubitavi cum Fuk. Cast. scribere τοὺς προστασίας ἐπιλημμένους ὑποτρέχειν, id est, sensu non valde mutato: „eos qui munerum auctoritate valent, qui muneribus funguntur, adulari, iis quovis modo deservire.“ Vocabulum vero ὑποτρέχειν ita eleganter usurpatur ab optimis quibusque scriptoribus. Vid. Polluc. IV, 49. Baehr. ad Plutarch. Alcibiad. p. 206. Stallbaum. ad Platon. Crit. c. XV. ὑπερχόμενος δὲ πάντας ἀνθρώπους βίωσῃ καὶ δουλεύων. Aelian. V. H. VII, 17. οὐδὲ θωπεύσας οὐδὲ ἐποδραμῶν. Schol. ad Aristoph. Equitt. 1028. τῇ οὐρᾷ σάλων οἷα ὑποτρέχων καὶ κολακῶν. Cf. Homer. Odys. X, 215 sqq. Sophocel. Antig. v. 1228. Oedip. C. v. 311. Contra Neander l. l. p. 56. scribendum ducit ταῖς προστασίαις vel τὰς προστασίας ὑποτρέχειν.] — 9) Λόγων ἀληθεῖς. Codex Fuketii et Savilli scriptum habent λόγων ἀληθῶν ἱρασταί. Quomodo etiam in libro Turnebi ad marginem emendatur. Sed vulgata lectio magis placet ob ea quae proxime sequuntur, ut videtur ταυτολογία. [Cast. et ἀληθῶν ἀληθεῖς ἱρασταί. Neque vero λόγων ἀληθῶν scribere dubitavi. Quod enim de ταυτολογία dicit Valesius, nihil valere apparebit ex iis quae scripsi ad Enseb. H. E. X, 4. not. 3. Mox pro αὐτῷ Ion. male οὐν. Ceterum verbis βραχεῖς — φίλος alludi ad dictum πολλοὶ τραπέζης, ἄλγος δὲ ἀληθείας φίλος, iam neciecit Stroth. ad h. l. p. 320. not. 5.] Paulo post codex Fuketii et schedae Regiae habent: ὑφ' ἐνὶ σῶματι, non ἐφ' ἐνὶ ut legitur in vulgatis editionibus. In eodem codice scriptum inveni: διόπερ πάντας ἐρημότεσθαι δεῖ, non ut valgo editum est: διὸ πρὸς πάντας. — 10) [Διὸ πρὸς πάντας — ποριζομένους. Medicorum exemplo vide sis quomodo non solum συγκατάβασις sed adeo ἀπάτης defendat et commendat Chrysostomus. de sacerdot. I, 5, 67 sqq. edit. Lips. Cf. Reinhard. opuscul. acad. Vol. I. p. 485. p. 500. ed. Poelitz.]

Cap. XXII. 1) [Τῆν ἰσοτήν τῆς ἰκοσαίτου βασιλείας. Stroth. ad h. l. p. 321 sq. not. 7. scripsit: „Constantin scheint sie (die Vicen-

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν ΚΒ'.

Ὅπως οὖς μὲν προέπεμψεν, οἷς δὲ ἔγραψεν, καὶ χρημάτων διαδόσεις.

Χαίρων δὴτα βασιλεὺς ἐπὶ τῷ κατορθώματι, τοῖς μὴ παραιτούσιν τῇ συνόδῳ καρπὸν εὐθελῆ δωρήσας δὲ ἐπιστολῶν λαοῖς θ' ἄπασιν, τοῖς τε κατ' ἀγροὺς καὶ τοῖς ἀμφὶ τὰς πόλεις, χρημάτων ἀφθόγους διαδόσεις ποιῆσθαι παρεκλεύετο, ἡδὲ πη γραίρων τὴν ἐορτὴν τῆς ἀποστατοῦς βασιλείας').

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν ΚΓ'.

Ὅπως καὶ εὐχῆς Αἰγυπτίοις ἔγραψεν τε καὶ παρήκων.

Ἄλλὰ γὰρ ἀπάντων εἰρηνευμένων, μόνοις Αἰγυπτίοις ἄμικτος ἦν ἡ πρὸς ἀλλήλους φιλονεικία'), οἷς καὶ αὐτοῖς ἐνοχλεῖν βασιλεῖα, οὐ μὴν καὶ πρὸς ὀργὴν ἐγείρειν. Οἷα γοῦν πατέρας, ἡ καὶ μᾶλλον προφήτας θεοῦ, πάσῃ περιέπων τιμῇ, καὶ δεύτερον ἐκάλει, καὶ πάλιν ἐμεσίτευσεν τοῖς αὐτοῖς ἀνεξίτωνος, καὶ δώροις ἐτίμα πάλιν, ἐδήλου τε τὴν διαίταν δὲ ἐπιστολῆς. Καὶ τὰ τῆς συνόδου δόγματα κυρῶν ἐπεσφραγίσετο, παρεκάλει τε συμφωνίας ἔχεισθαι, μηδὲ διασπῆν καὶ κατατέμνειν τὴν ἐκκλησίαν, τῆς δὲ τοῦ θεοῦ κρίσεως ἐν τῷ τὴν μνήμην λαμβάνειν. Καὶ ταῦτα δὲ βασιλεὺς δὲ οἰκείας ἐπέστελλε γραφῆς.

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν ΚΔ'.

Ὅπως ἐπισκόποις καὶ λαοῖς εὐλαβῶς κολλήσας ἔγραψεν.

Καὶ ἄλλα δὲ τούτοις ἔγραψεν ἀδελφὰ μυστρία, πλείστας θ' ὄσας ἐπιστολάς διετύπου, ἐν μέρεσι μὲν ἐπισκόποις ὑπὲρ τῶν

nalien) an verschiedenen Orten zu verschiedenen Zeiten gefeyert zu haben. Das Gastmal, was er den Bischöfen zu Nicæa gab (vid. III. 15.), war gewissermassen eine proleptische Feyer, indem er damals sein zwanzigstes Regierungsjahr erst angetreten hatte. Doch pflegten die Kayser hierin keine genaue Regel zu befolgen. Zu Nikomedien (?) feyerte er sie (?) einige Zeit nachher, nach aufgehobener Synode zu Nicæa. Uebrigens liess er in eben diesem zwanzigsten Jahre seinen Regierung seinen Sohn Crispus hinstichten.⁴ Cf. Manso Leben Constantins p. 363. p. 369 sq. et supra c. XV. not. 1.]

Cap. XXIII. 1) [Μόνοις Αἰγυπτίοις — φιλονεικία, Significantur lites Arianae. Cf. Nicéphor. H. E. VIII, 24. 25. Tillémont. mémoires T. VI. P. II. p. 46.]

ἐκκλησιῶν τοῦ θεοῦ τὰ πρόσφορα διατακόμενος· ἤδη δὲ καὶ αὐτοῖς προσεφώνει τοῖς πλήθεσιν, ἀδελφούς ἀπακαλῶν καὶ συνθεράποντας ἑαυτοῦ τοὺς τῆς ἐκκλησίας λαοὺς ὁ τρισμακάριος Σχολῆ δ' ἂν γένοιτο ταῦτα ἐπὶ οἰκίας ὑποθέσεως συναγαγεῖν¹⁾, αἰς ἂν μὴ τὸ σῶμα²⁾ τῆς παρουσίας ἡμῖν διακόπτετο ἱστορίας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Ε'.

Ὅπως ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῇ ἁγίῃ τόπῃ τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀναστάσεως, πᾶν προσεκτήριον οἰκοδομῆσθαι προσέταξε.

Τούτων δ' ὡδ' ἐχόντων, μνήμης ἄλλο τι μέγιστον³⁾ ἐπὶ τοῦ Παλαιστινῶν ἔθρους ὁ Θεοφιλῆς εἰργάζετο· τί δ' ἦν τοῦτο; Τὸν ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως μακαριστότατον τόπον, ἐδόκει δεῖν αὐτῷ περιφανῆ καὶ σεπτὸν ἀποφῆναι τοῖς πᾶσιν. Αὐτίκα γοῦν οἶκον εὐκτήριον συστήσασθαι διεκινεῖτο, οὐκ ἄθεε τούτ' ἐν διανοίᾳ βλαῶν, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ σωτῆρος ἀνακινήθεις τῷ πνεύματι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Σ'.

Ὅτι τὸ θεῖον μῆμα χάμασιν καὶ εἰδέοις ἀπέκρυψαν οἱ ἄθεοι.

Ἄνδρες μὲν γὰρ ποτε δυσσεβεῖς, μᾶλλον δὲ πᾶν τὸ δαιμόνων διὰ τούτων γένος³⁾, σκουδῆν ἔθεντο σκότῃ καὶ λήθῃ

Cap. XXIV. 1) Ταῦτα ἐπὶ οἰκίας ὑποθέσεως συναγεῖν. Certe Eusebins quod hic pollicetur, postea implevit, omnesque epistolas et sanctiones imp. Constantini, quae ad Catholicam fidem spectabant, speciali libro complexus est. Id me docuit codex Medicaeus, in quo ad calcem historiae ecclesiasticae perscripta est epistola Constantini ad Palaestinos, quam in superiore libro retulit Eusebius, et post supra dictam epistolam leguntur haec verba: Ταῦτα μὲν οὖν ὡδὲ μοι κειόθῃ. Φέρε δὲ λοιπὸν τοὺς νόμους, καὶ τὰς ὑπὲρ τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας τοῦ Θεοφιλοῦς ἡμῶν καὶ προστάτου βασιλέως ἐπιστολάς, ἀφ' ἑτέρας ἀρχῆς ὁμοῦ πάσας συναγάγμεν. — 2) [Τὸ σῶμα recte Val. sericea interpretatus est. Cf. index verb. ad Euseb. H. E. sub v. σωματικοῦσιν.]

Cap. XXV. 1) Μνήμης ἄλλο τι μέγιστον. Prima vox delenda videtur utpote superflua, nisi forte subauditur μνήμης ἕνεκα. Posset etiam dici εἰς μνήμην. Turnebus ad oram sui libri emendavit ἄξιον pro μέγιστον.

Cap. XXVI. 1) [Ἄνδρες — δαιμόνων διὰ τούτων γένος. Hieronymus, Paulinus Nolanus, Sulpitius Severus Hadrianum imperatorem auctorem fuisse tradunt eius de qua h. l. agit Eusebius, contumeliae. Sed nihil tale in Christianos Hadrianum perpetrasse et recentioribus temporibus, forte Deceanis, haec ἰσομήνησαν convenire, docuit E. F. Wagners.]

παράδοσθαι τὸ θεοπέσιον ἐκείνο τῆς ἀθανασίας μῆμα, παρὰ
 ἢ ἥως ἕξαστραπίων ὁ καταβάς οὐρανόθεν ἄγγελος, ἀπεκύλισε
 τὸν λίθον τῶν τὰς διανοίας λελιθωμένων, καὶ τὸν ζῶντα μετα-
 τῶν νεκρῶν εἶθ' ὑπάρχειν ὑπειληφότων· τὰς γυναῖκας²⁾ εὐαγ-
 ριζόμενος. τὸν τε τῆς ἀπιστίας λίθον τῆς αὐτῶν διανοίας³⁾
 ἐπὶ δόξῃ τῆς τοῦ ζητουμένου ζωῆς ἀκαιρούμενος. Τοῦτο μὲν
 οὖν τὸ σωτήριον ἄντρον ἀθεοὶ τινες καὶ δυσσεβεῖς ἀφανές ἐξ
 ἀνθρώπων ποιήσασθαι διανενόητο, ἄφρονι λογισμῷ τὴν ἀλη-
 θεϊαν ταύτην πη κρύψαι λογισάμενοι. Καὶ δὴ πολὺν εἰσενεγκά-
 μνοι μύχθον, γῆν ἐξωθέν ποθεν εἰσφορήσαντες⁴⁾, τὸν πάντα
 κλύπτουσι τόπον, κἄπειτα εἰς ὑψος αἰωρήσαντες, λίθον τε
 καταστρώσαντες, κάτω που τὸ θεῖον ἄντρον ὑπὸ πολλῶν τῶν χώ-
 ματι κατακρύπτουσιν· εἶθ' ὡς οὐδενὸς αὐτοῖς λειπομένου, τῆς
 γῆς ὑπερθεῖν, δεῖνόν ὡς ἀληθῶς ταπειῶνα ψυχῶν ἐπισκευάζου-
 σιν, νεκρῶν εἰδωλῶν σκοτίον Ἀφροδίτης ἀκολάστῳ δαίμονι μυ-
 χόν⁵⁾ οἰκοδομησάμενοι· κἄπειτα μυσαρὰς ἐνταυθοῖ θεοσίας ἐπὶ

de Bethlehemo apud Hieronym. p. XXI. Viteb. 1769.] — 2) [Τὰς
 γυναῖκας τε Cast.] — 3) Τῆς αὐτῶν διανοίας. Vocem αὐτῶν ad mulieres
 quae prima luce ad sepulcrum domini venerant [vid. Matth. XXVIII, 2.],
 referendam putavi. Christophorus tamen eam retulit ad saeculos illos
 et incredulos, de quibus paulo ante locutus est Eusebius; quod non
 proba. — 4) Γῆν ἐξωθέν ποθεν εἰσφορήσαντες. Malim legere γῆν ἐξ
 ὄθεν ποθεν, id est, humo undecumque aggregata. — 5) [Μύχθον Valesius
 venit cavernam. Neque male et melius quam Strothius qui reddidit
 Winkel. Nam aperte Eusebius h. l. voci illi μύχθος quod proprie dicitur
 de interiori et recondita rei parte, paulo insolentiore et invidiosam
 significationem subiecit aedificii ex hominum conspectu longius remoti
 neque hominum frequentia celebrati, unde aptissime veritas *latibulum*.
 Vide ad finem capituli verba: ἔλυετο — αὐτοῖς ἑσάρους καὶ δαίμονι, καὶ
 ἐκ τῆς πλάτης οἰκοδομήματα. Cf. Perizon. ad Aeliam. V. H. XIII, 2.
 Dorville ad Chariton. p. 424. Köppen. ad Homer. Iliad. VI, 152. Ita
 igitur appellat Eusebius templum in honorem Veneris extractum quod
 simul mutis simulacris repletum esse significat verbis νεκρῶν εἰδωλῶν et
 σκοτίον vocat quo nihil aliud indicari videtur nisi praecedenti *δεινός*
 i. e. perniciosum, pestiferum. Male certe hoc ipsum *δεινόν* Strothius
 vertit: „*hässliches*.“ Quemadmodum vero *σκοτίον μύχθον* ita antea *φυχῶν*
ταπειῶνα dixit templum Veneris Eusebius, quae improprie dicta simul
 opponuntur τῷ θεῷ, σωτηρίῳ ἄντρον. Frustra igitur locum nostrum con-
 iecturis et emendationibus sollicitarunt VV. DD. Alii enim pro *σκοτίον*
legendum existimabant *ζώδιον*, alii, ut *Le Moigne* varr. sacr. T. II.
 p. 428., sic locum constituendum censent: *εἶθ' ὡς — ταπειῶνα ψυχῶν*
ἐπισκευάζουσι νεκρῶν, εἰδωλῶν, σκοτίον Ἀφροδίτης ἀκολάστῳ δαίμονι
μύχθον οἰκοδομησάμενοι: bustum animarum mortuarum construxerunt,
idolium, tenebrosam speluncam Veneris daemioni aedificantes. Quae
 quidem recte reiecit *Danz.* de Eus. p. 69.; sed quomodo ille *σκοτίον*
 elliptice positum esse et *ἐρὸν* supplendum, existinare potuerit, nescio.
 Nam ut taceam duriorum esse hanc ellipsin, quo tandem deinde referetur
 vocabulum *μύχθον*? Cf. II, 50. de laudibus Const. c. I. τοῖς τὸν
σκοτίον ἐξω λαχοῦσιν οὐρανοῦ χῆρον. Et cap. VIII. ἐκ σκοτίων

βεβήλων καὶ ἐναγῶν βωμῶν ἐπισπένδοντες⁶⁾· ταύτη γὰρ μόνως καὶ οὐκ ἄλλως, τὸ σπουδασθὲν εἰς ἔργον ἄξιον ἐνόμιζον, εἰ διὰ τούτων τῶν ἐναγῶν μυσαγμάτων τὸ σωτήριον ἄντρον κατακρύψειαν· οὐ γὰρ οἱοί τ' ἦσαν συνιέναι οἱ δειλοί, ὡς οὐκ εἶχε φύσει τὸν κατὰ τοῦ θανάτου βραβεῖα ἀναδησάμενον, κρύφιος καταλαπιῶν τὸ κατόρθωμα⁷⁾, οὐδὲ τὴν σύμπασαν τῶν ἀνθρώπων [φύσιν] λαθεῖν⁸⁾ λάμπων ὑπὲρ γῆς γερόμενος ὁ ἥλιος,

μυθῶν.] — 6) *Θυσίαι ἐπὶ βωμῶν ἐπισπένδοντες*. Pessime hunc locum vertit Christophorus hoc modo: *Tum detestabiles ibi victimas super igne aras immolare*. Atqui vox *σπένδοντες* satis indicat. non de victimis hic Eusebium loqui, sed de libationibus; vino scilicet, lacte et similibus, quas gentiles diis suis offerebant. Adde quod victimas super aris immolari, prorsus absurdum est. Hostiae enim iuxta aras mactabantur, non super aris. Notus est Ovidii versus:

Rode caper vitem. Tamen hinc cum stabis ad aras, etc.

— 7) [Τὸ κατόρθωμα Val. vertit: „hoc ipsorum facinus,“ contra Stroth.: „diese That“ his adscriptis: „Ich glaube, dass De Valois diesen Ausdruck mit Unrecht auf die That derer gezogen, die das Grab vorgeblich verdeckt hatten. Ich glaube nicht, dass κατόρθωμα anders als im guten Sinn gebraucht werde, und eine grosse, edle, gute Handlung bedeuete. Folglich muss es hier auf den Sieg gezogen werden, den Christus über den Tod erworben. Eusebius will also sagen, die Elenden sahen nicht, dass sie mit der Verdeckung des Grabes dennoch die Auferstehung Christi und deren Gewissheit nicht würden verdecken können.“ Sed ut largior facile Strothio, vocem κατόρθωμα a veteribus semper et vel ab Eusebio alias bono sensu dici (vid. Euseb. H. E. VI, 3. not. 5.), ita Eusebium quidem h. l. in malam partem potuisse accipere illud vocabulum, non negare ausim (vid. Excurs. XIV. ad Euseb. M. P. c. VII. T. III. p. 437 sqq.), orationis autem contextus ut κατόρθωμα referatur ad homines illos de quibus Eusebius loquitur, non ad Christum, postulare videtur. Vide potissimum verba: *Πλὴν ἀλλὰ τῶν ὑθίων καὶ δυσσεβῶν ἀνθρώπων τὰ κατὰ τῆς ἀληθείας μηχανήματα κ. τ. λ.* Sed ut insolentius Eusebium voce illa usum esse statuamus, nec opus est, si ironice eum locutum esse censeamus. Deinde enim vertendum erit: „Miseri non intelligebant fieri non posse ut qui de morte victoriam retulisset, hoc praeclearum scilicet ipsorum facinus occultum relinqueret.“] — 8) *Οὐδὲ τὴν σύμπασαν τῶν ἀνθρώπων λαθεῖν*. Locus est mutilus, cuiusmodi in his Eusebii libris occurrunt quam plurimi. Videtur autem in hunc modum non incommode suppleri posse: *ὡς οὐδὲ τὴν σύμπασαν τῶν ἀνθρώπων φύσιν δυνηθῆ λαθεῖν* etc. Certe sequentia Eusebii verba hanc nostram emendationem apertissime confirmant. At Christophorus usurpare omnia hic permiscuit, ut ex versione eius apparet. [Ὡς ante οὐδὲ non magnopere desidero et vel nominativos (λάμπων — γερόμενος ὁ ἥλιος — δύπνευσον), quamvis propter praecedens εἶχε φύσιν aut accusativos expectes aut δυνηθῆ vel δύναται additum nominativis, tamen quomodo Eusebius usurpare potnerit, intelligi posse puto. Probabiliter enim ille non accuratius respiciens rationem grammaticam praecedenti εἶχε φύσιν consentaneam, sensum modo huius εἶχε φύσιν respexit quo illud idem est quod ἰδύνατο, atque inde nominativis, non accusativis usus est. Vide locum simillimum Euseb. H. E. IV, 17. T. I. p. 375. *τίς ἡ αἰτία τοῦ — — τοῦτον ἐκολάσσω;* et quae ibidem monui. Sed φύσιν post ἀνθρώπων omissum esse, Valesio assentior, quod quam facile fieri potuerit, cum statim antea idem legatur, quivis videt. Itaque

καὶ τὸν οὐρανὸν ἐν οὐρανῷ θείπτειν δρόμον· τούτου γὰρ κρείττονος ψυχᾶς ἀνθρώπων, ἀλλ' οὐ σώματα ἢ σωτήριος καταγύσασα δύναμις, τῶν οὐρανῶν τοῦ φωτὸς μαρμαρυγῶν τὸν οὐρανὸν κατεπλήρου κόσμον. Πλὴν ἀλλὰ τῶν ἀθέων καὶ δυσσεβῶν ἀνθρώπων τὰ κατὰ τῆς ἀληθείας μηχανήματα μακροῖς περιετίθετο χρόνοις, οὐδεὶς τε τῶν κείποιε, οὐχ ἡγουμένων, οὐ στρατηγῶν, οὐκ αὐτῶν βασιλέων, ἐπὶ καθαιρέσει τῶν τετολημένων εὐρηται ἐπιτήδειος, ἢ μόνος εἰς ὃ τῷ παμβασιλεῖ θεῷ φίλος. Καὶ πνεύματι γοῦν κάτοχος θεῶν, χῶρον αὐτὸν ἐκείνον τὸν δεδηλωμένον, πάσαις οὐ καθαρῶν ὕλαις ἐχθρῶν ἐπιβουλαῖς κατακεκρῦσθαι, λήθη τε καὶ ἀγνοίᾳ παραδεδωμένον οὐ παριδῶν, οὐδὲ τῇ τῶν αἰτίων παραχωρήσας κακία, θεὸν τὸν αὐτοῦ συνεργὸν ἐπικαλεσάμενος, καθαιρέσθαι προστάττει, αὐτὴν δὲ μάλιστα τὴν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν μεμιασμένην⁹⁾ ἀπολαῦσαι θεῖν οἰόμενος τῆς τοῦ παναγάθου δι' αὐτοῦ μεγαλοφυΐας. Ἄμα δὲ προστάττει τὰ τῆς ἀπάτης μηχανήματα εἰς ἔδαφος ἄνωθεν ἀφ' ὑψηλοῦ κατερρίπτειτο, ἐλύετό τε καὶ καθήρτο, αὐτοῖς ξοάνοις καὶ δαίμοσι, καὶ τὰ τῆς πλάνης οἰκοδομήματα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Ζ'.

Ὁμοίως Κωνσταντῖνος τοῦ εὐδαίμονος τὴν ὕλην καὶ τὰ χεῖματα μακρὰν ποῦ φέσθαι προστάττει.

Οὐ μὴν ἐν τούτοις τὰ τῆς σπουδῆς ἴστατο. Πάλιν δὲ βασιλεὺς αἴρεσθαι καὶ πόρρωτάτω τῆς χώρας ἀπορρίπτεισθαι, τῶν καθαιρουμένων τὴν ἐν λίθοις καὶ ξύλοις ὕλην προστάττει· ἔργον δὲ καὶ τῷδε παρηκολούθει τῷ λόγῳ. Ἄλλ' οὐδ' ἐπὶ τούτῳ μόνον προελθεῖν ἀπήρηκε. Πάλιν δ' ἐπιθειάσας βασιλεὺς, τοῦδαφος αὐτὸ, πολὺ τοῦ χώρου βάθος ἀνορύξαντας, αὐτῷ χοῦ πόρρω που ἔξωτάτω, λυθροῖς ἅτε δαιμονικῆς ἐρῆυμένον, ἐκφορεῖσθαι παρακελεύεται.

φών, uncis tamen inclusum, recepi.] — 9) [Ἀδὲν Strob. ad h. l. p. 326 sq. mutari iubet in ταύτην. Sed non necessaria videtur emendatio, cum eadem sententia maneat, retento αὐτῇ, Constantinum maxime voluisse Palaestinam purgari a labe qua eam gentiles inquinavissent, propterea quod in illa terra religio Christiana primum manifestata esset. Temere quoque in Ion. pro αὐτῇ — μεμιασμένην legendum coniicitur αὐτὸν — μεμιασμένον.]

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Η'.

Θαύρωσις τοῦ ἁγίου τῶν ἁγίων μνήματος.

Παραχρῆμα δ' ἐπιτελείτο καὶ τοῦτο. Ὡς δ' ἕτερον ἀπὸ
 εἰτέρου στοιχείον ἢ κατὰ βάθος τῆς γῆς ἀνεφάνη χώρος, αὐτὸ
 δὴ λοιπὸν τὸ σιμνὸν καὶ πανάμιον τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως
 μαρτύριον κατ' ἐλπίδα πᾶσαν ἀνεφαίνετο, καὶ τό, τε¹⁾ ἅγιον
 τῶν ἁγίων ἄντρον τὴν ὁμοίαν τῆς τοῦ σωτῆρος ἀναβιώσεως
 ἀπελάμβανεν εἰκόνα. Διὸ μετὰ τὴν ἐν σκότει καταδύσω, αὐτὸς
 ἐπὶ τὸ φῶς προῆε, καὶ τοῖς ἐπὶ θείαν ἀφικνουμένοις ἐναργῆ
 παρεῖχεν ὄραν τῶν αὐτάθι πεπραγμένων θαυμάτων τὴν ἱστο-
 ρίαν, ἔργους ἀπάσης γεγωνότεροις²⁾ φωνῆς τὴν τοῦ σωτῆρος
 ἀνάστασιν μαρτυρούμενον³⁾.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Θ'.

Ὅπως πρὸς τῆς οἰκοδομῆς, καὶ πρὸς ἄρχοντας καὶ πρὸς Μακάριον ἱερα-
 τὸν ἐπίσκοπον.

Τούτων δ' ἔτιδε πραχθέντων, αὐτίκα βασιλεὺς νόμον ἐπέ-
 βῶν διατάξεισι, χορηγίας τε ἀφθόνοις, οἶκον εὐκτῆριον διο-
 κρεπῆ ἀμφὶ τὸ σωτήριον ἄντρον ἐγκλειυεται πλουσία καὶ βα-
 σιλικῆ δειμασθαι πολυτελεία, ὡς ἂν ἐκ μακροῦ τοῦτο προσι-
 θεϊμένος, καὶ τὸ μέλλον ἔσεσθαι κρείττονι προθυμίᾳ τεθε-
 μίμος¹⁾. Τοῖς μὲν δὴ τῶν ἔθνων ἐπὶ τῆς ἐξέως ἄρχουσι,
 ἀφθόνοις καὶ δαυιλῶσι χορηγίας, ὑπερφυῆς τε καὶ μέγα καὶ

Cap. XXVII. 1) [Τό, τε scripsi pro τότε Valesii, qui haud dubie
 τό, τε legi voluit, cum in interpretatione τότε non expresserit. Contra
 Stroth. vere vertit καὶ τότε: „Ebendamals.“] — 2) Ἐργους ἀπάσης γε-
 γωνότεραν φωνῆς. Scribendam est procul dubio γεγωνότεροις, quod non vidit
 Christophorus. Est autem hic huius loci sensus, illam dominici sepulchri
 post tot saecula restitutionem, re ipsa confirmasse resurrectionem domini
 nostri. In codice Fuk. legitur γεγωνότερος, quomodo etiam Turnebus ad
 oram libri sui ex scripto codice emendarat. In schedis Regiis scriptum est
 γεγωνότερας. Savilius ad oram libri sui notarat: forte γεγωνότερον. [Val.
 γεγωνότερος. Sed vid. I, 34. et hist. eccl. VIII, 14. quaeque ad h. l. ani-
 madverti. Inde γεγωνότεροις scribere non dubitavi.] — 3) [Μαρτυρο-
 μέων Ion., MSt. Steph. μαρτυρούμενος. Cf. I, 59. not. 1.]

Cap. XXIX. 1) [Ὡς ἂν ἐκ μακροῦ — τεθεμῆμος Val. vertit: „Quippe
 iam pridem hoc apud se constituerat, idque, quod erat futurum, divina
 quadam alacritate praeviderat.“ Contra Strothius potius vertit: „gleich-
 sam als wenn er sich dies schon seit langer Zeit vorgenommen,
 und das was geschehn würde, mit höherer Einsicht (?) vorherge-
 sehn hätte“ his monitis ad h. l. p. 329.: „Constantin fasste den

πλούσιον ἀποδεικνύται²⁾ τὸ ἔργον, τῷ δὲ τῆς ἐκκλησίας ἐπι-
 σκόπῳ τῷ τηναυῖτα τῆς ἐκ Ἱεροσολύμοις προεστῶτι, τοιάνδε
 κατέπεμπε γραφὴν, δι' ἧς τὸν σωτήριον λόγον τῆς πίστεως
 ἐπαργίαι φωναῖς παρίσταν, τοῦτον γράφων τὸν τρόπον.

Κ Ε Θ Α Α Ι Ο Ν Α'.

Κωνσταντίνου πρὸς Μακάριον περὶ τῆς τοῦ μαρτυρίου
 τοῦ σωτήρος οἰκοδομῆς.

Νικητῆς Κωνσταντίνος, μέγιστος σεβαστός,
 Μακαρίῳ³⁾.

„Τοσαύτη τοῦ σωτήρος ἡμῶν ἴστιν ἡ χάρις, ὡς μηδὲ
 μίαν λόγων θεραπείαν¹⁾ τοῦ παρόντος θανάτου ἀξίαν εἶναι

*Entschluss hier eine Kirche zu bauen, erst nach der vermeynten Ent-
 deckung des heiligen Grabes. Er führte ihn aber so aus, als
 wenn er ihn schon lange gefasst hätte. Dies ist der Sinn
 der Worte ὡς ἂν ἐκ μακροῦ τοῦτο προεθεωρήτως. Denn Con-
 stantin liess nicht absichtlich graben um das heilige Grab zu
 entdecken; sondern nur um das Fundament des Venustempels wegzus-
 schaffen. Die Entdeckung des Grabes geschah nur gelegentlich.“*

Sed nescio an nihilominus Eusebius hic professus sit, Hlum non solum
 dudum antequam sepulcrum Iesu detectum esset, secum constituisse reli-
 gionem ecclesiae in loco illo ideoque ipsam illam ob causam sepulcrum
 illud detegi et purgari curasse sed etiam bene sibi cessurum quod ipse per-
 fecturus erat, divina quadam manifestatione praevidiisse. Neque enim quo-
 minus Valesii interpretationem tueamur, linguae usus impedit neque quod
 cap. XXVIII. scripsit Eusebius, παρὰ πάσαν ἐπιπέδου μνηστικὸν ἐπιπέδου
 resurrectionis apparuisse, enim illis hoc tantum dicere voluisse cense-
 re possit Eusebius, praeter omnem eorum spem qui in opere a Constantino man-
 dato essent occupati, illud accidisse, non Constantini ipsius. Neque enim
 divinam revelationem ad opus illud suscipiendum contigisse Constantino
 suo, Eusebius affirmare veretur. Vid. cap. XXV. τὸν ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις
 — — οὐκ ἀθεοῦ τοῦτ' ἐν ἀνωρῶν βαλόν, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ σωτήρος ἀνεκ-
 κλητῆς τῷ πνεύματι. Cap. XXVII. Οὐ μὲν ἐν τούτοις — — ἀπήκει· πύλον
 δ' ἐπιπέδου βασιλεὺς κ. τ. λ. De laudib. Constant. c. XI. Ἐνθένδε μόνον
 τῷ τῷ θεῷ πεπαιδευμένῳ, τὰς ἀπείρητα λαμβάνοντι τῆς τῶν προσημνῶν σπου-
 δῆς, κρείττονι ἢ κατ' ἀνθρώπου ἐκπνοῆς τῷ ἡμετέρῳ βασιλεῖ
 εὐνοητολογίῳ ἔπεισε, — τὴν τε περὶ τοῦ μαρτύριου τῆς σωτήριου ἀθανάτου
 σπουδῆς οὐκ ἀθεοῦ γεγονέναι πιστῶν, ἐξ ἐκπνοῆς δὲ ἀληθῶς τοῦ
 κρείττερος, οὐ θεράπων ἀγαθῶν ἀγαθῶν ὑπηρέτης εἶναι σημνύματα. Et
 in aliis quoque rebus deum ipsum esse manifestasse Constantino suo, non
 dubitat Eusebius dicere. Vid. I, 27. 28. 47. II, 12. III, 3. — 2) [Ἀπο-
 δείκνυται. Ut recta sit verborum constructio, ad ἀποδεικνύται aut ex præ-
 cedenti ἐγκλησέτω splendunt ἐγκλησόμενος aut ex sequenti κατέπεμπε
 γραφὴν, vocabulum γράψας.]

Cap. XXX. *) [Μακαρίῳ. Plura de Macario tradunt Sozomenus H.
 E. II, 25. Theodoret. II, 26. Cf. Michael le Quien orbis Christianus T.
 III, p. 155. Epistola ad Macarium scripta est probahiter anno CCCXXV.
 vel CCCXXVI. Vid. Holzhausen. de fontibus quibus Socrates Sozom. ac
 Theod. usi sunt p. 49.] — 1) Μηδὲ μίαν λόγων θεραπείαν. Apud So-

δομαίν. Τὸ γὰρ τὸ γνώρισμα τοῦ ἁγιοτάτου ἐκείνου πάθους ὑπὸ τῆ γῆ πάλαι κρυπτόμενον, τῶσαύτως ἐπὶ περιόδοις λαθεῖν, ἄχρις αὐτὸ διὰ τῆς τοῦ κοινοῦ πάντων ἐχθροῦ ἀναμείσεως²⁾ ἐλευθερωθεῖσι τοῖς ἑαυτοῦ θεραπεύουσιν ἀναλαμβάνειν ἐμελλε, πᾶσαν ἐκπληξὴν ἀληθῶς ὑπερβαίνει. Εἰ γὰρ πάντες οἱ διὰ πάσης τῆς οἰκουμένης ἴσως ἀκούοντες σοφοί, εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ συνελθόντες, ἀξιῶν τε τοῦ πράγματος ἐθαλήσουσιν εἰπεῖν, οὐδ' ἂν πρὸς τὸ βραχύτατον ἀμιλλῆσθῃσι δυνήσασιν· ἐπὶ τοσοῦτον πᾶσαν³⁾ ἀνθρωπίνου λογισμοῦ χωρητικὴν φύσιν ἢ τοῦ θαύματος τούτου ὑπερβαίνει, ὅση τῶν ἀνθρωπίνων τὰ οὐράνια συνεστηκέναι δυνατώτερα. Διὰ τοῦτο γοῦν οὗτος αἰὶ καὶ πρῶτος καὶ μόνος μοι σκοπὸς, ἵν' ὡσπερ ἑαυτὴν ὀσημέρας κωκυτέρας θαύμασιν ἢ τῆς ἀληθείας πίστις ἐπιδείκνυσιν, οὕτως καὶ αἱ ψυχαὶ πάντων ἡμῶν περὶ τὸν ἅγιον νόμον σωφροσύνη πίστη καὶ ὁμογνωμίᾳ σπουδαιότερα γίγνεται. "Ὅπερ δ' οὖν"⁴⁾ πᾶσιν εἶναι νομίζω φανερόν, ἐπειὶ μάλιστα πεπεσθεὶς βούλομαι, εἰς ἅρα πάντων μοι μᾶλλον μέλει, ὅπως τὸν ἑρὸν ἐκείνων τόπον, ὃν θεοῦ προστάγματι, ἀισχίστης εἰδαίου προσθήκης⁵⁾ ὡσπερ τινας ἐπιεικμένους βάρους, ἐκούφισα, ἅγιον μὲν εἰς ἀρχῆς θεοῦ κρείσσει γεγεννημένον, ἀγιώτερον δ' ἀποφανθέντα, ἀφ' οὗ τοῦ σωτηρίου πάθους πίστιν εἰς φῶς προήγαγεν, οἰκοδομημάτων κάλλει κοσμήσωμεν.

cratem, Theodoretum ac Nicephorum legitur λόγων χωρητικὴν, quod rectius puto. [Λογισμὸς κρῖναι καὶ φύσιν Ion. Cf. infra verba: ἐπὶ τοσοῦτον πᾶσαν ἀνθρωπίνου λογισμοῦ χωρητικὴν φύσιν ἢ τοῦ θαύματος τούτου ὑπερβαίνει.] — 2) Διὰ τῆς τοῦ κοινοῦ πάντων ἐχθροῦ ἀναμείσεως. Hostem publicum Constantianus hic appellat Licinium, post cuius exitium ait sacrum domini sepulcrum, quod ante latuerat, in lucem et conspectum hominum proditisse. Occisus est Licinius anno Christi 326., ut scribitur in fastis Idatii. Eodemque anno cum Helena Hierosolymam advenisset, sepulcrum domini repperitum est. Posset etiam publici hostis nomine, daemon hic intelligi, nisi quae sequuntur verba repugnarent. Neque enim diabolus tunc demum victus atque oppressus est, cum sepulcrum domini egestis ruderibus detectum est. Adde quod ἀναμείσεως, id est, caedes, melius de Licinio dicitur quam de diabolo. [Cf. II, 46. not. 2.] — 3) Ἐπὶ τοσοῦτον πᾶσαν. Scribendum puto ἐπὶ τοσοῦτω πᾶσαν etc. In libro Fuk. scribitur ἐπὶ τοσοῦτο γὰρ etc. — 4) "Ὅπερ δ' οὖν". Hic locus ex Socrate et Theodoretis emendandus est. [Ὅπερ ἐπισημ. Zimm.] — 5) [Ἀισχίστης προσθήκης Theodoretus legit neque pro αἰσχίσταις προσθήκαις Val. scribere ego dubitavi.]

Cap. XXXI. 1) [Προσῆκει τὴν εἰς ἀγγέλιον. Apud Hieronymum ad Euseb. chronicon a. 339. Eustathii, presbyteri Constantinopolitani, industria martyrii Hierosolymitanum exstructum esse refertur, non Macarii. Sed non improbabili est conjectura Danzii de Eus. p. 70., Macerium in illo

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΙΟΝ ΑΑ'

Περὶ τοῦ τῶν ἐν τῇ οἰκουμένῃ καθὼς ἐκκλησιῶν οἰκοδομηθῆναι καλλίονα τοίχους καὶ πύλας καὶ μαρμάρους.

Προσῆλθε τοίνυν τὴν σὴν ἀρχιεπίσκοπον εὐτα διατάξαι τε καὶ ἐκτίσασθαι τῶν ἀναγκαίων ποιήσασθαι πρόνοιαν, ὡς οὐ μόνον βασιλικῶν τῶν ἀπαυτοχρῶν βελτίονα, ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ τοιαῦτα γίνεσθαι, ὡς πάντα τὰ ἐφ' ἐκείτης καλλιστεύοντα πόλις ὑπὸ τοῦ κτιστάτος τούτου νικᾶσθαι. Καὶ περὶ μὲν τῆς τῶν τοίχων ἐγέρσεως τε καὶ καλλιεργίας, Δρακιλιανῷ τῷ ἡμετέρῳ φίλῳ, τῷ δέποντι τὰ τῶν ἐπαρχιῶν μέρη²⁾, καὶ τῷ τῆς ἐπαρχίας ἄρχοντι, κατ' ἡμῶν τὴν φροντίδα ἐνεχειρισθαι³⁾ ἤκουσα. Κεκλιμένται γὰρ ὑπὸ τῆς ἐμῆς εὐσεβείας, καὶ τεχνίτας καὶ ἰργάτας, καὶ πάνθ' ἄπειρ⁴⁾ εἰς οἰκοδομὴν ἀναγκαῖα τυγχάνω παρὰ τῆς σῆς καταμάθεω ἀχχνολίας, παραχρῆμα δὲ τῆς ἐκείνων προνοίας ἀποσταλῆναι. Περὶ δὲ τῶν κίωνων εἴτουν μαρμάρων, αἱ δ' ἂν νομισίας εἶναι τιμιώτερά τε καὶ χρησιμώτερα, αὐτῆς συνόψεως γενομένης⁵⁾, πρὸς ἡμᾶς γραῖψαι σπουδασέων, ἵν' ὅσων ἂν καὶ ὁποίων χρεῖαν εἶναι διὰ τοῦ σου γράμ-

negotio primas, Eustathium secundas partes tenuisse.] — 2) Δρακιλιανῷ τῷ δέποντι τὰ τῶν ἐπαρχιῶν μέρη. Et hic locus ex Socrate, Theodoro et Nicephoro emendandus est in hunc modum: τὰ τῶν λαμπροτάτων ἐπαρχῶν μέρη. Id est: Draciliano agenti vices Clarissimorum praefectorum praetorio. Extant certe duae Constantini leges in codice Theodosiano, altera in titulo de usuris, altera de haereticis, ad hunc Dracilianum scriptas. Prior hanc habet inscriptionem: Imp. Constantinus Aug. ad Dracilianum, agentem vices praefectorum praet. Proposita autem est Caesareae in Palaestina 15. Cal. Maias Paulino et Iuliano coss. Secunda vero proposita dicitur Calendis Septemb. Generasto, Constantino aug. 7. et Constantio caesare coss., id est anno Christi 326. Quo etiam anno Constantinus hanc epistolam scripsit ad Macarium episcopum Hierosolymorum. Porro notandum est, praefectos praetorio hic dici Clarissimos. Nondum enim Illustrissimatus dignitatem acceperant. Sed et in aliis Constantini legibus praefecti praetorio Clarissimi dicuntur, ut in his libris occurrit. Ceterum, ut praefecti praetorio tantum clarissimi erant Constantini aetate, ita vicariis praefecturae praetorianae eiusdem Constantini temporibus erant tantum perfectissimi, ut docet epistola ad Probianum proconsulem Africae. Apud Athanasium in apologetico ad Constantium pag. 794. Ἀρτερίῳ βιάχῳ, κεντηρατίῳ τῶν λαμπροτάτων ἐπαρχῶν τοῦ ἱεροῦ πραιτωρίου. — 3) [Ἐγκεινῆσθαι Steph.] — 4) [Ἰανθ' ὄσαπερ ἂν Ion. Zimm.] — 5) Συνόψεως γενομένης. Hoc loco σύνψις formam significat ac delineationem futuri operis. Quo sensu sumitur etiam in epistola Himerii rationalis Alexandriae ad praefectum Maesotae, quam refert Athanasius in apologia pag. 803. Postquam enim dixit augustum et caesares permisisse Ischyrae ut ecclesiam in pago suo aedificaret, mandat praeposito pagi Illius, ut forinam futuri operis quamprimum delinees, et ad effectum suum mittat: φροντίδων τοίνυν

ματος ἐπιγράψαν, πάντα πανταχόθεν μετενεχθῆναι δινηθῆ;
τὸν γὰρ τοῦ κόσμου θαυμασιωτέρον τρόπον κατ' ἕξιν φανερύ-
σθαι δίκαιον⁶).

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ Β'.

Ὅτι καὶ περὶ τοῦ κάλλους τῆς κόγχης, καὶ ἰσχυτῶν καὶ ἄλλων ἰδέσθαι
τοῖς ἀρχαίοις.

Τὴν δὲ τῆς βασιλικῆς καμάραν¹), πότερον λακωναρῶν,
ἢ τοῦ ἐτέρως τιτὸς ἐργασίας γενέσθαι σοὶ δοκεῖ, παρὰ σοῦ
γνώμαι βούλομαι. Εἰ γὰρ λακωνάρια εἶναι μέλλοι, διηγήσεται
καὶ χρυσῷ καλλωπισθῆναι. Τὸ λοιπόμενον²) ἴσται ἢ ἐπὶ οὐσίῃς

ἢ τὰς τὴν σύνθεσιν ποιησάμενος, εἰς τὴν τάξιν ἀνεργεῖται. — 6) [Τὸ
γὰρ τοῦ — δίκαιον. Haec a Val. omitta ex Theodoro cum Zimm. restitui.
Ipsae Val. et Stroth. in suis interpretationibus illa veterant. Cf. cap. XXX.
extr.]

Cap. XXXII. 1) Τὴν δὲ τῆς βασιλικῆς καμάραν, πότερον λακωναρῶν.
Basilicarum camerae duobus fere modis disponebantur. Aut enim lacuna-
ribus ornabantur, aut opere musivo depingebantur. De lacunaribus testis
est Constantini locus. De opere musivo Procopius in libro I, de fabricis
Iustiniani, ubi sanctae Sophiae templum describit. Iam lacunaria duobus
modis exornari solebant. Aut enim desurabantur, aut pingebantur, quod
primus instituit Pausias, de quo Plinius in libro XXXV. cap. 11. ita scribit:
*Idem et lacunaria primus pingere instituit: nec cameras ante eum tabe-
ter adornari mos fuit.* Isidorus in libro XIX. originum: *Laquearia,*
inquit, *sunt quas cameras subtegunt et ornant, quae et lacunaria
dicuntur, quod lacus quosdam quadratos vel rotundos ligno vel gypso
vel coloribus habeant pictos, cum signis intermicantibus.* Quem Isidori
locum immerito reprehendit Salmasius in notis ad Flavianum Vopiscum pag.
393., ubi negat lacunaria camerae unquam supposita fuisse. Atqui Plinius
idem diserte affirmat, et Constantinus in hac epistola. Vetus auctor que-
stionum veteris et novi testamenti in quest. 106.: *Sicut enim ad orna-
mentum domus pertinet, si camera eius habeat auro distincta laquearia*
etc. [Add. Polyb. X, 24. *Ernsati Lexic.* Polybiana. T. III. p. 127. Sueton.
Neron. c. XXXI.: „Coenationes laqueatas tabulis eburneis versatilibus.“
Ibid. c. XXXIV.: „Et cum veneno ter tentasset —: *lacunaria,* quae nocte
super dormientem, laxata machina deciderent, paravit.“ Quem ad locum
Ernestius: „cf., inquit, supra c. XXXI. his locis egregie illustrari potest
observatio Valesii ad Euseb. Vit. Const. M. III, 32. contra Salmasium, ne-
gantem, camerae supposita lacunaria fuisse: quam Valesii notam exscripsit
totam, non laudato Valesio, Harduinus ad Pliniam XXXV, 11.“ *E. F.*
Wernsdorf. historia templi Constant. p. XVIII. not. v. *Winkelmann*
Anmerkungen über die Baukunst der Alten p. 44.: „In Häusern hatten
die Zimmer theils platte Decken von Holze, wie itzo überhaupt in Ita-
lien, wenn sie nicht gewölbt sind, und diese Decken, wenn sie bloß
aus Brettern bestanden, mit welchen die Balken belegt wurden, hies-
sen (a similitudine praesepia) bey den Griechen φανώματα; hatten
sie aber Zierrathen, welche, wie noch itzo in Italien, verticte vier-
eckichte Felder waren, so hieszen sie (a similitudine lacus) *Laquea-
ria:* denn dergleichen Felder wurden *Lacus* genannt.“ De voce
καμάρα praeterea cf. *Salmasii* not. ad Spartian. p. 22. *P. Burmann.* ad
Petron. p. 112.] — 2) *Καλλωπισθῆναι τὸ λοιπόμενον.* Hoc loco secutus

τοῖς πραιοσημέναις δεσποταῖς ἢ τῶνος γυναικῶσιν ποιήσῃ, ὅσα
 ἔργων καὶ τεχνῶν καὶ ἀναισθημάτων χρεία, καὶ πρὸς
 ἐμὲ εὐθέως ἀνεγκλίω σπουδᾷ³⁾, οὐ μόνον περὶ τῶν μαρ-
 μάρων τε καὶ κίωνων, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν λακωναριῶν, εἶγε
 τοῦτο κάλλιον ἐπικρίνειεν⁴⁾. Ὁ θεὸς σε διαφυλάξοι, ἀδελφε
 ἀγαπητέ.“

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ Γ'.

Ὅπως ἡ προφητευθεῖσα κωνὴ Ἱερουσαλήμ, ἐκκλησία τοῦ σωτήρος
 ἐποδόμητο.

Ταῦτα μὲν ἔγραφε βασιλεύς. Ἄμα δὲ λόγῳ, δι' ἔργων ἐχωρέει
 τὰ πράγματα¹⁾· καὶ δὴ κατ' αὐτὸ τὸ σωτήριοιον μαρτύριον²⁾

sum distinctionem Theodoretī ac Nicephori, qui post verbum καλλωπισθῆ-
 να punctum apponunt. Idemque ante nos fecere omnes interpretes praeter
 Musculum. Quod si quis malit distinctionem apponere post λακωνισμον,
 tum scribendum erit πλὴν ἢ σὴ δαιότης etc. ut legitur in cod. Fūketii et
 Savillii. [Vertit sane Valesius: „Nam si laqueata fiet, anro quoque poterit
 exornari. *Restat igitur ut*“ etc. Sed in textu ipso retinuit lectionem
 καλλωπισθῆναι τὸ λακωνισμον. πλὴν ἢ σὴ δαιότης κ. τ. λ. Verum non dubitari
 equidem textum quoque illi rectae Valesii interpretationi accommodare
 scribendo καλλωπισθῆναι. Τὸ λακωνισμον ἴνα etc., praecunte Zimmermanno,
 cum haec scriptura aperte sit difficilior et πλὴν satis certa glossematis
 prae se ferat iudicia. Contra Strothius alteram lectionem praefereus inter-
 pretatus est locum: „Denn wenn es Felder werden sollten, so könnten
 die Zwischenräume (τὸ λακωνισμον?) mit Gold verziert werden. Indes-
 sen thue nur deine Heiligkeit.“] — 3) [Σπουδᾷσιν et paulo ante ποιήσῃ
 scripti cum Steph. Zimm. pro σπουδαῖσι et ποιήσῃ Val.] — 4) [Ἐπικρι-
 νειεν Steph. ἐπικρίνειεν Zimm.]

Cap. XXXVI. 1) [Ἄμα — τὰ πράγματα. Constructa est haec basi-
 lica A. D. CCCXXV., eius autem dedicatio peracta A. D. CCCXXXV. in
 tricennialibus Constantini M. Idibus Septembris, i. e. die XIII. Septemb.,
 ut docent Nicephorus lib. VIII. c. 30. Typicum Sancti Sabae, Menologium
 Graecorum ac Sophronius in oratione de exaltatione sanctae crucis. Ecclesia
 tamen tam occidentalis quam orientalis festum exaltationis sanctae crucis
 celebrat die XIV. Septembris, sive quia eo die crux inventa, sive ob aliam
 rationem haecenus ignotam. Coincidit hoc anno CCCXXXV. dies XIII.
 Septembris cum sabbato, ut methodus Cyclica docet. Quare nondum mos
 invaluerat, ut ecclesiae die dominica dedicarentur. *Pagi* ad a. CCCXXV.
 CCCXXXV.] — 2) Κατ' αὐτὸ τὸ σωτήριοιον μαρτύριον. Iisdem verbis uti-
 tur Eusebius in panegyrico de tricennialibus Constantini pag. 630. Nec male
 Christophorus *salutare Christi monumentum* utrobique vertit. Certe
 Eusebius supra in cap. 28. sepulcrum domini vocat τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως
 μαρτύριον. Sed et Cyrillus Hierosolymitanus in catechesi XIV. locum domi-
 nicae passionis ac resurrectionis, martyrium nominari scribit. [Valesius
 vertit κατ' αὐτὸ τὸ σωτήριοιον μαρτύριον: „in ipso servatoris nostri *Martyrio*,“
 rectius Stroth.: „auf dem *Grabe* des Erlösers.“ Add. inscript. cap. XXVIII.,
 ubi verba τοῦ ἁγίου τῶν ἁγίων μνήματος recte Val. interpretatur: „sanctis-
 simi *sepulchrī*“ et Stroth.: „des allerheiligsten *Grabmals*.“ Cap. XXV. in
 cuius inscriptione legitur ἐπὶ τῷ ἁγίῳ τόπῳ τῆς τοῦ σωτήρος ἡμῶν ἀναστά-

ἡ νέα κατισκευάζετο Ἱερουσαλήμ?), ἀντιπρόσωπος τῆ παλαιῆ βοομένη, ἡ μετὰ τὴν κυριουτέον μαιφρονίαν ἐρημία ἐπ.

αισε. Et in capite ipso: τὸν ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως μαρμαριστότατον τόπον. Cap. XXVI. τὸ θεοπιστον ἐκεῖνο τῆς ἀθανάσιος μνήμα et paulo inferius: τὸ σωτήριον ἄντρον. Cap. XXIX. Cyrill. Catech. XVIII. p. 300. qui Christi sepulcrum eodem modo quo Euseb. c. XXV. vocat τὸν ἅγιον τῆς ἀναστάσεως τόπον, et Hieronym. Sophon. c. I. qui *anastasin* dicit. Contra aliis in locis ipsam ecclesiam Hierosolymia a Constantino in memoriam resurrectionis exstructam quam hoc cap. XXXIII. et seqq. describit, *μαρτύριον* vocat Eusebius. Vide ad IV, 40. De hac ipsa autem ecclesia praeter *Valesii* epistolam de anastasi et martyrio Hierosolymitana calci editionis nostrae adiectam, vid. *Franc. Quaresmii* elucidat. hist. theol. moral. terrae sanctae T. II. fol. Antwerp. 1639., *Clampinus* de sacris aedificiis a Constantino M. exstructis, cum figuris, Rom. 1693. fol. cap. XXIII., *Anton. Augustin. Toutée* in descriptione et historia basilicae a. resurrectionis ad calcem Cyrilli Hierosolym. edit. Benedict, p. 418., *H. Witsii* miscell. sacr. T. II. exerc. XII. §. 21. et prae ceteris *E. F. Wernsdorf.* historia templi Constantiniani propter resurrectionis Christi locum exstructi, Viteberg. 1770.] — 3) *Νέα κατισκευάζετο Ἱερουσαλήμ.* Haec Eusebii verba descripsit Socrates in cap. 13. lib. I. ἡ δὲ τοῦ βασιλέως μήτηρ, οἶκον μὲν ἐν τῷ σωτήριον ἐν τῷ τοῦ μνήματος τόπῳ, πολυτελῆ κατισκεύασεν, Ἱερουσαλήμ νέαν ἐπωνόμασεν, ἀντιπρόσωπον τῇ παλαιῇ ἐκεῖνη καὶ καταλειμμένη ποιήσασα. *Imperatoris vero mater in ipso quidem servatoris monumento ecclesiam magnificentissimam exstruxit, novam condens Hierusalem e regione veteris illius ac desertae.* Quae Socratis verba attentius observanda sunt. Primo Helensae tribuit, quod Eusebius a Constantino factum esse dixit. In quo secutus est Socrates auctoritatem Rufini, qui in libro X. historiae ecclesiasticae hanc basilicam Hierosolymis ab Helena constructam esse prodit. Etai autem parum refert, utrum Helena imp. Constantini sumptibus, an Constantinus ipse cura ac studio matris Helensae id templum condidisse dicatur, praestat tamen Eusebii sententiam sequi, quippe qui et rebus ipsis interfuit, et epistolam Constantini de templi illius aedificatione effert. [Cf. *E. F. Wernsdorf.* historia templi Constantiniani. p. X sq.: „Helena praesentia sua locum ornavit et operi praefuit, Constantinus et sumtus praestitit et res necessarias imperavit. Sed quia operibus immortua Helena, filius post ea solus illa continuavit, splendidissimae *Basilicae Resurrectionis* auctor merito ipse censi potest ac debet.“] Notandum etiam est, quod Eusebius dixerat: κατ' αὐτὸ τὸ σωτήριον μαρτύριον, id a Socrate ita reddi: ἐν τῷ τοῦ μνήματος τόπῳ. Quod vero dixerat Eusebius νέαν κατισκευάζετο Ἱερουσαλήμ, id Socrates expressit in hunc modum: οἶκον ἐκτῆριον κατισκεύασεν, Ἱερουσαλήμ νέαν ἐπωνόμασεν, ἀντιπρόσωπον etc. ubi vocem ἐπωνόμασεν expungendam esse nemo non videt. Neque enim templum illud nova Hierusalem dicebatur, ut credidit interpres. Neque etiam eum Nicephorus, sed martyrion seu basilica Constantiniana et Anastasis. Hoc igitur tantum dicit Eusebius et Socrates, Constantinum sive Helenam exstructa illa ingentis operis basilica novam Hierusalem condidisse ex adverso veteris illius quae olim destructa fuerat a Romanis. Quod quidem verissimum est. Ab eo enim tempore urbs Aelia vero ac prisco nomine paulatim abolito, Hierusalem vocari coepta est a Christianis, cum tamen revera non esset Hierusalem, utpote in alio solo condita, et ab imperatore Romano qui tunc Iudaeis erat infensissimus, eo consilio aedificata, ut gentiles eam incolerent, Iudaei vero eius aditu penitus arcerentur. Ceterum non dubito quin Eusebius alludat ad locum illum qui legitur in apocalypsi cap. XXI. *Vidi sanctam civitatem, Hierusalem novam descendantem de coelo, a deo paratam sicut sponsam.* [Cf. *Wernsdorf.* hist. templi Const. p. XIII. not. f., ubi praeter alia haec scripsit V. D.: „Hunc autem

ἰσχυρὰ περιγραπείσα, δίκην ἔτισε θυσοβολῶν οἰκητόρων. Ταύτη δ' οὖν ἀντικρυς βασιλεὺς τὴν κατὰ τοῦ θάνατον σωτήριον κλίμα. 1) πλουσίαις καὶ θαυλίαις ἀνύψου φιλοτιμίαις, τάχα ποῦ ταύτην ὄψαν τὴν διὰ προφητικῶν θεοπισμάτων κεκηρυγμένην καινὴν καὶ νέαν Ἱερουσαλήμ, ἧς περὶ μακροὶ λόγοι, μυρία δι' ἐνθέου πνεύματος θεσπίζοντες ἀνυμνοῦσι. Καὶ δὴ τοῦ παντὸς ὡσπερ τινα κεφαλὴν, πρῶτον ἀπάντων τὸ ἱερὸν ἄντρον ἐκόσμη, μνήμα ἐκείνο θεοπέσιον, παρ' ᾧ φῶς ἐξαστραπτῶν ποιε ἄγγελος, τὴν διὰ τοῦ σωτήρος ἐνδεικνυμένην παλεγγενεσίαν τοῖς πᾶσιν εὐηγήσειτο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Δ'.

Ἐκφρασις οἰκοδομῆς τοῦ παναγίου μνήματος.

Τοῦτο μὲν οὖν πρῶτον, ὡσανεὶ τοῦ παντὸς κεφαλὴν, ἐξαιρέτοις κίοσι, κόσμῳ τε πλείστον κατεπόκιλλεν ἡ βασιλείως φιλοτιμία, παντοίοις καλλωπίσμασι καταφαιδρύνουσα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Ε'.

Ἐκφρασις αἰθρίου καὶ στοῦν.

Διέβαινε δ' ἐξῆς ἐπὶ παμμεγέθη χώρον, εἰς καθαρὸν αἶθριον ἀναπεπταμένον· ὃν δὴ λίθος λαμπρὸς 1) κατεστρωμένον

sitam postea urbs adeo mutavit, ut, quum Golgatha mons extra veterem urbem fuerit, is hodie in loco novae urbis fere medio deprehendatur. Vide The Schwav *Itinerar.* p. 241. ex nupera theotis. vers. Neque vero Calvariae montem Hadrianus Imper. muro cinxit, ut falso tradit Sozomenus *Hist. Eccl.* l. II, p. 44. edit. Reading. cui a multis postea creditum est: sed quia sub Constantino M. eiusque successoris templi resurrectionis visendi studio urbs frequentata opibus creverat, ea re factum videtur, ut Martyrium et alia proxima aedificia circumducto muro inclusa, velut pro nova deinceps urbe haberentur, quam *novam Ierusalem* adpellat Eusebius l. III. de V. C. cap. 33. Idem in libro de *Laudibus Constantini* c. VIII. ἐν μέσῳ τῆς ἱεραίων βασιλικῆς, in ipso Hebraeorum urbis regiae meditullio Templum Resurrectionis exstructum ait. Ut adeo Hierosolymitana urbs aetate Constantini M. situ vehementer discreparit ab ea, quae fuit Christi temporibus. Accedit vero Eusebii sensus mysticos et allegoricos in libris sacris quaerendi studium quod ut novam Ierusalem condidisse Constantinum scriberet, cum movebat. Cf. IV, 45. Ἰδοὺ δὴ καὶ ἡμεῖς — τὰς προφητικὰς ποιούμενος θεωρίας. Wernsdorf. dissert. de dedicatione martyrii ex Eusebio p. XV. not. q. et nos ad Euseb. H. E. X, 4. Tom. III. p. 212. Denique cf. Semler. *histor. eccles. selectt. capp.* p. 125.] — 4) [Νίκην Val. vertit: „tropaeum victoriae“, rectius Stroth.: „den Triumph“ his adscriptis ad h. l. p. 335. not. 2.: „Νίκην. so nennt er hier die Kirche: ich durste es nicht durch Siegeszeichen übersetzen, weil man es mit dem Kreuz würde verwechselt haben, als welches sonst so genannt wird.“]

ἐπ' ἰδαίφους ἐκόσμη, μακροῖς περιδρόμοις σταῶν ἐκ τριπλεύρου²⁾ περιεχόμενον.

Cap. XXXV. 1) *Λίθος λαμπρός*. Marmor intelligere videtur, vel certe lapidem politum instar marmoris. Sic in capite sequenti ἔστι τῷ *λίθῳ λαμπρυνόμενῳ* pro eodem dicit Eusebius. At Christophersonus *λαμπρὸν λίθον lapidem eximium* interpretatus est, Portesius *excellentem, mada*, ut opinor. [Val. vertit: „splendido lapide“ Stroth.: „polirte Steine.“] — 2) *Ἐκ τριπλεύρου*. Basilicaram atria quatuor ferè porticibus circumstantia, in quadranguli formam dispositis. In medio locus erat apertus et patens, cuiusmodi hodie in claustris monachorum videmus. Docet hoc Eusebius in descriptione basilicæ Tyri libro decimo historiae ecclesiasticæ. Verum in basilica Hierosolymitana alia fuit dispositio. Tres enim duntaxat illic fuerunt porticus ad tria latera. In quarto autem latere, quod erat e regione sepulcri ad solem orientem obversum, vice porticus erat ipsa basilica, ut docet Eusebius in capite sequenti. Quod quidem idcirco factum videtur, ut ipsa basilica ampliori lumine collustraretur, nulla extrinsecus portica luminibus officiente. [Quo melius quæ Eusebius de basilica Hierosolymitana retulit, intelligantur, addenda h. l. putamus ea quæ scripsit E. F. Wernsdorf. histor. templi Const. p. XII. sqq.: „Locus, in quo aedificata fuit ecclesia, dicitur Golgatha mons. Quo vocabulo quum aliud atque aliud indicetur, modo totus ambitus montis cum subiecta valle, in qua Christi sepulcrum erat, modo vertex montis ac tumulus: ne vaga sit hæc loci designatio, templum fuit in collis declivitate positum, et ad sepulcrum Domini, quod montis vertice multo inferius erat, extensum; ita ut in loco resurrectionis esset Anastaseos Aedes, in loco passionis basilica illa magna, quæ Martyrium dicebatur, Calvariae autem locus inter utrumque medius interiaceret. Atque hic Calvarii locus, libero patens coelo ille, non continebat aedem, sed praebebat atrium subdivale: quod Eusebius lib. III. de V. C. cap. XXXV. ubi recenset aedificia Golgathana a Constantino exstructa, his verbis describit: *Δύβασι δ' ἔξῃς — — Ἐκ τριπλεύρου περιεχόμενον*. Igitur vastissimi huius atrii subdivalis, quod Anastasin a Martyrio dividebat, solum erat splendido lapide, instar marmoris polito, constructum, longissimis undique porticibus ad tria latera, orientale, meridionale, ac septentrionale procurrentibus: Nam in occidentali quidem latere, quod erat e regione speluncae positum, vice porticus ipsum templum erat magnificis et portis, et gradibus, quibus ad id ascendebatur, decoratum: Cuius templi adspectum porticus adiancta sustulisset, lucemque illi non modicam detraxisset. Itaque templum resurrectionis omnino totum duplici parte constabat, et Sepulcro, sive aede ad id monumentum aedificata, quæ proprie nominabatur Anastasis, et magna Basilica ipsa. — — Sepulcrum ut memorat Eusebius (III, 27. 28.), remotis simulacris, quæ Gentilium impietas struxerat, et egesta humo, qua erat connectum, Constantinus aperuit, atque ita illud opera eius cultum et ornatum, divina magnificentia frui voluit. Sed Eusebius modo simpliciter columnarum ab Imperatore ibi positarum, et ornamentorum, quæ omni oratione potiora essent, mentionem facit, scribens Lib. III. de V. C. cap. XXXIII. *Τοῦτο μὲν οὖν πρῶτον — — καλλωπίμασι καταφαιδρύνουσα*. et de laudibus Constant. c. VIII. *μημίαι τε μνημῆα αἰώνλου γέμον αὐτὰ τε τοῦ μεγάλου σωτήρος τὰ κατὰ τοῦ θανάτου τροπῆαι, λόγον παντὸς κρείττους τίμα καλλωπίμασι*. At ex Cyrillo, item ex Hieronymo aliisque auctoribus discas, eo in loco excitatam fuisse a Constantino elegantissimam aedem, amplam et spatiosam, forma rotunda, triplici muro cinctam, ipsam illam in qua Cyrillus *Catecheses Mystagogicas* pronuntiavit et Epiphanius — concionatus est. Altera pars totius templi erat ipsa Basilica Resurrectionis, obversa illa, non ad orientem, ut cæterarum pleraeq; sed ad occidentem, opus plane

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΖ.

Ἐκφρασις τοῦ ναοῦ τῆς ἐκκλησίας τοῦ ναοῦ καὶ δωματουργίας, κάλλους τε καὶ χρυσοῦσις.

Τῶν γὰρ κατασκευῶν πλεονῶν τοῦ ἄντρον, ὃ δὴ πρὸς ἀνερχοῦντα ἤλιον εἴρα, ὁ βασιλεὺς συνῆπτο νεῶς, ἔργον ἐξαισιον, εἰς ὕψος ἀπειρον ἡρμένον, μήκους τε καὶ πλατύς ἐπὶ πλείστον εὐρυτάμενον· οὐ τὰ μὲν εἶσω τῆς οἰκοδομίας, ὕλης μαρμαρέου ποικίλης διακάλυκτον πλακώσις¹⁾, ἡ δ' ἐκτὸς τῶν τοίχων ὄψις, ἔσωτῶ λίθῳ ταῖς πρὸς ἕναστον ἀρμογαῖς συνημμένη λαμπρυνομένη, ὑπερφύεις τε χρῆμα κάλλους τῆς ἐκ μαρμαρέου προσόψεως οὐδὲν ἀποδίον, παρείχεν. Ἄνω δὲ πρὸς αὐτοῖς ὀρόφους, τὰ μὲν ἐκτὸς δώματα μολύβδου²⁾ περιέφραττεν ὕλη

admirabile, in immensam altitudinem elatum, et longitudine ac latitudine maxima expansum, portis tribus ad orientem solem apte dispositis, quibus sepulcrum et mons Golgatha conspiciebatur. Non erat extrema parte in semicirculum, vel in ovalem figuram, arcuata ecclesia, ut aliae plurimae, sed rectangula et parallelogramma forma aedificata, portis a fronte atque a tergo inter se respondentibus aperta. Huius structurae magnificentiam his describit verbis Eusebius Lib. III de V. C. cap. XXXVI. ὃ τὰ μὲν εἶσω τῆς οἰκοδομίας — — — ἔργον χρυσοῦσις. Sic istam exteriorum parietum superficiem politis lapidibus decoratam, et istud plumbeum tectum postquam indicavit, describit porro interiorum tectum, sculptis lacunaribus confertum, et compactis inter se tabulis per totam basilicam, instar vasti culusdam maris dilatatum, totumque auro purissimo cooperatum, quod velut radiis quibusdam splenderet. Ceterum alia quae tacet Eusebius, ut ἀρόθρημα, ναὸν, ἀμβων, διακονικὰ, γαζοφυλακία, ταβυλάρια, βιβλιοθηκὰς, βαπτιστήριον, nihilominus probabiliter templum Hierosolymitanum quoque maiorum ecclesiarum exemplo habuisse, recte observavit Wernsdorf. l. I. p. XIX. sq. p. XXIII. sq., pluribus hanc ipsam sententiam tuitus contra Ernestium (necesse theologische Bibliothek P. I. p. 92 sqq.) in dissert. de Christo Latine loquente p. IV. sqq., Viteberg. 1771.]

Cap. XXXVI. 1) Ἐκφρασις μαρμαρέου πλακώσις. Antiqui sectis marmoris crustis varii coloris parietes ornabant, ut notavi ad lib. XXVIII. Amin. Marcellini pag. 363. Huiusmodi marmoris crustas πλακῶς vocabant. Gregorius Nazianzenus in orat. XXXII. ὃν δὲ μοι περιέχον καὶ πλακῶν, καὶ τῆς κεκομψυμένης ψηφίδος, καὶ τῶν μακρῶν δρόμων καὶ περιδρόμων. Idem in carmine Anacreontico ad animam suam:

Θέλεις δόμους ἀμέτρον
χρυσόροφους, γραφῆς τε
καὶ ψηφίδος σοφισμοῦς,
πλακῶς τε λάμπειν ἀσχερᾶς
ἀντίχρον, πολυχροῦν.

[Cf. Valesius ad Sozom. H. E. I, 1. Du Fresno ad Paulum Silentiar. p. 530. p. 532. et in Constantinop. Christian. III, 10. Du Cange Gloss. Gr. p. 1177. Wernsdorf. histor. templi Const. p. XVII. sq. not. u.] — 2) [Μολύβδον Steph. μολύβδον Val. Sed. veram scripturam h. l. exhibere puto

ἄμβροτον ἀσφαλὲς ἔχημα χιμαίριον, τὰ δὲ τῶν εἰσὸν ἀνάγης γιν-
 φαίς φανωμάτων³⁾ ἀπηρητισμένα, καὶ ὡσπερ τι μέγα πύλατος
 καθ' ὅλου τοῦ βασιλείου οἴκου, συνεχῆς ταῖς πρὸς ἀλλήλας
 συμπλοκαῖς ἀνευρυνόμενα, χρόσι τὰ διαφυγῆ δι' ὅλου κεκαλυμ-
 μένα, φωτὸς οἶα μαρμαρυγαῖς τὸν πάντα νεὸν ἐξαστραπτίω
 ἐποίησεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΖ'.

Ἐκφρασις διπλῶν στοῶν ἐκατέρωθεν, καὶ πυλῶν ἀνατο-
 λικῶν τριῶν.

Ἀμφὶ δ' ἐκάτερα τὰ πλευρὰ, διπλῶν στοῶν, ἀναγείων τε
 καὶ καταγείων¹⁾ δίδυμοι²⁾ παραστάδες³⁾, τῶ μῦθῳ τοῦ νεοῦ

solum Reading., μολύβδου quod recepi. Vide quae scripsi ad Euseb. H. E. VIII, 12. T. III. p. 44. Μολύβδου legitur de laudib. Const. c. XII. Add. *Wassa* ad Thucyd. I, 94, 4. p. 62. ed. Ducker. Zonar. Lex. 2. p. 1366. ed. *Zittmann*. et *Iacobs*. A. P. p. 137.] — 3) Γλυφαίς φανωμάτων. Quid sint φανώματα, docet Hesychius et auctor etymologici, qui φανώματα interpretantur σανιδώματα, στήγη διαγλυφα, id est, tabellas, tecta laqueata. Eadem voce utitur Eusebius infra cap. 49. Ex his igitur apparet, cameram basilicae lacunari intrinsecus tectam atque ornatam fuisse, ut in animo habuerat Constantinus, quemadmodum testatur in epistola ad Macarium. Extrinsecus enim plumbo operata erat ad arcendos imbres. Proinde cameram ipsam lapideam fuisse oportet, quae plumbum superpositum sustineret. [Cf. supra cap. XXXII. not. 1.]

Cap. XXXVII. 1) Διπλῶν στοῶν, ἀναγείων τε καὶ καταγείων. De atrii porticibus supra [cap. XXXV.] dixit Eusebius. Nunc de porticibus basilicae loquitur. Ac primo quidem ait ad utrumque latus basilicae binas fuisse porticus. Deinde ait porticus illas partim fuisse ἀναγείους, partim καταγείους. Quod sic interpretor, ut porticus illae duo tecta habuerint, et aliae quidem solo ipsius basilicae aequales fuerint, aliae vero iisdem superimpositae; cuiusmodi in ecclesiis nostris videmus. Huiusmodi porticus antiqui διορόφους vocabant, seu διοστέγους. Gregorius Naz. in oratione XIX. pag. 313. ubi templum a patre suo aedificatum describit: κίωνων δὲ καὶ στοῶν κάλλις δι' ὁρόφων εἰς ὑψος αἰρόμενον, id est: *Et columnarum ac porticum duo tecta habentium pulchritudine in altum assurgit*. Scribendum enim est in illo Gregorii loco una voce διορόφους, quod Billius non vidit. Possumus etiam interpretari καταγείους *subterraneas porticus*. Nam in templis eiusmodi porticus subterraneae construī solebant, quas διορόφους [δόμους?] ὑπογείους vocat Aristides in oratione de Cyziceno templo. Ubi etiam templum illud triplex fuisse dicit, partim subterraneum, partim sub divo, medium vero quotidianis usibus accommodatum. [Verba: Ἀμφὶ δ' ἐκάτερα — — πεποιμημένους Valcaius vertit: „Porro ad utrumque latus, geminas porticus tam subterraneae quam supra terram eminentes, totius basilicas longitudinem aequabant; quarum concamerationes auro perinde variatas sunt“ et Strothius: „Auf beyden Seiten waren doppelte parallellaufende Säulengänge, unterirdische und über der Erde stehende, die eben so lang waren, als die Kirche selbst: und deren Zuwölbungen ebenfalls mit Gold verziert waren.“ Add. E. F. Wernsdorf. *hister.*

συναξαρταριῶν, χρωσῆ καὶ ἀδῆαι τοῦ ὁρόφου ἀποκαταμέναι.

templi Const. p. XIX.: „Utramque in illo (templo) et navis, et bematis; seu ebori, portem tota longitudine cingebant porticus, ab Eusebio descriptae, cap. XXXVII, Lib. de Vita Const. Ubi, quum is ait, *συναξαρταριῶν τε καὶ καταγέλων δίδυμοι παραστάδες*, non subterraneae sunt intelligendae, sed aequales templi solo, quibus aliae superimpositae fuerint, atque adeo binae ad utrumque latus, et inferiores et superiores (Cf. Touttaeus ad Cyrill. cateches. p. 422. *Cons. Rasponi* de basilica et patriarchio Lateranensi IV, 5. *Du Fresnoe* Constantinop. Christ. III, 16. 17. 87. 38.). Aliae porticus erant in fronte basilicae, sive exteriori laterum aspectu (cf. *Rasponi* l. l. p. 33.), extra templi tectum commune positae, quae grandibus columnis ab exteriori parte fulciebantur: aliae interiores, quae pennis ac pilis densioribus sustinebantur.“ Strothius autem ad h. l. p. 338. animadvertit: „Was übrigens unter den ἀναγέλων καὶ καταγέλων zu verstehen sey; ob dies letztere Säulen sind, die unter der Erde Gänge formiren, oder ob das Schiff der Kirche erhöht gewesen, so dass die auf dem Rande desselben stehende Säulen ἀνάγειοι, oder, welches mir fast das wahrscheinlichste ist, ob die eine Reihe auf der andern gestanden, kann ich hier nicht mit Zuverlässigkeit bestimmen. Dass auf jeder Seite übrigens zwey Säulengänge neben einander gewesen, wovon die Zuwölbung oder das Gebälke des innern, der zunächst an dem Schiff der Kirche war, von Pfeilern getragen wurde, wird man aus der Stelle leicht sehn, und sich vorstellen können.“ Cf. Valea. infra ad cap. L. De voce *κατάγειος* et *ἀνάγειος* quod posterius Lexicis desit, vid. Lobeck. ad Phrynich. p. 297 sq., quem hic locus fugit.] — 2) *Δίδυμοι παραστάδες*. Quatuor erant porticus in basilica Hierosolymitana, binae scilicet ad utramque latus basilicae. Id sibi volunt haec verba *διττῶν στοῶν δίδυμοι παραστάδες*. Quin et sequentia id ipsum manifeste evincunt. Ex his enim porticibus alias ait Eusebius fuisse in fronte basilicae, id est, exteriores; quasdam vero interiores. Eodem modo in templo apostolorum quod erat in urbe Roma, quatuor erant porticus, ut testatur Prudentius in passione apostolorum his versibus:

*Subdidit et Parias fulvis laquearibus columnas
Distinguit illic quas quaternus ordo.*

Idem Prudentius in passione Hippolyti, de templo S. Hippolyti ita scribit:

*Ordo columnarum geminus laquearia tecti
Sustinet, auratis suppositus trabibus.*

*Adduntur graciles tecto breviora recessus
Qui laterum seriem ingiter excinuent.*

Eandem formam cernere est in maioribus apud nos basilicis, ubi quatuor columnarum ordines binas utraque porticus constituunt. Porro huiusmodi porticus *gemellares* dici videntur in itineratione Hierosolymitana: *Interioribus vero civitatis sunt piscinae gemellares quinque porticus habentes*. In quo tamen loco ambiguum est, utrum piscinae ipsae, an porticus gemellares dicantur. Praestatque gemellares piscinas intelligere. Erant enim gemini lacus, ut scribit Hieronymus in libro de locis Hebraicis ubi de Bethesda. — 3) *Παραστάδες*. Male Christophorus *xystos* vertit. Nam *στοῶν παραστάδες* per synecdochen dicuntur pro porticibus. Hesychius *παραστάδες* exponit columnas quae ad parietem obversae sunt. Sed Christophorus voces illas *διττῶν στοῶν* retulit ad *πλευρὰ* hoc modo: *ἀμφὶ δ' ἐκότερα τὰ πλευρὰ διττῶν στοῶν* etc., cum tamen post vocem *πλευρὰ* ponenda sit virgula, ut in codice Regio legitur et Fuketiano, et verba illa *διττῶν στοῶν* referri debeant ad vocem *παραστάδες*. Latera enim basilicae hic intelliguntur, quod confirmatur ex libro X. historiae ecclesiasticae, ubi basilica Tyri describitur his verbis: *ταῖς παρ' ἐκότερον*

αἱ αὖ μὲν ἐκτὸς προσώπου⁴) τοῦ οἴκου, κίονες παραγέθειον ἀνηρείθοντο, αἱ δ' εἰς τῶν ἑμπεροσθεν⁵) ὑπὸ πτεσῶς⁶) ἀνυγείροντο, πάλιν τὸν ἑξωθεν περιβεβλημένοις κόσμον. Πύλαι δὲ τρεῖς πρὸς αὐτὸν ἀνίσχοντα ἤλιον εὖ διακείμενας, τὰ πλῆθῃ τῶν εἰς αὐτὸν φερομένων ὑπεδέχοντο.

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Η'.

Ἐμφρατικὸς ἡμισφαίριον καὶ κίωνων δώδεκα καὶ κρατήρων.

Τούτων δ' ἀντικρὺ, τὸ κεφάλαιον τοῦ παντὸς ἡμισφαίριου¹) ἦν, ἐκ' ἄκρου τοῦ βασιλείου ἐκτεταμένον²). ὃ δὲ δὴ δωκαίδεκα

ἐντὸς παντὸς τοῦ στοῦς. — 4) Αἱ μὲν ἐκτὸς προσώπου, id est, exteriores. Sic in lib. X. de fontibus qui erant ante fores basilicæ Tyri, ait, εἰς πρόσωπον τοῦ ναοῦ. — 5) Αἱ δ' εἰς τῶν ἑμπεροσθεν. Ad oram codicis Moræani emendatur τῶν ἑμπεροσθεν, quomodo etiam legebatur in Græteri libro. Posset etiam emendari τῶν ἑξωθεν. Sed cum scripti codices Fekettianus et Sav. τῶν ἑμπεροσθεν habeant, ea lectio præferenda est. — 6) Ἐπὶ πτεσῶς. Pessime Christophorus postea vertit, melius Portesius pilas interpretatur. [Val. pennis, Stroth. Pfeilern.] Quid sint πτεσῶς, docet Procopius in libro I. de fabricis Iustiniani, ubi templum sanctæ Sophiæ describit: colles scilicet seu aggeres lapidei, quos scopulis quibusdam comparat qui apsidem sustinebant. Posteriores Græci πτεσῶς vocarunt, ut notavit Méursius in glossario. Erant igitur pilæ lapideæ, a figura, ut opinor, ita dictæ, eo quod quadrangulæ essent instar pessorum et pessonibrium. Ideo autem porticus interiores quæ proxime ad latus erant basilicæ, pennis fultiebantur, quod tectum basilicæ utrinque sustinerent: quod quidem tectum reliqua omnia altitudine superabat. [Add. De Cange Gloss. Gr. p. 1171.]

Cap. XXXVIII. 1) Ἠμισφαίριον. Scribo ἡμισφαίριον. Sic vocat altare basilicæ, eo quod in formam hemisphaerii fabricatum esset. Hinc est quod ipsa vocat τοῦ παντὸς κεφάλαιον. Id est, summata totius operis. Nam basilicæ ideo construebantur, ut super altari incrementum sacrificium offerretur deo. [Haec ipsa: „Nam — deo“ ex suæ tantam religionis placitis dicere Valesium, cuius facile patebit et rectiora ipse statim antea attulit verbis: „Hinc est — operis“ et paulo post: „Altare vero basilicæ — basilica.“ Cf. Bingham. orig. eccl. VIII, 6, 17. Wernsdorf. hist. templi Const. p. XX. not. d.] Paulo supra Eusebius sepulchrum domini κεφαλὴν τοῦ παντὸς vocavit: nunc vero altare basilicæ appellat τοῦ παντὸς κεφάλαιον. Quæ duo longe inter se differant. Nam sepulchrum domini ideo vocatur caput totius operis, quod initium ac velut vestibulum fuerit totius fabricæ, et quod eius gratia Constantianus totum opus extruxerit. Altare vero basilicæ summa totius operis dicitur, propterea quod totum opus eo spectabat, eratque id complementum universæ structuræ, sine quo imperfecta erat basilica. Porro hemisphaerium improprie dixit Eusebius pro hemicyclo, vel potius hemicylindro, cuiusmodi etiam altare fuisse sanctæ Sophiæ docet Procopius libro I. de ædificiis. In libro Turnebi ad marginem emendatur ἡμισφαίριον, sed recentiore manu. — 2) Ἐκ' ἄκρου τοῦ βασιλείου ἐκτεταμένον. Idem est ac, si dixisset ἐκ' ἄκρου. Hemisphaerium ab imo usque ad summam basilicæ protendebatur. Et in imo quidem erant duodecim columnæ,

πόντος Ἰσακίου, τοῖς τοῦ σωτηρὸς ἀποστόλοις δοκίμασι,
 κρητῆρα μεγίστους ἐξ ἀγέρου πεποιημένους τὰς κορυφὰς πο-
 τρυφῆνοι· οὗς δὴ βουλεύσας αὐτὸς ἀνάθημα κάλλιστον ἐποιεῖτο
 τῷ αὐτοῦ θεῷ.

Κ Ε Φ Α Λ Λ Ι Ο Ν Δ Θ'.

"Ἐφρασις μισαυλίου" καὶ ἑξεδρῶν καὶ προτύλων.

"Ἐθεν δὲ προϊόντων" ἐπὶ τὰς πρὸ τοῦ νεῦ κειμένης
 εἰσόδους, αἵθριον διελάμβανεν. Ἦσαν δὲ ἐνταυθοῖ παρ'
 ἑκείτρα²⁾, καὶ αὐλὴ πρώτη³⁾, στοαὶ τ' ἐπὶ ταύτῃ, καὶ ἐπὶ

semicirculari forma dispositae. Confirmat hanc explicationem Procopius
 in libro I. de aedificiis, ubi basilicam sanctae Sophiae describit, quem
 innotuendum fuerit conferre cum hac Eusebii narratione. Potest etiam ἐκ'
 ἄλλου exponi in summo basilicae, ut sciamus sit, altare non in medio ba-
 siliacae situm fuisse, sed in summo. [Imo prior expositio unice vera est.
 Vid. Wernsdorf. l. I. p. XX *) sq. Cf. Bingham. origg. VIII, 6, 10.
 Wernsdorf. de Christo Latine loquente p. VI. not.]

Cap. XXXIX. *) "Ἐφρασις μισαυλίου. Gravi errore Christophoro-
 num μισαυλίον portas atrianases vertit, quasi μισαύλιον, et ἡ μέσση τις
 idem esset. Atqui μισαυλίον est area. Nam quod in titulo capitis μ-
 σαύλιον dicitur, id in contextu capitis αἵθριον vocat Eusebius. [Contra
 Du Cange Gloss. Gr. p. 154. male quod in titulo μισαυλίον dicitur, hoc
 in contextu αἵθριον vocari scripsit.] Eadem voce utitur in descriptione
 basilicae urbis Tyri, quam habes in libro X. historiae, μέσση αἵθριον
 ἔφρασις. [Cap. 4. not. 35.] Christophorus area[m] vertit non male. Por-
 ticus et Musculus subdivale spatium interpretantur, quod magis Lati-
 num puto. Aream enim Latini vocabant locum purum in quo fruges
 terebant, non autem quas hodie curtes vocamus. Usus tamen vulgaris
 obtinuit, ut areae dicantur curtes. Graeci quoque μέσσηλον et μέσσηλον
 vocant curtem in qua aluntur gallinae et boves stabulantur, ut docet
 Apollonius in libro III. Argonauticon pag. 134. eiusque scholiastes Grae-
 cus, et Harpocration in voce μέσσηλος. Areae ecclesiarum dicuntur in
 lege 4. codice Theod. de his qui ad ecclesias confugiunt: *Ut inter tem-
 plum quod parietum descripsimus cinctu, et ianuas primas ecclesias,
 quidquid fuerit interiaccens, sive in cellulis, sive in domibus, hortulis,
 balneis, areis atque porticibus, confugas interioris templi vice tueatur.*
 Graeca constitutio ibidem relata sic habet: ὡς τε μεταξὺ τοῦ νεοῦ, ὅν τῷ
 προεστημένῳ τροπῇ περιπεφραγῆθαι διηγράψαμιν, ἀπὸ τῶν πρώτων μετὰ τοῦς
 δημοσίους τόπους ἐκκλησίας θυρῶν, πῦν τῷ περιγυμῆσθαι εἰτε ἐν αὐλαῖς ἢ
 κρηταῖς, ἢ αὐλαῖς, ἢ λούτροις, ἢ ἐν στοαῖς τυγχάνη etc. Vides αὐλὰς verti
 areas. Refertur haec lex Theodosii in lib. VII. Capitularium Caroli
 Magni titulo 125. ubi tamen pro areis atrium ponitur. [Capitis titulum
 Val. vertit: „Descriptio atrii, exhedrarum et vestibulorum.“ Stroth.:
 „Beschreibung des Atriums, des Hofes und des Vorgebäudes.“ Rectius
 pro atrii Val. areas et pro: „des Atriums, des Hofes“ Stroth. inter-
 pretaturum fuisse puto: „des Hofes, des Atriums.“ Cf. not. 3.] — 1)
 Ἐθεν δὲ προϊόντων. Malim scribere προϊόντων, ut legisse videtur Muscu-
 lus. — 2) Παρ' ἑκείτρα. Transposita videntur haec verba, quae sic
 malim legere: Ἦσαν δὲ ἐνταυθοῖ καὶ αὐλὴ πρώτη, στοαὶ τ' ἐπὶ ταύτῃ κατὰ
 ἑκείτρα. Eredientibus enim ex basilica, prima occurrebat αὐλα, deinde
 porticus ad dextram et laevam atrii, ac deinceps vestibulum. — 3) Κρη

πάσιν αἱ αὐλῆσι πύλαι· μεθ' αὐτῆς ἐπ' αὐτῆς μέσης πλατείας ἀγορᾶς*), τὰ τοῦ παντὸς προπύλαια φιλοκάλως ἡσκευμένα, τοῖς τῶν ἐκτὸς πορείαν ποιουμένοις καταπληκτικῆν παρέχον τῶν τῶν ἐνδον ὁρωμένην θείαν⁵⁾.

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ'.

Περὶ πλήθους ἀναθημάτων.

Τὸνδε μὲν οὖν τὸν νεῶν, σωτηρίου ἀναστάσεως ἐναργῆς ἀνίστη μαρτύριον⁶⁾ βασιλεὺς, πλουσίαι καὶ βασιλικῆ κατασκευῆ τὸν σὺμπαντα καταφαιδρύννας· ἐκόσμη δ' αὐτὸν ἀδηνήγεως

αὐλῆ πρώτη. Recte Christophorus et Musculus atrium vertit. Certè vetus interpres evangelii, ubicumque vox αὐλῆ occurrebat, atrium reddidit. Sed et in glossis veteribus αὐλῆ atrium exponitur. Victorinus Petabionensis episcopus in apocalypsim Ioannis: *Aula*, inquit, *atrium dicitur, vasque inter parietes area*. Isidorus tamen sulam ab atrio distinguit in libro V. originum. Sed Victorino potius assentior. In iugatorio Antonini martyris mentio fit atrii basilicae Constantinianae. Porro notandum est in titulo capitis exedras dici pro aula. [Cf. Wernsdorf. histor. templi Const. p. XXI sq.: „Egredientibus ex Basilica in urbem occurrebat locus alius *rursum* libero patens coelo, quem Eusebius cap. XXXIX. αἰθριον h. e. *subdivale spatium* dicit (Val. αἰθριον vertit *arcam*, Stroth. Hof): eo pertransito perveniebatur ad αὐλῆν et postremo ad atrii portas. Ipsum atrium erat quadratum: in medio saliebat fons ad usum eorum, qui ecclesiam ingrediebantur (vid. Euseb. H. E. X, 4. T. III. p. 237.): utroque latere a templi ianuis usque ad atrii fores porticus decurrebant.“ Et Strothius ad h. l. p. 340. observat: „Das erste Atrium bedeutet hier den vordersten Raum, der mit unter dem Dach des Gebäudes begriffen, der doch wenigstens von einem auf Säulen ruhenden Fronton bedeckt war, und aus welchem man unmittelbar in das Innere des Gebäudes ging. Man muss dies Atrium nicht mit dem προπύλαιον (Vestibule, Vorgebäude) verwechseln, welches gemeiniglich ein besonders, nicht mit unter dem Dach des Hauptgebäudes stehendes, sondern durch verdeckte Säulengänge, (die den Hof, welcher auch Atrium genannt wird, einschlossen) mit demselben verbundnes Gebäude bedeutet. Wer also in die Kirche gehn wollte, kam zuerst in das Vorgebäude, alddann musste er durch die Hofthüren (αὐλῆσι πύλαις) über den Hof gehn, sodann kam er ins erste Atrium, und durch dasselbe in die eigentliche Kirche.“ Cf. not. *)]. — 4) Ἐπ' αὐτῆς μέσης πλατείας ἀγορᾶς. Ante maiores basilicas ut plurimum erant plateae, in quibus forum rerum venalium agebatur die festo martyris illius cui dicata erat basilica. Quod quidem idcirca veteres observabant, ut pulchrior esset conspicuus vestibulorum, nihilque esset quod luminibus ipsorum officeret. Sic Romae ante basilicam apostolorum erat platea, ut testatur Prudentius. Alexandriae quoque ecclesia erat ad magnam plateam, ut docet Athanasius in epist. ad solitarios: ἔκτισαν τοῦ αὐλῆσι ἐν τῇ πλατείᾳ τῇ μεγάλῃ. [Cf. Wernsdorf. l. l. p. XXII. sq. not. g.] Porro vox ἀγορᾶς videtur esse scholiasti additum ad explicationem vocis πλατείας. Nisi malis scribere ἀγορᾶς. — 5) Τὸν ἐνδον ὁρωμένην θείαν. Scribendum est ὁρωμένων, ut in libro Turæhi ad marginem emendatur.

Cap. XL. 1) [Σωτηρίου — μαρτύριον. Vide ad IV, 40. et supra

κάλλει κλειστών ὄσων ἀναθημάτων, χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ λίθων πολυτελεῶν ἐν διαλλαττούσαις ὕλαις²⁾. ὧν τὴν κατά μέρος ἐπισκευὴν φιλοτέχνως εἰργασμένην, μεγέθει τε καὶ πλήθει καὶ ποικιλίαις, οὐ σχολὴ νῦν ἐπιξέναι τῇ λόγῳ.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Α'.

Περὶ οἰκοδομῆς ἐκκλησιῶν ἐν Βηθλεὲμ, καὶ τῇ ὄρει τῶν ἱλαίων.

Ἀπολαβῶν¹⁾ δ' ἐνταυθαὶ χώρας ἱέρως δυαὶν ἄντροις μυτικοῖς τετιμημένας²⁾, πλουσίαις καὶ ταύτας φιλοτιμίαις ἐκόσμη, τῇ μὲν τῆς πρώτης τοῦ σωτήρος θεοφανείας ἄντρα³⁾, ἐνθα

c. XXXIII. not. 2.] — 2) [Ἐκόσμη δ' αὐτὸν — ὕλαις. Vid. *Wernsdorf* hist. templi Const. p. XXV sq.: „Ad illa ornamenta ex auro, argento, gemmis, quibus templum diversimode venustavit (Constantinus), pertinent (praeter duodecim illos crateres argenteos quos Eusebius cap. XXXVIII ἀνάθημα κάλλιστον Constantini dicit. Cf. IV, 44 ext. Herodot. I, 6, 14. 15. 20. 9, 65. 10, 70. edit. *Wesseling*.) primum lapidates, lychna; candidabra, quorum in vigiliis, maxime paschalibus, infinitus numerus necessaria erat: deinde vela, pallae, vestes sacrae, inter quas illa maxime celebris est, quam imperatoris iussu, aureis filis contextam, pro episcopo ad baptismum ceremoniam obeandam, Cyrillus in egestate publica distractisse ferebatur (vid. Sozomen. H. E. IV, 25. Theodoret. H. E. II, 27.): porro calices, disci, paterae, denique codices sacri, iam tum in membrana purpurea aurea argenteisque hiteris descripti, et auro argenteoque ac gemmis cooperti (cf. Euseb. V. C. IV, 36. *Montefalconius* palaeogr. Gr. Lib. I. p. 5. p. 44. *Pet. Zornii* hist. bibliorum pictor. cap. III. p. 27. hisa biblior. manna. p. 91.). Nam imagines quidem vel status Mariae deiparae atque aliorum sanctorum, recens exstructo templo ab Imperatore illatas, et, voluit anathemata, suspensas fuisse, nec ab Eusebio, nec ab aliis auctoribus; invenio commemoratum.“ Cf. *Iul. Caes. Bulengerus* de denariis pontific. et de templi Lib. III. T. I. varz. opuscc., *Iac. Phil. Thomasinus* de denariis, anathematis et tabellis votivis in Thesaur. antiqq. Rom. Graev. T. XII. *Suicer*. thes. T. I. p. 272 sq. *Schmidt* Handbush der christlichen KG. T. III. p. 331.]

Cap. XLI. c) [Ἀπολαβῶν East. Sed verum est ἀπολαβῶν. Vid. de laudib. Constant. a. IX. πάντων δ' ἐξαιρέτα δύο τμήματα τῆς ἰσίας ἀπολαβῶν, quod Val. vexit: „Cum duo praecipua orientis loca elegisset, accuratius quam h. l.: „Alia quoque eiusdem regionis loca — exornare aggressus est.“ Similiter Stroth.: „Hier auf schmückte er auch zween andre Oerter.“ Cf. *Wesseling*. ad Herodot. VI, 27, 49. Add. de laudib. Const. I. I. τῶν δ' ἀπολαβῶν χώρας.] — 2) Ἄντροις μυτικοῖς τετιμημένας. Scribendum est τετιμημένας, ut legitur in panegyrico de tricennalibus Constantini pagina 630. ubi eadem verba repetuntur. — 3) [Τῆς πρώτης — ὑπόση. Sequitur hoc loco Eusebius antiquiores ecclesiae doctores ad Iustinum M., Origenem, apud quos vetus erat inde a rei Christianae initio opinio, Iesum in spelunca Bethlehemitica natum esse. Vid. *H. F. Wernsdorf*. dissert. de Bethlehemo apud Hieronymum p. XI sqq. Cf. Euseb. infra cap. XLIII. et demonstr. evang. VII. p. 343. edit. Colup. καὶ εἰς δεῦρο δὲ οἱ τῶν τόπων οἰσῶντες, ὡς ἐν πατρίῳν εἰς αὐτοὺς κατε-

θῆ· καὶ τὰ τῆς ἑσπέρου γενέσεως ὑπέστη, τὰς κακαλήδους
 ἡμερῶν τιμὰς, τῷ δὲ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναλήψεως τὴν ἐπὶ τῆς
 ἀπρωφείας μνήμην σεμνύων. Καὶ ταῦτα δὲ φιλοκάλλως ἔτιμα,
 τῆς αὐτοῦ μητρὸς, ἣ κοσούτου ἀγαθὸν τῷ τῶν ἀνθρώπων
 διηκονᾶτο βίῳ, διαιωνίζων τὴν μνήμην.

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Β'.

Ὅσα Ἐλένη ἡ βασίλεις ἡ Κωνσταντίνου μήτηρ, εἰς εὐχὴν παραγομένη,
 ταῦτα εὐδοκίμως.

Ἐπειδὴ γὰρ αὐτὴ τῷ παμβασιλεῖ θεῷ τὸ τῆς εὐσεβοῦς
 διαθέσεως ἀποδοῦναι χρέος ἔργον ἐποίησατο, ὑφ' οὗ τῆς βασιλῆ
 κοσούτου, παῖσι τε αὐτοῦ καίσαρσι θεοφιλεστάτοις ἑαυτῆς ἐκγό-
 νοις, τὰ χαριστήρια δεῖν ᾤετο δι' εὐχῶν ἀποκληρώσαι, ἥτε
 δὴ) ἐπαύδουσα νεανικῶς ἡ πρέσβυς, ὑπερβαλλούσῃ φρονήσει.)

Θούσης παραθέσεως, τοῖς τῶν τόπων ἱστορίας χάριν εἰς τὸ Βηθλεὲμ ἀφαιρού-
 μένοις μαγυροῦσι, τῷ λόγῳ πιστούμενοι τὴν ἀλήθειαν, διὰ τῆς τοῦ ἀγγεῶ
 θέσεως, ἐν ᾗ τοκοῦσα ἡ παρθένος, κατατίθειται τὸ βρέφος. Ubi pro τῷ
 ἀγγεῶ Casaubonus exercit. II. ad Baronii annoti. eccles. legi non male
 voluit τὸ ἄντρον. Origen. contra Cels. T. I. c. 51. Πρὸς δὲ τοῦ γεγονησοῦ
 τὸν Ἰησοῦν ἐν Βηθλεὲμ, εἰ βούλεται τις μετὰ τὴν τοῦ Μιχαίου προφητείας,
 καὶ μετὰ τὴν ἀναγεγραμμένην ἐν τοῖς ἠαγγέλοις ὑπὸ τῶν Ἰησοῦ μαθητῶν
 ἱστορίων, καὶ ἄλλοθεν πισθῆναι, κατανοοῦσάτω, ὅτι ἀκολούθως τῇ ἐν τῷ
 εὐαγγέλιῳ περὶ τῆς γενέσεως αὐτοῦ ἱστορίᾳ, εἰκνυται τὸ ἐν Βηθλεὲμ σπήλαιον,
 ἐνθα ἔγεννηθη, καὶ ἡ ἐν τῷ σπηλαίῳ φάτιγ, ἐνθα ἱσπαγγαυάθη· καὶ τὸ
 διαιωνίζον τούτο ἀμφοτέρων ἐστὶν ἐν τοῖς τόποις καὶ παρὰ τοῖς τῆς πίστεως
 ἀλλοτρίοις, ὡς ἄρα ἐν τῷ σπηλαίῳ τούτῳ ὁ ὑπὸ Χριστιανῶν προσκυνησάμενος
 καὶ θαυμαζόμενος γενόμενος Ἰησοῦ. W'estoten. ad Luc. II, 7.]

Cap. XLII. 1) Ἦκε δὲ. Malim legere ἦκε δὴ. Quomodo in Fuke-
 tiano codice et in Regiis schedis scriptum inveni. [Imo equidem practale-
 tum δὲ (cf. *Hermann*. ad *Viger*. p. 784 sq., 241. p. 846, 845.), nisi δὴ
 suaderet locus III. 56. Ἐπειδὴ γὰρ κολὸς ἦν — — πρὸς ἀπάντην εὐχαρῆ·
 εἰκότα δὲ βασιλεὺς πρώτων κ. τ. λ. Cf. *Zosim*. hist. III, 18, 6. ed. *Reitem*.
 ἐπεὶ δὲ οἱ ἀπὸ τῆς πόλεως — ἤμύνοντο τοῖς πολιορκουήτας, ἔγινετο τῆ —
 φέρος· τότε δὴ κ. τ. λ., ubi δὴ pro δὲ repositi e cod. *Pal. Sylburgius*.] —
 2) Ἐπερβαλλούσῃ φρονήσει. Helenam Constantini matrem, mulierem fuisse
 singulari prudentia, praeter Eusebii testimonium, multa sunt quae nobis
 persuadent. Cum enim Constantinum imp. usque ad extremum vitae diem
 sibi obsequentem habuerit, vel hoc unum singularis prudentiae argumen-
 tum est. Fuit etiam hoc summae prudentiae indicium, quod filii sui opi-
 bus et angustae dignitatis fastigio non ad luxum et delicias abusa est, sed
 urbes ac provincias, et privatos homines liberalitate sua sublevavit. Cum-
 que nepotes suos Constantini liberos summo amore diligeret, id ante
 omnia providit, ne quis ex Constantii liberis, Constantini fratribus, impe-
 rium eis subriperet. Quocirca illos velut exules quoad vixit, semper detinuit,
 nunc Tolosae in Gallia, ut scribit Ausonius, nunc Corinthi, quem-
 admodum scribit Iulianus in epistola ad Corinthios. Caius quidem epistolae
 fragmentum extat apud Libanium in oratione pro Aristophane Corinthio

τῆς ἀξιάχαστον ἀνιστορήσομας γῆν, ἴσθητε τὰ ἱεῖρα καὶ θῦ-
ρους ὁμοῦ καὶ λαοὺς βασιλικῶ προμηθεῖα ἐποιομένη). Ὡς
δὲ τοῖς βήμασι τοῦ σωτηρίου τὴν πρέπουσαν ἀπεδίδου προ-
κίνησιν, ἀκολουθῶς προφητικῶ λόγῳ⁴⁾ φάντι, „προσκυ-
σωμεν εἰς τὸν τόπον οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ,“ τῆς οἰκίας
εὐσεβείας καρπὸν καὶ ταῖς μετέπειτα παρεχρήμα καταλιμνασαν.

Κ Ε Θ Α Λ Λ Ι Ο Ν Μ Γ .

Ἔτι περὶ ἐκκλησίας ἐν Βηθλεέμ.

Ἀντίκα δ' οὖν τῷ προσκυνῆθῆντι θεῷ δύο νοεῖς ἀφίερου,
τὸν μὲν πρὸς τῷ τῆς γεννήσεως ἄναρφ, τὸν δ' ἐπὶ τοῦ τῆς
ἀναλήψεως ἄρους. Καὶ γὰρ καὶ γέννησιν ὑπὸ γῆν¹⁾ ὁ μεθ'
ἡμῶν θεὸς δι' ἡμᾶς ἠνέσχετο, καὶ τόπος αὐτοῦ τῆς ἐνσάρκου
γεννήσεως, ὀνομαστὶ παρ' Ἑβραίοις ἢ Βηθλεέμ ἐκηρῦττετό.
Ἄο δὲ βασιλὶς ἢ θεοσεβεισάτη, τῆς θεοτόκου²⁾ τὴν κίχσιν

pag. 217. ubi Libanius Helenam πασοδργον μητριῶν appellat, eiusque
consilio et novercalibus odiis Constantium Iuliani patrem hac et illac tra-
ductum fuisse testatur. [Stroth. ad h. l.: „Man kann sie (die Helena)
ganz kurz beschreiben, wer Elisabeth Farnese Königin von
Spanien kennt, der kennt Helenen.“] — 3) [Τῆν ἀξιάχαστον —
ἐποιομένη. Annus itineris Helenae in Palaestinam incertus est. Vid. Manso
Leben Constantins p. 291 sq.] — 4) [Προφητικῶ λόγῳ. Vid. Psalm.
CXIII, 7. Ad rem vid. Augusti Denkwürdigkeiten T. X. p. 101 sqq.
p. 106 sq.]

Cap. XLIII. 1) Γέννησιν ὑπὸ γῆν. Vim Graecae vocis non recte
expressit Christophorus qui vertit *in terris nasci*. Plus enim dicit
Eusebius, *dominum scilicet nostra causa nasci voluisse in subterraneo
specu*. Hieronymus in epitaphio Paulae: *Bethleem et in specum Sal-
uatoris introiens*. Et paulo post: *Orare in spelunca, in qua virgo
puerpera dominum infantem fudit*, etc. Ex quo obiter apparet, ubi-
cumque Eusebius ἄντρον dixit, *specum* aut *speluncam* verti debuisse.
Sic enim Latini vocant, non autem antrum, ut vertit Christophorus.
[Vid. E. F. Wernsdorf, diss. de Bethleemo apud Hieronymum p. Xff.
sq. not. 25. p. XXII. sq. Cf. supra o. XLI. not. 3. Templum vero hoc ab
Helena exstructum descripsit Joh. Clampusius de sacris aedificiis a Con-
stantino M. exstructis p. 150. addita simul templi illius speluncae super-
structi ichnographia et scenographia. Cf. Sozomen. H. E. II. p. 45. edit.
Reading., qui eandem rem narrans: *οικοδόμησας*, inquit, *εὐὸν ἐν Βηθλεέμ
ἀμφὶ τῆς γεννήσεως Χριστοῦ σπηλαιον*. Epiphani. adv. haeres. II. T. I.
p. 431. ed. Colon.] — 2) [Τῆς θεοτόκου. Recte animadvertit Strothius
ad h. l.: „Dieser bekannte Ausdruck, worüber in der Folge so viel
Streit entstanden, verdient bemerkt zu werden.“ Ostendit enim hic
loens, quod temere negaverunt plures VV. DD., vocem illam *θεοτόκος*
satis diu ante lites Nestorianas esse usurpatam. Vid. Augusti Denk-
würdigkeiten T. III. p. 14.* cf. T. IV. p. 225. Eadem voce usi sunt
Dionysius Alexandrinus, Gregorius Thaumaturgus, Alexander, episcopus
Alexandrinus et ipse Origenes, Iohannes autem Antiochenus in epistola

μνήμασι θαυμαστοῖς κατεπόσει, παρτοῖσι τῷ τῆδε ἱερῶν ἄν-
τρον φαιδρύνουσα· βασιλεὺς δὲ μικρῶν ὑστερον βασιλικοῖς
ἀναθήμασι καὶ ταύτην ἐτίμα, καὶς ἐξ ἀργύρου καὶ χρυσοῦ
κευμηλίοις, παραπετάσμασι τε ποικίλοις³⁾ τὰς τῆς μητρὸς
ἐπαύξων φιλοκαλλας. Πάλιν δ' ἡ μὲν βασιλεὺς μήτηρ τῆς εἰς
οὐρανὸν πορείας τοῦ τῶν ὅλων σωτήρος, ἐπὶ τοῦ τῶν ἑλευσῶν
ὄρους τὴν μνήμην ἐπυρμέναις οἰκοδομίαις ἀνύψου, ἄνω πρὸς
ταῖς ἀκρωρείαις παρὰ τὴν τοῦ πατρὸς ἄρους κορυφὴν, ἱερῶν
οἶκον ἐκκλησίας ἀνεγείρουσα, νεῶν τε⁴⁾· κἀνταῦθα λόγος ἀλη-

ad Nestorium quamvis illam appellationem Mariae convenire ipse no-
garet, tamen eam a pluribus patribus usurpata, a nullo unquam re-
pudiata esse affirmat. Vid. *Bevereg.* annot. in can. concil. Ephesia,
p. 104. *Pearson.* exposit. symb. Apost. p. 178. *Reading.* ad Socrat. H. E.
VII, p. 382. Cf. *Cramer* Fortsetzung des Bossuet T. IV. p. 237.
ed. nov.] — 3) *Παραπετάσμασι τε ποικίλοις.* [Cast. *περοπετάσμασι.*]
Non probo interpretationem Christophoroni qui *aulaea* interpretatur.
Nam aulaea scenae potius conveniunt quam ecclesiae. *Vela* igitur inter-
pretari malui. *Vela* enim in ecclesiis erant. Nam et in portis fuerunt vela,
de quibus Epiphanius in epistola ad Ioannem Hierosolymitanum quam La-
tine vertit Hieronymus: et circa altare, cuiusmodi apud nos etiamnum
visuntur. Porro vela quae ad portas appendebantur, Graeci *ἀμφίδωρα*
dicebant, quae vox legitur in epistola Chosrois apud Theophylactum in
libro V. cap. 14. Occurrit etiam apud Chrysostomum in homilia 87. in *Mat-
thaeum.* In vetere charta donationis quae facta est ecclesiae Cornutiensis
quam edidit Iosephus Suaresius Vasionensis episcopus, sit mentio horum
velorum his verbis: *Et pro arae ora, vela tramoserica, alba auroclava*
duo etc. Item ante regias basilicae, vela linea plumata maiora fissa
numero tria; Item vela linea pura tria. Ante consistorium velum
lineum purum unum. In pronaio velum lineum purum unum et intra
basilicam pro porticia vela linea rosulata sex; et ante secretarium vel
curricula (sorte scribendum cubicula) vela linea rosulata pensilia, habentia
arcus duo. — 4) *Νεῶν τε.* Deesse hic videntur nonnulla, aut certe
transposita esse vocabula. Itaque locum sic restitui mallem: *ἱερῶν οἶκον*
ἐκκλησίας νεῶν τε ἁγίων ἀνεγείρουσα. Haec autem verba sic intellexit Christo-
phoronus, quasi dicat Eusebius Helenam duas ecclesias construxisse in
monte olivarum, alteram in vertice, alteram in specu, quod tamen verum
non puto. Unam enim basilicam a Constantino ibi aedificatam esse, tradit
auctor itinerarii Hierosolymitani. Et Eusebius in panegyrico ubi de mar-
tyrio loquens quod Constantinus Hierosolymis aedificavit, eodem modo
loquitur: *οἶκον εὐκτέριον καμμεγέθη νεῶν τε ἁγίων τῷ σωτήρι σημειῶ κλου-
στικῶς καὶ θαυμάσιω κατεπόσει φιλοτιμίαις.* Ubi vides οἶκον εὐκτέριον et νεῶν
coniungi, et de una eademque ecclesia dici. Et οἶκον quidem εὐκτέριον
appellat basilicam, eo quod populus orandi causa eo conveniret, νεῶν vero
totam aedem sacram, quae uno ambitu contenta continet in se atrium, por-
ticus, secretarium, baptisterium, et ipsam basilicam. Quod quidem aper-
tissime docet Eusebius infra in cap. 50. huius libri, ubi de dominico auro
loquitur, quod Constantinus Antiochiae aedificavit. Atque ita explicandos
est Eusebii locus in huius panegyrici de tricennialibus Constantini, et in libro
X. hist. ecclesiasticae, et in cap. 45. huius libri, ubi νεῶν et εὐκτέριον οἶκον
simul iungit. Paulo aliter in lege 5. codice Theod. de his qui ad ecclesias
confugiunt. Ibi enim νεῶς εὐκτέριος dicitur basilica seu oratorium in quo
est altare. Ecclesia vero dicitur totum aedificium, cuius ambitu atrium,
porticus, cellae, lavacræ, ipsum denique oratorium continentur. —

θη·) κατὰ τὴν ἐν αὐτῷ ἄντρον·) τοῦ αὐτοῦ διασώτας μὲν
 τὰς ἀπορρήτους τελετὰς τῶν ὄλων σωτήρια. Βασιλεὺς δὲ
 κινταῦθα παντοιοῦς ἀναθημασι τε καὶ κεραιδισ τὸν μέγαν ἐγέ-
 ραιτο βασιλεῖα. Καὶ δὴ οὖν τὰντα μνήμη ἐπάξια αἰωνίου,
 εἶρη καὶ περικαλλὴ καθιέρωματα, ἐπὶ δύο μυστικῶν ἄντρον
 ἑλὶν ἀγούσα θεῶ τῶ αὐτῆς σωτήρι, θεοφιλοῦς βασιλεὺς
 θεοφιλῆς μήτηρ, εὐσεβοῦς τεκμήρια διαθήσεως ἴδρου, δεξιᾶν
 αὐτῆ βασιλευσῆς ἔξουσις τοῦ παιδὸς παρασχομένου. Καρπὸν δ'
 ἐπαξίον ἢ πρὸς βυθὸς οὐκ εἰς μικρὰν ἐκτελέμβανεν, ἀγαθοῖς μὲν
 ἅπασιν τὸν πάντα τῆς ζωῆς χρόνον ἐκ' αὐτῶ γήραος οὐδὲν δια-
 πρηνάμενη, λόγοις δὲ καὶ ἔργοις τῶν σωτηρίων παραγγελιαῖται
 ἰσθαλεῖς παρασχομένη καρποῦς, καπεῖθ' οὕτω βίον εὐσταλῆ
 καὶ ἄλυπον, σώματος ὁμοῦ καὶ ψυχῆς ἐν ἐρρωμένῳ φρονήματι
 διαπόσα· ἴφ' οἷς καὶ τέλος εὐσεβείας ἐπάξιον, ἀγαθῶν τῆ
 παρὰ θεοῦ ἀμοιβὴν κἀπὶ τοῦ παρόντος εὐρακο βίου.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Δ'.

Περὶ μεγαλοφυξίας καὶ εὐποιίας τῆς Ἑλένης.

Τὴν γάρ τοι σύμπασαν ἕψαν μεγαλοπρεπεῖα βασιλικῆ
 ἔξουσις ἱμπεριαλθοῦσα, μυρία μὲν ἀθρόως τοῖς κατὰ πόλιν

5) Κινταῦθα λόγος ἀληθῆς. Auctor itinerarii Hierosolymitani: *Inde, inquit, ascendis in montem Oliveti, ubi dominus discipulos docuit ante passionem.* Beda in libro de locis sanctis cap. 7. *Tertia quoque eiusdem montis ad australem Bethaniae partem ecclesia est, ubi dominus ante passionem discipulis de die iudicii locutus est.* Intelligit locum Matthaei cap. XXIV. Hanc igitur praedicationem Eusebius hoc loco appellat ἀπορρήτους τελετὰς, id est, *arcana mysteria*, eo quod de rebus arcanis, puta de consummatione mundi, et de adventu Christi extremoque iudicio, tunc dominus locutus sit. Nam et apostoli tunc accesserunt ad dominum secreto, ut ait Matthaeus, quippe qui mysteria et futurorum revelationem nosse cupiebant, quemadmodum scribit Hieronymus in Matthaeo. Quod vero ait Eusebius, dominum haec mysteria tradidisse apostolis in spelunca, id quidem in evangelio discrete non scribitur. Immo contrarium potius elici potest, videtur ex evangelio. In eo enim refertur, urbem Hierosolymorum in conspectu fuisse discipulis, cum dominus haec praedicaret. Non igitur in spelunca erant, sed in patente et aperto loco. Responderi tamen potest, speluncam illam varia habuisse foramina, cuiusmodi plures speluncae fuerunt in Palaestina, ut docent itineraria. Certe cum Matthaeus affirmet discipulos secreto ad dominum accessisse, probabile est [?] eum sermonem in spelunca a domino illic residente habitum fuisse. Multi quoque ex veteribus credidere, Christum octo beatitudines et cetera quae leguntur, apud Matthaeum cap. V. et seq., in Oliveti monte docuisse; quam tamen sententiam refellit b. Hieronymus. — 6) Τοὺς ἐν αὐτῷ ἄντρον. Prima vox delenda est utipote superflua. Alludere autem videtur Eusebius ad morem gentilitium, qui Mithriaca sacra in spelaeo peragebant, ut docet Porphyrius in libro de abstinentia, Hieronymus aliique. Coniecturam hanc confirmat codex Fulkii, in quo vox illa totē abest.

ἰδιουργεῖτο δήμοις, ἰδίᾳ τε τῶν προκείμενων ἐκάστη· μυσία δὲ τοῖς στρατιωτικαῖς τάγμασι δεξιᾷ μεγαλοπρεπεῖ διέθηκε, κλιῖστά θ' ὅσα πένθη γυμνοῖς καὶ ἀπεριστάτοις ἰδίῳ, τοῖς μὲν χρημάτων δόσεις πεποιμένη, τοῖς δὲ τὰ πρὸς τὴν τῶν σώματος σκέπην θαυριλῶς ἐπαρκούσα· ἑτέρας ἀπήλλαττο δεσμών, μεταλλῶν τε κακοπαθεῖς ταλαιπωρουμένους· ἤλευθέρου τε πλοσιπλουμένους· καὶ πάλιν ἄλλους ἕξαρτας ἀνεκαλίτε.

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Ε'.

Ὅπως εὐλαβῶς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις συνέγνετο ἡ Ἐίδη.

Τοιοῦτοις δὴτα λαμπρυνομένη, οὐδὲ τῆς¹⁾ πρὸς τὸν Θεὸν χάριτος καταλιγώρει, φοιτῶσαν μὲν αὐτὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ διὰ παντὸς ὄρασθαι παρέχουσα, λαμπροῖς δὲ κακοπομοῦσα κημηλοῖς τοὺς ἐνκτηρίους οἶκους, μηδὲ τοὺς ἐν ταῖς βραχυτάταις πόλεσι παρορῶσα ναούς. Ἦν οὖν ὄραν τὴν θαυμασίαν, ἐν σεμνῇ καὶ εὐσταλεῖ περιβολῇ τῇ πλήθει συναγελασμένην, τὴν τε πρὸς τὸ Θεῖον εὐλάβειαν διὰ πάσης Θεοφιλοῦς κραιῖως ἐπιδεικνυμένην.

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ ζ'.

Ὅπως ὀδοσηκοντοῦτις εἶδον καὶ διαθεμένη, ἐτελεύτη.

Ἐπει δὲ λοιπὸν τὰ τῆς αὐτάρτους διανύσασα ζωῆς, ἐπὶ τὴν κρείττονα λῆξιν²⁾ ἐκαλεῖτο, σχεδόν που τῆς ἡλικίας ἀμφὶ τοὺς ὀδοθήκοντα ἐνιαυτούς διαρκέσασα, πρὸς αὐτῇ γενομένη τῇ τέλει, συνετάιτετο καὶ διετίθετο, ἐπὶ μονογενεῖ υἱῷ βασιλεῖ μισάρχῳ κοσμοκράτορι, παισὶ τε τούτου καίσαρσιν αὐτῆς ἐκγόνοις, τὴν ὑστάτην βουλήν δοριζομένη, διανέμουσά τε τῶν ἐκγόνων ἐκάστη τὰ τῆς οἰκίας ὑπάρξεως, ὅση τις αὐτῇ καθ' ἑαυτῆς ὑπῆρξε τῆς οἰκουμένης. Καὶ δὲ τοῦτον διαθεμένη τὸν τρόπον, λοιπὸν τὴν τοῦ βίου κατάλυε³⁾ τελευτήν, παρόντος αὐτῇ καὶ παρεστῶτος υἱοῦ τοσούτου, θεραπεύοντός τε καὶ τῶν χειρῶν ἐφαπταμένου· οἷς μὴ τεθάναι εἰκότως τὴν τρομακτικὴν τοῖς εὐφρονούσι δοκεῖν, μεταβολὴν δὲ καὶ μετάθεσιν ἀληθεῖ λόγῳ τῆς γενομένης ζωῆς ἐπὶ τὴν οὐράνιον ὑπομῆναι⁴⁾.

Cap. XLV. 1) [Τῆς ἀλλης Steph. Zimm.]

Cap. XLVI. 1) [Κραίστατα λῆξιν, id est, felicioram sortem, statum. De voco. λῆξιν vid. Matthaesi Chrysost homill. Vol. I. p. 82 sq. not. 44. — Cf. J. 25. mat. 4. 14. 59. 11. 10.] — 2) [Κατέλασε Ion.] — 3) [Ἦξιν

ἄσποτοιχοῦντο γοῦν αὐτῇ ψυχῇ⁴⁾, ἐπὶ τὴν ἀφθαρτον καὶ ἑγγέλων αἰσίαν, πρὸς τὸν αὐτῆς ἀναλυμβάνουμένη θατήρα.

Κ Β Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Ζ'.

Ὅπως τὴν μητέρα Κωνσταντῖνος κατέθετο, καὶ πρὸ τοῦ-
του καὶ ζῶσαν ἐτίμησεν.

Καὶ τὸ σῆνος δὲ τῆς μακαρίας, οὐ τῆς τυχοῦσης ἡξιοῦτο
σπουδῆς· πλείστη γοῦν δορυφορία ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν¹⁾

μη τῆσάναι — *δοκίμιον*. Laetiores eiusmodi de vere Christianorum morte notiones, doctrinae N. T. bene convenientes (vid. Luc. XVI, 25. Joh. V, 24. XI, 26. Rom. VIII, 10. 18. 23. 35. 38. 2 Corinth. V, 8. Philipp. I, 21. 23. etc.), apud patres haud raro iaveniuntur. Inde autem factam est ut hominis e vita excessus laetioribus quoque ab iisdem patribus loquendi formulis passim describatur, ut h. l. μεταβολῆς et μεταθέσεως vocabula legimus, quamvis neque illud tacendum sit, in universam communem quandem res tristiores mollioribus vocabulis significandi consuetudinem simul hoc fecisse. Vide quae pluribus neque hōe Eusebii loco neglecto exposuimus ad Euseb. H. E. X, 8. T. III. p. 225. Add. Thueyd. III, 82, 45. ed. Ducker. Strabo XV. p. 1039. C. γομφίον μὲν γὰρ θῆ — τὸν θάνατον γίνεσιν εἰς τὸν δυνάως βίον καὶ τὸν εὐδαίμονα τῆς φιλοσοφίας. Stephanus append. ad script. de diall. p. 300. Gattaker. de N. Instr. stylo c. X[X. Reinhard. opus. V. II. p. 338. p. 440. Augusti Denkwürdigkeiten T. IX. p. 495-509.] — 4) ἄσποτοιχοῦντο γοῦν αὐτῇ ψυχῇ. Haec Origenis doctrinam sapere videntur, cui supra modum ad dictus fuit Eusebius noster. Neque enim animas beatorum in angelicam substantiam reformantur. Certe Origenes in resurrectione corpora in animas, et animas in angelos mutatum iri credidit, ut alicubi dicit Hieronymus. [Pro αὐτῇ ψυχῇ Lowthio legendum videtur αὐτῆς ψυχῆς Zimmerm. autem cum Ion. scripsit αὐτῇ ψυχῇ. Val. vertit: „Anima igitur illius in incorruptibilem et angelicam substantiam reformata“ et Stroth.: „Ihre Seele wurde — in eine unvergängliche und englische Substanz verwandelt.“ Itaque iisdem αὐτῆς ψυχῆ scribendum putasse videntur. Sed eo non opus videtur. De voce ἀσποτοιχοῦσθαι veteribus Graecis ignota vid. Suicer. thes. T. I. p. 321. cf. T. II. p. 362 sq.]

Cap. XLVII. 1) Ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν. Romam intelligit. Eo enim delatum est cadaver Helenae Augustae, et post biennium Constantinopolim deportatum, ut tradit Nicephorus in libro VIII. cap. 30. At Socrates in lib. I. cap. 17. verba Eusebii transcribens, τὴν βασιλεύουσαν πόλιν novam Romam interpretatur. Quem Socratis errorem merito reprehendit Baronius, cum Eusebius regiae urbis nomine Romam semper designare solet. Adde quod nondum dedicata erat Constantinopolis, sc proinde urbs regia vocari non poterat, cum tunc temporis esset tantum vetus Byzantium. Socratem tamen secutus est Cedrenus; qui etiam hoc addit Helenam duodecim annis ante Constantinum e vivis abiisse: καὶ ἀπετίθη ἰν λάρνακι περφορῆ αὐτὸς εἰ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ἑλένη, πρὸ δαδάκου ἐπὶ τῆς αἰσῆς ἐλευθῆς ἀποθανέσα. Haec ratione Helenam mortuam esse oporteret anno Christi 325. aut certe 326. Quo tamen anno Hierosolymam profecta esse dicitur ab Eusebio et Rufino. Adde quod post Crispi caesaris et Faustae Augustae necem Helena aliquandiu supervixit, ut testatur Zosimus in libro II. Perit Crispus occisus est Constantino Augusto VII. et Constantiūb sed-

ἐπιχομίζετα, ἀκούσθαι δὲ ἡρώα βασιλευδὸς ἀπειθέτα. Του μὲν οὖν βασιλέως ἐταλιουῦκου ἢ μητρη, ἀξία γενομένη μνήμη ἀλλήστου, τῶν τε αὐτῆς εἴτεκα θεοφιλῶν πράξεων, τοῦ τ' ἐξ αὐτῆς φύττος ὑπερφουῖς καὶ παραδόξου φυτεῦ ὄν πρὸς τοῖς ἅπασι.³⁾ καὶ τῆς εἰς τὴν γειναμένην ὁσίας μεταρρίζων ἔβην, αὐτῷ μὲν αὐτὴν θεοσεβῆ καταστήσαντα, οὐκ οὖσαν πρότερον¹⁾, εἰς αὐτῷ δοκεῖν⁴⁾ ἐκ πρώτης τῆ κοινῷ σωτῆρι μαμαδουδοῦσαι. Αὐτῷ δὲ ἀξιώματι βασιλικῷ τιμηκῶτα, εἰς ἐν ἅπασιν ἔδνεο, παρ' αὐτοῖς τε τοῖς στρατιωτικοῖς τάγμασιν, ἀγούσταν βασιλῆα ἀναγορεύεσθαι, χρυσοῖς τε νομίσμασι καὶ τὴν αὐτῆς ἐκτυποῦσθαι εἰκόνα· ἦδη δὲ καὶ θησαυρῶν βασιλικῶν παρῆγε τὴν ἔξουσιαν, χρῆσθαι κατὰ προαίρεσιν καὶ διοικεῖν κατὰ γνώμη, ὅπως ἂν ἐθέλοι καὶ ὡς ἂν εὖ ἔχειν αὐτῇ τομῆκοιτο ἕκαστη τοῦ παιδὸς αὐτὴν κἂν τούτοις διαπρεπῆ καὶ ἀξιοζήλωτον πιποιμημένου. Διὸ τῶν εἰς αὐτοῦ μνήμην ἀναφερομένων, καὶ ταῦτ' εἰκότως ἡμῖν ἀνεληγται, ἃ δὲ εὐσεβείας ὑπερβολὴν μητέρα τιμῶν, θεσμούς ἀπεπλήρου θείου, ἀμφὶ γονίον τιμῆς τὴ ἠρέποντα διαταττομένους. Τὰς μὲν οὖν λεχθείσας φιλονεικίας βασιλευδὸς πρὸς τῷ Παλαιστινῶν ἔθνει τόνδε συνίστη τὸν τρέπον καὶ κατὰ πάσας δὲ τὰς ἐπαρχίας νεοπαγεῖς ἐκκλησίας ἐπισκηνάζων, μακροῦ τῶν προτέρων τιμωτέρας ἀπέφανη.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Η'.

¹⁾ Ὅπως ἐν Κωνσταντίνου πόλει μαρτύρια μὲν ἐκδοθήσεται, πῶσαν δὲ αὐτοῦ λολατρίαν περιεῖλε.

Τὴν δὲ γ' ἐπώνυμον αὐτοῦ πόλιν ἐξόχου τιμῆ γεραίων, εὐκτηροῖς πλείοσιν ἐφαιδρυνε, μαρτυροῖς τε μεγίστοις καὶ περιφανεστάτοις οἰκοῖς, τοῖς μὲν πρὸ τοῦ ἄστεος, τοῖς δ' ἐν

sere coss. anno Christi 326., ut legitur in fastis Idatii. Mors igitur Helenae anno domini 327. recte adsignari potest, quemadmodum sentit Sigonius in libro III. de imperio occidentali. [Helenam non ut Pagi aliique voluerunt, a. CCCXXVI. mortuam esse, recte Valesius ad h. l. defendit. Sed eandem vel nonnullis annis demum post a. CCCXXVII. obiisse, satis probabile reddidit Manso Leben Constantina p. 291 sqq. cf. p. 368., atque idem simul in verbis τὴν βασιλευδοῦσαν πόλιν non de Roma sed de Constantinopoli cogitandum esse monuit l. l. p. 293. Cf. supra c. VII. not. 6.] — 2) [Τοῖς ἄλλοις ἅπασι Caes.] — 3) [Αὐτὴν θεοσεβῆ — πρότερον. Cf. Theodoret. H. E. I, 18. Neander Geschichte der christl. Rel. u. Kirche T. II. P. I. p. 11.] — 4) Ὅπως αὐτῷ δοκεῖν. Scribendum est αὐτῷ. Refertur enim ad τῷ σωτῆρι. Atque ita in libro Moraei ad marginem emendatum invenit. Nec aliter accipitur in codice Fuhelii et Savilli, et in Regis schedis.

αὐτῶν τυγχάνουσι· δι' ὧν ὁμοῦ καὶ τὰς τῶν μαρτύρων μνήμας
 εἶλεν, καὶ τὴν αὐτοῦ πόλιν τῶν μαρτύρων καθείρουσθε θεῶν.
 Ὅλος δ' ἔμπνιεν¹⁾ θεοῦ υοφίας, ἣν τῆς ἐπηγορίας τῆς αὐτοῦ
 πόλιν ἐπιώνυμον ἀποσηναί ἐκρινε, καθαρῶς εἰδωλολατρίας
 αἰτίας ἐδικαίου²⁾, ὡς μηδαμῶ φαινεσθαι ἐν αὐτῇ, τῶν
 νομιζομένων θεῶν ἀγάλματα ἐν ἱεροῖς θρησκευόμενα, ἀλλ' οὐδὲ
 βραχέως λυθροῖς αἱμάτων μνησθένους, οὐ θυσίας ὀλοκαυτου-
 ρίας περὶ, οὐ δαιμονικὰς ἐορτὰς³⁾, οὐδ' ἕτερον τι τῶν
 συνήθων τοῖς δεσποδαμοσιν.

Cap. XLVIII. 1) Ὅλος δ' ἔμπνιεν. Malim scribere ὄλος, quod longe
 elegantius est. Sic certe in codice Fuk. et in Regiis schedis scriptum habet-
 ur. — 2) [Καὶ τὴν πόλιν — ἐδικαίου. Memoratu haud indignum est,
 ut Eusebius prorsus tacet h. l., quod tradunt Zonaras, Cedrenus, alii
 (vid. *De Cange* Constantinop. Christ. II, 4. p. 30.), Constantinum Ma-
 ximum a se conditam dedicasse matri dei, ita eundem nihil plane quod
 superstitionem paganam redolere videri posset, a Constantino in urbe de-
 dicanda institutum esse, affirmare. Hinc non solum prius illud recte reili-
 ciant VV. DD., sed etiam vix recte secutus chronic. Alexand. p. 285.
 anonym. de antiquit. Constantinop. I. p. 3. V. p. 91. et alios haec scripsit
 Manso *Leben Constantins des Grossen* p. 77 sq.: „Nicht nur sein vergöt-
 detes Standbild aus Holz mit einer ebenfalls vergoldeten Tyche auf
 der rechten setze Constantin, als er die Stadt weihte, zur Verehrung
 aus, sondern befahl auch, es solle jährlich an ihrem Geburtstage, bey
 der Feyer der Spiele im Circus, auf einem Wagen herbeygeführt und
 dem Kayserlichen Throne gegenüber gestellt werden, der jedesmahlige
 Kayser aber sich vor dem Standbilde und der Tyche der Stadt anbe-
 tend niederwerfen. Eine Anordnung, wie die erwähnte, sagt
 deutlich, dass Constantinopel, soviel auch darüber gefabelt (?) worden ist,
 keine christliche Stadt war und seyn sollte, wenigstens nicht ursprünglich,
 noch ihrer Bestimmung nach.“ Cf. III, 40. not. 2. IV, 16. Socr. I, 16.
 F. Spanhemii opera p. 853. Lugd. Bat. 1701. Schröckh KG. T. V. p. 110
 sq. Manso l. l. p. 253. p. 311 sqq. Augusti *Denkwürdigkeiten* T. III. p.
 16 — 18. Giessler *Lehrbuch der KG.* T. I. §. 72.] — 3) [Δαιμονικὰς
 ἐορτὰς Val. vertit: „*daemonum festiuitates*“ Stroth.: „*Teufels Feste.*“ Sed
 quae praetera monuit Stroth. ad h. l. p. 350.: „*D. i. Götzen-Feste.*“ —
*Das Wort δαίμων hat zu dieser Zeit, immer die Zweydeutig-
 keit, dass es den Teufel und auch einen Götzen bedeutet. Diese
 Zweydeutigkeit kann im Deutschen nicht ausgedrückt werden, und do-
 demnoch etwas zur Verhöhnung der Götzen darin liegt, so kann man
 es in den mehrsten Fällen nicht anders als Teufel übersetzen*“, haec
 igitur minime vera esse censeo. Constat enim, δαίμωνας a veteribus Chri-
 stianis dici potius plerumque de naturis inter deum hominesque mediis
 iisque malis, id est, de malis angelis et δαίμονα interdum de malorum
 angelorum principe, id est, de diabolo. Vid. I, 36. 45. 54. 58. II, 61. III, 11.
 III, 1. p. 148. III, 57. ὅτε μάλιστα τρεβόν, ὡς οὐδὲς — ἐν αὐτοῖς ἀπέ-
 μασιν ἐνοικῶς, οὐ δαίμων — οὐ θεός x. v. λ. Lactant. *instin. diuin.* II, 14.
 Clemens Alex. Strom. V. p. 691. ed. Potter. *Suicer.* theo. T. I. p. 819. et
 et de usu simul verbi inter paganos recepto dissimili et simili *Schlosser's*
 historia dogmatis de angelis tutelaribus in *Illgen* erste *Denkschrift der*
 historisch-theol. Gesellschaft zu Leipzig p. 29 sqq. *Encyclopädie* III (Ae-
 heidenthums T. I. p. 136. not. 1. p. 256. not. p. 481. *scymon.* F. *Isauroo*
 per δαιμονικὰς ἐορτὰς videntur potius significari *festiuitates* localiter in *Isauroo*

Κ Ε Θ Α Λ Ι Ο Ν ΜΘ'.

Σταυροῦ σημεῖον ἐν καλατῇ, καὶ Δανιὴλ ἐν κρήναις.

Ἰδὲς δ' ἐν ἐπι μέσων ἀγορῶν κειμένας κρήνας, τῆ τοῦ παλοῦ κοιμένος σύμβολα, τοῖς ἀπὸ τῶν θείων λογίων ὀρμημένους¹⁾ γνώριμα, τὸν τε Δανιὴλ σὺν αὐτοῖς λέουσι ἐν χαλκῷ πεπλασμένον²⁾, χρυσοῦ τε πετάλοις ἐκλάμποντα. Τυσοῦτος δὲ θάως ἔρως τὴν βασιλείωσ κατελήφει ψυχὴν, ὡς τοῖς ἀνακείρας τῶν βασιλείων κατὰ τὸν πάντων ἐξοχώτατον οἶκον, τῆς τῆς τῆ ὀρόφῃ κερυσωμένης φατνώσεως κατὰ τὸ μεταίματον, μέγιστου πίνακος ἀνηπλωμένου, μέσον ἐμπειῆχθαι τὸ τοῦ σωτηρίου πάθους σύμβολον, ἐκ ποικίλων συγκεῖμενον καὶ πολυσελῶν λίθων, ἐν χρυσοῦ πολλῷ κατεργασμένον. Φυλακτήριον ἰδοὺς τοῦτο αὐτῆς βασιλείας τῷ θεοφιλεῖ πεποιῆσθαι.

Κ Ε Θ Α Λ Ι Ο Ν Ν'.

Ὅτε καὶ ἐν Νικομηδείῃ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσιν ἐκοδόμησεν ἐκκλησίας.

Τούτοις μὲν σὺν τὴν αὐτοῦ πόλιν ἐκαλλώπιζε· τὴν δὲ Βιθυνῶν ἄρχουσαν³⁾, ὁμοίως ἀναθήματι μεγίστης καὶ ὑπερφουοῦς ἐκκλησίας ἔτιμα, ἐξ οἰκτίων θησαυρῶν κἀνταῦθα τῷ

καὶ νομιζόμενον θεῶν a paganis celebrari solita, quae vel a daemoneibus vel a daemoneum principe, diabolo profecta sint. Neque enim minus constat, ipsam cultum pagnum Christianos vel a daemoneibus vel a diabolo inventum esse comensisse. Vid. Tzschirner l. l. p. 288 sqq. Sed de ipais dieb gentilibum (Götze), daemone a veteribus Christianis longe rarius dicitur. Cf. III, 56. αἰσχρῆ δαίμων Ἀφροδίτης. III, 56. περί τὸν τῶν Κιλιῶν δαίμονα.]

Cap. XLIX. 1) [Τοῖς — ὀρμημένοις Val. vertit: „divinorum oraculorum peritis“ Stroth.: „denen welche die Bibel studirt haben.“ Cf. Indic. ad Euseb. H. E. sub γ. ὀρμησθαι. De praecedentibus ἐπι μέσων — κρήναις vid. Gothofredus in dissert. ad Philostorg. VII, 3. p. 272 sq.] — 2) Ἐν χαλκῷ πεπλασμένα. In codice Fuk. scribitur πεπλασμένον, et refertur ad ista verba τὸν τε Δανιὴλ. Vulgata tamen lectio magis placet, quippe quae tum in Regio codice tum in veteribus schedis habetur. Πηπλασμένα enim refertur ad vocem σύμβολα. Ita scribendum erit τοῦ τε Δανιὴλ etc.

Cap. L. 1) Τῆς δὲ Βιθυνῶν ἄρχουσαν. Nicomediam intelligit, quae cepit erat Bithyniae. [Vid. Tillémont. memoires T. VI. P. II. p. 22 sq.] Qua in urbe Constantinus obcessum Licinium ad deditionem compulerat. In mamoniā igitur eius victoriae Constantinus Nicomediae basilicam aedificavit. Vide Socomenum in libro II. cap. 2. [Cf. Manso Leben Constan-

αὐτῶν οὐκ ἔστιν τὰ κατ' ἐχθρῶν καὶ θεωρήτων ἀνυψῶν νεκρήρια. Καὶ τῶν λοιπῶν δ' ἰθὺν ἐπὶ μάλιστα ἀραιότενουσας πόλεις, τῆς τῶν εὐκτηρίων φιλοκαλίαις ἐκπρέπειν²⁾ ἐποιεῖτο, ὡσπερ οὖν καὶ [τὴν] ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς μητροπόλεως³⁾, ἢ τὴν ἐπισημοῦς εἶληφεν Ἀντιόχου προσηγορίαν· ἐφ' ἧς ὡς ἐπὶ κεφαλῆς τῶν τῆδε ἰθῶν, μετὰ τὴν τε χεῖρα ἐκκλησίας, μεγέθους ἕνεκα καὶ κάλλους, ἀφείρον, μακροῖς μὲν ἔξωθεν περιβάλλουσας τὸν πάντα τῶν περιλαβῶν, εἶσω δὲ τῶν εὐκτηρίων οἶκον⁴⁾ αἰετὸν ἀμύχανον ἐκείρας ὕψος, ἐν ὀκταῖδρον⁵⁾ μὲν ἀνεστῶτα σχήματι, οἴκοις δὲ πλείουσιν, ἑξέδραις τε ἐν κίονι⁶⁾, ὑπερφῶν τε

tins p. 371.] — 2) [*Ἐκπρέπειν* Cast.] — 3) *Ἵσπερ οὖν καὶ τὴν ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς μητροπόλεως*. Scribendum est *μητροπόλιν*. Nisi malis ita legere: *ὡσπερ οὖν καὶ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς μητροπόλεως*, quod certe non displicet. In codice Regio scribitur *ὡσπερ οὖν καὶ τὸν* etc. [Vocabulum τὴν ancis includendam duxi. In panegyrico Eusebii c. IX. legitur: *Νύκτων δ' ἑξείρεται δύο τμήματα τῆς ἑσπίας ἀπολαβῶν, τὸ μὲν ἐπὶ τοῦ Παλαιστίνων ἰθῶν, ὡς ἂν ἐντέθετο ζωοποιῶν ῥάματος κηρῆς δίχην ἰσομβροχίαντος εἰς πύκτας, τὸ δ' ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς μητροπόλεως ἢ τὴν ἐπισημοῦς Ἀντιόχου προσηγορίαν* κ. τ. λ. Ad rem vid. Ziegler Versuch einer pragmatischen Geschichte der kirchlichen Verfassungsformen p. 164 sq. not. 39. p. 166 sqq. not. 41.] — 4) *Εἶσω δὲ τῶν εὐκτηρίων οἶκον*. In panegyrico pag. 630. unde haec transcripta sunt, Eusebius dixit *ἀνύκτορον*. Ego *basilicam* interpretatus sum, non ut Christophorus *sanctuarium*. — 5) *Ἐν ὀκταῖδρον*. Huiusmodi fuit ecclesia illa quam Nonnus Gregorii Nazianzeni pater aedificavit in oppido Nazianzo, ut testatur ipse Gregorius in oratione funebre de laudibus patris sui, pag. 313. Dicebantur autem haec templa octachora. Vetas inscriptio in thesauro Grateri pag. 1166.

Octachorum sanctos templum sarroxit in usus,

Octagonus fons est munere dignus eo.

Octachorum igitur templum est, quod octo habet latera, ab imo ad summum usque calmen surgentia. Ab eadem causa dicuntur altaria trichora in epistola Paulini, id est, trino sinuata recessu, ut ipse Paulinus loquitur in natale S. Feliciae. Cedrenus ad annum 26. Constantini octagonum dominicum vocat, quod a Constantino Antiochiae exstructum est. — 6) *ἑξέδραις τε ἐν κίονι*. In Eusebii panegyrico pag. 630. rectius legitur *ἑξέδραις*. Ita enim Eusebius vocat in descriptione ecclesiae Tyri, quam habet in libro X. historiae ecclesiasticae. Quid sit exedra docet Valerius Strabo in lib. de rebus ecclesiasticis, c. 6. *Exedra est absida quaedam, separata modicum quidem a templo vel palatio, dicta inde quod extra haereat. Graece autem κίονον vocatur*. Fallitur quidem Strabo, qui eam vocem Graecam esse non intellexit: in eius tamen vocis origine minime falsus est. Prorsus enim *ἑξέδρα* dicitur ἀπὸ τῆς ἑξ ἰδρας. Quippe ita dicebantur aedes exteriores, in circuitu basilicae constructae solitae, in quibus sedere ac requiescere licebat, ut docet Eusebius. De his Augustinus in libro de gestis cum Emerito Donatista: *Caesareae in ecclesiae maiori, cum Deuterico Metropolitanus episcopus Caesariensis, una cum Alipio, Augustino, Possidio, Rustico et ceteris episcopis in exedram processissent etc.* In concilio Narnetensi canone 6. mentio fit exedrae: *Prohibendum etiam, secundum maiorum instituta, ut in ecclesia nullatenus sepeliantur, sed in atrio aut portico, aut in exedris ecclesiae*. Ita legitur in codice MS. bibliothecae Puteanae. Hieronymus in epist. 40. Eusebii: *Pro thaliamis triginta quae vocantur ὀκταῖδρον, εἰς τὸν*

καὶ καταβάντων χωρημάτων²⁾: ἀποδοχῶν περιστευομένων:
 ἄν. καὶ χρυσῶν κλίσεων³⁾: ἀφθονίᾳ: καὶ καὶ τοῖς τῆς
 λαοτικῆς πολυτελοῦς ὕλης ἱερατικῶν κίλλων.

Κ Ε Θ Α Δ Ι Ο Ν Ν Α'.

Ὅτι καὶ ἐν τῇ Μαυρῇ προσίαζεν ἐπιλοφίαν γενέσθαι.

Ταῦτε μὲν οὖν τὰ ἐξοχώτατα βασιλείως ἐτύγγανεν ἀφιερό-
 ματα. Πυθόμενος γένοιτο ἴσα καὶ τὰν αὐτὰν σωτήρα, τὸν το ἔργα-
 χος ἐπιφανέντα τῷ βίῳ, καὶ πρόβαλοι θεοφανείας πεποιῆσθαι
 φιλοθέοις ἀνδράσι τῆς Παλαιστίνης ἀμφὶ τὴν καλουμένην δρῦν
 Μαμβρη, κινταῦθα οἶον εὐκτιήσεων ἀνεργίαι τῷ ἀφθόντι θεῷ
 διακελεύεται. Τοῖς μὲν οὖν τῶν ἰθιῶν ἀρχοῦσιν, αὐθιῶσι
 βασιλικῇ διὰ τῶν πρὸς ἕαστον ἐπισταθόντων¹⁾ γραμμῶτων
 ἐπεφοίτα, εἰς πέρας ἀγαγὲν τὸ προσταχθὲν διακελευμένην ἡμῶν
 δὲ τοῖς τήνδε γράφουσι τὴν ἱστορίαν, λογικωτέραν κατέπικρα
 διδασκαλίαν²⁾, ἧς ἔμοιγε δοκῶ τὰ ἴσον γράμμα τῷ παρόντι

phylacis atque collaris ut interpretatus est Aquila, Symmachus possit
 εἰδρας. Et psulo post: Statim intuitus est triginta thalamos, vel
 gazophylacia sive ut Symmachus interpretatus est, exedras, quae ha-
 bitationi Levitarum atque sacerdotum fuerant praeparatae. Iosephus
 denique in lib. XX. antiquitatum cap. 7. exedram templi commemorat.
 Porro codex Fuk. et Sav. recte hic scriptum habent εἰδρας τε. [Cast.
 εἰδρας et mox περιστοιχισμένων. Verba οἶκος δὲ — περιστοιχισμένων Val-
 vertii: „plurimis vero circumquaque cubiculis et exhedris, et tum sub-
 terraneis locis quam solaris undique circumdatam“ Stroth.: „und mit
 verchiedenen Neben-Gebäuden und Erkern rund herum, imgleichen
 mit Apartements und Souterrains allenthalben umgeben“, his adscriptis
 ad h. l. p. 352 sq. not. 5.: „Ich will über diese Stelle gerne Belehrung
 annehmen, sie scheint schon von manchen Abschreibern nicht ver-
 standen zu seyn, wie die Veränderung der Lesart in περιστοιχι-
 σμένων zeigt, welche aber nicht Statt hat. Zu ὑπερῶν wusste ich
 Nath gebraucht, damit doch eins da wäre. Vielleicht habe ich mich
 durch die ändern Uebersetzer etwas verführen lassen; vielleicht sind
 die Genitiven auf εἰδέδρας zu ziehn; so dass die innere Beschaffen-
 heit und Einrichtung derselben dadurch beschrieben wird. Dies scheint
 die Grammatik wenigstens zu erfordern. Auch über die Bedeutung
 des καταγέων bin ich nicht gewiss. Soll es Souterrains, oder wie
 Valesius meint, das was im Parterre ist, anzeigen?“] — 7)
 Ἐπερῶν τε καὶ καταγέων χωρημάτων. Sic supra c. 37. in descriptione
 martyrii Hierosolymitani διττῶν στοῶν ἀραγέων τε καὶ καταγέων. Ubi vide
 quae notavi. Κατάγεια οἰκήματα dicuntur ad quae nullis gradibus ascen-
 ditur: quibus opponuntur ἀνάγεια seu ὑπερῶα, id est solaris. Quamquam
 κατάγέων nomine possit cryptas intelligere. — 8) Ὅτι καὶ χρυσῶν κλίσεων.
 Hanc ob causam ecclesia illa dicta est dominicum aureum. Hieronymus
 in chronico anno 22. Constantini: Antiochiae dominicum quod vocant
 aureum, aedificari coeptum. Dedicatum est autem imperante Constantio
 anno 5. post mortem Constantini.

συναίματι λέγει, εἰς ἀκριβῆ ἀπαύρασι τῆς τοῦ Θεοφιλῆος διωμολογίας. Καταμαρτυρούσας τοῖς ἡμῖν ἐφ' οὗ ἀκούσαν προσηγορίαις αὐτόθι, ταῦτε κατὰ λέξιν ἔγραφε.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΝΒ'.

Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσέβιον περὶ τῆς Μαυρῆς.

Ναικτηῆς Κωνσταντίνος, μέγιστος σεβαστὸς, Μακαρίῳ καὶ τοῖς λοιποῖς ἐπισκοποῖς Παλαιστίνης.

„Ἐν καὶ τοῦτο μέγιστον τῆς δαιμονίας μου κηδεστρίας¹⁾ γήγονεν εἰς ἡμᾶς²⁾ εὐεργέτημα, τὸ λανθάνουσαν μέχρι τῶν

hic etiam supra vocavit Eusebius epistolae Constantini, eo quod Constantinus in illis epistolis concionari quodammodo videretur. Talis est oratio Constantini ad sanctorum coetum, et fere omnes eius epistolae, quae partim ab Eusebio, partim ab aliis referuntur. In his enim omnibus Constantinus tametsi adhuc vix Catechumenus, doctorem agit. Fuit certe Constantinus, quod negari non potest, vir deo plenus et a deo misus ad Christianae fidei propagationem, cui uni post apostolos plurimum debemus. Idem tamen in negotiis ecclesiasticis aliquanto plus sibi vindicavit, quam laico principi conveniret; episcopis cuncta illi permittentibus, multumque sibi gratulantibus quod Christianum imperatorem viderent.

Cap. LII. 1) Τῆς δαιμονίας μου κηδεστρίας. In huius loci interpretatione lapsi sunt omnes interpretes, Portesius, Musculus et Christophorsonus, qui *curam et sollicitudinem* verterunt, quasi lederetur *κηδεμορίας*. Atqui Constantinus de socra sua loquitur, Eutropia videlicet Syra, ex qua genita erat Fausta uxor Constantini. *Κηδεστρία* enim Graece *socrum* significat, ut docent glossae veteres in quibus ita legitur: *κηδεστῆς σοκρον, κηδεστρία σοκρος*. Certae quae sequuntur verba, explicationem nostram aperte confirmant. Sequitur enim *διὰ τῶν πρὸς ἡμᾶς γνωρίσιαι γραμμῶν*. Literas intelligit quas Eutropia socrus ad ipsum miserat. Quare repudianda est emendatio Christophorsoni, qui *πρὸς ἡμᾶς* corrigit. Sed et quae proxime sequuntur verba, id ipsum satis significant: *ἡ προειρημένη διὰ τὴν πρὸς τὸ Θεῖον ἐδλίψαι*. etc. Quis enim dixerit de cura et sollicitudine *ἡ προειρημένη*, supra dicta cura et sollicitudo? Frigidum prorsus id esset atque ineptum. At in versione nostra omnia plana sunt et aperta. Nam *ἡ προειρημένη* est supra dicta socrus, quae pro sua pietate ac religione tantum scelus dissimulare non potuit, sed Constantino genero per literas indicavit, ut huic malo tandem mederetur. Erat igitur Eutropia Christiana, ut ex hoc loco discimus. Sed et filia eius Fausta Christianam fidem professus est; et una cum Constantino viro suo in templo apostolorum sepulta. Porro non omittendum est, quod ad oram codicis Regii adnotatum invenit. Illic enim e regione vocis *κηδεστρίας*, scholii vice adscribitur *γενέτειρα*; quasi Constantinus matrem suam Helenam intelligat, quod non probo. Certae Sozomenus socrum imperatoris Constantini fuisse dicit, quae cum ad quercum Mambre venisset, et gentiliūm piacula illic deprehendisset, rem ad Constantinum retulit. Eum vide in lib. II. cap. 3. — 2) *Εἰς ἡμᾶς εὐεργέτημα*. Malim scribere *εἰς ἡμᾶς*, quoniam vulgata lectio ferri potest. [Non habet *εἰς ἡμᾶς* et statim post *πρὸς ἡμᾶς*.] Sed et initium huius epistolae traiectis leviter vocabulis ita legi malleim: *Ἐν τούτῳ καὶ μέγιστον* etc.

παρ' ἡμῖν ἐπαγῶν ἀνθρώπων ἀπόνοται, διὰ τῶν πρὸς ἡμᾶς γνωρίσας γραμμάτων· ὡς τῆς πρεπούσης ἐπανορθώσεως καὶ θεραπείας, εἰ καὶ βραδείως, ἀλλ' ὅμως ἀναγκαιώς, δι' ἡμῶν τὸ παροφθὲν ἀμάρτημα τυχεῖν. Καὶ γὰρ ἐστὶν ὡς ἀληθῶς δυσσεβήματα παμμέγεθες, τοὺς ἀγίους τόπους ὑπὸ τῶν ἀνοσιῶν χραίνεσθαι μiasμάτων. Τί οὖν ἐστὶν, ἀδελφοὶ προσφιλέστατοι, ὃ τὴν ὑμετέραν παρελθὼν ἀγγινοῖαν, ἢ προειρημένη διὰ τὴν πρὸς τὸ θεῖον εὐλάβειαν οὐχ οἷα τε γέγονεν ἀποσιωπῆσαι;

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Γ'.

Ὅτι ὁ σωτὴρ ἄφθῃ αὐτόθι τῷ Ἀβραάμ.

Τὸ χωρίον ὅπερ παρὰ δρυὸν τὴν Μαμβρῆ¹⁾ προσαγορεύεται, ἐν ᾧ τὸν Ἀβραάμ τὴν ἐστίαν ἐσχηκέαι μανθάνομεν, παντοίως ὑπὸ τινων δεισιδαιμόνων μαινεσθαι φησιν²⁾. εἰδωλά τε γὰρ παντοίας ἐξωλείας ἄξια³⁾ παρ' αὐτὴν ἰδρῦσθαι, καὶ βωμὸν

Cap. LIII. 1) Τὸ χωρίον παρὰ δρυὸν τὴν Μαμβρῆ. Hic locus etiam dicebatur Terebinthus, distans triginta circiter millibus passuum ab urbe Hierosolyma, ut docet auctor itinerarii Hierosolymitani, qui vixit temporibus Constantini Magni: *Inde Terebintho millia 9. ubi Abraham habitavit et puteum fodit sub arbore terebintho, et cum angelis locutus est et cibum sumpsit. Ibi basilica facta est iussu Constantini mirae pulcritudinis. Inde Terebintho Chebron, millia 2. ubi est memoria per quadrum ex lapidibus mirae pulcritudinis, in qua positi sunt Abraham, Isaac, Iacob etc.* Sozomenus quoque in lib. II. cap. 3. [imo c. 4.] locum illum Terebinthum vocari scribit. Sic autem dictus est hic locus ab arbore terebintho, quae illic omnium vetustissima et iam inde ab ipso mundi exordio esse dicebatur, teste Iosepho in libro V. de bello Iudaico. Quamquam alii baculum esse dicebant unius ex angelis qui Abrahae apparuerunt, ex quo in terram defixo terebinthus enata est. Ita Georgius Syncellus in chronico. Mirum vero est, cum quercus ibidem fuerit sub qua Abraham tabernaculum posuerat, ut legitur in cap. 18. geneaeos, cur locus ipse a terebintho potius quam a quercu nomen acceperit. — 2) *Μαινεσθαι φησιν.* Rectius in codice Regio, Fuk. et in schedis Regiis scribitur *μιαίνεσθαι φησιν.* Subauditur enim ἡ κηδέστρια. — 3) *Εἰδωλά τε γὰρ παντοίας ἐξωλείας ἄξια.* Simulacra angelorum intelligo qui Abrahae illic apparuerant. Haec enim simulacra colebant gentiles. Sed et terebinthum ipsam iidem gentiles venerabantur, ut docet Eusebius in libro V. demonstrationis cap. 9. Quem quidem locum perperam accepit Scaliger in animadversionibus Eusebianis pag. 192. Putavit enim terebinthum illam summo honore a Christianis cultam fuisse, eiusque rei auctorem citat Eusebium. Verum Eusebius eo loco de gentilibus loquitur, non de Christianis. Postquam enim dixit: *ὅθεν εἰσέτι καὶ τὴν παρὰ τοῖς πλησιοχώροις, ὡς ἂν θεῖος ὁ τόπος θρησκεύεται, καὶ θεωρεῖται γε εἰς δεῦρο διαμένουσα ἡ τερέβινθος,* subdit: *οἱ τε τῷ Ἀβραάμ ἐπιξενωθέντες ἐπὶ γραφῆς ἀνακείμενοι, δύο μὲν ἐκατέρωθεν, μέσος δὲ ὁ κρείττων ἰπερέχων τῇ τιμῇ· εἷη δ' ἂν ὁ δεδηλωμένος ἡμῖν κύριος αὐτός, ὁ ἡμέτερος σωτὴρ, ὃν καὶ οἱ ἀγνοῦντες σέβουσι.* *Visitur illic terebinthus, quae etiamnum manet, et qui ab Abrahamo hospitio excepti sunt angeli*

ἰδῆλωσε⁴⁾ πλῆσιον ἰστάναι, καὶ θύλας ἀκαθάρτους συναχθῆς ἐπιτελεῖσθαι. Ὄθεν ἐπαίδῃ καὶ τῶν καιρῶν τῶν ἡμετέρων τῇ κράτει ἡμετέρῳ⁵⁾ ἀλλότριον, καὶ τῆς τοῦ τόπου ἀγιότητος

illic in tabula picti sunt, et medius inter hos ceteris longe praestantior et honoratior, ipse scilicet dominus et servator noster ut supra dixi, quem quidem illi nescientes venerantur. Vides Eusebium hic aperte loqui de gentilibus, qui Christum ignorabant. Neque enim de Christianis hoc dici potest. Confirmat autem sententiam nostram Sozomenus in lib. II. cap. 3. ubi de mercatu illo ad terebinthum prolixè disserit. Scribit enim, aestivo tempore quotannis eo convenisse ex Palaestina, Phoenice et Arabia Iudaeos simul et Christianos ac gentiles, partim commercii partim religionis causa, et singulos suo ritu festivitatem celebrasse. Nam gentiles, inquit, angelos adorabant, hostias et libamina iis offerentes. Erant igitur illic angelorum simulacra, quibus pagani victimas immolabant. Hieronymus de locis Hebraicis ubi de Arboch ita scribit: *Quercus Abraham quae et Mambre, usque ad Constantini regis tempora ibidem monstrabatur, et mausoleum eius impraesentiarum cernitur. Cumque a nobis iam ibidem ecclesia aedificata sit, a cunctis in circuitu gentibus terebinthus superstitione colitur, eo quod sub ea angelos Abraham quondam hospitio suscepit.* Multa hic de suo addidit Hieronymus. Eusebius enim ipsa in libro de locis Hebraicis haec tantum habet: Ἀρβώ. Ἀυτὴ ἐστὶ Χερβῶν κώμη τῶν μεγίστη, μητροπόλις οὖσα τὸ παλαιὸν τῶν ἄλλοφύλων, καὶ γηγόντων οὐκ ἐκείνων, καὶ βασιλεῖον μετὰ ταῦτα Λαβὶδ. Κεκλήρωτο δὲ φυλὴ Ἰουδα, καὶ πόλις ἦν ἡ ἱερατικὴ, μὴ τῶν φυγαδευτηρίων, Ἀλλίας ἐκ νότου διεσπῶσαι σημεῖοις β. πρὸς εἰκοσι. Ἡ θρῦς Ἀβραάμ καὶ τὸ μνημεῖον αὐτοῦ θεωρεῖται, καὶ θρησκυνεῖται ἐπιφανῶς πρὸς τῶν ἐχθρῶν ἢ τερεβινθος, καὶ οἱ τῷ Ἀβραάμ ἐπιξενωθέντες ἄγγελοι· πρότερον δὲ Ἀρβὼ καλουμένη, ὕστερον ἐκλήθη Χερβῶν, ἀπὸ Χερβῶν, ἐνὸς τῶν υἱῶν Καλλβ ὡς ἐν παραλειπομένοις. Illustris locus, qui sententiam Scaligeri prorsus evertit, nostram vero explicationem egregie confirmat. Ait enim Eusebius terebinthum ipsam et angelos ab inimicis nostris illic superstitione coli, inimicos vocans gentiles ac Iudaeos. Citat hunc Eusebii locum etiam Damascenus lib. III. de imag. — 4) Καὶ βωμὸν ἰδῆλωσε. Supple ἡ κηδέστρια. *Retulit, inquit, Constantinus ad nos socrus nostra aram illic esse, in qua impura sacrificia offerantur.* [Ion. ἰδηλώθη.] De hac ara loquitur Eustathius in hexaemeron, quam ait adhuc stetisse suo tempore, ut et ipsam terebinthum. Ex quo apparet, hoc Eustathii opus scriptum esse antequam Constantinus aram illam subverti iussisset. Sozomeni quidem aetate, nec ara nec arbor terebinthus stabat. Mansit tamen superstitione gentilium eo in loco, ut testatur Hieronymus. Adeo difficile est superstitionis fibras penitus evellere. Non omittenda sunt quae de hoc loco scribit Antoninus martyr in itineralio. *De Bethleem, inquit, usque ad radicem Mambre sunt millia viginti quatuor: in quo loco requiescunt Abraham, Isaac et Iacob et Sara, simul et Ioseph ossa. Est ibi basilica aedificata per quadrum, et atrium in medio discooperum: et per medium cancellum ex uno latere intrant Christiani, ex alio vero Iudaei, incensa deferentes multa.* Nam depositio Iacob et David in terra illa, die primo post natalem domini devotissime celebratur, ita ut ex omni terra Iudaeorum conveniat multitudo, incensa deferens et luminaria. Et dant munera et serviunt ibidem. Adde Hieronymum in epitaphio Paulae. — 5) Τῶν καιρῶν τῶν ἡμετέρων τῇ κράτει ἡμετέρῳ ἀλλότριον. Quatuor priora verba expunxit Christophorus, absuntque a codice Regio, Fuk. et Sav. Verum si mei arbitrii res esset, malle equidem sequentia verba expungere τῇ κράτει ἡμετέρῳ, quae ad priorum interpretationem scholii vice addita fuisse mihi videntur. Καιρῶν tempus imperii eleganter Graeci dicunt. Porro imperatores id praecipuo studio ambibant, ut temporum suorum felicitas et

ἀνάξιον καταφαίνεται, γινώσκων ὑμῶν τὴν σεμνότητα βούλομαι, δεδηλωσθαι παρ' ἡμῶν πρὸς Ἀκάκιον τὸν διασημώτατον κόμητα καὶ φίλον ἡμῶν⁶⁾, γραμματι, ἐν' ἀνευ τινὸς ὑπερθέσιως, καὶ τὰ εἰδωλα ὅσα δ' ἂν ἐπὶ τοῦ προειρημένου εὐρίσκοιτο τόπου, πυρὶ παραδοθῆ, καὶ ὁ βωμὸς ἐκ βάθρων ἀνατραπῆ καὶ πάντα τὸν τολμῶντα μετὰ τὴν ἡμετέραν κέλευσιν, ἀσεβὲς τε ἐν τῷ τοιοῦτῳ τόπῳ πράττειν, τιμωρίας ἄξιον⁷⁾ κρίνομεν ὃν καθαρῶ βασιλικῆς οἰκοδομήματι κοσμεῖσθαι διετάξαμεν, ὅπως ἁγίων ἀνθρώπων ἄξιον συνέδριον ἀποδειχθῆ. Εἰ δέ τι παρὰ τὸ προσταθὲν γενέσθαι συμβαίῃ, χωρὶς τινὸς μελλήσεως τῇ ἡμετέρῃ ἡμερότητι δι' ὑμετέρων δηλαδὴ γραμμάτων γνωρισθῆναι πρέπει, ἵνα τὸν ἀλισκόμενον, ὡς παρανομήσαντα, τὴν ἀνωτάτω κόλασιν ὑποστῆναι προστάξωμεν. Οὐ γὰρ ἀγνοεῖτε, ἐκεῖ πρῶτον τὸν τῶν ὄλων δεσπότην⁸⁾ θεὸν καὶ ὠφθαί τῷ Ἀβραάμ, καὶ διειλέχθαι. Ἐκεῖ μὲν οὖν πρῶτον ἢ τοῦ ἁγίου νόμου θερησκεία⁹⁾ τὴν καταρχὴν εἴληφεν· ἐκεῖ πρῶτον ὁ σωτήρ

clementia celebraretur. Nihil frequentius occurrit apud Latinos historicos, et in legibus imperatorum. Apud Philostratum in libro II. de vitis sophistarum, ubi de Heliodoro loquitur, haec vox corrupta est. Cum enim Heliodorus orationem exorsus esset coram imperatore, ait Philostratus imperatorem subito assurrexisse et acclamasse: *O virum cui similem nondum vidi, o decus et ornamentum meorum temporum: τὸν ἑμαντοῦ κορυφῶν εὐρημα*. Sic enim legendum est. Eadem voce utitur Constantianus in epistola ad haereticos, quae legitur in fine huius libri. Proinde vulgatam lectionem retinendam censeo. Verba autem illa τῷ κράτει τῷ ἡμετέρῳ transposita sunt, et locanda post vocem ἐπιειδῆ. — 6) *Καὶ φίλον ἡμῶν*. In codice Fuk. et schedis Regiis legitur φίλον ἡμετέρον. — 7) *Τιμωρίας ἄξιον*. Lego τιμωρίας ἄξιον ἢ. Id est, capitale sit. Quare hic nihil opus est emendatione Christophorsoni. Aliter tamen scripti codices Fuk. Sav. ac Turnebi, quos hic sequi praestat. Paulo post scribe ex codice Fuk. ὃν δὲ καθαρῶ βασιλικῆς etc. [Cum Ion. Cast. Zimm. pro καὶ πᾶσι τοῖς τολμῶσι προαχθῆναι, scripsi καὶ πάντα — κρίνομεν. Male tamen apud Zimmerm. omittitur τόπος, nescio an solius typhotetae vitio. Neque recte post πράττειν Zimm. omisit comma.] — 8) [Τὸν τῶν ὄλων δεσπότην θεὸν non de patre, id est, summo deo, sed de filio dicta esse, tum sequentia (ἐκεῖ πρῶτον ὁ σωτήρ — — προήγορονσε) tum constantem doctorum ecclesiasticorum ad Augustinum usque et ipsius Eusebii (H. E. I, 2. T. I. p. 15 sq.) sententiam docere puto, ex qua visiones et manifestationes dei in V. T. commemoratas non patri utpote haud adspectabili, sed vel filio vel angelis tribuere solebant. Vide quae animadverti ad Euseb. l. I. Cf. *Valer*. ibid. p. 17 sq. Add. V. C. II, 55. not. I. Eodem modo de Messia statuebant Iudaei. Vid. *Ziegler* in *Honke* Magazin für Religionsphilosophie, Exegese u. Kgsch. T. V. Fasc. II. p. 247* sqq. Cf. *Paulus* neues theologisches Journal Fasc. II. a. 1797. p. 243 sq.] — 9) [*Ἡ τοῦ ἁγίου νόμου θερησκεία*. Nomine νόμον Constantianus alias religionem Christianam significare solet, ut II, 28 ext. εἰς τὴν περὶ τὸν σεμνώτατον νόμον θεράπειαν. III, 12. p. 162. III, 21. p. 174. II, 69 init. ὑπὲρ τινος τόπου τῶν ἐν τῷ νόμῳ γεγραμμένων, de quodam religionis Christianae loco s. capite. II, 70. τῶν ἐν τῷ νόμῳ

αὐτὸς μετὰ τῶν δύο ἀγγέλων, τὴν εἰκουρῆ ἐπιφάνειαν τῷ Ἀβραάμ ἐπεδαψιλεύσατο¹⁰⁾. ἐκεῖ ταῖς ἀνθρώποις, ὁ θεὸς ἤρξατο φαίνεσθαι· ἐκεῖ τῷ Ἀβραάμ περὶ τοῦ μέλλοντος αὐτῷ σπέρματος προηγόρευσε, καὶ παραχρῆμά γε τὴν ἐπαγγελίαν ἐπλήρωσεν· ἐκεῖ πλείστον ἔθνω ἴσασθαι αὐτὸν πατέρα, προεκήρυσεν¹¹⁾. Ὡν οὕτως ἐχόντων, ἀξιὸν ἴσται, ὡς γέ μοι καταφαίνεται, διὰ τῆς ὑμετέρας φροντίδος, καὶ καθαρὸν ἀπὸ παντὸς μιάσματος τὸν τόπον τοῦτον φυλάττεσθαι, καὶ πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἀγιότητα ἀνακαλέσασθαι, ὡς μηδὲν ἕτερον ἐπ' αὐτοῦ πράττεσθαι, ἢ τὴν πρέπουσαν τῷ παντοκράτορι καὶ σωτῆρι ἡμῶν καὶ τῶν ὅλων δεσπότῃ θεῷ¹²⁾ τελεῖσθαι θρησκείαν ὅπερ μετὰ τῆς θεούσης προσῆκον ὑμᾶς φυλάττειν¹³⁾ φροντίδος, εἰ γέ μοι τὰ καταθύμια τῆς θεοσεβείας ἐξαιρέτως ἠρτημένα, ὥσπερ οὖν πέπεισμα, ἢ ὑμέτερα σεμνότης πληροῦσθαι βούλεται. Ὁ θεὸς ὑμᾶς διαφυλάξοι, ἀδελφοὶ ἀγαπητοί.“

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Δ'.

Εἰδωλείων καὶ ξοάνων πανταχοῦ κατάλυσις.

Πάντα μὲν δὴ ταῦτα συνελθὼν εἰς δόξαν τῆς σωτηρίου δυνάμεως βασιλεὺς διεπραγματεύετο. Καὶ τὸν μὲν αὐτοῦ σωτῆρα θεὸν ὡδέ πη διετέλει γενναίων, τὴν δέ γε τῶν ἔθνων δεισδαίμονα πλάνην παντοῖσις ἐξήλεγε τρόποις. Ἐνθεν εἰκό-

παραγγεμάτων. Quoniam his posterioribus locis nescio an de sacris quoque N. T. libris νόμος possit accipi. Cf. II, 72. p. 139. not. 7. p. 140. Suicer. thes. T. II. p. 418 sq. II. 1. Vales. ad Euseb. H. E. V, 8. T. II. p. 56 sq. Reinhard. opuscul. acad. Vol. I. p. 6 sqq. ed. Poelitz. et si placet libellus noster: De Alogis Theodotianis atque Artemonitis p. 84 sq. not. 39. Hoc autem loco religionem Christianam a Constantino significari puto et recte Stroth. ad h. l.: „Hier liegt — eben die Idee zum Grunde, welche Eusebius schon zu Anfange seiner Kirchen-Geschichte vorträgt, dass Christenthum schon vor Christi Geburt gewesen, und die Entstehung der christlichen Religion wenigstens genigstens von Abraham her zu rechnen sey.“ Cf. II, 55. not. 1. Religio autem Christiana dicitur Constantino quoque ἡ θρησκεία II, 67. ὁ τῆς ἱερῆς θρησκείας νόμος nisi quis hoc dictum velit pro ἡ τοῦ ἱεροῦ νόμον (religionis Christianae) θρησκεία (cultus) coll. II, 60. not. 2. Sed vid. III, 17. 18. all. Sozom. H. E. I, 9 ext. I, 16 init. Melito apud Euseb. H. E. IV, 26. T. I. p. 402. Suicer. T. I. p. 1405.] — 10) [Ἐπεδαψιλεύσατο Cast. Bene vertit Val. τὴν — ἐπεδαψιλεύσατο: „praesentiae (largam) copiam Angelis fecit“ et Stroth.: „seine Erscheinung im reiche n Maass widerfahren lassen.“ Cf. III, 1. et ind. verh. ad Euseb. H. E. h. v.] — 11) [Προηγόρευσε Ion. MSt. Steph.] — 12) [Τῷ παντοκράτορι — θεῷ. Vid. supra not. 8.] — 13) Προσῆκον ὑμᾶς φυλάττειν. Lego προσῆκον, vel προσήκει, ut legisse videtur Christophersonus. In schedis Regius scriptum reperi προσῆκον, ut conieceram.

τας ἐγυμνοῦτο μὲν αὐτοῖς τῶν κατὰ πόλιν νεῶν τὰ προπύλαια, θυρῶν ἔρημα γινόμενα βασιλέως προσταγμάτι· ἑτέρων δ' ἢ ἐπὶ τοῖς ὀρόφοις στέγη, τῶν καλυπτῆρων ἀφαιρουμένων, ἐφθείρετο· ἄλλων τὰ σεμνὰ χαλκουργήματα, ἐφ' οἷς ἢ τῶν παλαιῶν ἀπάτη μακροῖς ἐστεμνολογεῖτο χρόνοις, ἔκδηλα τοῖς πᾶσιν ἐν ἀγοραῖς πάσαις¹⁾ τῆς βασιλέως πόλεως προὔτιθετο· ὡς εἰς ἀσχήμονα θεῖαν προκίεσθαι τοῖς ὀρῶσιν, ὧδε μὲν τὸν Πύθειον, ἐτέρωθε δὲ τὸν Σμίνθειον, ἐν αὐτῷ δὲ ἰπποδρομίῳ, τοὺς ἐν Δελφοῖς τριποδας, τὰς δ' Ἑλικωνίδας Μούσας ἐν παλατίῳ²⁾. Ἐπληροῦτο δὲ διόλου πᾶσα ἢ βασιλέως ἐπαίνυμος πόλις τῶν κατὰ πᾶν ἔθνος ἐντέχνους χαλκοῦ φιλοκαλαίς ἀφιερωμένων· οἷς θεῶν ἀνόματι πλῆστας ὄσας ἐκατόμβας, ὀλοκαύτους τε θυσίας εἰς μάταιον ἀποδόντες μακροῖς αἰῶσιν οἱ τὴν πλάνην νενοσηκότες, ὑπὲρ ποτε φρονεῖν ἔγνωσαν, τούτοις αὐτοῖς, ἀθύρμασιν ἐπὶ γέλωτι καὶ παιδιᾷ τῶν ὀρώντων βασιλέως κεχρημένου. Τὰ δὲ γε χρύσεια τῶν ἀγαλμάτων ἄλλη πη μετήρχετο³⁾. Ἐπειδὴ γὰρ συνεῖδε μάτην δειμαίνοντα νηπίων δίκην ἀφρόνων τὰ πλήθη

Cap. LIV. 1) Ἐν ἀγοραῖς πάσαις. Sozomenus in lib. II. cap. 4. ubi totum hunc Eusebii locum paene descripsit, habet κατὰ τὰς ἀγνῖας, καὶ τὸν ἰπποδρομον καὶ τὰ θυσίαια. — 2) Τὰς δὲ Ἑλικωνίδας Μούσας ἐν παλατίῳ. Themistius in oratione V. ad Theodosium testis est, Musarum statuas fuisse in curia Constantinop. Idem in oratione ad senatum περὶ προεδρίας, ait eas statuas hinc et inde collocatas fuisse duplici numero, ita ut non iam novem essent, sed octodecim. — 3) Ἄλλη πη μετήρχετο. Aeres quidem deorum simulacra Constantinus Byzantium devehit iussit, ut urbem illam huiusmodi spoliis exornaret. Quaecumque vero ex auro argentoque fabricata erant, ea confari et nummos ex eis fieri iussit, uti scribit Sozomenus in lib. II. cap. 4., qui hunc Eusebii locum optime interpretatur. De hac templorum et simulacrorum eversione Eusebius noster in sermone II. de resurrectione ita scribit: *Putas gentiles audebunt dicere, quia mortuus est et non resurrexit. Non quaero quid dicant, sed quid patientur. Si enim stant eorum templa, non resurrexit. Si non conflata sunt eorum simulacra post crucem, non resurrexit qui arguit ea quae non vivunt.* Et aliquanto post: *Non invenies solem clariorem, ad satisfactionem resurrectionis domini, gentilium cotidie deficiente cultura. Protendantur autem ecclesiae bona, et quotidie crescunt.* [Templorum et monumentorum gentilium eversio et destructio quam praeter alia, non sine caeca ira et perverso studio Constantinus imperavit (cf. III, 1. 53. 54. 57. 63. 65. IV, 23. all. *Werenfels.* opuscul. T. I. p. 272. *Jerusalem Betrachtungen über die vornehmsten Wahrheiten der Religion IX.* p. 442 sqq. ed. III. *Cramer Fortsetzung des Bassuet T. III.* p. 237 sq. p. 240 sq. *Schröckh christliche Kgsch.* T. V. p. 105 sqq. *Alexandre Vinet* mémoire en faveur de la liberté des cultes chap. X. Paris 1826.), si non prius, certe a. CCCXXXIII. incoepa est. Vid. *Gothofredus* ad cod. Theodos. T. VI. p. 290. *Mansø* *Leben* Constantinus p. 115 sqq. Cf. *Iulian.* orat. VII. *Eunapius* in vita Aedesii p. 37. *Libanius* orat. apolog. XXVI. et orat. pro templis IX. *Theodoret.* V, 10. *Hieronymus* et *Cedrenus* in chronico, *Pagi* ad a. CCCXXXIII. *Neander* *allgem. Geschichte der christl. Relig. u. Kirche T. II. P. I.* p. 49 sqq. p. 68 sqq. et *Excurs. I. ad Euseb. V. C. 1, 28. 29.]*

τῆς πλάνης τὰ μορμολύκεια⁴⁾, ὕλη χρυσοῦ καὶ ἀργύρου πεπλα-
σμένα, καὶ ταῦτα ἐκποδῶν ᾤετο δεῖν ἄρασθαι, ὡσπερ τινα
λίθων ἐγκόμματα τοῖς ἐν σκότῳ βαδίζουσι πρὸ τῶν ποδῶν ἐρ-
ρίμμενα, λείαν τε καὶ ὁμαλήν τοῦ λοιποῦ τὴν βασιλικὴν τοῖς
πᾶσιν ἀναπετάσαι πορείαν⁵⁾. Ταῦτα δ' οὖν διανοηθεῖς, οὐχ
ὀπλιτῶν αὐτῷ καὶ πλήθους στρατοπεδείας ἠγήσατο δεῖν πρὸς
τὸν τούτων ἔλεγχον, εἰς δὲ μόνος αὐτῷ καὶ δευτέρως τῶν αὐτοῦ
γνωρίμων, πρὸς ὑπηρεσίαν ἀπήρκουν, οὓς ἐνὶ νύματι κατὰ
πᾶν ἔθνος διεπέμπετο· οἱ δὲ τῇ βασιλείῳ ἐπιθαρόουσιτες εὐσε-
βία, σφῶν τε αὐτῶν τῇ περὶ τὸ θεῖον εὐλαβείᾳ, μυριάδων
δῆμων τε καὶ λαῶν μέσοι⁶⁾ παριόντες, ἀνὰ πάσας πόλεις τε
καὶ χώρας πολυχρονίου πλάνης ἐποιούντο φθοράν⁷⁾, αὐτοὺς τε
τοὺς ἱερωμένους, σὺν πολλῷ γέλωτι καὶ σὺν ἀσχύνη, παράγειν
εἰς φῶς ἐκ σκοτίων μυχῶν τοὺς αὐτῶν θεοὺς ἐγκειλυόμενοι,
καίπειτ' ἀπογυμνοῦντες τοῦ φάσματος, καὶ τὴν εἰσὼ τῆς κε-
χρωσμένης μορφῆς ἀμορφίαν τοῖς πάντων ὀφθαλμοῖς ἐνδεικνύ-
μενοι. Ἐἴτ' ἀποξέοντες τὸ δοκοῦν χρήσιμον τῆς ὕλης, χωνεῖα
τε καὶ πυρὶ δοκιμάζοντες, τὸ μὲν λυσιτελές ὅσον αὐτοῖς ἀνα-
γκῆσιον ἐνομιζέτο, ἐν ἀσφαλεῖ τιθέμενοι συνεῖχον, τὸ δὲ ἄλλως
περιττὸν καὶ ἄχρηστον, εἰς μνήμην ἀσχύνης παρεχώρουν τοῖς
διδασκαλοῖσι. Οἷον δὲ καὶ τὸδ' εἰργαστο βασιλεὺς⁸⁾ ὁ θαν-
μάσιος· ὡς γὰρ τῶν νεκρῶν εἰδώλων τὰ τῆς πολυτελοῦς ὕλης
τὸν ἀποδοθέντα τρόπον ἐσκυλύετο, τὰ λοιπὰ μετῆι⁹⁾ ἀνδρεί-

— 4) [Τὰ μορμολύκεια non male Val. larvas vertit. Vide ad Euseb. H. E. IV, 11. T. I. p. 320 sq. Add. Clemens Alex. Paedag. I, 6. οἱ τῷ φόβῳ καθάπερ οἱ παῖδες τοῖς μορμολύκεις, ἐκταράττονται.] — 5) Ἀναπετάσαι πορείαν. Post has voces, quae sequuntur usque ad haec verba οἷον δὲ καὶ βασιλεὺς ὁ θανμάσιος, desunt in codice Regio et in editione Rob. Stephani. Adiecta sunt autem a Grutero, Portesio et Christophorsono aliisque, ex panegyrico Eusebii et ex scriptis codicibus. Certe nos in codice Fuketiano ea reperimus, et Savilius in suo exemplari eadem ex-
stare monuerat. — 6) [Μέσοι Cast. et mox κερχωμένης idem pro κερχωμένης.] — 7) Ἐποιούντο φθοράν. In panegyrico unde haec translata sunt, legitur φθοράν, rectius meo quidem iudicio. — 8) Οἷον δὲ καὶ βασιλεὺς. In panegyrico Eusebii hic locus auctior legitur hoc modo: οἷον δὲ καὶ τὸδ' ἱερεὺς βασιλεὺς ὁ θανμάσιος. In libro autem Moraei scri-
ptum inveni: οἷον δὲ καὶ τότε διειργάσματο βασιλεὺς etc. In codice Fuk. legitur: οἷον δὲ καὶ τὸδ' εἰργαστο. Ita etiam in libro Savillii, sed sine apocope. — 9) Τὰ λοιπὰ μετῆι. Ioannes Portesius vertit ad alia per-
rexit. Christophorsonus vero interpretatus est reliquias aggressus est statuas. Eodem sensu videlicet quo supra dixit Eusebins ἄλλη πη μετήρ-
χετο. [Val. τὰ λοιπὰ μετῆι vertit: „caetera — convehenda curavit.“ Sed rectius Cph. secutus Stroth.: „er auch auf die übrigen — losging“
et supra τὰ δὲ γε — ἄλλη πη μετήρχετο: „Gegen die goldnen Gotzen-
bilder brauchte er eine andre Procedur.“ Et similiter haec interpre-
tatus ipse Val.: „Simulacra vero ex auro fabrefacta, alio quodam ultus

καὶ χαλεπὴν πειρομένην. Διότι δὲ καὶ οἷδε μύθων θεοῦ
γεγραμμένων, τρητῶν ὑφάρμασιν ἤγοντο περιβληθέντες¹⁰).

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Ε'.

Τοῦ ἐν Ἀφάκοις τῆς Φοινίκης εἰδωλείου, καὶ τῆς ἀκολο-
αίας περιλήψεις.

Ἐπὶ τούτοις βασιλεὺς ὡσπὲρ τινα πολυφραγῆ πυρσὸν ἐξά-
ψας, μὴ πη' τυγχάνη κρύφιόν τε πλάνης λείψανον, ὄμματι
βασίλικῷ περισκόπευ' οἷα δὲ τις οὐρανοπέτης αἰετῶν ὄξυωπέ-
στατος, ἀνωθεν ἀφ' ὑψηλοῦ¹) τὰ πορρωτάτα διεστώτα κατὰ
τῆς γῆς ἴδοι, ὡδε καὶ οὗτος τῆς αὐτοῦ καλλιπόλεως²) τὴν
βασίλικήν ἀμφιπολεύων ἐστίαν, δεινὸν τε ψυχῶν θήραινον ἐπὶ
τοῦ Φοινίκων λανθάνον ἔθνος, ἐξ ἀπόπτου συνεῖδεν. Ἄλσος³)
δὲ τοῦτ' ἦν καὶ τέμενος⁴), οὐκ ἐν μέσαις πόλεσιν οὐδ' ἐν ἀγο-

est modo." Ita autem sexcenties vocc. μετρίαις et μετέχουσιν utitur
Eusebius.] — 10) [Ἦγον γεγραμμένους καὶ περιβληθέντες Cast.]

Cap. LV. 1) [Ἀφ' ὑψηλῶν Ion. MSt. Steph.] — 2) Τῆς αὐτοῦ
καλλιπόλεως. [Cf. supra c. LIV. ἐν ἀγοραῖς πύσαις τῆς βασιλέως πόλεως.]
Sic etiam Themistius appellat urbem Constantinopolim in oratione XVI
sub finem, ob venustatem scilicet ac magnificentiam operum publicorum,
quae Constantinus ibi ambitiose construxerat. Cunctas enim urbes, op-
pida, loca, sana, spoliaverat Constantinus, ut illam sui nominis urbem
exornaret. Itaque merito dixit Hieronymus in chronico, Constantinopolim
dedicatam fuisse omnium paene urbium nuditate. [Add. Manso Leben
Constantinus p. 72 sqq.] — 3) [Ἄλσος. Vid. Lackmacher. antiqq. Grae-
cor. sacr. P. I. c. V. §. III.: „Templis priusquam adstringeretur Deorum
cultus, silvas, sacrorum caussa, dedicare in more habuerunt uti gentes
complures aliae, ita Graeci quoque. Lucianus: καὶ πρῶτον μὲν ὕλας ἀπέτε-
μοντο, καὶ ὄρειν καθίρωσαν, καὶ τὰ φυτὰ ἐπέφημισαν ἐκάστῃ θεῷ. Ἐπιτε-
ρὸν δὲ ναοὺς ἤγειραν. — — — Nuncuparunt vero Graeci silvas Numini sa-
cratas ἄλση, voce ab Hebraico ἄλμ, quod in historia Abrahami occurrit
(Genes. XXI, 33.), non multum dissonante" etc.] — 4) [Τέμενος alias
quidem dici solet ager ab usu vulgari secretus et vel heroi vel deo sacer
(cf. Passow Lexic. h. v.), sed h. l. illud est templum, ut docent verba
statim sequentia οὐκ ἐν μέσαις πόλεσιν — ἰδρυνένοσ quae ad nihil
nisi templum referri possunt. Et ipse Eusebius inferius verbis κατὰ τὸνδε
τὸν νοῦν interpretatus est vocabulum τέμενος. Itaque recte illud vertit Va-
lesius: „templum." Adde verba Hesychii: τέμενος πῦς ὁ μεμέρισμένος
τόπος τινὲ εἰς τιμὴν, ἢ ἰερόν καὶ βωμὸς, ἢ ἀπονεμηθὲν θεῷ ἢ βασιλεῖ.
Eustath. ad Homer. Odys. VI, 293. ἔστι δὲ τέμενος διατεκτός τόπος, περι-
ρισμένος καὶ οὕτως ἀποτετμημένος τῶν ἰγγύς. Τέμενος γὰρ ἐπὶ ἐν ναοῦ
οἱ μεθ' Ὀμηρον οἶδασιν· ὁ δὲ ποιητὴς οὐδὲ ἰερόν ἀπλῶς τόπον λέγει
τὸ τέμενος, ἀλλὰ τὸν κατ' ἀποτομήν τινος. Apollon. Lexic. Hom. p. 640.
ed. Toll. et Wesseling. ad Herodot. III, 142, 60. p. 270. Διὸς Ἐλευθερίου
βωμὸν ἰδρυσάτο, καὶ τέμενος περὶ αὐτὸν ᾤρισε τοῦτο, τὸ νῦν ἐν τῇ
προαστείῃ ἐστὶ. Mox ibidem p. 271. τῷ (Διὶ) Ἐλευθερίῳ αὐτὸς τε ἰερόν
ἰδρυσάμην. Ibid. IV, 161, 100. p. 353. Cf. de laudib. Constant. c. VIII. IX.
Servius ad Virg. Aen. IX, 274. Polluc. I, 1, 10. Lackmacher. l. l. §. XI.

ῥαῖς καὶ πλατείαις, ὅσαί τε πολλὰ νόσμον χάρει ταῖς πόλεσι φιλοτιμῆται· τὸ δ' ἦν εἶναι καίου, τραύματι καὶ λεωφόρων ἔκτος, αἰσχρῶ δαίμονι Ἀφροδίτης, ἐν ἀκρωρίας μέρει τοῦ Λιβάνου ἐν Ἀφάκοις ἰδρυμένον⁵). Σχολή τις ἦν αὐτῆ κακοεργίας πᾶσιν ἀκολάστοις⁶), πολλῇ τε ῥασταίῃ διεφθορῆσι τὸ σῆμα. Γύναιδες γοῦν τινες ἄνδρες οὐκ ἄνδρες⁷), τὸ σεμνὸν τῆς φύσεως ἀπαρνησάμενοι, θηλεία νόσφ⁸) τὴν δαίμονα ἱεοῦντο·

„Temporum usus postquam invaluisset, illa quoque in lucis non raro fuere extracta, ut maiorem religionem silentium et amoenitas loci in animis hominum gigneret. — Apud Epidaurios Dianae aedes quaedam, nec non Veneris atque Themidis sana itidem in luco erant. Pausanias: Ἐν τὸς δὲ τοῦ ἄλσους καὸς τε Ἀρτέμιδος, καὶ ἄγαλμα Ἡπίονης, καὶ Ἀφροδίτης ἱερὸν καὶ Θέμιδος.“ Spanhem. observ. in Callimach. p. 156. Ad verba οὐκ ἐν μέσαις πόλεσι — ἐν ἀκρωρίας μέρει τοῦ Λιβάνου ἰδρυμένον vid. Lackemacher. l. I. cap. VI. §. III., ubi, cur in locis editis templa saepius extruxerint gentiles, plures causas attulit V. D. Cf. Polyb. I, 55. T. I. p. 92. edit. Ernest.] — 5) Ἐν Ἀφάκοις ἰδρυμένον. De hoc templo Veneris Aphacitidis videndus est Zosimus in lib. I. [cap. 58.] et auctor Etymologici in voce Ἀφακα, et Suidas in voce Χριστόδωρος, et Ioannes Seydennus in syntagmate II. de diis Syris. [Add. Tzschirner der Fall des Heidenthums T. I. p. 66.: „der zu Aphaka auf dem Libanon befindliche Venustempel, — gehörte sicher weder der griechischen Aphrodite noch der römischen Venus, sondern der unter verschiedenen Namen im Morgenlande verehrten Göttinn, welche ursprünglich das empfangende und gebährende Naturprincip bezeichnet hatte, wie aus der Unzucht geschlossen werden kann, welche hier als ein der Göttinn gebührender Dienst und als ein geheiligter Gebrauch geübt ward.“ Cf. not. 8. Sozom. H. E. II, 5. p. 52. edit. Reading. Ἐν Ἀφάκοις δὲ, καὶ ἐκλήθησιν τινὰ καὶ θητὴν ἡμίραν, ἀπὸ τῆς ἀκρωρίας τοῦ Λιβάνου πῦρ διαίωσον, καθύπερ ὡστὴρ, εἰς τὸν παρακείμενον πόταμον ἴδυνεν. Ἐλεγὸν δὲ τοῦτο τὴν Οὐρανίαν εἶναι, ὡδὲ τὴν Ἀφροδίτην καλοῦντες.] Porro codex Fuk. hic scriptum habet: τοῦ Λιβάνου τοῦ ἐν Ἀφάκοις. In schedis autem Regii legitur: ἐν ἀκρωρίας μέρει τοῦ Λ. τῆς ἐν Ἀφάκοις. — 6) [Σχολή τις — ἀκολάστοις x. t. l. Omnis generis flagitia in lucis et templis deorum dearumque honori et cultui consecratis perpetrata fuisse, scriptores tum sacri tum profani testantur. Vid. Lackemacher. antiquit. Graecor. T. I. cap. V. §. 8. p. 146 sqq., qui hunc Eusebii locum non neglexit. Tholuck das Wesen und die sittlichen Einflüsse des Heidenthums in Neander Denkwürdigkeiten aus der Geschichte des Christenthums T. I. p. 152 sqq. ed. IL. Unde profecto ut illa Veneris et Aesculapii templa dirueret, Constantinum si non unice certe simul reipublicae cura commovere debuit. Cf. Manso Leben Constantius p. 115 sq.] — 7) [Γύναιδες — οὐκ ἄνδρες i. e. effeminati quidam et feminae potius dicendi quam viri, ut vertit Valesius. Cf. nos ad Euseb. H. E. X, 8 T. III. p. 274. Add. de laudib. Constant. c. VII. θηλείων τε ὡσαύτως ψανικὰ ψυχὰ, τῶν ἀνδρῶν οὐκ ἦντων ἡέθηνόμενας.] — 8) [Θηλεία νόσφ quid sit hoc loco, si quis meminerit quantopere inter se discedant VV. DD. de θηλεία νόσφ apud Herodot. I, 105, 45. (vid. Wesseling. ad h. l. Valckenar. ad Herodot. IV, 67, 46. Musgrave de haemorrhagiis menstruis virorum in Philosoph. transact. 1701. p. 864. Jortin Anmerkungen über die Kirchengistorie T. III. p. 230 sq. Wernsdorf. ad Himer. orat. XIII. p. 592 sq.), similiter dubitare possit. Certe Strothius qui vertit: „mit weiblichen Gebrechen“ et addidit: „Was hierunter zu verstehen sey, überlasse ich einem jeden, sich selbst zu erklären“, sibi non constituisse de vi illius locutionis h. l., satis

γυναικῶν τ' αὐτῶν παράνομοι ὀμίλιαι, κλεψύγαμοι θ' ὀμίλιαι, ἀρ-
ρήτοί τε καὶ ἐπίρρητοί πράξεις, ὡς ἐν ἀνόμῳ καὶ ἀπροστάτῃ
χώρῳ⁹⁾ κατὰ τόνδε τὸν νεῶν ἐπεχειροῦντο. Ἐφορός τε οὐδεὶς
ἦν τῶν πραττομένων, τῶ μηδένα σεμνῶν ἀνδρῶν αὐτόθι τολ-
μῶν παριέναι. Ἄλλ' οὐχὶ καὶ βασιλεία τὸν μέγαν οἶά τ' ἦν τὰ
τῆδε δρώμενα λανθάνειν· αὐτοπτήσας δὲ καὶ ταῦτα βυσιλικῆ
προμηθείᾳ, οὐκ ἄξιον εἶναι ἡλίου αὐγῶν τὸν τοιούδε νεῶν
ἐκρίνειν, αὐτοῖς δ' ἀφμερώμασιν ἐκ βάθρων τὸ πᾶν ἀφανισθῆναι
κελεύει. Ἐλύετο δὲ αὐτίκα βασιλικῶ νέματι, τὰ τῆς ἀκολάστου
πλάνης μηχανήματα, χεῖρ τε στρατιωτικῆ τῆ τοῦ τόπου κα-
θάρασει διηκονεῖτο. Σωφροσύνην δ' ἐμάνθανον ἀπειλῆ βασιλείως,
οἱ μέχρι τοῦδ' ἀκόλαστοι, ὥσπερ οὖν καὶ τῶν δοκῆσει σοφῶν
Ἑλλήνων οἱ δεισδαίμονες, οἱ καὶ αὐτοὶ τῆς σφῶν ματαιότητος
ἔργῳ τὴν πῆραν ἐμάνθανον.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν ε'.

Ἄσκληπιοῦ τοῦ ἐν Αἰγαῖς) κατὰ λυσιν.

Ἐπειδὴ γὰρ πολὺς ἦν ὁ τῶν δοκῆσει σοφῶν περὶ τὸν νεῶν
Κιλικῶν δαίμονα πλάνος, μυρίων ἐπτοημένων ἐπ' αὐτῶ ὡς ἂν
ἐπὶ σωτήρι καὶ ἰατρῶ¹⁾, ποτὲ μὲν ἐπιφαινομένῳ τοῖς ἰγκαθεύ-
θουσι²⁾, ποτὲ δὲ τῶν τὰ σώματα καμνόντων ἰωμένων τὰς νόσους·

declaravit. Sed recte, quantum video, vertit Val.: „*muliobria patientes*.“
Cf. Curt. VI, 6, 8. Nam de eiusmodi hominibus Eusebium quidem loqui,
manifestum est ex praecedentibus: *Σχολή τις ἦν αὐτῆ κακοεργίας πᾶσι
ἀπελάστες* — — τὸ σεμνὸν τῆς φύσεως ἀπαρησάμενοι. Quae quidem
omnem de qualicunq; morbo qui non ipsorum hominum culpa incidit,
coagitationem non possunt non excludere. Cf. Rom. I, 27. et *Wetsten*,
ad h. l. ac nos infra ad IV, 25., ubi ἀνδρογύνους probabiliter eisdem
dixit Eusebius quos h. l. *θηλεῖ νόσῳ* infectos. *Du Cange Gloss. Gr.*
p. 75.] — 9) *Ὡς ἐν ἀνόμῳ καὶ ἀποστάτῃ χώρῳ*. Scribendum procul dubio
ἀπροστάτῃ, ut legitur in panegyrico pagina 628. ubi totus hic locus legi-
tur. Codex tamen Fuk. etiam in panegyrico scribit ἀποστάτῃ. Paulo ante
scribendum est *κλεψύγαμοί τε φθοραὶ*, ut legitur in panegyrico. [*Ἀπρο-
στάτῃ* et *φθοραὶ* dedit Zimmermannus, sed certa nobis visa est sola prior
emendatio ἀπροστάτῃ.]

Cap. LVI. *) [*Αἰγαῖς*. Reading. ad h. l.: „Aegae, urbs Ciliciae
in ora littorali sinus Iasici, quam proxime post Mallum Strabo enarravit.
Lucan. Pharsal. III, 225 sqq.:

Deseritur Taurique nemus, Perseaeque Tarsos,

Coryciumque patens exesis rupibus antrum,

Mallo, et externae resonant navalibus Aegae.“]

— 1) [*Σωτήρι καὶ ἰατρῶ*. Cf. Excurs. X. ad Euseb. II. E. T. III. p.
409 sq.] — 2) *Τοῖς ἰγκαθεύθουσι*. Huius verbi vim non intellexit Chri-
stophorsonus, nec Portesius. Neque enim *decumbere* ac *dormire* sim-

ψυχῶν δ' ἦν ὀλετήρ ἄντικρυς οὗτος, τοῦ μὲν ἀληθοῦς ἀφέλκων σωτήρως, ἐπὶ δὲ τὴν ἄθειον πλάνην κατασπῶν³⁾ τοὺς πρὸς ἀπάτην εὐχερεῖς· εἰκότα δὴ βασιλεὺς πρᾶττων⁴⁾, θεὸν ζηλωτὴν ἀληθῶς σωτήρα προβεβλημένος, καὶ τοῦτον εἰς ἔδαφος τῶν νεῶν ἐκέλευσε καταβληθῆναι. Ἐνὶ δὲ νεύματι κατὰ γῆς ἠπλοῦτο, δεξιᾶ καταρρέπτουμένος στρατιωτικῇ τὸ τῶν γενναίων φιλοσόφων⁵⁾ βράμενον θαῦμα, καὶ ὁ τῆδε⁶⁾ ἐνδομυχῶν, οὐ

pliciter ea vox significat, sed dormire in templo. Erat hic mos gentiliū, ut pernoctantes in templo somnia et remedia a diis suis expectarent. Cuius rei infinita occurrunt exempla apud antiquos scriptores, sed praecipue apud Aristidem in orationibus sacris. Latini dicebant *incubare*. Plautus in Curculione: *Ideo fit, quia hic leno aegrotus incubat in Aesculapii fano*. Solinus in cap. 7.: *Epidauro decus est Aesculapii sacellum, cui incubantes* etc. Hieronymus in cap. 65. Esaisae, ad illa verba: „habitant in sepulchris“: *In delubris, inquit, idolorum dormiens: ubi stratis pellibus hostiarum incubare soliti erant, ut somniis futura cognoscerent. Quod in fano Aesculapii usque hodie error ethnicorum celebrat, multorumque aliorum: quae non sunt aliud nisi tumuli mortuorum*. Virgilius in lib. VII. Aeneid.:

*In dubiis responsa petunt: huc dona sacerdos
Cum tulit; et caesarum ovium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit.*

Ad quem locum Servius notat: *Incubare proprie dicuntur hi qui dormiunt ad accipienda responsa* etc. Tertullianus de anima cap. XLVIII. *ut cum apud oracula incubaturis ieiunium indicitur, ut castimoniam inducat*. Et cap. XLIX. *Aristoteles heroem quendam Sardiniae notat, incubatores fani sui visionibus privantem*. Strabo in lib. XVII. p. 8. *λεγομᾶσθαι* dicit. [Vid. *Henrici Meibomii* dissert. de incubatione in fanis deorum medicinae causa olim facta, repetita in collectione dissert. rariorum de antiquitatibus sacris et profanis edit. *Schlaesger*. Helmst. 1742. Cf. Tertullian. de anima c. LVII. *Wesseling*. ad Diodor. S. I, 53. et ad Herodot. IV, 172, 52. p. 358. *Davis*. ad Cicer. de divin. I, 43. *Valckenar*. ad Herodot. VIII, 154. p. 683.] — 3) [Κατασπῶν Ion.] — 4) Εἰκότα δὴ πρᾶττων. Pessime Christophorus haec ad Aesculapium retulit, cum de Constantino imperatore dicantur, ut in versione mea expressi. Certe in Fuk. et Turnebi codice legitur εἰκότα δὴ βασιλεὺς πρᾶττων. — 5) Γενναίων φιλοσόφων θαῦμα. Apollonium Tyanensem intelligit, de quo scribit Philostratus in lib. I. cum in templo Aesculapii Aegis, tanquam ipsius dei hospitem, diu versatum esse. [Praeterea animadvertendus est h. l. usus vocis γενναίων, quod ironice dictum esse apparet. Praeter ea quae iam annotavi ad Euseb. H. E. VI, 43. T. II. p. 268 sq., vid. Plutarch. morall. T. I. P. I. p. 270. ed. *Wytttenb.* οὐ δ' ὁ γε γυναιῶς — ὀδύρη καὶ θρηναῖς σαυτῶν; tu vero praeclarus scilicet homo etc., interprete Xylandro. Iulian. in laud. Constantii p. 36 ext. ed. *Schäfer*. ὁ καλὸς καὶ συνετὸς προσβύτης. *Wytttenbach*, epist. crit. p. 270. Himerius eclog. III. p. 72. ed. *Wernsdorf*. τὸ σιμὸν Ἐπικούρου φροντιστήριον — τὸ λαμπρὸν τοῦτο συνέδριον.] — 6) Καὶ ὁ τῆδε. Longe aliter optimus codex Fukevii. Nam post vocem θαῦμα punctum apponit. Deinde ita scriptum habet: *ὅτι δὲ ἐνδομυχῶν οὐ θαύμων οὐ δὲ γε θεός· πλάνος δὲ τις ψυχῶν, μακροῖς καὶ μυρίοις ἔκαπατήσας χρόνοις, δῆλον ἐκ τῶν πραγμάτων*. Quatuor postrema verba quae in vulgatis desunt editionibus, Turnebus quoque ad oram sui libri adiecerat ex manuscripto codice. Mox ubi vulgatae editiones habent, εἶθ' ὁ κακῶν ἑτέρους ἀπαλλάξιν etc., codex Fuketii

δαίμων, οὐδέ γε θεός, πλάνος δέ τις ψυχῶν, μακροῦς καὶ μυρρίοις ἔκπαρτίας χρόνους. Εἶδ' ὁ κακῶν ἑτέρους ἀπαλλάξειν καὶ συμφορᾶς προϊσχόμενος, οὐδὲν αὐτὸς ἑαυτῷ πρὸς ἄμυναν εὖφατο φάρμακον μᾶλλον⁷⁾, ἢ ὅτε κεραυνῷ βληθῆναι μυθεύεται. Ἄλλ' οὐκ ἐν μύθοις ἦν τὰ τοῦ ἡμεδαποῦ βασιλέως θεῶν κεχαρισμένα κατορθώματα· δι' ἐναργούς δέ γ' ἀρετῆς τοῦ αὐτοῦ σωτήρος, αὐτάρβητος καὶ ὁ τῆδε νεὸς ἀνετρέπετο, εἰς μηδ', ἔχνος αὐτόθι τῆς ἐμπροσθεν περιλειψθαι μανίας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Ζ'.

Πῶς οἱ Ἕλληες καταγρόντες τῶν εἰδώλων, ἐπίστρεφον εἰς θεογονίαν.

Πάντες δ' οἱ πρὶν δαισιδαίμονες, τὸν ἔλεγον τῆς αὐτῶν πλάνης αὐταῖς ὕψειν ὄρωντες, τῶν θ' ἀπανταχοῦ νεῶν τε καὶ ἰδρυμάτων ἔργῳ θεώμενοι τὴν ἐρημίαν, οἱ μὲν τῷ σωτηρίου προσέφευγον λόγῳ, οἱ δ', εἰ καὶ τοῦτο μὴ ἔπρακτον, τῆς γούν πατρίδας κατεγίνωσκον ματαιότητος, ἐγέλων τε καὶ κατεγέλων τῶν πάλαι νομιζομένων αὐτοῖς θεῶν¹⁾· καὶ πῶς γὰρ οὐκ ἐμελλον οὕτω φρονεῖν, τῆς ἔξωθεν τῶν ξοάνων φαντασίας πλείστην ὄσσην μιανίαν εἶσω κεκρυμμένην ὄρωντες; Ἡ γὰρ νεκρῶν σωμάτων ὑπὴν ὄστιά, ξηρά τε κρανία, γοήτων περιμεγλαῖς ἰσκειωρημένα²⁾; ἢ ῥυπῶντα ῥάκη βδελυρίας αἰσχρᾶς ἐμπλεα, ἢ

ita scribit: ὁ γὰρ κακῶν ἑτέρους ἄπ. καὶ συμφορᾶς προϊσχόμενος, οὐδὲν αὐτὸς ἑαυτῷ πρὸς ἄμυναν εὖφατο etc. Quae quidem lectio aptior mihi videtur et melior. In Regiis etiam schedis εὖφατο scriptum inveni. — 7) Φάρμακον μᾶλλον. Postrema vox deest in codice Regio, et fortasse subaudiri potest. Ceteri tamen codices eam agnoscunt. In fine capituli pro ἀνετρέπετο, codex Fuketii habet ἀνετέτραπτο.

Cap. LVII. 1) [Ἐγέλων — θεῶν. Stroth, ad h. l. p. 364.: „Es gab damals freylich wohl eine Menge Schüler Lucians, die aber deswegen die Götzen gewiss nicht verspotteten, weil Constant in ihre Tempel zerstörte. Wenn ein solches Argument gültig wäre, so hätte man gegen den lebendigen Gott eben so schliessen müssen, da unter dem Diokletian die Kirchen der Christen zerstört wurden.“ Sed aliud est quærere, an talis argumentandi ratio valeat, et quid qui eam teneant, si sibi constare velint, non possint non statuere, aliud an quamvis temere, ita argumentari ὁ πρὶν δαισιδαίμονες potuerint, id quod nullo pacto negari potest. Cf. II, 24. not. 7. et Excurs. I. supra c. LIV. et Schröckh KG. T. V. p. 111 sq.] — 2) Γοήτων περιμεγλαῖς ἰσκειωρημένα. Rectius in codice Regio, Fuk. et Savil. scribitur ἰσκειωρημένα. Quam vocem ita vertit Christophorus: calvae praestigiatorum dolis callide obtectae. Quod non probō: malimque vertere subreptae, aut certe adornatae et ad maleficia comparatae. Ossa enim et calvariae sunt magorum inst-α

χόστου καὶ καλάμης φορυτός· ἃ δὴ τῶν ἀψύχων ἐντός σέσω-
 ρευμένα θεωμένοις³⁾, αὐτοῖς τε καὶ τοῖς αὐτῶν πατράσι, πολ-
 λὴν λογισμοῦ ἀφροσύνην κατεμέμφοντο, ὅτε μάλιστα ἐκευόου,
 ὡς οὐδεὶς ἄρα ἦν ἐν τοῖς ἀδύτοις αὐτῶν μυχοῖς, οὐδ' ἐν αὐ-
 τοῖς ἀγάμμασι ἐνοικος, οὐ δαίμων, οὐ χρησμοδός⁴⁾, οὐ θεός,
 οὐ μάντις, οἷα δὴ τὸ πρὶν ὑπελάμβανον, ἀλλ' οὐδ' ἀμυδρὸν τε
 ἢ σκιῶδες φάντασμα. Διὸ δὴ προχείρως τοῖς ἐκ βασιλείας
 καταπεμφθεῖσι πᾶν σκοτεινὸν ἄντρον καὶ πᾶς ἀπόρρητος μυ-
 χὸς βατός ἦν, ἄβατά τε καὶ ἄδυτα, μερῶν τε τὰ ἐνδοτάτα,
 στρατιωτικοῖς κατεπατέτο βήμασιν· ὥστ' ἐναργῆ τοῖς πᾶσιν ἐκ
 τῶνδε κατάφωρον γεγονέναι τὴν ἐξ αἰῶνος μακροῦ τῶν Ἑλλήνων
 ἀπάντων κατακρατήσασαν διαβολῆς πῆρωσιν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Η'.

Ὅπως ἐν Ἑλιουπόλει τὴν Ἀφροδίτην καθελὼν, ἔκο-
 δόμησε πρῶτος.

Καὶ ταῦτα δ' ἂν τις¹⁾ τοῖς βασιλέως εἰκότως ἀναθεῖη
 κατορθώμασιν, ὥσπερ οὖν καὶ τὰ μερικῶς καθ' ἕκαστον ἔθνος
 αὐτῷ διαταχθέντα· οἷον ἐπὶ τῆς Φοινίκων Ἑλιουπόλεως ἐφ'
 ἧς²⁾ οἱ μὲν τὴν ἀκόλαστον ἡδονὴν τιμῶντες προσρήματι³⁾,
 γαμεταῖς καὶ θυγατράσι ἀναίδην ἐκπορνύειν συνεχάουον.
 Νυνὶ δὲ νόμος ἐφοῖτα νέος τε καὶ σώφρων παρὰ βασιλέως,

menta quibus illi ad maleficia sua utebantur. [Val. *ἰσχυωρημένα* scripsit
 et vertit: „impostorum fraude *subreptae*.“ Perperam. Neque enim hoc
σχυωρησθαι significat. Unde Stroth. interpretatur: „die zu den *Künsten*
der Zauberer gottloserweise gebraucht wurden.“ Sed neque
 hoc inest in voce *σχυωρησθαι* quod potius sensu convenit cum verbo
σχυουρηγῆν (vid. *Passow* Lexic. sub h. v.), neque videtur verti posse:
 „zu den *Künsten*.“ Itaque scribendum duxi *ἰσχυωρημένα*, quod vel
 corruptum *ἰσχυωρημένα* suadet. Vertendum autem: „*γοητῶν malis arti-*
bis fraudulentè adornatae.“ Vid. *Budaei* comment. linguae Graec.
 p. 719. De voce *περιεργία* vid. II, 45. et indic. *Enseb. H. E.*] — 3)
 [Θεῖμνοι Steph.] — 4) *Ὁδ δαίμων, οὐ χρησμοδός*. In panegyrico de
 tricennalibus Constantini aliter collocantur haec verba: *οὐ δαίμων, οὐ*
θεός, οὐ χρησμοδός, οὐ μάντις, quod equidem magis probo.

Cap. LVIII. 1) Καὶ ταῦτα δ' ἂν τις etc. Haec omnia usque ad
 voces illas οἱ μὲν τὴν ἀκόλαστον, idesunt in codice Regio et in editione
 Rob. Stephani. Adiecta sunt autem a viris doctis, ex manuscripti codicis
 fide. Certe Turnebus et Savilius in suis codicibus ea repererunt, et nos in
 Fuk. codice eadem ad marginem adscripta vidimus. Nisi quod codex Fuk.
 una voce auctior est, cum in eo legatur τοῖς βασιλέως εἰκότως ἀναθεῖη etc.
 — 2) [Ἐφ' οἷς Cast.] — 3) [Τὴν ἀκόλαστον — προσρήματι i. e. qui
 obscœnam libidinem *deas Venereis* vocabulo βδονορᾶν, ut recte vertit

μηδὲν τῶν πάλαι συνήθων τολμᾶν διαγορεύων· καὶ τούτοις δὲ πάλιν 4) ἔγγράφους παρέθετο διδασκαλίας, ὡς ἂν ἐκ' αὐτῶ τούτῳ πρὸς τοῦ θεοῦ προηγουμένως ἀποσταλείς 5), ἐφ' ᾧ πάντας ἀνθρώπους νόμοις σωφροσύνης παιδεύειν. Διὸ οὐκ ἀπηξίου, καὶ τούτοις δὲ οἰκείου προσομιλεῖν γράμματος, προὔτρεπέ τε σπεύδειν ἐπὶ τὴν τοῦ κρείττονος γυνῶσιν· κἀνταῦθα δὲ τὰ ἔργα ἐπῆγε τοῖς λόγοις ἀδελφὰ, οἶκον εὐκτῆριον ἐκκλησίας τε μέγιστον 6) καὶ παρὰ τοῖσδε καταβαλλόμενος· ὡς τὸ μὴ ἐκ τοῦ παντός που αἰῶνος 7) ἀκοῇ γνωσθὲν, εὖν τοῦτο πρῶτον ἔργον τυχεῖν, καὶ τὴν τῶν δεισιδαιμόνων πόλιν, ἐκκλησίας θεοῦ, πρεσβυτέρων τε καὶ διακόνων ἡξιῶσθαι, τῶ τ' ἐπὶ πάντων θεῶ ἱερωμένον ἐπίσκοπον τῶν τῆδε προκαθεζέσθαι. Προνοῶν δὲ κἀνταῦθα βασιλεὺς, ὅπως ἂν πλείους προσιόειν τῶ λόγῳ, τὰ πρὸς ἐπικουρίαν τῶν πενήτων ἔκπλεα παρεῖχε, καὶ ταύτη προτρέπων ἐπὶ τὴν σωτήριον σπεύδειν διδασκαλίαν, μονοθυλί τῶ φάντι παραπλησίως εἰπὼν ἂν καὶ αὐτός· „εἴτε προφάσει, εἴτ' ἀληθείᾳ Χριστὸς καταγγελλέσθω 8).“

Val. Cf. Euseb. H. E. III, 23. T. I. p. 255 sq. — 4) [*Πάλαι* pro *πάλαι* Steph. Neque aliter legitur in edit. Val., sed errore tythoetae tantum, ut videtur. Nam ipse Val. *rursus* vertit] — 5) *Προηγουμένως ἀποσταλείς*. Ultima vox deest in manuscripto Regio, et in editione Stephani. Quare videndum est, ne potius legendum sit *προηγουμένως*. Verum cum scripti codices Turnebi, Savillii ac Fuketii scripturam editionis Genevensis tueantur, eam merito retinendam censeo. [Cum Zimm. removi uncas quibus vocem *ἀποσταλείς* Val. inclusit.] — 6) *Οἶκον εὐκτῆριον ἐκκλησίας τε μέγιστον*. Non dubito quin scribendum sit *οἶκον εὐκτῆριον ἐκκλησίας, τῶν τε μέγιστον*. Sic enim Eusebius loqui solet, ut supra notavi. Et per *οἶκον* quidem *εὐκτῆριον*, basilicam intelligit, per *τῶν* vero, totum ecclesiarum ambitum et conceptum, id est vestibulum, atrium, porticus, exhedras, baptisteria, et reliqua quae basilicis addi solebant. In codice Fuk. legitur: *οἶκον εὐκτῆριον ἐκκλησίας μέγιστον*. — 7) *Τὸ μὴ ἐκ τοῦ παντός που αἰῶνος*. Non immerito quis mirari potest, cur Eusebius hoc ab omni aevō inauditum esse dicat, quod urbs superstitioso daemone cultui dedita ecclesiam et episcopum acceperit. Id enim aliis quoque urbibus eo tempore contigerat. Sed fortasse Eusebius hoc novum et inauditum fuisse intelligit, quod ecclesia dei in ea urbe constructa esset, in qua nulli adhuc erant Christiani, sed omnes pariter simulacra venerabantur. Itaque ecclesia haec Heliopoli constructa est a Constantino in spem potius quam ob necessitatem; ut scilicet cives omnes ad Christianae religionis professionem invitaret. Paulo post in codice Fuk. legitur *ἔργον τυχεῖν*, rectius quam ut in vulgatis editionibus *ἔργον*. Ceterum hoc Constantini studium nihil profuit Heliopolitanis. Certe Petrus Alexander episcopus in epistola quam refert Theodoretus in lib. V. histor. eccles., testatur omnes urbis illius incolas daemone cultui addictos fuisse. [Cum Zimm. scripsi *ἔργον τυχεῖν*. Praeterea cf. *Tillémont*. memoires T. VII. P. II. p. 657 sq.] — 8) [*Εἴτε — καταγγελλέσθω*. Vid. Philipp. I, 18., ubi *προφάσει* vertendum *malo consilio, ἀληθείᾳ recto consilio*. Vid. *Iaspis*. ad h. l. Cf. *Dorville* ad Chariton. p. 196. Iam vero satis patet ex praecedentibus, hoc sensu flatum Paulinum non Constantinum usurpare potuisse dici ab Eusebio, sed potius

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Θ΄.

Περὶ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ δι' Ἐδστιάθιον ταραχῆς.

Ἄλλὰ γὰρ ἐπὶ τούτοις, ἀπάντων ἐν θυμηδαίς τὴν ζωὴν διαγόντων, τῆς τ' ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ πανταχοῦ κατὰ πάντα τρόπον καὶ παρὰ πᾶσιν ἔθνεσιν ὑψουμένης, αὐθις ὁ τοῖς καλοῖς ἐφειδρεύων φθόνος, ἐπηλείφετο¹⁾ τῇ τῶν τοσοῦτων ἀγαθῶν εὐπραγίᾳ, τάχα ποτε καὶ αὐτὸν ἄλλοῖον ἔσεσθαι βασιλεία περὶ ἡμᾶς ὑποπτεύσας, ἀποκναίσαντα ταῖς ἡμετέραις ταραχαῖς τὴν καὶ ἀκοσμίαις. Μάλιστα δ' οὖν ἐξάψας πυρσὸν, τὴν Ἀντιοχείων ἐκκλησίαν τραγικαῖς διελάμβανε συμφοραῖς, ὡς μικροῦ τῆν

ita ut hanc sententiam ille expresserit: „sive rectis prassidiis sive falsis homines ad Christi doctrinam adducantur.“ Vide verba προνοῶν δὲ — δὲ δασκαλίαν. Cf. III, 21. not. 4. Itaque male Val. interpretatur προφάσις: „per occasionem“ et ἀληθεία: „per veritatem“, quae interpretatio nec loco Paulino convenit, rectius Stroth.: „auf Nebenwegen“ et: „auf dem geraden Wege“, his monitis: „Da das προφάσις (und ἀληθεία) so wie es Paulus braucht, hierher nicht passt, so habe ich es so übersetzen müssen, wie man es hier findet, damit der Verstand erträglich bliebe.“ Cf. Gibbon Geschichte des Verfalls und Untergangs des R. R. übersetzt von Schreiter T. IV. p. 406.: „Der Kaiser räumte durch seine Toleranz-Edicte alle die weltlichen Nachteile, die bisher den Fortgang des Christenthums aufgehalten hatten, aus dem Wege, und die thätigen und zahlreichen Diener desselben erhielten freye Erlaubniss, und lockende Aufmunterung, die heilsamen Wahrheiten der Offenbarung durch jede Art von Bewe isgründen zu empfehlen, welche auf die Verrauft, oder die Frömmigkeit des menschlichen Geschlechte wirken konnten“ et Neander Geschichte der christl. Religion und Kirche T. II. P. I. p. 49 sq. p. 93. not. 1. Sed addendum quoque, in quo omnes interpretes lapsi videntur. Omnes enim Eusebium verbis μονονουχὶ — καὶ αὐτὸς affirmasse putarunt, ipsum Constantinum dictum illud εἶπε — καταγγελλίσθω vere vel sermone usurpasse, vel de dicto illo cogitasse. Ita Val. vertit: „ac tantum non verba ipsa proferens Pauli dicentis“ Stroth.: „so dass er beynahе eben das sagte was der Apostel“ et Gibbon l. l. p. 407. not. 72. scripsit: „Er (Constantin) pflegte zu sagen, dass, Christus möge nun zum Schein (?) oder in Wahrheit (?) gepredigt werden, es ihm immer Freude machen solle (Euseb. Vit. Constant. Lib. III. cap. 58.).“ Neander l. l. p. 49 sq. not. 3.: „Eusebius l. c. III. 58. sagt, dass hier Constantin gedacht habe (?), gleichwie der Apostel Paulus nach Philipp. I, 18. Wenn nur Christus verkündigt werde, möge es in unaufrichtiger oder aufrichtiger Gesinnung (?) geschehen.“ Sed non respexerunt VV. DD. particulam ἂν participio εἰπὼν adiectam, et vertendum potius: „et fere eodem modo quo apostolus dixerat, ipse quoque dicere potuerit.“ Vid. Matthiae ausführliche Grammatik §. 598. b. p. 1197. ed. II. Itaque solus Eusebius dictum illud Pauli ineptius ad Constantinum transferens, Constantinum quovis modo homines ad religionem Christi adducere studentem, ipso illo εἶπε — καταγγελλίσθω uti potuisse, neque vero Constantinum illud usurpasse et in mente habuisse, affirmat.]

Cap. LIX. 1) [Ἐπηλείφετο. Ion. Cast. male.] — 2) Διαιρείσθαι.

πάσαν ἐν βάρβρον ἀνατραπήναι πόλιν· εἰς δύο μὲν γὰρ τμήματα διήρητο²⁾ ὁ τῆς ἐκκλησίας λαός, τὸ δὲ κοινὸν τῆς πόλεως αὐτοῖς ἄρχουσι καὶ στρατιωτικοῖς³⁾ πολεμικὸν τρόπον ἐπὶ τοσοῦτον ἀνακείλητο, ὡς καὶ ξιφῶν μέλλειν ἄπτεσθαι, εἰ μὴ θεοῦ τις ἐπίσκοπῆ, ὃ, τε παρὰ βασιλείως φόβος, τὰς τοῦ πλήθους ἀνέστειλεν ὀρμάς. Πάλιν θ' ἡ βασιλείως ἀνεξικακία, δίκην σωτήρος καὶ ψυχῶν ἱατροῦ, τὰς διὰ λόγων θεραπείας προσῆγε⁴⁾ τοῖς νενοσηκόσι· διεπρεσβευέτο δὴτα τοῖς λαοῖς ἡμερωτέρως, τῶν παρ' αὐτῶν δοκιμῶν, καὶ τῇ τῶν κομήτων ἀξία τετιμημένων ἀνδρῶν τὸν πιστότατον ἐκπέμψας· φρονεῖν τε τὰ πρὸς εἰρήνην ἐπαλλήλοις παρήνει γραμμασι, ἐδίδασκέ τε πράττειν θεοσεβεία πρεπόντως· ἐπειθέ τε καὶ ἀπελογεῖτο δι' ὧν πρὸς αὐτοὺς ἔγραφεν, ὡς τοῦ τῆς στάσεως αἰτίου διακηκῶς⁵⁾ αὐτὸς

Lego *διαιρεθέντων τῶν τῆς ἐκκλησίας λαῶν*, quod confirmat Socrates in libro I. cap. 24. Verum totus locus ex MSS. codicibus Fuk. Savillii ac Turnebi ita restituendus est: εἰς δύο μὲν γὰρ τμήματα διήρητο ὁ τῆς ἐκκλησίας λαός· τὸ δὲ κοινὸν τῆς πόλεως αὐτοῖς ἄρχουσι καὶ στρατιωτικῶν, πολεμικὸν τρόπον ἐπὶ τοσοῦτον ἀνακείλητο. [Ita praeceunte Zimm. scripsi. Val. εἰς δύο μὲν τμήματα διαιρεῖσθαι τῶν τῆς ἐκκλησίας λαῶν· τοῦ δὲ κοινῶν τῆς πόλεως αὐ. ἄ. κ. στ. κ. τρόπων ἀνακηθέντων.] — 3) Ἀρτοῖς ἄρχουσι καὶ στρατιωτικοῖς. Male Christophorus milites praesidarios vertit. Milites enim praesidarii in castris erant, non in civitatibus. Intelligo igitur militares, qui militia perfuncti fuerant: item officiales Comitum orientis, et consularis Syriae. — 4) [Προσηγγο Ion. Mox pro θεοσεβεία Ion. Cast. τὰ τῆς θεοσεβείας quod praeferendum videtur. Ipse autem Val. vertit: „divinae religioni congruentia“ Stroth.: „der christlichen Religion gemäss.“ Cf. quae de usu illo vocis θεοσεβεία annotavi ad Euseb. H. E. VII, 32. T. II. p. 413. IX, 7. T. III. p. 170.] — 5) Τοῦ τῆς στάσεως αἰτίου διακηκῶς. Eustathium intelligit Antiochensem episcopum, ut ex titulo capituli apparet. Quem cum Eusebiano fraude et calumnia e sede sua deiecerant, ingens tumultus Antiochiae exortus est. Id contigit anno Christi 329. ut ex Philostorgii lib. II. manifeste colligitur; aut 330. ut adstruere videtur Theodoretus in libro II. cap. 31. [Pagi ad a. CCCXL. n. XIX. synodum Antiochiae a. CCCXXVII. aut ineunte CCCXXVIII. congregatam esse existimat.] Hic enim Meletium ad sedem Antiochenam translatum esse scribit triginta annis post abdicationem Eustathii. Meletium porro Antiochiam translatum esse constat anno Christi 360. Quamobrem assentiri non possum illustrissimo Cardinali Baronio, qui Eusebio nostro semper infensus, dum eius narrationem sequi recusat, omnia permiscuit. Ait enim hunc tumultum Antiochiae contigisse anno domini 324., id est, proximo ante synodum Nicaenam anno, tunc cum Eustathius episcopus Antiochenus creatus est; cum Socrates, Sozomenus, ac Theodoretus hunc tumultum in depositione ipsius Eustathii contigisse testentur. Sed Baronius certissimis, ut quidem ipse putat, rationibus, Eustathium non sub Constantino imp. sed sub Constantio, ex Antiochena sede deiectum esse contendit. Videamus igitur quibus id argumentis adstruere nitatur. Primum affert Athanasii locum ex epistola ad Solitarios sub initium: Fuit, inquit, quidam Eustathius episcopus Antiochiae, vir confessione clarus etc. quem homines Arianæ opinionis ita apud Constantium ficta calumnia accusarunt, quasi in matrem principis contumeliosus fuisset. Verum ego pro Constantio Constantinum in hoc

αἴη. Καὶ ταύτας δ' αὐτῶν τὰς ἐπιστολάς, οὐ τῆς τυχούσης
 παιδείσεως τε καὶ ἀφαιλίας πλήρεις⁶⁾, παρεθήκην ἂν ἐπὶ τοῦ
 παρόντος, εἰ μὴ διαβολὴν ἐπῆγον τοῖς κατηγορουμένοις⁷⁾· διὸ
 ταύτας μὲν ἀναθήσομαι, κρίνας μὴ ἀναντεῦσθαι κακῶν μνήμην,
 μόνας δὲ συναΐσω τοῦ λόγου, ἃς ἐπὶ συναφείᾳ καὶ εἰρήνῃ τῶν
 ἄλλων εὐθυμούμενος⁸⁾ συνέγραψε· δι' ὧν παρήγει ἀλλοτρίου
 μὲν ἄρχοντος⁹⁾ ἐφ' ᾧ¹⁰⁾ τὴν εἰρήνην πεποιήντο, μηδαμῶς
 ἐθέλειν μεταποιῆσθαι, θεσμῶ δ' ἐκκλησίας τοῦτον αἰρεῖσθαι

Athanasii loco scribendum esse affirmo. Quam emendationem confirmant ea quae de imperatoris matre mox subiiciuntur. Helenam enim intelligit, quae in orientem circa hoc tempus advenerat. Nam de Fausta omnino haec intelligi non possunt, ante viginti fere annos si Baronium sequimur, occisa. Hieronymi vero locus ex libro de scriptoribus ecclesiasticis, parum facit pro Baronio, cum in antiquis editionibus, adeoque in Lugdunensi quae penes me est, diserte scriptum sit: *sub Constantino principe missus est in exilium*. Quamobrem Eusebium hic sequi malim quam Baronium. Neque enim video, cur tanti motus in creatione Eustathii esse potuerint, de quibus in epistola imperatoris Constantini fit mentio, ut ad eos sedandos mittendus fuerit Comes, totque epistolas ab imperatore scribi oportuerit. Adde quod Constantinus in epistola ait, se coram audivisse eum qui totius seditionis auctor extiterat, Eustathium scilicet, quem ad comitatum venire iussum, in Thraciam relegavit. Atque hoc primum facinus Arianorum recenset Athanasius in epistola superius memorata, quod notandum est. Id enim gestum est ante synodum Tyri, adversus Athanasium coactam, id est, ante annum domini 334. Recte igitur Athanasius historiam belli quod Ariani ecclesiae catholicae intulerunt, a depositione Eustathii exorditur, tanquam a primo Arianorum facinore, quod cum ipsis ex sententia successisset, cetera prona sibi deinceps ac facilia esse existimarent. Ceterum Baronii sententia tum ex iis quae supra dixi refellitur, tum ex eo quod Flaccillus qui post Paulinum et Eulalium Eustathio successit, inter episcopos qui Tyrensi synodo interfuerunt, memoratur ab Athanasio in apologia ad imp. Constantium, ut recte observavit *Iacobus Gothofredus* in dissertationibus ad lib. II. Philostorgii. [Cf. Theodoret. H. E. I, 21. Sozomen. H. E. II, 18. *Stroth.* ad h. l. p. 368 sq. not. 7. *Möller.* de fide Eus. p. 53 sq.] — 6) [*Πλήρεις οὐσίας* Cast.] — 7) [*Ἐὶ μὴ — κατηγορουμένοις*. Cf. Euseb. H. E. VIII, 2. T. III, p. 8. *Ἀλλὰ τούτων μὲν οὐχ ἡμέτερον διαγράψαι — — παραδιδόναι* et quae ad h. l. annotavi.] — 8) *Τῶν ἄλλων εὐθυμούμενος*. Scribendum est *εὐθυμούμενος*, ut legisse videtur Christophorus. — 9) [*Ἄλλοτρίου ἄρχοντος* i. e. Eusebii nostri. Vid. Sozomen. H. E. II, 18. Theodoret. H. E. I, 22. *Stroth.* p. 370 sq. not. 8. 9.] — 10) [*Ἐφ' ᾧ* recitissime vertit Val.: „cuius interventu“ et *Stroth.*: „durch dessen *Vermittelung*.“ Pacem vero Eusebii interventu inter Antiochenos effectum esse ita non nisi quantum equidem video, affirmare potuit Constantinus, quia episcopi nunquam ad quod Antiocheni illum vocaverant, ipse repudiasset. Quod si Eusebius recepisset, haud dubie pax certe longe difficilior composita esset. Cf. cap. LX., ubi Constantinus Eusebium δι' ὀρθὴν συμβουλὴν ἀφαισῆσαι scripsit. Luculenter autem illud confirmat *Socrat.* H. E. I, 24., qui de eadem re loquens: ὁ μὲν γὰρ βασιλεὺς, inquit, δι' ἐπιστολῶν τὰ γεγενημένα καὶ τὰς στάσεις κατέπανσεν, Εὐσέβιος δὲ παραιτησάμενος. Cf. *Vales.* ad h. l. Itaque satis aliena esse videntur quae scripsit *Tillemont.* *memoires* T. VI. P. III. p. 794 sq. Cf. *Starck* Versuch einer Geschichte des Arianismus T. II. p. 53.]

ποιμένα, ὃν αὐτὸς κηδεύεται ὁ κείνός τῶν ὅλων σωτήρ. Γράφει δὲ αὐτῶν τε τῶ λαῶ καὶ τοῖς ἐπισκόποις διαφόρως τὰ ὑπογεγραμμένα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε΄.

Κωνσταντίνου πρὸς Ἀντιοχίαν, μὴ ἀποσπῆν Εὐσέβιον Καισαρείας, ἀλλ' ἔτιον ζῆτησαι.

Νικητῆς Κωνσταντίνος, μέγιστος σεβαστός,
τῷ λαῷ Ἀντιοχείων.

„Ὡς κεχαρισμένη γε τῇ τοῦ κόσμου συνέσει τε καὶ σοφίᾳ ἢ παρ' ὑμῶν ὁμόνοια¹⁾· καὶ ἔγωγ' ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἀθάνατον φιλιαν φιλεῖν ἔγνωκα, προκληθεῖς τῷ τε νόμῳ καὶ τῷ βίῳ, καὶ ταῖς σπουδαῖς ταῖς ὑμετέρας. Τούτ' οὖν ἔστιν ὡς ἀληθῶς, ὀρθῶς τὰ καλὰ καρποῦσθαι, τὸ ὀρθῇ τε καὶ ὑγιᾶ κεχρηῆσθαι διανοίᾳ. Τί γὰρ ἂν οὕτως ὑμῖν ἀρμόσειν; Οὐκ οὖν θαυμάσαιμ' ἂν²⁾, εἰ τὴν ἀλήθειαν σωτηρίας μᾶλλον ὑμῖν, ἢ μίσους

Cap. LX. 1) [Ἰμῶν κρόνοια καὶ δρόνοια Cast.] — 2) Οὐκ οὖν ἂν θαυμάσαιμ' ἂν. Corruptus est hic locus, cuius sensum assecutus sum prout prouti. Ac primo quidem scribendum puto θαυμάσιε. Deinde scribe: οἷς μία τε καὶ αὐτῇ δι' ὀρθῆς τε καὶ δικαίας ὁδοῦ πορεία τῷ θεῷ καταπαγγέλλεται, ut scribitur in optimo codice Fuketiano, cui ex parte subscribunt codices Savilii ac Turnebi. [Et Cast., qui habet οἷς et καταπαγγέλλεται. Hinc οἷς — καταπαγγέλλεται pro Valesii: οἷς μία τε καὶ αὐτῇ διὰ θεοῦ ὀρθῆς τε καὶ δικαίας ὁδοῦ πορεία τῷ θεῷ καταπαγγέλλεται scripsit Zimmerm. Sed οἷς quomodo scribi possit, non intelligo. Neque enim verba οἷς — καταπαγγέλλεται verti possunt vel: „quibus unum idemque in recta et iusta via iter a deo promittitur“, cum huic sententiae nec loci contextus addat nec commode sic cum praecedentibus iungi possint sequentia εἰς ἀγῆν — ἔγγραφειν; vel: „a quibus — iter ad deum promittitur“ vel: „quibus — iter ad deum promittit“, cum in his adeo πορεία τῷ θεῷ vertendum esset: „iter ad deum“, quod ex linguae usu fieri plane non potest. Sed quaeritur an omnia bene constant si οἷς legatur, sive in reliquis locum eo modo quo Valesius, exhibeamus, sive alias lectiones ab ipso propositas tenemus, quas ipse praeferebat duxi et in textum recepi. Et Strothius quidem vel si οἷς scribatur, addendum putat illis οἷς — καταπαγγέλλεται vel καταπαγγέλλεται vocabulum κατάγειν, his monitis ad h. l. p. 372.: „οἷς μία τε καὶ ἡ αὐτῇ διαθεσις ὀρθῆς καὶ δικαίας ὁδοῦ πορεία θεῷ καταπαγγέλλεται, εἰς ἀγῆν τε καὶ ὅσαν ἔστιαν ἔγγραφειν. Wenn diese Stelle auch nicht in mehreren Stücken corrupt ist, so muss doch wenigstens κατάγειν vor καταπαγγέλλεται eingeschoben werden. Sowohl der Zusammenhang, als auch die gebrauchte Metapher von einer Reise erfordern dies Wort, welches eigentlich das Hin-führen eines Reisenden in die Herberge bedeutet. Es konnte auch vor dem, mit eben den Buchstaben anfangenden καταπαγγέλλεται sehr leicht ausgelassen werden. Ich habe es in der Uebersetzung ausgedrückt.“ Verit enim V. D.: „die die Verheissung haben, dass einerley Gesinnung, sie auf dem richtigen und geraden Wege zu Gott brin-

οἰσίαν φήσοιμι. Ἐν οὖν τοῖς ἀδελφοῖς, οὗς μία τε καὶ ἡ αὐτῆ
 δι' ἑρθεῖς καὶ θαλάσσης ὁδοῦ πορεία τῷ Θεῷ πατεπαγγέλλεται,
 εἰς ἀγρὴν τε καὶ ὕψισαν ἰοτίαν ἐγγράφειν, τί ἂν τιμιώτερον
 γένοιτο³⁾ (τοῦ δι' εὐτυχίας) τοῖς πάντων καλοῖς ἁμογνωμονεῖν;
 μάλιστα ὅπου τὴν πρόθεσιν ὑμῶν⁴⁾ ἢ ἐκ τοῦ νόμου παιδεύσει

ge n soll, um sie in seinem heiligen und reinen Hause aufzunehmen.“
 Accuratius etiam ille vertisset: „denen einerley Gesinnung die Verheis-
 sung giebt, sie auf dem richtigen und geraden Wege zu Gott zu brin-
 gen und in seine heilige und reine Wohnung zu versetzen.“ Iam vero
 scire sane concedo Strothio, interiecto κατὰ γὰρ non solum verborum con-
 structionem optime procedere, quod haud scio an V. D. significare voluerit
 verbis: „der Zusammenhang“, sed etiam coniecturam illam esse satis faci-
 lem atque elegantem, quamvis paulo insolentius κατὰ γὰρ τῷ Θεῷ dictum
 esset pro κατὰ γὰρ πρὸς τὸν Θεόν. Nihilominus in loco ea ratione qua nos
 enim scripsimus, quamvis aliquid duritiei tamen nihil inesse vitii grammati-
 ci, et adeo eandem sententiam quam coniectura Strothii, exprimi potuisse
 contendo hunc in modum: „quos unus idemque in recta et iusta via
 incessus, dei fore et quos (unus idemque incessus) puro sanctoque dei
 domicilio se adscripturum esse spondet.“ Sententia autem loci haec est:
 „qui mutua animorum concordia in dei societatem se perventuros esse spe-
 rare possunt.“ Ceterum Val. vertit: „quos una eademque animorum affectio
 et incessus in recta iustitiae via, in purum sanctumque domicilium deo duce
 spondet adscribere.“ Neque hanc Val. interpretationem immutavit Zim-
 merm., quamvis locum alia ratione quam Val., exhibuisset.] — 3) Τί
 ἂν τιμιώτερον γένοιτο. Post haec verba Scaliger aliique has voces inserue-
 runt: τοῦ δι' εὐτυχίας, quas etiam in Moraei libro adscriptas inveni. Verum
 hanc illorum coniecturam probare non possum. Quid enim sibi vult δι'
 εὐτυχίας? Mallem omnino legere: ἢ τοῖς πάντων καλοῖς χαίροντας ἁμογνω-
 μονεῖν. Ait enim Constantinus, non decere Christianos aliorum bonis in-
 videre, et vicinarum civitatum episcopos, eo quod scientia ac virtute ante-
 cellant, a suis ecclesiis abstrahere. Id enim Antiochenses facere voluerant,
 qui deposito Eustathio, Eusebium Caesariensem episcopum sibi antistitem
 dari postulaverant. In Fuk. codice post verbum γένοιτο punctum in summo
 apponitur. Deinde legitur τοῦ δι' εὐτυχίας τοῖς etc. Nec aliter in libro
 Turnebi. Savilius vero ad oram libri sui ita emendavit: τοῦ δι' εὐτυχίας τῆς
 πάντων καλοῖς ὁμ. Quam lectionem sive ex coniectura, sive ex MS. codice
 profectam, equidem probare non possum. Melius certe ita legere: τί ἂν
 τιμιώτερον γένοιτο τοῦ διεντυχοῦντος τοῖς πάντων καλοῖς ἁμογνωμονεῖν, ut
 is sensus sit quem supra posui. [Verba τοῦ δι' εὐτυχίας Zimm. plane
 omisit, quod non probare possum. Neque recte Val. quaesivisse videtur:
 „Quid enim sibi vult δι' εὐτυχίας?“ Nam quidni comode credere
 possis, idem illud esse quod διεντυχοῦντος a Val coniectum? Ceterum
 Val. vertit τί ἂν τιμιώτερον — ἁμογνωμονεῖν: „quid spectabilius esse
 possit, quam omnium bonis concordiae animo acquiescere?“ et simi-
 liter Stroth. i: „Was könnte — — schätzbarer seyn, als über das
 gemeinschaftliche Glück aller einstimmig zu denken?“ monitis ad
 h. l. his: „D. i. sich auch darüber zu freuen, wenn eine andre Ge-
 meinsie einen guten Bischof hat, und derselben solchen nicht entziehen
 wollen.“ Cf. Valasii de vita scriptisque Euseb. C. diatrib. p. XLV. sq.] —
 4) Τὴν πρόθεσιν ὑμῶν. Non recte hunc locum cepit Christophorusonus.
 Intellegit enim Constantinus impetum illum animorum, quo Antiocheni
 Eusebium sibi episcopum adsciscere proposuerant, sicut postea per κρῆσιν
 intelligitur, quod eundem elegerant. Lego igitur καὶ τὴν ἡμετέραν
 σὺν κρῆσιν βεβαιουῦσθαι τοῖς ἀγαθοῖς etc. ut scribitur in Fuk. ac Turnebi
 libro. [Verba μάλιστα ὅπου — ἐπιθυμοῦμεν ὁμῶς Val. vertit: „Prae-

εἰς καλλίω διάρθρωσιν γέρει, καὶ τὴν ἡμετέραν οὖν κρίσιν βεβαιουῦσθαι τοῖς ἀγαθοῖς ἐπιθυμοῦμεν δόγμασι. Θαυμασιὸν τοῦτο ἴσως ὑμῖν καταφαίνεται, τί δὴ ποτε τὸ προορίμιόν μοι τοῦ λόγου βούλεται. Οὐ δὴ παραιτήσομαι, οὐδ' ἀρνήσομαι τὴν αἰτίαν εἰπεῖν. Ὁμολογῶ γὰρ ἀνεγνωκέναι τὰ ὑπομνήματα, ἐν οἷς λαμπραῖς⁵⁾ τ' εὐφημαῖς καὶ μαρτυρίαις ταῖς εἰς Εὐσέβιον τῶν Καισαριέων ἐπίσκοπον ὄντα, ὃν καὶ αὐτὸς παιδεύσεώς τε καὶ ἐπιμετείας ἔδεικεν καλῶς τε ἐκ πολλοῦ γνωσκῶ, ἑώρων ὑμᾶς ἐγκειμένους, καὶ αὐτὸν σφετεριζομένους⁶⁾. Τί οὖν ἠγείσθῃ με πρὸς ἀκριβῆ τοῦ κρείττονος ἐπιζητήσιν ἐπιγιγνόμενον⁷⁾ διεντεθυμηῆσθαι; τίνα δὲ ἐκ τῆς ὑμετέρας σπουδῆς ἀνεληφέναι φροντίδα; Ὡ πιστῆς ἀγία, ἣ διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς γνώμης τοῦ σω-

sertim cum divinae legis institutio propositum vestrum ad maiorem incitet perfectionem, et nos vestrum iudicium optimis decretis confirmari cupiamus. Stroth.: „Zu mal wenn die Unterweisung der Religion eueru Vorsatz zu einer grössern Vollkommenheit führt; so wünschen wir auch dass unser Urtheil durch gute Schlüsse bestätigt werden möge.“ Melius autem loci sententiam perspexisse Strothianu quam Valesium, docet illius annotatio ad h. l. p. 373.: „Vielleicht muss man ὑμετέραν lesen; Valesius und Christopherson haben auch ubersetzt: *vestrum propositum*. Wenn der Sinn kievon nicht dieser seyn soll: Wenn ihr besser nach den Kirchen-Regeln handelt, und nicht einen fremden Bischof von seiner Gemeine wegziehen, sondern einen andern guten Mann wählen wollt, so wünsche ich dass eure Wahl durch einhellige gute Schlüsse der ganzen Gemeine (τοῖς ἀγαθοῖς δόγμασι) bestätigt werde: so gestehe ich gern, dass ich die ganze Stelle nicht verstehe.“ Nam quemadmodum verbis τὸ ἄν τιμιώτατον — ἡμογενοῦν Constantinus Antiochenis suadet, ut, quod alii coetui bonus praesit episcopus, laetentur potius quam doleant neve illum eo privare velint (cf. not. 3), ita per πρόθεσιν et κρείων Antiochenorum imperator potius melius propositum eorum et iudicium significare videtur, quo Eusebiam episcopum ad se rapere non volebant. Cf. sequentia et ad finem capituli verba: τὸν ὅτιον ἐκείνων ἀποσώμινοι ἀντιστρέφεται ἡθεὶς ἀγαθῶ τῆς ἀριστείας, usque ad μὴ συμφέρον δοκοῦμεν et not. 22. 24. Verbis autem ἣ ἐν τοῦ νόμου παιδεύσας canones ecclesiae significari, non puto cum Strothio, qui rectius ipse vertit: „die Unterweisung der Religion“, ut Val.: „*divinae legis institutio*.“ Constantinus enim concordiae studium de quo statim ante locutus est, et hoc modo Antiochenorum πρόθεσιν ex illo studio primam natam per ipsam religionem commendari, dicere probabiliter voluit. De illo autem usu vocis νόμος vid. supra c. LIII. not. 9. Verisimium denique esse quod animadvertit Stroth. p. 371. not. 10., hanc Constantini epistolam maxima laborare difficultate, ex deprivatione textus simul oriunda, hoc nemo non, credo, concedet.] — 5) [Ἐν οἷς λαμπραῖς etc. Ad hunc versum et decem sequentes in Ion., teste Readingo in Varr. Lectu. p. 797. col. 3., adscribitur: „*locus corruptus*.“ Paulo post pro ἣ δὲ ἰον. καὶ δὲ α] — 6) Ἐγκειμένους σφετεριζομένους. In veteribus schedis bibliothecae Regiae scribitur ἐγκειμένους, quod valde placet. Sed scripti codice Fuk. Savil. ac Turnebi aliam lectionem praefertunt: ἐγκειμένους καὶ σφετεριζομένους. — 7) Ἐπιζήτησιν ἐπιγιγνόμενον. Non dubito quin scribendum sit: ἐπιγιγόμενον ἐντεθυμηῆσθαι. In codice Fuk. scriptum in-

τῆρος ἡμῶν, εἰκόνα ὡσπερ ἡμῖν τοῦ βίου διδως, ὡς δυσχερῶς
 ἂν καὶ αὐτῇ τοῖς ἀμαρτήμασιν⁸⁾ ἀντιβαίης, εἰ μὴ τὴν πρὸς
 κέρδος ὑπηρεσίαν ἀρνήσαιο· καὶ ἔμοιγε δοκῆ αὐτῆς τῆς νίκης
 περιγενέσθαι⁹⁾, ὃ τῆς εἰρήνης μᾶλλον ἀντιποιούμενος· ὡς ὅπου
 γέτοι τινὲ τὸ πρέπον ἔξεστιν, οὐδεὶς ἂν ὃ μὴ τερπόμενος εὐρε-
 θείη. Ἄξιω τοίνυν, ἀδελφοί, τοῦ χάριν οὕτω διαγινώσκωμεν,
 ὡσθ' ἐίκοις ὕβριν δι' ὧν αἰρούμεθα, προστριψασθαι; τοῦ
 χάριν ταῦτ' ἐπισπώμεθα, ἃ τὴν πίστιν τῆς ὑπολήψεως ἡμῶν
 καθαιρήσει; Ἐγὼ μὲν οὖν ἐπαινῶ τὸν ἄνδρα, ὃς καὶ ὑμῖν τιμῆς
 τε καὶ διαθέσεως ἄξιος δοκμαάζεται· οὐ μὴν οὕτω γ' ἐξησθενη-
 κέναι τὸ παρ' ἐκάστωι κύριον τε καὶ βέβαιον ὄφειλον μένειν¹⁰⁾

veni: impetorem demeruisse. Posset etiam scribi impetorem. —
 8) [*Ἀμαρτήμασιν* Steph. Zimm. Et Val. in interpretatione, ubi vertit:
 „peccantibus.“ Sed Stroth.: „den Vergehungen.“] — 9) *Αὐτῆς τῆς
 νίκης περιγενέσθαι*. Elegantissima sententia, quam Christophorus non
 intellexit. Mihi quidem, inquit Constantinus, ipsam victoriam vicisse
 videtur is qui paci maxime studet. Itaque post vocem ἀντιποιούμενος
 punctum ponendum est, ut habet codex Regius, Fuk. et veteres schedae.
 — 10) [*Τὸ παρ' ἐκάστωι* — *μένειν*. Recte Stroth. ad h. l. p. 374.: „*Ohne
 Zweifel sind hierunter die Kirchen-Gesetze zu verstehen.*“ Sed totum
 locum inde a verbis οὐ μὴν οὕτω γ' ἐξησθενηκέναι — — *ἐκαστῶι ἀνάγκη
 εἶναι συμβαίνει* esse obscuriorem et difficiliorem, docet ipsa maior diversarum
 translationum diversitas. Verit enim Val.: „*Non tamen ad ea de-
 spici oportet id quod apud singulos ratum firmumque manere debuerat,
 ut singuli contenti non sint sententiis suis, nec domesticis bonis omnes
 perfruantur, utque in disquirendis iis qui ex aequo digni sint episco-
 patu, non dicam unus aut alter, sed plurimi Eusebio pares non profer-
 rantur. Etenim cum asperitas et violentia nullam ecclesiasticis hono-
 ribus molestiam facessat, omnes similes inter se sunt, et aequali in
 pretio habendi*“, Christophorus: „*Tamen ecclesiae canon, qui sin-
 gulis ratus et stabilis debet manere, non ob eam causam infringendus
 aut debilitandus est, ut singulorum sententiis separatim satisfactum
 sit, et universi quod expetant, assequantur: sed in ancipiti et con-
 troversa disceptatione, in qua viri huius virtutes, cum aliorum com-
 parentur, non unum sed plures libere quid sentiant, eloqui oportet:
 propterea quod cum honores ecclesiastici in eo loco et statu sint, ut in
 illis mandandis nihil insit vel perturbationis vel discordiae, omnium
 suffragia similiter sunt et ex aequo omnino expetenda*“. Cousin: „*Mais
 il ne faut pas mépriser à son occasion des loix qui ont été générale-
 ment reçues, troubler les autres dans la possession de leurs biens, et
 faire un choix odieux, comme si l'on ne pouvoit trouver, non un ou
 deux Ecclésiastiques, mais plusieurs aussi dignes qu' Eusébe, d' être
 placés sur la chaise épiscopale d' Antioche. Quand on procède sans
 violence à l'élection des dignités ecclésiastiques, on trouve tous les
 sujets égaux*“. Strothius: „*Dennoch aber muss das, was bey jedem gut
 und unangefochten bleiben sollte, nicht so herunter gesetzt werden,
 dass nicht ein jeder sich an seinen Grenzen begnüge, und alle ihres
 eigenthümlichen Guten genießen; und dass bey Prüfung der Compen-
 tenten nicht sollten, nicht bloss einer, sondern mehrere gefunden
 werden, die mit diesem Manne verglichen werden könnten. Derowegen
 weil weder blendender Glanz, noch auszuübende Harte den geistlichen
 Würden zur Last gereicht, so sind sie alle gleich, und allenthalben*

χρῆ, ὡς μὴ ταῖς ἰδίαις γνώμαις ἑκαστος¹¹⁾ ἀρκεῖσθαι, καὶ τῶν οἰκείων πάντας ἀπολαύειν, ἔν τε ἑφαμίλλῃ διασκέψαι, εἰς τοῦδε τοῦ ἀνδρός σύγκρισιν οὐχ ἓνα μόνον, ἀλλὰ καὶ πλείους ἐκφῆσαι. Διὸ δὴ οὐδὲν οὔτ' ἐκπλήξεως οὔτε τραχύτητος ἐνοχλοῦσης ταῖς περὶ τὴν ἐκκλησίαν τιμαῖς¹²⁾, ὁμοίας τε καὶ διὰ πάντων ἐπίσης ἀγαπηταῖς εἶναι συμβαίνει. Οὐδὲ γὰρ εὐλογον¹³⁾, εἰς ἕτερον πλεονέκτημα¹⁴⁾ ποιῆσθαι τὴν περὶ τούτου ἐπίσκεψιν; τῆς πάντων διανοίας ἐπίσης, ἂν τ' ἐλάττους, ἂν τε μείζους¹⁵⁾ εἶναι δοκοῖεν, τὰ θεία δόγματα ὑποδεχομένης τε καὶ φυλαττούσης, ὡς κατὰ μηδὲν τοὺς ἑτέρους εἰς τὸν κοινὸν νόμον ἐλαττοῦσθαι. Εἰ δὴ τάληθίς¹⁶⁾ γνώριμον διαρρήδην ἀποφαινόμεθα, ὡς οὐ κάθεξιν, ἀλλ' ἀφαίρεισιν μᾶλλον ἂν εἴποι τις ἕσεσθαι τὰνδρός, καὶ βίας ἔργον, οὐ δικαιοσύνης γενήσεσθαι τὸ γινόμενον· ἂν θ'

in gleichen Werth zu halten.“] — 11) Ταῖς ἰδίαις γνώμαις ἑκαστος ἀρκεῖσθαι. Id est, suis quisque limitibus contentus sit. [Id est, ex suis quinque presbyteris episcopos eligant, ut recte interpretatur Stroth. ad h. l. p. 375. not. 8.] Est enim γνώμη limes agrorum, unde Gromatici scriptores dicti, qui de limitibus agrorum scripserunt. Eadem ratione ὄρος apud Graecos promissae sumitur, tam pro sententia quam pro limite. Ut enim limes agros, ita sententia lites et controversias terminat. Porro scribendum videtur ἑκάστους ἀρκεῖσθαι. Sequitur enim καὶ τῶν οἰκείων πάντας ἀπολαύειν. Quanquam Fuk. ac Turnebi codex habet πάντων ἀπολαύειν. — 12) [Διὸ δὴ οὐδὲν — τιμαῖς. Ad haec explicanda scripsit Stroth. ad h. l. p. 376. not. 9.: „D. i. weil nicht bey den Bissthumern die grössere Stadt einen wirklichen Unterschied der äussern Ehre und des Ansehns macht, wie bey Statthaltern und andern weltlichen Würden die grössere Provinz, oder das grössere Departement; und ein Bischof auch keine grössere Gerichtsbarkeit erlangt, wie wohl ein Statthalter bekommen würde, der aus einer kleinern Provinz in eine grössere versetzt würde; weil ein Bischof gar keine Gerichtsbarkeit hat: so ist kein Grund vorhanden, warum ein Bischof eine Versetzung suchen sollte.“] — 13) [Οὐδὲ γὰρ εὐλογον — ἐλαττοῦσθαι. Recte Stroth. ad h. l.: „D. i. wenn die Caesareenser gleich Bürger einer kleinern Stadt sind, als die übrige ist; so sind sie doch eben sowohl Christen als ihr, und verdienen eben sowohl einen guten und berühmten Bischof als ihr.“] — 14) Εἰς ἕτερον πλεονέκτημα. Scribendum est εἰς ἕτερον πλεονέκτημα. Non decet, inquit Constantinus, ut huiusmodi deliberatio de eligendo in Eustathii locum episcopo, aliis iniuriam afferat. Nec alias ecclesias spoliare debetis. Paulo post assentior Scaligero et Christophorsono, qui τῆς πάντων διανοίας emendarunt. Atque ita in Fuk. et Savillii codice et in veteribus schedis scriptum inveni. — 15) ἂν τ' ἐλάττους, ἂν τε μείζους; id est, sive minoris urbis cuiusmodi est Caesarea, incolae sint; sive maioris civitatis, cuiusmodi est Antiochia. Omnes, inquit, tam μικροπόλται quàm magnarum urbium cives, aequales sunt apud deum. Quare minora oppida non sunt spolianda suis episcopis. Idem paulo ante dixerat Constantinus; honores ecclesiasticos similes esse omnes et aequali in pretio habendos. — 16) Εἰς δὴ τάληθίς. Haec ad praecedentem periodum referri possunt. Atque ita post verbum ἀποφαινόμεθα punctum notandum erit, et locus sic vertendus: adeo ut alii, quod quidem ad communem fidem pertinet, nullatenus inferiores sint, siquidem verum aperte volumus dicere. Quamobrem hoc non est hominem retinere, sed abripere etc. Atque ita locus hic distin-

οὕτως ἂν θ' ἐτέρως τὰ πλήθη φρονῆ, ὡς ἔγωγε διαρρήθην καὶ ἐντόλμας ἀποφαίνομαι, ἐγκλήσεως ὑπόθεσιν εἶναι τοῦτο, προκαλουμένην αὐτῆς τυχοῦσης στάσεως ταραχὴν· ἐπισημαίνουσι¹⁷⁾ γὰρ τὴν τῶν ὀδόντων φύσιν τε καὶ δύναμιν¹⁸⁾, καὶ ἀρτείου, ἔταν τοῦ παίμενος τῆς συνηθείας τε καὶ θεραπείας ὑπαλισθοῦσης ἐπὶ τὰ χεῖρω, τῆς πρὶν διαγωγῆς ἀποστειρωθῶσιν. Εἰ δὴ ταῖθ' οὕτως ἔχει, καὶ οὐ σφαλόμεθα, τοῦτο πρῶτον θεάσασθε, ἀδελφοί· πολλὰ γὰρ ἰμῖν καὶ μεγάλα ἐκ πρώτης ἀπαντήσεται· πρώτων ἀπάντων, ἢ πρὸς ἀλλήλους γνησιότης τε καὶ διάθεσις, εἰ μὴδὲν αὐτῆς ἐλαττωθὲν αἰσθήσεται· εἶθ' ὅτι καὶ δι' ὄρθην συμβουλήν ἀφικόμενος¹⁹⁾, τὸ κατ' ἀξίαν ἐκ τῆς θείας κρίσεως μαρποῦται, αὐτὴν τυχοῦσαν χάριν εἰληγῶς, τῷ περὶ αὐτοῦ τοσαύτην ὑμᾶς ἐπεικείας ψῆφον ἐνέγκασθαι· ἐπὶ τούτοις, ὃ τῆς ὑμετέρας συνηθείας²⁰⁾ ἐστὶν ἀγαθὴ γνώμη, σπουδὴν τὴν πρέπουσαν εἰσενέγκασθε εἰς ἐπιζήτησιν ἀνδρὸς οὐ χρῆζετε, ἀποκλείσαντες πᾶσαν στασιώδη καὶ ἄτακτον βοήν· αἶψι γὰρ ἄδμος ἢ τοιαύτη, καὶ τῆς τῶν διαφορῶν συγκρούσεως²¹⁾ σπινθήρες τε καὶ φλόγες ἐξανίστανται. Οὕτως οὖν τῷ θεῷ τε ἀρέσασμι καὶ ὑμῖν, κατ' εὐχάς τε τὰς ὑμετέρας διαζήσασμι, ὡς ὑμᾶς ἀγαπῶ, καὶ τὸν ὄρμον τῆς ὑμετέρας προφύτητος, ἐξ οὗ τὸν ῥυπον ἐκείνον ἀπωσάμενοι²²⁾, ἀντεισενέγκατε ἤθεε ἀγαθῶ τὴν

guitur in veteribus schedis. — 17) [Ἐπισημαίνειν Ion. Paulo post pro ψῆφον ἐνέγκασθαι Cast. ψ. εἰσενέγκασθαι. Cf. Valckenar. et Wesseling. ad Herodot. VIII, 123. p. 677.] — 18) [Τὴν τῶν ὀδόντων — δύναμιν. Stroth. ad h. l. p. 377. not. 12.: „Nemlich, indem sie das abfressen und verderben, was sie nicht fressen sollen. Wenn man es vom Beissen versteht wollte, so würde es Nonsense seyn.“] — 19) Δι' ὄρθην συμβουλήν ἀφικόμενος. Ex his colligitur, Eusebium nostrum Antiochiam venisse una cum reliquis episcopis, qui Eustathium Antiochenum episcopum in synodo condemnarunt, et Antiochenos post depositionem Eustathii eum penes se detinere voluisse. Hoc est quod supra dixit Constantius οὐ κίθεξιν, ἀλλ' ἀφαιρεῖσιν μᾶλλον. Idem tradit Theodoretus in lib. I. cap. 21. [Cf. Tillémont. memoires T. VI. P. II. p. 64 sq.] — 20) Ὁ τῆς ὑμετέρας συνηθείας. Scribendum puto ὅτι τῆς ὑμετέρας συνηθείας ἐστὶν ἀγαθὴ γνώμη σπουδὴν τὴν πρ. εἰσενέγκασθαι. Subauditur enim ἀπὸ κοινοῦ verbum θεάσασθαι. Quod si quis vulgatam lectionem tueri velit, eiqdem non magnopere repugnabo. — 21) Καὶ τῆς τῶν διαφορῶν συγκρούσεως. Melius si fallor legeretur τῆς τῶν διαφορῶν συγκρούσεως, id est, ex multorum hominum collisione scintillae et flammae excitari solent. Coniecturam nostram codex Fuk. nobis tandem confirmavit, in quo discrete scribitur τῆς τῶν διαφορῶν συγκρούσεως. — 22) Ἐξ οὗ τὸν ῥυπον ἐκείνον ἀπωσάμενοι. Christophorus hunc locum ita vertit: *Ex quo portu sordibus seditionis praeteritas eiectionis, pacato mentis statu concordiam in eorum locum inducite.* Verum in ea versione multa sunt quae probare non possum. Primum enim quod per ῥυπον ἐκείνον sordes seditionis intelligit, non placet. Mihi quidem videtur Constantius innuere causam illam, propter quam depositus fuerat Eustathius; stuprum videlicet cuius-

ὁμόνοιαν, βέβαιον τὸ σημεῖον ἐνθήμεροι, ἀρόμον τε οὐράνιον εἰς φῶς δραμόντες²³), πηδαλίους θ', ὡς ἂν εἶποι τις, αἰδηροῦς Διόπαρ καὶ τὸν φόρτον ἀφθαρτον ἡγείσθε²⁴). πᾶν γὰρ τὴν ναῦν λυμαινόμενον, ὡσπερ ἐξ ἀνέλλας ἀνάλωται. Διὸ δὴ τῶν προνοήσαθε τὴν ἀπόλαυσιν τούτων ἀπάντων²⁵) οὕτως ἔχουσιν,

dam mulierculae, de quo Theodoretus in lib. I. historiae. Idem etiam significat Constantinus paulo post, ubi dicit: πᾶν γὰρ τὴν ναῦν λυμαινόμενον, ὡσπερ ἐξ ἀνέλλας ἀνάλωται. Id est, quidquid navim corrumpibat, tandem ex sentina exhaustum est. Ubi tamen Christophorus sordes seditionis iterum interpretatur. Verum quomodo sordes de seditione dici possint, equidem non video. De stupro vero quod Eustathio obiiciebatur, quin optime dicantur nemo dubitare potest. Est autem hic metaphora a portibus, qui purgari solent, quoties luto et cuiusque modi ruderibus oppleti sunt. Iam vero verba illa ἐξ οὐ, posset aliquis interpretari adverbialiter, atque ita legendum esset ἀρτισεινίκατα, quod certe non displicet. Ita, inquit Constantinus, deo placeam ut vos amo, et vestrae lenitatis portum diligo, postquam eiectis illis sordibus concordiam cum probis moribus induxistis. Certo hic sensus valde mihi arridet prae vulgata lectione. Iam enim concordies erant Antiochenses, et pacata erat seditio, tunc cum haec scriberet Constantinus, ut patet ex initio huius epistolae. [Cf. Tillémont. memoires T. VI. P. II. p. 66.] — 23) *Ἀρόμον τε οὐράνιον εἰς φῶς δραμόντας*. Scribendum puto *δρόμον οὐρανιον*. Est enim metaphora a navigatione. Sic *ὁδῖος δρόμος* apud Sophoclem pro felici cursu navigationis, et *οὐροδρομοῦσαι ναῦς* a Graecis dicitur, quae secundo fertur vento. — 24) *Τὸν ἀφθαρτον φθορὸν ἡγείσθε*. Tota haec epistola passim corrupta est; sed praecipue haec clausula mendis sestet. Quid enim sibi volunt haec verba? Ego non dubito quin legendum sit *ἀφθαρτον φόρτον ἄγειτε*. Utitur enim hic Constantinus perpetua metaphora a navigatione, et Christianos comparat negotiatoribus qui mercaturae causa navigant. Pergite, inquit, felici cursu ad lumen aeternum, vexillo crucis in navibus vestris erecto, et incorruptas merces in navem imponite. Iam enim quidquid navem corrumpere poterat, exhaustum est. Ita levi ac prope nulla mutatione facta, elegans et apertus iam sensus existit. [Cast. τὸ ἀφθαρτον. Sed vel hoc quomodo commodiorem sententiam afferre possit quam vulgata scriptura τὸν ἀφθαρτον φθορὸν ἡγείσθε, nemo facile dixerit. Contra magnopere blauditur elegans et facilis Valesii coniectura, qua adscita ἄγειτε non pro imperativo sed indicativo habendum erit. Neque enim Constantinus amplius iam diffidit, eos ad quos loquitur, τὸν ἀφθαρτον φόρτον ἄγειν, ut docent tum praecedentia tum sequentia πᾶν — ἀνάλωται. Neque magis scripto τὸν ἀφθαρτον φόρτον retineri potest ἡγείσθε, id quod statuisse videtur Strothius, cum vertit: „Derowegen können ihr eure Frucht (Fracht) für unverderblich halten.“ Nam ut ita verti posset, legi debere apparet: τὸν φόρτον ἀφθαρτον ἡγείσθε, non τὸν ἀφθαρτον φόρτον ἡγείσθε. Atque ipsam illud τὸν φόρτον ἀφθαρτον ἡγείσθε cum a vulgata scriptura quam Val. retinuit, minus etiam recedat quam Val. coniectura, quamvis ἡγείσθε saepe paulo insolentius dictum esse censendum sit pro ἡγείσθαι δυνασθε, scribendum duxi.] — 25) *Τῶν τῶν ἀπάντων*. Scribendum videtur una voce τούτων. Quomodo etiam Savilius in suo codice emendarat. [Τούτων cum Zimm. scripsi.] In Fuk. codice legitur ἀπόλαυσιν τῶν ἀπάντων. Finis autem huius epistolae sic restituendus videtur: ἢ καθάλου τι πράξασθαι, ἢ τὴν ἀρχὴν ἐπιχειρήσαι μὴ συμφέρον δοκοῦντες. Quam lectionem in versione mea secutus sum. Vocat autem Constantinus ἀβουλον σπουδῆν, studium quod Antiochenses erga Eusebium declaraverant, cum eum sibi episcopum ambirent. Potest etiam intelligi studium Antiochensium erga

ὡς ἂν μὴ δευτερόν αἰσθῆναι καὶ ἀλυστελεῖ σπουδῇ ἢ καθόλου
 τε πῆξασθαι, ἢ τὴν ἀρχὴν ἐπιχειρῆσαι μὴ συμφέρον δοκοῦμεν.
 Ὁ Θεὸς ὑμᾶς διαφυλάξοι, ἀδελφοὶ ἀγαπητοί.“

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε Α'.

Καταταγμένου πρὸς Εὐσεβίου, ἐκαινοῦντος τὴν παλαιὰν
 εἰς Ἀντιοχείαν.

Βασιλέως ἐπιστολὴ πρὸς ἡμᾶς *) ἐπὶ τῇ παραιτήσῃ τῆς
 Ἀντιοχείων ἐπισκοπῆς.

Νικητῆς Κωνσταντίνος, μέγιστος σεβαστὸς, Εὐσεβίῳ.

„Αἰγίων πληρότατα τὴν ἐπιστολήν, καὶ τὸν κανόνα τῆς
 ἐκκλησιαστικῆς ἐπιστήμης εἰς ἀκρίβειαν φυλαχθέντα κατενόησα.
 Ἰμμένει γοῦν τοῦτοις ἄπερ ἀρεστά τε τῷ Θεῷ, καὶ τῇ ἀπο-
 στολικῇ παραδύσει σύμφωνα φαίνεται, εὐαγίς. Μακάριον δὲ

Eustathium, cuius abdicacionem aegre ferentes, seditionem concitave-
 rant. In manuscriptis codicibus Fuk. Sav. et Turnebi hic locus ita scribitur:
 ἐπιχειρῆσαι ὃ μὴ συμφέρον [συμφέρον?] εἶναι ἡμῖς δοκοῦμεν. Sed plimior
 est scriptura quam in veteribus schedis reperimus, ἐπιχειρῆσαι μὴ συμφέρον
 δοκοῦμεν. [MSt. Steph. Ion. τὴν ἀρχὴν συμφέρον δοκοῦμεν. al. ὃ μὴ
 συμφέρον ἡμῖς δοκοῦμεν. Val. vertit: „Proinde operam date, ut his omni-
 bus bonis ita potiamini, ne quid in posterum inconsulto atque inutili
 studio aut statuisse omnino, aut ab initio aggressi esse videamini“, multo
 autem rectius Strothius: „Derowegen seht dahin, dass ihr von diesem
 allem solchen Erfolg habt; damit wir nicht zum zweytenmal mit
 unüberlegten und nachtheiligen Bemühungen etwas nicht vortheilhaf-
 tes thun, oder auch nur bloss versuchen mögen.“ Nam δοκοῦμεν pro
 δοκοῦμεν non opus esse scribere, recte vidit Strothius qui animadvertit ad
 h. l. p. 378. not. 16.: „Der Kayser braucht hier, wie mehrmalen, der
 Gelindigkeit wegen die erste Person statt der zwothen.“ De illo τὴν
 ἀρχὴν vid. II, 69. Hermann. ad Viger. p. 723, 67. Cf. Lobeck. ad Phrynich.
 p. 123. et quos laudat G. Wernsdorf. ad Himer. ecl. III. p. 82.]

Cap. LXI. *) Βασιλέως ἐπιστολὴ πρὸς ἡμᾶς. Hic titulus ab ipso
 Eusebio perscriptus est, ut apparet. Ait enim ipse de se πρὸς ἡμᾶς.
 Quare non opus erat alio titulo. Porro ex hoc loco aperte colligitur,
 hos libros ab Eusebio Caesariensi scriptos fuisse. Quod cum innumeris
 argumentis ac testimoniis probari possit, miror tamen *Iacobum Gotho-
 frædum* id negare ausum fuisse. [Tum in epistola quam Iacobi Pacidii
 nomine ad Andream Rivetum scripsit a. 1648. et 1654. editam, tum in
 disserti. ad Philostorg. H. E. VII, 3. p. 273. et ibidem passim. Sed vid.
Hankius de rerum Byzantin. scriptt. Graec. P. I. c. I. §. CLXXV sqq.
 coll. §. CLXXXV. *Ioh. Andr. Bosius* exercit. poster. de pontificatu max.
 imperat. Roman. cap. VIII. §. 5. *I. C. Ernesti* diss. de Euseb. Pamphilii
 §. IX. Cf. *Tillemont*. memoires T. VII. P. I. p. 103 sq. *Danz*. de Eu-
 seb. C. p. 72 sq. not. 44.] In codice Fuk. qui titulos singulis capitibus
 praefixos habet, desunt haec verba. In Regiis autem schedis ait Iatus

θαντὸν καὶ ἐν αὐτῷ τόνειν νόμιζε, ὡς τῇ τοῦ κόσμου παντός, ὡς ἔπος εἰπεῖν, μαριτυρίᾳ, ἄξιος ἐκρίθης πάσης ἐκκλησίας ἐπισκοπος εἶναι¹⁾. εἰ γὰρ προθοῦσαν ἅπαντες εἶναι σε παρ' αὐτοῖς, ταύτην σοι τὴν ευδαιμονίαν ἀναμφισβητήτως συναύξουσιν. Ἄλλ' ἢ σὴ συνέσεις, ἤγουν τὰς τε ἐντολάς²⁾ τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν ἀποστολικὸν κανόνα³⁾ καὶ τῆς ἐκκλησίας φυλάττειν ἔγνωκεν,

adscripta sunt. — 1) Πάσης ἐκκλησίας ἐπίσκοπος εἶναι. Baronius ad annum domini 324. numero 145. haec verba sic exponit: Ecclesiae, inquit, Antiochenaе curiam vocat Constantinus episcopatum totius ecclesiae, quod Antiochia metropolis esset totius orientis. Verum quod pace summi viri dictum sit, alius videtur esse sensus horum verborum. Nam cum omnes civitates Eusebium episcopum habere vellent, ut paulo post testatur Constantinus, omnium consensu dignus erat Eusebium totius orbis episcopatu. [Minime in sequentibus Constantinus omnes civitates totius orbis Eusebium episcopum sibi expetivisse sed simpliciter omnes (ἅπαντες) illud optasse scripsit, quo sine dubio de universo tantum Antiochenorum coeta cogitari imperator voluit, ut apertissime docent sequentia παρατηρούμενη τὴν ἐπισκοπίαν τῆς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν ἐκκλησίας. Sed idem probat quod verbis τῇ τοῦ κόσμου παντός statim adiecit Constantinus, ὡς ἔπος εἰπεῖν sive illud cum Valesio: „propemodum,“ sive cum Strothio: „so zu sagen“ vertas. Cf. nos ad Euseb. H. E. VII, 25. T. II. p. 376. Adde Heindorf. ad Platon. Hipp. mai. §. 11. c. p. 132 sq. Iacque non erat cur Baronii expositionem Valesius reiiceret. Cf. Socrat. H. E. I, 24. πάσης οὐδὸν τῆς οἰκουμένης — ἐκρίθη.] — 2) Ἦγουν τὰς τε ἐντολάς. In codice Fuketii et Savillii scriptum est εἰ περ τὰς τε ἐντολάς. Malim tamen scribere ἔπερ τὰς τε, etc. Paulo ante ubi legitur σύμφωνον φαίνεται, codex Fuketii et Savillii addunt ὡαγός. — 3) [Τὸν ἀποστολικὸν κανόνα. Significat Constantinus can. apost. XIV. (XIII.): Ἐπίσκοπον μὴ εἶναι καταλείψαντα τὴν ἑαυτοῦ παροικίαν, ἑτέρα ἐπιπηδᾶν, κἂν ὑπὸ κλεισίων ἀναγκάζηται· εἰ μὴ τις εὐλόγος αἰτία ἦ, τοῦτο βιαζομένη αὐτὸν ποιεῖν, ὡς πλέον τὸ κέρδος δυναμένου αὐτοῦ τοῖς ἐκείσε λόγῳ εὐσεβείας θρησιύλλεσθαι· καὶ τοῦτο δὲ, οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ κέρσει πολλῶν ἐπισκόπων, καὶ παρακλήσει μεγίστη. Ad quem canonem Beveregius haec annotavit: „Non quaelibet episcoporum metathesis hic prohibetur, sed ea solum qua quispiam per avaritiam et ambitionem, sine maiorum autoritate, multorumque suavis et iudicio, aliave iusta causa, in aliam se transfert parocciam. Verum enim vero si comprovincialibus visum fuerit episcopis, maiorem inde ecclesiae utilitatem emeruram, libere transferatur.“ Cf. concil. Carthag. IV. can. 27. et Pelagii secundi epist. X. ad Benignum. *Balduini* Constantinus M. p. 81 sqq. *Petrus de Marca* de concordia sacerdot. et imp. III, 2. p. 207. VI, 8. p. 817. *Hase* iuris eccles. commun. histor. Partic. I. p. 38. nott. 8. 9. Sed Constantinus istam pariter simul dicit τὸν κανόνα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιστήμης: „ecclesiasticæ disciplinae regulam,“ ut vertit Val., „die Vorschrift des Kirchen-Rechts,“ ut Stroth. Videtur autem respexisse ille can. XV. concil. Nicaen. I. qui sic habet: Διὰ τὸν πολὺν τάρμαχον καὶ τὰς στίσεις τὰς γινόμενας ἰδοὺς παντάπασι περιμεθεῖναι τὴν συνήθειαν τὴν παρὰ τὸν κανόνα εὐρεθείσαν ἐν τισι μέρεσιν· ὥστε ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν μὴ μεταβαίνειν, μήτε ἐπίσκοπον, μήτε πρεσβύτερον, μήτε διάκονον. Εἰ δὲ τις μετὰ τὸν τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης συνόδου ὄρον, τοιοῦτω τινὶ ἐπιχειρήσῃ, ἢ ἐπιδοῇ ἑαυτὸν πράγματι τοιοῦτω, ἀκυρωθήσεται ἐξάπαντος τὸ κατωκείμενον, καὶ ἀποκηρατωθήσεται τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν ἧ ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος ἐχωρατορήθη. Cf. *Starck* ausführliche KG. des ersten Jahrhunderts T. II. p. 517 sqq. p. 528 sq. *Augusti* Denkwürdigkeiten T. IV. p. 229 sq.

ὑπέφυγε πεποίηκε, παραιτουμένη τὴν ἐπισκοπίαν τῆς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν ἐκκλησίας, ἐν ταύτῃ δὲ διαμεῖναι σπουδαίουσα, εἰς ἣν ἐκ πρώτης θεοῦ βουλῆσει τὴν ἐπισκοπίαν ὑπέδειξτο. Περὶ δὲ τούτου πρὸς τὸν λαὸν ἐπιστολὴν ἐποίησάμην, πρὸς τε τοὺς ἄλλους συλλειτουργοὺς, οἳ καὶ αὐτοὶ περὶ τούτων ἐτύγχανόν μοι γραφηκότες⁴⁾. ἄπερ ἢ σὶ καθαρότης ἀναγοῦσα, ῥηδίως ἐπιγνώσεται, ὅτι τῆς δικαιοσύνης ἀντιφθεγγομένης αὐταῖο, προτροπῇ τοῦ θεοῦ πρὸς αὐτοὺς ἔγραψα· ὡν τῷ συμβουλίῳ, καὶ τὴν σὴν σύνεσιν παρεῖναι δεήσει, ὡς ἂν τοῦτο ἐπὶ τῆς Ἀντιοχείαν ἐκκλησίας τυπωθεῖη. Ὁ θεὸς σε διαφυλάξοι, ἀδελφεῖ ἀγαπητέ.“

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ξ Β'.

Κωνσταντίνου πρὸς τὴν σύνοδον, μὴ ἀποσπῆσθαι. Καισαρείας Εὐσέβιον.

Νικητῆς Κωνσταντίνος, μέγιστος σεβαστὸς, Θεοδότῳ⁵⁾, Θεοδώρῳ, Ναρκίσσῳ, Ἀετίῳ, Ἀλφειῷ, καὶ τοῖς λοιποῖς ἐπισκόποις τοῖς οὖσιν ἐν Ἀντιοχείᾳ.

„Ἀγίων τὰ γραφέντα παρὰ τῆς ὑμετέρας συνέσεως⁶⁾, Εὐσεβίου τε τοῦ ἄμμι ὑμῖν ἱερωμένου τὴν ἔμφρονα πρόθεσιν ἀπεδείξάμην, ἐπιγνοὺς τε τὰ πεπραγμένα σίμπαντα, τοῦτο μὲν τοῖς ὑμετέροις γράμμασι, τοῦτο δὲ τοῖς Ἀκακίου καὶ Στρατηγίου⁷⁾ τῶν διασημοτάτων κομητῶν, διάσχεψίν τε τὴν δέουσαν

Neander Geschichte der christl. Rel. u. Kirche T. II. P. I. p. 325 sqq.] — 4) [Γραφηκότες καὶ ἀποφῆναντες Cast.]

Cap. LXII. *) Θεοδότῳ. Hic Theodotus episcopus erat Laodiceas in Syria, Narcissus vero episcopus Neroniadis in Cilicia, Aëtius episcopus Lydæ in Palaestina: omnes Arianarum partium factores. Qui cum Antiochiam venissent una cum Eusebio Nicomediensi et Eusebio Caesariensi, Eustathium deposuerant, ut scribit Theodoretus in libro I. historiarum cap. 21. Aëtium tamen ad orthodoxorum partes postmodum se recepit, teste Philostorgio in lib. III. cap. 12. et Athanasio. Iam Alpheus Apameas in Syria episcopus, Theodorus denique Sydonis in Phoenice antistes nominantur inter episcopos qui Nicaenae synodo subscripserunt. De Theodoto loquitur etiam Athanasius in libro de synodis Arimini et Seleucia. [Cf. Tillemont. memoires T. VI. P. II. p. 65. p. 80.] — 1) [Θεοδότῳ Cast., quem sensum Val. expressit vertens: „a vestra sanctitate.“] — 2) Ἀκακίου καὶ Στρατηγίου. De Acacio Comite Orientis ni fallor, Constantinus supra in epistola ad Macarium Hierosolymorum episcopum. Strategius vero is est, qui alio nomine Musonianus dicitur, de quo multa notavi ad lib. XVI. Amm. Marcellini. Missus fuit Antiochiam ab imperatore Constantino ad sedandam tumultum, ut dixi

πειρησάμενος, πρὸς τὸν λαὸν τῶν Ἀντιοχείων ἔγραψα, ὅπερ ἄριστόν τε τῷ θεῷ ἦν καὶ ἀρμόδιον τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀντίγραφόν τε τῆς ἐπιστολῆς ὑποταχθῆναι τοῖς γράμμασι τούτοις ἐστελλάμην, ὡς ἂν καὶ αὐτοὶ γινώσκαιτε ὅ, τί ποτε τῷ τοῦ δικαίου λόγῳ προσκληθεῖς³⁾ πρὸς τὸν λαὸν γράψαι προειλόμην· ἐπειδὴ τοῦτο τοῖς γράμμασιν ὑμῶν περιείχετε, ὥστε κατὰ γε τὴν τοῦ λαοῦ καὶ τὴν τῆς ὑμετέρας προαιρέσεως συνέσει⁴⁾ τε καὶ βούλησιν, Εὐσέβιον τὸν ἱερώτατον ἐπίσκοπον τῆς Καισαρέων ἐκκλησίας, ἐπὶ τῆς Ἀντιοχείων προκαθίστασθαι, καὶ τὴν ὑπὲρ ταύτης ἀναδέξασθαι φροντίδα. Τὰ γεμῆν τοῦ Εὐσεβίου γράμματα⁵⁾ τὸν θεατὸν ἐκκλησίας μάλιστα φυλάττοντα ἐφαίνετο, ἀρχὴν δ' ὑμῶν τῇ συνέσει καὶ τὴν ἐμὴν γνώμην ἐμφανῆ γενέσθαι. Ἀφίεται γὰρ εἰς ἐμέ⁶⁾, Εὐφρόνιον τε τὸν πρεσβύτερον, παλιῆν ὄντα τῆς κατὰ Καππαδοκίαν Καισαρείας, καὶ Γεώργιον τὸν Ἀρεθουσίων⁷⁾ πρεσβύτερον ὡσαύτως, ὃν ἐπὶ τῆς

Eusebius supra. — 3) Τῷ τοῦ δικαίου λόγῳ προσκληθεῖς. Malim scribere προκληθεῖς. — 4) Προαιρέσεως συνέσειν. Libemius legerim συνέσειν προαιρέσειν. Porro ex his verbis quae a Christophorono male accepta sunt, apparet episcopos qui Antiochiae convenerant, a Constantino per literas petiisse, — ut iuxta populi Antiocheni et ipsorum voluntatem Eusebium ad Antiochenam sedem transferretur. Itaque verba illa ὥστε κατὰ γε τὴν τοῦ λαοῦ καὶ τὴν τῆς ὑμετέρας συνέσειν προαιρέσειν, etc. desumpta sunt ex epistola episcoporum Antiochiae congregatorum ad Imperatorem Constantinum missa. [Pro sequenti βούλησιν Cast. βουλήν.] — 5) Τὴν γεμῆν τὰ τοῦ βίου γράμματα. Non displicet coniectura doctorum virorum, qui emendarunt τὰ γεμῆν τοῦ Εὐσεβίου γράμματα τὸν θεατὸν, etc. Posset etiam locus sic emendari: ἀρχὴν γε ὑμῶν τὰ τοῦ Εὐσεβίου, etc. Verum prior lectio confirmatur auctoritate codicis Fuketii et Savillii. Tantum delendus est articulus postpositivus αὐ, qui in Fuketii codice non habetur. — 6) Ἀφίεται γὰρ εἰς ἐμέ. In codice Fuketii et Savillii ita legitur hic locus: ἀφίεται γὰρ εἰς ἐμέ συνέσει, Εὐφρόνιον, etc. Quam lectionem secutus est Christophoronus. Sed vulgata lectio longe praestat: ἀφίεται γὰρ εἰς ἐμέ, id est, pervenit ad me, ut vertit Musculus, seu nuntiatum est mihi. — 7) Γεώργιον τὸν Ἀρεθουσίων. Supple παλιῆν, quam vocem ἀπὸ παλαιῶν repetendam esse, minime advertit Christophoronus. Ceterum παλιῆν non tantum significat eum qui ex aliqua urbe oriundus est, sed potius qui in aliqua urbe domicilium habet, et inter cives relatus est, sive in ea natus sit, sive alibi. [Haec secutus Val. vertit: „Georgium Arethusiorum civem, itidem presbyterum.“ Atque in eadem qua Val., opinione haud scio an fuerit Stroth. veritus: „der Presbyter Georgius aus Arethusa“ Sed recte Val. errorem h. l. commissum laxavit Tillémont. memoires T. VI, P. III. p. 783 sq. ita: „L'expression de Constantin, qui appelle George τῶν Ἀρεθουσίων πρεσβύτερον, marque bien naturellement qu'il estoit Prestre d'Arethuse. Et rien n'empesche de suivre ce sens, puisqu' ayant esté déposé à Alexandrie où il estoit Prestre, il pouvoit bien avoir demandé à estre reçu dans le Clergé d'Arethuse (Cf. Valesii not. 8.). Il paroist assez qu'il demanda à l'estre dans celui d'Antioche sous S. Enstathe, qui le refusa: mais il l'obtint de ses successeurs. — Ainsi il n'y a point de nécessité de sousentendre παλιῆν dans les paroles de Constantin, pour luy faire dire

τάξως ταύτης Ἀλέξανδρος ὅ) ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καταστήσεται, εἶναι τὴν πίστιν δοκιμωτάτους. Καλῶς οὖν εἶχε δηλώσει τῇ συνόδῳ ὑμῶν, τοὺς τε προχειρισμένους ὅ), καὶ ἑτέροισι οὖς αἰ

que George estoit Bourgeois d'Arethuse, comme veut Mr. Valois. La suite de ce que Constantin dit de luy, se rapporte visiblement à sa qualité de Prestre, et non à celle de Bourgeois. Celle-ci ne serviroit mesme qu'à nous embrouiller, puisque George estoit originaire d'Alexandrie, selon Philostorge." Philostorg. VIII, 17. Γεώργιος, inquit, Ἀλεξανδραῖος μὲν το γένος, καὶ τὸν ἐκ φιλοσοφίας ὀρμημένον, τῆς δὲ παρὰ Σουλᾶν Λαοδικίας ἐπιστοτῶν. Ad verba autem Valesii: „Ceterum ποίῃ τῆς — alibi“ Tillemont. l. 1. p. 784. haec respondet: „Es pourquoy y demeureroit-il, s'il n'en estoit ni originaire, ni Prestre? Ou s'il y estoit attaché par sa famille, comment S. Alexandre l'avoit-il fait Prestre d'Alexandrie?“ Cf. T. VI. P. II. p. 35 sq.: „George que S. Alexandre avoit fait Prestre d'Alexandrie, dont il estoit originaire, mais qui se trouvoit alors à Antioche, voulut faire le mediateur, et écrivit tant à S. Alexandre qu'aux Ariens. — — S. Athanasie l'appelle le plus méchant des Ariens. Il paroit qu'après avoir esté excommunié à Alexandrie, il voulut se faire recevoir dans le Clergé d'Antioche. Mais S. Eustathe ne l'y voulut point admettre à cause de son impiété; ce qui l'obligea apparemment à se retirer à Arethuse en Syrie, ou il fut receu, puisque Constantin l'appelle Prestre d'Arethuse, en le proposant (a. 332.), comme digne d'estre fait Evêques d'Antioche, selon les sentiments des Eusebiens. S. Eustathe ayant esté chassé (a. 331.) les Ariens receurent George dans le Clergé d'Antioche, et mesme l'éleverent à l'Episcopat de Laodicée après la mort de Theodote, et avant le concile de Tyr, auquel il assista (a. 335.)“ Cf. Valesii not. 8. et Gothofredus ad l. 1. Philostorg. p. 353 sq.] — 8) Ὅν ἐν τῆς τάξως ταύτης Ἀλέξανδρος. Idem scribit Athanasius in libro de synodis Arimini et Seleucia; Georgium hunc scilicet qui postea Laodiceae episcopus fuit, primum ab Alexandro Alexandrinorum episcopo presbyterum esse factum, postea vero ob impietatem depositum esse ab eodem Alexandro. Sed et in apologetico adversus Constantium pag. 728. eundem ab Alexandro depositum esse scribit, idque ipsum diserte confirmant patres Sardicensis concilii in epistola synodica. Idem Athanasius in eodem de synodis libro pag. 886. Georgium hunc Antiochie commoratum esse testatur. Porro hunc locum ex schedis Regis ita distinxit: ὅς ἐν τῆς τάξως ταύτης Ἀλέξανδρος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καταστήσεται, εἶναι τὴν πίστιν δοκιμωτάτους, et sic Musculus. — 9) Τοὺς προχειρισμένους. Mutulus esse mihi videtur hic locus, quem ita suppleendum esse existimo: καλῶς οὖν εἶχε δηλώσει τῇ συνόδῳ ὑμῶν τοὺς τε, ὅμοιοι δὲ προχειρισμένους τοὺς τε καὶ ἑτέροισι etc. Quam lectionem in versione mea sum secutus. [Val. vertit: „Placuit itaque — ut hos viros et alios quos ad episcopatum idoneos iudicaveritis.“ Stroth. ante προχειρισμένους inserendum putat προχειρισμένους, vertens: „Es hat mir also gut gedächet, — dass dieselbe die vorgedachten Männer, und andre welche ihr zur Bischofs-Würde fähig haltet.“ Equidem locum esse duco integrum, et si quid mutandum, pro τοῖς τε scribendum τοῖσδε.] Τοὺς Euphronium et Georgium supradictos intelligit. Ex quibus Euphronius quidem postea fuit episcopus Antiochie, et quidem proximo loco post Eustathium, ut scribunt Socrates, Sozomenus, et Theodorus Mopsuestenus apud Nicetam in thesauro orthodoxae fidei. Georgius vero is est ut dixi, qui postea episcopus fuit Laodiceae. In codice Fuk. scribitur τοὺς τε προχειρισμένους. Porro laudem notandum est, Arianos homines pro orthodoxis hic laudari a Constantino, seu quia errorem suum adhuc tuebant, seu quia Ariani aures eius atque animum occupaverant. — Προχειρισμένους: Nihil

ἀξιους ἠγήσασθε πρὸς τὸ τῆς ἐπισκοπῆς ἀξίωμα, ὄρισαι ταῦτα, ἃ τῇ τῶν ἀποστόλων παραδόσει σύμφωνα ἂν εἴη· τῶν γὰρ τοιούτων εὐτρεπισθέντων, δυνήσεται ἡμῶν ἡ σύνοσις κατὰ τὸν τῆς ἐκκλησίας κανόνα καὶ τὴν ἀποστολικὴν παράδοσιν, οὕτως ἔσθμισαι τὴν χειροτονίαν, ὡς ἂν ὁ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιστήμης ὑψηγῆται λόγος. Ὁ θεὸς ὑμᾶς διαφυλάξοι, ἀδελφοὶ ἀγαπητοί.

Κ Β Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε Γ'.

Ὅπως τὰς αἰρέσεις ἑπιμελῶν ἰσχυράσῃ.

Τοιαῦτα τοῖς τῶν ἐκκλησιῶν ἄρχουσι διατασσόμενος βασιλεὺς, πάντα πράττειν¹⁾ ἐπ' εὐφημίᾳ τοῦ θεοῦ λόγου παρήγει. Ἐπεὶ δὲ τὰς διαστάσεις ἐκποδῶν ποιησάμενος, ὑπὸ συμφωνίας ἀρμονίας τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ κατεστήσατο, ἔνθεν μεταβαίει, ἄλλο τι γένος ἀθείων ἀνδρῶν ᾠήθη δεῖν, ὥσπερ δηλητήριον τοῦ τῶν ἀνθρώπων ἀφανὲς κατασιτῆσαι βίου· φθόροι δὲ τινες ὑπῆρχον οὗτοι, προσήματι σεμνῶ λυμαινόμενοι τὰς πόλεις· ψευδοπροφήτας αὐτοὺς ἢ λύκους ἄρκαγας σωτήριος ἀπέκλειε ὡδὲ που θεισπίζουσα φωνή²⁾· „προσέχετε ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἳ τινες ἐλεύσονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δὲ εἰσὶ λύκοι ἄρκαγες· ἀπὸ τῶν καρπιῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς.“ Καταπεμφθὲν δὲ τοῖς κατ' ἴθνος ἡγεμόσι πρόσταγμα, πᾶν³⁾ τὸ τῶν τοιούτων φύλον ἤλαυνε· πρὸς δὲ τῷ νόμῳ, καὶ ζωοποιῶν διδασκαλίαν εἰς αὐτῶν πρόσωπον διατίθετο, σπενδεῖν ἐπὶ μετάνοιαν παρορμητῶν τοὺς ἀνδρας·

hic vidit Christophoronus. Προχειρισάσθαι in electionibus, est proponere ac proferre in medium nomen alicuius, ut inquiratur an dignus sit eo munere de quo agitur. Quod ἐκφήγει vocat Constantinus in epistola ad populum Antiochenum. Προχειρισμὸν sequebatur examinatio, deinde electio, ac postremo ordinatio seu consecratio. Certe προχειρισμὸς aperte distinguitur a χειροθεσίᾳ in epist. patr. concil. Nicen. ad episcopos Aegypti. Sic enim statuunt de Meletio: μηδεμίαν ἔξουσίαν ἔχειν, μήτε προχειρισθαι, μήτε χειροθετεῖν. Et paulo post de episcopis a Meletio ordinatis praecipunt: τούτοις μὴν μηδεμίαν ἔξουσίαν εἶναι τοὺς ἀρεσκομένους αὐτοῖς προχειρισθαι, ἢ ὑποβύλλειν ὄνομα. De catholicis vero sacerdotibus qui se puros a Meletii schismate servassent, ita sanciant: ἔξουσίαν ἔχειν καὶ προχειρισθαι, καὶ ὄνομα ἐπιλέγεσθαι τῶν ἀξίων τοῦ κλήρου. Nec aliter Nicetas in vita Ignatii patriarchae, ubi eius electionem commemorat, πολλῶν τοιγμορῶν εἰς προστασίαν τῆς ἐκκλησίας προχειριστέων, καὶ ἄλλων δι' ἄλλας αἰτίας διαμμερτανόντων τοῦ ενοποῦ etc. [Cf. Budaei comment. linguae Graec. p. 929 sq.]

Cap. LXIII. 1) [Ἄρχουσι — πράττειν male omissa sunt apud Val., unde praecunte Zimm. ea restitui.] — 2) [Ζωοποιῶν ὡς φησὶν Matth. VII, 15. 16.] — 3) [Ἰηγήσοι βυσιλικῶν τι θεοπίδμε, πᾶν Capl.] — 4) [Ἀθροῖς ἔχειν ἔλεγε τὴν ἰου.]

σωτηρίας γὰρ ὄρμον αὐτοῖς ἰσθεῖναι τὴν⁴⁾ ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ.
Ἐκείνουσον δ' ὅπως καὶ τούτοις διὰ τοῦ πρὸς αὐτοὺς ἀρίστε
γράμματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΔ'.

Κωνσταντίνου διάταγμα πρὸς τοὺς αἰρετικούς.

Νικητῆς Κωνσταντίνος, μέγιστος σεβαστός,
αἰρετικοῖς.

„Ἐπιγινώσκετε νῦν διὰ τῆς νομοθεσίας ταύτης, ὃ Νανα-
τιανοὶ, Οὐαλεντίνου, Μαρμυριανοὶ, Παυλιανοὶ, οἳ τε κατὰ
Φρύγας ἐπικεκλημένοι¹⁾), καὶ πάντες ἀπλῶς οἱ τὰς αἰρέσεις διὰ
τῶν οἰκείων πληροῦντες συστημάτων, ὅσοις ψευδέσιν ἢ παρ'
ὑμῖν ματαιότης ἐμπέπλεκται, καὶ ὅπως ἰσθόλοισι τισὶ φαρμάκοις
ἢ ὑμετέρα συντέχεται διδασκαλία· ὡς τοὺς μὲν ὑγιαίνοντας εἰς
ἀσθένειαν, τοὺς δὲ ζῶντας εἰς διηνεκῆ θάνατον ἀπάγεσθαι δε'
ὑμῶν. Ὡς τῆς μὲν ἀληθείας ἐχθροὶ, τῆς δὲ ζωῆς πολέμοι,
καὶ ἀκωλείας σύμβουλοι· πάντα παρ' ὑμῖν τῆς ἀληθείας ἐστὶν
ἐναντία, αἰσχροῖς πονηρεύμασι συνάδοντα, ἀτοπίαις καὶ θρά-
μασι χρῆμα²⁾), δι' ὧν ὑμεῖς τὰ μὲν ψευδῆ κατασκευάζετε, τοὺς
δ' ἀναμαρτήτους θλίβετε, τὸ φῶς τοῖς πιστεύουσιν ἀρνείσθε.
Ἐπὶ προσχήματι γοῦν θεϊότητος αἰεὶ πλημμυλοῦντες, πάντα
μαίνετε, τὰς ἀθώους καὶ καθαρὰς συνειδήσεις θανατηφόροις
πληγαῖς τραυματίζετε, αὐτὴν δὲ, σχεδὸν εἰπεῖν, τὴν ἡμέραν,
τῶν ἀνθρωπείων ὀφθαλμῶν καθαρπάζετε. Καὶ τί δεῖ καθέ-
καστον λέγειν; Ὅπου γε περὶ τῶν ὑμετέρων κακῶν εἰπεῖν τὴν
κατ' ἀξίαν, οὔτε βραχίος ἐστὶ χρόνου, οὔτε τῶν ὑμετέρων ἀσχο-
λιῶν· οὔτω γὰρ ἐστὶ μακρὰ καὶ ἄμετρα τὰ παρ' ὑμῖν ἀτοπή-
ματα, οὔτως εἰδεχθῆ, καὶ πάσης ἀπηνείας πλήρη, ὡς μηδ'
ὀλόκληρον ἡμέραν πρὸς ἔκφρασιν τούτων ἀρκεῖν· ἄλλως τε καὶ

Cap. LXIV. 1) [Οἳ τε κατὰ Φρύγας ἐπικεκλημένοι. Sozomen. H. E. II, 30. tradit, contra eos tantum Moutanistarum Constantini legem valuisse, qui extra Phrygiam, non qui intra Phrygiam et provincias conterminas versati fuerint. Ceterum non inepte Stroth. ad h. l. p. 385. not. g.: „Manchen Lesern wird bey diesem Briefe ohne Zweifel jene Gellertische Erzählung einfallen: Ihr Ochsen, die ihr alle seyd, euch Flegeln geb' ich zum Bescheid u. s. w.“ Cf. Jortin Anmerkungen über die Kirchenhistorie T. III. p. 238 sq.] — 2) Χρῆμα. In Fuk. Sav. et Turnebi codicibus scriptum invenio χαλκорта, prout Scalliger, Christophorsonus aliique in suis libris reppererunt. [Val. ventit! „ineptis et figmentis referta“ Stroth.: „von Thorheiten und Erdichtun-

ἐπιπέσει τῶν τοιαύτων προσήκει τὰς αἰσάς, τοὺς τ' ὀφθαλμοὺς ἀποστρέφειν, ὑπὲρ τοῦ μὴ χραίνεσθαι τῇ καθέκαστον διηγέσει τὴν τῆς ἡμετέρας πίστεως ἑλληκρονῇ καὶ καθαρᾷ προθυμίῳ. Τί οὖν, ἀνεξόμηθα περαιτέρω τῶν τοιούτων κακῶν; Ἄλλ' ἢ μακρὰ παρεπιθύμησις³⁾, ὡπερ λοιμικῷ νοσήματι καὶ τοὺς ὑγιαίνοντας χραίνεσθαι ποιεῖ. Τίνας οὖν ἔνεκεν τὴν ταχίστην τὰς ῥίζας, ὡς εἰπῆν, τῆς τοσαύτης κακίας οὐ διὰ δημοσίας ἐπιστροφείας ἐκκόπτωμεν;

Κ Ε Θ Λ Λ Α Ι Ο Ν Η Ε'.

Περὶ ἀφαιρέσεως τῶπαν, συνάξιον τῶν αἰρετικῶν.

Τοιγάρτοι ἐπειδὴ τὸν ὄλεθρον τοῦτον τῆς ὑμετέρας ἐξουλείας ἐπὶ πλείων φέρειν οὐκ ἔστιν οἶόν τε, διὰ τοῦ νόμου τούτου προαγορεύομεν, μὴ τις ὑμῶν συνάξειν τοῦ λοιποῦ τολμήσῃ. Διὸ καὶ πάντας ὑμῶν τοὺς οἴκους ἐν οἷς τὰ συνέδρια ταῦτα πληροῦσθ, ἀφαιρεθῆναι προσετάξαμεν, μέχρι τοσοῦτου τῆς φροντίδος ταύτης προχωρούσης, ὡς μὴ ἐν τῇ δημοσίᾳ μόνον, ἀλλὰ μὴδ' ἐν οἰκίᾳ ἰδιωτικῇ, ἢ τόποις τισὶν ἰδιάζουσι τὰ τῆς δεισιδαιμονος ὑμῶν ἀνοίας συστήματα συντρέχειν. Πλὴν ὅσον περ ἴσθι κάλλιον, ὅσοι τῆς ἀληθινῆς καὶ καθαρᾶς ἐπιμελείσθε θρησκείας, εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ἔλθετε, καὶ τῇ ταύτης ἀγιότητι κοινωνεῖτε, δι' ἧς καὶ τῆς ἀληθείας ἐφικέσθαι δυνήσεσθε· κεχωρίσθαι δὲ παντελῶς τῆς τῶν ἡμετέρων καιρῶν εὐκληρίας, ἢ τῆς δειστραμμένης διανοίας ὑμῶν ἀπάτη, λέγω δὲ, ἢ τῶν αἰρετικῶν καὶ σχισματικῶν ἐγκαγῆς τε καὶ ἐξώλης διχόνοια¹⁾). Πρέπει γὰρ τῇ ἡμετέρᾳ μακαριότητι ἧς ἀπολαύομεν σὺν θεῷ, τὸ τοὺς ἐπ' ἑλπίσειν ἀγαθαῖς βιοῦντας, ἀπὸ πάσης αἰτίου πλάνης εἰς τὴν εὐθείαν ὁδὸν, ἀπὸ τοῦ σκότους ἐπὶ τὸ φῶς, ἀπὸ ματαιότητος εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἀπὸ θανάτου πρὸς σωτηρίαν ἄγεσθαι. Ἐπὲρ δὲ τοῦ τῆς θεραπείας ταύτης καὶ ἀναγκασίαν γενέσθαι τὴν ἰσχὺν, προσετάξαμεν, καθὼς προεῖρηται, ἐπὶ πάντα τὰ τῆς δεισιδαιμονίας²⁾ ὑμῶν συνέδρια, πάντων

gen v o ll. Cf. paulo post verba: κήσης ἀπηνείας πλήρη.] — 3) Μακρὰ παρεπιθύμησις. Forte παρεπιθύμησις, id est, negligentia et dissimulatio. [Cf. Euseb. H. E. IX, 9. not. 12.] In codice Fuk. Savil. ac Turnebi ὑπέρθεσις legitur. Paulo post [pro ἐπιστροφείας Steph.] scribo ex codice Fuk. διὰ δημοσίας ἐπιστροφείας.

Cap. LXV. 1) [Διάνοια Steph. διχόνοια MSt. Steph. et probabiliter codd. Val.] — 2) Ἐπὸ πάντα τὰ τῆς δεισιδαιμονίας. Prima vox delenda est, ut supra superflua. In Fuk. Savil. et Turnebi codicibus legitur ἐπὶ πάντα.

φρασί καὶ αἰρετικῶν τῶν εὐαγγελίους, ἀγε· εὐαγγελίους ὀνομαζέον
 οἴκους προσάγει, ἀφαιρεθέντας³⁾ ἀνωταξίης, τῇ καθολικῇ
 ἐκκλησίᾳ χωρὶς τινος ὑπερθέσεως παραδοθῆναι, τοὺς δὲ λοιποὺς
 τόπους τοῖς δημοσίοις προσκερθῆναι, καὶ μηδὲ μίαν ὑμῖν εἰς τὸ
 ἐξῆς τοῦ συναγαγεῖν⁴⁾ εὐμάρειαν περιλεσθῆναι, ὅπως ἐκ τῆς
 ἐρεστώσεως ἡμέρας, ἐν μηδεὶ τόπῳ μήτε δημοσίῳ μήτ' ἰδιω-
 τικῇ, τὰ ἀθέμιτα ὑμῶν συστήματα ἀθροισθῆναι τολμήσῃ.
 Προτιθήτω⁵⁾.”

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Ης'.

“Ὅπως βεβλίων ἀθέμιτων παρ' αὐτοῖς εὐρεθίντων, πολλοὶ τῶν αἰρετικῶν
 εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ὑπέστρεψαν.

Οὕτω μὲν τὰ τῶν ἑτεροδόξων ἐγκρύμματα βασιλικῷ προσ-
 τάγματι διελύοντο, ἠλαύνοντό τε αἱ θήρες, οἳ τε τῆς τούτων
 δυσσεβείας ἑξαρχοί. Τῶν δ' ὑπὸ τούτων ἡπατημένων, οἱ μὲν
 τόθῳ φρονήματι, βασιλικῆς ἀπειλῆς φόβῳ, τὴν ἐκκλησίαν
 ὑπέδυνον, τὸν καιρὸν κατειρωνευόμενοι¹⁾. ἐπεὶ δὲ καὶ διε-
 ρευνᾶσθαι τῶν ἀνδρῶν τὰς βέβλους²⁾ διηγόρευεν ὁ νόμος,

Forte ἐπίπαν τὰ etc. — 3) *Ἀφαιρεθέντας*. Male Christophorus non vertit
diruta. Neque enim Constantinus basilicas haereticorum dirui iubet, sed
 ipsis adimi et ecclesiae catholicae tradi. Similes sunt imperatorum con-
 stitutiones in codice Theodosiano, titulo de haereticis. Porro ab hac
 Constantini lege excepti prius fuerant Novatiani, ut patet ex lege 2.
 eodem titulo. Verum hac ultima Constantini sanctione, una cum ceteris
 haereticis et schismaticis comprehensi sunt. Vide Sozomenum in lib. II.
 cap. 30. [imo c. 32.] ubi rationem affert, cur in hac Constantini lege
 Ariani inter ceteros haereticos nominatim comprehensi non sint. [Cf.
Schmidt Handbuch der christlichen KG. T. II. p. 186 sq. Manso Leben
Constantins p. 123 sq. n.] — 4) *Τοῦ συναγαγεῖν*. Rectius in codice Fuk.
scribitur τοῦ συνάγειν. Nam *συνάγειν* proprium est huius rei vocabulum.
 Latini uno verbo dicunt *colligere*, ut plurimis exemplis probari potest.
 Unde et *collecta* ab iisdem dicta, quae Graecis *συναξίς*. Optatus in
 libro II. ubi de episcopis Donatistarum in urbe Roma loquitur: *Sed quis*
quibusdam Afris urbana placuerat commoratio, et hinc a vobis pro-
fecti videbantur, ipsi petierunt, ut aliquis hinc qui illos colligeret,
mitteretur. Et paulo post: *Non enim grex aut populus appellandi fue-*
runt pauci, qui inter quadraginta et quod excurrit, basilicas, locum,
ubi colligerent, non habebant. — 5) *Τολμήσει, προτιθήτω*. Ultimam
 vocem non intellexit Christophorus, quae legibus et constitutionibus
 principum addi solebat, idque interdum manu ipsorum. Sic in novella
 Theodosii de reddito iure armorum legitur: *Et manu divina. Prope-*
natur amantissimus nostri populo Rom. et ad latus: data VIII. Calend.
Julias Romae Valentino et Anatolio Coes. Vide quae notavi supra
 ad lib. II. cap. 42. huius operis. Recte igitur in codice Regio post vocem
τολμήσει punctum apponitur. In Fuk. exemplari deest verbum *προτιθήτω*.

Cap. LXVI. 1) *Κατειρωνευόμενοι*. In codice Regio scholium ad
 marginem adiectum est huiusmodi: *καθυποκριτόμενοι*. — 2) *Διερυνῆσθαι*

ἡλίκοινα τότε ἀπειρημένους οἱ κακοτεχνίας μετιόντες· οὐ δὴ χάριω, πάντ' ἔπραττον, εἰρωνεῖα τὴν σωτηρίαν πορευόμενοι. Οἱ δὲ, καὶ σὺν ἀληθεῖ τάχα παν λογισμῷ ἠιτομόλουν ἐπὶ τὴν τοῦ κρείττουτος ἐλπίδα³⁾. Τούτων δὲ τὴν διάκρισιν οἱ τῶν ἐκκλησιῶν πρόεδροι σὺν ἀκριβείᾳ ποιούμενοι, τοὺς μὲν ἐπιπλάστως προσιέναι πειρωμένους, μακρὰν παν τοῖς προβάτων κωδίας ἐγκρυπτομένους ἀπέπεμπον, τοὺς δὲ ψυχῇ καθαρᾷ τοῦτο πραττοντας, δοκιμάζοντας χρόνῳ, μετὰ τὴν αὐτάρκη διάπειραν τῷ πλήθει εἰσαγομένων⁴⁾ κατέλεγον. Ταῦτα μὲν οὖν ἐπὶ τῶν δυσφήμων ἑτεροδόξων ἐπράτετο· τοὺς δὲ γε μηδὲν δυσεβές ἐν δογματῶν διδασκαλίᾳ φέροντας, ἄλλως δὲ τῆς κοινῆς ὁμηγύρευς ἀνδρῶν σχισματικῶν αἰτίᾳ διειστώτας, ἀμελλήτως⁵⁾

τὰς βίβλους διαγάρουεν ὁ νόμος. Ergo praeter supradictam epistolam Constantini ad haereticos, alia lex fuit, quae libros haereticorum conquiri et cremari iubebat, aut epistola illa non integra ab Eusebio prolata est. [Cf. Valcs. ad Evagr. H. E. III, 4. p. 336. ed. Reading.] Porro scribendum est ἐπι καὶ διερευνῆσθαι, et mox ἡλίκοινο τ' ἀπειρημένους etc. reiecta codicis Fuk. scriptura, quae nescio quo casu in editionem nostram irrepit. [Steph. Zimm. ἡλίκοινο τ' ἀπειρημένους.] — 3) [Ἐπὶ τὴν τοῦ κρείττουτος ἐλπίδα, i. e. ad ecclesiam catholicam, ut recte observat Stroth. ad h. l. p. 388.] — 4) Τῷ πλήθει εἰσαγομένων. Malim scribere τῷ συναγομένῳ. [Cf. cap. LXV. not. 4.] Nam συνᾶγει proprie dicitur episcopus qui conventum habet, συναγομένοι vero sunt laici qui ad ecclesiam conveniunt. Unde et συναξις conventus est ecclesiasticus. Dionysius Alexandrinus in epistola 5. ad Xystum Papam: τῶν γὰρ συναγομένων ἀδελφῶν πιστὸς νομιζόμενος ἀρχαῖος etc. Male igitur Scaliger, Christophorus et Gruterus emendant συνεισαγομένους. Christophorus quidem adsciticiis vertit, quod nullo modo ferri potest. In codice Fuketii et Savillii [et Ion.] scribitur etiam συνεισαγομένους. [Neque hanc lectionem plane spreverim cum Val., nisi συναγομένων codd. auctoritate firmetur. Cf. Origen. contra Cels. III, 51. χρόνῳ πλεονί τῶν κατ' ἀρχὴν εἰσαγομένων ὄστρον ποτε προσιένται. Euseb. H. E. VI, 42. T. II. p. 265. Athanasius apud Sozom. H. E. II, 30. p. 88. edit. Reading. εἰσαγαγεῖν αὐτὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν — συναγεσθαι.] — 5) Ἀμελλήτως. Omnino scribendum est ἀμελλήτως. Nam schismaticos quidem sine mora receptos esse ait in ecclesiam, haereticos vero post diuturnam poenitentiam. [Δοκιμάζοντας χρόνῳ, ut paulo ante legitur. Hinc ἀμελλήτως pro ἀμελλήτως quod Val. retinuit et Stroth. vertit: „ohne Bedenken“, scribendum duxi. Contra ipse Val. interpretatur: „sine mora.“ Similis est confusio vocis ἀμελλήτι et ἀμελλήτι apud Marin. vit. Procli c. XVII., ubi Boissonad. p. 102. et Iamblich. vit. Pythag. c. XXV. p. 240. ed. Kiessl.] Quippe ecclesia semper benignius et clementius schismaticos excipere solet quam haereticos. Cuius rei illustre exemplum habemus in synodo Nicaena; quae cum Arianos anathemate percussisset, Meletianos leviter castigatos in communionem recepit. Quae sit autem differentia inter haereticos et schismaticos, docet Basilus in prima epistola canonica ad Amphiloichium: ubi haec tria distinguit, αἵρεσιν, σχίσμα, πικρᾶ συναγωγῆν. Schismaticos tamen peiores esse haereticis contendit Chrysostomus in epist. Pauli ad Ephesios homilia 11. Hieronymus in caput ult. epistolae ad Titum: *Inter haeresim, sit, et schisma, hoc interesse arbitramur, quod haeresis perversum dogma habeat, schisma vero propter episcopalem discissionem ab ecclesia pariter se-*

εἰσεδέχοντο. Οἱ δὲ ἀγγελθὼν ὡσπερ ἐξ ἀποικίας⁶⁾ ἐπανιόντες, τὴν αὐτῶν ἀπελάμβανον πατρίδα, καὶ τὴν μητέρα τὴν ἐκκλησίαν ἐπεγίνωσκον, ἧς ἀποπλανηθέντες, χρόνιοι σὺν εὐφροσύνῃ καὶ χαρᾷ τὴν εἰς αὐτὴν ἐπάνοδον ἐποιοῦντο· ἠνοῦτό τε τὰ τοῦ κοινοῦ σώματος μέλη, καὶ ἀρμονίᾳ συνήπτετο μιᾷ, μόνῃ τε ἡ καθολικὴ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησία εἰς ἑαυτὴν συνεστραμμένη διέλαμπε, μηδαμοῦ γῆς αἰρετικοῦ συστήματος μηδὲ σχισματικοῦ λευπομένου· καὶ τούτου δὲ μόνου⁷⁾ τοῦ μεγάλου κατορθώματος, μόνος τῶν πάνποτε τὴν αἰτίαν ὁ τῷ Θεῷ μεμλημένος βασιλεὺς ἐγράφετο.

paret: quod quidem in principio aliqua ex parte intelligi potest diversum. Ceterum nullum schisma non sibi aliquam conjungit haeresim, ut recte ab ecclesia recessisse videatur. [Ut in definienda notione haereses et haeretici, ita in constituenda natura schismatis et schismatici quantopere veteres haesitent et fluctuent, nemo facile ignorat. Vid. Suicer. thes. T. I. p. 124 sqq. T. II. p. 1203. Du Pin de antiqua ecclesiae disciplina dissert. III. p. 257 sqq. p. 265. Rechenberg. appendix tripart. ad libros eccles. Luther. symbol. affixa editioni libror. symbol. Rechenb. p. 204 sqq. p. 208 sqq. Münscher Handbuch der Dogmengeschichte T. III. p. 189 sqq.] — 6) *Ἐξ ἀποικίας.* Improperie ἀποικίαν dixit pro peregrina regione. Quod cum Christophorus non minime animadvertisset, *coloniam* vertit gravi errore. — 7) *Καὶ τούτου δὲ μόνου.* Delenda est vox μόνου quae sensum turbat; nisi μόνον pro singulari et eximio sumas. Porro Christophorus aliter huic locum interpretatus est. Sic enim vertit: *Cuius praeclari facinoris causam imperator deo acceptam retulit.* Neque aliter Musculus. Ego vero has voces τὴν αἰτίαν ἐγράφετο, vel potius ἐπιγράφετο, de Constantino ipso interpretatus sum, id est, *huius facinoris imperator auctor fuit.* Sed et Ioannes Portesius, qui primus hos libros interpretatus est, eodem modo vertit hunc locum. Sic enim habet: *Id vero unicum ab orbe condito factum, homini dei tutela praeclaro, tum acceptum etiam relatum est.* [Neque reapse aliter Stroth. interpretatur: „Von diesem herrlichen Erfolg war der Gott-werthe Kayser durch sein gegebenes Gesetz einzig und allein Ursache.“ Et sane, ut nunc locus legitur, certe longe facilius haec sententia in eo invenitur quam quae a Christophoro et Musculo inventa est. Nihilominus autem haec ipsa haud scio an sola vere Eusebii fuerit quippe qui ubiuis religiosum Constantini sui animum probare student (cf. I, 39, II, 23), et fortasse post βασιλεὺς exciderit Θεῷ, quo scripto totus locus hic est: καὶ τούτου δὲ μόνου τοῦ μεγάλου κατορθώματος, μόνος τῶν πάνποτε τὴν αἰτίαν ὁ τῷ Θεῷ μεμλημένος βασιλεὺς Θεῷ ἐγράφετο, id est, et huius unici ac magni facinoris causam unicus eorum qui tunc vivebant, deo carus imperator deo adscripsit, non sibi suisque viribus. Simul ea quae ex vulgari scriptura prodit, sententia satis languere ne dicam frigere videtur. Nonne enim per se intelligebatur, Constantinum illum κατορθώματος auctorem fuisse eique illum acceptum relatum esse? Cf. Zosim. hist. III, 1, 7. ed. Reitem. ἐπιγράφεσθαι τὸν βασιλῆα ποιῆσαι τὰ αἰετῶς ἐπάρτα, faciet ut imperatori felices illi successus adscribantur.]

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

Λόγος δ.

Τοῦ τετάρτου λόγου τὰ κεφάλαια.

- α'. Ὅπως δωρεαῖς καὶ προκοπαῖς ἀξιομάτων ἔτιμα τοὺς πλείστους.
- β'. Συγχώρησις τοῦ τετάρτου μέρους τῶν κήνσων.
- γ'. Ἐξισώσεις τῶν βεβαρημένων κήνσων.
- δ'. Ὅτι τοῖς ἐν χρηματικαῖς δίκαις ἠτιτηθεῖσιν, αὐτοὺς ἐξ οἰκίων ἐχαρίζετο.
- ε'. Σκωθῶν ὑποταγή, διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν νικηθέντων.
- ς'. Σαυροματῶν ὑποταγή, προφάσει τῆς τῶν δούλων ἐπαναστάσεως.
- ζ'. Βαρβάρων διαφόρων πρεσβῆται, καὶ δωρεαὶ παρ' αὐτοῦ.
- η'. Ὅτι καὶ πρεσβευσαμένῳ τῶν Περσῶν βασιλεῖ, περὶ τῶν ἐκεῖ Χριστιανῶν ἔγραψεν.
- θ'. Κωνσταντίνου αὐγοῦστου πρὸς Σαπώρην τὸν βασιλεῖα Περσῶν, ὁμολογοῦντα εἰς θεὸν καὶ Χριστὸν εὐσεβέστατα.
- ι'. Ὅτι κατὰ εἰδώλων, καὶ περὶ θεοῦ δοξολογίας.
- ια'. Ὅτι κατὰ τυράννων καὶ διωκτῶν, καὶ περὶ Οὐαλεριανοῦ αἰχμαλωτισθέντος.

- ιβ'. "Οτι τῶν μὲν διοικτῶν εἶδε τὰς πτώσεις, εὐθυμῆ δὲ νῦν διὰ τὴν τῶν Χριστιανῶν εἰρήνην.
- ιγ'. Παρακλήσεις ὡστε τοὺς παρ' αὐτῷ Χριστιανοὺς ἀγαπᾶν.
- ιδ'. "Ὅπως Χριστιανοῖς μὲν ἦν εἰρήνη, σπουδῆ τῶν Κωνσταντίνου προσευχῶν.
- ιε'. "Οτι καὶ ἐν νομίμασι καὶ ἐν ἐκδόσῳ αἰς εὐχόμενον ἑαυτὸν ἐχάραττεν.
- ισ'. "Οτι καὶ ἐν εἰδωλείοις εἰκόνας αὐτοῦ θεῖται, νόμος δεκκάλυσεν.
- ιζ'. Ἐν παλατίῳ προσευχαί, καὶ θεῶν γραφῶν ἀναγνώσεις.
- ιη'. Τῆς κυριακῆς τὴν ἡμέραν καὶ παρασκευῆς νομοθεσία τιμᾶν.
- ισθ'. "Ὅπως καὶ τοὺς ἐθνικοὺς στρατιώτας ἐν κυριακαῖς εὐχασθαι προσέταξεν.
- ις'. Εὐχῆς ῥήματα στρατιώταις ὑπὸ Κωνσταντίνου δοθείσης.
- κα'. Ἐν τοῖς τῶν στρατιωτῶν ὄπλοις σημεῖα τοῦ σταυροῦ του σωτήρος.
- κβ'. Σπουδῆ προσευχῆς, καὶ τιμῆ τῆς τοῦ πάσχα ἑορτῆς.
- κγ'. "Ὅπως εἰδωλολατρίαν μὲν ἐκώλυσε, μάρτυρας δὲ καὶ ἑορτὰς ἐτίμα.
- κδ'. "Οτι τῶν ἔξω πραγμάτων ὡσπερ ἐπίσκοπον ἑαυτὸν εἶπεν εἶναι.
- κε'. "Οτι περὶ κολύσεως θυσιῶν καὶ τελετῶν καὶ μονομαχιῶν, καὶ τῶν τοπρῶν ἀκολάσιων τοῦ Νεῖλου.
- κς'. Νόμου τοῦ κατὰ ἀτέκνων ὄντος διόρθωσις, ἔτι δὲ καὶ τοῦ περὶ διαθηκῶν ὁμοίως διόρθωσις.
- κζ'. "Οτι Χριστιανὸν μὲν Ἰουδαίοις μὴ δουλεύειν, τῶν δὲ συνόδων βεβαίους τοὺς ὄρους εἶναι ἐνομοθέτει, καὶ τὰ λοιπὰ.
- κη'. Ἐκκλησίαις δωρεαί, παρθένοις τε καὶ πέννησι διαδόσεις.
- κθ'. Λογογραφίαι καὶ ἐπιδείξεις ὑπὸ Κωνσταντίνου.
- λ'. "Οτι τῶν πλεονεκτῶν ἐνὶ μνημείου μέτρον ὑπέδειξε πρὸς δυσώπησιν.
- λα'. "Οτι διὰ τὴν πλείονα φιλανθρωπίαν ἐχλευάζετο.
- λβ'. Περὶ συγγράμματος Κωνσταντίνου, ὃ πρὸς τὸν τῶν ἁγίων σύλλογον ἔγραψεν.
- λγ'. "Ὅπως τῶν Εὐσεβίου περὶ τοῦ μνήματος τοῦ σωτήρος ἐπιδείξεων ἰστοῦς ἤκουσεν.
- λδ'. "Οτι περὶ τοῦ πάσχα καὶ θεῶν βιβλίων πρὸς Εὐσεβίον ἔγραψεν.

- λε'. Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσέβιον, τὸν τοῦ πάππου λόγον ἐπαινοῦντος.
- λες'. Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσέβιον, περὶ κατασκευῆς βιβλίων θείων.
- λς'. Ὅπως αἱ βιβλαὶ κατασκευάσθησαν.
- λη'. Ὅπως τὸ Γαζάλων ἐμπόριον διὰ τὸν Χριστιανισμόν ἐπολίσθη καὶ Κωνσταντία προσηγορεύθη.
- λθ'. Ὅτι ἐπὶ τῆς Φοινίκης ἐπολίσθη μὲν τις, ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις πόλεσιν εἰδώλων μὲν ἦν καθαιρέσεις, ἐκκλησιῶν δὲ κατασπενναί.
- μ'. Ὅτι ἐν τρισὶ δεκαετηρίσιν τρεῖς υἱοὺς βασιλέως ἀναγορεύσας, τὰ ἔγκαινια τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις μαρτυρίου προὔθετο.
- μα'. Ὅτι διὰ τὰ κατ' Αἴγυπτον ζητήματα, σύνοδον εἰς Τύρον ἐν τῷ μεταξὺ γενέσθαι προσέταξεν.
- μβ'. Κωνσταντίνου πρὸς τὴν ἐν Τύρῳ σύνοδον.
- μγ'. Ὅτι τῶν ἔγκαινίων τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις εἰς τὴν ἑορτήν, ἐκ πασῶν ἐπαρχιῶν ἦσαν ἐπίσκοποι.
- μδ'. Περὶ τῆς διὰ Μαριανοῦ τοῦ Νοταρίου διξιώσεως αὐτῶν, καὶ τῶν εἰς πτωχοὺς δωροδόσεως, καὶ ἀναθημάτων τῆς ἐκκλησίας.
- με'. Τῶν ἐπισκόπων ἐν συνάξεσι προσομιλίας ποικίλας, καὶ Εὐσέβιου τοῦ ταῦτα συγγράψαντος.
- μς'. Ὅτι καὶ τὴν ἐκφρασιν τοῦ μαρτυρίου τοῦ σωτήρος, καὶ τριακονταετηρικὸν εἶπεν ὕστερον ἐπ' αὐτοῦ Κωνσταντίνου.
- μς'. Ὅτι ἡ μὲν ἐν Νικαίᾳ σύνοδος τῆ ἐικοσαετηρίδι, τὰ ἔγκαινια δὲ τὰ ἐν Ἱεροσολύμοις τῆ τριακονταετηρίδι Κωνσταντίνου γέγοναν.
- μη'. Ὅπως τινὸς ἄγαν ἐπαινοῦντος οὐκ ἠέσχετο Κωνσταντῖνος.
- μθ'. Γάμοι Κωνσταντίου υἱοῦ αὐτοῦ καίσαρος.
- ν'. Ἰνδῶν πρεσβεία καὶ δῶρα.
- να'. Ὅπως τοῖς τρισὶν υἱοῖς Κωνσταντῖνος διελὼν τὴν ἀρχὴν, τὰ βασιλικά μετ' εὐσεβείας διηγείτο.
- νβ'. Ὅπως ἀνδρωθέντας αὐτοὺς εἰς εὐσεβείαν ἤγαγεν.
- νγ'. Ὅτι ἀμφὶ τὰ τριακονταδύο ἔτη βασιλεύσας, καὶ ὑπὲρ τὰ ἑξήκοντα ζήσας ἔτη, σῶν εἶχε τὸ σῶμα *).
- νδ'. Περὶ τῶν τῆ ἄγαν αὐτοῦ φιλανθρωπία συγκεχυμένων εἰς ἀπληστίας καὶ ὑποκρίσεις.

*) [Σῶμα dedi cum Steph. Zimm. Contra Val. ὄμμα.]

- ςε'. "Οπως μέχρι τελευταῆς εὐλογοῦράρει Κωνσταντῖνος.
 ςς'. "Οπως ἐπὶ Πέρσας στρατεύων, συμπαράλαβεν ἐπισκόπους,
 καὶ σκηνὴν εἰς σχῆμα τῆς ἐκκλησίας.
 ςζ'. "Οπως Περσῶν πρᾶβείας δεξιόμενος, ἐν τῇ τοῦ πάσχα
 ἑορτῇ συνδιενυκτίρευσε τοῖς ἄλλοις.
 ςη'. Περὶ οἰκοδομῆς τοῦ ἐπικαλουμένου τῶν ἀποστόλων ἐν
 Κωνσταντινουπόλει μαρτυρίου.
 ςθ'. "Ἐκφρασις ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μαρτυρίου.
 ζ'. "Ὅτι ἐν τούτῳ καὶ μνημεῖον εἰς ταφὴν ἑαυτοῦ προσφροδόμησεν.
 ζα'. Ἀνωμαλία σοίματος ἐν Ἐλενοπόλει, καὶ πρᾶστυχαὶ περὶ
 βασιλείματας.
 ζβ'. Κωνσταντίνου πρὸς ἐπισκόπους περὶ μεταδόσεως τοῦ
 λουτροῦ παράκλησις.
 ζγ'. Τὸ λουτρόν λαβὼν, ὅπως ἀνύμνει τὸν θεόν.
 ζδ'. Κωνσταντίνου τελευταῖ ἐν τῇ τῆς πεντηκοστῆς ἑορτῇ,
 μεσημβρίας.
 ζε'. Στρατιωτῶν καὶ ταξιαρχῶν ὄδυρμοί.
 ζς'. Μεταπομιδὴ τοῦ σκηνους ἀπὸ Νικομηθείας ἐν Κωνσταν-
 τινουπόλει ἐν παλατίῳ.
 ζζ'. "Οπως καὶ μετὰ θάνατον ὑπὸ κομήτων καὶ λοιπῶν, κα-
 θὼς καὶ ἐν τῷ ζῆν ἔτιμᾶτο.
 ζη'. "Οπως ἀγούστους εἶναι λοιπὸν τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ, τὸ
 στρατόπεδον ἔκρινεν.
 ζθ'. Ῥώμης ἐπὶ Κωνσταντίνῳ πένθος, καὶ διὰ τῶν εἰκόνων
 τιμὴ μετὰ θάνατον.
 ε'. Καταθέσις τοῦ σκηνώματος ὑπὸ Κωνσταντίνου παιδὸς ἐν
 Κωνσταντινουπόλει.
 σα'. Συναξίς ἐν τῷ καλουμένῳ μαρτυρίῳ τῶν ἀποστόλων, ἐπὶ
 τῇ Κωνσταντίνου τελευταῖ.
 σβ'. Περὶ φοίνικος ἁγίου.
 σγ'. "Οπως ἐν νομίμασιν ὡς εἰς οὐρανὸν ἀνιόντα Κωνσταντῖνον
 ἐνεγράψασον.
 σδ'. "Ὅτι ὁ τιμηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ θεός, δικαίως αὐτὸν ἀντετίμησεν.
 σε'. "Ὅτι τῶν προγενομένων Ῥωμαίων βασιλείων εὐσεβέστερος
 Κωνσταντῖνος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὅπως δωρεαῖς καὶ προκοπαῖς ἀξιομάτων ἐτίμα τοὺς πλείστους.

Τοσαῦτα πράττων βασιλεὺς ἐπ' οἰκοδομῇ καὶ εὐδοξίᾳ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ, πάντα τε πρὸς εὐφημον ἀκοὴν τῆς τοῦ σωτῆρος διδασκαλίας ἐκτελῶν, οὐδὲ τῶν ἐκτὸς κατωλιγῶρει πραγμάτων· καὶ τούτοις δ' ἐπαλλήλους καὶ συνεχεῖς ὁμοῦ πᾶσι τοῖς κατ' ἔθνος οἰκοῦσι, παντοίας διετέλει παρέχων εὐεργεσίας, ὡς μὲν κοινὴν πρὸς ἅπαντας ἐνδεικνύμενος πατρικὴν κηδεμονίαν, ὡς δὲ τῶν αὐτῶ γνωριζομένων ἕκαστον διαφοροῖς τιμῶν ἀξιώμασι, πάντα τε τοῖς πᾶσι μεγαλοψύχῳ διανοίᾳ δωρούμενος· οὐδ' ἦν σκοποῦ διαμαρτεῖν, παρὰ βασιλείως χάριν αἰτοῦντα, οὐδέ τις ἐλπίσας¹⁾ ἀγαθοῦ τυχεῖν, τοῦ προσδοκηθέντος ἡστόχησεν. Ἄλλ' οἱ μὲν χρημάτων, οἱ δὲ κτημάτων περιουσίας ἐτύγγαζον, ἄλλοι ὑπαρχικῶν ἀξιομάτων²⁾, οἱ δὲ συγκλήτου τιμῆς, οἱ δὲ τῶν ὑπάτων, πλείους δ' ἡγεμόνες ἐχρημάτιζον.

Cap. I. 1) [*Ἀντίσας Ion.*] — 2) Ἰπατικῶν ἀξιομάτων. Scribendum procul dubio ὑπαρχικῶν ἀξιομάτων ex libris Christophoroni ac Sav. vel certe ὑπαρχικῶν, ut legitur in Fuk. ac Turnebi. [Ita scribendum duxi. Val. ὑπατικῶν, Zimm. ὑπαρχικῶν. Cf. Euseb. de laudib. Constant. c. III. ὡν πάντων ὁ βασιλεὺς καθηγέται λόγος, οἷά τις μεγάλου βασιλέως ὑπαρχος.] Ἐπαρχοὶ vel ὑπαρχοὶ sunt praefecti praetorio. Et Ἰπαρχοὶ quidem dicuntur, eo quod ceteris rectoribus ac iudicibus antecellant. Ἰπαρχοὶ vero appellantur ex eo quod sub principis ditione constituti ceteris praesint. Itaque parum refert, ἰπαρχος dixeris an ὑπαρχος. Vulgata autem lectio ὑπατικῶν, hic nullo modo ferri potest. Cum enim infra de consulari et senatoria dignitate dicat, superfluum esset de consulatu mentionem hic facere. Nec dici potest, consulares infra intelligi qui provincias regebant. Nam primo emendandum esset τῶν ὑπατικῶν, quae vox paulo ante legitur. Deinde ἡγεμόνων nomine consulares etiam comprehenduntur, adeo ut necesse non sit consulares seorsum recensere. Denique cum omnes hic enumerentur dignitates, non est verisimile praefectos praetorio omissos fuisse, quorum numerum auxit Constantinus, ut testatur Zosimus. Erant autem praefecti praetorio tunc quidem temporis clarissimi tantum, ut docet epistola Constantini quam retulit Eusebius supra; ubi vide quae notavi. [Vid. III, 31. not. 2.] Sed et sub Constantio principe, clarissimi dumtaxat vocabantur praefecti praetorio, ut docet protestatio plebis Alexandrinae, quam refert Athanasius ad calcem epistolae suae ad solitarios: ἀνερχεῖν πάντα ἐπὶ τὴν εὐσέβειαν τοῦ αὐ-

Κομήτων δ' αὖ μὲν³⁾ πρώτου τάγματος ἤξιοῦντο, οἱ δὲ δευτέρου, οἱ δὲ τρίτου· διασημοτάτων δ' αἰσάντως καὶ ἐτέρων πλείστον ἀξιωμάτων⁴⁾ μυρίαὶ ἄλλοι μετέχον· εἰς γὰρ τὸ πλείονος τμηρῶν, διαφόρους ἐπεισοὶ βασιλεὺς ἀξίας⁵⁾.

Κ Β Θ Α Λ Ι Ο Ν Β'.

Συγχωρήσεις τοῦ τετάρτου μέρους τῶν κήσεων.

Πῶς δὲ καὶ τὸ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων εὐθυμῆσθαι παρασκευάζει, σκοπήσειεν ἂν τις ἐξ ἐνὸς βιωφελούς καὶ διὰ πάντων ἐλθόντος, εἰσέτι νῦν γνωριζομένου παραδείγματος. Τῶν κατ' ἔτος εἰσφορῶν τῶν ὑπὲρ τῆς χώρας συντελουμένων, τὴν τετάρτην ἀφελῶν μοῖραν, τοῖς τῶν ἀγρῶν δεσπόταις ἰδωρεῖτο ταύτην, ὡς τῷ λογιζομένῳ τὴν κατ' ἔτος ἀφαιρέσειν, διὰ τετάρτων συμβαίνειν ἐνιαυτῶν ἀνεισφόρους γίνεσθαι τοὺς τῶν καρπῶν οἰκήτορας¹⁾. Ὁ δὲ νόμος κυρωθὲν, κρατήσαν τε καὶ

γούστον, καὶ τὴν ἔξουσιαν τῶν λαμπροτάτων ἐκάρχων. — 3) Κομήτων δ' αὖ μὲν πρώτου τάγματος. De comitibus ordipis primi, itemque ordinis secundi ac tertii passim mentio fit in vetustis inscriptionibus, et in codice. Horum alii erant intra palatium, alii in consistorio, qui postea comites consistoriani dicti sunt: alii erant comites domestici. [Adde Salmas, ad Trebell. Poll. triginta tyrann. c. XI. p. 306 sqq. Manso Leben Constantins des Grossen p. 160 sqq. p. 168. Cf. Vales. et nos ad II, 44. Suicer. thes. T. II. p. 140.] Vetus inscriptio in thesauro Gruteri pag. 406.:

FL. EUGENIO V. C. EXPRAEFECTO PRAET.
CONSULI ORDINARIO DESIGNATO.
MAGISTRO OFFICIORUM OMNIUM.
COMITI DOMESTICO ORDINIS PRIMI etc.

De iidem comitibus domesticis extat alia vetus inscriptio in aedibus Barberinis, quae hic meretur adscribi:

M. NUMMIO. ALBINO. V. C.
QUAESTORI CANDIDATO, PRAETORI. URB.
COMITI. DOMESTICO. ORDINIS. PRIMI.
ET CONSULI. ORDINARIO. ITERUM
NUMMIUS. SECUNDUS. EIUS.

Hic Nummius Albinus consul iterum ac praefectus urbi fuit temporibus Gallieni, ut constat ex fastis, et ex vetere libro de praefectis urbi. Unde colligitur, hanc comitivam dignitatem ordinis primi ac secundi, non a Constantino primum institutam fuisse, ut censuit Cuiacius in notis ad codicem Iustiniani, sed diu ante Constantii tempora usurpatam. [Cf. Manso Leben Constantins p. 128. γ. z.] — 4) [Ἰηλοτων ἄλλων δξωμάτων Ion.] — 5) [Διαφόρους — ἀξίας. Hoc quomodo affirmari de Constantino possit, docuit Manso Leben Constantins p. 125 sqq. p. 130 sq. Cf. Vales. not. 3 extr.]

Cap. II. 1) Τοὺς τῶν καρπῶν οἰκήτορας. Haec locutio ferri non potest. Mihi videntur transposita hic esse vocabula, et hic quidem le-

εἰς τὸν μετέπειτα χρόνον, οὐ τοῖς παροῦσι μόνον, ἀλλὰ καὶ παισὶν αὐτῶν, διαδόχοις τε τοῖς²) τούτων, ἄληστον καὶ διασω-
νίζουσαν παρέχε τῆς βασιλείας χάριν³).

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Γ'.

Ἐξισώσεις τῶν βεβαρημένων κήσεων.

Ἐπεὶ δ' ἱεροὶ τὰς τῶν πρότερον κρατούντων τῆς γῆς κα-
ταμετρῆσεις κατεμήφοντο, βεβαρῆσθαι αὐτῶν τὴν χάραν
κατατιμῶμενοι, πάλιν κἀνταῦθα θεσμῷ δικαιοσύνης ἀνδρας
ἐξισωτάς¹) κατέπεμπε, τοὺς τὸ ἀξίμιον τοῖς δεηθείαις παρέ-
χοντας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ'.

Ὅτι τοῖς ἐν χρηματικαῖς δίκαις ἤττηθείσιν, αὐτοὺς ἐξ οὐ-
πεινῶν ἐχαρίζετο.

Ἄλλοις δικάσας βασιλεὺς, ὡς ἂν μὴ τὸ ληφθῆν παρ' αὐτῶ
μέρος ἦτιον ἀπαλλάττοιο χαίρων τοῦ νενικηκότος, ἔδωκε²)

gendum esse: τοὺς τῶν ἀγρῶν οὐκίτορας. Supra vero scribendum: τοῖς
τῶν καρπῶν διοικόταις. Turnebus ad oram libri sui pro οὐκίτορας emen-
dat κτήτορας. Vel certe scribendum esse ait τῶν χωρῶν οὐκίτορας. — 2)
[Τοῖς decet in Cast.] — 3) [Παρέχε τὴν ἐν ἀνθρώποις χάριν Cast., al.
παρέχε ἐν ἀνθρώποις τὴν βασιλείας χάριν.]

Cap. III. 1) Ἐξισωτάς. Hos Latini vocant peraequatores, de qui-
bus mentio fit in lib. XIV. codicis Theodosiani, titulo de censitoribus,
peraequatoribus et inspectoribus. Fere autem ex senatu ad id munus
eligerantur a principe, qui in provinciis quae se tributorum mole op-
pressas esse querebantur, censum peraequarent. Vetus inscriptio apud
Gruterum pag. 361.:

L. ARADIO VAL. PROCULO V. C.
PRAETORI TUTELARI
LEGATO PRO PRAETORE PROV. NUMIDIAE
PERAEQUATORI CENSUS PROV. GALLICIAE.

Extat etiam oratio nona Gregorii Naz. ad Iulianum peraequatorem, εἰς
ἐξισωτήν Ἰουλιανόν. [Vid. Cassiodorus exercit. ad annall. Baronii XVI.
sect. 6.]

Cap. IV. 1) Ἐδωκε²) νενικηκότος. Transposita hic esse vocabula
nemo non videt, quod frequenter admissum est in his libris. Scribe
igitur meo periculo: ὡς ἂν μὴ τὸ ληφθῆν παρ' αὐτῶ μέρος ἦτιον ἀπαλλάτ-
τοιο χαίρων τοῦ νενικηκότος, ἔδωκε²) etc. In codice Fuk. desunt haec
verba τοῦ νενικηκότος. Turnebus vero ac Savilius ea collocant post vocem
ἀπαλλάττοιο. Idem Savilius ad oram libri sui notavit forte scribendum
esse χαίρων, sublata distinctione post vocem ἀπαλλάττοιο. Quod cum
legissem, magnopere gavisus sum coniecturam meam doctissimi viri iudicio
confirmari. Sed quod ibidem addit Savilius Christophersonum ita legisse

ἔξ οικίων τοῖς νενικημένοις, ἄρτι μὲν κτήματα, ἄρτι δὲ χρήματα²⁾, τοῦ κραζήσαντος δίκην ἐξίσου χαίρειν τὸν ἡττηθέντα παρασκευάτων, ὡς ἂν τῆς αὐτοῦ θίως ἀξιοθέντα· μὴ γὰρ ἐξίνααι ἄλλως τοσοῦτον βασιλεῖ παρασιάντα, κατηγῆ τινα καὶ λυπηρὸν ἀπαλλάτεσθαι. Οὕτω δ' οὖν ἄμφω φαιδροῖς καὶ μειδιῶσι προσώποις ἀνέλυον τῆς δίκης, θαῦμα δ' ἐκράτει τοὺς πάντας τῆς βασιλείας μεγαλονοίας.

Κ Ε Θ Α Λ Ι Ο Ν Ε'.

Σκυθῶν ὑποταγὴ διὰ τοῦ σημείου τοῦ σωτήρος ἡμῶν νικηθέντων.

Τί δέ με χρὴ λόγου³⁾ πάρεργον ποιῆσθαι, ὡς τὰ βάρβαρα φύλα τῆ Ῥωμαίων καθυπέτατεν ἀρχῇ, ὡς τὰ Σκυθῶν καὶ Σαυροματῶν²⁾ γένη μὴ πρότερον δουλεῦειν μεμαθηκότα, πρῶτος αὐτὸς ὑπὸ ζυγόν³⁾ ἤγαγε, δεσπότης ἡγεῖσθαι Ῥωμαίους, καὶ

videri, in hoc certe ei non assentior. Christophorus enim legit *χαίρων* et vertit *libenter*. Ceterum Turnebus hic emendat τὸ *λειφθῆν*, quod placet. [Val. emendationem recepi praeunte Zimm., qui tamen post *νενικημένος* comma omisit. Contra Val. ἀπαλλάττοιστο, *χαίρων* ἰδωρεῖτο τοῦ *νενικημένος*. Sed ipse vertit: „ne forte is qui causa ceciderat, tristior eo secundum quem is dicta erat, abscederet, ex propriis bonis donabat victis“ et eodem modo Stroth.] — 2) [*Ἐξ οικίων — χρήματα*. Quemadmodum ex lib. II. cap. 21. et cap. 39. apparet, Constantinum ab omni iniusta fisci ditandi cupiditate alienum fuisse (vid. *Manso Leben Const.* p. 217 sq.), ita eum adeo saepius ex fisco alios sublevasse aliorumque necessitatibus prospexisse, tum ex h. l. tum ex cap. II. huius lib. cognoscimus. Vid. *Baldwin.* *Constantinus M.* p. 104 sqq. p. 181. p. 202 sqq. Cf. II, 45. p. 116. III, 1. p. 148. *Οἱ μὲν χρημάτων ἦντους — — μεταδόσεις ἐποιεῖτο.*]

Cap. V. 1) *Τί δὲ μέχρι λόγου*. Non dubito quin scribendum sit: *Τί δὲ με χρὴ λόγου πάρεργον ποιῆσθαι*. Qua emendatione nihil certius. Certe in schedis Regiis legitur: *τί δὲ μέχρι*. Savilius ad oram libri sui emendat: *Τί δὲ με τὰ πάρεργα λόγου ποιῆσθαι*. In codice Fek. ac Turnebi hic locus ita legitur: *Τί δὲ δὲ μέχρι λόγου τὰ πάρεργα ποιῆσθαι*. [Val. *Τί δὲ δὲ μέχρι λόγου πάρεργον π.* Zimm. *Τί δὲ με χρὴ πάρεργον π.* Cf. I, 54. 55. IV, 27. de laudib. Constant. c. XI. ext. *τί με δὲ — ἐπεξίνααι τοιμῶν*. Hist. eccl. VIII, 12 init. *Wytttenbach.* epist. crit. p. 141. Recte Val. vertit: „Quid hic (me) necesse est quasi obiter commemorare.“ Stroth.: „*Im Vorbeygehn darf ich wohl anführen.*“] — 2) *Τὰ Σκυθῶν καὶ Σαυροματῶν*. Pro Scythis Gothos dicit Socrates in lib. I. cap. 18. et Sozomenus in lib. I. cap. 8. Certe Graeci scriptores *Σκυθῶν* vocare solent, quos Latini Gothos. Ita Libanius, Themistius, Eunapius, aliique complures. Porro Gothi victi sunt ab exercitu Romano in terris Sarmatarum die 12. Calendas Maii Pacatiano et Hilariano Coss. ut scribitur in fastis Idatii, id est, anno Christi 332. [De bellis cum Gothis et Sauromatis gestis vid. *Gothofredus* ad Philostorg. II, 5. p. 52 sqq. *Gibbon* *Geschichte des R. R.* übersetzt von Schreiter T. IV. p. 178 sqq. p. 180 sqq. *Manso Leben Const.* p. 193 sq.] — 3) [*Ἐπὶ βίαν* Cast.] — 4) *Δασμούς αἱ πρόσθεν ἐτίλλον*

καὶ θέλοντας ἐπαναγκάσασθαι. Σκύθαις μὲν γὰρ καὶ δασμαῦς οἱ πρόσθεν ἐτίλουν ἄρχοντας⁴⁾, Ῥωμαῖοι τε βαρβάρους ἰθαύλευον, αἰσφοραῖς ἐκηλοῖς. Οὐκ ἦν δ' ἄν⁵⁾ οὗτος βασιλεῖ φορητὸς ὁ λόγος, οὐδὲ τῷ νικητῇ⁶⁾ καλὸν ἐνομιζέτο, τὰ ἴσα τοῖς ἐμπροσθεν προσφέρειν τῷ δ' αὐτοῦ ἐπιθαράσῃ σωτήρῃ, τὸ νικητικὸν τρόποσιον καὶ τούτοις ἐπαρταίνας, ἐν ὀλίγῃ καιρῷ πάντα παριστήσατο, ἄρτι μὲν τοὺς ἀφηνεῶντας στρατιωτικῇ εὐφρονίᾳς χειρὶ, ἄρτι δὲ λογικαῖς πρεσβείαις τοὺς λοιποὺς ἡμερώσας, ἐξ ἀνόμου τε καὶ θηριώδους βίου ἐπὶ τὸ λογικὸν καὶ νόμιμον μεθαρμοσάμενος. Οὕτω δ' οὖν Σκύθαι Ῥωμαῖοις ἔγνωσαν ποτε δουλεύειν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ζ'.

Σκυρομάτων ὑποταγή, προφάσει τῆς τῶν δεύλων ἐκαναστάσεως.

Σκυρομάτας δ' αὐτὸς ὁ θεὸς ὑπὸ τοῖς Κωνσταντίνου ποσὶν ἤλαυνεν, ὡδέ πη τοὺς ἄνδρας βαρβαρικῇ φρονήματι γαυρομένους χειρωσάμενος. Σκυθῶν γὰρ αὐτοῖς ἐπανασιάντων, τοὺς οἰκέτας ὤπλιζον οἱ δεσπότες, πρὸς ἄμυναν τῶν πολεμίων· ἐπεὶ δ' ἐκράτουν οἱ δοῦλοι, κατὰ τῶν δεσποτῶν ἤραντο τὰς ἀσπίδας, πάντα τ' ἤλαυνον τῆς οἰκείας⁷⁾. Οἱ δὲ λιμένα σπηγίας οὐκ ἄλλον ἢ μόνον Κωνσταντῖνον εὗραντο· ὁ δ' οἷα σώζειν εἰδὼς, τούτους πάντας ὑπὸ τῇ Ῥωμαίων εἰσεδέχαιο χεῖρῃ, ἐν οὐκείῃς τε κατέλεγε στρατοῖς τοὺς⁸⁾ ἐπιτηδέλους, τοῖς δ' ἄλλοις τῶν πρὸς τὴν ζωὴν ἀναγκαίων εἴνεκα, χώρας εἰς γεωρ-

ἄρχοντας. Idem tradit Socrates in loco supra citato. Sane Iordanes in libro de rebus Geticis agens de Philippo imp. ait Romanos Gothis tributum quotannis solvisse. Sed et Petrus Patricius in excerptis legationum idem testatur de Tullo Menophilo ubi de Carpis scribit. — 5) Οὐκ ἦν δ' ἄν. Lego οὐκ ἦν δ' ἄν· οὗτος etc. ex codice Fuk. Turnebi et schedis Regiis. [Ita Zimm.] — 6) [Τῷ νικητῇ. Respicit Eusebius ad titulum quem Constantinus sibi sumserat, νικητῆς. Vid. II, 19. p. 93.]

Cap. VI. 1) Πάντας τ' ἤλαυνον τῆς οἰκείας. Scribendum ex codice Fuk. τῆς οἰκείας. Porro haec Sarmatarum adversus dominos conspiratio contigit anno Christi 334. In fastis quos Idatianos nuncupavit Iacobus Sirmundus, ita scriptum habetur: *Optato et Paulino. His Coss. Sarmatae servi universa gens dominos suos in Romaniam expulerunt.* Consentit etiam Hieronymus in chronico, qui servos illos Sarmatas limigantes appellat. Nec aliter Amm. Marcellinus. Vide excerpta de gestis Constantini. [Paulo autē δοῦλοι, καὶ κατὰ Cast. Ad rem vid. Manso Leben Constantini p. 196 sq.] — 2) [Κατέλεγε κατ' αὐτοῖς τοὺς Ion. et. mox ὁμολόγουν pro ὁμολογῶν.] — 3) [Ἐπέλεγε remotis uncis Val., dedi cum Zimm.]

γιαὶν διδόμεν· ὡς ἐπὶ καλῆς τῆς συμφορᾶν αὐτοῖς ὀμολογηθῆ
 γεννησθαι, Ῥωμαϊκῆς ἐλευθερίας ἀντὶ βαρβάρου θηριωδίας
 ἀπολαύουσιν. Οὕτω δὴ θεὸς αὐτῶ πατριῶα φύλα βαρβάρων
 ὑπέτατε¹⁾).

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Ζ'.

Βαρβάρων διαφόρων πρεσβύται, καὶ δορυαὶ παρ' αὐτοῦ.

Ζουγκῆς γοῦν ἀπανταχόθεν οἱ διαπρεσβευόμενοι, δῶρα τὰ
 παρ' αὐτοῖς παλυτελῆ διεκόμιζον, ὡς καὶ αὐτοὺς ποτε παρα-
 τυχόντας πρὸ τῆς αὐλείου²⁾ τῶν βασιλείων πυλῶν, στοιχηθὸν
 ἐν ταῖσι περιβλεπτα σχήματα βαρβάρων ἐστῶτα θεάσασθαι· οἷς
 ἐξάλλος μὲν ἢ στολή, διαλλάττων δ' ὁ τῶν σχημάτων τρόπος,
 κόμη τε καὶ κεφαλῆς καὶ γενείου πάμπλου διεστῶσα, βλασσυρά
 θ' ἢ προσαίπων βάρβαρος καὶ καταπληκτικὴ τις ὄψις, σωμα-
 των θ' ἡλικίας ὑπερβάλλοντα μεγέθη· καὶ οἷς μὲν ἐρυθραίνετο
 τὰ πρόσωπα, οἷς δὲ λευκότερα χιόνος ἦν, οἷς δὲ [μίσης³⁾] κρῆ-
 σιως· ἐπεὶ καὶ Βλεμμύων γένη, Ἰνδῶν τε καὶ Αἰθιοπίων, οἱ
 διχθὰ δεδαίτατι ἔσχατοι ἀνδρῶν³⁾, τῇ τῶν εἰρημένων ἐθεωροῦτο

Cap. VII. 1) Πρὸς [πρὸς Reading.] τῆς πύλων. Scribendum est πρὸ
 τῆς αὐλείου, ut scribitur in codice Fuk. et schedis Regiis. Sic Graeci voca-
 bant ianua domus quae intrantibus prima occurrit: eamque limitem esse
 ducebant, quem transgredi indecorum matronis habebatur. Philo in libro
 de specialibus legibus: *Θηλείαις δὲ οἰκουρίαι καὶ Ἰνδῶν μορῆ, παρθένους μὲν
 εἶσω κλεισίδων, τὴν μεσαύλιον ὄρον πεποιημέντας, τελεταίαις δὲ ἴδη γυναικῶν
 τὴν αὐλίον.* Alludit procul dubio Philo ad versus Menandri, quos refert
 Stobaeus cap. 163.:

τοὺς τῆς γαμετῆς ὄρους ὑπερβαίνεις, γύναι,
 διὰ τὴν αὐλίαν· πέρας γὰρ αὐλείου θύρα.
 ἐλευθέρῃ γυναικὶ τενόμισσι οἰκίας,
 τὸ δὲ ἐπιδιαίειν, εἰς τε τὴν ὁδὸν τρέχειν
 ἔτε λοιδορομένην, κυνὸς ἔστ' ἔργον ῥοδῆ.

Eosdem Menandri versus tacite designat Harpocratio in voce αὐλείου. —
 2) [Μίσης Zimm. deletis uncia.] — 3) [Αἰθιοπίων, οἱ — ἀνδρῶν. Vid.
 Homer. Odys. I, 22 sq.:

Αἰθιοπίαις μετεκλαθε τηλόθ' ἰόντας —
 Αἰθιοπίαις, τοὶ διχθὰ δεδαίτατι, ἔσχατοι ἀνδρῶν.

Unde nota sit opinio de duplici Aethiopum in orientem occasumque diffusa
 stirpe quae exprimitur apud Homerum verbis τοὶ διχθὰ δεδαίτατι, ostendit
 Strabo I, p. 58. A. et Plin. H. N. V, 8. Sed Eusebius, ut recte observat
 Stroth. ad h. l., haud dubie eo tantum consilio versum Homeri laudavit,
 ut Aethiopes ex Homeri sententia ἔσχατους ἀνδρῶν esse diceret. Putabant
 enim non minus veteres, Aethiopes habitare in extrema Africae parte *Oceani
 finετή, μάλιστα, γέλεταιque cadentem*, ut loquitur Virgil. Aeneid. IV, 420.
 Cf. interpp. ad Homer. Ibid. I, 423. Nicol. Damascen. p. 150. edit. Orell.
 Wernsdorff: ad Himer. orat. XVII. p. 697 sqq. et Valckenar. ad Herodotum.

ἱστορίᾳ. Ἐν μέρει δὲ τούτων ἕκαστοι, ὡς περὶ ἐν πίνακος γραφῇ⁴⁾, καὶ παρ' αὐτοῖς τιμια βασιλεῖ προσκόμιζον· οἱ μὲν στεφάνους χρυσοῦς, οἱ δ' ἐκ λίθων διαδήματα τιμίων, ἄλλοι ξανθοκόμους, οἱ δὲ χρυσοῦ καὶ ἄνθεισι καθυφασμένους⁵⁾ βαρβαρικῆς στολῆς, οἱ δ' ἵππους, οἱ δ' ἀσπίδας καὶ δόρατα μακρὰ, καὶ βέλη καὶ τόξα, τὴν διὰ τούτων ὑπηρεσίαν τε καὶ συμμαχίαν βουλομένην βασιλεῖ παρέχειν ἐνδεικνύμενοι. Ἄ δὲ παρὰ τῶν κομιζόντων ὑποδεχόμενος καὶ ἐντάτων, ἀντιδίδου τσοσῦτα βασιλεὺς, ὡς ὑφ' ἑνα καιρὸν πλουσιωτέτους ἀποφῆναι τοὺς κομιζομένους⁶⁾, εἴματα δὲ καὶ Ῥωμαϊκοῖς ἀξιώμασι⁷⁾ τοὺς ἐν αὐτοῖς διαφανεστέρους, ὡστ' ἤδη πλείους τὴν ἐνταῦθα στέργειν διακρηβὴν, ἐπανόδου τῆς εἰς τὰ οἰκεία λήθην πεποιημένους.

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Η'.

Ὅτι καὶ πρεσβευσαμένη τῶν Περσῶν βασιλεῖ, περὶ τῶν ἐκεί Χριστιανῶν ἔγραψεν.

Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ Περσῶν βασιλεὺς Κωνσταντίνου γνωρίζεσθαι διὰ πρεσβείας⁸⁾ ἡξίου, δῶρά τε καὶ οὕτος σπονδῶν

III, 20. Verba quae sequuntur, τῇ τῶν εἰρημένων ἱστορίᾳ Eusebiano dicendi generi plane convenientia, recte vertit Val.: „inter illos quos dixi barbaros conspiciabantur.“ — 4) Ὡς περὶ ἐν πίνακος γραφῇ. Supervacua videntur haec verba, nisi forte Eusebius ut rem ipsam clarius exprimere voluit, in gratiam eorum qui id praesentes non viderant. Solebant enim imperatorum imagines ita pingi, ut legati barbarorum eis munera offerrent, aut provinciae aurum tribuerent, ut videre est in notitia imperii Romani. [Vertit Val.: „quemadmodum in tabulis vulgo pingi videmus“ et eodem modo Stroth.] — 5) Ἄνθεισι καθυφασμένους. Barbaricum genus texturae intelligit, cuiusmodi est illud apud Virgilium in libro primo Aeneidos:

Et circum textum croceo velamen acantho.

— 6) [Κομιζοντας Cast.] — 7) Ἐξίματα δὲ καὶ Ῥωμαϊκοῖς ἀξιώμασι. Idem scribit Amm. Marcel inus in lib. XXI. pag. 190. et 195. *Qui nuper, ut primum augendae barbaricae vilitatis auctorem immoderate notaverat Constantinum.* [Cf. Gibbon Geschichte des Verfalls und Untergangs des Römischen Reichs übersetzt von Schreiter T. IV. p. 100 sqq. Manso Leben Constantins p. 236 sq. †)]

Cap. VIII. 1) Διὰ πρεσβείας. De hac legatione Saporis ad Constantinum solus, quod sciam, loquitur Libanius in oratione quae βασιλεὺς inscribitur pag. 119. ubi scribit Saporem Persarum regem, cum bellum Romanis inferre constituisset, ferroque ad eam rem opus haberet, fraudulento usum consilio legatos ad Constantinum misisse, qui illum tanquam dominum adorarent, ferrique maximam copiam ab eo peterent; species quidem, ut barbaros quosdam sibi vicinos armis ulcisceretur, sed revera, ut eo ferro adversus Romanos uteretur. [Cf. Manso Leben Constantins p. 198 sq.]

φολεῶν διεπέμπετο αἴμβολα, ἔπραξε δὲ τὰς συνθήκας κατὰ
 τοῦτῃ βασιλεὺς, ὑπερβολῶς φιλοτιμῶν τὸν τῆς τιμῆς προαφεί-
 μενον νικῶν ταῖς ἀντιδόσεσι. Πυθόμενος γένοι παρὰ τῶ Περ-
 σῶν γίνεαι πληθύνει τὰς τοῦ θεοῦ ἐκκλησίας, λαοὺς τε μυριά-
 δρους ταῖς Χριστοῦ ποίμναις ἐναγγέλιζεσθαι, χαίρων ἐπὶ τῇ
 τούτων ἀκοῇ, οἷά τις κοινὸς τῶν ἀπανταχοῦ κηδεμῶν, κάλιον
 κἀνταῦθα τὴν ὑπὲρ τῶν ἀπάντων εἰσηγε πρόνοιαν.

Κ Ε Θ Α Λ Ι Ο Ν Θ'.

Κωνσταντίνου αὐγούστου πρὸς Σαπύρην τὸν βασιλέα Περσῶν, ὁμολογούντα
 εἰς Θεὸν καὶ Χριστὸν εὐσεβέστατα.

Ἀντίγραφον πρὸς τὸν βασιλέα Περσῶν^ο).

„Τὴν θεῖαν πίστιν φυλάσσων, τοῦ τῆς ἀληθείας φωτὸς
 μεταλαγχάνω, τῷ τῆς ἀληθείας φωτὶ ὀδηγούμενος, τὴν θεῖαν
 πίστιν ἐπιγινώσκω· τοιγάρτοι τούτοις ὡς τὰ πράγματα βεβαωῖ,
 τὴν ἀγιωτάτην θρησκείαν γνωρίζω, διδάσκαλον τῆς ἐπιγνωσεως
 τοῦ ἀγίου θεοῦ ταύτην τὴν λατρείαν ἔχειν ὁμολογῶ· τούτου τοῦ
 θεοῦ τὴν δύναμιν ἔχων σύμμαχον, ἐκ τῶν περσίων τοῦ Ὀκτα-
 νοῦ ἀρξάμενος, πᾶσαν ἐφεξῆς τὴν οἰκουμένην βεβαλοῖς σωτη-
 ρίαις ἔλλπει¹⁾ διήγειρα, ὡς ἅπαντα ὅσα ὑπὸ τοσοῦτοις τυραν-
 νοῖς δεδουλωμένα, ταῖς καθημεριναῖς συμφοραῖς ἐνδύοντα, ἐξί-
 τηλα ἐγγένοι²⁾ [ταῦτα τὴν ἐπὶ τὸ κρείττον δε' ἐμοῦ βελτίωσιν

Cap. IX. *) [Ἀντίγραφον — Περσῶν. Data est haec epistola a. 333. Vid. Holzhausen de fontibus quibus Socrates Sozomenus et Theodoretus, usi sunt p. 49 sq.] — 1) Βεβαλοῖς σωτηρίαις ἔλλπει. Scribendum sine dubio [?] σωτηρίας, quanquam apud Theodoretum in libro I. cap. 25. ea vox deest. Epiphanius tamen scholasticus eam vocem agnoscit, ut docet eius versio in lib. III. historiae tripartitae. [Neque apud Theodoretum Val. σωτηρίας non legit.] — 2) Ἐξίτηλα ἐγγένοι. Hunc locum mutilum esse nemo non videt, quem in Moraei libro eodem plane modo quo in editione Genevensi suppletum inveni: ταῦτα τὴν ἐπὶ τὸ κρείττον δε' ἐμοῦ βελτίωσιν ὀξυσοθαί. Verum quisquis hunc locum ita emendavit, malus profecto coniector fuit atque imperitus. Quis enim unquam ita locutus est: τὴν ἐπὶ τὸ κρείττον βελτίωσιν? Quanto facilius erat ac tutius hanc lacunam supplere ex Theodoretō, apud quem haec epistola Constantini ad Saporem integrior legitur et emendatior? [Apud Theodoret. H. E. I. 25. legitur: ταῦτα προσλαβόντα τὴν τῶν κοινῶν ἰδιαιτων.] Codex tamen Fuk. et Sav. eodem modo suppleunt hanc lacunam quo Genevensis editio. Nec movere nos debet, quod haec locutio barbara est. Nam epistola haec Constantini, primum Latine ab ipso scripta fuerat, deinde in Graecum sermonem conversa est ab imperito interprete. Idem contigit reliquis Constantini epistolis et orationibus. [Verba ταῦτα — ὀξυσοθαί Val. vertit: „velut quibusdam medicinae fomentis restitutas“ et Stroth.]

δέξασθαι]. Τοῦτον τὸν θεὸν ἀθανάτων μνήμη³⁾ τιμῶν ὁμολογῶ, τοῦτον ἀκραιφνῆ καὶ καθαρῇ διαβολῇ ἐν τοῖς⁴⁾ ἀνωτάτω τυγχάνειν ὑπεραυγάζομαι.

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Γ'.

Ὅτι κατὰ εἰδώλων, καὶ περὶ θεοῦ δοξολογίας.

Τοῦτον ἐπικαλοῦμαι γόνυ κλίνας, φεύγων μὲν πᾶν αἶμα βδελυκτὸν, καὶ ὄσμαις ἀηδεῖς καὶ ἀποτροπαίους, πᾶσαν δὲ γεώδη λαμπηδόνα¹⁾ ἐκκλίνας· οἷς ἅπασιν ἡ ἀθέμιτος καὶ ἀρρήτος πλάνη χρωνομένη, πολλοὺς τῶν ἔθνῶν, καὶ ὅλα γένη κατέρ-

„wie durch eine Medizin wieder zu seinen vorigen Lebenskräften gebracht.“ Locum vero esse mutilum, non opus est statuere, modo ὡς ἅπαντα veritas: *quemadmodum omnia, scil. ἕλκωσ δτήκηρα.* — 3) [Ἀθανάτων μνήμητι Cast.] — 4) [Ταῖς pro τοῖς Steph.]

Cap. X. 1) Γεώδη λαμπηδόνα. Christophorus *sacrificiorum flammam* interpretatur, Camerarius *incantationum igniculos*, rectius. Ignes enim nescio qui in mysteriis paganorum, et lux quaedam post tenebras emicabat. Quod arte magica et nescio quibus praestigiis faciebant daemones sacerdotes, ut auctoritatem ac reverentiam sacris suis conciliarent. Apuleius in lib. XI.: *Accessi, inquit, confinium mortis: et calcato Proserpinae limine per omnia vectus elementa remeavi. Nocte media vidi solem candido coruscantem lumine* etc. De hoc ritu locus est elegans Themistii apud Stobaeum cap. 274. qui hic meretur adscribi: τὸ δὲ καθεῖν πάθος οἶον οἱ τελεταῖς μαγάλαις κατοργαζόμενοι· διὸ καὶ ῥῆμα τῷ ῥήματι καὶ ἔργον τῷ ἔργῳ τοῦ τελειῶν καὶ τελειοῦσαι προσέθηκε· πλάναι τὰ πρῶτα καὶ περιδρομαί, καὶ κοπώδεις καὶ διὰ σκότους τινὸς ὑποποιοὶ πυρῆαι καὶ ἀτέλειστοι· εἶτα πρὸ τοῦ τέλους αὐτοῦ τὰ δεῖνὰ πάντα φρίκη καὶ τρόμος καὶ ἰδρῶς καὶ θύμβρος· ἐκ δὲ τούτου φῶς τι θαυμάσιον ἀπηγγίζον, ἢ τόποι καθαροὶ καὶ λευκῶντες ἰδίξαστο, φωνῆς καὶ χορείας καὶ σεμνότητος ἀκουσμάτων ἰερῶν καὶ φαντασμάτων ἁγίων ἔχοντες· ἐν αἷς ὁ παντελής ἤδη καὶ μεμνημένος ἐλευθέρως γιγονῶς, καὶ ἄφρατος περιβῶν, ἐστεφανωμένος ὀργαζέει etc. Locus hic Themistii desumptus est ex libro de immortalitate animae, in quo Themistius animam esse immortalem adstruebat, tum pluribus aliis argumentis, tum eo quod mortem Graeci *τελευτήν* vocant quasi *τελετήν*, id est mysterium. Atque ut haec duo nomina inter se simillima sunt, ita res ipsae illis nominibus designatae miram habent similitudinem. Nam in mysteriis quidem primum vagi errores et circuitus molesti, et pavidi ingressus per loca tenebrosa, et longissima itinera cum lassitudine. Inde antequam ad finem veniatur, cuncta terribilia; tremor, horror et cum stupore admiratio. Ad extremum vero admiranda quaedam lux occurrit, et amoena quaedam loca ac pura, in quibus sacrae voces audiuntur, et divina simulacra visuntur etc. Ad eundem ritum pertinent haec Origenis verba in lib. IV. contra Celsum: *ἔξομοιοὶ ἡμῖς τοῖς ἐν ταῖς Βαχχικαῖς τελεταῖς τὰ φάσματα καὶ τὰ δεινὰ προοισάγουσα.* [Hanc Valesii huius loci expositionem ipse veram puto quamvis V. D. sententiam suam retractans ad Theodoretum, Constantini verba de igne quem Persae colerent, interpretari maluerit. Vertit autem utroque loco πᾶσαν γεώδη λαμπηδόνα Val.: „*omnem terrenum fulgorem*“ et Stroth. hoc loco: „*alles irdische Feuer.*“ Verbis contra praecedentibus αἶμα — ἀποτροπαίους sacrificia significantur, ut iam Stroth.

διψα²⁾), τοῖς κατωτάτω μέρεσι³⁾ παραδοῦσα. Ἄ γὰρ ὁ τῶν ὄλων θεός, προνοία τῶν ἀνθρώπων, δια φιλανθρωπίαν οἰκείαν χρείας ἕνεκα εἰς τοῦμφανές παρήγαγε, ταῦτα πρὸς τὴν ἐκάστου ἐπιθυμίαν ἔλκεσθαι οὐδαμῶς ἀνέχεται, καθαρὰν δὲ μόνην διάνοιαν καὶ ψυχὴν ἀκηλίδωτον παρὰ ἀνθρώπων ἀπαιτεῖ, τὰς τῆς ἀρετῆς καὶ εὐσεβείας πράξεις ἐν τούτῳ σταθμώμενος. Ἐπιεικειάς γὰρ καὶ ἡμερότητας ἔργοις ἀρίσκειται, πρᾶους φιλοῦν, μισῶν τοὺς ταραχώδεις, ἀγαπῶν πίστιν, ἀπιστίαν κολάζων· πᾶσαν μετ' ἀλαστονείας δυναστείαν καταφύγγητος, ὕβριν ὑπερηφάνων τιμωρεῖται⁴⁾. Τοὺς ὑπὸ τύφου ἐπαιρομένους ἐκ βάθρων ἀναιρεῖ, ταπεινόφροσι καὶ ἀνεξικιάκοις τὰ πρὸς αἴλιαν κέρων. Οὕτω καὶ βασιλείαν δικαίαν περὶ πολλοῦ ποιούμενος, τῆς καφ' ἑαυτοῦ ἐπικουρίας κρατύνει, σύνεσιν τε βασιλικὴν τῷ γαληναίῳ τῆς εἰρήνης διαφυλάττει.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Α'.

Ὅτι κατὰ τυράννων καὶ δικυτῶν, καὶ περὶ Οὐαλεριανοῦ
αἰχμαλωτισθέντος.

Ὅ μοι δοκῶ πλανᾶσθαι, ἀδελφέ μου, τοῦτον ἕνα θεὸν ὁμολογῶν πάντων ἀρχηγὸν καὶ κατέρα· ὃν πολλοὶ τῶν τῆδε βασιλευσάντων μακιδῶδες πλάνας ὑπαχθέντες, ἐπεχείρησαν ἀρνήσασθαι· ἀλλ' ἐκείνους μὲν ἅπαντας τοιοῦτον τιμωρὸν τέλος κατανάλωσεν, ὡς πᾶν τὸ μετ' ἐκείνους ἀνθρώπων γένος, τὰς ἐκείνων συμφορὰς ἀντ' ἄλλου παραδείγματος τοῖς παρὰ τούτους¹⁾)

ad h. l. animadvertit.] — 2) Ὅλα γένη κατέψυξε. In codicis Fuk. scriptum inveni κατήρριψε quod magis placet. [Cast. κατέρριψε.] In eodem exemplari legitur πολλὰ τῶν ἰθῶν. [Neque aliter Cast.] — 3) [Τοῖς κατωτάτω μέρεσι i. e. ad ima tartara, ut Val. vertit. Cf. Ephes. IV, 9.] — 4) [Τιμωρῶν Cast.]

Cs p. XL 1) Τοῖς παρὰ τοῖτους. Longe aliter hic locus legitur apud Theodoretum, hoc scilicet modo: ἐπαράτους τοῖς τὰ ὅμοια ζηλοῦσι τίθεσθαι. Optime, meo quidem iudicio. Nec aliter scripserat Constantinus. Omnes, inquit, retro principes qui Christi fidem persecuti sunt, adeo funestus exitus oppressit, ut universum nunc hominum genus principum illorum calamitates pro omni supplicio imprecari soleat iis, qui illos imitari studerint. Quid hoc sensu planius et elegantius? παράδειγμα igitur hoc loco poenam significat, quo sensu ea vox frequenter a Graecis usurpatur, ut notavit Agellius. Porro ἐπαράτους τίθεσθαι τὰς συμφορὰς, eleganter dicitur pro eo quod Latini dicunt imprecari. Sic εὐχὴν θέσθαι dicunt Graeci, ut supra notavi. Epiphanius scholasticus hunc locum ita vertit: Sed illos omnes finis comprehendit exitiorum, ita ut omne genus hominum post eos exurgens, clades illorum pro maledictionis exemplō

τὰ ὅμοια ζηλοῦσαι τίθεισθαι. Τούτων ἐκείνων ἓνα ἡγοῦμαι γεγονέναι, ὃν ὡσπερ τις σκηπτὸς²⁾, ἡ θεία μῆνις τῶν τιδε ἀπελάσασα, τοῖς ὑματέροις μέρεσιν παραδίδωκε, τῆς ἐπ' αὐτῷ³⁾ αἰσχύνης πολυθρύλλητον τὸ παρ' ὑμῖν τρόπαιον ἀποφήναντα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Β'.

Ὅτι τῶν μὲν δικτῶν εἶδε τὰς πτώσεις, εὐθυμεί δὲ σὺν διὰ τῆν τῶν Χριστιανῶν εἰρήνην.

Ἄλλα γὰρ εἰς καλὸν ἐκείνο προκείμενον¹⁾, τὸ ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς αἰῶνι τῆν τῶν τοιούτων τιμωρίαν περιφανῆ δειχθῆναι. ἐπειδὴν γὰρ καὶ αὐτὸς²⁾ τῶν ἐναγχος ἀθεμίτοις προστάγματα τὸν τῷ θεῷ ἀνακείμενον λαὸν ἐκταραξάντων. Διὸ δὴ καὶ πολλῆ χάρις τῷ θεῷ, ὅτι τελεία προνοία πᾶν τὸ ἀνθρώπινον τὸ θεραπεύον τὸν θεῖον νόμον, ἀποδοθείσης αὐτοῖς τῆς εἰρήνης, ἀγάλλεται καὶ γαυριᾷ. Ἐντεῦθεν καὶ ἡμῖν αὐτοῖς πέπεισμα³⁾, ὡς ὅτι κάλλιστα καὶ ἀσφαλέστατα ἔχειν ἅπαντα⁴⁾, ὅποτε διὰ τῆς ἐκείνων καθαρᾶς τε καὶ δοκίμου θρησκείας, ἐκ τῆς περὶ τὸ θεῖον συμφωνίας πάντας εἰς ἑαυτὸν ἀγείρειν ἀξιοῖ.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Γ'.

Παρακλήσεις ὅσπερ τοὺς παρ' αὐτῷ Χριστιανούς ἀγαπᾷ.

Τούτου τοῦ καταλόγου¹⁾ τῶν ἀνθρώπων, λέγω δὴ τῶν Χριστιανῶν, ὧν ὑπὲρ τούτων ὁ πᾶς μοι λόγος, πῶς οἴτε με

proponeere videatur. — 2) [*Ὡσπερ τινὰ σκηπτὸν Ion. male. Cf. Dorville ad Charit. p. 692.*] — 3) *Τῆς ἐπ' αὐτῶν αἰσχύνης.* In historia Theodoretii rectius legitur: τῆς ἐπ' αὐτῷ ἀσχ. π. τὸ παρ' ὑμῖν τρόπαιον ἀποφήναντα. [*Ἐπ' αὐτῷ dedi cum Zimm. Ἐπ' αὐτῶν Val. ἐπ' αὐτῶν Cast. ὑπ' αὐτῶν MSt. Steph.*] Valerianum intelligit, qui a Persis captus, ignobili apud eos servitute consensuit, et privato dedecore triumphum Persarum nobilitavit. Id est, victoriam Persarum de Romanis celeberrimam fecit sua ipsius ignominia. [Cf. Euseb. H. E. VII, 13.] Hic est sensus eius loci, quem nec Epiphanius, nec reliqui interpretes assecuti sunt. In codice Fuk. et Turnebi legitur ἀποφήνασα, non male.

Cap. XII. 1) [*Προκείμενον Steph.*] — 2) [*Τινὲς post αὐτὸς Ion. Zimm.*] — 3) [*Ἡμῖν αὐτοῖς πέπεισμα legitur quoque apud Theodoretum neque vero icti posse, patet cum Val.: „plane mihi persuadeo“ et Stroth.: „bin auch ich selbst davon überzeuge“ sed, si sanum est, interpretandum potius videtur: „nobis ipsis credo, confido.“ Cf. Passow Lexic. sub v. πεῖθω 2. c. e. Sed si non plane barbaram existimari opus est locutionem illam cum Valesio ad Theodoretum, qui cum Sav. scribendum censet πεπίστευται, certe insolentius illud dictum esse apparet, et, nisi fallor, legendum est ἡμῖν αὐτοῖς πέπεισται, nobis ipsis persuasum est.] — 4) [*Ἐκαστα καὶ ἅπαντα Ion.*]*

ἦδεσθαι ἀκούοντα, ὅτι καὶ τῆς Περσίδος τὰ κράτιστα ἐπιπλεῖστον ὡσπερ ἔστι μοι βουλομένῳ, κηκόσμηται. Σοὶ τ' οὖν ὡς ὅτι κάλλιστα, ἐκείνοις θ' ὡσαύτως ὑπάρχοι τὰ κάλλιστα, ὃ, τε σοὶ κἀκείνοις²⁾). Οὕτω γὰρ ἔξεις τὸν τῶν ὄλων δεσπότην πατέρα θεῶν³⁾), ἄλω καὶ εὐμενῇ. Τούτους τοιγαροῦν ἐπειδὴ τοσοῦτος εἶ, σοὶ παρατίθεται, τοῦδ' αὐτοῦς τάτους, ὅτι καὶ εὐσεβεῖα ἐπίσημος εἶ, ἐγγεμίζω⁴⁾), τούτους ἀγάπη ἀρμοδιῶς τῆς σεαυτοῦ φιλανθρωπίας· αὐτῶ⁵⁾ τε γὰρ καὶ ἡμῶν ἀπερίγραπτον δάσεις διὰ τῆς πίστεως τὴν χάριον.“

Cap. XIII. 1) Τούτου τοῦ καταλόγου. Rectius apud Theodoretum legitur τοῦτω τῷ καταλόγῳ. Haec enim referuntur ad verbum κηκόσμηται. Mox scribe ὑπὲρ γὰρ τούτων ex Theodoro ac Nicephoro. [Ita scripsit Zimm. Sed cf. Euseb. H. E. T. III. p. 520.] — 2) Ὁ, τε σοὶ κἀκείνῳ. [Ita Val. et antea ὑπάρχει.] Apud Theodoretum et Nicephorum legitur ὃ ἐστὶ σοὶ κἀκείνοις. In editione Iacobi Sirmondi legitur ὃ τε ἐστὶ etc. Quae verba Epiphanius scholasticus sic Latine vertit: Tu ergo optime gubernaveris, si fueris sicut illi, et habueris commūne quod illi. Ioachimus autem Camerarius qui Theodoretī historiam Latine interpretatus est, ita vertit: Optime igitur tecum, similiterque cum illis optime agitur, quia communiter cum utrisque. Et sic fere Iouanes Langus. Mihi tamen hic sensus non satisfacit. Olim quidem scribendum putabam: ὃ τε σὺ κἀκείνοις, κἀκείνοί σοι. Quam lectionem in versione mea secutus eram. Sed nunc re attentius examinata, Theodoretī ac Nicephori lectionem retinendam censeo, et totum locum sic interpretator: Opto igitur, ut et tuae res quam florentissimae, et illorum perinde sint florentissimae; hoc est, utriusque vestrum ex aequo. Ita sensus est apertissimus, et sequentia egregia convenientes tantum ὑπάρχοι in optativo scribendum erit. Musculus certe legit ὑπάρχοι. Sic enim vertit: Cedat igitur id tibi optime et illis similiter: et tibi inquam et illis. In codice Fuk. legitur ὃ τε σοὶ, sine illa voce κἀκείνῳ. [Similiter vertit Stroth.: „Ich wünsche dir also das höchste Wohlergehen, und ihnen wünsche ich es ebenfalls, dass es ihnen gehe wie dir.“] Scribendum igitur duxi tum ὃ, τε σοὶ κἀκείνοις tum ὑπάρχοι. Zimm. retinuit ὑπάρχοι sed ὃ ἐστὶ σοὶ κἀκείνοις dedit, quod eodem redit quo ὃ, τε σοὶ κἀκείνοις. — 3) Πατέρα θεῶν. In Theodoro ac Nicephoro legitur παῖος, ἄλω τε καὶ εὐμενῇ. Nec aliter legit Epiphanius scholasticus, ut ex versione eius apparet. [Hinc sane facillima est suspicio, pro πατέρα θεῶν scribendum esse παῖος, ut suspicatio est Strothius ad h. l. p. 402. not. 7.: „welche Lesart einem alten Abschreiber zuzuschreiben ist, der das IPAON für zwey abgekürzte Wörter IPA (πατέρα) und ON (θεῶν) gehalten.“ Fortasse tamen πατέρα est sanum, et solum θεῶν insititum.] — 4) [Ἐγγεμίζω Steph.] — 5) [Ἀτῶ Zimm. Similiter ille III, 43. ατῶν — ἐρῶσθαι παρτίουσα ad vocem ατῶν monnit: „Scribe ατῶν.“ Sed cum edd. et codd. in pronominum spiriūbus misere succneut, et vel in veterum Graecorum scriptis talia non sine cautione mutanda sint, in patrum quidem ecclesiasticorum et recentiorum Graecorum libris ατῶν in αὐτοῦ, ατῶ in αὐτῶ etc. nonnisi tum immutandum puto, ubi periculum est, ne illis reventis quaedam existat orationis obscuritas et ad aliam quam par est, personam illa referantur. Vid. Reitz. ad Lucian. T. II. p. 44 sq., qui praeter alia haec scripsit: „Non improbem, si αὐτόν, pro ταυτόν, idque pro σεαυτόν, hic legamus (verba Luciani sunt: αὐτόν ὡς θεῖος); — Sed quia mox sequitur αὐτὸς ἐπινοῆσαι θεῖον, potest et priori loco αὐτόν per ipsum reddi; nec adeo necessario reciprocum requiritur, neque sine neces-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ὅπως Χριστιανοῖς μὲν ἦν εἰρήνη, σκουδῆ τῶν Κωνσταντινου κροσειχῶν.

Οὕτω δὴ λαβὸν τῶν ἀπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἔθνων ὡσπερ ὑφ' ἐνὶ κυβερνήτῃ διευθυνομένων, καὶ τὴν ὑπὸ τῷ θεράποντι τοῦ θεοῦ πολιτείαν¹⁾ ἀσπαζομένων, μηδενὸς μηκέτι παρενοχλοῦντος τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν, ἐν εὐσταθεῖ καὶ ἀταράχῃ βίῃ τὴν ζωὴν διήγον οἱ πάντες. Βασιλεὺς δὲ κρίνας αὐτῷ τὰ μεγάλα συντελεῖν πρὸς τὴν τῶν ὄλων φυλακὴν τὰς τῶν θεοσεβῶν εὐχὰς, ταύτας ἀναγκαιῶς ἐπορίζετο, αὐτὸς θ' ἰκέτης γιγνώμενος τοῦ θεοῦ, τοῖς τῶν ἐκκλησιῶν προέδροις²⁾ τὰς ὑπὲρ αὐτῷ λιτὰς ποιεῖσθαι ἐνεκελεύετο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ὅτι καὶ ἐν νομίμασι καὶ ἐν εἰκόσιν, ὡς εὐχόμενον ἑαυτὸν ἐχάραττεν.

Ὅση δ' αὐτοῦ τῇ ψυχῇ πίστεως ἐνθέου¹⁾ ὑπεστήρικτο δύναμις, μάθοι ἂν τις καὶ ἐκ τούτου λογιζόμενος, ὡς ἐν τοῖς

sitate talia semper mutanda duxi. Reverend. *Bengelius* in praefat. Edit. minor. N. T. se αὐτὸς et αὐτοῦ saepe pro αὐτοῦ studio reliquisse, ait, et αὐτοῦ reciprocum saepe esse, quod ut non ubique concedo, — — ita propter permulta exempla non audeo ubique negare, nec dicere, omnia mutanda esse, quae is in membranis, et quae nos in praeis Editt. invenimus: — — Diligentiss. in investigandis Codd. *Grabius*, etiam in Edit. Vet. Test. studio saepe αὐτοῦ pro αὐτοῦ dedit, ut *Exod.* IX. 33. — X. 22. Item *Amos* c. II. 7. — — Ut sexcenta alia omittam, ex quibus pateret, illam — — rarius adspiratione uti. Ubi vero ad perspicuitatem sensus interest; ibi ego mutare non vereretur, memor quam facile in spiritibus aberratur ubique⁴ etc. Cf. idem *Reitz.* l. l. p. 81., ubi: „Etsi αὐτὸν, inquit, hic vertitur *es*; tamen non adeo opus est, in αὐτὸν mutari. Non magis inquam, quam apud *Thucyd.* IV. 108. p. 301. λέγοντος, ὡς αὐτῷ ἐπὶ *Νίσαιον* τῇ ἑαυτοῦ μόνου στρατῷ οὐκ ἐθελήσαν οἱ Ἀθηναῖοι συμβαλεῖν. — — Vides tam αὐτῷ quam ἑαυτοῦ per *secum* et *suum* recte reddi“ etc. Add. *Euseb.* H. E. VI. 48. T. II. p. 286. V. C. III, 48. ubi pro τῆς αὐτοῦ πόλεως *Steph.* ε. αὐτοῦ π. IV, 14.]

Cap. XIV. 1) Τὴν πολιτείαν. Christianam religionem intelligo, quam omnes propemodum gentes tunc temporis amplexae sunt, abiecto patriae superstitionis errore. — 2) Τοῖς τῶν ἐκκλησιῶν προέδροις. Scribe τοῖς τε τῶν ἐκκλησιῶν π. Nisi malis scribere ἐνεκελεύετο, ut legitur in codice *Fak. Sav.* et *Turnebi.* [Cast. Zimm. Contra Val. ἐγκληυόμενος.]

Cap. XV. 1) Πίστεως ἐνθέου. Anastasius bibliothecarius in versione septimae synodi, ubicumque vox ἐνθεος occurrit in Graeco, *deificum* in-

χρυσοῖς νομίμασι τὴν αὐτοῦ αὐτὸς εἰκόνα ὡς γράφεισθαι δι-
τύπου, ὡς ἄνω βλέπειν δοκεῖν ἀνατεταμένους²) πρὸς θεόν, τρό-
πον εὐχομένου. Τοῦτου μὲν οὖν τὰ ἐκτυπώματα καθ' ὅλης τῆς
Ῥωμαίων διέτρεχεν οἰκουμένης· ἐν αὐτοῖς δὲ βασιλείοις κατὰ
τινας πύλας³) ἐν ταῖς εἰς τὸ μετέωρον τῶν προπύλων ἀνακει-
μέναις εἰκόσιν, ἑατῶς ὄρθιος ἐγράφετο, ἄνω μὲν εἰς οὐρανὸν
ἐμβλέπων, τὸ χεῖρε δ' ἐκτεταμένους⁴) εὐχομένου σχήματι.

interpretatur. Sic *deificos libros* Latini vocabant codices sacrae scripturae; ut legitur in gestis purgationis Caeciliani. — 2) [*Ἀνατεταμένους* Ion. Zimm.] — 3) *Κατὰ τινὰς πύλας*. In codice Fuk. ac Turnebi et in schedis Regiis legitur *κατὰ τινὰς πόλεις*, longe rectius, ut equidem censeo. Ait enim Eusebius, non in omnibus, sed in quarundam urbium palatiis Constantinum ita depictum fuisse. — 4) *Τὸ χεῖρε δὲ ἐκτεταμένους*. Quisquis fuit interpretes huius libri, parum attente hunc locum vertit, hoc modo: *Et precantis forma manus sursum tollens*, cum vertere debuisset: *manibus expansis, ut precantes salent*. Christiani enim inter precandum manus expandere solebant, ut crucis similitudinem hoc modo adumbrarent. Allevabant quidem manus Christiani, dum preces funderent. Sed hoc non erat proprium Christianorum, quippe cum gentiles idem facerent, ut testatur Virgilius dum ait:

Et geminas tollens ad sidera palmas.

Mud vero peculiare fuit Christianis, manus in crucis formam expandere. Tertullianus in lib. de oratione cap. XI.: *Nos vero non attollimus tantum, sed etiam expandimus, et dominica passione modulamur*. Idem in apologetico cap. XXX. [Cf. Tertull. de orat. c. XXIII.: „Sed et aves nunc exurgentes eriguntur ad coelum et alarum erucem pro manibus extendunt, et dicunt aliquid, quod oratio videatur.“ Lipsius de cruce I, 9. Petavii dogmatt. theoll. XV, 9, 10. Manso Leben Constantins p. 322. Augusti Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archaeologie T.V. p. 12*). p. 397. T. III. p. 299. De nummis quos cum Constantini effigie excusos esse tradit Eusebius h. I. et IV, 73., Manso l. l. p. 323. haec scripsit: „Eine ähnliche Bewandniss hat es mit den Münzen, die ihn (Constantin) in der Stellung eines Bethenden zeigen, wie mit denen, die sich auf seine Aufnahme in den Himmel der Christen beziehen sollen. In dem erstern erkennt man (vid. Eckhel. doctr. veter. nummorum Vol. VIII. p. 80.) ganz richtig eine Nachahmung Alexanders des Grossen, der ebenfalls auf Münzen mit zurückgeworfenem Haupte erscheint, und, wie schon andere bemerkt haben, von Constantin gern zum Muster genommen wurde. In den Münzen der zweyten Gattung aber kann die Hand aus den Wolken nichts entscheiden, da die Vergötterung der Heiden auf dieselbe Weise versinnbildet wurde.“ Sed quamvis concedam quod affirmat Manso l. l. p. 322 sq., falsum esse quod refert Sozomenus H. E. I, 8. (cf. Euseb. V. C. III, 3.), Constantinum nummos excudi iussisse non solum cum sua ipsius imagine sed etiam cum signo crucis, et quamvis non impugnem quae V. D. de altero nummorum genere IV, 73. ab Eusebio commemorato scripsit, tamen in iis nummis quorum hoc loco quem praeter manibus habemus, mentionem fecit Eusebius, Constantini imaginem expressam fuisse, manus eius in crucis formam expansas, non maiori iure negari posse putaverim quam quo quis omnia reliqua quae de vi quam crucis signum in Constantinum exercuerit, Eusebius refert, reicienda esse existimaturus sit. Cf. Excurs. I. extr. Balduin. Constantinus M. p. 126 sq. Holzhausen. de fontibus quibus Socrates Sozom. ac Theodoret. usi sunt p. 74. not.]

ΚΒΘΑΛΑΙΟΝ Ις'.

Ὅτι καὶ ἐν εἰδωλεῖσι εἰκόνας αὐτοῦ θεῖνας, νόμῳ
διεκώλυσεν.

Ἦδε μὲν οὖν αὐτὸς ἑαυτὸν καὶ ταῖς γραφαῖς εὐχόμενον
ἀνιστόρει· νόμῳ δ' ἀπιέργεν¹⁾ εἰκόνας αὐτοῦ εἰδῶλων ἐν ναοῖς
ἀνατίθεσθαι, ὡς μὴδὲ μέχρι σκιαγραφίας τῇ πλάνῃ τῶν ἀπει-
ρημένων μολύνοιο [ἢ γραφῇ]²⁾.

ΚΒΘΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ἐν παλατίῳ προσευχαί, καὶ θεῶν γραφῶν
ἀναγνώσεις.

Σκέπαιτο δ' ἂν τις τὰ τούτων σεμνότερα, διαγνοὺς ὡς
ἐν αὐτοῖς τοῖς βασιλεῖσι ἐκκλησίας θεοῦ τρόπον¹⁾ διέθετο²⁾,

Cap. XVI. 1) Νόμῳ δ' ἀπιέργεν. At Socrates in lib. I. cap. 18. contrarium scribit his verbis: καὶ πανεὶ μὲν τὰ μονομάχια, εἰκόνας δὲ τὰς ἰδίας ἐν τοῖς ναοῖς ἐνατίθετο. Verum non immerito quis suspicetur corruptum esse hunc Socratis locum. Recenset enim illic Socrates cuncta, quae ad extinguendam gentilium superstitionem a Constantino excogitata sunt. Inter quae ait Constantinum, imagines suas ac statuas in deorum templis posuisse. Atqui eo facto non exstinguebatur superstitio gentilium, sed augebatur aut mutabatur. Imperatorem enim dei loco adoratori erant gentiles. Quamobrem Socratis locus emendandus est ex Eusebio in hunc modum: εἰκόνας δὲ τὰς ἰδίας ἐν τοῖς ναοῖς ἀπιέργεν ἀνατίθεσθαι. [Cf. Schröckh christliche KG. T. V. p. 109.] — 2) Μολύνοιο ἢ γραφῇ. Delenda puto haec verba ἢ γραφῇ, quippe quae sensum turbant. His enim expunctis sensus est planissimus. [Nihil videtur probabilis. Vox enim γραφῇ adscripta videtur ab iis qui non satis intelligerent quomodo Constantinus dici possit voluisse μολύνεσθαι μὴδὲ μέχρι σκιαγραφίας et potius scribendum fuisse putarent ὡς μὴδὲ μολύνοιο τῇ πλάνῃ τῶν ἀπειρημένων ἢ γραφῇ i. e. ἢ εἰκόν. Itaque uncis certe sepsi cum Zimm. ἢ γραφῇ. Rectius autem vertit Strothius: „damit er auch nicht einmal in der blossen Zeichnung seines Gemäldes mit dem Irrthum der Abscheulichen befleckt würde“, quam Val.: „ne forte errore vitiae superstitionis, vel inani specie tenus inquinaretur.“ An forte putavit V. D., illud μέχρι σκιαγραφίας convenire nostro: „im entferntesten, im geringsten“?]

Cap. XVII. 1) Ἐκκλησίας θεοῦ τρόπον. Sozomenus in lib. I. cap. 7. de Constantino imp. ita scribit: καὶ ἐν τοῖς βασιλεῖσι σὺντήριον οἶκον κτισσεύσασ. Apparet Sozomenum id ex Eusebio nostro, uti solet, hausisse. Sed Eusebius non dicit Constantinum in palatio ecclesiam aedificasse. Hoc tantum dicit, illum ecclesiae quandam speciem in palatio instituisse. Vide panegyricum Eusebii in tricennialibus Constantini pag. 628, ubi sententiam nostram aperte confirmat. [Add. Zorn, histor. eucharist. infantium XVII, 8. p. 217 sq.: „Sunt quidem nonnulli, qui ex Eusebio colligunt Sacramenta in domesticis Constantini nondum baptizati Sacris administrata fuisse, deque iis Constantinum participasse: at illis, qui ita sentiunt, in

σπουδῇ ἐξάρχων αὐτὸς τῶν ἔνδον ἐκκλησιαζομένων· μετὰ χεῖρας γένοι λαμβάνων τὰς βίβλους, τῇ τῶν θεοπνευστων λογίων θεωρίᾳ προσανείχε³⁾ τὸν νοῦν· εἴτ' εὐχὰς ἐνθίστους σὺν τοῖς τὸν βασιλεῖον οἶκον πληροῦσιν⁴⁾ ἀπεθίδου.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Η'.

Τῆς κυριακῆς τὴν ἡμέραν καὶ παρασκευῆς νομοθεσίᾳ τιμᾶν.

Καὶ ἡμέραν δ' ¹⁾ εὐχῶν ἠγεισθαι καταίλληλον, τὴν κυρίαν ἀληθῶς καὶ πρώτην ὄντως κυριακὴν τε καὶ σωτήριον, διετύπου· διάκονοι δ' αὐτῷ καὶ ὑπηρεταὶ θεῷ καθιερωμένοι, βλου τε σεμνότητι καὶ ἀρειῇ πάσῃ κόσμιοι ἄνδρες, φύλακες τοῦ παντὸς οἴκου²⁾ καθίστανται· δορυφόροι τε πιστοὶ σωματεφύλακες, τρόποις εὐνοίας [καὶ] πίστει καθωπλισμένοι, βασιλέα

hanc sententiam respondet Daniel Papebrochius (Tom. V. Actor. Sanctor. die Maii XXI. cap. II. de Constantino M. num. 14. p. 16. cf. *Tentzel. exercit. selectt. P. II. p. 317 sq.*): expendi accurate capita Eusebii quae allegantur, omnia, et ex omnibus aliud nihil potui conficere, quam quod pius Imperator, qui militibus nondum initiatis forinam comprecationis communis praescripserat, ad quam diebus dominicis convenire deberent in patentes suburbiorum campos (cf. cap. XVIII.), idem in suo palatio — — instruxerit ἐκκλησίας θεοῦ τρέφον formam aliquam ecclesiae Dei: ibi (ut dicitur cap. 22.) stans quotidie temporibus solus cum deo agebat οἷα τις μέτοχος ἱερῶν ὀργάνων velut aliquis qui divinorum mysteriorum revera particeps fieret. — — Ibi ergo celebritatem Paschae agebat, eo quo sequenti capite narratur modo: nusquam autem invenire est verbum, quo ad sacros ecclesiarum conventus — — ingressisse se intelligatur.⁴ Cf. annot. ad IV, 62. Socrat. H. E. VII, 22. I. G. Walch. diss. de ecclesiis domesticis Christianorum p. 41 sq. len. 1752. Fabricii diss. de ecclesiis domesticis §. XVIII. E. F. Wernsdorf. de Constantini M. religione paschali p. 10 sq. p. 16.] — 2) [Λειτουργοὶ Ἰον.] — 3) [Προσανεῖλα Cast.] — 4) Τοῖς τὸν βασιλεῖον οἶκον πληροῦσιν. Vox ambigua est βασιλεῖος οἶκος, quae et ecclesiam et palatium significat. Ac videtur Eusebius de industria in huius vocis ambiguitate lusisse, eo quod Constantini palatium simile esset ecclesiae. Et quos hic vocat: τοὺς τὸν βασιλεῖον οἶκον πληροῦντας, supra vocavit τοὺς ἔνδον ἐκκλησιαζομένους.

Cap. XVIII. 1) [Δι' εὐχῶν Cast. Zimm. Sed difficilior est nostra lectio eademque invenitur in panegyric. c. IX. Recte vertit Val.: „*Diem vero precationibus congruum haberi constituit*“ et Stroth.: „*Auch verordnete er, dass — zu dem zum Gebet bestimmten Tag angenommen werden sollte.*“] — 2) Φύλακες τοῦ παντὸς οἴκου. Interpres Sozomeni sententiam secutus ecclesiam intellexit, cui non assentior. Nam Eusebius ipse in panegyrico pag. 628. ubi haec ad verbum leguntur, nihil de ecclesia dicit. Sensus igitur huius loci est, Constantinum ministris ac famulis dei et sacerdotibus curam et custodiam totius palatii sui commisisse, ita ut sacerdotes essent quasi quidam Maiores domus, aut

διδάσκαλον εὐσεβῶν ἐδιδάσκοντο³) τρόπων, τιμῶντες οὐχ ἦτιον καὶ αὐτοὶ τὴν σωτήριον καὶ κυριακὴν ἡμέραν, εὐχὰς τε ἐν αὐταῖς⁴) συντελοῦντες τὰς βασιλεῖ φίλας. Ταῦτὸν δὲ πράττειν καὶ πάντας ἐνήγεν ἀνθρώπους ὁ μακάριος, ὡσπερ εὐχὴν ταύτην πεποιημένος, ἡρέμα σύμπαντας ἀνθρώπους θεοσεβεῖς ἀπεργάσασθαι. Διὸ τοῖς ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν πολιτευομένοις ἅπασε, σχολὴν ἄγειν ταῖς ἐπωνύμοις τοῦ σωτήρος ἡμέραις ἐνουθέτεε, ὁμοίως δὲ καὶ τὰς τοῦ σαββάτου τιμῶν⁵)· μνήμη

quos Romani *Curas palatii* vocabant. [Cf. II, 4. not. 2.] — 3) *Διδάσκαλον εὐσεβῶν ἐδιδάσκοντο*. Scribendum puto *ἐπιγράφοντο*. Nam excusa lectio ferri non potest. Atque ita in panegyrico pag. 628. [Lectio vulgata haud scio an nihilominus ferri possit, si Eusebium ut saepissime, lusum verborum quaesivisse velimus statuere, hoc modo: protectores et stipatores fidi — imperatorem pietatis doctorem esse docebant, id est, imperatorem esse pietatis ipsorum doctorem aliis profitebantur et indicabant. Cf. II, 19. not.] — 4) [*Ἐν αὐτῇ* Ion. Zimm.] — 5) *Καὶ τὰς τοῦ σαββάτου τιμῶν*. Scribendum est procul dubio τὰς πρὸ τοῦ σαββάτου. Atque ita apparet legisse eum qui titulos horum capitum composuit. Sed et Sozomenus in libro primo capite 7. [imo cap. 8.] id ipsum confirmat, dum scribit: τὴν δὲ κυριακὴν καλουμένην ἡμέραν, ἢ Ἐβραῖοι πρῶτην τῆς ἑβδομάδος ὀνομάζουσαν, Ἕλληνες δὲ ἡλίω ἀνατιθέμεναι, καὶ τὴν πρὸ τῆς ἑβδομῆς, ἐνομοθέτησε δικαστηρίων καὶ τῶν ἄλλων σχολὴν ἄγειν πάντας, καὶ ἐν εὐχαῖς καὶ λιταῖς τὸ θεῖον θεραπεύειν. Id est, die autem dominico quem Hebraei primum sabbati, gentiles vero diem solis appellant; item sexta feria, cunctos a iudiciis aliisque operibus feriari praecepit, et precibus ac supplicationibus deum venerari. In his Sozomeni verbis nonnihil difficultatis occurrit, quod quidem spectat ad diem Veneris. Vix enim mihi persuadere possum, Constantinum praecepisse, ut eo die a iudiciis abstinerent. Certe Eusebius id non dicit de Veneris die, sed tantum de die dominico. Extat Constantini lex in codice Theodosiano, titulo de feriis, in qua dies tantum dominicus excipitur. Itaque id de suo admensus est Sozomenus. Qui cum sua aetate id observari videret Constantinopoli (fuit enim advocatus in ea urbe, una cum Aquilino quodam, ut ipse scribit in lib. II.), Constantinum eius rei auctorem fuisse credidit. [Cum Valesius ipse profiteatur, quae Sozomenus de die Veneris refert, esse improbabilia, non video, quomodo nihilominus loco illo Sozomeni uti potuerit V. D. ad stabiliendam lectionem τὰς πρὸ τοῦ σαββάτου et quomodo eum sequens Strothius vertere: „die Tage vor dem Sabbath“ ac scribere potuerit ad h. l. p. 405 sq. not. 8. „D. i. die Freytag. Ich bin übrighens Christophersons Lesart gefolgt τὰς πρὸ τοῦ σαββάτου, weil der Verfasser der Ueberschrift eben so gelesen zu haben scheint, und Sozomenus B. I. Kap. 7. diese Lesart bestätigt — Auch De Valois hat dieser Lesart seinen Beyfall gegeben.“ Cf. Reading. ad l. l. Sozomeni. Imo lectio illa non magis Sozomeni auctoritate defendi potest quam illius qui capitis titulum confecit ac Chronici de Constantino M. (cf. *Suicer. Thes. T. II. p. 185. 3. Matthaei Chrysost. homill. Vol. II. p. 83.*) referentis: Τὴν δὲ παρασκευὴν, καὶ τὴν κυριακὴν τιμῶσθαι προσέταξε, τὴν μὲν διὰ τὸν σταυρὸν τοῦ κυρίου, τὴν δὲ διὰ τὴν ἀνάστασιν. Vid. *Balduin. Constantinus M. p. 167 sq.*: „Quod de die sexto, quem Veneri ascribere solemus, scribit (Sozomenus), additiciu videtur. Nam neque ulla eius in Constantini lege (l. III. C. de feriis) mentio est: neque temere cumulandae feriae sunt: — Quibus autem studiis Constantinum ait Sozomenus voluisse eum diem, quo alioqui ab aliis negociis ocium et quies est,

ἔνεκά μοι δοκεῖν τῶν ἐν ταύταις τῷ κοινῷ σωτηρίῳ πεπραχθῶσι μνημονευομένων. Τὴν δὲ γε σωτηρίον ἡμέραν, ἣν καὶ φωτὸς εἶναι καὶ ἡλλου ἐπώνυμον⁶) συμβαίνει, τὰ στρατιωτικὰ πάντα διὰ σπουδῆς τιμῶν διδάσκων, τοῖς μὲν τῆς ἐνθεοῦ μετέχουσι πίστεως, ἀκωλύτως τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ καρτερεῖν μετεδίδου σχολῆς⁷), ἐφ' ᾧ τὰς εὐχὰς, μηθενὸς αὐτοῖς ἐμποδῶν γιγνομένου; συντελεῖν.

Κ Ε Φ Α Δ Α Ι Ο Ν Ι Θ'.

Ὅπως καὶ τοὺς ἐθνικοὺς στρατιώτας, ἐν κυριακαῖς εὐχεσθαι προσέτιξε.

Τοῖς καὶ μήπω τοῦ θεοῦ λόγου μετασχοῦσιν, ἐν δευτέρῳ νόμῳ διεκελεύετο¹), τὰς κυριακὰς ἡμέρας²) ἐν προαστείοις ἐπὶ καθαροῦ προῖεναι πεδίου³), κἀνταῦθα μεμελετημένην εὐχὴν

occupari, libenter equidem audio et accipio. Sed opera tamen rustica, in quibus vel mora vel procrastinatio magnum haberet periculum, prudenter excipi, Reipublicae intererat: et salva religione fieri potuit etc. Cf. *Suicer*. l. I. p. 184 sqq. *Schröckh* christliche KG. T. V. p. 100 sqq. *Stäudlin* Geschichte der Sittenlehre Jesu T. III. p. 392. *Manso* Leben Constantins p. 95 sq. f. *Schmidt* Handbuch der christlichen KG. T. III. p. 338 sq. *Augusti* Denkwürdigkeiten T. II. p. 129 sq., quo loco vereor ne res diversas miscuerit V. D., T. III. p. 354 sq. p. 357. Sed sana sunt omnia, si verba illa τὰς τοῦ σαββάτου de sabbato *Christianorum*, i. e. de ipso die dominico interpretari velimus, ut ex loquendi usu videmur ea posse interpretari (cf. *Suicer*. l. I. T. II. p. 919. 3.), contra praecedentia τὰς ἐπώνυμοις τοῦ σωτήρος ἡμέρας de diebus festis omnibus solennioribus quae in memoriam Christi et rerum ab eo gestarum celebrari solebant et Constantinus voluerit celebrari, ut de festo paschali etc. Atque haec interpretatio egregie confirmari videtur sequentibus: μνήμης ἔνεκά μοι δοκεῖν ἐν ταύταις τῷ κοινῷ σωτηρίῳ πεπραχθῶσι μνημονευομένων, a quibus statim disingitur dies dominica verbis: τὴν δὲ γε σωτηρίον ἡμέραν ἣν καὶ φωτὸς εἶναι καὶ ἡλλου ἐπώνυμον συμβαίνει κ. τ. λ. Fortasse autem non temere conicias post τοῦ σαββάτου excidisse ἡμῶν, quo scripto verba illa quin de die dominica interpretanda sint, nullus plane relinqueretur dubitandi locus. — 6) [Φωτὸς καὶ ἡλλου ἐπώνυμον. Vid. *Valesius* ad Euseb. de laudibus Constantini cap. IX. *Suicer*. Thes. T. II. p. 184 sqq. *Böhmer*. XII. dissert. iur. eccles. diss. I. §. XVII. p. 26 sqq. ed. II. *Augusti* Denkwürdigkeiten T. III. p. 128. T. IV. p. 159. p. 164. VI. Cf. *Sedul. carm.* V, 315 sqq. p. 92. ed. *Cellar.*] — 7) [Ἀκωλύτως — σχολῆς. Vid. *Böhmer*. XII. dissert. iur. eccl. diss. I. §. XIX. p. 29 sqq.]

Cap. XIX. 1) [*Διεκελεύετο*. Vid. *Planck* Geschichte der christlich-kirchlichen Gesellschafts-Verfassung Tom. I. p. 456.] — 2) Τὰς κυριακὰς ἡμέρας. Scribendum est τὰς κυριακὰς ἡμέρας, vel certe κατὰ τὰς κυριακὰς ἡμέρας. — 3) Ἐπὶ καθαροῦ πεδίου. Campum purum dicit, in quo nullae arae, nulla essent sepulcra. [Maxime autem tenendum est, eos qui ἐπὶ καθαροῦ πεδίου congregari iubentur, sub divo congregari iuberi cogitandos esse, sive illo ipso loco ubi versantur, aliae res quae in aliis

Ἐξ ἐνός συνθήματος ὁμοῦ τῆς πάντας ἀναπέμπειν Θεῷ· μήτε γὰρ δάρασι χρῆσθαι⁴), μήτε παντευχίαις, μηδ' ἀλκῆ σωματίων τὰς ἑαυτῶν ἐξάπτειν ἐλπίδας, τὸν δ' ἐπὶ πάντων εἰδέναι Θεὸν, παντὸς ἀγαθοῦ δοτῆρα καὶ αὐτῆς νίκης· ᾧ καὶ τὰς ἐνθέσμους προσήκειν ἀποδίδοναι εὐχὰς, ἄνω μὲν αἴροντας εἰς οὐρανὸν μετεώρους τὰς χεῖρας, ἀνωτάτω δ' ἐπὶ τὸν οὐράνιον βασιλεῖα τοὺς τῆς διανοίας παραπέμποντας ὀφθαλμοὺς, κάκεινον ταῖς εὐχαῖς νίκης δοτῆρα καὶ σωτῆρα, φύλακά τε καὶ βοηθὸν ἐπιβωμένους. Καὶ τῆς εὐχῆς δὲ τοῖς στρατιωτικαῖς ἄπασι διδάσκαλος ἦν αὐτὸς, Ῥωμαίᾳ γλώττῃ τοὺς πάντας ὡς λέγειν ἔγκλειυσάμενος⁵).

Κ Ε Θ Α Λ Ι Ο Ν Κ'.

Κὲθῆς ῥήματα, στρατιώταις ὑπὸ Κωνσταντίνου δοθείσης.

„Σὲ μόνον οἶδαμεν Θεόν· σὲ βασιλεῖα γνωρίζομεν· σὲ βοηθὸν ἀνακαλούμεθα· παρὰ σοῦ τὰς νίκας ἠράμεθα· διὰ σοῦ κρείττους τῶν ἐχθρῶν κατέστημεν· σοὶ τὴν τῶν ὑπαρξάντων ἀγαθῶν χάριν γνωρίζομεν· σὲ καὶ τῶν μελλόντων ἐλπίζομεν·

locis adsunt, inveniantur, sive non inveniantur. Vid. Homer. Iliad. VIII, 489 sqq.:

Τρώων δ' αὐτ' ἀγορῆν ποιήσατο φαιδιμος Ἴκτωρ,
 νοσφὶ νεῶν ἀγαθῶν ποταμῶ ἐπι δινήεντι,
 ἐν καθαρῷ· ὅθι δὴ νεκρῶν διαφαίνετο χῶρος.

XXIII, 58 sqq.:

Πηλεΐδης δ' ἐπὶ θινὲ πολυφλοίσβοιο θαλάσσης
 κίτο βαρυστενέων, πόλεισιν μετὰ Μυρμιδόνεσσιν,
 ἐν καθαρῷ, ὅθι κύματ' ἐπ' ἤϊόνος κλύεσκον·

Ad quem locum recte Köppenius haec observat: „ἐν καθαρῷ, — — an einem Orte, wo keine Baracken standen, loco puro et patente, wie Livius (XXIV, 14.) spricht, folglich' auch, unter freyem Himmel.“ Cf. I, 53. κλύων ἐκτός ἐπὶ καθαρῷ πεδίῳ τὴς — συνηρησῆσαι τῶν λαῶν ποιῆσθαι, ubi ἐπὶ κ. π. Val. vertit: „in aperta planicie“ Stroth.: „auf freyem Felde.“ III, 35. Αἰθέραι δ' ἐξῆς ἐπὶ παρμιγέθῃ χῶρον, εἰς καθαρὸν αἰθέραιον ἀναπεπτυσμένον locum, libero patentem coelo, interprete Val., der unter freyem Himmel gelegen war, Strothio. IV, 59.] — 4) Μήτε γὰρ δάρασι χρῆσθαι. In panegyrico Eusebii ubi haec iisdem verbis leguntur, rectius scribitur χρῆσαι, quod interpres non animadvertit. — 5) [Τῆς εὐχῆς — ἐγκλειυσάμενος. Vid. Augusti Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archaeologie T. V. p. 195 sq. Ceterum Constantinum milites gentiles (τοῖς μηδέπω τοῦ Θεοῦ λόγου μετασχοῦσι) ad preces adigentem imitatus est peius etiam imperator Constantius, milites gentiles exercitus sui in bello contra Magentium vi ad baptismum compellens. Vid. Theodoret. H. E. IV, 3. Schröckh christliche KG. T. V. p. 101 sq. Augusti l. l. T. VII. p. 124 sq. Cf. Balduini Constantinus M. p. 95 sq.]

σοῦ πάντες ἰκέται γινόμεθα· τὸν ἡμέτερον βασιλέα Κωνσταντῖνον, παῖδάς τε αὐτοῦ θεοφιλεῖς, ἐπὶ μῆκιστον ἡμῖν βίου, σωῖον καὶ νικητὴν φυλάττεσθαι ποτηνιώμεθα.“ Τοιαῦτα κατὰ τὴν τοῦ φωτὸς ἡμέραν ἐνομοθέτει πράττειν τὰ στρατιωτικὰ ἀγγατά, καὶ τοιαύτας ἐδίδασκεν ἐν ταῖς πρὸς θεὸν εὐχαῖς ἀφιέναι φωνάς.

Κ Ε Φ Α Λ Λ Ι Ο Ν ΚΑ'.

Ἐν τοῖς στρατιωτῶν ὄπλοις σημεῖα τοῦ σταυροῦ τοῦ σωτήρος.

Ἦδη δὲ καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν ὀπλων¹⁾, τὸ τοῦ σωτηρίου τροπαίου σύμβολον κατασημαίνεσθαι ἐποίησεν· τοῦ τε ἐνόπλου στρατοῦ²⁾ προπομπεύειν, χρυσοῦν μὲν ἀγαλμάτων³⁾ ὅποια πρότερον αὐτοῖς ἔθος ἦν, τὸ μὴδὲν, μόνον δὲ τὸ σωτήριον τροπαίον.

Κ Ε Φ Α Λ Λ Ι Ο Ν ΚΒ'.

Σκουδῆ⁴⁾ προσευχῆς, καὶ τιμῆ τῆς τοῦ πάσχα ἑορτῆς.

Αὐτὸς δ' οἶά τις μέτοχος λερῶν ὀργῶν⁵⁾, ἐν ἀποψήτοις εἶσω τοῖς αὐτοῦ βασιλικαῖς ταμεῖοις, καιροῖς ἐκάστης ἡμέρας

Cap. XXI. 1) Ἐπ' αὐτῶν τῶν ὀπλων. Idem scribit Sozomenus in lib. I. c. 7. τοὺς δὲ στρατιώτας προσεθλῶν ὁμοίως αὐτῷ τὸν θεὸν σέβειν, τὰ τούτων ὅπλα τῇ συμβόλῃ τοῦ σταυροῦ κατεσημαίνει. Quae quidem Sozomeni verba ex Eusebio desumpta esse nemo non videt. Porro ὀπλων nomine scuta intelligo, in quibus salutare crucis signum depingi iusserat Constantianus. Certe in notitia imperii Romani huiusmodi scuta visuntur, in quibus signum crucis diversis modis expressum est. Sed et Prudentius in libro contra Symmachum idem testatur his versibus:

*Christus purpureum stellanti pictus in auro
Signabat labarum: clypeorum insignia Christus
Pinxerat.*

— 2) Τοῦ τε ἐνόπλου σταυροῦ. Lego στρατοῦ, ut legisse videtur interpretes. Causam erroris praebuisse videtur compendiaria scribendi forma. Nam cum librarius scripsisset στρατοῦ, imperitus exscriptor id significare credidit σταυροῦ. [Pro ἐνόπλου Ion. ἐν ὀπλοῖς Cast. ἐνόπλοις.] — 3) Χρυσῶν μὲν ἀγαλμάτων. Ante haec verba codex Fuketii et Turnebi duas voculas addunt hoc modo: τὰ τῶν χρυσοῦν etc. Et in sequente linea post vocem τὸ μὴδὲν, iidem codices et Savilianus addunt verbum ἡγείσθαι. Sed vulgata lectio longe praestat. [Pro ὅποια πρότερον Cast. οὐχ οἶα πρότερον.]

Cap. XXII. *) Ὁπου δὲ προσευχῆς. Huius capituli titulum feliciter mihi videor emendasse σκουδῆ προσευχῆς. In hoc enim capite agit Eusebius de studio precandi, quo Constantinus imperator ardebat. Causam

τακτοῖς ἑαυτὸν ἐγκλείων, μόνος μόνῳ τῷ αὐτοῦ προσωμίλει θεῷ, ἱκετηρικαῖς τε δεήσεσι γονυπετῶν, κατεδυσάπει ὡν ἰδεῖτο τυχεῖν· ταῖς δὲ τῆς σωτηρίου ἑορτῆς²⁾ ἡμέραις ἐπιτείνων τὴν ἄσκησιν, πάσῃ ῥώμῃ ψυχῆς καὶ σώματος θείας ἱεροφαντίας ἐτελείτο³⁾, ὡς δὲ τοῖς πᾶσι⁴⁾ τῆς ἑορτῆς ἐξάρχων. Τὴν δ' ἱερὰν διανυκτέρευσιν μετέβαλλεν εἰς ἡμερινὰ φῶτα⁵⁾, κηροῦ κίονας⁶⁾ ὑψηλοτάτους καθ' ὅλης ἐξαπτόντων τῆς πόλεως τῶν

errori dedit antiquariorum consuetudo, qui in titulis capitum perscribendis primam litteram omittere solebant, ut eam posthac per otium miniato colore depingerent. Certe in schedis Regiis prima tituli littera semper omissa est. In codice autem Fuketii interdum additur, interdum omittitur. Exempli gratia titulus huius capituli, tum in Fuk. codice, et in schedis Regiis ita conceptus est: πὸν δὲ προσευχῆς omissa prima littera; quam codex Fuk. in corpore libri ita supplet: ὅπου δὲ etc. male et sine ullo sensu, ut apparet. — 1) [Οἶα — ὄργλων. Vid. Excurs. III. Paulo post εἶσω τῶν αὐτοῦ βασιλικῶν ταμιῶν Cast.] — 2) [Τῆς σωτηρίου ἑορτῆς i. e. τῆς τοῦ πάσχα ἑορτῆς ut legitur in cap. inscriptione. Vid. Wernsdorf. de religione pasch. Const. M. p. IX. not. 3.] — 3) Θείας ἱεροφαντίας ἐτελείτο. Christophorus vertit: *divinos sacrorum ritus obibat*. Musculus vero ita verterat: *sacras caeremonias expediebat*. Sed neuter eorum vidit locum hunc corruptum esse. Lego igitur *ἱεροφαντίας ἐτελεί*. [Ita scripsit Zimm. Vertit autem Valesius: „pontificia atque hierophantae munere fungebatur“ et Strothius: „verrichtete — die göttlichen Religions-Handlungen.“] Constantinum enim comparat antistiti et hierophantae, unde statim subiicit οὕτω μὲν οὖν τῷ ἑαυτοῦ ἱερᾶτο θεῷ; additque Constantinum se pro episcopo gessisse, idque nomen sibi adscivisse praesentibus episcopis. [Cf. Excurs. III.] — 4) Ὡς δὲ τοῖς πᾶσι. In Fuk. codice ὡς δὲ. Lego σπουδῆ τῶν πᾶσι τῆς ἑορτῆς ἐξάρχων. Sic supra cap. 17. σπουδῆ ἐξάρχων αὐτοῦ τῶν ἰνδον ἐκκλησιαζομένων. — 5) [Τὴν δ' ἱερὰν διανυκτέρευσιν — φῶτα. Ipsum pervigilium paschatis etsi Eusebius non disertis verbis illud dicat, more Christianis consueto celebrasse probabiliter Constantinum una cum ταῖς τῆς σωτηρίου ἑορτῆς ἡμέραις, recte animadvertit B. F. Wernsdorf. de Constant. M. rel. pasch. p. 15. cf. p. 12—14. Euseb. V. C. IV, 29. Quid? quod eodem Wernsdorfio l. l. p. 16. cf. p. 10 sq. indice in ipsius penitralibus palatii (cf. Eus. l. l. IV, 17.) festum paschatis celebrans Constantinus „non solum preces et hymnorum modos fidelibus aulicis praevisse, verum etiam lectionem atque interpretationem evangeliorum suscepisse, immo etiam forte concionatus fuisse existimandus est.“ Cf. IV, 29. Ge. Henr. Goetze princeps concionator seu de concionatoribus illustribus §. XVI. Annaberg. 1700.] — 6) Κηροῦ κίονας. Christiani in vigilia festi paschalis maximam cereorum copiam accendebant. Quod cum intra ecclesiam duntaxat facerent, Constantinus etiam extra ecclesiam cereos passim accendi iussit, in honorem tantae festivitatis. Cumque in magnis civitatibus noctu lumina accendi solerent in comitiis, ut notavi ad lib. XIV. Amm. Marcellini, Constantinus ea nocte multo plures ac maiores cereos voluit accendi, ut gentiliam animos ad Christianae religionis venerationem perduceret. Porro columnae illae cereae, quas hic memorat Eusebius, cereum paschalem optime designant, quae in vigilia paschali accendere solemus: de quo singularem librum scripsit Barnabas Brissonius. Gregorius Naz. in oratione XIX. τὸ ἅγιον πάσχα καὶ περιβόητον, ἢ βασίλισσα τῶν ἡμερῶν ἡμέρα· καὶ ἡ λαμπρὰ νύξ, λύουσα τὸ σκότος τῆς ἁμαρτίας, καθ' ἣν ἡμεῖς ἐπὶ πλουσίῳ φωτὶ τῆν σωτηρίαν ἡμῶν αὐτῶν ἑορτάζομεν. Et in oratione II. de pascha pag. 676. ait in vigilia paschae lumina, tum privatim, tum publice accendi solita, adeo

ἐπὶ τούτῳ τεταγμένων λαμπάδες δ' ἦσαν πυρὸς 7), πάντα φωτίζουσαι τόπον, ὡς λαμπρᾶς ἡμέρας τηλαυγεστέραν τὴν μυστικὴν διαφυκτέρευσιν ἀποτελεῖσθαι. Διαλαβούσης δὲ τῆς ἔω, τὰς σωτηρίους εὐεργεσίας μιμούμενος, πᾶσιν ἔθνεσιν λαοῖς τε καὶ δήμοις, τὴν εὐεργετικὴν ἐξήπλου δεξιάν⁸⁾, πλοῦσια πάντα τοῖς πᾶσι δωρούμενος.

ut nox illa ob frequentiam luminum, quae omnis aetas ac dignitas accendebat, clarissima redderetur. Merito igitur Gaudentius Brixienensis noctem illam splendidissimam appellat, et Zeno Veronensis in serm. I. ad Neophytos. [Add. Euseb. H. E. VI, 9. T. II. p. 168. Gregor. Naz. orat. XLII. p. 676. Gregor. Nyss. orat. IV. p. 867. Socrat. H. E. VII, 5. Cyrill. Hieros. pro catech. c. XV. Prudentii cathemerin. v. 27. v. 137 sqq. v. 145 sqq.

Credas stelligeram desuper aream
Ornatam geminis stare Trionibus,
Et qua Bosporum temo regit iugum,
Passim purpureos spargier Hesperos.

Muratori dissert. XVII. de veterum Christianorum sepulcris in Auecd. T. I. p. 185. *Clampin*, de veter. monim. T. I. c. 17. *Valesius* ad Euseb. H. E. II, 17. T. I. p. 149. *Salig.* de diptychis veterum p. 175. *E. F. Wernsdorf.* de Constantini M. relig. pasch. p. XVIII sqq. *Tzschirner.* de sacris eccles. nostrae publ. caute emendandis comment. II. p. XXIV sqq. *Augusti* Denkwürdigkeiten T. I. p. 162 sqq. T. II. p. 216 sqq. T. IV. p. 192. T. VII. p. 171 sq. et quos hic V. D. laudat.] — 7) *Λαμπάδες δὲ πυρὸς.*

Haec verba Musculus quidem ita accepit, quasi esset expositio praecedentium *κηροῦ κλωσ*. Christophorus vero lampadas distinguit a columinis illis cereis; quem nos etiam secuti sumus. Graeci *λαμπάδας* proprie vocant quas Latini tedas, ut docet Pollux in lib. X. cap. 26. *κάνος μέντοι, καὶ φανὸς ἡ λάμπας· ὡς ὅταν φῆ ἐν τῇ Ἀλκυμῆνῃ Ἐδριπίδης· πόθεν δὲ πύκνης φανὸν ἐξῆρες λυβῆν. Καὶ γὰρ δάδες, καὶ λαμπάδες εἶσι τῶν πυρφόρων, τὰς μέντοι λαμπάδας, καὶ κάμικας εἶρηκεν ἐν ἑσπερίαις Ἀπολλύου.* Sic enim scribendum est, non *ἑσπερίαις* ut vulgo legitur. Hinc certamen apud Graecos *λαμπαδηδρομία*, ab iis facibus ita dictum. Sumitur etiam *λάμπας* a Graecis pro lucerna, ut in Matthaei cap. XXV. eodem modo quo *φανὸς* tam pro teda accipitur, quam pro lucerna. — 8) *Ἐξήπλου δεξιάν.* Notandum est hic Eusebii locus de eleemosyna paschali, quam Constantinus quotannis erogare consueverat, in memoriam beneficii quod Christus per illos dies contulit generi humano. Solebant olim veteres Christiani festo paschae die stipem pauperibus erogare: idque non solum laici, verum etiam clerici studiose praestabant. Qua de re illustris est locus *Commodiani* in lib. II. institutionum cap. 75.

*Congruit in pascha, die felicissimo nostro,
Laetentur et illi qui postulant sumpta diurna.
Erogetur eis quod sufficit, vinum et esca.
Respicite fontem quo memorentur ista pro vobis.
Immedico sumptu deficitis Christo donare.
Cum ipsi non facitis, quo modo suadere potestis
Iustitiam legis talibus? vel semel in anno.
Sic multos urget blasphemia saepe de vobis.*

Alloquitur Commodianus clericos, ut patet ex titulo carminis, et ex primis singulorum versuum literis, monetque illos, ut saltem die paschae stipem pauperibus erogent. Increpat etiam illos, quod ob nimiam vivendi mollietatem nihil ipsis suppetat, quod pauperibus erogent. Id enim significat hic versus:

Immedico sumptu deficitis Christo donare.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ὅπως εἰδωλολατρίαν μὲν ἐκώλυσε, μάρτυρας δὲ καὶ ἑορ-
τὰς ἐτίμα.

Οὕτω μὲν οὖν αὐτὸς τῷ ἑαυτοῦ ἱεράτῳ θεῶ). Καθόλου
δὲ τοῖς ὑπὸ τῆ Ῥωμαίων ἀρχῇ δῆμοις τε καὶ στρατιωτικοῖς,
πύλαι ἀπεκλείοντο εἰδωλολατρίας, θυσίας τε τρόπος ἀπηγο-
ρεύετο πᾶς²⁾· καὶ τοῖς κατ' ἔθνος δ' ἄρχουσιν, ὁμοίως τὴν κυ-
ριακὴν ἡμέραν νόμος ἐφοίτα γεραίρειν· τῷ νεύματι βασιλέως³⁾
καὶ μαρτύρων ἡμέρας ἐτίμων, καιροὺς θ' ἑορτῶν ἐκκλησιαίς⁴⁾
ἐδόξαζον, πάντα τε βασιλεῖ καταθυμίως τὰ τοιαῦτα ἐπράττετο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Ὅτι τῶν ἔξω πραγμάτων ὄσπερ ἐπίσκοπον ἑαυτὸν εἶ-
πεν εἶναι.

Ἐνθεν εἰκότως αὐτὸς ἐν ἐστίασει ποτὲ δεξιούμενος ἐπισκό-
πους, λόγον ἀφῆκεν, ὡς ἄρα εἶη καὶ αὐτὸς ἐπίσκοπος, ὡδὲ
πη αὐτοῖς εἰπὼν φήμασιν ἐφ' ἡμετέrais ἀκοαῖς· „ἀλλ' ὑμῶς

De eadem eleemosyna paschali Anastasius in vita Hadriani papae loquitur
his verbis: *Simulque et in balneo iuxta eandem ecclesiam sito, ubi fra-
tres nostri Christi pauperes, qui ad accipiendam eleemosynam in pa-
schali festiuitate annue occurrere et lavari solebant.* [Plura vide apud
Wernsdorfium l. l. p. 20 sqq. Cf. Augusti Denkwürdigkeiten T. II.
p. 230 sqq.]

Cap. XXIII. 1) [Οὕτω οὖν — θεῶ. Val. vertit: „Hoc igitur modo
ipse deo suo *sacra faciebat*“ Strothius: „So vertrat er also selbst
Priester-Stelle bey seinem Gott.“ Vid. cap. XXII. not. 3.] — 2)
Θυσίας τε τρόπος ἀπηγορεύετο πᾶς. Haec benigne interpretanda sunt.
Constat enim sacrificia gentilium a Constantino Magno non fuisse nomina-
tim prohibita, ut diserte docet Libanius in oratione pro templis. Privata
quidem et domestica sacrificia Constantinus lege lata prohibuit, ut patet ex
codice Theodosiano de maleficis et mathematicis, et ex lege prima de paga-
nismis. Sed publica ac solemnia quae a maioribus instituta fuerant, non
inhibuit. Idem repetit Ensebius cap. 25. [Cf. Vales. ad II, 43. et quae
ipse contra eum animadverti ad h. l. Pro ἀπηγορεύετο Cast. ἀπὸγορευτο.] —
3) Τῷ νεύματι βασιλέως. Scribendum est οὗ τῷ νεύματι βασιλέως, supple
ἀρχόντις. Male in editione Roberti Stephani post vocem βασιλέως punctum
apponitur, cum post verbum γεραίρειν ponendum sit, ut habetur in codice
Regio, et in schedis. — 4) [Ἐκκλησιαίς Cast. Zimm., male. Recte
vertit Strothius: „und verherrlichten die Festtage durch öffent-
liche Versammlungen“ falso Val.: „et ecclesiasticarum
festiuitatum tempora debito honore prosequebantur.“ Paulo post
pro καταθυμίως Cast. καταθυμια. Cf. IV, 71. τὰ καταθυμια τῷ βασιλεῖ
πληροῦντες.]

μὲν τῶν εἰσω τῆς ἐκκλησίας, ἐγὼ δὲ τῶν ἐκτὸς ὑπὸ θεοῦ καθ-
εσταμένος, ἐπίσκοπος ἂν εἴην¹⁾." Ἀκόλουθα δ' οὖν τῷ λόγῳ
διανοούμενος, τοὺς ἀρχομένους ἅπαντας ἐπισκόπει, προὔρκει
τε, ὅση περ ἂν ἡ δύναμις, τὸν εὐσεβῆ μεταδιώκειν βίον.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Ε'.

Ὅτι περὶ κωλύσεως θυσῶν καὶ τελετῶν καὶ ποταμιῶν, καὶ τῶν τοιαύ-
των ἀπολάσεων τοῦ Νελλου.

Ἐνθεν εἰκότως ἐπαλλήλοις τε νόμοις καὶ διατάξεις τοῖς
πᾶσι διεκελεύετο, μὴ θύειν εἰδώλοις, μὴ μαντεῖα περιεργάζε-
σθαι²⁾, μὴ ξοάνων ἐγέρσεις ποιῆσθαι, μὴ τελετὰς κρυφίους
ἐκτελεῖν³⁾, μὴ μονομάχων³⁾ μαιφονίας μολύνειν τὰς πόλεις.
Τοῖς δὲ κατ' Αἴγυπτον αὐτήν τε τὴν Ἀλεξάνδρειαν, τὸν παρ'
αὐτοῖς ποταμὸν δι' ἀνδρῶν ἐκτεθηλυμένων⁴⁾ θεραπεύειν ἔθος

Cap. XXIV. 1) [Ἄλλ' ὑμῖς — εἴην. Vid. Excurs. IV.]

Cap. XXV. 1) *Μὴ μαντεῖα περιεργάζεσθαι.* Male interpres vertit:
ne oracula curiose sectarentur. Iam dudum enim oracula daemones
edere desiderant. Itaque superflua erat lex Constantini, qui oracula scrutari
vetnisset. Malim igitur hic intelligere vates, hariolos, mathematicos et
aruspices, quos consulere vetuit Constantinus lege 1 et 2. codice Theod.
de maleficis et mathematicis. [Hanc ipsam legem respiciens probabiliter
Val., verba *μὴ μαντεῖα περιεργάζεσθαι* vertit: „*ne vates curiose consule-
rent.*“ Contra Stroth.: „*sich mit Wahrsageren zu befassen.*“ Quae
quidem interpretatio non solum linguae usui magis convenire videtur sed
etiam commendari loco II, 45., ubi Eusebius lege vetuisse refert Constan-
tinum *μαντεῖαις καὶ ταῖς ἄλλαις περιεργαῖς ἐπιχειρεῖν* quod ipse Val. inter-
pretatur: „*divinationes et huiusmodi vanas artes attentare*“ et Stroth.:
„*Wahrsageren und andre eitle Dinge anzustellen.*“ Cf. not. 2. Inde
vero quod tacuit Eusebius eam Constantini legem qua nec consulere vates
liceret, minime sequi apparet, Constantinum hanc legem plane non de-
didisse.] — 2) [*Μὴ τελετὰς κρυφίους ἐκτελεῖν* Val. interpretatur: „*arcana
sacra peragerent*“ et Stroth.: „*geheime Einweihungen zu vollziehen.*“
Ex quo quidem Constantinum credas lege sanxisse, ne quis ipse sacris
in posterum initiaret eodem modo quo sacrificare adhuc quemquam, vati-
cinaudi artem profiteri et imagines erigere noluit. Sed Strothius ad h. l.
haec adiecit: „*D. i. sich zu Mysterien, oder gewissen geheimen got-
tesdienstlichen Gebräuchen, Feyern, und Lehren, zu welchen — nur
die Bingenweiheten zugelassen wurden, einweihen lassen.*“ Et sane
certe ambigua videtur illa locutio. Cf. Sozomen. H. E. I, 8. καὶ τοῦ λοιποῦ
θύειν ἀπίστωτο πῦρον, ἢ μαντεῖαις καὶ τελεταῖς κερχεῖσθαι, ἢ ξοάνα
ἀνατίθεισθαι ἢ Ἑλληνικὰς ἄγειν ἱερτάς. Ubi verba ἢ — κερχεῖσθαι Val.
vertit: „*neve vates consulere, aut mysteriis initiarentur.*“ Praeterea
vide quae de τελεταῖς docte disputavit *Salmasius* ὁ πᾶν in nott. ad
Spartian. p. 32 sqq.] — 3) [*Μὴ μονομάχων — πόλεις.* Vid. *Gothofredus*
ad cod. Theodos. de gladiator. l. I. *Baldwin.* Constantinus M. p. 134 sqq.
Stäudlin Geschichte der Sittenlehre Jesu T. III. p. 385 sqq. Cf. Theodor. H. E. V, 26.] — 4) *Τὸν παρ' αὐτοῖς ποταμὸν δι' ἀνδρῶν ἐκτεθηλυμένων*

ἄνθρωποι, νόμος ἄλλος κατακείμενος, πᾶν τὸ τῶν ἀνδρογύνων

θεραπεύειν. Apud Aegyptios androgyni erant Nili sacerdotes, ut docet Gregorius Naz. in II. invectiva contra Iulianum: ἐν σου μόνον Αἰδίσημον, αἱ παρ' Αἰγυπτίοις δι' ἀνδρογύνων τιμαὶ τοῦ Νεῖλου. Idem in carmine ad Nemesium:

Γαλλῆλης Κυβήλης δολογύματα, ὅσα τε Νεῖλον
καθποδοτῆν τίουσιν ἐν ἀλαχείῳ ἀνδρογύνουσι.

Quare eleganter idem Gregorius in oratione quam scripsit in sancta Iunima Epiphaniorum, aī Aegyptios hęc factō Nilam contagēlia potius quam honore affecisse. De eodem Aegyptiorum ritu locus est illustris in oratione Libanii pro templis, qui quōdāam ad institutum nostrum plurimam facit, nec ab interprete intellectus est, hic meretur adscribi: οὐ ποῖον τῇ Ρώμῃ μόνον ἐφυλάχθη τὸ θῆιν, ἀλλὰ καὶ τῇ τοῦ Σαράπιδος, τῇ πολλῇ καὶ μεγάλῃ, καὶ πλῆθος κεκτημένη νεῶν, δι' ἃν κοινῇ ἀπάντων ἀνθρώπων ποιῆ τῆς Αἰγύπτου φορᾶν, αὐτῇ δὲ ἔργον τοῦ Νεῖλου· τὸν Νεῖλον δὲ, ἐστιγῶ ἀναβαίνειν ἐπὶ τὰς ἀρούρας πείθοντα, ἃν οὐ ποιοῦμένωσ ὅτε τε χρῆ, καὶ παρ' ἃν, οὐδ' ἂν αὐτὸς ἐθελήσειεν. Ἄ μοι δοκοῦσιν εἰδότες οἱ καὶ ταῦτα ἂν ἡδέως ἀνελόντες, οὐκ ἀνελείν, ἀλλ' ἀφῆναι τὸν ποταμὸν εὐμαρῆσθα τοῖς κυλαωῖς νομίμοις, ἐπὶ μισθῶ τῷ εἰσθῶτι. Nec vero Romae solum sacrificia permissa sunt; verum etiam magnae illi et populosae urbi Sarapidis, et templorum multitudiue refertae, quorum ope communem cunctis hominibus reddit Aegypti ubertatem. Porro haec ubertas donum est Nili. Nilum autem epulo excipiunt, utque in arva ascendat invitant sacra illa, quae nisi stato ac solemnī tempore, et ab iis qui ad hoc constituti sunt, facta fuerint, nec ipse Nilus unquam ascendere et exundare voluerit. Quod cum probe intelligerent ii, qui haec quoque sacra libentissime sustulissent, tamen ea abolere consulo noluerunt. Sed fluvium illum ex more institutoque maiorum, epulo excipi passi sunt, quippe qui magnam mercadem rependeret, frugum scilicet ubertatem. Ex hoc Libanii loco manifeste apparet, hos Nili sacerdotes androgynos sublato non fuisse a Constantino, vel certe si sublato sunt, paulo post restitutos fuisse. [Cf. Selden. de diis Syris syntagm. I. cap. 4; p. 147. Davinius ad Max. Tyr. dissert. XXXI, 7. T. II. p. 113. ed. Reisk. Verba autem δι' ἀνδρῶν ἐκ τῆσθηλυμένων Val. vertit: „hominum effeminatorum“ et Stroth.: „verweibte Männer“, his adiectis: „bald darauf werden sie androgynoi genannt. Ob wirkliche Hermaphroditen oder vielmehr Leute, die ihre Körper zum unnatürlichen Gebrauche Preis gaben, (denn das Wort ἀνδρογυνος bedeutet auch einen αλογῶσ καὶ ποιῶντα καὶ πάσχοῦτα) zu verstehen sind, überlasse ich andern zu untersuchen. Cousin der sich immer gut zu helfen weiss, hat die ganze Stelle tout court übersetzt: Constantin fit une loi, par la quelle il défendit absolument cette profanation de la nature.“ Sed verba τῶν ἀνδρογύνων non nisi posteriori sensu quem Strothius indicavit, id est, de hominibus impuris et turpiorum voluptatum studiosis ab Eusebio dicta esse, id quod ipse Cousin sibi voluisse videtur suo: „cette profanation de la nature“, si non praecedentia ἀνδρῶν ἐκτεθηλυμένων non minus ambigua, docent certe sequentia τὸς τὴν ἀσέλγειαν ταύτην νεοσηκῶτας, qui huiusmodi impudicitiae morbo laborassent, ut recte vertit Val., die an dieser Liederlichkeit kranken, ut interpretatur Stroth., et οἱ τῇ σφῶν βδελυρία (obscenitate) τὰς πόλεως μαίνοντες, denique ad finem cap. μαρῶν ἀνδρῶς, impuros homines. Nam haec omnia de androgynis qui proprie ita dicuntur, cum hi quidem ut tales, omni culpa careant, Eusebius dicere nullo pacto poterat. Cf. quae annotavi III, 55. et Jortin Anmerkungen über die Kirchenhistorie T. III. p. 229.: „Was konnte die Ursache seyn, warum die Egipier ihren liebsten Gott auf diese lächerliche und garstige Art verehrten? Ich wil meine Mathmæssung deswegen anführen: Quum multi Dii pa-

γένος ὡσπερ τε κίβδηλον, ἀφανές γίγνεσθαι τοῦ βίου, μηδ' ἐξείναι ποί ὄρασθαι τοὺς τὴν ἀσέλγειαν ταύτην νενοσημένους. Ἐπει δ' ὑπέλαβον οἱ δεσποδαίμονες, μηκέτι τὸν ποταμὸν ῥεύσειν αὐτοῖς συνήθως, πᾶν τὸν ἀντικείμενον ἢ προσεδόκησαν θεὸς τῷ βασιλείῳ συμπράττων νόμον κατεργάζετο· οἱ μὲν γὰρ οὐκ ἔτι ἦσαν, οἱ τῇ σφῶν βδελυρίᾳ τὰς πόλεις μαιίνοντες, ὁ δὲ ὡσανεὶ καθαρθείσης αὐτῷ τῆς χόρας, ἐφέρετο οἶος οὐδέποτε, ἀνέβαινέ τε πλουσίῳ τῷ ῥεύματι, πάσας ἐπικλύζων τὰς ἀρούρας, ἔργῳ παιδεύων τοὺς ἄφρονες, μαρούς μὲν ἐκτρέπεσθαι δεῖν ἄνδρας, μόνῳ δὲ τῷ παντὸς ἀγαθοῦ δοτῆρι τὴν τῶν καλῶν ἀνατιθέναι αἰτίαν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κς'.

Νόμον τοῦ κατὰ ἀτέκνων ὄρους διόρθωσις, ἔτι δὲ καὶ τοῦ κατὰ διαθηκῶν ὁμοίως διόρθωσις.

Ἄλλὰ γὰρ μυρία τοιαῦτα βασιλεῖ πραχθέντα ἐφ' ἐκάστης ἐπαρχίας, πλείστη γένοιτ' ἂν ῥαστώνῃ¹⁾ τοῖς γράφειν αὐτὰ φιλοτιμονυμένους· ὡσπερ οὖν καὶ νόμους οὓς ἐκ παλαιῶν ἐπὶ τὸ ὀσιώτερον μεταβάλλων ἀνενοῦτο. Καὶ τούτων δ' ἐν ὀλίγῳ ῥῆσιν ἐκφῆναι τὸν τρόπον. Τούς ἄπαιδας²⁾ παλαιοὶ νόμοι

ganorum utriusque sexus sive ἀρρενοθηλαῖς putarentur (vid. Theodoret. H. E. III, 7. Evagr. H. E. I, 11.), Nilum inter eos fuisse numeratum, minime mirum est. Ille Aegyptum rigat et serit, tanquam mas: eius autem limus sole calefactus et fruges et animalia parit; hoc foemineum. Colebatur itaque vel ab androgynis vel forsitan ab impuris nebulonibus, qui muliebria patiebantur. De voce ἀνδρογυνος praeterea cf. Plat. sympos. XIV, 3. edit. Wolf. Ἀνδρογυνος ἐν ὀσιῶσι ὄνομα κείμενον. Justin. M. apolog. II. p. 70. Valer. M. VIII, 4., ubi androgynae est femina animo virili praedita, virago. Jacobs. A. P. II, 1. p. 280.]

Cap. XXVI. 1) Πλείστη γένοιτ' ἂν ῥαστώνῃ. Melius, meo quidem iudicio dixisset ἐνδοξία. — 2) Τούς ἄπαιδας. Vide Sozomenum in lib. I. cap. 9. qui utpote causidicus Byzantini fori, hos legum Rom. nodos clarius explicat quam Eusebius. Videndus quoque est Lipsius in commentario ad lib. III. Annalium Taciti ubi de lege Papia fuae disserit. [Temere Eusebius ut immoderatus coelibatus admirator (vide quae observavi ad Euseb. H. E. II, 17. not. 7. III, 80. not. 1. X, 4. not. 59. p. 248.), inter causas quibus ductus Constantinus legem de mulctandis iis qui coelibes manserint, sustulerit, refert studium Constantini coelibatus commendandi et adiuvandi. Vid. Balduin. Constantinus M. p. 197 sq.: „Olim lex Papia et Iulia castigabat coelibes, atque etiam steriles: ut ne iure quidem communi uti possent. Maritis vero et patribus privilegia multa largiebatur. Huius legis capita, quae multa variaque fuisse, alio suo loco collegi. Constantinus vera, etsi eam legem valde Augusto placuisse

σειρήται τῆς τῶν γονίμων διαδοχῆς ἐπιμαρτυροῦντο· καὶ ἦν οὕτως κατὰ τῶν ἀπέκταν ἀπηγῆς νόμος, ὡς αὐτοὶ πεπλημμελιωτάως αὐτοὺς ἐπιμαρτυροῦν. Λύσας δὲ συγχωρεῖ³⁾ κληρονομεῖν τοὺς προσήκοντας. Τοῦτο βασιλεὺς ἐπὶ τὸ ὅσιον μεθέηρμοζε, τοὺς κατὰ γυνῆν πλημμελοῦντας εἰπὼν, τῇ προσηκούσῃ δειν σφραγίσαι κολάσει· ἄπαιδας μὲν γὰρ πολλοὺς ἢ φύσει ἀνέδειξεν⁴⁾, ἀξυμπίστους μὲν πολυκαιδίας εὐτυχῆσαι, σφραγίστας δὲ φύσεως ἀσθενεῖα· ἄλλοι δ' ἄπαιδες γέγονον, οὐ παραιτήσαι παίδων διαδοχῆς, γυναικείας δ' ἀποτροπῆς μίμωξας, ἦν σφοδροτάτῃ φιλοσοφίας ἔρωτι προείλοντο· ἀγγελίαν δὲ καὶ παντελῆ παρθενίαν γυναῖκες ἱερωσύνῃ θεοῦ καθιερωμέναι μετῆλθον, ἀγγῶ καὶ παναγίῳ βίῳ, ψυχῇ καὶ σώματι, σφᾶς αὐτὰς καθιερώσασαι. Τί οὖν, τιμωρίας ἄξιον τοῦτο, ἢ θαύματος καὶ ἀποδοχῆς ἔχουσαν ἡγεῖσθαι; Ἡ μὲν γὰρ προθυμία, πολλοῦ ἀξίως, τὸ δὲ κατόρθωμα, κρείττον φύσεως. Τοὺς μὲν οὖν ἀσθενεῖα φύσεως, παίδων ἐπιθυμίας στερουμένους, ἐλείψασθαι, ἀλλ' οὐ τιμωρεῖσθαι προσήκει, τὸν δὲ τοῦ κρείττονος ἐραστήν, ἀξίον εἶναι ὑπερθανυμάζειν, ἀλλ' οὐ κολάζειν. Οὕτω τὸν νόμον βασιλεὺς σὺν ὀρθῶ λογισμῶ μετεπόρθμισε. Καίτετα τῶν τὸν βίον μεταλλαττόντων ὁμοίως, παλαιοὶ μὲν νόμοι, ἐπ' αὐτῆς ἐσχάτης ἀναπνοῆς⁵⁾ ἀκριβολογεῖσθαι ῥημάτων λέξεις τὰς συν-

sciret, sibi tamen non placere ostendit: Liberum coniugium vel coelibatum esse debere: iniustum esse poenas irrogare non solum coelibatum, sed etiam orbitati. — Non extat in libris iuris civilis haec Constantini constitutio: sed ea extat, quam eius filii, voluntatem prudentissime patris sui secuti ediderunt: ut quod lex Papia statuerat de poenis coelibum, aboleretur. Cf. Balduin. l. l. p. 183sq. de Rhoer. de effectu religionis Christianae in iurisprud. Roman. dissert. VI. p. 232. Jaeger. ad incerti panegy. V. 2, 4. Manso Leben Constantins p. 215 †) Non satis recte de illa Constantini lege iudicat ipse Schröckh christliche KG. T. V. p. 99 sq. Cf. infra cap. XXVIII. Sozom. I, 9. Sequentia τῆς τῶν γονίμων διαδοχῆς ἡαereditatis patrum recte interpretatur Val] — 3) Λύσας δὲ συγχωρεῖ κληρονομεῖν τοὺς προσήκοντας τοῦτο. Lego λύσας δὲ τοῦτο βασιλεὺς, expunctis quatuor illis vocibus, quae ex margine in textum irrepserunt. Porro haec constitutio imperatoris Constantini extat in lib. VIII. codicis Theodosiani, titulo de infirmandis poenis coelibatus et orbitatis. In codice Fuk. et Sav. pro λύσας δὲ, legitur τελευτῶντας δὲ etc. Quomodo etiam in Scaligeri, Bongarsii et Christophoroni libris scriptum esse monuerunt typographi Genevenses. Mallem tamen legere ex Sozomeno μὴ συγχωρῶν κληρονομεῖν εἰ μὴ τοὺς ἰγγυτάτω προσήκοντας. — 4) [Ἀνέδειξεν Ion. et mox φύσεως ἀνάγκη Cast.] — 5) Ἐξ ἐπ' αὐτῆς ἐσχάτης. Transposita hic sunt vocabula, quae minimo negotio ita restitui possunt ἐξ' ἐσχάτης ἀναπνοῆς ἐξ ακριβολογεῖσθαι. Porro ea lex Constantini quae prisci iuris morositatem, et verborum formulas in condendis testamentis abolevit, hodie, ni fallor, non extat. Eius tamen fit mentio in lege 3. codice Theod. de testamentis. In codice Fuk. et Sav. deest ἔξ. [Τῷ τυχόντι γράμματι i. e. quovis scripto, ut Val. vertit, mit der ersten der besten

ταυτομίνας διαθήκας, τρόπους δὲ τινας καὶ παρὰ τοῦ θεοῦ ἐπι-
λέγεσθαι ὤριζον· καὶ πολλὰ ἐκ ταύτων ἐσακουροῦντο, ἐπὶ περὶ
γραφῇ τῆς τῶν κατειχομένων προαιρέσεως· ἃ δὴ ἀνωδῶν βί-
αιαυῶν, καὶ τοῦτον μεταποιεῖ τὸν νόμον, ψιλοῖς φηματίοις καὶ
ταῖς τυχοῦσαις φωναῖς τὸν τελευταῖον δεινὸν τὰ κατὰ γνώμην
διατάττεσθαι φήσας, κἂν τῷ τυχόντι γράμματι τὴν αὐτοῦ
δόξαν ἐκτίθεσθαι, κἂν ἀγράφως ἐθέλῃ, μόνον ἐπὶ μαρτυρῶν
τοῦτο πράττεσθαι ἀξιοχρεῖον, τὴν πίστιν δυνατῶν σὺν ἀληθείᾳ
φυλάττειν.

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Ζ'.

Ὅτι Χριστιανὸν μὲν Ἰουδαίους μὴ δουλεύειν, τῶν δὲ συνόδων βιβλίους τοῖς
δούροις εἶναι ἐνομοθέτει, καὶ λοιπὰ.

Ἄλλα καὶ Ἰουδαίους μηδένα Χριστιανὸν ἐνομοθέτει δου-
λεύειν·) μὴ γὰρ θεμιτὸν εἶναι, προφητοφόνταις καὶ κυριοκτό-

*Art von Schrift, ut Strothius. Idem vero paulo ante ταῖς τυχοῦσαις φ-
ωναῖς minus accurate vertit: „mit gemeinen Ausdrücken.“ Patet Euse-
bium hoc significare, Constantinum antiquarum legum morositatem abro-
gasse, quibus cautum erat ut ne testamenta valerent quae non certis qui-
busdam et praescriptis formulis et operosis iuris civilis solennitatibus essent
concepta (vide verba: παλαιοὶ μὲν νόμοι — ἐπὶ περιγραφῇ τῆς τῶν κα-
τειχομένων προαιρέσεως), ideoque praeter alia liberum unicuique reliquisse,
in condendis testamentis iis verbis ac formulis uti quae ei in quavis causa
aptissima viderentur et statim sese offerrent, ita ut non anxie et aurificiis
quasi quadam statera examinanda essent. Neque vero verbis plebeiiis et
de trivio petitis uti et bonos mores violare Constantinus passus est. Quam
humanus autem et liberalis fuerit ille hoc in genere nominatim erga
milites, docet eius lex in cod. Iustiniani lib. VI. tit. XXI., quae ita re-
fertur: „Milites in expeditione degentes, si uxores, aut filios, aut
amicos commilitones suos, postremo cuiuslibet generis homines amplecti
voluerint supremae voluntatis affectu, quomodo possint ac velint, te-
stentur: nec uxorum aut filiorum eorum, cum voluntatem patris repor-
taverint, meritum aut libertas dignitasque quaeratur. Proinde sicut
iuris rationibus licuit, ac semper licebit, si quid in vagina aut clypeo,
litteris sanguine suo rutilantibus adnotaverint, aut in pulvere inscri-
pserint gladio suo, ipso tempore quo in proelio vitas sortem derelin-
quunt, huiusmodi voluntatem stabilem esse oportet.“ Cf. Balduini Con-
stantinus M. p. 100 sqq. p. 246 sqq. Nazar. panegy. c. XXVIII, 4. in
panegy. vet. T. II. p. 109. ed. Jaeger.: „Novae leges regendis moribus
et frangendis vitiiis constitutae. Veterum calumniosae ambages recisae
captandae simplicitatis laqueos perdididerunt.“ Aurel. V. ep. c. XLI. et
iacerti panegy. IV, 4. T. I. p. 491. Manso Leben Constant. p. 216 sq.]*

Cap. XXVII. 1) [Ἰουδαίους — δουλεύειν. Lapsus hic esse Euse-
bium, contendit *Gothofredus* ad cod. Theodos. L. XVI. tit. IX. l. 1., cum
Constantinus illud tantum lege prohibuerit ne servi Christiani a Iudaeis
dominis circumciderentur. Cf. *Balduin.* Constantin. M. p. 216 sq. *Basnagè*
histoire des Juifs T. VI. p. 14. *Jortin* Anmerkungen über die Kirchen-

νοις, τοὺς ὑπὸ τοῦ σωτήρος λελυρωμένους ζυγῷ δουλείας ὑπά-
γεσθαι· εἰ δ' εὐρεθῆι τις τοιοῦτος, τὸν μὲν ἀνείσθαι ἐλεύ-
θερον, τὸν δὲ ζημίᾳ χρημάτων κολάζεσθαι. Καὶ τοὺς τῶν
ἐπισκόπων δὲ ὄρους²⁾ τοὺς ἐν συνόδοις ἀποφανθέντας, ἐπε-
σφραγίξεται, ὡς μὴ ἐξεῖναι τοῖς τῶν ἐθνῶν ἄρχουσι, τὰ δόξαντα
παραλύειν· παντὸς γὰρ εἶναι δικαστοῦ τοὺς ἱερεῖς τοῦ θεοῦ
δοκιμωτέρους. Τούτοις ἀδελφὰ μυρία τοῖς ὑπὸ τὴν ἀρχὴν δε-
τύπου· ἃ δὴ σχολῆς ἂν θέοιτο δοῦναι ὑποθέσει οἰκίῃ, εἰς
ἀκριβῆ διαγνώσιν τῆς κἂν τούτοις βασιλικῆς φρονήσεως· Ἥ
χρῆ νῦν διεξιέναι, ὡς τῷ ἐπὶ πάντων συνάψας ἑαυτὸν θεῷ,
ἐξ ἐφίας εἰς ἐσπίραν, τίνας εὖ ποιήσειεν³⁾ ἀνθρώπων περιμένετε,
καὶ ὡς πᾶσι μὲν ἴσος ἦν καὶ κοινὸς πρὸς εὐκοίταν;

historia T. III. p. 356 sqq. Schrockh christl. Kgsch. T. V. p. 112 sq.
Staudlin Geschichte der Sittenlehre Jesu T. III. p. 379 sqq. Pro μὴ γὰρ
statim post Ion. μηδὲ γὰρ.] — 2) Τοὺς ἐπισκόπων δὲ ὄρους. Extat lex
Constantini in calce codicis Theodosiani sub titulo de episcopali audien-
tia, in qua iubet imperator ut sententiae ab episcopo prolatae etiam in
causis minorum, vigorem iuris obtineant. Male igitur interpres hoc loco
ὄρους *regulas* vertit. Neque enim hic agitur de regulis ecclesiasticis, quae
in synodo ab episcopis promulgantur; sed de sententiis inter litigantes
prolatis, ut patet ex verbis quae sequuntur. Quinetiam Sozomenus verba
Eusebii non aliter intellexit. Sed difficultatem facit, quod Eusebius dixit:
ὄρους τοὺς ἐν συνόδοις ἀποφανθέντας. Verum *synodos* hic pro consensu
ecclesiastico ponitur, episcopi scilicet ac presbyterorum. Eandem vocem
habet Sozomenus in libro I. cap. 9. ubi de hac lege Constantini loquitur,
cuius verba eo libentius adduco, quoties de legibus agitur, quod vir fuit
legum Romanarum peritissimus, ut ex eius libris apparet: τῶν δὲ ἐπισκό-
πων ἐπικαλεῖσθαι τὴν κρίσιν ἐπέτρεψε τοῖς δικαζομένοις, ἢ βούλωνται τοὺς
πολιτικούς ἄρχοντας παρατεῖσθαι· κριτὰν δὲ εἶναι τὴν αὐτῶν ψήφον, καὶ
κρίντω τῆς τῶν ἄλλων δικαστῶν, ὡσαυτὲ παρὰ τοῦ βασιλέως ἐξελεχθέντων·
αἰς ἕργον δὲ τὰ κρινόμενα ἄγειν τοὺς ἄρχοντας, καὶ τοὺς διακονομένους
αὐτοῖς στρατιώτας· ἀμετατρέπτους τε εἶναι τῶν συνόδων τοὺς ὄρους.
Quinetiam episcopale iudicium eligere litigantibus permisit, si *saecula-
res iudices recusare vellent, iussitque ut episcoporum sententia rata
esset, non secus ac si ab ipso imperatore fuisset prolata; atque recto-
res, eorumque officiales, sententias ab episcopis prolatas executioni
mandarent; ut denique inconcussa essent et inviolata ecclesiasticorum
consequuum iudicia.* Quod si quis *synodum* vocabulo conellia episcoporum
velit intelligi, tum ὄροι sententias significabant adversus noxios sacerdotes
et haereticos in synodo prolatis; quas sententias confirmant imperatores in
lege II. eodem titulo de episcopali audientia. [Add. *Deyling.* instituit,
prudens pastor. §. XIV. p. 61 sqq. ed. Kustner. *Schmidt* Handbueh der
christl. Kgsch. T. III. p. 21. T. V. p. 149 sq. *Kist.* disput. de commuta-
tione quam Constant. M. auctore societ. subiit Christ. p. 68 sq. *Hase* iuris
eccles. commentt. historr. partic. I. p. 53 sqq. not. 26. p. 26 sq. not. 38.
Cf. I Corinth. VI, 1 sqq. *Böhmer.* dissertt. iuris ecclesiast. XII. p. 538 sq.
ed. II. *Planck* ad *Spittler.* Grundriss der Geschichte der christlichen
Kirche p. 106*. ed. V. *Neander* allgemeine Geschichte der christl. Rel. u.
Kirche T. II. P. I. p. 297 sqq.] — 3) [*Ποίησιν* Ion.]

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Η'.

Ἐκκλησιαίαις δωρικαί, παρθένοις τε καὶ πένησιν
διδάσκει.

Τούτῳ δ' ἐκκλησιαίαις τοῦ θεοῦ καθ' ὑπεροχὴν ἑξαιρετον
πλείστον ὅσα παρεῖχεν, ὡς μὲν ἄγρους, ἀλλαχόθι δὲ σιτοδοσιας,
ἐπὶ χορηγίᾳ πενήτων ἀνδρῶν, παιδῶν τ' ὄρφανῶν καὶ γυναικῶν
φαίτρων δωρδόμενος· ἤδη δὲ σὺν πολλῇ φροντίδι, καὶ περιβλη-
μάτων πλείστον ὅσων γυμνοῖς καὶ ἀνείμοσι προὔνοε· διαφε-
ρόντως δ' ἤξειούτο τιμῆς πλείονος, τοὺς τὸν σφῶν βίον τῇ κατὰ
θεὸν ἀναθέντας φιλοσοφίᾳ· τὸν οὖν πανάγιον τῶν ἀειπαρ-
θέντων τοῦ θεοῦ χορὸν, μονονουχί καὶ σίβων διετέλει, ταῖς τῶν
τοιῶνδε ψυχαῖς ἔνοικον αὐτῶν ὑπάρχειν ὅτι καθιέρωσαν ἑαυτάς,
θεὸν ποιθόμενος.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Θ'.

Λογογραφία καὶ ἐπιδείξεις ὑπὸ Κωνσταντίνου.

Ναὶ μὴν τὴν αὐτῶν αὐτὸς διάνοιαν τοῖς ἐνθίοις συκαύξων,
ἐπαγρύπῳ μὲν διῆγε τοὺς τῶν νυκτῶν καιροὺς, σχολῇ δὲ λο-
γογραφῶν¹⁾, συνεχῆς ἐποιεῖτο τὰς παρόδους²⁾, προσήκειν

Cap. XXIX. 1) Σχολῇ δὲ λογογραφῶν. Ne quis forse existimet Eusebium nostrum hic assentiri imp. Constantino, idem quoque testatur Victor in epitome his verbis: *Ipse assidue legere, scribere, meditari.* [De voce *λογογραφῶν* vnl. ind. ad Euseb. H. E.] — 2) Ἐποιεῖτο τὰς παρόδους. Hanc vocem non intellexit interpres. Sic enim vertit: *Frequentatur cum suis inibat congressus, cum ventulum fuerit: crebras habebat conciones.* [Stroth. vertit: „hielt öfters Reden an das Volk.“] Nam *πάρουον ποιῆσθαι*, est verba facere, quod Graeci frequentius dicunt *πρόσουον ποιῆσθαι*. Sic Isocrates in exordio Areopagitici: *πρὸς αὐτηγὰς τὴν πρόσουον ἐποιήσαμην*. Pausanias in Achaicis pag. 168. editionis Aldinae; et in duobus decretis Deliorum, quae leguntur inter marmora Arundelliana pag. 42 et 43. *ἵσαι δὲ αὐτοῖς πρόσουον πρὸς τὴν βουλὴν καὶ τὸν δήμον πρώτους μετὰ τὰ ἱερά*. Quae sic interpretanda sunt: *Ad senatum quoque et ad populum verba faciendi expletis sacris primi omnium facultatem*. Polybius in lib. IV. pag. 302. *ἴσουον διδόναι* pro eodem dixit: *ολόμενοι δύν, τῆ τε μαχατῆ διδόσθαι τὴν ἴσουον ἐπὶ τοὺς πολλοὺς etc.* Qui locus cum insigni mendo corruptus sit, a nobis obiter emendabitur. Scribe igitur *εἰ μὲν ἴσοι φορτο δύν* etc. Quae emendatio confirmatur sequentibus Polybii verbis. Sequitur enim: *οἱ δὲ ἴσοροι διδόντες τὴν τῶν νύκτων ἀστροφίην*. Et haec quidem de vocis significatione. [Cf. Lucian. Prometh. T. I. p. 33. ed. Reitz.] Quod vero ad rem ipsam attinet, ab hoc Constantini facto videtur unanimes mos imperatorum Byzantinorum, qui conciones catecheticas et de rebus sacris habebant, quae

ηγούμενος ἑαυτοῦ, λόγῳ παιδευτικῷ τῶν ἀρχομένων κρατεῖν, λογικῆν τε τὴν σύμπασαν καταστήσασθαι βυδελίαν. Διὸ δὴ συνεκάλεσε μὲν αὐτὸς, μυρία δ' ἔσπευδεν ἐπ' ἀκρόασιν κλήθῃ, φιλοσοφούντες ἀκουσόμενα βασιλέως. Εἰ δέ πη λέγοντι θεολογίας αὐτῷ παρήκει καιρὸς, πάντως που ὀρθὸς ἐστὼς, συνεστραμμένῳ προσώπῳ, κατεσταλμένη τε φωνῇ, μοεῖν ἰδοῦσιν αὐτὸν πρὸς κερύοντας σὺν εὐλαβείᾳ τῇ πάσῃ τὴν ἔνθεον διδασκαλίαν· εἰτ' ἐπιφωνούντων*) βοαῖς εὐφήμεῖς τῶν ἀκρουσμένων, αὐτὸν βλέπειν εἰς οὐρανὸν διένεινε, καὶ μόνον ὑπερθουμάζειν καὶ τιμῆν σεβασμίου ἐκαίνοισ τὸν ἐπὶ πάντων βασιλέα. Ἰποδιαίρων δὲ τὰς ὑποθέσεις, τοτὲ μὲν τῆς πολυθέου πλάνης ἐλέγχους κατεβάλλετο, καριστὰς ἀπάτην εἶναι καὶ ἀθεότητος πρόβολον, τὴν τῶν ἰθῶν δεισιδαιμονίαν· τοιτὲ δὲ τὴν μοναρχον παρεδίδου φιλότηκα· διήγει δ' ἐφεξῆς τὸν περὶ προνοίας, τῶν τε καθόλου, καὶ τῶν περὶ μέρους*) λόγον· ἔνθεν δὲ ἐπὶ τὴν σωτήριον κατέβαινε οἰκονομίαν, καὶ ταύτην δεικνύς ἀναγκαίως κατὰ τὸν προσήκοντα γεγενῆσθαι λόγον· μεταβάς δ' ἐντεῦθεν, τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ δικαιοτηρίου διδασκαλίαν ἐκίνει· ἔνθα δὴ μάλιστα τῶν ἀκροατῶν πλητικώτατα καθήπτετο, διελέγων τοὺς ἀρπαγὰς καὶ πλεονέκτας, τοὺς τ' ἀπλησίᾳ φιλοχρημοσύνης σφᾶς αὐτοὺς ἐκδεδωκότας. Παίων δ' ὡσπερ καὶ διαμαστιζῶν τῷ λόγῳ τῶν περιστασιῶν γνωρίμων τινὰς, κάτω νεύειν πλητε-

Silentia dicebantur, ut videre est in glossario Meursii. [Add. B. F. Wernsdorf. de Constantini M. relig. paschali p. 17 sq. not. 5. Cf. quae observavi supra ad cap. XXII. not. 5. et ad H. E. VI. 19. T. II. p. 209.] — 3) Μοεῖν ἰδοῦσιν αὐτοὺς. In codice Fuketiano ac Turnebi legitur μοεῖν ἰδοῦσαι τοὺς παρόντας. Rectius, meo quidem iudicio. [Non male Zimm. coniiicit ἄν pro αὐ.] — 4) [Ἐπιφωνούντων κ. τ. λ. usque ad πάντων βασιλέα. Non multum tribuisse Constantinum talibus acclamationibus et applausui, sed ab omni vanitate atque ambitione alienum, omnes eiusmodi honores sprevisse, haud semel nobis persuadere stndet Eusebins. Vid. I, 39. δομοῦ τ' ἄνδρες ἅμα γυναιεῖ καὶ παῖσοι καὶ οἰκειῶν μυριοῖς κλήθεσι, λυτρωτῆν αὐτὸν, σωτῆρά τε καὶ εὐεργέτην βοαῖς ἀσχετοῖς ἐπιφώνουσι. Ὁ δ' ἔμφυτον τὴν εἰς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν κεντημένος, μήτ' ἐπὶ ταῖς βοαῖς χαννοῦμενος, μήτ' ἐπαυρόμενος τοῖς ἐκαίνοισ, τῆς δ' ἐκ Θεοῦ ἀνησθημένος βοηθείας, εὐχαριστήριον ἀπεδίδου παραχρημα εὐχὴν τῆς νίκης αἰτίῳ. III, 10. p. 160. IV, 48. De laudib. Constant. c. V. τὰς τε τῶν δῆμων ἐβδόσεις, καὶ τὰς τῶν κολάκων φωνὰς, πρὸς ὄχλου τίθειται μύλλον ἢ πρὸς ἡδονῆς, διὰ στέρφον ἡθος καὶ γησίαν ψυχῆς καίδωσον. Sed plaise contrariam fuisse Constantini indolem, omnia testantur (vide praeter alios Manso Leben Constantins p. 210 sqq.), neque συνεστραμμένον πρόσωπον et κατεσταλμένη φωνή quam Constantino tribuit Eusebius refutat. Cf. Constant. ad sanctt. coet. c. XL.] — 5) [Τὸν τε καθόλου καὶ τὸν περὶ (ἰσως ἐπὶ) μέρους Cast. Mox post γεγενῆσθαι λόγον in marg. Ion. adduntur: τῶν τε πλεονεκτῶν ἐπὶ μνημείου μέτρον ἐπέθειρε πρὸς δυσώπειαν, quae infra potius inserenda esse monetur, post ἐκδεδωκότας. Habentur

μένους τὴν συνείδησιν ἐπάλει· αἷς δὲ λαμπραῖς φωναῖς μαρ-
 τυρόμενος διεπέλλετο, θεῖον λόγον δάσαν τῶν ἐγχειρουμένων
 αὐτοῖς⁶)· αὐτῷ μὲν γὰρ τῶν ἐπὶ πάντων θεῶν τῶν ἐπὶ γῆς τὴν
 βασιλείαν παρασχῆν, αὐτὸν δὲ κατὰ μίμησιν τοῦ κρείττονος,
 τῆς ἀρχῆς τὰς κατὰ μέρος αὐτοῖς ἐπιτρέψαι διοικήσεις· πάντας
 γε μὴν τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ, κατὰ καιρὸν τὰς εὐθύνας ὑπέξειν
 τῶν πραξαμένων. Ταῦτα συνεχῶς διεμαρτύρητο, ταῦθ' ὑπε-
 μίμησεν, ταύτων διδάσκαλος ἦν. Ἄλλ' ὁ μὲν ἐπιθαρόων γεν-
 αῖως τῆ πίστει, τοσαῦτ' ἐφρόντι καὶ διεπέλλετο· οἱ δ' αὖ ἦσαν
 ἀμαθείς καὶ πρὸς τὰ καλὰ κενωθεμένοι⁷), γλώττη μὲν καὶ
 βοαῖς εὐφήμασι ἐκπροτοῦντες τὰ λεγόμενα, ἔργοις δὲ καταλιγω-
 ροῦντες αὐτῶν δι' ἀπλησίαν.

autem haec eadem verba in titulo sequentis capituli.] — 6) Τῶν ἐγχει-
 ρουμένων αὐτοῖς. Post has voces in codice Regio et in editione Rob.
 Stephani sequuntur haec verba: ὅστ' ἤδη ποτὲ τῶν ἀμφ' αὐτὸν etc. Quae
 habentur in capite 30. Sed in editione Genevensi nescio quis ad mar-
 ginein annotavit, ingentem hic lacunam esse, quam Scaliger, Bongarsius,
 Gruterus, aliique suppleverunt hoc modo: ὅστε ἤδη ποτὲ τῶν ἐπὶ γῆς τὴν
 βασιλείαν παρασχῆν τῆς τοῦ κρείττονος ἀρχῆς, τὰς κατὰ μέρος αὐτοῖς ἐπι-
 τρέψαι δίκας, πάντας μὲν τῷ μεγάλῳ etc. Sed primo quidem verba illa
 ὅστ' ἤδη ποτὲ, expungenda sunt. Nam lacuna, si qua est in hoc loco,
 incipit ante haec verba ὅστ' ἤδη ποτὲ quae in editione Genevensi porre-
 ptam repetita cernuntur. Deinde verba illa τῶν ἐπὶ γῆς τὴν βασιλείαν etc.
 sensu omnino carent. Melius itaque in libro Moraei haec lacuna suppletur
 in hunc modum: πάντας μὲν γὰρ τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ, κατὰ καιρὸν τὰς
 εὐθύνας ὑπέξειν etc. usque ad finem capituli ut in editione Genevensi. In
 eodem libro rectius legitur: ταῦτα συνεχῶς διεμαρτύρητο. Savilius in in-
 feriori margini libri sui locum hunc ita supplet: ὡς ἤδη ποτὲ τῶν ἐπὶ γῆς
 τὴν βασιλείαν παρασχῆν τῆ τοῦ κρείττονος ἀρχῆς, τὰς τε κατὰ μέρος αὐτῷ
 ἐπιτρέψαι δίκας. Πάντας μὲν γὰρ etc. Ego vero ex scripturae lectionis
 vestigiis, quam in optima Fuk. lib. reperi, hunc locum feliciter mihi
 videor restituisse. Igitur codicis Fuk. scriptura haec est: ἐγχειρουμένων
 αὐτοῖς . . . τῶν ἐπὶ πάντων θεῶν τῶν ἐπὶ γῆς τὴν βασιλείαν παρασχῆν·
 αὐτὸν δὲ κατὰ μίμησιν τοῦ κρείττονος τῆς ἀρχῆς τὰς κατὰ μέρος αὐτοῖς
 ἐπιτρέψαι δίκας . . . πάντα . . . μὴν τῶν τῷ βασιλεῖ, κατὰ καιρὸν etc.
 Quid facilius est, quam has lacunas ita explere αὐτῷ μὲν γὰρ τῶν ἐπὶ
 πάντων θεῶν etc.? Et paulo post κατὰ μίμησιν τοῦ κρείττονος, τῆς ἀρχῆς
 τὰς κατὰ μέρος αὐτοῖς ἐπιτρέψαι διοικήσεις· πάντας γε μὴν τῶν ὁλῶν
 βασιλεῖ etc. Nihil planius, nihil certius. Id est, sibi quidem a summo
 omnium deo traditum esse imperium orbis terrarum, se vero divini nu-
 meris exemplo, partes imperii regendas ipsis distribuisset. [Ad vocem
 μαρτυρόμενος quae statim antea legitur, vid. I, 59, not. 1. Add. Lucian.
 T. II. p. 158. ed. Reitz.] — 7) [Κενωθεμένοι Ion. Vid. Philo de temu-
 lent. T. I. p. 381, 12. Ὅσοι ὀφθαλμοὺς ἢ ὠτα ἐβλάβησαν, οὐδὲν ἐν ἰδίῳ
 αὐτ' ἀκοῦσαι δύναται. — πρὸς πάντα καὶ μικρὰ καὶ μέγλα κενωθεμένοι,
 οὗς εἰκότως ὁ βίος ἀδύνατους εἶθε καλεῖν. Origen. contra Cels. II, 48. Αἱ
 γὰρ ἀνολογοῦνται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν τὴν ψυχὴν, καὶ ὠτα τῶν ἐκκενωθημέ-
 νων πρὸς λόγους ἀρετῆς ἀκούει προθύμως περὶ Θεοῦ καὶ τῆς παρ' αὐτῷ
 μακαρίας ζωῆς· πολλοὶ δὲ καὶ γῶλοι τὰς βλάσεις τοῦ — ἰσοῦ ἀνθρώπου, κ. τ. λ.
 Suicer. thes. T. II. p. 203. Mox pro ἐκπροτοῦντες Cast. male ἐκπροτοῦντες,
 et de' ἀπλησίαν pro de' ἀπλησίαν.]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὅτι τῶν κλειουσικῶν ἐν τῷ μνημαίῳ μέτρον ὑπέδειξε πρὸς
δυσωπῆσιν.

Ὡς ἤδη ποτὲ τῶν ἀμφ' αὐτὸν τινὸς ἐπιλαβόμενον φᾶναι·
„καὶ μέχρι τίνος, ὃ οὗτος, τὴν ἀπλησίαν ἐκτείνομεν;“ *Ἐίτ'*
ἐπὶ γῆς μέτρον ἀνδρὸς ἡλικίας ἰσχυράς τῷ δόρατι ὃ μετα
χεῖρας ἔχων ἐτύχχανε, „τὸν σύμπαντα τοῦ βίου πλοῦτον, ἔφη,
καὶ τὸ πᾶν τῆς γῆς στοιχεῖον εἰ κτήσαιο, πλείον οὐδὲν τούτου
τοῦ περιγραφέντος γηδίου ἀποίσεις, εἰ δὲ κᾶν αὐτοῦ τύχης“).
Ἄλλ' οὐδένα, ταῦτα λέγων τε καὶ πράττων ἔπαυεν ὁ μακάριος·
τὰ πράγματα δ' ἐναργῶς αὐτοῖς θεοπροποίσις ἔπεισεν, ἀλλ' οὐ
ψιλοῖς ῥηματιοῖς εἰσικέναι τὰ βασιλέως θεσπίσματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΑ'.

Ὅτι διὰ τὴν κλειονα φιλανθρωπίαν ἐχλευύζετο.

Ἐπεὶ δ' οὐκ ἦν θανάτου φόβος¹⁾ ἔργων τοὺς κακοὺς τῆς
μοχθηρίας, βασιλέως μὲν ὅλου πρὸς τὸ φιλάνθρωπον ἐκδο-
μένου, τῶν δὲ καθ' ἕκαστον ἔθνος ἀρχόντων μηδαμῶς μηθενὸς
τοῖς πλημμελήμασιν ἐπεξιόντος, τοῦτο δὲ μομφὴν²⁾ οὐ τὴν τυ-
χοῦσαν τῇ καθόλου διοικήσει παρεῖχεν· εἴτ' οὖν εὐλόγως, εἴτε
καὶ μὴ, ὅπη φλον ἐκάστη, κρυνέτω· ἐμοὶ δ' ἐφείσθω τάληθῆ
γράφειν³⁾.

Cap. XXX. 1) *Et dñ kån autotð tóχης.* Quippe incertum est, utrum
terra repeliendus sis, cum aut ignibus cremari, aut mari submergi, aut
bestiis devorari possis. In Fuk. codice scribitur τύχος. [Pro kån Ion.
Zimm. κα.]

Cap. XXXI. 1) [*Ἐπὶ — φόβος.* Aurel. Victor caes. c. XLI.: „*Con-*
stantinus cunctos hostes honore ac fortunis manentibus tenuit recepit-
que, eo pius, ut etiam vetus veterrimumque supplicium patibulorum et
cruribus suffringendis primus removerit.“ Sozom. H. E. I, 8. Quod qui-
dem ipsum non commemorasse Eusebium in his libris, mirari possis.
Fortasse autem h. l. his ipsis verbis et sequentibus βασιλέως — *ἐκδομέ-*
νον eo respexit Eusebius. Cf. *Balduin.* Constantinus M. p. 285. Die Be-
kehrung des Kaisers Constantins aus dem Englischen des *Edw. Gibbon*
übersetzt p. 35.: „*Ein Edict, das dem Christenthum so sehr zur Ehre*
gereicht, hätte doch wohl einen Platz in dem Theodosianischen
Codez verdient, anstatt der indirecten Meldung desselben, welche,
dem Anschein nach, aus der Vergleichung des 5ten und 18ten Titels
des 9ten Buchs kann gezogen werden.“ *Manso* Leben Constantins p. 216.
p. 218.] — 2) [*Μομφήν* MSt. Steph. Ion.] — 3) [*Ἐίτ' οὖν εὐλόγως* —

Κ Ε Θ Α Μ Α Ι Ο Ν Α Β'.

Περὶ συγγραμματος Κωνσταντίνου, ὃ πρὸς τὸν τῶν ἁγίων
σύλλογον ἔγραψε.

Ῥωμαία μὲν οὖν γλώττη τὴν τῶν λόγων συγγραφὴν βασι-
λεὺς παρεῖχε· μετέβαλλον δ' αὐτὴν μεθερμηνευταί¹⁾ φωνῇ (τῇ
ἡμετέρᾳ) εἰς τοῦτο ποιεῖν ἔργον ἦν. Τῶν δ' ἐρμηνευθέντων
λόγων, δείγματος ἔνεκεν, μετὰ τὴν παρούσαν ὑπόθεσιν ἐξῆς
ἐκείτων συνάψω, ὃν ὁ αὐτὸς ἐπέγραψε²⁾ τῷ τῶν ἁγίων συλ-
λόγῳ³⁾, τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ ἀναθεῖς τὴν γραφὴν, ὡς μὴ τις

γράφειν. Hic ut qui ad finem cap. XXXII. invenitur, locus atque alii similes
loci comprobant profecto quae scripsit *Kist.* de commutat. quam Const. M.
auct. societ. subiit Christ. p. 22. not. 1.: „Nimium — in Constantini laudes
eum (Eusebium) fuisse (in his libris) proclivem, omnibus notum est. —
— *Vel sic tamen cavendum est, ne plus iusto de illius, hoc in libro,
auctoritate detrahamus; bonae enim fidei passim indicia praebet.* Recte
v. c. ea solet distinguere, quae fama acceperat, addito ὡς φασιν; et quae
ipse viderat, vel audiverat, vel ab αὐτόπτοις acceperat. Cf. *L. II. c. 5.
in fin. et 6. init.*“ Cf. II, 23. not. 4. III, 59. not. 7. IV, 54. et Excurs. II.
ad fin.]

Cap. XXXII. 1) *Μεθερμηνευταί*. Sub dispositione magistri officio-
rum erant interpretes variarum gentium ac linguarum, ut docet notitia
imp. Romani. [Vid. *Iac. Gutherius* de officii domus augustae Lib. II.
c. XX.] Horum igitur opera utebatur Constantinus, in epistolis et ora-
tionibus ex Latino in Graecum sermonem transferendis. [De hermeneutis
veteris ecclesiae vid. *Frommann.* opuscul. philol. et histor. argum. p. 421 sqq.
Ad Eusebii locum pertinent quae scripsit V. D. I. I. p. 424 sq.: „multum
ab his diversus fuit Hermeneuta *Epiphani* (vid. *Epiphani.* opp. T. I. p. 1104.
edit. *Petan.* ἰδ' ἑξῆς τούτων, ἐποικισταὶ καὶ ἐρμηνευταὶ γλώσσης
εἰς γλώσσαν, ἢ ἐν ταῖς ἀναγνώσεσιν, ἢ ἐν ταῖς προσομιλίαις), de quo
nos agere instituimus. Hic enim inter ordines ecclesiasticos is erat, qui,
quae coram coetu sacro legebantur aut dicebantur, in aliam transferebat
linguam, germ. *ein Dollmetscher*: quo sensu voces Ἐρμηνευτής, *Διερ-
μηνευτής* et *Μεθερμηνευτής* apud scriptores passim occurrunt (cf. Hebr.
VII, 2. LXX. ad Esr. IV, 7.). Speciatim μέγας διερμηνευτής inter officiales
palatii CPolitani commemoratur a *Codino* l. c. (de officiis et officialibus
magnae eccles. et aulae CPolitanae) c. II. p. 10. quem amplius describit
c. V. p. 38. ὁ μέγας διερμηνευτής ἐστὶ πρῶτος τῶν ἑρμηνέων, οὓς κοινὰς
ἀνομιλοῦσας δραγομένους. Erant autem *δραγομένοι* sive, quae voces idem
significant, *Δραγοῦμανος*, *Δραγώμανος*, linguarum exoticarum interpretes,
cuius generis in aulis magni reges habebant, ut illorum ope peregrina-
rum gentium legatos intelligere possent (cf. *Du Fresne* Glossar. med. et
infim. Latinitat. s. v. *Dragumanus*; quae vox ex Chald. ܕܪܘܡܢܐ est inflexa).
*Horundem interpretum mentio multo antiquior occurrit iam apud Euz.
Lib. IV. de Vita Constantini c. XXXII.*“ Cf. de laudib. Constant. cap.
XI ὑπερμηνευτής τις εἶναι τῆς οὐς οὐς διανοίας καὶ τῆς φιλοθέου ψυχῆς
ἄγγελος ὑπάρχων εὐχόμενος. Ceterum vocabulum ὑπερμηνευτής non minus
quam *μεθερμηνευτής* Lexicographis omissum. Cf. *Lobeck.* ad Phryg.
p. 316.] — 2) [*Ἐπέγραψε* Ion. et paulo ante *λόγῳ* pro *λόγων*.] — 3)
[*Τὸν* — σύλλογον Steph.]

πόμπου εἶναι νομίσαι τὴν ἡμετέραν ἀμφὶ τῶν λεχθέντων μαρτυρίαν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Γ'.

Ὅπως τῶν Εὐσεβίου περὶ τοῦ μηνήματος τοῦ σωτήρος ἐκδείξων ἰστώσ ἤκουσε.

Κακίνο δὲ μηνῆς οὐ μοι δοκεῖ ἀπόβλητον εἶναι, ὃ δὴ καὶ ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν ὁ θαυμάσιος κατεπράξατο. Ἐπειδὴ γὰρ ποτε θάρσει τῆς αὐτοῦ περὶ τὸ θεῖον εὐλαβείας, ἀμφὶ τοῦ σωτηρίου μηνήματος λόγον παρασχεῖν εἰς ἐπήκοον αὐτοῦ δεδηήμεθα, προθυμότερα μὲν τὰς ἀκοῆς ὑπέχε¹⁾: πλήθους δ' ἀκροατῶν περισταῶτος, ἔνδον ἐν αὐτοῖς βασιλείοις²⁾ ὄρθιος ἰστώσ, ἅμα τοῖς λοσκοῖς ἐπηροῶτο· ἡμῶν δ' ἀντιβολουμένων ἐπὶ παρακειμένῳ τῷ βασιλικῷ θρόνῳ διαναπαύεσθαι, ἐπέθετο μὲν οὐδαμῶς, συντεταμένῳ δὲ λογισμῷ τὴν διάκρισιν ἐποιεῖτο τῶν λεγομένων, ταῖς τε δογματικαῖς θεολογίαις³⁾ ἀλήθειαν ἐπεμαρτύρει. Ἐπεὶ δὲ πολὺς ἦν ὁ χρόνος, ὃ, τε λόγος ἐμηκύνετο, ἡμεῖς μὲν καταπαύειν προηγήμεθα, ὃ δ' οὐκ ἀνήει, περαινειν δ' εἰς τέλος προὔτρπεν· ἀντιβολουμένων δὲ καθέζεσθαι, ἀντεδυσώπει, τότε μὲν φήσας⁴⁾ ὡς οὐ θεμιτὸν εἶη, τῶν περὶ θεοῦ κινουμένων

Cap. XXXIII. 1) [Παρήχε Ion.] — 2) Ἐνδον ἐν αὐτοῖς βασιλείοις. Interpretis veritas in ipsa basilica, quod non probo. Hoc enim tanquam mirabile pietatis exemplum in Constantino notat Eusebius, quod Eusebii sermonem in ipso palatio stans imperator audire dignatus sit. Certe si in ecclesia stans imperator sermonem audisset, minus id esset mirandum, cum locus ipse reverentiam postulet; et imperator ipse in ecclesia unus sit e numero fidelium. In palatio vero stare imperatorem loquentem episcopo, singulare quoddam exemplum est religionis. Vide infra cap. 46. ex quo manifeste colligitur hic palatium intelligi. Porro Christiani, stantes olim in ecclesia sermonem sacerdotis auscultare [certe plerumque] conueverant. Nulli quippe in ecclesia sedebant nisi presbyteri, ut docet Optatus in lib. IV.: *Dum peccatorem arguit, et sedentem increpat deus, specialiter ad vos dictum esse constat, non ad populum, qui in ecclesia non habet sedendi licentiam.* Augustinus in sermone secundo de sanctis martyribus: *Nemo dicet, diu steti, aut diu vigilavi. Stabilitas ibi magna erit, et ipsa immortalitas corporis tam suspendetur in contemplatione dei, si modo verbum hoc quod irrogamus vobis, tamdiu fragilitatem carnis vestras stabilem tenet, quid nobis faciet illud gaudium? quomodo nos mutabit?* Idem in tractatu CXII. in evangelium Iohannis: *Quomodo autem inter se omnes conveniant (Evangelistae scilicet) non in his sermonibus, sed in aliis laboriosis literis, quaerat, nec stando et audiendo, sed potius sedendo et legendo disciscat.* [Cf. Kortholt. ad Iustin. apol. II. n. 87. Chrysost. hom. XL. ad Antiochen. Augusti Denkwürdigkeiten T. VI. p. 836 — 839.] — 3) Ταῖς — θεολογίαις Theologicorum dogmatum Val., den theologisch-dogmatischen Vorstellungen Grotii. verit. Cf. infra: τῶν περὶ θεοῦ κινουμένων δογμάτων. — 4) Φήσας ὁμιλεῖται Cret. sed ante τῶν addit ὁρῶς Ion.]

δαγμάτων ἀντιμέτωγος ἀποδοῦσθαι, τότε δέ, συμφέρειν αὐτῷ καὶ
 λυσιστελεῖν τοῦτο· ἰστώτας γὰρ ὑπακούειν τῶν θεῶν, ἄσικα.
 Ἐπεὶ δὲ καὶ ταῦτα τέλους ἐτύγχανεν, ἡμεῖς μὲν οἴκαδε ἐπαρτή-
 μεν, καὶ τὰς συνήθεις ἀπελαμβάνομεν διατριβάς.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Δ'.

Ὅτι περὶ τοῦ πάσχα καὶ θεῶν βίβλων πρὸς Εὐσέβιον
 ἔγραψεν.

Ὁ δὲ τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ θεοῦ πεπρονημένος¹⁾, περὶ κα-
 τασκευῆς θεοπνεύστων λογίων εἰς ἡμέτερον πρόσωπον ἐπέτιθεε
 τὸ γράμμα· ἀλλὰ δὴ καὶ περὶ τῆς ἀγιωτάτης τοῦ πάσχα ἑορ-
 τῆς. Προσφωνησάντων γὰρ ἡμῶν²⁾ αὐτῷ μυστικὴν ἀνακάλυ-

Cap. XXXIV. 1) *Πεπρονημένος*. In Fuk. codice scribitur *προνηνο-*
μένος, rectius, ni fallar. — 2) *Προσφωνησάντων γὰρ ἡμῶν*. [λογ. οὐδ
 pro γὰρ.] Videtur intelligere librum de ratione computi paschalis, quem
 ab Eusebio compositum fuisse testatur Beda in libro de ratione tempō-
 rum cap. 42. Certe Constantinus imp. in epistola ad Eusebium, opus
 illud Eusebii, quod hic memoratur, laboriosum fuisse testatur, totamque
 paschalis festi rationem, originem ac perfectionem complexum esse. De
 hoc Eusebii libro Hieronymus in libro de scriptoribus ecclesiasticis ita
 loquitur: „Hippolytus rationem paschae, temporumque canonea scripsit,
 et sedecim annorum circulum reperit, et Eusebio qui super eodem pascha
 seasonem decem et novem annorum circuli composuit, occasionem dedit.“
 Quae Hieronymi verba descripsit Beda in libro de sex aetatibus mundi.
 Et lib. V. hist. cap. 22. Honorius Augustodunensis in lib. II. de imagine
 mundi cap. 83. *Cyclus*, inquit, *Eusebius Caesariensis primus compo-*
suit. Postea Theophilus Alexandriae episcopus, rogatu Leonis P. P.
lucidius exposuit: deinde Dionysius abbas Romae, ut hodie habetur,
scripto protulit. [Neque vero librum illum Eusebii quem *μυστικὴν ἀνα-*
κάλυψιν τοῦ τῆς ἑορτῆς (πάσχα) λόγου dixit, unice continuisse subtilio-
 rem et doctiorem computationem festi paschalis, quod si non Hieronymus
 et Honorius Augustodunensis, certe statuit Valesius h. l. et Strothius, qui
 verba illa *μυστικὴν ἀνακάλυψιν* — λόγου veritit: „*geheimen Aufschluss*
der Festrechnung“, docent verba ipsius Constantini c. XXXV., quibus
 Eusebium illo libro explicuisse dicit Χριστοῦ μυστήρια κατ' ἀξίαν, quo
 nihil aliud videtur significari posse nisi mystica et typica expositio ac
 revelatio eorum quae sub tegmine legis, de paschate velata erant, ut recte
 interpretatur *Danz.* de Eus. p. 68. Sed ex altera parte non minus lapsus
 est ipse *Danzius* l. l., quod in libro Eusebii nihil nisi illam typicam
 expositionem infuisse putat et inde adeo Hieronymum nunquam oculis
 surpassasse illum contendit, cum rectissime affirmet Valesius, verba Con-
 stantini cap. XXXV., τὴν τε τοῦ πάσχα ἀντιλογίαν τε καὶ γένεσιν — ἱερμα-
 νεύσας ad nihil aliud pertinere nisi computationem festi paschatos ab Eu-
 sebio in illo libro institutam. Qui cum haec duo contineret, rectissime
 vocatus est ab Eusebio *μυστικὴ ἀνακάλυψιν* τοῦ τῆς ἑορτῆς λόγου quae
 verba optime reddidit Valesius: „*librum quo arcania illius festi ratio*
erat exposita.“ Nam arcania, i. e. non in vulgus nota, dici poterat tum
 typica illa expositio tum doctior de contraveniens in computatione festi

ψιν τοῦ τῆς ἐορτῆς λόγου, ὅπως ἡμᾶς ἡμεκράτο τιμήσας ἀντι-
φωνήσαι, μάθαι ἂν τις ἐντυχὴν αὐτοῦ τῶδε τῷ γράμματι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Ε'.

Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσέβιον, τὸν τοῦ πάσχα λόγον
ἐκαινοῦντος.

Νικητῆς Κωνσταντίνος, μέγιστος σεβαστός,
Εὐσεβίω.

„Τὸ μὲν ἐγχείρημα μέγιστον καὶ πάσης λόγων δυνάμεως
πρῶτον, Χριστοῦ μυστήρια κατ' ἀξίαν εἰπεῖν, τὴν τε τοῦ
πάσχα ἀντιλογίαν¹⁾ τε καὶ γένεσιν, λυσισελῆ τε καὶ ἐπίπονον
τελεσιουργίαν, ἐρμηνεῦσαι τὸν προσήκοντα τρόπον· τὸ γὰρ
θεῖον, ἀνθρώποις ἀδύνατον καταξίαν φράσαι, καὶ τοῖς νοῆσαι
δυναταῖς. Πλὴν ὅμως ὑπερθαυμάσας σε τῆς φιλομαθείας τε
καὶ φιλοτιμίας, αὐτός τε τὸ βιβλίον ἀνέγγων ἀσμένως, καὶ τοῖς
πλείοσιν οἱ γε τῇ περὶ τὸ θεῖον λατρεία γνηαίως προσαπέχουσι,
καθὰ ἐβουλήθης, ἐκδοθῆναι προσέταξα. Συνορῶν τοίνυν μεθ'
ᾧσης θυμηδίας τὰ τοιαῦτα παρὰ τῆς εἰς ἀγχινόσιας δῶρα λαμ-
βάνομεν, συνεχεσιτέροις ἡμᾶς λόγοις²⁾ εὐφραίνειν³⁾, οἷς ἀνατο-
τράφθαι σαυτὸν ὁμολογεῖς, προθυμήθητι· θέοντα γὰρ σε, τὸ
τοῦ λόγου, πρὸς τὰ συνήθη σπουδάσματα παρορμῶμεν⁴⁾· ἔπου

paschatis disquisitio. Cf. *Tillemont* mémoires T. VI. P. III. p. 726 sq.
T. VII. P. I. p. 101 sq.]

Cap. XXXV. 1) Τοῦ πάσχα ἀντιλογίαν. Scribendum est *αιτιολογίαν*,
quemadmodum etiam in libro Moraei ad marginem emendatum inveni,
quod confirmant sequentia. [*Αἰτιολογίαν* quoque Cast. Cf. Euseb. H. E.
IV, 29. T. I. p. 408.] Subdit enim: καὶ γένεσιν, λυσισελῆ τε καὶ ἐπίπονον
τελεσιουργίαν. Certe γένεσις de origine controversiae dici non potest.
[Quid ni?] Melius itaque γένεσιν veritas *institutionem*. *Τελεσιουργία*
[cf. Polyb. III, 4. *τελεσιουργήματα πραγματείας*] vero est consummatio festi
paschalis a Christo facta, qui suae resurrectionis miraculo verum pascha
Christianis instituit. — 2) [*Συνεχεσιτέροις λόγοις*. His nullum aliud Eu-
sebiū opus nisi historiam ecclesiasticam significari, fusius ostendere studuit
Kestn. de Eva. auctor. et fide dipl. p. 12 sqq. Cf. *Kist.* disp. de commutat.
quam Const. M. auctore societas subiit Christ. p. 41. not. 2.] — 3) *Λόγοις*
εὐφραίνειν. Post has voces in codice Regio et in editione Rob. Stephani
sequuntur haec verba: καὶ τὰ μάλιστα τῶν καλῶν ἔργων etc. Sed Scaliger,
Hogarsius, aliique hunc locum nescio ex quibus codicibus suppleverant.
Idem quoque supplementum in Fuk. et Moraei libro reperi, et quidem
aliquanto emendatius quam in editione Genevenai. Primum enim in eo
legitur: εἰς ἀντεγράφθαι σαυτὸν ὁμολογεῖς. Scribendum tamen est ἀνα-
τεγράφθαι, vel ἐτετεγράφθαι. — 4) [*Θέοντα* — *παρορμῶμεν*. Nota est

γε καὶ τὸν εἰς τὴν Ῥωμαίων⁵⁾ τοὺς σοὺς πόρους μεταρρυθμί-
 σοντα γλώττιαν, οὐκ ἀνάξιον ἠρῆσθαι σοι τῶν συγγραμμάτων,
 ἢ τσοαύτη πεποίθησις⁶⁾ δεικνυσιν, εἰ καὶ τὰ μάλιστα τῶν κα-
 λῶν ἔργων ἢ τοιαύτη ἐρμηνεία ὑψίστασθαι κατ' ἀξίαν, ἀδυνα-
 τως⁷⁾ ἔχει. Ὁ θεὸς σε διαφυλάξοι, ἀδελφέ ἀγαπητέ.“ Τὸ μὲν
 (οὖν) περὶ τοῦδε γράμμα⁸⁾, τοιοῦνδε ἦν τὸ δὲ περὶ τῆς τῶν
 θείων ἀναγνωσμάτων ἐπισκευῆς, ᾧδὲ πη περιεῖχει.

Haec proverbialis dicendi ratio qua iterum utitur Constantinus infra cap.
 XLII. Cf. *Braemi* Chiliadd. Particula autem γὰρ, ut saepius, h. l. reddit
 rationem sententiae non expressis verbis significatae, sed supplendae,
 hoc modo: „Quoniam vix opus est ut te incitem. Nam currentem, ut
 aiunt, ad consueta studia incitamus.“ Val. igitur non male γὰρ vertit:
 „vero“, Stroth.: „Doch.“ Vid. *Zeune* ad *Viger*, p. 496 sq. ed. *Hermann*.] —
 5) Καὶ τὸν εἰς τὴν. Post haec verba in libro *Moraei* vacuum spatium
 relinquitur. Decet certe vocabulum Ῥωμαίων. Locus itaque supplendus
 est hoc modo: τὸν εἰς τὴν Ῥωμαίων τοὺς σοὺς πόρους μεταρρυθμίσοντα
 γλώττιαν, vel potius εἰς τὴν Ῥωμαίων, ut loquitur *Eusebius* supra cap. 32.
 Certe in codice *Fuk*, legitur εἰς τὴν Ῥωμ. . . τοὺς σοὺς πόρους μετα-
 ρρυθμίσοντα etc. [Cast. pro τοὺς σοὺς πόρους habet τοὺς σοὺς πόρους et pro
 μεταρρυθμίσοντα, Ion. non male μεταρρυθμίσοντα. Val. μεταρρυθμίσοντα,
 quod certe in μεταρρυθμίσοντα mutandum dnxii. Cf. c. XXVI. Mox pro
 τσοαύτη Cast. τοιαύτη et pro τῶν καλῶν idem male τὰ κατὰ ἔργα.] —
 6) Ἡ τσοαύτη πεποίθησις. Audaciam intelligit eius qui librum *Eusebii*
 de pascha interpretatus fuerat iussu Constantini; vel certe πεποίθησις est
 opinio ac iudicium ipsius imperatoris. Interpretes fiduciam ipsius
Eusebii intellexit, quod hic convenire nullomodo potest. Omnino πεποί-
 θησις hic aliter sumi non potest quam pro iudicio et persuasione tam
 ipsius Constantini, quam reliquorum hominum, qui *Eusebii* opusculum
 de pascha in Latinam linguam iussu Constantini conversum magnopere
 laudabant. Haec, inquit, tanta omnium opinio satis ostendit non in-
 dignum tibi obtigisse interpretem. Porro voces illae τῶν συγγραμμάτων
 duplici modo construi possunt, aut cum adiectivo ἀνάξιον, aut cum vo-
 cabulo πεποίθησις. [Stroth. ad h. l. p. 424. not. 1. scripsit: „Die Worte
 (ὄσον γε καὶ — δεικνυσιν) haben sehr viel eigenthümliche Dunkelheit,
 welche vielleicht daher rührt, dass sie auf einen Ausdruck des *Euse-
 bius* oder seines Latein. Uebersetzers anspielen, den wir jetzt
 nicht mehr wissen. — — *Valesius* will dies πεποίθησις vom Be-
 fall verstehen, den Constantin und andre der Schrift gegeben,
 allein ich zweifle ob dies aus dem Sprachgebrauch gerechtfertigt wer-
 den könne. Vielleicht hatte der Uebersetzer ohne sein Vermögen zu
 entschuldigen, wie sonet damals sehr üblich war, die Uebersetzung
 angefangen, oder wohl gar zuversichtlich von seiner Uebersetzung
 geredet. Vielleicht nennt er es überhaupt Zuversichtlichkeit oder
 Dreistigkeit, dass sich ein Uebersetzer an ein so gelehrtes Werk ge-
 wagt hatte.“ Sed ut recte *Valesii* interpretationem reiecit *Strothius*, ita
 haud scio an πεποίθησις de qua Constantinus loquitur, significet potius
 fiduciam illam et confidentiam qua ipse Constantinus *Eusebium* ad consueta
 eius studia excitaverat. Cf. verba θείοντα — παρορμήμεν. Ait igitur *Con-
 stantinus*, tantam illam fiduciam suam simul ostendere, non indignum
 operum suorum interpretem *Eusebium* nactum esse, quod si non factum
 esset, Constantinus illa πεποίθησις *Eusebium* non excitasset. De voce
 πεποίθησις vid. *Lobeck*, ad *Phryn.* p. 295. *Wahl*, clav. N. T. Vol. II. p.
 289.] — 7) [Ὁὐκ ἀδυνάτως Cast. All. pro οὐκ habent οὐρ.] — 8) [τὸ

ΚΒΘΑΑΑΙΟΝ Ας'

Κωνσταντίνου πρὸς Εβδαίβιον περὶ κατασκευῆς θείων βιβλίων.

Νικητῆς Κωνσταντίνος, μέγιστος σεβαστός,
Εὐσεβίω.

„Κατὰ τὴν ἐπαύριμον ἡμῖν πόλιν, τῆς τοῦ σωτήρος Θεοῦ
φαναιφομένης προνοίας, μέγιστον πλῆθος ἀνθρώπων τῇ ἀγιο-
τάτῃ ἐκκλησίᾳ ἀνατίθεικεν ἑαυτό· ὡς πάντων ἐκείσε πολλὰ
λαμβανόντων αὐξήσει, σφόδρα ἄξιον καταγαίνεσθαι, καὶ ἐκ-
κλησίας ἐν αὐτῇ κατασκευασθῆναι πλείους. Τοιούτοις δέδοξο
προθυμότητα τὸ δόξαν τῆ ἡμετέρας προαιρέσει. Πρίνον γὰρ¹⁾
κατεφάνη, τὸ δηλώσαι τῇ σῇ συνέσει, ὅπως ἂν πενήτηντα σω-
μάτια²⁾ ἐν διφθέραις ἐγκατασκευέουσ, ἐναντίγνωσά τε καὶ πρὸς

— γράμμα. Data est epistola a. 385. Vid. *Holzhausen*, de fontibus etc. p. 51. *Ὁὐν deletis uncis Zimm.*]

Cap. XXXVI. 1) [*Πρίνον γὰρ* — *θείων* δηλαδὴ *γραφῶν*. Vid. *E. A. Frommann*, de codicibus sacris iussu Constantini M. adornatis in *Eiusd.* opuscul. philol. atque histor. p. 303 sqq. Add. *E. F. Wernsdorf*, historia Latinae linguae p. VIII sq. (Lips. 1756.), ubi coniecit V. D., codices illos eo consilio Constantinum describi iussisse ut, si quis ex populo scripturam sacram legere cuperet, codice quodam in lingua vulgari conscripto et sive in pulpito, sive alio commodo templi loco collocato posset uti. Cf. *Paulin* ep. XII. ad Severum:

*Si quem sancta tenet meditando in lege voluntas,
Hic poterit residens sacris intendere libris.*

Frickii dissert. histor. ecoles. de traditoribus posterior p. 62 sq. (Lips. 1733.), qui primam illi Constantini mandato Licinii non minus quam Diocletiani persecutionem in quibus sacri Christianorum libri iniquiora fata experta sint, sensum dedisse probare studuit. Cf. V. C. III, 1. *οὐ μὲν τὰ θεόπνευστα λόγια ἀφανῆ ποιῆσθαι* — — *τρομοθεῖν*. *Frickii* dissert. de traditoribus prior p. 37. p. 41. *Zornii* historia bibliorum manuall. p. 88 sq. *Kestner*, de Euseb. p. 12. *Kist*, de commutat. quam Const. M. auct. societas subit Christ. p. 41. not. 1. *Müncher* Handbuch der Dogmengeschichte T. III, p. 114 sq.] — 2) [*Πεντήκοντα σωματία* Valesius recte vertit: „quinquaginta codices“ *Stoithius*: „sunftzig Bände.“ Vid. *Frommann*, l. l. p. 306.: „*Σωματίων* — hic librum significat, qui plura opuscula in unum corpus coniuncta comprehendit, quae huius vocis significato apud scriptores Graecos haud infrequens est. Sic *DIONYSIUS LONGINUS* *σωμάτων Πλάτος*, et *HESYCHIUS*, *Ὀμήρου σωματίων* habet; *SUETONIUS* (de illustr. Grammat. c. VI.) item eodem sensu vocabulo *corporis* utitur, cum *Aurelius Opimius*, inquit, *composuit variae eruditionis aliquot volumina, ex quibus novem unius CORPORIS*. Ut hinc codices nostros nomine *σωμάτων* ideo venire apertum sit, quod plures sacrorum scriptorum libros complecterentur.“ Add. *Salmasium* in notis ad Flav. Vopiscum p. 447. *Schwarz*, diss. de ornamentis codicum veterum §. III. *Baldwin*, Con-

Note

τὴν χρῆσιν³⁾ εὐμετακόμιστα, ὑπὸ τεχνιτῶν καλλιγράφων καὶ ἀκριβῶς τὴν τέχνην ἐπισταμένῶν⁴⁾; γραφῆναι κελεύσεως, τῶν θείων δηλαδὴ γραφῶν, ὧν μάλιστα τὴν τ' ἐπισκευὴν καὶ τὴν χρῆσιν, τῷ τῆς ἐκκλησίας λόγῳ⁵⁾ ἀναγκαίαν εἶναι γινώσκεις. Ἀποστάλη δὲ γράμματα παρὰ τῆς ἡμετέρας ἡμεροτήτος πρὸς τὸν τῆς διοικήσεως⁶⁾ καθολικὸν, ὅπως ἅπαντα τὰ πρὸς ἐπισκευὴν αὐτῶν ἐπιτήδεια παρασχῆν φροντίσειεν· ἵνα γὰρ ὡς τάχιστα τὰ γραφίοντα σωμάτια κατασκευασθῆι, τῆς σῆς ἐπιμαλείας ἔργον τοῦτο γενήσεται. Καὶ γὰρ δύο δημοσίων ὄχημάτων ἐξουσίαν εἰς διακομιδὴν, ἐκ τῆς αὐθεντίας τοῦ γράμματος ἡμῶν τοῦτου λαβεῖν σε προσήκει. Οὕτω γὰρ ἂν μάλιστα τὰ καλῶς γραφίοντα, καὶ μέχρι τῶν ἡμετέρων ὄψεων φῆστα διακομισθῆσεται, ἐνὸς δηλαδὴ τοῦτο πληροῦντος⁷⁾ τῶν ἐκ τῆς σῆς ἐκκλησίας διακόπων· ὅς ἐπειδὴν ἀφίκτης πρὸς ἡμᾶς, τῆς ἡμετέρας πειραθῆσεται φιλανθρωπίας. Ὁ θεὸς σε διαφυλάξῃ, ἀδελφεῖ ἀγαπητέ.

stantin. M. p. 33 sqq.] — 3) [*Ἐν διφθέρας — χρῆσιν.* Vid. *Frommann-opsacc.* p. 318 sqq.] — 4) [*ὑπὸ τεχνιτῶν — ἐπισταμένων.* Vid. *Frommann-opsacc.* p. 320 sqq. Add. III, 40. not. 2. et hist. eccl. VI, 23. T. II. p. 217.] — 5) [*τῷ τῆς ἐκκλησίας λόγῳ.* Val. vertit: „ecclesiae“ et Stroth.: „für die Kirche.“ Ion. non male pro λόγῳ exhibet κατάλογον. Cf. IV, 13. Τοῦτου τοῦ καταλόγου τῶν ἀνθρώπων, λέγω δὴ τῶν Χριστιανῶν κ. τ. λ., ubi κατάλογον Val. multitudino, Stroth. Menge vertit. Sed scribendum, ut fallor, τῷ τῆς ἐκκλησίας συλλόγῳ, ut loquitur Eusebius supra cap. XXXII. ext. τῷ τῶν ἁγίων συλλόγῳ τῆς ἐκκλησίας. Socrat. H. E. I, II. ἐν μέσῳ τοῦ συλλόγου τῶν ἐπισκόπων et ὁ τῶν ἱερωμένων σύλλογος. Ibid. I, 36. εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἱερέων et ὁ τῶν ἐπισκόπων σύλλογος.] — 6) *Διοικήσεως καθολικῶν.* Hoc loco διοικήσεως dioecesim orientis significat. Sic autem veteres Romani vocabant certum numerum provinciarum, quae simul collectae parebant vicario praefecturae praetorianae. Nam praefectus quidem praetorio sub dispositione sua plures habebat dioeceses, vicarii autem singulas. Porro haec vox eo sensu usurpari coepta est circa tempora Constantini, ut discimus tum ex eiusdem Constantini epistolis supra relatis, tum ex legibus aliquot codicis Theodosiani. [Add. *Suicer.* thesaur. T. I. p. 919 sq. *Ziegler* pragmatische Geschichte der kirchlichen Verfassungsformen p. 108. cf. p. 43 sq. not. 37. *Manso* Leben Constantinus p. 135 sqq.] — 7) [*τοῦτο πληροῦντος, ministerium obeunte,* Val., wenn — dies Geschäft besorgt, Stroth. interp. De hac notabiliore verbi πληροῦν significatione nec Eusebio inconstuta (vid. IV, 44 ext. 71 all.) vid. *Heyne* annot. ad *Zosim.* p. 624. ed. *Reitem.* Add. *Zosim.* II, 41, 3. III, 88. τὰ ἐπιτάγματα πληροῦν. III, 4, 11. 33, 6. τὸ προσταθῆν, τὰ προσανατόμενα πληροῦν. *Mori* dissertu. Vol. I. p. 80 sq. *Wahl.* clav. N. T. Vol. II. p. 331. ed. II.]

Cap. XXXVII. 1) [*Ἐπίστα — λόγῳ.* Similibus loquendi formulis passim utitur Eusebius. Vid. III, 27. Ἔργον δὲ καὶ τῆδε περηκολούθει λόγῳ. III, 33. ἅμα δὲ λόγῳ δι' ἔργων ἰχώρι τὰ πράγματα. III, 58. τὰ ἔργα ἐπίστα τοῖς λόγοις ἀδελφεῖ. IV, 43. Ἐπί δὲ δι' ἔργων ἰχώρι τὰ προσεταχθέντα. Zosim. hist. I, 54, 3. p. 70. ed. *Reitemeier.* οὐδὲν ἦν ἔργον καὶ λόγον τὸ μέσον, id est, dictum factum. IV, 15, 4. εἰς ἔργον ἢεὶ τὸ βούλημα.] τ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΖ'.

Ὅπως αἱ βιβλοὶ κατασκευάσθησαν.

Ταῦτα μὲν οὖν βασιλεὺς διεκελεύετο· αὐτίκα δ' ἔργον ἐπηκολούθει τῷ λόγῳ¹⁾, ἐν πολυτελεῶς ἡσκημένοις²⁾ τεύχεσι τρισσά καὶ τετρασσά³⁾ διαπετρύφντων ἡμῶν· ὃ δὴ καὶ αὐτὸ βασιλέως ἑτέρα ἀντιφώνησις παραστήσει, δι' ἧς πυθόμενος ὡς ἡ παρ' ἡμῖν Κωνσταντεία πόλις, ἀνδρῶν ἐκτόπως δεισιδαιμόνων οὕσα

2) [*Πολυτελεῶς ἡσκημένοις.* Vid. *Frommann.* opusc. p. 322 sqq.] — 3) *Τρισσά καὶ τετρασσά.* Recte interpretes *terniones et quaterniones* vertit. Codices enim membranacei fere per quaterniones digerebantur, hoc est, quatuor folia simul compacta, ut terniones tria sunt folia simul compacta. Et quaterniones quidem sedecim habebant paginas, terniones vero duodecim. Porro in ultima quaternionis pagina notabatur numerus quaternionis, puta 1. 2. 3. et sic deinceps, quemadmodum observavi in vetustissimis codicibus, tum Graecis tum Latinis. In antiquissimo codice Gregorii Turonensis, qui ante nongentos annos scriptus est, in ultima pagina quaternionis hanc notam reperi q. 1. Id est, quaternio primus. Ceterum monendus est lector, in his Eusebii verbis esse enallagen. Dixit enim *τετρασσά ἐν τεύχεσι*, cum potius dicendum fuisset *τεύχη ἐν τετρασσοῖς*. [Add. *Frommann.* opusc. p. 317 sq. t. „Nostri, de quibus quaerimus, libri, eorum formam si spectes, ad alterum genus pertinent, adeoque *codices* proprie appellantur. CONSTANTINUS in sua epistola *σωμάτια* eos nuncupat, quo vocabulo codices seu massas multiplicitium membranarum a Graecis, ubi de re libraria sermo est, insigniri, CLAUD. SALMASIUS (de modo usur. p. 405.) observat; quamvis non tam a forma, quam a plurium opusculorum in unum corpus coniunctione libros hoc nomine primum compellatos esse, probabile sit, ut ex SCHWARZIO supra (§. II. cf. cap. XXXVI. not. 2.) monuimus. Vocabulum *τεύχος*, quod EUSEBIUS usurpat, amplioris usus est, ut ex eo solo de librorum nostrorum forma iudicare non possimus. Notat enim in genere quodlibet *vas*, deinde *librum* cuuscunque formae et conditionis (vid. *Montefalcon.* palaeograph. Graec. Lib. I. p. 26.), hinc *πεντάτευχος*, liber *quinque libros complectens*, *ἑπτάτευχος* etc. At vocabula *τρισσά καὶ τετρασσά* in primis ad causam nostram expediendam valent; in quibus vocabulis *λιγνροοτυμ* (horr. hebr. ad Job. VIII. p. 1037. ed. Lips.) haesisse, supra vidimus (§. II ext. p. 307.); ac rarius sane occurrant necesse est, cum MONTFAUCON I. I. nusquam ea se vidisse fateatur, praeterquam in chronico quodam bibliothecae Regiae. Erant autem *quaterniones et terniones*, quomodo recte latine vertuntur (neque aliter Val. et Strothius), partes, ex quibus compingebantur *codices*. Nimirum in membranaceis et chartaceis codicibus, propter firmitatem maiorem, plures chartae membranaceae, et aliquando quidem binae, vel ternae, vel quaternae, aut amplius, prius sibi invicem inserebantur, ac sic consertae demum consuebantur atque compingebantur; hinc duerniones, terniones, quaterniones, quinterniones, vocabula medio potissimum aevo usurpari coepta. Cum qua SCHWARZII (dissert. de ornament. veter. codd. §. XVIII.) observatione comparare iuvat, quae HENR. VALESIIUS ad nostrum Eusebii locum animadvertit. — Memini quidem paullo aliter haec ab aliis explicari, sed, missis his, id saltem de *forma* veterum codicum adhuc observo, quadratam eam plerumque fuisse, ita ut longitudo latitudinem non facile excederet; quod ipsum inter externa codicum antiquitatis cognoscendae indicia ab harum rerum peritia

πρότερον, ὀρμητήριον θεοσεβείας⁴⁾, τῆς ἔμπροσθεν μεταβληκῆς εἰδωλικῆς πλάνης, ἐγένετο; χαίρειν ἰδύλου καὶ τὴν πρᾶξιν ἀποδέχασθαι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ Η'.

Ὅπως τὸ Γαζαίων ἐμπόριον, διὰ τὸν Χριστιανισμὸν ἐπολιέθη, καὶ Κωνσταντία προσηγορεύθη.

Ἦδη μὲν οὖν ἐπὶ τοῦ Παλαιστινῶν ἔθνους ἡ Κωνσταντία¹⁾ τὴν σωτήριον ἐπιγραφασμένη θεοσεβείαν, καὶ παρ' αὐτῷ θεῷ, καὶ παρὰ βασιλεῖ τιμῆς κρείττονος ἤξιοῦτο, πόλις μὲν ἀποφανεῖσα ὃ μὴ πρότερον ἦν, ἀμείψασα δὲ τὴν προσηγορίαν, ἐπωνύμη²⁾ κρείττονι θεοσεβοῦς ἀδελφῆς βασιλείας.

habetur.“ — 4) Ὀρμῆ θεοσεβείας. In codice Fnk. hic locus ita legitur: ὀρμητήριον θεοσεβείας, τῆς ἔμπροσθεν μεταβληκῆς εἰδωλικῆς πλάνης, ἐγένετο. Atque ita in Savilii codice scriptum esse suspicor, ex eo quod Savilius tres voces, ὀρμῆ scilicet, μεταβλήκειν et πλάνης, lineolis subnotavit. [Lectiorem cod. Fnk. et quae probabiliter simul est cod. Sav. (vid. Prologom. ad Euseb. H. E. p. XIV.), non dubitavi praeferre alteri quam exhibuit Val.: ὀρμῆ θεοσεβείας τῆς ἔμπροσθεν μεταβλήκειν εἰδωλικῆς πλάνης. Vox enim ὀρμητήριον sensu aequo rariori et haud protrito atque eleganti dicitur de rei quadam sede et quasi arce. Isidor. Pelus. epist. IV, 64. Christus legitur τὴν σάρκα ὀρμητήριον ἀρετῆς ἀποφῆσαι, id est, hominis naturam virtutis sedem constituisse. Et epist. CXXXVII, de iis sermo est qui corpus reddiderint εὐήριον ὀρμητήριον ἀρετῆς. Et epist. CLXIX. Philótheus patriarcha in laudatione Basilii, Gregor. Naz. et Chrysost. καὶ δι' αὐτῆς καὶ ἐξ αὐτῆς, ὡσεὶ ἐξ ἀφετηρίας καὶ ἰσοῦ τινος ὀρμητηρίου — τὰ τῆς οἰκουμένης περιέλαβον πέρατα. Haec Is. Casaubonus ad Polyb. T. I. p. 817 sqq. edit. Ernest. Quam vocis ὀρμητήριον nostro loco aptissimam significationem cum non magis perspicere librorum quam nunc eam attulerunt lexicographi, iisdem illis deberi alteram lectionem, haud difficilium est ad coniciendum.]

Cap. XXXVIII. 1) [Ἐπὶ τοῦ Παλαιστινῶν ἔθνους ἡ Κωνσταντία, Strothius ad h. l. p. 427. not. 3.: „Man muss dies Constantia in Palästina nicht mit Constantina in Phönicien verwechseln. Der Hafen von Gaza, wovon hier die Rede ist (cf. index capituli), hies nach dem Sozomenus B. II. Kap. 4. vormalis Maiman (Sozomenus: τὸ ἐπίγειον τῆς Γαζαίων πόλεως, ὃν Μαῖουμῶν προσηγορεύουσιν. Cf. c. XXXIX. et Sozom. V, 9. p. 192. ed. Rod.), und lag nach dem Baudrand 30 Stadien von Gaza. Stephanus Byzant. erwähnt ihrer nicht. Uebrigens stimmt Sozomenus in einem Nebenumstand nicht mit dem Eusebius überein, wenn er sagt die Stadt sey nach dem kayserslichen Prinz Constantius benannt worden.“ Cf. Ziegler Versuch einer pragmatischen Geschichte der kirchlichen Verfassungsformen p. 81 sq.] — 2) [Ἐπωνύμη Ion. Cast.]

Cap. XXXIX. *) [Ὅτι — τις. Cf. cap. XXXVIII. not. 1. et Sozomen. H. E. II, 5. ἦν δὲ τὸ ἐπίγειον τῆς Γαζαίων πόλεως, ὃν Μαῖουμῶν προσηγορεύουσιν, εἰσάγειν δαισιδαίμοσυν, καὶ τὰ ἀρχαῖα πρὸ τούτου θυν-

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ Θ'.

Ὅτι ἐπὶ τῆς Φοινίκης ἐκολλήθη μὲν τις, ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις πόλεσιν ἐδάλων μὲν ἦν καθάρσεις, ἐκκλησιῶν δὲ κατασκευαί.

Ταῦτόν δὲ καὶ ἱεραὶ πλείους διεπράττοντο γῶραι, ὡς ἡ ἐπὶ τοῦ Φοινίκων ἔθρους, αὐτοῦ βασιλέως ἐπαύνημος· ἧς οἱ πολιταὶ δυσεξαφίθμητα ξοάνων ἰδρώματα κυρὶ παραδόντες, τὸν σωτήριον ἀντικατηλλάξαντο νόμον. Καὶ ἐφ' ἑτέραν δ' ἐπαρχιῶν, αὐτόμολοι τῇ σωτηρίῳ προσιώντες γνώσει, ἀθροῖσι κατὰ χώρας καὶ κατὰ πόλεις, τὰ μὲν πρότερα αὐτοῖς ἱερὰ νομομισμένα, ἐν ὕλῃ παντοίων ξοάνων ὄντα, οἷσανεὶ τὸ μηδὲν ὄντα, ἠφάνιζον, ναοὺς τ' αὐτῶν καὶ τεμένη εἰς ὕψος ἠθρομένα, μηδενὸς ἐπιμελούντος καθήρουν, ἐκκλησίας δ' ἐκ θεμελίων ἀνσιτώντες, τῆς προτέρας ἀντικατηλλάσσοντο γνώμης, ἧτος πλάμης. Ἄλλα γὰρ καθ' ἕκαστα γράφειν¹⁾ τῶν τοῦ Θεοφιλοῦς πράξεων, οὐχ ἡμέτερον ἂν εἶη μᾶλλον, ἢ τῶν τὸν πάντα χρόνον συνείνας αὐτῷ κατηξιωμένων· ἡμεῖς δ' ἐν ὀλίγῳ τὰ ἡμῖν διαγνωσμένα τῆδε παραδόντες τῇ γραφῇ²⁾, ἐπὶ τὸν ὕστατον αὐτοῦ τῆς ζωῆς διαβησόμεθα χρόνον.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ'.

Ὅτι ἐν τριῶι δεκαετηρίῃσι τρεῖς υἱοὺς βασιλέας ἀναγορεύσας, τὰ ἐγκαίνια τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις μαρτυρίου προῦθτε.

Ἐπληροῦντο μὲν αὐτῷ τριάκοντα ἐνιαυτῶν περίοδοι τῆς βασιλείας¹⁾· (καὶδὲ τρεῖς) διαφόροις ἀνεδείκνυντο χρόνοις·

μᾶλλον, εἰς Χριστιανισμὸν ἀθροῖον πανδημεὶ μετέβηκε. Ἀμειβόμενος δὲ ἀπὸ τοῦ τῆς εὐσεβείας ὁ βασιλεὺς, — πόλιν οὐ πρότερον ὄν τὸ χωρίον ἀπέφηνε, καὶ Κωνσταντίαν ἐπωνόμασε — Ἐκ τούτης δὲ αἰτίας, καὶ Κωνσταντίας τὴν παρὰ Φοινίκην Ἰγνῶν ἐπιγράψασθαι τὴν τοῦ βασιλέως ἐπωνυμίαν.] — 1) Καθ' ἕκαστα γράφειν. In codice Regio et Fuk. scriptum est καθέκαστα una voce, quod magis probo. Sequitur enim τῶν τοῦ Θεοφιλοῦς πράξεων. Melius tamen scriberetur τὰ καθέκαστα. [Zimm. (τὰ) καθέκαστα. Cf. quae annotavi ad Euseb. de laudib. Const. c. XVII.] — 2) Παραδόντες τῇ γραφῇ. Interpres hunc locum ita vertit: Nos vero quoniam breviter quae nobis nota fuerunt, litterarum monumentis mandavimus. Ego vero ita interpretor: Postquam ea quae nobis nota sunt, breviter exposuerimus, ad extremum eius vitae tempus sermonem transferemus. Quae interpretatio sine dubio rector est, et verbis ac sensui Eusebii magis congruit. Nam si Eusebius ita intellexisset ut sensu interpretis, dixisset ἤδη παραδόντες.

Cap. XL. 1) Περίοδοι τῆς βασιλείας. Post haec verba, omissa est linea in codice Regio, et in editione Stephani, quam quidem ita suppleo:

ὁ μὲν ὀμνῶντες τῷ πατρὶ Κωνσταντῖνος, πρῶτος μετασχὼν τῆς τιμῆς ἀμφὶ τὴν τοῦ πατρὸς δεκαετηρίδα· ὁ δὲ δεύτερος τῆ τοῦ πάππου κοσμούμενος ὀμνῶντιμῃ Κωνσταντῖδος ἀμφὶ τὴν εὐποαετηρικὴν πανήγυριν ἀνηγορευμένος· ὁ δὲ τρίτος Κώνστας, τὸν ἐνεστάτωα καὶ συνεστάτωα τῷ τῆς ἐπωνυμίας προσρήματι σημαίνων, ἀμφὶ τὴν τρίτην δεκάδα προηγμένος. Οὕτω δὲ τριάδος λόγῳ²⁾ τριτηγὴν γονὴν παίδων θεοφιλῆ κησάμενος, ταύτην δ' ἐφ' ἐκαστῇ περιόδῳ δεκαέτους χρόνου³⁾, εἰσποίησει τῆς βασιλείας τιμήσας, τῷ παμβασιλεῖ τῶν ὄλων εὐχαριστήριον ποιῶν⁴⁾ εὐκαιρον εἶναι

ἢν οἱ καίδες ἀπὸ τρεῖς κοινῶν τῆς βασιλείας διαφόροις etc. Eiusdem vocabuli βασιλείας repetitio fecit ut integra linea ab antiquario nimis prope-
rante omitteretur. In codice Fuk. legitur διαφόροις δ' ἀνδελφικῶν χρόνοις
ἑρίσμε. Ita unius voculae adiectione hic locus expletur; Savilius vero
tribus vocibus additis locum supplevit, perinde ac Scaliger ac Christophor-
amus, καίδες δὲ τρεῖς διαφόροις etc. [Cast. ἐλήφουτο — περίοδος.] —
2) [Τριάδος λόγῳ — κησάμενος. Scite Stroth. ad h. l. p. 429 sq.; „Es
war also wohl gut, dass Constantin seinen Sohn Crispus aus dem
Wage geräumt hatte, weil er sonst die Dreyfaltigkeit nicht in seinen
Söhnen würde haben vorstellen können.“ Cf. Jortin Anmerkungen über
die Kirchenhistorie. T. III. p. 167.] — 3) Ἐφ' ἐκαστῇ περιόδῳ δεκαέτους
χρόνου. Male interpres vertit *decimo quoque anno*. Neque enim Con-
stantinus decimo quoque anno imperii sui liberos suos caesares creavit.
Quippe Crispum quidem et Constantinum caesares fecit Gallicano et Basso
cosas. Calendis Martiis, qui erat annus eius principatus undecimus. Con-
stantius vero caesar creatus est consulatu 8. Crispi et Constantii, die 6.
Idus Novembres, hoc est, anno imperii Constantini nono ac decimo. Deni-
que Constans caesar a patre renuntiatu8 est Dalmatio et Zenophilo cosas.
die 8. Calendas Ianuarias, Constantino annum imperii sui octavam ac vice-
simam ingressu8, ut patet ex factis Idatii. Quare Eusebii verba melius ita
vertentur: *singulis decenniis*. [Ita vertit Val. Et Strothius: „in jeder
zehnjährigen Periode seiner Regierung.“] Sed neque hoc modo verum
erit quod dixit Eusebius. Neque enim Crispus et Constantinus iunior cae-
sares facti suat in prima decaeteride Constantini, sed circa primam decae-
teridem. Itaque benigna interpretatione egent haec verba. Quod cum
minime advertisset Baronius, Crispum caesarem frctam esse scripsit anno
Christi 315, qui est prochronismus biennii. [Praeterea vid. E. P. Wern-
dorf. de Constantini M. religione paschali p. 12. not. 2.: „Quamquam Eu-
sebius in IIII. libros vitam Const. M. dividit, nihilominus tamen in rebus
eius gestis commemorandis ordinem decennialium sequutus est. Id ipse
inquit l. IIII. c. XXXX. in quo Constantinum, ait, singulis tribus decae-
nalibus tres filios suos, Crispum, Constantium, Constantem, Caesares
creavisse. Ac longe id apertius indicat ipso l. I. prooemio. Ait enim se-
cunda et tertia decennialia Imperatoris iam celebrata esse, in quibus utri-
que panegyricum se habuisse: nunc cupere se in rebus Constantii descri-
bendis eum ordinem sequi. Notat Pagi *diss. hypat.* p. 102. Eusebius,
qui in ea vita conscribenda oratorem magis, quam historicum, agit,
eam adiungere noluit orationibus, quas in Constantini vicennialibus et
trienennialibus habuerat, ita ut illa singulis decenniis gesta complecte-
rentur, quae quasi partes tres, ut inter se cum quodam lepore consen-
tissent, aequabili ratione ac uno eodemque genere tractare voluit.“
Cellar. ad Nazar. panegy. 1, 1. Manso Lebeu Constantius p. 56 sq. p. 365
sq. p. 368. p. 372.] — 4) Ἐδχαριστήριον ποιῶν. Non dubito quid scri-
bendum sit *eucharistiarum*; quod miror ab aliis animadvertum non fuisse.

τὸν τῆς αὐτοῦ τριακοντατηρίδος ἠγάειτο καὶ δὴ τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις αὐτῷ σὺν πάσῃ φιλοκαλίῳ σπουδῇ κατειργασμένου μαρτυρίου προσήκειν τὴν ἀφιέρωσιν ποιήσασθαι⁶⁾, εὖ ἔχειν ἔδοκιμασε.

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Α'.

Ὅτι διὰ τὰ κατ' Αἴγυπτον ζητήματα, συνοδὸν εἰς Τύρον ἐν τῷ μεταξὺ γενέσθαι προσέταξεν.

Μισόκαλος δὲ κἂν τούτῳ φθόνος, οἷονεὶ⁷⁾ σκότιον νέφος ἐπληυγυστάταις ἡλίου μαρμαρυγαῖς ὑπαντήσας, τὸ φασθρὸν τῆς κτηνηύρωτος θορυβεῖν ἐπιείρα, τὰς²⁾ κατ' Αἴγυπτον ἐκκλησίας αὐθις ταῖς αὐτοῦ ταράϊτων ἐρεσχέλλαις. Ἄλλ' ὃ γὰρ τῷ θεῷ

In Fuk. codice scribitur εὐχαριστήριον καιρὸν καὶ εὐκαιρος, quod non proba. [Locatione καιρὸς εὐκαιρος iterum utitur Eusebius infra c. LII. et c. LXII. Socrat. H. E. I, 27. II, 26.] — 5) [Τριακοντατηρίδος. Vid. Pagi ad a. CCCXXXV. n. II. Mansa Leben Constantins p. 373.] — 6) [Τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις μαρτυρίου — τὴν ἀφιέρωσιν ποιήσασθαι. Vid. Dannenberger. de encaseniis Argent. 1754. 4. §. 5 sq. E. F. Wernsdorf. progr. de dedicatione martyrii ex Eusebio, Viteberg. 1770., qui praeter alia ex cap. XLV. ostendit, Constantini et Eusebii aetate „consecrationem templorum totam peractam sola. loci ad sacrum usum destinatione atque usurpatione, quae fiebat Liturgia obeunda, et concionibus ad populum habendis, eo plane modo, quo templorum consecrationes hodie apud nos in coetibus puriorum sacerdotum evangelicis peraguntur: ut adeo, hac quidem in re, Saeculum Constantinianum depravatas ad ethnicam formam ecclesiae adcurari minime debeat,“ quae sunt verba ipsius Wernsdorfii l. l. p. VII sq. Cf. Augusti Denkwürdigkeiten T. X. p. 292 sq. De significatione vocis μαρτυρίου, templi, vid. Suicer. Thes. T. II. p. 319 sq. et quos ille laudat. Adde Le Moyne varr. sacr. T. II. p. 421 sqq. Wernsdorf. historia templi Constantiniani propter resurrectionis Christi locum exstructi p. VIII.: „Cuius nomenclaturae ratio non eadem fuit, ob quam sediculae in locis, ubi Martyres passi vel tumulati erant, eorum testimonii celebrandi causa positae, Martyria dicebantur (cf. III, 48.): sed haec, quod, ut ait Eusebius (III, 40.) templum debebat esse ἁγιῶν ἀριστάτως ἐναγῆς μαρτύριον.“ Ibid. p. VIII. not. o.: „Quod autem etiam alia templa nuncupabantur Martyria, ut apud eundem Eusebium passim multis in locis: id videtur ex huius Hierosolymitani Martyrii nomenclatura factum esse, ut recte putat Th. Milles in Notis ad Cyrill.“ Cf. inscriptiones cap. 25. 30. lib. III., IV, 41. 45. 47. Du Cange Gloss. Gr. p. 883 sq. Danz. de Euseb. p. 70. Vocem ἀφιέρωσιν dedicationem vertit Valesius, qua nihil aliud significari apud veteres nisi rei faciendae auspicationem et primum initium, probare studuit Wernsdorf. de dedicatione martyrii p. XXI. ex Cyprian. epist. XXXVIII., ubi lectionem dedicare sit munus lectoris auspiciis. Cf. eisdem Wernsdorf. diss. de originibus solemnium S. Michaelis p. VI. not. i. Viteb. 1773.]

Cap. XLI. 1) Οἶον εἰς. Scribendum uno verbo oïorel, ut in libro Moraei ad marginem emendatum inveni, et paulo post legendum ὑπαρ-
τησιν. [Cf. Euseb. H. E. VII, 23. T. II. p. 365 sq.] — 2) [Καὶ δὴ

μίμλημένους, σύνοδον αὐθις πλείστον ἐπισκόπων ὡπερ³⁾ θεοῦ στρατόπεδον καθοπλίσας, ἀντιπαρετάττετο τῷ βασιάνῳ δαίμονι, ἐξ ἀπάσης Αἰγύπτου καὶ Λιβύης, Ἀσίας τε καὶ Εὐρώπης σπεύδειν, πρῶτα μὲν ἐπὶ τὴν τῆς διαμάχης λύσιν, ἐντεῦθεν δὲ τὴν ἀφιέρωσιν τοῦ προλεχθέντος νεὸ ποιῆσθαι διακελευσάμενος· ὁδοῦ δὲ πάρεργον, ἐπὶ τῆς Φοινίκων μητροπόλεως προσέτατε διαλύσασθαι τὰς ἐρασεχέλιας· μὴ γὰρ ἐξεῖναι τὰς γνώμας διηρημένους, ἐπὶ τὴν τοῦ θεοῦ παρῆναι λατρείαν, θείου νόμου διαγορευόντος, μὴ πρότερον τὰ δῶρα προσφέρειν τοὺς ἐν διαφορᾷ τυγχάνοντας, ἢ φιλίαν ἀσπασαμένους⁴⁾, καὶ τὰ πρὸς ἀλλήλους εἰρηνικῶς διαθέντας. Ταῦτα βασιλεὺς τὰ σωτήρια παραγγέλματα τῇ αὐτοῦ αὐτὸς διανοίᾳ ζωκυρῶν, σὺν ὁμολογίᾳ καὶ συμφωνίᾳ τῇ πάσῃ ἔχεσθαι τῶν προκειμένων, διὰ γραφῆς⁵⁾ οὕτως ἐχούσης ἐδήλου.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Β ᾽.

Κωνσταντίνου πρὸς τὴν ἐν Τύρῳ σύνοδον.

Νικητῆς Κωνσταντίνος, μέγιστος σεβαστὸς, τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ
τῇ κατὰ Τύρον.

„Ἦν μὲν ἴσως¹⁾ ἀκόλουθον καὶ τῇ τῶν καιρῶν εὐκαιρίᾳ μάλιστα πρέπειν, ἁσιασιαστον εἶναι τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν, καὶ πάσης λαιδορίας²⁾ τοὺς τοῦ Χριστοῦ νῦν ἀπηλλάχθαι θεράποντας. Ἐπεὶ δ' οὐχ ὑγιῶς φιλονεικίας οἴστρον τινὲς ἐλαυνόμενοι· οὐ γὰρ ἂν εἴποιμι βιοῦντας ἑαυτῶν ἀναξίως³⁾· τὰ πάντα συγγέειν ἐπιχειροῦσιν, ὅπερ πάσης συμφορᾶς ἐπέκεινα κεχωρημέναι μοι δοκεῖ, τούτου χάριν θεόντας ὑμᾶς, τὸ τοῦ λόγου

τὰς Cast.] — 3) [Σύνοδον αὐθις πλήθουσαν (al. ἐπλήθουσαν) ἐπισκόπων καὶ ὡπερ MSs. Steph. Ion. Mox Αἰγύπτου τε καὶ Cast.] — 4) Ἡ φιλίαν σπασαμένους. Nescio quis ad marginem editionis Genevensis annotavit scribendum esse ἀσπασαμένους. Malim tamen legere σπασαμένους. In codice tamen Fuketii ac Savili scribitur ἀσπασαμένους. — 5) [Διὰ γραφῆς. Scripta est epistola a. 335. Vid. Holzhausen de fontibus etc. p. 51.]

Cap. XLII. 1) [Ἰσως nec Val. nec Stroth. recte vertit. Ille enim plane, hic wohl reddidit, cum potius vertendum sit profecto. Vide quae de hoc usu vocis scripsi ad Euseb. M. P. c. lX. not. 17.] — 2) Πάσης λαιδορίας. Hoc loco λαιδορία passivam habet significationem, idemque valet quod in fine huius epistolae βλασφημίας. Atque ita vertit Christophorus in libro primo historiae ecclesiasticae Theodoretici c. 29. — 3) [Ἀξίως et mox ἐπιχειροῦντες Steph.] — 4) [Ἀποδώσῃς. Temere haec

προτρέπομαι χωρίς τινος υπερθλίψεως εἰς ταῦτ' ἀνδραγαθῶν, πληρῶσαι τὴν ἐκκλησίαν, ἐπαμύναι τοῖς χηρῶσι βοηθείας, τοῖς ἀδελφοῖς ἰάσασθαι κινδυνεύοντας, εἰς ὁμόνοιαν ἐπαταραγῆν τὰ διεσιῶτα τῶν μελῶν, διορθώσασθαι τὰ πλημμελοῦμενα ἕως καιρὸς ἐπιτρέπει· ἵνα ταῖς τωσαύταις ἐπαρχίαις τὴν πρέπουσαν ἀποδώσῃς⁴⁾ συμφωνίαν, ἣν, φεῶ τῆς ἀτοπίας, ἐλαχίστων ἀνθρώπων ἀπέλεσον ὑπεροψία. Ὅτι δὲ τοῦτο καὶ τῷ δεσπότῃ τῶν ὅλων θεῷ ἐστὶν ἀρεστὸν, καὶ ἡμῖν πάσης εὐχῆς ὑπέριτερον, καὶ ὑμῖν αὐτοῖς, ἐάν γε τὴν εἰρήνην ἀνακαλέσησθε, οὐ τῆς τυχοῦσης αἰτίων εὐδοξίας, πάντας ἀνθρώπους συνομολογῆν ἡγοῦμαι. Μὴ τοίνυν μέλλετε λοιπόν· ἀλλ' ἐπιτείναντες ἐντευθεὶν ἤδη τὰ τῆς προθυμίας, τοῖς προκειμένοις ὄρον⁵⁾ ἐπιθεῖναι σπουδάσατε τὸν προσήκοντα· (μετὰ πάσης εἰλικρινείας δηλαδὴ καὶ πίστεως συνελθόντες, ἣν ἐκασταχοῦ μονονουχί φωνῆν ἀφ' αἱεὶς ὁ σωτὴρ ἐκεῖνος⁶⁾ ᾧ λατρεύομεν, ἀπαιτεῖ μάλιστα παρ' ἡμῶν. Οὐδὲν⁷⁾ δὲ τῶν εἰς τὴν ἐμὴν εὐλάβειαν ἠκόντων, ὑμῖν ἐνδείξει. Πάντα μοι πέπρακται, ὅσα γράφοντες ἐδηλώσατε· ἀπέστειλα πρὸς οὓς ἐβουλήθητε τῶν ἐπισκόπων, ἵνα παραγένοιμιοι, κωφωθήσωμαι ὑμῖν τῶν φρονισμάτων· ἀπέστειλα⁸⁾ Διονύσιον τὸν ἀπὸ ὑπατικῶν⁹⁾, ὧς καὶ τοὺς ὀφείλοντας εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀφικέσθαι μεθ' ὑμῶν¹⁰⁾, ὑπομνήσει, καὶ τῶν πραττομένων, ἐξαιρέτως¹¹⁾ δὲ τῆς εὐταξίας κατάσκοπος παρέσται. Ἐάν γάρ

Steph. et Val. lectione offensus esse videtur Reading. in Corrigenendis ad h. l. Vid. *Matthiae* ausführliche griechische Grammatik §. 519. 7. p. 998—1000.] — 5) Τοῖς προκειμένοις ὄροις. Scribendum est ὄρον ex Theodoretto, et delenda vox καιρὸν quae mox sequitur, quae nec in codice Fuk. legitur, et delenda in libro Turnebi ac Moraei scribitur: ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν· οὐδὲν δὲ τῶν εἰς τὴν ἐμὴν εὐλάβειαν ἠκόντων ἡμῖν ἐνδείξει. — 6) Ἐκεῖνος οὐκ ἐστὶν Cast. et mox ἠκόντων καί τινος ἐνδείξει. — 7) Παρ' ἡμῶν δὲ οὐδὲν. Ita quidem legitur apud Theodoretum, ex cuius libro l. hic locus suppletus est, qui in manuscriptis codicibus et in editione Stephani mutilus legebatur. Verum in libro Moraei aliam huius loci interpunctionem reperi, quae meo quidem iudicio rectior est, hoc modo: ἀπαιτεῖ μάλιστα παρ' ἡμῶν. Οὐδὲν δὲ τῶν, etc. Tantum mallem legere παρ' ἡμῶν. Vulgata tamen lectio ferri potest. In codice Fuk. perinde ut in libro Turnebi ac Moraei scribitur: ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν· οὐδὲν δὲ τῶν εἰς τὴν ἐμὴν εὐλάβειαν ἠκόντων ἡμῖν ἐνδείξει. — 8) Ἀπέστειλα. Scribendum est ἐπέστειλα, ut legisse videtur interpres. Tamen in Theodoretto et in Fuk. libro [et Cast.] legitur ἀπέστειλα πρὸς οὓς, etc. [Cast. post ἀπέστειλα addit γούρ.] — 9) Διονύσιον τὸν ἀπὸ ὑπατικῶν. Flavius Dionysius Comes vocatur ab Athanasio in apologetico ad Constantium, ubi multa refert de hac synodo apud Tyrum, quae habita est consulatu Constantii et Albini, mense Augusto ac Septembri. Fuerat hic Dionysius antea Consularis Phoenices, Ianuario et Iusto Coas. ut patet ex lege 4. codice Theod. de famosis libellis. — 10) [Μεθ' ἡμῶν Cast. qui mox omittit καὶ τῶν.] — 11) Ἐξαιρέτως δὲ. Ita quidem legitur apud Theodoretum. Sed in codice Fuk. hic locus ita scribitur: καὶ τῶν πραττομένων δὲ καὶ τῆς εὐταξίας ἐξαιρέτως κατάσκοπος παρέσται. Quam lectionem Scaliger, Bongarsius alii que in suis libris

τες, ὡς ἐγὼ οὐκ ὀδοῦμαι, τὴν ἡμετέραν κέλευσιν καὶ νῦν διακρούεσθαι πειρώμενος, μὴ βουληθῆ παραγενέσθαι, ἐνεπύθει παρ' ἡμῶν ἀποσταλήσεται, ὃς ἐκ βασιλικῆ προσαίματος αὐτὸν λαβαλῶν, ὡς οὐ προσῆκεν ὄροις αὐτοκράτορος¹²⁾ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἐξενεχθεῖσιν ἀντιτείνειν, διδάξει. Λοιπὸν ἔσται τῆς ἡμῶν ἀσπίδος ἔργον, μήτε πρὸς ἀπέχθειαν, μήτε πρὸς χάριν, ἀκολουθῶν δὲ τῆ ἐκκλησιαστικῆ καὶ ἀποστολικῆ κανόνι, τοῖς πλημμεληθεῖσιν εἰτὼν κατὰ σφάλμα συμβεβηκόσι, τὴν ἀρμόττουσαν θεραπείαν ἐπινοῆσαι, ἵνα καὶ πάσης βλασφημίας ἀλυθθαρώσῃτε τὴν ἐκκλησίαν, καὶ τὰς ἐμὰς ἐπικουφήσῃτε φροντίδας, καὶ τὴν τῆς εἰρήνης χάριν τοῖς νῦν στασιαζομένοις ἀποδόντες, μεγίστην εὐκλειαν ὑμῖν αὐτοῖς προξενήσῃτε. Ὁ θεὸς ὑμᾶς διαφυλάξοι, ἀδελφοὶ ἀγαπητοί.“

Κ Ε Φ Α Λ Λ Α Ι Ο Ν Μ Γ'.

Ὅτι τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἰχθυῶν εἰς τὴν ἰορτὴν ἐν πασῶν ἑπαρχῶν παρήσαν ἐπίσκοποι.

Ἐπεὶ δὲ δι' ἔργων ἰχώρει τὰ προσεταγμένα, κατελάμβανεν¹⁾ ἄλλος βασιλικὸς ἀνὴρ, ἐπισπέρχων τὴν σύνοδον οὐν γράμματι βασιλικῶ²⁾, σπεύθειν καὶ μηδὲν ἀναβάλλεσθαι τὴν ἐπὶ τὰ Ἱεροσόλυμα παρορμῶν γε πορείαν. Ἀρᾶντες οὖν οἱ πάντες ἀπὸ τοῦ Φοινίκων ἔθνους, δημοσίοις δρόμοις ἤλαυνον ἐπὶ τὰ προκειμένα· ἐπληροῦτο δὲ τότε πᾶς ὁ τῆδε τόπος μεγίστης θεοῦ χορείας, ἐπὶ ταῦτόν ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις σινηγμένων τῶν ἐξ ἀπάσης ἐπαρχίας διαφανῶν ἐπισκόπων³⁾. Μακεδόνες μὲν⁴⁾ γὰρ τὸν τῆς παρ' αὐτοῖς μητροπόλεως παρίεμπον,

repererant. Paulo post scribo: τὴν ἡμετέραν κέλευσιν καὶ νῦν διακρούεσθαι ex codice Fuk. et Theodoro. Neque enim medioeris est epiphasis in his verbis καὶ νῦν. — 12) [Ὅροις αὐτοκράτορος Cast., al. ὁ ἀντοκράτορ.]

Cap. XLIII. 1) [Κατελαμβάνετο Cast. Idem et Ion. pro καὶ μηδὲν, καὶ μή.] — 2) Σὺν γράμματι βασιλικῶ. In veteribus schedis legitur συγγράμματι. In codice Fuk. lacuna est, et postrema tantum pars vocabuli legitur ματι. Itaque Savilius αὐν πνεύματι supplevit, perinde et Scalliger et ceteri. — 3) [Ἐπληροῦτο — διαφανῶν ἐπισκόπων. Vid. E. F. Wernsdorf. de dedicatione martyrii ex Eusebio p. X. sqq. not. i. Nihil vero ex omnibus illis qui dedicandi martyrii causa Hierosolyma convenerunt, episcopis et ne Eusebium quidem in splendida panegyri illa praecipuas quasdam partes habuisse, recte observat idem Wernsdorf. l. l. p. XIV. sqq.] — 4) Μακεδόνες μὲν γὰρ τὸν τῆς παρ' αὐτοῖς μητροπόλεως. Alexandrum intelligit Thessalonicae civitatis episcopum, qui

Γενήτοιοι τε καὶ Μυσοί, τὰ παρ' αὐτοῖς ἀνθούοντα κἀλλη τῆς τοῦ Θεοῦ νεολαίας· παρῆν δὲ καὶ Ἰκροῶν ἐπισκόπων ἱερὸν χρῆμα⁵⁾, τὰ θεῖα λόγια ἐξηκριβικωῶς ἀνήρ, Βιθυνοὶ τε καὶ Θραῖκες⁶⁾ τὸ πλήρωμα τῆς συνόδου κατεκόσμου. Οὐ μὴν ἀπελμπάνοντο (οὐδέ) Κιλίκων οἱ διαφέροντες, καὶ Καππαδοκῶν θ' οἱ πρώτοι, κειδύσει λόγων μέσοι τοῖς πᾶσι διέπρεπον· Συρία τε πᾶσα καὶ Μεσοποταμία, Φοινίκη τε καὶ Ἀραβία σὺν αὐτῇ Παλαιστίνῃ, Αἴγυπτός τε καὶ Ἀβύη, οἳ τε τὴν Θηβαίων οἰκοῦντες χώραν, πάντες ὁμοῦ ἐπλήρουσιν τὴν μεγάλην τοῦ Θεοῦ χορείαν· οἷς ἀναρίθμητος ἐξ ἀπασῶν τῶν ἐπαρχιῶν ἐπικολούθει λέως· παρῆν δὲ τούτοις ἅπασι βασιλικὴ τις ὑπηρεσία⁷⁾, ἄνδρες τ' ἐξ αὐτῶν βασιλείων δόκιμοι κατεπέμποντο, φαιδρύναι τὴν ἱερτὴν ταῖς βασιλείως χορηγίαις.

Κ Ε Θ Α Λ Ι Ο Ν Μ Α'.

Περὶ τῆς διὰ Μαριανοῦ τοῦ νοταρίου δεξιώσεως αὐτῶν, καὶ τῶν εἰς πτωχούς διαδόσεων, καὶ ἀναθημάτων τῆς ἐκκλησίας.

Καὶ μὴν καὶ ὁ τούτοις ἅπασιν ἐφεστῶς βασιλεῖ δεξιὸς ἀνήρ¹⁾, πιστεῖ καὶ εὐλαβεῖα, λόγων τε θείων ἐμπρέπων ἀσκήσει·

synodo Tyrensi interfuit, ut testatur Athanasius. Per Pannoniae autem et Moesiae episcopos, Eusebius intelligit Ursacium et Valentem Arianae factionis signiferos, qui a synodo Tyrensi missi sunt in Aegyptum, ut de criminibus quae Athanasio obiecta fuerant, illic inquirerent, quemadmodum refert Athanasius in apologetico. [Ursacium et Valentem synodus Sardicensis quae illos condemnavit, imperitos adolescentes vocat, in epistola ad Iulianum papam, quae exstat in Hilarii fragmentis. Cf. Sulpic. Sever. hist. II, 36, 7. ed. Forst. et verba Eusebii: τὰ παρ' αὐτοῖς ἀνθούοντα κἀλλη τῆς τοῦ Θεοῦ νεολαίας. Tillemont. memoires T. VI. P. II. p. 75 sqq. De metropolitibus autem urbium h. l. commemoratarum vid. Ziegler Versuch einer pragmatischen Geschichte der kirchlichen Verfassungsformen p. 74. p. 76.] — 5) [Ἐπισκόπων ἱερὸν χρῆμα. De hoc dicendi genere vid. Euseb. H. E. I, 2. not. 3. VII, 32. not. 5. Add. Markland. ad Maxim. Tyr. T. II. p. 80. ed. Reisk.] — 6) Βιθυνοὶ τε καὶ Θραῖκες. Theogonium Nicaese, et Theodorum Perinhi, quae aliter Heraclea dicitur, episcopus intelligit, quos eidem synodo interfuisse docent Athanasius et Theodoretus. Praeter Theogonium, alii duo ex Bithynia episcopi Tyrensi synodo interfuerunt, Eusebius scilicet Nicomediensis, et Maris Chalcedonius. [Vid. Socrat. H. E. I, 20.] — 7) Βασιλικὴ τις ὑπηρεσία. Athanasius in apologetico ad Constantium pag. 788. de hac synodo loquens, testatur Constantinum palatinos milites misisse, qui episcoporum iussibus obsequerentur: καὶ κόμης Διονύσιος ἀποστέλλεται, καὶ στρατιῶται δορυφόροι δίδονται τοῖς περὶ Ἐδοσίβιον. [Verba βασιλικὴ τις ὑπηρεσία Val. veritit: „regalis cuiusdam apparitionis officium“ Stroth.: „kayserliche Bedienung.“ Vid. Du Cange Gloss. Gr. p. 1641. p. 1649.]

Cap. XLIV. 1) Δεξιὸς ἀνήρ. Marianus hic erat tribunus et nota-

ὄς· δὴ καὶ καὶς²⁾ ὑπὲρ εὐσεβείας ἑμολογίαις κατὰ τὸν τῶν τυ-
ραίνων κερφὸν λαμπρυνόμενος, εἰκότως τὴν τῶνδε διατάξιν
ἐπιστενέτε. Καὶ δὴ τῷ βασιλείῳ οὗτος νεύματι συν εὐλοκρινεῖα
πέσῃ διακονούμενος, τὴν μὲν σύνοδον ἐτίμα³⁾ φιλοφρόνῳ δε-
ξιώσει, ἐσπίεσαί τε λαμπραῖς καὶ συμποτικαῖς εὐωχίαις· πτω-
χοῖς δ' ἀπέμωσεν, πενήτων τ' ἀνδρῶν⁴⁾ καὶ γυναικῶν μυρλοῖς
πλήθεσι, τροφῆς καὶ τῶν λοιπῶν χρειῶν ἐν ἐνδεῖα καθεστῶσι,
καλυτελεῖς θεαδόσεις χρημάτων καὶ περιβλημάτων ἐποιεῖτο· ἦδη
δὲ καὶ τὸν πάντα τῶν πλουσίων βασιλικοῖς ἀναθήμασι κατε-
ποίηκεν. Ἄλλ' ὁ μὲν πάντων ἐπλήρου τὴν ὑπερησίαν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Ε'.

Ἐν συνάξει τῶν ἐπισκόπων προσομίλῃσι ποιήσαι, καὶ Ἐδουβίου τοῦ ταῦτα
συγγράμαντος.

Οἱ δὲ τοῦ θεοῦ λειτουργοὶ, εὐχαῖς¹⁾ ἅμα καὶ δια-
λέξεσι²⁾ τὴν ἐορτὴν κατεκόσμου, οἱ μὲν τοῦ θεοσμίου βα-

rins, ut dicitur in titulo huius capituli, et apud Sozomenum. Eandem
dignitatem gessit sub Constantio, ut testatur Athanasius in libro de syno-
dia Arimini et Seleucia. [Notarium quod Stroth, vertit: *Staats-Secretär*,
Marianum fuisse dixit sane quisquis capituli titulum confecit. Sed
Sozomenus H. E. II, 26. potius: *Μαριανός*, inquit, τῶν ἐν ἀξίᾳ, βασι-
λικὸς ταχυγράφος. Cf. Theodoret. I, 31. Atqui notarium non ταχυ-
γράφος, sed ὑπογραφεὺς significare, ipse Valesius affirmat ad Zosim.
hist. III, 4, 9. p. 569. edit. *Reitemeier.*, ubi: „Habebant, inquit, Cae-
sares Notarios aliquot, ab Augusto tamen attributos, ut docet Zosimus
in rebus Iuliani Caesaris et Ammiani XVII. Longe autem differunt *No-
tarii* ab *Exceptoribus*. Nam Notarii sunt *βωολικαὶ ὑπογραφεῖς*, ut pas-
sim Zosimus appellat, qui in Consistorio acta excipiebant, et ita semper
apud Marcellinum sumuntur. At vero exceptores sunt *ταχυγραφοί*,
qui notis scribebant acta praesidium.“ Itaque aut suorum ipsius
praeceptorum immemor fuisse hoc loco Val., aut notarium inter-
dum certe *ταχυγράφος* significare, monere debuisse videtur. Cf. Vales.
ad Socrat. H. E. V, 22. p. 296. Sozom. H. E. III, 2. p. 132. edit.
Read. et de tribus notariorum generibus ad Zosim. V, 34, 11. p. 614 sq.
edit. *Reitam.* *Du Cange Gloss.* Gr. p. 1004 sq. *Suicer.* thes. T. II.
p. 431 sq. — 2) [Ἄλλὰ καὶ ταῖς Ion. Cast.] — 3) [Τὴν μὲν σύνοδον
ἐτίμα — — περιβλημάτων ἐποιεῖτο. Vid. E. F. Wernsdorf. diss. de
Constantini M. religione paschali p. 7. p. 21. Cf. Eiusd. progr. de mar-
tyrii dedicatione ex Eusebio p. VI. not. e. p. XII. not. et *Weickmann.*
progr. quo martyrii consecrationem religiosae dedicationis exemplum
proposuit p. 22. p. 33.] — 4) *Πενήτων δ' ἀνδρῶν.* Scribendum est
Πενήτων τε ἀνδρῶν. Idem error est in superiori capite, ubi legitur *Αλ-
γυπτος δὲ καὶ Αἰθίη*, pro *Αἰγυπτίος τε*, quomodo in Fuk. codice scribi-
tur utrobique.

Cap. XLV. 1) [Ἐυχαῖς. Vid. E. F. Wernsdorf. de martyrii dedi-
catione ex Eusebii p. XVI sq. not. c.: „Videntur — preces nonnullae pro
ecclesia tum dedicata, sic tanquam *Collectae* solent, recitatae fuisse; cuius-

αλλῶς³⁾ τὴν εἰς τὸν τῶν ὄλων σωτῆρα δεξιῶσιν⁴⁾ ἀνθρωπίνους, τὰς τε περὶ τὸ μαρτύριον μεγαλουργίας διεξιόντες τῷ λόγῳ· αἱ δὲ ταῖς ἀπὸ τῶν θείων δογματικῶν πανηγυρικαῖς θεολογίαις⁵⁾, παρθυσίαν λογιῶν τροφῶν⁶⁾ ταῖς πάντων παραδιδόντες

modi formula legitur apud AMBROSIIUM *Hortat. ad Virginit.* edit. Paris, an. 1642. T. 4. pag. 444. Te nunc Domine precor, ut supra hanc domum tuam, supra haec altaria, quae hodie dedicantur, supra hos lapides spirituales quibus sensibile tibi in singulis templum sacratur, quotidianus praesul intendas, orationesque servorum tuorum, quae in hoc loco funduntur, divinae tuae suscipias misericordia. Fiat tibi in odorem sanctificationis omnia sacrificia, quod in hoc templo fide integra, pia aedulitate offertur. Et quoniam ad illam respicis hostiam salutarem, per quam peccatum huius mundi aboletur, respicias etiam ad has pie castitatis et diuturno esse tuarum auxilio, ut fiant tibi in odorem suavitatis hostiae acceptabiles et est.⁴⁾ — 2) [*Διαλέξεις* i. e. sermonibus panegyricis. Vid. *Wernsdorff*. l. l. p. XVI. not. a.: „Dedicationis festivitas fere cum *panegyrico* sermone inchoabatur: deinde, ut EUSEBIUS scribit, *Hist. Eccl.* l. X. c. 3. votivum spectaculum erat videre dedicationum festivitates per singulas urbes, quae frequenter episcoporum Synodo plerumque reddebantur venerabiliores. — Continobatur autem eiusmodi panegyricus sermo praecipue gratiarum actionem ad Deum, et excurrebat nonnunquam in laudes fundatoris, et gloriam praedicabat aedis redens extractae (cf. verba: *ὁ μὲν τοῦ Θεοφιλοῦς* — *θεαδόντες τῷ λόγῳ*). Talis est Panegyricus in dedicatione templi Tyrif Paulino dictus ab EUSEBIO, et insertus eius *Hist. eccl.* l. X. c. 4. Habetur similis apud GAUDENTIIUM *Serm.* XVII. die dedicationis basilicae XXXX Martyrum dictus. In hac de qua loquimur Martyrii dedicatione sermones panegyrici habitus sunt complures, et ii omnes Constantini pietatem laudibus extulerunt.“] — 3) *Ὁ μὲν τοῦ Θεοφιλοῦς βασιλέως*. Haec omnia usque ad illa verba *ἄλλοι δὲ* etc. deerrant in codice Regio et in editione Rob. Stephani: quae viri docti suppleverunt ex aliquo manuscripto codice, ut opinor. Haec enim genuina mihi videntur, et ex ipsis Eusebii stilo profecta. Habentur certe in optimo codice Fuk. In Savillii autem codice deerrant. Nam Savillius ad hunc locum ita annotavit: *Christophorsonus hoc loco interserit ex codicibus suis haec quae sequuntur, quae mihi vix satis huic loco congruere videntur: ὁ μὲν τοῦ Θεοφιλοῦς* etc. [Praeterea notandum, apud Val. cap. XLV. initium factum esse a verbis *Ἄλλ' ὁ μὲν — ἠπρησέται*. Sed in interpretatione ipse Val. a verbis demum *Ὁ δὲ τοῦ Θεοῦ* z. t. l. cap. XLV. inchoavit non minus quam Strothius. Hinc praecunte Zimm. verba *Ἄλλ' ὁ μὲν — ἠπρησέται* ad finem cap. XLIV. reieci.] — 4) *Τὴν εἰς τὸν τῶν ὄλων σωτῆρα δεξιῶσιν*. Comitatem ac benignitatem qua imperator Constantinus erga sacerdotes dei ntebatur, non sine causa Eusebii appellat benignitatem erga Christum ipsum. Comes enim erga ministros, ad honorem redundat ipsius domini. Itaque Christus in evangelio, quicumque, inquit, vos excipit, me ipsum excipit: quodque uni Mlorum facistis, mihi facistis. — 5) [*Ταῖς ἀπὸ τῶν — Θεολογίαις* Val. vertit: „sacris *Theologiis dogmaticis* ad praesentem celebritatem accommodatis“ Stroth.: „*durch theologische zu der Feyerlichkeit eingerichtete Vorträge*.“ Cf. supra cap. XXXIII. not.] — 6) [*Παρθυσίαν λογιῶν τροφῶν* z. t. l. Satis frequentes eiusmodi tropi tum in veterum et maxime Platonis tum in recentiorum Graecorum et patrum ecclesiasticorum scriptis. Vide quae animadverti ad Euseb. H. E. II, 17. T. I. p. 146. *Victorin.* varr. lectt. II, 14. *Casaubonus* ad Theophrasti. charact. VIII. *Plutarch.* morall. T. I. P. l. p. 140. B. ed. *Wyttenb.* Homer. Odys. XXI, 427 sqq. *Chrysost.* T. II. p. 592. A. B. ed. *Montef.* *Ὁ πολυτελής καὶ φιλόσοφος τῶν ἐσωτέρων πνευμάτων καὶ ἐκκαλλέουσι ποιοῦνται τὰς ἐκκλήσεις*. —

ἀποκρίσας ἄλλως ἢ ἱερουργίας τῶν θεῶν ἀναγνωσμάτων ἐποιοῦντες
 τὰς ἀποκρίσεις ἀπακαλόπτουτες θεωρίας· οὐ δὲ μὴ διὰ τούτων
 χαρῆν οἰοί τε, θυσιαίς ἀναίτοις καὶ μυστικαῖς ἱερουργίαις 7)
 εὐθὺς θεῶν ἱλασσοῦτο, ὑπὲρ τῆς κοινῆς εἰρήνης, ὑπὲρ τῆς ἐκκλη-
 σίας τοῦ θεοῦ, αἰτιῶν τε βασιλέως ὑπὲρ τῶν τοσούτων αἰτιῶν,
 παιδῶν τ' αὐτοῦ θεοφιλῶν 8), ἐκτετηρίους εὐχὰς τῷ θεῷ προσα-
 ναξίροντες. Ἐδοθα δὲ καὶ ἡμεῖς τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς ἀγαθῶν ἤξιον.

οὕτω καὶ ἡ τοῦ πνεύματος χάρις τῆς οὐσίας θνητότης τὴν ἀπόδειξιν ἡμῶν
 παραχομήτη, — συνεχῆς ἡμῶν καὶ ἐκαλλήλουε τὰς τῶν μαρτύρων πα-
 ραίθεται τραπέζας. Πρῶτον γοῶν ἡμῶν — ἡ μακαρία μάρτυς Πιλαγὰ
 μετὰ πολλῆς τῆς εὐφροσύνης εἰσίστασι· σήμερον πάλιν τὴν ἐκκλησίαν εὐοχίῃ
 — Ἰγνάτιος διδύχατο· διάφορα τὰ πρόσωπα, ἀλλὰ μὴ ἡ τρέψαζα.
 Iohann. IV, 34. Origen. contra Cels. VIII, 392. Wasse ad Thucyd. I, 70,
 70. ed. Ducker. Valckenar. ad Theocrit. Adoniz. p. 323. C. Kuinoel. ad
 Matth. V, 6. Moz Cast. παραδιδόντων.] — 7) [Θυσιαίς ἀναίτοις καὶ μυσ-
 τικαῖς ἱερουργίαις His quid sibi velit Eusebius, statim explicat ipse ver-
 bis ὑπὲρ τῆς κοινῆς εἰρήνης — ἐκτετηρίους εὐχὰς τῷ θεῷ προσαναξίρον-
 τες. Cf. I, 48., ubi Eusebius: εὐχαριστοῦς εὐχὰς ὡσαύτῃ θυσίας τινὰς ἀπύ-
 ρουε καὶ ἀμύπνουε — ἀνεπέμμετο. Vid. Wernsdorf. l. l. p. XVII sq. 3
 „Quibus — eloquentiae minor exercitatio erat, ii precibus solemnioribus
 vacabant, quas, usitato Patrum stylo (vid. Suicer. Thes. T. I, p. 1425. cf.
 Wahl. clav. N. T. sub v. θυσία), EUSEBIUS vocat θυσίας ἀναίτους καὶ
 μυστικὰς ἱερουργίας, — — indicans ab his recitatum fuisse publicum illud
 et solemne precatiois carmen, quod in veteri ecclesia officio eucharistico
 praemittere ad altare receptum erat, quo pro imperatoribus, pro ecclesia,
 pro statu saeculi, pro pace ac rerum quiete ardentissime comprecabatur.
 Neque igitur eucharistiae quae saepe alibi iisdem vocabulis appellatur, cele-
 brationem h. l. significavit Eusebius nec sacrificium missaticum, ut catholici
 opinati sunt. Vid. Martin. Chemnitii examen Concil. Tridentin. p. 487.
 ex edit. Iohann., Gerh. Titius de phrasibus sive locutionibus vet. eccl.
 doctorum quibus pro fucandis novitatibus suis Romae ecclesiae doctores
 abutuntur cap. XIV. p. 156. Edm. Albertinus de eucharistia p. 390. Cramer
 Fortsetzung des Bossuet T. V. P. I. p. 325 sqq. Müncher Handbuch der
 Dogmengeschichte T. II. p. 342 sq. p. 366. p. 370 sq. et Excurs. III.] —
 8) [Ἐπὶ τῆς κοινῆς εἰρήνης — Θεοφιλῶν. Vid. Tertullian. apologet.
 c. XXXIX.: „Coimus in coetum et congregationem, ut ad deum,
 quasi manu facta, precatationibus ambiamus orantes. Haec vis deo
 grata est, oramus etiam pro imperatoribus, pro ministris eorum, et
 potestatibus, pro statu saeculi, pro rerum quiete, pro mora finis.“
 Euseb. H. E. VII, 11. VIII, 17. X, 8. V. C. I, 15. 17. Cyrill. Hieros. cate-
 ches. V. παρακαλοῦμεν τὸν θεὸν ὑπὲρ κοινῆς τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνης, ὑπὲρ
 τῆς τοῦ κόσμου εὐσταθείας, ὑπὲρ βασιλέων, ὑπὲρ στρατιωτῶν καὶ οὐμμάων,
 ὑπὲρ τῶν ἐν ἀσθενείας, ὑπὲρ τῶν κατακρουμένων, καὶ ἀπαζαπλῶς ὑπὲρ
 πάντων βοηθείας δεομένων. Constitt. apostoll. VIII, 9. Alios locos con-
 gessit et fusius de hac tota re disseruit Kortholtus ad Iustin. M. apol. II.
 p. 64. p. 97. Bingham. Origg. eccl. XV, 1. Cf. Salig. de diptychis veter-
 rum p. 91 sq. Wetsten. ad 1 Timoth. II, 2. Ceterum Wernsdorf. l. l. p.
 XVIII.: „Eas preces, puto, inquit, quandam habere similitudinem cum
 iis, quae in nostri Coetus ecclesiis, finita oratione sacra, de ambone prae-
 leguntur. Quae quum eo tempore maxime recitentur, quo ad eucharistiam
 celebrandam sacra symbola in altari exposita sunt, ad officium eucharisti-
 cum eas referri possent, sive ad eas preces, quas vetus ecclesia in Missa
 Fidelium ad altare fecit, docui in diss. de Sacerdote Latina lingua ad

μένων, ποιιλλίαις ταῖς εἰς τὸ καιρὸν διαλέξει τὴν ἑορτὴν ἐτιμῶ-
μεν⁹⁾, τοτὲ μὲν θὰ γράμματος τῶν τῷ βασιλεῖ πεφίλοκαλη-
μένων τὰς ἐκφράσεις ἐρμηνεύοντες, τοτὲ δὲ καιροῦς καὶ ταῖς
προκειμένους συμβόλους¹⁰⁾ τὰς προφητικὰς ποιούμενοι θεω-
ρίας¹¹⁾. Οὕτω μὲν ἡ τῆς ἀφιρώσεως ἑορτὴ, ἐν αὐτῇ βασι-
λέως τριακονταετηρίδῃ¹²⁾ σὺν εὐφροσύναις ἐπετελεῖτο¹³⁾.

altare cantillante an. 1761. P. P. p. 14. — Cf. supra not. 1.] — 9) [Ἐσθὲ θῆ
περὶ ἡμῶν — ἐτιμῶμεν. Docet hic locus, Eusebium orationem illam de laudibus
Constantini M. (cf. c. XL. Vales. ad lib. I. prooem. not. 5.) non recitasse
in ipsa tricennalium Constantini festivitate, die XXV. Iulii, sed paulo post,
cum tradat h. l. Eusebium, se encaeniis ecclesiae Hierosolymitanae inter-
fuisse die XIII. Septembris (vid. not. 12.) celebratis, et cap. XLVI. addat,
se orationem de tricennialibus paulo post profectum Hierosolyma Constan-
tinopolin coram imperatore recitasse. Cf. *Valesii* de vita scriptisque Eus-
diat. p. XLVIII. not. 49. *Manso* Leben Constantins p. 373.] — 10) Τοῖς
προκειμένοις συμβόλοις. Symbola appellat basilicam illam Hierosolymita-
nam et omnia illius basilicae membra atque aedificia. Vide orationem
Eusebii in dedicatione ecclesiae Tyri, quae refertur in libro decimo histo-
riae ecclesiasticae; ubi singula membra basilicae mysticum quiddam signifi-
ficare asserit. [Cf. III, 33. not. 3 ext.] In codice Fuk. legitur καιροῦς
τοῖς προκειμένοις συμβόλοις, sine conjunctione. — 11) Τὰς προφητικὰς
ποιούμενοι θεωρίας. Verba hic videntur esse transposita quod in his libris
saepius factum esse monuimus. Et supra quidem scribendum τὰς ἐκφρά-
σεις ποιούντες. Hic vero legendum ἐρμηνεύοντες θεωρίας. Sed quaeret
fortasse aliquis, quatenam sint illae propheticæ visiones quas hic designat
Eusebius. Intelligit ni fallor locum qui legitur in capite 3. Sophoniae:
διὰ τοῦτο ὑπόμεινον με, λέγει κύριος, ἐς ἡμέραν ἀναστάσεώς μου εἰς μαρτύ-
ριον. Nam et Cyrillus Hierosolymitanus in homilia quarta hunc locum
Sophoniae explicat de martyrio seu basilica, quam Constantinus in loco
dominicae resurrectionis extruxit. — 12) Ἐν αὐτῇ βασιλέως τριακονταε-
τηρίδῃ. Recete interpres vertit *tricesimo imperii anno*. Nam encaenia ba-
silicae Hierosolymitanae celebrata sunt anno Christi 335. Idibus Septembris,
Constantio et Albino coss. in tricennialibus Constantini. Quo quidem tem-
pore Constantinus annum imperii agebat tricesimum. *Τριακονταετηρίς*
proprie tricennalia significat, id est, festivitatem ludorum qui ob tricesi-
mum imperii annum agebantur. Auctor chronici Alexandrini Constantio
et Albino coss. τοῦτων τῶν ὑπάντων ἤχθη τριακονταετηρίς ἐν Κωνσταντινου
πόλεως πάντων φιλοτιμῶς πρὸ ὀκτώ Καλανδῶν Ἀβγουστῶν, quae Latine reddita
sic leguntur in fastis Idatii: „His coss. tricennalia edidit Constantinus au-
gustus die 8. Cal. August.“ Interdum tamen *τριακονταετηρίς* et tricennalia,
pro tricesimo anno sumuntur. Sic Hieronymus Dalmatium caesarem fac-
tum esse scribit tricennialibus Constantini, id est, anno imperii eius tricesi-
mo. Quod autem dixi encaenia basilicae Hierosolymitanae Idibus Sep-
tembris esse celebrata, auctorem huius rei habeo Nicephorum in lib. VIII.
cap. 30. Certe in typico sancti Sabae, et in menologio Graecorum, 13.
die Septembris ponuntur τὰ ἑγκαίνια τῆς ἁγίας Θεοῦ ἀναστάσεως. Ita etiam
Sophronius in oratione de exaltatione sanctae crucis, agebaturque haec
festivitas quotannis per continuos octo dies. Ex his corrigendum est chro-
nicon Alexandrinum, in quo error est tam in die quam in consule quo haec
gesta sunt. [Cf. III, 33. not. 1.] — 13) [Οὕτω μὲν ἡ τῆς ἀφιρώσεως
ἑορτὴ — ἐπετελεῖτο. Vid. *Wernsdorf*. l. I. p. XVI.: „Post Martyrii de-
dicationem splendidissimam (quam praecessit minus solemnitas et splendida
templi Tyrii consecratio Euseb. H. E. X, 4. commemorata et a. CCCXV.
facta, mouente ipso *Wernsdorfio* l. I. p. XX. not. 2. cf. quae animadverti

ΚΒΘΑΛΛΙΟΝ ΜΖ.

Ὅτι καὶ τὴν Ἐκφρασιν τοῦ μνηστείου τοῦ σωτήρος, καὶ τριακονταετηρικὸν
ἔλειν ὕστερον ἐκ' αὐτοῦ Κωνσταντιῶνου.

Οἶος δ' ὁ τοῦ σωτήρος νεώς, ὅλον τὸ σωτήριον ἄντρον,
ὄλαί τε αἱ βασιλείως φιλοκαλλίαι, ἀναθημάτων τε πλήθη¹⁾ ἐν
χρυσῷ τε καὶ ἀργύρῳ καὶ λίθοις τιμίσις πεποιημένων, κατὰ
δύναμιν ἐν οἰκίῳ συγγράμματι²⁾ παραδόντες, αὐτῷ βασιλεῖ
προσεφωνήσαμεν· ὃν δὴ λόγον κατὰ καιρὸν, μετὰ τὴν παρούσαν
τῆς γραφῆς ὑπόθεσιν³⁾ ἐκθησόμεθα, ὁμοῦ καὶ τὸν τριακονταε-
τηρικὸν αὐτῷ συζυγούντες, ὃν μικρὸν ὕστερον ἐπὶ τῆς βασι-
λείως ἱερωνύμου πόλεως τὴν πορείαν στειλόμενοι, εἰς ἐπήκοον
αὐτοῦ βασιλέως διήλθαμεν, τοῦτο δεύτερον⁴⁾ ἐν αὐτοῖς βασι-
λείοις τὸν ἐπὶ πάντων βασιλέα θεὸν δοξάσαντες· οὐ δὴ κατα-
κρημνισμένος ὁ τῷ θεῷ φίλος, γανυμνίῳ ἔφκει. Τοῦτο δ' οὖν
αὐτὸ μετὰ τὴν ἀκρόασιν ἐξέφηγε, συμπροσιάζων μὲν παρούσας
τοῖς ἐπισκόποις, παντοίῃ τ' αὐτοὺς τιμῇ φιλοφρονούμενος.

ad l. l. Euseb.) dicerem eam, qua templum in Antiochena urbe, *Domini-
cum aureum* appellatum, iussu Constantini Imp. an. 341. Marcellino et
Probrino Cos. consecratum est, ad quam nonaginta episcopi convenerant,
vide SOCRATEM H. E. II, 7. Eam deinceps sollemniores aliae passim inco-
quatae sunt, amplissimo episcoporum conventu celebratae dedicationes,
quarum haud paucas recenset BLONDELLUS *Apolog. de Presbyt.* pag. 272
et 273.“]

Cap. XLVI. 1) *Ἀναθημάτων τε πλήθη*. Inter reliqua donaria quae
Constantinus dedit basilicae Hierosolymitanae, fuit pella sacerdotalis aureis
filis contexta, qua episcopus in sacris missarum solemnibus utebatur, ut
refert Theodoretus in lib. II. historiae ecclesiasticae cap. 23. [Cf. V. C.
III, 40. not. 2. III, 43. p. 200 sq.] — 2) [*Ἐν οἰκίῳ συγγράμματι*. Vid.
Danz. de Eus. p. 69 sq. not. 40. : „Producitur hic liber apud CANEVUM *Hist.
liter.* titulo *Descriptionis Basilicae Hierosolymitanae*, apud EUSEBIUM
vero ipsum *de Vita Constant. Lib. IV. cap. 46.* (in cap. indice) inscriptus
est *Ἐκφρασις τοῦ Μνηστείου τοῦ Σωτήρος*. Legebatur primis temporibus
ad calcem Vitae Constantini, sed nostris temporibus hoc scriptum se oculis
subduxit.“ Cf. *Valesii de vita et scriptis Euseb. distr.* p. XLIX. *B. P.
Wernsdorf.* de Christo Latine loquente p. IV. not.] — 3) *Μετὰ τὴν
παρούσαν ὑπόθεσιν*. Id est, ad calcem huius operis. Male interpres vertit :
Quod etiam cum videbitur et absoluto opere edemus. Verum interpreta-
tionem nostram confirmat ipse Eusebius in cap. 32. huius libri. — 4)
Τοῦτο δεύτερον ἐν αὐτοῖς βασιλείοις. Iam enim antea Eusebius in palatio
orationem habuerat, ut ipse testatur supra capite 33. ubi vide quae annota-
vimus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ΄.

Ὅτι ἡ μὲν ἐν Νικαίᾳ σύνοδος τῆ εικοσατηριδῆ, καὶ ἰσχυρὰ δὲ ἐν Ἱεροσολύμοις τῆ τριακοντατηριδῆ Κωνσταντίνου γέγονε.

Ταύτην μεγίστην¹⁾ ὡν ἴσμεν, σύνοδον διωτήριον συνεκρότε βασιλεὺς ἐν αὐτοῖς Ἱεροσολύμοις, μετὰ τὴν πρώτην ἐκείνην, ἣν ἐπὶ τῆς Βιθυνῶν διαφανῶς²⁾ πεποιήτε πόλιος. Ἄλλ' ἡ μὲν ἐπιπέλιος ἦν, ἐν εικοσατηριδῆ τῆς βασιλείας, τὴν κατ' ἐχθρῶν καὶ πολεμίων εὐχὴν ἐπὶ τῆς Νικαίας³⁾ αὐτῆς ἐκτελοῦσαν· ἡ δὲ τῆς τρίτης δεκάδος τὴν περίοδον ἐκόσμηε, κατὰ πάντων ἀγαθῶν δοτῆρι θεῷ, ἀμφὶ τὸ μνημα τὸ σωτήριον, ἀφ' ἧς ἀνάθημα τὸ μαρτύριον⁴⁾ βασιλείως ἀφιερῶντες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ΄.

Ὅπως τινὸς ἄγαν ἐκαινοδύτος, εὐκ ἤνεχε τὸ Κωνσταντίνος.

Καὶ δὴ τούτων ἀπάντων¹⁾ συντελουμένων, ἀνὰ στίγμα κατὰ παῖσι τῶν τῆς αὐτοῦ κατὰ θεὸν ἀρετῆς βουμένων²⁾, τῶν

Cap. XLVII. 1) [*Μὴν ὡν μεγίστην Const.*] — 2) *Ἐπὶ τῆς Βιθυνῶν διαφανῶς.* Mallem scribere *διαφανῶς*, quam scripturam in interpretatione mea sum secutus, nec dubito quin Eusebius ipse ita scripsit. Porro in hoc loco quaedam est amphibologia. Possunt enim verba sic construi: ταύτην μεγίστην ὡν ἴσμεν σύνοδον μετὰ τὴν πρώτην ἐκείνην etc. quem sensum secutus est Christophorus. — 3) *Εὐχὴν τῆς Νικαίας.* Amplector emendationem doctorum virorum, quam in Moraci etiam libro adscriptam invenit: *εὐχὴν ἐπὶ τῆς Νικαίας.* Libenter tamen aliam quoque vocem addiderim hoc modo: *εὐχὴν νικητήριον ἐπὶ τῆς Νικαίας* etc. Porro *εὐχὴν* vocem interpretari oportet. Alludit enim Eusebius ad morem Romanorum, qui in huiusmodi solemnitatibus vota pro salute ac felicitate principis concipiebant, ut ex epistola Plinii ad Troianum liquet. Sed et in nummis veteribus eiusmodi vota ita expressa legimus: VOTIS XX. MULTIS XXX. In aliis autem nummis ita habetur: SIC X. SIG XX. Id est, sic decennalia, sic vicennalia. In codice Fuk. diserte scribitur *εὐχὴν ἐπὶ τῆς Νικαίας.* — 4) *Τὸ μαρτύριον.* In epistola episcoporum synodi Hierosolymitanae, qui iussu Constantini ad dedicationem huius basilicae convenerunt, quam refert Athanasius in apologetico pag. 801., vocatur *σωτήριον μαρτύριον.* Sic etiam eam appellat Hieronymus in chronico, Sozomenus in lib. II, cap. 25., Marcus in vita Porphyrii Gazensis episcopi, et Eucherius in libello de situ urbis Hierosolymitanae. Vide epistolam nostram de Anastasi, in qua adversus Iac. Gretserum et Iac. Sirmondum suae probavit, usam duntaxat basilicam a Constantino exstructam esse, quae martyrion et Anastasis dicta est. Quam quidem epistolam ad calcem annotationum nostrarum iterum edere placuit. [Cf. supra c. XL, not. 6.]

Cap. XLVIII. 1) *Καὶ δὴ τούτων ἀπάντων.* Tota haec periodus usque

τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν καὶ ἀποτολήσας, εἰς αὐτοῦ πρόσωπον μα-
κάριον αὐτὸν ἀπέφηεν, ὅτι δὴ κἂν τῷ παρόντι βίῃ τῆς κατὰ
πάντων αὐτοκρατορικῆς βασιλείας ἤξωμένος εἴη. κἂν τῷ μέ-
λλοντι συμβασιλεύειν μέλλοι τῷ υἱῷ τοῦ Θεοῦ. Ὁ δὲ ἀπεχθὼς
τῆς φωνῆς ἐπακούσας, μὴ τοιαῦτα τολμᾶν παρῆνε φθέγγεσθαι,
μᾶλλον δὲ δι' εὐχῆς αἰτεῖσθαι αὐτῷ, κἂν τῷ παρόντι κἂν τῷ
μέλλοντι, τῆς τοῦ Θεοῦ δουλείας ἄξιον φανῆναί.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Θ'.

Γάμοι Κωνσταντίου υἱοῦ αὐτοῦ, καίσαρος.

Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ τριακονταετής αὐτῷ τῆς βασιλείας δι-
περαίνετο χρόνος, τῷ δευτέρῳ τῶν παιδῶν συνετέλει γάμους¹⁾,
παλαιτάτους τε²⁾ κἀπὶ τοῦ πρεσβυτέρου τὴν ἡλικίαν διαπρα-
ξάμενος. Θάλαι δὴ καὶ ἐστιάσεις ἦγοντο, νυμφοστολοῦντες
αὐτοῦ βασιλέως τὸν παῖδα, ἐστιῶντός τε λαμπρῶς καὶ συμπο-
σιάζοντος, ὡς μὲν ἀνδρῶν θιάσοις, γυναικῶν δ' ἀφορισμένους
ἀλλαχόθι χοροῖς· διαδόσεις τε πλούσιαι χαρισμάτων, δῆμος
ἅμα καὶ πόλειαι ἐδωροῦντο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν'.

Ἰνδῶν πρεσβεία καὶ δῶρα.

Ἐν τούτῳ δὲ καὶ Ἰνδῶν τῶν πρὸς ἀνίσχοντα ἤλιον, πρέ-
σβεις ἀπήντων δῶρα κομίζοντες· γίνηθ' ἦν παντοῖα ἐξαστρα-
πτόντων πολυτελῶν λίθων, ζωᾶ τε τῶν κατ' ἡμῖν ἰγνωσμένων
ἐναλλάττοντα τὴν φύσιν· ἃ δὴ προσῆγον τῷ βασιλεῖ, τὴν εἰς
αὐτὸν ὠκεανόν¹⁾ δηλοῦντες αὐτοῦ κρείττησιν, καὶ ὡς οἱ τῆς

ad vocem ἀπέφηεν, deerat in codice Regio et in editione Rob. Stephani;
quam viri docti nescio utrum ex manuscriptis codicibus, an ex coniectura
suppleverunt. Tandem vero codex Fuk. nos docuit, haec bona fide ex
manuscriptis codicibus fuisse suppleta. — 2) [Αὐτοῦ ἀρετῆς καταβουμένους
ἰον. Μοχ λειτουργῶν Cast.]

Cap. XLIX. 1) [Συνετέλει γάμους. Vid. Pagi ad a. CCCXXXVI,
n. VIII. Manso Leben Constantius p. 373.] — 2) Παλαιτάτους τε κἀπὶ
τοῦ πρεσβυτέρου. Scribendum sine dubio κἀλα ταῦτο κἀπὶ τοῦ παρ. τῆς
ἡλικίας διαπραξάμενος. [Conicere quoque possis scribendum esse vel
παλαιτάτα τε τοὺς κἀπὶ vel κἀλα τε τοὺς κἀπὶ κ. τ. λ.]

Cap. I. 1) Ἐξ αὐτὸν ὠκεανόν. Scribendum videtur εἰς αὐτῶν
ὠκεανόν. Id est, usque ad oceanum Indicum. Porro huius legationis

Ἰσθῶν χώρας καθ' ἡμερόνας, εἰκότων γραφαῖς, ἀνδρικέτων τ' ἰσθῶν ἀναθήμασι πρῶντες, αὐτοκράτορα καὶ βασιλεῖα γνωρίζων ἀπολόγου. Ἀρχομένη μὲν²⁾ τῆς βασιλείας αὐτῶ, εἰ πρὸς ἥλιον θύοντα ὠκεανῶ Βρεττανοὶ, πρῶτοι καθυπετάττοντο, οὖν δ' Ἰσθῶν οἱ τὴν πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον λαχόντες.

Κ Ε Φ Α Λ Λ Ι Ο Ν Ν Α'.

Ὅπως τοῖς τριῶν υἱοῖς Κωνσταντίνου διυλὸν τὴν ἀρχὴν, τὰ βασιλεῖα μετ' ἀσφείας διηγήτο.

Ὡς οὖν ἐκατέρων τῶν ἄκρων τῆς ὅλης οἰκουμένης ἐκράτει, τὴν σύμπασαν τῆς βασιλείας ἀρχὴν¹⁾ τρισὶ τοῖς αὐτοῦ δέησι παισὶν, οἷά τινα πατρῶν οὐσίαν τοῖς αὐτοῦ κληροδοτικῶν φιλτάτοις· τὴν μὲν οὖν παππῶν λῆξιν τῶ μείζονι, τὴν δὲ τῆς ἐφ' ἑαυτὴν ἀρχὴν τῶ δευτέρῳ, τὴν δὲ τούτων μέσην τῶ τρίτῳ διένεμα. Κληρὸν δ' ἀγαθὸν καὶ ψυχῆς σωτήριον τοῖς αὐτοῦ ποριζόμενος, τὰ θεοσεβείας αὐτοῖς ἐνίει²⁾ σπέρματα, θείοις μὲν προάγων³⁾ μαθήμασι, διδασκάλους δ' ἐφιστάς, εὐσεβεῖα δεδοκιμασμένους ἄνδρας, καὶ τῶν ἔξωθεν δὲ λόγων καθηγητὰς ἑτέρους, ἦγοντας εἰς ἄκρον παιδεύσεως· ἄλλοι πολεμικῶν αὐτοῖς ἐξῆρχον μαθημάτων, ἕτεροι τῶν πολιτικῶν ἐπιγνώμονας αὐτοῦς καθίστων, οἱ δὲ νόμων ἐμπείρους ἐργάζοντο. Βασιλικὴ δ' ἐκάστῳ τῶν

Indicae caput fuisse videtur Metrodorus philosophus, qui ab Indorum rege plurimas gemmas et uniones ad Constantinum detulit, multoque plura allaturum se fuisse fluxit, nisi Persarum rex sibi per agrum Persarum transeuntē ea abstulisset. Quo mendacio inductus Constantinus, dum rep̄ta avidius persequitur, bellum Persicum commovit, ut scribit Cedrenus et Ammianus Marcellinus. Sed Cedrenus prorsus alieno loco id refert, anno scilicet Constantini primo ac vicesimo; cum id conferre debuisset in Constantini annum primum ac tricesimum. Hoc enim anno rupta est pax inter Romanos et Persas. [Praeterea cf. *Augusti Denkwürdigkeiten* T. III. p. 226.*] — 2) *Ἀρχομένη μὲν τῆς βασιλείας*. Codex Fuk. *ἀρχομένη μὲν γὰρ τῆς βασιλ.* Schedae autem veteres [et Zimm.] *ἀρχομένη μὲν οὖν*, quod inagis placet.

Cap. LI. 1) [Τῆς βασιλείας ἀρχὴν — — τῶ τρίτῳ διένεμα. Constantinus iniur acceptit Galliam, Britanniam et Hispaniam, Constantius orientem, id est, Asiam, Syriam, Aegyptum, Constantius denique Illyricum, Italiam et Africam. Vid. *Pagi* ad a. CCCXXXV. n. VIII. *Reitemeier*. ad *Zosim.* II, 39, 3. p. 560. *Strath.* ad b. l. p. 442. *Manso* *Leben Constantini* p. 131 sq. p. 190 sqq. p. 373. Cf. *Socrat.* H. E. I, 33 ext.] — 2) [*Ἐπίστατον*, et paulo post *ἐπράττοντο* idem pro *ἐργάζοντο*.] — 3) *Προάγων μαθήμασι*. Eusebius in capite 52. iterum *προάγων* usurpat eodem sensu: *Καὶ ὁ μὲν οὕτω τοῖς υἱοῖς προήγειν*, et in cap. 55. [Ad rem vid. *Baldwin.* *Constantin.* M. p. 29 sqq. p. 140 sqq. *Gibbon* *Geachichte des R. R.* übers. v. *Schneken.* T. IV. p. 174 sqq. *Manso* *Leben Const.* p. 239 sqq.] — 4)

παιδων κελήρωτο παρασκευή, ἐπιλίτας, δορυφόροι^{Α)}, σωματικὴ φύλακες, στρατευμάτων τε τάγματα παντοία· τούτων δὲ καθηγεμόνες, λοχαγοὶ, στρατηγοὶ, ταξίαρχοι, ὡς τῆς ἐν πολέμοις ἐπιστήμης, τῆς τε πρὸς αὐτοὺς εὐνοίας ὁ πατήρ προεπέλεξε τὴν πείραν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Β'.

Ὅπως ἀνδρωθέντας αὐτοὺς εἰς εὐσεβίαν ἤγαγεν.

Ἀπελοῖς μὲν οὖν ἔτι τὴν ἡλικίαν τοῖς καισαρσιν, ἀναγκαιῶς οἱ συμπράττοντες συνῆσάν τε καὶ τὰ κοινὰ διήκουν, εἰς ἀνδρας δὲ λοιπὸν^{Β)} προῖοῦσιν αὐτοῖς, μόνος ὁ πατήρ εἰς διδασκαλίαν ἐπήρκει, τοτὲ μὲν παρόντας, ἰδιαζούσαις ὑποθήκαις ζηλωτὰς αὐτοὺς παρορμῶν, καὶ μιμητὰς τῆς αὐτοῦ θεοσεβείας ἀποταλιῆσθαι διδάσκων· τοτὲ δ' ἀπούσει, τὰ βασιλικά προσφωνῶν διήκει παραγγέλματα γράφων· ὧν τὸ μέγιστον ἦν καὶ πρῶτιστον^{Γ)}, τὴν εἰς τὸν πάντων βασιλέα θεὸν γινῶσιν τε καὶ εὐσεβίαν, πρὸ παντὸς πλούτου καὶ πρὸ αὐτῆς βασιλείας τιμᾶσθαι. Ἡδὴ δ' αὐτοῖς καὶ τοῦ δι' αὐτῶν πράττειν τὰ λυσιτελῆ τοῖς κοινοῖς, ἐξουσίαν ἐδίδου· καὶ τὴν ἐκκλησίαν δὲ τοῦ θεοῦ διὰ φροντίδος ἄγειν, ἐν πρώτοις παρήνει, αὐτοῖς τε διαρρήδην Χριστιανοῖς εἶναι παρεκελεύετο. Καὶ ὁ μὲν οὕτω τοὺς υἱεῖς προῆγεν· οἱ δὲ οὐχ ὡς ἐκ παραγγέλματος, αὐτογνωμόνι δὲ προθυμίᾳ, τὰς τοῦ πατρὸς παραινέσεις ὑπερέβαλλον, τῇ πρὸς τὸν θεὸν ὁσίᾳ τὴν σφῶν διάνοιαν συντείνοντες, τοὺς τε τῆς ἐκκλησίας θεσμοὺς ἐν αὐτοῖς βασιλείοις, σὺν τοῖς οἰκείοις ἅπανσι ῥηπελήρουν. Καὶ τοῦτο δ' ἔργον τῆς τοῦ πατρὸς ὑπῆρχε προμηθείας, τὸ τοὺς εὐνοϊκοὺς ἅπαντας θεοσεβεῖς παραδούνας τοῖς παισὶ· καὶ τῶν πρώτων δὲ ταγμάτων^{Δ)} εἶ τὴν τῶν κοινῶν

[Ὀπλίτας, δορυφόροι, *scutati, hastati*, Val., *Gens d'Armes*, *Trabanten*, Stroth. interp. Cf. III, 15. not. 2.]

Cap. LII. 1) *Εἰς ἀνδρας τε λοιπὸν*. Nemo est, qui non per se videret, scribendum esse *εἰς ἀνδρας* δὲ etc. Quod equidem non monerem, nisi vereretur ne quis id nos fugisse existimaret. Paulo post, vox *παρορμῶν* videtur esse superflua. — 2) [*Καὶ πρῶτον Cast.*] — 3) *Καὶ τῶν πρώτων δὲ ταγμάτων*. Sic Eusebius in superiori capite *τάγματα* pro numeris militarium usurpat, et alibi passim. Ita etiam Sozomenus in lib. I. c. 8.: *ἐξελίχον δὲ καὶ τὰ Ῥωμαίων τάγματα, ἃ τῶν ἀριθμῶν καλοῦσιν, ἰκαστον ἰδίαν σκηρὴν κατασκευάσατο*. Porro hic locus mutilus mihi videtur, supplendusque in hunc modum: *καὶ τῶν πρώτων δὲ ταγμάτων ἰχημόνες, καὶ εἰ τὴν τῶν κοινῶν etc.* Ait enim Eusebius, et primorum numerorum rectores, et eos quibus reipublicae cura a Constantino commissa fuit, Christianos

ἐτύχονον ἀναδεσμεύτοι φρονίδια, τοιοῦτοί τινες ὑπῆρχον· τῶν
 γούν κατὰ θεὸν πιστοὺς ἀνδράσιν, ὡσπερ τισιν ὄχυροῦς περι-
 βάλοις ἠσφαλίζετα⁴⁾. Ἐκεῖ δὲ καὶ ταῦτα (καλῶς) δέκεται⁵⁾
 τῷ τρισμαναρίῳ, θεὸς ὁ παντὸς ἀγαθοῦ πρῦτανις, ὡσαυτεῖ τῶν
 καθόλου πραγμάτων εὐ διατεθέντων αὐτῷ, καιρὸν εὐκαιρον
 εἶναι λοιπὸν τῆς τῶν κρειτόνων μεταλήψεως ἐδοκίμαζε, καὶ
 τὸ τῇ φύσει χρεῶν ἐπήγε⁶⁾.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Γ'.

Ὅτι ἀμφὶ τὰ λφ' ἔτη βασιλεύσας, καὶ ὑπὲρ τὰ ἕξ ζήσας, σῶον εἶχε τὸ
 σῶμα.

Δύο μὲν οὖν πρὸς τοῖς τριάκοντα¹⁾ τῆς βασιλείας ἐνιαυ-
 τοῖς, μηνί τε καὶ ἡμέραις βραχείαις δέουσιν, ἐπλήρου, τῆς δὲ

religionis cultores fuisse. Per priores illos intelligit tribunos et comites
 scholarum, posteriores vero sunt praefecti praetorio, quaestores sacri pa-
 latii, magistri officiorum, et ceteri qui civilia negotia tractabant. [Val.
 vertit: „Primorum quoque numerorum *Rectores, quibus reipublicae cura*
commissa fuerat“, contra Stroth.: „Auch die vornehmsten *Officiers, und*
die denen die Verwaltung der Staatsgeschäfte oblag.“] — 4) [Ἰσχυ-
 ρίζετο καὶ ἡσφ. Ion.] — 5) Ἐκεῖ δὲ καὶ ταῦτα δέκεται. Non probo
 coniecturam doctorum virorum, qui post vocem ταῦτα, καλῶς addiderunt;
 quod etiam in libro Moraei adscriptum inveni. Verum si quid adden-
 dum esset, equidem malle addere οὕτως. Nam καλῶς locum hic habere
 non potest, cum in sequenti membro occurrat εὐ διατεθέντων. Alioqui
 otiosa esset repetitio, nec plus secundo in membro diceretur quam in
 primo. In codice tamen Fuk. legitur καλῶς δέκεται. [Neque verum est,
 quod dicit Val. de otiosa repetitione, cum in sequentibus non legatur
 ὡσαυτεῖ καὶ τούτων εὐ διατεθέντων αὐτῷ, quod si legeretur, profecto nihil
 diceretur nisi ἐκεῖ δὲ καὶ ταῦτα καλῶς δέκεται τῷ τρισμαναρίῳ, sed ὡσαυτεῖ
 τῶν καθόλου πραγμάτων ε. δ. α., quod aperte plus est illis ἐπει — τρισ-
 μαναρῳ. Itaque cum ipse cod. Fuk. καλῶς exhibeat, certe non eicien-
 dum illud plane erat Zimmermanno.] — 6) [Τὸ τῇ φύσει χρεῶν ἐπήγε
 bene interpretatus est Val.: „*fatalem eius vitae finem imposuit*.“ Contra
 I, 18. τῇ κοινῇ φύσει τὸ χρεῶν ἀποδιδούς: „*debitum communi naturae*
persolviturus.“ Neque aliter Stroth. Cf. I, 7. p. 19. III, 42. Vide quae scripsi
 ad Euseb. H. E. T. III. p. 544., quae nolo iam repetere. Add. Plutarch.
 morall. T. I. P. I. p. 374 F ed. Wyttenbach. μορβῖδιον χρεῖος εἶναι λέγε-
 ται τὸ ζῆν, ὡς ἀποδοθησομένον, ὃ ἰθανέλαντο ἡμῶν οἱ προπάτορες· ὃ δὲ
 καὶ ἐδπόλως καταβλητέον καὶ ἀπτεράτως, ἅταν ἂ δανεῖδας ἀπαιτῆ. Ibid. p.
 396. C. τῶν εἰς τὸ χρεῖον ὀδενόντων, quod bene vertit interpres: „nobis
 ad fatale persolvendum *debitum* tendentibus.“ Ibid. p. 406. B. Ἐχομεν
 γὰρ τὸ ζῆν ὡσπερ παρακαταθεμένους θεοῖς ἐξ ἀνάγκης, καὶ τούτου χροῖος
 οὐδέ τις ἐστίν ἀριμενός τῆς ἀποδόσεως, ὡσπερ οὐδὲ τοῖς τραπέζιταις τῆς τῶν
 θνητῶν, ἀλλ' ἄδηλον, ποτε ὁ δούς ἀπαιτῆσαι. Evagrius H. E. III, 11. μετ'
 οὐ πολὺ (Τιμόθιος) τὸ κρινόν ἀπέτισε χρεῖος quod recte Val. vertit:
 „cum Timotheus naturae *debitum* persolvisset.“ Cf. statim antea ibidem:
 τὸ πάντων ὑπελθεῖν καταγώνιον.]

Cap. LIII. 1) Δύο μὲν οὖν πρὸς τοῖς τριάκοντα. Hic Eusebii locus
 multos in errorem induxit, inter quos fuit D. Petavius, qui tum in an-

ἑσθῆς ἀμφὶ τῶν διπλάσιον χρόνον ἐν ᾧ τῆς ἡλικίας, ἀπαθὲς μὲν καὶ ἀλυτὸν αὐτῷ δῆρμι το σῶμα, ἀηλίδος καθαρὸν ἀπάσης, παντός τε νέου νεανικότερον, ἀραῖον μὲν ἰδεῖν, φωμαλίον δ' ὅ, τι θεοί, θυνάμει καταπραΐζασθαι, ὡς καὶ γυμνάζεσθαι ἱππάζεσθαι, καὶ ὁδοπορεῖν, παλέμους τε παρὰβάλλειν, τρόπασι τε κατ' ἐχθρῶν ἐγείρειν, καὶ τὰς συνήθειας ἀναιμακτι κατὰ τῶν θε' ἐναντίας αἵρεσθαι νίκας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Δ'.

Περὶ τῶν τῆ ἀγαν ἀποῦ φιλοθροονίς συνηχημένω εἰς ἀκλιότητι καὶ ὑποουίτι.

Καὶ τὰ τῆς ψυχῆς δ' ὡσαύτως εἰς ἄκρον τῆς ἐν ἀνθρώποις τελειώσεως αὐτῷ προήει, πᾶσι μὲν ἐμπρέποντι τοῖς κλοῖς,

positionibus ad librum Epiphani de ponderibus, tam in libro XI. de doctrina temporum, Eusebii auctoritate fretus, Constantinum tricesimo secundo imperii anno mortem obiisse censuit. Idem etiam scripserunt plerique veterum, Philostorgius in lib. II., Theodorus lector in Collectaneis, Epiphanius, et auctor chronici Alexandrini: ex Latinis autem Aurelius Victor. Verum haec sententia prorsus absurda mihi videtur. Nam qui ita sentiunt, necesse est etiam ut affirmet eundem Constantinum anno Christi 305. imperium iniisse, Constantino V. et Maximiano coss., eodemque anno Constantium Augustum patrem Constantini e vivis abiisse. Atqui Constantius Aug. anno sequente, qui est Christi 306., consul sextum fuit cum Maximiano collega, ut omnes fasti constanter affirmant. Quare Constantini imperium non nisi ab anno Christi 306. deduci potest. Iam verò cum mortuus sit Feliciano et Titiano coss., hoc est anno Christi 337., die vicesimo secundo mensis Maii, ut inter omnes constat, necessario efficitur Constantinum imperasse annos triginta, menses decem, tribus tantum diebus exceptis. Creatus enim fuerat caesar octavo Cal. Augusti, ut in fastis scribit Idatius. Recte igitur Eutropius et Rufinus scribunt, Constantinum anno imperii uno ac tricesimo extremum diem obiisse. Recte etiam Eusebius noster in chronico ait Constantinum imperasse annis triginta, mensibus 10. Porro unde factum sit, ut Eusebius noster hoc loco, et plerique veterum dyos ac triginta imperii annos Constantino tribuerint, causa haec videtur fuisse: Biennio ante obitum tricesimalia Constantinus ediderat Constantio et Albino coss., ut supra retulit Eusebius. Putarunt igitur annum imperii Constantini 30. iis coss. absolutum fuisse; quod tamen falsum est, ut supra notavi. Deinde ab initio Constantini usque ad eius obitum, 32 partia consulum numerantur. Ex quo fieri potuit, ut tricesimo secundo imperii anno illum obiisse crederent. Adde quod nonnulli chronologi partis Constantii annos, quippe qui brevi admodum imperasset, Constantino adscripserunt. Ceterum monendus est lector, doctissimum Petavium tandem sententiam mutasse, et vulgatam opinionem de annis imperii Constantini deque eius initio amplexum fuisse, ut patet ex lib. IV. partis secundae rationarii temporum. [Gl. infra c. LXIV. *Gothofredi* dissert. ad Philostorg. II, 17. p. 87 sq. *Hankius* de rerum Byzant. scriptor. P. I. C. I. §. XXIX—XXXIII. *Pagi* ad a. CCCXXXVII. n. III. IV. *Dans.* de Euseb. C. p. 41. p. 70. not. 42. *Manso* Leben Constantins p. 356. p. 374.]

ὑπερβαλλόντως ἢ τῆ φιλανθρωπίᾳ· ὃ δὴ καὶ μεμπτὸν ἐνδομί-
 ζετο τοῖς πολλοῖς, τῆς τῶν μοχθηρῶν ἀνδρῶν φαυλότητος
 εἵνεκα, ὃί τῆς σφῶν κακίας τὴν βασιλείως ἐπιγράφωντο ἀνεξι-
 κακίαν [αἰτίαν]¹⁾. Καὶ γὰρ οὖν ἀληθῶς δύο χαλεπὰ ταῦτα
 κατὰ τοὺς δηλούμενους εὐταύτους χρόνους καὶ αὐτοὶ κατενοήσαμεν,
 ἐπιτριβὴν ἀπλήστων²⁾ καὶ μοχθηρῶν ἀνδρῶν τῶν πάντα λυ-
 μαινομένων βίον, εἰρωνεῖαν τ' ἄλεκτον τῶν τὴν ἐκκλησίαν
 ὑποδυσόμενων, καὶ τὸ Χριστιανῶν ἐπιπλάστως σχηματιζομένου
 ὄνομα³⁾. Τὸ δ' αὐτοῦ φιλόανθρωπον καὶ φιλάγαθον, τὸ, τε
 τῆς πίστεως εἰλικρινές, καὶ τοῦ τρόπου τὸ φιλαλήθες, ἐνήγερ
 ἡσὶν πιστεύειν τῷ σχήματι τῶν Χριστιανῶν εἶναι νομιζομένων,
 εὐνοίαν τ' ἀληθῆ περὶ αὐτὸν πεπλασμένη ψυχῇ σῶζειν προσποι-
 ουμένων· οἷς ἑαυτὸν καταπιστεύων, γὰγα ἂν ποτε καὶ τοῖς μὴ
 ἤξευον ἐνεπέτρητο⁴⁾; κηλῶτα ταύτην τοῖς αὐτοῦ καλοῖς ἐπι-
 φέροτος τοῦ φθόρου.

Cap. LIV. 1) *Ἀνεξικακίαν αἰτίαν*. Postrema vox a viris doctis hie addita est ex MSS. codicibus, quam etiam in Fuk. libro reperi. Malletam tamen hanc vocem collocare ante verbum *ἐπιγράφωντο*. Sic Eusebius in fine lib. III. de vita Constantini. Longe profecto elegantius ita scriberetur *αἰτίαν ἐπ. τὴν βασιλείως ἀνεξικακίαν*. [Zimmerm. locus sic constituendus videtur: *τὴν βασιλείως ἀνεξικακίαν ἐπιγράφωντο αἰτίαν*. Sed elegantior verborum collocatio in Eusebio saepius minime vera est. Quomodo autem indulgentiam imperatoris homines improbi tribuere potuerint suam nequitiam, Stroth. ad h. l. satis probabiliter coniecit verbis: „*Vermuthlich so, dass sie sagten, wenn es Unrecht wäre, was wir thun, so würde uns der Kayser wohl strafen.*“] — 2) *Ἐπιτριβὴς ἀπλήστων*. Amplector emendationem doctorum virorum, quae in Fuketii libro etiam legitur, *ἐπιτριβήν*. Porro notandum est hic iudicium Eusebii nostri, qui in principatu Constantini tanquam in pulcherrimo quodam vultu, hunc naevum notavit, quod pessimos ac rapacissimos homines ad amicitiam suam et ad publica officia adacivisset: et quod fraude et calliditate quorundam qui se Christianos esse simulabant, circumventus fuisset. Idem fere reprehendit Aurelius Victor his verbis: *Fiscales molestiae severius pressae. Cunctaque divino ritui paria viderentur, ni parum dignis ad publica aditum concessisset. Quae quanquam saepius accidere, tamen in summo ingenio, atque optimis Reip. moribus, quamvis parva vitia elucet magis*. Sed et Amm. Marcellinus in libro XVI. id ipsum testatur. *Nam proximorum fauces aperuit primus omnium Constantinus*. [Cf. Die Bekehrung des Kaisers Constantin aus dem Englischen des *Bdw. Gibbon* p. 89. Manso Leben Constantins p. 212 sq.] — 3) [*Ἐλεγεῖται* — ὄνομα. Vid. III, 21. p. 175. not. 4. *Kist.* disput. de commutatione quam Constantino M. auctore societas subiit Christ. p. 55. *Neander* Denkwürdigkeiten aus der Geschichte des Christenthums T. II. P. I. p. 3 sqq.] — 4) *Ἐνεπέτρητο*. In codice Fuk. et Savilii scribitur *ἐνεπέτρητο*.

Cap. LV. 1) *Ἀλλὰ τοὺς μὲν*. Ablabium inter ceteros intelligi puto, qui post Constantini mortem, cum res novas moliri crederetur, iussu Constantini interceptus est, ut fuse narrat Eunapius in vitis Sophistarum. [Cf.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΕ΄.

Ὅπως μέχρι τελευταίας εἰσογράφου κατατακτικῶς.

Ἀλλὰ τοὺς μὲν¹⁾ οὐκ εἰς μακρὰν ἢ θεῖα μετῆρχετο δίκη· αὐτὸς δὲ βασιλεὺς αὐτῶ τὴν ψυχὴν λογικῇ συνέσει προῆκτο, ὡς καὶ μέχρι τελευταίας συνήθως μὲν λογογραφεῖν, συνήθως δὲ τὰς προόδους ποιῆσθαι²⁾, καὶ τὰς θεωρητικὰς τοῖς ἀκροαταῖς διδασκαλίαις παρέχειν, νομοθετεῖν δὲ συνήθως, τοτὲ μὲν πολιτικοῖς, τοτὲ δὲ στρατιωτικοῖς, πάντα τε προσφόρων τῶ τῶν ἀνθρώπων ἐπινοεῖν βίῳ. Μακρονοεῦσαι δ' ἄξιον, ὡς πρὸς αὐτῇ γεγονώς τῇ τοῦ βίου τελευτῇ, ἐπικηδεῖν τινα λόγον ἐπὶ ταῦ συνήθους διήλθεν ἀκροατηρίου· μακρὸν δὲ κατατείναι³⁾ ἐν τούτῳ περὶ ψυχῆς ἀθανασίας διεξέει (λόγον), περὶ τε τῶν εὐσεβῶς διηνηκότων τὴν ζωὴν, τῶν τε τοῖς θεοφιλείαι παρ' αὐτῷ θεῷ τεταμιευμένων ἀγαθῶν· μακροῖς δ' ἀποδείξειαι, καὶ τὸ τῶν ἐναντίων τάγμα ὑποίου τέλους τεύξεταί, φανερόν ἐποίησε, τῶν ἀθέων τὴν καταστροφὴν παραδιδούς τῇ γραφῇ· ὃ δὲ καὶ ἐμβροθῶς μαρτυρούμενος, καθάπτεισθαι τῶν ἀμφ' αὐτὸν ἰδοῦκα· ὡς καὶ τινα τῶν δοκησιόφων⁴⁾ ἔρθεσθαι ὅπως ἔχειν αὐτῷ φαίνοσθαι τὰ λεγόμενα· τὸν δ' ἐπιμαρτυρῆσαι τοῖς λόγοις⁵⁾ ἀληθικῶν, σφόδρὰ τε καίπερ οὐκ ἐθέλοντα, ἐπαινεῖν τὰς κατὰ τῶν πολυθίων διδασκαλίαις. Τοιαῦτα πρὸ τῆς τελευταίας τοῖς γνωρίμοις ὁμιλήσας, αὐτὸς αὐτῷ τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω πορείαν, λείαν καὶ ὁμαλὴν ἐῴκει παρασκευάζειν.

Tillemont. memoires T. VI. P. L. p. 59 sq. p. 76 sq.] — 2) Συνήθως δὲ τὰς προόδους ποιῆσθαι. Supra in cap. 29. huius libri προόδους dixit Eusebius, ubi vide quae annotavi. Possis etiam legere προσόδους, ut ad eam editionis Genevensis adscriptum est. Porro interpretis erroris sui tenax, etiam hoc loco vertit: *congruissus cum amicis habere*, cum *conciones* vertens debuisset, ut sequentia aperte confirmant. Victoris epitome idem quoque dicit de Constantino: *Commodissimus tamen rebus nullis fuit, calumnias pedare legibus severissimis, nutrire artes bonas, praecipue studia literarum: loquere ipse, scribere, meditari*. Ubi meditari, idem valet ac μελετῆν, id est, declamare. — 3) Μακρὸν δὲ κατὰ τινος. Scribendum est procul dubio *κατατείναι*, ut iam alii monuerunt. [Μὲν λόγον deletis nuncis Zimm] — 4) Τινὰ τῶν δοκησιόφων. Malim scribere τῶν δοκησιόφων. Sic gentiles vocare solet Eusebius, ac praecipue philosophos, qui sibi prius caeteris sapere videbantur. In Fuk. codice *δοκησιόφων* legitur, sed tertia syllaba lineola subnotatur. [Coniicere etiam possis scribendum esse *δοκῆσι σοφῶν*. Nam vel ita noster loquitur III, 55 ext. III, 56 init. *δοκησιόφων* autem legitur de laudib. Constant. c. XI, atque hoc cod. Fuk. secutus recepi, cum *δοκησιόφων* aperte sit vitiosum.] — 5) [Τοῖς λεγόμενοις MSt. Steph. Ion.]

ΚΕΘΑΛΑΙΟΝ Ης'.

Ὅπως ἐπὶ Πέρσας στρατεύειν συμπαραλαβὴν ἐπισκόπους, καὶ σημήν εἰς σχῆμα τῆς ἐκκλησίας.

Κακίστω δὲ μνήμης ἄξιον, εἰς ἀμφὶ δηλούμενον χρόνον, τῶν ἐπ' ἀνατολῆς βαρβάρων κινήσεως ἀκουσθείσης, εἶτι ταύτην αὐτῷ τὴν κατὰ τῶνδε νίκην λείπεσθαι φήσας, ἐπὶ Πέρσας στρατεύειν ἄρματο· τοῦτό τε κρίνας, εἰνέει τὰ στρατιωτικὰ τάγματα. Καὶ δὴ τοῖς ἄμφ' αὐτὸν ἐπισκόποις περὶ τῆς πορείας ἔκοινον, συνεῖνας αὐτῷ δεῖν τινὰς τῶν ἀναγκαίων ἐν θεοσεβείᾳ προμηθεύμενος. Οἱ δὲ, καὶ μάλιστα προθύμως συνέπεσθαι βουλομένῳ, μὴδ' ἀναχωρεῖν ἐθέλειν, συστρατεύειν δ' αὐτῷ καὶ συναγωνίζεσθαι ταῖς πρὸς τὸν θεὸν ἰκετηρίας ἔλεγον. Σφόδρα δ' ἐπὶ ταῖς ἀγγελίαις ἡσθῆς, τὴν πορείαν αὐτοῖς διετύπον¹⁾. [ἔπειτα καὶ τὴν σημήν²⁾ τῇ τῆς ἐκκλησίας σχήματι πρὸς τὴν

Cap. LVL. 1) *Ἄταξ διετύπον*. Quae posthaec sequuntur in editione Genevensi, usque ad initium capituli 58., deerrant tum in codice Regio, tum in editione Rob. Stephani, et a viris doctis addita sunt ex cōspectu, ut opinor. Nam quae sequuntur capita, nimis brevia sunt, nec quidquam amplius continent, quam ipsi capituli tituli; quod quidem ab Eusebii instituto prorsus abhorret. Quare credibile est, viros doctos ex titulis capitulorum, qui libro quarto praefixi leguntur, haec supplēvisse. Porro in editione Genevensi delenda sunt haec verba: *αὐτὸς δὲ*, quae leguntur post vocem *διετύπον*. Etenim lacuna incipit ante has voces: *αὐτὸς δὲ τῶν* etc. Similem errorem supra notavimus. Nostram porro de hoc supplemento coniecturam plane confirmat optimus codex Fuk. qui cum reliqua supplementa quae a Genevensibus edita sunt, fideliter exhibeat, ut suis locis annotavimus, huius loci supplementum non habet. Sed neque in Turnebi libro hoc fragmentum adscriptum est, cum cetera omnia ad marginem eius libri scripta habeantur. — 2) *Ἐπειτα καὶ τὴν σημήν*. Id ipsum ita narrat Socrates in lib. L cap. 18.: *τοσοῦτος δὲ ἦν ὁ τοῦ βασιλέως περὶ τὸν Χρυστιανισμὸν πόθος, ὥς καὶ Περσικοῦ μύλλοντος κινεῖσθαι πολέμον, παρσικιστικῆς σημήν ἐκ ποικίλης ὀφθῆς, ἐκκλησίας τύπον ἀποτελοῦσαν, ὡς περὶ Μαυθῆς ἐν τῇ ἱερῆμῃ ἐπεποιήκει καὶ ταύτην φέρεσθαι, ἵνα ἴχοι κατὰ τοὺς ἱερουσαλιμῶν τύπους ἐκτίθειν ἡντυρωμένον*. Quae Socratis verba eo libentius adduxi, quod sciam Socratem in iis quae ex Eusebio mutatur, ipsis fere Eusebii verbis uti solere. Itaque haec Socratis verba Eusebianorum vicem supplere possunt. Nam quae in hac lacuna leguntur, aegre admodum Eusebii esse crediderim. Porro iam antea Constantinus, in bello Liciniano tabernaculum crucis extra castra fixum habuerat, in quo se iunius et orationibus vacabat, teste Eusebio in libro II. [cap. 12.] Sed in belli Persici apparatu id amplius praestatit Constantinus, quod tabernaculum in ecclesiae formam construxit. Ab hoc Constantini instituto manasse postea scribit Sozomenus, ut singuli numeri in exercitu Romano, tabernaculum suum haberent instar sacelli instructum, et presbyteros ac diaconos peculiāres, qui rem divinam ibi peragerent. [Cl. Augusti Denkwürdigkeiten T. III. p. 324 sq. T. VIII. p. 173 sq.]

ἐκείνου τοῦ πολέμου παράταξιν σὺν πολλῇ φιλατιμίᾳ πατειράζετο, ἐν ἣ τῷ θεῷ, τῷ τῆς εὐχῆς δοτῆρι, τὰς ἐκτελείας ἅμα τοῖς ἐπισκόποις ποιῆσθαι ἐπένοε.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Ζ'.

Ὅπως Περσῶν πρεσβείας δεξιόμενος, ἐν τῇ τοῦ πάσχα ἑορτῇ συνδιενυκτεῖρουσι τοῖς ἄλλοις.

Ἐν τούτῳ Πέρσαι πυνθόμενοι περὶ τῆς βασιλείας πρὸς πόλεμον παρασκευῆς, καὶ μάχῃ πρὸς αὐτὸν συμβαλεῖν σφόδρα φοβούμενοι, διὰ πρεσβείας αὐτὸν ἤξουντο¹⁾ εἰρήνην ποιῆσθαι· διὸ ὁ μὲν εἰρηνοκίωτατος βασιλεὺς τὴν Περσῶν πρεσβείαν δεξιόμενος, φιλικᾶς δεξιᾶς προθύμως αὐν ἐκείνοις ἐπέσειατο²⁾. Ἦδη δ' ἡ μεγάλη τοῦ πάσχα ἑορτὴ παρῆν, ἐν ἣ ὁ βασιλεὺς τῷ θεῷ τὰς εὐχὰς ἀποδιδούς, συνδιενυκτεῖρουσι τοῖς ἄλλοις.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Η'.

Περὶ αἰκοδομῆς τοῦ ἐπικαλουμένου τῶν ἀποστόλων ἐν Κωνσταντινουπόλει μαρτυρίου.

Ἐπὶ τούτοις¹⁾ τὸ μαρτύριον ἐν τῇ ἐπωνύμῳ πόλει ἐπὶ μνήμῃ τῶν ἀποστόλων αἰκοδομῆν παρεσκευάζετο]· αὐτὸς δέ.

Cap. LVII. 1) Διὰ πρεσβείας αὐτὸν ἤξουντο. Idem scribit Rufus Festus in breviario: *Constantinus rerum dominus extremo vitae suae tempore expeditionem paravit in Persas. Toto enim orbe pacatis gentibus, et recenti de Gothis victoria gloriosior, multis in Persas descendebat agminibus. Sub cuius adventum Babyloniae in tantum regna trepidarunt, ut suppliciter ad eum legatio Persarum occurreret, et facturos se imperata promitterent. Nec tamen pro assiduis eruptionibus quas sub Constantio Caesare per orientem tentaverant, veniam meruerunt.* Socrates vero hoc tantum dicit: ἄλλ' οὐ προσβῆ τότε ὁ πόλεμος· ἔφθη γὰρ αὐτῷ τοῦ βασιλέως σφεισθῆναι. Id est: Sed bellum ulterius non processit. Nam prae metu imperatoris statim repressum est. — 2) Φιλικᾶς δεξιᾶς προθύμως αὐν ἐκείνοις ἐπέσειατο. Notabis hic barbarismum, non Eusebii, sed eius qui hoc caput supplevit. Dicendum enim erat πρὸς ἐκείνους ἐπέσειατο. Sed neque hoc verisimile est, Constantinum qui omnes imperii Romani copias adversus Persas commoverat, pacem cum eis fecisse. Contrarium certe affirmat Rufus Festus cuius verba superius retulimus, et Eutropius atque Aurelius Victor. Socrates tamen pacem cum Persis, vel certe inducias factas fuisse ianuit. [Cf. Manso Leben Constantius p. 198 sq.]

Cap. LVIII. 1) Ἐπὶ τούτοις. Quis non videt haec ab aliena manu concinnata esse? Neque enim cum sequenti capite ullo modo conveniunt.

νεῶν ἅπαντα εἰς ἕψος ἕφατον ἐπάρας, λίθων ποικίλαις παντοίων ἑξαστραπτοῦκα ἐποίησεν, εἰς αὐτὸν ὄροφον ἐξ ἰδαίφους κλακώσας²⁾· διαλαβῶν δὲ λεπτοῖς φατνώμασι τὴν στέγην, χρυσῶ τὴν πᾶσαν ἐκάλυπτεν· ἄνω χαλκὸς μὲν³⁾ ἀντὶ νεράμου, φυλακὴν τῷ ἔργῳ πρὸς ὑετῶν ἀσφάλειαν παρῆχε· καὶ τοῦτον δὲ πολὺς περιέλαμψε χρυσός, ὡς μαρμαρυγὰς τοῖς πόρῳθεν ἀφορῶσι ταῖς ἡλίου ἀγῶαῖς ἀντανεκλωμέναις ἐκπέμπειν. Δικτυωτὰ δὲ περίεξ ἐκύνου τοῦ δωματίου⁴⁾ ἀνάγλυφα, χαλκῶ καὶ χρυσῶ κατεργασμένα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΝΘ'.

Ἐκφρασις ἰτε τοῦ αὐτοῦ μαρτυρίου.

Καὶ ὁ μὲν νεὼς αὐτὸς σὺν πολλῇ βασιλέως φιλοτιμίᾳ σπουδῆς ἤξιούτο· ἀμφὶ δὲ τοῦτον αἶθριος ἦν αὐλὴ παμμεγέθης, εἰς αἴερα καθαρὸν ἀναπεπταμένη· ἐν τετραπλεύρῳ δὲ¹⁾ ταύτῃ στοαὶ διέτρεχον, μέσον αὐτῶ νεῶ τὸ αἶθριον ἀπολαμβάνουσαι· οἴκοι

In hoc capite Constantinus dicitur coepisse aedificare templum apostolorum post dies paschae anni 337. In sequenti autem capite, quod ab Eusebio scriptum esse constat, templum illud iam absolutum cernitur. Atqui a diebus paschae usque ad pentecostem, qua die mortuus est Constantinus, vix humus egeri potuit ad fundamenta templi iacienda. Proinde necesse est, ut templum illud diu ante coeptum fuerit aedificari. Vide caput 36. huius libri. — 2) [Κλακώσας, marmoreis crustis operiens, ut recte vertit Val. Vid. III, 36. not. 1. De sequenti φατνώματι III, 32. not. 1. III, 37. not. 3.] — 3) Ἄνω χαλκὸς μὲν. Scribendum est ἄνω μὲν χαλκός. — 4) Τὸ δωμάτιον. Eusebius supra in libro III. capite 35. τὰ ἐκτὸς δώματα vocat exteriora tecta basilicae. Itaque δωματίον hic videtur esse tectum totius basilicae, vel certe altaris. Eiusmodi tecta in orbis speciem aedificata nos Galli hodieque domata vocamus. Porro de templi apostolorum magnificentia Gregorius Naz. in carmine de insomnia Anastasiae ita scribit:

σὺν τοῖς καὶ μέγαλαυχον ἴδος Χριστοῦ μαθητῶν
πλευραῖς σταυροτύποις τέτραχα τιμνόμενον.

Id est: *Et magnificum templum Christi discipulorum, quatuor lateribus distinctum in crucis formam.* Huiusmodi forma olim ecclesiae construebantur, ut notavit Gretserus in libris de cruce, Marcus in vita sancti Porphyrii. [Verba δικτυωτὰ — κατεργασμένα Val. vertit: „Totum vero solarium reticulatis quibusdam anaglyphis ex aere et auro fabrefactis erat circumdatum“ Stroth.: „Ein netzförmiges von Erz und Gold gearbeitetes Gitterwerk umgab das Dach rund herum.“ Pro κατεργασμένα Cast. ἐξεργασμένα.]

Cap. LIX. 1) [Ἐν τετραπλεύρῳ δὲ ταύτῃ, cuius (areae) ad quatuor latera, Val. an dessen (Hofs) vier Seiten, Stroth. interp. Verba αἶθριος αὐλὴ Val. area, Stroth. Hof vertit. Vid. III, 35. not. 2. III, 39. not. 4) 2. 3. Paulo post vocem ἀνακαμπτήριου Val. deversoria, Stroth. Zimmer, worinn man abtreten konnte, interpretatur.]

τε βασιλεύοντες σοφίαις, λουσαὶ καὶ καθ' ἑναυμαρτήριον παρρη-
 τάζοντες, ἀλλὰ τε πλεῖστα καταγώγια τοῖς τοῦ τέπου φρουροῖς
 ἐπιτηθείως εἰργασμένα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Η'.

Ὅτι ἐν τούτῳ καὶ μνημαῖον εἰς ταφὴν αὐτοῦ προσε-
 δόμησα.

Ταῦτα πάντα ἀφίερου βασιλεὺς, διακονίζων εἰς ἅπαντας
 τῶν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλων τῆν μνήμην· οἰκοδόμηι δ'
 ἄρα καὶ ἄλλο τι τῇ διανοίᾳ σκοπῶν, ὃ δὴ λανθάνον ταπρῶτα,
 κατάφωρον¹⁾ πρὸς τῷ τέλει τοῖς πᾶσιν ἐγίγνωτο. Αὐτὸς γοῦν
 αὐτῷ εἰς δέοντα καιρὸν τῆς αὐτοῦ τελευτῆς, τὸν ἐνταυθοῖ τό-
 πον ἐταμιεύει· τῆς τῶν ἀποστόλων προσήσεως κειμένων²⁾ τῷ
 ἑαυτοῦ σκῆνος μετὰ θάνατον, προνοῶν ὑπερβαλλούση πίστειως
 προθυμίᾳ γεγενῆσθαι, ὡς ἂν καὶ μετὰ τελευτὴν ἀξιῶτο τῶν
 ἐνταυθοῖ μέλλουσῶν ἐπὶ τιμῇ τῶν ἀποστόλων συντελεῖσθαι ἐν-
 χῶν. Δώδεκα δ' οὖν αὐτόθι θήκας³⁾, ὡσανεὶ στήλας ἱερὰς,

Cap. LX. 1) [Κατάφωρον δὲ Ἰον. Μοκ καὶ μετὰ θάνατον Cast.]—
 2) Τῆς τῶν ἀποστόλων προσήσεως κοινωτόν. Alludit Eusebius ad cogno-
 nementum illud Ἰσαποστόλων, quo post mortem affectus est Constantinus, ut
 legitur in Menaeis Graecorum. Quod cognomentum nescio cur tantopere
 ei inviderit Scaliger in lib. V. de emendatione temporum, ut dicat multum
 detrahi de laude et gloria apostolorum, cum eorum vocabulum Constantino
 tribuitur. Certe quisquis accurate inspexerit quae a Constantino ad propa-
 gandam Christi fidem gesta sunt, fatebitur omnino id cognomen merito
 illi delatum fuisse. Quod si Thecla id cognomentum mereri potuit, quam
 Basilii Seleucensis aliique Ἰσαπόστολον cognominant, quanto potiori iure
 id Constantino tribuetur, per quem factum est, ut Christiani nunc omnes
 simus? Porro Eusebius iisdem rursus verbis utitur in cap. 71. infra. Auctor
 Synodici loquens de synodo Nicaena: *Κωνσταντίνος, ὃ ἐν Χριστιανοῖς
 βασιλεύσαν ἀπόστολος*. Atque ita dicitur in officio Graecorum die 21. Maii,
 ut legitur in Typico S. Sabae. — 3) [Θήκας sine dubio h. l. idem est
 quod sequens *λαβρακα* qua voce utitur Eusebius iterum infra capp. LXVI.
 LXX., ergo *arcas, sepulcra, Särge, Begräbnisse - Behältnisse*, ut Stroth.
 vertit idque melius quam Val. *capsas*. Cf. *Matthaei* Chrysost. homill.
 Vol. II. p. 21. not. 62.: „Interpres: *thecas* (Chrysostomi verba sunt: *εἰς
 ἀποστόλων παραγινόμεθα θήκας*). Ergo facile se expedivit. *θήκας* appellat
sepulcra, seu (?) templa, in quibus erant sepulcra. — *θήκην* de *sepul-
 cro* Petri et Paulli, quod Romae esse dicit, habet. F. XII. p. 717. B.
θήκη ita occurrit apud Chrysost. multoties. Item apud Xenoph. p. 184. D.
τοὺς θανάτους αὐτοῦ ὁρῶντες φασὶν ἐπὶ λόφον τινὸς θήκην τῷ τελευτήσαντι.
 Lyeurg. adv. Leocr. Cap. XI. §. 15. 17. Cap. XXXVI. §. 7. Pro eodem
 Chrysost. saepius habet *μνήμα, μνημῖον* et *λαβραξ*. Veluti T. V. p. 345.
 C. D.“ Add. Sophocl. Oedip. Col. v. 1762. *θήκην ἱερὰν ἣν κείνος ἔχει*.
Koerppen. ad Homer. Iliad. XLIII, 91 sq. XXIV, 795. ed. *Kraus*. et *Augusti*
Denkwürdigkeiten T. IX. p. 556. IV. Cum vero illud nomen tradet h. l.

ἐπὶ τῆμῃ καὶ μνήμῃ τῶν τῶν ἀποστόλων ἐγείρας χορῶν, μίσην
 εἶθει τὴν ἰαυκοῦ εὐπόδ. λάρνακα⁴), ἧς ἐκατέρωθεν τῶν ἀπο-
 στόλων ἀνὰ εἷς διέκειντο. Καὶ τοῦτο γοῦν, ὡς ἔφην, σάφῃρον
 λογισμῶ⁵), ἐνθα αὐτῶ τὸ ἀκῆνος τελευτήσαντι τὸν βίον εὐπρεπῶς
 μέλλοι διανηπαύεσθαι, ἐσκόπει. Ἄλλ' ὁ μὲν, ἐκ μακροῦ καὶ
 πρόπαλαι τῶ λογισμῶ ταῦτα πρυτανεύόμενος, ἀφιέρου τοῖς ἀπο-
 στόλοις τὸν νεῶν, ἀφέλειαν ψυχῆς ἰθηαιφόρον τὴν τῶνδε μνή-
 μῃ ποιῆσθαι αὐτῶ πιστεύων· θεὸς δὲ αὐτὸν καὶ τῶν κατ'
 εὐχὰς προσδοκηθέντων οὐκ ἀπηξίου. Ὡς γὰρ τὰς πρώτας τῆς
 τοῦ πάσχα ἑορτῆς συνεπλήρου ἀσκήσεις, τὴν τε σωτήριον διή-
 γαγεν ἡμέραν, λαμπρὰν αὐτῶ τε καὶ τοῖς πᾶσι τὴν ἑορτὴν κα-
 ταφαιδρῦνας, ἐν τούτῳ τέλους⁶) τὴν ζωὴν διανύοντα καὶ ἐν

Eusebius, Constantinum θῆνας duodecim iuxta suam ipsius apponi iussisse in honorem et memoriam apostolorum, utrum aliquando illorum reliquias in illas colligere Constantinus voluerit, semper erit dubium. Cf. *Kist. disp. de commutat. quam C. M. auct. societas subiit Christ. p. 63 sq. not. 4.*: „Constantinum, huic superstitioni deditum non fuisse existimat, *Σκῆροκνῆ V. p. 70 (imo p. 140 sqq.)*. *Illum tamen propositum habuisse Apostolorum colligere reliquias, e θῆνας forte conici posset, quas in illum martyrio posuit. Eus. V. C. IV. 60.* Illuc certe quorundam Apost. reliquias deferri curavit Constantini filius. *PHILOSTORO. II. 2.*“ *Contra Cramer Fortsetzung des Bossuet T. IV. p. 289 sq.*: „Es wurde sehr bald eine feyerliche Erhebung und Versetzung der Reliquien aus der Erde von einem Orte zum andern gewöhnlich, obgleich nicht allgemein. So erhob der Kaiser Constans, die Leichname des Apostels Andreas, des heiligen Lucas und Timotheus aus der Erde, und liess sie nach Constantinopel bringen. Diese Erhebung und Versetzung ist, aus einem Irrthume oder Gedächtnissfehler des Hieronymus, Constantin dem Grossen zugeeignet worden. Allein dieser Kaiser hat zur Ehre der Martyrer nicht mehr gethan, als dass er den zwölf Aposteln in der Kirche, die er ihrem Namen in Constantinopel erbaute, zwölf Denkmäler (Grabmäler, Begräbnissbehältnisse), und in der Mitte derselben für sich ein Grab auführte.“ Cf. *ibid. p. 310. p. 314. et V. C. III, 1. p. 148.* τῶν δ' ἁγίων μαρτύρων τοῦ θεοῦ τὰς μνήμας τιμῶν (Κωνσταντῖνος) εὐδιελλυπαρῶν. *III, 48. p. 205.* δι' ἧν (μαρτυρῶν) ὁμοῦ καὶ τὰς τῶν μαρτύρων μνήμας ἐτίμα, καὶ τὴν αὐτοῦ πόλιν τῶ τῶν μαρτύρων καθέστηον θεῶ. *IV, 23.* τῶ νύμῃσι βουσιλέως καὶ μαρτύρων ἡμέρας ἐτίμων.] — 4) *Ἄσκησιν εἶθει τὴν ἰαυτοῦ λάρνακα.* At Chrysostomus homilia 26. in epist. II. ad Corinthios pag. 741. ait Constantinum sepultum fuisse in vestibulo aedis apostolorum, quasi eorum ianitorem, idque exaggerat suo more. Haec igitur ita consiliare oportet, ut Constantinus quidem cadaver suum in medio apostolorum humari voluerit, Constantinus vero, seu quis alius, id alibi locaverit. Certe Zonaras scribit, Constantium patris sui funtus deposuisse in templo apostolorum in peculiari porticu, quam ad id ipsum exstruxerat. [Cf. *Nicolai de luctu Christianorum cap. XI. §§. 10. 14. Gathofredi dissert. ad Philostorg. III, 2. p. 99. Valesius ad Sozom. H. E. IX, 2. p. 367. edit. Reading. Schmidt Handbuch der christlichen KG. T. III. p. 382 sq.*] — 5) [*Λογισμῶ ποιήσεως ἐνθα Ion. Mox Ion. Cast. προτυποῦμενος pro πρυτανεύόμενος.*] — 6) *Ἐν τούτῳ τέλος.* In libro Moraei legitur τέλος, et autē illam vocem asteriscus ponitur, lego igitur ἐν τούτῳ μέγχι τέλος τὴν ζωὴν διανύοντα. Porro hic asteriscus fidem facit

τοῦτοις ὄντα, θεὸς ᾧ ταῦτα συμβαίνει, κατὰ καιρὸν εὐκαιρὸν
τῆς θείας ἐπὶ τὸ κρείττον μεταβάσεως αὐτὸν ἤξειν.

Κ Ε Φ Α Α Ι Ο Ν Ε Α'.

Ἄνωμαλιν σώματος ἐν Ἐλενοπόλει, καὶ προσευχαί παρὶ
βαπτίσματος.

Γίνεται δ' αὐτῷ πρώτη τις ἀνωμαλία τοῦ σώματος. Εἴτ'
οὖν κίκωσις ἐπὶ τὸ αὐτὸ συμβαίνει· κάπειτα τῆς αὐτοῦ πόλεως
ἐπὶ λουτρὰ θερμῶν ὑδάτων πρόεισιν, ἐνθὲν τε τῆς αὐτοῦ μητρὸς
ἐπὶ τὴν ἐπιώνυμον ἀφικνεῖται πόλιν. Κἀνταῦθα τῷ τῶν μαρ-
τύρων¹⁾ ἐκκλησίῳ ἐνδιατρίψας οἴκῳ, ἐκκλησίους εὐχάς τε καὶ
λατανείας²⁾ ἀνέπεμπε τῷ θεῷ. Ἐπειδὴ δὲ εἰς ἔννοιαν ἦκει τῆς
τοῦ βλου τελευτῆς, καθάρσιως τοῦτον εἶναι καιρὸν τῶν ποιῶ
αὐτῷ πεπλημμελημένων δειν ᾧετο³⁾, ὅσα οἷα θνητῷ διαμαρτεῖν
ἐπῆλθε, ταῦτ' ἀπορρήψασθαι τῆς ψυχῆς, λόγων ἀπορρήτων
δυνάμει, σωτηρίῳ γε λόγῳ λουτροῦ⁴⁾, πιστεύσας. Τοῦτό τοι

lacunam hanc ex aliquo codice manuscripto suppletam esse. Nihilominus
tamen valde dubito, ne ex coniectura cuiuspiam viri docti haec etiam
profecta sint. Neque enim oratio mihi videtur satis Graeca: ἐν τούτῳ
τῆν ζῶην διανύοντα καὶ ἐν τούτοις ὄντα· cum haec inepta sit repetitio.
Mallemque omnino scribere διανύσαντα. Sed verba quae leguntur in fine
lacunae, longe maiorem suspicionem movent: κἀνταῦθα τῷ τῶν μαρτύρων
μαρτύρῳ ἐνδιατρίψας οἴκῳ. Primum enim inepta locutio est μαρτύρῳ
οἴκῳ, cum semper in neutro genere μαρτύριον dicat Eusebius. Deinde
cur μαρτύρων in plurali numero dixit? An pluribus simul martyribus ea
basilica consecrata erat? Erat Helenopoli insignis basilica Luciano mar-
tyri dicata. In hac igitur Constantinus cum ab aquis calidis rediret,
orationis gratia diversurus est. Quare τοῦ μάρτυρος dicendum erat, non
vero τῶν μαρτύρων. Haec cum scripsissem, nactus sum codicem Fuke-
tianum, qui veram huius loci scripturam retinuit. Sic enim habet: τῷ
τῶν μαρτύρων ἐκκλησίῳ ἐνδιατρίψας οἴκῳ. In eodem libro legitur ἐν τούτῳ
τέλους sine lacuna: item θεὸς ᾧ ταῦτα συμβαίνει. Quomodo etiam
scriptum reperi in margine codicis Claromontani, qui in reliquis omnibus
consentit cum codice Moraei. [Zimm. ἐν τούτῳ μέχρι τέλους.]

Cap. LXI. 1) [Κἀνταῦθα τῷ τῶν μαρτύρων — τῷ θεῷ. Vid. Au-
gusti Denkwürdigkeiten T. IX. p. 554. Cf. infra verba: Τοῦτό τοι δια-
σωθῆεις — ἐξομολογούμενος.] — 2) [Λατανείας, quod alias de proci-
sionibus dicitur, h. l. preces, supplicationes significat. Vid. Augusti Den-
kwürdigkeiten T. X. p. 26 sqq. Cf. II, 14. ἐκκλησίαις καὶ λαταῖς. Du Cange
Gloss. Gr. p. 817.] — 3) Δειν ᾧετο Scribendum videtur διανοῖτο. — 4)
Λόγῳ λουτροῦ. Scribendum puto σωτηρίῳ τε λουτροῦ. [Ita Zimm.] Quid enim
sibi vult λόγος λουτροῦ, praesertim cum antea dixerit λόγων ἀπορρήτων
δυνάμει? In veteribus schedis legitur σωτηρίῳ λόγῳ λουτροῦ, quod plane
confirmat emendationem nostram. [Ad sententiam verbis καθάρσιως —
πιστεύσας expressam vid. Moshem. de rebus Christian. ante Constant. M.
p. 967. et Die Bekehrung des Kaisers Constantins aus dem Englischen

διανοηθεῖς, γόνυ κείνας ἐπ' ἑδάφους, καίτης ἐγλυψετο τοῦ θεοῦ,
 ἐν αὐτῷ τῷ μαρτυρίῳ ἐξομολογούμενος, ἐνθα δὴ καὶ πρῶτον')

des Edw. Gibbon p. 60 sqq. Manso Leben Constantins p. 123.] — 5) Ἐνθα δὴ καὶ πρῶτον τῶν διὰ χειροθεσίως εἰχῶν ἤξιοῦτο. Hic locus attentam in primis lectoris diligentiam flagitat. Ex eo enim magna illa de Constantini baptismo quaestio diiudicari facile potest. Ait igitur Eusebius, Constantinum imperatorem tunc primum manuum impositionem cum solemnī precatione in ecclesia suscepisse, id est uno verbo, tunc primum factum esse catechumenum. Nam catechumeni per manus impositionem fiebant ab episcopo, ut docet canon 6. concilii Arelatensis: *De his qui in infirmitate credere volunt, placuit eis debere manum imponi.* Idem sancitum est cap. 39. concilii Eliberitani: *Gentiles si in infirmitate desideraverint sibi manum imponi; si fuerit eorum ex aliqua parte vita honesta, placuit eis manum imponi, et fieri Christianos.* Qui quidem canon Eliberitanus, ut id obiter moneam, nihil aliud esse videtur quam expositio canonis Arelatensis: quod et in aliis eius concilii capitulis cernere licet. De eodem ritu locus est illustris apud Sulpicium Severum in dialogo II. de miraculis sancti Martini, cap. 5.: *Postremo cuncti catervatim ad genua beati viri rure coeperunt, fideliter postulantes, ut eos faceret Christianos. Nec cunctatus, in medio, ut erat, campo, cunctos imposita universis manu catechumenos fecit.* Idem in libro I.: *Nemo fere, inquit, ex immani illa multitudine fuit gentilium, qui non impositione manus desiderata, in dominum Iesum relicto impietatis errore crediderit.* Augustinus etiam in lib. II. de peccatorum remissione cap. 26. *Non uniusmodi est sanctificatio. Nam et catechumenos secundum quandam modum suum per signum crucis et orationem manus impositionis puto sanctificari.* Sed et Petrus Chrysologus idem scribit in sermone 52. *Hinc est quod veniens ex gentibus, impositione manus et exorcismus ante a daemone purgatur; et apertionem auxilium percipit, ut fidei capere possit auditum.* Sic etiam in sermone 105. *Namque ut incurvus peccatis gentilis erigatur ad coelum, prius a gentili per impositionem manuum nequam spiritus effugatur.* His adiungendus est Symeon Metaphrastes qui in actis sa. Martyrum Indis et Domuae ita scribit de Cyrillo episcop.: *Ille autem cum moderate divinas ei cecinisset scripturas, et veneranda Christi cruce eam obsignasset, tunc quidem eam facit catechumenam.* Denique Marcus in libro de vita Porphyrii Gazensium episcopi: *Die sequenti parentes mulieris et cognati euntes ad b. Porphyrium, prociderunt ad eius pedes, petentes Christi signaculum. Beatus vero cum eos signasset, et fecisset catechumenos, dimisit illos in pace, praecipiens eis ut vacarent sanctas ecclesias. Et paulo post cum eos catechesi instituisset, baptizavit.* Ex his patet, catechumenos non aliter quam per impositionem manus olim in ecclesia factos fuisse. Cum igitur Constantinus tunc primum manus impositionem in ecclesia accepisse dicatur, constat eum catechumenum nondum fuisse. Sed dicet aliquis: quis credat imperatorem Constantinum ad id usque temporis catechumenum non fuisse? eum et Nicaeno concilio interfuerit, et tot leges ac rescripta pro Christianis ediderit, tot ecclesias extruxerit, gentiles ad suscipiendam fidem Christi omnibus modis incitaverit, et haereticos ac schismaticos basilicis suis spoliaverit. Certe omnibus Christiani hominis officiis eum perfunctum fuisse testatur Eusebius. Nam et ieiuniis atque orationibus eum vacasse scribit, et dominicos dies ac martyrum festa celebrasse, pernoctasse etiam in vigiliis paschae. Haec omnia et multo adhuc plura quae afferri possent, Constantinum gentilem non fuisse convincunt, sed eundem catechumenum fuisse non arguunt. Certe in his quatuor Eusebii libris, quibus Constantini pietas et religio celebratur, nusquam legitur Constantinum in ecclesia cum reliquis catechumenis preces fecisse, nec sacramentum catechumenorum

τῶν διὰ χειροθεσίας εὐχῶν ἤξιούτο¹⁾: μεταβὰς δ' ἔσθεν, ἐπὶ
προάστειον τῆς Νικομηδείων ἀφικνεῖται πόλιος, κἀνταῦθα
συγκάλεσας τοὺς ἐπισκόπους, ὡδὲ πη αὐτοῖς διελέξατο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ξ Β'.

Κωνσταντίνου πρὸς ἐπισκόπους περὶ μεταδόσεως τοῦ λου-
τροῦ παράκλησις.

„Οὗτος ἦν αὐτὸς ὁ πάλαι μοι διψῶντι καὶ εὐχομένῳ τῆς
ἐν θεῷ τυχεῖν σωτηρίας, καιρὸς ἐλπιδόμενος ὥρα καὶ ἡμᾶς
ἀπολαῦσαι τῆς ἀθανάτοποιου σφραγίδος, ὥρα τοῦ σωτηρίου
σφραγισματος²⁾ μετασχῆν' ἐπὶ ρείθρων Ἰορδάνου ποταμοῦ²⁾

percepisse. Cumque de Helena Augusta matre imp. Constantini id diserte
affirmet Eusebius, eam in ecclesia cum reliquis mulieribus constituisse,
nunquam tamen de Constantino idem ab illo dictum invenias. Quod si
obicias, Constantinum Helenopoli in martyrum templo diversatum fuisse,
et preces ad deum fudisse: primum respondeo haec in nostris codicibus
non legi, ut paulo antea observavi. Deinde ecclesias ingredi licebat etiam
gentilibus, excepto missarum tempore, quanto magis id licuit imperatori,
qui se Christianum profitebatur? Cum igitur Eusebius hic aperte doceat,
Constantinum primum Helenopoli manus impositionem a sacerdotibus ac-
cepisse, plane efficitur, illum ante hoc tempus catechumenum non fuisse.
Sciō Athanasium in vita sancti Antonii, ubi de literis a Constantino ad
Antonium scriptis loquitur, et Augustinum in epistola 162. et 166. Con-
stantinum Christiani principis titulo affecisse. Sed responderi potest, eos
haec in re vulgatam omnium opinionem ac famam secutos esse, et Con-
stantinum palam Christianum principem appellasse, non quod Christianas
fidei sacramentis adhuc initiatus esset, sed quia Christianae religionis cul-
tam aperte profitebatur. Alia quoque longe gravior obiectio adversus no-
stram sententiam afferri potest ex cap. 32. lib. I. cuius hic est titulus: Ὅπως
κατηχηθεὶς Κωνσταντίνος etc. Ex quo colligitur, Constantinum statim post
illam cruchs in coelo visionem factum esse catechumenum. Sed respondeo
titulos istos non ab Eusebio compositos fuisse, sed ab recentiore aliquo,
ut supra demonstratum est. Deinde κατηχηθεὶς ibi sumitur pro μαθητευ-
θεὶς. Certe Eusebius in toto illo capite Constantinum catechumenum
factum esse non dicit, sed tantum episcopos ab illo evocatos, rationem
coelestis illius visionis eis aperuisse, ipsum vero exinde lectioni sacrorum
voluminum operam dedisse. [Cf. Excurs. V.] — 6) Τῶν διὰ χειροθεσίας
εὐχῶν. Sic in lib. I historiae ecclesiasticae cap. 13. εὐχῶν τε διὰ χειρὸς λαθῶν.
Ad quem locum vide quae annotavi. Augustinus in lib. II. de peccatorum
remissione cap. 26. vocat orationem manus impositionis.

Cap. LXII. 1) Σωτηρίου σφραγισματος. Inepti prorsus haec repeti-
tio, cum proxime antea dixerit τῆς ἀθανάτοποιου σφραγίδος. Proinde non
dubito quin Eusebius scripserit σωτηρίου χειρισματος. Sic enim baptismum
veteres etiam vocabant, ut praeter ceteros docet Gregorius Nazianzenus.
[Sed quavis χειρισματος legatur, tamen praecedentia ὥρα — σφραγίδος ad
sensum verba ὥρα — μετασχῆν' repeti patet. Hinc non necessaria videtur
Valesii correctio. Praeterea vid. Euseb. H. E. III, 23. T. I. p. 253 sq. Add.
Grabe spicileg. PP. secul. I. p. 331 sq. Casauboni animadv. in annal.

τοῦτ' ἰνέρουον³) ποτὲ ποιῆσαι, ἐφ' ὧν καὶ ὁ οὐτὴρ εἰς ἡμέ-

Baronii exercit. XVI. n. 51. *Cramer* Fortsetzung des Bossuet T. V. P. I. p. 193.] — 2) *Ἐπὶ ῥιθίνων Ἰορδάνου ποταμοῦ ἰνέρουον*. Ne quis forte Constantinum temere reprehendat, qui illic baptizari amblerit, ubi dominus olim a Ioanne fuerat baptizatus, sciendum est plerosque Christianorum idem tunc temporis ambiisse. Ita Eusebius noster in libro de locis Hebraicis: *Ἐπιθαρβάρᾳ. Ὄπου ἢ Ἰωάννης βαπτίζων πύγας τοῦ Ἰορδάνου καὶ δεικνύται ὁ τόπος, ἐν ᾧ καὶ πλεοὺς τῶν ἀδελφῶν εἰς ἑὶ τῶν πρὸ λουτρῶν φιλοτιμοῦνται λαμβάνειν*. Quem locum ita vertit Hieronymus: *BETHBAARA trans Iordanem ubi Ioannes in poenitentiam baptizabat: unde et nunc hodie plurimi de fratribus, hoc est, de numero credentium, ibi renasci cupientes, vitali gurgite baptizantur*. Et Hieronymus quidem verba Eusebii interpretatur de catechumenis, qui maximo studio ambibant, ut in Iordane baptizarentur. Verba tamen Eusebii de simplici lavacro possunt intelligi. Certe diu post Eusebii ac Hieronymi aetatem, fideles in eo ipso loco lavare soliti sunt, praecipue festo die Theophaniae post baptismum parvulorum, ut didici ex Ithierario Antonini martyris, cuius haec sunt verba: *Iuxta Iordanem vero ubi baptizatus est dominus Iesus, est tumulus cancellis circumdatus. Et in loco ubi redundat aqua de alveo suo, posita est crux lignea intus in aqua, et ex utraque parte rupes strata marmore. Et in vigilia Theophaniae magnus ibi fit conventus populorum. Et quarta aut quinta vice gallo canente, fiunt vigiliae. Completis matutinis, primo diluculo surgentes procedunt ad sacra ministeria celebranda sub divo. Et diaconi tenentes sacerdotem, descendit sacerdos in flumen. Et hora qua coepit benedicere aquam, vox Iordanes cum magno rugitu post se revertitur; et stat aqua superior in se usque dum baptismus perficitur, inferior autem fugit in mare. Et paulo post: Baptismo autem completo descendunt omnes in fluvium pro benedictione, induti sindonibus quas sibi ad sepulturam servant. Idem quoque traditur in Hodoeporico sancti Willibaldi quod edidit Canisius: *Ad Iordanem, ubi dominus fuit baptizatus, ibi nunc est ecclesia in columnis lapideis sursum elevata: et subtus ecclesiam est nunc arida terra, ubi dominus baptizatus fuit, in ipso loco et ibi nunc baptizant. Ibi stat crux lignea in medio, et parva derivatio aquae stat illic; et unus funiculus extensus super Iordanem hinc et inde firmatur. Tunc in solemnitate Epiphaniae infirmi et aegroti venientes habebant se cum funiculo, et sic demerguntur in aquam. Episcopus noster Willibaldus balneavit se ibi in Iordane*. Eiusdem rei exemplum legimus in prae spirituali Ioannis Moschi cap. 9. [Adde *Coteler. eccles. Graecae monument. Tom. II. p. 670 sq. Augusti Denkwürdigkeiten T. VII. p. 185 — 188*. Praeterea in Iordane tempore Constantini M. et post illud vere plures esse baptizatos, haud scio an colligi quoque possit ex Prudent. cathemer. v. 61 sqq. ed. *Cellar.**

Durare nos tales inhe,
Quales, remotis sordibus,
Nitere primum iusseras,
Iordane tinctos flumine.

Cf. verba Hodoeporici a Valesio allata: „*et subtus — — ubi dominus baptizatus fuit, in ipso loco et ibi nunc baptizant.*“ Paulinus Petrocor. de vita Martini IV, 253.

Altera poela decent homines Iordane renatos.

Quod enim *Collarius* ad l. I. Prudentii p. 11. censuit, improprie explicanda esse Prudentii et Paulini verba, ita ut nihil significetur nisi baptizati simpliciter, hoc quia licentia maiori etiam quam poetica deinde illi locuti essent, mihi quidem satis improbabile videtur.] — 3) *Ἐνέρουον ποτὲ*. In codice Fuketiano legitur τοῦτ' ἰνέρουον ποτὲ ποιῆσαι, quemadmodum scri-

τερον τύπον, τοῦ λουτροῦ μετασχῆν μνημονεύεται· θεὸς δ' ἄρα τὸ συμφέρον εἰδὼς, ἐντεῦθεν ἤδη τούτων ἡμᾶς ἀξιοῖ. Μὴ δὲ οὖν ἀμφιβολία τις γιγνέσθω (*). Εἰ γὰρ καὶ πάλιν ἡμᾶς ἐνταυθοῖ βιοῦν ὁ καὶ ζωῆς καὶ θανάτου κύριος ἐθέλοι, καὶ οὕτως ἐμὲ συναγαλάξῃσθαι λοιπὸν τῷ τοῦ θεοῦ λαῷ, καὶ ταῖς εὐχαῖς ὁμοῦ τοῖς πᾶσιν ἐκκλησιαζόμενα κοινωνεῖν ἄπαξ ᾧρισται⁷⁾, θεσμοὺς ἤδη βίου θεῷ πρόνοιαν, ἐμαυτῷ διατάξομαι.“ Ὁ μὲν δὲ τοῦτ' ἔλεγεν· οἱ δὲ⁶⁾, τὰ νόμιμα τελού-
τες, θεσμοὺς ἀπεπλήρουσι θεῖους, καὶ τῶν ἀπορρήτων μετε-
δόσαν, ὅσα χρὴ προσδιαστελλόμενοι⁷⁾. Καὶ δὲ μόνος τῶν
ἐξ αἰῶνος αὐτοκρατόρων Κωνσταντῖνος, Χριστοῦ μαρτυρῶν

ptum reperi in libro Turnebi ac Moraei. — 4) Μὴ δὲ οὖν ἀμφιβολία τις γιγνέσθω. Horum verborum sensus satis obscurus est. An Constantinus id voluit dicere? Cessent iam omnes dubitare de me, utrum revera Christianus sim. Nemo in posterum suspicetur me verbis duntaxat, non ex intimo cordis affectu, fidem Christi simplex fuisse. Potest etiam ἀμφιβολία hoc loco sumi pro ἀναβολῇ. Id est: Omnis mora, omnis amoveatur dilatio. Qui quidem sensus magis cohaeret cum praecedentibus. His enim verbis semetipsum accusat Constantinus, quod scilicet salutare lavacrum mimis distulerit, quodque tamdiu quasi anceps ac dubius haeserit, haec gentilium ritus ac caeremonias colens, nec Christianorum sacra suscipiens. [Val. vertit: „omnis removeatur dubitatio“ Stroth.: „Fern sey alles Bedenken.“ Cf. Exours. V.] — 5) Ἄπαξ ᾧρισται. Horum verborum duplex sensus afferri potest. Aut enim ᾧρισται subauditur τῷ θεῷ, quem sensum secutus est interpres huius libri. Aut certe subauditur ᾧρισται ἐμοί, quem quidem sensum verioremi puto. Certe in codice Regio post vocem ᾧρισται, media distinctio ponitur. Deinde vox illa ἄπαξ, satis ostendit Constantinum de se ipso loqui. Postremo si haec de deo intelligerentur, non dixisset Constantinus τῷ τοῦ θεοῦ λαῷ, sed τῷ αὐτοῦ. — 6) [Οἱ δὲ. Vid. Augusti Denkwürdigkeiten T. VII. p. 158 sq. „Es ist bemerkenswerth, dass Eusebius von Bischöfen spricht, und des Bischofs Eusebius von Nikomedien nicht namentlich erwähnt. Die übrigen Kirchen-Historiker erzählen bloss: dass Konstantin kurz vor seinem Ende in Nikomedien die Taufe empfangen habe. Bloss Hieronymus (Chronicon ad a. 337.) nennet den Eusebius von Nikomedien und äussert seine Bedenklichkeit darüber, dass der Kaiser die Taufe von einem Arianer erhalten habe.“ Cf. Schröckh christl. KG. T. V. p. 393. Henke allgemeine Geschichte der christlichen Kirche T. I. p. 158. Praeterea Augusti l. l. scripsit: „Aber eben deswegen ist diese Taufe (Constantins) ein wichtiger Fall, weil sich darin das Urtheil der alten Kirche über die Gültigkeit der von einem Ketzler vollzogenen Taufe ausspricht. Dass man diese aber aus dem Gesichtspunkte einer Noth-Taufe ansah, ergiebt sich aus der Sorgfalt, womit die Geschichtschreiber die Umstände von der Krankheit des Kaisers und der ihm drohenden Lebens-Gefahr berichten.“] — 7) Προσδιαστελλόμενοι. In libris Turnebi ac Moraei ad marginem emendatur προδιουστελλόμενοι, quod magis placet. Porro hoc verbum διαστέλλομαι, eo sensu frequenter accipitur in sacris libris: [Cf. Wahl. clav. N. T. Vol. I. p. 292. ed. II. Val. vertit ὅσα — προσδιουστελλόμενοι iniunctisque ei quae necessaria erant, contra Stroth. nach v. vorhergegebenem nöthigen Unterrichts. Cf. Passow Lexic. tab. v.

ἁγιασμοῦ κτλ. (ἐτελειώθη⁹), φείας καὶ σφραγίδος ἀποδομένης,

πράξις ἀλλοίας ἐτελειώθησαν.] — 8) [Χριστὸς μαρτυροῦναι ἀναγγελλόμενος Val. quidem vertit: „in Christi martyriis renouari (baptizatus)“ et Stroth.: „in den Märtyrer-Kirchen Christi wiedergeboren.“ Sed tunc scribendum erat ἐν Χριστοῦ μαρτυροῦναι, ut supra cap. LXI. ἐν αὐτῷ τῷ μαρτυροῦναι, ut taceam, ineptias deinde positam esse numerum pluralem pro singulari, unde Augusti Denkwürdigkeiten T. VII. p. 158. vertit: „in der Märtyrer-Kirche Christi.“ Iam vero ne sic quidem videtur verti posse, quia, ut antea monui, ἐν X. μ. deinde scribendum esset, neque dubito equidem quin verissima sit coniectura Fabricii Isalt. luc. evang. exorient. p. 285. legendum esse affirmantis Χριστὸς μνηστροῦναι. Vide verba statim praecedentia τῶν ἀποστόλων μαρτυροῦναι, sacrorum mysteriorum participem cum fecere, interprete Val. vertheilten sie ihm das Sacrament, Strothio. Cf. Suicer. thes. T. II. p. 182 sq. A. B. et quae ipse annotavi ad Euseb. H. E. X, 3. T. III. p. 210 sq. Add. Tillemont. histoire des empereurs T. IV. p. 631.] — 9) Ἐτελειώθη. Non possum probare versionem interpretum, qui ἐτελειώθη translulerunt initiatus est, quasi legeretur ἐτελείω. Ego vero interpretari malui consummatus est. [Stroth. „zur Vollkommenheit gebracht.“] Sic Cyprianus in epistola 73. ad Iubaianum pag. 145. Quod nunc quoque apud nos geritur, ut qui in ecclesia baptizantur, praepositis ecclesiae offerantur, et per nostram orationem ac manus impositionem spiritum sanctum consequantur, et signaculo dominico consummentur. Certe Graeci Patres baptismum vocare solent τελείωσις, id est, perfectionem et consummationem. Sic Athanasius in oratione III. contra Arianos: ἡ διατί καὶ ἐν τῇ τελείωσει τοῦ βαπτίσματος συγκατομιέται τῷ πατρὶ ὁ υἱός. Et paulo post ἡ διατί τὸ πεποιημένον συναρθεύεται τῷ ποιήσαντι εἰς τὴν τῶν πάντων τελείωσιν. Item aliquanto post τελειοῦσθαι ponit pro baptizari: ὃν βαπτίζει ὁ πατήρ, τοῦτον ὁ υἱὸς συμπιέζει· καὶ ὃν ὁ υἱὸς βαπτίζει, οὗτος ἐν πνεύματι ἀγίῳ τελειώται. Et sequente pagina baptismum iterum vocat τελείωσιν, ita scribens: εἰς γὰρ ἔνομι πατρός καὶ υἱοῦ δίδοται ἡ τελείωσις, etc. Quibus in locis P. Nannius semper vertit initiationem. Sed et Gregorius Naz. in oratione prima contra Iulianum, baptismum eodem vocabulo appellat: αἰματι μὲν οὐκ ὄλη τὸ λουτρὸν ἀποθνήσκειται, τῇ καθ' ἡμᾶς τελείωσι τὴν τελείωσιν τοῦ μύστου ἀντιθέσει. Denique Clemens Alexandrinus in libro I. paedagogi, baptismum variis nominibus appellari scribit. Interdum enim χάρισμα, interdum φῶτισμα dici, modo λουτρὸν. Deinde causam subiungit cur vocetur τέλειον: τέλειον, inquit, dicimus id cui nihil deest. Quid porro deest illi qui deum novit, et qui gratiam dei possidet, et vita iam fruatur aeterna? Ex quo ita concludit Clemens, omnes qui in Christum crediderunt, et sacro lavacro tincti sunt, iam perfectos esse. Οὕτω τὸ πιστεύσαι μόνον καὶ ἀναγεννηθῆναι, τελείωσις ἐστὶν ἐν ζωῇ. [Cf. Suicer. thes. T. II. p. 1259 sqq.] Apud Latinos quoque perfecti Christiani dicebantur, qui baptismum susceperant, tametsi manus impositionem ab episcopo non accepissent. Vetus auctor de haereticis non rebaptizandis: Quod hodierna quoque die non potest dubitari esse usitatum, et evenire solitum ut plerique post baptismum sine impositione manus episcopi de saeculo exeant; et tamen pro perfectis fidelibus habentur. Et iterum infra p. 135. editionis Rigaltii, perfectum Christianum ponit pro fidei, imperfectum vero pro catechumeno: Et ideo integrum ac sincerum et incontaminatum et inviolatum utrumque debet consistere confitenti, nullo delectu habito ipsius confessoris, sive ille iustus, sive peccator, perfectusque Christianus, an vero etiam nunc imperfectus, qui summo discrimine suo dominum confiteri non timuit. Ac fortasse sic intelligendus est Tertulliani locus de praescript. haeret. cap. XLI. Ante sunt perfecti Catechumeni quam edocti. Idem Tertullianus in lib. de poenitent. cap. VI. perfectum dei servum op-

ἡγάλλετο τῷ πνεύματι¹⁰⁾, ἀνεκαίνουτό τε καὶ φωτὸς ἐνεπιμ-
πλατο θείου, χαίρων μὲν τῇ ψυχῇ δι' ὑπερβολὴν πίστεως, τῷ
δ' ἰσχυρῆς καταπονήγως τῆς ἐνθείου δυνάμεως. Ὡς δ' ἐπιλη-
ροῦτο τὰ δίδοντα, λαμπροῖς καὶ βασιλικαῖς ἀμφιάσμασι, φωτὸς

ponit catechumeno. [Cf. Vales. et nos ad Euseb. H. E. VII, 15. not. 8.] —
10) ἡγάλλετο τῷ πνεύματι. Quod plerisque in locis huius operis accidisse
iam monui, in hoc quoque admissum fuisse suspicor, ut verba transposita
fuerint. Sic igitur legendum esse existimo: ἡγάλλετο, ἀνεκαίνουτό τε τῷ
πνεύματι. Alludit enim ad illum versum notissimi Psalmi: *Cor mundum
crea in me deus, et spiritum rectum innova in visceribus meis.* Vel
potius alludit ad locum Pauli apostoli in epistola ad Titum cap. III. *Sal-
vavit nos per lavacrum regenerationis et renovationis spiritus sancti,*
etc. Porro ex hoc Eusebii loco colligitur, Constantinum non in lecto per-
futum, ut aegri solebant, sed in ecclesia baptismum percepisse. Ait enim
Eusebius, τοῖς Χριστοῦ μαρτυροῦσι ἀναγεννώμενος. Mox scribe ex codice
Fuketii et veteribus schedis φωτὸς ἐνεπιμπλάτο. — 11) Λαμπροῖς ἀμφιά-
σμασι. Notum est moris olim fuisse, ut neophyti candidis vestibus in-
duerentur, quos octavo demum die deponebant. Zeno Veronensis in ser-
mone V. ad neophytos: *Primus vos qui in se credentem reprobatur nullum,*
non aries sed agnus excepit qui vestram nuditatem vellera sui niveo
candore vestivit. Augustinus in sermone CLVII. de tempore: *Paschalis*
solemnitas hodierna festivitate concluditur. Et ideo hodie neophyto-
rum habitus commutatur, ita tamen ut candor qui de habitu deponitur,
semper in corde teneatur. Idem testatur Beda in libro de officiis. *Septua-*
gesima, inquit, tendit ad sabbatum ante octavas paschas, quando hi
qui in vigilia paschas baptizantur, alba vestimenta deponunt. Quae
verba leguntur etiam in ordine Romano. In vetere libro pontificali Seno-
nensis ecclesiae ante sexcentos annos descripto, exstat solemnīs precatio
quam faciebat episcopus super neophytis, tunc cum albas deponerent, quam
hic adscribere operae pretium putavi.

Benedictio in Sabbato quando albas deponunt.

Deus qui calcatis inferni legibus captivitatem nostram resoluta ca-
tenarum compage dignatus est ad libertatis praemia revocare, ipse vo-
bis praestet ita hanc vitam transigere, ut in illam perpetuam ipso duce
possitis intrare, amen. Tantum praesbeat vobis fervorem catholicae
fidei, ut sancti adventus illius sitis expectatione securi, amen. Ut
quicumque hic meruerunt purgari unda baptismi, ibi praesentari valeant
pio iudici candidati, amen. Porro neophyti octo illos a baptismo dies
summa cum religione celebrabant, ita ut per eos dies, qui etiam octavae
dicebantur, nefas haberent nudo pede terram contingere, ut scribit Augu-
stinus in epistola 149. ad Ianuarium. Sed et per eos dies nudo capite in-
cedere solebant, quod erat signum libertatis. Augustinus sermone IV. in
dominica octavarum paschae: *Hodie octavae dicuntur infantium: reve-*
landa sunt capita eorum quod est indicium libertatis. Habet enim
libertatem ista spiritalis nativitas, etc. Contra catechumeni testis capi-
tibus per publicum incedebant, cum typum gererent Adae a paradiso ex-
pulsus, ut ait Innocentius in lib. II. cap. 16. Quod quidem de solis compe-
tentibus intelligendum puto, qui non solum caput, verum etiam vultum
velabant, ut docet Cyrillus Hierosol. in prima catechesi. Hoc autem vela-
men ipsis auferebatur in baptismo, vel certe octavo post baptismum die.
Hoc enim potius innunt Augustini verba paulo ante a nobis commemorata.
Idem quoque confirmat Theodorus Cantuariensis episcopus in libro pontifi-
ciali: *In monachorum ordinatione Abbas debet missam cantare, et*

διλάμπουσι τρόποι, περιβάλλετο, ἐπὶ λευκοτάτῃ τε σιραμνῇ
 θιανικανύστο, οὐκ ἴθ' ἄλουργίδος ἐπιμαύσαι θελήσας.

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν ΔΓ'.

Τὸ λουτρὸν λαβὼν, ὅπως ἀνύμνει τὸν θεόν.

Κάπεται τὴν φωνὴν ἀνυψώσας, εὐχαριστήριον ἀνέπεμπε
 πρὸ θεῷ προσευχὴν· μεθ' ἣν ἐπήγε λέγων· „νῦν ἀληθεῖ λόγῳ
 μακάριον οἶδ' ἑμαυτὸν, νῦν τῆς ἀθανάτου ζωῆς πεφάνθαι
 ἄξιον¹⁾, νῦν τοῦ θεοῦ μετεληφέναι φωτὸς πεπίστευκα.“ Ἀλλὰ
 καὶ τάλανας ἀπεκάλει, ἀθλίους²⁾ εἶναι λέγων, τοὺς τῶνδε τῶν
 ἀγαθῶν στερουμένους. Ἐπεὶ δὲ τῶν σιρατοπέδων οἱ ταξιάρ-
 χαι καὶ καθηγυμένοι εἶσω παρελθόντες ἀπωδύροντο, σφῆς
 αὐτοὺς ἐρήμους εἶσθαι ἀποκλαιόμενοι, ἐπηύχοντό τε ζωῆς
 αὐτῷ χρόνους, καὶ τούτοις ἀποκρινάμενος, νῦν ἔφη τῆς ἀλη-
 θοῦς ζωῆς ἠξιώσθαι, μόνον τ' αὐτὸν εἶδέναι ὧν μετέληφεν
 ἀγαθῶν· διὸ καὶ σπεύδειν, μὴδ' ἀναβάλλεσθαι τὴν πρὸς τὸν
 αὐτοῦ θεὸν πορείαν. Εἶτ' ἐπὶ τούτοις τὰ προσήκοντα διαταί-
 νετο· καὶ Ῥωμαίους μὲν τοὺς τὴν βασιλίδα πόλιν οἰκοῦντας,
 εἰμίμα δόσσειον ἔτησίους³⁾, τοῖς δ' αὐτοῦ παισίν, ὡσπερ τῶα
 πατρικὴν ὑπαρξίω, τὸν τῆς βασιλείας παρδίδου κλήρον, πάνθ'
 ὅσα φλα ἦν αὐτῷ, διατυπωσάμενος.

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν ΔΔ'.

Κωνσταντίνου τελευταῖ ἐν τῇ τῆς πεντηκοστῆς ἑορτῇ,
 μισημβρίας.

Ἐκαστα δὲ τούτων ἐπὶ τῆς μεγίστης συνετελεῖτο ἑορτῆς,
 τῆς δὴ πανσέπτου καὶ παναγίας πεντηκοστῆς, ἑβδομάσι μὲν

*tres orationes complere super caput eius, et septem dies velet caput
 eius, septimo die abstollat velamen. Sicut in baptismo presbyter
 septimo die velamen infantum tollit, ita et Abbas debet monacho,
 quia secundus baptismus est iuxta iudicium patrum, et omnia pec-
 cata dimittuntur sicut in baptismo. [Cf. Augusti Denkwürdigkeiten
 T. VII. p. 310 sqq.]*

Cap. LXIII. 1) Πεφάνθαι ἄξιον πεπίστευκα. Ultimam vocem ad-
 diderunt typographi Genevenses ex libris Scaligeri et Bongarsii; quam
 etiam in Moraei libro adiectam inveni. Deest tamen in codice Regio, nec
 valde necessaria mihi videtur. In Fuk, autem codice et in libris Turnebi
 ac Savilli, verbum πεπίστευκα additur post vocem φωτὸς. Itaque error est
 tam in libro Moraei, tum in editione Genevensi. — 2) [Ἀλλὰ καὶ τάλα-
 ναι τε ἀπεκάλει καὶ ἀθλίους εἶναι λέγων Cast. Zimm.] — 3) [Ῥωμαίους
 ἑτησίους. Iliem tradit Socras. H. E. I, 39.]

ἐκτὰ τετρατημένης, μονάδι τ' ἐπισφραγισμένης¹⁾), καθ' ἣν τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀνάληψιν τοῦ κοινοῦ σωτῆρος, τὴν τε τοῦ ἁγίου πνεύματος εἰς ἀνθρώπους καθόδον, λόγοι γεγενησθαι περιέχουσι θεῖοι. Ἐν δὴ ταύτῃ τούτων ἀξιοθεῖς βωσιλεύς, ἐπὶ τῆς ὑστάτης ἀπασῶν ἡμέρας, ἦν δὴ ἑορτὴν ἑορτῶν οὐκ ἂν τις διαμάρτοι καλῶν, ἀμφὶ μεσημβρινὰς ἡλίου ὥρας, πρὸς τὸν ἀθεοθετὸν ἀνελαμβάνετο, θνητοῖς μὲν τὸ συγγαγῆς παραδοὺς ἔχειν, αὐτὸς δ' ὅσον ἦν αὐτοῦ τῆς ψυχῆς νοερόν τε καὶ φιλόθεον, τῷ αὐτοῦ θεῷ συναπτόμενος. Τοῦτο τὸ τέλος²⁾ τῆς Κωνσταντίνου ζωῆς· ἀλλὰ γὰρ ἐπίωμεν ἐπὶ τὰ ἐξῆς.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΕΞ'.

Στρατιωτῶν καὶ ταξιαρχῶν ἕδνημοι.

Δορυφόροι μὲν αὐτίκα καὶ πᾶν τὸ τῶν σωματοφυλάκων γένος, ἐσθῆτας περιρῥηξάμενοι, σφᾶς τε αὐτοὺς ῥίψαντες ἐπ' ἰθάφους, τὰς κεφαλὰς ἤρασαν, κωκυτοὺς¹⁾), φωνὰς οἰμωγαῖς θ' ἄμα καὶ βοαῖς ἀφιέντες, τὸν δεσπότην, τὸν κύριον, τὸν βασιλέα, οὐχ οἶα δεσπότην, πατέρα δ' ὥσπερ, γνησίων παιδῶν δίπην, ἀνακαλοῦμενοι· ταξιαρχοὶ δὲ καὶ λοχαγοὶ, τὸν σωτῆρα, τὸν φύλακα, τὸν εὐεργέτην ἀνεκαλοῦντο· τὰ τε λοιπὰ στρατιωτικὰ αὖν παντὶ κόσμῳ τῷ πρόποντι, οἶα ἐν ἀγέλαις τὸν ἀγαθὸν ἐπόθουν ποιμένα· δῆμοι θ' ὡσαύτως τὴν σύμπασαν περιουσίαν πόλιν, τὸ τῆς ψυχῆς ἐνδόμυχον ἄλγος κρυφαῖς καὶ βοαῖς ἐκδηλον ποιούμενοι· ἄλλοι δὲ κατηφῆς ἐπτοημένοις ἐφάσαν, ἐκάστου τε πένθος ἴδιον ποιουμένου²⁾), αὐτὸν τε κῆπιον

Cap. LXIV. 1) Μονάδι τ' ἐπισφραγισμένης. Scribendum est μονάδι δ' ἐπισφραγισμένης, ut in schedis Regiis habetur. [δ' Zimm.] Porro ex hoc loco apparet, pentecostem sumi non solum pro die illo qui est quinqueagesimus a die paschali, sed etiam pro septem hebdomadis quae pascha subsequuntur. Ita passim usurpant tum Graeci tum Latini. Hieronymus in epistola ad Marcellam: Non quo per totum annum excepta pentecoste ieiunare non liceat. Hinc apud Graecos μεσσηνηκοστή dicitur dies festus, qui est vicesimus quintus a festo paschali. Eius festi praeter ceteros meminit Ioannes Chrysostomus in homilia V. de Anna. [De verbis ἡβδομάς μὲν — ἐπισφραγισμένης verissime Stroth. ad h. l. „Dieser heilige Unsinn in Menschensprache aufgelöst, heisst nichts anders, als: welches Fest am fünfzigsten Tage nach Ostern gefeiert wird.“] — 2) [Τοῦτο τέλος Val. τοῦτο τὸ τέλος Cast. Zimm.]

Cap. LXV. 1) Κωκυτοὺς, φωνὰς. Ukima vox delenda est, tametsi in omnibus libris nostris habeatur. Mox scribendum est τὸν εὐεργέτην ἀνεκαλοῦντο ex codice Fuk. [Ita Zimm.] In schedis Regiis legitur ἀνεκαλοῦντο — 2) Ἐκάστου τε πένθος. Scribendum est procul dubio ἐκάστου τὸ πένθος

τος, ὡσανεὶ τοῦ κοινοῦ ἀπάντων ἀγαθοῦ τῆς αὐτῶν ἀρχη-
μένου ζωῆς.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε Σ'.

Μετακομιδὴ τοῦ σκήνους ἀπὸ Νικομηδείας ἐν Κωνσταν-
τινουπόλει ἐν παλατίῳ.

Ἄραταις δ' οἱ στρατιωτικοὶ τὸ σκήνος, χρυσῇ κατετίθεντο
λάρνακι. Ταύτην δ' ἀλουργικῇ ἀλουργίδε¹⁾ περιβαλλόν, ἐκό-
μιζόν τ' εἰς τὴν βασιλείως ἐπάνυμον πόλιν· κάπειτ' ἐν αὐτῷ
τῶ πάντων προφέροντι τῶν βασιλείων οἴκων²⁾, βάρθρων ἐφ'
ὑψηλῶν κατετίθεντο· φῶτά τ' ἐφάπαντες κύκλῳ ἐπὶ σκευῶν
χρυσῶν, θυμαστὸν θέαμα τοῖς ὄρωσι παρτίχον, οἷον ἐπ' οὐδε-
νός πάπατ' ἐφ' ἡλλου ἀυγαῖς ἐκ πρώτης αἰῶνος συσιάσεως ἐπὶ
γῆς ὤφθη. Ἐνθον γάρτοι ἐν αὐτῷ παλατίῳ κατὰ τὸ μεταίτα-
τον τῶν βασιλείων, ἐφ' ὑψηλῆς κείμενον χρυσεῖς λάρνακος τὸ
βασιλείως σκήνος, βασιλικοῖς τε κόσμοις, πορφύρα τε καὶ δια-
δήματι τετιμημένον, πλείστοι περιστοιχισάμενοι, ἐπαγρούτως
δὲ ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἐφρούρουσιν.

ἴδιον ποιούμενον. [Ita scripsit Zimmerm.] De publico omnium luctu in
funere Constantini Magni idem testatur Aurelius Victor his verbis: *Fukus*
relatum in urbem sui nominis. Quod sane populus Rom. aegerime
tulit: quippe cuius armis, legibus, clementi imperio, quasi novatam
urbem Rom. arbitraretur. Scio quidem haec Aurelii Victoris verba in-
telligi posse de civibus Romanis, qui aegre tulerint, quod Constantini ca-
daver Constantinopoli potius quam Romae humatum fuisset. Sed tamen
Victorem aliud sensisse existimo; omnes scilicet Romani orbis incolae
obitum Constantini acerbissime tulisse. Qui sensus plane confirmatur se-
quentibus verbis: *Quippe cuius armis, legibus, clementi imperio quasi*
novatum orbem Romanum arbitraretur. Sic enim legendum est, non
sotem urbem Romanam. [Immoderatus ille et effusus omnium de Con-
stantini obitu luctus qualis ab Eusebio describitur, ipsorum veterum
Christianorum placitis nullo modo convenit. Vid. Nicolai de luctu Chri-
stianorum p. 191 sqq. Augusti Denkwürdigkeiten T. IX. p. 790 sqq. Cf.
qui gentilem lugendi morem saepe perstringit, Lucian. de luctu T. II. p.
927 sqq. ed. Reitz.]

Cap. LXVI. 1) Ἀλουργικῇ ἀλουργίδε. Alterutra vox superflua est.
Certe Fuk. codex posteriorē tantum habet, cui subscribit liber Turnebi.
[Cf. cap. LXV. not. 1. H. E. X. 7. T. III. p. 268. Ad rem vid. Augusti
Denkwürdigkeiten T. IX. p. 555 sq.] — 2) Ἐν αὐτῷ τοῦ παντός προφέ-
ροντι. Rectius in Fuk. ac Turnebi libro legitur ἐν αὐτῷ τῶ πάντων προ-
φέροντι. Sed omnino scribendum est οἴκῳ, ut supra
in lib. III. cap. 10. [Zimm. οἴκῳ scripsit.]

ΚΒΘΑΛΑΙΟΝ ΕΖ'.

Ὅπως καὶ μετὰ θάνατον ὑπὸ κομήτων καὶ λοιπῶν, καθὼς καὶ ἐν τῇ ζ᾽, ἐπιμῶτο.

Οἱ δὲ γὰρ τοῦ παντός στρατῷ καθηγεμόνες, κόμητές τε καὶ πᾶν τὸ τῶν ἀρχόντων τάγμα, οὓς τὸν βασιλεῖα καὶ νόμος πρότερον ἦν προσκυνεῖν, μηδὲν τοῦ συνήθους ὑπαλλαξάμενοι τρόπον, τοῖς θεοῦσι καιροῖς εἰσω παριόντες, τὸν ἐπὶ τῆς λάρνακος βασιλεῖα, οἷα περ ζῶντα καὶ μετὰ θάνατον, γουγκλινοῦς ἠσπάζοντο¹⁾. μετὰ δὲ τοὺς πρώτους ταῦτ' ἐπράττον παριόντες, οἷ τ' ἐξ αὐτῆς συγκλήτου βουλῆς, οἷ τ' ἐπ' ἀξίας²⁾ πάντες μεθ' οὓς ὄχλοι παντοίων δῆμων, χυναῖξιν ἅμα καὶ παισὶν ἐπὶ τὴν θέαν παρήσαν. Συντελέϊτο δὲ ταῦτα οὕτω χρόνῳ μακρῷ, τῶν αἰρατωικῶν οὕτω μένειν τὸ σκῆνος καὶ φυλάττεσθαι βουλευσαμένων, ἔστ' ἂν οἱ αὐτοῦ παῖδες ἀφικόμεθοι³⁾, τῇ δὲ ἑαυτῶν νομιδῇ τὸν πατέρα τιμήσειαν. Ἐβασίλευε δὲ μετὰ θάνατον μόνος⁴⁾ θνητός ὁ μακάριος, ἐπράττετο τε τὰ συνήθη, ὡσαυτὴ καὶ ζῶντος αὐτοῦ, τοῦτο μονωτάτη αὐτῷ ἀπ' αἰῶνος τοῦ Θεοῦ δεδωρημένου. Μόνος γοῦν, ὡς οὐδ' ἄλλος αὐτοκρατορῶν τὸν παμβασιλεῖα θεὸν, καὶ τὸν Χριστὸν αὐτοῦ παντοίας τιμήσας πράξειεν, εἰκότως τούτων ἔλαχε μόνος, καὶ τὸ θνητὸν αὐτοῦ βασιλεύειν ἐν ἀνθρώποις ὁ ἐπὶ πάντων ἡξίου θεὸς, ὡδ' ἐπιδεικνύς τὴν ἀγήρω καὶ ἀτελεύτητον τῆς ψυχῆς βασιλείαν

Cap. LXVII. 1) [Γουγκλινοῦς ἠσπάζοντο. Vid. Gothofredi dissert. ad Philostorg. II, 18. p. 90 sqq.] — 2) Οἷ τ' ἐπ' ἀξίας. Id est, honorati. Sic Latini vocabant eos qui honores gesserant, ut fuse notavi ad librum XIV. Aem. Marcellini. Quibus addit locum Gaudentii Brixienensis episcopi in epistola ad Benevolum: *Nam sicut honoratorum nostrae urbis, ita etiam dominicae plebis, domino annuente, dignissimum caput es.* Graeci autem vocare solent τοὺς ἐν ἀξιώμασιν. Ita Chrysostomus epist. XIV. ad Olympiadem: *πάντας εὐθέως εἰσελθόντα με ἐν Καισαρείᾳ, οἱ ἐν ἀξιώμασιν, οἱ ἀπὸ βικαρίων, οἱ ἀπὸ ἡγεμόνων, οἱ ἀπὸ τριβούνων.* — 3) [Οἱ αὐτοῦ παῖδες ἀφικόμενοι. Vid. Gothofredi dissert. ad Philostorg. II, 17. p. 88 sq.] — 4) Ἐβασίλευε δὲ μετὰ θάνατον μόνος. Post obitum Constantini, interregnum fuit, nec ullus in orbe Romano augustus imperavit. Quod quidem interregnum non modo usque ad Constantini sepulchram permansit, sed usque ad diem 5. Idus Septembris, ut testatur Idatius in fastis. Ita tribus mensibus ac dimidio, orbis Romanus sine Augusto imperio fuit. Quippe toto illo tempore quod ab 11. Cal. Iulias usque ad 5. Idus Septembris intercedit, filii eius caesares tantum dicebantur. Certe Constantianus iunior in epistola ad Alexandrinos quae data est post obitum patris, Feliciano et Titiano Coss. die 15. Cal. Iulias, caesar duntaxat inscribitur. Extat haec epistola apud Athanasium in apologia 2. sub finem.

τοῖς μὴ τὸν τοῦν λελευμένοις. Ἄλλα ταῦτα μὲν ὧδέ πη συνταλείτο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε Η'.

Ὅπως ἀγούστους εἶναι λοιπὸν τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ τὸ στρα-
τάκιδον ἱεργεν.

Τῶν δὲ στρατιωτικῶν ταγματίων ἐκκρίτους ἄνδρας, πίστει καὶ εὐνοίᾳ πάλαι¹⁾ βασιλεῖ γνωρίζουσ, οἱ ταξιαρχοὶ διεπέμποντο, καὶ πεπραγμένα τοῖς καίσαρσιν ἐκδηλοῦ καθιστῶντες. Καὶ οἶδε μὲν τὰδ' ἐπραττον ὡσπερ δ' ἐξ ἐπιπνοίας κρείττονος, τὰ πανταχοῦ στρατόπεδα τὸν βασιλέως πυθόμενα θάνατον, μιᾶς ἐκράκει γνώμης, ὡσανεὶ ζῶντος αὐτοῖς τοῦ μεγάλου βασιλέως, μηδένα γνωρίζειν ἕτερον, ἢ μόνους τοὺς αὐτοῦ παῖδας Ῥωμαίων αὐτοκράτορας. Οὐκ εἰς μακρὸν δ' ἤξιουν, μὴ καίσαρας ἐνταῦθεν δ' ἤδη τοὺς ἅπαντας χρηματίζειν ἀγούστους· ὃ δὴ καὶ μέγιστον τῆς ἀνωτάτης βασιλείας γίγνοιτ' ἂν²⁾ σύμβολον. Οἱ μὲν οὖν ταῦτ' ἐπραττον, τὰς οἰκίας ψήφους τε καὶ φωνὰς διαφραγῆς ἀλλήλοισι διαγγέλλοντες· ὑπὸ μίαν τε καιροῦ ῥοπήν τῶς ἅπανταχοῦ πᾶσιν ἐγνωρίζετο ἢ τῶν στρατοπέδων συμφωνίᾳ³⁾.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε Θ'.

Ῥώμη ἐπὶ Κωνσταντίνῳ πένθος, καὶ διὰ τῶν εἰκόνας
τιμὴ μετὰ θάνατον.

Οἱ δὲ τὴν βασιλίδαν πόλιν οἰκοῦντες, αὐτῇ συγκλήτῳ καὶ δήμῳ Ῥωμαίων, ὡς τὴν βασιλέως ἐπέγνωσαν τελευτήν, θεινὴν καὶ πάσης συμφορᾶς ἐπέκεινα τὴν ἀκοὴν θέμενοι, πένθος ἄσχετον ἐποιῶντο· λουτρά δὲ ἀπεκλείετο καὶ ἀγοραὶ, πάνδημοί τε θεῖαι, καὶ πάνθ' ὅσ' ἐπὶ ῥαστώνῃ βίου τοῖς εὐθυμουμένοις πράττειν ἔθος ἦν. Κατηφεῖς δ' οἱ πάλαι τρυφηλοὶ, τὰς προόδους ἐποιῶντο· ὁμοῦ θ' οἱ πάντες τὸν μακάριον ἀνευφημοῦν, τὸν θεοφιλῆ, τὸν ὡς ἀληθῶς τῆς βασιλείας ἐπάξιον· καὶ ὡς ταῦτα βοαῖς ἐφώνουν μόνον, εἰς ἔργα δὲ χωροῦντες, εἰκότος

Cap. LXVIII. 1) [Παρά βασιλεῖ Ἰον.] — 2) [Γένουτ' ἂν Cast. Statim post dedi Oī μὲν pro οὗ quod male Val. Read. Zimm.] — 3) [Ἐπὶ μίαν — στρατοπέδων συμφωνία. Vid. Gibbon. Geschichte des R. R. übersetzt von Schreiter T. IV. p. 193 sqq.]

ἠναθάμασιν οἷα πρὸς ἄλλα καὶ καθηκόμενα αὐτὸν εἶδον, ἑοράσαντο μὲν σχῆμα διατυπώσαντες ἐν χρωμάτων γραφῇ, ὑπὲρ ἐψίδων οὐρανίων ἐν αἰθερίᾳ διατριβῇ διαναπαυόμενον αὐτὸν τῇ γραφῇ παραδίδόντες· ταῦς δ' αὐτοῦ παῖδας καὶ οὗτοι μόνουσι καὶ οὐδ' ἄλλους, αὐτοκράτορας καὶ σιβαπτοῦς ἀνεκάλουν, βασιεὺς τ' ἐχρῶντο ἱκετηρίοις, τὸ σκῆνος τοῦ σφῶν βασιλείως¹⁾ παρ' αὐτοῖς κομίζοντες, καὶ τῇ βασιλίδι πόλει κατατίθεσθαι ποτηριόμενοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Κατάθεσις τοῦ σκηνώματος ὑπὸ Κωνσταντίνου πατρὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Ἀλλὰ καὶ οἶδε ταύτη τὸν παρὰ Θεῷ τιμώμενον ἐκόσμου· ὁ δὲ τῶν παίδων δεύτερος¹⁾ τῷ τοῦ πατρὸς ἐπιστάς σκῆνος, τῇ πόλει τοῦτο προσεκόμει²⁾, αὐτὸς ἐξάρχων τῆς ἐκπομπῆς·

Cap. LXIX. 1) Τὸ σκῆνος τοῦ σφῶν βασιλείως. Idem testatur Aurelius Victor his verbis: *Funus relatum in urbem sui nominis. Quod sane populus Romanus aegerrime tulit: quippe cuius armis, legibus, clamentia imperio quasi novam urbem Rom. arbitraretur.* [Cf. F. Hoffmann. de Constantini M. sepulcro, Lips. 1760. 4.]

Cap. LXX. 1) Ὁ δὲ δεύτερος τῶν παίδων. Constantius caesar, quem pater orienti praefecerat, aucta patris valetudine iter arripuerat, et parentem suum ante obitum videret. Sed morbi vis desiderium filii frustrata est. Nam cum Nicomediam venisset, patrem iam defunctum reperit, ut scribit Iulianus in oratione prima de laudibus Constantii pag. 29. Cum Iuliano consentiunt etiam ceteri historiae scriptores. Solus Zonaras Constantium caesarem qui tunc erat Antiochiae, vivente adhuc patre supervenisse scribit, eique mortuo suus magnificentissimum duxisse. — 2) Τῇ πόλει τοῦτο προσεκόμει. Penultima vox addita est a viris doctis, ex coniectura ut opinor. Videtur tamen aliquid amplius deesse, ac fortasse ita scripserat Eusebius: τῇ ἐκείνου ἐπωνύμῳ πόλει. [Hoc ipsum sequens vertit Val.: „in urbem patri cognominem.“ Contra Stroth. simpliciter: „nach Constantinopel.“ Cast. habet τῇ πόλει τοῦτο αὐτὸς, unde Zimmerm. ad h. l. non male coniecit legendum esse: τῇ π. τοῦτο αὐτοῦ, quo fere eadem sententia prodiret quae pluribus illis a Val. coniectis τῇ ἐκείνου ἐπωνύμῳ πόλει. Posset etiam aptius scribi τῇ πόλει τοῦτον αὐτὸς. Vocabulum certe τοῦτο uncis inclusum a Val., his ipsis liberavi cum Zimmerm.] Ex his patet, Constantini cadaver honorifico cultu servatum esse Nicomediae, usque ad Constantii caesaris adventum. Qui cum venisset Nicomediam, patris funus deduxit Constantinopolim. Quare fallitur auctor chronici Alexandrini, qui Constantium recta Constantinopolim venisse, atque ibi paternas exequias celebrasse scribit. [Animadvertit tamen Lowthius ad h. l., supra cap. LXVI. Eusebium affirmare videri, corpus Constantini deportatum esse Constantinopolim, ante adventum Constantii, id quod Socrates, Sozomenus et Theodoretus revera affirmant. Sed Eusebius, ut ipse Lowthius ait, videtur tantum illud affirmare cap. LXVI., ubi cum minime expressis verbis neget quod hoc cap. LXX. aperte affirmat, ipse quidem nihil

ἤρξατο δὲ κατὰ στήθος καὶ στρατιωτικὰ τάγματα, ἀνατὰ τε πληθὺς²⁾ μυριάδους, λοχιοφόροι τε καὶ ὀπλίται τὸ βασιλικὸν περιείπρον σῶμα. Ὡς δὲ ἐπὶ τὸν τῶν ἀποστόλων τοῦ στήθεος ῥυθὸν παρήσαν, ἐνταυθα τὴν λάρνακα διανέπαινον. Καὶ βασιλεὺς μὲν νέος Κωνσταντῖος ἀδὲ πη κοσμῶν τὸν πατέρα, τῇ τε παρουσίᾳ, καὶ τῆς αἰς αὐτὸν καθήκουσι, τὰ τῆς προπούσης ὁσίας ἀνεπλήρου.

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Ο Α'.

Ἐνταυθα ἐν τῇ καλουμένῃ μαρτυρίᾳ τῶν ἀποστόλων (ἐν τῇ Κωνσταντινέῳ τελευτῇ.

Ἐπι δ' ὑπεχώρει³⁾ σὺν τοῖς στρατιωτικοῖς τάγμασι, μέθοι δὴ παρήσαν οἱ τοῦ θεοῦ λειτουργοὶ, σὺν αὐτοῖς πλήθους, πανθῆμος τε θεοσεβείας λαῶν, τὰ τε τῆς ἐνθεοῦ λατρείας δευχῶν ἀνεπλήρου⁴⁾). Ἐνθα δὴ ὁ μὲν μακάριος ἄνω ἀιτμενος ἐφ' ὑψηλῆς κρηπίδος ἰδοξάζετο, λεως δὲ παμπληθῆς σὺν τοῖς τῷ θεῷ ἱερωμένοις, οὐ θακρῶν ἐκτός, σὺν κλαυθμῷ δὲ πλείονι, τὰς εὐχὰς ὑπὲρ τῆς βασιλείας ψυχῆς ἀπεδίδουσαν τῷ θεῷ, τὰ καταθύμια τῷ θεοφιλεῖ πληροῦντες· κὰν τούτω τοῦ θεοῦ πρὸς τὸν αὐτοῦ θεράποντα εὐμένειαν ἐνδειξαμένου, ὅτι δὴ καὶ [μετὰ]⁵⁾ τέλος αὐτοῦ τοῖς ἀγαπητοῖς καὶ γνησίοις υἱοῖς διαδόχοις τὴν βασιλείαν ἰδωρεῖτο⁶⁾), καὶ κατὰ τὰ σπουδασθέντα αὐτῷ⁷⁾ σὺν

alind credidisse videtur, nisi cum adventu demum Constantii corpus Constantini Constantinopolim delatum esse. Sed hoc vix posse statui, imo contrariam aliorum sententiam unice veram esse, recte monuit *Mano* *Leben Constantins* p. 201 sq. not. i.] — 3) [*Πληθὺς* scripsi pro *πλήθος*, monente *Readingo* in *Corrigendis* ad h. l., ubi: „*quanquam*, inquit, *in utraque Parisiensi editione sit πλήθος, lege tamen cum Stephano πλήθος, ut congruat cum μυριάδους.*“]

Cap. LXXI. 1) Ἐπι δ' ὑπεχώρει. Horum verborum duplex sensus afferri potest. Aut enim significat Eusebius, Constantium caesarem cum patris arcam in ecclesia deposuisset, statim cum militibus ex ecclesia discessisse; aut id tantum vult, Constantium ea re peracta, secessisse ex medio ecclesiae, ut sacerdotibus locum daret. Quam quidem sententiam veriolem puto. Nam Constantius licet nondum salutaris lachrya tinctus esset, erat tamen catechumenus, ut docet *Sulpicius Severus* in libro secundo historiae. — 2) [Τὴ τε — ἀνεπλήρου. Vid. *Augusti* *Denkwürdigkeiten* T. IX. p. 565 sq. VI.] — 3) [Μετὰ *Zimm.* deletis uncis.] — 4) *Βασιλείαν ἰδωρεῖτο*. Interpretes haec de deo dici crediderunt, qui imperium Constantini liberis donavit. Ego vero re attentius examinata, de ipso Constantino dici censeo, qui regnum filiis etiam mortuus tradidit. Idque confirmant sequentia. — 5) Καὶ τὰ σπουδασθέντα αὐτῷ. Scriben-

τῆ τῶν ἀποστόλων κατηύευνον μνήμῃ⁶⁾ εὐδ' τῆς τρισμακαρίας
 ψυχῆς σηήτος, τῆ τῶν ἀποστόλων προσρήματι ἀνδοξαζόμενον,
 καὶ τῆ τοῦ θεοῦ λαῶ συναγελαζόμενον, θεσμῶν τε θείων καὶ
 μυστικῆς λειτουργίας ἀξιοῦμενον, καὶ κοινωνίας ὁσίων ἀπο-
 λαῦον εὐχῶν· αὐτὸς δὲ τῆς βασιλείας⁷⁾ καὶ μετὰ θάνατον ἐπι-
 λημμένος, ὡσπερ οὖν ἐξ ἀναβιώσεως τὴν σύμπασαν ἀρχὴν διοι-
 κῶν, πικητῆς, μέγιστος σεβαστὸς⁸⁾ αὐτῷ προσρήματι τῆς
 'Ρωμαίων ἡγεμονίας κρατεῖ⁹⁾).

dum videtur καὶ κατὰ τὰ σπουδασθέντα αὐτῷ. Optaverat Constantinus,
 ut post obitum, non sicut reliqui principes, consecraretur atque inter
 divos referretur, sed ut cum apostolis sepulchris, participes fieret orationum,
 quae in eorum honorem a fidelibus deo offerri solent, ut supra dixit
 Eusebius in cap. 60. Ex quo apparet, hic scribendam esse κατὰ, non
 ut in libro Moraei et ad marginem editionis Genovaeensis δια τι σπουδα-
 σθέντα. Nec sic tamen locus integer fuerit, nisi haec verba supplicantur:
 τῶν ἐπιτελουμένων εὐχῶν οὖν τῆ etc. Quod confirmat Eusebius in dicto
 capite 60. Velendum quoque est punctum, quod paulo post apponitur
 tam in Regio codice, tum in vulgatis editionibus; legendumque uno ductu
 εὐν τῆ τῶν ἀποστόλων κατηύευνον μνήμῃ τὸ τῆς τρισμακαρίας ψυχῆς σηήτος
 etc. Quo nihil certius: ut ἰσχυρῶς interpretem id non vidisse. In codice
 Fuk. hic locus ita legitur: καὶ ἐπὶ τὰ σπουδασθέντα αὐτῷ, τόπου οὖν τῆ
 τῶν ἀπ. κατηύευνον μνήμῃ, εὐδ' ὁρῶν ἰσχυρῶς καὶ οὖν τὸ etc. Neque aliter
 in libris Turnebi ac Savillii: nisi quod Savilius habet τόπου ἐπὶ τῆ τῶν
 ἀπ. etc. At in schedis Regis hunc locum ita scriptum inveni: κατε-
 σπουδασθέντα αὐτοῦ, τόπου οὖν τῆ τῶν ἀπ. etc. Quae lectio ad emen-
 dationem nostram propius accedit. Porro voces illae εὐδ' ὁρῶν ἰσχυρῶς καὶ
 οὖν, per parenthesim dicuntur. Idque innuit illa codicis Fuketiani in-
 terpunctio, quam supra exhibui. [Vid. Excurs. VI.] — 6) [Μνήμῃ, εὐδ'
 ὁρῶν ἰσχυρῶς καὶ οὖν τὸ Ion.] — 7) Αὐτὸν δὲ τῆς βασιλείας. Scribo αὐτὸς
 δὲ τῆς β. καὶ μετὰ θάνατον ἐπιλημμένος, quod confirmant sequentia.
 Atque ita in codice Fuk. diserte scriptum inveni. [Particulam vero καὶ
 Val. uncis inclusit quos cum Zimm. delevi.] — 8) Νικητῆς, μέγιστος
 σεβαστὸς. Huiusmodi erat inscriptio, legibus et epistolis Constantini prae-
 fici solita, ut passim testatur Eusebius: *Victor Constantinus Maximus
 Augustus*. Pronomen Victoris sumpsit Constantinus post partem de ty-
 rannis victoriam. Sed et filii ipsius quasi hereditario iure illud retinuerunt,
 ut docent eorundem epistolae. Porro ex hoc loco apparet, post
 obitum Constantini Maximi, tribus circiter mensibus, id est, toto inter-
 regni spatio, leges omnes atque edicta Constantini tanquam superstitio
 nomine inscripta fuisse, cum nullus alius augustus esset in orbe Romano,
 ut supra observavi. Potest etiam intelligi hic locus de liberis Constantini
 magni qui eodem titulo et nomine utebantur, et in quibus pater reviviscere
 videbatur. Quam interpretationem confirmant sequentia. [Vid. Excurs. VI.]
 — 9) ἡγεμονίας κρατεῖν. Scribo ἐκράτει, ut respondeat ei verbo quod
 multo ante praecessit, κατηύευνον. Porro in codice Regio ad marginem
 huius capituli, Graecus Scholasticus haec verba in honorem Constantini ad-
 scripserat: εἰς αἰώνιον μνημόσυνον ἐστὶ τὸ ὄνομα οὖν, ἀποστόλων τρισκα-
 δέκατε. Sed et passim in hoc ἁγίῳ βιβλίῳ ἅς ὅτις eum aspergit idem
 ille scriba. In Fuk. codice scribitur κρατεῖ.

Cap. LXXII. 1) [Τὸν Ἀλύπτιον ὄρνιν. Steph. Ἀλύπτιον ὄρνιν. Ad
 rem vid. Tacit. annall. lib. VI. „Paulo Fabio, L. Vitellio Coss. post
 longum seculorum ambitum avis Phoenicis in Aegyptum venit, praebuit-
 que materiem doctissimis indigenarum et Graecorum, multa super eo

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ο Β'.

Περὶ Φοίνικος ὄρνετου.

Ὁὐ κατὰ τὸν Αἰγύπτου ὄρνεν¹⁾. ὃν δὴ φασὶ μονογενῆ ὄντα τὴν φύσιν, θνήσκειν μὲν ἐπ' ἀρωμάτων, αὐτὸν αὐτῷ τὴν τελευταίην θυηπολοῦντα, ἀναβιώσκειν δ' ἐξ αὐτῆς σποδίας, καὶ ἀναπαύαντα τοιοῦτον οἶος καὶ πρότερον ἦν φῦναι· κατὰ δὲ τὸν αὐτοῦ σσιτῆρα, ὃς τῷ τοῦ πυροῦ σπόρου παραπλησίως ἀνθ' ἐνὸς πολυπλασιαζόμενος, σὺν εὐλογίᾳ θεοῦ παρεῖχε τὸν στάχυν, καὶ τὴν σύμπασαν οἰκουμένην τῶν αὐτοῦ κατενεπίμπλα καρπῶν. Τούτου οὖν ἐμφορῶς ὁ τρισκακάριος, πολυπλασίως²⁾ διὰ τῆς τῶν παίδων διαδοχῆς ἀνθ' ἐνὸς ἐγίγνετο, ὡς καὶ εἰπόντων ἀνεστάσει παρὰ πᾶσιν ἔθνεσιν ἅμα τοῖς αὐτοῦ τιμᾶσθαι καίσει, οἰκίειον τε τοῦνομα Κωνσταντίνου, καὶ μετὰ τὴν τοῦ βίου παραλαμβάνεσθαι τελευταίην.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ο Γ'.

Ὅπως ἐν νομίμασιν, ὡς εἰς οὐρανὸν ἀνιόντα Κωνσταντίνον ἐνεχάρασσον.

Ἦδη δὲ καὶ νομίμασιν ἐνεχαράτιοντο τύποι, πρόσθεν μὲν ἐντυποῦντες τὸν μακάριον, ἐγκυκαλυμμένον τὴν κεφαλὴν σχήματι³⁾, θατίρον δὲ μέρους ἐφ' ἄρματι τεθρίππων ἡνίοχου

miraculo disserendi. Ideo quibus congruant et plura ambigua, sed cogitata non absurda, promere libet. Sacrum Soli id animal, et ore ac distinctu pennarum a ceteris avibus diversum, consentiunt qui formam eius definiere. De numero annorum varia traduntur, maxime vulgatum quingentorum spatium. Sunt qui asseverent, mille quadringentos sexaginta unum interiici, prioresque alites Sestoride primum, post Amaside imperantibus, dein Ptolemaeo qui ex Macedonibus tertius regnavit, in civitatem cui Heliopolis nomen, advolavisse, multo ceterarum volucrum comitatu, novam faciem mirantium etc. Herodot. II, 73. p. 137 sq. ed. Wesseling. Plin. X, 2. Creuzer Symbolik T. I. p. 441 sqq. ed. II. Miraculosas autem de ave illa relationes quae apud gentiles illos scriptores leguntur, magis etiam exornasse et in rem suam convertisse Christianos doctores quis est qui nesciat? Vide Clementis Rom. epist. I. ad Corinth. c. 26. Tertullian. de resurrectione carnis c. XII. XIII., Constit. apostoll. V, 5] — 2) Πολυπλασίως. Savilianus ad oram libri sui notat legendum esse πολυπλάσιος, cui assentior. Mallem tamen πολυπλασίων. Quod ab Eusebio positum esse videtur pro πολλοπλασίων. Ita enim Graeci efferre solent, πολλοπλασίος et πολλοπλασίων potius quam πολυπλάσιος et πολυπλάσιων.

Cap. LXXIII. 1) Ἐγκυκαλυμμένον τὴν κεφαλὴν σχήματι. Ultima vox delenda mihi videtur, quam ex margine in textum irrepisse credibile est.

τρόπον, ὑπὸ δεξιᾶς ἄνωθεν ἐκτεινομένης αὐτῷ χειρὸς ἀναλαμβάνομενον.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ο Δ'.

Ὅτι ὁ τριηθεὺς ὑπ' αὐτοῦ θεός, δικαίως αὐτὸν ἀνταίμησα.

Ταῦθ' ἡμῖν αὐτοῖς δεῖξας ὀφθαλμοῖς, ἐπὶ μόνῳ τῶν πώποτε Χριστιανῶν διαφανῶς¹⁾ ἀποδειχθέντι Κωνσταντίνῳ ὁ ἐπὶ πάντων θεός²⁾, ὅπως ἦν ἄρα αὐτῷ³⁾ τὸ διάφορον παρεστήσατο, τῶν αὐτὸν τε καὶ τὸν Χριστὸν αὐτοῦ σέβειν ἡξιομένων, τῶν τε τὴν ἐναντίαν ἐλομένων· οἱ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ πολεμῆν ὀρμηκότες, αὐτὸν αὐτοῖς ἐχθρὸν καὶ πολέμιον καταστήσαντο, τῆς ἐφ' ἑκάστῳ τοῦ βίου καταστροφῆς, ἐναργῆ τὸν ἐλεγχον τῆς αὐτῶν θεοεχθρίας ἐνδειξαμένης· ὥσπερ οὖν τῆς θεοφιλείας τὰ ἐγγύα, τὸ Κωνσταντίνου τοῖς πᾶσι φανερὸν καίεστησε τέλος.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ο Ε'.

Ὅτι τῶν προγενομένων Ῥωμαίων βασιλέων εὐσεβίστατος Κωνσταντίνος.

Μόνου μὲν Ῥωμαίων βασιλέως¹⁾ τὸν παμβασιλέα θεῶν ὑπερβολῇ θεοσεβείας τετιμημένος, μόνου δὲ τοῖς πᾶσι πεπαρ-

Adscriptum autem erat in margine ὀχλήματι, ad explicationem vocabuli sequentis ἄρματι. Quod vero ad marginem editionis Genevensis legitur διαδήματι, meo quidem iudicio ineptissimum est. Neque Graeci sermonis proprietatis eam locutionem admittit. Porro in plerisque nummis Constantinus capite galeato conspicitur.

Cap. LXXIV. 1) Χριστιανῶν διαφανῶς. Scribendum est sine dubio Χριστιανῶ. Scribendum quoque est μόνῳ τῶν πώποτε βασιλέων, aut certe subaudiendum. Ceterum Eusebius neminem excipit ex numero imperatorum Romanorum, dum ait primum ex omnibus Constantinum palam et aperte Christianum fuisse. Quod certe verissimum est. Etsi enim Philippus imperator Christianus fuisse a nonnullis proditur, non tamen Christianam religionem, perinde ac Constantinus, palam professus est. Alio sensu Orosius in libro VII. de Constantino ita scribit: *Primus imperatorum Christianus, excepto Philippo, qui Christianus annis admodum paucis ad hoc tantum constitutus fuisse mihi visus est, ut millesimus Romae annus Christo potius quam idolis dedicaretur.* [Paulo ante ἡμῶν Cast. Zimm. pro ἡμῖν.] — 2) [Ὁ ἐπὶ πάντων θεός. Vid. II, 47. not. 4. Add. IV, 29. Rom. IX, 5. Schult Hess theologische Annalen mens. Iun. a. 1829. p. 508 sqq.] — 3) Ὅπως ἦν ἄρα αὐτῷ. Malim legere ὅπως ἦν παρ' αὐτῷ τὸ διαφορὸν etc. Id est, quantum apud se discrimen esset.

Cap. LXXV. 1) [Βασιλέων Ion. Zimm.]

θησιδαιμόνας τὸν τοῦ Χριστοῦ κηρύξαντος λόγον, μόνου τ' εἰπὼν
 ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ὡς αὐδέτερος τῶν ἐξ αἰῶνος, θεξάμενος,
 μόνου τε πᾶσαν πολύθεον πλάνην καθελόντος, πάντα τε τρόπων
 εἰδωλολατρίας ἀπιλέξαντος· καὶ ἂν καὶ μόνου τοιοῦτον ἤξω-
 μένου ἐν αὐτῇ τε ζωῇ καὶ μετὰ θάνατον, εἰς οὐκ ἔν τις
 τυχόντα οἷός τ' ἂν γένοιτο ἔξειπέν τινα, οὔτε παρ' Ἑλλήνων,
 οὔτε παρὰ βαρβάρους, οὔδ' ἔτι παρ' αὐταῖς τοῖς ἀνομιῶν Ῥω-
 μαίοις, οὔδ' ἑνός τοιοῦτου τινὸς εἰς ἡμᾶς ἐκ τοῦ παντός αἰῶνος
 μνημονευομένου.

ΒΑΣΙΛΕΩΣ*)
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
ΛΟΓΟΣ**)

ΟΝ ΕΓΡΑΦΕ***) ΤΩ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩ.

Τοῦ πέμπτου λόγου τὰ κεφάλαια.

- α'. Τὸ προοίμιον τοῦ πάσχα μὲνηται, καὶ οἷα ὁ τοῦ θεοῦ λόγος ὠφελήσας ἀνμπαντικῶς διαφόρως, πηρὰ τῶν ὠφελουμένων ἐπεβουλευέτο.
- β'. Προσφώνησις τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς ἀκροαταῖς, συγγνωσκίτω καὶ διορθοῦσθαι τὰ πταίσματα.
- γ'. Ὅτι καὶ τοῦ λόγου πατὴρ ὁ θεὸς, καὶ τῆς κτίσεως ὁ αὐτὸς δημιουργός, καὶ οὐκ ἂν ἠδύνατο συνισταῖναι τὰ ὄντα, εἰ διάφορα ἦν αὐτῶν τὰ αἷτια.
- δ'. Περὶ τῆς κατὰ εἶδητα πλάνης.
- ε'. Ὅτι Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ πάντα ἐδημιούργησε, καὶ τοῦ εἶναι τὸ ποσὸν ἐν ἑκάστῳ διωρίσατο.

*) [Βασίλειος — συλλόγῳ. Ad titulum orationis Constantini: Βασίλειος etc. in cod. Ion. annotantur teste Readingo in Varr. Lectt. p. 798. haec: „hunc titulum talem esse debere, cap. 32. lib. IV. de vita Const. et cap. 22. huius orationis declarant.“] — **) Λόγος. Post quatuor libros de vita et pietate imperatoris Constantini, duas orationes Eusebius subiecerat, alteram Constantini imp. ad sanctorum costum, sive ad ecclesiam dei, alteram a se ipso conscriptam de fabrica et donariis martyrii Hierosolymitani, ut ipsemet Eusebius testatur in cap. 32. et 46. libri quarti. Sed posterior quidem Eusebii oratio hodie non exiat. Prior autem illa tot mendis inquinata est, ut paene satius fuerit eam non extare. Veram cum hoc eximium sit monumentum religioni principis, eiusque studiorum et ingenii illustre specimen, opera pretium facturas mihi videor, si in eo emendando atque explicando curam ac diligentiam adhibuero: [Cf. Excurs. II. extr.] — ***) Ὁν ἔγραψε. In capite 32. lib. IV. legitur ἐπέγραψε, quod praeferrendum puto. Hic igitur titulus fuit huius orationis: Νικητής, μέγιστος σεβαστός Κωνσταντίνος τῷ τῶν ἀγίων συλλόγῳ.

- ζ'. Περὶ τῆς εἰμαρμένης, ὅτι ψευδῆς ὁ περὶ αὐτῆς λόγος δεικνύται, ἔν τε τῶν παρὰ ἀνθρώπους νόμων, καὶ τῶν κατὰ τὴν κτίσιν ἢ τινα οὐκ ἀτάκτως, ἀλλὰ κατὰ τάξιν κινεῖται. τοῦ δημιουργοῦ τὸν ὄρον διὰ τῆς τάξεως ἐπιδεικνύμενα.
- ζ'. Ὅτι περὶ τῶν ἀκαταλήπιων, τοῦ δημιουργοῦ χρῆ τὴν σοφίαν δοξάζειν, καὶ οὐκ ἄλλον εἰδ' αὐτόματον αἰτιασθαι φοράν.
- η'. Ὅτι τὰ μὲν χρειώδη, ἀφθόνως τοῖς ἀνθρώποις ὁ θεὸς χορηγεῖ· τὰ δὲ πρὸς τέρψιν, μετρίως, συμφερόντως ἐκατέρων χορηγῶν τὴν ἀπόλαυσιν.
- θ'. Περὶ τῶν φιλοσόφων, οἱ διὰ τὸ πάντα βούλεσθαι εἰδέναι, καὶ περὶ τὰς δόξας ἐσφάλησαν, καὶ κινδύνοις ἐνίοι προσωμίλησαν· καὶ περὶ τῶν Πλάτωνος δογμάτων.
- ι'. Περὶ τῶν μὴ μόνον τὰ γραφικὰ δόγματα, ἀλλὰ καὶ τὰ φιλόσοφα διαπτύοντων· καὶ περὶ τοῦ δεῖν ἢ πάντα πιστεύειν τοῖς ποιηταῖς, ἢ πάντα ἀπιστεῖν.
- ια'. Περὶ τῆς κατὰ σάρκα τοῦ κυρίου παρουσίας, τίς καὶ ἐπὶ τίσι γεγένηται.
- ιβ'. Περὶ τῶν μὴ γνόντων τὸ μυστήριον, καὶ ὅτι ἐκόντες ἠγνόησαν· καὶ ὅσα τοὺς γνόντας ἀγαθὰ μένει, καὶ μάλιστα τοὺς δι' ὁμολογίας τελειωθέντας.
- ιγ'. Ὅτι ἀναγκαῖα τῶν τῆς κτίσεως μερῶν ἢ διαφορὰ, καὶ ὅτι ἢ πρὸς τὸ καλὸν καὶ κακὸν ῥοπή τῆς τῶν ἀνθρώπων γνώμης ἐστίν· ὅθεν καὶ ἡ κρίσις ἀναγκαῖα καὶ εὐλογος.
- ιδ'. Ὅτι ἀπείρωσ ἢ κτιστὴ φύσις ἀπὸ τῆς ἀκτίστου οὐσίας ἀφέστηκε, πλησίον δὲ αὐτῆς τῶν κατ' ἀρετὴν βίῳ ὁ ἄνθρωπος γίγνεται.
- ιε'. Ὅσα ὁ σωτὴρ ἐδίδαξε, καὶ ἐθανματούργησε, καὶ τοὺς ἀρχομένους ὠφέλησεν.
- ισ'. Τὴν Χριστοῦ παρουσίαν προειρησθαι μὲν τοῖς προφήταις, ἐπὶ καταστροφῇ δὲ τῶν εἰδωλῶν καὶ τῶν εἰδωλικῶν γενέσθαι πόλειων.
- ιζ'. Περὶ τῆς Μωϋσείως σοφίας, ζηλωθείσης παρὰ τῶν ἔξωθεν σοφῶν, καὶ περὶ Λατιῆλ καὶ τῶν τριῶν παιδῶν.
- ιη'. Περὶ τῆς Σιβύλλης τῆς Ἑρυθραίας, ἐν ἀκροστιχίδι τῶν τῆς μαντείας ἐπαῶν, τὸν κύριον καὶ τὸ πάθος δηλοΐσης. Ἔστι δὲ ἡ ἀκροστιχίς· Ἰησοῦς Χριστός, θεοῦ υἱός, σωτὴρ, σταυρός.

- ιδ'. Ὅτι ἡ περὶ τοῦ σωτήρος μαντεία παρ' οὐδενὸς τῶν τῆς ἐκκλησίας πέπλασται, ἀλλὰ τῆς Ἑρυθραίας Σιβύλλης ἐστίν, ἧς τὰς βίβλους Κικέρων ὁ ποιητὴς πρὸ τῆς ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ Ῥωμαῖσι μετέφρασε· καὶ ὅτι Βιργιλίας μέμνηται αὐτῆς, καὶ τοῦ παρθενικοῦ τόκου, δε' αἰνιγμάτων φόβῳ τῶν κρατούντων ὑμνήσας τὸ μυστήριον.
- ιε'. Βιργιλίου Μάρωνος ἔτερα περὶ Χριστοῦ ἔπη, καὶ ἡ τούτων ἐρμηνεῖα· ἐφ' οἷς δείκνυται δι' αἰνιγμάτων, ὡς παρὰ ποιητοῦ, μηνυθῆν τὸ μυστήριον.
- ις'. Ὅτι οὐ δυνατόν περὶ ψιλοῦ ἀνθρώπου ταῦτα λέγεσθαι· καὶ ὅτι οἱ ἀπιστοῦντες, ἀγνοίᾳ θεοσεβείας καὶ τὰ εἶναι ὅθεν αὐτοῖς ἀγνοοῦσιν.
- ιζ'. Ἐπιγραμματικῶς Χριστῷ τὰς νίκας καὶ τὰ λοιπὰ ἀγαθὰ τοῦ βασιλέως γράφουσα· καὶ ἔλεγχος τοῦ κατ' αὐτῶν τυράννου Μαξιμίνου, τῷ μεγέθει τοῦ διωγμοῦ μείζονα δόξαν τῇ εὐσεβείᾳ περιποιήσαντος.
- ιη'. Περὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν πολιτείας· καὶ ὅτι χαίρει τοῖς ἐν ἀρετῇ βουῶσι τὸ θεῖον· καὶ χρὴ κρίσειν προσδοκῆν καὶ ἀνταπόδοσιν.
- ιθ'. Περὶ Δεκίου καὶ Οὐαλεριανοῦ καὶ Ἀύρηλιανοῦ, ἀθλίως τὸν βίον καταστρεψάντων διὰ τὸν τῆς ἐκκλησίας διωγμὸν.
- κα'. Περὶ Διοκλητιανοῦ μετ' αἰσχύνης τὴν βασιλείαν παραιτησαμένου, καὶ διὰ τὸν διωγμὸν τῆς ἐκκλησίας κερραυνοθέντος.
- κβ'. Ὅτι τῆς τοῦ βασιλέως εὐσεβείας ὁ θεὸς αἴτιος· καὶ ὅτι τὰ μὲν κατορθώματα παρὰ θεοῦ χρὴ ζητεῖν καὶ αὐτῷ λογίζεσθαι, ῥαθυμίᾳ δὲ ἡμετέρᾳ ἐπιγράψαι τὰ πταίσματα.

Κ Ε Θ Α Λ Ι Ο Ν Δ'.

Τὸ προσέμιον τοῦ πάσχει μέρηται, καὶ εἰς ὃ τοῦ Θεοῦ λόγος ἀφελθεὶς
σώματικα διαφίρεται, κατὰ τῶν ἀφελουμένων ἐπιβουλεύσεται.

Τὸ τηλαυγέστερον ἡμέρας τε καὶ ἡλίου φέγγος, προσέμιον μὲν ἀναστάσεως, ἀρμογή δὲ νεία τῶν πονησάντων ποτὲ σωματικῶν, ἔρμαιών θ' ὑποσχέσεως¹⁾, καὶ ἀτραπὸς ἐπὶ τὴν αἰώνιον ζωὴν ἄγρουσα, ἢ τοῦ παθήματος ἡμέρα πάριστην, εἰ προσφιλέστατος

Cap. I. 1) Ὅρμαι θ' ὑποσχέσεως. In libro Moraei, perinde ac in margine editionis Genevensis emendatur ὄρμαιον. Quod vocabulum nullibi legere memini. At in libro Scaligeri ἔρμαιον corrigebatur, Regio propius accedit ad manuscriptorum codicum lectionem. Certe in Regio codice ἔρμαι legitur, ex quo coniciebam scribendum esse ἔρμαι, id est, fundamentum. Eleganter resurrectionem domini vocat fundamentum promissionis. Nec male Christophorus pignus promissionis vertit, quod idem est. Pignus enim pro firmamento datur: unde ἐνέχυρον dicitur a Graecis. In codice Fuk. et Savilli ἔρμαιον scriptum inveni. [Ἐρμαι quod coniecit Val., huic loco bene convenire, nemo non concedet et similiter Constantinus infra cap. XV. ext. αὐτὴ γὰρ, inquit, οἶμαι, προφανὲς ὑπόβαθρα πίστεως, καὶ θεμελίος οὗτος πεποιθησιως, ἡλικία ἂν τις — τὸ ἀτραπὸς ἔχοι τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίδα. Cf. Homer. Iliad. XVI, 554. Eustath. ad Odys. XXIII, 121. Ἴρμαι πόλιος. Pindar. Olymp. II, 12. Ἐρμαιον Ἀρσίνουτος. Iamblich. de Pythagor. vita c. XXIV. p. 234. ed. Kiessl. ἡγεμονίας γὰρ εἶσι καὶ ὡσαυτὲ ἐπιβάθραι καὶ ἴδραι τινὲς τοῦ φρονεῖν καὶ τοῦ ἔρ. Ibid. c. XXXII. p. 444. μέγιστον εἰς γενναιότητος (γενναιότητας?) ἔρμαι. Euseb. V. C. II, 25. ἀγυθὴν προκατεβάλλοντο τῶν πρυγμάτων κρηπίδα. Lucian. T. III. p. 498 sq. ed. Reitz., Is. Casaubon. ad Polyb. T. I. p. 747 sq. edit. Ernest. Weisten. ad Galat. II, 9. Dorville ad Charit. p. 434. Hemsterhuis. ad Lucian. Tim. T. I. §. 50. et nos in indice ad Euseb. H. E. sub v. σῦλος. Nihilominus cum ἔρμαιον non solum ad manuscriptorum codicum lectionem propius accedat sed etiam in cod. Fuk. et Sav. scriptum sit, illud pro ὄρμαι θ' quod Val. retinuit, exhibere malui. Neque ἔρμαιον minus aptum est quam ἔρμαι. Dicitur enim ita quod singulari et inopinato casu, *virgula divina*, ut inquit Cicer. de offic. I, 44., oblatum et suppressatum est, fortuna inexpectata. Vid. Plat. Sympos. IV, 4. Charmid. §. 11. c. p. 63. edit. Heindorf. et Ruhnk. ad Timaei Lex. p. 121. Casaubon. ad Theophrast. Charact. XI, 5. Wesseling. ad Diodor. S. T. I. p. 305. Cf. Eustath. ad Homer. Odys. VI, 277. Itaque ἔρμαιον ὑποσχέσεως erit promissio quae praeter omnem expectationem contigit, neque humane studio et opera sed nonnisi divini numinis cura et providentia. Audacius autem ita vocatur ipsa τοῦ παθήματος ἡμέρα quomodo προσέμιον ἀναστάσεως, ἀρμογή νεία τῶν πονησάντων ποτὲ σωματικῶν, ἀτραπὸς ἐπὶ τὴν ζωὴν ἄγρουσα. Utitur praeterea voce ἔρμαιον ipse Euseb. V. C. I, 52. Socrat. H. E. II, 2. εἰ περὶ Εὐσέβιον τὸν Νικομηθία, ἔρμαιον ἤγούοντο τὴν τῶν πολλῶν

καθηγηται, φίλοι θ' οἱ λοιποὶ ἑμπικαντες ἄνδρες, μακάριά τε πολλὰ πλήθῃ²⁾ τῶν θρησκευόντων, καὶ αὐτὸν τὸν εἴς θρησκείας θεῶν³⁾, διὰ τῶν ἐντὸς αἰσθήσεων ἐκείνου καὶ δι' ἐκφωνητηρίων ἀδιαιλίτως ὑμνούντων κατὰ τὰ ἐν θεοπλάσμασι προσαγορευόμενα. Σὺ δ', ὦ παμμήτερα φύσις⁴⁾, τί τοιοῦτον τῷ κόσμῳ συντετελικας κτίσεις; Ποῖον δ' ὅλως σὸν δημοσύρηγμα; Ἐίπερ ὁ τῶν πάντων, καὶ εἴς σῆς οὐσίας⁵⁾ αἴτιος· οὗτος γὰρ σε ἐκόσμησεν· ἐπεὶ κόσμος φύσεως, ἢ κατὰ φύσιν ζωῆ⁶⁾· ἐπιτεκράτησε δ' οὐ⁷⁾ μετρίως ἢ παρὰ φύσιν, τὸν τῶν

ταραχῆν, *lucro suo deputabat*, interprete Val.] — 2) *Μακαριώτερον δὲ πολλῶν πλήθῃ*. Non assentior viris doctis, qui haec cum praecedentibus continuantes ita legunt: μακάριά τε πολλὰ πλήθῃ etc. Nam si hoc modo legamus, inepta fuerit repetitio, cum antea dixerit Constantinus: φίλοι θ' οἱ λοιποὶ ἑμπικαντες ἄνδρες. Quibus verbis Constantinus universam plebem catholicam salutem more concinatorum. Quare verba illa μακαριώτερα δὲ πολλῶν πλήθῃ, initium sunt alterius periodi, qua Constantinus felicitatem catholicae plebis exaggerat. Porro libentius legeram πλήθῃ τυγχάνετε, ut plebem ipsam alloquatur Constantinus. In codice tamen Fuk. et Savillii ita legitur hic locus: μακάριά τε πολλὰ πλήθῃ τῶν θρησκευόντων, καὶ αὐτὸν τὸν εἴς θρησκείας θεῶν διὰ τῶν ἐντὸς αἰσθήσεων ἐκείνου, καὶ δι' ἐκφωνητηρίων ἀδιαιλίτως ὑμνούντων κατὰ τὰ ἐν θεοπλάσμασι προσαγορευόμενα. [Μακάριον δὲ Zimmerm.] — 3) [Αὐτὸν τὸν εἴς θρησκείας θεῶν Val. vertit: „ipsum religionis auctorem deum.“ Steph. αὐτῷ τῷ εἴς θρησκείας θεῶν et inox apud eundem deest κατὰ τὰ ἐν.] — 4) [Ὁ παμμήτερα φύσις. Philo de mundi opific. p. 30. B. C. D. ed. Francof. οὐδὲν τῶν γηγενῶν ἀνευ ὑγρᾶς οὐσίας συνίστασθαι πέφυκε — ἔξ οὗ δήλον ὅτι ἀνάγκη τινὲν λεχθεῖσαν ὑγραν οὐσίαν μέρος εἶναι γῆς τῆς πάντα τικτούσης, καθάπερ αἰεὶ γήραιε τὴν φορὰν τῶν καταμνησίων. — πάση μορῇ καθάπερ ἀναγκαῖοτάτων μέρος ἢ φύσις πηγάζοντα ἀνδρῶν μαστούς, προεπισημασμένη τροφὰς τῶν γεννησομένων. μήτηρ δ' ὡς ἴσκει καὶ ἡ γῆ, παρ' ὃ καὶ τοῖς πρώτοις ἔθευεν αὐτὴν Δημήτραν καλεῖσαι, τὸ μητρὸς καὶ γῆς ὄνομα συνθεῖσιν. οὐ γὰρ γῆ γυναικί, ὡς εἶπε Πλάτων, ἀλλὰ γυνή (γῆν)· ἢ ἐτύμως τὸ ποιητικὸν γένος παμμήτορα, καὶ καρποφόρον, καὶ πανδύρατ εἰσθεῖν δρομάζων· ἐκείνη πάντων αἰτία γενέσεως καὶ διαμονῆς ζῶων ὁμοῦ καὶ φυτῶν ἐστίν. ἐκτότως οὖν καὶ γῆ τῇ πρεσβυτάτῃ καὶ γονιμοτάτῃ μητέρωσ ἀνδρῶν ἢ φύσις οἷα μαστούς, ποταμῶν ῥεῖθρα καὶ πηγῶν, ἵνα τὰ φυτὰ ἀρδοῖτο, καὶ ποτῶν ἀφθονον ἔχοι πάντα τὰ ζῶα. Quod deus sit immutabilis p. 299. B. Quod mundus sit incorruptibilis p. 944. B. C. D. Add. Euseb. de laud. Const. c. VI. ταύτην (γῆν) δ' ἴσκει καὶ τισθινὸν καὶ μητέρα ζῶων ἀπάντων τῶν ἐν αὐτῇ καταδείξας. Cioer. de legg. II, 22. Redditur terrae corpus, et ita locatum ac situm quasi operimento quod obducitur. Ibid. c. 25. ut sinus et gremium quasi matris mortuo tribueretur.] — 5) *Τῆς σῆς οὐσίας*. Ad marginem editionis Genevensis annotatur, alias scribi οὐσίας. Quam lectionem secutus est Christophorus. Ego vero re attentius examinata, vulgatam scripturam hic retinendam puto. Ait enim Constantinus, naturam non esse opificem rerum, cum deus ipsam condiderit, nec tantum ipsius naturae auctor sit, sed etiam sanctitatis quae in illa est. Deus enim est qui naturam exornavit. Quippe ornamentum naturae est vita iuxta legem ac praescriptum dei. Hic est sensus huius loci, quem Christophorus non animadvertit. Nam de Portesio nihil dico, quem saepe ubique imperitissimum deprehendi. In codice tamen Fuketii, Turnebi ac Savillii et in schedis Regii scribitur οὐσίας. — 6) *Ἡ κατὰ φύσιν ζωῆ*. Scribendum ἢ κατὰ θεῶν ζωῆ, ut ex superiori annotatione apparet.

πάντων θεῶν καταξίως σέβειν μηδένα, νομιζέσθαι τε⁸⁾ μὴ ἐκ προνοίας, ἀλλ' οἷς ἔτυχεν, ἀτάκτως τε καὶ πλημμελῶς τὰ πάντα συνεσιάναι. Καὶ ταῦτα ἐξαγγελλούσης καθέκαστα θείας ἐπινοίας διὰ προφητῶν, οἷς ἔδει πείθεσθαι, ἀνθίστατο παντοίας μηχαναῖς ἄδικα δυσσεβῆς, διαβεβλημένη μὲν πρὸς τὸ τῆς ἀληθείας φῶς, ἀσπαζομένη δὲ τὸ δυσέλεγκτον τοῦ σκοπούς. Ἄλλ' οὐδὲ τοῦτο χωρὶς βίας καὶ ψμάτητος, ἐξαιρέτως ὅτι τῆ τῶν χυδαίων θήμων ἀπροόπτῳ φορᾷ ἢ τῶν δυναστευόντων γυνίμῃ συνελήφθαι, μᾶλλον δὲ τῆς ἀκαθροῦς μακίας αὕτη καθηγείτο. Διὸ δὴ πολλαῖς γενεαῖς ὁ τοσοῦτος βίος κρατυνθείς, μεγίστων χέρονε τοῖς τότε κακῶν αἰτίος. Ἐπιλαμψάσης δὲ παραυτίκα τῆς τοῦ σωτήρος ἐπιφανείας, δίκη μὲν ἐξ ἀδικῶν ἔργων, ἐκ δὲ παντοδαποῦ κλύδωνος γαλήνῃ ανίστατο, καὶ πάνθ' ὅσα διὰ προφητῶν προείρητο, ἐπληροῦτο. Τοιγάρτοι μετάρσιος εἰς⁹⁾ τὴν πατρίαν ἔστιαν ἀρθεῖς, αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης ἀγλαΐσμασι τὴν σίκουμένην περιστήσας, ἐρόν τινα νεῶν ἀρετῆς, τὴν ἐκκλησίαν ἐπὶ τῆς γῆς ιδρύσατο, αἰδίου, ἄφθαρτον, ἐν ᾧ τὰ τε τῷ ἐξοχωτάτῳ πατρὶ θεῷ δόντα, τὰ θ' ἑαυτῷ καθήκοντα ἐτελείτο μετ' εὐσεβείας. Τί δὴ μετὰ ταῦτα ἢ ἄφρων τῶν ἐθνῶν ἐμχανᾶτο πονηρία; Ἐπετήδευε τὰς τοῦ Χριστοῦ χάριτας ἐκβάλλουσα, καὶ τὴν ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν πάντων συσταθείσαν ἐκκλησίαν πορθῆσαι, ἀνέτρεπε δὲ τὴν οἰκίαν δεισιδαιμονίαν. Ἀνόσιος¹⁰⁾ αὐθις στάσις, πόλεμοι, μάχαι, δυστραπέλλια¹¹⁾, βίου

Uno verbo θεοσίβεια, id est, religio, ornamentum est naturae. In vulgata autem lectione quis subsistit sensus, equidem non video. Sic Eusebius noster libros de vita imp. Constantini inscripsit περί τοῦ κατὰ θεῶν βίου. In Regiis schedis scribitur ἡ κατὰ κόσμον ζωή. [Lectioem ἡ κατὰ φύσιν ζωὴ uisae veram esse, docent sequentis: ἢ παρὰ φύσιν. Neque ego quidem perspicio cur tantopere offensus sit Valesius illo ἡ κατὰ φύσιν ζωή. Patet autem Constantinum ludere in voce φύσις quod bis diverso sensu positum hanc sententiam affert: „ornamentum naturae, id est, hominum a deo creatorum est vita naturae cōsuetiens.“] — 7) Ἐπιεκράτηκε γάρ. Scribendum ἐπιεκράτηκε δὲ οὐ μετρίως ὄν παρὰ φύσιν etc. Certe in codice Fuk. scribitur ἐπιεκράτηκε δ' οὐ μετρίως τὰ παρὰ φύσιν, τὸ τῶν ἀπάντων θεῶν etc. — 8) [Νομιζέσθαι δὲ Ion. Mox pro ἀνθίστατο Val. scripsi cum Ion. Cast. Zimm. ἀνθίστατο. Cast. vero simul post ἀνθίστατο addit δὲ.] — 9) [Εἰς a Val. omissum dedi cum Cast. Zimm.] — 10) Δεισιδαιμονίαν δὲ ἀνόσιος. In codice Regio desunt duae postremae voces, et vacuum spatium relictum est unius vocabuli capax. Ego non dubito quin legendum sit τὴν οἰκίαν δεισιδαιμονίαν ἀντίσειγιν, expuncto verbo illo ἀνέτρεπε, quod omnino superfluum est. In codice Fuk. ita scribitur hic locus: ἐκκλησίαν πορθῆσαν. Ἀνέτρεπε τε τὴν οἰκίαν δεισιδαιμονίαν, γέντιος αὐθις etc. In schedis autem Regiis scriptum est νόσος αὐθις etc. Savilius ad oram libri sui emendavit ἀνέτρεπε δὲ τὴν οἰκίαν δεισιδ. Ego re attentius examinata hunc locum ita restituendum esse existimo: ἐκκλησίαν πορθῆσαι, ἀνέτρεπε δὲ τὴν οἰκίαν εὐδαιμονίαν. Νόσος αὐθις etc. Id est: Gentiles cum ecclesiam

παρασκευῆ, χρημάτων ἔρωτος ἢ καὶ οὐ φυσικῶς ἴδιον πονηρίας, ποτὲ μὲν ἐλπίσι κεκαλλωπισμέναις θύλγοι, ποτὲ δὲ φόβοι καταπλήττος. Ἄλλ' αὕτη μὲν¹²⁾ χαμαὶ κτισθῶ, ἤτηθεῖσα ὑπ' ἀρετῆς, ἢ θέμις, διαῤῃσθημένη, σπαρτασθῆναι τε ὑπὸ μεταμείλειας. Ἡμῖν δὲ νῦν τὰ προσήκοντα τῷ θεῷ λόγῳ ρητέον¹³⁾.

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Β'.

Προσφώνησις τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς ἀκροαταῖς, ἀγγαλίωσις καὶ διορθώσις τῶν σφαλμάτων.

Ἄκουε τοίνυν, ἀγνείας παρθενίας τ' ἐπήβολε ναύκληρε¹⁾, ἐκκλησία τε αἴωρον καὶ αἰδαοῦς ἡλικίας τιθήνη, ἣ μέλει μὲν αἰληθείας, μέλει δὲ φιλανθρωπίας, ἐξ ἧς αἰενάου πηγῆς ἀποστάζει

Christi vastare atque evertere instituerent, suam ipsorum felicitatem subverterunt. Morbi iterum ac seditiones etc. Potest etiam retineri vox δεισιδαιμονίας, ut sensus sit, gentiles dum ecclesiam persequerentur, suam ipsorum religionem pessumdedisse. Quippe ecclesia dei persecutionibus gentilium impugnata, superstitionem cultumque falsorum numinum devieit. — 11) *Δυστραπέλλια*. Turnebus ad oram libri sui emendavit *δυστραπέλλια*. Certe in codice Fuk. scribitur *δυστραπέλλιας*. In Regiis autem schedis legitur *δυστραπέλος*, deinde aliquot lineae sunt omissae. Ac fortasse scribendum est uno ductu *δυστραπέλος βλου παρασκευῆ*. Id est, *morosus vitae apparatus*. Nisi enim ita legamus, quid erit quod sequitur *βλου παρασκευῆ*, quam inter res malas numerat Constantinus? [*βλου παρασκευῆ* non dubito quin sit ipsum illud quod in interpretatione habet Val., *luxuriosus vitae apparatus*.] Musculus quidem legisse videtur *βλαίος βλου παρασκευῆ*. Vertit enim *violenta victus astructio*. Mox codex Fuk. habet ὁ καὶ οὐ φυσικῶς, ἴδιον πονηρίας ὄν, ποτὲ etc. [Mox *πονηρίας ὄν* Cast. Zimm.] — 12) *Αὕτη μὲν*. In libro Moraei periunde, ac in editione Genevensi ad marginem emendatur ἄλλ' αὕτη μὲν etc. optime, ut norunt linguae Graecae periti. Subauditur autem ἡ πονηρία. In codice quoque Fuk. ac Turnebi legitur ἄλλ' αὕτη. — 13) *Τηρητέον*. Huius loci emendatio debetur codici Fuk. in quo discrete legitur *ρητέον*. Qua quidem emendatione nihil certina.

Cap. II. 1) *Ναύκληρε*. Sic episcopum vocat Constantinus, translatione non minus eleganti, quam cum pastores dicuntur. Cumque ecclesia navi comparari soleat, recte navicularii dicuntur episcopi qui eam regunt, et qui apostolorum successores sunt, quos Christus ex piscatoribus gubernatores ecclesiae fecit. [Cf. Valesius ad Theodoret. H. E. I, 2. Pott. ad 1 Corinth. IV, 1. p. 161. In actis martyrii Ignatii apud Grabium spicil. PP. sec. II. p. 9. haec leguntur: Ἰγνάτιος — ἐκβέβηκα τὴν ἐκκλησίαν ἄντιοχείων ἐπιμελῶς, τοῖς πάλαι χειμῶνας μόλις παραμαχῶν τῶν πολλῶν ἐπὶ Δουμειτιοῦ διωγμῶν, καθ' ἑπὶ κυβερνήτης ἀγαθῆς τῷ οἴκῳ τῆς προσεχῆς καὶ τῆς ησθείας, καὶ τῇ συνεχείᾳ τῆς διδασκαλίας, τῷ τόπῳ τῷ πνεύματι (leg. τοῦ πνεύματος cutu *Grabio*), πρὸς τὴν ἑλπίην τὴν ἀνακεμήνην ἀντιέχειν. Prudentii adversus Symmach. libr. prior. praefat. v. 59 sqq. p. 407. ed. Cellar. Theodoret. H. E. I, 23. Ἀθανάσιος δὲ τηρικαῦτα τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης κατέχει τοῖς οἴκῳ. Vales. ad V. C. III, 60. not. 24. Neander Denkwürdigkeiten aus der Geschichte des Christenthums T. I. p. 304.] Porro castitate ac virginitate praeditum vocat, quia eiusmodi erant Christianorum sacerdotes, ἀγνοὶ καὶ παρθενία. [Vocem ἐπήβολε

σπηρίων νᾶμα²⁾. Ἀκούετε δ' ἂν καὶ ὑμᾶς εὐφρόνως, οἱ τὸν θεὸν εὐκρινῶς σέβοντες· διὸ καὶ μεμέληθε αὐτῷ· προσέχοντες τὸν νοῦν, μὴ τῇ φράσει μᾶλλον, ἢ τῇ τῶν λεγομένων ἀληθείᾳ, μὴδ' ἐμοὶ τῷ λέγοντι, ἀλλὰ τῇ τῆς καθοσιώσεως εὐσεβείᾳ. Τίς γὰρ ἂν εἴη λόγων χάρις, ἀνεξετάστου καταλιπεμένης τῆς τοῦ λέγοντος διαθέσεως; Τολμῶ δ' οὖν ἴσως μεγάλα, τῆς δὲ τόλμης, τὴν πρὸς τὸ θεῶν στοργὴν ἔμφυτον αἰτιῶμαι. Ἄυτη γὰρ καὶ τὴν αἰδῶ βιάζεται. Διὸ μάλιστα τοὺς ἐπιστήμονας τῶν θεῶν μυσηρίων, βοηθούς ἐμαυτῷ συνάπτω, ἵνα ἐάν τι πιαῖσμα συμβαίῃ περὶ τοὺς λόγους, συμπαραμαρτυροῦντες διορθοῦσθε, τὴν μὲν ἄκραν παιδείαν μὴ ἐπιπροσθῶντες, τὸ δὲ πιστὸν τῆς ἐπιχειρήσεως ἀποδεχόμενοι. Ἐπίπτω δ' ἡμῖν μέγιστη τοῦ πατρὸς, παιδὸς τε κατ' ἔργου παρεῖη, φθειρομένη ταῦτα, ἅπερ ἂν αὐτῇ φράσει³⁾ καὶ διανοίᾳ προσάψοι. Εἰ γὰρ τις ἄνευ θεοῦ ῥητορικὴν, ἢ ἄλλην τινὰ μετῴν ἐπιστήμην, ἀκριβοῦν τὸ ἔργον ἱκανῶς ὑπέληφεν, ἀτελής αὐτὸς τε καὶ τὸ σκουδαζόμενον ἐχωράθη. Οὐ μὴν κατοκνητέον, οὐδ' ἀμαλητέον τοῖς εὐτυχήσασιν πώποτε τῆς θείας ἐπιπνοίας· διὸ καὶ ἡμεῖς τὸ μῆκος τῆς ἀναβολῆς παραιτησάμενοι⁴⁾, πειρώμεθα τοῦ σκοποῦ πρὸς τὸ τέλειον⁵⁾.

recte vertit Val. compos. De ea vid. Dorville ad Charit. p. 509. Westling; ad Diod. S. I, 19. Schäfer. melett. critt. p. 48. Pro seq. ἀδαοὺς Cast. ἀδαοῦς.] — 2) Σπηρίων νᾶμα. Codex Fnk. et schedae Regiae cum Turnebi libro scriptum habent νόμα. Mox ubi legitur προσέχοντες τὸν νοῦν, codex Fnk. scribit προσέχεται τοῖσιν. — 3) Ἄπερ ἂν αὐτῇ φράσει. Scribendum est αὐτῇ, supple ἡ ἐπίπνοια τοῦ πατρὸς, quemadmodum legit Christophorus. Certe in codice Fnk. scribitur φθειρομένης ταῦτα, ἅπερ ἂν αὐτῇ φράσει, καὶ διανοίᾳ προσάψοι. [Ἀπὸ τῆς φράσεως Val. Sed veram lectionem spernasse puto Cast. qui affert αὐτῇ φράσει. Quamvis enim non αὐτῇ praefendum sit illi αὐτῇ, tamen φράσει quod etiam Reg. Steph. exhibent, optimum puto, neque tamen ita ut ducatur illud a verbo φράζειν sed potius φράσις. Itaque φράσει iungendum voci προσάψοι et sententia loci haec est: „quaecumque ipse ille afflatus divinus suggesterit ad eloquendum et cogitandum.“ Quibus egregie respondent sequentia.] — 4) Τὸ μῆκος τῆς ἀναβολῆς παραιτησάμενοι. Et hanc et praecedentem periodum pessime interpretatus est Christophorus. Putavit enim ἀναβολῆν hic significare *moram ac dilationem*, cum tamen ἀναβολή hoc loco significet *prooemium*. Excusat enim se Constantinus, quod longiore usus sit prooemio. Ἀναβολῆς proprie est exordium cantici quod chorus praecinere solebat. Aristophanes in Irene pag. 685. de dithyrambicis: ἐπιλέγοντ' ἀναβολὴς πετόμενοι, ubi Scho iastes notat ἀναβολὴν esse τὰς ἀρχὰς τῶν ᾠμάτων, et versum Homeri citat. Isocrates in Panathensico: ἃ μὲν οὖν ἠβουλήθη καὶ περὶ ἐμαυτοῦ, καὶ περὶ τῶν ἄλλων ὡσπερ χορὸς πρὸ τοῦ ἄγανος προανυβύλλισθαι, ταῦτα ἐστίν. A cantoribus igitur ad oratores postea translatum est id vocabulum: et ἀναβύλλισθαι dixerunt pro προομιῶσθαι, ut testatur Hesychius. Ulpianus in orationem Demosthenis de Chersoneso: ἀναβαλόμενος δὲ δι' ἐπὶ λάμδα, ἀπὸ τοῦ προοιμασάμενος.

Κ Ε Θ Α Λ Λ Ι Ο Ν Γ .

Ὅτι καὶ τοῦ λόγου πατὴρ ὁ θεὸς, καὶ τῆς κτίσεως ὁ αὐτὸς δημιουργός·
καὶ οὐκ ἂν ἠδύνατο συνεστάναι τὰ ὄντα, εἰ διάφορα ἦν αὐτῶν
τὰ αἶτια.

Ἄγαθὸν οὐ πάντα ἐφίεται, ἃ ὑπὲρ¹⁾ τῆς οὐσίας θεὸς αἶν
αἶν, γενεσιν οὐκ ἔχει, οὐκοῦν οὐδ' ἀρχῆν, τῶν δ' ἐν γενέσει
πάντων, αὐτὰς ἀρχήν. Ὁ δὲ ἐξ ἐκείνου ἔχων τῆς ἀναφορᾶς,
εἰς ἐκεῖνον ἐνοῦται πάλιν, ἐκεῖνο τῆς διαστάσεως συγκριτικῶς
τε οὐ τοπικῶς, ἀλλὰ νοερῶς χινομένης· οὐ γὰρ ζημία τινὲ
τῶν πατριῶν ἀπλάγχμων συνέστη τὸ γεννηθὲν, ὡσπερ ἀμέλλει
τὰ ἐκ σπερμάτων, ἀλλὰ διατάξεις προνοίας, ἐπιστάτην ἀπὸ τῆς
τῆς τε αἰσθητῆς κόσμου καὶ τοῖς ἐν αὐτῷ μηχανωμένοις ἐξέφησεν²⁾.
Τοιγάρτοι πάσιν ὅσα περιεληπται ὑπὸ τοῦ κόσμου, ἢ αἰτία
τοῦ εἶναι καὶ ζῆν ἐκεῖθεν· ἐκεῖθεν δὲ καὶ ψυχῆ, καὶ πάσα
αἰσθησις, καὶ τὰ ὄργανα, δι' ὧν τὰ σημεινόμενα ὑπὸ τῶν
αἰσθησίων ἀποτελεῖται. Τί ὧν δηλοῖ ὁ λόγος; Τῶν ὄντων
ἀπάντων εἶνα εἶναι προστάτην, καὶ πάνθ' ὅσα ὑποτετάχθαι³⁾
τῇ ἐκείνου δεσποτείᾳ μόνου, τὰ τ' οὐρανια, τὰ τ' ἐπίγεια, καὶ
τὰ φυσικὰ καὶ ὀργανικὰ σώματα⁴⁾. Εἰ γὰρ ἡ τούτων ἀναρι-

καὶ ἀναβολὴς, προσέμια. Sic Aristophanes in Irene pagina 717. προανα-
βαλεται et ἀναβαλοῦ eodem sensu dixit. Porro ex hoc loco apparet, pro-
oemium huius orationis ad haec usque verba protendi. — 5) [Πειρωμένηθα
τοῦ ἀκοποῦ τὸ τέλειον Steph., πειρωμένηθα τοῦ ἀκοποῦ, (πρὸς) τὸ τέλειον
Val. qui vertit: „caput ad summam instituti nostri aggredi tentabi-
mus.“ Lectionem quam in textu expressi, dedi praeceunte Zimm., quia
quamvis vel de eius veritate dubitem, tamen melior Steph. et Val. scri-
pturis mihi visa est. Rectius autem vertendum videtur: „tendamus ad
propositum quam optime fieri poterit.“]

Cap. III. 1) Ὁδὴν τῆν οὐσίαν. Legendum puto ὁ ὑπὲρ τῆν οὐσίαν
θεός. Nam summum bonum nihil aliud est quam, summus deus. Sic
infra capite nono πρώτον μὲν θεὸν ὑψηλίστατο τὸν ὑπὲρ τῆν οὐσίαν. In
codice Fuk. et Savilli scribitur ὄπερ male. [Ἄ. ὑπὲρ correxi cum Zimm.]
— 2) [Ἐξέφησε. Uncos quibus hoc vocabulum sepe serat Val., delevi cum
Zimm. Nam ipse Cast. ἐξέφησεν οἱ. Mox post τὰ σημεινόμενα Ion. Cast.
addunt ὑπὸ τῆς φύσεως.] — 3) [ὑποτετάχθαι Val. ὑποτετάχθαι Ion. Cast.
sed expuncto ὄσα. Sed heus πανθ' ὄσα ὑποτετάχθαι scripsit Zimm. Cf.
Viger. de idiot. p. 125 sq. edit. Herm.] — 4) Ὀργανικὰ σώματα. Chri-
stophorussonus artificialia interpretatus est, quae scilicet aliquo instru-
mento efficiuntur, non autem a natura generantur, in quo tamen ei non
assentior. Nam cum in hac tota oratione philosophetur Constantinus,
hoc etiam in loco naturalia et organica corpora dixit more philosopho-
rum, quae organis seu instrumentis ad operandum idoneis praedita sunt.
Ita Aristoteles loquitur, cum animam definit actum corporis organici.
Plus autem est organicum quam naturale. Sunt enim quaedam corpora
naturalia quae organis carent, ut exempli gratia lapides et cetera id genus.

Θμήτων ὄντων κυρία οὐχ ἑνός ἀλλὰ πολλῶν εἶσα ἐτύχαια, κλήροις⁵⁾ ἂν καὶ στοιχείων διανεμήσεις, καὶ μῦθοι παλαιοί, καὶ⁶⁾ φθόνος, καὶ πλεονεξία κατὰ δύναμιν καταπραΰθησαντα, τὴν ἰσαρμόνιον τῶν πάντων ὁμόνοιαν διασάλευσ, πολλῶν διαφόρων τὴν λολογχῦϊαν ἐκάσιψ μοῖραν διοικονομουμένων⁷⁾. Τὸ δὲ αἰεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ τε καὶ ὡσαύτως ἔχειν τὸν σύμπαντα κόσμον, οὐκ ἀμελῶς ἔχειν⁸⁾, οὐδ' ἀπὸ ταυτομάτου γεγενῆσθαι τοῦτον⁹⁾ παρίστησι. Τίς δ' ἂν ἔγνω τὸν συμπάσης γενέσεως δημιουργόν; Βῦχαί δὲ καὶ λιτανεῖαι, πρὸς τίνα πρῶτον, ἢ τελευταῖον; τίνα δὲ θεραπευῶν ἐξ αἰρέσεως¹⁰⁾, οὐκ ἂν περὶ τοὺς λοιποὺς ἡσέθησα; Ἡ τάχα δ' ἂν καὶ δεόμενος τῶν βιωτικῶν τινός, τῷ μὲν συναραμένῳ χάριν ἔγνω, τῷ δ' ἀντιπράξαντι ἐμεμπάμην· τίνα δὲ προσευξάμενος τὴν αἰτίαν τῆς περιστάσεως γνῶναι, τῆς τ' ἀπαλλαγῆς τυχεῖν ἠξίου; Θῶμεν δὴ λογίοις καὶ χρησιμοῖς ἡμῖ ἀποκεκρισθαι, μὴ εἶναι δὲ τῆς ἑαυτῶν ἐξουσίας¹¹⁾, ἀλλὰ

— 5) Κλήροι. Alludit ad divisionem mundi inter Iovem, Neptunum ac Plutonium fratres, quam Græcorum Theologi fabulati sunt. — 6) [Καὶ μῦθοι παλαιοὶ Val. vertit: „ut est in veteribus fabulis.“ Et sane hoc dictum a Constantino esse expectaveris. Sed non minus negari poterit, satis insolenter illud expressum esse per καὶ μῦθοι παλαιοί. Unde probabiliter Zimm. scripsit: „διανεμήσεις, (καὶ μῦθοι παλαιοί). Forts legendum κατὰ μῦθους παλαιούς.“] — 7) Διοικονομῶντων. In codice Fuketii scribitur διοικουμένων. — 8) Οὐκ ἀμελῶς ἔχειν. Negativam particulam addiderunt viri docti, ex coniectura ut opinor, ut et verba quae proxime sequuntur: οὐδ' ἀπὸ ταυτομάτου γεγενῆσθαι τοῦτον παρίστησι. Quae omnia nec in codice Regio nec in veteribus schedis, nec in editione Roberti Stephani leguntur, nec ullo modo coherent cum praecedentibus. Neque enim de providentia nunc agit Constantinus, sed id tantum adstruit, unum esse omnium rerum principium; quod ita probat. Si plures essent dii, singuli suas partes regeret, ut autem mundus universus uno semper eodemque ordine se haberet, parum solliciti essent. Hoc primum est Constantini argumentum adversus gentilium Theologiam. Lego igitur: τοῦ δὲ αἰεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ τε καὶ ὡσαύτως ἔχειν τὸν σύμπαντα κόσμον, ἀμελῶς ἔχόντων. Ita sensus est apertissimus. Verum cum in codice Fuketii et in Savillii ac Turnebi libris ea ipsa quae supra posui, verba reperiantur, nihil opus est emendatione nostra. [Delevi uncus quibus Val. non solum οὐκ sed etiam οὐδ' — παρίστησι inclusit. Ad rem cf. Lactant. instit. div. I, 3.] — 9) [Τοῦτο Ion. Paulo post pro περιστάσεως Ion. Cast. ἀναστάσεως] — 10) Θεραπευῶν ἐξ αἰρέσεως. Id est pro arbitrato. Posset etiam legi ἐξαιρέσεως. [De vocabulo λιτανεῖαι vid. V. C. IV, 61. not. 2] — 11) Μὴ εἶναι δὲ τῆς ἑαυτῶν ἐξουσίας. Hic locus valde obscurus mihi videtur. Christophorus quidem ita vertit: *Fac responsa nobis per oracula dari: ista tamen fieri non propria ac sua vi, sed ad deum aliquem pertinere. Sed quid haec sibi velit, equidem non video. Ego vero cunctis attentius examinatis, verum huius loci sensum tandem deprehendi. Ait igitur Constantinus: „Si plures dii sint, cum ego in calamitatem incidero, quem eorum adibo, ut causam mali doceat, meque eo liberet? Ponamus, inquit, Apollinem verbi gratia mihi respondisse, non esse in sua potestate ut me liberet, sed ad alium deum id pertinere.“ Quid hoc sensu manifestius? Scribendum igitur: ἀλλὰ*

δέ ταῦτα ἀνέκειν θεῶν· τίς οὖν ἐλεος ταῖς δὲ θεῶν τις ἦν
 θρασυον πρόνοια; *Εἰ μὴ ἄρα βιαίως ὁ φιλοθεραπέυτος πρὸς
 τὸν μηδεμίαν ἔχοντα σχέσαν διατεθείς, ἐπιπαύρησεν*¹²⁾, *Ὁραὶ
 δὲ καὶ σιάσεις καὶ ὄνειδος, ὡς μὴ ἰδιοπραγοῦνται, μηδὲ ἄρ-
 σουμένων τοῖς ἐπιβάλλουσι διὰ πλεονεξίαν, καὶ τὸ τελευταῖον
 ἢ πάντων σύγχυσις ἐπηκολούθησεν ἂν· τί οὖν τὰ μετὰ ταῦτα;
 Δῆλον ὡς ἡ τῶν οὐρανίων αἰτίαι τὰ ὑπὸ τὸν αἰθέρα καὶ τὰ
 ἐπίγεια διελυμῆνται, ἀφανισθείσης μὲν τῆς τῶν ὠρῶν διατά-
 ξεως, κατὰ τὰ μεταβαλῆς, καὶ τῆς κατὰ τοὺς καιροὺς τῶν
 φυσικῶν καρκῶν ἀπολείψεως, ἀφανισθείσης δὲ ἡμέρας καὶ
 τῆς διαδοχαιῆς αὐτῆς κοκτεροῦς ἀναπαύσεως. Καὶ τοῦτων
 μὲν ὅλος· πάλιν δ' ἐπὶ τὸν ἀνεξέλεγκτον ἐπαρήκαμεν λόγον.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῆς κατὰ τὰ εἶδωλα πλάνης.

Πᾶν τὸ ἀρχὴν ἔχον, καὶ τέλος ἔχει· ἡ δὲ κατὰ χρόνον
 ἀρχὴ, γένεσις καλεῖται· τὰ δ' ἐν γένεσει, φθαρτὰ πάντα·
 μορφήν δὲ χρόνος ἀμαυροῖ. Πῶς οὖν ἂν οἱ ἐκ γένεως φθα-
 ρτῆς, εἶεν ἀθάνατοι; Δόξα δὲ τῶν ἀλοχισίων δῆμων τοιαύτη
 τις διαπεφοίτηκεν, ὡς παρὰ τοῖς θεοῖς γάμοι, παιδοσπορίαι τε
 ἐνομήθησαν. *Εἰ δ' ἀθάνατοι οἱ γεννώμενοι, γεννῶνται δ' αἰί,
 πλημμυρεῖν ἀνάγκη τὸ γένος*¹⁾. Προσθήκης δ' ἐπιγενομένης,
*εἰς οὖν οὐρανός*²⁾, ποία δὲ γῆ, τοσαῦτον σμῆνος³⁾ ἐπιγιγνώ-
 μενον θεῶν ἐχώρησε; *Τί δ' ἂν εἶποι τις περὶ ἀνδρῶν, οὐρα-*

δέ ταῦτα ἀνέκειν θεῶν. Multa huiusmodi oracula in Graecorum leguntur
 historiis, ubi Apollo consultantibus respondet, placendum ipsis Bacchum
 aut Saturnum, si malo liberari velint. [Egregiam Val. emendationem
 ἄλλω δὲ pro ἄλλ' ὡστε praecedente Zimm. recepi.] — 12) [*Εἰ μὴ — ἐπι-
 κόρησεν. Bene h. l. inde a verbis εὐχαὶ δὲ καὶ λιτανεῖαι πρὸς τὴν πρώτην,
 ἢ τελευταῖον, κ. τ. λ., cur polytheismus nulla plane numinis divini fiducia
 erigere potuerit afflictos miserorum mortalium animos, Constantinus ex-
 posuit. Cf. Tholuck das Wesen und die sittlichen Einflüsse des Heiden-
 thums in Noander Denkwürdigkeiten T. I. p. 64 sqq., Tzschirner Fall des
 Heidenthums T. I. p. 24.]*

Cap. IV. 1) *Ἀνάγκη τὸ γένος.* In codice Fuk. post primam vocem
 lacuna est unius vocabuli capax. Scribo igitur *πλημμυρεῖν ἀνάγκη αὐτῶν
 τὸ γένος.* — 2) *Τίς οὖν οὐρανός.* Scribendum est *τῆς ἂν οὐρανός*, ut in
 libro Moraei ad marginem emendatum inveni. In codice Fuket. legitur
τῆς οὐρανός absque coniunctione. [ἂν Zimm.] — 3) [*Σμῆνος* eleganti
 metaphora de copia s. multitudine h. l. dicitur. Ita Plat. Men. 3. *μὴν
 ζητῶν ἀρετῆν, σμῆνός τε ἀνείρηκα ἀρετῶν.* Cf. de republ. V: p. 156 *οὐκ
 ἴσται ὅσον ἱσθὸν λόγων ἐπιγίγνεται.* Themist. orat. I. p. 5. *Iacobs. ad Achill.*

πίστεως ἀδελφούς εἰς γάμον κοινωνίαν συναπτόντων, μοιχαλίας τὸ καὶ ἀκολασίας ἐγκαλούντων; Λέγομεν δὴ τεθαυμάσμενος, καὶ τὰς τιμὰς αὐτάς, τὰ τε παρ' ἀνθρώπων εἰς αὐτοὺς γέρα, ὕβρεις καὶ ἀσελείας μεμίχθαι. Ἦδη γάρ τις⁴⁾ ἐν λόγοις ἐξετασθεὶς, ἀγαματοποιός τε μορφήν τινα διανοίᾳ προλαβὼν, ἐντεχθεὶς ταυμάριται παιδεῖαν· καὶ μεταξὺ οἷα δὴ λήθης ἔμπροσθεν, τὸ ἴδιον πλάσμα κολακτεύει, αἶψαν ὡς θεὸν ἀθάνατον, ὁμολογῶν ἑαυτὸν τὸν πατέρα καὶ δημιουργὸν⁵⁾ τοῦ ἀγάλματος, θνητὸν εἶναι. Τῶν δ' ἀφθάρτων ἐκείνων τάφους τε καὶ θήκας ἐκδεικνύουσιν αὐτοὶ, κατοικομένου τε τιμαῶν ἀθανάτοις γεραίρωντων, ἀγροῦντες τὸ ἀληθῶς μακάριον καὶ ἀφθαρτον, ἀντιθέτως ὑπάρχου τῆς παρὰ τῶν φθαρτῶν ἐπιειτίας. Τῷ γάρτοι τῷ θεατὸν, καὶ διανοίᾳ περιληπτὸν, οὔτε μορφήν ἐπιποθεῖ δι' ἧς γνωρισθεῖη, οὔτε σχήματος ἀνέχεται, ὡς ἂν εἰκόνας ἢ τύπον. Ταῦτα δὲ πάντα γίνεται πρὸς χάριν τῶν κατοικομένων⁶⁾. ἄνθρωποι γὰρ ἦσαν ἕνικα ἔξω, σώματος μέγιστοι ὄντες.

Κ Ε Φ Α Λ Λ Ι Ο Ν Ε'.

*Οτι Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ πάντα ἰδημιούργησε, καὶ τοῦ εἶναι τὸ ποῦν ἐν ἐκείνῳ διαφύλαττο.

Τί δὴ χραίνας τὴν γλῶτταν λόγοις μεμιασμένοις, μέλλον ὑμνεῖν τὸν ὄντως θεόν; Βούλομαι δὴ πρότερον ἀγνῶ πόματι⁷⁾ ὡσπερ ἄλμυρον ἀποκλύσασθαι πόμα· τὸ δ' ἀγνὸν πόμα χεῖται διὰ πηγῆς ἀειπάου τῶν ἀρετῶν τοῦ ὑμνουμένου πρὸς ἡμῶν Θεοῦ· ἐμὸν τ' ἴδιον ἔργον, τὸν Χριστὸν ὑμνεῖν διὰ βίου, καὶ τῆς ὀφειλομένης ἡμῖν πρὸς αὐτὸν ἀντι πολλῶν καὶ μεγίστων εὐεργεσιῶν εὐχαριστίας. Φημι δὴ τοῦτον⁸⁾ τὰς ἀρχὰς στηρίξαι τοῦδε τοῦ παντός, ὑπόθεσιν⁹⁾ τε ἀνθρώπων ἀνευρεῖν, τὸν καὶ

Tal. p. 407. Similiter στρατός apud Sophocl. Elect. v. 742.] — 4) Ἦδη γάρ τις. Malim legere ἦδη γούν τις etc. Paulo post ubi legitur διανοίᾳ προλαβὼν, in libro Moraei ad marginem emendatur προλαβὼν, perinde ac in Gruteri libro. [Προλαβὼν Val. προλαβὼν habet quoque Cast. Zimm. et expressit ipse Val. vertendo: „prius mente complexus est.“] — 5) Ἐαυτὸν πατέρα. Rectius in codice Fuk. scribitur ἑαυτὸν τὸν πατέρα καὶ δημιουργὸν etc. [Ad rem cf. Lactant. instit. div. II, 2. 4.] — 6) [Πρὸς χάριν τῶν κατοικομένων. Vid. Augusti Denkwürdigkeiten T. X. p. 18.]

Cap. V. 1) [Σώματι Cast.] 2) [Ταῦτῃν Val. τοῦτον Ion. Cast. et Val. ipse in interpretatione sua.] — 3) [Ἐπόθεσιν vertit Val. creationem. Sed υπόθεσις an significare possit et h. l. significet creationem, dubitē,

πάντα λόγῳ νομοθετήσαντα⁴)· καὶ παραχρῆμα μὲν εἰς μακαρίων
τοῦ καὶ οὐρανῆ⁵); καρπῶν τε διαφορῶν βρῖθοντα⁶) χώρον

Imo synonymum illud esse puto praecedentis vocabuli ἀρχάς, principia, unde illa ὑπόθεσιν — ἀνεργεῖν quae paulo contortius dicta sunt, ita potius verterim: „et hominum, qui reliquorum quae quasi quoddam essent fundamentum, creationem excogitasse.“ An forte legendum ὑπόστασιν? Cf. Hebr. III, 14. et infra cap. VI. extr.] — 4) Καὶ τὸν ταῦτα λόγῳ νομοθετήσαντα. Tres priores voces a viris doctis ex MSS, oedicebus additae sunt. Tamen nec in codice Regio, nec in veteribus schedis leguntur. Post verbum autem νομοθετήσαντα punctum apposui ex fide codicis Regii et Fuk, et ex veteribus schedis. Quod cum non animadvertisset Christophorus, hanc periodum cum sequenti connexuit. Hic autem est sensus huius loci. Αἰό, inquit, et hominem et reliqua quae in mundo sunt, ἔργασιον esse illius, qui haec omnia ratione constituit, id est, summi dei. Scribendum est igitur φημι δὴ τοῦτον τὰς ἀρχάς etc. ut est in libro Savillii, utque legisse videtur Christophorus. Deinde lego τὸν καὶ ταῦτα λόγῳ νομοθετήσαντα, certissima emendatione. In Fuk, codice legitur: καὶ τὰν λόγῳ ταῦτα νομ. Idem igitur est λόγῳ νομοθετήσαντα, quod infra dicit λόγῳ διατάξαντα. [Cum Zimm. scripsi τὸν καὶ ταῦτα λόγῳ. Vel. λόγῳ ταῦτα.] — 5) Εἰς μακαρίων τοῦ καὶ οὐρανῆ. Hoc loco videtur Constantinus paradisum illum in quo Adamus deus collocavit, extra terram ponere. In qua opinione fuerunt plerique veterum. Stephanus Gobarus in capite 11. hoc problema tractaverat: ὡς δὲ κατέβησας οὗτοι ἐν τῷ οὐρανῷ, οὗτοι ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ τούτων μεταξύ. Et capituli 12. hic erat titulus, quod paradus est superna Hierusalem, et in tertio coelo: et quod arbores quae illic sunt, intellecta et scientia sunt praeditae, et quod Adamus post transgressionem illinc in terram deiectus est. Deinde assertio contraria, paradus non esse in tertio coelo, sed in terra. Certe Tatianus in oratione contra Graecos, paradisum in quo Adamus a deo collocatus est, non in hac quam incolimus terra fuisse dicit, sed in alia multo praestantiore. Verba eius haec sunt, quae procul dubio adduxerat Stephanus Gobarus ad illius sententiae confirmationem: μετακλήθησαν οἱ δαίμονες, ἔκκεκλήθησαν οἱ πρινοπλάστοι· καὶ οἱ μὲν ἀπ' οὐρανοῦ καταβλήθησαν· οἱ δὲ ἀπὸ γῆς μὲν, ἀλλ' οὐκ ἐκ ταύτης. Κρείττονος δὲ τῆς ἐκταυθοῦ διακομήσεως. Sed et Tertullianus idem sensisse videtur. Sic enim scribit de Adamo in libro de patientia: Innocens erat, et deo de proximo amicus, et paradisi colonus. At ubi semel succidit impatientiae, desivit deo sapere; desivit coelestia sustinere posse. Exinde homo terras datus, et ab oculis dei deiectus etc. Idem elici potest ex lib. eius II. adversus Marcionem cap. 2. et 10. ubi eadem metaphora nititur qua Tatianus: Quid mirum si redhibitus materiae suae, et in ergastulum terras laborandas relegatus, ἔξουθετῆς. Quod si liber ille quem de paradiso Tertullianus scripserat, hodie extaret, hanc eius fuisse sententiam quam dixi, apertius cognoscere liceret. Denique Clemens Alexandrinus in excerptis Theodoti, seu in libris ὑποτυπώσεων pag. 341. editionis Commelini, paradisum terrestrem in quo Eva facta est, in quarto coelo collocat: ὅθεν ἐν τῷ παραδείσῳ τῷ τετάρτῳ οὐρανῷ δημιουργεῖται etc. Origenes vero paradisum, cuius incolae fuit Adamus, in tertio coelo collocaverat, ut docet Methodius in libro de resurrectione apud Epiphanium pag. 572. et ipse Epiphanius in epistola ad Iosannem Hierosolymitanum. Et ante hos omnes Valentinus paradisum in quo Adam diversatus est, supra tertium coelum posuerat, et intellectualem esse affirmaverat teste Irenaeo in libro I. Paradisum quoque illum Adami a terra distinguit Hieronymus in lib. I. contra Iovinianum et in lib. II. [Cf. Münscher Handbuch der Dogmengeschichte T. II. p. 116 sqq.] — 6) Καρπῶν τε διαφορῶν βρῖθοντα. Grammaticae leges postulant, ut scribamus καρποῖς τε διαφοροῖς. Atque ita scribitur in codice Fuk.

ἀποικίσαι τοὺς πικρὰν γεχθέντας, ἀδαίς τ' αὐτοὺς πατ' ἀρχῆς ἀγαθῶν καὶ κακῶν εἶναι θελήσαι, τέλος δ' ἀποικίμαι μόνη λογικῆ ζωῆ προέπουσα τὴν ἐπὶ γῆς ἔδραν, καὶ τότε ἦδη οἷα δὴ ζωῆς λογικοῖς, ἀναπετάσαι τὴν τῶν ἀγαθῶν τε καὶ κακῶν γυνῶσιν. Τότε δὲ καὶ τὸ γένος αὖξιν ἐκέλευσεν, ὅσον ποτὲ ἄνοσον⁷⁾ ὑπὸ τῆς τοῦ ὠκεανοῦ περιουστῆσεως διαριζόμενον φησὶτε. Πληθύναντες δ' οὕτω τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους, τέχναι τε τῷ βίῳ χρησιμεύουσαι⁸⁾ ἀνηυρίσκοντο, πληθύνει δ' αὖθις ἤτιον καὶ ἡ τῶν ἀλόγων ζωῶν γενεά, ἐφ' ἐκάστου γένους, ἑξαερέτου τινὸς φυσικῆς δυνάμεως εὐρισκομένης· ἡμέρων ζωῶν, τὸ πρῶον καὶ ἐπιπειθές ἀνθρώπων. ἀγρίων δὲ, ῥώμη καὶ ταχυτῆς καὶ τῆς ἐκ τῶν κινδύνων σωτηρίας φυσικῆ τις πρόνοια. Καὶ πάντων μὲν ἡμέρων κηδεμονίαν τινὰ τοῖς ἀνθρώποις ἐπίταξε, πρὸς δὲ τὰ ἄγρια ἀμειλλῶν τινὰ νομοθετήσας· μετὰ δὲ ταῦτα τὴν τῶν πετεινῶν γενεὰν συνεστήσατο, πολλὴν μὲν ἀριθμῶ, φύσει δὲ καὶ ἔθει διαφέρον, ἐκπρεπῆ μὲν χρωμάτων ποικιλίᾳ, μουσικῆς δ' ἀρμονίας ἐμφύτου μέτοχον⁹⁾· ἀλλὰ τε πάντα ὅσα κόσμος περιλαβὼν συνέχει, διευκρινησάμενος, καὶ τούτοις πᾶσιν ἐμαρμένον τοῦ βίου θεσμόν ὀρίσας, τὴν τελειότητα τῶν ὄλων συμπλήρωσεν κατεκόσμησεν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν 5'.

Περὶ τῆς ἐμαρμένης, ὅτι ψευδῆς ὁ περὶ αὐτῆς λόγος δεικνύται, ἔκ τι τῶν παρὰ ἀνθρώποις νόμων καὶ τῶν κατὰ τὴν κτίσιν· ἃ τίνα οὐκ ἀτάκτως ἀλλὰ κατὰ τάξιν κινεῖται, τοῦ δημιουργοῦ τὸν ὄρον διὰ τῆς τάξεως ἐπιδικνύμενα.

Οἱ δὲ πλείστοι τῶν ἀνθρώπων ἄφρονες ὄντες, τῆς τῶν πάντων διακοσμῆσεως τὴν φύσιν αἰτιῶνται· οἱ δὲ τινὲς αὐτῶν

— 7) Ὅσον ποτὲ ἄνοσον. Scribendum videtur ὅσον τε ἄνοσον ὑπὸ τῆς ὠκεανοῦ περιουστῆσεως διαριζόμενον εἰσῆσαι. Scribi etiam posset hoc modo: τοιγαροῦν ὅσον ποτὲ τὸ ἄνοσον etc. absque ulla mutatione. [Vox ἄνοσον suspecta est: ὡς νῆσον corrigi Burnetius lib. II. de paradiso cap. 6., ubi contendit, veteres de orbe nostro habitabili, tanquam esset insula, loqui. *Towth.* Val. vertit: „Tunc etiam humanum genus iussit augeri: totumque illud spatium, quod salubre et morborum experta Oceani ambitu terminatur, habitari coeptum.“] — 8) Χρησιμεύουσαι. Post hanc vocem vini docti addiderunt haec verba: καὶ ἐπιστήμαι, quae etiam in libro Moraei ad marginem adscripta reperi. Desunt tamen non solum in codice Reg. et in schedis, sed etiam in codice Fuketii et Savillii. [Nou solum ἐπιστήμαι post χρησιμεύουσαι ex marg. Mor. sed etiam καὶ post τε ex Cass. addidit Zimm.] — 9) Ἀρμονίας ἐμφύτου μέτοχῃ. Scribo μέτοχον, et

τὴν εἰμαρμένην, ἢ τὸ αὐτόματον; τὴν ταύτων ἔξουσίαν τῆς) εἰμαρμένης λογίζεσθε. Οὐδέ συνίασεν ὅταν τὴν εἰμαρμένην προσαγορεύουσι, ὅτι μὲν φθειγγόμενοι, πρᾶξι δὲ οὐθιμίαι, οὐδ' ὑποκειμένην τινα δηλοῦντες οὐσίαν. Τίς γὰρ ἂν εἶη αὐτῆ καθ' ἑαυτὴν ἢ εἰμαρμένη, τῆς φύσεως γεννησάσης τὰ πάντα; Ἐ τί ἂν ἢ φύσις²⁾ νοηζοίτο, εἴπερ ὁ τῆς εἰμαρμένης θεομῶς ἀπαράβατος ὑπόκειται; Ἀλλὰ καὶ τὸ λέγειν εἰμαρμένον τινα θεομῶν εἶναι, δηλοῖ ὅτι θεομῶς πᾶς ἔργον ἐστὶ τοῦ θεομοθετήσαντος. Εἰ τούτων ἢ εἰμαρμένη, εἴπερ ἐστὶ θεομῶς, θεοῦ ἂν εὐρεμα³⁾ εἶη· πάντ' ἄρα ὑποτέτακται⁴⁾ τῷ θεῷ, καὶ οὐδὲν ἄρσιρον τῆς ἐκείνου δυνάμεως. Καὶ τὴν γ' εἰμαρμένην θεοῦ εἶναι καὶ νομιζεσθαι προαίρεσιν, ἀποδεχόμεθα· ἀλλὰ πῶς ἢ δικαιοσύνη καὶ ἡ σωφροσύνη καὶ αἱ λοιπαὶ ἀρεταὶ καθ' εἰμαρμένην; Πόθεν δὲ αὐταῖς ἐναντία, ἢ τε ἀδικία καὶ ἡ ἀκολασία; Ἐ τε γὰρ⁵⁾ πονηρία ἐκ φύσεως ἀλλ' οὐχ εἰμαρμένης, ἢ τε

legitur in codice Fuk. Paulo ante ubi legitur φύσις δὲ καὶ ἴθνησι διόφορον, rectius idem codex habet καὶ ἴθνη, quomodo etiam in libro Turnebi scriptum inveni. [Idem Cast. Zimm. quos ipse sequendos duxi.]

Cap. VI. 1) Τὴν ταύτων ἔξουσίαν. Ante haec verba Musculus distinctionem apposuit. Sic enim vertit: *Qui potestatem horum fato tribuunt, ne hoc quidem intelligunt etc.* Musculus secutus est Christophorus. — 2) Ἐ τί μὲν εἶη ἢ φύσις. Scribendum videtur ἢ τί ἂν εἶναι φύσις νοηζοίτο. In codice Fuketii et Savilii scribitur: ἢ τί ἂν ἢ φύσις νοη. In schedis autem Regiis scriptum inveni ἢ τί μὲν εἶναι ἢ etc. — 3) [Ἐρεμα. Readingus in Corrigendis ad h. l.: „εὐρεμα, inquit, et Stephanus et Valesius hic scribunt per e in secunda syllaba. mox tamen ἐρήματα apud utrumque.“ Vide inferius: Ἄρ' οὐν καὶ τὰ ἀθάνατα — τῶν ἀθρόπων τοῖν ἐρήματα. Cf. Zosim. IV, 22, 2. ed. Reitem. λαβόντες — τὸ σύνθεμα. *Maittaire* de Graecae linguae diall. p. 88 sq. B. edit. *Sturz. et Lobeck.* ad Phrynich. p. 445 sq. *Winer.* comment. ad Gal. I, 8.] — 4) [Πάντ' ἄρα ὑποτέτακται λοιπὸν non male Ion. Cast.] — 5) Ἐτε γὰρ πονηρία. *Lego εἰ γὰρ ἢ τε πονηρία etc.* Porro hic locus mutilus est, ut apparet; quem absque libris supplere difficile fuerit. Videtur tamen haec esse argumentatio Constantini. Si virtutes, inquit, sunt ex fato, ergo et vitia. Atqui vitia non possunt esse ex fato. Nam malitia aut natura est, aut a voluntate. Non igitur est a fato. Quod si quis dicat virtutem quidem et vitium esse a voluntate, ut autem voluntas recte agat vel secus, id ex fato esse: qua demum ratione iustitia, quae nihil aliud est quam constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi, ex fato esse potest? In codice Fuk. legitur ἢ τε γὰρ πονηρία. At Savilius ad oram libri sui notat, forte scribendum esse εἶτα γὰρ etc. statimque emendat ἴσως κατορθώματα. [Locum esse mutilum nihil esse puto cur statuamus cum Valesio, modo legatur pro εἶη τε quod Val. retinuit, ἢ τε ex Fuk., quod ipse exhibui. Constantinus enim postquam simpliciter monuit virtutes et vitia fato non videri existere (ἀλλὰ πῶς ἢ δικαιοσύνη — ἢ ἀκολασία), hoc ipsum magis etiam ostendit, accuratius indicans naturam vitiorum ac virtutum atque: „Malitia enim, inquit, natura, id est, animi cuiusque arbitrio, non fato existit, et virtus nihil est nisi recta actio ad mores pertinens.“ Neque reapse a nobis dissentit

ἀρετῇ, ἡθους καὶ τρόπου ἐστὶ καταρθώματα. Τὰ δὲ τῆς ἀγα-
θῆς καὶ ὀρθῆς προαιρέσεως ἦτοι κατὰλοματα, ἢ αὐτὰ κατὰ
καταρθώματα, ἄλλοτε ἄλλως ἀποβαίνοντα, ἢ κατὰ τίτην, ἢ κατὰ
ἐμαρμένην, πᾶν τὸ δίκαιον⁶⁾ καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπονερόμενον
ἐνάστη, πῶς καθ' ἐμαρμένην; Νόμοι δὲ καὶ προαροπαὶ ἐπὶ
ἀρετῆν, καὶ ἀποτροπαὶ ἀπὸ τῶν μὴ δεόντων, καὶ ἔπαυοι καὶ
ψόγοι, τιμορταὶ τε καὶ πάνθ' ὅσα περικυκλαῖ μὲν ἐπὶ ἀρετῆν,
ἀπάγει δ' ἀπὸ πονηρίας, πῶς οὐκ ἐκ δικαιοσύνης, ἢ τισὶ ἐστὶν
ἰδία θεοῦ προσουμένον, ἀλλ' ἐκ τύχης ἢ τοῦ αὐτομάτου συ-
στῆμαι λέγεται; Διὰ γὰρ τὸν ποῖόν⁷⁾ τῶν ἀνθρώπων βίον,
καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπαντᾷ· λοιμῶν ἐσθ' ὅτε καὶ σταίσεων, ἀφο-
ρίας τε καὶ εὐφορίας ἐπακολουθούτων, φανερώς τε καὶ διαφ-
ρήδην μονοουχὶ φωνῆν ἀφιέντων⁸⁾, ὅτι πάντα τὰ τοιαῦτα⁹⁾
τοῖς ἡμετέροις βίδοις ἐφήρμοσαι. Ἡ γάρτοι οὐσία¹⁰⁾ χαίρει
μὲν εὐδοκίαις, ἀποστρέφεται δὲ πᾶσαν δυσσέβειαν· καὶ τὸ μέ-
τριον φρόνημα δεξιούται, μισεῖ δὲ τόλμαν, καὶ τὴν ὑπὲρ τὸ
ζῶον ἐπηρμένην ἀλαζονείαν· ὧν εἰ καὶ τὰ μάλιστα¹¹⁾ σαφῶς
καὶ πρὸ ὀφθαλμῶν κείμεναι εἰσὶν αἱ ἀποδείξεις, τηρικαυτὰ

Zimmermannus ad h. l., qui: „Nos, inquit, hunc locum sic fere re-
stituendum censuimus: ἢ μὲν γὰρ πονηρία ἐκ φύσεως ἢ ἐκ πρακτικῆ-
σεως, ἀλλ' οὐχ ἐμαρμένης, ἢ δὲ ἀρετῆ κ. τ. λ.“ Sed certe illud ἐκ
προαιρέσεως quod Ion. habet, nihil esse videtur nisi interpretamentum
verborum ἐκ φύσεως, quamvis μὲν et δὲ aptius esse quam τε, concedam.]

— 6) Πάντα τὸ δίκαιον ἔχοντα. Ultima vox addita est a viris doctis ex
MSS. codicibus, quam tamen nullomodo probare possum, licet in codice
Fuk. legatur. Scribo igitur πᾶν τὸ δίκαιον καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπονερόμενον
ἐνάστη, πῶς καθ' ἐμαρμένην. Sensus autem is est, quem supra dixi.
Potest tamen ferri scripta lectio, ut πάντα τὸ δίκαιον ἔχοντα sint ea quas
mox recensentur a Constantino, leges scilicet, praemia, supplicia, exhor-
tationes et reliqua huiusmodi, quae iustitiam in se continent. [Val. πάντα
τὸ δίκαιον [ἔχοντα]. Zimm. nobiscum Val. emendationem in textum re-
cepit.] — 7) Τὸν ποῖον. Scribe ποιὸν accentu in ultima, ut in libro
Moraei ad marginem adnotatum inveni, Mox lego καὶ τὸ κατ' ἀξίαν
ἀπαντᾷ, ex MSS. codicibus. Certe codex Fuketii sic exhibet: δὲ γὰρ
τὸν ποῖον τῶν ἀνθρώπων βίον καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπαντᾷ. — 8) [Φωνῆν
ἀφιέντων Val. vertit: „edita voce significantibus.“ Cf. Demosthen. olynth.
I. T. I. p. 9. ed. Reisk. ὁ μὲν οὖν παρὸν καιρὸς — μονοουχὶ λέγει
φωνῆν ἀφείλες. V. C. IV, 42. ἦν (εἰληκτικῶν καὶ πόνων) ἐκασταχῶς μονο-
φωνῆν ἀφείλες ὁ σωτὴρ ἀπαιτεῖ μάλιστα παρ' ἡμῶν. Et infra
cap. XXV. init. Αλαζὲ Νικομήθεια· οὐ σιωπῶσι δὲ καὶ οἱ ἰστορήσαντες.
Philo de mundi opific. p. 17. ed. Francof. μόνον οὐκ ἀντικρυ βωῶσης
τῆς φύσεως, ὅτι — διαζῶσι. Zosim. hist. IV, 13, 5. ed. Reitem. ταῦτα δὲ,
μονοουχὶ φωνῆν ἀφείλετα, ἐγλεῶν. Vide quae de hoc figurato dicendi
genere atulsi ad Euseb. H. E. VIII, 14. T. III. p. 63.] — 9) Τὶ πάντα τὰ
τοιαῦτα. Lego ὅτι πάντα, ut in libro Moraei ad marginem emendatum
inveni. Ita certe codex Fuketianus. — 10) [Ἡ — οὐσία i. e. divina sub-
stantia, Val. interprete.] — 11) Ἐν εἰ καὶ τὰ μάλιστα. Post primam
vocem in codice Fuketii lacuna est unius vocabuli capax. Sic autem vide-

[τοσάκις]¹²⁾ φανερώτερον ἐκλάμπουσι, ὁσάκις ἂν¹³⁾ συναγεί-
ραντες εἰς ἑαυτοὺς καὶ οἰοῦντι εὐτελέωντες τὸν νοῦν, τὴν αἰτίαν
αὐτῶν παρ' ἑαυτοῖς λογιζόμεθα¹⁴⁾. Δὲ χρῆναι φημί ἔην με-
τρίως τε καὶ προσηγοῖς, μὴ ὑπὲρ τὴν φύσιν τὸ φρόνημα ἐρεί-
ροντας, καὶ ἐνωσίως λαμβάνοντας, αἰεὶ παρεῖναι ἡμῖν τὸν ἐπό-
πτην τῶν πρασσαμιῶν θεῶν. Ἐτι δὲ καὶ οὕτω βασανιστίαν
εἰ τὸ λεγόμενον ἀληθὲς ἐστίν· ὥς εἰ ἢ πάντων πραγμάτων θεώ-
ταξίς ἐν τύχῃ καὶ τοῦ αὐτομάτου συνέστιν¹⁵⁾, ἄρ οὖν καὶ
τῆ¹⁶⁾ οὐράνια, καὶ τὰ ἄστρα, γῆ τε καὶ θάλασσα, καὶ πῦρ
καὶ ἄνεμοι, ὕδωρ τε καὶ αἴρ, καὶ ἢ τῶν καιρῶν παραλλαγῆ,
θέρος τε καὶ χειμῶνος ὄροι, ταῦτα πάντα ἀλογίστως καὶ ἀρ-
έτῃ συμβεβηέναι μᾶλλον ἢ δημιουργηθῆναι, παιδισθαι χρῆ.
Τὸν αὖν γὰρ οὐκ ἔχοντες φασὶ τινοὶς, τὰ πλεῖστα τῶν τοιού-
των διὰ τὴν ἰακωὴν χροίαν τοῖς ἀνθρώποις ἐπινοημέναι.
ἀφθόνως γὰρ τῆς φύσεως πάντα χρήματα χορηγούσης, ἔστι
περὶ τῶν ἐπιγειῶν καὶ φθαρτῶν, τὴν δόξαν ταύτην λόγου τινοῦ
μυσεληφέναι· ἄρ οὖν καὶ τὰ ἀθάνατα καὶ τὰ ἀναλλοιώτα, τῶν
ἀνθρώπων ἔστιν εὐρήματα; Τούτων γὰρ καὶ τῶν τοιούτων
ἀπάντων ὅσα τῆς ἡμετέρας αἰσθήσεως πεχώρισται, νῦν δὲ
μόνη καταληπτιὰ τυγχάνει ὄντα, οὐκ ἔνυλος ζωῆ¹⁷⁾ ἀνθρώπων,
ἀλλὰ νοσητὴ καὶ αἰώνιος οὐσία θεοῦ, γεννήτρια ἐστίν. Ἄλλα
μὴ καὶ ὁ λόγος τῆς διατάξεως, ἔργον προνοίας· τὸ τὴν ἡμέραν
ἐκλάμπειν κατευγαζομένην ὑπὸ τοῦ ἡλίου, τὸ τὴν νύκτα δια-
δέχεσθαι δύναντος αὐτοῦ, καὶ διαδεξαμένην, μὴ ἄμαυρον¹⁸⁾

tur supplenda: ὡν πάντων εἰ καὶ etc. — 12) Τηρικαῦτα μὲν τοσάκις.
Postrema vox delenda est, quippe quas nec in codice Regio, nec in sche-
dis, nec in editione Stephani reperitur. Emendandus potius erat hoc
modo: ὅμως τηρικαῦτα ἡμῖν φανερώτερον ἐκλάμπουσι. Id est: Etsi certum
est, multisque exemplis comprobatum, famem, pestem et huiusmodi ca-
lamitates ad improbitatem hominum puniendam caelitus immitti, id tamen
multo manifestius elucet, quoties eae calamitates contingunt. Tunc enim
ad nos ipsi conversi, causas earum rerum noscimus. In codice tamen
Fuk. legitur τηρικαῦτα τοσάκις. [Eiecit vocem τοσάκις Zimm.] — 13)
Ὅσάκις γὰρ. Scribendum puto τοσάκις, vel si mavis τοσαυτάκις. In codice
Fuketii legitur ὁσάκις ἂν . . . συναγείραντες. Et in fine periodi λογιζόμεθα
optime. Scribendum est igitur ὁσάκις ἂν ἡμεῖς συναγείραντες. — 14) [Λο-
γιζόμεθα Cast. et mox ἐναπολαμβάνοντες expuncto ἐνωσίως.] — 15) Ἐπι-
τύχης καὶ τοῦ αὐτομάτου συνέστιν. Malim συνίστηεν, vel συνίστη. Porro
in codice Fuk. ac Turnebi hic locus ita legitur: ὥς εἰ ἢ πάντων πρ. . . .
δοσάκις ἐκ τύχης etc. — 16) [Ἄτε καὶ τὰ Cast. Paulo post pro ἰστω περὶ
τῶν Ion. ε. παρὺ τ.] — 17) Ὅσα ἔνυλος ζωῆν ἀνθρώποις. Scribe οὐκ ἔνυλον
ζωῆν ὁ ἀνθρώπων. At Christophoronus legit οὐκ ἔνυλος ζωῆ ἀνθρώπων,
quod non damno. Magis tamen placet prior emendatio. Sic Eusebius in
fine capituli 7. Optimus tamen codex Fuk. plane subscribit Christophoro-
nono. — 18) Μὴ ἄμαυρον αὐτῆς. Supple τοῦ φωτός. Quare nihil opus

καρπὸν τοῦ ἀνθρώπου γινέσθαι δέοντα, ἴσο φάσει βιωσέσθαι
καὶ θερμότητα καὶ ψυχρότητα, ἐκ αἷς αὐτῆς καὶ μιᾶς φύσεως
διηρησέσθαι θεοπέδοντα. Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἀναρίθμητα εἰς
καρμυθίαν καὶ ἀπύλαυσιν τοῖς ἀνθρώποις παρὰ τοῦ κρείττο-
τος δεδωρηται, ἔξαιρέτως δ' ὁ καρπὸς ἑλαίας τε καὶ ἀμπέλου-
τὸ μὲν [γάρ] ἀνακτήσεως ψυχῆς καὶ παιδρότητος ἐπέχειν λό-
γον²⁾, τὸ δ' ἕτερον πρὸς τῇ ἀπολαύσει, καὶ θεραπεία τῶν σω-
μάτων κατάλληλον. Θωπικὰ δ' ἔξαισιον, καὶ ἡ ἐνδολεχῆς καὶ
αἰδουλείπτος ποταμῶν φορά, ὑψιτερὰ τε καὶ μεθημέραν, σάμβο-
λον αἰννώου καὶ αἰδουλείπτου βίου· ἰσοδυναμεί δὲ καὶ ὑψιτερῶν
διαδοχῆ.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Η'.

Ὅτι τὰ μὲν χρειώδη, ἀφθόνως τοῖς ἀνθρώποις ὁ θεὸς χορηγεῖ, τὰ δὲ πρὸς
τέρψιν, μετρίως, συμφρόντως ἑκατέρων χορηγῶν τὴν ἀπολαύσιν.

Πάντα δὲ ταυθ' ἡμῖν εἰρήσθω πρὸς πίστωσιν τοῦ μηδὲν
ἀλόγως μηδ' ἀνοήτως γενέσθαι, τὸν δὲ λόγον καὶ τὴν πρόνοιαν
εἶναι τοῦ θεοῦ¹⁾. ὅς καὶ τὴν τῶν μετάλλων, χρυσοῦ τε καὶ
ἀργύρου καὶ χαλκοῦ καὶ τῶν ὑπολοιπῶν φύσιν ἑταμιεύετο²⁾ μέ-
τρον τῷ προσήκοντι, τὰ μὲν ὧν ἡ χρεία πολλή τε καὶ παντο-
δαπῆ ἤμελλεν εἶσεσθαι, ἀφθόνως κελεύσας χορηγεῖσθαι, τὰ δὲ
πρὸς τέρψιν κόσμου καὶ ἀφθονίαν³⁾ μόνην, μεγαλαυχῶς τε
καὶ πεφεισμένως, μεταξὺ φειδωλίας τε καὶ εὐδωρίας. Εἰ γὰρ
καὶ τῶν πρὸς κόσμον πεποιημένων ἡ αὐτὴ ἀφθονία συνεχωρεῖτο,
διὰ πλεονεξίαν οἱ μεταλλεύοντες, τοῦ μὲν εὐχρηστοῦ πρὸς γεωρ-
γίαν, οἰκοδομήν τε καὶ ναῶν παρασκευὴν, ὅλον οἰδήρου καὶ
χαλκοῦ καταφρονήσαντες, τῆς συναθροίσεως αὐτῶν κατημέλουν,
καὶ⁴⁾ τῶν πρὸς τρυφήν τε καὶ ἄχρηστον πλοῦτου περιουσίαν

docti hunc locum ita emendarunt: μὲν γὰρ ἀνακτήσεως ψυχῆς καὶ παιδρό-
τητος ἐπέχειν λόγον. Verum cum particula γάρ nec in codice Regio, nec
in editione Stephani legatur, malim legere ἐπέχον, quod sequentia plane
confirmant. Sequitur enim τὸ δ' ἕτερον πρὸς τῇ ἀπολαύσει καὶ θεραπείᾳ
τῶν σωμάτων κατάλληλον. Codex tamen Fuk. Sav. ac Turnebi plane con-
firmat emendationem illam doctorum virorum. Idem codex Fuk. post
verbam ἀπολαύσει duo puncta notat recte. [Zimm. τὸ μὲν ἀνακτήσεως —
ἐπέχον λόγον.]

Cap. VIII. 1) Τὴν πρόνοιαν εἶναι θεόν. In Moraci libro emendatur
τοῦ θεοῦ, ut legit Christophorsonns. Et sic diserte scribitur in codice
Fuk. — 2) [ἑταμιεύεσθαι Cast.] — 3) Πρὸς τέρψιν κόσμον καὶ ἀφθονίαν.
Corrupta est vox ἀφθονίαν, cuius loco malim substituere ἀσωτίαν, id est
luxuriam. Vulgata tamen lectio ferri potest. — 4) [Καὶ Val. uncis inclu-

προσκαυντο. Διὸ χαλεπότερον τὴν τοῦ χρυσῆ τε καὶ ἀργύρου εἶρεσιν, καὶ μείζονος καμάρου τῶν ἄλλων ἀπάντων μεταλλῶν φασὶν εἶναι, ὅπως τῆ σφοδρῆ τῆς ἐπιθυμίας τὸ τοῦ καμάρου σφοδρὸν ἀντιπάσσηται. Πόσα δ' ἄλλα τῆς θείας προνοίας ἔργα ἐστὶ καταριθμήσασθαι, ἐπὶ πᾶσιν εἰς ἀφθόνως ἡμῶν ἰδωρήσατο, ἰὼν τῶν ἀνθρώπων βίον πρὸς σωφροσύνην τε καὶ τὰς ἄλλας πάσας ἀρετὰς προαιρεπομένης διατρέψῃ, ἀπαγούσης δ' ἀπὸ τῆς ἀκαίρου πλεονεξίας. Ὡν πάντων ἐξηγουέμεν τὸν λόγον, μείζον ἔργον ἐστὶν ἢ κατὰ ἄνθρωπον. Πῶς γὰρ ἂν τις κατὰ ἀκρίβειαν ἀληθείας ἐφίκοιτο⁵⁾, ἢ φθαρτοῦ τε καὶ ἀσθεντοῦς ζώου διάνοια; Πῶς ἂν τὴν ἐξ ἀρχῆς εἰληρωῇ⁶⁾ τοῦ θεοῦ βούλησιν κατανοήσει;

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Θ'.

Περὶ τῶν φιλοσόφων, οἱ διὰ τὸ πάντα βούλεισθαι εἰδέναι, καὶ τὰς δόξας ἰσφύλησαν, καὶ κινδύνους ἔνιοι προσωμίλησαν· καὶ περὶ τῶν Πλάτωνος δογμάτων⁷⁾.

Διὸ χρὴ τοῖς δυνατοῖς ἐγχειρεῖν, καὶ τοῖς κατὰ τὴν ἡμετέραν φύσιν. Τὸ γάρτοι πιθανὸν τῶν ἐν τοῖς διαλόγοις γινόμενων⁸⁾, ἀπάγει τὸ πλεῖστον ἡμῶν ἀπὸ τῆς τῶν ὄντων ἀληθείας· ὃ δὴ καὶ πολλοῖς τῶν φιλοσόφων συμβέβηκεν, ἀδολεσχοῦσι⁹⁾ περὶ τοὺς λόγους, καὶ τὴν τῆς φύσεως τῶν ὄντων ἐξετάσιν. Ὅσαίς γὰρ ἂν τὸ μέγεθος τῶν πραγμάτων τῆς ἐξετάσεως αὐτῶν ἐπικρατήσῃ, διαφόροις τισὶ μεθόδοις τὸ ἀληθές ἀποκρύπτονται· συμβαίνει δὴ αὐτοῖς ἐναντία δοξάζειν, καὶ μάχεσθαι

sit, quos cum Zimm. delevi.] — 5) Ἀληθείας ἐφίκοιτο. Scribendum est ἐφίκοιτο, ut in codice Fuk. scriptum inveni, cum diu ante ita scribendum esse coniecissem. Sed et totum locum ita distinguo: πῶς γὰρ ἂν τις κατὰ ἀκρίβειαν ἀληθείας ἐφίκοιτο ἢ etc. πῶς ἂν τὴν ἐξ ἀρχῆς etc. — 6) [Πῶς ἀπὸ τῆς ἐξ ἀρχῆς τὴν εἰλ. Ion.]

Cap. IX. *) In ipso capitis titulo mendum est. Quid enim sibi volunt haec verba: καὶ κινδύνους ἔνιοι προσωμίλησαν τῶν Πλάτωνος δογμάτων. Christophoronus quidem legisse videtur hoc modo: διὰ τῶν τοῦ Πλάτωνος δογμάτων. Ego vero locum ita suppleendum puto: καὶ περὶ τῶν Πλάτωνος δογμάτων. Atque ita plane scribitur in codice Fuk. Ceterum tum in codice Fuk. tum in schedis Regiis hoc capitulum inchoatur ab iis verbis: πόσα δ' ἄλλα τῆς θείας προνοίας etc. — 1) Τῶν ἐν τοῖς διαλόγοις γινόμενων. Rectius in codice Fuk. sc Turnebi scribitur γινόμενων. In schedis autem Regiis ea vox ommissa est. Malim etiam scribere τὸ γίτοσι πιθανὸν τῶν ἐν τοῖς etc. — 2) Ἀδολεσχοῦσι. In sacris libris hoc verbum sumitur pro eo quod est ingenium suum exercere, ut dudum notavi Inco-

καὶ ἀλλήλων δόγμασι, καὶ ταῦτα σοφοῦς εἶναι προσποιούμενας. Ἰσθὲν πείσεις τα δῆμον, καὶ δυναστευόντων χαλεπαὶ κρίσεις, οἰόμενον τὸ πετρῆον ἔθος διαφθίρεσθαι· καὶ αὐτῶν ἐκείνων ἄλεθρος πολλάκις πηρωκολούθησας³⁾. Σωκράτης γὰρ ὑπὸ δαλιπικιῆς ἐπαρθῆς, καὶ τοῦς χείρονας λόγους βελτίους ποιῶν⁴⁾, καὶ καίρων παρῆλασα περὶ τοῦς ἀντιλογικοῦς λόγους, ὑπὸ τῆς ταῦν ὀροφύλων τε καὶ πολιτῶν βλασφημίας ἀνήρηται. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Ἡυθαγόρας ἀμφοσύνῃν ἀσπεῖν προσποιούμενος ἐξαιρέσεις καὶ ἀσολῆν, καταφυσώσμενας ἐάσω· τὰ γὰρ ὑπὸ τῶν προφητῶν πάλας ποτε προλεχθέντα⁵⁾, ἐπιδημήσας τῇ Αἰγύπτῳ,

bus Tusanus. — 3) [Ἐπικολούθησε Ion.] — 4) Καὶ τοῦς χείρονας λόγους βελτίους ποιῶν. Sensus postulat, ut addantur haec verba: καὶ τοῦς βελτίους χείρονας. Fuit hoc inventum Protagorae, qui pollicebatur adolescentibus, se rationem illam quae valentior esset, infirmiore redditurum, et contra eam quae infirmior esset, valentiorē: τὸν κρείττονα λόγον ἦντω ποιῶν, καὶ τὸν ἥττονα κρείττω. [Vid. Menagius ad Diogen. Laert. IX, 51. Reinhard. opuscul. acad. Vol. I. p. 332 sqq. ed. Poeltz. et Tennemann Geschichte der Philosophie T. I. p. 344 sqq. p. 356 sqq. p. 380 sqq. p. 389.] Adversus Sophistas qui haec spondebant, Socrates assidue disputabat, ut ipsos nihil scire convinceret, eosque suis telis, id est, dialecticae rationibus insectabatur. [Manifesta igitur est calumnia Constantini ipsi Socrati tribuentis quod Sophistarum grex exercebat. Praeiverat autem ipse Aristophanes in cuius Nubibus Socrates accepta pecunia docere fingitur λόγοντα νικῶν καὶ δίκαια κῆδικα. Cf. Reinhard. l. l. p. 338. not. 26.] — 5) Τὰ γὰρ ὑπὸ τῶν προφητῶν πάλας ποτε προλεχθέντα. Scribendum πάλας ποτε ex codice Fuk. Eodem errore τόσα scribitur pro τόσα supra in fine capite 7. Porro quod ait Constantinus, Pythagoram cum in Aegyptum venisset, et quae a prophetis olim praedicta fuerant accepisset, ea deinde tanquam sibi a deo revelata per Italiam divulgasse, parum probabile mihi videtur. Pythagoram quidem in Aegyptum venisse, et ibi arcanos ritus ac caeremonias sacrorum a sacerdotibus accepisse, testatur Porphyrius in eius vita, et alii complures. Sed et ex libris Mosis Pythagoram multa accepisse tradit Aristobulus, et cum eo Clemens atque Eusebius. Verum prophetias Iudaeorum illum in Aegypto didicisse, ac deinde Italis promulgasse, nullus veterum dixit, quod quidem sciam. Ac fortasse hic locus non de Iudaeorum, sed de Aegyptiorum prophetis intelligendus est. Fuerunt enim apud Aegyptios prophetae, ut notavi ad lib. V. historiae ecclesiasticae. Quae res fortasse Constantinum in errorem induxit. Qui cum legisset Pythagoram ab Aegyptiorum prophetis, id est, sacerdotibus, multa arcana didicisse, id de Hebraeorum prophetis intellexit. [Cf. infra c. XVII. Ex Mosis fontibus suos hortulos irrigasse Graecorum philosophos, constans est omnium fere patrum opinio, quibus praeiverat ipse Iosephus contra Apion. II, 39. οἱ νόμοι (Μωυσέως) καὶ τοῖς ἄλλοις ἄνωσιν ἀνθρώποις, αἱ καὶ μᾶλλον αὐτῶν ἤλλον ἐκπεποιήκασιν. — τὸ γὰρ θαυμασιώτατον, ὅτι χωρὶς τοῦ τῆς ἡδονῆς ἐπαγώγου οὐ δελεαστὸς αὐτὸς καθ' αὐτὸν ἴσχυσεν ὁ νόμος, καὶ ὡσπερ ὁ θεὸς διὰ παρτοῦς τοῦ κόσμου πεφοιτήκειν, ὅσπερ ὁ νόμος διὰ πάντων ἀνθρώπων βεβάδκειν et Philo de quo vid. Grossmann. quaest. Philonaeae part. I. p. 52. nott. 220, 224. (Lips. 1829.) Tertullian. apolog. c. XLVII. „Quis poetarum, quis sophistarum, qui non omnino de prophetarum fonte potaverit? Inde igitur philosophi sitim ingenii sui rigaverunt ut quae de nostris habent, ea nos comparemas illis.“ Euseb. h. E. I, 2. T. I. p.

εἰς ἑκά μὲ αὐτῶ ὑπὸ θεοῦ ἀναπέτασθαι, τῶ Ἰταλιάνῳ
 προηγούμενῳ· αὐτὸς τε ὁ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἡμῖν αὐτοὺς
 Πλάτων, καὶ τὰς διανοίας τῶν ἀνθρώπων πρῶτος ἀπὸ τῶν
 αἰσθήσεων ἐπὶ τὰ νοητὰ καὶ αἰὲ ἀσάυτους ἔχουσα ἔθελος ἀνα-
 κύναι, ἀναβλέψαι τ' ἐπὶ τὰ μετάρσια διδάξαι⁶), πρῶτος μὲν
 θεῖον ὑφηγήσατο τὸν ὑπὲρ τὴν οὐσίαν, καλῶς ποιῶν ὑπέσχετο
 δὲ τοῦτο καὶ δευτέρον, καὶ δύο οὐσίας τῷ ἀριθμῷ διέλλε, μῦθῳ
 οὐσης τῆς ἀμφοτέρων τελειότητος, τῆς τε οὐσίας τοῦ δευτέρου
 θεοῦ τὴν ὑπαρξίν· ἐχούσης ἐκ τοῦ πρώτου· αὐτὸς γὰρ ἴσται
 ὁ δημιουργὸς καὶ διοικητὴς τῶν ὅλων, δηλονότι ὑπεραναβαβη-
 κῶς· ὁ δὲ μετ' ἐκείνου, κατὰ ἐκείνου προστάξεσιν ὑπουργήσας,
 τὴν αἰτίαν τῆς τῶν πάντων συστάσεως εἰς ἐκεῖνον ἀναπέμπει.
 Εἰς ἃν οὖν εἶη κατὰ τὸν ἀκριβῆ λόγον, ὁ τὴν πάντων ἐπιμέ-
 λειαν ποιούμενος, προνοούμενός τε αὐτῶν θεὸς λόγος, ὁ κατα-
 νοσμήσας⁷) τὰ πάντα· ὁ δὲ λόγος αὐτὸς θεὸς ὢν, αὐτὸς
 τυγχάνει καὶ θεοῦ πατρὸς· ποῖον γὰρ ἂν τις ὄνομα αὐτῷ περὶ-
 θεῖς παρὰ τὴν προσηγορίαν τοῦ παιδὸς, οὐκ ἂν τὰ μέγιστα
 ἔξαμαρτάνοι⁸); Ὁ γάρτοι τῶν πάντων πατὴρ, καὶ τοῦ ἁλίου
 λόγου δικαίως ἂν πατὴρ νομίζοιτο. Μέχρι μὲν οὖν τούτου,
 Πλάτων σώφρων ἦν· ἐν δὲ τοῖς ἐξῆς, εὐρίσκειται θαυμαστὰν
 τῆς ἀληθείας, πληθὺς τε θεῶν εἰσαγών, καὶ ἐκάστοις ἐπιτι-
 θεῖς μορφάς· ὅπερ καὶ παραλίον ἐγένετο τῆς μελλόνος πλάνης
 παρὰ τοῖς ἀλογίστοις τῶν ἀνθρώπων, πρὸς μὲν τὴν πρόνοιαν
 τοῦ ὑψίστου θεοῦ μὴ ἀφορῶντων, τὰς δ' εἰκόνας αὐτῶν ἀν-
 θρωπίοις τε καὶ ἑτέροις ζώων τύποις μεταμορφουμένοις σεβόν-
 των⁹). Συμβέβηκε δὲ μεγίστην τινα μάγαν τ' ἐκείνου ἀξίαν

25. not. 44. Sed Lactant. instit. IV, 2. „soleo, inquit, mirari quod, cum
 Pythagoras, et postea Plato, amore indagandae veritatis accenset,
 ad Aegyptios, et Magos, et Persas usque penetrassent, ut earum
 gentium ritus et sacra cognoscerent — ad Indasos tantum non
 accesserint, penes quos tunc solo erat, et quo facilius ire potuis-
 sent.“ Add. Clerici epist. crit. VII. art. crit. T. III. p. 216 sqq. et Pen-
 nemann Geschichte der Philosophie T. I. p. 88 sqq.) — 6) Καὶ διδάξαι.
 Particula conjunctiva deest in Fuk. ac Savillii libro, et in schedis Regiis.
 Scribo itaque ἀναβλέψαι τ' ἐπὶ τὰ μετάρσια διδάξαι cum Savillio. [Ita
 quoque Ion. Zimm. quos secutus sum. Val. ἀναβλέψας τ' — καὶ δ.] —
 7) [Κατανοσμήσας Val. ὁ κατανοσμήσας Cast. Zimm.] — 8) [Ποῖον γὰρ
 — ἔξαμαρτάνοι. Apparet, Constantinum his verbis minime illud negavisse,
 Iesum recte dici λόγον, quippe quo nomine ipse istam saepius appellaverit,
 sed hoc tantum affirmare, pro παιδὸς nomine ei minime κτισματος vel
 similem appellationem imponi posse. (cf. infra c. XI. et sis nos in libello de
 Alogis Theodotianis atque Artemonitis p. 79 sq. not. 22. Lips. 1829.) —
 9) [Πρὸς μὲν τὴν πρόνοιαν — σεβόντων. Cf. interpp. ad Rom. I, 23 sqq.
 et de voce μεταμορφοδοθῆαι Weisten. ad Rom. XII, 2. 2 Corinth. IV, 18.

φύσιν¹⁰⁾ τε καὶ παιδείαν, τοιοῦσδέ τισι μειγμένην πταίσμασιν, ἀκαθάρτως τε καὶ μὴ ἐλικρινῶς ἔχειν. Δοκεῖ μοι δ' ὁ αὐτὸς ἐπιλαμβανόμενος ἑαυτοῦ διορθοῦν τὸν λόγον, τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ σαφῶς δηλᾶν λογικὴν ψυχὴν ὑπάρχειν· διιστῶν δὲ τὰ πάντα¹¹⁾ εἰς δύο εἴδη νοητῶν τε καὶ αἰσθητῶν¹²⁾, τὸ συγκείμενον ἐκ σώματος ἀρρογῆς, καὶ τὸ μὲν νῦν καταληπτὸν, τὸ δὲ δόξῃ μετ' αἰσθήσεως δοξαστὸν· ὥστε τὸ μὲν τοῦ ἀγίου πνεύματος μετέχον, ἅτε δὴ ἀσύγχυτον καὶ ἄϋλον, αἰώνιον τε εἶναι, καὶ τὴν αἰδίου ζωὴν μελοχένας, τὸ δὲ αἰσθητὸν, πάντα διαλυόμενον καθ' ὅν καὶ συνέστη λόγον, ἄμοιρον εἶναι τῆς αἰδίου ζωῆς. Θαυμαστῶς δὲ καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς διδάσκει, τοὺς μὲν εὐβίωσαντας, ψυχὰς δηλαδὴ τῶν ὁσίων τε καὶ ἀγαθῶν ἀνδρῶν, μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ἀναχώρησιν ἐν τοῖς καλλίστοις τοῦ οὐρανοῦ καθιερῶσθαι· τοῦτο δὲ οὐ μόνον θαυμαστὸν ἀλλὰ καὶ βιωφελές¹³⁾· τίς γὰρ οὐκ ἂν πεισθεῖς αὐτῷ, καὶ τὴν εὐτυχίαν ταύτην προσδοκήσας, τὸν ἄριστον βίον, δικαιοσύνην καὶ σωφροσύνην ἀσπῆσαι; τὴν δὲ κακίαν ἀποστραφήσεται; Ἀκολούθως δὲ τούτοις ἐπήνεγκε, τὰς τῶν πονηρῶν ψυχὰς, Ἀχρεεστῆς τε καὶ Πενριφλεγέθοντος ῥεύματι, ναυαγίων τρόπον¹⁴⁾ φερόμενας πλανᾶσθαι.

Statim ante μεταμορφουμένης Ion. Zimm. et Val. in interpretatione.] — 10) Μεγίστου τ' ἰσχυροῦ ἕξιν φύσιν. Platonem ipsam intelligit, cuius maximum ingenium veteres omnes, etiam Christiani admirati sunt. — 11) Διιστῶν δὲ πάντα. Christophoronus legisse videtur διιστῶν τε. Porro locus Platonis quem Constantinus designat, legitur in Timaeo pag. 28 [Paulo ante τὸν λόγον dedi cum Ion. Cast. Zimm. pro λόγον Val.] — 12) Νοητὸν τε καὶ αἰσθητὸν Ion. Paulo post ζωὴν ἐλικρινᾶς Cast. et πᾶσι διαλυόμενον Ion. Cast.] — 13) Ἀλλὰ καὶ βιωφελῶς. Ante haec verba post vocem καθιερῶσθαι, in editioque Genevensi haec leguntur: τοῦτο δὲ οὐ μόνον θαυμαστὸν: quae a Christophorono, Scaligero, Bongarsio, Grutero suppleta sunt, ut ad oram editionis illius annotatur. Eandem quoque emendationem reperi in libro Moraei, Turnebi et Savillii et in codice Fuk. qui etiam βιωφελῆς habent. [Delendas propterea censui uacuos quibus inclusit verba τοῦτο — θαυμαστὸν Val. Sed fateor, mihi ortam esse suspicionem, omissis illis retinendum potius esse solum ἀλλὰ καὶ βιωφελῆς, ita autem ut haec verba sint transposita et paulo superius post ἐν τοῖς ἐξῆς collocanda, quo facto locus habet optime. Lego igitur: Θαυμαστῶς δὲ καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς ἀλλὰ καὶ βιωφελῶς διδάσκει — καθιερῶσθαι· τίς γὰρ οὐκ ἂν κ. τ. λ.] — 14) Ναυαγίων τρόπον. Navis fractae reliquias interpretatus sum, id est, armamenta. Haec enim nave fracta hac illa iactantur in mari. At Christophoronus merces vertit, quod huius loco non videtur convenire. Merces enim nave fracta ut plurimum submerguntur. [Add. Lobeck. ad Phrynich. p. 519.]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

Περὶ τῶν μὴ μόνον τὰ γραφικῶν*) δόγματα, ἀλλὰ καὶ τὰ φιλόσοφον δια-
πτυόντων, καὶ περὶ τοῦ θεῖν ἢ πάντα πιστεύειν τοῖς ποιηταῖς, ἢ
πάντα ἄπιστεῖν.

Εἰσὶ μέντοι γέ τινες ἐπὶ τοσαύτου τῆν δαίνοισιν βεβλαμ-
μένοι, ὡσθ' ὅταν τούτοις αὐτοῖς ἐντυγχάνωσι, μήτ' ἐπιστρέ-
φουθαι μήτε δεδοικέναι, καταφρονεῖν δὲ καὶ ἐγγελῶν, ὡς πε-
πλασμένων τινῶν μύθων ἀκούοντες· καὶ τὸ μὲν ποικίλον τῆς
εὐγλωττίας ἐγκωμιάζουσι, τὸ δὲ στερόδον τοῦ δόγματος ἀπο-
στρέφονται· μύθοις τε πιστεύουσι¹⁾ ποιητικοῖς, καὶ πᾶσαν
μὲν Ἑλλάδα, πᾶσαν δὲ βάρβαρον, εἰλοῖς τε καὶ ψευδέσι φή-
μαις²⁾ διαφροῶσιν. Οἱ γὰρ τοὶ ποιηταὶ παῖδας θεῶν ἀνθρώ-
πους μετὰ τὴν τελευταίην φασὶ κρῖνειν τὰς ψυχὰς, κρῖσεις τε
καὶ δικαιοτήρια ὑμνοῦντες, καὶ τῶν κατοικομένων ἐπόπτας
ἐφιστάντες· οἱ δ' αὐτοὶ ποιηταὶ μάχας θαμύων, καὶ πολεμι-
κούς τινας ἐξαγγέλλουσι νόμους, εἰμαρμένας τε αὐτῶν διαφημί-
ζουσι· καὶ τοὺς μὲν τινας φύσει πικρούς, τοὺς δὲ τῆς τῶν
ἀνθρώπων ἐπιμελείας ἀλλοτρίους, τοὺς δὲ τινας δυσχερεῖς ἀπο-
φαίνονται. Εἰσάγουσι δὲ καὶ ὀδυρομένους τὰς τῶν οἰκείων
παίδων σφαγὰς, ὡς μὴ δυνατόν αὐτοῖς, μὴ ὄτι³⁾ γ' ἀλλοτρίοις,
ἀλλὰ μηδὲ τοῖς φιλιᾶτοις ἐπαρκῶν· ἀνθρωποπαθεῖς τ' αὐτοὺς
εἰσάγουσι, πολέμους καὶ τρώσεις, χαράς τε καὶ ὀδυροὺς ἄδον-
τες· καὶ εἰσὶν ἀξιόπιστοι⁴⁾, λέγοντες. Εἰ γὰρ ἐπιπνοία θεῖα

Cap. X. *) Περὶ τῶν μὴ μὲν τὰ γραφικῶν. Scribendum est μὴ μόνον,
ut vir doctus ad oram libri Moraei legendum esse coniecerat. Atque ita
legit Christophorsonus. Nec aliter scribitur in codice Fuk. — 1) Μύθοις
τε πιστεύουσι. Lego μύθοις δὲ. — 2) Ψευδέσι φήμαις. Male Christo-
phorsonus vertit *praecooniis celebrant*, cum φῆμαι hoc loco nihil aliud
sit quam fabulae, quibus poetae totum orbem repleverunt. Sic paulo post
de iisdem poetis dicit: *εἰμαρμένας τε αὐτῶν διαφημιζουσι*, et in capite 11.
initio, ubi adversus blasphemiam seu impietatem invehitur. — 3) [Ὁὐ
ὄτι Val. μὴ ὄτι dedi cum Ion. Cast. Vid. Hermann, ad Viger. p. 790, 253.
p. 804, 267. Passow. Lexic. s. v. ὄτι. Cf. Chrysost. de sacerdot. 1, 5, 58.
edit. Lips. ὡς ἔως ἂν τοῦτο ἀπῆ, μὴ ὄτι μίμψαι καὶ αἰτίας ἐπάγειν, ἀλλὰ
καὶ ἀποδέχεσθαι τὸν ἀπαρκῶτα δίκαιον ἂν εἴη κ. τ. λ.] — 4) [Εἰσὶν
ἀξιόπιστοι Val. vertit non satis accurate: „*videntur fide digni*.“ Verten-
dum potius erat: „*fide digni videri debent*.“ Constantinus enim, ut
recte significat ipse titulus capituli, hoc primum docere studet, eos qui
poetis, quippe spiritu divino afflatis, in pluribus non plane absurdis fidem
habeant, iisdem fidem habere necesse esse in reliquis quoque quae poe-
tae referant quamvis ineptissima et absurdissima illa et sint et esse vi-
deantur, neque vero illos habere causam iustam, cur poetarum verba loqui

μετέρχονται τὴν ποιητικὴν, πιστεύουσιν αὐτοῖς καὶ πείθεσθαι προσήκει, περὶ ὧν λέγουσιν ἐνθουσιάζοντες· λέγουσι δὲ παθήματα θεῶν τε καὶ δαιμόνων· τὰ ἄρα παθήματα τούτων, παντοίας ἀληθείας ἐφήπται 5). Ἄλλ' ἔρει τις, ἐξίναί ποηταῖς ψεύδεσθαι· θίλλειν γὰρ τὰς τῶν ἀκούοντων ψυχὰς, ἴδιον εἶναι ποιητικῆς, τὸ δ' ἀληθὲς εἶναι, ἥνικα ἂν τὰ λεγόμενα μὴ ἄλλως ἔχῃ, ἀλλ' ὡς λέγεται. Ἔστω τοῦτο ἴδιον ποιήσεως, τὸ τὴν ἀλήθειαν ἐσθ' ὅτε ἀφαρπάξεν· ἀλλ' οἱ τὰ ψευδῆ λέγοντες, οὐ μάρτην ψεύδοντα· ἡ γὰρ κέρδους καὶ ἀφελείας χάριν τοῦτο ποιούσιν, ἢ κακὴν τινα πράξιν ὡς εἶκε, συνειδότες ἑαυτοῖς, διὰ τὸν ἐλαστηριώτα ἐκ τῶν νόμων κίνδυνον ἐπικαλύπτονται.

non potuisse existiment. Quam quidem esse Constantini sententiam, etiamsi non satis dilucide et clare illam proposuerit, tamen ex orationis inde a verbis μύθοις τε πιστεύουσι ποιητικοῖς tenore satis apparet. Cf. sequentia: *Κὼ γὰρ ἐπιπλοῶ θεία μετέρχονται τὴν ποιητικὴν, πιστεύουσιν αὐτοῖς καὶ πείθεσθαι προσήκει* x. τ. λ. Mox autem imperator respondet iis qui poetas potuisse quidem vera semper loqui concedant, sed non voluisse, id est, mentitos esse affirmant, et ita respondet ut quamvis interdum mentitos esse poetas non negare velit, tamen hoc semper et saepe factum esse cur sit improbable, ostendat. Similima habet Lactant. instit. divinn. I, 11, 17 sqq.: „*At enim poetae ista finxerunt. Errat quisquis hoc putat: illi enim de hominibus loquebantur, sed ut eos ornarent, quorum memoriam laudibus celebrabant, deos esse dicebant. Itaque illa potius ficta sunt, quae tanquam de diis, non illa, quae tanquam de hominibus locuti sunt. — — Non ergo ipsa gesta finxerunt poetae: quod si facerent, essent vanissimi: sed rebus gestis addiderunt quendam colorem. Non enim obtractantes illa dicebant, sed ornare cupientes. Hinc homines decipiuntur: maxime quod, dum haec omnia ficta esse arbitrantur a poetis, colunt quod ignorant. Nesciunt enim, qui sit poeticae licentiae modus, quousque progredi fingendo liceat: cum officium poetarum in eo sit, ut ea, quae vera gesta sunt, in aliquas species obliquis figurationibus cum decore aliquo conversa traducat. Totum autem, quod referas, fingere; id est ineptum esse, et mendacem potius quam poetam. Sed finxerint ista, quae fabulosa creduntur; num etiam illa, quae de diis feminis, deorumque connubiis dicta sunt? — — Mentitos aiunt esse poetas, et his tamen credant; imo vero non esse mentitos re ipsa probant. It enim deorum simulacra confingunt, ut ex ipsa diversitate sexus appareat vera esse quae dicunt poetae. — — Non igitur a poetis totum fictum est, aliquid fortasse traductum, et obliqua figuratione obscuratum, quo veritas involuta tegetur: sicut illud de sortitione regnum. — — Vera sunt ergo, quae loquuntur poetae, sed obtenta aliquo specieque velata. — — Multa in hunc modum poetae transferunt, non ut in deos mentiantur, quos colunt, sed ut figuris versicoloribus venustatem ac leporem carminibus suis addant. Qui autem non intelligunt, quomodo, aut quare quidque figuretur, poetas velut mendaces et sacrilegos insequuntur“ etc. Neque improbabili esse videtur coniectura, Lactantio debere Constantinum ut alia ita sum de poetis quam h. l. legimus, sententiam. Cf. V. C. II, 48 not. 3. II, 55. not. 1. et supra c. III. not. 8. c. IV. not. 5. c. XI. not. 23. all.] — 5) *Παντοίας ἀληθείας ἐφήπται*. Scribendum puto *παντοίας*, quod in versione*

Ἦν γὰρ δυνατόν⁶⁾, ὄλαι, μὴδὲν παρὰ τὴν ἀλήθειαν περὶ τῆς κρείττονος φύσεως ἱστοροῦντας, μὴ ψευδεσθαι μὴδὲ δυσσεβεῖν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Α'.

Περὶ τῆς κατὰ σάρκα τοῦ κυρίου παρουσίας, τίς καὶ ἐπὶ τίσι
γεγένηται.

Οὐκοῦν¹⁾ εἴ τις ἐστὶν ἀνάξιος χρηστοῦ βίου, σύννοιδέ τε ἑαυτῷ²⁾ πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως τὸν βίον βεβιωκότε, εἰ μὲν τὰ θεία καὶ πρὸς τὸ θεῖον ἀπίδη, τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα καθαρθεῖς³⁾, καὶ ἀλλότριος γενόμενος τῆς πάλαι κακίτης διαίτης⁴⁾ ἀλλ' ὅμως ἀγαπητὸν, εἰ κἂν ἐν τῇ τῆς ἀκμῆς ἡλικίᾳ τὴν σοφίαν εὐτυχῶσιν⁵⁾ ἡμῖν δὲ παιδεία μὲν ἢ ἐξ ἀνθρώπων οὐδεμία πώποτε συνήρατα, θεοῦ δὲ ἐστὶν ἅπαντα τὰ σωτήρια, ὅσα ἐν ἡθεσι καὶ τρόποις εὐδοκιμεῖ παρὰ τοῖς τοῦν ἔχουσιν. Ἐγὼ δὲ καὶ ὅλον προβέβλημαι δηλητηρίων ἀντικρυς⁶⁾ ὅπως τεκταινέται ὁ πονηρὸς, οὐ μετρίαν ἀσπίδα, τὴν γινώσκων τῶν ἀρεσκόντων τῷ θεῷ· ἐξ ἧς τὰ⁶⁾ πρὸς τὸν προκειμένον λόγον

mea secutus sum. — 6) Ἦν γὰρ δυνατόν. Mallem legere ἦν δὲ ἄρα δυνατόν. [Paulo ante pro κακὴν τινα Ion. κατὰ τ.]

Cap. XI. 1) [Καὶ μὴν Ion. et mox pro μετὰ θεία, μετατεθήα. De quo recte Zimmerm. ad h. l. „At tum, inquit, deicienda videtur vox ἑαυτῷ.“] — 2) Σύννοιδέ τε τῷ. Scribendum est σύννοιδέ τε ἑαυτῷ quod miror viris doctis in mentem non venisse [Ita scripsi cum Zimm. Cf. cap. X extr. κακὴν τινα πράξιν — συνειδότες ἑαυτοῖς.] Porro ab initio huius periodi, id est, ab his verbis οὐκ ὄν εἰ τις ἑστὶν ἀνάξιος, incipit caput 11. tum in schedis, tum in codice Fuk. Et in codice quidem Fuk. in quo tituli singulis capitibus praerouuntur, haec est huius capituli inscriptio: περὶ τῆς κατὰ σάρκα τοῦ κυρίου παρουσίας, τίς καὶ ἐπὶ τίσι γεγένηται· καὶ περὶ τῶν μὴ γινόντων τὸ μυστήριον etc. In schedis autem Regiis et in editione Rob. Stephani quam secutus est Christophorus, hoc caput in duo divisum est, et περὶ τῶν μὴ γινόντων novi capituli titulus est. — 3) [Ἀπιδέτω, καὶ τὰ τῆς ψυχῆς ὄμματα καθαρθεῖς Ion.] — 4) Τὴν σοφίαν εὐτυχῶσιν. Scribendum procul dubio εὐτυχῆσαι, vel εὐτυχήσωσιν, quod miror nec a Christophoro, nec a Scaligero aliusque animaduersum fuisse, qui emendarunt τῆς σοφίας εὐτυχήσωσιν. Atqui Graece non dicitur εὐτυχεῖν τῆς σοφίας, sed εὐτυχεῖν τὴν σοφίαν. In codice tamen Fuk. scribitur τῆς σοφίας εὐτυχήσωσι. — 5) Δηλητηρίων ἀντικρυς. Scribendum omnino est δηλητηρίων ἀντικρυς, id est, contra venenata spicula. Ubi ἀντικρυς praepositum est, quod non videntur Scaliger, Bongarsius, Gruterus, alique. Sic infra cap. 15. loquitur Constantinus: πῶστιν τε καὶ δικαιοσύνην αὐτοὺς ἐκιδέξαι, ἀντικρυ τοῦ ἐκ τῆς ἀντικειμένης φύσεως φθόνου. Codex tamen Fuk. ac Turnebi habent ὡς κατὰ δηλητηρίων ἀντικρυς. — 6) Ἐξιστῆ πρὸς τὸν προκειμένον. Quis non miretur, Scaligerum, Bongarsium, et caeteros, ex quorum libris emendationem non vidisse, quae tamen obvia et in proclivi est? Diducti enim vocibus quae in usum coaluerant, scribendum est ἐξ ἧς τὰ πρὸς τὸν

χρήσιμα ἐκλεξάμενος, ὑμνήσω τὸν πατέρα πάντων. Ἀγίας τε συναϊρόμενος⁷⁾ τῇ τῆς καθοσιώσεως σπουδῇ, πάριθι Χριστῆ πατέρα πάντων, καὶ τὸν περὶ τῆς ἀρετῆς κατακόσμει λόγον, τὸν τρόπον τῆς σεμνολογίας ὑψηγούμενος. Καὶ μηδεὶς προσθεῖκατο, κομπεῖς τινὶ κεκαλλωπισμένων ὀνομάτων τε καὶ ῥημάτων ἀκούσθαι· οἶδα γάρ⁸⁾ ἀκριβῶς τὴν ἐκλυτον καὶ πρὸς

etc. Subaudiatur autem γνώσεως, quod vocabulum paulo ante praecessit. At Christophorus hunc locum ita interpretatur: *Haec igitur κομπεῖς ad eum sermonem qui a me institutus est, delegi.* Ex quo apparet, aut illum secutum esse emendationem quae in libris Scaligeri, Bongarsii et Gruteri legitur, quam etiam reperi in libro Moraei: aut certe Scaligerum et caeteros interpretationem Christophoroni secutos, ita emendasse; quod quidem verius puto. Veram emendatio ista ferri non potest. Primum enim nimis discedit a vestigiis vulgatae lectionis, si pro *ἐπιστῆ* scribas *τὸ τοῖνον*. Codex tamen Fuk. et Sav. scriptum habet *τὰ τοῖνον* etc. [Scripti cum Zimm. *ἐξ ἧς τὰ pro ἐπιστῆ* Val.] — 7) *Ἀγίου τε συναϊρόμενος.* In libro Moraei vir doctus ad marginem emendavit αὐτός. Ego totum locum uno ducta ita legendum puto: *αὐτός δὲ συναϊρόμενος τῇ τῆς καθοσιώσεως σπουδῇ πάριθι Χριστῆ* etc. Quam emendationem confirmat Regius codex, in quo punctum praenotatum ante vocem αὐτοῦ. Ab iis igitur verbis inchoandum est caput 12. licet in codice Regio et in editione Stephani novum caput inchoetur a voce *πάριθι*. Coniecturam nostram plane confirmat codex Fuk. in quo legitur *αὐτός τε συναϊρόμενος τῇ τῆς καθοσιώσεως σπουδῇ, πάριθι* etc. In schedis autem Regii scriptum inveni αὐτοῦ τε συναϊρόμενον, ut legit Christophorus. [Val. αὐτοῦ τε Zimm. αὐτός δέ.] In iisdem schedis novum caput inchoatur ab iis verbis quae proxime sequuntur: *φασι δὲ τισες* etc. Sed nihil necesse est hic novum caput instituire, cum paulo ante inchoatum fuerit οὐκ οὐν εἴ τις ἐστιν ἀνάξιος, tum in achedis, tum in codice Fuketii. — 8) [*Οἶδα γάρ* — *ἐπιμελῶντας.*] Quamvis verissima sit haec Constantini sententia, tamen ipsius utpote vanae laudis et honoris appetentissimi (vid. V. C. IV, 29. not. 4.) vita cum ea nullo modo consentit, neque aliud in pectore clausum, aliud in lingua habentem Constantinum simulasse tantum hanc vanitatis atque ambitionis fugam, temere suspicabimur (cf. V. C. III, 21. not. 4. 10. Excurs. I. IV. exl.), nisi forte sobriores eiusmodi sententias Constantini orationi illigatas esse censes ab illius interprete, qui demissam quandam animi modestiam ubivis praese ferre imperatorem voluerit. Cf. Excurs. II. extr. Contra patres ecclesiastici haud raro ineptum acclamandi et applaudendi morem qui in antiqua ecclesia invaluerat, candidae et libere castigant. Vid. Chrysost. homill. T. I. p. 730. ed. *Montefalc.* *Σιγάτε ταῦτα ἀκούοντες; πολλὴν ὑμῶν ἔχω χάριν τῆς σιγῆς ταύτης μᾶλλον, ἢ τῶν κρότων. Οἱ μὲν γὰρ κρῶται καὶ οἱ ἔπαινοι λαμπρότερον ἐμὲ ποιοῦσιν, ἢ σιγῆ δὲ αὐτῆ ἀσφρονηστερέως ὑμᾶς ἰργάζεται.* Et verè aurea verba hoc in genere profert Christianorum Demosthenes T. II. p. 25. A. *οὐκ ἐστὶ θείατρον ἢ ἐκκλησία, ἕνα πρὸς τέρψιν ἀκούωμεν· ἀφιληθέντας ἐπιτεῦθεν ἀπίναι χρεῖ, κερδαίνοντας τε πλέον καὶ μέγα, οὕτως ἀναχωρεῖν δεῖ.* — *τί μοι τῶν κρότων ὄφελος τούτων; τί δὲ τῶν ἐπαινῶν καὶ τῶν θορύβων; ἔπαινος ἔμὸς τὸ διὰ τῶν ἔργων ὑμᾶς ἐπιδειξάι τὰ λεγόμενα πάντα· τότε ἐγὼ ζηλωτὸς καὶ μακάριος, οὐκ ὅταν ἀποδέχησθε, ἀλλ' ὅταν ποιῆται μετὰ προθυμίας ἀπάσης, ἅπερ ἂν ἀκούσηται παρ' ἡμῶν.* Hieronymus de vita clericorum ad Nepotianum: „Ne quaeras pueriles declamationes, sententiarum flosculos, verborum leucocinia, et per fines capitulorum singulorum acuta quaedam breviterque conclusa, quae *plausus et clamores* excitent audientium.“ Et paulo post: „*Docente te, non clamor populi, sed gemitus suscitetur. La-*

ἡθονὴ ἀπειρησμένην δημηγορίαν τοῖς εὖ φρονούσιν ἀπαρεσκεῖν ὅταν οἱ λέγοντες, κρότου μᾶλλον, ἢ σώφρονος διαλέξεως ἐπιμελῶνται. Οὗσι δὴ τινές ἀνόητος καὶ δυσσεβὴς ἄνθρωπος δικαιωθῆναι τὸν Χριστὸν ἡμῶν⁹⁾, καὶ τὸν παραίτιον τοῦ βίβου τοῖς ζωῖν, αὐτὸν τοῦ ζῆν ἰστερησθαι. Τοὺς δ' ἀσεβεῖν ἀπαξ τολμήσαντας¹⁰⁾, καὶ μῆτε δεδιέναι, μῆτ' ἐγκαλύπτεσθαι τὴν ἑαυτῶν ποτηρίαν κατανοοῦντας, οὐδὲν θαυμαστὸν τοῦτο λέγειν, ἐκεῖνα δὲ πᾶσαν ὑπερβέβηκεν εὐήθειαν, τὸ θεκεῖν πεπετυγῶς ἑαυτούς, ὑπ' ἀνθρώπου θεὸν ἀφθαρτον βεβιάσθαι, καὶ οὐκ ὑπὸ μόνης τῆς φιλανθρωπίας, καὶ ἰννοεῖν, ὅτι τὸ μεγαλόφρον¹¹⁾ οὐθ' ὑπὸ ὕβρεως διατρέπεται, οὐθ' ὑπὸ προσηλακισμοῦ, τῆς φυσικῆς στερόφουτος ἐξίστασαι, ἀλλ' αἰεὶ γίγνεται, τῶν ἐπεμβαίνοντων τὴν ἀγριότητα, λογισμοῦ¹²⁾ τε καὶ μεγαλοφυίας φρονήματι θραῦον καὶ διαθαύματον. Προήρητο μὲν ἡ

crimas auditorum laudes tuas sint. — Nolo te declamatorem esse et rabadam, garrulumque sine ratione, sed mysteriorum peritum, et sacramentorum dei peritissimum. Verba solvers et celeritate dicendi apud imperitum vulgus admirationem sui facere, indoctorum hominum est. Attrita frons (cf. V. C. IV, 29. συνιστραμμένη προσώπῃ, κατεταλμένη τε φωνῇ) interpretatur saepe quod nescit, et cum aliis persuaserit, sibi quoque usurpat scientiam. Praeceptor quondam meus Gregorius Nazianzenus, rogatus a me ut exponeret, quid sibi vellent in Luca Sabbathum devterophraton, eleganter lusit, docobo te, inquit, super hac re in ecclesia: in qua mihi omni populo acclamante, cogeris invitue scire quod nescis. Aut certe si solus tacueris, solus stultitiae condemnaberis. Nihil tam facile quam vilem plebeculam et indoctam concionem linguae volubilitate decipere, cum quidquid non intelligit, plus miratur.“ Cf. Plin. epist. II, 14. Quinctil. instit. II, 2, 9. Gesner. ad Lucian. T. III. p. 22 sq. ed. Reitz. Stäudlin Geschichte der Sittenlehre Jesu T. II. p. 616 sq. Augusti ad Euseb. Emesen. opuscul. p. 102 sqq. et nos ad Euseb. H. E. VII, 30. T. II. p. 398.] — 9) [Χριστὸν κανὼν Ion. Cast. et mox iidem τοῦ βίβου τῆς ζωῖς ἐστὸν τοῦτον τοῦ ζῆν. Vocem δικαιωθῆναι vertit Val.: „merito supplicio damnatum fuisse.“] — 10) Τοὺς ἀσεβεῖν ἀπαξ τολμήσαντας, καὶ μῆτε δεδιέναι, μῆτ' ἐγκαλύπτεσθαι τὴν ἑαυτῶν ποτηρίαν κατανοοῦντας, οὐδὲν θαυμαστὸν τοῦτο λέγειν, ut scribitur in optimo codice Fuk. cui subscribitur Sav. et Christophorsoni exemplaria. [Τοῦτο λέγασθαι Ion. Paulo post βιάσασθαι idem pro βεβιάσθαι.] — 11) Καὶ ἀνεξίκακον τοῦ θεοῦ. Posteriora duo vocabula addita sunt ex libro Gruteri, quae etiam in Moraei libro ad marginem adscripta leguntur. [Eadem habent Ion. Cast. Zimm.] Sed cum nec in codice Regio et Fuk. nec in editione Stephani legantur, nihil est, quod nos cogat ea hic addere. Ac fortasse scribendum est τὸ ἀνεξίκακον τῆς φιλανθρωπίας, retracta huc voce quae in superiore linea legitur. Porro haec Constantini disputatio instituta mihi videtur adversus Porphyrium, seu quosdam alios Graecorum philosophos, qui id Christianis obiciebant, quod dicerent Christum ab hominibus crucifixum et necatum esse. Sic enim argumentabantur adversus Christianos. Si Christus deus est, quomodo illi vis afferri potuit ab hominibus, cum constet homines adversus deum nihil posse? [Cf. Origen. contra Cels. II, 51. VII, 36.] — 12) [Λο

τοῦ θεοῦ φιλανθρωπία, ὑδίκησαν μὲν ἐξαλείψαι, νοσηρότητα δὲ καὶ δίκην ἐπέσταν· διὸ καὶ τοὺς πορωτάτους τῶν ἀνδρῶν¹³⁾ συναθροίσας, καλλίστην καὶ βιωφελεστάτην διδασκαλίαν συνεστήσατο, ζηλωσάσαι¹⁴⁾ τοὺς ἀγαθοὺς τε καὶ εὐδαιμόνας τὴν ἑαυτοῦ περὶ τὰ κόσμια πρόνοιαν· οὐ μείζον ἀγαθὸν τί ἂν τις εἴποι, θεοῦ δικαιοσύνην βραβεύοντος, καὶ ἕξομοιοῦντος ἑαυτῶ τοὺς ἀξίους τῆς αὐτοῦ παιδείσεως, ὅπως διαδοθείη εἰς πάντας τῆς ἀγαθότητος, τὸ εὐτυχεῖν τοῖς ἀνθρώποις εἰς ἅπαντα τὸν αἰῶνα περιγένηται; Ἄυτη ἐστὶν ἡ σερνή νίκη, τὸ δ' ἀληθὲς κράτος, τὸ μέγιστον ἔργον ἡρώδου, ὃ τῶν συμπάντων θήμων σωφρονισμός· καὶ τούτων μὲν σοὶ τὰ νικητήρια δίδομεν εὐχρημοῦντες, ὡς σῶτερ τῶν ὄλων¹⁵⁾· σὺ δ', ὡς πονηρὰ¹⁶⁾ καὶ ἐποκείδιστε βλασφημία, ψεύδεσιν ἐπαιρομένη, φήμεις τε καὶ διαβοήσεσιν, ἔξαπατᾶς μὲν νέους, πείθεις δὲ μετρώμια, καὶ τῶν ἀνδρῶν τοὺς μερικωῖδῃ τινὰ τρόπον ἔχοντας, ἀπάγουσα μὲν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς θρησκείας τοῦ ὄντος θεοῦ¹⁷⁾, συνιστάουσα δ'

ρημῆ Ion.] — 13) Τοὺς πορωτάτους τῶν ἀνδρῶν. Sic apostolos vocat Constantinus, quos tamen illiteratos atque imperitos fuisse constat. Ita quoque in cap. 12. eodem apostolos εὐ πεφυκότας appellat, id est, praestanti ingenio praeditos. Scilicet Constantinus de apostolis quos tantopere veneratur ecclesia, honorifice sentiendum esse existimavit. Verum sancti patres longe aliter de apostolis loquuntur, ac praecipue Iohannes Chrysostomus: qui apostolos plane rudes atque imperitos fuisse fatetur, et ex eo validissimum argumentum sumit ad Christianae fidei confirmationem quod homines illiterati philosophos, vilissimi e Iudaea piscatores, Romanos rerum dominos ad crucifixi cultum pertraxerint. Idem repetit Constantinus in capite decimo quinto initio. [Ibi Constantinus Iesu discipulos τοὺς ἀγρότους vocat eorum qui illius aetate vixerint, ex quo ipso Constantinum qui h. l. illos πορωτάτους dixit, minime eo literatos et litterarum copiis instructos significare voluisse apostolos, satis apparere puto, id quod, ut recte monuit Val., nullus veterum doctorum Christianorum de illis praedicavit. Cf. Euseb. de laudib. Const. c. XVII. τὸ δὲ ἀνδρας εὐτελείς καὶ ἀγροτικούς κ. τ. λ. H. E. III, 24. T. I. p. 239 sq. et not. 4. Praepar. evang. I, 8. Pott. ad 1 Corinth. II, 1 sqq.] — 14) Ζηλωσάσαι. Positum videtur hoc verbum pro ζηλωσάσαι ποιούσα. Sensus autem huius loci peti debet ex cap. 12. ubi Constantinus ita loquitur: τὸ δὲ τῆς φιλανθρωπίας ἐξαίμαστον, ἐν τῷ τοῖς εὐ πεφυκότας τῶν ἀνθρώπων, θεῶν καὶ μακαρίων ζηλωσάσαι ποιούσαι βίου. Hi enim duo loci lucem sibi mutuo fenerantur. In codice Fuk: Turnebi ac Savillii scribitur ζηλωσάσαι, non ζηλοῦσα. — 15) [Εὐχρημοῦντες αἱ, θεὸς τῶν ὄλων Ion. Statim ante pro μὲν σοὶ Cast. μὲν εἶν σοι.] — 16) Σὺ δ' ὡς πονηρὰ. Ab his verbis novum caput inchoatur in editione Rob. Stephani et in codice Regio, in quibus haec verba modico intervallo a praecedentibus separantur. In optimo tamen codice Fuk. et in schedis nulla hic notatur distinctio. — 17) Τοῦ ὄντος θεοῦ. Malim scribere adverbialiter τοῦ ὄντως. Atque ita plane in codice Fuk. scriptum inveni. [ὄντως dedit Zimm. Et ὁ ὄντως θεὸς vere dicitur supra c. V.; infra capp. XVII. XXIII. Sed non minus deus ὁ ὢν, id est, qui vere deus est, vocatur. Vid. Euseb. de laudibus Const. c. VII. τὸν ὄντα καὶ ὄντα ἀληθῶς ὄντα (θεῶν). V. C. III, 1. οἱ θεοὺς τοὺς μὴ ὄντας —

ἀγαλμάτων πλάσματα, ὡς εὐχόιντο καὶ προσκυνοῦν¹⁸): ἄρατε
 ἐξυπαταθέντας, μένειν τὰ ἐπιχειρά¹⁹) τῆς αὐτῶν ἀναισθησίας.
 Αἰτιῶνται γὰρ τὸν τῶν ἀγαθῶν παραίτιον πάντων, Χριστὸν,
 Θεὸν τε καὶ Θεοῦ παιδα. Ἄρ' οὖν οὐχ ὑπὸ ἀσφρονεστάτων
 ἰθῶν τε καὶ δήμων οὗτος ὁ Θεὸς καταξίαν σέβεται; Παντοίας
 μὲν δυνάμεως ἐπιληκπέρος²⁰), αὐτὸς δ' ἐν τῇ οἰκίᾳ προαιρέ-
 σαι μένων, οὐδοτιῶν τῆς ἐμφύτου φιλανθρωπίας ἐμίωσεν.
 Ἄπειτα δὲ δυσσεβεῖς, ἐφίεται γὰρ ὑμῖν διὰ τὴν ἀτιμώρητον
 ἀμαρτίαν, ἐπὶ τὰς τῶν ἱσρέτων σφαγὰς²¹), θοίνας τε καὶ ἐορ-
 τὰς καὶ μίθας· προσποσούμενοι μὲν θρησκίαν, ἐπιτηθεύοντες
 δὲ ἡδονὰς καὶ ἀπολασίας· καὶ θυσίας μὲν ἐπιτελεῖν σκηπτόμενοι,
 ταῖς θ' αὐτῶν ἡδοναῖς δουλεύοντες. Οὐ γὰρ ἴσατε ἀγαθὸν οὐδὲν,
 οὐδὲ τὸ πρῶτον τοῦ μεγάλου Θεοῦ πρόσωγμα, διατάσσοντός τε
 τῶ τῶν ἀνθρώπων γένει, καὶ ἐπισκήπτοντος τῷ παιδί, τὸν
 τούτων διακυβερνήτην βίον, ὅπως οἱ διεξιῶς καὶ σωφρόνως βιώ-
 σαντες, κατὰ τὴν τοῦ παιδὸς κρίσιν, δευτερον βίον μακαριῶν
 τε καὶ εὐδαιμόνα λαγγάνωσιν. Ἐγὼ μὲν οὖν τὸ τοῦ Θεοῦ
 δόγμα²²) περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων βιώσεως διεξῆλθον, οὐ μὴν
 ἀγνοῶν, καθάπερ οἱ πολλοί, οὐδὲ ἐξ εἰκασίας, οὐδὲ στοχασμοῦ.

ἱεράζοντο σέβειν, τοῦ ὄντος ἀριστηρότε. Cf. V. C. II, 46. p. 117. τὸ
 ὄντως ὄν. Chrysost. homil. XV. in Iohann. Τὸ ἄν τοῦ εἶναι σημα-
 τικόν, καὶ τοῦ ἀνάγκης εἶναι, καὶ τοῦ κυρίως et quae annotavi ad V. C.
 I. prooem. p. 10. Quae quidem dicendi ratio patribus ecclesiasticis non
 minus quam Platoni et Philoni (vid. Grossmann. quaestu. Philonearr.
 partic. I. p. 11 sq. nott. 25. 26. p. 17 sq.), usurpata est. Vid. Suicer thes.
 T. II. p. 1597 sq. Schulthess neueste theologische Annalen mens. Iun.
 1829. p. 508 sqq. Cf. p. 510.*] — 18) [Ἐύχονται καὶ προσκυνοῦσιν Ioh.]
 — 19) Μένειν τὰ ἐπιχειρά. Hoc loco μένειν sumitur ut apud Latinos
 manet, ut cum dicitur, te manet capitolina palmata, id est, tibi pe-
 rata est. Graeci eodem modo sumunt verbum μένειν. Sic in epistola
 Constantii ad Alexandrinum quam refert Athanasius in apologetico ad
 Imperatorem Constantium: Ἄλλ' ὁ γενναῖος καὶ λαμπρὸς, οὐδὲ κρῖον
 ἔμεινε κατ' αὐτοῦ. Tamen viri docti ex suis codicibus iampridem emen-
 darunt ἀναμένειν, quam emendationem in libris etiam Turnebi ac Savillii
 reperi. Codex Fuhetianus habet ἀναβαίνειν. — 20) [Πάντοιας — ἐπι-
 ληκπέρος, qui cum omnem potentiam nactus sit, ut recte vertit Val.
 Ita Demosthen. Olynth. III. Vol. I. p. 86. ed. Reisk. ἀλλ' ὄσος ἕκαστος
 ὄρατε ἐρημίαις ἐπιληκπέροις. Ad quem locum H. Wolfius (appar.
 crit. ad Demosth. Vol. I, p. 42. ed. Reisk.): „ἐπιλαμβάνεσθαι ἐρημίαις, in-
 quit, idem quod τυχεῖν, παρακεπτωκυίας ἡμῖν τοσούτης ἐρημίας. — τὸ
 ἐπιληκπέροις, ἀπὸ τοῦ ἐπιληφόριος κατ' ἐναλλαγὴν ἄτικην“ Add. Reisk.
 ind. ad Demosth. p. 352. V. C. IV, 71. τῆς βασιλείας — ἐπιληκπέρος nos
 ad V. C. III, 21. p. 176. τοὺς προστασίας ἐπιληκπέρους et Corrigenda ad
 h. l.] — 21) [Σφαγὰς ἱσρέτων Ioh. Cast. Iulferius iidem λάχων pro
 λαγγάνωσιν.] — 22) Ἐγὼ μὲν οὖν τὸ τοῦ Θεοῦ δόγμα. Intelligit decre-
 tum de hominis adsumptione, seu de incarnatione, per quam homi-
 num vita reparata est. Apparet igitur capita recte a nobis digesta esse.
 Nisi quis fortasse ad haec usque verba caput 10. extendere voluerit, quod

Τάχα δ' ἂν τις εἴποι, πόθεν ἢ προσηγορία τοῦ παιδός, ποῖα δὲ γένεσις, εἴπερ εἰς μότος ὢν θεός τυγχάνει, πάσης δὲ μετὰ οὗτος ἐστὶν ἀλλότριος. Ἀλλὰ τὴν γένεσιν διπλὴν τενά νοεῖσθαι χρὴ· τὴν μὲν ἐξ ἀποκνήσεως, τὴν συγενεσμένην ταύτην, ἐτέραν δὲ τὴν ἐξ αἰδίου αἰτίας, ἧς τὸν λόγον θεοῦ πρόνοια θεύται, καὶ ἀδερῶν ὡς ἐκείνου φίλος ὑπάρχει²³). σοφὸς γάρ τις τὴν αἰτίαν τῆς τῶν ὄλων διακοσμήσεως εἴσεται. Ὅπως τοίνυν ἀνακτίου μηδενός, προϋπάρχειν τῶν ὄντων, τὴν αἰτίαν αὐτῶν²⁴) ἀνάγκη. Ὅπως ἄρα κόσμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ, οὐσης τε αὐτῷ σωτηρίας, τὸν σωτήρα τῶν ὄντων προϋπάρχειν ἀνάγκη· ὡς αἶψα τὸν μὲν Χριστὸν, τῆς σωτηρίας αἰτίαν, τὴν δὲ σωτηρίαν, τῶν ὄντων τὸ αἷτιον²⁵). καθάπερ αἰτία μὲν υἱοῦ ὁ πατήρ, αἰτιατὸν δ' ὁ υἱός²⁶). Καὶ τὸ μὲν προϋπάρχειν αὐτὸν, ἰκανῶς

libens concesserim. [Paulo post ἀπο στοχασμοῦ Ion. Cast.] — 23) Ὡς ἐκείνου φίλος ὑπάρχει. Rob. Stephanus in variis lectionibus, quas ad calceam editionis suae annotavit, monet hunc locum in quibusdam codicibus ita legi: ὡς ἐκείνου φίλος ὑπάρχει. Quae sine dubio vera scriptura est. At enim Constantinus, naturalis quidem generationis modum omnibus notum esse, generationis autem divinae rationem paucos admodum cognoscere, quos deus peculiari benevolentia persecutus fuerit. Certe in codice Regio legitur φίλος. In schedis autem scribitur ὡς ἐκείνου φίλος. Sed codex Fuk. Turnebi ac Savillii veram lectionem exhibent. [Ion. φῶλον ὑπάρχειν et paulo ante πρόνοιαν. Ad sententiam vero in verbis Τάχα δ' ἂν τις εἴποι — — ὑπάρχει cf. Lactant. instit. IV, 8, 13. et nos de Alogis Theodot. atque Artemonitis p. 79 sq. not. 22.] — 24) Τὴν αἰτίαν αὐτῶν τῆς σωτηρίας. Malo consilio Genevenses duas postremas voces in textum admiserunt, ex coniectura Scaligeri, ut ad marginem annotator. [Eisdem habet Ion.] Sed eas reiiciendas esse satis apparet. Nam et sensum omnem huius loci perturbant, et in scriptis codicibus non leguntur. — 25) Τὴν δὲ σωτηρίαν τὸ αἷτιον. Nihil hoc loco vidit Christophorus. Atqui facillimum erat animadvertere, hic legendum esse τὸ αἰτιατὸν. Comparat enim hic Constantinus filium cum conservatione, et patrem cum servatore. Quemadmodum igitur pater quidem est causa filii, filius vero effectus seu τὸ αἰτιατὸν, sic servator quidem causa est salutis omnium rerum, salus vero est effectus seu τὸ αἰτιατὸν servatoris. — 26) Αἰτία μὲν υἱοῦ ὁ πατήρ, αἰτιατὸν δὲ ὁ υἱός. Veteres Theologi praesertim apud Graecos, unam in trinitate personam, deum scilicet patrem, causam esse dicebant; duo vero causata, filium nempe et spiritum sanctum. Sic Athanasius in quaestionibus secundis cap. 11. et 12. ὁ δὲ υἱὸς οὐκ ἴσως αἷτιος, ἀλλ' αἰτιατός. Ita etiam Ioannes Damascenus in libro 1. de imaginibus non longe ab initio: *Imago, inquit, dei invisibilis est ipse filius, qui in seipso patrem gerit, et in omnibus idem cum illo est, praeter unum id quod ab eo tanquam a causa est. Naturalis enim causa est pater, ex qua filius proficiatur.* Sed et Gregorius Naz. in oratione 29. quae est de dogmate, patrem causam esse filii et spiritus sancti diserte asserit. Ex Latinis vero Marius Victorinus in libro primo adversus Arium perinde locutus est. *Sed maior, inquit, pater: quod ipse dedit filio omnia, et causa est ipsi filio ut sit, et isto modo sit.* Supra autem idem Victorinus dixerat, filium quidem causam esse principalem omnium rerum, sed patrem praecausam esse, eo quod filii

ἤδη δεδήλωται. Ἡὼς δ' εἰς ἀνθρώπους καὶ γῆν κατήλθεν; Ἡ μὲν προαίρεσις τῆς καθόλου²⁷), καθὼς εἰρηροσῆται προὐθέσιαν, κηδεμονίας τῶν ὅλων ἰστίη· ἀνάγκη γὰρ τὸν θεομιουργόν, τῶν ἔργων αὐτοῦ κηδεσθαι. Ἐπιπὶ δὲ κασμικῇ σάματι πλησιάζειν, ἐν τα γῆ χρονίζειν ἔμμελλε, τῆς χρείας τοῦτο ἀπαιτουήσης, κόθην²⁸) ἐνα γέσσειν ἐκευτοῦ ἐμχανήματα· χωρὶς γάρτοι γάμων, σύλληψις, καὶ ἀγνῆς παρθενίας²⁹) εἰλείθωσι, καὶ θεοῦ μήτηρ³⁰) κόρη, καὶ αἰωνίας φύσεως ἀρχὴ χρόνου καὶ κοκῆς οὐσίας αἰσθησις, καὶ ἀσωμάτου φακότητος ὕλη³¹), ἀκόλουθα τοιγαροῦν καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ φάσματος· αἰγλήσσει περισσερά³²) ἐκ τῆς Νοῦε λάρνακος ἀποπταμένη, ἐπὶ τοὺς τῆς παρθένου κόλπους κατήρεν· ἀκόλουθα δὲ καὶ μετὰ τὸν ἀναφῆ, πείσης τε ἀγνείας καθαρότερον, καὶ αὐτῆς ἐγκρατείας κρεῖσσονα ὑμέλαιον³³)· ἢ ἐκ σπαργάνων σοφία τοῦ θεοῦ, ἐντρειπό-

causa sit. [Cf. Augustin. quæstion. LXXIII, 16. „Deus omnium quas sunt, causa est, etiam sapientiae suae causa est, nec unquam deus sine sua sapientia. Igitur sempiternae suae sapientiae causa est sempiterna, nec tempore prior est quam sua sapientia.“ Bulli defensio fidei Nicaen. Sect. IV. cap. I. §. 4. Suicer. Theol. T. I. p. 527. T. II. p. 629 sq. p. 713 sq.] — 27) Ἡ μὲν προαίρεσις τῆς καθόλου. Nihil hic mutant codices nostri. Ego tamen libentius legerem τῆς καθόλου. Id est, adventus Dominici. — 28) [Νόθην h. l. insolentius dictum esse patet pro νέαν, ξενί, unde Val. vertit: „novam quandam nascendi rationem.“ Vix igitur inde colligi potest cum Lowthio et Zimmermanno ad h. l., Valesium legisse νέαν pro νόθην. Neque assentior Zimmerm., qui νέαν legendum esse, sine dubitatione affirmat.] — 29) [Παρθένου Ion. Cast.] — 30) [Θεοῦ μήτηρ. Vide quae scripsi ad V. C. III, 43. not. 2.] — 31) Ἀσωμάτου φανότητος ὕλη. Scribendum videtur φανότητος, ut legit Christophorsonus. Alludit enim Constantinus ad locum Pauli apostoli, in quo Christus splendor gloriae dei patris appellatur. Certe in Fuk. et Savilli libro φανότητος scribitur. [Ita scripsi cum Zimm. φανότη Ion.] — 32) Αἰγλήσσει περισσερά. In codice Regio ad marginem adscribitur λαμπρά, quod scholion est vocis αἰγλήσσει. Frustra igitur et Scaliger et ceteri emendatores legunt αἰθρησσει. Porro haec Constantini narratio sumpta est ex libris apocryphis, qui spiritum sanctum sub columbae specie in Mariae sinum descendisse referebant, prout angelus ei praedixerat. Ac fortasse in evangelio Hebraeorum haec ita narrabantur. Sed Christophorsonus columbam hic intellexit, quam Noë olim ex arca dimiserat, eamque figuram fuisse spiritus sancti, qui in Mariam virginem quandoque erat illapsurus. Ego vero in allem hic legere αἰγλήσσει περισσερά οἷα ἢ πάλαι ἐκ τῆς Νοῦε λάρνακος ἀποπταμένη etc. Ita sensus erit apertus et elegans. Certe columbam illam quam Noë ex arca dimisit, figuram fuisse spiritus sancti, docet Hieronymus in epistola ad Oceanum, his verbis: Peccat mundus, et sine aquarum diluvio non purgatur; statimque columba spiritus sancti, expulso alite teterrimo, ita ad Noe quasi ad Christum in Iordane devolat, et ramo defectionis aeternae pacem orbi annuntiat. [Cf. quae annotavi ad Euseb. H. E. IV. 15. T. I. p. 342.] — 33) Ἡμέλαιον. Post hanc vocem punctum apposui ex auctoritate codicis Regii. Quod cum non animadvertisset Christophorsonus, totam huius loci sententiam corrumpit, vocibus aliquot adiectis.

μὲνός τε³⁴⁾ αὐτὸν μετὰ αἰθεύς ὁ τῶν λυγρῶν πάροχος Ἰερ-
δάνης. Πρὸς τούτῳ τε βασιλικὸν χρίσμα ὁμόψυχον τῆς πά-
των συνέσεως, παιδεία δὲ καὶ δύναμις παράδοξα κατορθούει,
καὶ τὰ ἀνίατα ἰωμένη· καὶ εὐχῶν ἀνθρωπίνων ταχῆα καὶ
ἀντεμπόδιτος βεβαίωσις, καὶ ὅλως ὁ σύμπας ὑπὲρ ἀνθρώπων
βίος· διδασκαλία δὲ οὐ φρόνησιν, ἀλλὰ σοφίαν διδάσκουσα,
τῶν φοιτητῶν οὐ τὰς πολιτικὰς λεγομένας ἀρετὰς³⁵⁾ μαθησά-
των, ἀλλὰ τὰς εἰς τὸν νοητὸν κόσμον ἀτραποὺς ἀναλυούσας,
τὴν τε τοῦ αἰὲ κατὰ τὰ αὐτὰ³⁶⁾ ἔχοντος γένους ἐποπτείας
πονούντων, καὶ τὴν τοῦ μεγίστου πατρὸς ἔννοιαν ἀκουσίως.
Τὰ γάρτοι τῶν εὐεργετημάτων οἱ μύηται· ἀντὶ μὲν τῆς παρ-
σεως³⁷⁾, ὄρασις, ἀντὶ δὲ καρέσεως, εὐξία· ἀντὶ δὲ θανάτου,
πάλιν εἰς τὸ ζῆν ἀποκατάστασις. Παρήμι γὰρ ἄφθων τῶν
ἀναγκαίων παρασκευὴν ἐν ἐρημίᾳ, καὶ ἐν ὀλίγοις ἐδίεμασι πε-
τοδαπὴν μεγάλοις πλήθεσι πολλοῦ χρόνου περιουσίαν. Ταύτῃ
σοι τὴν εὐχαριστίαν κατὰ τὸ δυνατόν ἀποδίδωμεν, Χριστὶ ὁ
θεὸς καὶ σωτῆρ, μεγάλου πατρὸς μεγίστη πρόνοια, αἰῶνι τι εἶ-
ἐκ τῶν κακῶν, καὶ τὴν μακαριωτάτην διδασκαλίαν διδάσκοντι·
οὐ γὰρ ἐγκωμιάζων ταῦτα, ἀλλ' εὐχαριστῶν λέγω. Τίς γὰρ
ἂν σε κατ' ἀξίαν ὑμνήσοι ἐν ἀνθρώποις; Σὲ μὲν γὰρ λόγος
ἔξ οὐκ ὄντων τὰ ὄντα γεννηῆσαι, τό τε φῶς αὐτοῖς ἀνάψαι³⁸⁾,

Sic enim legit: ὑμνῶσαι, οἰκονομοῦσα ἢ ἐκ σκαργύων σοφία τοῦ θεοῦ
Φαντατουργεῖ Codex tamen Fuk. hanc Christophorsoni lectionem ac
distinctionem plane confirmat; uisū quod habet τοῦ θεοῦ σοφία. Sicut et
liber Turnebi. — 34) [Ἄτῃ Ion. Mox βασιλικὸν χρίσμα Cast. et pro καὶ
ὅλως Ion. καὶ ὅλως] — 35) Τὰς πολιτικὰς ἀρετὰς. Philosophi duas vir-
tutum species faciunt, alias πρακτικὰς, quas hoc loco πολιτικὰς appellat
Constantinus, alias θεωρητικὰς, quae scilicet animum nostrum perducunt
ad dei contemplationem. [De hoc virtutum discrimine a Neoplatonicis
maxime usurpato vide quae disputavit Fabricius in praefatione ad Mari-
num. Cf. Tzschirner Fall des Heidenthums T. I, p. 435.] Unde ex
discipulis Pythagorae, alii πολιτικοί, alii σεβαστικοί dicti, ut docet vetus
auctor de vita Pythagorae in bibliotheca Photii cap. 259. Porro in co-
dice Fuk. hic locus ita legitur: διδάσκουσα τοὺς φοιτητὰς. Οὐ τὰς πολι-
τικὰς λεγομένας ἀρετὰς διδόνσα ἐκμανθόντων, ἀλλὰ τὰς εἰς τὸν νοητὸν
κόσμον ἀτραποὺς ἀγούσας τῶν τε τῆν τοῦ αἰὲ καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ἀσπύ-
τως ἔχοντος etc. Ita etiam legitur in libris Turnebi ac Savillii. Verum
assentior Savillio, qui cum hanc lectionem ad oram libri sui adscripsit,
eam postea deleuit hac annotatione subiecta: *Lectio vulgata reti-
neri potest paucis immutatis.* — 36) [Ἀυτὰ καὶ ὁσαύτως Ion.] —
37) Ἀντὶ μὲν τῆς ὄρασεως. Scribendum est procul dubio τῆς παρσεως.
[Ita cum Zimnu. scripsi.] Mox emendavi ex codice Regio ἀντὶ δὲ παρ-
σεως. Atque ita codex Savillii. Paulo ante malleum scribere τὰ γὰρ τῶν
εὐεργετημάτων etc. — 38) Τὸ δὲ φῶς αὐτοῖς ἀνάψαι. Lego τό τε φῶς.
In achedis Regis et in libro Savillii legitur σὲ δὲ φῶς etc. Sed Fuk.
codex habet σὲ τε. [At verba ἔξ οὐκ ὄντων — ὄντα cf. Rom. IV, 17. Hebr.

καὶ τὴν ἀκακίαν τῶν σοφῶν συγγυσιον κατακοσμηθῆσαι τὰς
καὶ μέγαν. Τὸ δὲ φιλανθρωπίας ἐξαιρετον ἐν τῷ τοὺς εὐ
περνεύοντας τῶν ἀνθρώπων, θεῖον καὶ μακαρίου ζηλωτὰς ποιῆ-
σαι βίον· κατανοεῖν θ' 39) ὅπως τῶν ὄντως ἀγαθῶν ἔμπορος
γεγενημένοι, πλείοσι τῆς ἑαυτῶν σοφίας τε καὶ συντυχίας 40)
μεταδιδόντες, αὐτοὶ τ' ἀρετῆς καρπὸν αἰώνιον κομίζονται, ἀπηλ-
λαγμένοι μὲν ἀκολασίας, μετέχοντες δὲ φιλανθρωπίας, οἴκτον
μὲν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες, πίστεως δὲ προσδοκίαν ἐλπίζοντες,
αἰδῶ δὲ καὶ παντοίαν ἀρετὴν ἀσπαζόμενοι 41), ἦν ὁ προτοῦ
βίος ἀνθρωπίνων ἡθῶν ἐμβεβλήκει, τὴν ὑπὲρ πάντων ποιου-
μένην πρόνοιαν· οὐδεὶς γὰρ ἂν τῶν τοσοῦτων κακῶν, καὶ τῆς
ἐπικρατησάσης κατ' ἐκείνον τὸν βίον ἀδικίας ἰατρὸς ἀξιόχρεως
εὐρέθη. Ἡ γοῦν πρόνοια μέχρι τῶν τῆδε διήκουσα, πάνθ'
ὅσα ὑφ' ὕβρεως καὶ ἀκολασίας ἀκόσμητα ἦν, κατεκόσμησε
ῥᾶστα. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἀποκρύτως· ἦδε γὰρ τοὺς μὲν τῶν
ἀνθρώπων, φρονήσῃ καὶ νῦν τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν θεωροῦν-
τας 42), τοὺς δὲ, ἅτε τοῖς ἀλόγοις τῶν ζῴων ἀπεκασμένους
τὴν φύσιν, μᾶλλον ταῖς αἰσθήσεσιν ἐπιβαλλοντας· διὰ φανέρω-
σιν, ἵνα 43) μηδεὶς ἀμφισβᾶλλοι, μὴ σπουδαῖος, μὴ φαῦλος, τὴν

XI, 3. 2 Maccab. VII, 28.] — 39) Κατανοεῖν τε. Christophorus hic ἀπὸ πονοῦ subauditū verbum ποιῆσαι. Quod licet non damno, tamen necessarium non videtur. In codice Fuk. ita legitur hic locus: ἀρετὴν ἀσπαζόμενος, ἦν ὁ προτοῦ βίος ἀνθρωπίνων ἡθῶν ἐμβεβλήκει· οὐδὲν γὰρ etc. absque illis vocibus τὴν ὑπὲρ πάντων ποιουμένην πρόνοιαν. — 40) [Συν-τυχίας Val. vertit, ut erat vertendum: „*felicitatem*.“ Nam sine dubio οὐνευχίας h. l. idem quod εὐτυχίας esse censendum est. Neque igitur recte Lowthius credidisse videtur, Val. legisse εὐτυχίας Cf. Passow Lexic. s. v. συντυχία.] — 41) Ἀσπαζόμενος. Post hoc verbum deesse videntur nonnulla. Neque enim sensus constare potest, nisi addideris haec verba: ἀπὸ τῆς ἀδικίας ἦν ὁ πρὸ τοῦ βίος etc. Quam scripturam in interpretatione mea sum secutus. [Vertit Val. „*verecundiam — amplectentes, loco iniustitiae, quam prior immortalis vita moribus humanis infuderat, ut ab eo qui omnium rerum curam gerit excinderetur*.“ In qua quidem interpretatione nec reliqua scripturae vulgatae convenire apparet.] — 42) Τὴν ἑαυτῶν θεωροῦντας δύναμιν. Non dubito quia legendum sit τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν. Quod ex sequentibus manifeste convincitur. Causam enim affert Constantinus, cur Christus, qui morbo ac vitia hominum curaturus advenerat, et beatam ac felicem in caelo vitam nuntiaturus, tot miracula in terris patrare, caecis oculos, aegris salutem, mortuis vitam restituere voluerit. Id igitur ab illo factum esse dicit in gratiam eorum qui sunt tardioris ingenii; ne dubitare possent de ipsius virtute atque potentia, cum tot miracula patrii cernerent. Hi sunt quos paulo post φαῦλος nominat. [Ἐαυτοῦ pro ἑαυτῶν scripsi.] — 43) Διὰ φανέρωσιν ἢ μηδεὶς. Hunc locum feliciter mihi videor restituisse, cum Scaliger Bongarsius aliique, quorum emendationes ad marginem editionis Genevensis leguntur, nihil in eo viderint. Ego vero nulla propemodum mutatione, locum pristino nitore ita restitui: διὰ φανέρωσιν, ἵνα μηδεὶς ἀμφισβᾶλλοι. Qua lectione nihil verius. Codex quidem Fuk. cum Scali-

ἀδελφικῶς καὶ θαυμαστῶς θεραπεύειν ὑπ' ἑνὸς ἡγῆ, τοῦ μὴ
 παρουσμένου τοῦ βίου, ἀποκαθιστὰς τὸ (ἦν ἐν δευτέρῳ, τοῦ
 δὲ ἐστερημένους τῶν αισθησίων, ὑγιῶς⁴⁴) κελύων πάλιν αἰ-
 σθάνεσθαι· στηρίζει δὲ θάλασσαν, καὶ γηνεμίαν ἐπιτάξει ἐν
 χειμῶνος, καὶ τέλος θαυμαστοῖς ἔργοις ἐπιχειρήσαντα, καὶ ἐξ
 ἀπιστίας τοὺς ἀνθρώπους εἰς πίστιν ἰσχυρῶν προκαλεσάμενον,
 εἰς οὐρανὸν ἀναπέτηγαι, τίς ἄλλοι, πλὴν τοῦ Θεοῦ τῆς τε
 ἐξοχωτάτης δυνάμεως ἔργον τοῦτο; Οὐ μὴν οὐδὲ ὁ προσεχῆς
 τοῦ παθήματος καιρὸς, τῶν θαυμαστῶν ἐπιπέτων θεαμάτων
 ἀλλότριος ἦν⁴⁵)· ἤνικα νύκτες ἡμερῶν φῶς ἐπιβαλύπτουσαι,
 τὸν ἥλιον ἠφάνιζον· κατελήφει γὰρ δέος τοῦ πανταχοῦ δῆ-
 μους, τὴν τῶν πάντων πραγμάτων⁴⁶) συντέλειαν ἤκειν, καὶ
 χάος αὐθις, οἷον τὸ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου διατάξεως, ἐκκρα-
 τήσων· ἐζητεῖτο δὲ καὶ τὸ αἷτιον τοῦ τηλικούτου κακοῦ, καὶ
 εἴτε πλημμελὲς ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων εἰς τὸ θεῖον γένοιτο· ἕως
 ὅτε ἠπίως⁴⁷) μεγαλοψυχίᾳ τῆς τῶν ἀσθεῶν ὑβρίως ὑπερφρονη-
 σας, ἀποκαθίστη τὸν οὐρανὸν σύμπαντα τῇ τῶν ἀστρῶν⁴⁸)
 κατακοσμῶν χορείᾳ. Τοιγάρτοι ποσῶ⁴⁹) καὶ ἡ τοῦ κόσμου
 πρόσσωπις σκυθρωπῶσα, εἰς τὴν οἰκίαν αὐθις ἀποκαθίσταται
 φαιδρότητα.

K E Θ Λ Λ Ι Ο Ν Ι Β'.

Περὶ τῶν μὴ γνότων τὸ μυστήριον, καὶ ὅτι ἐπὶ οὐκ ἠγνόησαν· καὶ δευ-
 τοὺς γνότας ἀγαθὰ μένει, καὶ μάλιστα τοὺς δι' ὁμολογίας τε-
 λιωθέντας.

'Ἄλλ' ἐρεῖ τις'), ᾧ φηλον ἐστὶ βλασφημεῖν, θεὸν ὄντα δε-
 δυνησθαι κρεῖσσονα καὶ ἡπιωτέραν τὴν προαίρεσιν τῶν ἀν-

geri et Bongarsii lectione consentit. Verum iam multis ex locis depre-
 hendi, huius codicis fidem interdum vacillare. Idque vel unus hic locus
 satis evincit. [Ion. Cast. pro ἄ μηδεις habent καὶ μηδεις. Unde comiicere
 aliquis possit legendum esse totum locum sic: διὸ φανερώς, καὶ ἕνα μηδεις
 ἀμφιβάλλοι. Sed mihi levissima mutatione scribere visum est: διὰ φανε-
 ρωσιν, ἕνα μ. ἄ. Illi διὰ φανερώσιν egregie convenientia sequentia ἕνα μ. ἄ.
 et fere scholii instar ab Constantino adiecta videntur. Ante τὴν ἀδελφ-
 κῶς Ion. Cast. habent ὡς.] — 44) [Ἰγυῶς κελύων Ion. et mox
 στηρίζων τε — γηνεμίαν ἐπιτελεῖν.] — 45) [Οὐ μὴν οὐδὲ — ἀλλότριος
 ἦν. Vide quae scripsi de hoc loco ad Euseb. de martyr. P. c. IX. p. 124.]
 — 46) [Ἀνθρώπων Ion. Cast.] — 47) Ἔως ὅτι ἠπίως. Scribo ἕως ὅτι
 ἠπίως μεγαλοψυχία etc. — 48) [Ἀστέρων Ion. Cast. et mox σκυθρωπῶσα
 Cast.] — 49) Τοιγάρτοι ποσῶ. Nihil opus erat emendatione doctorum
 virorum, qui corrigunt ποσῶς, cum ποσῶ etiam dici possit adverbialiter
 pro ἐπι ποσῶ. In codice tamen Fuk. ac Turnebi scribitur ποσῶς.

Cap. XII. 1) Ἄλλ' ἐρεῖ τις. Ab his verbis incipiendum est cap. 12.

ἄνθρωπων ἀπεργάσασθαι. Τίς οὖν ἀριστερῶν μέθοδος; Ποία δ' ἐπιχειρήσεις ἀντικεινέμεναι πρὸς τὸ τοὺς κηκεὺς σαφρονισθῆναι, τῆς ἑαυτοῦ προσηύσεως; Οὐκ αὐτὸς παρὼν καὶ ὁραίμενος ἐδίδασκε τὸν κόσμιον βίον; Εἰ οὖν ἢ τοῦ Θεοῦ παραγγέλλεται παρόντος εὐδὲν ἦνυσε, εἰ ἂν ἀπόντος, καὶ μὴ ἀκουομένου ἀφέλησε; Τί οὖν ἐγένετο ἐμπόδιον τῆς μακαριωτάτης διδασκαλίας; Ἐτῶν ἀνθρώπων σκαιότης ὅταν γὰρ τὰ καλῶς τε καὶ προσηκόντως παραγγελλόμενα, πρὸς ὕψην λαμβάνωμεν, τηρικᾶδε τὸ νῆφον τῆς δεινολίας ἀμαυροῦται. Τί δέ, ὅτι προσφιλὲς ἦν²⁾ ἐκείνοις ἀμελεῖν τῶν προσταξέων, καὶ ἀνορέκτους παρέχειν τὰς ἀκοὰς τῷ τεθεῖνι νόμῳ· εἰ μὴ γὰρ καιτημέλου, ἔσχον ἂν ἄξια τὰ ἐπιχειρήματα τῆς ἀκροάσεως, οὐ μόνον εἰς τὸ παραχρημα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν μετέπειτα βίον, ὅς ἐστιν ὡς ἀληθῶς βίος ὁ γάρτοι μισθὸς τοῦ τῷ Θεῷ πειθεσθαι, ὁ ἄφθαρτος καὶ αἰδιος βίος, οὐ δυνατὸν ἀντιποιεῖσθαι τοῖς εἰδόσι τὸν Θεόν, καὶ τοῖς τὸν ἑαυτῶν βίον ζηλωτῶν παρεχομένοις, καὶ οἷον παράδειγμα αἰώνιον τοῖς πρὸς ἄμιλλαν ζῆν προσηρημένοις³⁾. Διὰ τοῦτο οὖν ἢ διδασκαλία παρεδόθη τοῖς σοφοῖς, ἵν' ὅπερ ἂν ἐκείνοι παραγγέλλοιτο, τοῦτο μετ' ἐπιμελείας ὑπὸ τῶν οικείων παραφυλάσσεται καθαρᾶ ψυχῇ⁴⁾, ἀληθῆς τε ἢ καὶ βεβαία ἢ φυλακὴ τῆς κελύσεως τοῦ Θεοῦ· ἐκ γάρτοι αὐτῆς καὶ τὸ πρὸς τὸν θάνατον ἀδείς ὑπὸ καθαρᾶς πίστεως καὶ εὐκρινούσας περὶ τὸν Θεὸν καθοσιώσεως φύεται· ἀνθίσταται δὲ ζάλαις κοσμικαῖς, ἀναταγωνίστηθαι θείας ἀρετῆς πεφραγμένη πρὸς τὸ μαρτύριον⁵⁾· νικήσασα γοῦν ὑπὸ μεγαλοφυκίας τοὺς μεγίστους φόβους, ἀξι-

De his qui hoc mysterium non cognoverunt, et quod voluntaria eorum ignorantio etc. Nam hacenus egit Constantinus de domini adventu, et cuius rei causa Christus in terras descenderit. Nunc vero agit de iis qui hoc mysterium ignorarunt. — 2) *Τί δὲ ὅτι προσφιλὲς ἦν.* Malim scribere *ἵτι δὲ ὅτι* etc. Afferit enim Constantinus duas causas cur gentiles praedicationem Christi non susceperunt. — 3) *Τοῖς πρὸς ἄμιλλαν ζῆν προσηρημένοις.* Eleganter Graeci dicunt *πρὸς ἄμιλλαν ζῆν*, de iis qui vitam suam ad optimi cuiusque imitationem insituunt. Nam qui in virtute magnos progressus facere voluerint, aliquem sibi ob oculos proponere debent, quem imitentur. Ita Iulianus imperator ad emulationem principis Marci actus suos effingebat et mores, ut loquitur Amm. Marcellinus. — 4) *Παραφυλάσσεται καθαρᾶ ψυχῇ.* Scribendum est *καθαρᾶ ψυχῇ*, ut legitur in codice Fuk. In quo etiam scribitur *ἀληθῆς τε ἢ* optime. — 5) *Πεφραγμένη πρὸς τὸ μαρτύριον.* In libris Scaligeri, Bongarsii et Gruteri, hic locus ita legebatur: *ἀναταγωνίστηθαι θείας ἀρετῆς μίχην πεφραγμένη πρὸς τὸ μαρτύριον.* Quam scripturam etiam in codice Fuk. reperi. Savilius vero in libro suo ita emendavit: *ἀναταγωνίστηθαι τε θείας ἀρετῆς μίχην φέρεται πρὸς* etc. Atque ita legit Christophorsonus. Sed vulgata lectio, quae in codice Regio et in schedis habetur, meo iudicio longe

οὐταί στεφάνου παρ' αὐτοῦ, ὡς γενναίως ἠμαρτύρησε 6). Καὶ οὐδὲν 7) σεμνύνεται· ἐπίσταται γὰρ, οἶμαι, καὶ τοῦτο θεόθεν δεδοσθαι, πρὸς τὸ ὑποστῆναι, καὶ πληρωῶσαι προθύμως τὰ θεῖα προστάγματα· διαδέχεται δὴ τόνδε τὸν βίον μνήμη διαρκῆς, καὶ αἰώνιος δόξα, μάλα εἰκότως· εἴπερ ὁ, τε βίος σωφρων τοῦ μάρτυρος, καὶ τῶν παραγγελμάτων μνήμων ἢ τελευτῆ, πλήρης 8) εὐρίσκειται μεγαλοψυχίας τε καὶ εὐγενείας· ὕμνοι δὲ μετὰ ταῦτα καὶ ψαλτήρια καὶ εὐφημίας, καὶ πρὸς τὸν πάντων ἐκπότην ἔπαινος. Καὶ τοιαύτη τις εὐχαριστίας θυσία 9) τοῖς ἀνδράσιν ἀποτελεῖται, ἀγνή μὲν αἵματος, ἀγνή δὲ πάσης βίας· οὐδὲ μὴν ὀσμὴ λιβάνων ἐπιποθεῖται, οὐδὲ πυρκαϊά· καθαρὸν δὲ φῶς 10), ὅσον ἐξαρκέσαι πρὸς ἔκλαμψιν τοῖς εὐχομένοις· σωφρονέστατα δὲ πολλῶν καὶ τὰ συμπόσια 11), πρὸς ἔλεον καὶ ἀνάκτησιν τῶν δεομένων ποιούμενα, καὶ πρὸς βοήθειαν τῶν ἐκπεσόντων 12). Ἄπερ ἂν τις φορτικὰ εἶναι νομίξῃ, οὐ 13) κατὰ τὴν θέλαν καὶ μακαριωτάτην διδασκαλίαν φρονεῖ.

praestat. — 6) Ὅς γενναίως ἠμαρτύρησε. Non dubito quia scribendum sit ὡς γενναίως ἠμαρτύρησε, quod miror a Christophorsono aliisque antinadversum non fuisse. [Zimm. ὡς recepit.] — 7) [Ὀὐδαμῶς Ion. Cast. Mox pro μάλα Ion. καὶ μάλα et pro μάρτυρος Ion. Cast. μάρτυριον.] — 8) Ἡ τελευτῆ πλήρης. Procul dubio scribendum est ἢ τε τελευτῆ πλήρης, ut sensus sit absolutus. Porro hic locus de martyribus elegantissimus est. — 9) Εὐχαριστίας θυσία. Et hic locus inprimis notandus est, de missae sacrificio, quod in memoriam atque honorem martyrum offerebatur deo. Sic enim explicanda sunt haec verba: θυσία τοῖς ἀνδράσιν ἀποτελεῖται, quae non intellexit Christophorsonus. Neque enim Christiani sacrificium martyribus offerebant, sed soli deo, gratias ei agentes, quod illos martyrii corona donasset, ut scribit Augustinus in libro 8. de civitate dei capite ultimo. Et haec est quam Constantinus hoc loco θυσίαν τῆς εὐχαριστίας appellat. Verum quia ad memorias et sepulchra martyrum Christiani incruentum hoc sacrificium deo offerebant, ut ob martyrum praemia et coronas atque victorias ei gratias agerent, ideo Constantinus honorem hunc martyribus habitum esse dicit. [Recte vertit Val. εὐχαριστίας θυσία: „quoddam (quasi) gratiarum actionis sacrificium.“ Cf. V. C. IV, 45. not. 7. Excurs. III.] — 10) [Καθαρὸν φῶς. Alluditur his ad luminaria quae ad tumulos martyrum anniversario obitus die accendi solebant, ut recte animadvertit Lowthius ad h. l.] — 11) Καὶ τὰ συμπόσια. De his Christianorum conviviis, quae ad sepulchra martyrum fiebant, loquitur idem Augustinus in loco citato his verbis: *Quicumque etiam epulas suas eo deferunt, quod quidem a Christianis melioribus non fit, et in plerisque terrarum nulla talis est consuetudo: tamen quicumque id faciunt, quas cum apposuerint, orant, et auferunt ut vescantur, vel ex eis etiam indigentibus largiantur, sanctificari ibi eas volunt per merita martyrum* etc. Porro haec convivia iustis quidem sobria fuere ac modesta. Postea vero in peius proficiente licentia, ad ebrietatem et lasciviam descivere. Atque idcirco plerisque in locis penitus extincta sunt teste Augustino in epistola 64. In codice Fuk. scriptum est σωφρονέστατα δὲ πολλῶν καὶ συμπόσιον etc., non πολλῶν ut habent vulgatae editiones. — 12) [Τῶν ἐκπεσόντων eorum qui patria et bonis

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΙΓ'.

Ὅτι ἀναγκαῖα τῶν τῆς κτίσεως μερῶν ἢ διαφορὰ, καὶ ὅτι ἡ πρὸς τὸ ἁλὸν
καὶ κενὸν ῥοπή τῆς ἀνθρώπων γνώμης ἐστίν· ἴδεν καὶ ἡ κρίσις
ἀναγκαῖα καὶ εὐλογος.

Ἢδη δὲ τινες καὶ ἐν τῷ μίμψασθαι¹⁾ τὸν θεὸν νεανειύον-
ται· τί δὴ ποτε βουλευθεῖς, οὐ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τῶν ὄντων
φύσιν ἐπικτήνατο, ἀλλὰ διάφορα καὶ τὰ πλεῖστα ἐναντία τῆς
φύσεως ἐκέλευσεν ἀπογενεῶν· ὅθεν καὶ ἡ διαφορὰ τῶν ἡμετέρων
ἡθῶν τε καὶ προαιρέσεων· ἦν γὰρ ἴσως ἄμεινον καὶ πρὸς τὸ
πειθαρχεῖν τοῖς κελεύσμασι τοῦ θεοῦ, καὶ πρὸς τὴν ἀκριβῆ
κατάληψιν αὐτοῦ, καὶ πρὸς τὸ βεβαιουῖσθαι κατὰ τὴν ἐκάστου
πίστιν²⁾, ὁμοτρόπους εἶναι πάντας ἀνθρώπους. Τὸ δὲ τοὺς
ἀνθρώπους πάντας ὁμοιοτρόπους εἶναι ἀξιούν, κομιδῇ γελοῖον·
μηδ' ἐννοεῖν³⁾, ὅτι οὐχ ἡ περὶ τοῦ κόσμου διατάξις⁴⁾, αὐτῆ
καὶ τῶν κοσμικῶν, οὐδέ τὰ φυσικὰ τοῖς ἠθικοῖς ὁμοουσία, οὐδέ
τὰ τοῦ σώματος παθήματα τοῖς τῆς ψυχῆς πάθεσι τὰ αὐτὰ·
τὸν μὲν γὰρ σύμπαντα κόσμον⁵⁾ φθαρτῶν καὶ ἐπιγείων ζώων
μακαριότητι, ὅσω σεμνοτέρα τε καὶ θειοτέρα τυγχάνουσα· καὶ
τῆς θείας ἀγαθότητος οὐκ ἄμοιρον τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος.
Ἄλλ' οὐχ ἀπλῶς πάντων, οὐδ' ὡς ἔτυχε, μόνων δὲ τῶν τὴν
θείαν φύσιν ἐξιχνευσάντων, καὶ τὸ προηγούμενον ἐπισηδύμα
τοῦ βίου προελομένων, τὴν τῶν θείων ἐπιγνώσιν.

*exciderunt vertit Val. Cf. Euseb. H. E. VII, 30, not. 26.] — 13) [Ob
Val. uneis inclusit quos cum Zimm. deleti.]*

Cap. XIII. 1) Καὶ ἐν τῷ μίμψασθαι. Malim scribere ἐν τούτῳ, ut
in libro Moraei ad marginem emendatum inveni. Atque ita scribitur in
codice Fuk. [Neque ἐν τούτῳ scribere dubitavit Zimm.] — 2) Κατὰ
τὴν ἐκάστου πίστιν. Scribendum videtur τὴν καθ' ἐκάστου πίστιν. —
3) [Ὅτι γὰρ ἐννοεῖται εἶναι Ion. Cast.] — 4) Ὁδὴ ἡ περὶ τοῦ κόσμου
διατάξις. Malim scribere οὐχ ἡ περὶ τοῦ κόσμου διατάξις, αὐτῆ καὶ τῶν
κοσμικῶν. — 5) Τὸν μὲν γὰρ σύμπαντα κόσμος. Post has voces multa
desunt, ut patet ex titulo capituli. Nos ex corrupto ac mutilo loco qua-
lescumque sensum elicere maluimus, quam cum Christophorsono totam
expungere. Savilius quoque in libro suo totam hanc periodum usque
ad illa verba τῆς δὲ θείας ἀγαθότητος, delevit. Certe in codice Fuk. tota
illa periodus non habetur. [Ad μακαριότητι in Ion. adscribitur: „forte
μακαριότητος.“ Vertit autem Val. τὸν μὲν γὰρ — τυγχάνουσα ita: „Et enim
universum hunc mundum longo intervallo superat anima rationalis,
tanto beatior terrenis et corruptioni obnoxius animantibus, quanto
angustior [est atque divinior.“]

Κ Ε Θ Α Λ Ι Ο Ν Ι Α'.

Ὅτι ἀπαίρωσ ἡ πιστὴ φύσις ἀπὸ τῆς ἀκρίστου οὐσίας ἀφίστημι, πλησίον δὲ αὐτῆς τῷ κατ' ἀρετὴν βίῳ ὁ ἄνθρωπος γίγνεται.

Τὰ γε μὴν ἐκ γενεᾶς τοῖς αἰθίοις συγκρίνειν, μανίας ἐστὶν ὡς ἀληθῶς τῆς τελευτάτης· τῶν μὲν γὰρ οὔτ' ἀρχὴ τις, οὔτε τέλος, τὰ δ' αἰε φύντα καὶ γενόμενα¹⁾, καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ τε εἶναι καὶ ζῆν ἐν χρόνῳ τιμὴ λαβόντα, ἀκολοῦθως καὶ τελευτήν ἐξ ἀνάγκης ἔχει· τὰ δὲ γενόμενα, τῷ κελύουσιν γεννηθῆναι αὐτὰ, πῶς ἂν ἐξισάζοιτο; Εἰ γὰρ ὅμοια²⁾ ταῦτα ἐκείνων, οὐδὲ πρόσταξις τοῦ γεννηθῆναι προσηκότως ἂν ἐκείνων ἀρμόζοιτο. Ἀλλ' ἐκείνων μὲν οὐδ' ἂν τὰ οὐράνια συγκριθεῖν, ὡσπερ οὐδ' ὁ αἰσθητὸς κόσμος τῷ νοητῷ, οὐδ' αἱ εἰκόνες τοῖς παραδειγμασιν. Ἡ δὲ σύγκρισις τῶν πάντων³⁾, πῶς οὐ γελοῖον ἀποκρυπτομένης τῆς τοῦ θεοῦ τιμιότητος (τῆ) πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, εἰ τάγε θηρία συγκρίσει⁴⁾· ἐφεις δὲ δυνασταίας, ἀντίρροπος θεοῦ δυνασταία, πῶς οὐ μαινομένων ἀνθρώπων ἐστὶν, ἀπειστραμμίων τε τὸν σάφρονα καὶ ἐνάρετον βίον; Εἰ γὰρ ὅλως τῆς θείας εὐτυχίας ἀντιποιούμεθα, χρὴ τὸν βίον διώγειν κατὰ τὴν τοῦ θεοῦ κέλυσιν· οὕτω γὰρ μοναῖς ἀθανάτοις καὶ ἀγήροισι, κρείσσουσ πάσης εἰμαρμένης διάφορον τὸν βίον, κατὰ

Cap. XIV. 1) Τὰ δὲ γενόμενα. Christophoronus legisse videtur *γεννώμενα*, quod magis placet. — 2) *Εἰ γὰρ ὅμοια ταῦτα ἐκείνων*. Hunc locum ita corrigendum puto: *εἰ γὰρ ὅμοια ταῦτα ἐκείνων, οὐδὲ πρόσταξις τοῦ γεννηθῆναι, προσηκότως ἂν ἐκείνων ἀρμόζοιτο*. Id est: *Si res quae generantur aequales sunt deo, praecipuum quo eas gigni iussit, ipsi utique non cōhēniret. Aequalis enim in aequalem ius imperiumque habere non potest*. Facessat igitur emendatio doctorum virorum, quam etiam in codice Fuk. et in libro Moraei reperi: *εἰ γὰρ μανία ταῦτα ἐκείνων παρεβούζειν, ἢ πρόσταξις τοῦ γεννηθῆναι* etc. Verum si ita legeris, nullus est sensus, nec sequentia cum antecedentibus cohaerebunt. Christophoronus quidem in suis libris ita repererat, ut ex versione eius apparet. Sed vulgata lectio Regii codicis et veterum schedarum auctoritate fulcitur. [Pro *μανία* facilem aequae ac necessariam Val. emendationem ὅμοιος recipiendam duxi.] — 3) *Ἡ δὲ σύγκρισις πάντων*. Musculus legisse videtur *σύγκρισις*, quod valde probō. Vertit enim: *Quomodo autem omnium comparatio non ridicula est* etc. Certe aut ita legendum est, aut ita intelligendum. Constantinus enim exaequationem illam omnium rerum vocat confusionem. — 4) *Εἰ τὰ γε θηρία συγκρίσει*. Scribendum procul dubio *συγκρίσειτο*. Sic enim argumentatur Constantinus. Ne caelestia quidem, inquit, conferri possunt cum deo. Quanto minus terrestria et bruta animalia. Hic est sensus huius loci. Scripti tamen codices Christophoroni, Savillii, Gruteri et Fuk. hunc locum ita exhibent: *ἀποκρυπτομένης τῆς τοῦ θεοῦ τιμιότητος τῆ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ γε θηρία συγκρίσει*. Quae lectio melior mihi videtur et elegantior. —

ἐπὶ ὑπὸ θεοῦ τόμον ἀρισθέτα βιώσαντες· μόνη γὰρ ἀντίδοπος θεοῦ δυνάμεις ἀνθρωπίνη δύναμις, ἡ εὐκρινῆς καὶ ἀδολος πρὸς τὸν θεὸν λαυρεία, καὶ ἡ εἰς αὐτὸν ἐπιστροφή, θεωρία τε καὶ μάθησις τῶν ἀρεσκύντων τῷ κρείττονι, καὶ τὸ μὴ εἰς γῆν νενεκίαι, ἀλλ' ὅσα δύναμις, τὴν διάνοιαν ἐπὶ τὰ ἄρθια τε καὶ ὑψηλὰ ἀναβιβάζειν· ἐκ γάρτοι τῆς ἐπιτηδεύσεως ταύτης, τὰ νικᾶν ἀντὶ πολλῶν ἀγαθῶν, φησὶ⁵⁾, περιγίγνεται. Ἡ τῶν αἰτίων τῆς τῶν ὄντων διαφορᾶς, κατὰ τε τὴν ἀξίαν καὶ ἐν τῇ τοῦ δύνασθαι παραλλαγῇ, τοῦτον ἔχει τὸν λόγον· ὅτι πείθονται μὲν οἱ εὖ φρονοῦντες, καὶ εὐχαριστοῦσιν ἐξαισιῶς, οἱ δ' ἀχαριστοῦντες, ἡλίθιοι, καὶ τὴν ἀξίαν⁶⁾ τῆς ὑπερφηφάνιας κομίζονται τιμωρίαν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Ε'.

Ὅσα ὁ αὐτὴρ εἰδίδαξε, καὶ ἐθαυματούργησε, καὶ τοὺς ἀρχομένους ἐφίλησεν.

Καὶ μὴν ὁ τοῦ θεοῦ παρακαλεῖ πάντες πρὸς τὴν ἀρετὴν ὅπαντας, διδάσκαλον ἑαυτὸν τοῖς εὖ φρονοῦσι τῶν τοῦ σωτῆρος παραγγελμάτων¹⁾ καθιστᾶς· εἰ μὴ ἄρα λαυθάνομεν ἑαυτοὺς, κίρκως ἀγνοοῦντες, ὅτι διὰ τὸ ἡμῖν συμφέρον, τουτέστι διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων μακαριότητα, τὴν γῆν περιεπόνησε, καὶ καλέσας εἰς ἑαυτὸν τοὺς ἀρίστους τῶν τηρικαῦτα βιωφελῶν²⁾, παιδείαν ἐπαίδευσε, αἰφρονος βίου φάρμακον, πίστιν καὶ δικαιο-

5) Τὸ νικᾶν ἀντὶ πολλῶν ἀγαθῶν φησὶ. Alludere videtur ad ea quae leguntur in Apocalypsi cap. II. et III. ubi deus dicit: *Vincenti dabo coronam* etc. Certe Christiani hominis vita athletic comparari solet, ut passim occurrit in epistolis Pauli. Vox autem φησὶ abundat more Graeco, ut norunt Graeci sermonis periti. — 6) Τὴν εὐεργεσίαν. In codice Regio scribitur τὴν εὐεξίαν, quemadmodum etiam Rob. Stephanus in variis lectionibus annotavit. Lego itaque τὴν ἀξίαν cum Christophorono, Scaligero, Grutero et aliis; vel τὴν ἐπαξίαν, quod ad vestigia scripturae lectionis propius accedit. In codice Fuk. scribitur καὶ τὴν ἀξίαν.

Cap. XV. 1) Τῶν τοῦ σωτῆρος παραγγελμάτων. Scribendum videtur τῶν τῆς σωτηρίας π., ut in margine editionis Genevensis adnotatum est. Possis etiam scribere τῶν τοῦ σωτῆρος. Error enim ex compendiosa scribendi ratione ortus videtur. Certe in codice Regio, Fuk. et in schedis hoc loco scribitur σος. — 2) Τῶν τηρικαῦτα βιωφελῶν. Christophoronus hunc locum ita vertit: *Et ex illis qui id temporis hominum vitae adiuumento fuerunt, longe optimos advocasse ad se.* Sed quis unquam ita locutus est, τοὺς ἀρίστους τῶν βιωφελῶν? Quare non dubito, quin locus ita distinguendus et corrigendus sit: καὶ καλέσας ὡς ἑαυτὸν τοὺς ἀρίστους τῶν τηρικαῦτα, βιωφελῆ παιδείαν ἐπαίδευσε. Id est, *et optimis illius temporis viris ad se convocatis, utilissimam doctrinam tradidit.*

σύνῃν αὐτοὺς ἐκδιδάξας, ἀντικρὺ τοῦ ἐν τῆς ἀντικειμένης φύσεως φθόνου, ᾧ δειλιάζειν³⁾ καὶ ἔξαπατῆν τοὺς ἀπειροὺς προσφιλῆς. Τοιγαροῦν νοσοῦντας μὲν ἐπεσκέπτετο, ἀρρώστους δὲ τῶν περιεχόντων κακῶν ἐκούφιζε, παρεμυθεῖτο δὲ καὶ τοὺς εὐ τοῦσχατον πενίας τε καὶ⁴⁾ ἀπορίας προβεβηκότας, ἐπῆνει δὲ τὸ μετὰ λόγου⁵⁾ τῆς φρονήσεως μέτριον, φέρειν τε γενναίως καὶ ἀνεξικακῶς παντοίαν μὲν ὄβριον, παντοίαν δὲ καταφρόνησιν προσέταξε· διδάσκων ἐπισκηψίν τινα τοῦ πατρὸς⁶⁾ εἶναι τοιαύτην, ὥστ' αἰεὶ νικᾶν τοὺς μεγαλοψύχως φέροντας τὰ προσπίπτοντα· ταύτην γὰρ ὑπερφυῶς ἐξοχωτάτην ἰσχὺν εἶναι διεβεβαιοῦτο, στενρότητα διανοίας μετὰ φιλοσοφίας· ἥτις ἐστὶ τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ⁷⁾ γνῶσις, ἐθίλκουσα καὶ τοὺς μετὰ δικαιοσύνης πλουτοῦντας, κοινωνεῖν τῶν παρόντων τοῖς πενηχοτέροις φιλανθρώπων διανεμήσει· δυναστείαν παντὶ τρόπῳ κωλύων, δεικνύς τε, ὅτι ὥσπερ μετρίοις προσῆλθεν, οὕτω μετρίους καταλείπει τοὺς ἀφέντας χαριζόμενος. Τοιαύτη δὴ καὶ τοσαύτη πείρα δοκιμάσας τὴν πίστιν τῶν ὑπηκόων δῆμων, παρεσκευάζεν αὐτοὺς οὐ μόνον τῶν δεινῶν τε καὶ φοβερῶν καταφρονητῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς εἰς αὐτὸν ἐλπίδος γνησιωτάτους μαθητίας. Καὶ δὴ ποτε λίαν εἶξαντα τῷ θυμῷ τινὰ τῶν ἐταίρων καθαπτόμενος⁸⁾, λόγοις κατέστειλεν· ἐτύγγανε δ' ἐκείνος

In libro Fuhetii ac Turnebi legitur τῶν τηλικαδε. — 3) Ὡς δειλιάζειν μὲν. In libro Turnebi ac Moraei emendatur δειλιάζειν καὶ ἔξαπατῆν etc. Codex autem Fuh. ἢ δειλιάζειν καὶ ἔξαπατῆν rectius scriptum habet. [Zimm. quoque ἢ habet.] 4) [Εἰς τοῦσχατον τοῦ τε καὶ Ion.] — 5) Τὸ μετ' εὐλόγου. In editione R. Stephani excusum erat τὸ μετὰ λόγου τῆς φρονήσεως μέτριον, quam scripturam confirmat etiam Regius codex et Fuh. et schedae. Sed in libro Moraei emendatum inveni μετ' εὐλόγου. Quam emendationem nescio cur Genevenses in textum admiserunt. Τῆς φρονήσεως μέτριον, idem est quod μετριοφρονεῖν. Paulus Apostolus dicit sapere ad sobrietatem. — 6) Ἐπισκηψίν τινα τοῦ πατρὸς. Malim scribere ἐπισκεψίν, ut in margine editionis Gepevensis adnotatum est. Huiusmodi enim calamitates, quae viris bonis interdum contingunt, *visitationes dei* vulgo vocare consuevimus. Christophorus tamen vulgatum scripturam secutus, *mandatum* vertit. [Zimm. ἐπισκεψίν. Cf. paulo ante νοσοῦντας μὲν ἐπισκέπτετο et *Wahl.* clav. N. T. Vol. I. p. 606 sq.] — 7) Τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. In libro Moraei vir doctus ad marginem emendavit τὰγαθοῦ, quod non displicet. Multa enim in hac oratione sunt Platonica. [Paulo post Ion. καταλήψεις pro καταλείπει.] — 8) [Καθαπτόμενος malo sensu h. l. dictum idem quod sequens ἐγκαλῶν. Vid. Homer. Od. II, 39. γέροντα καθαπτόμενος προσέειπεν. II, 240. XX, 323. Iliad. I, 582. Plat. Crit. XIV. init. ἴσως ἂν μου δικαίως καθάπτονται. Cf. Men. XXXI. πρὶν ἐμοῦ ἄψασθαι. Sophocl. Aiac. v. 500. λόγους ἐάπων. Euseb. V. C. IV, 29. Ἰνθα δὴ μάλιστα (Κωνσταντῖνος) τῶν ἄκροατῶν πληκτικώτατα καθήπτετο, διελέγων τοὺς ἀρπυγας κ. τ. λ. Ubi Val. vertit: „auditorum animos gravissime perstringebat.“ Strothius: „griff er die Herzen der Zuhörer am nachdrücklichsten an.“ Ibid. IV, 55. Malim vero

ξίφηρος τινὲ ἐπιφοιτῶν⁹⁾, τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν τῆς τοῦ σωτηρέως ἀπογυμνώσας ἐπικουρίας· ταῦτον δὴ μένειν κατὰ σχολὴν ἐκέλευσε, καὶ μεθίνασι τὸ ξίφος, ἐγκαλοῦν ὡς ἀπειπίσαντι τῆς πρὸς αὐτὸν καταφυγῆς, νομοθετῶν δὲ διαρρήδην, πάντα τὸν ἀδίκων χειρῶν κατάρξαντα¹⁰⁾, ἢ πρὸς τὸν καταρξάμενον ἀδικεῖν ἐπιχειρήσαντα, ξίφει τε χρησάμενον, ἀπολείσθαι βιαίως. Ἡ δὲ ἐστὶν ὡς ἀληθῶς ἡ οὐράνιος σοφία, αἰρεῖσθαι τὸ ἀδικεῖσθαι πρὸ τοῦ ἀδικεῖν· καὶ γενομένης ἀνάγκης, ἐτοιμῶς ἔχειν κακῶς πάσχειν μᾶλλον, ἢ ποιεῖν· μεγίστου γὰρ ὄντος τοῦ ἀδικεῖν κακοῦ¹¹⁾, οὐχ ὁ ἀδικούμενος, ἀλλ' ὁ ἀδικῶν τῇ μεγίστῃ περιβεβληται τιμωρίᾳ. Τῷ δ' ὑπηκόῳ τοῦ Θεοῦ¹²⁾ ἔξῃν μῆτε ἀδικεῖν μῆτε ἀδικεῖσθαι, θαρσύνεται τῇ προστασίᾳ τοῦ παρόντος καὶ ἐπικουροῦντος αὐτῷ Θεοῦ, πρὸς τὸ μηδένα τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ βλαβῆναι. Πῶς δ' ἂν αὐτὸς ἑαυτῷ βοηθῶν¹³⁾, Θεῷ θαρσύνων; Μάχη δ' ἦν¹⁴⁾ μεταξὺ θνοῖν, καὶ ἀμφίβολον τὸ τῆς νίκης· αὐθεὶς δ' εὐ φρονῶν, τὰ ἀμφίβολα πρὸ τῶν ἀραράτων προαιρεῖται. Πῶς δὲ ἐμελλε περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ παρουσίας καὶ βοηθείας ἀμφιβάλλειν, ὁ τοσοῦτων μὲν ἐν πείρῃ γενόμενος κινδύνων¹⁵⁾, αἰεὶ δ' εὐχερῶς ῥυσθεὶς ἀπὰ τῶν δεικῶν,

nostro loco interpretare: καθαιρούμενος λόγος, κατέστειλεν, verbis oburgans repressit, ut vertit ipse Val. Paulo ante Val. legit: (τῷ) Θίμῳ Zimm. τῷ Θίμῳ.] — 9) Ξίφηρος τινὲ ἐπιφοιτῶν. Lego ξίφηρος, ut est in libro Moraei; in quo etiam emendatur τινὲ ἐπιφοιτῶν non male. In codice etiam Fuk. scribitur ξίφηρος τινὲ ἐπιφοιτῶν. — 10) Πάντα τῶν ἀδίκων χειρῶν κατάρξαντα. Hic locus ex Fuk. ac Turnebi libro ita restitutus est: νομοθετῶν διαρρήδην, πάντα τὸν ἀδίκων χειρῶν κατάρξαντα etc. Quod autem sequitur ἢ πρὸς τὸν καταρξάμενον ἀδικεῖν ἐπιχειρήσαντα, mallet equidem scribere ἀνταδικεῖν ἐπιχειρήσαντα. — 11) Μεγίστου γὰρ ὄντος τοῦ ἀδικεῖν κακοῦ. In libro Moraei vir doctus ad marginem annotavit haec verba: Σωκρατικὸν περὶ ἀδικίας. Multa certe in hac oratione ex Platonia philosophia desumpta sunt, quae eruditus lector per se ipse poterit agnoscere. — 12) Τῷ δ' ὑπηκόῳ τοῦ Θεοῦ ἔξῃν. In codice Fuk. ac Turnebi legitur ἔξῃν. [Mox emendavi ἐπικουροῦντος pro ἐπικουρόντος Val. Read. Zimm.] — 13) Αὐτὸς ἑαυτῷ βοηθεῖν. Scaliger, Gruterus aliique emendarunt βοηθεῖν Θεῷ θαρσύνων, quam emendationem etiam in libro Moraei scriptam reperi. Posset etiam scribi βοηθεῖν ἐμελλε, reiectis duabus ultimis vocibus, quae parum necessarias hic esse nemo non videt. Sed codex Fuk. plane consentit cum libris illis Scaligeri et Gruteri. — 14) Μάχη δ' ἦν. Non dubito quin scribendam sit οὕτως γὰρ μάχη μὲν ἦν μεταξὺ θνοῖν. Ubi ἦν positum est pro εἶν, vel pro ἐμελλε εἶναι. Verum interpret qui hanc Constantini orationem Graece vertit, parum peritius fuit linguae Graecae, nec satis diligens, ut ex pluribus locis apparet. Reddit hic rationem Constantinus, cur cultores summi dei nunquam velint se ipsos ulcisci, et vim vi repellere. Nam si id facerent, inquit, vulgarent quidem cum adversario, verum incerti essent de victoria. At si se minime defenderint, tunc certissimam habent victoriam, deo scilicet pro ipsis pugnanse. Hic est sensus huius loci, quem miror a Christophoro perceptum non fuisse, nec a Musculo. — 15) [Φροντίζων καὶ

μόνη θεοῦ πνεύματι¹⁶), ὁ δὲ θαλάσσης ὁδοπορήσεως παραργί-
ματι τοῦ σωτήρος καταστορεσθείσης, καὶ στερεῶν παρασχομένης
ὁδὸν τοῖς διαπορτίαις δήμοις; Ἄυτη γὰρ, οἶμαι, προφανῆς
ὑποβάθρα πίστεως, καὶ θεμέλιος οὗτος πεποιθήσεως, ἦν ἵκα
ἂν τὰ θαυμαστὰ ταῦτα καὶ ἄπιστα, γινόμενα καὶ ἐπιτελού-
μενα ἱστορῶμεν τῇ τοῦ προνοῦντος κελύσει¹⁷). Ἐντεῦθεν δὲ
καὶ τὸ μὴ μεταμίλιν ἐπὶ τῇ πίστει¹⁸) παραγίνεται, ἦν ἵκα ἂν
τις προσπίπτοι πείρα κακῶν¹⁹), καὶ τὸ ἄτρεπτον ἔχει τὴν πρὸς
τὸν θεὸν ἐλπίδα· ταύτης γὰρ τῆς ἔξωθεν ἐγγενομένης τῇ ψυχῇ,
ἴδρυνται κατὰ τὴν διάνοιαν ὁ θεός· ἀήττητος δ' οὗτος· οὐδὲ ἡ
ψυχὴ ἄρα τὸ ἀήττητον [ἔχουσα]²⁰) κατὰ τὴν ἑαυτῆς διάνοιαν,
ὑπὸ τῶν περιεστώτων δεινῶν κρατηθήσεται. Παρὰ δὲ²¹) τοῦτο
μεμαθήκαμεν ἐκ τῆς τοῦ θεοῦ νίκης, ὅς τὴν ὑπὲρ τῶν πάντων
πρόνοιαν ποιούμενος, ὑπὸ τῆς τῶν ἀσεβούντων ἀδικίας ἐμπαρ-
οινηθείς, μηδεμίαν ἐκ τοῦ παθήματος καρπωσάμενος βλάβην,
μέγιστα νικητήρια καὶ αἰδιόεντινα στέφανον κατὰ τῆς κωνηρίας
ἀνεδήσατο· ἐπὶ τέλος μὲν ἀγαγὼν τὴν προαίρεσιν τῆς αὐτοῦ
προνοίας καὶ στοργῆς τῆς περὶ τοὺς δικαίους, συντρίψας δὲ
τὴν τῶν ἀδίκων τε καὶ ἀσεβῶν ἀμώτητα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι ε'.

Τὴν Χριστοῦ παρουσίαν προειρησθαι μὲν τοῖς προφήταις, ἐπὶ καταστροφῇ
δὲ τῶν εἰδωλῶν καὶ τῶν εἰδωλικῶν γενέσθαι πόλεων.

Ἄλλὰ τὸ μὲν πάθημα ἐκείνου ὑπὸ τῶν προφητῶν ἤδη προειρη-
ρηκτο, προειρηρηκτο δὲ καὶ ἡ σωματικὴ γέννησις αὐτοῦ, προείρητο
δὲ καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐνσωματώσεως, καὶ ὡς τῆς ἀδικίας¹) τε καὶ

κινδ.: Ion.] — 16) Μόνου θεοῦ πνεύματι. Scribendum μόνου, ut in libro
Moraei emendatum inveni. Et paulo post lego παρασχομένης ὁδὸν, ut
est in eodem libro. Subauditur enim θαλάσσης. [Παρασχομένης dedi-
cum Zimm., παρασχομένου Cast., παρασχομένος Val.] In codice Fuketii et
in veteribus schedis legitur μόνου θεοῦ πνεύματι. — 17) [Κελεύσει ἐπιτε-
λεῖσθαι Ion. Cast.] — 18) Ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ μὴ μεταμίλιν ἐπὶ τῇ
πίστει. In codice Fuk. scribitur μὴ μεταμίλισθαι. — 19) ἦν ἵκα ἂν τις
προσπίπτοι πείρα κακῶν. Malim scribere πείρα in nominativo. Id enim
multo elegantius mihi videtur. Mox legendum est procul dubio καὶ τὸ
ἀτρεπτον ἔχειν etc. Subauditur enim verbum παραγίνεται, quod paulo
ante praecessit. In codice Fuk. et in schedis scribitur ἦν ἵκα ἂν τις προ-
σπίπτοι πείρα κακῶν, καὶ τὸ ἀτρεπτον ἔχει etc. — 20) Τὸ ἀήττητον. Ad
oram codicis Moraeani emendatur ἀήττητον ἔχουσα. Quam lectionem
secutus est Christophorus. [Et Zimm.] Atque ita scribitur in codice
Fuketii. — 21) Παρὰ δὲ. Lego πρὸς δὲ, τοῦτο μεμαθήκαμεν, ubi πρὸς
adverbialiter sumitur pro προσέτι.

Cap. XVI. 1) Καὶ τῆς ἀδικίας. In libro Moraei ad marginem

δικαιοσύνης ἐπιπέσει γεννηματα, τὰ λυμαινόμενα ταῖς δικαιοσύ-
 λείοις καὶ τρόποις, ἀνακριθεῖν, πᾶσα δὲ ἡ οἰκουμένη φρόνη-
 σιῶς τε καὶ σωφροσύνης μετασχεῖ, ἐπικρατήσαντος σχεδὸν²⁾
 ταῖς πάντων ψυχαῖς τοῦ θεοπισθέτου ὑπὸ τοῦ σωτήρος νόμου,
 καὶ θεοσεβίας μὲν ἠμισθείσης, δεισδαιμονίας δὲ ἐξαλειφθείσης·
 δι' ἣν οὐ μόνων ἀλόγων ζώων σφαγαί, ἀλλὰ καὶ ἀνθρωπίνων
 ἱερειμάτων θυσίαι, καὶ ἐναγῆ μιάσματα βρωμῶν ἐπενοήθη, κατὰ
 τὴν Ἀσσυρίους καὶ Αἰγυπτίους νόμους, χαλκηλάτοις ἢ καὶ πλα-
 στοῖς ἰδαλίμασι σφραγιαζόμεναι ψυχὰς δικαιοσύνης τοιγάρτοι καρπὸν
 ἦσαν τὸν προσήκοντα τοιαύτῃ θρησκείᾳ· Μέμφις καὶ Βαβυ-
 λῶν ἐρημωθήσεται, καὶ ἀοίκητοι καταλειφθήσονται μετὰ τῶν
 πατρῶν θεῶν. Καὶ ταῦτ' οὐκ ἐξ ἀκοῆς λέγω, ἀλλ' αὐτὸς τε
 παρῶν καὶ ιστορήσας, ἐπόπτης τε γινόμενος³⁾ τῆς οἰκτρῆς τῶν
 πόλεων καὶ δυστυχοῦς Μέμφις. Ἐρήμως δὲ Μωσῆς⁴⁾ κατὰ

emendatur καὶ ὡς τὰ τῆς ἀδικίας etc., quam scripturam in interpretatione
 sua expressit Christophorus. Mihi haec locutio parum Graeca videtur,
 Itaque malim scribere ἐν ᾧ τὰ τῆς ἀδικίας. Codex tamen Fuk. habet καὶ
 ὡς τὰ τῆς etc. [Cum Cast. Zimm. τὴν dedi post γεννηματα. Val. illud
 nec post ὡς cum Fuk. inseruit.] — 2) [Id pro σχεδὸν Ion. Mox βρωμῆ
 Cast. pro βρωμῶν.] — 3) Ἐπόπτης τε γινόμενος. Ait Constantinus se ex-
 cidium et vastitatem duarum olim potentissimarum urbium, Memphis
 scilicet et Babylonis, coram spectasse. Quaerendum igitur est a nobis,
 quonam tempore Constantinus ad ea loca profectus sit. In Aegyptium
 quidem iuvenis admodum profectus est, cum in Diocletiani comitatu
 militaret, et obsidis instar ab eo teneretur. Multis enim annis Diocle-
 tianus in Aegypto bellum gessit adversus Achilleum qui in Aegypto re-
 bellaverat, ut scribit Eutropius. Ex Aegypto postea Constantinus uia cum
 Diocletiano venit in Syriam, et per Palaestinam provinciam transivit, ubi
 primum ab Eusebio visus est, ut ipse testatur. Venerat autem Diocle-
 tianus in Syriam, ut Galerium caesarem qui cum Persis bellum gerebat,
 copiis suis adiuvaret. Mansitque diutius in Syria, ut pacem cum Persis
 componeret, quemadmodum discimus ex historia Petri Patricii. Tunc
 igitur Constantinus Babylonis rudera et reliquias spectare potuit. — 4)
 Ἐ Μωσῆς. [In Ion. adscribitur hic: aliquid deest.] Hunc locum sola
 transpositione corruptum esse existimo. Sensus enim apertissimus est, si
 verba restitueris in hunc modum: Μέμφις ἐρήμωται, ἡ τοῦ δυνατωτάτου
 τότε Φαραῶ ὑπεροφία· ὃν Μωσῆς κατὰ τὴν θείαν πρόσταξιν κατέθρωνε
 etc. Quid his verbis planius? ὑπεροφία hic est gloria, τὸ καύχημα, qua
 scilicet sese efferebat Pharaos. Facessat igitur coniectura Christophorsoni,
 Gruteri et aliorum. Et haec quidem olim fuit coniectura nostra de huius
 loci lectione. Sed postea Fuketianum codicem nacti, veram ac germanam
 lectionem deprehendimus. Sic enim in eo legitur: ἐπόπτης τε γινόμενος
 τῆς οἰκτρῆς τῶν πόλεων καὶ δυστυχοῦς Μέμφις· ἐρήμως δὲ Μωσῆς κατὰ
 τὴν θείαν πρόσταξιν τὴν τοῦ δυνατωτάτου τότε Φαραῶ χωρῶν etc. Atque
 ita plane legitur in codice Turnebi et Gruteri [et apud Zimm.], nisi
 quod distinctio illa quam posuimus, propria est codicis Fuk. in quo post
 Μέμφις punctum apponitur. Μέμφις igitur in genitivo dixit interpres huius
 orationis, cum Μέμφιος dicere debuisset. Sed et οἰκτρῆς ponitur pro
 οἰκτρωτάτης. Porro iuxta hanc lectionem, solam Memphin a se visam esse
 ait Constantinus, quod equidem verius puto. Neque enim Babylonem

τὴν θείαν πρόσταξιν τὴν τοῦ δυνατωτάτου τῆς Φαραῶ χώραν, ὃν ὑπεροψία κατέθραυσε⁵⁾. τὸν τε στρατὸν αὐτοῦ πολλῶν καὶ μεγίστων ἐθνῶν νικηφόρον, πεφραγμένον τε καὶ καθωπλισμένον⁶⁾, οὐ βελῶν κοξέξυμασιν, οὐδ' ἀκοντίων ῥίπαϊς, μόνῃ δ' ὁσίᾳ προσευχῇ καὶ ἡμέρᾳ λιανελᾷ καθεῖλεν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Ζ'.

Περὶ τῆς Μωδαίας σοφίας ζηλωθείσης παρὰ τῶν ἔκθετε σοφῶν· καὶ περὶ Δαυὶλ, καὶ τῶν τριῶν παιδῶν.

Οὐδεὶς δ' ἂν ἐκείνου τοῦ δῆμου μακαριώτερος γέγονε ποῦποτε, ἢ γένοιτο, εἰ μὴ τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐκόντες τοῦ ἁγίου πνεύματος ἀπειρήρυσαν⁷⁾. Τί δ' ἂν εἶποι τίς ἄξιον περὶ Μωῦ-

numquam videre potuit, quippe qui nunquam in Assyriam penetraverit. In schedis Regiis ita legitur hic locus: τῆς οὐκτρῶς τῶν πόλειων τύχης· Μίμφις ἡρήμωας etc., ut in vulgata editionibus. In codice autem Regio ἡρήμωται legitur ut edidit Stephannus. Savilius vero in libro suo hunc locum ita emendavit: πόλειων τύχης· Μίμφις ἡρήμωται· ἡρήμωας δὲ Μωσῆς etc. Sed frigidum esset illud Μίμφις ἡρήμωται, nec cum sequentibus cohaerens. Quid quod nec Christophorus ea verba in interpretatione sua retinuit. Huo accedit, quod Memphis Constantini temporibus adhuc stabat, et Aesculapii sano celebris erat, ut testatur Hieronymus in vita Hilarionis ubi de adolescente qui virginem deperibat: *Perrexit Memphim, ut confesso vulnere suo, magicis artibus rediret armatus ad virginem. Igitur post annum doctus ab Aesculapii vatibus, non remedientis animas, sed perdentis*, etc. et Amnian. Marcellinus in lib. XXII. ubi de Api bove: *Desertur Memphim praesentia quoque numinis Aesculapii claram.* [Val. retinuit τῶν πόλειων τύχης· Μίμφις ἡρήμωται ἢ Μωσῆς — Φαραῶ ὃν κ. τ. λ.] — 5) Ὁν ὑπεροψία κατέθραυσε. Christophorus vertit: *Quem insolentia elatum perfregit.* Ex quo apparet, cum supplevisse ἐπρημένον aut quid simile. Sed nihil opus est hac emendatione, cum ὑπεροψία in nominativo accipi possit. Certe in omnibus nostris codicibus Reg. Fuk. et schedis legitur absque ἰῶτα subscripto. Sic infra loquitur capite 19. ἢ ἄγνοια τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ἴθραυς etc. — 6) Καθωπλισμένον. Scribendum videtur καὶ καθωπλισμένοι. Mox ubi legitur ἡμέρᾳ λιανελᾷ, malim scribere ἡρημαίῳ. In codice Fuk. et in schedis Regiis legitur πεφραγμένον τε καὶ καθωπλισμένον. Nec displicet Savilii coniectura, qui πεφραγμένον et καθωπλισμένον emendavit. [Πεφραγμένον καὶ καθωπλισμένον Cast. Atque eodem modo scripsit Zimm., sublato praetera, quod deinde erat tollendum, commate post καθωπλισμένον. Sed equidem cum Val. πεφραγμένον τε καὶ καθωπλισμένον quod ad στρατὸν pertinet, retinendum duxi, quia facile altera lectio profecta esse potest ab iis qui non satis cogitantes, quo referendum sit καθωπλισμένον et πεφραγμένον, vitium aliquid sibi invenisse h. l. videbantur. Neque post νικηφόρον cum Cast. Zimm. ὄντι inserendum duxi.]

Cap. XVII. 1) [Ἐὶ μὴ τὰς ψυχὰς — ἀπειρήρυσαν, id est, nisi animos suos ab omni cum divino spiritu communionis sua sponte abstraxissent. Vid. *Falckenpar.* ad Herodot. I, 194. Cf. Euseb. V. C. II, 49. Ἐσχον ἰσχυρὰ τὰς ἀπὸ τοῦτου γενόμενης αὐτοκρατορίας, διὰ τὸ τῶν τρόπων ἄγριον ἄπε-

αίως; "Ὁς ἄτακτον δῆμον εἰς τάξιν ἀγαγὼν, πειθοῖ τε καὶ αἰδοῖ τὰς ψυχὰς αὐτῶν κατακοσμήσας, ἀντὶ μὲν αἰχμαλωσίας, ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἰδωρεῖτο, ἀντὶ δὲ σκυθρωπότητος, φαιδρούς ἐποιεῖ, καὶ εἰς τοσοῦτον τὴν ψυχὴν αὐτῶν προηγάγετο, ὥστε τῇ λῆαν ἐπὶ τὰναντία μεταβολῇ, τῇ τε τῶν κατορθωμάτων εὐτυχίᾳ ἀλαζονέστερον τὸ φρόνημα τῶν ἀνδρῶν γενέσθαι· ὃς τοσοῦτον ὑπερῆρε σοφία τοὺς πρὸ αὐτοῦ, ὥστε καὶ τοὺς ἐπαυνομένους ὑπὸ τῶν ἱθῶν ἦτοι σοφούς καὶ φιλοσόφους²⁾, ζηλωτὰς τῆς ἐκείνου σοφίας γενέσθαι. Πυθαγόρας γὰρ τὴν ἐκείνου σοφίαν μιμησάμενος, εἰς τοσοῦτον ἐπὶ σωφροσύνῃ διαβεβήθη, ὥστε καὶ τῷ σωφρονεστάτῳ Πλάτῳ παράδειγμα τὴν ἑαυτοῦ ἐγκράτειαν καταστήσαι. Δανιὴλ δ'³⁾ ὁ Θεοπίσας τὰ μέλλοντα, καὶ τῆς ἐξοχωτάτης μεγαλοψυχίας ἐργάτης, ἠθῶν τε καὶ παντὸς βίου κάλλει διαπρέψας, πόσῃν τιμῇ καὶ πῶς τραχείαν κατηγωνίσαστο δυσχέρειαν τοῦ κατὰ Συρίαν τότε τυράννου; "Ὄνομα δ' ἐκείνου Ναβουχοδοноσορ ἦν, οὐ πάσης τῆς γενεᾶς ἐξαλειφθεῖσης, ἡ σεμνὴ καὶ ὑπερμεγέθης ἐκείνη δύναμις πρὸς τοὺς Πέρσας διῆλθε. Διαβύητος γὰρ ἦν καὶ ἄχρῳ νῦν ἐστὶν ὁ πλοῦτος τοῦ τυράννου, καὶ ἡ ἄκαιρος περὶ τὴν μὴ δέουσαν θρησκείαν ἐπιμέλεια, μετὰ τὸν τε παντοδαπῶν οὐρανομήκη ὑψώματα, γρικτοί τε καὶ πρὸς ὠμότητα οἱ τῆς θρησκείας συντεθέντες νόμοι· ὧν πάντων ὁ Δανιὴλ καταφρονήσας⁴⁾ διὰ τὴν ἄχραντον πρὸς τὸν ὄντως Θεὸν εὐσέβειαν, τὴν ἄκαιρον τοῦ τυράννου σπουδὴν, μεγάλου τινὸς κακοῦ ἐσομένην αἰτίαν ἐμαντεύσα:

αὐτῶν quod Val. vertit: „Ac superiores quidem imperatores ob feritatem atque immanitatem morum, *alienos semper atque extraneos habui*“ Stroth.: „*Ich habe immer die vorigen Kayser, ihrer wilden Sitten wegen, nicht für meine Vorfahren gehalten.*“ Similiter ἀποκλήρως dicitur de patre qui filium negat esse amplius suum eumque exhereditat. Quae quidem patris sententia publice per praeconeum promulgata dicebatur ἀποκλήρως, ut filii abdicati ἐκπεπρωκότες τοῦ γένους. Vid. *Petitius de legg. Aetic. p. 157. Aelian. V. H. II, 12. Chrysoat. homill. T. XII. p. 359. C. ed. Montefalc.* πατὴρ νιδὸν ἀπικλήρως.] — 2) Καὶ φιλοσόφους. *Omissa hic videtur esse particula, qua adiecta longe elegantior fiet oratio. Scribo igitur ἦτοι σοφούς ἢ καὶ φιλοσόφους, id est, seu sapientes, seu philosophos malis dicere.* — 3) Δανιὴλ δέ. Postquam de Aegyptiis et de Memphis excidio dixit, transit ad Assyrios et ad Babylonis vastationem. Et occasione quidem Aegyptiorum, Mosis laudationem inseruit. Nunc vero de Assyriis agens, Danielis laudes exequitur, qui apud Assyrios seu Babylonios captivus vixit. — 4) Ὁ Δανιὴλ καταφρονήσας. Post haec verba antiquarius qui codicem Regium descripsit, offensus mendorum multitudine quibus exemplar scatebat, hic finem scribendi fecit. Atque hoc testatus est his verbis ad imam paginam appositis . . . *νας πρὸς τὸ κέλευθος τῶν σφαλμάτων τοῦ βιβλίου, ἐπέλαχον τὴν χεῖρα τοῦ γράφειν, ὅτι μηδὲν ἐγὼ ἐστὶν τῷ προτοτύπῳ, καθὼς ἐκ τῶν γυμνήτων ἐστὶ τεκμηρίωσθαι τὸς ἀνα-*

ἐπὶ οἷα ἐπειθε τὸν τύραννον· ὁ γὰρ ἄφθονός⁵⁾ πλοῦτος ἐμπόδιον πρὸς τὸ καλῶς φρονεῖν ὑπάρχει. Τίλος γοῦν τὸ ἔργιον τῆς ἑαυτοῦ διακονίας ὁ δυνάστην ἐξέφησε, θηραῖν ἀγρίαις διαλυμανθῆναι τὸν δίκαιον κελύσεας. Γενναῖα γερὴν καὶ ἡ τῶν ἀδελφῶν ἐν τῷ μαρτυρεῖν ὁμοδοξία· οὓς οἱ μετὰ ταῦτα ἐπλώσαντες, ὑπερμεγέθη δόξαν τῆς πρὸς τὸν σωτήρα πίστεως ἤραυτο· πυρὶ καὶ καμίνῳ καὶ τοῖς εἰς τὸ φαγεῖν αὐτοὺς τεταγμένοις δειναῖς ἀθήστοι φανέντες, ἀγνῆ τε σωματίων προσβολῇ πὸ ἐμπεριεχόμενον τῇ καμίνῳ πῦρ ἀπωθούμενοι. Δανιὴλ δὲ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Ἀσσυρίων βασιλείας, ἀνααιρεθείσης κερανῶν βολαῖς⁶⁾, ἐπὶ Καμβύσην τὸν Περσῶν βασιλέα μετήλθευ ἐκ θείας προνοίας· φθόνος δὲ κἀνταῦθα, καὶ πρὸς γὰρ τῷ φθόνῳ, ὀλέθριοι μάγων ἐπιβουλαί, διαδοχαὶ τε κινδύνων μεγάλων τε καὶ πολλῶν· ἐξ ὧν πάντων, συναυρομένης τῆς Χριστοῦ προνοίας σωθεὶς εὐχερῶς, πανταίας ἀρετῆς πείρα διέπρεψεν. Οἱ γάρτοι μάγοι, τρεῖς τῆς ἡμέρας εὐχομένου τοῦ ἀνδρός, μεγάλας τε καὶ ἑξαισίους ἀρετάς⁷⁾ ἀξιωμασημανεύτων ἔργων καθορθοῦντος, αὐτὴν τὴν τῶν εὐχῶν ἐπίτευξιν φθόνῳ διεβάλλον· ἐπικινδύνον δὲ σφόδρα⁸⁾ τὴν τσαούτην αὐτοῦ δύναμιν διαβάλλοντες πρὸς τὸν δυνάστην, ἔπεισαν αὐτὸν, τὸν⁹⁾ τασούτων ἀγα-

γνώσκοντας. — 5) [*Ἀρχοντος* Ion. et mox γὰρ pro γοῦν Ion. Cast.] — 6) *Ἀνααιρεθείσης κερανῶν βολῆ*. Nescio unde haec hausit Constantinus, qui regnum Assyriorum fulminum iactu destructum esse scribit; quod quidem alibi legere non memini. Sed neque id satis intelligo. Homines enim et arces et civitates fulminis iactu destrui possunt, ut de Phlegyis poetae fabulati sunt, regnum vero quomodo fulminibus aboleri possit, equidem non video. In manuscriptis codicibus Fuk. et Turnebi, et in schedis Regia scribitur κερανῶν βολαῖς. — 7) *Ἐξαισίους ἀρετάς*. Constantinus Latine virtutes dixerat; quam vocem in sacris libris sumi solere pro miraculis nemo nescit. Male interpres huius orationis ἀρετὰς vertit, cum δυνάμεις potius vertere debuisset. — 8) *Ἐπικινδύνον σφόδρα*. In codice Fuk. hic locus ita distinguitur: *διεβάλλον ἐπικινδύνον σφόδρα δὲ τὴν τσαούτην* etc. — 9) *ἔπεισαν αὐτόν*. Scribo καὶ ἔπεισαν αὐτόν, ut in libro Moraci ad marginem emendatur. [Καὶ quoque Cast. Zimm. sed causa cur ita scribendum sit, non liquet.] Ceterum haec narratio adversatur scripturae sacrae. Neque enim magi Daniele accusasse dicuntur in sacris voluminibus, sed satrapae: nec Cambyses vocatur is qui Danielem bestiae obici iussit, sed Darius Medus, de quo variae sunt chronologorum sententiae. Nam plerique Cyaxarem hunc esse volunt, Astygis filium. Scaliger vero Nabonnidum esse contendit; cuius opinioni suffragatur Petavius noster. Quorum consensum magi facio. Nam cum in plerisque dissentire soleant, ubicumque eos convenire viderimus, maximum veritatis argumentum est. Eorum tamen sententiae refragari videtur Abydenus in historia Assyriorum. Hic enim scribit, Nabuchodonosorum paulo ante mortem divino numine afflatum praedixisse Babyloniis, urbem ipsorum non multo post esse perituram. Mulum enim Persam venturum esse, qui ipsis iugum servitutis imponat. Eius vero adiutorem in expugna-

θῶν δημοσίᾳ παράλιον τοῖς Πέρσαις γινόμενον, λέοντων ἀγρίων
 θύλην κατακρηθῆναι. Καθέρητα δὲ κατακρηθεῖς, οὐκ εἰς ἄλ-
 θρον, ἀλλ' αἰώνως εὐδοξίαν ὁ Δανιὴλ, καὶ ἐν μέσοις τοῖς θηρ-
 οῖν ἐσταθόμενος, ἡλίων καὶ ἡμερωτέρων τῶν θηρίων¹⁰), ἢ τῶν
 μαθηρῶντων. ἐπερᾶτο· πάντας γὰρ εὐχή¹¹) κοσμιότητος καὶ
 σωφροσύνης ἀρετῇ συναυρομένη, τιθασσοὺς ἀπειργάζετο, τοὺς
 λυσιπείους τῇ φύσει. Γνωσθέντων δὲ τούτων (τῶ) Καμβύση
 (οὐ γὰρ δυνατὸν ἦν τοσαύτης, οὕτω τε θείας δυνάμεως κατα-
 θῆματα ἐπισοαίεσθαι), ὑπερεκπέπληκτο μὲν αὐτὸς τῷ θαύματι
 τῶν ἀγρελλομένων, μετεγίνωσκε δὲ ἐπὶ τῷ πεσοθῆναι ταῖς δια-
 βολαῖς τῶν μάγων εὐχερῶς· ὅμως γοῦν ἐτόλμησε τῆς θείας
 ἐπιτοῆς ἐπόπτης γενέσθαι· καὶ ἰδὼν τὸν μὲν ἄνδρα¹²) ἐκατέρωθεν
 τῆς χειρὸς ὑψώματι τὸν Χριστὸν ὑμνοῦντα, τοὺς δὲ λέοντας
 ὑποβεβλημένους, καὶ οἰοεὶ τὰ ἴχνη τοῦ ἀνδρὸς προσκυνοῦντας,
 καὶ παραχοῆμα τοὺς ἀναπεισαντας αὐτὸν μάγους (τῇ αὐτῇ
 ζημίᾳ κατέκρινε, καθέρξε τε τῇ τῶν λέοντων αὐλῇ¹³)), οἱ δὲ
 θῆρες οἱ τὸν μικρῶ πρόσθεν κολακτεύσαντες, ἐπεφοίτων τοῖς
 μάγοις, καὶ πάντας αὐτοὺς κατὰ τὴν ἑαυτῶν φύσιν ἐλυμήναντο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Η'.

Περὶ τῆς Σιβύλλης τῆς Ἐρυθραίας, ἐν ἀχροστιχίδι τῶν τῆς μαρτυρίας
 ἐκῶν, τὸν κύριον καὶ τὸ πάθος δηλούσης· Ἰστί δὲ ἡ ἀχροστιχίς· Ἰησοῦς
 Χριστός, Θεοῦ υἱός, σωτὴρ, σταυρός.

Παρίσταται δὲ μοι καὶ τῶν ἀλλοδαπῶν τι μαρτυριῶν¹)
 τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος ἀπομνημονεῦσαι· ἐκ γάρτοι τούτων

tionis urbis futuram Medum, Assyriorum gloriam. Sic enim interpretor
 verba illa Abydeni οὐ δὴ συναίτιος ἔσται Μήδης. Graeca certe verba nihil
 aliud sonant, quam id quod dixi. Quod si Medus socius atque auxiliator
 fuit Cyri in expugnanda et in servitutem redigenda Babylone, Medus uti-
 que non est Nabounidus. At Scaliger qui Darium Medum vult esse Na-
 bounidum, Abydeni verba sic explicat, culpa Medi eam calamitatem even-
 turam esse Babyloniis. Verum Abydenus non dixit: οὐ δὴ αἴτιος, sed
 συναίτιος: quo verbo societas et communitio alicuius facti cum altero signi-
 ficatur. Sic filius dei συναίτιος dicitur, quia una cum patre omnium rerum
 auctor est. Constat igitur ex Abydeni verbis, Medum non esse Nabouni-
 dum. — 10) [Τῶν θηρίων Val. τῶν θηρίων Zimm. qui paulo post pro
 τῶ) Καμβύση Val. similiter scripsit [τῷ Καμβύση.] — 11) Πάντας γὰρ
 εὐχή. Melim scribere in nominativo πάντας γὰρ εὐχὴ κοσμιότητος καὶ σω-
 φροσύνης ἀρετῇ συναυρομένη, τιθασσοὺς ἀπειργάζετο. Id est: tanta vis est
 precationis, ut inmanissimas bestias mansuefecerit. Certe in codice
 Fuk. legitur: εὐχὴ κοσμ. καὶ σωφ. ἀρετῇ συναυρομένη etc. — 12) Καὶ ἰδὼν
 τὸν ἄνδρα. In codice Fuk. et in schedis scribitur καὶ ἰδὼν. — 13) [Τῇ
 αὐτῇ — αὐλῇ. Pro his Steph. παρέβηλε τοῖς λέονσι. Ion. Casi. post αὐλῇ
 habent τοὺς μάγους.]

δηλονότι καὶ ἡ τῶν βλασφημούντων αὐτὸν διάνοια, καὶ οἶδον αὐτὸν θεὸν ὄντα θεοῦ παῖδα²⁾), εἴπερ γοῦν τοῖς ἑαυτῶν λόγοις πιστεύωσιν. Ἡ τοίνυν Ἐρυθραία Σιβύλλα, φάσκουσα ἑαυτὴν ἔκτῃ γενεᾷ μετὰ τὸν κατακλυσμὸν γενέσθαι, ἴφρια ἦν τοῦ Ἀπόλλωνος³⁾), διάδημα ἐπίσης τῷ θρησκευμένῳ ὑπ' αὐτῆς θεῷ φοροῦσα, καὶ τὸν τρίποδα περὶ ὃν ὁ ὄφιοις εἰλέετο, περιέπουσα, ἀποφοιβάουσα τε τοῖς χρωμένοις αὐτῇ: ἡλιθιότητι⁴⁾ τῶν γονέων, ἐπιδεδωκότων αὐτὴν τοιαύτη λατρεία, δι' ἣν ἀσχήμονες θυμοὶ, καὶ οὐδὲν σεμνὸν ἐπιγίνεται, κατὰ τὰ αὐτὰ τοῖς ἱστορουμένοις περὶ τῆς Δάφνης. Αὕτη τοίνυν εἶσω τῶν ἀδύτων ποιεῖ τῆς ἀκαίρου δεισδαιμονίας προαχθεῖσα, καὶ θείας ἐπιπνοίας ὄντως γενομένη μεστῇ⁵⁾), δι' ἐπῶν περὶ τοῦ θεοῦ τὰ

Cap. XVIII. 1) Τῶν ἀλλοδαπῶν τε μαρτύριον. Codex Fuk. et schedae scriptum habent μαρτυριῶν, rectius. Neque enim unum duntaxat testimonium affert Constantinus, sed duo. — 2) [Διάνοια — παῖδα. Steph. διάνοια οἶδον αὐτὸν θεὸν ὄντα καὶ θεοῦ παῖδα, quem verborum ordinem secutus videtur Vales, in interpretatione. Verit enim: „Sic enim — illam deum deique filium esse cognoscent.“] — 3) Ἴφρια τοῦ Ἀπόλλωνος. Amplector emendationem doctorum virorum, quam etiam in Moraei libro reperi, ἴφρια ἦν τοῦ Ἀπ. Ita certe Fuk. codex et schedae. — 4) Τῇ ἡλιθιότητι. Melius dixisset διὰ τὴν ἡλιθιότητά. [Ante pro αὐτῇ Cast. αὐτῆς.] — 5) Καὶ θείας ἐπιπνοίας ὄντως γενομένη μεστῇ. Quicumque ex Christianis scriptoribus Sibyllarum oracula ad confirmationem Christianae fidei protulerant, ij necesse habuerunt idem de Sibyllis dicere quod Constantinus, eas scilicet divino quodam spiritu affatas de Christo praedixisse. Ita Iustinus in oratione paraenetica ad Graecos: *ἵσται δὲ ἡμῖν ῥᾶδως τὴν ὀρθὴν θεοσέβειαν ἐκ μέρους παρὰ τῆς παλαιᾶς Σιβύλλης ἐκ τινος δυνατῆς ἐπιπνοίας θεῶν χρησμάτων ὑμῶς διδασκούσης, μετάνοια* etc. Quibus consona scribit Augustinus in lib. XVIII. de civitate dei cap. 23. et Hieronymus in lib. I. contra Iovinianum. Nam hic quidem Sibyllis ob meritum virginitalis divinationem scribit a deo esse concessam, Augustinus vero eas in civitatem dei adscribere non veretur. At Gregorius Naz. in carmine ad Nemesium, ait Hermem Trismegistam et Sibyllam, quaecumque de deo praedixerunt, non divinitus afflatos praedixisse, sed ex sacris Hebraeorum libris quae obiter perlegerant, ea accepisse:

οὐ θεόθεν, βιβλίων δὲ παραβλέψαντες ἐπιεῖο.

Scilicet Gregorius Nazianz. et sanctissimi illi ecclesiae patres, carmina illa revera a Sibyllis composita esse credebant, cum tamen ab otiosis hominibus confecta sint, et pro Sibyllis edita circa tempora imp. Hadriani. Certe nemo antiquior Iustino eorum mentionem fecit. Et Celsus, quem principatu M. Antonini vixisse supra demonstravimus, Christianos Sibyllinis carminibus multa falso inseruisse affirmat. Verba eius refert Origenes in lib. VII. *τῶν δὲ παρρηγοφῶν μὲν εἰς τὰ λυσιγῆς πολλὰ καὶ βλάσφημα εἰσὶ δόξασθαι*. Scio quidem Origenem id pernegare. Sic enim Celsus respondet, debuisse illum antiquiora Sibylliarum carminum exemplaria praeferre, in quibus versus illi quos a Christianis intrusos esse dicebat, minime legerentur. Facile utique fuisset Celso id praestare, et falsitatem illorum versuum hoc argumento convincere. Sed suppetunt etiam alia argumenta, quibus id probari potest. Nam si Sibylla tam clare de Christo praedixerat, cur Paulus in suis epistolis, et cum ad Athenienses verba faceret, eius testimonio non est usus, maxime cum Aratum et alios gentilium poetas cita-

μέλλοντα προεθέσπισε, σαφῶς ταῖς προτάξεσι τῶν πρώτων γραμμάτων, ἣτις ἀκροστιχίς λέγεται⁶), θελοῦσα τὴν ἱστορίαν τῆς τοῦ Ἰησοῦ κατελεύσεως· ἔστι δὲ ἡ ἀκροστιχίς αὕτη· Ἰησοῦς Χριστός, Θεοῦ υἱός, σωτήρ, σταυρός· τὰ δ' ἔπη αὐτῆς, ταῦτα·

I δρῶσει γὰρ χθῶν, κρίσεως σημεῖον ὄτ' ἔσται·
H ξει δ' οὐρανόθεν βασιλεὺς αἰῶσιν, ὁ μέλλον
Σ ἄρκα παρῶν πᾶσαν κρῖναι καὶ κόσμον ἅπαντα.
O ψονται δὲ θεὸν μέροπες πιστοὶ καὶ ἄπιστοι,
T ψιστον μετὰ τῶν ἁγίων ἐπὶ τέρμα χρόνοιο,
Σ αρκοφόρον· ψυχὰς τ' ἀνδρῶν ἐπὶ βήματι κρινεῖ.
X ἔρσος ὄτ' ἂν ποτε κόσμος ὅλος καὶ ἄκανθα γένηται·
P ἴψωσί τ' εἰδῶλα βροτοὶ καὶ πλοῦτον ἅπαντα,
E κκαύση δὲ τὸ πῦρ γῆν, οὐρανὸν ἠδὲ θάλασσαν
I χνεύων⁷), ῥήξῃ τε πύλας εἰρκτῆς αἰδαο.
Σ ἀρξ' τότε πᾶσα νεκρῶν, ἐς ἐλευθέριον φαός ἦξει·
T οὺς ἁγίους, ἀνόμους τε τὸ πῦρ αἰῶσιν ἐλέγξει·
O ππόσα τις πράξας ἔλαθεν, τότε πάντα λαλήσει.
Σ τήθεια γὰρ ζοφάετα θεὸς φωστῆρσιν ἀνοίξει·

re non dedignetur? Certe si Sibylla hanc de Christo acrostichidem scripsit, nihil causae est, cur illam inter prophetas et quidem primo loco recensere dubitemus. Nullus enim inter antiquos Hebraeorum prophetas tam clare ac discrete scripsit de Christo, quam sunt haec a Constantino prolata Sibyllae carmina. Neque tamen aut Origenes, aut ullus sanctorum patrum id unquam concessit, ut Sibyllas inter prophetas haberentur, immo eos qui ita crederent, haereticos esse existimarunt, et Sibyllistas appellaverunt, ut docet Origenes in lib. V. contra Celsum, ubi respondens Celso, qui Christianos varias in sectas divisos esse obiecerat; alios quippe esse psychicos, alios spirituales, alios Iudaeorum deum colere, alios non item, alios Sibyllistas esse, etc., sic ait: εἶπε δὲ τινὰς εἶναι καὶ Σιβυλλιστὰς· τάχα παρακούσας τινῶν ἐγκυλούντων τοῖς ολομένοις προφήτην γεγονέναι τὴν Σιβυλλαν, καὶ Σιβυλλιστὰς τοὺς τοιοῦτους καλεσάντων. [Vid. Thorslacius libri Sibyllistarum veteris ecclesiae, quatenus monumenta Christiana sunt, crisi subiecti, Havn. 1815. 8. Bleek über Entstehung und Zusammensetzung der uns in 8 Büchern erhaltenen Sammlung sibyllinischer Orakel in Schleiermacher, de Wette und Lücke theologische Zeitschrift Fasc. I. p. 120 sqq. Fasc. II. p. 172 sqq. Cf. Jortin Anmerkungen über die Kirchenhistorie T. I. p. 278 sqq. p. 309 sqq. M. Solanus ad Lucian, de morte Peregrini T. III. p. 351. ed. Reitz. nos in Excurs. I. ad Euseb. H. E. T. III. p. 353. et Tschirner Fall des Heidenthums T. I. p. 194 sqq. p. 268 sqq.] — 6) [Ταῖς προτάξεσι — λέγεται. Cf. Cicer. de divinac. II, 54. ed. Schutz.: „Noa esse autem illud carmen furentis, quum ipsum poema declarat, — tum vero ea, quae ἀκροστιχίς dicitur, quum deinceps ex primis versuum litteris aliquid connectitur, ut in quibusdam Ennianis.“ Pro ταῖς προτάξεσι Ion. ταῖς ἀποδείξεσι καὶ προτ.] — 7) Ἰχνεύων. Omissus hic erat versus, qui ex libro Moraei, Fuk. et Regii schedis, et ex editione Sibyllinorum carminum, quam curavit Seb. Castalio, ita supplendus est:

Θ ρήνός τ' ἐκ πάντων ἔσται, καὶ βροντὰς ἀόαντων.
 Ε κλείψει σέλας ἡλλίου, ἀστρῶν τε χορδαίαι,
 Ο ὑρανὸν εἰλίξει⁸⁾, μῆνης δὲ τε φέγγος ὀλεΐται.
 Τ ψώσει δὲ φαραγγας, ὀλεῖ δ' ὑψώματα βουνῶν.
 Τ φος δ' οὐκέτι λυγρὸν ἐν ἀνθρώποισι φανέται.
 Ι σά τ' ὄρη πεδίοις ἔσται· καὶ πᾶσα θάλασσα
 Ο ὑκ εἰς πλοῦν ἤξει. Ἰῆ γὰρ φρυχθεῖσα κεραυνῶ,
 Σ ὑν πηγαῖς ποταμοὶ τε καχλάζοντες⁹⁾ λείψουσιν.
 Σ ἄλπιγξ δ' οὐρανόθεν φωνὴν πολυθρηνον ἀφήσει,
 Ω ρύουσα μύσος μελεὸν¹⁰⁾ καὶ πῆματα κόσμου.
 Τ κριταρόεν χάος¹¹⁾ δείξει ποτὲ γαῖα χανοῦσα.
 Η ξουσιν δ' ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλῆς ἅπαντες.
 Ρ εὔσει δ' οὐρανόθεν ποταμὸς πυρός, ἠδὲ γε θείου.
 Σ ἦμα δὲ τοι τότε πᾶσι βροτοῖς ἀριδείκτεον, ὅλον
 Τ ὄ ξύλον ἐν πιστοῖς τὸ κέρως τὸ ποθοῦμενον ἔσται.
 Α υδρῶν εὐσεβείων ζωῆ, πρόσκομμά τε κόσμου,
 Τ δασι φωτίζον πιστοὺς ἐν δώδεκα πηγαῖς¹²⁾.

Ἐκκαίσει δὲ τὸ πῦρ γῆν, οὐρανὸν ἠδὲ θάλασσαν
 Ἰχνεύων.

Quamquam ichneūon malim legere in neutro. Omissum autem esse hunc
 verum docet vetus versio apud Augustinum in lib. XVIII. de civitate dei,
 quae sic habet:

Exuret terras ignis pontumque polumque
 Inquirens.

Porro verum illum Graecum ideo expunxerant, quod tota acrostichis ab-
 que illo stare videretur. Nec animadvertabant, in acrostichide nomen
 Christi scribi cum diphthongo Χριστός: quod cur factum sit nescio.
 Acrostichis tamen Latina id retinuit apud Augustinum. Sane veteres
 Graeci nomen Christi octosyllabum [Imo tantum octo litterarum.] facie-
 bant, Χριστός scribentes cum diphthongo, ut docet Irenaeus in libro I.
 cap. 10. [Ceterum similes lusus eius quae hoc capite proposita est,
 ἀκροστιχίδος veteres Christiani satis amabant. Vid. Schmidt Handbuch der
 christlichen KG. T. II. p. 438 sq. Augusti Denkwürdigkeiten aus der
 christlichen Archaeologie T. IV. p. 59 sq. T. VII. p. 79 sq.* Cf. Neander
 Denkwürdigkeiten T. I. p. 303 sqq.] — 8) Οὐρανὸν εἰλίξει. Ita legitur
 in editione vulgata Sibyllinorum carminum. Vetus quoque versio hanc
 scripturam confirmat, sic enim habet: *Volvetur coelum* etc. Ego tamen
 non dubito quin scribendum sit εἰλίξειν. Subauditur enim ἐκλείψει, quod
 paulo ante praecessit. — 9) Ποταμοὶ καχλάζοντες. In codice Fuk. et in
 schedis legitur ποταμοὶ τε καχλάζοντες etc. — 10) Ὡρύουσα τὸ μέλλον.
 In editione Castalionis hic versus ita scribitur:

Ὡρύουσα μύσος μελεὸν καὶ πῆματα κόσμου.

Quam scripturam confirmat vetus versio apud Augustinum:

Sed tuba tunc sonitum tristem dimittet ab alto
 Orbe, gemens facinus miserum variosque labores.

In codice Fuk. scribitur Ὡρύουσα μέλος καὶ πῆματα κόσμου. [Lon. ὄρ. τὸ
 μέλος καὶ τοι δὴ π. κ.] — 11) Ταριταρόεν χάος. Rectius in editione Sibyl-
 linorum carminum legitur ταριτάριον δὲ χάος τότε δείξει γαῖα χανοῦσα. —
 12) Φωτίζον πιστοὺς ἐν δώδεκα πηγαῖς. In editione Sibyllinorum carmi-

*Ρ ἄβδος ποιμαίνουσα*¹³⁾ σιδηρεὶη γὰ κρατῆσαι.

Ο ὕτος ὁ τῶν προγραφῶν ἐν ἀκροστιχίοις θεὸς ἡμῶν

Σ ωιτῆρ, ἀθάνατος βασιλεὺς ὁ παθῶν ἐνεχ' ἡμῶν.

*Καὶ ταῦτα τῇ παρθένῳ δηλαδὴ θεόθεν ἐπίσειη προκηρῦσαι.
Μακαρίαν δ' αὐτῆν ἔγωγε κρῖνω, ἣν ὁ σωτῆρ ἐξέλεξάτο προ-
φῆται τῆς ἑαυτοῦ περὶ ἡμῶν προφηθείας.*

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΙΘ' *).

*Ὅτι ἡ περὶ τοῦ σωτῆρος μαντεία κατ' οὐδενὸς τῶν τῆς ἐκκλησίας κέλυσται,
ἀλλὰ τῆς Ἐρυθραίας Σιβύλλης ἰστὶν, ἣς τὰς βίβλους Κικέρων ὁ ποιητῆς
πρὸ τῆς ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ Ῥωμαῖοὶ μετέφρασε· καὶ ὅτι Βιργίλιος
μάρτυται αὐτῆς, καὶ τοῦ παρθενικοῦ τέκου, δι' ἀδελφῶν, φέρει τῶν
κρατούντων, ὁμῶς τὸ μυστήριον.*

*Ἄλλ' οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ἀπιστοῦσι, καὶ ταῦθ' ὁμο-
λογοῦντες Ἐρυθραίαν γεγενῆσθαι Σιβύλλαν μάντιν, ὑποπτεύουσι
δέ τινα τῶν τῆς ἡμετέρας θρησκείας, ποιητικῆς μούσης οὐκ ἄμοιρον,
τὰ ἔπη ταῦτα πεποιηκέναι, νοθεύεσθαι τε αὐτὰ, καὶ Σιβύλλης
θεαπίσματα εἶναι λίγεσθαι, ἔχοντα βιωφελεῖς γνώμας, τὴν πολ-
λὴν τῶν ἡδονῶν περικοπτούσας ἔξουσιαν, καὶ ἐπὶ τὸν σῶφρονά
τε καὶ κόσμιον βίον ὀδηγούσας· ἐν προφανεῖ δ' ἀλήθεια¹⁾, τῆς
τῶν ἡμετέρων ἀνδρῶν ἐπιμελείας συλλεξάσης τοὺς χρόνους ἀκρι-
βέστερον, οἷς πρὸς τὸ μηδένα τοπαίσειν, μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ
πάθοσον καὶ κρίσειν γεγενῆσθαι τὸ ποίημα, καὶ ὡς πάλαι προ-
λεχθέντων ὑπὸ Σιβύλλης τῶν ἐπιῶν ψεῦδος διαφημίζεσθαι.*

num legitur κλητοῦς, quod magis placet, tum quia vocem πιστοῦς iam paulo ante posuit, tum quia non recte dicerentur fideles illuminari per baptismum. Neque enim fideles illuminantur baptismo, sed potius gentiles qui ad fidem vocati sunt. Postquam autem illuminati fuerint per sacrum lavacrum, tunc demum fideles dicuntur. Porro duodecim fontes designant, ut opinor, duodecim apostolos. — 13) *Ρ ἄβδος ποιμαίνουσα.* Recte Beuleius annotavit Sibyllam alludere hic ad psalmum II., in quo dicitur ποιμανεῖς αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ. Ex quo apparet, verum esse id quod supra ex Gregorio Naz. observavimus, Sibyllam, seu quisquis Sibyllina conscripsit carmina, ex sacris libris multa desumpsisse. Itaque non dubito quin hi versus, ut iamdudum mounit Cicero, non a Sibylla vaticinio furore percita editi, sed aucto animo conscripti sint a quopiam sub Sibyllae nomine.

Cap. XIX. *) In codice Fnk. et in schedis veteribus hoc caput inchoatur ab his verbis: καὶ ταῦτα τῇ παρθένῳ etc. post finem acrostichidis. — 1) *Ἐν προφανεῖ δ' ἀλήθειᾳ.* Amplictor emendationem Christophorsoni, qui legit ἐν προφανεῖ δὲ ἡ ἀλήθεια. [Ita scripsit Zimm., δ' ἀλήθειᾳ

Ὁμαλῶν γὰρ Κικέρων²⁾ ἐστεινυμένους τῶ ποιήματι, μετε-
 γνῶναι περὶ αὐτῶ εἰς τὴν Ῥωμαίων διάλεκτον, καὶ συντάξαι αὐτὸ
 τοῖς ἑαυτοῦ συντάγμασι· τούτων ἀνακριθεὶς κρατήσαντος Ἀν-
 τωνίου· Ἀντωνίου δ' αὖ πάλιν Ἀγροστον περιγεγενηῆσθαι, ὅς
 ἐξ καὶ πενήτηντα ἐτὴ ἐβασίλευσε. Τοῦτον Τιβέριος διεδέξατο
 καθ' ὃν χρόνον ἢ τοῦ σωτήρος ἐξέλαμψε παρουσία, καὶ τὸ τῆς
 ἀγιωτάτης θρησκείας ἐπαράτησε μυστήριον, ἢ τε νῆα τοῦ δή-
 μου διαδοχῆ³⁾ συνέστη· περὶ ἧς οἶμαι λέγειν⁴⁾ τὸν ἐξοχώτατον
 τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν ποιητῶν·

Ἐνθεν ἔπειτα νέων πληθὺς ἀνδρῶν ἐφαίνθη⁵⁾.

Καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ τινὶ τῶν βουκολικῶν τόπων⁶⁾.

Σμελίδες Μοῦσαι, μεγάλην φάτιν ὑμνήσωμεν.

Τί τούτου φανερώτερον; Προστίθου γάρ⁷⁾.

Ἦλυθα Κομαίου μαντεύματος εἰς τέλος ὄμφη.

Κυμαίαν αἰνεύόμενος δηλαδὴ τὴν Σιβύλλαν. Καὶ οὐκ ἠραιέσθη
 τούτοις, ἀλλὰ περαιτέρω προεχώρησεν, ὡς τῆς χρείας τὴν αὐ-
 τοῦ μαρτυρίαν ἐπιποθοῦσης· τί λέγων αὐθις;

Οὗτος ἄρ' αἰῶνων ἱερὸς στίχος ὄρνυται ἡμῖν·

Ἦκει παρθένος αὐθις, ἄγους ἔρατον βασιλῆα.

Τίς οὖν ἄρα εἶη παρθένος ἢ ἐπανήκουσα; Ἄρ' οὐχ ἡ πλήρης
 τε καὶ ἔγκυος γενομένη τοῦ θείου πνεύματος; Καὶ τί τὸ κωλύον

tenuit Val. pro quo levissima mutatione scripsi δ' ἀλήθεια.] — 2) Ὁμοί-
 λόγηται γὰρ Κικέρων. Locus Ciceronis a Constantino designatus, extat
 in lib. II. de divinatione [cap. 54.], ubi versuum quorundam Sibyllae et
 acrostichidis mentionem facit. Verum acrostichidem illam de qua loqui-
 tur Cicero, hanc ipsam esse quam hic protulit Constantinus, nulla ra-
 tione probari potest. Immo ex Ciceronis verbis contrarium elicitur. Ia
 illa enim acrostichide a Cicerone memorata, monebantur Romani ut re-
 gem aliquem eligerent, si salvi esse vellent, ut Cicero ibidem testatur.
 Itaque primae versuum illorum literae Iulii Caesaris nomen, ut credibile
 est, praenotabant. At in hac acrostichide a Constantino prolata, nihil
 extat eiusmodi. Quare non dubium est, quin Cicero diversam ab hac
 acrostichidem intellexerit, licet aliter senserit Sebastianus Castalio aliique.
 Falsum propterea est, quod subiicit Constantinus, Ciceronem hanc de
 Christo acrostichidem de Graeco in Latinum sermonem translulisse, et
 libris suis intexuisse. [Vid. Blondell. de sibyll. L. I. c. 14. 15. 61. Lowth.
 de sacra Hebraeorum poesi XXI. p. 289—293. Die Bekehrung des Kaisers
 Constantins aus dem Englischen des Edw. Gibbon p. 56 sq.] — 3) Νῆα
 τοῦ δήμου διαδοχῆ. Hic etiam agnoscere licet imperitiam interpretis, qui
 δήμου posuit pro Ἰθρους. Neque enim δήμος Χριστιανῶν recte dicitur,
 sed Ἰθρος. — 4) [Λέγειν. Vid. Virgil. Eclog. IV, 7.] — 5) Νέων πλη-
 θὺς ἀνδρῶν ἐφαίνθη. In codice Fuk. et in schedis scriptum inveni νέ-
 α πληθὺς. — 6) Βουκολικῶν τόπων. Apparet scribendum esse τόπων.
 Atque ita codex Fuk. Porro nec Fuk. codex nec schedas veteres novum
 scriptum hic ordiantur. [Vid. Virgil. L. I. v. 1.] — 7) [Προστίθου. Vid.

τὴν ἔργων τοῦ θεοῦ πνεύματος, πόρην εἶναι δὲ καὶ διαπέδον
καρθίων; Ἐπανήξει δὲ ἐκ δευτέρου⁸⁾, (καὶ) τὴν οἰκουμένην
καταγεγρόμετος ἐκκαυθήσει. Καὶ προστίθηται ὁ ποιητῆς

Τὸν δὲ νεωστὶ πω⁹⁾ τεχθέντα φαιεφόρε μῆνη,

Ἄντι σιδηροῆς χρυσῆν γενεὴν ὀπάσαιτα,

Προσκύνει.

Τοῦδε γὰρ ἄρχοντος, μενοεικία πάντα βρότεια.

Ἄλγιά τε στοναχαὶ τε¹⁰⁾ κατευνάζονται ἀλιτρῶν.

Ζυγίμεν δὴ φανερώς τε ἅμα καὶ ἀποκρύφως δι' ἀλληγοριῶν
τὰ λεχθέντα· τοῖς μὲν βαθύτερον¹¹⁾ ἐξετάζουσι τὴν τῶν ἐπῶν
δύναμιν, ὑπ' ὅψιν τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος· ὅπως δὲ μὴ τις¹²⁾
τῶν δυναστευόντων ἐν τῇ βασιλευούσῃ πόλει, ἐγκλιθεὶς ἔχη τῷ
ποιητῇ, εἰς παρὰ τοὺς πατρῷους νόμους συγγράφοντι, ἐκβάλ-
λοντι τε τὰ πάλαι ὑπὸ τῶν προγόνων περὶ τῶν θεῶν νομιζό-
μενα, ἐπικαλύπτεται τὴν ἀλήθειαν· ἠπίστατο γὰρ, οἴμαι, τὴν
μακαρίαν καὶ ἐπώνυμον τοῦ σωτῆρος τελετήν¹³⁾, ἵνα δὲ τὸ
ἄγριον τῆς αἰμότητος ἐκκλίνοι, ἤγαγε τὰς δεσποίας τῶν ἀκούον-

Virgil. l. 1. v. 4—6.] — 8) Ἐπανήξει, δὲ ἐκ δευτέρου. Supple ὁ ἱερατὸς
βασιλεὺς, cuius mentio fit in ultimo versu :

Ἦκε παρθένος αἰθίς, ἄγουσ' ἱερατὸν βασιλῆα.

In carmine tamen Virgillii [vid. v. 8. 9. 10. 13. 14.] hoc non dicitur.
Verum Constantinus, ut opinari licet, versus Virgillii paululum immutat-
verat, et Saturni nomen consulto expunxerat, ut argumeto suo serviret.
[Mox καὶ pro (καὶ) Zimm.] — 9) Τὸν δὲ νεωστὶ πω. Ultima vox desit
in codice Fuk. et in schedis. Turnebus vero ad oram sui libri notarat
forte scribendum esse πατρ. [Ita quoque Cast. Zimm.] — 10) Καὶ
στοναχαὶ τε. Hic versus illa restituendus videtur: ἀλγιά τε στοναχαὶ τε
κατευνάζονται ἀλιτρῶν. [Ἄλγιά τε στοναχαὶ τε habet quoque Ion. cum
quo et Zimm. ipse illud recepi. Sed κατευνάζονται cum eodem Zimm.
non opus putavi scribere pro κατευνάζονται, quod aptius etiam videtur.]
Versus autem qui hunc proxime antecedit, nulla indiget emendatione.
In codice tamen Fuk. ac Turnebi ita scribitur: τοῦ μὲν γὰρ ἄρχοντος τὰ
μὲν ἔλκεα πάντα βρότεια. — 11) Τοῖς μὲν βαθύτερον. Lego τοῖς μὲν γὰρ
βαθύτερον etc. vel potius βαθύτερος. Et paulo post ubi legitur τῆς τοῦ
Χριστοῦ θεότητος, addenda videntur haec verba: ἀγὴ τὴν παρουσίαν. In
Fuk. codice scribitur τὴν τοῦ Χριστοῦ θεότητα ἰσχυρία, perinde ac in
libro Savillii. [Mox ἐπ' ὅψιν Cast.] — 12) Ὅπως δὲ μὴ τις. Scribo
ὅπως δὲ μὴ τις etc. necessaria emendatione, quod miror non vidisse
Saaligerum et alios emendatores. Cum enim antea praecesserit: τοῖς μὲν
βαθύτερον etc., necessario hic sequi debet ὅπως δὲ etc. ut sensus com-
pleteatur. Aut enim Constantinus, Virgillum aperte simul et obscure lo-
cutum fuisse. Et obscure quidem inuisse Christi divinitatem et adven-
tum, palam vero et aperte locutum esse more gentilium, et aras ac
templa nominasse. Coniecturam nostram confirmat codex Fuk. in quo
ita prorsus scribitur, ut diu antea conieceram. — 13) Ἐπώνυμον τοῦ
σωτῆρος τελετήν. Lego τελετήν, quomodo etiam legit Christophorus.

των· πρὸς τὴν ἐκκαθάρσιν καὶ φησὶ, χρῆναι βαρύνει
ἀφρονῆσαι καὶ νεῖω κατασκευάζειν· θυσίας τ' ἐπιτελείσθαι, τῆ
νευσί' ἐκθρόνισι· ἀκλουθῶς δὲ καὶ τὰ λοιπὰ ἐπήγαγε καὶ
φρονούσι. Φησὶ γὰρ¹⁴⁾.

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ.

*Βασιλεὺς Μάρκος ἔγραψε πρὸς Χριστοῦ Ἰησ., καὶ ἡ τούτων ἐπισημεία, ἐφ'
οἷς φέρονται δι' αἰτημάτων, ὡς παρὰ πρῶτου μηνὸς ἐν
μυστήριον.*

Ἀφήεται ὑφ' ἄρτοιο θεοῦ βίοντο, καὶ ἀδρόγησι
Ἦρωας σὺν ἐκείνῃ αὐλάτας· ἠδὲ καὶ αὐτὸς,
θηλαδὴ τοὺς δικαίους.

Πατρίδι καὶ μακάρεσσιν ἐλλδομένοισι φανέται,
Πατροδότην ἀρετῆ¹⁾ κυβερνῶν ἡνία κόσμου.

Σοὶ δ' ἄρι παῖ, πρῶτιστα φύει δωρημάτα γαῖα
Κριθῆν²⁾ ἠδὲ κύπειρον ὁμοῦ κολακάσσι' ἀκάνθη.

Θαυμαστός ἀνὴρ καὶ πάση παιδείᾳ κεκοσμημένος, ὃς ἀκριβῶς
ἐπιστάμενος τὴν τῶν τότε καιρῶν ὁμότητα·

Σοὶ δὲ παῖς³⁾ θαλεροί, φησὶ, μαστοὶ καταβεβριθῶσαι,
Αὐτόματοι γλυκὺ νᾶμα συνεκτελέουσι γάλακτος,
Οὐδὲ θέμις ταρβείν βλοσυροὺς ἀγέλησι λέοντας.

Ἀληθῆ λέγων· ἡ γὰρ πίστις, τῆς βασιλικῆς ἀυλῆς τοὺς δυνα-
στας αἰ φραβηθήσεται.

Φύσει δ' ἐνώδη τὰ σπάργανα, ἄνθη αὐτὰ⁴⁾.

Ἄλλυται ἰαβέλου φύσις ἐρπετοῦ, ἄλλυται ποτῆ⁵⁾

Ἀσύριος· Ἀσύριον θάλλει κατὰ τὴν πέ⁶⁾ ἄμωμον.

*ἐκάνωμον τοῦ αὐτῆρας dixit pro αὐτῆριον. Certe codex Faketii habet
τελετή. — 14) [Φησὶ. Vid. Virg. l. l. v. 15 — 25.]*

Cap. XX. 1) [Πατροδότης ἀρετῆς Cast. Zimm. Mox Cast. pro
παιδείᾳ, σοφίᾳ.] — 2) Κριθῆν. In libro Moraei vir doctus ad margi-
nem emendavit *μισσοὺς*, ut responderet versusi Virgiliano *Errantes herbe-
ras*. Verum Graeca interpretatio liberior est, et in plerisque a sensu
Virgillii longe discedit. — 3) Σοὶ δὲ παῖς. Non dubito quin scriben-
dum sit: σοὶ δ' αἷγος θαλεροῖς μαστοῖς καταβεβριθῶσαι. Quae quidem
emendatio prorsus necessaria est, utpote sine qua sensus non constat. In
codice Fpk. ac Turnebi legitur: σοὶ δὲ παῖς θαλεροί φησι etc. In schedis
autem Regiis σοὶ δὲ παῖς θαλεροί φησὶ μαστοῖς etc. — 4) Ἄνθη αὐτὰ.
Codex Fpk. pro his verbis habet *ἀστ' ἐπιπῆρ*, schedae *ἀστ' ἐπιπῆρ*. —
5) Ἄλλυται ποτῆς. Lego cum Scaligero et Bongarsio *ποτῆ*. Respondet
enim illis verbis Virgillii *et fallax herba veneni*. Sed in libro Moraei

Τούτων οὐδέν⁷⁾ ἀληθέστερον, οὐδέ τῆς τοῦ σωτῆρος ἀρετῆς, ἐκείνουθεν ἐπίσται τις ἄν' αὐτῇ γὰρ τὰ τοῦ θεοῦ σπάργματα πνεύματος ἁγίου θανάμει, εὐώδη καὶ ἄσθη νεολαία⁸⁾ ὅσπερ γέννη. Ὁ δὲ ὄφρις ἀπόλλυται, καὶ ὁ λόγος τοῦ ὄφριος ἐκείνου, ὡς τὸν πρῶτον πλάστην πρῶτος ἐξέτατον, παραίτων τὰς δια-
 νολίας αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἐμφύτου σωφροσύνης⁹⁾ ἐπὶ τὴν τῶν ἡδονῶν ἀπόλαυσιν, ὅπως γνοίεν¹⁰⁾ τὰ ἐκπερημένα αὐτοῖς, ὄλεθρον. Πρὸ γάρτοι τῆς κατελεύσεως τοῦ σωτῆρος, τῆς ἀδυνασίας τῶν δικαίων ἀγνοία, τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ἐπιμηδεμῆ χρηστικῇ ἐλπίδι ἐρειδομένας, ἐθάρανε παθόντος δὲ αὐτοῦ καὶ πρὸς καιρὸν τοῦ περιτεθέντος σώματος χωρισθέντος, ἐκ τῆς κοινωνίας τοῦ ἁγίου πνεύματος¹¹⁾, ἀπεκαλύφθη τοῖς

ad marginem emendatur ὄλλυται ἀπῆ. Quod si potest legere malis, tunc scribendum erit ὄλλυτε, ut constat versus. In Fuk. codice legitur πνεύματος. In schedis Regiis πολουης. — 6) [Τεμπε' dedi pro τῆσπε, quod in τεμπε' mutandum esse monuit ipse Val. teste Readingo in *Corrigendis* ad h. l.] — 7) Τούτων α' οὐδέν. Scribe meo periculo ταῦτων δὲ οὐδέν ἀληθέστερον etc. In codice Fuk. ac Turnebi scribitur ταῦτων οὐδέν. — 8) Νεολαία. In libro Moræci emendatur νεολαία ὅσπερ γέννη. Atque ita scribitur in codice Fuk. In schedis autem νεολαία. Sensus porro huius loci valde obscurus est. Musculus quidem ita venit: *Ipsa namque dei cunabulis spiritus sancti virtus fragrantis quosdam flores, novam scilicet progeniem dedit.* Christophorus vero sic interpretatur: *Ipsa enim dei cunabula spiritus sancti virtute fragrantis flores novae sobolis extulerunt.* Musculus igitur legit αὐτοῖς σπαργάνοις νεολαίαν γένναν. Christophorus vero θανάμει tantum legit pro θανάμει, quod magis probat. Per νεολαίαν γένναν novellum populum Christianorum intelligit: de quo Virgilius loqui superius dixit eo versus: *Iam nova progenies coelo demittitur alio.* [Δυναμει quod legendum esse, conicitur quoque in Ian., imprimendum curavi. Aperte enim nonnisi δυναμει scripto, non θανάμει, ut habet Val., quadrant illa: Αὐτὰ γὰρ τὰ τοῦ θεοῦ σπάρματα — γέννη ad versus Virgilii: Φύσει δ' ἐκείνη — αὐτὰ. Praeterea post ἀνάγοντα comata posui, sed post ἀσθη idem delevi. Ad vocem νεολαία cf. V. C. IV, 43. τὰ παρ' αὐτοῖς ἄσθη καὶ τῆς τοῦ θεοῦ νεολαία, ex tigoniibus dei, interprete Val. Lucian. Phalar. I, 3. καὶ τῆς νεολαίας ἐπιμελούμεν, καὶ τὸν γερόντων προουδούν. Herodian. III, 4, 2. IV, 9. VI, 8, 4. Alciph. ep. I, 6. Clem. Alex. Paraenetic. p. 53. Zosim. hist. IV, 12, 2. ed. Reitem. Himer. orat. XXIII. p. 798. ed. Wernsdorf. Hesychius νεολαία· νέων ἀθροισμα, ἢ νεότης, ἢ νέος λαός. Dornville ad Chariton. p. 22. Lobek. ad Phrynich. p. 404.] — 9) [Σωφροσύνης Val. uncis inclusit quos cum Zimm. delevi. Ion. Cast. εὐφροσύνης fortasse rectius. Mox Ion. pro τῆς — ἀγνοία habet ἢ — ἀγνοία.] — 10) ὅπως γνοίεν. Hic particulam negativam addidi, ὅπως μὴ γνοίεν. Quam emendationem sequentia manifeste confirmant. Si quis tamen vulgata scripturam tueri velit, equidem non valde repugnabo, cum utramque defendi possit. — 11) Ἐκ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος κοινωνίας Constantinus spiritum dixerat pro anima. Interpres vero de sancto spiritu accepisse videtur, quasi Christus divinitatem haberit loco animae, quae fuit haeresis Apollinaria. In codice Fuk. post verbum χωρισθέντος, virgula apponitur. Quare videndum est, utrum verba illa ἐκ τῆς τοῦ ἁγίου κοινωνίας, coniungenda sint cum iis quae sequuntur: ἀπεκαλύφθη τοῖς ἀσθηθῆναι etc., ut sensus sit per communicacionem spiritus sancti, quem

ἀνθρώποις τὸ δυνατόν τῆς ἀναστάσεως¹²⁾, καὶ αἱ τριῖς ἀνθρώπων ἀδικημάτων κατελείπετο, αὕτη πᾶσα λουτροῦ ἁγίου ἐσημίητο¹³⁾. Τότε δὲ παρακλιθέντα ταῖς ὑπαικούσας θαρραῖν, καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ εὐωνύης διασώμεν πρὸ ἀναστάσεως, ἐὰ ὅμοια ἐπέλθω ἐπέλθωσαν. Οὐκοῦν βλαβίως ἐτελεύτα τῶν ἰσθῶλων ἡ φύσις, ἐτελεύτα δὲ καὶ θάνατος, ἐπεπραγίσθη καὶ ἡ ἀνάστασις, ἀπέλωτο δὲ καὶ τὸ τῶν Ἀσσυρίων γένος¹⁴⁾, ὁ παραίτιον ἐγένετο τῆς πίστεως τοῦ θεοῦ· φύεσθαι τε πανταχοῦ φάσκων τὸ ἄμωμον, πλήθος τῶν θεμελιούντων¹⁵⁾ προαγορεύει· οἷον γὰρ ἐκ μιᾶς βίβης κλήθος ἀλάθει εὐώδεις θάλλον ἄνθειον, ἀρδόμενον συμμετρικῆ ὀρέσει, βλαστάνει. Παιδευμένως δὲ,

Christus post passionem hominibus infudit, patefactam esse vim resurrectionis. — 12) Τὸ δυνατόν τῆς ἀναστάσεως. Non probo versionem Christophorsoni, qui hunc locum ita interpretatus est: *resurrectionis vis hominibus patefacta est*. Nec aliter Ioannes Portesius. Ego vero non dubito, quin τὸ δυνατόν id significet, quod in versione mea expressi. [Verit. Val. : „patefacta est hominibus resurrectionis fides.“] Ait igitur Constantinus, post mortem Christi patefactum esse hominibus, fieri posse ut corpora resurgerent. Antea enim obscura erat resurrectionis fides, etiam apud Iudaeos. Atque idcirco mortem tantopere reformidabant. — 13) Ἄντη — ἐσημίητο. Cf. V. C. IV, 61, not. 3. Mox τὸ ἐσθῶλον Ion. — 14) Ἀπέλωτο δὲ καὶ τὸ τῶν Ἀσσυρίων γένος. Hunc locum interpolavit Christophorsonus, expunctis duobus vocabulis prioribus. Savilius quoque in libro suo has voces ἀπέλωτο δὲ, expunxit perinde ac Christophorsonus. Sed uterque longe falsus est. Nam Constantinus utpote artis grammaticae imperitus, Virgilii versum ita construxerat:

Occidet Assyrium, vulgo nascetur amomum.

Idque convincitur tum ex hoc loco, tum ex versione interpretis Graecol, qui versum illum Virgilii ita vertit: Ἀσσύριον τ' οὐχεται· θάλλει δὲ παρὰ τέρπε' ἄμωμον. Sic enim legitur in optimo codice Fnk. et recte quidem iuxta mentem Constantini. Porro quod spectat ad totum hoc Virgilii carmen, Christiani illud ex Sibyllinis versibus translatum esse, et de Christi ortu intelligi debere, constanter affirmarunt. Neque etiam de alio quam de Christo dici posse:

*Hoc duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,
Irrita perpetua solvent formidine terras.*

Ita praeter Constantinum Augustinus in epistola ad Volusianum, et in epistola 155. In epistola quidem ad Volusianum, Assyrium amomum interpretatur dogma Pherecydis Assyrii, qui primus animum esse immortalem pronuntiavit. Verum haec Augustini interpretatio ferri non potest, cum Pherecydes non Assyrius fuerit, sed Syrius, id est, ex insula Syra. Quocirca praeferenda est Constantini interpretatio, qui nomine quidem amomi ait designari fideles seu Christianos, eo quod sint ἄμωμοι, id est, sine reprehensione. Assyrium vero ideo cognominari, quod ab Assyriis ortum sit principium fidei. Abraham enim Assyrius, primus credidit deo, unde et credentium pater cognominatus est. — 15) Ἰλιθός τὸ θεμελιούντων προαγορεύει. Amplector conjecturam Henrici Savilli, qui ad osam codicis sui adnotavit: forte scribendum est προαγορεύει. [Προαγορεύει cum Cast. Zimm. exhibui. Statim ante φύεσθαι τε καὶ πανταχοῦ

ὃ σοφίατε ποιητὰ Ἰσθραὴλ, καὶ τὰ ἔργα ἄκατα καὶ ἀκολού-
θως ἔχει¹⁶).

Αὐτίκα δ' ἡρώων ἀρετὰς, πατρός τε μεγίστου

Ἔργ' ὑπερηγόρησι κεκασμένα πάντα, μαθήσῃ.

Τοὺς μὲν τῶν ἡρώων ἐπαινοὺς, τὰ τῶν δικαίων ἀνδρῶν ἔργα
σημαίων, τὰς δὲ ἀρετὰς τοῦ πατρός, τὴν τοῦ κόσμου σύν-
ταξιν καὶ τὴν εἰς αἰώνιον διαμονὴν ἀπεργασίαν λέγων, ἴσως δὲ
καὶ τὰς νόμους οἷς ἡ θεοφιλῆς ἐκκλησία χρῆται, ἐπισημαίνουσα
τὸν μετὰ δικαιοσύνης τε καὶ ἀσφραδύτης βίον. Θαυμαστὴ δὲ
καὶ ἡ τοῦ μεταξὺ τῶν τε ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν βίου ἐπὶ τὸ
ἀνηγμένον παραύξησις¹⁷), τὸ ἀθρόον τῆς αἰφνιδίου μεταβολῆς
παραιτουμένου.

Πρῶτον μὲν, ἀνθερίκων ξανθῶν ἦγοντο αἰώα¹⁸).
τουτέστιν ἡ καρπὸς τοῦ θεοῦ νόμου ἦγειο εἰς χρεῖαν.

Ἐν δ' ἐρυθροῖσι βαταῖσι παρήγορος ἦλθανε βότρυς.

Ἄπερ οὐκ ἦν κατὰ τὸν ἄθεισμον βίον.

Σκληρῶν δὲ πύκνης λαγόνων, μέλιτος ῥέε νᾶμα.

Τὴν ἡλιθιότητα τῶν τότε ἀνθρώπων καὶ τὸ κατασληκὸς ὑπο-
γράφων ἦθος· ἴσως δὲ καὶ τὸν τοῦ θεοῦ πόνον ἀκούοντας¹⁹),
τῆς ἑαυτῶν καρτερίας γλυκύν τινα καρπὸν λήψεσθαι διδάσκων.

Παῦρα δ' ὁμως ἔχη προτέρως περιλείπεται ἄτης.

Πόντον ἐπαῖξαι, περὶ τ' ἄστεα τείχεσι κλείσαι,

Ῥῆξαι τ' ἐπιπόδων ἐλύσμασι τέλσον ἀρούρης.

γένος φάσκων τὸ Ἴον.] — 16) [Ἀκολούθως ἔχει. Vid. Virgil. Eclog. IV, 26. 27.] — 17) Τὸ ἀνηγμένον παραύξησις. Addenda est praepositio, quae in editione Rob. Stephani perperam omissa est, ἐπὶ τὸ ἀνηγμένον. Sic enim scribitur in schedis Regiis, et in libro Turnebi ac Moraei. Magis tamen placet lectio illa quae ex libris Scaligeri ac Borgarsii proponitur, et quam in Fuk. codice reperi, ἐπὶ τὸ ἀνηγμένον. Etenim ἀνάγειν verbum est Platonicas philosophiae proprium, ex qua in hac oratione multa sunt passim deprompta. Hinc anagogicus sensus apud Proclum, et illud dictum Plotini a Synesio celebratum: δὲ ἀνάγειν τὸ ἐν ἡμῖν θεῖον κρῶς τὸ ὄντως θεῖον. [Cf. Creuzer Symbolik u. Mythologie T. III. p. 561 sq. Tzschirner Fall des Heidenthums T. I. p. 420 sqq. p. 435 sqq.] — 18) [Πρῶτον — αἰώα. Ad hunc versum et seqq. vid. Virgil. Eclog. IV, 28 sqq.] — 19) Τῶν τοῦ θεοῦ πόνον ἀκούοντας. In codice Fuk. scribitur τὸν ὑπὲρ τοῦ θεοῦ πόνον ἀκούοντας certissima emendatione. Explicat Constantinus versum illum Virgillii:

Et duras quercus sudabunt. roscida melle.

Ait igitur hoc versu significari, eos qui dei causa gravissimos labores subeant, suavissimum fructum laborum esse percepturos. [Probabilis est coniectura Louthii, duas illas sententias: τὴν ἡλιθιότητα τῶν τότε ἀνθρώπων — ἴσως δὲ καὶ τὸν κ. τ. λ. transpositas esse, siquidem postérior

Ἄλλος ἔπειτα ἔπειτα Πάρις, καὶ Θεσσαλὶς Ἀργεῖ
Ἄνδράσιον ἠρώεσσι ἀγαλλομένη· πόλεμον δὲ
Τρωῶν καὶ Λακεδαιμονίων παρῆσται, αὐτὸς Ἀχαιεύς.

Ἐὖγε, ὃ σοφώτατα ποιητὰ. Τὴν γὰρ ποιητικὴν ἔξουσίαν ²⁰⁾
μέχρι τοῦ προσήκοιτος ἐναρμώσει· οὐ γὰρ ἦν σοὶ προκείμενον
ἀποθνήσκειν, μὲ ἄντι γε προφήτη, ἐπιλύει δὲ τες, εἶμαι, καὶ
κίνδυνος, τοῖς ἐλέγχουσι τὰ ὑπὸ τῶν προγόνων νομισθέντα
ἐκρητημένω. Περσφραγμένως δὴ καὶ ἀνωδύτως κατὰ τὸ δυνα-
τὸν, τοῖς συνήτοις δυναμικῶς παρασημασθεὶς τὴν ἀλήθειαν, πύρ-
ρου καὶ πόλεμον αἰτεσάμενος, ἀπαρ ἀληθῶς ἐστὶ καὶ τὴν ἐξ-
τάξεται κατὰ τὰ τῶν ἀσφραγίστων βίον, χαρακτηρίζει τὸν αε-
τήρα ὁρμῶντα ἐπὶ τὸν Τρωικὸν πόλεμον· τὴν δὲ Τροίαν, τὴν
οἰκουμένην πᾶσαν· Ἐπολέμησε γοῦν ἄντικρυς τῆς ἀντικειμένης ²¹⁾
πονηρᾶς δυνάμεως, πεμφθεὶς ἐξ οἰκίας τε προνομίας, καὶ
παραγγελίας μεγάλου πατρός· τί δὴ μετὰ ταῦτα ὁ ποιητὴς
λέγει;

Ἄλλ' ὅτ' ἂν ἠγορήεις ὄρη καὶ καρπὸς ἔκχεται·

τούτέστιν ἐπειδὴν ἀνδρωθεὶς, τὰ περιέχοντα τὸν βίον τῶν ἀν-
θρώπων ρεῖσθαι ἐξέλη, τὴν τε ξύμπασαν γῆν εἰρήνην κατα-
κοσμήσῃ·

Οὐχ ὄσιοι αὐτοῖσιν ²²⁾ ἀλιτροτάτοιον ἀλάσθαι,

Φνομένων ἄμυδις γαίης ἄπο πλοῦνι μέτροφ.

Αὐτὸς δ' ἄσπαρτος καὶ ἀνήροτος· οὐδὲ μὲν ἀκμήν

Ἄσπιδος δρεπάνοιο ποθησέμεν ἄμπελον οἶμαι.

Οὐδ' ἐρίου ²³⁾ δεύοιτο βροτὸς πόκον· αὐτόματος δὲ

Ἄρμεϊός Τυρρίοιαι παρατρέψει λιθάδεσσιν ²⁴⁾,

explicit versum: *Et duras querens etc., prior sequentes.* — 20) Τὴν γὰρ ποιητικὴν ἔξουσίαν. Magis probo interpretationem Ioannis Portesii, qui *poeticae licentiae* vertit, quam Christophoroni, qui vertit *poeticam facultatem*, quemadmodum verterat Musculus. Graeci enim dicunt *ἔξουσίαν*, quam Latini vocant *licentiam poeticam*, ut non semel in Thomistio legere memini. Porro hic novum caput ordiuntur schedae veteres ab iis verbis *εὖγε ὃ σοφώτατα ποιητὰ*, rectius ut mihi quidem videtur. Hic igitur collocandum est caput 20. — 21) Ἐπολέμησε γοῦν ἀντικρυς τῆς ἀντικειμένης. In codice Fuk. et Turnebi ita scribitur hic locus: *ἐπολέμησε γοῦν ἀντικρυς μετὰ τῆς ἀντικειμένης καὶ πονηρᾶς δυνάμεως*. Savilius vero in suo codice emendat *ἐπολέμησε γοῦν ἀντικρυς κατὰ τῆς ἀντικειμένης*. — 22) Οὐχ ὄσιοι αὐτοῖσιν. Quis non videt scribendum esse *οὐχ ὄσθη ναύτησιν* etc.? In tertio abhinc versu lego *αὐτὴ δ' ἄσπαρτος*. Subauditur enim *γαῖα*. [Pro ἀλιτροτάτοιον Cast. ἀλιτροῖσιν.] — 23) [Ἐρίον Cast.] — 24) Παρατρέψει λιθάδεσσιν. Malim scribere *παρατρέψει* ut est in schedis. Eleganter enim dicitur *πρέπειν τῇ ἰθῆτι*. [Cast. παρατρέψει.] Scribo etiam *πᾶσα* disiunctim, ut est in libro Fuk. Paulo post malium

Σίνθου παρρησίας ἔχον· δουλεύσαν· ἡμίθων.

Ἄλλ' ἄγε τιμῆν ἀσκήτων βασιλῆδ' ἀρχῆς,

Δεισιερῆς ἀπὸ πατρὸς ἑρσφρημένας δεδέχο.

Κάσμου κητώετος ὄρα εὐπρηκτὴ θέμεθλα,

Χαρμασύνην γαίης τε καὶ οὐρατοῦ ἠδέ θαλάσσης,

Γηθόουρον τ' αἰῶνος ἀπειρησίαν, λάσιον κῆρ.

Ἐθέ με γηραιὸν ζῶντά τ' ἔχει σῆδυμος ἰσχύς²⁵⁾,

Σὴν ἀρετὴν κηλαδίην ἄρ' ὅσον δύναμις γε παρῆν·

Ὄνα ἂν με πλήξαιεν ὁ Θρακῶν δῖος αἰεδός·

Οὐ Λίνος, οὐ Πάν· αὐτός, ὃν Ἀρμαδίη τέτυτο²⁶⁾ χθών·

Ἄλλ' οὐδ' αὐτὸς ὁ Πάν ἀνθόξεταί εἰνεκα κίχης.

Κάσμου κητώετος ὄρα φησί, καὶ τῶν στοιχείων ἀπάντων
χαράν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Α'.

Ὅτι οὐ δυνατόν περὶ φιλοῦ ἀνθρώπου ταῦτα λέγεσθαι· καὶ ὅτι οἱ ἀπο-
στεύοντες ἀγροῖς θεοσεβείας, καὶ ὕθει τὸ εἶνα αὐτοῖς, ἀγροῦσαν.

Ταῦτα θάξαιαν ἂν τῶν οὐκ εὐ φροσύντων, περὶ γενεῆς
ἀνθρώπου λέγεσθαι. Παιδὸς δὲ τεχθέντος ἀνθρώπου, ποῖον
θῆ ἔχει λόγον¹⁾, γῆν ἄσκαριον καὶ ἀνήροτον, καὶ τὴν γε ἄμ-
πελον μὴ ἐπιποθεῖν τὴν θρεπᾶτου ἀκμήν, μηδὲ τὴν ἄλλην ἐπι-

δρα εὐπρηκτὰ θέμεθλα in imperativo. Est enim interpretatio versus Vir-
giliani: *Aspice convexo* etc. Vide paulo infra, ubi hic versus repetitur.
— 25) Ζῶντά τ' ἔχει σῆδυμος ἰσχύς. In libro Moraei vir doctus emendavit
ζῶντά γ' ἔχει. Sed neque sic versus constat. Quare malim legere ζῶντα
σχῆ. Haec enim in optativo modo dicuntur. In sequenti versu scribe
σὴν ἀρετὴν ex Moraei libro. Et haec quidem emendatio nullam dubita-
tionem admittit. De priore autem amplius cogitandum. Videtur enim
minore negotio locus restitui posse, si interpretationem duntaxat muta-
veris hoc modo:

Γηθόουρον τ' αἰῶνος ἀπειρησίαν· λάσιον κῆρ.

Ἐθέ με γηραιὸν, ζῶντά τ' ἔχει σῆδυμος ἰσχύς·

Σὴν ἀρετὴν κηλαδίην etc.

Nihil certius. Ex positum est pro ἔχει. In codice Fuk scribitur ζῶντα
γὰ σῆδυμος ἰσχύς· σὴν ἀρετὴν etc. absque verbo ἔχει. Porro monendus est
lector, omnes hos Virgilii versus, tum in Fuk, codice, tum in schediis,
non a capite scribi, sed prima tantum cuiusque versus vocabula modico
spatio a praecedentibus seiungi. Quod ideo fit, quia non continui reci-
tantur hi versus, sed cum crebris interlocutionibus Constantini. — 26)
[Τέτυκα Ion. Caat. Μὲν κάσμον κητώετος (!) Caat. Ceterum κάσμου
κητώετος Val. vertit: „*instans mundi*.“ Cf. *Buttmann*, *Lexilogus* T. II.
p. 92 sqq.]

Car. XXI. 1) Ποῖον δὲ ἔχει λόγον. Mallet scribere ποῖος ἂν ἔχει

μειλιαν; Πῶς ἂν τοῦδε λέχθεν ἐπὶ γενεᾷ ἀνθρωπίνης; Ἡ γάρτοι φύσις²⁾ θείας ἐστὶ προστάξεως διάκονος, οὐκ ἀνθρωπίνης κελύουσας ἐργάτω. Ἀλλὰ καὶ στοιχείων χαρὰ θεοῦ κέρδιον, οὐκ ἀνθρώπου τινὸς χαρακτηρίζει κήσαν· τὸ, το εὐχεσθαι τὸν ποιητὴν, τοῦ βίου τὸ τέλος αὐτῷ μνηνεσθαι, θείας ἐπικλήσεως³⁾ σύμβολον· παρὰ γὰρ θεοῦ τὸν βίον καὶ τὸ σώζεσθαι ἀξιοῦν εἰθίσμεθα, οὐ πρὸς ἀνθρώπου. Ἡ γοῦν Ἐρυθραία πρὸς τὸν θεόν· τί δὴ μοι, φησὶν, ὦ θέσπονα, τὴν τῆς ματείας ἐπισσηπτεῖς ἀνάγκην, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἀπὸ τῆς γῆς μετέωρον ἀρθεῖσαν διαφυλάττεις, ἄχρι τῆς μακροιστάτης σῆς ἐλεύσεως ἡμέρας; Ὁ δὲ Μάρων πρὸς τοὺς εἰρημένους διηφέρει καὶ νῆθε·

Ἄρχεο μειδιώσω⁴⁾ ὄρων τὴν μητέρα κεδνήν
 Ἰνωρῆκεν· ἢ γὰρ σε φέρον πολλοὺς λυκάβαντας.
 Σοὶ δὲ γονεῖς οὐ πάμπαν⁵⁾ ἐφημέριοι ἐγέλασαν.
 Οὐδ' ἤψω λέχων, αὐδ' ἔγνωσ δαῖτα θάλαϊαν.

Πῶς γὰρ ἂν πρὸς τοῦσαν εἰ γονεῖς ἐμειδίασαν; Ὁ μὲν γὰρ αὐτοῦ⁶⁾ θεός, ἀποιός ἐστι δύναμις· καὶ ἀσχημάτιστος μὲν, ἐν περιγραφῇ δὲ ἄλλων, οὐκ ἀνθρωπίνου δὲ σώματος· λέκτρων δὲ ἀπειρόν, τίς οὐκ οἶδεν ὄν τὸ ἅγιον πνεῦμα⁷⁾; Ποῖα δὲ ἐπιθυ-

λίγος. — 2) Ἦτοι γὰρ τοι φύσις. In libro Fuk. ac Turnebi scriptum est ἦτοι γὰρ φύσις. — 3) [Ἐκλείουσις Ion. Ad versus sequentes vid. Virgil. Eclog. IV, 60 — 63.] — 4) Ἄρχεο μειδιῶν ἄρωρῶν. [Ita Val.] Sic primus hunc versum edidit Rob. Stephanus, ex coniectura ut opinor. Nam et in schedis Regiis, et in codice Fuk. ita scribitur: ἀρχεο μειδιῶν ἄς ἂν ὄρων etc. Ex quibus facillimum erat veram huius loci scripturam restituere. Sic igitur emendo:

ἀρχεο μειδιῶσαν ὄρων τὴν μητέρα κεδνήν
 Ἰνωρῆκεν.

Quae quidem emendatione certius nihil. [Ita scripsi cum Zimm.] — 5) Σοὶ δὲ γονεῖς οὐ πάμπαν. Verba Virgilii non recte accepit Constantinus, nec interpres Graecus. Sic enim intellexit, quasi dixisset Virgilius, puero parentes non arrisisse; nec deum illi mensam, nec deam cubile impertivisse. Scilicet Constantinus versum illum Virgilii:

Incipe parve puer, cui non risere parentes etc.

legendum putavit uno ductu absque ulla distinctione, cum tamen post vocem *puer*, punctum sit apponendum, ut vel pueris notum est. Haec cum Christophoissonus non animadvertisset, sequentia Constantini verba interpolavit, addita negatione contra mentem auctoris, et contra auctoritatem omnium exemplarium. Porro in codice Fuk. legitur *ἐφημέριος ἐγέλασαν*, rectius ni fallor. Certè in schedis scribitur *ἐφημέριος*. [Ἐφημέριος Zimm.] — 6) Ὁ μὲν γὰρ αὐτῶν. Cuius liquet scribendum esse ὁ μὲν γὰρ αὐτοῦ πατὴρ θεός etc. In codice Fuketiano scribitur ὁ μὲν γὰρ αὐτῶν ἂν θεός, ἀποιός ἐστι δύναμις. — 7) Τὸ ἅγιον πνεῦμα. Per spiritum sanctum Constantinus videtur intelligere divinitatem, ac non natu-

μία, ἔφαλε· τί ἐστὶν τοῦ ἀγαθοῦ διαίτα, οὐκ πάντα ἐπιλαμβάνει·
 τί δ' ὅλως κούτων σοφίᾳ τε καὶ ἡθελῆ; Ἄλλα ταῦτα ἐπιλαμβάνει
 λέγειν⁸⁾ τοῖς ἀνθρώποις κινῆ εἰσαγοῦσαι γένηται, οὐδὲ τὴν
 ψυχὴν αὐτῶν⁹⁾ καθαρῶσαι ἀπὸ παντός κακοῦ ἔργου γε καὶ ῥή-
 ματος παρασκευάζουσαι. Ἰπικαλοῦμαι δὲ σε αὐτὴν σύμμαχον τοῖς
 ἀγαθίμοις, εἰ θεοσέβεια, ἀγνόν τινα νόμον ὑπάρχουσαν¹⁰⁾
 πάντων τε ἀγαθῶν εὐκαιροτάτην ἐλπίδα, ὁσιότητος διδάσκαλον,
 ἀθανάσιος ὑπόχεσιν ἀκίβδηλον· σὲ μὲν, εὐσέβεια καὶ φιλαν-
 θρωπία, πρᾶσυνω· σοῖς δὲ θεραπείαις χάριν αἰδίων ὀφειλομένη
 οἱ θεοί¹¹⁾. Ὁ δὲ ἄπειρος ὄχλος τῆς σῆς ἐπικουρίας, διὰ
 τὴν ἔμφυτον πρὸς σὲ ἀπέχθειαν, καὶ τὸν θεὸν ἀποστρέφεται·
 οὐδὲ οἶδε, τὴν αἰτίαν ὅλως τοῦ ζῆν καὶ εἶναι αὐτὸν τε καὶ
 τοὺς λοιποὺς δυσσεβεῖς, ἐκ τοῦ πρὸς τὸ κρεῖττον καθήκοντος

ram divinam, ut iam in superiori capite notavimus. Explicat enim verba
 illa ex Virgilio translata οὐδ' ἦψω λελίω, quae de Christo, non de
 spiritu sancto dicuntur. Itaque hoc loco *spiritum dei* interpretari malui,
 quam *spiritum sanctum*, ut Portesius et Christophorsonus. — 8) Ἄλλα
 ταῦτα ἐπιλαμβάνει λέγειν. Ex his verbis apparet, errorem illum quem supra
 notavi, non ab ipso Constantino admissum fuisse, sed a Graeco inter-
 prete, qui postremos Virgilii versus male intellexit. Nam Constantinus
 quidem ipse versus illos Virgilii recte acceperat, ut hinc patet. Cum
 enim Virgilii verba retulisset, quae sic habent:

— — *cui non risere parentes;
 Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.*

continuo tanquam reprehendens poetam, haec subiungit: Quomodo, in-
 quit, ei arriderent parentes, cum pater eius deus sit, experti corporis et
 figurae? Iam cubile et mensa quoniam modo convenire possunt deo,
 quae tibi penitus expertem esse constat, nec ciborum voluptate affici?
 Adde deinde haec verba, ex quibus manifeste perspicitur id quod dixi,
 Constantinum Virgilii versus optime intellexisse: *Verum illis qui huma-
 nam quandam generationem exponunt, concedamus ut ita loquantur.*
 Quibus verbis excusat Virgilium, quippe qui divinam Christi generatio-
 nem ignoraverit. At in interpretatione Graeca, in qua Virgilii versus
 male exponuntur, haec periodus cum praecedentibus non cohaeret. —
 9) Οἱ δὲ τὴν ψυχὴν αὐτῶν. Amplector coniecturam doctorum virorum,
 quam etiam in libro Savillii adnotatam inveni οὐδὲ τὴν ψυχὴν etc. [Ita
 dedi cum Zimm. Verba statim praecedentia εἰσαγοῦσαι τὴν γέννησιν uncia
 inclusa leguntur apud Val. quos cum Zimm. delevi.] — 10) Ἀγνόν τινα
 νόμον ὑπάρχουσα. Grammaticae leges scribi inveni ὑπάρχουσα, ut est
 in codice Fuk. Porro elegantissima est haec religionis Christianae defi-
 nitio, sed prava interpunctione foede corrupta. Lego igitur πάντων τε
 ἀγαθῶν εὐκαιροτάτην, ἐλπίδος δαιωτάτης διδάσκαλον, ἀθανάσιος ὑπόχεσιν
 ἀκίβδηλον. [Ita Zimm. scripsit.] Nihil hac lectione certius, nihil ele-
 gantius. Religionem appellat Constantinus magistrum spel sanctissimae,
 quippe quae nos doceret sperare coelestia, nec in terrenis et caducis bo-
 nis, sed in deo omnem spem nostram collocare. In codice Fuk. legitur:
 ὁσιότητος διδάσκαλον. Ἀθανάσιος ὑπόχεσιν ἀκίβδηλον. Eadem inter-
 punctione est in scholia. — 11) Οἱ θεοί. Omnino scribendum vide-
 tur οἱ θεοί. Eleganter enim dicitur αὐτῆς θεραπείαις καθέρτες; id est,

ἡρῆσθαι· πᾶς γὰρ ὁ κόσμος ἐκείνου κτήμη¹²⁾, καὶ ὅσα ἐστὶν ἐν κόσμῳ.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Β'.

Εὐχαριστία Χριστῷ τὰς θείας καὶ τὰ λοιπὰ ἀγαθὰ βασιλείας ἡρώδου, καὶ Πλεγχος τοῦ κατ' αὐτῶν τυράννου Μαξιμίνου, τῷ μεγέθει τοῦ διαγμοῦ μέλλονα δόξαν τῇ εὐσεβείᾳ περιποιήσατος.

Ἐγὼ μὲν τῆς εὐτυχίας τῆς ἐμαυτοῦ καὶ τῶν ἐμῶν πατρῶων, αἰτιῶμαι τὴν εὐσεβίαν¹⁾, μαρτυρεῖ δὲ καὶ ἡ ἔκβασις τῶν κατ' εὐχὰς ἀπάντων²⁾, ἀνδραγαθίαί, νίκαι κατὰ τῶν πολεμίων, τρόπαια· σύνοιδο δὲ καὶ μετ' εὐφημίας ἐπαινεῖ καὶ ἡ μεγαλόπολις³⁾, βούλεται δὲ καὶ ὁ δῆμος τῆς φιλιππείας πόλεως, εἰ καὶ πρὸς ταῖς σφαλεραῖς ἐλπίσιν ἐξαπατηθεῖς, ἀνάξιον ἑαυτῆς προσειλεῖα πρῶσιτάτην· ὅς παραχορῆμα ἔαλω, προσηκόντως τε καὶ ἀξίως τοῖς ἑαυτῷ τετολμημένοις, ὧν οὐ θέμις ἀπομνημονεῦσαι, μάλιστα ἐμοὶ τῷ διαλεγόμενῳ πρὸς σέ, καὶ πᾶσαν ἐπιμέλειαν ποιουμένῳ, πῶς ἂν ἀγναῖς⁴⁾ καὶ εὐφήμοις διαλέξῃσι προσείποιμι σε. Ἐρῶ δέ τι ἴσως οὐκ ἄσχημον οὐδὲ ἀπρεπές· ὑπερβάλλον⁵⁾ μίντοι μανίᾳ καὶ ἐπιπόνητι, ὡ θεοσεβεία, καὶ πάσαις ταῖς ἀγιωτάταις⁶⁾ σου ἐκκλησίαις ὑπὸ τυράννων πόλεμος ἦν ἄσπονδος· καὶ οὐκ ἐπέλειψάν τινες τῶν ἐν τῇ Ῥώμῃ, τηλευούτοις ἐπιχειροῦντες δημοσίαις κακοῖς· παρεσκευάστο δὲ καὶ

tuus remedii sanati. — 12) Ἐστίνου κτήμη. Mallem scribere κτήμα, id est opus, sive officium. [Paulo ante τοῦ τε ζῆν Cast.]

Cap. XXII. 1) [Εὐγένειαν Val., quod quam ineptum sit, ipse satis vidit vertendo: „omnia pietati accepta refero.“ *Εὐδότημαι* recte Ion. Zimm. quos secutus sum.] — 2) Τῶν κατ' εὐχὰς ἀπάντων. Coniicere quis non immerito posset scribendum esse πάντων κατ' εὐχὰς ἀπαντῶντων. Sed cum absque hac emendatione sensus constet, nihil mutandum censeo. — 3) Μεγαλόπολις. Sic Romam Graeci vocare consueverant, ut innumera exemplis probari potest. Ita Tatiana in oratione adversus Graecos, ubi de sacro Iovis Latiaria loquitur, et Porphyrius in libro de abstinentia. Sed et Eusebius in oratione tricennali de laudibus Constantini ita Romam appellat, ut illic videbimus. — 4) Ἰδὼς ἂν ἀγναῖς. Malim scribere ὅπως ἂν ἀγναῖς etc. — 5) [ὑπερβάλλον Ion. Cast. Mox ἦν uncia inclusit Val., quos delevi cum Zimm. Similiter inferius *θημάτων* (δ). Val.] — 6) Καὶ πάσαις ταῖς ἀγιωτάταις. Ante haec verba asteriscus in editione Rob. Stephani appositus est, quo indicatur, nonnulla hic deesse in scriptis exemplaribus. Verum asteriscos qui a Rob. Stephano diligenter notati fuerant, praecipue in fine huius libri, editio Genevensis omnes sustulit. Ceterum hoc loco pauca desunt, quae sic supplea: *τοὶ τε καὶ πάσαις ταῖς ἀγιωτάταις σου ἐκκλησίαις etc.* Alloquitur

πεδῶν⁷⁾ τῆ μάχῃ. Σὺ δὲ προελθούσα, ἐπίθεσθαι ταυτὴν ἐκαστῶν
 δομένη⁸⁾ τῆ πρὸς θεὸν πίστις. Θνητῶν δὲ δυσσεβῶν ὁμότης⁹⁾ ἡ
 δικὴν πυρὸς ἀκατάπαυστος ἐπινεμησαμένη, θαυμαστὴν καὶ δει-
 παντὸς αἰδῖμον εὐδοξίαν προσῆψε σοι. σέβας γὰρ διὰ ταῦτα
 εἶχε τοὺς θεμιτόνους αὐτοῦς. Τοὺς μὲν οὖν δημίους καὶ στρε-
 βλῶντας τὰ τῶν εὐσεβῶν σώματα¹⁰⁾, ἢ ἰδίῳ κάμνοντας καὶ
 διαπεπρωτάς πρὸς τὰ δεινὰ, παρεμένοντες δὲ τοὺς δεσμούς, καὶ
 τὰς γε βασιάνους αὐτὰς ἐκλύτους, καὶ τὰς προσφερομένας κεί-
 ατος ἀφαιρουμένας, καὶ αὐτὴ πρὸς ὀλίγον ὀκλαζόντων τὴν παύ-
 ρησιαν. Τί οὖν ταῦτα τελεμῶν ὤνησας, εἰ δυσσεβέστατα¹¹⁾;
 τί δὲ τὸ αἴσιον τῆς ἐκστάσεως τῶν φρενῶν; Ἐρεῖς ἄρα δει-

enim religionem Christianam. — 7) Καὶ πεδῶν. Campum intelligit, in
 quo martyres extremo supplicio afficiebantur. Moris enim erat tum apud
 Græcos, tum apud Romanos, ut extra portas supplicia de noxiis sume-
 rentur, ut pluribus notavi ad Amm. Marcellinum. Unde ad campum
 duci dicebantur noxiæ qui ad supplicium ducebantur. Sic Augustinus in
 libro I. contra epistolam Parmeniani cap. 8. Verba Augustini sunt hæc:
*Quinetiam audet conqueri Parmenianus, quod eos Constantinus ad
 campum, id est, ad supplicium duci iussit.* Sulpicius quoque in dia-
 logo secundo de virtutibus Martini cap. V. *Neo cunctatus, in medio us-
 erat campo, cunctos, imposita universis manibus, catechumenos fecit
 cum quidem ad nos conversus diceret, non irrationabiliter in campo
 catechumenos fieri, ubi solent martyres consecrari.* Quem locum in-
 dicavit mihi frater meus Hadrianus Valesius. — 8) Ἐπίθεσθαι ταυτὴν
 ἐπεριδομένην. Scribendum est *συντὴν ἐπεριδομένην* etc. Id est, *teipsum
 ultro obtulisti.* Alludit Constantinus ad fortitudinem martyrum, qui se-
 ultro iudicibus offerebant, et ad mortem non coacti, sed sponte curre-
 bant. Certo *ἐπιδομένην* non dicitur nisi de eo qui sponte aliquid facit,
 ut verbi gratia de Christo qui se sua sponte tradidit pro salute generis
 humani. Male igitur Christophorus hunc locum ita vertit: *te ipsam
 adversarius opposuisti.* Coniecturam nostram confirmat codex Fuk. in
 quo scribitur *ἐπίθεσθαι συντὴν ἐπεριδομένην.* [*Ἐπεριδομένην* utique recte
 scripsit Val., sed pro *συντὴν* quod idem dedit, scribendum duxi *ταυτὴν*.
 Cf. quæ annotavi ad Euseb. H. E. VII, 32. T. II, p. 416. Add. V. C. III,
 18. τῆς ἀλαχρῆς ταυτῆς ταυτοῦς ἀντιθέσεως ἀποσπᾶνόμεν. Constantin. ad
 sancti, coel. c. VI. *πρὸς ταυτοῦς λογίζομεθα.* Kiasling. ad Iamblich. pro-
 trept. p. 28.] — 9) Θνητῶν δυσσεβῶν ὁμότης. Huius loci emendationem
 feliciter mihi videor deprehendisse. Cum enim ante hæc verba legatur
 vox *πίστις*, duabus ultimis huius vocabuli literis repetitis locum ita re-
 stitui: *Ἐἰθ' ἢ τῶν δυσσεβῶν ὁμότης* etc. Nihil certius. Facessat igitur
 coniectura Gruteri et Christophoroni, qui legunt *Θνητῶν δὲ δυσσεβῶν* etc.
 Quis enim ferre potest hanc locutionem? Codex tamen Fuk. lectionem
 illam Gruteri confirmat. Sed iam antea observavi, multas *παράδοξους*
 in illo codice reperiri. [Mox πρὸς τὸ *παράκλιμα* Cast. pro πρὸς τὰ
 δεινὰ.] — 10) Τὰ τῶν εὐσεβῶν σώματα. Christophorus, Scaliger et
 alii post hæc voces addunt ἢ ἰδίῳ, quemadmodum etiam in libro Fuk. ad
 Morae. reperit. Sed nihil opus est hic addere, cum præcesserit vox *συν-
 τὴν*, ad quam hæc omnia referri debent. Fateor tamen magis petenti-
 eam fore orationem, si hæc voces addideris. — 11) Ἦ δυσσεβέστατα
 Allaqueitur natus ex persecutoribus, Maximum scilicet, ut est in libro
 huius capituli. Ille enim crudelius et infestius quam ceteri Christianos per-

ἤν' πρὸς τοὺς θεοὺς τιμὴν τίναν τούτους; Ἢ ἠελαινὴν τῶν
 τῆς θείας φύσεως ἕξιν λαμβάνεις Ἰουδαίαν; Ὁργίλους ἤν'
 κατὰ εὐ τοὺς θεοὺς εἶναι; Ἢ δ' ὅν ἦσαν τοσοῦτοι, ἐχρῆν
 θαυμάζειν μᾶλλον αὐτῶν τὴν προαίρεσιν, ἢ πειθορχεῖν τοὺς
 ἀναίδεις προστάγμασι, δικαίων ἀνδρῶν σφραγίς¹²⁾ ἀδίκων
 ἐπαράντων. Ἐρεῖς ἰσως διὰ τὰ ὑπὸ τῶν προγόνων νομισθέντα
 καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων ὑπόληψιν συγχωρεῖ. Καὶ γὰρ δεῖ
 παραπλήσια τοῖς θρωμένοις τὰ νομισθέντα, πῶς τε καὶ κατὰ
 αὐτῆς ἀφροσύνης ἀγῆθης ἰσως εἶναι τὰ δόγματα ἐπαρῶν
 ἐν ταῖς ὑπὸ τεκτόνων καὶ δημιουργῶν δεκτικωμένοις ἀνθρωπο-
 μόρφους τοιγάροισι περιεῖπες ταῦτα, πᾶσαν ποιούμετος ἐπιμέ-
 λειαν, ὅπως μὴ ποτε ῥυπωθεῖεν, μεγίστων καὶ ἐξαιρετικῶν θεῶν
 ἀνθρωπίνης δεομένων ἐπιμελείας [εἰδωλα]¹³⁾.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΚΓ'.

Περὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν πολιτείας· καὶ ὅτι χαλεπὸν τοῖς ἐν ἑστέῃ βίωσι
 τὸ θάϊον, καὶ χρεὶ κρεῖν προσδοκῆν καὶ ἀνταπίδουσαν.

Ἀντιξέταζε τὴν ἡμετέραν θρησκείαν πρὸς τὰ ἕμμετρα.
 Οὐκ ἐνταῦθα μὲν, ὁμόνοια γνησία καὶ διαρκής φιλανθρωπία,
 ἔλεγχος δὲ πταίσματος, νοθεσία, οὐκ ὄλεθρον φέρων, θερα-
 πείαν δέ¹⁾ οὐκ ὠμότητος ἀλλὰ σωτηρίας, καὶ πίστιν εὐλαστῆ²⁾),

secutus est. — 12) Δικαίων ἀνδρῶν σφραγίς. Scribendum videtur κατὰ
 δικαίων etc. nisi mendum est in verbo ἐπαρῶντων. [Paulo ante Ioh. ὅθεν
 pro τοιοῦτοι.] — 13) Ἐπιμελείας εἰδωλα. Delenda est postrema vox,
 quam Christophorsonus, Scaliger et Gruterus perperam addecerunt. Ean-
 dem vocem in libro quoque Fuketii et Morsei adiectam inveni. Sed nihil
 necesse est; tantum post vocem ῥυπωθεῖεν, apponenda erat virgula. Atque
 ita Iosannes Portesius hunc locum accepit, qui profecto feliciter quam
 Christophorsonus haec interpretatus est in hunc modum: *Omnis illa cura
 tua, omne studium ne sordibus opplerentur. Ita magni primariusque
 dii humana se ope sustinebant, istam diligentiam requirebant.* Atque
 ita etiam Muschus. [Similiter Val.: „Idcirco igitur eu colebas, sum-
 mam adhibens curam ac sollicitudinem, ne sordibus inquinarentur.
 Magni scilicet ac praecipui dii hominum cura indigent.“ Neque equi-
 dem dubito quin vera sint quae de voce εἰδωλα movuit Val. Quare post
 ῥυπωθεῖεν comma posui. Contra Zimm. removit uncus quibus εἰδωλα
 sepsit Val.]

Cap. XXIII. 1) Θεραπείαν δέ. Lego Θεραπείαν τα. Subaudiatur autem
 verbum φέρων quod paulo ante praecessit. Posset etiam legi Θεραπείας τα,
 et paulo post καὶ πίστις εὐλαστῆς, ac fortasse rectius. — 2) Καὶ πίστις
 εὐλαστῆς. Apparet ex sequentibus, scribendum esse δαΐθεον, vel ἀγάπη.
 Charitas enim primum quidem erga deum est, deinde erga proximum.
 Fides vero non est nisi in unum ac solum deum. Haecque πίστις hic nihil

προῦσαν μὲν πρὸς τὸν Θεόν, ἵνα καὶ πρὸς τὴν φωνὴν
 τῶν ἀνθρώπων κωνοῦται, ἕως δὲ τῶν αἰσ. ἐπολέμησον ἢ
 κῆρη, ἀπλοῦς³⁾ δὲ βίος, καὶ οὐ ποικίλη περὶ παρουσίᾳ τῆς
 πονηρίας ἐπικαλυπτόμενος, τοῦ τε ὄντως Θεοῦ καὶ τῆς μοναρχίας
 γνώσις; Ἐδὲ ἴσθι ἀληθῶς θεοσεβεία, ἢδε εὐλακρινῆς
 θρησκεία, ἢ παρτελῶς ἄχραντος· οὗτος ἄμφορων βίος· ὃν αἱ
 μειϊόντες, αἰς διὰ λεωφόρου σιμῆς, τινας ἐπὶ τὸν αἰώνα
 πορεύονται βίον· οὐδεὶς γὰρ ὅλας τελειῶ, ὁ τὸν τοιοῦτον ἐκ-
 στησάμενος βίον, καθαρῶν τε⁴⁾ τὴν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ σώμα-
 τος· πληροὶ δὲ μᾶλλον τὴν προσταχθεῖσαν αὐτῷ θεόθεν λε-
 τουργίαν, ἢ ἀποθνήσκου· ὁ γάρτοι τὸν Θεὸν ὁμολογήσας, οὐ
 γίνεται πάρεργον ὕβρεως⁵⁾ οὐδὲ θυμοῦ, ἀλλ' εὐγενῶς τὴν
 ἀνάγκην ὑποστάς, τὴν τῆς καρτερίας πείραν, ἐφόδιον⁶⁾ ἔχει
 τῆς πρὸς τὸν Θεὸν εὐμενίας. Οὐδὲ γὰρ ἀμφίβολον⁷⁾, τῆς
 τῶν ἀνθρώπων ἀρετῆν ἀσπάζεσθαι τὸ θεῖον· καὶ γὰρ ἂν εἴη
 τῶν ἀποπατάτων, τοὺς ἐξουσίας ἐπιλημμένους⁸⁾ καὶ ὑποδε-

modo convenire potest. Adde quod cum hoc loco agatur de obiurgatione, charitas optime congruit. Nam benevola obiurgatio ac reprehensio charitatem parit. Sed praestat hic legere καὶ αἰσῆς εὐλακρινῆς, ut iam dixi. Atque ita legit Musculus, sicut ex versione eius apparet. — 3) [Ὀδὴ ἀπλοῦς Cast. Mox ἦτε τοῦ ὄντως Ion. et γνώσις οὐκ ἐπιτεθῆναι ἐμφαίνεται ἢδε Ion. Cast.] — 4) [Καθαρῶν δὲ Ion. Zimm.] — 5) Οὐ γίνεται πάρεργον ὕβρεως. Quae sit vis huius locutionis, in superioribus libris observavimus. Nam interpretes sensum minime assequuntur, quod tamen facile erat hoc loco. Christophorus quidem ita vertit: *Qui deum in genus confitetur, non contumelias, non iracundiae sponte succumbit.* Ex quibus verbis, nemo est qui non hunc sensum eliciat, eum qui deum confitetur, non esse iracundum, nec contumeliosum. Atqui longe alius est sensus verborum Graecorum; eum scilicet qui Christi nomen coram iudice confitetur, contumelias ac furori persecutorum non cedere. [Vid. V. C. I, 27. not. 5. IV, 5. not. 1.] — 6) Ἐφόδιον τῆς πρὸς τὸν Θεὸν εὐμενίας. Christophorus legisse videtur *εὐολος*, quod non probet. Nullus enim sensus ex hac lectione elici potest. Porro *εφόδιον instrumentum* verti, ut loquitur Amm. Marcellinus in lib. XXIX, pag. 393. *Caesar dictator aiebat miserum esse instrumentum senectuti, recordationem crudelitatis.* Ubi vide quae olim annotavi. Possis etiam vertere *vialicium*. Nec incommode Musculus ita vertit: *Tolerantias experientiam compendii vice habet ad promerendam benevolentiam.* — 7) Οὐδὲ γὰρ ἀμφίβολον. In libro Moraei vir doctus ad marginem annotavit haec verba: *Ἰλλυριανὸν ἐκ τῆς πολιτείας.* Id est, hic locus desumptus est ex libro X, Platonis de republica. Certe in illo libro disputat Plato de praemiis, quae iustis hominibus tum in hac vita, tum post mortem a deo tribuuntur. Sed argumentatio qua Constantinus id adstruit, in Platone, quod sciam, non habetur. — 8) Τῶν ἐξουσίας ἐπιλημμένων. Non dubito quin scribendum sit τῶς μὲν ἐξουσίας ἐπιλημμένους καὶ ὑποδεστέρους, εἰ θεοκρονότες τυχόντων ἢ εὐεργετούντες αὐτοὺς τινας, εὐχαρίστως κατετίθεισθαι etc. Id est, *absurdissimum enim esset, tam praepotentes quam inferioris loci homines, erga eos a quibus observantur aut beneficiis afficiuntur, grato animo esse etc.* In quibus verbis observari refertur ad

στέρους, εἰ θεραπειύοντες τυγχάνωμεν ἢ εὐαγγελιοῦντες, αὐτοῖσι
 εὐχαρίστως κατατίθεσθαι καὶ ἀντιταρξέειν, τὸν δὲ ὑπὲρ πάν-
 τας, ἀρχηγόν τι τῶν πάντων, καὶ τὸ ἀγαθὸν αὐτῷ, καταμα-
 λῆν τῆς ἀμοιβῆς· ὁ συμπαρομαρτεῖ⁹⁾ μὲν ἡμῶν τῇ παντὶ βίῳ,
 καὶ πάρεστιν ἡμῖν τηρεῖν αὐτὰ, ὁσείας ἀγαθόν τι προσῆμεν· καὶ
 παραχρῆμα μὲν ἀποδεχόμενος τῆς ἀνδρείας καὶ εὐδοκίας¹⁰⁾,
 ταρξέει, τὴν δὲ συμπλήρωσιν ἡμῶν ὑπεριθεται¹¹⁾· πᾶσα γὰρ
 ἢ τοῦ βίου ψῆφος τηρεῖται λογοθετεῖται, καὶ ἐπειδὴν ταῦτα
 καλῶς ἔχη, ὁ μισθὸς ἐπακολουθεῖ τῆς αἰώνιας ζωῆς· μετέρχε-
 ται δὲ καὶ τοὺς πονηροὺς ἢ προσήκουσα τιμωρία.

Κ Ε Φ Α Δ Α Ι Ο Ν Κ Δ'.

Πρὸς Δέκιον καὶ Οὐαλεριανοῦ καὶ Ἀδρηλιανοῦ, ἀδελφῶν^{*)} τὸν βίον κατα-
 στρεφάντων διὰ τὸν τῆς ἐκκλησίας διαγμῶν.

Σὺ δὲ νῦν, τὸν Δέκιον ἐρωτῶ, τὰν ἐπιβαλλόντων ποτε τοῖς
 τῶν δικαίων πόνοις, τὸν τὴν ἐκκλησίαν μισήσαντα, τὸν ἐπι-
 θέντα τιμωρίαν τοῖς ὁσείως βεβιωκόσι· τί δὴ νῦν πράσσεις^{*)}

praepotentes homines; ut *beneficiis affici* refertur ad inferiores et humi-
 liores, quod non vidit Christophorus. In libro Fuk. Turnebi ac Sa-
 villii [Ion. Cast.] legitur *ἀν θεραπειύοντες μὴ τυγχάνωμεν οἱ εὐαγγιζόντες*,
 quod non probo. Musculus autem legit *εἰ καὶ θεραπονοῖς τυγχάνωμεν οἱ*
εὐαγγιζόντες, non male. [Valesii emendationem recipiendam duxi cum
 Zimm. ita tamen ut non solum *τινὲς* post *αὐτοῦς* quod suavit Val., sed
 etiam *μὲν* post τοὺς omitterem, quia neutro opus videtur. *Τινὲς* nec
 Zimm. dedit sed tamen *μὲν*.] — 9) Ὁ συμπαρομαρτεῖ. Procul dubio
 scribendum est ὅς συμπαρομαρτεῖ. Refertur enim ad τὸν δὲ ὑπὲρ πάντας,
 id est, ad summam deum. Quem licet vocaverit τὸ ἀγαθὸν αὐτῷ, ni-
 hilominus ὅς sequi debet in masculino. — 10) Εὐδοκίας. *Propensam*
voluntatem vertit Christophorus, Musculus *benivolentiam*. Ego *obe-*
dientiam interpretari malui. Id enim significat vox *εὐδοκίῳ*, morem
 gerere, obsequi voluntati divinae. *Εὐδοκία* igitur ad verbum est *allu-*
bescencia. Quo sensu [?] sumitur apud Lucam [II, 14.] in cantico illo
 militiae caelestis post ortum domini: *Ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία*. Occurrit
 haec dictio passim in utroque testamento, ut iam alii observarunt. In
 optimo codice Fuk. scribitur *ἀνδρείας τε καὶ εὐθυδίας*. — 11) [*Τῶν δὲ*
συμπλήρωσιν ἡμῶν ὑπεριθεται recte vertit Val.: „*plenam tamen ac per-*
fectam solutionem (remunerationem) in aliud tempus differt.“]

Cap. XXIV. *) In ipso capitis titulo mendam est, sed quod nullo
 negotio corrigi possit. Nam pro *ἀδελφῶς* scribendum est *ἀδελφῶν*, ut
 est in codice Fuk. et in schedis Regiis. [Ceterum meminerunt lectores
 h. l., quantopere ipse Constantinus miseris persecutorum mortes tanquam
 divinae iustitiae documenta spectare amet. Vide quae animadverti ad V.
 C. II, 55. not. 1. De Eusebio, add. IV, 74.] — 1) *Τί θεῖον πράσσεις*.
 Scribo meo periculo *τί δὴ νῦν πράσσεις*, quomodo etiam in libro Moraei
 ad eam emendationem inveni. Neque aliter scribitur in codice Fuk. In

μὲν τὸν πόνον· Ἐπιτομὴ δὲ καὶ πάλιν ἐδοξασάντων· ὑποτέλλειν ἡγεμονίας αὐτοῦ· Ἐπιτομὴ δὲ καὶ ὁ μεταξὺ τοῦ πόνου καὶ τῆς τελευταίας χρόνου τὴν εὐὴν εὐτυχεῖν, ἡλίκα ἐν τοῖς Ἐκκοσμοῖς πεδίοις καὶ στρατιῶν πεισῶν, τὸ περιβόητον Ῥωμαίων κράτος ἔχει τῆς Ῥώμης εἰς καταφρόνησιν. Ἀλλὰ σύγε, Οὐαλεριανέ, τὴν μισαφροσίαν ἐνδειξάμενος τοῖς ὑπηκόοις τοῦ θεοῦ, τὴν ὁδὸν κρίσιν ἐξέφηνας, ἀλοῦς αἰχμαλώτους τε καὶ δεσμοῖς ἀχθεῖς σὺν ἀσπὴ προσφύροθι καὶ τῇ λοιπῇ βασιλικῇ κἀμῶ, εἰλος δὲ ὑπὸ Σαπείρων Περσῶν βασιλείῳ ἐνδαρῆσαι κλεινοθεῖς²⁾ καὶ ταρχενοθεῖς, τρόπαιον τῆς σουτοῦ θυσιτυχίας ἐπιτήσας αἰώνιον³⁾ καὶ εὐδὲ, Ἀυρηλιανέ, φλόξ⁴⁾ πάντων ἀδικημάτων, ὅπως ἐπιφανῶς, διατρέχων ἰμμανῶς⁴⁾ τὴν Θρόνην, κἀπείεις ἐν μέτρῳ λεωφόρῳ, τοὺς αὐλακας τῆς ὁδοῦ, ἀσεβοῦς αἵματος ἐπλήρωσας;

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Ε'.

Ἐπὶ Διοκλητιανοῦ μετ' ἀλοχύνης τὴν βασιλείαν παρατηρημένου, καὶ διὰ τὸν διωγμὸν τῆς ἐκκλησίας κεραινωθέντος.

Διοκλητιανὸς δὲ μετὰ τὴν μισαφροσίαν τοῦ διωγμοῦ αὐτοῦ, ἐαυτοῦ καταψηφισάμενος διὰ τὴν τῆς ἀφροσύνης¹⁾ βλάβην,

schedia autem legitur et dicitur. — 2) Ἐνδαρῆσαι κλεινοθεῖς. Recte in libro Moraei emendatur κλεινοθεῖς. Porro de Valeriano itaq. eunt a Petris detracta et sale condita, alii etiam scriptores loquuntur. Ita certe Petrus Patricius in excerptis legationum, apud quem Galerius exprobrat Petris, quod Valerianum dolis circumventum ad ultimam usque senectutem captivum detinuerint, ac post mortem nefarie eam eius servantes, mortui corpus immortalit affecerint ignominia. [De voce ταρχενοθεῖς vid. Herodot. II, 86. edit. Wesseling. Lucian. T. II. p. 932. edit. Reitz.] — 3) [Φλόξ ἐπάρτων ἀδικημάτων, id est, fax omnium vitiorum, interprete Val. Cf. Ernesti clav. Cicer. sub v. fax. Max ἐπιφανῶς Val. optime tette: „praesenti et perspicua divini numinis vindicta.“] — 4) Διατρέχων καὶ ἰμμανῶς. Malo consilio Genevenses particulam καὶ inseruerunt, ex Scaligeri, Bongarsii et Gruteri, ut aiunt, libris: quam etiam in libro Moraei adiectam inveni. Verum cum ea coniunctio sensum perturbet, nec in Regiis schedia, nec in editione Stephani legatur, longe longeq. eam ablegandam censeo. Codex tamen Fuk. eam retinet.

Cap. XXV. 1) Διὰ τῆς τῆς ἀφροσύνης βλάβην. Quam ob causam Diocletianus imperium deposuerit, non convenit inter auctores. Quidam scribunt Diocletianum, utpote curiosum scrutatorem rerum futurarum, cum ex haruspicum responsis comperisset maximas clades impendere reipublicae, sponte imperium abieciisse. Testatur id Aurelius Victor. Alii scribunt, Diocletianum ingravescente aetate, cum se minus idoneum gerendae reipublicae esse sentiret, tum ob seniam, tum propter infirmitatem valetudinem, id consilium cepisse. Ita Eutropius, auctor certissimus et elegantissimus. Idem scribit in eodem auctor in paucis quae dixit.

μας. ἀνεκταροσώτου. εἰς αἰῶνα. πρὸς τὸν θεὸν ἡμῶν τὸν πύλιμον ἐναγίστα-
 σθαι; Ἰὸ, οἶμαι, τὴν τοῦ κεραινοῦ βολὴν δεδώς, διαγύγεις

Maximiano Herculio et Constantino. *Sed tamen, inquit, utrumque fas fuerit, cum principum quom' anni cogerent et valetudo deficeret, receptis canere. Te vero in quo saluta sunt istae integrae solidaque vires etc.* Sunt qui scribant Diocletianum, cum videret Christianos a se superari non posse, praec dolore atque impatientia imperium posuisse, ut legere est apud Zonaram. At Constantinus hic discreto affirmat, Diocletianum ob mentis alienationem sponte se imperio abdicasse. Quis potest est qui Constantini testimonio ausu refragari, cum is in aula Diocletiani vixerit, nec eum quicquam horum latere poterit? Idem quoque tradit Eusebius in libro VIII. historiae. Verum ut de hac re dubitemus, multa faciunt. Primo enim cum post abdicationem imperii diu superstes vixerit Diocletianus, nullum unquam mensis amote iudicium dedit. Vel id unum quod Herculio et Galerio ipsum ad resumendum imperium invitantibus respondit, quantae sapientiae est? *Utinam Salonae possesit vivere opera nostris manibus eata.* Itaque in illo secessu semper cultus est ab omnibus illius temporis imperatoribus, qui eum tanquam patrem religiose observabant. Audi Eumenium in panegyrico quem dixit Constantino: *Atenim divinum illum virum, qui primus imperium et participavit et posuit, consilii et facti sui non paenitet. Felix beatusque vere, quem vestra tantorum principum colunt obsequia privatam.* An vero tam impense cultus fuisset Diocletianus a quatuor Augustis imperatoribus, si mentis sane parum compos fuisset? An Eumenius divinum virum vocasset, eo maxime quod imperium primus posuerat, si propter demenciam ac delirium id ab illo factum fuisset? Postremo consilium de abdicando imperio, diu ante persecutionem ceperat Diocletianus, tunc scilicet cum de Persis aliisque barbaris nationibus Romae triumphavit. Illic enim in templo Iovis Capitolini ab Herculio collega sacramentum exegit, ambos uno eodemque die imperium esse posituros. Docet id Eumenius in panegyrico iam citato: *Hunc ergo istam qui ab illo fuerat frater adactus, puduit imitari, huic illum in Capitolini Iovis templo iurare paenituit.* Triumphavit autem Diocletianus Romae cum Herculio collega anno imperii 18. ut scribit Hieronymus in chronico, id est, anno antequam persecutio fieret Christianorum. Certe auctor panegyrici dicti Maximiano et Constantino, longe ante abdicationem id consilium a Diocletiano captum, et cum Herculio communicatum esse testatur his verbis: *Tale est imp. quod omnibus nobis incluso gemitu maerentibus fecere voluisti: non quidem tu resp. negligentia aut laboris fuga, aut desideras cupiditate ductus, sed consilii olim, ut res est, inter vos placiti constantia etc.* Quae cum ita sint, quomodo stare potest quod ait Constantinus, Diocletianum post persecutionem Christianorum in amentiam versum, ob id sponte imperio se abdicasse? Equidem facile crediderim, Diocletianum post coeptam persecutionem morbo correptum, de statu mentis aliquantisper deturbatum fuisse, maxime cum Constantinus et Eusebius id constanter affirmant. Hoc enim evenire solet aegrotantibus, et praecipue melancholicis, cuiusmodi Diocletianum fuisse ex nummis coniecere licet. Sed nego illum ob hanc causam imperium posuisse. Porro in codice Fuk. et Turveshi totus hic locus ita legitur: ἰστωῦ πνευματικῆς, καὶ διὰ τὴν ἐκ τῆς παραφροσύνης βλάβην μίς ἐκκαταφροσύτου οἰκίσεως καθύπερθε ἰστωῦ πιστευέας. Ἰὸ οἶμαι τὴν τοῦ κεραινοῦ βολὴν δεδώς διαγύγεις τὸν ἐκλοιπὸν βίον. Τί δὴ τῶν συνήγετα πρὸς τὸν θεὸν ἡμῶν τὸν πύλιμον ἐναγίστασθαι. Αὐτῶν etc. [Ios. δὲ τὴν εἰς ἀφροσύνης καὶ οὐ τῆς ἐκ παραφροσύνης καὶ παραφροσύνης βλάβην κ. σ. ἔ.]

αὐτὸν ἐπιπέσωκεν βίον. Ἰακώβη Νικομηθεῖα· οὐ τοιαύτως δὲ καὶ δι-
 ιστορήσαντες, ἀν καὶ αὐτὸς ἦν τυγχάνει. Ἐδοῦντο μὲν τοι τὰ
 βασιλῆα²⁾ καὶ ὁ οἶκος αὐτοῦ, ἐπινεμομένου ἑκπικτοῦ, νεμο-
 μένης τε οὐρανιας εὐλογίας· καὶ προεϊρητιό γε ἡ ταύτων ἄθροισις
 ὑπὸ τῶν εὐ φρονούντων· οὐδὲ γὰρ εἰσιώπων, οὐδὲ τὴν σωμαγῆν
 τῶν ἀναξίως γιγνομένων ἐπιεκαλύπτοντο, φανερώς δὲ καὶ δημο-
 αῖς παρῶρησιαζόμενοι, πρὸς ἀλλήλους διελέγοντο· τίς ἢ τοσαύτη
 μάκτα; Πόση δὲ ἡ τῆς δυναστείας ἀλαζονεία, τολμᾶν πολεμῆν
 θεῶν ὄντας ἀνθρώπους, ἀγνοῦντή δὲ καὶ δικαιοσύνην Θεοσηκῆ
 ἔδεικεν ἱμπαροινεῖν, τοσοῦτου δὲ δήμου καὶ ἀνθρώπων δικαίαν
 ἄλεθρον, μηδεμίαν προῦπαρχούσης αἰτίας μηχανήσασθαι; Ὡς
 πῆς τῶν πάντων ὑπηκόων σωφροσύνης διδάσκαλον³⁾· οἱ κηδε-
 μοσίας στρατοῦ πρὸς τοὺς ἑαυτῶν πολίτας. Ἐτίρωσκον τὰ
 στήθεα τῶν ὁμοφύλων, οἱ μηδέποτε τὰ τῶν πολεμίων ἐν παρα-
 τάξει μεταφρῆνα⁴⁾ θαυμάμενοι. Τέλος γοῦν τὴν τῶν ἀνοσιῶν
 ἔργων ἐκδικίαν ἡ θεία πρόνοια μετήλθεν, οὐ μὴν ἄνευ δημο-
 σίας βλάβης· τοσαῦται γοῦν ἐγένοντο σφαγαί⁵⁾, ὅσαι εἰ κατὰ

— 2) Ἐδοῦντο μὲν τοι τὰ βασιλῆα. Intelligit palatium Nicomediae, quod paulo post exclatam a Diocletiano persecutionem adversus Christianos, fortuito igne consumptum est. Et imperatores quidem ipsi ac reliqui gentiles, Christianos huius incendii auctores esse criminati sunt, atque idcirco acrioribus in eos supplicis aevierunt, ut scribit Eusebius noster in lib. VIII. historiae ecclesiasticae cap. 6. sub finem. Sed Constantinus palatium illud igne caelitus immisso confregisse testatur. Cuius testimonium eo plus auctoritatis habet, quod ipse praesens adfuit, cum haec Nicomediae gererentur. [Adde quas monni ad h. h. Eusebii et Gibbon Geschichte des R. R. übers. v. Schreiner T. III. p. 406 sqq.] Videtur autem Diocletianus hoc fulminis ictu attonitus, ad obitum neque deinceps ἱμβρόντως παραμῆσαι, assidue formidans ne fulmine percuteretur. Id certe innuere videtur haec Constantini narratio. Ex his patet, quanto opere falens sit Christophorosus in vertendo huius capitis titulo. Putavit enim palatium Diocletiani confregisse, postquam is imperio se abdicasset: cum tamen id contigerit Diocletiano adhuc imperium obtinente, ac degente in Nicomediensi palatio.

— 3) Σωφροσύνης διδάσκαλον. Ultima vox deest in codice Euketii. — 4) Οἱ μηδὲ τὰ μεταφρῆνα τῶν πολεμίων. Vel hoc dicit de tyronibus, qui recens in militiam adscripti, nondam cum hoste congressi fuerant; vel de timidis et ignavis militibus, qui ex acie fugere soliti erant, nec hostes unquam superaverant. Certe Diocletiani exercitus nihil memoria dignum egisse dicitur, nisi quod Achillem diutina obsidione expugnavit Alexandriae. Porro obcurum est, quid sibi velit Constantinus, cum ait milites illos transfrixisse pectora civium suorum, id est, Christianorum. Credibile est Diocletianum, cum infensus esset Christianis, a quibus incensum fulere palatium suum suspicabatur, mandasse militibus suis, ut quotquot in urbe vel in agris deprehendissent Christianos, obruncarent. Certe multa Christianorum millia sub Diocletiano et Maximiano Nicomediae caesa referuntur: quorum memoriam Graeci celebrant die 4. Septembris et 28. mensis Decembris. — 5) Τοσαῦται γοῦν ἐγένοντο σφαγαί. Haec periodus suo loco meta est. Locari enim debuisset statim post vocem ἑκκαίμεναι, haec

βαρβάρων ἐκείνοτῳ⁷⁾, ἐκινῶν εἰς αἰῶνα εὐχνην Παν γὰρ τὸ καὶ προσηρημένου βασιλείῳ στρατεύματα, ὑποεχθὲν ἐκὼν ἐκείνου ἀποστασίου⁸⁾, βίβρα τὰ τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν ἀρπάσσαντες, προνοίας Θεοῦ τὴν μεγάλην πόλιν⁹⁾ ἐλευθερώσας, πολλοῖς καὶ παντοδαποῖς πολέμοις ἀνέλωται. Ἀλλὰ μὴν καὶ¹⁰⁾ αἰ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκφωνήσεις τῶν πιεζομένων, καὶ τὴν ἐμφυτον ἐλευθερίαν προδούτωσαν¹⁾ καὶ οἱ μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν κακῶν πῆς ἐγκαταστάσας πρὸς τὰς θείας ἐπαυροὶ, ἀπαδοθείσας τῆς ἐλευθερίας αὐταῖς καὶ τῶν μετὰ δικαιοσύνης συμβολαίων¹⁰⁾, πῶς

modo: μεταφρασι θεασόμενοι. Τοσαῦτα γοῦν ἔγινοντο σφαγαί, ὅσαι εἰ κατὰ βαρβάρων ἔγινοντο, ἰκανὰς εἶναι πρὸς αἰῶνα εὐχνην. Τίλος γοῦν αἰ. Id. est: Pectora tribulium suorum perforabant ii qui nunquam in acie terga hostium viderant. Tot porro tantaque factae sunt caedes, ut si in proeliis adversus barbaros factae fuissent, sufficere id potuerit ad perpetuam nobis pacem comparandam. Tandem vero divina providentia tam impiorum facinoram ab illis poenas expetiit, nec tamen sine damno reipublicae. Totus enim ille supra memorati imperatoris exercitus etc. Quid his clarius, quid aptius? Nae admodum pertinacem esse oportet illum, qui haec ita restituenda esse negaverit. [Ad rem vid. Denkschrift zur Ehrenrettung Constantine des Grossen in: Zeitschrift für die Geistlichkeit des Erzbisthums Freiburg a. 1829. Fasc. III. p. 47.] — 6) Ὅσαι εἰ κατὰ βαρβάρων ἔγινοντο. Duplex huius loci sensus potest esse. Aut enim ita verti potest ut vertit Porteus: Sane caedis et sanguinis tanta vis fuit, ut si barbarorum esset, ad foedus sempiternum sufficeret. Aut cum Christophorus verti potest in hunc modum: Tot plane factae sunt caedes, quot si in barbaros factae fuissent, satis multae ad aeternam pacem constituendam videri potuissent. Atque hic posterior sensus mihi quidem magis placet. Eadem plane sententia est Lucani in exordio Pharsaliae cum dicit:

Hinc quantum potuit terras pelagique parari

Hoc quem civilis hauserunt sanguine dextrae.

Ἦν. ὅσαι τῶν μελιν εἰς βίβρα εἰς αἰῶνα. — 7) Τίλος ἀρπάσσαντες. Maxentium intelligit, ut ex sequentibus apparet. Quoniam autem modo exercitus Diocletiani ad Maxentium transierit, non difficile est divinerē. Post abdicationem Diocletiani Galerius Maximianus eius copias accepit; quarum partem Severo caesari ad Italiae tutelam tradidit. Paulo post cum Maxentius imperium Romae arripuisset, Severum cum copiis adversus eum misit Galerius. Sed Maxentius dolis et pollicitationibus corruptum Severi exercitum, ad suas partes traxit. Post haec Galerius cum maioribus copiis adversus Maxentium profectus, ipse quoque simili militum proditione desertus est. Ita Diocletiani milites in potestatem Maxentii venerunt. — 8) Προνοίας Θεοῦ τὴν μεγάλην πόλιν. In codice Fnk. ac Turnebi ita legitur hic locus: προνοίας τῆς Θεοῦ ἢ μεγάλης πόλις οὐκ ἐμφοροῦσα. — 9) Ἀλλὰ μὴν καὶ. Scribendum est ἄλλα μὴν αἰ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκφωνήσεις etc. Codex Fnk. ἄλλα μὴν καὶ αἰ. — 10) Καὶ τῶν μετὰ δικαιοσύνης συμβολαίων. Gloriat̄ur Constantinus, quod profugam Maxentii tyrannide Romanis libertatem et contractas cum iustitia reddiderit. Nam post caedem tyranni, quaecumque ab eo vel a iudicibus eius gesta fuerant, infirmabantur. Itaque si quis dignitate ab illo auctus fuisset, ad pristinum statum redibat, et codicillos impetratae dignitatis ad legitimum principem referre cogebatur. Sententiae quoque ac decreta, quae iis temporibus prosperant iudices, ex publicis scriniis

οὐ παντὶ τρόπῳ τὴν τοῦ θεοῦ πρόνοιαν καὶ τὴν πρὸς ἀνθρώπων σταθρὴν χαρακτηρίζουσι;

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ης.

Ἔσα τῆς τοῦ βασιλέως εὐσεβείας ὁ θεὸς ἔθηκε, καὶ οὐτὶ τὰ μὴ κτισθέντα
κατὰ πάμν θεοῦ καὶ ἔγενεν καὶ ἀπὸ ἀρχαίων, ἀλλὰ μὲν ἐκ θεοῦ
ἀπογράψαν τὰ πρῶτα πάντα.

Ὅταν δὲ τὴν ἐμὴν ὑπηρεσίαν ἐπαينوῦσιν, ἐξ ἐμπειρίας
θεοῦ τὴν ἀρχὴν ἔχουσαν, ἂρ' οὐ τῆς ἐμῆς ἀνδογαθίας τὸν
θεὸν αἰτιὸν εἶναι διαβεβαιοῦνται; Πάντων γὰρ μάλιστα, ἐπεὶ
γὰρ θεοῦ ἴδιον, τὸ τὰ ἀρίστια πράττειν, ἀνθρώπων δὲ, τὸ τῷ
θεῷ πεῖθεσθαι. Ἔστε δὲ, οἷμαι, διακονία καλλίστη τε καὶ
ἀρίστη, εἴ τις πρὸ τῆς ἐγχειρήσεως προκατασκευάσει τὴν τῶν
πραχθησομένων ἀσφάλειαν· καὶ ἐπίστανται γὰρ πάντες ἀνθρώποι
τὴν τῶνδε τῶν χειρῶν ἀγλαίτην λατρείαν⁴⁾ σφειλάσθαι τῷ

ae tabulariis sufferebantur. Denique totum illud tempus tyrannidis pro
nullo habebatur, periade eo si nunquam fuisset. Quare nec ad praescrip-
tionem longi temporis proficiebat. Pacta quoque et conventa, et cuius-
que modi contractus per id temporis spatium inter privatos transacti,
pariter infirmabantur, idque striato iure. Verum legitimi principes par-
te de tyrannici victoria, postquam omnes eorum infirmaverant, pacta,
venditiones, donationes, manumissiones, et huiusmodi privatorum gesta
confirmare consueverant, data publicae constitutionis indulgentia; ne si
haec omnia irrita fierent, privatorum quies ac securitas conturbaretur.
Docent id imperatorum leges in cod. Theodosiano lib. 15. *de infirman-
dis his quae sub tyrannici gesta sunt.* Ex quibus intelligimus, cur
Constantinus dicat se contractus Romanis reddidisse. In codice Fuk.
[et Ion.] *συμβάλλον* scribitur, non *συμβολαίων*. Ad hunc morem alludere
videtur Rufinus in fine libri IX. cum ait: *Edictis namque frequentibus
per omnem locum propositis, non solum tyrannicas adversus Christia-
nos depulerat leges, iusque civile reddiderat etc.*

Cap. XXVI. 1) [Ἐπαυσιῶσις Cast.] — 2) Πάντων γὰρ μάλιστα.
Scribendum est πάντες, et ante hanc vocem ponenda est interrogatio,
quemadmodum legisse videtur Christophorosus. [Μάρκος Zimm.] —
3) [Μακρομνηστικὸν Ion. et mox τῶνδε ibid. punctis subnotator.] — 4) Τὴν
κατὰ χειρῶν ἀγλαίτην λατρείαν. Non possum prebare interpretationem
Christophoroni qui vertit: *Manuum ad caelos sublatarum cultum.* Ego
vero non dubito quin *λατρεία* hoc loco idem sit ac *ministerium*. At
enim Constantinus, homines deo debere peccare manuum quarum mi-
nisterium, idque cum fide pura ac sineca. *Διακονίας* et *ἐπιποιήτων* supra
dixerat eodem sensu. Certe *χειρὲς* pro manibus ad caelum elevatis, seu
pro precibus, quomodo dici possint non video. Sed et quae sequuntur,
apertissime refellunt versionem Christophoroni. Adlit enim Constantinus
καὶ σύνγε τῶνδε χειρῶν etc. Id est, *precibus quoque et supplicationibus
cum manuum opera ac ministerio coniunctis, quidquid actum est pro
hominum utilitate, feliciter esse confectum.* Postquam enim Constanti-
nus dixit homines manuum suarum ministerium deo debere peccare,
adlit non solum manus deo commendandas, sed etiam preces ac suppli-

Θεῶν πιστεῖ καθαρῶ καὶ εὐκρινεστάτῃ· καὶ σὺν γε ταῖς χερσὶν
 εὐχαῖς τε καὶ λιτανείαις, πᾶν ὅσον ἦνυσται ἀπὸ συμφορόντων
 κατορθοῦσθαι, προσγενομένης ὠφελείας⁵⁾ ἰδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ
 τῆσ αὐτῆς, ὅσην ἂν ἕκαστος αὐτῇ τε καὶ τοῖς φιλιτάτοις ἤψατο·
 ἐστόρησαν δὲ καὶ τὰς μάχας, καὶ ἰθεὺς αὐτοῦ καὶ τὸν πόλεμον,
 τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας τὴν νίκην τῷ δήμῳ βραβεύουσας⁶⁾· καὶ
 εἶδον τὸν Θεὸν ἡμετέροις εὐχαῖς συναιρούμενον· ἀνίκητον γὰρ
 χρῆμα ἢ δικαία προσευχὴ, καὶ οὐδεὶς ὁσίως λιτανεύων ἀποτυ-
 χάνει τοῦ σκοποῦ· οὐδὲ γὰρ περιλείπεται κόσμος⁷⁾ ἀποτιτύματι,
 εἰ μὴ μόνον ἔνθα ἂν τὸ τῆς πίστεως ὀυλάτῃ· ὁ γάρτοι Θεὸς
 αἰεὶ παρῆστιν εὐμενῆς, τὴν τῶν ἀνθρώπων προσδεχόμενος καλο-
 πᾶγκάλῳ· διὸ ἀνθρώπινον μὲν, πταῖσαι ποτέ, ὁ δὲ Θεός,
 ἀνάκτιος τῶν ἀνθρωπίνων πταισμάτων⁸⁾· διὸ χρὴ τοὺς πάντας
 τοὺς τὴν Θεοσέβειαν καταδιώκοντας, χάριν ὁμολογῆν τῷ σω-
 τῆρι τῶν πάντων, Ἰησοῦ τῆς ἡμετέρας αὐτῶν σωτηρίας⁹⁾,
 καὶ τῆς τῶν δημοσίων πραγμάτων εὐμοιρίας, ὁσίως τε εὐχαῖς
 καὶ λιτανείαις ἐπαλλήλοις βεβαιοῦσθαι τὸν Χριστὸν ἡμῖν, ὅπως
 καὶ ἐνεργείας αὐτοῦ διαφυλάττοι· οὗτος γάρ ἐστιν ἀήττητος
 σύμμαχος καὶ ὑπερασπιστὴς τῶν δικαίων, ὁ δὲ αὐτὸς, κριτὴς
 ἄριστος, ἀθανάσιος ἡγεμὼν, αἰδίου ζωῆς χορηγός.

cationes adhibendas, ut res quas agendas suscepimus, feliciter cedant.
 Hoc est quod Graeci vulgari proverbio dicere solebant σὺν Ἀθῆνῃ καὶ
 χερσὶ κίβη; quo indicabant, simul cum preceatione manum operi esse ad-
 movendam. Porro cum ait Constantinus τῶνδε τῶν χειρῶν λιτανείας, de
 se ipso loquitur, eo modo quo apud Virgillum Aeneas:

si Pergama dextra

Defendi possent, dextra hac defensa fuissent.

— 5) Πρὸς γενομένης ὠφελείας. Scribendum est uno verbo προσγενομένης,
 quod miror a Scaligero et aliis animadversum non fuisse. Ita certe codex
 Fuketii. [Ad praeced. voc. λιτανείας vid. c. III. p. 342. V. G. IV, 6h.
 not. 2. de laud. Const. c. XVI. ext.] — 6) Τὴν νίκην τῷ δήμῳ βραβεύου-
 σης. Populum Romanam intelligit, qui cum Maxentii tyrannide oppres-
 sus esset, pro Constantino adversus Maxentium vota faciebat. Et hic qui-
 dem sensu tolerari potest. Verumtamen re attentius examinata, aliquid
 mendici hic subesse suspicor. Ac fortasse legendum τὴν νίκην τῷ ἐμῷ
 στρατεύματι βραβεύουσας. — 7) Περιλείπεται κόσμος. Hoc loco κόσμος
 ponitur pro praetextu; quod vocabulum in oratione Latina Constantiani
 eam interpres non intelligeret, ita vertit, melius facturus, si πρόφασις
 posuisset. Male igitur Portesius et Christophorus mundum interpretati
 sunt. — 8) Ἀνάκτιος τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Scribendum est
 πταισμάτων, ut in libro Moraei emendatam inveni. Atque id iam ante
 monerunt Genesenses ex Scaligeri et Bongarsii libris, quibus subscribit
 codex Fuketii. — 9) Τῆς ἡμετέρας αὐτῶν σωτηρίας. Non assentior Scali-
 gero, Bongarsio, Grutero, qui hunc locum sic emendant: τῆς ἡμετέρας
 αὐτῶν σωτ. Ego melius legere τῆς ἡμετέρας καὶ σφῶν αὐτῶν σωτηρίας,
 quam scripturam in versione mea secutus sum. In codice Fuk. scribitur
 τῆς τε ἡμῶν αὐτῶν. In schedis autem scriptum est τῆς τε ἡμετέρας αὐτῶν etc.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
 ΤΟΥ ΗΛΜΦΙΛΟΥ
 ΕΙΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΕΑ
 ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΗΡΙΚΟΣ*)

Ρ Ρ Θ Λ Ο Ρ Θ Σ **)

ΤΩΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ ΕΠΙΛΙΝΟΝ.

Ἄλλ' οὐκ ἐγὼ μύθους, εὖν ἀνοῆς θήματα λόγων εὐχλωτείας
 πλασάμενος, πάρειμι κλήσεων ὡς διὰ φωνῆς Σιγῆνων· οὐδὲ
 χυσιόεις δεπάεσαν, αἰραίοις ἀνθεσι, δημάτων φράσει κενάλ-
 λικημένοις, ἡδονῆς φάρμακα τοῖς τῶνδε προπιούμαι ἀλλοῖς·

*) [Εὐσεβίου — τριακονταετηρίκός. Qualls fuerit Eusebii nostri elo-
 quentia, paucis quidem sed egregie adumbravit Tschirner. de claris
 veteris ecclesiae oratoribus commentat. V. p. V. sqq. p. VIII. sq.: „Meretur
 — Eusebius locum inter claros ecclesiae veteris oratores eam potissi-
 mum ob causam; quod sermones sacros ab litterarum sacrarum inter-
 pretatione ad continuam et accuratiorum rerum expositionem traduce-
 bat et disputandi dicendique rationem, oratoribus Graecis usitatam,
 in ecclesiis usurpabat. — — — Origenes res omnes attingebat magis
 quam explicabat. Hanc rationem, quam plurimi discipulorum eius
 atque admiratorum secuti esse videntur, Eusebius, quantumvis ipse
 coleret Alexandrinos (et praee ceteris Origenem, Vid. Moshem. disserti.
 ad histor. eccles. pertinent. Vol. I. p. 559 sq. edit. III.), deserebat. Nam
 non in orationibus modo, nulla proposita pericopa habitis, verum
 etiam in homiliis metam certam persequitur semper, non huc et illic
 delatus. Quamquam enim sententiam universam (thema nostris dicti-
 tur), a qua reliqua omnia pendunt, non pronuntiare solet ut nostris
 solitum est, in una tamen re tradenda veratur eamque continens
 oratione plene satis et accurate explicat. Neutiquam negligit litteram
 a., verum omnia effatis et exemplis, ex iis ductis, illustrat et confirmat.
 At non haeret in iis, ut Origenes, neque interpretem agit, de rebus
 dicereis uno eodemque in loco disputantem et arguantem saepe, sed
 oratorem, rem unam uno tenore persequentem.“ Ita igitur quavis res
 tradendas e domesticis potius divinis et temporum sanorum historia depre-

σοφοῖς δὲ πεπθόμενος, παραγγέλλει τὰς λαοφόρους φωνὰς καὶ ἐκτρέπεσθαι, μηδὲ τῷ πλήθει συναδῆσθαι διαλεγόμενος. Ἡμεῖς δὲ βασιλικῶν ὕμνων καινωτέρας ᾠδῆς ἐν ὑμῖν ἀπαρξόμενος¹⁾. Μυρίων δ' ἀμφὶ τὴν αὐτὴν ἐμοὶ σπουδόντων χοροῖαν, πικρὸν ἀνθρώπων ἀπεινῶν²⁾ ἀντὶς, τὴν ἀπρηθῆ βαθεῦμαι, ἥς οὐ

meret noster, quam a Graecis mutuaretur, tamen disputandi dicendique genus, Graecis oratoribus usitatum, eum usurpasse, Tzschirnerus statim post l. l. monuit, ita pergens „*Nam plena satis contentiorum expositio, subtilis argumentatio, aptus rerum ordo, singularum sermonis partium cohaerentia, omniumque maxime oratio elegans, comta, ornata et concinna eum prodit, qui et tenebat rhetoricae praecepta et oratorum graecorum exemplam sequebatur.*“ Hinc genus dicendi Eusebii saepius est poeticum et verbis a poetis desumptis distinctum, comtissima autem omnium, eodem Tzschirnero l. l. p. XIII. iudice, ea fuit est qua cum aliis panegyristis in Constantini laudibus celebrandis totus versatur, nostri oratio. Quanquam de dicendi genere quo Eusebius usus sit, tenendam est, saepius non nativam et veram sed adscitiam et affectatam esse illam orationis Eusebianae pulchritudinem et steganiam. Cf. quae monui ad V. C. I. proem. not. 5. infra cap. IV. not. 4. c. IX. not. 2. c. XIV. not. 3. et ipse Tzschirner. l. l. p. XIV.: „*Seculi vitium utique traxit Eusebius. Nihilominus orator admodum probabilis censendus est. Nam quod primum est oratoris officium, aptum plerumque rerum delectum habuit. Vita eius in ea incidit tempora, quibus ecclesia, sedata persecutione, rerum carum incrementa laetissima copiebat. Itaque consentaneum erat, de rerum praesentium prosperitate quam saepissime dicere. Memoria persecutionis eorumque qui martyri coronam meruerant, in omnium animis haerebat. Itaque consentaneum erat, de periculo, feliciter superato, crebro verba facere et martyrum constantiam praedicare. Disputabatur vehementius Arianos inter et Athanasianos seu Catholicos de natura filii dei eiusque ad patrem ratione. Itaque consentaneum erat, hunc locum exponere atque ad servandam concordiam hortari. Aptè electa accurate satis explicavit noster, interdum doctus etiam et subtilis quam par erat. Idem in plerisque rectorum rerum ordinem servavit et dicendi genere usus est, quo homines cultiores et delicatioris teneri possent. Nam oratio nostri, graeca est, et, licet tumescat interdum (imo saepe), ornata tamen nitet et placet elegantia. Ea vero Constantiniani seculi oratori, cui non modo animi audientium locupletandi et movendi, verum etiam aures demulcendas erant, plane conveniebat.*“ — ⁴⁾ Προλόγος. Solebant olim sophistae ante orationes suas brevi interdum praefatione proludere, more citharedorum qui ante canticum, tentamenti causa aliquid praecinunt. [Vid. Quintilian. instit. IV, 1, 2. Cf. Fischer. ad Platon. Phaed. I, 4. Wernsdorf. ad Himer. p. 460 sq.] Haec praefatio vulgo προθεωρία dicebatur. Sic in oratione XV. Themistii, et in declamationibus Libanii non semel occurrit. Hinc προθεωρία a Theodoro sumitur pro prologo. [Vide προθεωρίαν quam orationi primam praemisit sophista Himerius et lege de illis προθεωρίαις Orosollim in theatro sophistarum IV, 8. p. 197. Cf. Photii cod. CLXV. Verba τῶν ἑπιπέτρων desunt apud Zimm.] — 1) Ἐπαρξόμενος. Scribe ἀπαρξόμενος ex codice Fuketii. — 2) Ἡμῶν ἀνθρώπων ἀπεινῶν. Scribendum est πάρος ἀνθρώπων. Est enim hemistichium Homeri notissimum de Bellarophonte, quod Clære ita convertit ut posui. Certe in codice Fuk. discrete scribitur πάρος ἀνθρώπων ἀπεινῶν. Porro Eusebius hanc prolegum crebris poetarum versiculis quasi floribus de industria conspersit, ut auditorum animos huiusmodi venustate pelliceret. Sic supra χροῖαις ἀπεινῶν,

θείαις ἀπὸ τῶν ἐπισημοτέρων. Οἱ μὲν γὰρ θεολόγοι, μετρω-
 αίων τε σοφίσματα πεπαιημένους μετιόντες λόγους, πρῶτάν τε
 ἡδεῖαν καὶ παιδείμον ἀπαλοόμενοι, θνητὰς ἀκοᾶς θνητοῖς διη-
 γήσανε. Θεολόγων, ἡδονῇ τὸ κρεττότερον κτεδόντες* οἱ δ' αὐτῆς
 μύσται τῆς καθόλου σοφίας, θείων ἐπιστήμης αἰεὶ καὶ ἀνθρω-
 πίνων ἐπιήβολοι, τὴν τοῦ κρεττοῦτος ἐκλογὴν ἐν ἀγαθῷ μοίρᾳ
 θέμενοι, τὰς αὐτοῦ βασιλείας θεοφιλεῖς ἀρετὰς, φιλοθέους τε
 πραΰτης, τῶν ἀνθρωπίνων προθυμίας τε καὶ ἔλλοντο, δευ-
 τέροις ἀνυμνεῖν τὰ δεύτερα τῶν καλῶν παραχωρήσαντες.
 Θεῶν γὰρ καὶ ἀνθρωπείων σοφίας οὐσης καὶ ἐν βασιλείᾳ
 ψυχῇ, καὶ τῶν μὲν εἰς θεῖον, τῶν δ' εἰς ἀνθρώπους τενόντων,
 τοῖς μὲν ἐκτὸς περιβόλων ἱερῶν ἐστῶσιν, οἱ περ δὲ ἐπιτηδεῖοι ἔ-
 τὰ ἀνθρώπεια διακονησάντων, σιμνὰ μὲν ὅμως καὶ ὑπερφανῆ
 βιωφελῆ τε καὶ ταῦτα* πάντα γὰρ τὰ βασιλείας, καλὰ, πλήν
 εἰς λειπόμενα*) τῶν θειοτέρων* οἱ δ' ἀναστῶρων ἀγίων εἶσσι,
 ἀδύτων τε καὶ ἀβάτων μυχῶν ἐντὸς διαβεβηκότες, θύρας βα-
 βήλοισ ἀκοαῖς ἀποκλείσαντες, τὰς ἀποκρήτους βασιλείας μυσταῖς
 αἰς τούτων μύσταις διηγήσασθαι μένοισ*. οἱ δὲ τὰ αἰτα νύμασιν
 εὐσεβείας καθηράμενοι, ψυχῆς τε αὐτῆς μεταρσίῳ πτεροῦ τὸ
 κερδὸν ἱεραισάντες, ἀμφὶ τὸν πάντων βασιλεία χορηγούτων
 σιγῇ τὰ θεῖα τελούμενοι* λογίων δὲ χρησμοί, οὐκ ἐκ μαντείας
 μᾶλλον ἢ μανίας*) παρὰ φρονος, φωτὸς δ' ἐπιπνεύσας ἐνθίου
 προσπεφωνημένοι, τῶν τελείων ἡμῖν γενέσθωσαν διδάσκαλοι*),
 ἀμφὶ βασιλείας αὐτῆς, ἀμφὶ τε βασιλείας τοῦ ἀνωτάτου, δορυ-
 φορίας τε θείας ἀμφὶ τὸν πάντων βασιλεία, τοῦ, τε καθ'
 ἡμᾶς βασιλικῷ παραδείγματος, καὶ τοῦ τὸ χάραγμα κακισθη-
 λυμένου, τῶν θ' ἐκατέρω συνμαρτυρούντων τάγματι. Οἷς δὲ

poeticum est. — 3) Ὅτι δὲ οἱ περ δὲ ἐπιτηδεῖοι. Non dubito quin
 Eusebius scripserit, ὅσας δὲ περ οἱ ἐπιτηδεῖοι. Subaudiendum autem est
 verbum αἰσίν. At interpres huius orationis Christophorus cum haec
 non animadvertisset, omnem huius loci sensum interpretatione sua con-
 fundit. In codice Fuk. desunt haec verba οἱ περ δὲ, optime. — 4) Πλήν
 εἰς λειπόμενα. Sic etiam Fuk. codex, malim tamen scribere πλήν εἰς.
 — 5) Μᾶλλον ἢ μανίας. Transpositio verborum familiaria Eusebio, pro ἢ
 μᾶλλον μανίας. [Ita scripsit Zimm.] Mox ἐπιπνεύσας scribitur in codice
 Fuk. [Ita scripsi cum Zimm. pro ἐπιπνεύσας Val. qui vertit: „quae spi-
 ritus divini afflatu atque intima illustratione sunt edita.“] — 6) Τῶν τε-
 λείων ἡμῖν γενέσθωσαν διδάσκαλοι. Proculdubio scribendam est τῶν τε-
 λείων, quia emendationem confirmat verba quae mox sequuntur, οἷς
 δὲ τὰς θεοκρετὰς τελετὰς ἱεροφαντοῦμενοι. Alii enim Eusebium libros sa-
 eros in quibus divina continentur oracula, magistros nobis esse sacrorum
 mysteriorum, ac veluti quosdam hierophantas. — 7) Ἱεροφαντοῦμενοι.
 Idem est quod supra dixit τελούμενοι. Nam ἱεροφαντοῦν, idem valet ac

τὰς διοικητικὰς τελικὰς λειτουργίας), οὐδὲ πᾶσι θεῶν ὄργων ἐκφράσις).

Κ Ε Θ Α Δ Α Ι Ο Ν Α'.

Πανηγυρὶς μὲν αὕτη βασιλέως μεγάλου, χαίρομεν δ' ἐν αὐτῇ θαυμάζοντες λόγων ἱερῶν παιδεύμασιν, οἱ βασιλικοὶ παῖδες ἔβαρχει δ' ἡμῖν τῆς ἑορτῆς, ὁ μέγας βασιλεύς. Μέγαν δ' ἐγὼ βασιλεῖα καλῶ, τὸν ἀληθῶς μέγαν· τοῦτον δ' εἶναι φημι (οὐ γεμισσάσει δὲ παρῶν βασιλεύς, ἀλλὰ καὶ συνευφημήσει τῇ θεολογίᾳ) τὸν ἐπέκεινα τῶν ἄλλων), τὸν πάντων ἀνώτατον, τὸν ὑπέρτατον, τὸν ὑπερμεγέθη, ὃν θρόνος μὲν τῆς βασιλείας, ἀψίδες οὐράνιοι, γῆ δὲ ὑποπόδιον αὐτοῦ τῶν ποδῶν· οὐδὲ τις ἐπαξίως) νοῆσαι τοῦτον δύναμι' ἄν· φῶς δ' ἀμφ' αὐτὸν ἀπαστράπτου ἀρόρητοις ἀπτόνων μαρμαρυγαῖς, παρὰ τῆς αὐτοῦ

τελέου. Quare *ἱεροφάντης* idem erit ac *τελής*. Hierophantas Athenis dicebantur solistites Eleusiniorum sacrorum, qui sacra Cereris tradebant et consignabant. Quos tanto honore prosequuntur sacri, ut nunquam eos proprio nomine appellarent. Docet id Eusebius in vita Maximii philosophi his verbis: τοῦ δὲ ἱεροφάντου πᾶν ἑωρῶν τὸν χρέον, ὅτι ἐν τούτῳ, οὐ μοι θίμις λέγω· ἔτιλα γὰρ τὸν ταῦτα γράφοντα, καὶ εἰς Ἑρμοκλίδου ἤγει: *Nomen vero eius qui tunc erat hierophanta, nefas mihi est efferre, propterea quod me qui haec scribo, sacris initiavit, et inter Eumolpidas retulit.* Idem testatur Lucianus, seu quis alius auctor, in Lexiphane, ubi Megalonymus quidam Atheniensis ait se cum egressus esset domo visurus magistratum, offendisse daduchum et hierophantam, et alios sacrorum ministros, qui Diniam in iua trahabant, accusantes hominem, quod ipse proprio nomine appellasset, cum nefas esset eos proprio nomine appellare, posteaquam consecrati fuerant: *ἔκκλημα ἐκφροντας, ὅτι ἀνόματον αὐταῦς· καὶ ταῦτα ἐν εἰδήσιν, ὅτι ἐξ ὄψεω δεικνύθησαν, ἀνώτατοι τε εἰσι, καὶ οὐδέναι ὄνυμαστοι.* Quamquam Lucianus plus dicit quam Eusebius. Nam Eusebius quidem iis duntaxat qui sacra apud Eleusiam fecissent, nefas fuisse dixit hierophantam illum a quo sacra susceperant, proprio nomine appellare. Lucianus vero omnibus promiscue id vetitum fuisse affirmat. Hinc est quod inter epistolas Libanii, quaedam leguntur hoc titulo: *πρὸς ἱεροφάντην.* Et in lib. V. epistolarum Symmachi, primae tres inscribuntur *Hierophantae*. Cum enim uterque illorum Athenis initiatus fuisset, nefas habuit hierophantam proprio nomine appellare. [Add. Dionys. Hal. antiqu. Rom. II. p. 133. Philostrat. vit. Apollon. IV, 18. Hesych. s. v. ἱεροφάντης. *Valesii* Emendat. III, 15. p. 96. ed. Burmann. *Mercursii* Eleusin. c. XIII. *Creuzer* Symbolik T. IV. p. 482 sqq. et Excurs. III.] — 8) *Θείων ἐκφράσις*. Vocem omiserant typographi Geneveses, quam nos ex codice Fuk. supplevimus *Θείων ὄργων ἐκφράσις*.

Cap. I. 1) [*Συνευφημίαν τῇ θεολογίᾳ*, hunc de divinitate sermonem pari nobiscum stulto ac favore prosequatur, interprete Val.] — 2) *Τὸν ἐπέκεινα τῶν ἄλλων.* Haec verba desunt in codice Fakesii. — 3) *Οὐδ' εἰ τις ἐπαξίως.* Scribendum videtur οὐδ' ἂν τις. Videtur tamen aliquid hic deesse. In codice Fuk. scribitur οὐδὲ τις ἐπαξίως νοῆσαι

θεοτότος ἀπέργει τὴν θείαν. Τοῦτον στρατιαὶ περιπολοῦσιν οὐράνιοι, θαυματοῦσι δ' ὑπερόσμοιοι δυνάμεις, τὸν αὐτὸν δεσπότην καὶ κύριον καὶ βασιλεῖα γνωρίζουσαι ἄγγελων τε ἀπειρα πλήθη, θλάσαι τε ἀρχαγγέλων, καὶ πνευμάτων ἁγίων χερσὶ, τῶν ἀπ' αὐτὸν μαρμαρυγῶν ὡσπερ ἐξ αἰενῶν φωτὸς πηγῶν ἀρυκτέβηται, καταυγάζονται. Φωτὰ τε πάντα, καὶ φωτῶν ἀρωμάτων θῆα καὶ νοερά γένη, τὸν ἐπέκεινα χώρου οὐρανοῦ λαχόντα, τὸν μέγαν βασιλεῖα⁴⁾ τοῖς ἀνωτάτω καὶ θεοπρεπέσιν ὕμνοις γεραίρουσι· μέσος δ' ἀμφιβέβηται μέγας οὐρανόσ περιπέτασμα κυανέον, τοὺς ἐκτός, τῶν εἰσω βασιλικῶν οἰκῶν διείργον· ἀμφὶ δὲ τοῦτον ὡς ἐν βασιλείοις προθύροις περιπολοῦσι δαδουχοῦντες⁵⁾, ἥλιος καὶ σελήνη καὶ τὰ κατ' οὐρανὸν φωσφόρα, τὸν βασιλεῖα τιμῶντες, αὐτοῦ τε πνεύματι καὶ λόγῳ, τοῖς τὸν σκότιον ἐξω λαχοῦσιν οὐρανοῦ χώρον, φωτὸς ἀσβέστους ἐξάπτοντες λαμπάδας. Τοῦτον ἡμῶν τὸν μέγαν βασιλεῖα Χριστὸν, καὶ αὐτὸν τὸν καλλίνικον ἡμῶν βασιλεῖα ἀνυμνεῖν συνησθημένος, εὐ μάλα δοκῶ μοι ποιεῖν⁶⁾, ἅτε τῆς βασιλείας ἡμῖν τοῦτον μόνον εἰδὼς αἴτιον· τοῦτον καὶ φιλόθεοι παῖσαρες πηγὴν ἀπάντων ἀγαθῶν εἶναι γνωρίζουσι, πατρόθεν τὸ μάθημα παρεληφότες· τοῦτον στρατοπέδων δῆμοι, λαοὶ παμπληθεῖς κατὰ χώρας καὶ κατὰ πόλεις, ἔθνων τε ἄρχοντες θαυλασεύοντες, εὐσεβοῦσιν, ὑπὸ μεγάλῳ σωτήρι καὶ διδασκάλῳ⁷⁾ παιδευόμενοι· ἀλλὰ καὶ πᾶν ἀθρώως γένος ἀνθρώπων, ἔθνη

τοῦτον δύναι· ἂν recte. — 4) Τὸν μέγαν βασιλεῖα Χριστὸν. Postrema vox delenda est. Quae enim hactenus dixit Eusebius, non de Christo, sed de deo patre dixit, cui proprie monarchiam veteres Theologi tribuerunt. Sed et sequentia manifesta docent, haec non dici de Christo. Si cui tamen religio est aliquid expungere, post vocem βασιλεῖα distinctionem apponere oportebit, ut sensus sit deum patrem, summum omnium regem, tum a Christo, tum a Constantino hymnis celebrari. Idem enim de Christo infra dicit Eusebius noster. — 5) Δαδουχοῦντες. Eleganter Eusebius Solem et Lunam comparat lampadariis seu cursoribus, qui imperatori praecire consueverant cum cereis et lampadibus, ut notavi ad Anm. Marcellinum. — 6) Εὐ μάλα δοκῶ μοι ποιεῖν. Scribendum videtur δοκῶ ποιεῖν, quam lectionem in versione mea secutus sum. Sed videntur omnino hic quaedam deesse, quae suppleri possunt in hunc modum: τοῦτον ἡμῖν τὸν μέγαν βασιλεῖα, Χριστὸν καὶ αὐτὸν καλλίνικον ἡμῶν βασιλεῖα ἀνυμνεῖν συνησθημένος, ἀνυμνεῖ ὁ ἡμέτερος βασιλεῦς, εὐ μάλα δοκῶ μοι ποιεῖν etc. Id est: Hunc maximum regem a Christo, qui et ipse rex noster est invictissimus, hymnis celebrari probe sciens imperator noster, ipse quoque laudibus atque hymnis prosequitur, recte atque ordine faciens, quippe qui intelligat, hunc unum nobis imperii auctorem esse. Ita sensus est apertissimus, nec puto Eusebium aliter scripsisse ac sensisse. In codice tamen Ful. scribitur: εὐ μάλα δοκῶ μοι ποιεῖν. — 7) Τὸν μεγάλῳ σωτήρι καὶ διδασκάλῳ. Interpres haec de Constantino dici existimavit, quod equidem non damno. Possunt tamen etiam de Christo

παπταῖα, φυλαὶ καὶ γλώσσαι, κοινῇ τε πάντες ὁμοῦ καὶ κατὰ μέρος, ταῖς γυνάμαις διεστώτες τὰ ἄλλα, κατὰ μόνην τὴν αἰσφωκῶσιν τὴν ὁμολογίαν. τὸν ἕνα καὶ μόνον λογισμοῖς ἐμφυτοῖς, αὐτομαθεῖς τε καὶ αὐτοδιδάκτοις ἐννοίαις θεοαλυτοῦντες. Ἐξ οὐχὶ καὶ τὸ πᾶν τῆς γῆς στοιχείων αὐτὸν δεσπότην γνωρίζει, τοῖς ἐξ αὐτῆς αναδιδομένοις βλαστήμασί τε καὶ ζώοις, τὴν πρὸς τὸ νεῦμα εὐ μάλα τοῦ κρείττονος⁸⁾ ὑποταγὴν ἐνδεικνυμένη; Τούτων καὶ ποταμῶν ῥοαὶ πλημμυροῦσαι τοῖς νάμασι, πηγῶν τε τῶν ἐξ αἰῶνος, βυθῶν ἀπείρων⁹⁾ ἀενάων πηγάζουσαι ῥύσεις, τῆς ἀρρήτου θαυματουργίας ἐπιγράφονται αἴτιον· αὐτὸν καὶ θαλάττης ἄβυσσος βένθεσιν ἀπείροις ἐγκεκλισμένας, κυρτούμενά τε κύματα, μετέωρα εἰς ὕψος αἰρόμενα¹⁰⁾ καὶ φόβον ἀπειλοῦντα τῇ γῇ, μέχρις αὐτῶν αἰγιαλῶν προϊόντα, πτήσσει, νεύματι θεοῦ νόμον πεπεδημένα· αὐτὸν καὶ χειμερίων ὄμβρων μεμετροημένα δαίματα, κτύποι τε βροντῶν καὶ ἀστραπῶν λαμπρόνους, πυλίστροφοὶ τε ἀνέμων ῥιπαί, νεφῶν τε διαίρειαι πορείαι, τοῖς τὴν αὐτοῦ θέαν ἀυτοπειν¹¹⁾ ἀδυνατοῖς, προφαίνουσι· ἀλλὰ καὶ ὁ παμφανῆς ἥλιος τὸν μακρὸν αἰῶνα δολιχεύων¹²⁾, μόνον αὐτὸν οἶδε κύριον, αὐτοῦ τε νεύματι δουλεύων, οὐ ποτε βαίνειν ἐκτὸς ὄρων τολμᾷ· σελήνην τε ὑποχωροῦσα τὸ φέγγος ἡλίου¹³⁾, χρόνων τε περιόδους μειουμένη καὶ πάλιν αὐξομένη, θεσμοῖς ὑποτάσσεται θεοῖς· κάλλη τε οὐρανοῦ, χορείαις ἄστρων ἀποστέλλοντα, βαίνοντά τε αὐτὸν τάξει καὶ ἁρμονίᾳ, καὶ

accipi. — 8) Τὴν πρὸς τὸν εὐ μάλα τοῦ κρείττονος ὑποταγὴν. [Ita Val.] Hic locus corruptus est, quem tamen facile possis emendare. Scribē legitur meo periculo τὴν πρὸς τὸ νεῦμα τοῦ κρείττονος certissima emendatione. [Val. emendationem recepit Zimm., omisso tamen articulo τὸ ante vocem νεῦμα, vitio fortasse typhotetae. Sed equidem ut πρὸς τὸ νεῦμα scribendum, ita εὐ μάλα haud omittendum duxi, cum praecedens τὸ νεῦμα facillime omitti poterit propter similitudinem soni in sequenti εὐ μάλα, quam de industria quaesivisse h. l. videtur Eusebius.] — 9) Ἐξ αἰῶνος βυθῶν ἀπείρων. Quatuor haec vocabula delenda esse videntur, propterea superflua, et huic loco parum convenientia. Quod si quis ea retinere voluerit, transponenda erunt hoc modo: πηγῶν τε τῶν ἀενάων ἐξ αἰῶνος βυθῶν ἀπείρων πηγάζουσαι ῥύσεις. Neque enim commode dicitur: πηγῶν πηγάζουσαι ῥύσεις. Melius esset ἀνομβροτίζουσαι, ut loquitur Eusebius infra, vel potius ἀνομβροτίζουσαι. — 10) Ἐἰς ὕψος αἰρόμενα. Ultima vox deest in codice Fuk. — 11) Τὴν αὐτοῦ θέαν ἀυτοπειν. Scribendum videtur τοῖς πρὸς τὴν αὐτοῦ θέαν ἀυτοπειν ἀδυνατοῖς. In codice Fuk. legitur τοῖς τῆν αὐτοῦ θέαν ἀυτοπειν, recte. — 12) [Τὸν μακρὸν αἰῶνα δολιχεύων Val. interpretatur: „qui extensa saeculorum spatia decurrit.“ Paulo post: μακρῶν αἰῶνων κυλιεὶς δολιχὸν ἱσανόντες δρόμον.] — 13) Πτωχωροῦσα τὸ φέγγος ἡλίου. Interpres hunc locum ita vertit: Lunam quoque, cuius lumen multo obscurius est quam Solis. Ego vero scribendam esse existimo τὸ φέγγος ἡλίου, id est: Luna vero quae sub solis lamine succedit. [Val.

τοὺς αὐτῶν ἀκαμετρούμενα κύκλους, τὸν πάντοισιν ὀσθήρα φω-
τῶν ἀκακροῦτισον, ὁμοῦ τε πάντες ὀσθῆρας φωστῆρες,
αὐτοῦ ἑνῆματι καὶ λόγῳ μίαν συνταξαμένοι μελωδίαν, μακρῶν
αἰώνων κύκλοις ὀσθῆρον ἔξανόντες ὀσθῆρον, αἰθεριῶν σταδίων
ὀσθῆρῶν ἀρῆρας· ὀσθῆρων τε καὶ ἡμερῶν ἡμοσθαῖας κινήσεις,
ὀσθῆρων τε καὶ καιρῶν μεταβολὰς, ὀσθῆροι ἐν καὶ τάξεις τοῦ παν-
τος, (τῆς ἀπειρομεγέθους δυνάμεως)¹⁴) τὴν πολυπόδικον ὀσ-
φίαν γεραίρουσιν αὐτῶν καὶ δυνάμεις ἀφανείς, ἀμφὶ τὰ θε-
ῶν ἀνεμένα πεδία ποτῶμενα¹⁵), τὴν ὀσθῆρῶν καὶ πρῶ-
πουσαν θεολογίαν ἀναπέμπουσιν· τοῦτον δὲ τὸν μέγαν βασιλεῖα,
καὶ αὐτὸς ὁμοῦ πᾶς ἀνύμνει κόσμος· τοῦτον ἄνωθεν οὐρανοί,
οὐρανόων τε ἀψίδων ὑπερτέροι χοροί, γεραίρουσιν· ὀσθῆροι δὲ
ὀσθῆροι ἀρῆρῶν ἀγγέλων στρατιαί, πνεύματά τε νοεροῦ φωστῆς
ἔκγονα, τὴν ὀσθῆρων γεννήτορα θεολογοῦσι· τοῦτον αἰῶνες ἄχρο-
τοι πρὸ οὐρανοῦ τοῦδε καὶ πρὸ κόσμου, ἄλλοι τε τοῦτον ἄπε-
ροι αἰῶνες αἰῶνων, πρὸ πάσης τῆς τῶν ὀσθῆρων ὑποστάσεως,
μόνον καὶ μέγαν δισπότην καὶ κύριον ἐπιγράφοντας· τοῦτον καὶ
αὐτὸς ἐπὶ πᾶσι καὶ πρὸ πάντων καὶ μετὰ πάντας¹⁶), ὁ πρῶν
αὐτοῦ μονογενῆς λόγος, ὁ θεὸς μέγας ἀρχιερεὺς τοῦ μεγάλου
θεοῦ, πάντος χρόνου καὶ πάντων αἰῶνων πρῶτος, τῆ

vertit: „Luna etiam quae luminis splendore soli concedit.“] — 14) Τῆς ἀπειρομεγέθους δυνάμεως. Malim scribere τῆς ὑπερμεγέθους ε. Max. καὶ
legitur ὀσθῆρων ἀναπέμπουσιν, aliud verbum substituentium est, puta ἀνι-
μῶν, vel ἀκακροῦτισον. Nam verbum illud ἀναπέμπουσιν non con-
venit huic loco, et ex sequente periodo hoc perperam itrepsit. In codice
Fhk. legitur τὴν πολυπόδικον ὀσθῆραν γεραίρουσιν absque his verbis τῆς
ἀπειρ. δυνάμεως, quae nec in vetustissimo codice Palatino leguntur. [Hinc
ea uncis inclusit Val., quos nescio cur removerit Zimmi.] — 15) [Ἄ-
τῶμενα. Vide infra ad cap. XIII. Ad rem vero vid. Vales et nos ad
cap. VI.] — 16) Καὶ μετὰ πάντας. Non video quomodo haec dici pos-
sint de verbo, illud esse ante omnia et post omnia; nisi de verbo in-
earnato haec intelligamus. Quo sensu in apocalypsi legitur Ego sum α
et ω, primus et novissimus. Potest etiam id intelligi de verbo, quod
cum ante omnia saecula genitum sit, nihilominus continue generatur a
patre. Et hoc est, quod in psalmis dicitur: *Filius meus es tu: ego
hodie genui te* etc. Sic verbum est ante omnia et post omnia et in
omnibus, non successione temporis, sed ob rationem aeternae generatio-
nis. Iste enim est omnium initium ac finis, qui omnia quae sunt, et
quae esse possunt, incipit simul ac terminat. Possunt tamen haec Eusebii
verba aliter intelligi, si construuntur cum verbo ὀσθῆρῶν. Ita sensus
erit, verbum ante omnes et post omnes deum placere. Sed prior
expositio verior est. Sic enim Dionysius Alexandrinus in epistola ad Her-
mannonem de filio dei loquitur: οὐδὲ τὴν κρῆσιν ὀσθῆρῶν τοῦ πρῶτου
καὶ δευτέρου καὶ τῆς πᾶσι. Qui locus refertur in libro VII. cap. 10.
historiae ecclesiasticae. Novatianus quoque in libro de trinitate cap. 19.
Christus sit esse ante omnia et post omnia: ante omnia quidem, ut dicitur,

τῶν πατρῶς καθουσιώμενος τιμῇ¹⁷⁾, πρώτος καὶ πρώτος τῆς πάντων ὑπερβλάσκειται σιτηρίας, πρωταίσιος μὲν τῆς τῶν ὅλων ἀρχῆς, δευτερείοις δὲ τῆς πατρικῆς βασιλείας ἐδοξασόμενος¹⁸⁾, οἱ δὲ τὸ φῶς αὐτὸς ἦν τὸ ἐπέλαμνα τῶν ὅλων ἀμφὶ τὸν πάτερμα χορευῶν, μεσπευῶν τε καὶ δευτερον τῆς τῶν γαλακτικῶν οὐσίας, τὴν ἀναρχὸν καὶ ἀγένητον ἰδεῖν· ὃ δὲ καὶ ἐκώσθη ἐξ ἀλητεῦ καὶ ἀνάρχου θεότητος ἀναβλυσιάνου, ἐξω πρόσω, τὸν ὑπερουράνιον χώρον, τὰ τε εἶσω οὐρανοῦ πάντα, κρείττωσεν ἢ καθ' ἥλιον σοφίας καταλάμπων ἀγλαῖς¹⁹⁾. αὐτὸς δ' ἐν εἰη

post omnia vero, utpote hominem. — 17) Τῇ τοῦ πατρῶς καθουσιώμενος τιμῇ. Male interpres vertit *dignitatis paternae particeps*, cum verendum esset, devotus ac dicatus cultui patris. Similis est inscriptio illa, quae in basi astatuarum quas imperatoribus dicaverant, vulgo legitur: DEVOTUS NUMINI MAIESTATIQUE EIUS. [De voce καθουσιώσθαι vide quae annotavi ad Euseb. H. E. IX, 1. T. III. p. 157. Add. Constantin. S. C. c. II. inil. c. XI. p. 860.] Ceterum haec Artianum dogma sapient. Quisquis enim deum verbum cultui dei patris devotum esse dicit, is profectio nimis abiecte de verbo loquitur, ac verbum non aequare deo patri, sed potius subicere videtur. Eiusmodi est quod addit Eusebius; verbum patri suo supplicare pro omnium salute. Quae si de deo verbo dicantur quatenus verbum est, ferri nullo modo possunt. Sin de Christo accipiantur, id est, de verbo postquam humanam naturam assumpsit, sunt verissima. Eadem sententia extat in lib. II. adversus Marcellum cap. 7. ubi Eusebius sicut filium colere, adorare et glorificare deum patrem. Porro in codice Fuld. paulo ante legitur: ὁ πατὴρ χρόνου, καὶ πάντων αἰώνων προσβύτουτος. — 18) Ἰσοῖς δὲ τῆς πατρικῆς βασιλείας. Non dubito quin Eusebius ipse scripserit *δευτερείοις δὲ τῆς πατρικῆς βασιλείας*, quod editores cum forte non possent, mutandum esse putarunt in *ἰσοῖς*, ut filius patri aequalis poneretur. Verum Eusebium ita scripsisse ut dixi, docet primo ipsa series orationis. Distinguit enim Eusebius hoc loco gubernationem et reginiam universi a regno dei patris. Et in gubernatione quidem universi, fidem aut principem locum obtinere, in regno autem patris secundum: *πρωταίσιος μὲν τῆς τῶν ὅλων ἀρχῆς, δευτερείοις δὲ τῆς πατρικῆς βασιλείας ἐδοξασόμενος*. Vides τὴν τῶν ὅλων ἀρχῆν, id est, regnum universi opponi regno dei patris: *πρωταίσιος* igitur opponi etiam debent τὰ *δευτερεία*. Deinde τὰ ἴσα τῆς βασιλείας Graece non dicitur. Postremo Eusebius filium semper secundam causam appellat in libris demonstrationis, et τῶν δευτερείων ἡδυσθῆσαι dicit in lib. V. demonstrationis cap. 4. [Et in hist. eccl. I, 2. T. I. p. 17. ὡσανεὶ τοῦ πατρῶς ὑπάρχοντα δύναμιν καὶ σοφίαν, καὶ τὰ δευτερεία τῆς κατὰ πάντων βασιλείας τε καὶ ἀρχῆς ἡμετιστευμένοι.] Hinc necessariam Val. emendationem recepi. Cf. Jortin Anmerkungen über die Kirchengeschichte T. III. p. 174 sq.] — 19) [Κρείττωσεν ἢ καθ' ἥλιον — ἀγλαῖς Val. vertit: „sapientiae luce, quae solis splendore longe praestantior est.“ Quae quidem interpretatio cui probatur, ille h. l. admittere debet insigniorem illum et recentioris Graecitatis proprium usum praepositionis κατὰ, ex quo illa iuncta accusativo vel substantivi vel adiectivi post comparativum et ἢ pro substantivo et adiectivo simplici ponitur. Vid. Warnsdorf. ad Himer. orat. VII. p. 529. αὐταῖς μείζον ἢ κατὰ τοὺς ἄλλους περιέσταν· „Pro μείζον ἢ ἄλλοις. Haec loquendi formula iterum adest Orat. XXVI, 3. et in Phalaride Epist. 147. et Basilio de legendis Graecis p. 492. eademque illustratur a Berglero ad Aloiphron. I, 17. p. 63. et Dorvillio ad Chasicon. p. 182.“ Sed vide an noatō loco verti possit:

ὁ τοῦτο τοῦ σύμπαντος καθ' ἡμεῖν κόσμου, ὁ καὶ πάντων καὶ θεῶν πάντων καὶ ἐν πᾶσιν ὑφωμένον τε καὶ ἀφανέον, ἐπιπορευόμενος τοῦ θεοῦ λόγος· παρ' οὗ καὶ δι' οὗ τῆς ἀνωτάτης βασιλείας τὴν εἰκόνα φέρων ὁ τῷ θεῷ φίλος βασιλεὺς, κατὰ μίμησιν τοῦ κρείττονος, τῶν ἐπὶ γῆς ἀπάντων τοὺς οὐρανούς διακυβερωῖν²⁰), ἰθύει·

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Β'.

Ὁ μὲν γὰρ τοῦ θεοῦ μονογενῆς λόγος, τῷ αὐτοῦ πατρὶ συμβασιλεύων ἐξ ἀνάγκης αἰώνων εἰς ἀπέλους καὶ ἀτελευτήτους αἰῶνας¹). ὁ διαρκῆς δὲ τούτῳ φίλος²), ταῖς ἄνωθεν βασιλικαῖς ἀπορροαῖς χορηγούμενος, τῷ τε τῆς θεϊκῆς ἐπηγορίας ἐπωνύμῳ³) δυνατούμενος, μακραῖς ἐτῶν περιόδοις τῶν ἐπὶ γῆς κρατεῖ. Εἶθ' ὁ μὲν τῶν ὄλων σωτὴρ⁴) τὸν σύμπαντα οὐρανόν τε καὶ κόσμον, τὴν τε ἀνωτάτην βασιλείαν, εὐπρεπῆ τῷ αὐτοῦ πατρὶ παρασκευάζει· ὁ δὲ τούτῳ φίλος, αὐτῷ τῷ μονογενεῖ καὶ σωτῆρι λόγῳ τῶν ἐπὶ γῆς τοὺς ὑποχειρίους προσάγων, ἐπιτηδέους πρὸς τὴν αὐτὴν⁵) βασιλείαν καθίστησι. Καὶ ὁ μὲν

„sapientiae luce splendidiore illa quam quae a sole expectari potest, quam quae solis esse solet.“ Cf. V. C. I, 12. p. 27. *μικρόν ἢ κατὰ μύθους θαυμάτων, maiora omnibus fabulis miracula*, interp. Val. Sed Stroth. ἢ „solcher Austritte — die grösser sind, als was man in Fabeln erzähle.“ I, 27. κρείττονος ἢ κατὰ στρατιωτικὴν βοήθειαν, praeter (?) militares copias — praestantior aliquo praesidio, Val., einer grössern Unterstützung als die vom Kriegsheer, Str. interp. *Matthiae* ausführliche Grammatik §. 449. p. 843. — 20, [Τῶν — οὐρανούς διακυβερωῖν. Cf. Constantin. ad sancti. coet. c. II. not. 1. c. XX. in. *Boissonade* ad Marin. p. 81 sq. *ἔχων τινός*. Infra c. III. *ἡνείκεν* τε αὐτούς — — *διασκοπούμενος* et V. C. I, 25. not. 4.]

Cap. II. 1) [Τῷ αὐτοῦ πατρὶ — αἰῶνας. Vid. *Jortin* l. I. p. 168sq.] — 2) Ὁ διαρκῆς δὲ τούτῳ φίλος. Hic locus sic mihi restituendus videtur: *συμβασιλεύων ἐξ ἀνάγκης αἰώνων εἰς ἀπέλους καὶ ἀτελευτήτους αἰῶνας διαρκῆς. Ὁ δὲ τούτῳ φίλος* etc. — 3) Τῷ τῆς θεϊκῆς ἐπηγορίας ἐπωνύμῳ. Quodnam sit hoc cognomen divinae appellationis, quo affectus atque insignitus est Constantinus, non satis liquet. Au forte Victorius nomen intelligit Eusebius, quod Constantino inditum est, ut supra notavimus? An potius cognomen Maximi, quod dei proprium est? Potest etiam ipsum Constantini nomen intelligi, quo significatur is qui est. Hoc autem dei proprium nomen esse docent sacrae literae. Denique cognomen Christiani quod Constantinus maxime adamavit, hic possumus intelligere. [Atque de hoc verba illa dicta esse, probabilius sit ex V. C. III, 2. p. 150. *μη ἐγκαλυπτόμενος τῆς σωτήριον ἐπηγορίας· σημειολογούμενος δ' ἰαθ τῷ πρόματι* κ. τ. λ. Ubi recte Stroth. p. 296. not. 4.: „D. i. er schämte sich nicht sich einen Christen zu nennen.“ Cf. *Excurs. VI.*] — 4) [Ὁ τῶν ὄλων σωτὴρ h. l. Iesus dicitur. Opp. τῷ αὐτοῦ πατρὶ. Cf. paulo post ὁ μὲν κενός τῶν ὄλων σωτὴρ et quae annotari ad V. C. III, 53. not. 8. *Walh.* clav. N. T. Vol. II. p. 528.] — 5) Πρὸς τὴν αὐτὴν βασιλείαν. *Legō*

καὶ τῶν ὄλων σωτῆρ τὰς ἀποστασιακὰς δυνάμεις, ὅσα κατὰ
ἀμφὶ πόδεσιν ὑπὲρ γῆς αἴρα δεξιζόμενοι ταῖς τῶν ἀνθρώπων
ἐνέχρησκον ψυχῶν, ἀοράτω καὶ θεϊκῇ δυνάμει, οἷα θῆρας
ἀγρίους, τῶν αἰετῶ θρεμμάτων περιέσθαι ἀγαθοῦ δίκην, πορ-
φύραται καθίστηται· ὁ δὲ τούτω φίλος, ἀνωθεν παρ' αὐτοῦ
τοῖς κατ' ἐχθρῶν κοσμούμενος τροπαίσι, τοὺς ἐμφανεῖς τῆς
ἀληθείας ἐχθροὺς νόμῳ πολέμου χειρούμενος, σφραγίζει. Καὶ
ὁ μὲν λόγος ὢν προκόσμως καὶ σωτῆρ τῶν ὄλων, λογικὰ καὶ
φωτηριαθῆ σπέρματα τοῖς αὐτοῦ παραδιδούς θιασώταις, λογι-
κοὺς ἅμα καὶ τῆς τοῦ πατρὸς βασιλείας ἐπιστημονικῶς ἀπερ-
γάζεται· ὁ δὲ τούτω φίλος, οἷα τις ὑποφήτης τοῦ θεοῦ λόγου,
πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐπὶ τὴν τοῦ κρείττονος ἀνακαλεῖται
γνώσιν, ταῖς πάντων ἀκοαῖς ἐμβύων, μεγάλη τὲ τῇ φωνῇ τοῖς
ἐπὶ γῆς ἅπασι τοὺς τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας *) καὶ ἀληθείας
ἀνακηρύττων νόμους. Καὶ ὁ μὲν τῶν ὄλων σωτῆρ τὰς οὐρα-
νίους πύλας τῆς τοῦ πατρὸς βασιλείας τοῖς ἐνθίνδε ἐκείσε μεθε-
σταμέναις ἀναπετάσσουσιν· ὁ δὲ ζῆλωρ τοῦ κρείττονος, πάντα
ῥύπον ἀθέου πλάνης τῆς κατὰ γῆν βασιλείας ἀποκαθηράμενος,
χοροῦς· οἷων καὶ εὐσεβῶν ἀνδρῶν, εἰσα βασιλικῶν οἴκων ἐιδ-
καλεῖται, αὐτανδρον τὸν σύμπαντα στόλον τῶν ὑπ' αὐτῷ κυ-
βερνησάντων, δικασάσθαι προμηθεύμενος· πάντηγυρὶν τε ταύ-
την μόνος οὗτος τῶν πώποτε τῆς Ῥωμαίων καθηγεμονευσάντων
βασιλείας, τριταῖς ἤδη περιόδοις δεκάδων πρὸς τοῦ παμβα-
σιλέως θεοῦ τιμηθεῖς, οὐ χθονίοις κατὰ τοὺς παλαιοὺς συν-
τελεῖ πνεύμασιν, οὐδὲ λαοπλάνων φάσμασι δαιμόνων, οὐδ'
ἀπάταις καὶ ἄκροις ἀθίων ἀνδρῶν⁷⁾, αὐτῷ δὲ τὰ χαριστήρια
τῷ τετιμημένῳ, συνησθημένος τῶν εἰς αὐτὸν κεχορηγημένων
ἀγαθῶν, ἀποδίδωσιν· οὐ κατὰ τοὺς παλαιοὺς, αἵμασι καὶ λύ-
θροις τοὺς βασιλικοὺς οἴκους μαιίνων, οὐδὲ καπνῷ καὶ πυρὶ,
ζῶων τε ὀλοκαύτων θυσίαις, χθονίους δαίμονας ἀπομειλισσό-
μενος, τὴν δ' αὐτῷ τῷ βασιλεῖ τῶν ὄλων προσελὴ καὶ χαρίεσ-
σαν θυσίαν, αὐτὴν δηλαδὴ τὴν αὐτοῦ βασιλικὴν ψυχὴν καὶ τὸν
νοῦν τὸν θεοπρεπέστατον, ἀφιερῶν αὐτῷ· θυσία γὰρ αὕτη
προσηγῆς αὐτῷ μόνῃ· ἦν δὴ βασιλεὺς ὁ ἡμεδαπὸς, καλλιερεῖν

cum interprete πρὸς τὴν αὐτοῦ. [Ita Zimm. scripsit.] — 6) Τῆς ἀληθοῦς
εὐσεβείας. In codice Pak. deest ἀληθοῦς rectius. — 7) Ἀκροις ἀθίων
ἀνδρῶν. Corrupta vox est ἄκροις, pro qua quid substituendum sit, nescio.
Nisi forte placet ἀγομισαί. Laudat enim Constantium, quod^o decepit
libus suis oratores rithnicos neu admittat. [Val. verut: „fraudibus ac con-
mentis.“ An forte legendum: ἀπάταις ἄκραις, fraudibus sumptis?] —

ἀπίστωι καὶ ἀνακείμεναι ταῖς κατὰ δόξαν πεκαθυμένους λογι-
μοῖς δεδίδασται, ψυχῆς μὲν ἀδιαφρέστοις δόγμασι τα τῆς
εὐσεβείας κρατύνων, λόγῳ δὲ μεγαλοπρεπεῖ γεραιῶν τὴν θεο-
λογίαν, πράξεισί τε βασιλικαῖς τὴν τοῦ κρείττονος (ηλῶν φι-
λανθρωπίαν^β), ὅλος τε ἀνακείμενος αὐτῷ, καὶ μέγα δῶρον ἀνα-
τιθεῖς αὐτὸς ἑαυτὸν, οὐ πεπίστευται κόσμῳ τὸ ἀκροθίνιον·
τοῦτο δὴ μέγιστον ἱερῶν πρὸς^γ) τῶν ἀπάντων καλλιερῆ βασι-
λεύς, οὐκ ἄτε ποιμὴν ἀγαθός, οὐκ ἀρῶν πρωτογέντων ἰε-
ρῶν κλειτὰς ἑκατόμβας, τῶν δ' ὑπ' αὐτῷ περικακομένων λογι-
κῶν θρημάτων ταῖς ψυχῆς τῆ αὐτοῦ γνώσει καὶ εὐσεβείᾳ
προσάγων.

Κ Ε Θ Λ Λ Α Ι Ο Ν Γ'.

Ὁ δὲ τῷ τοιῷδε χαίρων ἱερῶν, καὶ τὸ δῶρον ἀσμένως
ἀσπαζόμενος, τῆς σεμνῆς καὶ καλλιπρεποῦς θυσίας τὸν ἱερο-
φάντην ἀγάμενος, προσθήκας αὐτῷ μακρῶν περιόδων τῆς βα-
σιλείας προστίθειν, ἀμοιβαίως ταῖς εἰς αὐτὸν ὁσίαις αὐξῶν
τὰς εὐεργεσίας· παρέχει τε παντοίας ἐορτὰς ἐκτελεῖν σὺν πολλῇ
τῇ ῥαστώνῃ τῆς μοναρχίας, ἰφ' ἐκάστη περιόδῳ δεκαετοῦς
πανηγύρεως, ἕνα τινα τῶν αὐτοῦ παιδῶν ἐπὶ τὴν τοῦ βασιλικοῦ
θρόνου κοινωσίαν προχειροῦστος^δ)· πρῶτόν γε τοῦ πατρὸς
τὸν ὁμώνυμον, κατὰ τὴν πρώτην τῆς βασιλικῆς περιόδου δε-
κάδα^ε), τοῦ βασιλικοῦ κοινωτὸν ἀπέφηνε κλήρον, δεύτερον δ'

β) Ζηλῶν φιλανθρωπίαν ἀνακείμενος. Expungenda sunt haec verba, quae hic non suo loco posita, inferius restitenda sunt hoc modo: ἀδιαφρέστοις μὲν δόγμασι τὰ τῆς εὐσεβείας κρατύνων· λόγῳ δὲ μεγαλοπρεπεῖ γεραιῶν τὴν θεολογίαν, πράξεισί τε βασιλικαῖς τὴν τοῦ κρείττονος (ηλῶν φιλανθρωπίαν· ἀνακείμενος αὐτῷ, καὶ μέγα δῶρον etc. Nihil certius hac emendatione, nec aliter legit interpres, ut ex versione eius apparet. Quare videtur hic esse error typographi. Emendationem nostram diu postea nobis confirmavit codex Fuk. in quo ita prorsus scribitur, ut conieceram; nisi quod habet ὅλος τε ἀνακείμενος etc. — γ) Πρὸς τῶν ἀπάντων καλλιερῆ. Scribendum est πρὸ τῶν ἀπάντων, vel πρῶτος. [Πρὸ τῶν ἀπάντων cum Zimm. dedi.]

Cap. III. 1) Καὶ ὅσπερ εὐθαλῆ. [καὶ ἀκμαίῳ φρεσὶ χρόνων ἀβήσεις θεωρούμενος.] Haec verba usque ad θεωρούμενος desunt in codice Fuk. et in vetustissimo codice Palatino, ut monuerunt Genevenses. — 2) Κατὰ τὴν πρώτην τῆς βασιλικῆς περιόδου δεκάδα. Si rem exactius disquiramus, falsum est, Constantinum iuniorem caesarem a patre creatum fuisse primo imperii Constantini decennio. Constantinus enim iunior a patre caesar creatus est Gallicano et Basso Coss. Calendis Martiis, anno Christi 317. Erat hic annus imperii Constantini XI. Quare non intra primum decennium, sed potius intra secundum caesar creatus est iunior Constantinus. Proinde hic Eusebii locus benigne interpretandus est, et κατὰ τὴν

ἐπὶ τῇ δευτέρῃ δεκάδῃ τῶν ἡμερῶν τῷ χρόνῳ, τὸν τρίτον εἰσαί-
 τως, ἐπὶ τῇ τρίτῃ τῆς μετὰ χριστοῦ ἑορτῆς δεκάδῃ· ἣδη δὲ καὶ
 τετάρτη ἀνακυκλομένης περιόδου³⁾, ὡς ἂν τῶν χρόνων εἰς
 μῆκος ἐκτεταμένῃ συναίψαν τὴν βασιλείαν ἀφθόνην κοινοῦσθαι
 τοῦ γένους· καιρῶν τε ἀναδείξαι⁴⁾, προφητῶν θείων⁵⁾
 ἀποκλήρωθαι θεαπέσματῶν, ἃ δὴ πάλαι καὶ πρόβαλοι εἶδεν πη ἔβαν·
 καὶ θεαλήψονται τὴν βασιλείαν ἄγιοι ὑψίστου.“ Οὕτω δὴτα
 χρόνῳ ἅμα καὶ πρίσιν αὐτῆσδε βασιλεῖ τῷ θεοφιλεστάτῳ
 θεῷ αἰὶός ἢ παρθενικῶς δωρούμενος, ἀκμάζουσαν αὐτῷ καὶ
 περὶ τῆς κατὰ τῶν ἐπὶ γῆς ἐθνῶν ἡγεμονίαν, ὡς περ ἄρτι
 φύειν ἀρχομένην καθίστασθαι· αὐτὸς τε αὐτῷ συνελεῖ τὴν

πρώτην δεκάδα, sumendum est pro ἡμέρῃ τῆν. [Cf. V. C. IV, 51. not. 1.]
 — 3) Ἐδὴ δὲ τῆς τετάρτης ἀνακυκλομένης περιόδου. Const. imperator
 tricennalia edidit Constantio et Albino Coss. 8. Calendas Augusti, qui
 dies tricesimum eius imperii annum inchoabat. Ab hoc igitur die supra-
 dictis Coss. anno Christi 886. incipiebat quarta periodus decennalis imperii
 Constantini iuxta computationem Eusebii, cum tamen incipere potius
 deberet ab insequente anno, primo scilicet ac tricesimo. Verum haec
 non ita exacte supputari solet ab oratoribus. — 4) Καιρῶν τε ἀνα-
 δείξαι. Dalmatium et Hanniballianum intelligit, quorum prior caesar,
 alter vero rex a Constantio declaratus est anno imperii tricesimo die 15.
 Calendas Octobris, ut legitur in fastis Idatii. Hieronymus in Chronico
 scribit tricennialibus Constantini Dalmatium caesarem factum fuisse. Ubi
 tricennalia posuit pro anno imperii tricesimo, cum tamen tricennalia
 proprie sit dies primus anni tricesimi. Etenim imperatores Romani quin-
 quennalia, decennalia ac vicennalia sua celebrabant die primo quinti, dec-
 cimi aut vicesimi anni principatus sui. Quippe haec vocabula nihil aliud
 significant, quam natalis imperii qui quinto quoque anno ac decimo
 recurrente maxima pompa ac festivitate celebrabatur. Durabat autem
 haec festivitas uno aut altero die, quo circenses ac theatrales ludii edē-
 bantur. Proinde cum Dalmatius non sit factus caesar 8. Calendas Au-
 gusti, qui dies annum imperii Constantini tricesimum inchoabat, im-
 proprie locutus est Hieronymus, qui caesarem illum creatum esse dixit
 tricennialibus Constantini. Rectius Eusebius noster hoc loco id refert post
 tricennalis, incipiente iam 4. periodo decennali imperii Constantini.
 Nam post tricennialium festivitatem novam periodum inchoabant, quasi
 tricesimus annus qui tantum delibatus fuerat, completus iam esset. Atque
 ut iuris consulti dicere solent, in dignitatibus annuum coeptum pro com-
 pleto haberi, ita etiam in quinquennialibus, decennialibus et reliquis hu-
 iusmodi festivitibus facere consueverant. Sic intelligendus est locus
 Amm. Marcellini in lib. XIV. ubi de tricennialibus Constantii loquitur
 his verbis: *Arelate hiemem agens Constantius, post theatrales ludos
 atque Circenses ambitioso editōr apparatu die 6. Idus Octobres, qui
 imperii eius annum tricesimum terminabat* etc. Omnino enim Marcell-
 lius annum 30. terminatum posuit pro inchoato, ob eam quam dixi
 rationem. [Contra Valerium Hankius de rerum Byzanti. script. P. I. C. I. §. XXX. quinquennialia, decennialia, vicennialia, tricennialia hoc die
 quo, iam annis quinque, decem, viginti, triginta consumptis, coepit
 sextus imperii sextus, undecimus, vigesimus primus, tricesimus primus,
 celebrata fuisse contendit. Cf. Euseb. V. C. IV, 3. 45. 49. Hankius l. l. §.
 CLXII.] — 5) Προφητῶν θείων. Codex Fuk. θεῶν προφητῶν. Et paulo
 post ὅτι δὴτα χρόνῳ etc. Porro locus. Ille quem ex divinis prophetis

πανήγυριν, οικητήν αὐτὸν καθιστάς ἐχθρῶν ἀπάντων καὶ πα-
 λμίων, εὐσεβείας τε ἀληθοῦς ὑπόδειγμα τοῖς ἐπὶ γῆς ἅπασιν
 ἀποφαίνων. Ὁ δ' ὡς φῶς ἡλλου μαρμαρυγαῖς ταῖς τῶν κα-
 σάρων ἐπιλάμπει, τοὺς πορθωτάτω τοῖς τόποις ἀπαρκειμένους,
 ταῖς εἰς μακρὸν ἐξ αὐτοῦ παραπεμπομέναις ἀκτίσι καταυγάζει,
 ὡδε μὲν ἡμῖν τοῖς τὴν εἴψαν λαχοῦσι τὸν ἐπάξιον αὐτοῦ καρ-
 πὸν⁶⁾, θαύτερον δὲ τῶν παιδῶν θαυτέρω γένει τῶν ἀνθρώπων,
 καὶ πάλιν ἄλλον ἀλλαχόθι, λαμπτήρας οἷα καὶ φωστῆρας, τῶν
 ἐξ αὐτοῦ προχομένων φώτων, διενείματο· εἶθ' ὑπὸ μίαν ζεύ-
 γλην βασιλικῶν τεθρόνων⁷⁾ τέταρας ὑποζεύξας αὐτὸς ἐνυτῶ
 οὐά τινος πώλους τοὺς ἀνδρειοτάτους καίσαρας, ἡνίκαις τε αἰ-
 τούς ἐνθίου συμφωνίας τε καὶ ὁμονοίας ἀρμολύμενος, ἄνωθεν
 ὑψηλῶς ἡνοσχῶν ἐλαύνει, ὁμοῦ τὴν σύμπασαν, ὅσην ὁ ἥλιος
 ἐφορᾷ, δεῖπνέων, αὐτὸς τε τοῖς πᾶσιν ἐπιπαρῶν, καὶ τὰ
 πάντα διασκοπούμενος. Κάπειτα τῆς οὐρανόου βασιλείας εἰκόνα
 πεσοσμημένως, ἄνω βλέπων, κατὰ τὴν ἀρχέτυπον ἰδίαν τοὺς
 κάτω διακυβερνῶν ἰθύσει, μονάρχου δυναστείας μιμήματι κρα-
 ταιούμενος· τοῦτο γὰρ ἀνθρώπων φύσει τῶν ἐπὶ γῆς μόνος⁸⁾
 τῶν ἀπάντων δεδωρηται βασιλεὺς· νόμος γὰρ οὗτος⁹⁾ βασι-

citat Eusebius, legitur in cap. VII. [v. 18.] Danielis. — 6) Τὸν ἐπάξιον
 αὐτοῦ καρπὸν. Constantium caesarem intelligit. Hic enim primum ad
 regendas Gallias a patre missus fuerat. Postea vero in orientem trans-
 latus est, ut docet Iulianus in oratione I. de laudibus Constantii, et Li-
 banus in Basilico. — 7) Βασιλικῶν τεθρόνων. Nihil hoc loco vidit
 Interpres, qui hunc locum ita vertit: Porro imperii quadrisariam di-
 pertiti iugum, quasi quatuor equis, id est, sibi, et tribus filiis Cae-
 saribus fortissimis imponens. Atqui Eusebius quatuor caesares discrete
 dicit, quos quatuor equis comparat, qui uno iugo copulati imperialem
 currum traherent, cui auriga praeserat Constantius. [Vide quae scripsi
 ad Euseb. H. E. VIII, 12. T. III. p. 42. et supra c. I. not. 20.] Quatuor
 autem caesares sunt Constantius iunior, Constantus et Constans Con-
 stantini imperatoris filii, et Dalmatius filius Dalmatii, de quo supra. —
 8) Τὸν ἐπὶ γῆς, μόνος. Diu me torsit hic locus. Tandem vero certissi-
 mam eius emendationem deprehendi. Scribo igitur τοῦτο γὰρ τῶν ἀν-
 θρώπων φύσει τῶν ἐπὶ γῆς μόνος, τῶν ἀπάντων δεδωρηται βασιλεὺς. Id est:
 Hoc enim soli omnium quae in terra sunt animantium homini deus
 indulsit, ut scilicet monarchiae divinae similitudinem exprimeret.
 Idem repetit Eusebius infra pag. 611. ubi enumerat beneficia, quae genus
 humanum a deo verbo accepit: βασιλικὸν τε τοῦτο τὸ ζῶον ἀπαιχάζετο,
 μόνος τῶν ἐπὶ γῆς βασιλεύειν καὶ βασιλεύεσθαι, τοῦτ' εἰδέναι ἀναδίδας.
 At interpres pro μόνος, hoc loco legisse videtur νόμος. Sic enim vertit:
 Istam enim imperii formam lex, quae rex omnium est, humano generi
 tribuit. [Μόνος et τῶν ἀνθρώπων. Zimm.] — 9) Νόμος γὰρ οὗτος. Haec de
 summo omnium rege ac deo dicuntur, qui vere lex est ac norma regiae
 potestatis. Posset etiam hic legi μόνος, ut sensus sit solum deum regiam
 potestatem obtinere, quippe qui solus omnibus imperet, et monarchiam
 obtineat. Itaque in superiore periodo scribendum videtur μόνος τῶν

κῆς ἐξουσίας, ὃ τὴν κατὰ πάντων μίαν ἀρχὴν ὀφειζόμενος·
 μοναρχία δὲ τῆς πάντων ὑπέγκειται συσπαστικῶς τε καὶ διοικη-
 σεως· ἀναρχία γὰρ μᾶλλον καὶ στάσις, ἢ ἐξ ἰσοτορίας ἀντι-
 παρεξαγομένη πολυαρχία· διὸ δὴ εἰς θεὸς, ἀλλ' οὐ δύο, οὐδὲ
 τρεῖς, οὐδὲ ἔτι πλείονες· ἀκριβῶς γὰρ ἄθεον τὸ πολυθεῖον· εἰς
 βασιλεὺς, καὶ ὁ τούτου λόγος καὶ νόμος βασιλικὸς¹⁰⁾ εἰς, οὐ
 ῥήμασι καὶ συλλαβαῖς ἐκφωνούμενος, οὐδ' ἐν γραφαῖς καὶ στή-
 λαις, χρόνου μήκει δαπανώμενος, ζῶν δὲ καὶ ὑφ' ἑστῶτος θεοῦ λό-
 γος, τοῖς ὑπ' αὐτὸν καὶ μετ' αὐτὸν ἅπασι, τὴν τοῦ πατρὸς
 διαταττόμενος βασιλείαν· Στρατιαὶ δὲ τούτου οὐράνιοι περι-
 πολοῦσι, μυριάδες τε ἀγγέλων θεοῦ λειτουργῶν, πλήθη τε στρα-
 τοπεδίας ὑπερκοσμίου, τῶν τε εἰσῶ οὐρανοῦ πνευμάτων ἀφανῶν,
 τῆ τοῦ πατρὸς κόσμου τάξει διακονουμένων· ὡς πάντων ὁ βα-
 σιλικὸς καθηγείται λόγος, οἳα τις μεγάλου βασιλέως ὑπαρχος·
 Ἀρχιστράτηγον αὐτὸν καὶ ἀρχιερέα μέγαν, προφήτην τε τοῦ
 πατρὸς καὶ μεγάλης βουλῆς ἀγγελον, φωτὸς τε ἀπαύγασμα πα-
 τρικοῦ, μονογενῆ τε υἱόν, καὶ τούτων ἕτερα μυρία¹¹⁾ θεοπί-
 ζουσι ἀναφωνοῦσαι θεολόγων φωναί· ὃν δὴ ζῶντα λόγον καὶ
 νόμον καὶ σοφίαν, ἀγαθοῦ τε πλήρωμα παντὸς ὁ γεννήσας
 ὑποσησάμενος μέγιστον, ἀγαθὸν δόμα¹²⁾ τοῖς ὑπὸ τὴν βασι-
 λείαν πᾶσιν ἐδωρήσατο· ὃ δὲ διήκων τὰ πάντα, πάντη τε ἐπι-
 πορευόμενος, καὶ τὰς τε τοῦ πατρὸς χάριτας ἀφθόνως ἐξαπλών
 εἰς πάντας, μέχρι καὶ τῶν ἐπὶ γῆς λογικῶν, τὸ τῆς βασιλικῆς
 δυναστείας ἐξέτεινε μίμημα, θεϊκῆς δυνάμεσι τὴν εἰκόνα¹³⁾ τὴν
 αὐτοῦ πεποιημένην ἀνθρώπου ψυχὴν κατακοσμήσας· ἐνθεν
 αὐτῇ καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν ἡ κοινωνία, θεϊκῆς ἐξ ἀπορρόφιας
 περισσεύει· Μόνος μὲν γὰρ σοφὸς ὁ καὶ θεὸς μόνος· Ὁ δ' αὐ-
 τὸς τὴν οὐσίαν ἀγαθὸς μόνος, ἰσχυρὸς δὲ δυνατὸς αὐτὸς μόνος·
 καὶ γεννήτωρ μὲν αὐ τῆς δικαιοσύνης, πατὴρ δὲ λόγου καὶ σο-

ἀπάντων δωδμήρηται βασιλεὺς. Neque aliter Eusebium scripsisse existimo. Sententia enim apertissima est et elegantissima, si ita legerimus. Et haec perihodus cum praecedente optime cohaerebit. — 10) Ὁ τούτου λόγος, καὶ νόμος βασιλικὸς εἰς. In codice Fek. deest virgula, optime. Filius enim dei est sermo seu ratio et lex dei patris, ut paulo post dicit Eusebius. — 11) [Ἐπαρχος — ἕτερα μυρία. Cf. Grossmann. quaest. Philonn. part. II. p. 45—51.] — 12) Μέγιστον ἀγαθὸν δόμα. Melius videtur: τὴν εἰκόνα, vel certe vox δόμα, Alteratra enim vox vacat. Malim tamen posteriorem vocem expungere. Sic enim Eusebius infra cap. 12. [Non male monuit Zimm. ad h. l., legendum potius videri μέγιστον ἀγαθῶν δόμα.] — 13) [τὴν εἰκόνα: „W. Lowth. legit εἰς τὴν εἰκόνα. Melius videtur: τὴν εἰς (ὁ κατὰ) τὴν εἰκόνα αὐτοῦ.“ Zimmermann. Cf. Constantin. ad sancti. evag. c. III. mot. 6., infra cap. VI. κατ' εἰκόνα τὴν αὐτοῦ — λογικὸν ἀρ-θροπον πλασάμενος. Beza ad 2 Corinth. IV, 18. apud Wetsten. ad h. l.]

φύσεσ, πηγὴ τε φωτὸς καὶ ζωῆς, ἀληθείας τε καὶ ἀρετῆς ταμίας, καὶ, δὴ βασιλείας αὐτῆς, ἀρχῆς τε πάσης καὶ ἐξουσίας καθ' ἑαυτῶν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ'.

Ἄλλὰ ταῦτα πόθεν ἀνθρώπουσ ἀλλέναι; Τίς δ' ἀκοῇ θνητῶν ταῦτα διηκονήσατο; Πόθεν δὲ γλιώτη σαρκὸς, τὰ σαρκῶν ἀλλότρια καὶ σωμαίων ἀποφθίγγεσθαι; Τίς τὸν ἀφανῆ βασιλέα διοπτρεύσας, ταύτας ἐν αὐτῷ κατείδε δυνάμεισ; Αἰσθήσει μὲν γὰρ σωμαίων¹⁾ ἀδελφὰ στοιχεῖα, τὰ τ' ἐκ τούτων συγκρίματα καταλαμβάνεται· ἀλλ' οὐδὲίς ποι σωμαίων ὀφθαλμοῖσ τὴν κατὰ πάντων ἀφανῆ βασιλείαν ὄψει παραλαβῶν, ἐκμύνηατο, οὐδὲ θνητῆ φύσει τὸ σοφίας κατανόησε κάλλοσ. Τίς δὲ σαρκῶν αἰσθήσει τὰ δικαιοσύνης ἐνείδε πρόσωπον; Ἐκτόμου δ' ἀρχῆς καὶ βασιλικῆς ἐξουσίεσ πόθεν ἀνθρώποισ ὑπαισῆλθεν ἔννοια; Πόθεν αὐτοκρατορικῆ δύναμισ, τῷ σαρκὶ καὶ αἵματι πεπιλημένω; Τίς δὲ τὰσ ἀφανεῖσ καὶ ἀσχηματίστουσ ιδέασ, καὶ τὴν ἀσώματον καὶ ἀσχηματίστον αὐσίαν τοῖσ ἐπὶ γῆσ ἐξηγόρευσει; Ἄλλ' ἦν ἄρα τούτων εἰσ ἐρμηνεὺσ, ὁ διὰ πάντων ἦκων τοῦ θεοῦ λόγοσ, ὁ τῆσ ἐν ἀνθρώποισ λαγικῆσ καὶ νοεράσ πατρὸσ οὐσίεσ, μόνοσ μὲν τῆσ ταῦ πατρὸσ θεότητοσ ἐξημημένος, τοῖσ δὲ σφετέροισ ἐκγόνοισ τὰσ πατρικὰσ ἀπορόοιασ ἐπάραδων. Ἐνθεν ἄπασιν ἀνθρώποισ, Ἑλλήσιν ὁμοῦ καὶ βαρβάροισ, οἱ κατὰ φύσιν αὐτομαθεῖσ λογισμοῖ, ἐνθεν λόγου καὶ σοφίασ ἔννοια, ἐνθεν φρονήσεωσ καὶ δικαιοσύνησ σπέρματα, ἐνθεν αἱ τῶν κερτῶν καταλήψεισ, ἐνθεν ἀρετῆσ ἐπιστήμη, σοφίασ τε φίλον ὄνομα, καὶ σεμνὸσ φιλοσόφου παιδείασ ἔρωσ· ἐνθεν ἀγαθοῦ παντοῦ καὶ καλοῦ γινῶσισ, ἐνθεν αὐτοῦ φαντασία θεοῦ, καὶ

Cap. IV. 1) [Σωμάτων iungendum praecedenti αἰσθήσει et ad ἀδελφὰ repetendum σωμαίων. Recte igitur vertit Val.: „Stenim elementa quidem affinitate cum corporibus coniuncta, et res ex iisdem elementis compositae, corporis sensibus percipiuntur.“ Μοχ. σαρκεῖν αἰσθήσει quod h. l. σωμαίων αἰσθήσει dicitur. Sequentia τὰ τ' ἐκ τούτων συγκρίματα, et res ex iisdem elementis compositas, interp. Val. Notandum vero est h. l. vocabulum συγκρίματα. Vid. Graevius ad Lucian. Soloec. T. III. p. 567. ed. Reitz.: „Cicero recte l. de Natura Deorum συγκρίσειν vertit concretionem. Theophranes Cerameus, supra sui saeculi captum scriptor elegans, Hom. LVI. in festo S. Procopii, hoc sensu posuit συγκρίματα. Κόσμος λέγεται τὸ ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆσ, καὶ τῶν ἐν μέσῳ σύστημα καὶ συγκρίματα. Vertit Franciscus Scorsus: „Mundus dicitur, quod ex caelo τετραπέδῳ, et his quae in medio sunt interiecta, constitutum atque ἐπιπρακτικῶν

βίος θεοσεβείας ἐπάξιος, ἔνθεν ἀνθρώπων βασιλείας ἰσχύς, καὶ κράτος ἄμαχον τῶν ἐπὶ γῆς ἀπάντων. Ὅς δὲ τὸν κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ καθ' ὁμοίωσιν²⁾ ἐν ἀνθρώπου ψυχῇ χαρακτήρα, λόγος ὁ τῶν λογικῶν ὑψίστη πατὴρ, βασιλικὸν τε τοῦτο τὸ ζῶον ἀπειργάζετα, μόνον τῶν ἐπὶ γῆς βασιλεύειν καὶ βασιλεύεσθαι τοῦτ' εἶδέναι ἀναδείξας, προμελετῶν τε καὶ προδιδάσκεσθαι³⁾ ἐνθένδε τῆς οὐρανοῦ βασιλείας τὴν ἐπηγγελμένην ἐλπίδα, δι' ἣν καὶ ἀφίχται, θνητοῖς τε εἰς ὁμίλιαν ἔλθειν αὐτὸς ὁ τῶν παιδῶν οὐκ ἀπώνει πατὴρ, τὰ δ' αὐτοῦ γεωργῶν⁴⁾ σπέρματα καὶ τὰς ἄνωθεν ἀνανεούμενος χορηγίας, οὐρανοῦ μεθέξειν βασιλείας, τοῖς πᾶσιν εὐηγγελίζετο, ἐκάλεε τε καὶ παρεκάλει πρὸς τὴν ἄνω πορείαν εὐτρεπεῖς εἶναι, τὴν ἐπάξιον στολὴν τῆς κλήσεως παρασκευασαμένους· ἐκλήρου τε ἀρχήτη δύναμει τὴν σύμπασαν ὄσσην ὁ ἥλιος ἐφορᾷ, τοῦ κηρύγματος, τῷ τῆς κατὰ γῆν βασιλείας μιμήματι τὴν οὐράνιον ἐκτυπούμενος, ἐφ' ἣν καὶ σπεύδειν τὸ πᾶν τῶν ἀνθρώπων παρορμῆ γένος, ἀγαθὴν ἐλπίδα ταύτην προβεβλημένος.

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε'.

Ἦς ὁ μὲν τῷ Θεῷ φίλος ἐντεῦθεν ἤδη μεθέξει, ταῖς ἐμπύτοις τῷ Θεῷ κοσμηθεὶς ἀρεταῖς, καὶ τὰς ἐκῶθεν ἀποφόβας

est. Male vèro Plutarcho σύγκρισις ponitur pro comparatione. — 2) [Κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ καθ' ὁμοίωσιν. Ex hoc loco apparere videtur, Eusebium quoque statuisse discrimen illud notissimum inter voces εἰκὼν et ὁμοίωσις. Cf. quae inonui ad Euseb. H. E. I, 2. T. I. p. 14. Philo de mundi orific. p. 15. ed. Francof. ἐπεὶ δ' οὐ σύμπασα εἰκὼν ἀρχιτέτης παραδείγματι ἐμφερῆς, πολλαὶ δ' εἰσὶν ἀνόμοιοι, προσεπιστημῆναι εἰπὼν, τῷ κατ' εἰκόνα, τὸ καθ' ὁμοίωσιν, εἰς ἔμφασιν ἀκριβοῦς ἐκμαγέλου τραπὸν εὐπον ἔχοντος. Müncher Handbuch der Dogmengeschichte T. II. p. 112 sqq.] — 3) Προμελετῶν τε καὶ προδιδάσκεσθαι. Scribendum puto προμελετῶν. Sic enim Eusebius loquitur infra, ubi de deo verbo ita scribit: μέτρα τε ζωῆς τοῖς τὸν θνητὸν διανύουσι βίον διαθεσμοθετήσας, προμελετῶν ἐν τῷδε τὰ προομιλίεσθαι ἐνθένδε τῆς οὐρανοῦ βασιλείας τὴν ἐπηγγελμένην ἐλπίδα. Atque ita sensus est apertissimus. Subaudiendum est autem verbum ἀναδείξας, quod praecessit. Haec cum multo ante scripsissem, nactus tandem Fuketianum codicem, meam coniecturam eius auctoritate confirmatam saltem ex parte deprehendi. In eo enim legitur: προμελετῶν τε καὶ προδιδάσκεσθαι, optime. — 4) Τὰ δ' αὐτοῦ γεωργῶν. Malim scribere τὰ τε αὐτοῦ. Porro tota haec Eusebii pagina valde hiulca est, ob frequentissimam vitiosam verborum quae in imperfecto tempore posita leguntur. Ex quo tædiosa ac morosa existit oratio.

τῆ ψυχῇ καταδιεγμένος· καὶ λογικὸς μὲν ἐκ τοῦ καθόλου γε-
γονὸς λόγου, σοφίας δὲ μετευσία σοφός, ἀγαθὸς δ' ἀγαθοῦ
κοινωνία, καὶ δίκαιος μετοχῇ δικαιοσύνης, σέφρων τε σωφρο-
σύνης ἰδίᾳ, καὶ τῆς ἀνωτάτης μετασχὼν δυνάμειως ἀνδρείος·
ἀτὰρ δὴ, καὶ βασιλεὺς ἀληθεῖ λόγῳ χρηματίζεται οὗτος¹⁾, ἡ
τῆς ἐπέκεινα βασιλείας τὸ μίμημα, βασιλικαῖς ἀρεταῖς τὴν
ψυχὴν μεροφωμένος· ὁ δὲ τούτων ἀπεξενωμένος, καὶ τὸν βα-
σιλεῖα τῶν ὄλων ἀπαρηθεις, μηδὲ τὸν ἐπουράκιον ψυχῶν ἐπι-
γραψάμενος πατέρα, μηδὲ τὸν κρέποντα βασιλεῖ κόσμον περι-
θεμένος, ἀμοραλίαν δὲ καὶ αἰσχος ἀναλαβὼν τῇ ψυχῇ, καὶ
θηρὸς μὲν ἀγρίου θυμὸν βασιλικῆς ἡμερότητας ἀντικαλλάξα-
μενος²⁾, ὧν δὲ δυσαιθρῆ κακίας ἐντὶ ἐλευθερίου διαθεσίως,
μυρίαν δ' ἀντὶ φρονήσεως, καὶ ἀντὶ λόγον καὶ σοφίας τὴν
παντός δυναιδεοτάτην αἰολίαν, ἐξ ἧς ὡσπερ ἀπὸ πικροῦ πόμα-
τος³⁾, τὰ λυμαντικὰ συννομοτεῖ βλαστήματα, βίος ἄσωτος⁴⁾,
πλεονεξίαι, μισαφρονίαι, θεομαχίαι, δυσέβειαι· τούτοις ἐνδο-
θεῖς⁵⁾, πᾶν νομίζηται ποτε τυραννικῇ βίᾳ ἀρατῆν, ἀλλ' οὕτως
ταλθεῖ λόγῳ χρηματίζει βασιλεὺς οὗτος. Πῶς δ' ἂν τὸ μί-
μημα τῆς μοναρχικῆς ἐξουσίας οὕτως ἂν εἶη φέρειν, ἡ μυρίας

Cap. V. 1) Χρηματίζει οὗτος. Codex Ful. χρηματίζων ἄστος longo
rectius. — 2) [Καὶ θηρὸς — ἀντικαλλάξμενος, id est, et pro imperi-
ali (regali) mansuetudine feræ belluæ immanitatem induerit, ut recto
interpretatur Val. Cf. V. C. II, 30 im. et τέ τις μετοικῶν ἀντὶ τῆς
ἐνεγκουσίης ἄλλεῖστο, qui patriam extraneo solo commutarunt, eodem
Val. interp. Minus recte Stroth.: „die eben das Exilium mit ihrem Va-
terlande verwechselt“, quibus plane contrariam sententiam expressam esse,
aliquis credere possit, id est, qui ab exilio in terram redierunt. II, 92.
τῶν διώκων μόχθων τὴν γλυκίαν ἀγρολίαν ἀμειψόμενος, continens laboribus
cum dulci otio commutatis, Val., sollen die unablässige Arbeit mit der
süssen Musse vertauschen, Str. II, 34. ὁ δουλείαν τῆς ἐλευθερίας ἀλλάξ-
μενος, qui libertatem servitute mutavit, Val., welcher die Freiheit mit
der Knechtschaft verwechselt, Str. IV, 39. Demosthen. Vol. I. p. 273.
23. 24. ed. Reisk. et Budacii commenta ling. Græc. p. 740.] — 3) Ἐστὶν
ἀπὸ πικροῦ πόματος. Interpres vertit: ex qua tanquam ex amara stirpe,
germina pernicioso nascuntur. Quod procul dubio elegantius est. Neque
enim πόμα et βλάστημα ullam inter se habent convenientiam. Videtur
tamen Eusebius alludere hoc loco ad calicem iniquitatis, de quo in Psalmis
dicitur: Bibent ex hoc omnes peccatores terræ etc. — 4) Καὶ ἄσωτος.
Non dubito quin Eusebius scripserit καὶ ἄσωτος. Est enim elegans paro-
nomasia, βίος ἄσωτος καὶ ἄσωτος, quam Latina lingua exprimere non
potest. In Fuketii codice desunt hæc voces καὶ ἄσωτος. — 5) [Τούτοις
ἐνδοθεῖς — βασιλεὺς οὗτος. Ad hæc et præcedentia cf. Evagrius H. E.
III, 1. Οὐκ ἔξ ὧν ἑτέρων κρατῶν πέφυκε, ὁ αὐτοκράτωρ γινώσκειται· ἀλλ' ἔξ
ὧν ἑαυτοῦ πρώτων ἄρχει τε καὶ κρατεῖ, μηδενὶ τῶν ἀτόπων περιόδουσι ἑαυτῷ
διδόνος, οὕτως δὲ ἀνάλωτος ταῖς ἀκρυσταῖς ὑπάρχων, ὡς τῶν ἀγαθῶν τῶν
ἀρετῶν εἶναι πρὸς μίμησιν. Ἐκπαίδων τὸ ἐπὶ κλον. Ὁ δὲ ταῖς ἡδοναῖς
ἑαυτὸν ἀνοίγει, λέληθε κατὰ ομηρὸν δούλος πτοχίας θαυμάλιος ἀνάπατος
γενόμενος, δεσποτικὸς ἀρχαῖς δμῶδων, ἰσά τοῖς ἀρχαῖοις τῶν δούλων κ. κ. κ.] —

πνευδογραφουμένης διαμένον αἰόνας τῇ αὐτῷ ψυχῇ τετυπο-
 μένος; Πῶς δ' ἄρχων καὶ τῶν ὄλων κύριος, ὁ κυρίως παθ'-
 ἑαυτοῦ πικρὸς δεσπότης ἐφαλυμένος, καὶ δαῦλος μὲν αἰσχροῦς
 ἡδονῆς, δαῦλος δ' ἀκολάστου γυναικαμανίας, δαῦλος δὲ χρημα-
 τῶν ἐξ ἀδίκου ποριζομένων, δαῦλος θυμοῦ καὶ ὀργῆς, δαῦλος
 φόβου καὶ δειμάτων, δαῦλος μισφόνων δαιμόνων, δαῦλος ψυ-
 χοφθόρων πνευμάτων; Διὸ δὴ μόνος ἡμῖν βασιλεὺς εἰν ἀλη-
 θεῖα μάρτυρι κενηρῆχθω, ὁ τῷ παμβασιλεῖ θεῷ φίλος, ὁ δὴ
 μόνος ἐλευθέρως, μᾶλλον δέ, ὁ κύριος ἀληθείας, καὶ χρημάτων
 μὲν ἀνώτερος, γυναικῶν δὲ ἐπιθυμίας κρείττων, νικητὴς δὲ
 ἡδονῶν καὶ τῶν κατὰ φύσιν, κρατῶν δὲ θυμοῦ καὶ ὀργῆς, ἀλλ'
 οὐ κρατούμενος· αὐτοκράτωρ ἀληθῶς οὗτος, φερώνυμον τῇ
 πράξει⁶⁾ φέρων τὴν ἐπηγορίαν· νικητὴς ἐτύμως⁷⁾, ὁ τὴν
 νίκην τῶν κατακαλειόμενων θνητῶν γένος παθῶν ἀράμενος·
 ὁ πρὸς τὴν ἀρχέτυπον τοῦ μεγάλου βασιλέως ἀπεικονισμένος
 ἰδέαν⁸⁾, καὶ ταῖς ἐξ αὐτῆς τῶν ἀρετῶν ἀρχαῖς, ὥσπερ ἐν
 κατύπτρῳ τῇ διανοίᾳ μορφωθεὶς, ἐξ αὐτῶν δὲ ἀποτελειοθεὶς
 σάφρων, ἀγαθός, δίκαιος, ἀνδρείος, εὐσεβής, φιλόθεος·
 ἀληθῶς δὴ καὶ μόνος φιλόσοφος⁹⁾ βασιλεὺς οὗτος, ὁ ἑαυτὸν
 εἰδώς, καὶ τὰς ἐξωθῆν αὐτῷ, μᾶλλον δ' οὐρανόθεν ἐκαρδο-
 μέγας πατρὸς ἀγαθοῦ χορηγίας ἐξέπιστάμενος· ὁ τῆς μονάρχου
 δυναστείας τὸ εὐθάρσιμον πρόσρημα τῷ τῆς ἀμπεχόνης ἐξαιρέτω
 περιβλήματι διαφαίνων, καὶ τὴν πρέπουσαν αὐτῷ βασιλικὴν
 ἀλουργίδα μόνος ἐπαξίως ἐμπεριελημμένος¹⁰⁾. Βασιλεὺς οὗτος,
 ὁ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν, τὸν ἐπουράνιον ἀνακαλούμενος πα-
 τέρα, ὁ πούταν ἐν ταῖς εὐχαῖς ἐπιβοώμενος, ὁ τῆς ἀνωτάτης
 βασιλείας ἀριγνώμενος· μὴ γὰρ τὰ παρόντα ἄξια τοῦ παμβα-

6) Φερώνυμον τῇ πράξει. Duae ultimae voces desunt in codice Fuketii. —

7) Νικητὴς ἐτύμως. Alludit ad pronomen Constantini. Nam Constantinus victoris sibi pronomen adaciverat, ut notavi ad libros de vita Constantini.

— 8) [Ὁ πρὸς τὴν ἀρχέτυπον — ἰδέαν. Cf. cap. I. ext. c. II. init. c. III. ext. τῆς οὐρανοῦ βασιλείας εἰκὸν κηκοσμημένος, ἀνω βλέπων, κατὰ τὴν ἀρχέτυπον ἰδέαν τοὺς κάτω διακυβερῶν ἰθύνει. Wyttenbach. epist. crit. p. 251. post Schaeferianam Iulianei encomii editionem et Grossmann. quaest. Philonn. part. I. p. 20 — 22. II. p. 47. d.) — 9) Ὁ δὴ καὶ μόνος φιλόσοφος. Codex Fuk. ἀληθῶς δὴ καὶ μόνος, rectius. — 10) Βασιλικὴν ἀλουργίδα μόνος ἐπαξίως ἐμπεριελημμένος. Quaeret hic aliquis, cur Eusebium dixerit Constantinum solum regali purpura amictum fuisse.

Quatuor enim tunc erant caesares, qui purpuram gestabant. Certe caesares purpuram gestasse docet Amm. Marcellinus in libro XVI., ubi narrat quomodo Constantinus Iulianum caesarem declaravit. Sed responderi potest, Eusebium non dicere simpliciter Constantinum solum amictum fuisse purpura, sed solum merito purpuram gestasse. [Cf. V. C. I, 24. not. 1.] —

αλλως θεοῦ συνεισότης, τὰ θνητὰ καὶ ἐπιχθίνα καὶ ποταμοῦ
 δίκην ρέοντα καὶ ἀπολλόμενα¹¹⁾; τὴν ἄφθαρτον καὶ ἀσώματον
 τοῦ θεοῦ βασιλείαν ποθεῖ, κακίτης τυχεῖν εὐχεται, διὰ με-
 γαλόφρονα λογισμόν, ὑπὲρ τὴν οὐράνιον ἀψίδα τὴν διάνοιαν
 μετewρίας, καὶ τὸν ἐκτὶ φύτων ἀλεκτον πόθον ἐνεστερησιμέ-
 νος· ὡν τῇ παραθείσει, αἰώτους οὐδὲν διαφέρειν ἡγεῖται τὰ
 τοῦ παρόντος βίου τίμια· τὴν τε γὰρ ἀνθρώπων ἀρχὴν, θνη-
 τοῦ καὶ προσωαίρου βίου, μικρὰν καὶ ὀλιγοχρόνιον ἐπιστάσιαν
 οὐσαυτ' ἀρεῖ, οὐ μακροῦ κρείττονα τῆς αἰπάλων ἢ ποιμένων ἢ
 βουκόλων ἀρχῆς, μᾶλλον δὲ, καὶ ἐργωδιστέραν ἢ δυσκολωτέραν¹²⁾
 θρημμάτων ἡγεῖται· τὰς τε τῶν δῆμων ἐκβοήσεις, καὶ τὰς
 κολάων φωνὰς πρὸς ὄχλου τίθεται¹³⁾ μᾶλλον ἢ πρὸς ἡθονῆς,
 διὰ στεγρὸν ἦθος καὶ γνησίαν ψυχῆς παιδείαν. Ἀλλὰ καὶ
 τὴν τῶν ὑπηκόων δουροφορίαν¹⁴⁾, μυριάδας στρατοπέδων, ὄπλι-
 τῶν πεζῶν τε ὁμοῦ καὶ ἵππικῶν δούλα καὶ ὑπήκοα πλήθη, οὐ-
 δαμῶς ὄρων καταπλήττεται· οὐδ' ἐπὶ τῇ τούτων ἀρχῇ τυφau-
 ται, στρέφων εἰς αὐτὴν τὴν διάνοιαν¹⁵⁾, τὴν κοινὴν ὑπάντων
 φύσιν καὶ παρ' ἑαυτῶ βλέπων· ἐσθῆτα γερῆν χρυσοῦσιν ποι-
 κλοῖς ἀνθεσσιν ἐξυφασμένην, αἰλουργίδα τε βασιλικὴν σὺν αὐτῷ
 διαδήματι, γιγῶ, τοὺς πολλοὺς θεωμενος ἐκπεπληγμένους, καὶ
 τὸ φάτασμα κομιδῇ νηπίων δίκην, οὐκ τι μορμολύκειον θειά-

11) [Τὰ θνητὰ — ἀπολλόμενα. Cf. Grossmann. quaest. Philon. partio. l. p. 11.: „Solus autem unus Deus, dum, quas esse dicuntur, cetera omnia labiuntur ac fluunt, mutationis expertus est (Philoni) et stabilis sibi quae constans.“ Contra nolim affirmare, secundum Philonem et quae ad illius opinionem accedunt, ut h. l. Eusebius, „visorum extrinsecus obiectorum veritatem non se, sed specie sola et opinione contineri (idealismus)“ ibid. p. 1. Nam hoc unum et nihil amplius ipse Philo statuit, omnia quae sint praeter deum, ratione cum maxime pauca et imperfecta existere, solum deum, κατ' ἔξοχὴν et κυρίως, omnia alia si quidem cum deo comparentur, δόξῃ tantum existere, τὰ παρόντα μὴ αὐτῶ τοῦ παμβασιλέως θεοῦ, res praesentis seculi cum summo omnium imperatore deo minime esse comparandas, ut haec recte vertit Val. Cf. Rom. VIII, 18, et Grossmann. l. l. p. 18. p. 30.] — 12) Ἡ δυσκολωτέραν. Lego δυσκολωτέραν θρημμάτων, quod miror interpretem non vidisse. Est enim homo omnium animalium morosissimum, et quod difficillime regitur. — 13) Πρὸς ὄχλου τίθεται. Scribo τίθεται, ut est in codice Fuketii. Porro interpretes hanc locutionem non intellexit, quam Latine ad verbum ita possumus interpretari: molestias potius deputat quom voluptati. — 14) Τὴν τῶν ὑπηκόων δουροφορίαν. Scribendum videtur δουροφορίαν. Duplex enim subditorum genus hic designat Eusebius, armatos scilicet, et provinciales. Quorum hi quidem pecunias ac tributa conferunt imperatori, quod δουροφορίαν vocat Eusebius ac Themistius, leni scilicet vocabulo rem omnium acerbissimam obvelans. Illi vero pecunias in stipendium accipiunt. — 15) Στρέφων εἰς αὐτὴν τὴν διάνοιαν. Scribendum est procul dubio εἰς αὐτὸν, quod miror ab interprete animadvertitum non

ζοντας· οὐδαμῶς αὐτός¹⁶⁾ τὰ ὅμοια πεπονθῶς δι' ἐπιστήμην τοῦ Θεοῦ, τῇ ψυχῇ ἀντὶ περιβλήματος, σωφροσύνη καὶ δικαιοσύνη, εὐσεβείᾳ τε καὶ ταῖς λοιπαῖς ἀρεταῖς πεποικιλμένον, τὸν ἐπ' ἀληθείας πρέποντα βασιλεῖ κόσμον περιτίθεισιν. Ἐτι μὴν πρὸς τοῦτοις τὰ τριπόθητα τοῖς πολλοῖς χρήματα, χρυσοῦν λέγω καὶ ἄργυρον καὶ ὅσα λίθων θαυμάζονται γένη, λίθους ἀληθῶς ὑπάρχειν ἀνωφελεῖς καὶ ἄχρηστον ὕλην, οἷα τῇ φύσει ἅντα τυγχάνει, τοιαῦτα καὶ ὄντα βλέπει, εὐδὴν πρὸς κακῶν ἀλέξημα οἷά τε ὄντα βοηθεῖν· τί γὰρ ταῦτα πρὸς νόσων ἀπαλλαγὴν, ἢ θανάτου ἀποφυγὴν ἰσχύει; Ὅμως δ' οὖν καίπερ ταῦτα εἰδὼς ἐπιστημόνως, αὐτῶν τῇ χρήσει¹⁷⁾ πρὸς εὐπρεπῆ τῶν ἀρχομένων κόσμον, ἀπαθεῖ λογισμῷ διατίθεται¹⁸⁾, γελῶν τοὺς ταῦτα διὰ νηπιότητα φρονῶν ἐπτοημένους, κραιπάλης γεμῆν καὶ μέθης, τῆς τε περιττῆς καρυκτίας, οἷα γαστριμαργούς οὐκείας, ἀπέχεται, προσήκειν ἑτέροις ταῦτα, ἀλλ' οὐχ ἑαυτῷ ὑπολαμβάνων· ζημιοῦν γὰρ τὰ μεγάλα, καὶ τὸ τῆς ψυχῆς νοερὸν ἀμαυροῦν τὰ τοιαῦτα πέπεισαι· τούτων δὴ ἕνεκα πάντων, ὃ τὰ θεῖα πεπαιδευμένος βασιλεὺς, καὶ τὰ μεγάλα φρονῶν, τοῦ παρόντος βίου τῶν κρείττωνων ἐφίεται, τὸν πατέρα καλῶν τὸν ἐπουράνιον, καὶ τὴν ἐκείνου βασιλείαν ποθεῶν, πάντα τε σὺν εὐσεβείᾳ πράττων, καὶ τοῖς ὑπ' αὐτῷ ἀρχομένοις ὡς ὑπὸ διδασκάλῳ παιδευομένοις ἀγαθῷ, τὴν τοῦ μεγάλου βασιλείως θεογονσίαν προβαλλόμενος.

finise. — 16) Οὐδαμῶς αὐτός. Transposita hic sunt vocabula, ut cuius apparet. Lego igitur οὐδαμῶς δ' αὐτός τὰ ὅμοια πεπονθῶς, ἐπιστήμην τοῦ Θεοῦ etc. Male in Fuk. codice legitur δι' ἐπιστήμην τοῦ Θεοῦ. — 17) [Αὐτῶν τῇ χρήσει — ἐπτοημένους. Hoc et quae paulo superius de adulationis et adulatorum contemptu Constantini leguntur, ne credas Eusebio, vid. Constantin. ad sancti. coet. c. XI. not. 8. Die Bekehrung Constantins aus dem Englischen des Edw. Gibbon p. 90 sq. Manio Leben Constantins p. 211 sq. Cf. Spanhem. ad Iulian. Caes. p. 156. p. 299. p. 397. p. 459.] — 18) Ἀπαθεῖ λογισμῷ διατίθεται. Idem est, quod supra dixit: οὐδαμῶς τ' αὐτός τὰ ὅμοια πεπονθῶς. Porro totus hic locus ita distinguendus atque exponendus est: ὅμως δ' οὖν καίπερ ταῦτα εἰδὼς ἐπιστημόνως, αὐτῶν τῇ χρήσει, πρὸς εὐπρεπῆ τῶν ἀρχομένων κόσμον ἀπαθεῖ λογισμῷ διατίθεται. Id est: Sed quamvis id optime norit ipse earum rerum usu edoctus, tamen erga decentem ornatum subditorum suorum nequaquam animo concupiscitur. Quod idem est, ac si diceret: non concupiscit opes ac divitias subditorum suorum, nec illis invidet elegantem cultum atque ornatum, ut facere solent principes avidi atque avari. Talis erat Valentinianus maior, qui divites omnes ac bene vestitos oderat, quemadmodum refert Aem. Marcellinus. Non ita Constantinus; quippe qui et suum ipse cultum atque ornatum parvi faciebat, et subditos suos ambizioso vestium cultu ornari, non moleste ferebat. Haec ideo pluribus exposui, quod et obscura sunt, et ab interprete non intellecta. [Contra Val. vertit: „ad decentem ornatum subditorum causa illi utitur.“]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 5'.

Ὁ δὲ τῶν ἀμοιβῶν τὰ ἐχέγγυα προμνόμενος¹⁾, τριακονταστηρικὸν αὐτῷ διανέμει στεφάνους²⁾, χρόνων ἀγαθοῖς περιόδους ἀποτελεσθέντας· τριτοῦς τε ἤδη δεκάδων περιελθῶν κύβλους, πανδήμονος, μᾶλλον δὲ³⁾ κοσμικὰς ἐορτὰς, πᾶσιν ἐφήσειν ἀνθρώποις ἐκτελεῖν. Τῶν δ' ἐπὶ γῆς θειογνωσίας ἀνθεσι φαιδρυνομένων, οὐκ ἀπὸ σκοποῦ ἀν εἶη, καὶ τὰς ἐν οὐρανῷ χορείας νόμοις φύσεως ἐλκομένας, τοῖς ἐπὶ γῆς συγκαίρειν, αὐτὸν τε τὸν ἐπὶ πάντων βασιλεῖα, πατρὸς ἀγαθοῦ δίκην, ἐφ' οὐοῖς ἀγαθοῖς θεοσεβούσιν εὐφραίνεσθαι, καὶ ταύτη μάλιστα τὸν καθηγεμόνα καὶ τῶν ἀγαθῶν αἴτιον, πολυχρόνοις γεραιρέιν τιμαῖς· ὡς μὴ ἀπαρκεῖν τρεῖς ἐν δεκάσει περιόδους τῇ βασιλείᾳ, μένειν δὲ αὐτῆν⁴⁾ ἐπὶ μήκιστον, καὶ εἰς μακρὸν παραπέμπειν αἰῶνα. Αἰὼν δ' ὁ σύμπας, ἀγήρωσ καὶ ἀτελεύτητος, οὐτ' ἀρχῇ, οὐτε περιγραφῇ θνητῶν λογισμοῖς πεφυκῶς ὄρασθαι, ἀλλ' οὐδ' ἐκ μέσου κέντρου λαμβάνεσθαι· οὐδὲ τὸ νῦν αὐτοῦ λεγόμενον⁵⁾ ἱερῆς τοῖς ἰθέλουσι περιδράττεσθαι, μῆτι γε⁶⁾ τὸ μᾶλλον ἢ

Cap. VI. 1) [Τῶν ἀμοιβῶν τὰ ἐχέγγυα προμνόμενος bene vertit Val.: „velut pignora quaedam futurae remunerationis ei in antecessum praestens.“ Cf. quae scripsi ad V. C. I, 3. Rom. VIII, 23. τὴν ἀπαρχὴν τοῦ πνεύματος ἰχורתες i. e. τὸ πνεῦμα ὡς ἀπαρχὴν, ὡς ἀφάρβωνα τῆς μελλούσης δόξης ἀποκαλυφθῆναι ἰχורתες Vid. Keil. opuscc. acad. p. 206. ed. Goldhorn.] — 2) Τριακονταστηρικὸν στεφάνους. Alludit ad coronas aureas, quas provinciales imperatoribus Romanis offerre solebant, non solum ob imperii primitias, verum etiam in quinquennialibus eorum ac decennialibus. — 3) Πανδήμονος δὲ μᾶλλον. Nemo est, qui non videat scribendum esse: πανδήμονος, μᾶλλον δὲ κοσμικὰς ἐορτὰς. Ait enim Eusebius, has tricennialium festivitates non solum populorum frequentia, sed etiam totius mundi communi laetitia celebrari. Quippe festorum alia sunt publica, alia privata. Alia urbium propria, alia totius provinciae, quaedam totius orbis Romani, ut Kalendae Ianuariae, natalis imperatorum, quinquennialia et similia. Certe in codice Fuketii ita scriptum reperi ut conieceram. — 4) Μένειν δὲ αὐτῆν. Hic locus sic mihi restituendus videtur: ὡς μὴ ἀπαρκεῖν τρεῖς ἐν δεκάσει περιόδους τῇ βασιλείᾳ μένειν, αὐτῆν δὲ ἐπὶ μήκιστον καὶ εἰς μακρὸν παραπέμπειν αἰῶνα. Error natus est ex voce μένειν, quam in μένειν librarii mutarunt, proclivi errore. Quod si μένειν retinere quis vellet, tunc scribendum esset παραπέμπεσθαι. [Val. emendationem totam recepit Zimm.] — 5) Οὐδὲ τὸν νῦν αὐτοῦ λεγόμενον ἱερῆς τοῖς ἰθέλουσι δρᾶττεσθαι. Quomodo etiam legit interpret. Huius autem emendationis auctor est ipse Eusebius, qui paulo post ita scribit de praesenti tempore: τὸ δὲ γε νῦν αὐτοῦ λεγόμενον, ἅμα νοίματι etc. [Hinc praecunte Zimm. ita correxi.] — 6) Μῆτις τὸ μᾶλλον. Interpres vertit: *nedum futurum tempus aut praeteritum*. Quare apparet eum legisse *μήτοιγε* τὸ μᾶλλον optime. In codice Fuk. scribitur *μή τις* τὸ μᾶλλον. [Val. *μήτις*, Zimm. *μήτοιγε*. Sed unice verum nobis visum est *μῆτι γε*. Vid. infra cap. XVI. extr. οὐδὲ νῦν τὸν ἐν ἀνθρώποις, μῆτι γε θεοῦ δυνάμειν εἰδὲ τις κάποι

τὸ παρρηγιῶδες τοῦ χρόνου· τὸ μὲν γὰρ οὐκ ἔστιν, ὁ δὲ παρῆλθε⁷⁾· τὸ δὲ μέλλον οὐκ ἔστιν, ἀλλ' οὐδ' ἔστι· τὸ δὲ γὰρ νῦν αὐτοῦ λεγόμενον, ἅμα νοήματι καὶ φωνῇ, λόγου θάπτον διαδιδράσκει. Οὐκ ἔστι δ' ἄλλως αὐτοῦ ἐπιλαβίσθαι, ὡς ἰσχυρὸς. Ἡ γὰρ τὰ μέλλοντα προσδοκῶν, ἢ παρελθόντα συσφραῖν ἀνάγκη· ἅμα γὰρ ἐννοίᾳ διολισθαίνων, φεύγει· οὕτως ὁ αἰώνικος αἰὼν, οὐ φέρει θνητῶν λογισμοῖς καθυποτάττεσθαι, ἀλλ' ἀναίνεται τὴν παρὰ τούτοις δουλείαν. Τὸν δ' αὐτοῦ βασιλέα⁸⁾ καὶ δεσπότην ὁμολογεῖν οὐ παραιτεῖται· φέρει δ' αὐτὸν ἐπὶ ταύτων ὀχούμενον, ἰναβρυνόμενος τοῖς ἐξ αὐτοῦ καλλωπίσμασι⁹⁾. Ὁ δὲ ἀνῆκεν αὐτὸν ἡνιογαῖν, οὐ σειρῇ χρυσῇ κατὰ τὸ παικτικὸν ἐνδυσάμενος, σοφίας δ' ἀρρήτου δεσμοῖς ὡσπερ τισιν ψήλαις χαλινώσας, μῆνας ἐν αὐτῷ καὶ χρόνους, καιροὺς τε καὶ ἰσχυροὺς, νυκτῶν τε καὶ ἡμερῶν ἀμοιβαῖα διαστήματα, συνἀρμονίᾳ τῇ πᾶσιν κατεβάλετο, ποικίλοις αὐτὸν ὄροις καὶ μέτροις περιδύσας· ὁ μὲν γὰρ εὐθυγενῆς ὢν¹⁰⁾, καὶ εἰς ἄπειρον ἐκτενόμενος, τὴν τε τοῦ αἰῶνος ἐπηγορίαν ὡσπερ αἰὲ ὢν¹¹⁾ εἰλη-

ῶφθαλμοῖς· V. C. II, 31. μετὰ φόβου γὰρ ἐφ' ἡμῖν βιοῦν — καὶ εἰς ἀποὴν ἔλθειν μόνον εἶη τῶν ἀποπτῶτων, μήτι γε καὶ πιστεῦσαι. Zosim. hist. IV, 25, 3. μήτι γε καὶ — ἐλθεῖν. Evagr. H. E. III, 39. μήτι γε δὴ. *Wetsten.* ad 1 Corinth. VI, 3. Οὐκ οἴδατε ὅτι ἀγγέλους κηνοῦμεν; μήτι γε τὰ βιωτικά; Cf. *Herman.* ad Viger. p. 803 sq.] — 7) Ὁ δὲ παρῆλθε. Scribo ἤδη δὲ παρῆλθε. De praeterito enim loquitur. Paulo post lego οὐκ ἔστι δὲ ὅπως ἐπιλαβίσθαι. — 8) Τὸν δ' αὐτοῦ βασιλέα. Scribendum videtur θῶν δ' αὐτοῦ βασιλέα, quomodo etiam legit interpretes. Alludit autem Eusebius ad locum Pauli apostoli, qui deum vocat [1 Timoth. I, 17.] regem saeculorum, βασιλέα τῶν αἰώνων. — 9) Τοῖς ἐξ αὐτοῦ καλλωπίσμασι. Dies intelligit et menses et annos, et tempestatum vicissitudines, et caetera eiusmodi, quibus deus aevum seu seculum exornavit. — 10) Εὐθυγενῆς ὢν. Lego εὐθυγενῆς. — 11) Ὡσπερ αἰὲ ὢν. Eandem τοῦ αἰῶνος etymologiam avertit Proclus libro IV. in Timaeum Platonis pag. 241. ubi multa de aevo juxta sententiam Platoniarum disserit. Eundem vide in capite 53. et 54. institutionum Platoniarum. [Cf. *Suicer.* thes. T. I, p. 142 sq. IV. *Moshem.* de rebus Christ. a. C. M. p. 29.] At Eusebius Platonis sententiam partim sequitur, partim ab ea discedit. Cum enim sit aevum nec senescere nec interire, esse uniformis ac sui semper simile, partibus carere ac distinctione, in eo consentit cum Platone. Sed cum illud progredi dicit atque augescere, cum species eius facit praeteritum tempus, praesens ac futurum; in hoc et a Platone et a seipso dissentit. Quidquid enim progreditur et augetur, partes habeat necesse est. Apud Platonem aevum nihil aliud est quam aeternitas. Aevum enim Plato facit immobile; ad quod similitudinem tempus ait creatum esse a deo, quod quidem definit imaginem mobilem aevi immobilis, numero atque ordine progredientem, ut legitur in Timaeo. Recte Chalcidius in Timaeum Platonis: *temporis, inquit, proprium progredi: aevi propria mansio, semperque in idem perseveratio. Temporis item partes, dies, noctes et anni: aevi partes, nullae. Temporis item species praeteritum, praesens, futurum: aevi substantia uniformis, in solo proprioque praesente.* Eusebius

φως, αὐτὸς τε αὐτοῦ ἂν τοῖς μέρεσιν ἐμφερής, μᾶλλον δὲ
 ἀμερής ἂν καὶ ἀδιάστατος, εἰς μὲν τὴν εὐθείαν μηχανόμενος αὐ-
 ξεῖ· ὁ δὲ μέσοις αὐτὸν διαλαβὼν τμήμασι, καὶ ὡσπερ εὐθείαν
 γραμμὴν εἰς μῆκος τεταμένην διελὼν κέντροις, πολὺ πλῆθος ἐν
 αὐτῷ κατεβάλετο, ἕνα τε ὄντα καὶ μονάδι παρεικασμένον, παν-
 τοίοις κατεδήσατο ἀριθμοῖς, πολύμορφον ἐξ ἀμόρφου τὴν ἐν
 αὐτῷ ποικιλίαν ὑποσησάμενος. Μίαν μὲν γὰρ πρῶτιστα πάν-
 των ἐν αὐτῷ τὴν ἄμορφον ὕλην, ὡσπερ τινα πάνδοχον οὐσίαν
 ὑψίστη· δεύτερον δ' ἐν ὕλῃ ποιότητα, δυνάμει δυνάδος, εἶδος
 ἐξ ἀειδοῦς ἀπεργαζόμενος ἐποίησεν· τριάδος δ' ἀριθμῷ τριχῆ
 διάστατον, εἰς τε πλάτος καὶ μῆκος καὶ βάθος, σύνθετον ἐξ
 ὕλης¹²⁾ καὶ εἶδους σῶμα κατεργάζεται. Διττῆς δ' ἐκ δυάδος
 τὴν τῶν στοιχείων τετρακτὺν ἐπινοήσας, γῆν, ὕδωρ, αἴρα,
 πῦρ, πηγὰς ἀενάους εἰς τὴν τοῦδε τοῦ παντός προυβάλετο
 χορηγίαν· τετρακτὺς δὲ γεννᾷ δεκάδα· ἐν γὰρ, δύο, τρία,
 τέσσαρα, τὸν δέκα συντελοῦσιν ἀριθμὸν· τριάς δὲ συμπλακίῃσα
 δεκάτῃ, μῆδος ἀνεῦρε φύσιν· μὴν δὲ τροπαῖς δώδεκα, ἡλίον
 περιόδον ἐπλήρου· ἐνθεν ἐνιαυτῶν κύκλοι, καιρῶν τε μεταβολαί,
 τὸν ἄμορφον καὶ ἀνειδέον αἰῶνα, ὡσπερ ἐν ποικιλίᾳ γραφῆς
 πολυανθοῦς, ἐμόρφουν, εἰς ἀνάπαυλαν καὶ θυμηδίαν τῶν ἐν
 αὐτῷ τὸν τῆς ζωῆς διῆππευόντων δρόμον. Ὡς γὰρ καὶ τοῖς
 ἐπ' ἐλπίδι¹³⁾ βραβείων ἐν ἀγῶνι τοὺς δρόμους διεξανύουσι,
 σταδίοις ὠρισταὶ τὰ διαστήματα, τοῖς τε μακρὰς πορείας ὁδο-
 ποροῦσι, σταθμοῖς τισι καὶ σταδίοις περιγράφεται ἡ λεωφόρος,
 ὡς ἂν μὴ εἰς ἀπειρόν τις τὴν προσδοκίαν ἐκτείνων ἀποκάμῃ
 τῇ προθυμίᾳ, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ τὸν σύμπαντα αἰῶνα

vero aevum accepit pro saeculo, seu potius pro tota, ut ita dixerim,
 massa et collectione temporum. Ait enim ὁ σύμπας αἰών. Certe in sacris
 literis αἰών et αἰῶνες sumuntur pro tempore. Quippe tempus duobus
 modis accipitur. Alterum est particulare, quod singulis rebus attributum
 est. Alterum generale, quod non magis huic rei competit quam illi.
 Et hoc veteres aevum vocabant, ut docet Censorinus in libro de die na-
 tali cap. 16. ubi aevum definit: *tempus unum et maximum, immensum,
 sine origine, sine fine, quod eodem modo semper fuit, semperque
 futurum est, n-quis ad quemquam hominum magis quam ad alterum
 pertinet.* Addit deinde hoc aevum in tria dividi tempora, praeteritum,
 praesens et futurum. In quo plane cum Eusebio nostro consentit. Idem
 ait etiam Marius Victorinus in librum Rhetoricarum Ciceronis cap. 75. Sed
 Gregorius Naz. in oratione 35. et 42. aevum sumit pro aeternitate, ubi
 vide quae notant Pasellus et Elias Cretensis. [Cf. Wahl. clav. N. T. sub
 v. αἰών.] — 12) *Σύνθετον ἐξ ὕλης ἐποίησεν.* Scribendum videtur *σύνθετον
 ἐξ ὕλης ἀπολον, καὶ εἶδους σῶμα.* In codice Fuketii deest vox ἐποίησεν,
 optime. — 13) [*Ὡς γὰρ καὶ τοῖς ἐπ' ἐλπίδι.* — ἀποκάμῃ τῇ προθυμίᾳ.
 Vid. Wetsteh. ad 1 Corinth. IX, 26. T. II. p. 137. Laekemäcker. antiquité.]

σοφίας δισμοῖς ὁ τῶν ὄλων βασιλεὺς περιλαβὼν, ἄγει καὶ φέρει, ποικίλως ἠνοσχῶν¹⁴); ἢ καλῶς ἔχεν αὐτῷ καταφαίνεται. Ὁ δ' αὐτὸς χροίμασιν ὀφθαίσι καὶ νεκροῖς ἀσθεσε τὸν πρὶν ἀσχηματίστον ἀμφενυῖς αἰῶνα, λευκὴν μὲν ἐφαίδρουνεν ἡμέραν ἡλίαν, ῥύτικα δ' ὑπεστρώσας μελαντέραν χροίματα, ὡς κερ τοια χρυσοῦσιν ψήγματα, στίλβειν ἐν αὐτῇ εἰς τῶν ἀστέρων λαμπρότητας ἐποικίας· φωσφόρου δ' ἐξάψως λαμπρὸς αὐτῶν, σελήνης τε ποικίλιαν φέγγους, ἀστέρων τε συνόδους πολυαυγῆς, τὸν σύμπαντα οὐρανὸν, ὅλον μέγαν πέπλον, παντοίως γραφῆς κάλλιστον ἐταφέντασιν· αἴρα δ' ἐκτείνας εἰς βάθος ἀνωθεν ἐξ ὕψους, κλάτη τε καὶ μήκη τῶν σύμπαντος κόσμου τῇ τοῦτου ψυχῶσιν δυνάμει¹⁵), πτηνοῖς ἄπασιν ἀνῆκε μορφοῦσθαι, τοῖς δὲ ἀέρος φερομένοις ἀφανέσι τε¹⁶) καὶ ὄρωμένοις, μέγα πέλτασιν ἐξοπλώσας διανήχασθαι, γῆν δ' ἐν μέσῳ κέντρον δίεην σταθμησάμενος, αἰκτανῶ ταύτην περιέλαβε, σμαραγῶ τε πόντος ἐπ' αὐτῇ, τῷ εἰς περιβολῆς κωνῶν χροίματι καλλωπιζομένη¹⁷). Ταύτην δ' ἐστὶν καὶ τιθηνὸν καὶ μητέρα ζωῶν ἀπάντων τῶν ἐν αὐτῇ καταδείξας, ὄμβροισι τε καὶ πηγαίοις ῥέμασιν ἀρδεύσας, χλωρίων παντοίως καὶ φύτοις καὶ ὀφθαίσι ἀνθῶσιν εἰς εὐθυρον

Græcor. P. I. c. II. p. 66. P. IV. c. III. p. 637 sqq.] — 14) [Ποικίλως ἠνοσχῶν. Cf. infra τὰς τοῦ παντός παράδοξον ἡλικίας et supra c. I. not. 20.] — 15) Ψυχῶσας δυνάμει. Totus hic locus sic legendus videtur: μήκη τε καὶ κλάτη τῇ τοῦτου ψυχῶσας δυνάμει. Quomodo etiam legit interpret. Daquis ita scriptum reperi in codice Faketii. — 16) Τοῖς δὲ ἀέρος φερομένοις ἀφανέσι. Daemonas aërios videtur intelligere, de quibus supra locutus est in principio huius orationis. Porro tam bonos daemones quam malos possumus hic intelligere. Nam et boni spiritus quos angelos vocamus, per aërem commeant, tanquam legati quidam atque interpretes, vota nostra ad deum committentes, et responsa nobis a deo ac beneficia apportantes. Quod quidem etiam veteres philosophi non ignorarunt. At interpret Eusebium de piscibus hic loqui existimavi. De daemonibus aëriis Augustinus in epist. 49.: *Quanto perniciosius est sacrificare daemoniis, hoc est, iniquae spiritali creaturae quae in hoc proximo et caliginoso caelo inhabitans, tanquam in aëreo carcere suo, praedestinata est supplicio sempiterno.* Athanasius in libro de incarnatione; et ante omnes Paulus in epistola ad Ephesios ubi Hieronymus haec sanxit: *Haec autem doctorem omnium opinio est, quod aer iste, qui coelum et terram medium dividens, inane appellatur, plenus sit contrariis fortitudinibus.* [Cf. Wetsten. ad Ephes. II, 2. T. II. p. 240 sqq. *Oreus Symbolik u. Mythologie* T. III. p. 69 sqq. *Müncher Handbuch der Dogmengeschichte* T. II. p. 30.] — 17) Κωνῶν χροίματι καλλωπιζομένη. [Scribo καλλωπιζομένη. [Ita Zimm.] Eleganter terram oceano quasi viridi pallio amictam esse dicit. Sic David in psalmo 103. *Abyssus sicut vestimentum amictus eius*: terrae scilicet, quemadmodum exponit Theodoretus et Hieronymus in caput I. Aggaei. Porro verba illa *σμαραγῶ δὲ ἐπ' αὐτῷ πόντος ἐπ' αὐτῷ* delenda sunt, utpote superflua et ab hoc loco prorsus aliena. [Delevit Zimm.] Est autem versus Homericus: *κλωσὴ δὲ Ἠλιάδῃ σπυροῦδο.* In codice Fak. legitur *σμαραγῶ τε πόντος ἐπ'*

ζωῆς ἀπάλαστον ἔδωρήσατο· ζῶων δ' ἐν αὐτῇ τὸ τομιώτατον καὶ αὐτῷ θεῷ φίλον· κατ' εἰκόνα τῆν αὐτοῦ πλασάμενος, τοῦ καὶ ἐπιστήμης ἐπήβολον, λόγου τε καὶ σοφίας ἔγγονον, λογικὸν ἄνθρωπον, τῶν λοιπῶν ὅσα κατὰ γῆν ἔρπει καὶ νέμεται, ἀρχαῆ δύναμις κρατεῖν, τούτῳ ἔδωκεν· ἄνθρωπος γὰρ ἦν αὐτῷ, ζῶων τῶν ἐπὶ γῆς τὸ θεοφιλέστατον· ὃ καὶ τῶν ἀλόγων γένη δουλιεύειν, οἷα πατὴρ παραδίδωκεν· ἄνθρωπος, ὃ καὶ θαύλαττων πλατὴν ἀνῆκε, καὶ γῆν παντοίοις φυτοῖς ἐστεφάνωσε· ὃ καὶ δυνάμεις ἐπιστημονικὰς εἰς παντοίων μαθημάτων ὑποδοχῶν ἔδωρήσατο· ὃ καὶ τὰ ἐν βυθοῖς ἔρποντα, πτηνῶν τε τὰ μετάρσια, ὑπὸ χεῖρα πεποιήται· ὃ καὶ τὰς οὐρανόσφαιρας ἐξεκάλυψε θεωρίας, δρόμους τε ἡλίου καὶ σελήνης τροπὰς, περιόδους τε πλανήτων καὶ ἀπλαντῶν ἀστέρων ἐκφῆνας· ἄνθρωπος, ὃ μόρφωτῶν ἐπὶ γῆς, τὸν πατέρα γινώσκειν τὸν ἐπουράνιον, καὶ τὸν μέγαν τοῦ σύμπαντος αἰῶνος βασιλεῖα γεραίρειν ὑμνεῖς διετάξατο. Ἀλλὰ γὰρ ἐπὶ τούτοις ἅπασιν ὁ κοσμοποιὸς τέταρτον ἐνιαυτοῦ τροπῆς τὸν ἄγριον αἰῶνα περιεζῶνον, χειμερινὸς πρὶν ἔρος ἔαρι περιγράφας, ἔρος δ' ἐνιαυσίων ἔρων ἀρχῆς¹⁸⁾ ἰσορροπῶσις ταλαντεύσας ζυγοῖς· κἄπειτα ἔρος πολυκαρπία τὸν σύμπαντα στεφανώσας αἰῶνα, θέρους ἀκμῇ τοῦτον μεταπαράδεδωκεν¹⁹⁾· εἰθ' οἷα καμάτου διανακαύσας, ἀνεκτίσατο μεταπειρτῷ διαστήματι· ὑγραῖς δ' αὐτὸν ὄμβρων χειμερινῶν φορῆς ὡσπερ τινα βασιλικὸν ἀποσμήχων ἵππον, καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ σάμασι λαμπρὸν ἀπεργαζόμενος, τοῖς τ' ἐξ ὑετῶν αὐτῶν πλάνας ἀρθεύμασιν, αὐθις αὐτὸν ἔρος ἐν προθύροις ἰσθησι πύλαις. Ἐνθὲνδε οὖν τῷ τοῦ παντός ἐνιαυτοῦ κύκλῳ, τοιαῦτα σοφίας ἡνίας ὁ μέγας βασιλεὺς ἦδε περιδησάμενος τὸν αὐτοῦ αἰῶνα, ὑπὸ μείζονι φέρεσθαι διετάξατο κυβερνήτη²⁰⁾, τῷ αὐτοῦ μονογενεῖ λόγῳ, τῷ δὴ κοινῷ τῶν ὄλων σωτῆρι τὰς τοῦ παντός παραδούς ἡνίας· ὁ δ' οἷα παρὰ πατρὸς ἀγαθοῦ τὸν

αὐτῷ, τῷ τῆς περιβολῆς κωνῆ χροῖματι καλλυπιζόμενῳ. — 18) Ἐρος δ' ἐνιαυσίων ἔρων ἀρχῆ. Malim scribere ἔαρ δὲ etc. — 19) Τοῦτον με παραδίδωκεν. Videtur hic aliquid deesse, quod ita supplere possumus: Θέρους ἀκμῇ τοῦτον ἀμύσθαι παραδίδωκεν. Verum re attentius examinata nihil hic deesse censeo. Lego itaque Θέρους ἀκμῇ τοῦτον παραδίδωκεν, supple τὸν αἰῶνα. Nec aliter legit interpret. In codice Fuk. legitur Θέρους ἀκῆ τοῦτον μεταπαράδεδωκεν. [Cum Zimm., qui simul παραδίδωκεν dedit, scripsi ἀκμῇ pro ἀκῆ Valesii.] — 20) Ἐπὸ μείζονι φέρεσθαι κυβερνήτη. Maiorem appellat filium, non quidem ipso patre, sed reliquis omnibus maiorem intelligens. Ac fortasse suspicatur quispiam ab Eusebio scriptum esse ὑπὸ μείζονι. [Cf. supra cap. I. not. 16. 17. 18. *Jarvis* Anmerkungen über die Kirchenhistorie T. III. p. 177 sq. p. 182 sq.]

ἄλλων ὑποδεχόμενος, ἐμοῦ τε καὶ πάντων ἄλλων ἀπὸς οὐρανοῦ
 εἰσω τε καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ περιλαμβῶν ἔχει, μὴ συνθηκόμενος ἐρ-
 μονία, εὐθείᾳ περαιρῆι²¹⁾. αὐτὸν δὲ καὶ τὰ πρόσφορα ταῖς κοινῇ
 γῆν αὐτοῦ λογικῆς θείμασιν ἐπιλακοπούμενος, μέτρα τε ζωῆς
 τοῖς τὸν θνητὸν διακίβουσι βίον διαθεταμοθετήσας, προσημα-
 τῶν ἐν τῷδε τὰ προσήματα τῆς ὑπὲρ τῆν νῦν αἰῶνα ζωῆς, ἀπα-
 σιν ἀνθρώποις συγκακίρῳκεν²²⁾. εἶναι γὰρ, εἴπω καὶ ὑπὲρ
 τὸν παρόντα αἰῶνα θείαν καὶ μακαρίαν ζωῆν, καὶ τοῖς εὐδω-
 γησιμένοις ἐν ἀγαθῶν ἄλλοις τεταμιῦσθαι ἐδίδαξε, καὶ ἐν
 τοῖς μὲν σωφρόνως καὶ εὐσεβῶς βεβιωκόσι, τὴν ἐνθένδε ἐπὶ ταῖς
 κρείττω μεταβάσειν τε καὶ μετοικίαν γενήσασθαι, τοῖς δὲ ἐπ-
 λεγμένοις ἐν τῷδε, χῶρον ἀποεῖμαι τὸν προσήκοντα. Ἐξ
 ὧς ἐν ἀγῶνος ἀθλοῖς²³⁾, παντοίους τοῖς πενικηκόσι ἀναγορεῖ-
 σασ σιεφάνους, ἄλλους ἐφ' ἑτέροις²⁴⁾ ἀρετῶν βραβεῖσις σιε-
 φανοῖ, βασιλεῖ δ' ἀγαθῶν θεοσεβείᾳ κοσμησαμένῳ, μέγιστα
 προσημασθαι κηρύττει τῶν ἐπάθλων τὰ γέγραπτα ἐν τοῖς προση-
 ματοῖς ἐντεῦθεν ἤδη πανηγυρίζω δίδωσιν, ἑορτῇ τελείῳ ἐξ
 ἀρεθμῶν²⁵⁾ συγκακίρῳκεν τριάδων, μονάδων τε τετρακισίωνων²⁶⁾.

21) *Εὐθείᾳ περαιρῆι*. Rectius in codice Fuk. scribitur *εὐθείᾳ*, et post
 verbum *περαιρῆι* apponitur media distinctio. [Cur rectius putet esse Val.
εὐθείᾳ quam *εὐθείᾳ*, non video, cum *εὐθείᾳ*, pro quo tythetas lapsus
 probabiliter apud Val. legitur *εὐθείᾳ*, saepe significet *recta via*, *recta*.
 Neque igitur erat quod Zimm. *εὐθείᾳ* adeo in textum reciperet.] — 22)
 [*Ἐπιλακοπούμενος* — *συγκακίρῳκεν* beas vertit Val.: „universis hominibus
 concessit, ut in hac vita praestantioris cuiusdam et aeternae vitae pro-
 iudicis exercerentur.“ Vide supra c. IV. not. 3. Cf. Euseb. H. E. I. 8.
 T. I. p. 59. et Corrigenda ad h. l., indic. verbor. sub v. *προσημασθαι* T. III.
 p. 534. Wernsdorf. ad Himer. ecl. X. p. 177. Boissonade ad Marin. p.
 92. p. 147.] — 23) [*Ἐν ἀγῶνος ἀθλοῖς* — σιεφανοῖ. Vid. Wetsten.
 ad 1 Corinth. IX, 27. T. II. p. 238. Luckemacher. antiqq. Graec. P. IV.
 c. III. p. 635 sqq. p. 640.] — 24) *Ἄλλους ἐφ' ἑτέροις*: Non dubito quin
 Eusebius scripserit *ἄλλους μὲν ἐτέροις ἀρετῶν βραβεῖσις σιεφανοῖ*, quam
 scripturam sequentia manifeste confirmant. In codice Fuk. scriptum est
ἄλλους ἐφ' ἑτέροις. [Zimm. *μὲν* pro *ἐφ'* scripsit.] — 25) [*Ἐξ ἀρεθμῶν*.
 Totam hanc sequentem quam de numeris instituit Eusebius, disputatio-
 nem non minus quam eam quae de tempore ab initio capitis legitur,
 sophistae potius et declamatori quam oratori convenire, nemo non indi-
 cabit cum Tzachirnero de claris veteris ecclesiae oratoribus Comment. V.
 p. X sq., ubi: „Oratores, inquit, Graecorum et Romanorum seniorum
 plurimi a sensuum et affectuum veritate ad inanes ingenii lusum et
 argutias et a simplicitate ad ornatum nimium et studioso quaesitum
 conversi erant (vid. Heyne Opusce. Academm. Vol. VI. p. 80 sqq. Beck.
 de philologia saeculi Ptolemaeorum progr. 1818.). Eam saeculi labem
 nostram (Eusebium) quoque traxisse negari nequit. Lusit utique in-
 tordum et ingenio indulgit. Biusmodi lusum ingenii is est, cui occasio-
 nem dabit quod de laudibus Constantini inter solemnia tricennalia
 dicebat. Nam cum triginta unitatibus (μοναῖς), tribus denariis (τρὶς
 δηνάρια), et tetρακίς decem (τέτρα τετρακίς) efficiantur, de monade, tria-

ἄν ἡ μὲν πρώτη τριάς, μονάδος ἂν γένοιτο ἕξτος, μονὰς δὲ μῆτη ἀριθμῶν, μνηῶν δ' ἀπάντων καὶ ἑρῶν καὶ ἐμαυτῶν πάσης τε χρόνων περιόδου πρεσβεύουσα ἦδη, καὶ παντὸς πλήθους ἀρχή, καταβολή τε καὶ στοιχείον, εἰκότως ἂν ῥηθῆη μονὰς, παρὰ τὸ μένειν ἀνομασμένη· ὅτι δὴ μισομένου καὶ αὐθιμῆται παντὸς πλήθους, κατὰ τὴν τῶν ἀριθμῶν ὑφαίρειν τε καὶ προσθήκην, μόνη μονὰς σιάσιν καὶ μονὴν εἴληφε, μεμωμένη πληθῶος ἀπάσης, καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς γεννωμένων ἀριθμῶν, φέρουσα τε εἰκόνα τῆς ἀμερίστου καὶ διακεκριμένης τῶν ἄλλων οὐσίας, ἧς δυνάμει καὶ μεταχῆ ἡ τῶν ὄντων ἀπάντων συνέστηκε φύσις. Μονὰς γὰρ παντὸς δημιουργὸς ἀριθμοῦ, ἐπέπερ κατὰ σύνθεσιν καὶ προσθήκην μονάδων, πᾶν πλήθος κρούεται· οὐδ' ἔστιν ἄλλως δίχα μονάδος, οὐσίαν ἀριθμῶν ἐκπαῆσαι· αὐτὴ δ' ἐκὸς ἂν εἴη πλήθους, πορρωτάτω τε καὶ κρείττων ἀριθμοῦ παντὸς, πάντα κρούουσα καὶ ὑφισταμένη, τινωμένη δὲ ὑπ' οὐδενὸς πώποτε. Τριάς δὲ ταύτη συγγενής, ἄσχιστος ὡσαύτως καὶ ἀδιαίρετος, καὶ πρώτη τῶν ἐξ ἀρίτων καὶ παρῆτων ἀριθμῶν συνεσταμένων· ἄριστος γὰρ ὁ δύο μονάδα προσλαβὼν, τριάδος πρώτην περιετὴν ἐγέννησε φύσιν· πρώτη δὲ τριάς δικαιοσύνην ἀνίδειξεν, ἰσότητος καθηγησαμένη, ὡς ἂν ἀρχὴν καὶ μεσότητα καὶ τελευτὴν ἴσην ἀπολαβοῦσα· εἰκῶν δὲ ταῦτα μυστικῆς καὶ παναγίας καὶ βασιλικῆς τριάδος· ἡ τῆς ἀνάρχου καὶ ἀγενήτου φύσεως ἠρτημένη, τῆς τῶν γενητῶν ἀπάντων οὐσίας τὰ σπέρματα καὶ τοὺς λόγους καὶ τὰς αἰτίας, ἀπέληφε. Καὶ τριάδος μὲν δύναμις, εἰκότως ἂν ἄρα παντὸς

de et decade multa pugatur. — — Multus est Eusebius in hoc loco exornando, ut imperatori, solemnia tricennalia agenti, bona quas his ipsis numeris innuuntur, concessa esse audientes monéat. Simili modo in eo loco arguitur, quo admodum subtiliter de tempore disputat. — — Quamvis enim hanc disputationem non ita vanam dixeris ut eam, quam de numeris instituit, arguta tamen est, scholam redolet et ab oratoris provincia abhorret. Ita Eusebius nugatur interdum et arguitur sophistarum more et lusibus et argutiis gloriosam captat. Cf. V. C. IV, 40. not. 2. Lindner. ad Athenagor. deprecat. pro Christianis c. VI. VII. p. 30 sq. Ineptas de numeris quaestiuunculas Philo quoque haud semel instituit. Vid. Phil. de mundi officio p. 3. p. 9. 10. p. 20 sqq. ed. Francof. Cf. Tennemann Geschichte der Philosphie T. I. p. 105 sqq. Grossmann. quaest. Philonn. I., p. 24 sqq.] — 26) Μονάδων δὲ τριπλασιῶνων. Prima vox deest in codice Fuk. et recte quidem ni fallor. Sed et aliud mendum hic latet. Quare totus locus ita mihi corrigendus videtur: ἐπιπέθει ἦδη πνευνοῦσιν δίδωσιν τοτῆ τελεῶν ἐξ ἀριθμῶν συγκαμμένη. Δεκάδων μὲν τριπλασιῶνων, τριάδων δὲ δικαπλασιῶνων. Qua emendatione nihil certius. Nam tricennaliam scilicet vitas, de qua agit Eusebius, constat ex numeris perfectis, denariis scilicet triplicatis, et ternariis decies repetitis. Quae deinde sequuntur Eusebii

ἀρχὴ νομισθείη· δεκάς δὲ τὸ πάντων ἀριθμῶν πέντε ἀπολαβούσα, μέχρις αὐτῆς τὸ πᾶν ἴσῃσι, πλήρης καὶ παντέλειος ὀνομασμένη εἰδότες, αἵτι δὴ πάσας ἰδέας καὶ πάντα μέτρα πάντων ἀριθμῶν, λόγων τε καὶ συμφωνῶν καὶ ἀρμονῶν, περιέχουσα. Μονάδες γὰρ αὐξηθεῖσαι κατὰ αὐτῶν, τοῖς δέκα περιορίζονται· μητέρα τε ταύτην καὶ πηξάωρον περιγραφὴν²⁷⁾ κησάμεναι, ὡς περ ἐν περιδρόμῳ καμπτήρα περιθίουσιν. Ἔτα κύκλον ἔργασάμεναι δεύτερον, καὶ πάλιν τρίτον καὶ τέταρτον καὶ μέχρι τῶν δέκα, τὸν ἑκατὸν ἐκ δεκάδων δέκα πληροῦσαι· καίπειτα ἐπὶ τὴν πρώτην ἀνατρέχουσιν ἀφετηρίαν· κἀντιῦθεν πάλιν ἀρξάμεναι καὶ ἐπὶ τὸν δέκα προελθούσαι, δεκάκις τε τὸν ἑκατὸν ἀμφιδραμεῦσαι, πάσιςυροι διὰ τῶν αὐτῶν καμπτήρων μακροὺς δολιχεύουσι δικύλους, ἐξ αὐτῶν εἰς ἑαυτὰς ἀνακυκλούμεναι. Τῶν γοῦν δέκα τὸ δέκατον, μονάς· δέκα δὲ μονάδες, μίαν ἀποφαίνουσι δεκάδα· δεκάς δὲ πέντε μονάδων, ὄρος, καὶ καμπτήρ καταστατικός²⁸⁾· καμπτήρ μὲν τῆς ἀπειρίας τῶν ἀριθμῶν· ὄρος δὲ καὶ τέλος μονάδων· ὁμοῦ δὲ τριὰς δεκάδι συμπλακείδα, τρίτον τε περιελθούσα τὴν τῶν δέκα κύκλων περίοδον, φυσικώτατον ἀριθμὸν γεννᾷ, τὸν τριάκοντα· ὃ γὰρ ἐν μονάσει τριὰς, τοῦτο ἐν δεκάσει τριακοντάς· ὄρος τε πάγιος οὗτος, τοῦ δευτέρου μεθ' ἧλιον μεγάλου φαστήρος· σελήνης γοῦν περίοδος ἀπὸ συνόδου ἐπὶ σύνοδον, μηνὸς κύκλον ἀπειργάζετο· μεθ' ὃν αὖθις ἀρχὴν γενέσεως ἀπολαβούσα, νέον φωτὸς καὶ νέων ἡμερῶν ἀπάρχεται, τριάκοντα μὲν κοσμηθεῖσα μονάσει²⁹⁾· τρισὶ δὲ τεμηθεῖσα δεκάσει, δέκα δὲ τριᾶσι φαιδρυνθεῖσα. Τούτοις αὐτοῖς τὰ τῆς κοσμοκρατορικῆς ἀρχῆς τοῦ νικητοῦ βασιλέως, πρὸς τοῦ πάντων ἀγαθῶν δοιῆρος ἐ-

verba de denario, emendationem nostram aperte confirmant. — 27) Πηξάωρον περιγραφὴν. Scribendam videtur καὶ πηξάωρον. Sic vocat denarium numerum, quod sit terminus ac meta numerorum. [Simpliter Philoni decus dicitur ἢ παντέλεια, ἀριθμὸς τέλειος. Vñ. Grossmann. quaest. Philonn. I. p. 25. not. 100.] Eleganti autem translatione a circo petita, ait unitates denarium circuire quasi metam. Quare ὡς περ ἐν περιδρόμῳ vertendum erat tanquam in circo. Hinc est quod carceris etiam nominat infra, cum dicit ἐπὶ τὴν πρώτην ἀνατρέχουσιν ἀφετηρίαν. — 28) Καμπτήρ καταστατικός. Legendum puto transpositis vocabulis, ἀμπττήρ, ὄρος καταστατικός. Idem enim est quod infra dicitur ὄρος πάγιος. In codice tamen Fuk. legitur ὄρος καὶ καμπτήρ. — 29) Τριάκοντα μὲν κοσμηθεῖσα μονάσει. Procul dubio scribendum est μονάσει, quod miror ab interprete animadversum non fuisse, cum sequentia id aperte commonstrent. Ceterum veteres lunarem mensem triginta diebus metiri solitos esse docuit etiam Eusebius supra in hac oratione, et Geminus in Ilaage. Emendationem porro nostram confirmat etiam codex Fuketii.

τετμημένα³⁰), τῶν ἀρχῆς ἀγαθῶν ἐπιλαμβάνεται, τῶν μὲν
 τριγωνοειδητικῶν δοτικῶν ἀποπληροῦντα, ἦδη δ' ἐντεῦθεν μα-
 κροτέρων ἐφαπτόμενα δικαστημάτων, προσηνώμενά τε μελλόντων
 ἀγαθῶν ἐλπίδας, ἐν οὐρανίῳ βασιλείᾳ· ἐνθα στράτιατ φώτων
 ἀπείρων ἀμφὶ τῶν πάντων βασιλεία χορεύουσιν, οὐχ ἐνός ἡλίου,
 πάντων δ' αὐτόθι τὰ φῶτα ἡλίου κρείττονα ἐπαγομένων³¹),
 φαιδρυνομένων τε καὶ ἀποσιελβόντων τῇ αἴγλῃ, τῶν τῆς αἰδίου
 πηγῆς μαρμαρυγῶν. Ἐνθα ζωὴ ψυχῆς, ἐν ἀγαθῶν ἀκηραίοις
 κάλλεσιν³²), ἐνθα βίος, πάσης ἐκτός ἀχθηδόνος, ἐνθα σώ-
 φρονος καὶ παναγίας ἡδονῆς ἀπόλαυσις, καὶ χρόνος ἄχρονος, ὁ
 μακροίων καὶ ἀτελεύτητος, εἰς ἀπερίγραφον τέλος μηκυνόμενος,
 οὐκ ἔθ' ἡμερῶν καὶ μηνῶν διαστήμασιν, οὐδ' ἐνιαυτῶν κύκλοις,
 καιρῶν τε καὶ χρόνων περιόδοις ἀναμετρούμενος· μὲν δ' εἰς
 ἄπειρον ἐκτεινομένη ζωὴ διαρκῶν, οὐχ ὑφ' ἡλίου φωτιζομένη,
 οὐδ' ἀστέρων πλήθει καὶ σελήνης αὐγαῖς καταλαμπομένη, ἀλλ'
 αὐτὸν ἐχούση φωστῆρα, τὸν θεὸν λόγον, τὸν μονογενῆ παῖδα
 τοῦ παμβασιλέως. Παρὸ, καὶ ἡλίον αὐτὸν δικαιοσύνης, καὶ
 φῶς ἐπέκεινε φώτων ἀπάντων· λόγων ἀπόρρητοι μύουσι θεο-
 λογίαι· τοῦτον δ' αὐτὸν δικαιοσύνης ἀκτίσι, σοφίας τε αὐγαῖς,
 τὰς παρμακαρίας καταλάμπειν δυνάμεις, τὰς τε εὐσεβεῖα παρε-
 σκευασμένας ψυχὰς ἀντὶ τῆς οὐρανίου περιφερείας τοῖς αὐτοῦ
 κύλοις ἀπολαβόντα, τῶν οἰκείων ἐπαγγελιῶν ἔργοις πιστοῦσθαι
 τὰς ὑποσχέσεις, πιστεύομεν· θνητῶν δ' ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν,
 οὐδὲ ἀκοή τις διέγνω, ἀλλ' οὐδὲ νοῦς σάρκα ἠμφισμένοσ, οἷός
 τε ἂν εἶη διαθρῆσαι, ἃ τοῖς εὐσεβεῖα διακοσμησαμένοις προη-
 τοίμασται· ὥσπερ οὖν καὶ σοὶ, βασιλεῦ θεοσεβέστατε, ᾧ μόνῳ
 τῶν ἐξ αἰῶνος ἐντεῦθεν ἦδη τὸν ἀνθρώπειον ἀποκαθάραι βίον,
 αὐτὸς ὁ τῶν ὅλων παμβασιλεὺς θεὸς ἐδωρήσατο· ᾧ καὶ τὸ
 αὐτοῦ σωτήριον ἀνέδειξε σημεῖον, δι' οὗ τὸν θάνατον κατα-
 γωνισάμενος, τὸν κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἠγειρε θρίαμβον³³). ὁ δὲ

— 30) Πρὸς τοῦ πάντων ἀγαθῶν δοτικὸς τετμημένος. Scribendum est
 τετμημένα, ut ex sequentibus ac praecedentibus manifeste colligitur.
 Sequitur enim ἀποπληροῦντα, ἐφαπτόμενα et προσηνώμενα. Praecessit au-
 tem τὰ τῆς κοσμοκρατορικῆς ἀρχῆς. Porro haec locutio paulo durior mihi
 videtur, malleinque simpliciter dicere ἢ κοσμοκρατορικῆ ἀρχῆ τετμημένη
 etc. Ceterum et hanc quoque emendationem confirmat codex Fuketii. —

31) Φῶτα ἡλίου κρείττονα ἐπαγομένων. Forte ἐπαγομένων. Ita certe in
 codice Fuk. scriptam inveni. [Zinnm. ἐπαγομένων. Legendum puto vel
 ἐφαλλομένων vel ἐπαλμένων.] — 32) Ἐν ἀγαθῶν ἀκηραίοις κάλλεσιν.
 Codex Fuk. ἀκράτοις habet: forte Eusebius scripserat ἀκράτοις. — 33)
 ἠγειρε θρίαμβον. Melius dixisset ἦγε. Non enim dicitur ἐγείρει θρίαμ-
 βον, sed ἦγειν. De tropaeo quidem recte dici potest ἐγείρειν. [Cf. infra

νικητικῶν τρόπαιον, δαιμόνων ἀποτρόπαιον, τοῖς τῆς πλάνης ἐνδάλμασι ἀντιπαρατίξας, [τάς] κατὰ πάντων ἀθίων πολεμίων τε καὶ βαρβάρων, ἤδη δὲ καὶ αὐτῶν βαρβάρων ἄλλων ταυτικῶν δαιμόνων, ἤρω τὸ νίκος³⁴⁾.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Αὐτοῖν γάρ τοι φύσεων ἐν ἡμῖν συμπελεγμένων, ψυχῆς λέγω καὶ σώματος, καὶ τοῦ μὲν ὁρωμένου τοῖς πῦσι, τοῦ δ' ἀφανοῦς καθεστῶτος, ἐπὶ τούτοις ἐναντία βάρβαρον καὶ πολέμα γένη, τὸ μὲν ἀφανῶς, τὸ δ' ἐκ τοῦ προφανοῦς, παρετάτετο· καὶ τὸ μὲν σώματα σώματι προβεβλημένων, τὸ δ' ἀσωμάτους παρμαχίας γυμνήν αὐτὴν ἐπολιόρχει τὴν ἀνθρώπου ψυχῆν· εἶθ' οἱ μὲν ὄρατοὶ βάρβαροι, νομάδες τινές, ἄγριοι, θηρῶν οὐδὲν διαφέροντες, ἐπὶ τὰς ἡμέρους τῶν ἀνθρώπων ἐφοίτων ἀγέλας, χάρας θεῶντες, πόλεις ἐξανδραποδιζόμενοι, λύκων ἀπηνῶν δίαιτην ἐκ τῆς ἐρήμης τοῖς κατὰ πόλιν ἐπιόντες· κῆρυκα λυμαινόμενοι ὅσους ἀν δύναιντο· οἱ δ' ἀφανεῖς ἐχθροὶ ψυχοφθόροι δαίμονες, οἱ δὲ βαρβάρων ἀπάντων ἀπηγέστεροι, ἀμφὶ τὸν αἶρα τόνδε ποτώμενοι, πᾶν τὸ θνητὸν γένος μηχαναῖς πολυθέου κακίας ἐξανδραποδίζοντο· ὡς μῆκετ' αὐτοῖς εἶναι θεὸν τὸν ἀληθῆ θεόν, ἀλλὰ τινα πολὺν καὶ ἄθεον πλάνον ἀλάσθαι· τοὺς γὰρ μηδαμῆ μηδαμῶς ὄντας οὐκ εἶδ' ὀπίθεν παραμαχόντες, τὸν ὄντα καὶ μόνον ἀληθῶς ὄντα, ὡς οὐκ ὄντα, πάρεργον ἐποίησαντο. Ἐνθεν αὐτοῖς ἢ τῶν σωμάτων γένεσις, ἐναμίσθη θεός, καὶ πάλιν ἄλλος ἐναντίος τούτῳ θεός, ἢ τῶν

a, lX. not. et quas annotavi ad Euseb. H. E. X, 3. T. III. p. 211.] — 34) Ἡρω τὸ νίκος. Christophorosus legisse videtur ἤρωτο νίκας, et de Christo haec dici censuit. Ego vero re attentius examinata, haec in secunda persona dici animadverti. Alloquitur enim Eusebius ipsum imperatorem. Certe verba illa κατὰ πάντων πολεμίων τε καὶ βαρβάρων, de imperatore haec dici convincunt. [Ἡρῶ sanum esse, facile concedo Valesio, sed pro τὸ νίκος aut τὰς νίκας legendum esse aut in antecedentibus pro τὰς κατὰ πάντων scribendum τὸ κατὰ πάντων, ut hoc referatur ad τὸ νίκος, non minus apparet, et iam Readingus in Corrigendis ad h. l. monuit: „vide an legendum hic τὸ (pro τὰς), ut ad νίκος in fine capituli referatur.“ Sed praestare etiam videtur, τὰς plane omittere, quod facile nasci poterat ex ultima syllaba vocis praecedentis ἀντιπαρατίξας. Itaque τὰς certe uncis includendum duxi.]

Cap. VII. 1) Νομάδες τινές. Male interpres pastores vertit. Ego Graecam vocem retinere malim, aut certe vagos vertere. Sic enim Latini vocant barbaros, qui equis aut plaustris insidentes, hac illac circumferunt sine certa ac lege, Aliusmodi homines eo quod victus causa loca pascua sectarentur, νομάδες sunt dicti. Paulo post codex Fúk. habet

αἰτῶν ἀσφθορά τε καὶ λύσεις. Ἄλλ' ὁ μὲν πρῶτος αὐτοῖς ὡς ἂν γενέσθαι ἀρχηγός, Ἀφροδίτης ὀργίους ἐτίματο· ὁ δὲ δευτέρος ὡς ἂν πολὺς καὶ τοῦ θνητοῦ κατισχύων γένους, Πλούτων καὶ Θάνατος ὠνομάζετο· ὡς γὰρ μηδενίαν ἢ τὴν διὰ γενέσθαι ζωὴν εἰδότες οἱ τότε ἄνθρωποι, τὴν ταύτης αἰτίαν καὶ γέναισι, θεὸν εἶναι ἀπέφαινον· καὶ ὡς μηκέτ' ὄντες μετὰ θάνατον, νικητὴν ἀπάντων καὶ μέγαν θεόν, τὸν Θάνατον ἀνηγόρευον· εἶθ' ὡς ἐνθύναις οὐδαμῶς ὑποκείμενοι διὰ τὴν ἐκ θανάτου λύσειν, τὰ μυρίων θανάτων ἄξια δρωῦντες διήγον, βίον τε ἔχον ἄβιωτον, οὐ θεὸν ἐν νῶ λαμβάνοντες, οὐ θεὸς κηρύσεισι δικαιοσύνην προσθεκῶντες, οὐ τῆς σφῶν κατὰ ψυχὴν εὐσίας τὴν μνήμην ἀναλωπυροῦντες, ἐνὶ δὲ δαίμωνι προσατάτη τῶν θανάτων χρώμενοι, καὶ τὴν ἐκ τούτου τῶν σωματίων φθορὰν²⁾, λύσειν τοῦ παντός ἑαυτοὺς εἶναι πείσαντες, μέγαν θεόν καὶ πλούσιον, παρὸ καὶ Πλούτωνα, τὸν Θάνατον ἀνηγόρευον. Καὶ Θάνατος ἦν αὐτοῖς θεὸς οὐ μόνος, ἀλλὰ καὶ τὰ πρὸ τούτου ἔμια, τὰ δὴ πρὸς ἡδυπαθεῖ ζωὴν αὐτοῖς συμβαλλόμενα. Θεὸς γούν αὐτοῖς ἦν, ἢ τῶν σαρκῶν ἡδονή, θεὸς ἢ τροφή, θεὸς ἢ τούτων βλάστη, θεὸς ἢ τῶν ἀκροδρῦσων φυή, θεὸς ἢ διὰ μέθης τρυφή, θεὸς ὁ τῶν σωματίων πόθος, θεὸς ἢ τούτων ἡδονή· ἐνθεν τὰ Διμήνηρος καὶ Φερεφάτης μουσικήρια, καὶ κόρης ἀρπαγὴ ὑπὸ Ἀιδανείας, καὶ πάλιν ἢ ταύτης ἀνάδοσις· ἐνθεν Διονύσου τελευταί, καὶ νικώμενος Ἡρακλῆς· ὡς ὑπὸ κρείττονος θεοῦ τῆς μέθης· ἐνθεν Ἐρωτος καὶ Ἀφροδίτης ὄργια μοιχῶν· ἐνθεν Ζεὺς αὐτὸς γυναικομανῶν καὶ Γανυμήδους ἐρώων, φιληδότων τε θεῶν καὶ φιλοπαθῶν ἀσεληγῆ μύθων ἀναπλάσματα. Τσοῦτοις δῆτα βέλεσι θεομάχου πλάνης, οἱ δεινοὶ βάρβαροι καὶ τῶ βασιλεῖ τῶν ὄλων ἐχθροὶ, τοὺς ἐπὶ γῆς κατεπόνουσι· καὶ εἰλὸν γε τὸ πᾶν γένος ὑποχείριον, ὡς ἀπανταχοῦ γῆς, ἀθεότητος ἀνεγείραι στήλας, νεῶς τε καὶ ἱερὰ ψευδοσύνμου θεολογίας καθ' ἐκαστὴν γωνίαν συνίστασθαι. Οἱ γούν τότε κρατεῖν νομιζόμενοι³⁾, τοσοῦτα καταθεδόνωντο τῇ πλάτῃ, ὡς

λαμβάνομενοι ὅσοις ἂν δύναντο. — 2) Καὶ τὴν ἐκ τούτων τῶν σωματίων φθορὰν. Scribe meo periculo ἐκ τούτου, supple θανάτων. Atque ita codex Fuk. Paulo ante Genevenses verbum omiserunt, quod ex codice Fuk. ita supplevi: ἄξια δρωῦντες διήγον. — 3) Οἱ γούν τότε κρατεῖν νομιζόμενοι. His verbis Eusebius aut imperatores ipsos intelligit, qui Christianam religionem persecuti fuerant, aut certe gentiles omnes. Hi enim tunc temporis possidebant, priusquam Christiana religio totum orbem occupasset. Quomodo igitur Christianorum religio poterat dici: esse ἢ κρατοῦσα δόξα, et Christiani οὐ κρατοῦντες; ut notavi ad libros historiarum

ὀμοφύλων καὶ συγγενῶν φόνους τοῖς αὐτῶν, καλλιτέρῳ θανάτῳ, καὶ τὸ ἔτι φθίγειν κατὰ τῶν προμάχων τῆς ἀληθείας, πόλεμόν τε ἄσπονδον καὶ ἀβίους αἰρεσθαι χεῖρας, αὐ κατ' ἐχθρῶν ἀλλοφύλων καὶ ἀπεξενωμένων, κατὰ δὲ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων, κατὰ τε υἱοφύλων καὶ συγγενῶν καὶ φιλάτων, αἱ δὲ συμνήθητι βίον, σφραγιστὴν τε καὶ θεοσεβείας ἀληθοῦς ἐγκρισμῶν, τιμῶν τὸ θεῖον καὶ σέβειν διευγνώσκουσιν. Ἄλλ' οἱ μὲν, αἰδέ πη μανίᾳ φροναῖν, τοὺς τῷ βασιλεῖ τῶν ὄλων καθωσσομένους, τοῖς αὐτῶν δαίμοσι κατέσφαττον· οἱ δὲ τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας γεννητοὶ μαρτυρες, καὶ ζωῆς αὐτῆς τὸν ὑπὲρ ἀληθείας εὐκλεῆ θάνατον προκιμῶν μεμελετηκότας, παρ' οὐδέν τὴν τεραύτην ἐτίθεντο τυραννίδα· οἳ δὲ θεοῦ στρατιῶται, καρτερίας ἀρετῇ φραζόμενοι, πάντα τρόπων θανάτου, γέλωτα ἔθεντο· πῦρ καὶ σίδηρον καὶ προσηλώσεις, θῆρας τε ἀγρίους καὶ θαλάσσης βυθούς, ἀποτομὰς μελῶν καὶ καυιῆρας, ὀφθαλμῶν ἔξορύξεις, τοῦ παντός σώματος ἀκρωτηριασμούς, λιμὸν ἐπὶ τούτοις καὶ μέταλλα καὶ δεσμά, παντός καλοῦ καὶ ἡδονῆς ἀπάσης ταῦτα γλυκίονα ἠγησάμενοι, δι' ἔρωτα καὶ πόθον τὸν πρὸς τὸν αὐτῶν βασιλέα· θηλειῶν τε ὡσαύτως νεανικαὶ ψυχαί, τῶν ἀνδρῶν οὐχ ἦτεον ἠρόφωμένοι, αἱ μὲν τοὺς αὐτοὺς τοῖς ἀνδράσι ἀγῶνας ὑποστάσαι, ἴσα τῆς ἀρετῆς ἀπηνέγκαντα βραβεῖα, αἱ δ' ἐπὶ φθορᾷ τῶν σωμάτων ἐλόμεναι, θάπτου τὴν ψυχὴν θανάτῳ, ἢ τὸ σῶμα παραδεδώκασιν⁴⁾, μυρία τε ἄλλα πρὸς τῶν κατ' ἔθνος ἀρχόντων, πορνείας ἀπειλὴν μὴδ' ἄκραις ὠαῖν ἐπακοῦσαι δεδυχημένοι, πᾶν εἶδος στρεβλωτηρίων, πᾶσαι τε ψῆφον θανατηφόρον εὐθαρσῶς ὑπέστησαν. Ἄλλ' οἱ μὲν τοῦ μεγάλου βασιλέως πρόμαχοι, τῆς πολυθέου στρατιᾶς αἰδέ πη τοὺς ἄθλους ψυχῆς ἐρῶμένῳ λογισμῷ κατηγωνίζοντο· οἱ δ' ἐχθροὶ τῷ θεῷ, καὶ τῆς ἀνθρώπων πολέμιοι σωτηρίας, παντός ἀνημέρου βαρβάρου χεῖρους, τοιαύταις ἔχαιρον ἀνθρωπίνων αἱμάτων σπονδαῖς· οἳ τ' αὐ τούτων ὑπηρεταὶ τοιαύτας αὐτοῖς προπόσεις ἐξ ἀδίκου μιαιφονίας προὔπινον, πικρὰν ταύτην καὶ δυσσεβῆ⁵⁾ πανδαισίαν ἐπ' ὀλέθρῳ τοῦ κοινοῦ γένους αὐτοῖς παρασκευάζοντες. Τούτων ὡδα ἔχόντων, τίν' ἔχῃν τὸν

ecclesiasticae [IV, 17.], sic gentiles quoad ipsorum superstitio viguit, recte dicuntur οἱ κρατούντες. Infra tamen cap. 9. initio, τοῖς τότε κρατοῦσι dixit pro imperatoribus. — 4) Ἡ τὸ σῶμα παραδεδώκασιν. In libro octavo historiae ecclesiasticae [cap. 14. T. III. p. 64.], unde haec praesens ad verbum translata est, rectius legitur ἢ τὸ σῶμα τῇ φθορᾷ παραδεδώκασιν. — 5) Πικρὰν, χυμῆτι καὶ ὑπερβῆ πανδαισίαν. Lego ἀσεβῆ cum in-

τῶν καταπορευμένων βικιλία θεῶν διαπραΐνεσθαι; Ἄρα γὰρ τῆν
 τῶν φιλάτων παρελθεῖν σωτηρίαν, καὶ παρῶν οὕτω τοῖς
 οὐκείους πολιορκουμένους; Ἄλλ' οὕτε κυβερνήτης οὕτω ποτ'
 ἂν λεχθεῖη⁶⁾ σοφός, εἰ κατὰ βυθῶν αὐτάνδρον τὸ σκάφος
 ἐκδώσει, μηδὲν παρ' ἐαυτοῦ πρὸς τὴν τῶν ἐμπλεόντων σωτηρίαν
 πορισάμενος· οὔτε στρατηγὸς οὕτω ποτ' ἂν γένοιτο ἀφειδής⁷⁾,
 ὡς τοὺς αὐτοῦ γνωρίμους ἀτιμωρητὶ τοῖς ἐχθροῖς παραχωρή-
 σαι· ἀλλ' οὐδὲ ποιμὴν ἄγυθός, τῆς αὐτοῦ ποιμνης τὸ πε-
 πλανημένον ἀπαθῶς παρίθου ἂν θρέμμα⁸⁾, ἀλλὰ τὰ μὲν εὖ
 ἔχοντα αὐτῶ, ἐν ἀσφαλεῖ κείμενα καταλείψει, τῆς δὲ τοῦ πε-
 πλανημένου χάριν σωτηρίας, πᾶν ἄριστον καὶ πάθος, εἰ καὶ
 πρὸς θήρας ἀγρίους συμπλακῆναι θέει. Ἄλλ' οὐκ ἦν ἀλόγου
 θρέμματος ἢ σπουδῆ τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ, τὸ δὲ πᾶν αὐτῶ, τῆς
 οὐκείας στρατιᾶς καὶ τῶν δι' αὐτὸν πολιορκουμένων χάριν, ἐσπου-
 δάζετο· ὡς τοὺς ἀγῶνας καὶ τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ἄθλους ἀπο-
 δεξάμενος, τοὺς μὲν τὴν πρὸς αὐτὸν στεμλαμένους πορείαν,
 τοῖς παρ' αὐτῶ νικητηρίοις⁹⁾ τιμήσας, ταῖς κατ' οὐρανὸν ἀγγε-
 λικαῖς ἐνέγραψε χορείαις· τοὺς δ' ἐπὶ γῆν ἐφύλαττεν, εὐσεβείας
 ζῶπυρα σπέρματα τοῖς ὀψιγόνοις, θεατὰς ἅμα τῆς κατὰ τῶν
 ἀσεβῶν δίκης, καὶ τῆς τῶν πεπραγμένων ἱστορίας ἐξηγητὰς
 γενησομένους· εἰς ἐπὶ τὴν ἄμυναν τῶν πολεμίων τὴν αὐτοῦ
 δεξιὰν ἐκτείνας, ὑπὸ νέματα, τοὺς μὲν ἀθρόως ἀφανεῖς κατε-
 στήσατο, θεηλάτοις πληγαῖς προτιμωρησάμενος, αὐτούς τε οὐ-
 κείοις χεῖλεσι, τὴν παλινοδίαν τῆς τῶν πεπλημμελημένων σφίσιν
 αὐτοῖς, καὶ μὴ βουλομένοις, ἄσαι¹⁰⁾ καταναγκάσας· τοὺς δ'

terprete. In Fuk. cod. scriptum est εὐσεβῆ. — 6) Οὕτε κυβερνήτης
 οὕτω ποτ' ἂν λεχθεῖη. Malim scribere οὕτε κυβερνήτης οὕτος ποτ' ἂν etc.
 Sic in sequente periodo corrigendum puto οὖτε στρατηγὸς οὕτος ποτ' ἂν
 γένοιτο ἀφειδής, ὡς etc. ubi οὕτος ponitur pro κείνος. — 7) Γένοιτο
 ἀφειδής. Scio quidem ἀφειδῆ dici posse ducem qui suae vitae non
 parcat. Verum cum haec laus militia sit potius quam ducis, ac fere in
 malam partem sumi solet vox ἀφειδής, libentius hoc loco legere in
 εὐφειδής, id est, cautus ac providus ductor. Sic Amm. Marcellianus de
 Corbulone celeberrimo Romanorum duce loquens ait: *Provinciarum fidus
 defensor et cautus*. Si quis tamen vulgatam lectionem retinere malit,
 equidem non repugnaverim. — 8) Παρίθου ἀνδράκιμα. Facilis erat huius
 loci correctio. Quis enim non videt scribendum esse παρίθου ἂν θρέμμα,
 quomodo etiam in codice Fuk. scriptum reperi? — 9) Τοῖς παρ' αὐτῶν
 νικητηρίοις τιμήσας. Lego παρ' αὐτῶ, ut loqui solet Eusebius. [Ita
 scripsi cum Zimm.] Paulo post legendum est ἐξηγητὰς γενησομένοις.
 Utramque emendationem confirmat codex Fuk. — 10) ἄσαι, ut prae-
 cedens οὐκείοις χεῖλεσιν docet, h. l. non est simpliciter *proferre, propo-
 nere*, quod alias significat in locutione παλινοδίας αἰδῆν (cf. quae animad-
 verti ad Euseb. de martyr. P. c. XIII. p. 153.), sed potius *eloqui, pro-
 loqui*. Non male vertit Val.: „palinodiam scelerum suorum suo ipsorum

ἀπὸ χθονὸς ἄχμοιτο, ἐνέμοιτο τὴν πάλαι ταπεινότην καὶ πρὸς
 ἀπαντὸν ἀπεχλωσμένους. Καὶ τοῦθ' ἡ μέγας βασιλεὺς οὐρανό-
 θεν ἐνήργει, ὁπλίτην ἄμαχον τὸν αὐτοῦ θεράποντα προσεκησάν-
 μενος· χαίρει γὰρ ἄδε προσφωνούμενος εὐσεβείας ὑπερβολῇ
 βασιλεὺς· ὃν δὴ νικητὴν κατὰ τοῦ τῶν πολεμίων ἀπέφηνε
 γένους, ἵνα κατὰ πολλῶν ἐγγείρας· οἱ μὲν γὰρ ἦσαν μύριοι,
 πολλοὶ τε πολλῶν ἄτε δαιμόνων¹¹⁾ φίλοι, μᾶλλον δὲ οὐδὲν ἦσαν,
 ὅθεν οὐδ' εἰσὶν.¹²⁾ ὁ δ' ἐξ ἐνὸς εἰς βασιλεὺς, εἰκὼν ἐνὸς τοῦ
 παρβασιλείως· καὶ εἰ μὲν, ἀθέτω ψυχῇ, τοὺς εὐσεβεῖς ἀνδρας
 μισοφάνους ἀνήρουν σφαγαῖς· ὁ δὲ, τὸν αὐτοῦ σωτήρα μισού-
 μενος, καὶ μόνον σῶζειν εἰδώς, καὶ τοὺς ἀθείους ἔσωζεν, εὐσε-
 βεῖν δαδάσκων. Εἶθ' οἷα νικητὴς ἀληθῶς, τὸ δεῖτον ἐκείνω
 βαρβάρων ἐνία γένος, ἀνδρῶν μὲν τὰ ἀνήμερα φύλα λογικῆς
 ἐξημερῶν προσβείαις, καὶ τοὺς κρείττους εἰδέναι καὶ μὴ
 ἀγγεῖν ἐπαναγκάζων, ἐξ ἀνόμου τε καὶ θηριώδους βίου ἐπὶ
 τὰ λογικὸν καὶ νομικὸν μεθαρμοζόμενος, τὸ δ' ἀπηγείας καὶ
 ἀπηρησιωμένον τῆς ἀφανοῦς δαιμόνων φύσεως, ἔργοις αὐτοῖς
 ἀπελέγχων, ὑπὸ τοῦ κρείττους πάλας νενικημένον¹³⁾. Ὁ μὲν
 γὰρ καινὸς τῶν ὄλων σωτὴρ τοὺς ἀφανεῖς ἀφανῶς ἠμόνατο,

oro canere." Addl. V. C. I, 59.] — 11) Ἄτε κατὰ δαιμόνων. Hic locus corruptus est: quem ita restituendum esse existimo: οἱ μὲν γὰρ ἦσαν μύριοι, πολλοὶ τε πολλῶν ἄτε δαιμόνων καὶ αὐτῶν φίλοι. Id est: Nam illi quidem erant prope innumerabiles, multique utpote multorum daemionum atque ipsorum amici. Vocem κατὰ expruxi, quippe quae e superiore linea huc irreperat. Ac per illos quidem innumerabiles, ad verus quos deus unum Constantinum excitavit, intelligit Eusebius Maximianum, Maximianum Herculeum, Maximinum et Licinianum; quibus adiungi potest Diocletianus et Galerius. Per illos autem multos daemionum simul atque ipsorum amicos, intelligit praesides ac rectores provinciarum, et militum duces, qui ut imperatoribus gratificarentur, Christianos ubique vexabant. Potest etiam scribi ἄτε ἐκ δαιμόνων καὶ αὐτῶν φίλοι, alio sensu; id est, multi utpote ex multis daemionibus orti, eorumque daemionum amici. Qui sensus verior videtur. Respondet enim iis quas sequuntur, ὁ δ' ἐξ ἐνὸς εἰς etc. Alludit autem Eusebius ad illud evangelii: Vos ex patre diabolo estis. In codice Fuk. ita legitur hic locus οἱ μὲν γὰρ ἦσαν μύριοι, πολλοὶ τε πολλῶν ἄτε φίλοι δαιμόνων. Quae lectio et simplicior est et verior. — 12) Μᾶλλον δὲ οὐδὲν ἦσαν, ὅθεν οὐδὲν εἰσὶν. Imitata hic esse videtur Eusebius Dionysium Alexandrinum qui in epistola paschali de Macriani tyrannide ita loquitur: ὁ μὲν οὖν ἔσται, ἐκὼν καὶ ἠμῶν ἦν etc. quae leguntur in lib. VII. historiae ecclesiasticae cap. 23. [Vid. Excurs. XVI. ad Euseb. H. E. T. III. p. 448 sqq.] — 13) Ἀπελέγχων, ὑπὸ τοῦ κρείττους πάλας νενικημένον. Interpres post verbum ἀπελέγχων distinctionem apposuit vertitque: *reipso coarguit repressitque utpote quod iam olim fuisset ab ipso deo superatum.* Ego vero sublata distinctione interpretatus sum: *rebus ipsis convincens, iampridem a deo fuisse superatum.* Lector igitur utram maluerit interpretationem eliget. Parum enim interest. Quomodo autem rebus ipsis Constantinus daemones asperatos convicerit, declarat statim Eusebius, cum ait eorum delubra a Con-

ὁ δ' οὐκ ἀγαθὸν βασιλεὺς ὑπάρχον, τοῖς νεωκλήτους ἐπέθηκε¹⁾, τοὺς πάλαι νεκροὺς καὶ ἀπολωλότας σκελετῶν, καὶ τὰ λάφυρα διατρίψων ἀφθύνως τοῖς τοῦ εὐκλείτου στρατιώταις.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Η'.

Ἐπειδὴ γὰρ συνέειδε μάτην διμαίνοιντα νεκρῶν δάμα ἀφθύνων τὰ πλήθη, τῆς πλάνης τὰ μνημονεύετα, ὕλη χρυσοῦ καὶ ἀργύρου πεποιημένα, καὶ ταῦτα ἐκπεδοῖν ἔφατο δεῖν ἄρσασθαι ὡσπερ τινα λίθων ἑυκόμματα, τοῖς ἐν σκάτῃ βαδίζουσι πρὸ τῶν ποδῶν ἐρρόμμενα, λείαν τε καὶ ὀμαλήν²⁾ τοῦ λευκοῦ τῆς βασιλικῆς τοῖς πᾶσιν ἀνατεταίσαι πορείαν· ταῦτ' οὖν διανοήσθεις, οὐχ ὀπλιτῶν αὐτῷ καὶ πλήθους στρατοπεδίας ἠγήσατο δεῖν πρὸς τὸν τούτων ἄλγχνον, εἰς δὲ μόνος αὐτῷ καὶ δεύτερος τῶν αὐτοῦ γνωρίμων, πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν ἀπήρουν· οὗς ἐν νεύματι, κατὰ πᾶν ἔθνος διεπέμπετο· οἱ δ' εὐσεβεῖα³⁾ πίσουσι μυριάσδων δήμεων τε καὶ λαῶν μέσον παριόντες, ἀνὰ πᾶσαι πόλεις τε καὶ χώρας, πολυχρονίου πλάνης ἐποιούνο φωρῶν⁴⁾, αὐτοὺς τοὺς ἰερωμένους σὺν πολλῷ γέλωτι καὶ σὺν αἰσχύνῃ παράγειν εἰς φῶς ἐκ σκοτίων μυζῶν τοὺς αὐτῶν θεοὺς, παρὰ κελευόμενοι· κᾶπειτα ἀπογυμνοῦντες τοῦ φάσματος, καὶ τῆς εἰσω τῆς ἐπιτεχρωσμένης μορφῆς ἀμορφίαν τοῖς πάντων ὀφθαλμοῖς ἐνδεικνύμενοι, εἰς ἀποξέδντες τὸ δοκοῦν χρήσιμον τῆς ὕλης, χωνεῖα τε καὶ πυρὶ δοκιμάζοντες, τὸ μὲν λυσιτελεῖ⁵⁾ καὶ ὅσον αὐτοῖς ἀναγκαῖον ἐνομίζετο, ἐν ἀσφαλεῖ τιθέμενοι, συνέλχον, τὸ δ' ἄλλως περιττὸν καὶ ἄχρηστον, εἰς μνήμην αἰσχύνης παρεχώρουν τοῖς δεσιδαίμοσιν. Οἷον δὲ καὶ τὸδ' ἔρεξε βασιλεὺς ὁ θαυμάσιος· οἷς γὰρ καὶ τῶν νεκρῶν εἰδώλων τὰ τῆς πολυτελοῦς ὕλης τὸν ἀποδοθέντα τρόπον ἐσχυλίμετο, τὰ λοιπὰ μετῆε ἀνδρείκελα χαλκοῦ πεποιημένα· δίσκοι δὴτα καὶ οἱ γο

stantino esse spoliata, et Christianis donata. — 14) Τοῖς νεωκλήτους ὑπέθηκε. Scribendum est ἐπέθηκε.

Cap. VIII. 1) Καὶ ὀμαλή τοῖς πάλαι. Scribendum est τοῖς πᾶσιν ex codice Fuk. et ex libro III. de vita Constantini, ubi haec ad verbum leguntur. — 2) [Εὐσεβεῖα quod legendum pro εὐσεβεία Lowthius monuit, dedi cum Zimm. In V. C. III, 54, ubi eadem historia narratur, legitur: οἱ δὲ τῇ βασιλείᾳ ἐπιθεθροῦντες εὐσεβεῖα, σφῶν τε αὐτῶν τῇ περὶ τὸ θεῖον εὐλαβεία, quam lectioem secutus Val. vertit nostro loco: „illi tum imperatoris pietate tum sua ipsorum erga deum religione confisi.“]

3) Πλάνης ἐποιούνο φῶραι. Procul dubio scribendum est φῶραι. Aique ita quoque emendandum est in libro III. de vita Constantini, ubi φθορῶν legitur. In codice Fuk. scribitur φῶρας. — 4) Τὸ μὲν γὰρ λυσιτελεῖ.

μύθων θεοὶ γεγηρακότων, τριζῶν ὑφάσμασιν ἤγοντο περιβλη-
θῆντες· κατὰ τοῦτους ὁ μέγας βασιλεὺς ὡσπερ τινα πολυεγγῆ
πυρρὸν ξείφας, μὴ πη λανθάνοι κρυφίον τι πλάνης λείψανον,
ὄμματι βασιλικῷ περισκόπῃ· ὅσα δέ τις οὐρανοπετῆς αἰετῶν
ἐξυωπέστατος⁵⁾, ἀνωθεν ἀφ' ὑψηλοῦ⁶⁾ τὰ πορρωτάτα διε-
σιώτα κατὰ γῆς ἴδοι, ὧδε καὶ αὐτὸς τῆς αὐτοῦ καλλιπέλειος
τῆν βασιλικὴν ἀμφοπολεύων ἐστίαν, δεινὸν τι ψυχῶν θήρατρον
ἐπὶ τοῦ Ὀδυνκῶν λανθάνον ἔθνος, ἐξ ἀπέπτου συνείδεν·
ἄλλος δὲ τοῦτ' ἦν καὶ ἕμενος, οὐκ ἐν μέσαις πόλεσιν, οὐδ' ἐν
ἀγοραῖς καὶ πλατείαις, ὅποια τὰ πολλά κόσμου χάριν ταῖς
πόλεσι φιλοτιμῆται. Τὸ δὲ ἦν ἔξω πάντων τριζῶν τε καὶ λεω-
φόρων, αἰσχυρῶ δαίμων Ἀφροδίτης, ἐπ' ἀκρωρείας μέγρι τοῦ
Λιβάνου καθιδρυμένον⁷⁾. Σχολή τις ἦν αὕτη κακοεργίας
ἄπασιν ἀκολάστοις, πολλῇ τε βρασιῶν διεφθορόσι τὰ σώματα.
Ἰνυίδες γοῦν τινες ἄνδρες, οὐκ ἄνδρες, τὸ σεμνὸν τῆς φύσεως
ἀπαρνησάμενοι, θηλεία νόσφ τὴν δαίμονα ἰλεοῦντο, γυναικῶν
τε αὐτὰ παράνομα ὀμιλίαι, κλεψίγαμοί τε φθοραὶ, ἀρρήτοί τε
καὶ ἐπιώρηται πράξεις, ὡς ἐν ἀνόμῳ καὶ ἀπροστάτῃ⁸⁾ χώρῳ
κατὰ τόνδε τὸν νεὼν ἐπεχέρουν· ἐφορός τε οὐδεὶς ἦν τῶν
πραττομένων, τῷ μηδένα σεμνῶν αὐτόθι τολμῶν παρεῖναι.
Ἄλλ' οὐχὶ καὶ βασιλεὺς τὸν μέγαν ἦν τὰ τῆδε δρώμενα λανθάνειν,
αὐτοπιήσας δὲ ταῦτα βασιλικῇ προμηθείᾳ, οὐκ ἄξιον εἶναι
ἡλίου αὐτοῦ τὸν τριζόνδε νεὼν ἔκρινεν, αὐτοῖς δὲ ἀφιερώμασιν

Vox γὰρ delenda est, quam nec codex Fuk. agnoscit. — 5) [Ὁξυωπέστατος. Lucian. T. II. p. 768. ed. Reitz. παραπολὺ τῶν ἄλλων ζῴων αἰετὸς ἐστὶν ἐξυωπέστατος, ὥστε μέγας ἀρτίον δίδομαι τῷ ἡλίῳ· καὶ τοῦτό ἐστιν ὁ βασιλεὺς, καὶ γνήσιος ὁ αἰετὸς, ἦν ἀσκαρδαμυκτὶ πρὸς τὴν ἀπειθεῖαν βλέπῃ] — 6) [Ἀνωθεν ἀφ' ὑψηλοῦ. De eiusmodi orationis abundantia vixit quae scripsi ad Euseb. H. E. VI. 14. T. II. p. 185 sq. Add. Platon. Cratyl. §. 1. a. ed. Heindorf. φῶσι πεφυκτίαν. §. 3. d. φῶσι πεφυκτίαι. §. 14. c. d. coll. §. 8. c. §. 9. §. 16. c. §. 17. c. φῶσι — εἶραι. Inlian. in laud. Constantii orat. p. 12. ed. Schäfer. σαφῶς ἐδ' οἶδα quod nescio cur sollicite notat Wyttenbach. epist. crit. p. 145. et Schäfer. in annot. p. VI 1., qui σαφῶς ἐξοἶδα legendum putat. Sed vid. Aristoph. pac. v. 1302. ἐδ' ἄρα οἶδ' ἔγὼ σαφῶς. Porson. adversar. p. 159. Cf. Reitz. ad Lucian. T. II. p. 753. Διογενῆς — ἐδ' ὄρατοδ. Ducker. ad Thucyd. VI., 57, 80. πρῶτον — προτιμήσασθαι. Stephanus ad Thucyd. I., 23, 80. p. 19. ed. Duck. Heindorf. ad Plat. Sophist. §. 35. h. p. 323 sq.] — 7) [Ἐξ' — Λιβάνου καθιδρυμένον. Ab hoc cultus sui loco Ἀφροδίτης nomine quia vocatur Venus apud Lucian. advers. indoct. T. III. p. 101. ed. Reitz., non dubitat Gesner. ad h. l. Luciani, qui praeterea pro πολλῇ τε βρασιῶν in V. C. III., 53. ideoque probabiliter hoc quoque loco legi mavult πολλῇ τε βρασιῶν et laudat praeterea Bochartum Conna. II., 14. Add. Gesner. ad Lucian. de Syria dea T. III. p. 456. et Creuzer Symbolik u. Mythologie der alten Völker T. II. p. 28 sq. not. 34. ed. II.] — 8) [Ἀπροστάτῃ

ἐν βράθειον τὸ πᾶν ὑπενωθῆναι κελεύει· ἀλύετε δὴτα ἀγία
 βασιλικῆ συνέματι, καὶ τῆς ἀκολάστου πλάνης μηχανήματα, χεῖ-
 τε στρατιωτικῇ τῇ τοῦ τόπου καθάρσει διηφανίτω· σφραγεῖν
 δ' ἐμάνθανον ἀπειλῇ βασιλείως, αἱ μέχρη τοῦδε ἀκόλαστοι.
 Ἄλλε χάρι ὡδε καὶ τὰ τῆς λαοπλάνου φάσματα κακίας ἐμφανῆ
 τοῖς πᾶσι καταστροφόμενος⁹⁾ βασιλεὺς, τὸν αὐτοῦ σωτήρα τοῖς
 πᾶσι ἀνεκλήματων· αὐκ ἦν τε ἀργός οὐδαίς, οὐδ' ἐπαμύμων
 τοῖς ἐαλακώσιν, οὐ δαίμων, οὐ θεός, οὐ χρησμωδός, οὐ μάντις·
 οὐδὲ γὰρ ἐτι σκοτίῳ ῥόφῳ αἱ τῶν ἀνθρώπων ἐκαλυπτοῦντο
 ψυχαί, θεοσεβείας δὲ ἀπλανοῦς ἀκτίσι πεφωτισμέαι, τοῖς μὲν
 αὐτῶν προπάτορα κατεμέμφοντο ἀγνωσίαν, ἤλειον τε αὐτοῦς,
 τῆς ἀβλεψίας, σφᾶς δὲ αὐτὰς μακαρίας ἀπέφανον, ὡς ἂν
 δεινῆς ἡλευθερωμένοι πλάνης. Οὕτω δὴτα ἐν βραχεῖ¹⁰⁾, θεοῦ
 μεγάλου βουλῇ, βασιλείως τε ὑπουργία, πᾶν τὸ τῶν ἐχθρῶν
 καὶ πολεμίων, ὄρωμένων τε καὶ ἀφανῶν, ἀνήρητο γένος, εἰρήνη
 τε λοιπὸν ἀγαθὴ καὶ κευροτρόφος τὸ πάντων ἀνθρώπων δι-
 λάμβανεν οἰκητήριον· καὶ οὐκ ἔτ' ἦσαν πόλεμοι, ὅτι μηδὲ θεοὶ.
 Ἄλλ' οὐδὲ μάχαι κατ' ἀγροὺς καὶ κατὰ πόλεις, οἶαι τὸ πρῶν,
 ὅτε τὰ δαιμόνων ἐπήνθει· καὶ οὐκ ἔτ' αἱμάτων παρ' ἀνθρώποις
 ἐκχύσεις, ὡς ὅτε τὰ τῆς πολυθείου μανίας ἤμαζεν.

Κ Ε Φ Α Δ Α Ι Ο Ν Θ'.

Ὡρα δ' οὖν τὰ νέα τοῖς παλαιοῖς ἀντιπαραβάλλειν, καὶ
 τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω ῥοπήν ἐκ τῆς τῶν χειρόνων ἀντιπαραθέσεως
 ἐπισκοπεῖν, διακρίνειν τε καὶ συνορᾶν, ὡς πάλαι μὲν πρόπυλα
 καὶ τεμένη, αἴση καὶ ἱερά κατὰ πᾶσαν πόλιν αὐτοῖς φιλο-

Val. Zimm. Sed vid. V. C. III, 55. not. 9.] — 9) Φάσματα κακίων
 ἐμφανῆ καταστροφόμενος. Non possum probare versionem interpretis, qui
 hunc locum ita transtulit: *Ad hunc modum igitur imperator, cum
 spectra illa improbitatis et nequitiae, qua hominum animi occaecati
 fuerant, palam sub omnium oculis subsiecit etc.* Ego vero malim vertere:
*cum flagitiorum larvas, quae in daemone illius populorum seductoris
 templo visabantur, detraisset etc. φάσματα κακίων* (sic enim accentus
 restituendus est) sunt integumenta vitiorum, quibus gentiles impudici-
 tiam suam praetexebant. Sic supra de simulachris daemoneum dixit Eu-
 sebius ἀπειτα ἀπογνωσθέντες τοῦ φάσματος, καὶ εὖν εἶω τῆς ἐπιχειρ-
 σμένης μορφῆς ἀμορφίαν τοῖς πάντων ὀφθαλμοῖς ἐνδεδυμένοι. Porro hic
 locus ita emendandus est ex codice Fuk. ὡδε καὶ τὰ τῆς λαοπλάνου φά-
 σματα κακίας. — 10) Οὕτω δὴ τὰ ἐν βραχεῖ. Scribendum est procul dubio
 οὕτω δὴτα ἐν βραχεῖ. Paulo post lego ἀγαθὴ κευροτρόφος absque particula
 coniunctiva. Alludit enim Eusebius ad illum Hesiodi versum in operibus:
 εἰρήνη τ' ἀγαθὴ κευροτρόφος.

[Zimm. omisit καὶ.]

πόντος ἔλαϊτο¹⁾, ἀναθημαδί τε πᾶν πολλοῖς ἰσπεφανοῦντο οἱ
 ναοί. Καὶ θεῶν μὴ πολὺς ἦν ὁ παρὰ τοῖς τότε τορᾶνοις
 λόγος, ἔθνη τε καὶ θῆμοι κατ' ἀγροὺς καὶ πάντα τόπων, ἦδη
 τε κατ' οἴκους ἐν αὐτῶν αὐτοῖς ταμιείοις τε καὶ θαλάμοις καὶ
 ἀγάλμασιν ἐτίμων τὰ πάτρια²⁾. τῆς δ' εὐσεβείας αὐτοῖς ὁ
 καρπός, οὐ τὰ πῦν ὀφθαλμοῖς ὁρώμενα τῆς πρὸς ἀλλήλους
 ἀπῆρχεν εἰρήνης, πάντα δὲ τάναντία ταῦτοις, πόλεμοι, καὶ
 μάχαι, καὶ στάσεις· αἷς διὰ παντός τοῦ βίου κατατριβόμενοι,
 ἀφᾶσι καὶ φόνοις ἐμφυλίοις τὰς ἑαυτῶν ἐπλήρουσι χώρας· οἱ
 δὲ τ' αὐτὸς πρὸς αὐτῶν τιμῶμενοι, μαντείαν μὲν καὶ χρησμοῦς
 καὶ μάλιστα προσηγῶσεις, σὺν κολακείᾳ πολλῇ τοῖς τότε
 κρατοῦσιν ἐπηγγέλλοντο, τὸν δὲ σφῶν ὄλεθρον οὐκ ἔγνωσαν
 προσηγῶναι³⁾, οὐδὲ προφητῶσι σφίσι αὐτοῖς· ὃ δὲ καὶ μέγιστον
 πένοτ' ἂν δεῖγμα τοῦ τῆς ἀπίστης ἐλέγχον. Οὐδεὶς γοῦν πώ-
 ποτε τῶν ἐπὶ χρησμοῖς πάσαι θαυματομένων, τὴν εἰς ἀνθρώ-
 πους ἔκλαμψιν τοῦ κοινοῦ σωτήρος προηγόρευσεν, οὐδὲ τὸ
 τέος κήρυγμα τῆς ὑπ' αὐτοῦ προβληθείσης θεογνωσίας· ἀλλ'
 αὐτὸς αὐτὸς ὁ Πύθιος συνῆκεν, οὐδ' ἕτερος τῶν μεγαλοδαι-
 μόνων τὴν αἰεὶαν ἐρημίαν, οὐδὲ τὸν πολιορκητὴν ἐθέσπισεν,
 οὐδὲ τὸν αὐτῶν καθαιρέτην ἐμαντεύσατο. Τίς δὲ χρησμοῦς
 ἢ μάντις, τὰ μὲν αὐτῶν σεμνὰ νέου τινὸς ἐπιφανέτος τῷ βίῳ

Cap. IX. 1) Αὐτοῖς φιλοπένως ἔλαϊτο. Subaudiendum est τοῖς
 δαίμοσι, vel certe τοῖς Ἑλλήσοι. Utrumque enim intelligi potest: scribe
 eum ἔλαϊτο. Porro in codice Fuk. initium huius capitis cum sine
 precedentis omissionem est, scriptoris negligentia. — 2) Καὶ ἀγάλμασιν
 ἐτίμων τὰ πάτρια. Haec locutio durior mihi videtur. Neque enim com-
 mode dici potest τιμῶν τὰ πάτρια: nec vox ἀγάλμασι recte coniungi
 potest cum θαλάμοις. Quare totum hunc locum libentius ita legimus:
 ἔθνη τε καὶ θῆμοι κατ' ἀγροὺς καὶ πάντα τόπων, ἦδη τε κατ' οἴκους ἐν αὐτοῖς
 αὐτῶν ταμιείοις τε καὶ θαλάμοις, ἀγάλμασιν αὐτοῖς ἐτίμων κατὰ τὰ πάτρια.
 [Ita sane idque rectius locuturum fuisse scriptorem, castae et rectae ora-
 tionis ubique studiosum, nemo negabit, sed Eusebium, id est, scripto-
 rem qui non minus saepe durius, contorte et obscure loquitur, quam
 recte, faciliter et perspicue (cf. V. C. II, 60. not. 2. III, 53. not. 9. IV, 87.
 not. 2. H. E. VI, 11. T. II. p. 175.), cur ita locutum esse coniciamus, nulla
 plene causa est. Τὰ πάτρια quocumque quavis rarius confunditur τὰ πατρία
 (cf. Constant. ad sancti. coet. c. IX. τὸ πατρίων ἴθος), sunt ritus et cere-
 moniae a patribus s. maioribus traditae, instituta maiorum. Vid. infra
 c. XI. τὰ πατρία φυλάττειν. Valesius ad Euseb. H. E. III, 9. T. I. p. 213 sq.
 edit. nostr. et ad Sozomen. H. E. V, 3. p. 183. edit. Reading. Quo poste-
 riori loco κατὰ τὰ πάτρια legendum esse pro τὰ πάτρια, facilius con-
 cedo Valesio. Graevius, Jenauius et Reitz. ad Lucian. Soloec. T. III. p.
 561 sq. ed. Reitz. Fischer. ad Weller. T. II. p. 293. Cf. supra cap. III.
 not. 13., Demosthen. contra Mid. Vol. I. p. 530, 27. ed. Reisk. χοροὺς
 ἰστανταὶ κατὰ τὰ πάτρια. Ibid. p. 532, 5. Boissonade ad Marin. vit. Procli
 p. 107.] — 3) Οὐκ ἔγνωσαν προσηγῶναι. Lego οὐκ ἔδρανον προσηγῶναι. —

οβεισθήσεσθαι, τὴν δ' εἰς τὸν πάντων βασιλέα γυῖαν τε ἀπὸ
 εὐσεβειαν πᾶσιν ἀνθρώποις παραδοθήσεσθαι προηόρευσε;
 Τίς τὸ σιμνὸν τοῦτ' καὶ θεοσεβὲς βασιλεῖον, αὐτὸν τε τὸν και-
 λίνικον ἡμῶν, τὰ τε κατὰ δαιμόνων αὐτῶ πανταχοῦ γῆς ἀνα-
 γηγερμένα τρόπαια, καὶ τῶν ὑψηλῶν⁴⁾ τὸν ἀφανισμόν προείρη-
 τῆν δὲ διὰ πυρὸς χωνεῖαν, καὶ τὴν ἐξ ἀχρήστου ἰδέας εἰς
 ἀναγκαίας χρήσεις τῶν ἀψύχων μεταβολήν⁵⁾, τίς πώποτε ἡρώϊκ
 διεσκεῖλατο; Χωνευομένων δ' αὐτοῖς τῶν ξαίνων, εἰς λεπτόν
 τε γελόϊως κατακοπτομένων⁶⁾, τίς πώποτε θεῶν ἐμνημόνευται;
 Ποῖ δ' ἦσαν οἱ τούτων ἀρωγοί, μὴ οὐχὶ ἐπαρύνειν τοῖς αὐτοῖς
 ἀφαιρώμασιν ὑπ' ἀνθρώπων ἀφανιζόμενοις; Ποῖ ποτ' ἦσαν
 οἱ τοὺς πολέμους τὸ πρὶν ἐνεργούντες, τοὺς σφῶν κολορακτηῖα
 ἐν βαθυτάτῃ διατελοῦντας εἰρήνῃ θεώμενοι; Ποῖ δὲ οἱ τοῖτοίς
 ὡς θεοῖς ἐπιθαρσύντες, καὶ πεποιθήσει ματαίᾳ τοὺς λογισμοὺς
 ἐπαιρόμενοι⁷⁾, οἱ τὴν μὲν πλάνην⁸⁾ εἰς ὕψος ἐγείραντες, πόλε-
 μον δ' ἀήρκετον κατὰ τῶν προμάχων τῆς ἀληθείας ἀράμενοις
 Κακοὶ κακῶς ἀπολοῖλαισι. Ποῖ δὲ τὸ τῶν θεομάχων μηχανῶν
 στίφος, καὶ τῶν δρακόντων τὰ συρτήματα, οἳ τὰς γλαίτας
 ἀπονήσαντες, φωνῆς ἀθέουσι κατὰ τοῦ παμβασιλέως ἡγίστου;
 Ἄλλ' οἱ μὲν τῷ βασιλεῖ τῶν ὅλων πεπολεμημένοι, πολυπηθεῖα
 θεῶν θαρρόντες, σὺν πολλῇ δυνάμει χειρὸς στρατιωτικῆς
 ἐπήεσαν, νεκρῶν εἰδωλα καμνόντων⁹⁾, ἐν ἀψύχοις ἀγάλμασι
 προβεβλημένοι· ὁ δ' εὐσεβείας θώρακι πεφραγμένος, τὸ σω-
 τήριον καὶ ζωοποιὸν σημεῖον, ὡστὲρ τι φόβητρον καὶ κακῶν
 ἀμυντήριον, τῷ πλήθει τῶν ἐναντίων ἀντιπαρατάξας, ὁμοῦ τὴν

4) Τῶν ὑψηλῶν. Vox est sacrae scripturae, libro III. Regum cap. 12. et 13. Sic autem dicuntur simulachra daemouum, eo quod fere in excelsis locis colerentur. — 5) [Τῶν ὑψηλῶν τὸν ἀφανισμόν — τῶν ἀψύχων μεταβολήν. Cf. V. C. III, 54. not. 3. Sozom. H. E. II, 5. Schröckh christliche Kgsch. T. V. p. 107 sq.] — 6) Εἰς λεπτόν τε κατακοπτομένων. Procul dubio scribendum est κατακοπτομένων, quod non vidit Christophorus. [Ita dedi cum Zimm.] — 7) [Τοὺς λογισμοὺς ἐπαιρόμενοι — ἀράμενοι. Vid. Wetsten. ad 2 Corinth. X, 5. T. II. p. 203. qui praeterea locum nostrum rectius et eodem modo interpunxit quo ipse interpunxit. Val. enim scripsit: οἱ τὴν μὲν πλάνην — ἀράμενοι, κακοὶ κακῶς ἀπολοῖλαισι; Ad verba κακοὶ κακῶς ἀπολοῖλαισι vid. Matth. XXI, 41. Sophocl. Aiac. v. 830 sq. ed. Erfurd. καὶ σφας κακοὺς κακίστα καὶ πανολέθρους ἐνυαρπᾶσαι. Ibid. v. 1166. κακὸς κακῶς ἀπαίτος ἐκπέσει χθονός. Ibid. v. 1378. κακοὺς κακῶς φθείρειν. Lucian. T. II. p. 789. ed. Reitz. et Reitz. ad Lucian. l. l. p. 879 sq.] — 8) Οἷς τὴν μὲν πλάνην. Hucusque haec erat in codice Fuk. qui huic locum ita exhibet: οἷς οἱ τὴν μὲν πλάνην. Ego primam vocem delendam puto. — 9) Νεκρῶν εἰδωλα καμνόντων. Sic ibi καμνόντων, ut legitur in lib. I. de vita Constantini cap. 88 ubi haec ad verbum repetuntur. [Καμνόντων Zimm.] Paulo post. εἰς αὐτὸν ἀρῖβε χαριστήριον ἀποδοῦς εἶχην τῷ τῆς εὐχῆς αἰτίῳ, ut legitur

καὶ ἐχθρῶν καὶ κατὰ διακρίτων ἄλλων ἀπεκρίματα· διὸ ἀγαθὸν
 μοι λογισμῶ χάριτότερον ἀποδίδους εὐχὴν τῷ τῆς εὐαγγελίας, ἀποστο-
 λικῆ μεγάλῃ καὶ στήλαις, ὅπως ἀνθρώποις τὸ τυποτικὸν
 ἀντικείμενον σημεῖον, μίση τῆ βασιλευσίου πόλεως μέγα τρέψασαν
 τοῦτ' ἐκείνην πολέμων ἐγείρας, διακρίθηται τε ἀνεξέλεγκτον
 σωτήριον τοῦτ' σημεῖον, τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς καὶ τῆς καθόλου
 βασιλείας φυλακτικῶν κηρύττων εἶδέναι· τοῦτο μὲν δὴ γινώσκοντες
 ἅπαντας ἐδίδασκον ἀνθρώπους, καὶ πρό γε πάντων τὰ
 ἀσρατιστικὰ, οἷς δὴ μέγιστα χρῆσαι, μὴ δόραται καὶ ποσειδωνί-
 χιαίς, μὴδ' ἄλλῃ σωματικῶν τὰς ἐπιβάσεις ἐξάπτειν, τὸν δ' ἐκ
 πάντων θεῶν εἶδέναι, τὸν παντὸς ἀγαθῶν καὶ αὐτῆς εὐχῆς δο-
 τῆρα. Οὕτω δὴ βασιλεὺς αὐτὸς, ὡς τῆς παραδόξου ἀποψῆς, λέ-
 γων εὐκχητικῶν ἀδικαστικῶν τῷ αὐτοῦ σωτηρῶν καθίσταται, εὐχῆς
 τε εὐσεβεῖς, θεσμοῖς ἀκολουθῶν παραδίδων θεοῖς, ἅτοι μὲν
 αἰρόντας εἰς οὐρανὸν μεταίρουσας τὰς χεῖρας, ἀνωταίως δ' ἐκ
 τὸν οὐρανῶν βασιλεὺς τοὺς τῆς διανοίας παρακρίνοντας ὁσθη-
 μαίους, κακίαν τὰς εὐχαῖς εὐχῆς δοτῆρα, σωτῆρα, φίλοισι τε
 καὶ βοηθὸν ἐπιβοηθούμενος· καὶ μὴν καὶ ἡμέρας εὐχῶν ἡγεῖσθαι
 κατὰλληλον, τὴν κυρίαν ἀληθῶς καὶ πρώτην οὐδὲν¹⁰) κεραι-

in eodem loco, et in codice Fuk. [Cf. V. C. I, 21. not. 1.] — 10) Καὶ
 πρώτη ἔσται. Diem dominicum vocat primum, non solum eo quod sit
 dies primus hebdomadis, sed etiam eo quod hic fuit primus saeculi dies.
 Unde merito natalis mundi dies appellari potest. Atque ita Ioannes
 Chrysostomus in sermone de eleemosyna p. 321. et ante illam Insuper
 in fine apologetici. Porro dies dominicus non solum primus, verum
 etiam octavus dicitur. Augustinus in lib. I. de sermone domini in monte
 cap. 11.: Haec octava sententia quae ad caput redit, perfectumque
 hominem declarat, significatur fortasse et circumcissione octava die
 in veteri testamento; et domini resurrectione post sabbatum, quod est
 utique octavus, idemque primus dies. Idem ante Augustinum dixerat
 Hilarius in prologo commentariorum in psalmos, ubi de septenario nu-
 mero disserens haec ait: Quem tamen octoas, quia dies eadem prima
 quae octava, secundum evangelicam plenitudinem in ultimo sabbato
 adiecta consummat. Et paulo post: Quod ipsum extrinsecus etiam in
 diebus dominicis est constitutum, qui ultra sabbati numerum per pleni-
 tudinem evangelicae praedicationis accedunt. Namque cum in septimo
 die sabbati nomen sit et observantia constituta, tamen nos in octava
 die, quae et ipsa prima est, perfecti sabbati festivitate laetamur. Sed
 et Theophilus episcopus Alexandriae in allocatione cum dies Theophanio-
 rum incidisset in diem dominicum, sic ait de die dominico: καὶ τὸ εἶδος
 καὶ τὸ πρόπον ἡμῶν ἀπαιτεῖ πᾶσαν κυριακὴν τιμῆν, καὶ ἐν ταύτῃ πανηγυ-
 ρίζειν, ἐπειδήπερ ἐν ταύτῃ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, τὴν ἐκ νεκρῶν
 ἀνίστασιν ἡμῖν ἐκτυλίανει· διὸ καὶ ἐν ταῖς ἱεραῖς γραφαῖς, καὶ πρώτῃ
 ἀεληται, ὡς ἀρχὴ ζωῆς ἡμῶν ὑπάρχουσα καὶ ὄρθου, ἕτε ὑπερβιβητοῦ τὸν
 τῶν Ἰουδαίων οὐββατισμόν. Id est: Et consuetudo et officii ratio a nobis
 postulat, ut diem dominicum honoremus, eumque festum habeamus,
 cum eo die dominus noster Iesus Christus resurrectionem ex mortuis
 nobis cōstituerit. Unde hic dies in sacris literis et primus, et primus

ἡμέρας τῆς ἑβδομάδος, καὶ τῆς ἑβδομάδος καὶ ἑξήκοντα, ἡμέρας

tar, utpote qui vitae auctor atque initium nobis existat: et octavus, utpote qui Iudaeorum sabbatum supergrediatur. Citantur haec Theophili verba in typico sancti Sabae, et apud Belammoneum in collectione canonum. Quibus adde Isidorum et Bedam in libro de divinis officiis, ubi agunt de die dominico. Idem scribit Stephanus Gobarus cap. 29. Ad hanc morem fortasse referendum est, quod Graeci dies hebdomadae plerumque referunt non ad dominicam diem quae praecessit, sed ad dominicam sequentem. Nam post dominicam filii prodigi, quae est dominica nona ante pascha, dies qui proxime sequebantur, nempe feria secunda, tertia, quarta et deinceps, dicebantur a Graecis ἡ δευτέρα τῆς ἀποκρίτου, ἡ τρίτη etc. usque ad dominicam sequentem quae dicebatur dominica τῆς ἀποκρίτου: et haec hebdomada dicebatur ἑβδομας τῆς ἀποκρίτου. Post dominicam autem τῆς ἀποκρίτου, feria secunda quae proxime sequebatur, vocabatur τῆς τυριωῆς vel τυρογάγου, et sic reliqui dies totius hebdomadae, usque ad sequentem dominicam, quae eodem nomine vocabatur ἡ κυριακή τῆς τυριωῆς. Idem observare licet in reliquis dominiciis usque ad diem paschae. Nam post dominicam τῆς τυριωῆς, feria secunda dicebatur sanctorum ieiuniorum, totaque hebdomada ita dicebatur usque ad sequentem dominicam, quae eodem nomine erat insignita. Denique ἑβδομας μεγάλη, quam nos sanctam vocamus, refertur ad dominicam sequentem paschae, ut patet ex typico sancti Sabae cap. 81. Cyrillus quoque in sermonibus paschalibus, hebdomadam paschae, quam nos hodie sanctam hebdomadam vocamus, semper orditur a feria secunda et sequente dominica paschae eam terminant. Nec aliter Theophilus in epistolis paschalibus. — 11) Κυριακή. Antiquissima est appellatio diei dominicae, et ab ipsis apostolorum temporibus. Certe in apocalypsi Iohannis mentio fit diei dominicae. Verum quod hic et in Constantini vita dicit Eusebius, diem dominicum precationibus et conventibus ecclesiasticis peculiariter dicatum fuisse, id paulo serius institutum fuisse mihi videtur. Nam primi quidem Christiani qui post adscensum domini crediderant, quotidie conveniebant, orationibus et cuiusquemodi pietatis officiis vacantes, ut scribit Lucas in actibus apostolorum. Postea vero cum gentiles certatim ad Christi fidem se conferrent, nec fideles possent quotidie in unum convenire, institutum est ab apostolis eorumque successoribus, ut saltem die dominico fideles in ecclesiam convenirent. Qua de re illustris est locus Iustini Martyris in apologetico secundo sub finem: τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένη ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγροῦς μόνον ἐστὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται. Id est: Die qui dicitur solis, omnes tam qui in agris, quam qui in urbibus degunt, in unum conveniunt etc. Diem solis dixit, non dominicum, quia imperatores Romanos alloquebatur, qui solis quidem diem optime norant, dominicum autem diem, quae propria erat Christianorum appellatio, ignorabant. Idem paulo post repetit Iustinus in dicto apologetico. Consentit et Plinius in epistola ad Traianum. Affirmabant, inquit, hanc fuisse summam vel culpae suae, vel erroris, quod essent soliti stato die ante lucem convenire, carmenque Christo quasi deo canere. Ubi per statum diem intelligit dominicum. Proinde ex hoc Plinii loco colligitur, Christianos qui tunc in Bithynia degebant, die dominico duntaxat convenisse. Alioqui statim diebus, non autem stato die convenire solitos dixisset Plinius. [Cf. Boehmer, XII. dissert. iuris eccles. diss. I. §. 2 aqq.] Quanquam hoc non tam ipsius Plinii testimonium est, quam Christianorum, qui id coram Plinio confessi sunt, ut ipse testatur. Praeter dominicum diem, Epiphanius in epilogo librorum contra haereticos conventum quartae et sextae feriae, Clemens vero in constitutionibus conventum die sabbati ab apostolis aiunt esse institutum. Verum quod ad stationes quartae et sextae feriae pertinet, eas ex arbitrio

αἰῶν τε καὶ ἀγαθῶν πατρῶς διδάσκων¹³⁾ αὐτῶν τε ἐαυτοῦ θεο-
 δάκαλος¹³⁾ καταστάς ἀγαθῶν, ἐν αὐταῖς βασιλείαις ταπεινῶς
 τὸν σωτῆρα γεραιῶν αὐτοῦ, ἅδε μὲν εὐχαῖς θεομοῦς ἐξέλιπε
 θεῖους, ἅδε δὲ λόγων ἱερῶν ἀκοαῖς τῶν νεῦν ἐξαισθησάμενοι
 διάκονοι δ' αὐτῆ καὶ ὑπηρεταί, θεῶν καθιερωμένοι, βίου τε
 αἰσθητότητι καὶ ἀρετῇ κενωσθημένοι. ἄνδρες, φύλακες τοῦ πατρῶς
 οἴκου καθίστατο καὶ δορυφόροι δὲ πιστοὶ αἰματωφύλακες,
 τρόποις ἐνόμοις ἀγαθῆς καθωπλισμένοι, βασιλεῖα διδασκάλων
 Θεοδοσίου ἐπεγράφοιτο βίου. Ὁ δὲ βασιλεὺς τὸ κωμικὸν
 ἔτιμα σημεῖον, ἔργῳ τὴν πείραν τῆς ἐν αὐτῷ θεότητος μάθῃν
 καὶ γὰρ δὴ τούτῳ πλήθη πολέμου στρατιᾶς ὑπεχώρησεν, τούτῳ
 δυνάμεις ἀφανῶν θαυμάσιων ἠλαύνοντο· τούτῳ θεομάχων μεγα-
 λυνχίας καθηροῦντο, τούτῳ δυσφήμων καὶ δρακιδῶν γλώσσας
 κατεσπένδοντο· τούτῳ βάρβαροι φύλα καθωπλιζέμενοι, τούτῳ
 παιδαὶ δεισιδαίμονος ἀπάτην ἠλέγχοντο, τούτῳ τὸ πάντων ἀγα-
 θῶν τέλος, οὐδὲν τι χρεὸς βασιλεὺς ἀποδοῦς, ἀπανταχοῦ γῆς
 στάλας ἐπιπικίλους ἰδρύετο, πλουσίαι καὶ βασιλικῆ χειρὶ, νεῖς
 καὶ τέμνη, ἱερά τε προσηκῆρια συνίστασθαι τοῖς πᾶσι διακε-
 λευόμενος· ὑψοῦτο δὲ παραχρημα¹⁴⁾ μέσῃς αὐταῖς ἐπαρχίαις

pendisse, non sub lege praecepti cucurrisset, ex Tertulliano de ieiuniis
 diachinus. Sabbato vero licet orientales convenire soliti sint, in plerisque
 tamen ecclesiis conventus habitos non fuisse, ex Epiphano, Socrate aliis-
 que constat. Illustris est locus Hieronymi in epistolam ad Galatas cap. IV.
*Et ne inordinata congregatio populi fidem minueret in Christo, pro-
 pterea dies aliqui constituti sunt, ut in unum omnes pariter venire-
 mus. Non quo celebrior sit dies illa qua convenimus, sed quod qua-
 cumque die conveniendum sit, ex conspectu mutuo laetitia maior
 oriatur.* — 12) Φωτὸς καὶ ζωῆς ἐκάνυμον. Diem dominicum a luce
 cognominatum esse dicit, non quod solis dies vocaretur a gentilibus, sed
 quod dies sit domini, quo scilicet dominus resurrexit, et nobis vitam
 lucemque donavit, quodque illo die spiritum sanctum illuminatorem ani-
 morum nostrorum accepimus. Ita Clemens in sexto Strom. de sabbato
 dixit *ἑτοιμάζουσα τὴν ἀρχέγονον ἡμέραν, τὴν τῷ ὄντι ἀρίπυσιον ἡμῶν· ἢ
 δὴ καὶ πρώτην τῷ ὄντι φωτὸς γενέσθαι, ἐν ᾧ τὰ πάντα συνθεσπείναι* etc.
 elegantissime, quae brevitatis studio praetermitto. Dies igitur lucis est
 dominica, tum quod eo die lux primum creata est, tum quod eo die
 veritatis cognitionem accepimus per spiritum sanctum, qui sub ignis
 imaginis in fideles delapsus est et sine divisione divisus, ut ait ibidem
 Clemens. Eusebius in lib. I. adversus Sabelliam: *Hoc lumen aut in
 primo die, aut cum sole in quarto, quemadmodum quis putaverit, est
 factum.* Hieronymus in psalm. CXVII, *Dies dominica, dies resurre-
 ctionis, dies Christianorum, dies nostra est. Unde et dominica dici-
 tur, quia in ea dominus victor ascendit ad patrem. Quodsi a gen-
 tilibus dies solis vocatur, et hoc nos libentissime confitemur. Hodie
 enim lux mundi orta est.* [Cf. Euseb. V. C. IV, 18. not. 6.] — 13) Ἄνετος
 τε ἐαυτοῦ διδάσκαλος. Id est, non contentus aliis praecipere, ipse ea facit
 quae docet, iuxta praecipitum evangelij. — 14) Τυφούτα δὲ παραχρημα.

τε καὶ πόλεις, βασιλικῆς μεγαλειότης μεγαλοεργήματα, ἐν ὀλίγῳ
 τε ταῦτα παρὰ πᾶν ἔθνος διέλαμπεν, αἰθῶν τυραννίδος τὸν
 ἄλγος ἐφελκόμενα· οἱ μὲν γὰρ ψυχῆς ἀπονοίᾳ πρὸ μικροῦ
 θεομαχεῖν ὠρμημένοι, κωνῶν δίκην λυττωῖντες, κατὰ ἀφύχων
 οἰκοδομημάτων, ὅτι μὴ κατ' αὐτοῦ θεοῦ ἠδύναντο, τοὺς θυ-
 μοὺς ἠφίσταν· εἰτ' ἔξ ὕψους εἰς ἕδαφος καταρρέπτοντες, ἔξ
 αὐτῶν τε βάρων ἀνασκάπτοντες τὰ προσευκτήρια, ἐλακτικῆς
 ὑπὸ πολεμίων πόλεως παρεῖχον θέαν. Καὶ τοῦτ' ἦν αἰτίας τῶν
 κακῶν τὸ δρᾶμα, δι' οὗ τὸ θεῖον ὡσεὶ ἀμνησμένοι, τῆς φρονο-
 βλαβείας αὐτῶν τὴν πείραν ἐλάβανον· οὕτω δ' οὖν αὐτοῖς
 βραχύς διήει χρόνος, καὶ μετ' ἄρα θεηλάτου κατωκυδὸς ἀφανεῖς
 ἐποίη, ὡς μὴ γένοιε, μὴ σπέρμα, μηδὲ τι λείψανον τῆς αὐτῶν
 μνήμης, ἐν ἀνθρώποις ἀπολιφθῆναι, ἄρα δ' ἐν βραχὺ τοὺς
 πάντας, καίπερ εἰς πλῆθος ἀφαιρισμένους, θεηλάτους μάστιγι
 τιμωροῦμένους ἀποσβῆναι. Ἄλλ' οἶδε μὲν θεομάχου, λυτῆς
 ταιούτου εὐραντο τέλος· ὁ δὲ τὸ σωτήριον τρόπιον προβεβλη-
 μένος μόνος αὐτός, οὐ μὴν μόνος, συνόντος δὲ καὶ συμπράτ-
 τειας τοῦ μόνου βασιλέως, τῶν μικρῶ πρόσθεν ἐλακτικῶν,
 τὰ νέα παλὺ κρείττονα, τὰ δεύτερα, μακρῶ τῶν πρώτων ἀπί-
 φαντε τιμιώτερα, ὧδε μὲν τὴν ἐπωνυμίαν αὐτῶ πόλιν διαφόροις
 ἐκκλησίαις θεοῦ φαιδρύνων, ὧδε δὲ τὴν Βιθυνῶν ἄρχουσαν,
 μεγίστην τιμῶν καὶ περικαλλεστάτην¹⁵⁾· τῶν δὲ λοιπῶν ἔθνῶν
 τὰς μάλιστα κρατιστευούσας τοῖς ὁμοίοις ἐκόσμη· πάντων δ'
 ἐξαιρετα δύο τμήματα τῆς ἐφῆς ἀπολαβῶν, τὸ μὲν ἐπὶ τοῦ
 Παλαιστινῶν ἔθνους, ὡς ἂν ἐνθένδε ζωοποιοῦ γάματος πηγῆς
 ὄτιαν ἀνομβρήσαντος εἰς πάντας, τὸ δ' ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς μη-
 τροπόλεως ἢ τὴν ἐπωνυμίαν Ἀντιόχου κοσμεῖ προσηγορίαν¹⁶⁾,
 τῇ δὲ μὲν ὡσεὶ ἐν κεφαλῇ τῶν τῆδε ἔθνῶν ἀπάντων, θεῶν
 τε καὶ μονογενῆς χρῆμα μεγέθους ἕνεκα καὶ καλλονῆς, ἀφίερου,
 μακροῖς ἔξωθεν περιβόλοις τὸν πάντα νεῶν περιλαμβάνων·
 εἶσω δὲ τὸ ἀνάκτορον εἰς ἀμήχανον ἐπαίρων ὕψος, ἐν ὅκατι-

Legendum est ὑπόδο δῆ. Certe in codice Fnk. legitur ὑπόδο. — 15)
 Μεγίστην τιμῶν καὶ περικαλλεστάτην. Scribendam est μεγίστην τιμῶν καὶ
 περικαλλεστάτην. [Ita Zinon.] Subauditur enim ἐκκλησίαι, ut patet ex
 libro tertio de vita Constantini cap. 49. Ex quo item corrigendum hic
 est κρατιστευούσας, quomodo etiam legitur in codice Fnk. — 16) Κοσμεῖ
 προσηγορίαν. In libro III. de vita Constantini cap. 49. pro verbo κοσμεῖ,
 legitur εἰληφεν. Certe mira haec locutio est, μητροπόλιος ἢ τὴν ἐπωνυμίαν
 Ἀντιόχου κοσμεῖ προσηγορίαν. Ac prima quidem fronte videri potest esse
 enallage, pro ἢ ἐπωνυμίαν Ἀντιόχου κοσμεῖ προσηγορίαν. Si quis tamen
 rem diligenter attenderit, fatebitur id ab Eusebio exaggerandi causa dictum
 esse. Tanta enim amplitudo erat urbis Antiochiae; ut conditorem suum

θρου μὲν σχήματι κατεπόικιλεν· οἶκος δὲ τούτα πλεοσιν, ἐξ-
 θραῖς τε ἐν κύκλῳ περιστοιχισάμενος, παντοίοις ἐστεφάνου κάλ-
 λεισι. Τὰ δὲ μὲν εὖν ἄδε συνετελεῖτο· τὰ δ' ἐπὶ τοῦ Παλατι-
 οῦ τῶν ἔθνους, τῆς Ἑβραίων βασιλικῆς ἐστίας ἐν μέσῳ, καὶ
 αὐτὸ δὴ τὸ σωτήριον μαρτύριον¹⁷⁾, οἶκον ἐπὶ κτήριον παρμη-
 γέθη, ἐν τῷ τε ἁγίον τῷ σωτηρίου σημείῳ πλουτίως καὶ θαυμάσι-
 κατεπόικει φιλοτιμίαις, μνήμᾳ τε μνήμης αἰωνίου γέμον, αὐτὰ
 τε τοῦ μεγάλου σωτήρος τὰ κατὰ τοῦ θανάτου τρόπαια, λόγῳ
 παντὸς κρείττοσιν ἐπίμα καλλωπίσματος¹⁸⁾. Τῶν δ' ὑπολαβῶν
 ἐν τῇδε χάρας, τριδὴν ἄντροις μυστικῶς τετιμημέναις, πλουσίαις
 ταύτας οἰκοδομαῖς ἐπόικει, τῷ μὲν πρώτης¹⁹⁾ θεοφανείας ἄν-
 τρω τὰ τῆς καταλλήλου νέμων τιμῆς, τῷ δὲ τῆς ὑστάτης ἀνα-
 λήψεως τὴν ἐπὶ τῆς ἀκρωρείας μνήμην σεμνύνων, τῷ δὲ μέσῳ
 τοῦ παντὸς ἀγῶνος τὰς σωτηρίου ἀνυψῶν νίκας· ταῦτα δὴ
 πάντα βασιλεὺς ἐπόικει, τὸ σωτήριον εἰς ἅπαντας ἀνακηρύ-
 ζων σημεῖον· τὸ δὲ τῆς εὐσεβείας²⁰⁾ αὐτῷ τὰ ἀμοιβαῖα δωροῦ-
 μένον, οἶκον ἅπαντα καὶ θρόνον αὖξει, θρόνον τε βασιλείας,
 μακρᾶς ἐτῶν περιόδοις κρατύνει, παισὶν ἀγαθοῖς καὶ αὐτῷ
 γένει²¹⁾, διαδοχαῖς τε τούτων, τοὺς τῆς ἀρετῆς καρπούς τα-

Antiochum ornare potius, quam ornari eius nomine videretur. — 17) Καὶ αὐτὸ δὴ τὸ σωτήριον μαρτύριον. Id est, ad ipsum locum dominici sepulchri. Sic enim Eusebius vocare solet sepulchrum domini, ut patet ex libro III. de vita Constantini cap. 26. et 32. Μαρτύριον proprie dicitur locus in quo conditae sunt martyrum reliquiae. Latini similiter confessionem dixerunt, quod idem est ac μαρτύριον. Μάρτυς enim Latine confessor dicitur. Ita confessionem sancti Petri apud Anastasium legitur. Infra cap. 11. Eusebius vocat τῆς σωτηρίου ἀθανασίας μαρτύριον. — 18) [Λόγον παντός — καλλωπίσματος. Vid. V. C. III, 35. not. 2.] — 19) Τῷ μὲν πρὸς τῆς θεοφανείας ἀντρω. Legendum est τῷ μὲν πρώτης θεοφανείας. Sequitur enim τῷ δὲ τῆς ὑστάτης ἀναλήψεως etc. [Cum Zimm. dedi πρώτης.] Porro in libro III. de vita Constantini cap. 41. duas tantum speculancas memorat, eam tamen tres hic recensent. Nimirum illis sermo erat de Helena, quae in Bethleem et in Oliveti monte ecclesiam aedificavit. Hic vero de Constantino agitur, qui in loco dominici sepulchri magnificentissimam construxit ecclesiam: cui etiam ecclesias illas ab Helena aedificatas merito attribuit Eusebius, utpote quae ipsius sumptibus essent exstructae. — 20) Τὸν δὲ τῆς εὐσεβείας. Scribe meo periculo τὸ δὲ, supple σημεῖον. Quod interpres cum non animadvertisset, turpiter lapsus est. Emendationem nostram confirmat codex Fuk. Paulo post lego cum interprete χρόνον τε βασιλείας etc. nisi malis legere οἶκον ἅπαντα καὶ θρόνον αὖξει, θρόνον τε βασιλείας etc. quod rectius mihi videtur. Neque enim satis eleganter dicitur θρόνον αὖξειν. [Zimm. χρόνον αὖξει. Cf. infra cap. X. extr. θεός — — μακρᾶς ἐτῶν περιόδοις τῶν τῆς βασιλείας ἐπαύξων κράτος.] — 21) Καὶ αὐτῷ γένει Legendum est σφραγῖς. Non otiose autem Eusebius post mentionem liberorum Constantiani, addidit etiam eius genus: ob Dalmatiam scilicet et Hanniballianam, quae ex genere Constantiani, utpote fratris eius filii. [Cum Zimm.

μισόμενον· καὶ δὴ ταῦτ' ἦν τὰ μέγιστον τῆς τοῦ τιμαρέτου
 δυναμείῳ δέγμα, ὅτι δὴ δικαιοσύνης ἐξίσου νέμων τὰ τέλειονα²²⁾,
 τὴν καταξίαν ἀμοιβὴν ἑκατέρῳ νέγματι προσήγε. Διὸ τοῖς μὲν
 τοῖς ἐκτετημένους οἴκους πολλαπλαῖσαι, παραπόδαθ' εἰπετο ταπει-
 νησα τῆς δυσσεβείας, ἀφίξει τε καὶ ἄσμοι, ἀπέτοι τε καὶ
 ἡφαιεῖς καθίστατο παραχοῆμα· ὁ δὲ τὸν αὐτοῦ δεσπότης παν-
 τοίοις τρόποις εὐσεβείας τιμῶν, καὶ τοτὲ μὲν οὐκ αὐτῷ βα-
 σιλικούσιν ἀνυψῶν, τοτὲ δὲ τοῖς ἀπανταχοῦ γῆς ἀμερώματα,
 τοῖς ἀρχομένοις ἀναφαίνων, εἰκότως αὐτὸν οὕτω, βασιλείας, καὶ
 γίνους σωτήρα καὶ φρονεῖν εὖρατο. Ωἶδε θεοῦ κατεφαίνοντο
 πράξεις, δι' ἐνθέου ἀρετῆς τοῦ σωτηρίου σημείου.

Κ Ε Θ Α Λ Ι Ο Ν Ι'.

Οὐ δὴ περὶ μακρὸς ἂν εἴη λόγος, μύσταις θεολόγων ἀν-
 θρωῶν¹⁾ παραδεδομένος· καὶ γὰρ ἦν τουτὶ σωτήριον ἀληθῶς,
 θαῦμα μὲν εἰπεῖν, πολὺ δὲ θαυμάσιον ἐννοῆσαι· ὡς πάντα μὲν
 τὰ ἐξ αἰῶνος περὶ θεῶν ἐψευσμένα, μόνον ἐπὶ γῆς ἐκάλυψεν
 ὁφθέν, καὶ σκότη μὲν καὶ λήθη παραδέδωκε τὴν πλάνην, φῶς
 δὲ νοερὸν ψυχαῖς ἀνθρώπων ἐκλάμψαν, τὸν μόνον ἀληθῆ τοῖς
 πᾶσιν ἀνεκάλυψε θεόν· διὸ δὴ πᾶς ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβαλὼν,
 νεκρῶν μὲν εἰδῶλων καταπτύει προσώποις, πατεῖ δ' ἄθεσμα
 δαιμόνων θέσμια, καὶ παλαιῶς ἀπάτης πατροπαράδοτου κατα-
 γελᾷ· λόγων δ' ἱερῶν ἀπανταχοῦ διατριβᾶς ἀνθρωποι σωτη-
 σάμενοι, ὡς σωτηριοῖς μαθήμασιν ἐκπαιδεύονται, ὡς ἂν μηκέτι
 τὴν ἑρωμένην σαρκὸς ὄφθαλοῖς ἐπιτοῆσθαι πτίσιν, μηδ' ἄνω
 βλέποντας ἤλιον καὶ σελήνην καὶ ἀστέρας, μέχρι τούτων ἰστῶναι
 τὸ θαῦμα, τὸν δὲ τούτων ἐπέκεινα, τὸν ἀφανῆ καὶ ἀόρατον,
 πτίστην τῶν ὄλων ὁμολογεῖν, μόνον αὐτὸν σεβεῖν θετιδαγμένους.
 Τοσοῦτων δῆτα παραλείων ἀγαθῶν ἀνθρώποις, τὸ μέγα τουτὶ
 καὶ παράδοξον ἀναπέφανται σημεῖον· δι' οὗ τὰ μὲν οὐκ ἔστιν,
 ὅσα φαῦλα, τὰ δὲ πρὶν οὐκ ὄντα, νῦν παρὰ τοῖς πᾶσιν ἀπίσιν

scripsi αὐτοῦ.] — 22) [Δικαιοσύνης — τὰ τέλειονα, id est, rectam iusti-
 tiae lancem paribus utrimque momentis librans, interp. Val. Vide quae
 annotavi ad V. C. III, 5. not. 3. Add. Lucian. T. II. p. 60. ed. Reitz-
 ζυγοστατεῖτω τότε, ὥσπερ ἐν τρυτάνῃ, τὰ γιγνόμενα. Ibid. p. 402. Ἰφ
 μὲν — καθάπερ ἀκριβῆς τρυτάνη ταῖς ἐπ' ἀμφοτέρω πλάστιγγιν, ἰσορροποῖ
 ταλαντεύομαι.]

Cap. X. 1) Μύσταις θεολόγων ἀνθρώπων. Interpres vertit sic quae se
 sacerdotum literarum professioni consecraverunt, quod non probet. Mysteria
 sunt initiati, qui mysteria percreperunt. Θεολόγοι vero sunt qui alia

εὐσεβείας ἐκλάμπει· λόγοι δ' αὖν καὶ μαθήματα καὶ προτροπαὶ
 δῶφροτος καὶ θεοσεβοῦς βίον, εἰς ἐξάκυστον πᾶσιν ἔδουσι
 κηρύττονται, κηρύττει τε βασιλεὺς αὐτός· τὸ δὲ μέγιστον
 θαῦμα, ὅτι δὴ τοσούτος βασιλεὺς μεγίστη φωνῇ τῷ παντί
 κόσμῳ, οἷά τις ὑποφήτης τοῦ παμβασιλείως θεοῦ κέκραγε, πάν-
 τας ὄμου τοὺς ὑπ' αὐτῷ ποιμαινομένους, ἐπὶ τὴν τοῦ ὄντος
 γνώσιν ἀνακαλούμενος· καὶ δὴ μέσοις βασιλείων οἴκοις, οὖν
 ἔθ' ὡς τὸ πρὶν²⁾, ἀνδρῶν ἀθέων φληγάφοι, κρεῖττοι δὲ καὶ θεο-
 σωταὶ θεοῦ, βασιλικαῖς ὕμνοις εὐσεβεῖα σεμνονόμενοι πανηγυ-
 ρίζουσι, θεός τε εἰς αὐτὸς ὁ τῶν ὄλων βασιλεὺς, εἰς ἅπαντας
 καταγγέλλεται, ἀγαθῶν τε λόγος εὐαγγελικὸς, τῷ τοῦ παντός
 βασιλεῖ τὸ τῶν ἀνθρώπων συνάπτει γένος, ἰλεων καὶ γίλον τὸν
 ἐπουράνιον πατέρα τοῖς κατὰ τὴν γῆν υἱοῖς εὐαγγελιζόμενος·
 χοροὶ τε παντοίοις ψαλαῖς ἐπινικίαις γεραίρουσι, καὶ πᾶν τὸ
 θνητὸν συνηχῆ γένος τοῖς κατ' οὐρανὸν ἀγγελικοῖς θάουσις·
 ψυχαὶ τε λογικαὶ, δι' ὧν περιβέβληνται σωμάτων ὡσπερ θεῶν
 μουσικῶν ὀργάνων, τοὺς πρέποντας ὕμνους αὐτῷ καὶ τὰς θεο-
 φιλεῖς ἀναπέμπουσι θεολογίας, ὄμου τε τοῖς κατ' ἀνατολὰς
 οἰκοῦσιν οἱ τὰ πρὸς δυσμαῖς λαχόντες, ὑπὸ μίαν καιροῦ ῥοπήν
 τοῖς αὐτοῦ μαθήμασιν ἐκπαιδεύονται· τοῖς τε κατὰ μεσημβρίαν
 οἱ τὴν ἀρκτήαν διελιφότες λῆξιν, σύμφωνα κελადουοῖσι μελῆ,
 τοῖς αὐτοῖς τρόποις τε καὶ λόγοις, τὸν θεοσεβῆ μεταδιώκοντες
 βίον, καὶ ἕνα μὲν τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν ἀνευφημοῦντες, ἕνα
 δὲ τὸν μοιογενῆ σωτήρα, πάντων αἰτίον ἀγαθῶν ἐπιγραφόμενοι,
 ἕνα δὲ καὶ τὸν ἐπὶ γῆς διορθωτὴν βασιλεῖα, παῖδάς τε τούτου
 θεοφιλεῖς γνωρίζοντες· ὁ δ' οἷα σοφὸς κυβερνήτης, ὑψηλῆτος,
 ὑπὲρ πηδαλίων ὀχούμενος³⁾, εὐθείᾳ τε περαινῶν οἰακίζε, οὐρίφ

iniliant et mysteria iis tradunt. — 2) Οὖν ἔως ἔθος τὸ πρὶν. Scribo
 οὖν ἔθ' ὡς τὸ πρὶν ἀνδρῶν ἀθέων φληγάφοι. Sophistas gentiles intelligit,
 qui in eiusmodi decennialium festivitibus panegyricos imperatoribus di-
 cebant. Talis est Nazarii panegyricus Constantino dictus in tertius quin-
 quennialibus, seu quinto decimo imperii eius anno, et quinquennialibus
 caesarum. Talis item Themistii oratio in Valentis quinquennialibus. Sed
 et Claudius Mamertinus orationem praeparaverat quinquennialibus Maxi-
 miani Hercullii, ut ipse testatur. In codice Fuk. legitur οὖν ἔθος τὸ πρὶν.
 — 3) Περιπιδῶ αἰωνουχούμενος. Hic locus corruptissimus, quem tamen
 Levi negotio mihi videor emendasse. Scribo igitur ὁδ' οἷα σοφὸς κρηβη-
 γῆτης, ὑψηλῆτος, ὑπὲρ πηδαλίων ὀχούμενος etc. Id est: *sublimis supra
 gubernaculum sedens*. At interpres nescio quid de aevo somniavit. Ita
 Chrysostomus serm. I. ad eos qui scandalizati sunt p. 873. *ἐπὶ τῶν οἰκῶν
 καθήμενος*. [Val. emendationem praecunte Zimm. recepi. Cf. infra c. X.
 τὸ μέγα τοῦ ἀμπαντος πηδαλιούχων σάφος et supra c. I. not. 20.] Μῆκ
 scribe εὐθεία τε περαινῶν ex codice Fuk. Sic enim infra loquitur Euse-

πρώτα τοῦ ὑπ' αὐτῷ πάντας, ἐπὶ τὸν ἀσφαλῆ καὶ γαληνὸν ναυστολῶν ἄρμον· θεὸς δὲ αὐτὸς ὁ μέγας βασιλεὺς, ἄνωθεν αὐτῷ δεξιὰν χεῖρα προτείνων, τῆς μὲν ἀπάντων ἐχθρῶν καὶ πολεμίων νικητὴν αὐτὸν καθίστησι, μακραῖς ἐτῶν περιόδοις τὸ τῆς βασιλείας ἐπαύξων κράτος· μέλλει δὲ καὶ κρείττονων ἀποφαίνειν κοινῶν ἀγαθῶν, ἔργα εἰς αὐτὸν τὰς οὐκείας πισοῦμενός ἐπαγγέλλας, ἃς οὐκ ἔθ' ὁ παρὼν καιρὸς ἐπιτρέπει λέγειν· μένιν δὲ χρῆ τὴν ἐκείσε πορείαν, ὅτι δὲ θνητοῖς ὄμμασιν σαρκός⁴⁾ τ' ἀκοαῖς οὐκ ἔχει φύσιν τὰ θεῖα καταλαμβάνεσθαι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Α'.

Φέρε δὴ σοι, νικητὰ μέγιστε Κωνσταντίνε, λόγων ἀπορρήτων μνήσεις, ἐν τῷ βασιλικῷ τῷδε¹⁾ ἀμφὶ τοῦ παμβασιλέως τῶν ὅλων συγγράμματι, παραθώμεθα· οὐ γὰρ μυσῶντες τὸν ἐκ θεοῦ σεσοφισμένον, οὐδὲ σοὶ τὰ ἀπόρρητα γυμνοῦντες, ᾧ καὶ πρὸ τῶν ἡμετέρων λόγων θεὸς αὐτὸς, οὐκ ἔξ ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου²⁾, δι' αὐτοῦ δὲ τοῦ κοινοῦ σωτήρος, καὶ τῆς αὐτοῦ σοὶ πολλαχῶς ἐπιλαμπράσης θεϊκῆς ὕψους, τὰ κρύφια τῶν ἱερῶν ἐξέφηγέ τε καὶ ἀπεκάλυψε· τοὺς δ' ἀμαθεῖς ἀνθρώ-

bins. [Sed cf. supra cap. VI. not. 21.] — 4) [Σαρκός dedi cum Zimm. Apud. Val. Read. malo typhothetae errore legitur κίσαρος.]

Cap. XI. 1) Ἐν τῷ βασιλικῷ τῷδε. Rhetores Graeci βασιλικούς λόγους vocabant orationes de laudibus imperatorum, quas Latini panegyricas appellare solent. Earum methodum tradit Alexander Rhetor in libro περὶ ἐκιδευτικῶν cap. 1. quod inscribi debet περὶ βασιλικῶν λόγων. Extat hic liber inter rhetores Graecos ab Akde editos pag. 613. sed cum Menandri rhetoris libro qui eiusdem argumenti est, male confusus. [Cf. Valesii Emendat. I, 25 init. edit. Burmana.] Porro in dicto capite Alexandri, citatur oratio Callinici sophistae celeberrimi hoc titulo: μέγας βασιλικός, in laudem imperatoris Philippi, ni fallor, conscriptus. Id autem ex eo conicio, quod Philippus Arabs perinde ac Callinicus fuit, et ignobili genere ortus: cuiusmodi fuisse imperatorem illum cui Callinicus eam orationem dixit, testatur Alexander. Tempus etiam egregie convenit, cum Callinicus principatu Gallieni vixerit, teste Suida. Extat etiam Libanii βασιλικός, in honorem Constantii et Constantis ab eo scriptus, cum esset Nicomediae. Ad has igitur orationes alludens Eusebius, orationem hanc vocet βασιλικὸν σύγγραμμα. Sic in superiore capite βασιλικὸς ἔμνος πανηγυρικός dixit, eodem alludens, quod iaterpres non intellexit. Sed et illud notandum est, hanc orationem ab Eusebio vocari βασιλικὸν σύγγραμμα, id est librum. Revera enim libro similior est quam orationi, quippe quae nimia prolixitate modum orationis excedat. Proinde nequaquam mihi videtur ab Eusebio fuisse recitata. — 2) [Ὁς ἔξ ἀνθρώπων — σωτήρος. Alludit h. l. sperte Eusebius ad Galat. I, 1. Similiter Theodoret. H. E. I, 3 init. Κωνσταντίνος δὲ ὅς οὐκ ἔξ ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπων, ἀλλ' οὐρανόθεν κατὰ τῶν

πους εἰς φῶς ἄγετες, καὶ τῶν αἰῶν τῆς εὐσεβείας δάκρυον ἔργων
 τὸς ὑποθήσεις καὶ τὰς αἰτίας τοῖς ἀγνοοῦσαν ὑποτιθέμενοι.
 Ταῦ μὲν γὰρ εἰς τὴν τοῦ βασιλέως Θεοῦ τῶν ὅλων θεραπείαν
 τε καὶ τιμὴν ὁσημέραι καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης
 πρὸς τῆς ἀρετῆς³⁾ κατορθούμενα, πᾶν στόμα θνητῶν ἀνυμνεῖ,
 τὰ δ' ἐπὶ τῆς ἡμετέρας ἰστορίας, φησὶ δὴ τοῦ Παλαιστίνου
 ἔθνους, πόλεως τε τῆσδε ἔσθ' ὁ σωτήριος λόγος ὡς περ ἀπὸ
 πατρὸς εἰς πάντας ἀνθρώπων ἀντιθέοντα τῷ σῶ
 φύλακι τε καὶ σωτηρίῳ χριστήριον, τρόπαιά τε τῆς κατὰ τοῦ
 θανάτου νίκης, ἐν προσευκτηρίων οἴκοις καὶ ναῶν ἀφιερώμασιν
 ἀνεγχερόμενα, ὑψηλά τε καὶ περικαλλῆ βασιλικῆς διανοίας βα-
 σιλικὰ μεγαλοεργήματα, ἀμφὶ τὸ σωτήριον τῆς ἀθανάτου μνή-
 μης⁴⁾ ἐπισκευασμένα, οὐ τοῖς πᾶσι⁵⁾ πρόδηλον ἔχει τὴν αἰτίαν.
 οἱ μὲν τὰ θεῖα δυνάμει πνεύματος ἐνθέου πεφωτισμένοι, ἴσασι
 τε καὶ γνωρίζουσι, καὶ σὲ τῆς ἐπὶ ταῦτα διακοίας τε καὶ ὀσμῆς
 οὐκ ἀθεοῖ κεινημένης, ἐνδικῶς θαυμάζουσι τε καὶ μακαρίζου-
 σιν· οἱ δὲ τῶν θείων ἀγνώμονες, ψυχῆς ἀβλεψία, χλευήν καὶ
 γέλωτα πλατύν τιθένται τὸ πρᾶγμα, νεκρῶν σωμάτων μνηστῆρα
 καὶ τάφους τοσοῦτ' βασιλεῖ σπουδαίεσθαι, ἀπρεπὲς εἶναι καὶ
 ἀνοίκτιον ὑπεκλήφτες· εἰτ' οὐχὶ βέλτιον, φαίη ἂν τις αὐτῶν,
 τὰ πατρία φυλάττειν, καὶ τοὺς καθ' ἕναστος ἔθνος τιμωμένους
 ἡρώας τε καὶ θεοὺς εὐμενίζειν, μηδὲ ἀποπτύειν αὐτοὺς καὶ
 φεύγειν τῶν τοιῶνδε συμφορῶν ἕνεκα; Ἡ γὰρ κἀκείνους ὁμοίως
 τῆσδε⁶⁾ τῆς ὁμοπαθείας χάριν θειάζειν, ἢ εἰ ἀπόβλητοι διὰ

θεῖον ἀπόστολον εἰς κλήσασε ταύτης ἔτι καὶ κ. ε. λ.] — 3) Πρὸς
 τῆς ἀρετῆς. Scribendum est πρὸς τῆς οἰκῆς ἀρετῆς ut legit interpret. —
 4) Ἀμφὶ τὸ σωτήριον τῆς ἀθανάτου μνήμης. Scribendum videtur ἀμφὶ τὸ
 σωτήριον μαρτύριον, ut in superiori capite dixit Eusebius: ubi vide quae
 notavimus. Scribi etiam posset ἀμφὶ τὸ σωτήριον μνημα. Sic enim ele-
 gans erit allusio, μνημα τῆς ἀθανάτου μνήμης. Et ita Eusebius in supe-
 riore capite μνημα τε μνήμης αἰωνίου γέμον. Observavi tamen τὸ σωτήριον
 simpliciter et absolute ab Eusebio sumi pro salutari signo crucis: δι' ἐν-
 θεου ἀρετῆς τοῦ σωτηρίου, ut legitur in fine capituli noni, ubi tamen codex
 Fuk. habet σωτηρίου σημείον. — 5) Ὁ τοῖς πᾶσι. [Ita Val.] Non dubio
 quin scribendum sit οὐ τοῖς πᾶσι πρόδηλον ἔχει τὴν αἰτίαν. Quam emen-
 dationem confirmant sequentia mox Eusebii verba: Non omnibus, inquit,
 notae sunt causas operum illorum, quae iuxta sepulcrum domini magni-
 ifice exstruxisti. Nam Christiani quidem eas cognituras habent, teque eo
 nomine magnopere mirantur. Gentiles vero eiusmodi opera derident.
 Male igitur in codice Fuk. scribitur ἄ τοῖς πᾶσι etc. [Cum Zimm. dedi οὐ.]
 — 6) Ὁμοίως τῆσδε. Christum intelligit, ut recte ad marginem notavit
 interpret. Haec autem dicuntur ex persona gentium, qui Christianis deo-
 rum et heroum adulteria, rixas, mortem etiam ac sepulcra sibi obiectan-
 tibus, ita respondebant: Si dii nostri ob huiusmodi humasus calamitates
 respuendi sunt, vesper quoque perinde est respuendus, quem damnatum,

τὰς ἀνθρωποκρατίας ἐκείνοι, καὶ φοβῆναι δίκαιον εἶναι τὴν αὐτῆν ἀποπέμψιν ψῆφον. Ταῦτα γοῦν αὐτῶν εἶποι τις ἂν ἐμμάλα τὰς ὄφρως συνάγων, οἰήμασι τε θαρσεισοφῶν καὶ τῶν αὐτοῦ σεμνολογῶν τύφον⁷⁾. ὃν δὲ συγγνώμης αἰτίων τῆς ἀμαθίας, οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ πάντα⁸⁾ πεπλατημένον, ὁ τοῦ παναγίου πατρὸς φιλόανθρωπος λόγος, διατριβὰς καὶ διδασκαλίης καθ' ὅλης τῆς τῶν ἐθνῶν οἰκουμένης πηξάμενος, ἐν τε χάρμασι καὶ κώμασι, ἀγροῖς τε καὶ ἐρημίαις, ταῖς θ' ἀπανταχοῦ πάσαις, εἰς τὴν τῶν ἐνθέων μαθημάτων παιδείυσιν ἀφθόγως ἐπικαλεῖται, Ἕλληνας ὁμοῦ καὶ βαρβάρους, σοφοὺς καὶ ἰδιώτους, πένυχτας καὶ πλουσίους, οἰκέτας ἅμα δεσπόταις, ἄρχοντας καὶ ἄρχομένους, ἄσεβεῖς, ἀδίκους, ἀμαθεῖς, ἀισχροποιοὺς, βλασφημοὺς, ἤκειν καὶ σπεύδειν ἐπὶ τὴν ἐνθεον θεραπείαν, οἷα φιλόανθρωπος σωτὴρ καὶ ψυχῶν ἰατρός παρακατελυόμενος λαμπραῖς γρῦν φωναῖς προτέρων κακῶν ἀμνηστῆσαν τοῖς πᾶσιν ἀνακηρύττων ἐξ ὅα· „θεῦτε, λέγων⁹⁾, πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, καγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς.“ καὶ αὐθις „ὄψκ ἤλαθον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἀμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.“ καὶ προσεῖθαι γε τὸ αἴτην, φάσκων· „οὐ γὰρ χρεῖαν ἔχουσι οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες.“ Καὶ „οὐ βούλομαι τὴν θάνατον τοῦ ἀμαρτωλοῦ, ὡς τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ¹⁰⁾.“ Ἐνθὲνδε μόνον τῶν τὰ θεῖα πεπαιδευμένων, τὰς αἰτίας ἐκμαθόντι τῆς τῶν προκειμένων σπουδῆς, κρείττονι ἢ κατὰ ἄνθρωπον ἐπιπνοῖα πῶ ἡμετέρῳ βασιλεῖ συνομολογεῖν ἔπεισι, καὶ τοῦ τρόπου τὸ θεοσεβές ἀποθαυμάζειν, τὴν τε περὶ τὸ μαρτύριον τῆς σωτηρίου ἀθανασίας σπουδὴν οὐκ ἀθεεὶ γεγονέναι πιστεύειν, ἐξ ἐπιπνοίας δὲ ἀληθῶς τοῦ κρείττονος, οὐ θεράπων ἀγαθὸς ἀγαθῶν ὑπηρετήης εἶναι σεμνύνεται. Ταῦτά σοι, βασιλεῦ μέγιστε,

mortuum ac sepultum esse fateamini. — 7) [Οἰήμασι — τύφον i. e. cum vauidate eorum qui sibi sapientes videntur, suum ipsius fastum gravitate quadam verborum extollens. Val. contra: „sapientiozem se ceteris existimans, et vauidatem suam gravitate verborum extollens.“ Voce τύφος, τυφοῦσθαι nihil est frequentius apud scriptores ecclesiasticos. Vid. *Suicer*. thes. T. II. p. 1347 sq. Add. *Plutarch*. morall. T. I. P. I. p. 138. D. edit. *Wytteub*. τῶν νέων ἐκπνευματοῦν τὸ οἶμα καὶ τὸν τύφον. *Enseb*. H. E. VII, 31. *Wetsten*. ad 1 *Timoth*. III, 6.] — 8) Οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ πάντα. Malim scribere οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πάντα πεπλατημένον etc. Hoc enim mihi videtur elegantius. At vulgata lectio eundem quidem habet sensum, sed frigidior est et insulsiior. Infra tamen sic loquitur pag. 634. Paulo post lego διατριβὰς καὶ διδασκαλίης. [Ita scripsit Zimm. Praeterea de sequentibus vid. *Boehmer*. XII. dissertu. iur. eccl. diss. V. p. 298 sqq.] — 9) [Ἄγων. Vid. *Matth*. XI, 28. Locns proxime sequens est *Matth*. IX, 12. 13.] — 10) [Οὐ — αὐτοῦ. Vid. *Ezech*. XVIII, 28.] — 11) Ἐργων

φιλιτατα και προσήγορα εἶναι ἀληθῶς πεπεισμένους, τῶν σαυ φιλολογίῶν ἔργων τοὺς λόγους¹¹⁾ και τὰς αἰτίας ὁ παρὼν μοι λόγος τοῖς πάσιν ἐκφῆναι βούλεται, ὑπερμηνευτῆς τις εἶναι τῆς σῆς διανοίας, και τῆς φιλοθείου ψυχῆς ἄγγελος ὑπάρχειν εὐχόμενος, διδάσκων πάντα, ἃ δε και προσήκει παιδεύεσθαι πάντα, ὃ πόθος ἐστὶ μακθάνειν τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν θεοῦ δυναμείας τοὺς λόγους· δε οὗς και κάλαι προὐν, και τοῦ παντὸς ἐπιμελόμενος, ὁπέ ποτα οὐρανόθεν εἰς ἡμᾶς κατήει, και δε οὗς φύσιν ἀνθρωπιάν ὑπέδωκε¹²⁾, και δε οὗς ἐπὶ τὸν θάνατον παρήκει· τῆς τε μετὰ ταῦτα ζωῆς ἀθανάτου, και τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναβιώσεως τὰς αἰτίας· οὐ μόνον δε, ἀλλὰ και λογικὰς ἀποδείξεις, ἐναργῆ τε διδάγματα τοῖς εἰς ἔτι τούτων δεσμέοις ἀναγκαῖα· ἀλλὰ γὰρ και τούτων αὐτῶν ἐνθέοι πεθευ εἶρασθαι, ὦρα. Οἱ τὸ σέβας τοῦ κοσμοποιου και πανηγερῶος θεοῦ τῶν ὄλων τοῖς πρὸς αὐτοῦ γεννηθεῖσιν ἀντικαταλλαξάμενοι, ἡλιὸν τε και σελήνην, και τὰ λοιπὰ τοῦ κόσμου μέρη, τὰ τε πρῶτα στοιχεῖα, γῆν, ὕδωρ, αἶρα, πῦρ, τῆ ἰση προσήγορα τῶ τούτων ποιητῆ και δημιουργῶ τιμήσαντες, και θεοὺς ταῦτα προσειπόντες, ἃ οὐδαμῆ οὐδαμῶς ἦν, οὐδ' ὑπῆρχεν ἐν οὐδ' ὠνόμαστο, εἰ μῆ τῶ κοσμοποιῶ τοῦ θεοῦ λόγῳ παρέστη¹³⁾, οὐ μοι δοκοῦσι τούτων διαφέρειν¹⁴⁾, ὅσοι τὸν ἀρχιτέκτονα τῶν ἐν

τοῖς λόγοις. Scribendum est procul dubio τοὺς λόγους; et paulo post εἰς πάντα ἐκφῆναι βούλεται. Et sic legisse videtur interpres qui ita vertit: *rerum pie et religiose abs te gestarum rationes causasque hoc praesenti sermone explicare constituiti*. Sed vocem ἔργων male interpretatus est, quae fabricas hic significat seu aedificia, quae a Latinis etiam opera dicuntur. Hic enim ex professo agit Eusebius de basilica, quam Constantinus Hierosolymis miro opere aedificavit. Porro hic locus plane confirmat emendationem nostram quam supra proposuimus: οὐ τοῖς πάσιν πρόδηλον ἔχει τῆν αἰτίαν. In codice Fuk. scribitur ἔργων τῶος λόγους καὶ τὰς αἰτίας παρὼν μοι λόγος τοῖς πάσιν ἐκφῆναι βούλεται. — 12) Ἀνθρωπιάν ὑπέδωκε. Addenda hoc loco vox φύσις, quae in superiore linea male collocata est. Quod confirmat codex Fuk. — 13) Τοῦ θεοῦ λόγῳ παρέστη. Interpres vertit: *Nisi verbo dei in lucem editae fuissent*. Sed haec interpretatio non satis exprimit Graecae vocis proprietatem. Quare malim vertere: *nisi verbo dei adstitissent*. Metaphora enim est a famulis, qui ubi dominus evocaverit, statim praesto sunt. Itaque hoc verbum παρέστη, recte dicitur de creatione rerum. Dixit enim deus fiat, et facta sunt. Porro hunc locum emendavi ex codice Fuk. Cum enim antea legeretur: και οὐδαμῆ οὐδαμῶς ἦν, correxi ἢ οὐδαμῆ οὐδαμῶς ἦν. — 14) [Ὅ μοι δοκοῦσι τούτων διαφέρειν κ. τ. λ. Homines cultum deo debitum ad res creatas transferentes mox cum pueris qui lyram admirentur, inventorem eius non eurent, deinde cum arbitro, qui hastam et clypeum neque vero militem fortem corona triumphali ornent, denique cum eo Eusebius comparat, qui fora, templa, gymnasia Constantinopolia ornantia aeque admirentur atque imperatorem, operum illorum auctorem. Hinc

τοῖς βασιλευσὶν εἴπετε μεγαλοφυγμάτων παρουσῶντες, ὀρόφους, καὶ τοίχους, καὶ τὰς ἐν τοῖσις κολοχρώμους τε καὶ πολυανθίαις γραφαῖς, χρυσοῦρά τε δαιδαλμάτα καὶ λίθων γλυφὰς ὑπερεκπλήττονται, τοιαύτας τε αὐτοῖς τῆς τοῦ τεχνίτου σοφίας ἀνατίθενται τὴν ἐπιγορίαν· θέον μὴ τοῖς ὀρωμένοις, μόνον δὲ τῷ τούτων ἀρχιτέκτονι τὴν τοῦ θαύματος ἐπιγράφειν αἰτίαν, καὶ σοφίας ἔργα τὰ πολλὰ εἶναι ὁμολογεῖν, σοφὸν δ' ἐκείνον μόνον, τὸν δὴ τοῖς πολλοῖς τὰ τοιαυτὰ εἶναι παρασχόντα αἰτίαν· τῆσι γοῦν κομιδῇ παιδῶν διαφέρειεν ἂν οὐδὲν, καὶ οἱ τῆς ἐπταχόρδου λύρας αὐτὸ δὴ τὸ μουσικὸν ὄργανον, ἀλλ' οὐ τὸν τῆς συντάξεως εὐρέτην τε καὶ ἐπιστήμονα, τῆς σοφίας ἀποθαιμακίζοντες· ἢ οἱ τὸν ἐν τοῖς πολέμοις ἀριστεία παριόντες, τὸ δὲ δόρυ καὶ τὴν ἀσπίδα ἐπιστάσις κοσμοῦντες στεφάνοις· ἢ οἱ τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ τῷ τῆς μεγάλης καὶ βασιλικῆς παραιτίῳ πδ-λεως ἐξ ἴσου τιμῶντες ἀγορὰς καὶ πλατείας, καὶ οἰκοδομήματα, τεμένη τε ἄψυχα καὶ γυμνάσια· θέον, μὴ δὴ λίθους, τὸν δὲ τῶν σοφῶν¹⁵) μεγαλοφυγὸν καὶ νομοθέτην ὑπερεκπλήττεσθαι. Κατὰ τὰ αὐτὰ δὴ καὶ τοὺς τὸ σύμπαν τόδε σαρκὸς ὀφθαλμοῖς θεωμένους, οὔτε ἡλίῳ οὔτε σελήνῃ, οὔτ' ἄλλῳ τῶν κατ' οὐρανὸν ἀναθετίον τὴν αἰτίαν, σοφίας δ' ἔργα τὰ πάντα προσήκον ὁμολογεῖν, μνήμην ὁμοίως τοῦ τούτων ποιητοῦ καὶ δημιουργοῦ ποιουμένους, τιμῆν τε καὶ σέβειν πρὸ παντὸς τιθεμένους τῶν ἄλλων· ἐκ δὲ τούτων αὐτῶν τῆς ὄψεως, τὸν μηκέτι σώματος ὀφθαλμοῖς, μόνον δὲ νοῦ διαυγῆ καὶ καθαρῷ νοοῦμενον, τὸν παμβασιλέα θεοῦ λόγον, πάση διαθέσει ψυχῆς θεολογεῖν τε καὶ προσκυνεῖν· ἐπιτὶ καὶ ἀνθρώπου σώματι, οὐδεὶς πώποτε τοῦ σοφοῦ καὶ ἐπιστήμονος, ὀφθαλμοῦς ἢ κεφαλῆν, ἢ χεῖρας, ἢ πόδας, ἢ τὰς λοιπὰς σάρκας, πολλοῦ δεῖ τοῦ τρίβωνος τὴν ἐξωθεν περιβολὴν, σοφὴν ἀνηγόρευσεν, οὐδὲ σοφὰ τῆς οἰκίας τὰ ἐπιπλα, οὐδὲ τοῦ φιλοσόφου τὰ ὑπηρετικά σκευῆ· τὸν δ' ἀφανῆ καὶ ἀόρατον ἐν ἀνθρώπῳ νοῦν πᾶς τις ἔμφρων θαυμάζει. Ταύτη τοι καὶ μάλλον, πρὸ τῶν ὀρωμένων δαιδαλμάτων τοῦ σύμπαντος κόσμου, σωματίων ὄντων καὶ ἐκ μιᾶς ὕλης πεποιημένων, τὸν ἀφανῆ καὶ ἀόρατον λόγον, τὸν δὴ τοῦ παντὸς εἰδοποιόν τε καὶ κομητόρα, ὑπερεκπληκτέον, ὄντα τοῦ θεοῦ μονογενῆ, ὃν ὁ τῶν ὄλων ποιητὴς, ὁ πάσης ἐπέκεινα καὶ ἀνω-

nimis frequentasse nostram interdum imagines et exempla, monuit Tzschirner. de claris veteris ecclesiae oratoribus Comment. V. p. XII.] —

15) [Τὸν δὲ τῶν σοφῶν. Lowthio legendum videtur τὸν δὲ τούτων σοφῶν.]

τάτω οὐσίας, αὐτὰς ἐξ ἑαυτοῦ γενήσας, ἡγεμόνα καὶ κυβερνήτην τοῦδε τοῦ παντός καιροῦ τῆσσι. Ἐπεὶ γὰρ μὴ οἷόν τε ἦν τὴν ῥευστήν τῶν κοιμάτων οὐρίαν, τὴν τε τῶν ἄρει γενομένων λογικῶν φύσει τῷ πανηγεμῶσι θεῷ πελάζειν, δι' ὑπερβολὴν τῆς ἀπὸ τοῦ κρείττους ἁλλείψεως· ὁ μὲν γὰρ ἦν ἀγέννητος, ἀκατάτω τε καὶ ἐπέκεινα τῶν ὄλων, ἄρρητος, ἀνάγκητος, ἀπρόσπλάσκατος. φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον ἢ φασὶν οἱ ἱερεῖοι λόγοι¹⁶⁾: ἢ δ' ἐξ οὐκ ὄντων προβεβλημένη, πορρωτάτω τε διαδοῦσα καὶ μακρῶν τῆς ἀγεννήτου φύσεως ἀπεσοικισμένη· εἰκότως ὁ πανάγαθος καὶ θεὸς τῶν ὄλων, μέσην τινα παρεμβάλλει¹⁷⁾ τὴν τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ λόγον θεῖαν καὶ παναλκῆ δύναμιν, ἀκριβέστατα μὲν ὡς ὅτι μάλιστα καὶ ἐγγύτατα τῷ πατρὶ προσμιγλοῦσαν, εἰσω τε αὐτοῦ τῶν ἀπορρήτων ἀπολαύουσαν, προότατά γε¹⁸⁾ συγκατιοῦσαν, καὶ ἀμωσγέπως συσχηματιζομένην τοῖς τῆς ἄκρας ἀκαλιμπανομένοις· ἄλλως γὰρ οὔτ' εὐαγὲς οὔθ' ὄσιον, τὸν τῶν ὄλων ἐπέκεινα καὶ ἀνωτάτω, ἕλη φθαρτῆ καὶ σήματι συμπλέκειν· διὸ δὴ λόγος θεῖος ἀναμιξέ τοῦδε τοῦ πᾶν ὑπελθῶν, καὶ τὰς ἡνίας τοῦ παντός ἐνδησάμενος, ἀσωμάτω καὶ θεῖῃ δυνάμει ἄρει καὶ φέρι, πανσόφως ἠνιοχῶν, ἢ καλῶς ἔχει αὐτῷ καταφαίνεται. Τοῦ δὲ λόγου σαφὲς ἢ ἀπόδειξις. Εἰ γὰρ θεῶν αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ τοῦ κόσμου μέρη, ἃ δὴ καὶ πρῶτα στοιχεῖα καλεῖν εἰώθαμεν, γῆν, ὕδωρ, αἶρα, πῦρ, ἄπερ ἐξ ἀλόγου συνέστηκε φύσεως, ὃ δὴ καὶ αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς ὁρῶμεν· εἰ μία

— 16) *Οἱ ἱερεῖοι λόγοι.* Sic etiam codex Fuk. pro *ἱεροί.* [Vid. I Timoth. VI, 16.] — 17) *Μέσην τινα παρεμβάλλει.* Mediam vocat filii potentiam inter deum patrem et res creatas, non quod alia sit filii virtus ac potentia a virtute ac potentia patris. Nam Eusebius divinam filii potentiam discrete hic appellat; sed mediam vocat, quia pater per se nihil facit, sed omnia per filium. Itaque veteres theologi monarchiam patri tribuebant, filio vero administrationem seu *οἰκονομίαν*, ut docet Tertullianus adversus Praxeam. Vide infra caput 12. ubi filium rursus vocat medium, et veluti vinculum quoddam, quo res creatae cum ingenito patre copulantur. Ac ne quis forte Eusebium hic reprehendendum putet, eodem plane modo loquitur Alexander episcopus Alexandrinus in epistola ad Alexandrum Constantinopolitanum: *ἀγροῦντας οἱ ἀνάσχητος, ὡς μικρὸν ἂν εἴη μετὰ τὸν πατέρα ἀγενήτου, καὶ τῶν κτισθέντων ὑπ' αὐτοῦ ἐξ οὐκ ὄντων, λογικῶν τε καὶ ἔλογων· ὡν μεσιτεύουσα φύσις μονογενῆς* etc. Idem pluribus declarat Eusebius in lib. 1 adversus Sabellium: *Non quia non sufficebat pater, ideo genuit filium: sed quia non sufficebant ea quae facta sunt, sufferre non nati virtutem, ideo per mediatorem loquitur. Quare? quia non poteramus propinquare non nato* etc. Haec tamen optime refutat Athanasius in oratione tertia contra Arianos pag. 397. [Ibi Athanasium potius Arianorum errores refutare, monuit contra Valesium *Dullus* defensor. sive Nicaeense p. 231. Cf. *Pearson*. vindic. Iguat. P. II. p. 36. *Senler* ad *Baumgarten*. Untersuchung theologischer Streitigkeiten T. III. p. 32 sq.] — 18) *Προότατά γε.* Scribendum omnino est *πρωτάτα δὲ συγκατιοῦσαν καὶ ἀμωσγέ-*

τοῖς πᾶσιν¹⁹⁾ ὑπόκειται οὐσία, ἣν διή και πάνδοχον και μητέρα
 και τιθηνόν τοῖς περι ταῦτα δεινοῖς ἐνομάζειν φίλον, ἄμορφόν
 τε και ἀνείδειος αὐτη, πάντα τε ἄψυχος και ἄλογος, πόθεν ἀν
 εἶποι τις τὸν ἐν αὐτῇ κόσμον ἐνυπάρχειν αὐτῇ; Πόθεν ἡ τῶν
 στοιχείων διακρίσεις; Πόθεν ἡ τῶν ἐναντίων ἐπὶ ταῦτό συν-
 δρακῆ; Τίς τὸ βαρὺ τῆς γῆς στοιχείον ἐφ' ὕγρας οὐσίας
 ἐχθίσθαι παρεκελεύσατο; Τίς τῶν ὑδάτων φύσιν κάτω ῥέουσας
 ἀναστρέφας εἰς τοῦπίσω, μετέωρον διὰ νεφῶν ἤγαγε; Τίς τὴν
 ἐπὶ πυρὸς δύναμιν πεδήσας, ξύλοις φωλιεῖν και τοῖς ἐναντίοις
 τῆ φύσει συνεκράσατο; Τίς τὸν ψυχρὸν αἶρα θερμῇ δυνάμει
 καταμίξας, τῆς πρὸς ἄλληλα μάχης²⁰⁾ αὐτὰ διαλύσας, εἰς
 φίλαν κατήλλαξε; Τίς τὸ θνητὸν γένος, τῷ τῆς διαδοχῆς
 τρέπω μηχανισάμενος, εἰς μακρὸν αἰῶνα ζωῆς²¹⁾ ἀθανάτου
 βίον διεξήγαγε; Τίς ὠδε τὸ ἄρῶν μορφώσας, τὸ δὲ θῆλυ
 σχηματίσας, ἄμφω τε εἰς ἄρμονίαν συναγαγὼν²²⁾, μίαν γενέσεως
 ἀρχὴν ἅπασι ζωοῖς ἐξέυρατο; Τίς τὴν ῥοώδη και σπερματικὴν
 γένεσιν τῆς φθαρτῆς και ἀλογιστου²³⁾ μεταβαλὼν ῥοῆς, ζω-
 γόνον ἀπέδειξε; Τίς ταῦτα πάντα και μυρία τούτων ἐπέτεκενα
 Θεύματος και ἐκπλήξεως κρείττονα, εἰς ἔτι και νῦν ἐνεργεῖ; Τῆς
 ἐφ' ἐκάστης ἡμέρας και ὥρας τὰς τούτων γενέσεις [και ὥρας]²⁴⁾
 ἀφανεῖ και ἀοράτω δυνάμει κατεργάζεται; Ἄλλα γὰρ τούτων
 ἀπάντων ὁ παρὰδοξοποιὸς τοῦ Θεοῦ λόγος, κίτιος ἂν ἐπιθίκοις
 ἀποφανθῆι· λόγος γὰρ ὡς ἀληθῶς Θεοῦ παντοδύναμος διὰ
 πάντων ἑαυτὸν ἀπλώσας, και ἄνοι τε πρὸς ὕψος, και κίτιος
 πρὸς βάθος ἑαυτὸν ἀσωμάτως ἐκτείνας, πλάτη τε και μήκη
 τοῦ²⁵⁾ παντός, πλατεῖαις ὡσπερ ταῖς χερσὶ περιλαβὼν, συνή-

πος. [Ita Zimm.] — 19) *Et una τοῖς πᾶσιν.* Maximam huic loco lucem attuleris, si particulam addas hoc modo: ἢ εἰ μία τοῖς πᾶσιν ὑπόκειται οὐσία. Id est: Nam sive singula elementa propriam habent substantiam, sive una eademque omnibus subest materia etc. [Ad sequentia ἦν διή — φίλον vid. Constant. ad sancti. coet. c. 1. not. 4.] — 20) *Τῆς πρὸς ἄλληλα μάχης.* Scribo τίς τῆς πρὸς ἄλληλα μάχης ὑδτὺ διαλύσας etc. vel certe και τῆς πρὸς ἄλληλα μάχης. — 21) *Εἰς μακρὸν αἰῶνα.* Lego uno verbo: εἰς μακροῦνα ζωῆς ἀθανάτου βίον διεξήγαγε. Qua voce usus est Eusebius supra. — 22) *Ἄμφω τε εἰς ἄρμονίαν συναγαγὼν.* Mallem ita interpungere: εἰς ἄρμονίαν συναγαγὼν μίαν. — 23) *Φθαρτῆς και ἀλογιστου.* Maluisssem dicere ἀνωσθῆτου, quod et in versione mea secutus sum. — 24) *Τὰς τούτων γενέσεις και ὥρας.* Delenda sunt duo postrema vocabula, quae ex superiore linea repetita, male huc irrepserunt. Posset etiam scribi *γενέσεις και φθοράς.* [Hoc secutus Val. vertit: „generationes et corruptiones.“ Zimm. verba και ὥρας eiecit, quae equidem uncis sepsi.] — 25) *Ἠλίτιος τε και μήκη.* Scribendum puto πλάτη τε και μήκη τοῦ παντός περιλαβὼν etc. Et sic postulat ordo syntacticos. [Atque ita ante nos Zimm.] —

γαγε τὸδε τὸ πᾶν καὶ συνέσφιγξαν, ὄργανόν τε τοῦτο παναρμόσιον αὐτὸς ἐκπιπῶ συμπηξάμενος, τὴν ἄλογον καὶ ἄμορφον καὶ ἀπειδέον τῶν σωματίων οὐσίαν, πανσόφου καὶ λογικῆς δυνάμει εὖ μάλα τοῖς διατόνοις τὰ διεξυγμένα²⁶⁾ συνάπτων, ἀπακρούεται, ἤλιόν τε αὐτὸν καὶ εὐληθὴν καὶ τὰ κατ' οὐρανὸν φασίγηρα λόγοις δικυβερτηνῶν ἀρρήτοις, ἐς τὸ χρήσιμον τῶν ὄλων ὁδηγεῖ· ὁ δ' αὐτὸς ὁ τοῦ θεοῦ λόγος καὶ κατὰ γῆν ἰανκὸν βιφύνας, παντοδαπῶν γένυ ζωῶν, φυτῶν τε πολυμορφα καὶ ἄλλῃ συνειστήσκει· οὗτος αὐτὸς ὁ τοῦ θεοῦ λόγος καὶ βυθῶν ἄχρη θαλάττης καταδύς, νηκτῶν ἐπετύησε φύσιν²⁷⁾, πάλιν πάνταυθα μυρίας καὶ ἀναριθμούς ἰδέας καὶ παντοίων ζωῶν διαφορὰς ἐργασάμενος· ὁ δ' αὐτὸς οὗτος καὶ τὰ κατὰ γαστροὺς κυφορούμενα, ἔνδον ἐν τῇ τῆς φύσεως ἐργαστηρίῳ τελειουργῶν ζωπλαστῆι, οὗτος καὶ τῆς ὑγρᾶς οὐσίας τὴν ἕρυστήν καὶ βαρεῖαν φύσιν, ἄνω μετέωρον ἀνακουφίσας, κἄπειτα γλυκάντας τῇ μεταβολῇ, μέτρον μὲν εἰσάγει τῇ γῆ, χρόνοις δὲ ὠρισμένοις τὴν ἐπιχορηγίαν ἐκτελεῖ. Εἰθ' οἷά τις γεωργὸς ἀριστος ἐποχετεύσας εὖ μάλα τὴν χώραν, τῇ τε ξηρᾷ τὴν ὑγρὰν συγκερασάμενος, μεταρρῦθμιζει παντοίως, τότε μὲν ὠραίοις ἀνθεσι, τότε δὲ σχήμασι παντοίοις²⁸⁾, τότε δὲ ἀδμαῖς ἡδέαις, τότε δὲ καρπῶν ἐναλλαττούσαις διαφοραῖς, τότε δὲ τῇ γεύσει παντοδαπᾶς ἀπολαύσεις παρέχων. Τί με δεῖ²⁹⁾ τοῦ θεοῦ λόγου ταῖς δυνά-

26) Τοῖς διατόνοις τὰ διεξυγμένα συνάπτων. Voces sunt proprie ad musicam pertinentes, de quibus praeter ceteros Boethius in lib. I. de musica, ubi de synaphe et diazeuxi agit. [Cf. Iamblich. vit. Pythagor. c. XV. p. 130 sq. ed. Kiessling. καὶ τῇ δὴ τὸ ὑπὲρ πάντα ταῦτα λόγου ἄξιον, οἷς τοῖς μὲν γνωρίμοις (Πινθαγόρας) τὰς λεγομένας ἔξαρτύσεις τε καὶ ἐκαστὰς συνέταται καὶ συνηρμόζετο, δαιμονίως μηχανώμενος κεράσματα τινῶν μελῶν διατονικῶν τε καὶ χρωματικῶν καὶ ἐναρμονισίων κ. τ. λ. Ibid. c. XXVI. p. 258 sqq. c. XXXIV. p. 474., ubi Kuster.] At interpretes lapidos frontatos hic nobis obtrusit, quo nihil absurdius. Pro voce διατόνοις scribendum videtur τόνοις. Paene omniseram monere scribendum hic esse ὄργανόν τε τοῦτο παναρμόσιον etc. [Τοῦτο pro τούτῳ Val. dedi cum Zimm.] — 27) Νηκτῶν ἐπετύησε φύσιν. In codice Fuk. scribitur νηκτῶν reclusus. — 28) Τότε δὲ σχήμασι παντοίοις. Interpres vertit: modo herbarum formis cuiusquomodis illustrando. Quod equidem non probo. Ac mihi videtur Eusebius varias terrarum figuras potius intelligere. Alia enim Europae, alia Asiae, alia Africae figura est. Iam in his partibus, singulae provinciae suas habent figuras, quas huius univiersi conditor deus ipsis indidit, orbem terrarum velut hortum quendam amoenissimum in varias partitus areolas. Potest etiam hoc nomine, varius terrae habitus ac vestitus designari. Nam terra modo herbis virescit, modo segetibus flavescit: hic silvis opaca est, hic hortis amoena. [Val. vertit *formarum varietate*.] — 29) Τί μὲ δεῖ. Scribendum puto τί δέ μοι. Id est: Sed quid ego praesumo etc., quae dicendi forma magnum habet ἔμφασιν, cum orator seipsam quasi repraesentat atque obmurgat. Codex Fuk. τί με δεῖ.

μεις ἐπέξειναι τολμῶν, καὶ ἀδυνατοῖς ἐπιχειρεῖν, πᾶσαν θνητὴν
 διάνοιαν ὑπερνωκίως τῆς ἐτερογείας; Ἄλλοι μὲν οὖν ταῦτον
 γύσσι τοῦ παντὸς ἀνωμάκασιν, ἄλλοι δὲ τὴν καθ' ὅλου ψυχὴν,
 ἄλλοι δὲ εἰμαρμένην, οἱ δ' αὐτὸν εἶναι τὸν ἐπέκεινα τῶν ὅλων
 θεὸν, οὐκ οἶδ' ὅπως τὰ πορρωτάτω διεστώτα μινύντες, ἀπε-
 φήναντο, αἰτὸν τὸν πανηγεμόνα, καὶ τὴν ἀγέννητον καὶ ἀνω-
 τάτω δύναμιν κάτω βάλλοντες ἐπὶ γῆν, καὶ σώματα ὕλη
 φθορῆ συμπλέξαντες, ἀλόγων τε ζώων καὶ λογικῶν, θνητῶν
 τε καὶ ἀθνατῶν μέσον εἰλησθαι φήσαντες· ἀλλ' οἱ μὲν ταῦτα,

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Β'.

Ἡ δ' ἐνθεος διδασκαλία, τὸ τῶν ἀγαθῶν ἀνώτατον αὐτὸ
 θη¹⁾ τὸ πάντων αἰτίον, ἐπέκεινα πάσης καταλήψεως εἶναι φησι,
 διὸ δὴ ἀόρητον καὶ ἄλεκτον καὶ ἀνωνόμαστον, καὶ φωνῆς οὐ
 μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐνοίας ἀπάσης ὑπέρτερον εἶναι, οὐκ ἐν τόπῳ
 περιληπτὸν, οὐκ ἐν σώμασιν ὄν, οὐκ ἐν οὐρανῷ, οὐκ ἐν αἰθέρι²⁾,
 οὐδ' ἐν τινι μέρει τοῦ παντὸς, ἀλλὰ πάντῃ καὶ πάντων ἐκτός,
 ἐν ἀπορρήτῳ βυθῷ γνώσεως τεταμιευμένον· τοῦτον μόνον
 ἀληθῆ θεόν³⁾ τὰ θεῖα λόγια εἶδέναι παιδεύει, πάσης κηρω-

Cap. XII. 1) Ἀνώτατον αὐτὸ δὴ. Verba videntur esse transposita, atque in hunc modum restituenda: ἡ δ' ἐνθεος διδασκαλία αὐτὸ δὴ τὸ τῶν ἀγαθῶν ἀνώτατον, πάντων τ' αἰτίον etc. — 2) Οὐκ ἐν οὐρανῷ, οὐκ ἐν αἰθέρι. Aetherein a coelo veteres distinguerunt, eoque nomine elementum ignis designabant. Sic Anaxagoras, ut refert Aristoteles in libro III. de coelo: quem fere omnes postea secuti sunt praeter Peripateticos. Nam Peripatetici substantiam coeli aethera vocabant, ut docet Aristoteles de mundo; eamque quintum elementum esse dicebant. Idem ait Heraclides in allegoriis Homeri: Peripatetici, inquit, aiunt naturam coelestium corporum aliam esse ab igne, eamque κυκλοφορητικὴν vocant, et quintum elementum esse aiunt. Ignis enim qui Graece est αἰθήρ, sursum fertur natura, sol vero et luna non item. At Stoici aethera etiam ipsi vocarunt elementum ignis, idque totius mundi principale, seu τὸ ἡμερικόν esse censuerunt. Censorinus, seu quis alius auctor in capite 1. de naturali institutione: Mundi principale solem quidam putant, ut Cleanthes: et Chrysippus aethera, cuius motu perenni subiecta tenentur et administrantur. Et ipse quidem aether nihil patitur. Sic etiam Eusebius usurpat infra hac pagina, Augustinus in sermone 147. de tempore. — 3) Τοῦτον μόνον ἀληθῆ θεόν. Non quod filius non sit verus deus, sed quod dei nomen proprie pertinet ad patrem, utpote fontem et auctorem deitatis. Quod vero Eusebius noster in epistola ad Euphrasionem dixit filium non esse verum deum, ut ei obicit Athanasius, et patres septuaginta synodi; id omnino ferri non potest. Etsi enim pater proprie deus dicitur, ita ut quoties deus simpliciter et absolute dicitur, statim patrem intelligamus, filius tamen non minus vere deus est quam pater, quippe cum patris ac filii una eademque sit divinitas. Certe Eusebius filium verum deum esse discrete dixit in lib. I. contra Marcellum

αἰνόν σαματικῆς οὐσίας, πάσης ἀλλότριον ὑπερηλικῆς οἰκονομίας⁴). διὸ δὴ ἐξ αὐτοῦ τὸ πᾶν, οὐ μὴν καὶ δι' αὐτοῦ φῦναι παραδέδοται⁵). Ἄλλ' αὐτὸς μὲν οἷα βασιλεὺς, εἶσω πᾶσι ἐν ἀρρήτοις καὶ ἀδύταις καὶ ἀβάτοις, φῶς οἰκῶν ἀπρόσκειτον διὰ πατρὸς, μόνῃ τῇ θελητικῇ δυνάμει νομοθετεῖ καὶ διατάσσεται· θέλοντος γὰρ ἔστιν ὁ, τι καὶ ἔστι, καὶ μὴ θέλοντος, οὐκ ἔστι· θέλει δὲ ἀγαθὰ πάντα, ὅτι δὴ καὶ αὐτοαγαθὸν⁶) τῇ οὐσίᾳ ευχαίνει. Ὁ δὲ δε' οὐ τὰ πάντα, θεὸς λόγος, ἀνωθεν ἐξ ἀγαθοῦ πατρὸς ὡς ἐξ ἀετναίου καὶ ἀπίετου πηγῆς ἀνομβρῶν λόγος ἀρρήτοις⁷). ποταμοῦ δίκην πρόεισιν, ὅλος πλημμυρῶν ἐς τὸ κοινὸν τῆς τοῦ παντὸς σωτηρίας. Ὡς δὲ ἐπὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς παραδείγματος, ὁ μὲν ἀόρατος καὶ ἀφανὴς ἐν ἡμῖν νοῦς, ὃν ὅς τις ποτε καὶ ὁποῖος ᾧν τὴν οὐσίαν ὑπάρχει, οἷδεις πώποτε ἀνθρώπων ἔγνω· βασιλεὺς δ' οἷα ἐν ἀπορρήτοις εἶσω τοῖς αὐτοῦ τακτικαῖς ὑπάρχων, μόνος τὰ πρακτέα βουλευεται· λόγος δ' ἐξ αὐτοῦ πρόεισι μονογενῆς, οἷα πατρὸς ἐξ αὐτοῦ μυχοῦ γεγεννημένος ἀρρήτων λόγων, καὶ δυνάμει ἀκατονομάστω, ὃς δὴ καὶ πρῶτος τῶν πατρικῶν τοῖς πᾶσι καθίσταται νοημάτων ἄγγελος, εἰς φανερόν τε κηρύττει τὰ ἐν ἀπορρήτοις τῇ πατρὶ βεβουκκούμενα, ἔργους τε ἐπιτελεῖ τὰ βουλευματα προΐων εἰς τὰς πάντων ἀκοάς· εἶθ' οἱ μὲν ἐκ τῆς τοῦ λόγου μετέλαβον ὠφελείας, τὸν δ' ἀφανῆ καὶ ἀόρατον νοῦν, τὸν δὴ τοῦ λόγου πατέρα, οὐδεὶς πώποτε εἶδεν ὀφθαλμοῖς· κατὰ τὰ αὐτὰ δὴ, μᾶλλον δὲ καὶ ἐπέκεινα πάσης εἰκόνης τε καὶ παραδείγματος, ὁ τοῦ παμβα-

de ecclesiastica theologia cap. 10. Quamvis in sequenti capite nonnihil minuit de iis quae supra dixerat Christi verba in Ioannis evangelio sunt haec de patre: *Haec est autem vita aeterna, ut cognoscat te, solum deum verum, et quem misisti Iesum Christum.* [Vid. Jortin Anmerkungen über die Kirchengeschichte T. III. p. 172 sqq. Munscher Handbuch der Dogmengeschichte T. III. p. 455 - 458.] — 4) Τηρητικῆς οἰκονομίας ἀλλότριον. iam supra ostendimus, veteres Theologos deo patri attribuisse monarchiam, filio vero οἰκονομίαν, seu dispositionem. Certe patris proprium est imperare, filii vero qui patris sapientia est, proprium est cuncta disponere. Proinde patris quidem quietem ac beatitudinem propriam esse siebant, filii vero operationem. Non quod pater ipse non operaretur; sed quod pater quidem incognita et arcana, filius vero manifestiora nobis operaretur, ut explicat Marius Victorinus in lib. 1. adversus Arianos. Et veteres quidem Theologi ante concilium Nicaenum, filium ὑπερηλικῆς ἐκνοουγῶν vocabant, postea vero haec nomina refugerunt, ut patet ex Chrysostomo in sermone de sigillis. — 5) [Διὸ δὴ ἐξ αὐτοῦ — πατρὸς δέδοται. Videtur Eusebius respicere ad 1 Corinth. VIII, 6. Cf. Rom. XE, 26. Hebr. II, 10.] — 6) Καὶ αὐτοαγαθόν. Apparet scribendum, εἶσω ἀπὸ αὐτοῦ αὐτοαγαθόν. In codice Fuk. scribitur αὐτοαγαθόν ἄνα τοῦ φωνε. [Vide quae supra adverti ad Euseb. H. E. X, 4. T. III. p. 226.] — 7) Ἀνομβρῶν λόγος ἀρρήτος. Praeclaro dubio scribendam est λόγος ἀρρήτος, ut paulo

οιλίας θεοῦ τέλειος λόγος, οἷα μονογενῆς πατρὸς υἱός, οὐ προσωποεικῆ συνεστώς δύναμις, οὐδ' ἐκ συλλαβῶν ὀνομάτων τε καὶ φημάτων τὴν φύσιν κατεσκεύασμένος, οὐδ' ἐν ψωνῇ δι' αἴρος πληττομένη σημαίνόμενος, θεοῦ δὲ τοῦ ἐπὶ πάντων ζῶν καὶ ἐνεργῆς ὑπάρχων λόγος, κατ' οὐσίαν τε ὑφειστώσ οἷα θεοῦ δύναμις καὶ θεοῦ σοφία, πρόεισι μὲν τῆς πατρικῆς θεότητός τε καὶ βασιλείας, ἀγαθοῦ δὲ πατρὸς ἀγαθὸν τυγχάνων γέννημα, κοινός τε ἀπάντων σωτήρ, ἐποχετεύει τὰ σὺμπαντα ζῶν⁸⁾· καὶ λόγου καὶ σοφίας καὶ φωτός, καὶ πάντων ἀγαθῶν ἐκ τοῦ οἰκείου πληρώματος τοῖς πᾶσιν ἐπιλαμβάνει, ἄρδει οὐ τὰ προσεχῆ μόνον καὶ ἐγγυαίτω, ἀλλὰ καὶ τὰ πόρρω διαστῶτα κατὰ τε γῆν καὶ θάλατταν, καὶ εἴ τις ἐτέρα τούτων ἐν τοῖς οὔσι τυγχάνει λῆξις· οἷς ὁμοῦ πᾶσιν ὄρους καὶ χώρας καὶ νόμους καὶ κλήρους διατάττεται κατὰ τὸ δικαιοτάτον, ἐξουσίᾳ βασιλικῇ τὰ πρόσφορα νέμων ἐκάστῳ καὶ χρηγῶν, καὶ τοῖς μὲν ὑπερκοσμίοις ἀψίδας, τοῖς δ' αὐτὸν οὐρανὸν οἰκεῖν⁹⁾, τοῖς δ' αἰθερίοις διατριβάς, τοῖς δὲ αἴρα, τοῖς δὲ γῆν ἀφορίζων· κᾶπειτα μεθιστῶν ἐνθένδε πάλιν ἀλλάξουσε, διακρίνων τε εὐμάλτα τοὺς ἐκάστων βίους, ἤθη τε καὶ τρόπων διατριβάς ἀμετροβόμος, ζωῆς τε καὶ τροφῆς οὐ λογικῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ ζῶων ἀλόγων ἐπὶ χρήσει τῶν λογικῶν ἐπιμελόμενος· καὶ τοῖς μὲν θνητῆς καὶ¹⁰⁾ προσκαίρου ζωῆς ἀπόλαυσιν, τοῖς δ' ἀθανάτου μετουσίαν παρέχων, πάντα τε αὐτὸς οἷα θεοῦ λόγος ἐνεργῶν, τοῖς πᾶσιν ἐπιπαρῶν, καὶ τὰ πάντα λογικῇ δυνάμει ἐπιπορευόμενος· ἄνω τε πρὸς τὸν αὐτοῦ πατέρα βλέπων, τοῖς ἐκείνου νεύμασι τὰ κάτω, καὶ μετ' αὐτὸν ἀκολουθῶν¹¹⁾, οἷα κοινός ἀπάντων σωτήρ διακυβεργῶ, μισεύων ἀμηγέπη, καὶ συνάγων πρὸς τὸν ἀγέννητον τὴν γεννητὴν οὐσίαν. Δεσμὸς τις οὕτως ἀρφαγῆς θεοῦ λόγος μέσος τυγχάνει, συνδέων τὰ διαστῶτα, καὶ

post dicit Eusebius. [Λόγος ἀψήτοις cum Zimm. recepi.] — 8) Ἐποχετεύει τὰ σὺμπαντα ζῶν. Postrema vox delenda est, nisi malis scribere ζῶα. Hic enim de animantibus praecipue loquitur. [Delevit ζῶν Zimm.] — 9) Τοῖς δ' αὐτὸν οὐρανὸν οἰκεῖν. Scribe disinnctis vocibus τοῖς δ' αὐτὸν οὐρανὸν οἰκεῖν, τοῖς δ' αὐτὸν οὐρανὸν οἰκεῖν sed δ' ante αἰθερίους et δὲ ante αἴρα retento. — 10) Καὶ τοῖς μὲν θνητοῖς. Non dubito quin Eusebius scripserit: καὶ τοῖς μὲν θνητῆς καὶ προσκαίρου ζωῆς ἀπόλαυσιν, τοῖς δὲ ἀθανάτου μετουσίαν παρέχων, quomodo etiam legisse videtur interpres. [Ita scripsi cum Zimm. Contra Val. θνητοῖς et τῆς τ' pro τοῖς δ'. Zimm. τοῖς δὲ.] — 11) Τὰ κάτω, καὶ μετ' αὐτὸν ἀκολουθῶν. Hoc loco verba videntur esse transposita, quae ita construo: τοῖς ἐκείνου νεύμασι ἀκολουθῶν, τὰ κάτω καὶ μετ' αὐτὸν () διακυβεργῶ. Paulo post ubi legitur δεσμὸς τις μέσος οὗτος, delenda est vox μέσος, quippe quae unitam co-

μη μακρὸν ἀποπίπτειν αὐτὰ συγχωρῶν· οὗτος ἢ καθόλου πρόνοια, κηδεμῶν οὗτος καὶ διορθωτῆς τοῦ παντός· αὗτος Θεοῦ ἀνταμις καὶ Θεοῦ σοφία, οὗτος μονογενῆς Θεός, ἐκ Θεοῦ γεγεννημένος λόγος· „ἐν ἀρχῇ γὰρ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος· πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονε.“ Θεολόγων ἀνδρῶν ἱεραὶ διδάσκουσι φωναί¹²⁾· οὗτος ὁ κοινὸς ἀπάντων φυτουργός, θεὸς ὃν ἡ τῶν ὄλων οὐσία φύει καὶ θάλλει, ὑμβρῆμασι τοῖς ἐξ αὐτοῦ διὰ παντὸς ἀρδομένη, νεαράν τε αἰὲ τὴν ἀκμὴν καὶ τὴν ἔσσαν περικαλλῆ τοῦ παντός παρεχομένη. Ὁ δὲ τῶν ἡνίων ἐπιλημμένος, εὐθέα περαίνει πατρικῷ νεύματι, τὸ μέγα τοῦ σύμπαντος κόσμου πηθαλιουχῶν σκάφος. Τοιοῦτον καλλιτέχνην υἱὸν μονογενῆ ὁ τῶν ὄλων ἐπέκεινα Θεός, οἷα πατὴρ ἀγαθόν¹³⁾ ἀπογεννήσας καρπὸν, τῷδε τῷ κόσμῳ μέγιστον ἀγαθὸν ἔδωρήσατο, αἶτε ψυχὴν ἀψύχῳ σώματι¹⁴⁾ τῇ τῶν σωμάτων ἀλόγη φύσει τὸν αὐτοῦ λόγον ἐμβαλῶν, καὶ τὴν ἄμορφον καὶ ἀνείδεον, ἄψυχόν τε καὶ ἀσχημάτιστον οὐσίαν, θεία δύναμις λόγου φωτίσας τε καὶ ψυχώσας· ὃν δὴ ἡμῖν καὶ γνωριστέον τε καὶ σκεπτόν, ἐν ὕλῃ μὲν καὶ σωμάτων στοιχείοις διὰ παντός ἐπιχωριαζόντα, καὶ τὰ πάντα ζωογονοῦντα, τὸν αὐτὸν δὴ φῶς καὶ γέννημα νοερόν φωτὸς ἀλέκτου, καὶ ἓνα μὲν τὴν οὐσίαν, ὡς αὖ ἐξ ἐνός ὄντα πατρός, πολλὰς δὲ τὰς ἐν αὐτῷ κεκτημένον δυνάμεις. Οὐ γὰρ ἐπειδὴ πολλὰ μέρη κόσμου, διὰ τοῦτο καὶ πολλὰς δυνάμεις ἠγγετέον¹⁵⁾), οὐδ' ἐπεὶ πολλὰ τὰ πεποιη-

σεντα. — 12) [*Ἱεραὶ φωναί.* Vid. Iohann. I, 1. 3.] — 13) *Οἷα πατὴρ ἀγαθόν.* Longe maior erit elegantia, si vocem addideris hoc modo: οἷα πατὴρ ἀγαθός, ἀγαθόν ἀπογεννήσας καρπὸν etc. Atque ista-Eusebium scripsisse pro certo habeo. Sic enim supra locutus est non semel. — 14) *Αἶτε ψυχὴν καὶ σώματι ἀψύχῳ.* Etiam hic transposita est particula. Scribe igitur *αἶτε ψυχὴν σώματι ἀψύχῳ*, καὶ τῇ τῶν σωμάτων etc. Nisi malis eam particulam penitus expungere. Deest certe in Fuketiano. — 15) *Πολλὰς δυνάμεις ἠγγετέον.* Male interpres vertit *facultates*. Nam Eusebius, quas hic *δυνάμεις* dixit, in sequenti membro deos appellat. Vertendum igitur erat *potestates*. Sic enim Latini vocant daemones, quos Graeci *δυνάμεις* vocare solent. Servius in libro III. Aeneidos: *Nam potestates, inquit, aliae coelestes sunt, aliae terrenae, aliae permixtae.* Et in libro IV. *Nam potestates aut terrenae sunt, aut aeriae, aut aetheriae.* Chalcidius in Timaeum Platonis pag. 97. *Quas potestates, inquit, aetheris aethisque sunt daemones, remoti a visis nostris et ceteris sensibus.* Eadem voce utitur Augustinus in libro X. de civitate cap. 26. et in epist. ad Volusianum, Apuleius in apologia, Longinismus in epist. ad Augustinum. Et Amm. Marcellinus in libro XXX. Apud Graecos vero nihil frequentius occurrit. Hieronymus in caput II. iohannis: *A dextris, inquit, et a sinistris virtutes et fortitudines dei laetantur: quas Graeci δυνάμεις vocant etc.* [Adde quos laudari

μένα, ταύτη¹⁶⁾ καὶ θεοὺς ὑφίστασθαι προσηύκει πλείους· διωγὴν δὲ οἷα νήπιοι¹⁷⁾ τὰς ψυχὰς, πολυθείαν ἀνδρῶν παῖδες πλείην ἐπλανήθησαν, τὰ μέρη τοῦ παντός θεοποιήσαντες, καὶ τὸν ἕνα κόσμον εἰς πολλὰ διελόντες· ὡς εἰ καὶ ἀνθρώπου συνισταῖτος ἑνός, ἀπολαβαὶν τις ἰδίως ὀφθαλμοὺς, ἀνθρώπου εἶναι λέγει τούτους, καὶ ὧτα πάλιν, ἄλλον ἀνθρώπου, καὶ κεφαλὴν ὁμοίως, αὐχένα τε καὶ στήνα καὶ ὤμους, πόδας τε καὶ χεῖρας, καὶ τὰ λοιπὰ κατακερματίσας μέλη, τὰς τε τῶν αἰσθητηρίων δυνάμεις καταδιελὼν τῷ λόγῳ, καμπόλλους λέγει εἶναι ἀνθρώπους τὸν ἕνα, πλείον οὐδὲν ἢ μωρίας γέλατα παρὰ τοῖς ἔμφροσιν ὀφλισκάνων· τοιοῦτος ἂν εἴη καὶ ὁ μυρίους ἑαυτῷ θεοὺς ἐξ ἑνός κόσμου τῶν μερῶν ὑφιστάμενος, ἢ καὶ αὐτὸν εἶναι θεὸν τὸν γενητὸν τούτου κόσμου πολλῶν ἐν μερῶν ὑφιστάμενον νομίμων, καὶ οὐκ εἰδὼς ὅτι θεία φύσις οὐκ ἂν ποτε ἐκ μερῶν συσταίη· εἰ δὲ σύνθετος γένοιτο, καὶ ἑτέρου δέοιτο ἂν τοῦ συνθήσοροντος αὐτὴν, οὐδ' ἂν πολυμερῆς οὐσα¹⁸⁾, ὑπάρχοι ἂν θεία· πῶς γὰρ ἐξ ἀνομοίων διαφορῶν, χειρόνως τε καὶ ἀμεινόνως ὑφιστάμεθα; Ἀπλῆ δὲ καὶ ἀμερῆς καὶ ἀσύνθετος οὐσα, πάσης ἐπέκεινα τυγχάνει τῆς ὀρωμένης τοῦ κόσμου διατάξεως. Διὸ δὴ τῆς ἀληθείας ὁ κήρυξ¹⁹⁾, αἰδέει πη λέγων διαρρήδην κέκραγε· Θεοῦ μὲν λόγος ὁ πρὸ πάντων, μόνος ἂν εἴη λογικῶν πάντων σωτήρ, θεὸς δὲ ὁ ἐπέκεινα λόγου γενεσιάρχης²⁰⁾, μόνος ἀπάντων αἴτιος ὢν, αὐτοῦ μὲν οἷα μονογενοῦς, κυρίως ἂν λεχθεῖη τοῦ λόγου πατήρ· αὐτὸς δ' ἀνώτερον αἴτιον οὐκ ἐπιγράφεται· διὸ δὴ καὶ μόνος θεὸς αὐτὸς, μονογενῆς δ' ἐξ αὐτοῦ πρόεισις ὁ τῶν ὄλων σωτήρ, Θεοῦ λόγος εἷς, ὁ διὰ πάν-

in indice ad Euseb. H. E. a. v. δύναμις.] — 16) [Ταύτη Val. et Zimm. fere semper male ταύτη exhibent, quod h. l. semel monitum volo.] — 17) Δεῦ μὲν δὲ οἷα νήπιοι. Scribe meo periculo οἱ μὲν δὴ, οἷα νήπιοι πολυθείαν ἀνδρῶν παῖδες etc. Quod idem est, ac si diceret: οἱ μὲν δὴ πολυθεοὶ. In codice Fuk. scribitur διωγὴν δὲ οἷα etc. πλείην ἐπλανήθησαν optime. — 18) Οὐδ' ἂν πολυμερῆς οὐσα. Scribendum est οὐδ' αὐ πολυμερῆς etc. [Ita Zimm.] Mox post verba illa πῶς γὰρ apponenda est interrogacionis nota, quod non vidit interpres. — 19) Τῆς ἀληθείας ὁ κήρυξ. Ioannem evangelistam intelligit, cuius verba paulo ante laudaverat: In principio erat verbum etc. Quae quidem verba, nunc παραφραστικῶς exponit Eusebius. — 20) Θεὸς δὲ ὁ ἐπέκεινα λόγου γενεσιάρχης. Interpres verba sic construxit: ὁ ἐπέκεινα λόγου. Vertit enim: qui dicendo exprimit nequit. Quod non placet. Mallet itaque verba aliter construere, ut γενεσιάρχης λόγου dicatur, id est, principium et auctor verbi. Eusebius certe deum patrem vocare solet τὸν ἐπέκεινα πάντων. Sane hoc loco verbum comparat patri. Et verbum quidem dicit esse πρὸ πάντων, πρὸν vero ait esse ἐπέκεινα πάντων, ubique plus tribuens patri. Vertit: „Deus vero qui supra omnia est, principium et auctor gener-

των· ὁ μὲν οὖν αἰσθητὸς κόσμος²¹⁾, οὗτος τις ποδύχαρος λίθος
 ἐξ ἄνομοιαν συνεστῆσα καρδῶν, ὄξειων τε καὶ βαρυῶν, πῶν τε
 ἀντιμέτων, καὶ ἐπιτεταμένων καὶ μίσων, εὖ δ' ἠρμοσμένων
 ἀπασῶν τέγγη τῇ μουσικῇ, κατὰ ταῦτα δὴ καὶ ὁδε πολυμερῆς
 ὢν καὶ πολυμένετος, ψυχρῶς ἄμου καὶ τῆς ἐναντίας ταύτης
 θερμῆς, ὑγρῶς τε καὶ πῦ κάλει τῆς ἐναντίας ταύτης ξηρῶς
 αὐσίας, εἰς μίαν συνελθὼν ἁρμονίαν, ὄργανον ἃ εἶη μέγα με-
 γάλου θεοῦ δημιουργήματα· λόγος δ' ἁ θεῖος οὐκ ἔκ' ἐκ μερῶν
 συνεστῶς, οὐδ' ἐξ ἐναντίων συγκαίμενος, ἀμερῆς αὐτὸς ὢν καὶ
 αἰσθητός, εὖ καὶ σαφῶς τὸ πᾶν ἀνακρούεται, τῷ αὐτοῦ πατρὶ
 καὶ βασιλεῖ πῶν ὄλων τῆν ὀφειλομένην καὶ ἀπ' αὐτοῦ πρέπουσαν
 ἀποδοῦνός μακρόδωρον· ὡς ὑφ' ἐνὶ σώματι²²⁾, μέλη μὲν καὶ μέρη,
 ἀπλάκτα τε καὶ ἔγκτα συνήκτα μυρία, ψυχὴ δ' ἀφανῆς ἠπλω-
 τας δι' ὄλων μία, καὶ τοῦς ἀμερῆς καὶ ἀσώματος εἰς· οὕτω δὴ
 καὶ ἐπὶ τοῦδε, ἐκ μὲν πολλῶν μερῶν κόσμος συνεστήκειν εἰς,
 λόγος δὲ ὡσαύτως θεοῦ πολυδύναμος καὶ παντοδύναμος εἰς, διὰ
 πάντων ἦσαν καὶ τοῖς πᾶσιν ἀπλανῶς ἐφηλωμένος²³⁾, πάντων
 ὦν κτὴ πῶν ἐν αὐτοῖς αἴτιος. Οὐχ ὄρας ὀφθαλμοῖς τὸν σύμ-
 παντα κόσμον; Ὡς οὐρανόσ εἰς μυρίας περιλαμβάνει ἀμφὶ
 τοῦτον²⁴⁾ χορείας ἄστρων περιπολούσας· πάλιν ἥλιος εἰς, ἀλλ'
 οὐ πλείους, καὶ τὰς ἀπάντων ὑπερβολῇ φωτὸς καλύπτει μαγ-
 μαργάς· αὐτῶ θῆτα ἐγὸς ὄντος πατρὸς, καὶ τὸν τούτου λόγον
 ἵνα καὶ ἀγαθὸν ἀγαθοῦ πατρὸς εἶναι. Εἰ δ' ὅτι μὴ καὶ πλείους
 ἐπιμέμεψέ τις, ὡρα τὸν κοιῶντον, ὅτι μὴ καὶ ἡλίουσ συνίστη
 πλείους, καὶ πλείους καὶ κόσμουσ, καὶ μυρία ἄλλα αἰκιάσθαι,
 μασημένον τρόπον καὶ ὄρθα καὶ εἴ ἔχοντα τῆς εὐσεως διαστρέ-
 φειν ἐπιχειροῦντος. Ἀλλ' ὡς ἐν ὄρατοῖς ἥλιος εἰς τὸν αἰσθη-
 τὸν ἅπαντα καταλάμπει κόσμον, οὕτω δὴ καὶ ἐν νοητοῖς, ἀφανῶς

tionis. — 21) Ὡς μὲν οὖν ὁ αἰσθητὸς κόσμος. Procul dubio scriben-
 dum est: ὁ μὲν οὖν αἰσθητὸς κόσμος etc. Quod ex sequentibus manifeste
 convincitur. [Scripti ὁ μὲν οὖν cum Zimm. pro- ὡς μὲν οὖν Val.] —
 22) Ὡς ὑφ' ἐνὶ σώματι. Deest hic particula, quam ita suppleo: ὡς μὲν
 οὖν ὑφ' ἐνὶ σώματι. Potest etiam scribi ὡς δὲ ὑφ' ἐνὶ — 23) Ἀπλανῶς
 ἐφηλωμένος. Forte scribendum est ἀφανῶς. Verbum enim dei invisibili
 quodam modo per omnia diffusum est. Sed vulgata lectio non temere
 reiicienda. Intelligit enim Eusebius, verbum dei cunctis rebus infusum
 esse, non ut spiritum qui vago motu per omnia permanat, et nunc hac,
 nunc illac circumfertur, sed ut animam, quae in cuncta simul distendit
 membra, nec ab his ad illa evagatur. Interpres ἀπλανῶς vertit *revera*.
 — 24) Ἀμφὶ μυρίας. Et hic transposita esse vocabula nemo non videt.
 Scribe igitur *χορείας ἀστρων ἀμφὶ τοῦτον περιπολούσας*. Paulo post lego
 ἥλιος εἰς, ἀλλ' οὐ πλείους, ὡς καὶ etc. [Ita Zimm. Contra Val. ἡλ. ε.
 πλείους πλείους, καὶ κ. τ. λ. Mihi ὡς ante καὶ non tam visum est neces-

ἡμῶν καὶ παρὰ τὴν εἰς ὃ τοῦ θεοῦ λόγος παντοδύναμος, τὰ
 σύμπαντα καταρχάζει· ἐπεὶ καὶ ἐν ἀνθρώπῳ μία ψυχὴ καὶ
 μία λογικὴ δύναμις, πλείστον ὁμοῦ γίνονται ἅν δημιουργός, εἰ
 καὶ γενεργεῖν ἢ αὐτῇ, καὶ ναυπηγεῖν, καὶ κυβερνεῖν, καὶ οὐρο-
 δομεῖν πολλὰ μαθεύσασα ἐπιβέλοιστο· καὶ εἰς τοὺς ἐν ἀνθρώπῳ
 καὶ λογισμὸς, δείκνυσι ἅν ποτα μυστίας ἐπιστήμης, γυμνασθήσεται
 τὰ ὁ αὐτὸς καὶ ἀερεσσομένης, καὶ λόγου γραμματικῆς καὶ βη-
 ταρικῆς παραδόσει καὶ ἰατρικῆς, ἐν το μαθήμασι καὶ τοῖς κατὰ
 χεῖρα προσήσεται· καὶ οὐκ ἔστιν οὐδεὶς κείτονος πλείους ἐν ἐπὶ
 σῶματι ψυχὰς ἠγήσασα εἶναι, οὐδὲ πολλὰς ἰθαύμασε τὰς ἐν
 ἀνθρώπῳ οὐσίας, διὰ τὴν τῶν πολλῶν μαθημάτων ὑποδοχῆναι
 καὶ δὲ καὶ ἄμορφον ὕλην πηλοῦ εἰς εὐράων, κἄπειτα χερσὶν
 ἀπαλύνων, ἐπιθεῖν ζωίου μορφῆν, ἄλλο μὲν σχήματι κεφαλήν,
 χεῖρας δὲ καὶ πόδας ἐτέρω, καὶ ὀφθαλμοὺς ποῖον ἄλλο καὶ
 παρειὰς οὐκ αὐτῶς, ὡς τὰ καὶ στόμα καὶ ῥίνας, στέφονα τὴν καὶ
 ὄμους ὑποτυπωσάμενος τέχνην τῆν πλαστικῆν· ἀλλ' οὐκ ἐπειδὴ
 πολλὰ σχήματα καὶ μέρη καὶ μέλη ὑφ' ἐνὶ σώματι δεδημιούρ-
 γηται, τρεσάντουα χρῆ καὶ ταυτε ποιητὰς ἠγασθεαι, ἀλλ' ἕνα μὲν
 ὄντα τὸν τοῦ παντὸς ἀθρόως τεχνίσην εἰδέσασα, ἰκαινεῖν δ'
 ἀναγκαῖον, τὸν ἐνὶ λογισμῶν καὶ μιᾷ δυνάμει, τὸ πᾶν τεπηνα-
 μενον· οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τοῦδε τοῦ σύμπαντος κόσμου, ἐνὸς μὲν
 ὄντος, ἐκ μερῶν δὲ πλείστον ὑφεστώτος, οὐ πολλὰς χρῆ ὑπο-
 τίθεσθαι δημιουργικὰς δυνάμεις, οὐδὲ πολλοὺς ὀνομάζειν θεοὺς,
 μίαν δὲ θεολογεῖν τὴν πάνσοφον καὶ παναρμόνιον, τὴν εἰς αἰλη-
 θῶς θεοῦ δύναμιν καὶ θεοῦ σοφίαν, μιᾷ δυνάμει καὶ ἀρετῇ
 μιᾷ διὰ πάντων ἠκουσαν, καὶ διὰ παντὸς τοῦ κόσμου χωροῦ-
 σαν, καὶ τὰ πάντα ὑφίσταμένην τε καὶ ζωοῦσαν, καθόλου τε
 τοῖς πᾶσι καὶ τοῖς κατὰ μέρος σώμασι τε καὶ στοιχείοις, ποι-
 κλήν τὴν ἐξ αὐτῆς χορηγίαν ποισυμένην²⁵· οὕτως καὶ φωτὸς
 ἡλίου μία καὶ ἡ αὐτῇ προσβολῇ, ὁμοῦ καὶ κατὰ τὰ αὐτὸ καταρ-
 χάζει μὲν αἴερα, φωτίζει δὲ ὀφθαλμοὺς, ἀφὴν δὲ θερμαίνει,
 πεκνίει τε γῆν καὶ αὐξάνει φυτὰ, χρόνον ὑφίστησιν, ἀστρων
 ἠγείται, οὐρανὸν περιπολεῖ, κόσμον φαιδρύνει, θεοῦ δύναμιν
 ἐναργῆ τῷ παντὶ συνίστησι, ταῦτα τε πάντα μιᾷ ῥοπῇ φύσει
 συντελεῖ· καὶ πυρὰς μὲν εἴσις οὐκ αὐτῶς, χρυσὸν μὲν καθάπτει,
 μόλιβθον δὲ τήπει, καὶ κηρὸν μὲν λύει, πηλὸν δὲ ξηραίνει, ὕλην

satium quam ἀλλ' οὐδ' ὑπὸ pro ἄλλοις.] — 25) Ποικίλην τῆς ἐξ αὐτῆς χορη-
 γίαν ποισυμένην. Dilectus est. articulus, aut certe scribendum τὴν ἐξ
 αὐτῆς, ut habet codex. Fulk. Μικ. ἀνὸς λογισμῶν φανερὸς ἡδὲ καὶ προσβολῆς πλείων

τα φύγει, μετ' τῆ κινητικῆς δυνάμει τοσαῦτα καταγεγραμμένη·
 ταύτη τοι καὶ ὁ παμβασιλεύς τοῦ θεοῦ λόγος, ὁ διὰ πάντων
 ἡμῶν, ἐν πᾶσι τῶν καὶ πάντα ἐπιπορευόμενος οὐράνια τε καὶ
 ἐπιγῆια, τὰ ἀφανῆ καὶ τὰ ὀρώμενα διακυβερῶν, ἥλιον τε αὐ-
 τόν, οὐρανὸν καὶ τὸν σύμπαντον κόσμον, ἀρρήτοις δυνάμεσιν²⁶⁾
 ἤνωχεῖ, θραστικῆς δυνάμει τοῖς πᾶσιν ἐπιπαρῶν, καὶ διὰ πάν-
 των χωρῶν· εἴτε αὐτῶ μὲν ἥλιον καὶ σελήνην καὶ ἄστροις, ἐξ
 οὐρανόθεν πηγῆς ἀέναντον φῶς ἐπομβροῖ, οὐρανὸν δὲ οἰκεῖον μεγέ-
 θους προσφωτιστάτην εἰκόνα ὑποστησάμενος, εἰς αἰῶνα διακρα-
 τεῖ· τὰς δ' ἐπίκεινα οὐρανοῦ καὶ κόσμου δυνάμεις ἀγγέλων καὶ
 πνευμάτων, νοερῶν τε καὶ λογικῶν οὐσιῶν, ζωῆς ὁμοῦ καὶ σω-
 τὸς καὶ σοφίας καὶ πάσης ἀρετῆς, καλοῦ τε καὶ ἀγαθοῦ πάν-
 τος, ἐκ τῶν παρὰ αὐτοῦ ἰθυσσῶν ἐμπλήρησι, μετ' δὲ καὶ τῆ
 αὐτῆς δημιουργῶ τέχνη, καὶ στοιχειοῦς οὐσίας οὐ ποτε διαλιμ-
 πάνει παρήκων, καὶ τοῖς σώμασι μίξεις καὶ κράσεις καὶ ἡδῆ καὶ
 μορφῶς καὶ σχήματα ποιότητάς τε μυρίας, ἐν τε ζώοις καὶ
 φυτοῖς²⁷⁾ καὶ ψυχαῖς λογικαῖς τε καὶ ἀλόγοις, ἄλλοτε ἄλλως
 καταποικίλλων, καὶ πᾶσιν ὁμοῦ τὰ πάντα μετ' δυνάμει ἐπιχορη-
 γῶν, διαρρήθην τε ἐπιδεικνύς, οὐχ ἐπτάχορδον λύραν, ἵνα δὲ
 κόσμον πολυαρμόνιον, ἐνὸς λόγου κοσμοποιεῖ ἔργον.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Π'.

Λίγωμεν δὴ τὰ ἐξῆς καὶ διασαφώμεν¹⁾ τὴν αἰτίαν, δι-
 ᾧ ὁ τοσαύτου τοῦ θεοῦ λόγος τὴν εἰς ἀνθρώπους καθόδον
 ἐποιεῖτο· ταῦτον δὴ τὸν οὐρανοῦ καὶ γῆς ἐπιστατοῦντα τοῦ
 θεοῦ λόγον, τὸν ἐξ αὐτῆς οὐρανόθεν πηγῆς τῆς ἀνωτάτης πατρικῆς
 θεότητος γεγεννημένον, καὶ τῶδε μὲν αὐτῶ τῶ κόσμῳ παρόντα
 καὶ συνόντι, τῆς δ' αὐτοῦ προκοίας καὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους
 κηδεμονίας ἐναργῆ παρεχόμενον τὰ γνωρίσματα, ἀνθρώπων
 ἀφρόνων γένος μὴ συλλεγισάμενον, ἥλιον καὶ σελήνην καὶ αὐτῶ
 οὐρανοῦ καὶ ἄστροις, τὴν σεβασμίαν ἀνέθετο προσηγορίαν.
 Καὶ οὐδὲ μέχρι ταύτων ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ τὴν γεωδὴ φύσιν

προσβολή cum codice Fuk. — 26) Ἀρρήτοις δυνάμεσιν. Scribendum vi-
 detur ἀρρήτων λόγων δυνάμεσιν ἤνωχεῖ, vel ut est in codice Fuk. ἀρρήτοις
 δυνάμεσιν. Paulo post ubi legitur εἴτε αὐτῶ μὲν ἥλιον, interpres legisse
 videtur εἴτα, Melius tamen scriberetur καὶ αὐτῶ μὲν etc. — 27) Ἐν τε
 ζώοις καὶ φυτοῖς. In codice Fuk. desunt hae voces ἐν τε, quae profecto
 non videntur valde necessariae.

Cap. XIII. 1) Λίγωμεν δὴ τὰ ἐξῆς καὶ διασαφώμεν. Scribendum
 est una verbo λίγωμεν ὅτι ἐξῆς καὶ διασαφώμεν, ut est in codice Fuk. —

καὶ τοὺς ἀπὸ γῆς καρποὺς, τροφὰς τῶν σωμάτων πανταίως ἐθίωσαν, Δήμητραν, καὶ Κόρην καὶ Διώνυσον, καὶ ἀδελφὰ τούτων ἕτερα εἰδωλοποιήσαντες· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ τῆς σφῶν αὐτῶν διανοίας, τοὺς λογισμοὺς, καὶ αὐτὸν δὴ τὸν τούτων ἑρμηνία λόγον, θεοὺς ἀντιπεῖν οὐκ ἀπόκησαν, Ἀθηνᾶν μὲν τὴν διάνοιαν, τὸν δὲ λόγον Ἑρμῆν ἐπονομάσαντες, καὶ τὰς τε τῶν μηθημάτων ἐκπηλόλους δυνάμεις, Μνημοσύνην καὶ Μούσας ἀντιπόντες· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἐπὶ μείζον δ' αὐξήσαντες ἀτοπίας ὑπερβολῆς δυσσεβείας, τὰ οἰκῆμα πάθη, ἃ δὴ ἐχρῆν ἀποτρέψασθαι καὶ λόγῳ σώφρονι θεραπεύειν, οἱ δὲ ἐθίωσαν, αὐτὴν τε τὴν σφῶν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν ἐμπαθῆ καὶ ἀκύλαστον τῶν ψυχῶν νόσον, τὰ τε ὅλκα πρὸς αἰσχροουργίαν μέρη τε καὶ μέλη τοῦ σώματος, ἐπὶ τῇ τῶν αἰσchrῶν ἡδονῶν ἀκρατεῖα²⁾ Ἐρωτα καὶ Πρῆπον καὶ Ἀφροδίτην καὶ ἄλλα τὰ συγγενῆ τούτοις ἀντιπόντες· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ γὰρ ἀμφὶ τὰς σωμάτων γενέσεις καὶ τὸν κάτω θνητὸν βίον καταπεσόντες, ἀνθρώπους θνητοὺς ἐξεθείασαν, καὶ μετὰ τὸν κοινὸν θάνατον ἤρωας καὶ θεοὺς ἐπεφήμισαν, ἀμφὶ μνήματα καὶ τάφους τὴν ἀθάνατον καὶ θείαν οὐσίαν ὑποτοπήσαντες εἰλλοσεσθαι· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ ζώων ἀλόγων παντοῖα γένη, ἔρπετῶν τε τὰ βλαπτικώτατα, τῇ σεβασμῶ προσηγορία τατιμήκασαι· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ ὄρυς κατακόψαντες, καὶ πέτρας ἐκτεμόντες, γῆς τε μέταλλα καὶ χαλκοῦ καὶ σιδήρου καὶ πῆς ἄλλης ὕλης διερευνησάμενοι, θηλειῶν τύπους καὶ ἀρρένων ἀνδρῶν σχήματα, θηρίων τε μορφὰς καὶ ἔρπετῶν ἀνέπλασαντο, κἄπαντα τούτοις τιμὰς περιτεθείκασαι. Καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐμφωλεύουσι τοῖς ξοάνοις, σκετοῖς τε μυχοῖς ἐγκαταθεδυνόσι δαίμοσι πονηροῖς, ἀμφὶ τὰς τῶν φυσικῶν λοιπὰς τε καὶ κνίσσας λιχνεύουσι, τὴν αὐτὴν τῶν θεῶν ἀνέθηναν ἐπηγορίαν· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς καταδέσμους τισὶν³⁾ ἀπειρημένης χοιρείας.

2) Καὶ ἐπὶ τῇ τῶν αἰσchrῶν ἡδονῶν ἀκρατεῖα. Scribendum est καὶ ἔτι τὴν τῶν αἰσchrῶν ἡδονῶν ἀκράτειαν etc, [Ita scripsit Zimm.] Refertur enim ad ἀντιπόντες. Ait Eusebius, impudicos affectus ab hominibus esse consecratos. Nam cupiditatem quidem suam Cupidinis nomine appellarunt: membra vero quibus obscenitates peraguntur, Priapum, intemperantiam vero in turpes voluptates effusam, Venerem vocaverunt. Hic est huius loci sensus, quem interpres non animadvertit. -- 3) Ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς καταδέσμους τισὶν. Proprium est vocabulum artis magicæ καταδέσμοι. Sic Artemidorus in libro I. cap. 79. φαρμακείας καὶ καταδέσμοις σίμαι ἰονγίαι.

ἐξέτασας τε καὶ ἐπανόγκους ὀδαῖς καὶ ἐποδαῖς⁴⁾), θυγάρις τε ἀγαθαῖς ἀμφὶ τὸν αἶθρα ποτωμένης⁵⁾), παρόδους ἑαυτοῖς ἐπελευράσαντο. Θνητοὺς τε⁶⁾ μὴν ἀνδρας ἐθίωσαν ἑτέροισ ἐτεροπαῖδες μὲν γὰρ Ἑλλήνων Διόνυσον, καὶ Ἑρακλέα καὶ Ἀσκληπιὸν τε καὶ Ἀπόλλωνα, ἄλλους τὲ τινὰς ἀνθρώπους, τῇ τῶν

Plato in lib. XI. de legibus pag. 933. καταδέσας pro eodem dixit. Vide Harpocrationem in verbo καταδέσθαι. Latini ligaturas vocant. Augustinus tractatu VII. in Ioannem: *Usque adeo, inquit, fratres mei, ut illi ipsi qui seducunt per ligaturas, per praecantationes, per machinationem inimici, misceant praecantationibus suis nomen Christi.* Orosius in lib. IV. cap. 13. *obligamentum magicum* dicit. [Et Iustin. M. dial. c. Tryph. p. 311. ἦν μὲντοι οἱ ἐξ ὑμῶν ἐπορμισται τῇ τέχνῃ, ὥσπερ καὶ τὰ ἴσθη χρωμένοι, ἔσορῆζοναι καὶ θυμιάμασι καὶ καταδέσμοις χρώνται. Cf. Ast ad Plat. de republ. II, 7. p. 364. C.] — 4) *Ἐξέτασας τε καὶ ἐπάγκους ὀδαῖς.* Scribendum est *ἐπανόγκους* ex codice Fuketiano. De pædriis daemonibus dixi in notis ad historiam ecclesiasticam. [IV, 7. T. I. p. 205 sq. De magorum artibus locus insignis est Arnob. adv. gent. I, 43. ed. Orell. „Potestis aliquem nobis designare, monstrare ex omnibus illis magis, qui unquam fuerit per aecula, cousimite aliquid Christo millesima ex parte qui fecerit? qui sine ulla vi carminum, sine herbarum et graminum succis, sine ulla aliqua observatione sollicita sacrorum libaminum, temporum? Non enim urgemus, et quaerimus, quae sese spondeant facere, vel in quibus generibus actuum solet omnis illorum doctrina et experientia contineri. Quis enim hos nesciat aut imminuentia studere praenosceret, quae necessario, velint nolint, suis ordinationibus veniunt? aut mortiferam immittere quibus libuerit, tabem, aut familiarum dirumpere charitates: aut sine clavibus reserare, quae clausa sunt: aut ora silentio vincire, aut in curriouliis equos debilitare, incitare, tardare, aut uxoribus, et liberis alienis, sive illi mares sint, sive foeminei generis, inconcessi amoris flammam et furiales immittere cupiditates? Aut si utile aliquid videantur audere, non propria vi posse sed eorum quos invocant, potestate?” Add. V. G. I, 32. p. 48. Heraldus et Elmenhorst. ad Arnob. p. 330. et Suicer. thes. T. II. p. 591 sq. Wernsdorf. ad Mimer. orat. XIII. p. 602 sq. Lobeck. ad Phrya. p. 464 sq.] — 5) [*Ποτώμενας* ut hoc loco dedit Val., ita idem cap. I. *ποτώμενας* et cap. VII. *ποτώμενας* scripsit. Neque aliter Reading. Quamvis enim in huius editione hoc loco *πετώμενας* et cap. VII. *πετώμενος* impressum sit, tamen ut cap. I. *ποτώμενας* vere ille exhibuit, ita locis quoque posterioribus scripturam Val. eum voluisse exhibere, patet ex eius Corrigendis, ubi tunc: „*restituatur*, inquit, et *ποτώμενος* lin. 36.“; tunc: „*restituenda lectio Valeriana ποτώμενας.*“ Contra Zimm. cap. I. scripsit *θυγάρις ἀγαθαῖς — ποτώμενας*, sed cap. VII. *πετώμενος* et hoc loco *ποτώμενας*. Unde certe cap. I. quoque *πετώμενας* ei scribendum erat. Sed equidem ne Val. lectiones mutarem, cavit Lobeck. ad Phrynich. p. 581., ubi V. D.: „Neque, inquit, si causa ad me deferatur, diiudicem, utrum Diodoros IV, 77. *πετώμενος*, quod vulgatum est (ut Arrian. Alex. III. §. 153.), an id quod codex offert, *ποτώμενος*, an denique atticæ *πετώμενος* scripserit. Consimilis est de Aelian. H. An. II. 2^a Dion. Chr. IV. 148. Aristot. de Part. An. L. H. 15. 505. D. multisque aliis dubitatio.“ Add. Herodot. III, 11 f. *καταπετώμενας*. Lucian. T. II. p. 88. ed. Reitz. πολλοί — ἐν τῷ αἶθρα πετώμενοι. Ibid. p. 571. *πετώμενον ἀνθρώπων*. p. 777. *διὰ τῶν ἀστέρων πετώμενος*. Chrysost. de sacerdot. VI, 12, 606. ed. Lips. *πετώμενος ἕκαστος*. Reitz. ad Lucian. T. II. p. 766 sq. Graevius ad Lucian. Solbec. T. III. p. 578 sq. ed. Reitz. Wahl. olav. N. T. Vol. II. p. 309. ed. II.] — 6) *Θνητοὺς τε μὲν.* Lego *Θνητοὺς γε μὴν ἀνδρας*. [Ita Zimm.] Quod licet

ἡρώων καὶ θεῶν τετιμῆκασι προσηγορίᾳ, Αἰγύπτιοι δὲ Ἐρῶν καὶ Ἰσὶν καὶ Ὀσιριν, καὶ τούτοις παραπλησίους πάλιν ἀνθρώπους, θεοὺς τενομήκασιν· οἱ δὲ καθ' ὑπερβολὴν σοφίας, γεωμετρίας τὴν εὐρεσιν, ἀστρονομίας τε καὶ ἀριθμητικῆς ἀρχοῦντες, παρ' ἑαυτοῖς οὐκ ἔγνωσαν ὅτι οὐδὲ συνήκαν οἱ σοφοὶ σταθμῆσασθαι καὶ λογιῆσασθαι μέτρα θεοῦ δυνάμεως, θνητῆς τε καὶ ἀλόγου διαφορὰν φύσεως· διὸ δὴ πᾶν εἶδος εἰδεχθῶν κενόδωλων καὶ παντοίων ζώων γένη, ἔρπετά τε ἰσβόλα καὶ θῆρησ ἀγρίους, θεοὺς προσεικεῖν οὐκ ἀπέκνησαν· Φοίνικας δὲ Μελικάθαρρον⁸⁾ καὶ Οὐσσιρον, καὶ τινὰς ἄλλους ἀιμοτέρους θνητοὺς πάλιν ἀνδρας, θεοὺς ἀνηγόρευσαν, ὡς καὶ παῖδες Ἀρβάβρων Δουσαρὶν τινὰ καὶ Ὀβδον⁹⁾, καὶ οἱ Γετιῶν¹⁰⁾ Ζαμόλιξιν, καὶ τὸν Μόφιον Κίλικας, καὶ τὸν Ἀμφιάρεω Θηβαῖοι· καὶ παρ' ἑτέροις ἄλλοι πάλιν ἑτέρους, τὴν φύσιν οὐδὲν τὴν θνητὴν διαλάττοντας, αὐτὸ δὲ μόνον ἀληθῶς ἀνθρώπους· ὁμοῦ δὴ οὖν πάντες Αἰγύπτιοι, Φοίνικισ, Ἕλληνας, καὶ πᾶν τὸ θνητὸν γένος ὅσον ἡλίω βολαὶ φωτίζουσι, τὰ μέρη τοῦ κόσμου, καὶ τὰ γε στοιχεῖα, τοὺς τε ἀπὸ γῆς βλαστοῦντας καρπούς¹¹⁾.

leve est, tamen omitti non debuit. — 7) Παρ' ἑαυτῆς οὐκ ἔγνωσαν. His etiam transposita videntur esse vocabula. Lego igitur: οὐκ ἔγνωσαν, οὐδὲ συνήκαν οἱ παρ' ἑαυτοῖς σοφοὶ etc. Quam scripturam in versione nostra secuti sumus. In codice Fuk ita scribitur hic locus: γεωμετρίας τὴν εὐρεσιν, ἀστρονομίας τε καὶ ἀριθμητικῆς ἀρχοῦντες, παρ' ἑαυτοῖς οὐκ ἔγνωσαν etc. quam scripturam non probuo. — 8) Μελικάθαρρον. Eusebius in lib. I. de praeparatione cap. 10. ubi Phoenicam Theologiam exponit, alterum quidem Melicarthum vocat Demarvutis filium, Caeli nepotem, alterum vero Usontm Hypsrarii fratrem, qui pellium tegumenta primus invenit. [Cf. Creuzer Symbolik u. Mythologie der alten Völker T. II. p. 20 sq. p. 211 sqq. p. 273 sqq. ed. II.] In codice Fuk. scriptum est Μελικάθαρρον καὶ Οὐσσιρον. — 9) Δουσαρὶν τινὰ καὶ Ὀβδον. Scribendum est καὶ Ὀρόδων. Arabes enim Obodam et Dusarem coluerunt, ut docet Tertullianus in libro II. ad nationes cap. 8. De Oboda Urauius in libro IV. Arabiarum antiquitatum. Fuit Obodas vetustissimus quidam rex Arabum, quem Nabathaei apud se sepultum divinis honoribus affecerunt, ut refert Stephanus in voce Ὀρόδα. Ab hoc multi deinceps Arabiae reges Obodae dicti, quorum duos recenset Iosephus, alterum Alexandri Iudaeorum regis, alterum Herodis temporibus. Posterioris meminit etiam Strabo. Porro quantum quidem ex historiis coniecere licet, Aethiæ atque Obodæ vicissim apud Arabes regnaverunt: ita ut post Aethiam Obodas, post Obodam Aethias imperaret. Idque aliquandiu mansisse videtur. Iam Dusarem Nabathæi etiam coluerunt, Bacchum eo nomine designantes, ut tradit Isidorus apud Hesychium. De hoc etiam Stephanus in Δουσαρία. [Cf. Creuzer Symbolik u. Mythologie T. II. p. 260. ed. II.] In codice Fuk. scriptum invenit Δουσαρὶν τινὰ Ὀβδον. — 10) Καὶ ὁμητικόν. Scribendum est καὶ αἱ Γετιῶν supple παῖδες. Notus est Zamolxis Getarum deus. [Cf. Creuzer l. l. T. IV. p. 298 sqq.] Max legendum est καὶ τὸν Μόφιον Κίλικας, καὶ τὸν Ἀμφιάρεω Θηβαῖοι, καὶ πάλιν ἑτέροις ἄλλοις, ἄλλοι πάλιν ἑτέροις etc. Codex Fuketianus habet καὶ παρ' ἑτέροις, ἄλλοι πάλιν ἑτέροις. [Ἀμφιάρεω pro Ἀμφιάριω]

καὶ πρό γε τούτων μοιχείας αὐτῶν καὶ ἀφθένων φθορὰς, γυναι-
κῶν τε ἀρπαγὰς ὁμολογοῦντες, αὐδὲν ἤτεον πόλεις πάσας καὶ
κώμας καὶ χώρας, ναοὺς καὶ ἀγάλματα καὶ ἱεροὺς ἐπλήρουν,
τῇ τῶν θεῶν ὁμοιοτροπία τὰς ἑαυτῶν προσπολλύντες ψυχὰς·
θεοὺς δὴ τοίνυν καὶ θεῶν παῖδας¹²⁾, ἥρωάς τε κ' ἀγαθούς
δαίμονας, λόγῳ μὲν ἦν παρ' αὐτοῖς ἀκούειν, ἔργῳ δὲ πᾶν
τούναντιον· τάναντία γοῦν τοῖς ἐναντίοις ἐπέμνουν· ὡς εἰ καὶ
ἡλιὸν τις καὶ φῶτα τὰ κατ' οὐρανὸν δεῖξει τῷ βουλευθείς, ἄνω
μὲν εἰς ὕψος μὴ ἐπαίροι τὰς ὄψεις, κάτω δὲ εἰς γῆν τὰς
χεῖρας βαλὼν καὶ χαμαὶ εἰς ἔδαφος βίψας, ἐν πληρῇ καὶ βερ-
βόρῳ τὰς οὐρανίους δυνάμεις ἐπιζητοῖ· οὕτω δὴ καὶ τὸ τῶν
ἀνθρώπων γένος, φρενοβλαβεῖα καὶ δαιμόνων ἀπάτη κοληρῶν,
τῆν ἐπέκεινα οὐρανοῦ τε καὶ κόσμου θείαν καὶ νοητὴν οὐσίαν,
κάτω ποῦ ἐν σωματίων γενέσει καὶ θνητῶν πάθει τε καὶ θανά-
τοις ἐπέπειστο εἶναι· οἷδ' εἰς τοσοῦτον ἤλαυνον ἀνοίας, ὡς καὶ
τὰ φίλτατα¹³⁾ θύειν αὐτοῖς, μηδὲ φειδῶ ποιεῖσθαι τῆς φύσεως,
ἀλλ' ἦδη καὶ τὰ μονογενῆ καὶ ἀγαπητὰ τῶν τέκνων, μανίᾳ καὶ
διανοίας ἐκστάσει κατασφάττειν· καὶ τί γὰρ ἂν γένοιτο τούτου
μανικώτερον, θύειν ἀνθρώπους, καὶ τὰς πόλεις ἀπάσας καὶ
τοὺς αὐτῶν οἴκους ἐμφυλίως μολύνειν φόνοις; Ἡ οὐ ταῦτα
Ἑλλήνων παῖδες μαρτυροῦσι, καὶ πᾶσα γε ἡ ἱστορία τῆς τού-
των μνήμης πεπλήρωται; Κρόνον μὲν γὰρ Φοῖνικες καθ' ἕκα-
στον ἔτος, ἔθνον τὰ ἀγαπητὰ καὶ μονογενῆ τῶν τέκνων. Τῷ δ'

dedi cum Zimm.] — 11) Βλαστοῦντας καρποὺς λέλειπε. Postrema vox
addita est ab exscriptore huius libri, qua scilicet designaret hic aliquid
desiderari. Certe aliquot verba deesse hic videntur. Nisi forte hic ἀνο-
κωνοῦ subaudiri placet verba quae paulo antea praecesserunt, θεοὺς ἀνη-
γόρευσαν. In codice Fuk. vox illa λέλειπε non legitur, sed post vocem
καρποὺς punctum apponitur. — 12) Καὶ θεῶν πέλας. Scribendum puto
καὶ θεῶν παῖδας. In codice Fuk. scribitur πάλας. [Val. πέλας, Zimm.
nobiscum παῖδας.] — 13) [Ὡς καὶ τὰ φίλτατα — κατασφάττειν. De
horrenda et apud omnes fere antiquos populos magis minusve recepta ho-
mīnes diis immolandi consuetudine cuius exempla statim post affert Euse-
bius, vid. *Iac. Bryant's Observations and Inquiries relating to various
parts of ancient history* p. 267—280. Eiusd. *Abhandlung von den Men-
schenopfern der Alten*. Götting. 1774. *Michaelis Mosaisches Recht* T. V.
§. 247. *Fabricii bibliogr. antiq.* II, 3. *Selden. de diis Syris syntag.* I, 6.
Ruperti über die Verehrung der Gottheit in den ältesten Zeiten in *Honke
Magazin für Religionsphil., Exeg. u. Kgsch.* T. V. Fasc. I. p. 63 sqq. p. 67 sqq.
Tholuck das Wesen u. die stülichen Einflüsse des Heidenthums in *Nean-
der* Denkwürdigkeiten T. I. p. 197 sqq. *Creuzer* Symbolik u. Mythologie
der alten Völker T. II. p. 129. p. 139. p. 469. p. 968. T. III. p. 334. T. IV.
p. 346. *Tzschirner* Fall des Heidenthums T. I. p. 32 sqq. p. 60. Cf. *Con-
stantin.* ad sancti. coct. c. XVI. De verbis quae mox leguntur, Ἐν δὲ
Σαλαμῖνι — ὄλοκαυτεῖζεν sigillatim vid. *Creuzer* l. l. T. II. p. 280. not.
344.; et de ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου — Ἡλίου πόλι *Creuzer* T. I. p. 354. T. II.

αὐτῶ τούτῳ καὶ ἐν Ῥόδῳ¹⁴⁾ μηνὸς Μεταγεννητιῶνος ἐκτὴ ἰστα-
 μίμου ἀνθρώπους ἐφατιον· ἐν δὲ Σαλαμῖνι ὑφ' ἑνα περίβολον
 Ἀθηναῖς Ἀγραύλιδος καὶ Διομήδους ἐλαυνόμενός τις ἀνὴρ,
 τρεῖς περιέθει τὸν βωμὸν· ἔπειτα ὁ ἱερεὺς αὐτὸν λόγχῃ ἐπαίε
 κατὰ τοῦ στομάχου· καὶ οὕτως αὐτὸν ἐπὶ τὴν νησθῆσαν πυρᾶν
 ὠλοκαύειζεν. Ἐγίνοντο καὶ ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου πλείστα ὄσαι
 ἀνθρωποκτονίαι, ἐθύνοντό τε τῇ Ἡρᾷ ἐν Ἠλίου πόλει, τῆς
 ἡμέρας τρεῖς, ἀνθ' ὧν Ἀμόσης¹⁵⁾ ὁ βασιλεὺς τὸ δεινὸν συνι-
 δῶν, κηρίους τοὺς ἴσους ἐκέλευσεν ἐπιτίθεσθαι· καὶ ἐν Χίῳ
 δὲ τῷ Ῥωαδίῳ Διονύσῳ, ἀνθρώπον διασπῶντες ἔθυσον, καὶ ἐν
 Τενέδῳ δὲ ὡσαύτως· ἐν δὲ Λακεδαίμονι τῷ Ἄρει τὴν δι' ἀν-
 θρώπων ἐτίλουν θυσίαν. Καὶ ἐν Κρήτῃ δὲ αὐτὸ τοῦτο ἐπρατ-
 τον, ἀνθρωποθυτοῦντες τῷ Κρόνῳ· Ἀθηναῖ δὲ παρθένος κατ'
 ἔτος ἐθύετο ἐν Λαοδικείᾳ τῆς Συρίας, νῦν δὲ, ἕλαφος· ἀλλὰ
 καὶ Λίβυες καὶ Καρχηδόνιοι¹⁶⁾ ταῖς ἀνθρωποθυσίαις τοὺς
 ἑαυτῶν ἰεοῦντο θεούς. Καὶ Λουματηνοὶ δὲ τῆς Ἀραβίας¹⁷⁾,
 καθ' ἕκαστον ἔτος ἔθυσον παῖδα, ὃν ὑπὸ τὸν βωμὸν ἔθαπτον·
 κοινῶς δὲ πάντας Ἕλληνας, πρὶν ἐπὶ πολέμους ἐξίεναι, ἀνθρω-
 ποκτονεῖν ἢ ἱστορία διδάσκει, Θράκας τε καὶ Σκύθας ὁμοίως.
 Ἀθηναῖοι δὲ τὰς Λεωκόρας¹⁸⁾ καὶ τὴν Ἐρεχθίδως θυγατέρα¹⁹⁾

p. 549 sq. not. 148. Tzschirner l. l. p. 63 sq.] — 14) Τὸ δ' αὐτὸ τοῦτο
 καὶ ἐν Ῥόδῳ. Scribendum ex Porphyrio τῷ δ' αὐτῶ τούτῳ supple Κρόνῳ.
 [Ita scripsi cum Zimm.] — 15) Ἀφ' ὧν Ἀμόσης. Scribendum est procul
 dubio ἀνθ' ὧν ex Porphyrii libro II. de abinentia [cap. 56. ed. Rhoes.
 Cf. Euseb. praep. evang. IV, 16. Cyrill. contra Iulian. lib. II. Tholuck l. I,
 p. 198 sq.], quem hic paene ad verbum exscripsit Eusebius noster. Et sic
 codex Fuk. scriptum habet. — 16) [Λίβυες καὶ Καρχηδόνιοι — θεούς.
 Vid. Münter die Religion der Carthager §. 5. Creuzer l. I. T. II. p. 269 sq.
 p. 280. Cf. supra verba: Κρόνῳ μὲν γὰρ Φοινικες κ. τ. λ.] — 17) Καὶ δ'
 οὐ μᾶτην, οἱ δὲ τῆς Ἀραβίας. [Ita Val.] Lego καὶ Λουματηνοὶ δὲ ex Por-
 phyrion in libro citato, quaequam apud Porphyrium vulgo legitur Λουμάτιοι.
 Nec aliter scribitur apud Eusebium in libro quarto de praeparatione c. 16.
 Sed Λουματηνοὶ, ut dixi, magis placet. Stephanus Δοίμυθα, πόλις
 Ἀραβίας. Ὁ πολίτης, Λουματηνός, ὡς Γλαῦκος ἐν β. Ἀραβικῆς ἀρχαιολο-
 γίας. Certe Arabes in suis patronymicis hanc fere terminationem habent.
 [Val. emendationem recepi praeeunte Zimm., apud quem tamen καὶ αὐτὸ
 Λουματηνοὶ desideratur.] — 18) Τὰς Λεωκόρας. Desunt haec apud Por-
 phyrion, quae Eusebii noster de suo adiecit. Sane Porphyrius cum de
 humanis victimis ageret, et de Atheniensibus loqueretur, hoc exemplum
 omittere non debuit. Leus quidam olim fuit apud Athenienses, Orphei
 ut ait Suidas, filius; qui cum Attica fame laboraret responsumque esset
 ab Apolline Delphico, urbem non aliter salvam fore, nisi quispiam ex
 civibus filias suas diis immolaret, tres filias virgines pro salute urbis ma-
 ctandas obtulit, Phasitheam, Theopen et Eubulen. Aelianus in libro XII.
 variae historiae cap. 28, pro Phasitheam, Praxitheam nominat. Nihil frequen-
 tius occurrit apud Graecos oratores, quam harum Lei filiarum mentio;
 ut apud Aristidem in Panathenaeo, Ibanum in declamatione 13. De-

σφαγιασθεῖσαν μνημονεύουσιν. Ἄλλ' ἔτι καὶ νῦν τίς ἀγνοεῖ
κατὰ τὴν μεγάλην πόλιν²⁰), τῇ τοῦ Αυταριαρίου Διὸς ἑορτῇ

mosthenes seu quis alius auctor in oratione quae ἐπιτάφιος inscribitur, hunc
Leonem inter ἐπωνύμους seu tribuum conditores annumerat, a quo Leonitis
tribus nomen accepit. Sic enim ait: ἡγήσασαν οἱ Λεοντίδαι μυθολογο-
μένας τὰς Λεωνόρας, ὡς αὐτὰς ἴδασαν σφάγιον τοῖς πόλταις ὑπὲρ τῆς χώρας.
Memini etiam Clemens Alexandrinus in protreptico, Gregorius Naz. in
carminio de virtute, et ex recentioribus Leopardus in lib. 19. cap. penultimo.
— 19) Καὶ Ἐρεχθίδος θυγατέρα. Erechtheus Pandionis filius sex habuit
filios, Protopgeniam, Pandoram, Procrim, Creusam, Orithiam et Chthon-
niam. Harum duae natu maximae, Protopgenia scilicet et Pandora, cum
hostilis exercitus ex Boeotia in Atticam irrupisset, se pro salute patriae
mactandas obtulerunt. Quas Athenienses magnis honoribus post mortem
coluerunt, et virgines Hyacinthidas appellarunt; eo quod immolatae fu-
issent in Atticae pago Hyacinthi, supra Sphendalensium pagum. Ita scribit
Phanodemus in libro V. rerum Atticarum, teste Suida in voce παρθένος.
Ex quo lucem capit Ciceronis locus in oratione pro Sextio, ubi ait: *Mor-
tem quam etiam virgines Athenis, regis opinor Erechthei filiae pro
patria contempnisse dicuntur, ego vir consularis etc.* Diodorus Siculus
in lib. XVII. Φακίων μὲν χρηστός ἴφη, δεινὸν τοὺς ἔξαιτησάτους μιμήσασθαι
τὰς Ἀτῶ κίρας καὶ τὰς Ἰακινθίδας, καὶ τὸν θάνατον ἰκουσῶς ὑποκρίναι
ἵνα καὶ τοῦ μηδὲν ἀνίκηστον παθεῖν τὴν πατρίδα. Meminit etiam eorum De-
mosthenes, seu quis alius in oratione quae ἐπιτάφιος inscribitur: ἦδασαν
ἀπαρτὶς Ἐρεχθίδαι τὸν ἐπωνύμιον αὐτῶν Ἐρεχθίδα ἵνα καὶ τὸ σῶσαι τὴν χώραν,
τίς αὐτοῦ παῖδας, ὡς Ἰακινθίδας καλοῦσιν, εἰς προὔπτον θάνατον δόντα
ἀναλώσασιν. Alii quatuor duntaxat Erechthei filias fuisse dicunt, quae inter
se coniuraverunt, ut si una ipsarum moreretur, ceterae se interficerent.
Postea cum Eumolpus Eleusiniis opem ferens, cum magnis Thracum copiis
in agrum Atticum irrupisset, Erechtheo oraculum consulenti responsum
est, victoriam penes Athenienses futuram, si Erechtheus filiam immola-
visset. Erechtheus itaque Chthoniam filiam natu minimam immolavit: quo
facto reliquae tres sicut sacramento sese obstrinxerant, mortem sibi con-
secuerunt. Ita Apollodorus in bibliotheca, Hyginus fabula 46. et 238.
apud quem corruptum est Chthoniae nomen. Has tres Erechthei filias
Chthoniae sorores, Euripides in Erechtheo ζῆγος τριπάρθειον vocaverat,
ut testatur Hesychius, easque post mortem in Hyadas esse conversas fuxer-
at. Theón in Arati Phaenom. Εὐρηπίδης γοῦν ἐν Ἐρεχθεῖ τὰς Ἐρεχθίδας
θυγατέρας, ὕδαας φησὶ γενέσθαι τρεῖς οἴσας. Porro quod ad Hyacinthidas
pertinet, quidam eas non Erechthei filias, sed Hyacinthi cuiusdam esse
dixerunt. Sic Harpocration in voce Ἰακινθίδες, Hyginus fabula 258. *Hy-
acinthus*, inquit, *Spartiantidem filiam immolavit ex responso pro Athe-
niensibus.* [Cf. Orouzer l. I. T. IV. p. 342 sqq.] — 20) Κατὰ τὴν μεγάλην
πόλιν. Male interpretes *Megalopolim* verterunt. Nam Porphyrius, cuius
verba hic usurpat Eusebius, urbem Romam ita appellavit more saeculi sui,
ut iampridem notatum est a Iosepho Scaligero in animadversionibus Euse-
bianis pag. 53. Certe Libanius in oratione quae βασιλικὸς inscribitur,
urbem Romam sic nominat. Porro quod ait Porphyrius, Romae in Iovis
Latiaris festo adhuc sua aetate hominem immolatum fuisse, confirmat
etiam Lactantius in lib. I. cap. 21. *Siquidem*, inquit, *Latiaris Iupiter, et
nunc sanguine colitur humano.* Prudentius in lib. I. contra Symmachum:
Funditur humanus Latiari in munere sanguis.

De hoc festo loquitur Dio Cassius in lib. XLIII. p. 351. *Ἐν τῇ ταῖς ἀνοχαις
ἡ πλῆθος τὰ Λατιάρια οἷτ' ἄλλως προσήκοντα αὐτῷ, οἷτ' ἐν τῷ καιρῷ
ἐπισημῶν γενέσθαι ἐκθόστα ἰπύκασιν.* Celebrabantur autem Latiaria mense, ut
apud Decembri. Quippe eo mense munus gladiatorium edebatur, ut
discimus ex Calendario Heruvartii. Mos autem erat in Latiari sacro, ut

σφαγιαζόμενον ἄνθρωπον; Ταῦτα μὲν φιλοσόφων δι καὶ δοκιμαίωται, μεμαρτυρήκασι οὕτως ἔχειν· Διόδωρος²¹⁾ δὲ ὁ τῶν βιβλιοθήκας ἐπιτεμών, φησὶ τῷ Κρόνῳ διακοσίους τῶν ἐπιφανεστάτων παίδων, δημοσίᾳ θῦσαι τοὺς Αἰθῶνας, οὐκ ἐλάττους δὲ ἐπιδοῦναι τῇ θεῷ τριακοσίους ἑτέρους²²⁾. ὁ δὲ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας συγγραφεὺς Διονύσιος²³⁾, ὀνόματι αὐτὸν²⁴⁾ τὸν Δία καὶ τὸν Ἀπόλλωνα, αἰτήσαι ἀνθρωποθύσιας ἐν Ἰταλίᾳ, καρὰ τῶν καλουμένων Ἀβορρηγῶν. Τοὺς αἰτηθέντας οὖν φησὶ, καρπῶν μὲν ἀπάντων τὸ λάχος ἀποθῦσαι τοῖς θεοῖς, ὅτι δὲ μὴ καὶ ἀνθρώπους ἔθυσαν, παντοίαις περιπέσειν συμφοραῖς· μὴ πρότερόν τε κακῶν παῦλαν σχεῖν, ἢ δεκατεῦσαι ἑαυτούς· οὕτω δ' οὖν ἀνθρώπων δεκάτας ἀφαιρουμένους τε καὶ θύοντας, ἐρημίας αἰτίους γενέσθαι τῇ χώρᾳ. Τοσοῦτοις κακοῖς τὸ πᾶν τῶν ἀνθρώπων γένος κατεϊρῆχετο πρότερον. Οὐκ ἦρκει δ' ἐπὶ ταύτοις τὸ κακῶς πράττειν, μυρίαίς δὲ καὶ ἄλλαις ἀνηκέστοις καταδεσθούλωτο συμφοραῖς· ὁμοῦ γὰρ τὰ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔθνη, Ἑλληνά τε καὶ βάρβαρα, ὡς ὑπὸ δαιμονικῆς ἐνεργείας οἰστρουμένα, δεσπῆ καὶ χαλεπωτάτῃ νόσῳ διεσπασίαζε, τῷ ἄμικτον εἶναι καὶ ἀκατάλλακτον αὐτὸ πρὸς ἑαυτὸ τὸ τῶν

gladiatoris qui in pugna fuerat occisus, cruor adhuc calidus Iovi libaretur, et quasi in faciem eius iaciaretur, ut scribit Cyprianus in libro de spectaculis et Tertullianus in apologetico cap. 9. Illustris est Iustini locus in apologia ad senatum, ubi de hoc sacro loquitur: τὰ ἴσα τῷ παρ' ἡμῖν τιμωμένῳ εἰδώλῳ· ὃ οὐ μόνον ἀλόγων ζῶων αἱμᾶτα προσορραίνεται, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπεια, διὰ τοῦ παρ' ἡμῖν ἐπισημοτάτου καὶ εὐγενεστάτου ἀνδρὸς τὴν πρόσχουιν τοῦ τῶν φονευθέντων αἵματος ποιοῦμενοι. Id est: eadem facientes quae a vobis sunt cuidam idolo quod colitis. Cui non solum animalium sanguis aspergitur, sed etiam humanus cruor, viro apud vos clarissimo ac nobilissimo hanc ex hominum occisorum sanguine libationem faciente. Ex quo loco colligimus, praetorem urbanum hoc sacrificium peregisse, nec hominem Iovi immolatum fuisse, ut ait Porphyrius, sed tantum gladiatoris in arena occisi sanguinem Iovi propinatum. [Cf. Tzschirner Fall des Heidenthums T. I. p. 44 sq.] — 21) [Διόδωρος. Vid. Diodor. Sic. XX, 14.] — 22) Τριακοσίους ἑτέρους. Huius loci sensum non est assecutus interpres, qui vertit: et nihilominus trecentos alios sacrificio addidisse. Atqui ἐπιδοῦναι proprie dicitur de patribus, qui liberos diis immolandos tradunt, ut de Leo Atheniensi supra vidimus. Cum igitur nobiles in Africa trecentos pueros diis matandos obtulissent, ait Diodorus trecentos alios ab aliis eidem oblatos fuisse, ut suam erga deos pietatem non minus quam priores illi testificarentur. Ceterum malim legere διακοσίους pro τριακοσίους. Certe aut hic scribendum est διακοσίους, aut supra pro διακοσίους, scribendum est τριακοσίους. — 23) [Διονύσιος. Vid. Dionys. Hal. Antiqq. Rom. I, 23, 24.] — 24) Αὐτῷ ὀνόματι. Scribendum puto αὐτοῦ ὀνόματι αὐτὸν τὸν Δία, quam scripturam in interpretatione mea secutus sum, Fallitur autem Eusebius noster. Neque enim a populis Aboriginibus, sed a Pelasgis deos id postulasse scribit Dionysius Halic. pag. 16. nec ingulatos ab his homines, sed extra patriam ablegatos. In codice Puk. deest vox αὐτοῦ. —

μη μακρὸν ἀποπίπτειν αὐτὰ συγχωρῶν· οὗτος ἡ καθόλου πρόνοια, κηδεμῶν οὗτος καὶ διορθωτῆς τοῦ παντός· οὗτος Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία, οὗτος μονογενῆς Θεός, ἐκ Θεοῦ γεγεννημένος λόγος· „ἐν ἀρχῇ γὰρ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεός ἦν ὁ λόγος· πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονε.“ Θεολόγων ἀνδρῶν ἱεραὶ διδάσκουσι φωναί¹²⁾. οὗτος ὁ κοινὸς ἀπάντων φυτουργός, θεὸς ὃν ἡ τῶν ὄλων οὐσία φύει καὶ θάλλει, ὑμβρόημασι τοῖς ἐξ αὐτοῦ διὰ παντὸς ἀρδομένη, νεαράν τε αἰεὶ τὴν ἀκμὴν καὶ τὴν ἄραν περικαλλῆ τοῦ παντός παρεχομένη. Ὁ δὲ τῶν ἡνίων ἐπιλημμένος, εὐθέα περαινει πατρικῷ νεύματι, τὸ μέγα τοῦ σύμπαντος κόσμου πηδαλιουχῶν σκάφος. Τοιοῦτον καλλιτέχνην υἱὸν μονογενῆ ὃ τῶν ὄλων ἐπέκεινα Θεός, ὅσα πατὴρ ἀγαθόν¹³⁾ ἀπογεννήσας καρπὸν, τῷδε τῷ κόσμῳ μέγιστον ἀγαθὸν ἐδωρήσατο, αἰτε ψυχὴν ἀψύχῳ σώματι¹⁴⁾ τῇ τῶν σωμάτων ἀλόγη φύσει τὸν αὐτοῦ λόγον ἐμβαλὼν, καὶ τὴν ἄμορφον καὶ ἀνείδεον, ἄψυχόν τε καὶ ἀσχημάτιστον οὐσίαν, θεῖα δύναμις λόγου φωτίσας τε καὶ ψυχώσας· ὃν δὴ ἡμῖν καὶ γνωριστέον τε καὶ σκεπτέον, ἐν ὕλῃ μὲν καὶ σωμάτων στοιχείοις διὰ παντός ἐπιχωριάζοντα, καὶ τὰ πάντα ζωογονοῦντα, τὸν αὐτὸν δὴ φῶς καὶ γέννημα νοερόν φωτὸς ἀλέκτου, καὶ ἕνα μὲν τὴν οὐσίαν, ὡς ἂν ἐξ ἐνὸς ὄντα πατρός, πολλὰς δὲ τὰς ἐν αὐτῷ κεκτημένον δυνάμεις. Οὐ γὰρ ἐπειδὴ πολλὰ μέρη κόσμου, διὰ τοῦτο καὶ πολλὰς δυνάμεις ἡγήτεον¹⁵⁾, οὐδ' ἐπεὶ πολλὰ τὰ πεποιη-

κατα. — 12) [*Ἱεραὶ φωναί.* Vid. Iohann. I, 1. 3.] — 13) *Ὅσα πατὴρ ἀγαθόν.* Longe maior erit elegantia, si vocem addideris hoc modo: *ὅσα πατὴρ ἀγαθός, ἀγαθὸν ἀπογεννήσας καρπὸν* etc. Atque ita Eusebium scripsisse pro certo habeo. Sic enim supra locutus est non semel. — 14) *Ἄτε ψυχὴν καὶ σώματι ἀψύχῳ.* Etiam hic transposita est particula. Scribe igitur *ἄτε ψυχὴν σώματι ἀψύχῳ, καὶ τῇ τῶν σωμάτων* etc. Nisi malis eam particulam penitus expungere. Decet certe in Fuketiano. — 15) *Πολλὰς δυνάμεις ἡγήτεον.* Male interpret vertit *facultates*. Nam Eusebius, quas hic *δυνάμεις* dixit, in sequenti membro deos appellat. Vertendum igitur erat *potestates*. Sic enim Latini vocant daemones, quos Graeci *δυνάμεις* vocare solent. Servius in libro III. Aeneidos: *Nam potestates, inquit, alias coelestes sunt, alias terrenas, alias permixtas.* Et in libro IV. *Nam potestates aut terrenas sunt, aut aeriae, aut aetheriae.* Chalcidius in Timaeum Platonis pag. 97. *Quas potestates, inquit, aetherii aethyris sunt daemones, remoti a visis nostro et ceteris sensibus.* Eadem voce utitur Augustinus in libro X. de civitate cap. 26. et in epist. ad Volusianum, Apuleius in apologia, Longinianus in epist. ad Augustinum. Et Amm. Marcellinus in libro XXI. Apud Graecos vero nihil frequentius occurrit. Hieronymus in caput II. Ioslis: *A dextris, inquit, et a sinistris virtutes et fortitudines, dei legimus: quas Graeci δυνάμεις vocant* etc. [Adde quos laudavi

μένα, ταύτη¹⁶⁾ καὶ θεοὺς ὑφίστασθαι προσήκει πλείους· διωγὴν δὲ οἷα νῆπιοι¹⁷⁾ τὰς ψυχὰς, πολυθείαν ἀνδρῶν παῖδες πλάνην ἐπλαγήθησαν, τὰ μέρη τοῦ παντὸς θεοποίησαντες, καὶ τὸν ἕνα κόσμον εἰς πολλὰ διελόντες· ὡς εἰ καὶ ἀνθρώπου συνεστῶτες ἐνός, ἀπολαβαῖν τις ἰδίως ὀφθαλμούς, ἀνθρώπου εἶναι λέγει τούτους, καὶ ὧτα πάλιν, ἄλλον ἀνθρώπον, καὶ κεφαλὴν ὁμοίως, αὐχένα τε καὶ στέρνα καὶ ὠμους, πόδας τε καὶ χεῖρας, καὶ τὰ λοιπὰ κατακερματίσας μέλη· τὰς τε τῶν αἰσθητηρίων δυνάμεις καταδιελὼν τῷ λόγῳ, παμπόλλους λέγει εἶναι ἀνθρώπους τὸν ἕνα, πλείον οὐδὲν ἢ μωρίας γέλωτα παρὰ τοῖς ἐμφοροῖσι ὀφλισκάνων· τοιοῦτος ἂν εἴη καὶ ὁ μυρίους ἑαυτῷ θεοὺς ἔξ ἐνός κόσμου τῶν μερῶν ὑφιστάμενος, ἢ καὶ αὐτὸν εἶναι θεῖον τὸν γενητὸν τούτου κόσμου πολλῶν ἐν μερῶν ὑφιστάτα νομίζων, καὶ οὐκ εἰδὼς ὅτι θεία φύσις οὐκ ἂν ποτε ἐκ μερῶν συσταίη· εἰ δὲ σύνθετος γένοιτο, καὶ ἐτέρου θέοιο ἂν τοῦ συνηθόντος αὐτὴν, οὐδ' ἂν πολυμερῆς οὖσα¹⁸⁾, ὑπάρχοι ἂν θεία; πῶς γὰρ ἔξ ἀνομοίων διαφορῶν, χειρόνων τε καὶ ἀμεινόνων ὑφιστάσῃ; Ἀπλῆ δὲ καὶ ἀμερῆς καὶ ἀσύνθετος οὖσα, πάσης ἐπέκεινα τυγχάνει τῆς ὀρωμένης τοῦ κόσμου διατάξεως. Διὸ δὴ τῆς ἀληθείας ὁ κήρυξ¹⁹⁾, ὠδέ πη λέγων διακρότησεν ἐκκραγε· θεοῦ μὲν λόγος ὁ πρὸ πάντων, μόνος ἂν εἴη λογικῶν πάντων σωτήρ, θεὸς δὲ ὁ ἐπέκεινα λόγου γενεσιάρχης²⁰⁾, μόνος ἀπάντων αἴτιος ὢν, αὐτοῦ μὲν οἷα μονογενοῦς, κυρίως ἂν λεγθῆι τοῦ λόγου πατήρ· αὐτὸς δ' ἀνώτερον αἴτιον οὐκ ἐπιγράφεται· διὸ δὴ καὶ μόνος θεὸς αὐτὸς, μονογενὴς δ' ἔξ αὐτῷ πρόεισις ὁ τῶν ὅλων σωτήρ, θεοῦ λόγος εἷς, ὁ διὰ πάν-

in indice ad Euseb. H. E. s. v. δύναμις.] — 16) [Ταύτη Val. et Zimm. fere semper male ταύτη exhibent, quod h. l. semel monitum volo.] — 17) Διὸ μὲν δὲ οἷα νῆπιοι. Scribe meo periculo οἱ μὲν δὴ, οἷα νῆπιοι πολυθείαν ἀνδρῶν παῖδες etc. Quod idem est, ac si diceret: οἱ μὲν δὴ πολυθεοί. In codice Fuk. scribitur διωγὴν δὲ οἷα etc. πλάνην ἐπλαγήθησαν optime. — 18) Οὐδ' ἂν πολυμερῆς οὖσα. Scribendam est οὐδ' ἂν πολυμερῆς etc. [Ita Zimm.] Mox post verba illa πῶς γὰρ apponenda est interrogationis nota, quod non vidit interpres. — 19) Τῆς ἀληθείας ὁ κήρυξ. Ioannem evangelistam intelligit, cuius verba paulo ante laudaverat: In principio erat verbum etc. Quae quidem verba, nunc παραφραστικῶς exponit Eusebius. — 20) Θεὸς δὲ ὁ ἐπέκεινα λόγου γενεσιάρχης. Interpres verba sic construxit: ὁ ἐπέκεινα λόγου. Vertit enim: qui dicendo exprimitur nequit. Quod non placet. Mallem itaque verba aliter construere, ut γενεσιάρχης λόγου dicatur, id est, principium et auctor verbi. Eusebius certe deum patrem vocare solet τὸν ἐπέκεινα πάντων. Sane hoc loco verbum comparat patri. Et verbum quidem dicit esse πρὸ πάντων, πᾶσι τρεῖσι vero sit esse ἐπέκεινα πάντων, ubique plus tribuens patri. [Vnde] vertit: „Deus vero qui supra omnia est, principium et auctor generā-

των· ὁ μὲν οὖν αἰσθητὸς κόσμος²¹⁾, οὗτος τις ποδύχρῳτος λόγος
 ἐξ ἀνομοίων συναετῆσα χωρῶν, ὄξειων τε καὶ βαρειῶν, τῶν τε
 ἀνεμίων, καὶ ἐπισταμίων καὶ μίσων, εὐ δ' ἡρμοσμένων
 ἀπασῶν τέχῃ τῇ μνηστικῇ, κατὰ ταῦτα δὴ καὶ ὁδε πολυμερῆς
 ὢν καὶ πολυμύνητος, ψυχρῶς ὄρου καὶ τῆς ἐναντίας ταύτης
 θερμῆς, ὑγρῶς τε καὶ πῦρ πάλιν τῆς ἐναντίας ταύτης ξηρῶς
 αὐσίας, εἰς μίαν συνελθὼν ἁρμονίαν, ὄργανον ἂν εἴη μέγα με-
 γάλου θεοῦ δημιουργήματα· λόγος δ' ἁ θεῖος οὖν ἐκ' ἐκ μερῶν
 συνιστάς, οὐδ' ἐξ ἐναντίων συγκαίμενος, ἀμερῆς αὐτὸς ὢν καὶ
 αἰσθητός, εὐ καὶ σαφῶς τὸ πᾶν ἀνακρούεται, τῷ αὐτοῦ πατρὶ
 καὶ βασιλεῖ τῶν ὅλων τῆν ὀφειλομένην καὶ αὐτῷ πρόπευσαν
 ἀποδοτέος μελλώδων· ὡς ὑφ' ἐνὶ σώματι²²⁾, μέλη μὲν καὶ μέρη,
 ἐπὶ πλεοναί τε καὶ ἕγχεα συνήκται μυρία, ψυχὴ δ' ἀφανῆς ἡπλω-
 παρ δὲ ὅλων μία, καὶ τοῦς ἀμερῆς καὶ ἀσώματος εἰς· οὕτω δὴ
 καὶ ἐπὶ τούτῳ, ἐκ μὲν πολλῶν μερῶν κόσμος συνίστηεν εἰς,
 λόγος δὲ ὡσαύτως θεοῦ πολυδύναμος καὶ παντοδύναμος εἰς, διὰ
 πάντων ἦκεν καὶ τοῖς πᾶσιν ἀπλανῶς ἐφηπλωμένος²³⁾, πάντων
 ὄντων εἴη τῶν ἐν αὐτοῖς αἴτιος. Οὐχ ὄρας ὀφθαλμοῖς τὸν σύμ-
 παντα κόσμον; Ὡς οὐρανὸς εἰς μυρίας περιλαμβάνει ἀμφὶ
 τρυτῶν²⁴⁾ χαρίων ἀστρῶν περιπολούσας· πάλιν ἡλιος εἰς, ἀλλ'
 οὐ πλείους, καὶ τὰς ἀπάντων ὑπερβολῇ φωτὸς καλύπτει μαρ-
 μαρυγίας· αὐτῷ δὴτα ἐγὼς ὄντος πατρὸς, καὶ τὸν τούτου λόγον
 ἕνα καὶ ἀγαθὸν ἀγαθοῦ πατρὸς εἶναι. Εἰ δ' οὐτε μὴ καὶ πλείους
 ἐπιμύμηστέ τις, ὡρα τὸν κοινοῦτον, ὅτι μὴ καὶ ἡλίου συνίστη
 πλείους, καὶ πλείους καὶ κόσμους, καὶ μυρία ἄλλα αἰτιασθαι,
 μαυρομένον τρόπον καὶ ὄρα καὶ εὐ ἔχοντα τῆς εὐσεύως διαστρέ-
 φειν ἐπιχειροῦντος. Ἄλλ' ὡς ἐν ὄρατοῖς ἡλιος εἰς τὸν αἰσθη-
 τὸν ἅπαντα καταλάμπει κόσμον, οὕτω δὴ καὶ ἐν νοητοῖς, ἀφανῶς

tionis. — 21) Ὡς μὲν οὖν ὁ αἰσθητὸς κόσμος. Procul dubio scriben-
 dum est: ὁ μὲν οὖν αἰσθητὸς κόσμος etc. Quod ex sequentibus manifeste
 convincitur. [Scripsi ὁ μὲν οὖν cum Zimm. pro- ὡς μὲν οὖν Val.] —

22) Ὡς ὑφ' ἐνὶ σώματι. Deest hic particula, quam ita suppleo: ὡς μὲν
 οὖν ὑφ' ἐνὶ σώματι. Potest etiam scribi ὡς δὲ ὑφ' ἐνὶ — 23) Ἀπλανῶς
 ἐφηπλωμένος. Forte scribendum est ἀφανῶς. Verbum enim dei invisibili
 quodam modo per omnia diffusum est. Sed vulgata lectio non temere
 reiicienda. Intelligit enim Eusebius, verbum dei cunctis rebus infusum
 esse, non ut spiritum qui vago motu per omnia permanat, et nunc hęc,
 nunc illac circumfertur, sed ut animam, quę in cuncta simul diffundit-
 tur membra, nec ab his ad illa evagatur. Interpres ἀπλανῶς vertit *revera*.

— 24) Ἀμφὶ μυρίας. Et hic transposita esse vocabulū nemo non videt.
 Scribe igitur *χαρίων ἀστρῶν ἀμφὶ τοῦτον περιπολοῦσας*. Paulo post lego
 ἡλιος εἰς, ἀλλ' οὐ πλείους, ὡς καὶ etc. [Ita Zimm. Contra Val. ἡλ. ε.
 πλείους πλείους, καὶ κ. τ. λ. Mihi ὡς ante καὶ non tam visum est neces-

ἡμῶν καὶ ἀσφάτως εἰς ὃ τοῦ θεοῦ λόγος παντοδύναμος, τὰ
 σύμπαντα καταυγάζει· ἐπεὶ καὶ ἐν ἀνθρώποις μία ψυχὴ καὶ
 μία λογικὴ δύναμις, πλείστον ὁμοῦ γένοισ' ἂν δημιουργός· εἰ
 καὶ γεωργεῖν ἢ αὐτῇ, καὶ ναυπηγεῖν, καὶ κυβερνεῖν, καὶ οὐρο-
 δομεῖν πολλὰ μαθεύσασκε ἐπιβέβαιοιο· καὶ εἰς τοὺς ἐν ἀνθρώποις
 καὶ λογισμὸς, δέξασκε ἅν ποτε μυρίας ἐπιστήμας, γεωμετρῆσαι
 τε ὁ αὐτὸς καὶ ἀστρονομίαις, καὶ λόγου γραμματικῆς καὶ βη-
 τερικῆς παραδόσει καὶ ἰατρικῆς, ἐν το μαθήμασι καὶ τοῖς κατὰ
 χεῖρα προσηήσασκε· καὶ οὐκ ἔστι γε οὐδεὶς κίππος πλείους ἐν ἐνὶ
 σῶματι ψυχὰς ἠγήσασκε εἶναι, οὐδὲ πολλὰς ἐθνικύμασε τὰς ἐν
 ἀσθμάτων οὐσίας, διὰ τὴν τῶν πολλῶν μαθημάτων ὑποδοχῆν
 Ἐὶ δὲ καὶ ἄμορφον ὕλην πηλοῦ τις εὐρών, κἄπειτα χερσὶν
 ἀπαλύνσας, ἐπιθεῖν ζώου μορφὴν, ἄλλο μὲν σχήματι κεφαλῆν,
 χεῖρας δὲ καὶ πόδας ἑτέρω, καὶ ὀφθαλμοὺς πάλιν ἄλλο κατὰ
 παρειὰς ἀσκήτως, ὡς τε καὶ στόμα καὶ ῥίνας, στένονα τε καὶ
 ὤμους ὑποτυπωσάμενος τέχνη τῇ πλαστικῇ· ἀλλ' οὐκ ἐπειθὴ
 πολλὰ σχήματα καὶ μέρη καὶ μέλη ὑφ' ἐνὶ σώματι δεδημιούρ-
 γηται, τοσαύτουα χρὴ καὶ τοὺς ποιητὰς ἠγῆσθαι, ἀλλ' ἵνα μὲν
 ὄντα τὸν τοῦ παντὸς ἀθρόου τεχνίτην εἰδέσασκε, ἐπαινεῖν δ'
 ἀναγκαῖον, τὸν ἐνὶ λογισμῷ καὶ μιᾷ δυνάμει, τὸ πᾶν τεκμηρί-
 μενον· οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τοῦδε τοῦ σύμπαντος κόσμου, ἐνὸς μὲν
 ὄντος, ἐκ μερῶν δὲ πλείστον ὑφ' ἐστῶτος, οὐ πολλὰς χρὴ ὑπο-
 τίθεσθαι δημιουργικὰς δυνάμεις, οὐδὲ πολλοὺς ὀνομάζειν θεοὺς,
 μίαν δὲ θεολογεῖν τὴν πάνσοφον καὶ παναρμόνιον, τὴν ὡς ἀλη-
 θῶς θεοῦ δύναμιν καὶ θεοῦ σοφίαν, μιᾷ δυνάμει καὶ ἀρετῇ
 μιᾷ διὰ πάντων ἤκυσσαν, καὶ διὰ παντὸς τοῦ κόσμου χωροῦ-
 σαν, καὶ τὰ πάντα ὑφ' ἐσταμένην τε καὶ ζωούσαν, καθόλου τε
 τοῖς πᾶσι καὶ τοῖς κατὰ μέρος σώμασι τε καὶ στοιχείοις, ποι-
 κίλην τὴν ἐξ αὐτῆς χορηγίαν ποιουμένην²⁵· οὕτως καὶ φωτὸς
 ἡλίου μία καὶ ἡ αὐτὴ προσβολή, ὁμοῦ καὶ κατὰ τὰ αὐτὸ καταυ-
 γάζει μὲν αἴερα, φωτίζει δὲ ὀφθαλμοὺς, ἀφῆν δὲ θερμαίνει,
 πικρῆν τε γῆν καὶ αὐξεῖ φυτὰ, χρόνον ὑφ' ἵστησιν, ἀστρων
 ἠγεῖται, οὐρανὸν περιπολεῖ, κόσμον φαιδρύνει, θεοῦ δύναμιν
 ἐναργῆ τῷ παντὶ συνίστησι, ταῦτα τε πάντα μιᾷ ῥοπῇ φύσει
 συντελεῖ· καὶ πυρὰς μὲν εἴσεις οἰκάντως, χρυσὸν μὲν καθάπτει,
 μόλιθον δὲ τήκει, καὶ κηρὸν μὲν λύει, πηλὸν δὲ ξηραίνει, ὕλην

carium quam ἀλλ' οὐ pro ἄλλοις.] — 25) Ποικίλη τις ἢ ἀπὸ τῆς χορη-
 γίας ποιουμένη. Delendus est articulus, aut certe scribendum: τὴν ἐξ
 ἀπῆς, ut habet codex. Fulk. Max ubi loquitur φωνὴς ἡλίου προσβολῆ, πικρῆν

τε φέργει, μετ' τῆ κενστικῆ δυνάμει τοσαῦτα κτερογαζομένη
 τούτη τοι καὶ ὁ παμβασιλεύς τοῦ θεοῦ λόγος, ὁ διὰ πάντων
 ἡμῶν, ἐν πᾶσι τῶν καὶ πάντα ἐπιπορευόμενος οὐράνια τε καὶ
 ἐπίγεια, τὰ ἀφωτῆ καὶ τὰ ὀρώμενα διακυβερνῶν, ἡλιον τε αὐ-
 τὸς, οὐρανὸν καὶ τὸν σύμπαντα κόσμον, ἀρρήτοις δυνάμεσιν²⁶)
 ἠνωχεῖ, θραστικῆ δυνάμει τοῖς πᾶσιν ἐπιπαρῶν, καὶ διὰ πάν-
 των χωρῶν· ἔτι αὐτῶ μὲν ἡλίω καὶ σελήνῃ καὶ ἀστροῖς, ἐξ
 οἰκείας πηγῆς ἀένανθ φῶς ἐπομβρεῖ, οὐρανὸν δὲ οἰκείου μεγέ-
 θους προσφωτιστάτην εἰκόνα ὑποστησάμενος, εἰς αἰῶνα διακρη-
 τεῖ· τὰς δ' ἐπίκεινα οὐρανοῦ καὶ κόσμου δυνάμεις ἀγγέλων καὶ
 πνευμάτων, νοερῶν τε καὶ λογικῶν οὐσιῶν, ζωῆς ὁμοῦ καὶ σω-
 τὸς καὶ σοφίας καὶ πάσης ἀρετῆς, καλοῦ τε καὶ ἀγαθοῦ πάν-
 τὸς, ἐκ τῶν παρὰ αὐτοῦ θεσσωρῶν ἐμπλήρησι, μετ' δὲ καὶ τῆ
 αὐτῆ δημιουργῶ τέχνῃ, καὶ στοιχειοῖς οὐσίας οὐ ποτε διαλιμ-
 πάνει παρέχων, καὶ τοῖς σώμασι μίξεις καὶ κράσεις καὶ ἦδη καὶ
 μορφὰς καὶ σχήματα ποιότητάς τε μυρίας, ἐν τε ζωοῖς καὶ
 φυτοῖς²⁷) καὶ ψυχαῖς λογικαῖς τε καὶ ἀλόγοις, ἄλλοτε ἄλλως
 καταποικίλλων, καὶ πᾶσιν ὁμοῦ τὰ πάντα μετ' δυνάμει ἐπιχορη-
 γῶν, διαρρήθην τε ἐπίδεικνύς, οὐχ ἐπιτάχορδον λύραν, ἕνα δὲ
 κόσμον πολυαρμένιον, ἐνὸς λόγου κοσμοποιοῦ ἔργον.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Γ'.

Λέγωμεν δὴ τὰ ἐξῆς καὶ διασαφῶμεν¹⁾ τὴν αἰτίαν, δι'
 ἣν ὁ τοσοῦτος τοῦ θεοῦ λόγος τὴν εἰς ἀνθρώπους κἀθαδὸν
 ἐποίητο· τοῦτον δὴ τὸν οὐρανοῦ καὶ γῆς ἐπιστατοῦντα τοῦ
 θεοῦ λόγον, τὸν ἐξ αὐτῆς οἰα πηγῆς τῆς ἀνωτάτω πατρικῆς
 θεότητος γεγεννημένον, καὶ τῶδε μὲν, αἰεὶ τῶ κόσμῳ παρόντα
 καὶ συνόντι, τῆς δ' αὐτοῦ προνοίας καὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους
 κηδεμονίας ἐναργῆ παρεχόμενον τὰ γνωρίσματα, ἀνθρώπων
 ἀφρῶνων γένος μὴ συλλαγισάμενον, ἡλίω καὶ σελήνῃ καὶ αὐτῶ
 οὐρανοῦ καὶ ἀστροῖς, τὴν σεβασμίαν ἀπέθετο προσηγορίας.
 Καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ τὴν γειῶδη φύσιν

προσβολῆ cum codice Fuk. — 26) Ἀρρήτοις δυνάμεσιν. Scribendum vi-
 detur ἀρρήτων λόγων δυνάμεσιν ἠνωχεῖ, vel ut est in codice Fuk. ἀρρήτοις
 δυνάμεσιν. Paulo post ubi legitur ἔτι αὐτῶ μὲν ἡλίω, interpres legisse
 videtur ἔτι. Melius tamen scriberetur καὶ αὐτῶ μὲν etc. — 27) Ἐν τε
 ζωοῖς καὶ φυτοῖς. In codice Fuk. desunt hae voces ἐν τε, quae profecto
 non videntur valde necessariae.

Cap. XIII. 1) Λέγω μὲν δὴ τὰ ἐξῆς καὶ διασαφῶ μὲν. Scribendum
 est una verbo λέγωμεν ὅτι ἐξῆς καὶ διασαφῶμεν, ut est in codice Fuk. —

καὶ τοῦ ἀπὸ γῆς καρποῦς, τροφᾶς τε σωμάτων πανταίᾳ ἐθίωσαν, Δήμητραν, καὶ Κόρην καὶ Διώνυσον, καὶ ἀδελφεὶ τούτων ἕτερα ἰδωλοποιήσαντες· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ τῆς σφῶν αὐτῶν διανοίας τοὺς λογισμοὺς, καὶ αὐτὸν δὴ τὸν τούτων ἑρμηνεία λόγον, θεοὺς ἀνειπεῖν οὐκ ἀπόκνησαν, Ἀθηνᾶν μὲν τὴν διάνοιαν, τὸν δὲ λόγον Ἑρμῆν ἐπονομάσαντες, καὶ τὰς τε τῶν μηθημάτων ἐπηβόλους δυνάμεις, Μνημοσύνην καὶ Μούσας ἀνειπόντες· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἐπὶ μείζον δ' αὐξήσαντες ἀτοπίας ὑπερβολῇ δυσσεβείας, τὰ οἰκῆα πάθη, ἃ δὴ ἔχαρῃ ἀποτρίψεσθαι καὶ λόγῳ σῶφρονι θεραπεύειν, οἱ δὲ ἐθίωσαν, αὐτὴν τε τὴν σφῶν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν ἐμπαθῆ καὶ ἀκόλαστον τῶν ψυχῶν νόσον, τὰ τε ὅλκα πρὸς αἰσχροουργίαν μέρη τε καὶ μέλη τοῦ σώματος, ἐπὶ τῇ τῶν αἰσchrῶν ἡδονῶν ἀκρατεία²⁾ Ἐρωτα καὶ Πρῆτηπον καὶ Ἀφροδίτην καὶ ἄλλα τὰ συγγενῆ τούτοις ἀνειπόντες· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ γὰρ ἀμφὶ τὰς σωμάτων γενέσεις καὶ τὸν κάτω θνητὸν βίον καταπεσόντες, ἀνθρώπους θνητοὺς ἐξεθείασαν, καὶ μετὰ τὸν κοινὸν θάνατον ἤρωας καὶ θεοὺς ἐπεφήμισαν, ἀμφὶ μνήματα καὶ τάφους τὴν ἀθάνατον καὶ θεῖαν οὐσίαν ὑποτοπήσαντες εἰλίσεισθαι· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ ζώων ἀλόγων παντοῖα γένη, ἔρπετων τε τὰ βλαπτικώτατα, τῇ σεβασίῳ προσηγορία τιτιμήκασι· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ δρυὺς κατακόψαντες, καὶ πέτρας ἐκτεμόντες, γῆς τε μέταλλα καὶ χαλκοῦ καὶ σιδήρου καὶ πῆς ἄλλης ὕλης διερευνησάμενοι, θηλειῶν τύπους καὶ ἀρρένων ἀνδρῶν σχήματα, θηρίων τε μορφᾶς καὶ ἔρπετων ἀνέπλασαντο, κἄπαντα τούτοις τιμὰς περιτεθείκασι. Καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐμφωλεύουσι τοῖς ζῴοις, σκοτίοις τε μυχοῖς ἐγκαταθεθικόσι δαίμοσι πονηροῖς, ἀμφὶ τὰς τῶν θυσῶν λοιφὰς τε καὶ κνίσσας λιχνεύουσι, τὴν αὐτὴν τῶν θεῶν ἀνέθηκαν ἐπηγορίαν· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς καταδέσμοις τισίν³⁾ ἀπειρημένης γοητείας.

2) Καὶ ἐπὶ τῇ τῶν αἰσchrῶν ἡδονῶν ἀκρατεία. Scribendum est καὶ ἔκ. τὴν τῶν αἰσchrῶν ἡδονῶν ἀκράτειαν etc. [Ita scripsit Zimm.] Refertur enim ad ἀνειπόντες. Ait Eusebius, impudicos affectus ab hominibus esse consecratos. Nam cupiditatem quidem suam Cupidinis nomine appellarunt: membra vero quibus obscenitates peraguntur, Priapum, intemperantiam vero in turpes voluptates effusam, Venerem vocaverunt. Hic est huius loci sensus, quem interpretes non animadvertit. 3) Ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς καταδέσμοις τισίν. Proprium est vocabulum artis magicæ καταδέσμοις. Sic Artemidorus in libro I. cap. 79. φαρμακείας καὶ καταδέσμοις αἰματιῶν.

ἐπιτάμοις τε καὶ ἐπανόμοις ὄδαϊς καὶ ἐπωδαῖς⁴⁾, θυνάρεις τῶ ἀφανείς ἀμφὶ τὸν αἶθρα ποτωμένους⁵⁾, παρέδρους ἑαυτοῖς ἐπελευσαντο, Θρητούς τε⁶⁾ μὴν ἀνδρας ἐθίωσαν ἑτέροους ἑτεροῦ καίδεις μὲν γὰρ Ἑλλήνων Διόνυσον, καὶ Ἑρακλέα καὶ Ἀσκλήπιόν τε καὶ Ἀπόλλωνα, ἄλλους τὲ τινὰς ἀνθρώπους, τῇ τῶν

Plato in lib. XI. de legibus pag. 933. καταδέουσι pro eodem dixit. Vide Hierocrationem in verbo καταδέουσι. Latini ligaturas vocant. Augustinus tractatu VII. in Ioannem: *Usque adeo, inquit, fratres mei, ut illi ipse qui seducunt per ligaturas, per praecantationes, per machinationes inimici, misceant praecantationibus suis nomen Christi.* Orosius in lib. IV. cap. 13. *obligamentum magicum* dicit. [Et Iustin. M. dial. c. Tryph. p. 311. ἦδη μύθοι οἱ ἐξ ὑμῶν ἐποχριστοὶ τῇ τέχνῃ, ὡσεὶ καὶ τὰ ἕτερα χρωμένοι, ἐσοφίζονται καὶ θυμιάματα καὶ καταδέουσι χρωμένοι. Cf. Ast ad Plat. de republ. II, 7. p. 364. C.] — 4) *Ἐπιτάμοις τε καὶ ἐπώμοις ὄδαϊς.* Scribendum est *ἐπανόμοις* ex codice Fuketiano. De paredris daemonibus dixi in notis ad historiam ecclesiasticam. [IV, 7. T. I. p. 205 sq. De magorum artibus locus insignis est Arnob. adv. gent. I, 43. ed. Orell. „Potestis aliquem nobis designare, monstrare ex omnibus illis magis, qui unquam fuere per saecula, consimile alicui Christo millesima ex parte qui fecerit? qui sine ulla vi carminum, sine herbarum et gramminum succis, sine ulla aliqua observatione sollicita sacrorum libaminum, temporum? Non enim urgemus, et quaerimus, quae sese spondeant facere, vel in quibus generibus actuus solet omnis illorum doctrina et experientia contineri. *Quis enim hos nesciat aut iminentia studere praenosceri, quas necessario, velint nolint, suis ordinationibus veniunt? aut mortiferam immittere quibus liberis, tabem, aut familiarum dirumpere charitates: aut sine clavibus reserare, quae clausa sunt: aut ora silentio vincire, aut in curriulis equos debilitare, incitare, tardare, aut uxoribus, et liberis alienis, sive illi mares sint, sive foeminei generis, inconcessi amoris flammam et furiales immittere cupiditates? Aut si utile aliquid videantur audere, non propria si posse sed eorum quos invocant, potestate?*“ Add. V. G. I. 32. p. 48. Heraldus et Elmenhorst. ad Arnob. p. 330. et Suicer. thes. T. II. p. 591 sq. Wernsdorf. ad Mimer. orat. XIII. p. 602 sq. Lobeck. ad Phrym. p. 464 sq.] — 5) [*Ποτωμένους* ut hoc loco dedit Val., ita idem cap. I. ποτώμενοι et cap. VII. ποτώμενοι scripsit. Neque aliter Reading. Quamvis enim in huius editione hoc loco ποτωμένους et cap. VII. ποτώμενοι impressum sit, tamen ut cap. I. ποτωμένους vere ille exhibuit, ita locis quoque posterioribus scripturam Val. cum voluisse exhibere, patet ex eius Corrigendis, ubi tum: „restituatur, inquit, et ποτώμενοι lin. 36.“; tum: „restituenda lectio Valeriana ποτωμένους.“ Contra Zimm. cap. I. scripsit θυνάρεις ἀφανείς — ποτώμενοι, sed cap. VII. ποτώμενοι et hoc loco ποτωμένους. Unde certe cap. I. quoque ποτωμένους ei scribendum erat. Sed equidem ne Val. lectiones mutarem, cavit Lobeck. ad Phrynich. p. 581., ubi V. D.: „Neque, inquit, si causa ad me deferatur, diiudicem, utrum Diodorus IV, 77. ποτωμένους, quod vulgatum est. (ut Arrian. Alex. III. §. 153.), an id quod codex offert, ποτώμενος, an denique attice ποτώμενος scripserit. Consimilis est de Aelian. H. An. II. 2° Dion. Chr. IV. 148. Aristot. de Part. An. L. H. 15. 506. D. multisque aliis dubitatio.“ Add. Herodot. III, 11f. καταπετωμένους. Lucian. T. II. p. 88. ed. Reitz. πολλοὶ — ἐν τῷ αἶθρα ποτώμενοι. Ibid. p. 571. ποτώμενον ἀνθρώπων. p. 777. διὰ τῶν ἀσπίων ποτώμενος. Chrysost. de sacerdot. VI, 12, 606. ed. Lips. ποτώμενος ἔκποι. Reitz. ad Lucian. T. II. p. 766 sq. Graevius ad Lucian. Solbec. T. III. p. 513 sq. ed. Reitz. Wahll. clav. N. T. Vol. II. p. 309. ed. II.] — 6) Θρητούς τε μὲν. Lego Θρητούς γε μὴν ἀνδρας. [Ita Zimm.] Quod licet

ἡρώων καὶ θεῶν τετιμῆκασι προσηγορίᾳ, Αἰγύπτιοι δὲ Ἰερὸν καὶ Ἴσιν καὶ Ὀσίριν, καὶ τούτοις παραπλησίους πάλιν ἀνθρώπους, θεοὺς νεομῆκασιν· οἱ δὲ καθ' ὑπερβολὴν σοφίας, γεωμετρίας τὴν εὐρεσιν, ἀστρονομίας τε καὶ ἀριθμητικῆς ἀρχοῦντες, παρ' ἑαυτοῖς οὐκ ἔγνωσαν ὅτι οὐδὲ συνῆκαν οἱ σοφοὶ σταθμῆσασθαι καὶ λογίσασθαι μέτρα θεοῦ δυνάμεως, θνητῆς τε καὶ ἀλόγου διαφορὰν φύσεως· διὸ δὴ πᾶν εἶδος εἰδεχσῶν κενόδατων καὶ πάντοισιν ζῶων γένη, ἔρπετά τε ἰσοβόλα καὶ θῆρῶς ἀγρίους, θεοὺς προσεσιπτεῖν οὐκ ἀπέκνησαν· Φοίνικας δὲ Μελικάρθρον⁸⁾ καὶ Οὐσσιρον, καὶ τινὰς ἄλλους αἰμιωτέρους θνητοὺς πάλιν ἀνδρας, θεοὺς ἀνηγέρευσαν, ὡς καὶ παῖδες Ἀράβων Δουσαρὶν τινὰ καὶ Ὀρβον⁹⁾, καὶ οἱ Ἰετιῶν¹⁰⁾ Ζαμόλξιν, καὶ τὸν Μόψιον Κίλικας, καὶ τὸν Ἀμφιάρω Θεβαῖοι· καὶ παρ' ἑτέροις ἄλλοι πάλιν ἑτέρους, τὴν φύσιν οὐδὲν τὴν θνητὴν διαλάττοντας, αὐτὸ δὲ μόνον ἀληθῶς ἀνθρώπους· ὁμοῦ δὴ οὖν πάντες Αἰγύπτιοι, Φοίνικες, Ἕλληνες, καὶ πᾶν τὸ θνητὸν γένος ὅσον ἡλίῳ βολαὶ φωτίζουσι, τὰ μέρη τοῦ κόσμου, καὶ τὰ γε στοιχεῖα, τούς τε ἔκτὰ γῆς βλαστούοντας καρπούς¹¹⁾.

leve est, tamen omitti non debuit. — 7) Παρ' ἑαυτῆς οὐκ ἔγνωσαν. Hic etiam transposita videntur esse vocabula. Lego igitur: οὐκ ἔγνωσαν, οὐδὲ συνῆκαν οἱ παρ' ἑαυτοῖς σοφοὶ etc. Quam scripturam in versione nostra secuti sumus. In codice Fuk ita scribitur hic locus: γεωμετρίας τὴν εὐρεσιν, ἀστρονομίας τε καὶ ἀριθμητικῆς ἀρχοῦντες, παρ' ἑαυτοῖς οὐκ ἔγνωσαν etc. quam scripturam non probō. — 8) Μελικάρθρον. Eusebius in lib. I. de praeparatione cap. 10. ubi Phoenicam Theologiam exponit, alterum quidem Melicarthum vocat Demarontis filium, Caeli nepotem, alterum vero Usontm Hypsarantii fratrem, qui pellium tegumenta primus invenit. [Cf. *Creuzer Symbolik u. Mythologie der alten Völker T. II. p. 20 sq. p. 211 sqq. p. 273 sqq. ed. II.*] In codice Fuk. scriptum est *Μελικάθραρον καὶ Οὐσσιρον*. — 9) Δουσαρὶν τινὰ καὶ Ὀρβον. Scribendum est καὶ Ὀρόδον. Arabes enim Obodam et Dusarem coluerunt, ut docet Tertullianus in libro II. ad nationes cap. 8. De Ohoda Urauius in libro IV. Arabicarum antiquitatum. Fuit Obodas vetustissimus quidam rex Arabum, quem Nabathaei apud se sepultum divinis honoribus affecerunt, ut refert Stephanus in voce Ὀρόδα. Ad hoc multi deinceps Arabiae reges Obodae dicti, quorum duos recenset Iosephus, alterum Alexandri Iudaeorum regis, alterum Herodis temporibus. Posterioris meminit etiam Strabo. Porro quantum quidem ex historiis coniecere licet, Arethae atque Obodae vicissim apud Arabes regnaverunt: ita ut post Aretham Obodas, post Obodam Arethas imperaret. Idque aliquandiu mansisse videtur. Iam Dusarem Nabathaei etiam coluerunt, Bacchum eo nomine designantes, ut tradit Isidorus apud Hesychium. De hoc etiam Stephanus in *Δουσαρίω*. [Cf. *Creuzer Symbolik u. Mythologie T. II. p. 260. ed. II.*] In codice Fuk. scriptum inveni *Δουσαρὶν τινὰ Ὀρβον*. — 10) Καὶ ἰσηγητόν. Scribendum est καὶ οἱ Ἰετιῶν supple παῖδες. Notus est Zamolxis Getarum deus. [Cf. *Creuzer l. l. T. IV. p. 298 sqq.*] Mox legendum est καὶ τὸν Μόψιον Κίλικας, καὶ τὸν Ἀμφιάρω Θεβαῖοι, καὶ πάλιν ἑτέροις ἄλλοις, ἄλλοι πάλιν ἑτέροις etc. Codex Fuketianus habet καὶ παρ' ἑτέροις, ἄλλοι πάλιν ἑτέροις. [*Ἀμφιάρω* pro *Ἀμφιάρω*]

καὶ πρό γε τούτων μοιχείας αὐτῶν καὶ ἀφρένων φθοράς, γυναι-
κῶν τε ἀρπαγὰς ὁμολογοῦντες, οὐδὲν ἤτεον πόλεις πάσας καὶ
κώμας καὶ χώρας, νοοῖς καὶ ἀγάμασι καὶ ἱεροῖς ἐπλήρουν,
τῇ τῶν θεῶν ὁμοιοτροπίᾳ τὰς ἑαυτῶν προσαπολλύοντες ψυχὰς·
θεοὺς δὴ τοῖνον καὶ θεῶν παῖδας¹²⁾, ἤρωάς τε κ' ἀγαθοὺς
δαίμονας, λόγῳ μὲν ἦν παρ' αὐτοῖς ἀκούειν, ἔργον δὲ πᾶν
τούναντιον· τάναντία γοῦν τοῖς ἐναντίοις ἐσίμνονον· ὡς εἰ καὶ
ἡλιόν τις καὶ φῶτα τὰ κατ' οὐρανὸν δειξάτω βουληθεὶς, ἄνω
μὲν εἰς ὕψος μὴ ἐπαίροι τὰς ὄψεις, κάτω δὲ εἰς γῆν τὰς
χεῖρας βαλὼν καὶ χαμαὶ εἰς ἔδαφος βίβας, ἐν πληρῇ καὶ βορ-
βόρῳ τὰς οὐρανόους δυνάμεις ἐπιζητοῖ· οὕτω δὴ καὶ τὸ τῶν
ἀνθρώπων γένος, φρενοβλαβεῖα καὶ δαιμόνων ἀπάτη κληροῦν,
τὴν ἐπέκεινα οὐρανοῦ τε καὶ κόσμου θείαν καὶ νοητὴν οὐσίαν,
κάτω πού ἐν σωματίων γενέσει καὶ θνητῶν πάθεια τε καὶ θανά-
τοις ἐπέπειστο εἶναι· οἷδ' εἰς τοσοῦτον ἤλαυνον ἀνοίας, ὡς καὶ
τὰ φιλτάτα¹³⁾ θύειν αὐτοῖς, μηδὲ φειδῶ ποιεῖσθαι τῆς φύσεως,
ἀλλ' ἤδη καὶ τὰ μονογενῆ καὶ ἀγαπητὰ τῶν τέκνων, μαρῖα καὶ
διανοίας ἐυστάσει κατασφάττειν· καὶ τί γὰρ ἂν γένοιτο τούτου
μανικώτερον, θύειν ἀνθρώπους, καὶ τὰς πόλεις ἀπάσας καὶ
τοὺς αὐτῶν οἴκους ἐμφυλίους μολύνειν φόνοις; Ἡ οὐ ταῦτα
Ἑλλήνων παῖδες μαρτυροῦσι, καὶ πᾶσα γε ἡ ἱστορία τῆς τού-
των μνήμης πεπλήρωται; Κρόνον μὲν γὰρ Φοῖνικας καθ' ἕκα-
στον ἔτος, ἔθρον τὰ ἀγαπητὰ καὶ μονογενῆ τῶν τέκνων. Τῷ δ'

dedi cum Zimm.] — 11) Βλαστοῦντας καρποὺς λείπει. Postrema vox
addita est ab exscriptore huius libri, qua scilicet designaret hic aliquid
desiderari. Certe aliquot verba deesse hic videntur. Nisi forte hic ἀνο-
κωνοῦ subaudiri placet verba quae paulo antea praecesserunt, θεοὺς ἀνη-
γόρευσαν. In codice Fuk. vox illa λείπει non legitur, sed post vocem
καρποῦς punctum apponitur. — 12) Καὶ θεῶν πέλας. Scribendum puto
καὶ θεῶν παῖδας. In codice Fuk. scribitur πάλας. [Val. πέλας, Zimm.
nobiscum παῖδας.] — 13) [Ὡς καὶ τὰ φιλτάτα — κατασφάττειν. De
horrenda et apud omnes fere antiquos populos magis minusve recepta ho-
mīnes diis immolandi consuetudine cuius exempla statim post affert Ense-
bius, vid. Iac. Bryant's Observations and Inquiries relating to various
parts of ancient history p. 267—280. Eiusd. Abhandlung von den Men-
schenopfern der Alten. Gotting. 1774. Michaelis Mosaisches Recht T. V.
§. 247. Fabricii bibliogr. antiq. II, 3. Selden. de diis Syris syntag. I, 6.
Ruperti über die Verehrung der Gottheit in den ältesten Zeiten in Henke
Magazin für Religionsphil., Exeg. u. Kgsch. T. V. Fasc. I. p. 63 sqq. p. 67 sqq.
Tholuck das Wesen u. die sittlichen Einflüsse des Heidenthums in Nean-
der Denkwürdigkeiten T. I. p. 197 sqq. Creuzer Symbolik u. Mythologie
der alten Völker T. II. p. 129. p. 139. p. 469. p. 968. T. III, p. 334. T. IV.
p. 346. Tzschirner Fall des Heidenthums T. I. p. 32 sqq. p. 60. Cf. Con-
stantin. ad sancti. coet. c. XVI. De verbis quae mox leguntur, Ἐν δὲ
Συλαμίτι — ὀλοκαυτίαν sigillatim vid. Creuzer l. l. T. II. p. 280. not.
344.; et de ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου — Ἡλιόν πόλις Creuzer T. I. p. 354. T. II.

αὐτῶν τούτων καὶ ἐν Ῥόδῳ¹⁴⁾ μηνὸς Μεταγχειτιωῶνος ἕκτη ἰστα-
 μένου ἀνθρώπους ἔσφαττον· ἐν δὲ Σαλαμῖνι ὑφ' ἑνα περίβολον
 Ἀθηναῖς Ἀγραύλιδος καὶ Διομήδους ἐλαυνόμενός τις ἀνηρ,
 τρεῖς περιέθει τὸν βωμόν· ἔπειτα ὁ ἱερεὺς αὐτὸν λόγχῃ ἔπαιε
 κατὰ τοῦ στομάχου· καὶ οὕτως αὐτὸν ἐπὶ τὴν νηοθεῖσαν πυρᾶν
 ὠλεκαύειζεν. Ἐγίνοντο καὶ ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου πλείσται ὄσαι
 ἀνθρωποκτονίαι, ἐθρόντό τε τῇ Ἥρᾳ ἐν Ἐλλίου πόλει, τῆς
 ἡμέρας τρεῖς, ἀνθ' ὧν Ἀμόσης¹⁵⁾ ὁ βασιλεὺς τὸ δεινὸν συνι-
 δὼν, κηρίους τοὺς ἴσους ἐκέλευσεν ἐπιτίθεσθαι· καὶ ἐν Χίῳ
 δὲ τῷ Ὠμαθίῳ Διονύσῳ, ἀνθρώπον διασπῶντες ἔθυσον, καὶ ἐν
 Τενέδῳ δὲ ὡσαύτως· ἐν δὲ Λακεδαιμόνι τῷ Ἄρει τὴν δι' ἀν-
 θρώπων ἐτέλουν θυσίαν. Καὶ ἐν Κρήτῃ δὲ αὐτὸ τοῦτο ἐπρατ-
 τον, ἀνθρωποθυτοῦντες τῷ Κρόνῳ. Ἀθηναῖ δὲ παρθένος κατ'
 ἔτος ἐθύετο ἐν Λαοδικείᾳ τῆς Συρίας, νῦν δὲ, ἔλαφος· ἀλλὰ
 καὶ Λίβρες καὶ Καρχηδόνιοι¹⁶⁾ ταῖς ἀνθρωποθυσίαις τοὺς
 ἑαυτῶν ἰεοῦντο θεούς. Καὶ Λουματηνοὶ δὲ τῆς Ἀράβιας¹⁷⁾,
 καθ' ἕκαστον ἔτος ἔθυσον παῖδα, ὃν ὑπὸ τὸν βωμόν ἔθαπτον·
 κοινῶς δὲ πάντας Ἕλληνας, πρὶν ἐπὶ πολέμους ἐξίεναι, ἀνθρω-
 ποκτοτεῖν ἢ ἰστορία διδάσκει, Θράκας τε καὶ Σκύθας ὁμοίως.
 Ἀθηναῖοι δὲ τὰς Λεωκόρας¹⁸⁾ καὶ τὴν Ἐρεχθίδως θυγατέρα¹⁹⁾.

p. 549 sq. not. 148. Tzschirner l. l. p. 63 sqq.] — 14) Τὸ δ' αὐτὸ τοῦτο
 καὶ ἐν Ῥόδῳ. Scribendum ex Porphyrio τῷ δ' αὐτῶ τούτῳ supple Κρόνῳ.
 [Ita scripsi cum Zimm.] — 15) Ἀφ' ὧν Ἀμόσης. Scribendum est procul
 dubio ἀνθ' ὧν ex Porphyrii libro II. de abstinencia [cap. 56. ed. Rhoes.
 Cf. Euseb. praep. evang. IV, 16. Cyrill. contra Iulian. lib. II. Tholuck l. I,
 p. 198 sq.], quem hic paene ad verbum exscripsit Eusebius noster. Et sic
 codex Fuk. scriptum habet. — 16) [Λίβρες καὶ Καρχηδόνιοι — θεούς.
 Vid. Münster die Religion der Carthager §. 5. Creuzer l. I. T. II. p. 269 sq.
 p. 280. Cf. supra verba: Κρόνῳ μὲν γὰρ Φολνικῆς κ. τ. λ.] — 17) Καὶ δ'
 οὐ μάλιστα, οἱ δὲ τῆς Ἀραβίας. [Ita Val.] Lego καὶ Λουματηνοὶ δὲ ex Por-
 phyrion in libro citato, quanquam apud Porphyrium vulgo legitur Λουμάτιοι.
 Nec aliter scribitur apud Eusebium in libro quarto de praeparatione c. 16.
 Sed Λουματηνοὶ, ut dixi, magis placet. Stephanus Δοῖμουθα, πόλις
 Ἀραβίας. Ὁ πολίτης, Δουμαθηνός, ὡς Γλαῦκος ἐν β. Ἀραβικῆς ἀρχαιολο-
 γίας. Certe Arabes in suis patronymicis hanc fere terminationem habent.
 [Val. emendationem recepi praeunte Zimm., apud quem tamen καὶ ante
 Λουματηνοὶ desideratur.] — 18) Τὰς Λεωκόρας. Desunt haec apud Por-
 phyrion, quae Eusebius noster de suo adiecit. Sane Porphyrius cum de
 humanis victimis ageret, et de Atheniensibus loqueretur, hoc exemplum
 omittere non debuit. Leus quidam olim fuit apud Athenienses, Orphei
 ut ait Snidas, filius; qui cum Attica fame laboraret responsunisque esset
 ab Apolline Delphico, urbem non aliter salvam fore, nisi quispiam ex
 civibus filias suas diis immolaret, tres filias virgines pro salute urbis ma-
 ctandas obtulit, Phasitheam, Theopen et Eubulen. Aelianus in libro XII.
 variae historiae cap. 28, pro Phasithea, Praxitheam nominat. Nihil sepe
 quentius occurrit apud Graecos oratores, quam harum Lei filiarum mentionem,
 ut apud Aristidem in Panathenaeo, Libanium in declinatione 13. De-

σφαγιασθῆσαν μνημονεύουσιν. Ἄλλ' ἔτι καὶ νῦν τίς ἀγνοεῖ
κατὰ τὴν μεγάλην πόλιν²⁰), τῇ τοῦ Λατιαρίου Διὸς ἑορτῇ

mosthenes seu quis alius auctor in oratione quae ἐπιτάφιος inscribitur, hunc
Leonem inter ἐπωκίμους seu tribuum conditores annumerat, a quo Leontis
tribus nomen accepit. Sic enim ait: ἡκμήσαν οἱ Λεοντίδαι μυθολογού-
μενας τὰς Λειωκόρας, ὡς αὐτὰς ἴδσαν σφάγιον τοῖς πολίταις ὑπὲρ τῆς χώρας.
Memini etiam Clemens Alexandrinus in protreptico, Gregorius Naz. in
carmine de virtute, et ex recentioribus Leopardus in lib. 19. cap. penultimo.
— 19) Καὶ Ἐρεχθίδος θυγατέρα. Erechtheus Pandionis filius sex habuit
filias, Protopgeniam, Pandoram, Procrim, Creusam, Orithiam et Chthon-
iam. Harum duae natu maximae, Protopgenia scilicet et Pandora, cum
hostilis exercitus ex Boeotia in Atticam irrupisset, se pro salute patriae
mactandas obtulerunt. Quas Athenienses magnis honoribus post mortem
coluerant, et virgines Hyacinthidas appellarunt; eo quod immolatae fuis-
sent in Atticae pago Hyacintho, supra Sphendalensium pagum. Ita scribit
Phenodemus in libro V. rerum Atticarum, teste Suida in voce παρθένος.
Ex quo lucem capit Ciceronis locus in oratione pro Sextio, ubi ait: *Mor-
tem quam etiam virgines Athenis, regis opinor Erechthidei filiae pro
patria contempnissae dicuntur, ego vir consularis etc.* Liudorus Siculus
in lib. XVII. *Φωκίων μὲν χρηστός ἦρχ, δὲ τὸν ἐξαιτησομένους μιμίσασθαι
τὰς Λειωκόρας καὶ τὰς Τυκινθίδας, καὶ τὸν θάνατον ἐκοναῶς ὑπομίμνει
ἵνα τοῦ μηδὲν ἀνήμετον παθεῖν τὴν πατρίδα.* Meminit etiam eorum De-
mosthenes, seu quis alius in oratione quae ἐπιτάφιος inscribitur: *ἦδεναι
ἅπαντες Ἐρεχθίδαι τοὺς ἐπώνυμον αὐτῶν Ἐρεχθίδα ἵνα τοῦ σώσαι τὴν χώραν,
τὰς αὐτοῦ παίδας, ἢς Τυκινθίδας καλοῦσιν, εἰς προῦπτον θάνατον δόντα
ἀναλώσασαι.* Alii quatuor duntaxat Erechthei filias fuisse dicunt, quae inter
se coniuraverunt, ut si una ipsarum moreretur, ceterae se interficerent.
Postea cum Eumolpus Eleusiniis opem ferens, cum magnis Thracum copiis
in agrum Atticum irrupisset, Erechtheo oraculum consulenti responsum
est, victoriam penes Athenienses futuram, si Erechtheus filiam immola-
visset. Erechtheus itaque Chthoniam filiam natu minimam immolavit: quo
facto reliquae tres sicut sacramento sese obstrinxerant, mortem sibi con-
sciverunt. Ita Apollodorus in bibliotheca, Hyginus fabula 46. et 238.
apud quem corruptum est Chthoniae nomen. Has tres Erechthei filias
Chthoniae sorores, Euripides in Erechtheo ζῦγος τριπύρθερον vocaverat,
ut testatur Hesychius, easque post mortem in Hyadas esse conversas fixe-
rat. Theon in Arati Phaenom. *Ἐνριπιδὲς γοῦν ἐν Ἐρεχθεῖ τὰς Ἐρεχθίδος
θυγατέρας, οὐδὲς φησι γενέσθαι τρεῖς οὔσας.* Porro quod ad Hyacinthidas
pertinet, quidam eas non Erechthei filias, sed Hyacinthi cuiusdam esse
dixerunt. Sic Harpocration in voce Τυκινθίδες, Hyginus fabula 258. *Hy-
acinthus, inquit, Spartantidem filiam immolavit ex responso pro Athe-
niensibus.* [Cf. *Creuzer* l. I. T. IV. p. 342 sqq.] — 20) Κατὰ τὴν μεγάλην
πόλιν. Male interpretes *Megalopolim* verterunt. Nam Porphyrius, cuius
verba hic usurpat Eusebius, urbem Romam ita appellavit more saeculi sui,
ut iam pridem notatum est a Iosepho Scaligero in animadversionibus Euse-
bianis pag. 53. Certe Libanius in oratione quae βασιλικὸς inscribitur,
urbem Romam sic nominat. Porro quod ait Porphyrius, Romae in Iovis
Latiaris festo adhuc sua aetate hominem immolatum fuisse, confirmat
etiam Lactantius in lib. I. cap. 21. *Siquidem, inquit, Latiaris Iupiter, et
nunc sanguine colitur humano.* Prudentius in lib. I. contra Symmachum:

Funditur humanus Latiari in munere sanguis.

De hoc festo loquitur Dio Cassius in lib. XLIII. p. 351. *Ἐν τε ταῖς ἀνοχαῖς
ἢ πολλοῦχος τὰ Λατιάρια οἷτ' ἄλλως προσήμονα αὐτῷ, οἷτ' ἐν τῇ καιρῷ
ἐπισημῶς γενέσθαι ἐπιθέτω ἐπιποιεῖ.* Celebrabantur autem Latiaria mense, ut
apud Decembri. Quippe eo mense munus gladiatorium edebatur, ut
discimus ex Calendario Hieruvartii. Mos autem erat in Latiari sacro, ut

σφαγιαζόμενον ἄνθρωπον; Ταῦτα μὲν φιλοσόφων οἱ καὶ δοκι-
μώτατοι, μεμαρτυρήκασιν οὕτως ἔχειν· Διόδωρος²¹⁾ δὲ ὁ τῶς
βιβλιοθήκας ἐπιτεμών, φησὶ τῷ Κρόνῳ διακοσίους τῶν ἐπι-
φανεσταίων παιδῶν, δημοσίᾳ θῦσαι τοὺς Αἰθίους, οὐκ ἐλάττους
δὲ ἐπιδοῦναι τῇ θυσίᾳ τριακοσίους ἑτέροους²²⁾· ὁ δὲ τῆς Ἰου-
μαϊκῆς ἱστορίας συγγραφεὺς Διονύσιος²³⁾, ὀνομαστὶ αὐτὸν²³⁾
τὸν Δία καὶ τὸν Ἀπόλλωνα, αἰτήσαι ἀνθρωποθύσιας ἐν Ἰταλίᾳ,
παρὰ τῶν καλουμένων Ἀβερρητῶν. Τοὺς αἰτηθέντας οὖν φησὶ,
καρπῶν μὲν ἀπάντων τὸ λαχὸς ἀποθῦσαι τοῖς θεοῖς, ὅτι δὲ μὴ
καὶ ἀνθρώπους ἔθυσαν, παντοίαις περιπέσειν συμφοραῖς· μὴ
πρότερόν τε κακῶν παῦλαν σχεῖν, ἢ δεκατεῦσαι ἑαυτούς· οὕτω
δ' οὖν ἀνθρώπων δεκάτας ἀφαιρουμένους τε καὶ θύοντας, ἐρη-
μίας αἰτίους γενέσθαι τῇ χώρᾳ. Τοσοῦτοις κακοῖς τὸ πᾶν τῶν
ἀνθρώπων γένος κατεϊρῆχετο πρότερον. Οὐκ ἤρκει δ' ἐπὶ τού-
τοις τὸ κακῶς πράττειν, μυρίαὶ δὲ καὶ ἄλλαι ἀνηκέστοι
καταδειθούλωτο συμφοραῖς· ὁμοῦ γὰρ τὰ καθ' ὅλης τῆς οἰκου-
μένης ἔθνη, Ἑλληνὰ τε καὶ βάρβαρα, εἰς ὑπὸ δαιμονιακῆς
ἐνεργείας οἰστρουμένα, δευτῇ καὶ χαλεπωτάτῃ νόσῳ διεσπασίαζε,
τῷ ἄμικτον εἶναι καὶ ἀκατάλλακτον αὐτὸ πρὸς ἑαυτὸ τὸ τῶν

gladiatoris qui in pugna fuerat occisus, cruor adhuc calidus Iovi libaretur,
et quasi in faciem eius iactaretur, ut scribit Cyprianus in libro de specta-
culis et Tertullianus in apologetico cap. 9. Illustris est Iustini locus in
epologia ad senatum, ubi de hoc sacro loquitur: τὰ ἰσα τῷ παρ' ὑμῶν
τραωμένῳ εἰδῶλω· ὃ οὐ μόνον ἀλόγων ζῶων αἵματα προσορσνίεται, ἀλλὰ καὶ
ἀνθρώπεια, διὰ τοῦ παρ' ὑμῶν ἐπισημοτάτου καὶ ἐνγενοτάτου ἀνδρὸς τὴν
πρὸς αὐτὸν τοῦ τῶν φονευθέντων αἵματος ποιοῦμενοι. Id est: eadem fac-
cientes quae a vobis sunt cuidam idolo quod colitis. Cui non solum
animantium sanguis aspergitur, sed etiam humanus cruor, viro apud
vobis clarissimo ac nobilissimo hanc ex hominum occisorum sanguine
libationem faciente. Ex quo loco colligimus, praetorem urbanum hoc
sacrificium peregisse, nec hominem Iovi immolatum fuisse, ut ait Por-
phyrius, sed tantum gladiatoris in arena occisi sanguinem Iovi propina-
tum. [Cf. Tzschirner Fall des Heidenthums T. I. p. 44 sq.] — 21)
[Διόδωρος. Vid. Diodor. Sic. XX, 14.] — 22) Τριακοσίους ἑτέροους. Huius
loci sensum non est assecutus interpres, qui vertit: et nihilominus tre-
centos alios sacrificio addidisse. Atqui ἐπιδοῦναι proprie dicitur de
parentibus, qui liberos diis immolandos tradunt, ut de Leo Atheniensi
supra vidimus. Cum igitur nobiles in Africa trecentos pueros diis im-
molandos obtulissent, ait Diodorus trecentos alios ab aliis itidem oblatos
fuisse, ut suam erga deos pietatem non minus quam priores illi testifica-
rentur. Ceterum in alim legere διακοσίους pro τριακοσίους. Certè aut hic
scribendum est διακοσίους, aut supra pro διακοσίους, scribendum est
τριακοσίους. — 23) [Διονύσιος. Vid. Dionys. Hal. Antiqq. Rom. I, 23, 24.]
— 23) Αἰτῶ ὀνομαστὶ. Scribendum puto αὐτοῦ ὀνόματι αὐτὸν τὸν Δία,
quam scripturam in interpretatione mea secutus sum. Fallitur autem
Eusebius noster. Neque enim a populis Aboriginibus, sed a Pelasgis
deus id postulasse scribit Dionysius Halic. pag. 16. nec iugulatos ab his
homines, sed extra patriam ablegatos. In codice Puk. deest vox αὐτοῦ. —

ἀνθρώπων γένος, ἔδει κάκιστε τοῦ μεγάλου σώματος τῆς κοινῆς φύσεως διεσπαρμένον, ἐφ' ἐκάστη τε γωνίᾳ γῆς ἀποστατούντων ἀνθρώπων, καὶ νόμοις καὶ πολιτείαις διαμαχομένων ἀλλήλοις· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐξαγριουμένων, πυκναῖς ταῖς κατ' ἀλλήλων ἐπαναστάσεσιν, ὡστ' αἰεὶ καὶ διὰ παντὸς τοῦ βίου, μάχαις ταῖς κατ' ἀλλήλων καὶ πολέμοις σχολάζειν, μὴ ἐξεῖναι τὲ ποιεῖ τῶν βουλομένων στέλλεσθαι, μὴ πολεμίου τρόπου καθωπλισμένῳ, κατ' ἀγροὺς τε καὶ κατὰ κώμας, ξιφηφορεῖν τοὺς γεωπόνους²⁴⁾, καὶ μᾶλλον τῶν πρὸς γεωργίαν ὀργάνων, ταῖς ἐνόπλους κικηῆσθαι παρασκευὰς, τὸ τε ληΐζεσθαι καὶ ἀνδραποδίζεσθαι τοὺς ἐκ γειτόνων, ἐπ' ἀρετῆς τίθεσθαι μέρει. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον· ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν ὧν ἐλογοποίησαν περὶ τῶν οἰκείων θεῶν, αἰσχροῦς καὶ παρανόμου ζωῆς ἐφόδια προσλαβόντες, παντοίοις τρόποις ἀκολασίας, ὁμοῦ τοῖς σώμασι, καὶ τὰς αὐτῶν ψυχὰς προσηδέφθειραν· καὶ οὐ τοῦτο μόνον· ἀλλὰ καὶ τοὺς ὄρους ὑπερβάντες τῆς φύσεως, ἐπέκεινα ἐχώρουν ἀρδῆτοποδίας τε καὶ τ' ἀκοαῖς ἄπιστα κατ' ἀλλήλων ἐμπαρονοοῦντες· ἡφρόνες τε ἐπ' ἄρασι τὴν ἀσχημοσύνην καταργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀπεισιθλίαν ἣν ἔδει τῆς κλάνης αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες²⁵⁾, ἢ φασὶν ἱεροὶ λόγοι· καὶ οὐ τοῦτο μόνον· ἀλλὰ καὶ τὰς περὶ θεοῦ φυσικὰς ἐννοίας παρατρέψαντες, ἀπρονόητα μὲν καὶ ἀνεπιτρόπευτα, τὰ τῆδε πάντα ἡγούντο, ἀλόγῳ δὲ καὶ αὐτομάτῳ φύσει, ἐμαρμένῃς τε ἀνάγκῃ τὴν τοῦ παντὸς οὐσίωσιν τε καὶ εὐστάσειν ἀνετίθεσαν. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον· ἀλλὰ καὶ τὰς σφῶν ψυχὰς αὐτοῖς συνδιαφθείρεσθαι τοῖς σώμασιν ὑπολαμβάνοντες, θηριώδη ζῶην καὶ βίον ἀβίωτον διηγόν, οὐ ψυχῆς οὐσίαν διεμενῶμενοι, οὐ θείας κρίσεως δικαιοσύνην προσδοκῶντες, οὐκ ἀρετῆς ἐπαθλα, οὐκ ἀδίκου βίου τιμωρίας ἐν νῆϊ βαλλόμενοι· ἤδη δὲ καὶ ὅλα ἔθνη πολυτρόποις κακίας εἶδαι, θηριώδει κατετήκοντο βίῳ, οἱ μὲν μητράσι μιγνύμενοι μίξιν ἐκθεσμον καὶ παρανομιωτάτην, οἱ δὲ τὰς ἀδελφὰς αὐτῶν γαμοῦντες, οἱ δὲ τὰς αὐτῶν θυγατέρας διαφθείροντες· καὶ οἱ μὲν τοὺς ἐπιδημοῦντας ξένους κατασφάττοντες, οἱ δὲ καὶ κρεῶν ἀνθρωπίων ἀπογευόμενοι, οἱ δ' ἀγχόνῃ τοὺς γεγηρακότας ἀπο-

24) Ξιφηφορεῖν τοὺς γεωπόνους. Certe sub initium imperii Diocletiani, in Gallia rustici coniuratione inter se facta arma arripuerant, et itinera infestabant, Bacaudarum sibi nomine imposito, ut scribit Orosius, Eutropius et Mamertianus in panegyrico Maximiani. Porro ex hoc Eusebii loco discimus, id genus latrociniū per totum ferè orbem Romanum grassatum fuisse. — 25) [ἡφρόνες — ἀπολαμβάνοντες. Vid. Rom. I, 27.] — 26)

πύγοντες, κάπειτα τούτοις ἐστεώμενοι, οἱ δὲ κυεῖν ἐτε ζῶντας παραβύλλοντες. Ἐπιλείψει με ὁ χρόνος, τὰ πάντα τῆς παλαιᾶς νόσου, τῆς δὴ τὸ πᾶν τῶν ἀνθρώπων γένος κικρατηρίας διηγούμενον. Ταῦτα καὶ ἀδελφὰ τούτοις μυρία ὧν δὴ χάρις ὁ φιλόανθρωπος τοῦ θεοῦ λόγος, τῆς ἐν ἀνθρώποις λογικῆς ἀγέλης²⁶) εὐκτερον λαβὼν, πάσαι μὲν διὰ τῶν αὐτοῦ προφητῶν, καὶ ἔτι πρότερον δι' ἐτέρων θεοφιλῶν ἀνθρώπων, καὶ μετὰ τούτους διὰ τῶν μετέπειτα γνωρίων, ἐπὶ τὴν σφῶν ἰατρικίαν ἀνεκαλεῖτο τοὺς ἀπεγνωσμένους, νόμοις καὶ παρασκευαίαις ποικίλαις, διδασκαλίαις τε παντοίαις, προοίμια αὐτὰ καὶ στοιχεῖα θεοσεβείας εἰς ἀνθρώπους καταβαλλόμενος· ὡς οὖν οὐκέτ' ἀνθρωπείας²⁷) δυνάμεις, κρείττους δὲ ἢ κατὰ ἀνθρώπον ἰδαῖτο βουθῶν τὸ θνητὸν γένος, ὡς ἀκείϊσε πλανώμενον, ἀφειδῶς τε σπαραττόμενον, οὐχ ὑπὸ λύκων καὶ θηρίων ἀτιθάσσειν, δεικῶν δὲ καὶ ἀγρίων ὑπὸ δαιμόνων καὶ πνευμάτων ἀπεινῶν καὶ ψυχροφθόρων, ἤκε λοιπὸν ἡμῖν αὐτὸς μάλα προθύμως, καὶ παρῆν ἐφ' ἡμετέρας παρεμβολὰς ὁ τοῦ θεοῦ λόγος, πατρὸς παναγαθου πειθαρχῶν νύματι· αἰτία δ' ἦν αὐτῷ τῆς ἐγκαυθαῖ παρουσίας, τὰ δεδηλωμένα ὧν ἐὶν τεκα πάντων²⁸) εἰς θνητῶν ὁμίλιας παριῶν, οὐχ ὅπερ αὐτῷ σύνηθες ἦν, τοῦτ' ἐπρατεύειν, ἀσώματων μὲν ὄντι καὶ τὸν ἅπαντα κόσμον ἀφανῶς ἐκπορευόμενοι, ἔργοις δ' αὐτοῖς οὐρανόις τε καὶ τοῖς κατὰ γῆν τὰς αὐτοῦ μεγαλοουργίας ἐκφαίνοντι, καινοτέρῳ δὲ καὶ τὸν συνήθη παραλλάττοντι τρόπῳ· δι' ὄργανου γάρ τοι θνητοῦ τὰς πρὸς τοὺς θνητοὺς ὁμίλιας τε καὶ διατριβὰς ὑπέει, τὸ θνητὸν διὰ τοῦ ὁμοίου σῶσαι προμηθούμενος.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Δ'.

Φέρε δὴ μετὰ ταῦτα, καὶ δι' ἦν αἰτίαν ὄργανοι σῶματι χρῆσάμενος εἰς ἀνθρώπων διατριβὰς παρήει ὁ ἀσώματος τοῦ

Τῆς ἰατρικῆς λογικῆς ἀγέλης. Interpres legisse videtur τῆς ἐν ἀνθρώποις λογικῆς ἀγέλης. Sic enim vertit: Gregis rationis participis qui ex hominibus constat, misericordiam cupere coepit. Ego vero in allem legere τῆς αὐτοῦ λογικῆς ἀγέλης. Sic enim Eusebius deum verbum vocare solet pastorem gregis rationalis. Codex tamen Fnk. habet τῆς ἐν ἀνθρώποις compendiose scriptum. — 27) Ὡς ἂν οὐκέτ' ἀνθρωπείας. Scribendum est ὡς δὲ οὐκέτ' ἀνθρωπείας etc. vel ut est in codice Fnk. ὡς οὖν. — 28) Ὡς δὴ ἐτεκα πάντων. Olim conieceram scribendum esse ὧν δὴ ἐτεκα σπεύδων εἰς θνητῶν ὁμίλιας, vel certe παριῶν, quae coniectura certissima mihi videtur. Quamvis enim ex vulgata lectione idem sensus elici posse tamen si eam retinemus, non video quo referri possint haec verba εἰς θνητῶν ὁμίλιας. Tandem vero codex Fnk. coniecturam nostram confirmavit, in quo scribitur ὧν δὴ ἐτεκα πάντων εἰς θνητῶν ὁμίλιας παριῶν.

θεοῦ λόγος, ἐξέπικραν. Καὶ πῶς ἂν ἄλλως θεοὶ καὶ ἀναφής, ἄλλος τε καὶ ἀόρατος οὐσία, τοῖς ἐν γενέσει τὸν θεὸν καὶ διὰ φῆς πάσαι ζητοῦσιν, ἄλλως πῶς οὐ δυναμένους¹⁾ ἢ μὴ βουλομένοις, τὸν τῶν ἀπάντων γενεσιουργόν τε καὶ ποιητὴν ὑποκτείνω, ἢ δι' ἀνθρωπείου σχήματος τε καὶ εἶδους, ἑαυτὴν ἐφημεν; Ὅθεν δι' ὀργάνου θνητοῦ καταλλήλου βροθώματος, καὶ θνητοῖς εἰς ἀμιλλὰν κατήει, ὅτε δὴ τούτ' αὐτοῖς φίλον ἦν σὲ ὁμοία γένν, φασί, τῶς ὁμοίως φέτω τοῖς δήνα χεῖρας τε τῶν ὀρομένων αἰσθηταί, ἐν ἄγαλμασι τε καὶ ζωάνων ἀργῶν γλυφαῖς θεοὺς ἀναζητοῦσιν, ἐν ὕλῃ τε καὶ σώματι τὰ θεῶν εἶναι φανταζομένοις, θνητοὺς τε ἄστροφως ἀεὶς ἀναγορεύουσιν, κατὰ ταυτὰ πη²⁾ ἑαυτὸν ὁ τοῦ θεοῦ λόγος, ἰδόντων δὲ δὴ νεὼν πανάγιον αὐτὸς ἑαυτῷ σωματικῶν ὀργάνων ἀπεκτείνωσατο, λογικῆς δυνάμεως αἰσθητικῶν οὐκ ἐτήριον, ἄγαλμα σεμνὸν καὶ πανίερον, ζωάνου παντὸς ἀψύχου προτιμότερον. Τὸ μὲν γὰρ ἐξ ὕλης ἀψύχου δαίτηλον, χροσῶ τε καὶ ἰλέφαντος, λίθων τε καὶ ξύλων ἐν ὕλῃ τετεχνασμένον, προσωπὸς ἂν εἴη δαιμόνων οὐκ ἐτήριον· τὸ δ' ἐνθεον ἄγαλμα σοφίας ἐνθείου δυνάμει πεποικιλμένον, ζωῆς μετεῖχε καὶ νοερῶς οὐσίας, ἄγαλμα πάσης ἀρετῆς ἔμπλεον, ἄγαλμα θεοῦ λόγου οὐκ ἐτήριον, καὶ τὸ ἅμιον ἀγίου θεοῦ· οὐ δὴ ὁ ἔνοικος λόγος, θνητοῖς μὲν διὰ τοῦ σφραγευοῦς συνῆν τε καὶ ἐγνωρίζετο, οὐ μὴν ὑπέκρινε ταῖς ὁμοιοπαθείαις, οὐδ' ἀνθρώπου ψυχῆς τρόπον, τῷ σώματι κατέδρασκετο, οὐδέ γε χεῖρας αὐτὸς ἑαυτοῦ γενόμενος, τῆς οὐκ ἐκείνης θεότητος μετεβάλλετο. Ὡς γὰρ οὐδ' ἠλίω φωτὸς καίθεός ἐστι καὶ ἀκτίνες, τὰ πάντα πληροῦσαι, καὶ σωμάτων νεκρῶν καὶ οὐ καθαρῶν ἐφαπτόμεναι, ταύτη πολὺ πλεόν ἢ ἀσώματος τοῦ θεοῦ λόγου δύναμις, οὐτ' ἂν πάθει τὴν οὐσίαν, οὐτ' ἂν βλαβείη³⁾, οὐδ' ἂν χεῖρων ποτὲ ἑαυτῆς γένοιτο, σώματος ἀσώμα-

Cap. XIV. 1) Ἄλλως θεοῦ δυναμένοις. Totus hic locus ita emendandus est: ἄλλως τε οὐ δυναμένοις ἢ μὴ βουλομένοις, τὸν τῶν ἀπάντων γενεσιουργόν τε καὶ ποιητὴν ὑποκτείνω, εἰ μὴ δι' ἀνθρωπείου σχήματος τε καὶ εἶδους, ἑαυτὸν ἴφην. In codice Fuk. legitur ἄλλως πῶς οὐ δυναμένοις. [Val. emendationem si quae est, retento tamen ἄλλως πῶς, recipit Zimm.] — 2) Καὶ ταυτὰ πη. Procul dubio scribendum est κατὰ ταυτὰ πη. Id est: eodem modo dei sermo sese ostendit. Ita plane codex Fekii. — 3) Ὡς γὰρ οὐδ' ἠλίω — ἂν βλαβείη. Eadem imago usurpatur in homilia Eusebii nomine inscripta, adversus Sabellium p. 5. cum alijs homilijs tanquam eiusdem Eusebii edita a Jac. Sirmondo Paris. 1648, unde simul vere esse illas homilias Eusebii nostri, collegit Tzschirner. de claris veteris eccles. oratoribus commentat. V. p. VII: „Praeterea

τοις ἐπαφαιμένη· αὐτὰ δὴτα δ' κοινῶς ἀπάντων σωτήρ, εὐεργετικὸν ἑαυτὸν τοῖς πᾶσι καὶ σωτήριον παρέσχε, δι' ὄργανον αὐτοῦ προβέβλητο ἀνθρώπου, οἷά τις μουσικὰς ἀνὴρ διὰ τῆς λύρας τὴν σφίαν δεικνύμενος. Ὀρφία μὲν δὴ μῦθος Ἑλληνικὸς, παντοῖα γένη θηρίων θίλγειν τῇ ψῆθῃ, ἐξημεροῦν τε τῶν ἀγρίων τοὺς θυμούς, ἐν ὄργανῳ πλήττω κρουομένων χορδαῶν, παραδίδοσι· καὶ ταῦθ' Ἑλλήνων ἄδειμα χαρῶν, καὶ πιστεύεται πνευγος λύρα τιθασσεύειν τοὺς θῆρας, καὶ δὴ καὶ τὰ δένδρα, τὰς φηγούς⁴⁾ μεταβάλλειν, μουσικῇ εἰκοντα. Ταῖγαροῦν ὁ πάνσοφος καὶ παναρχόνιος τοῦ θεοῦ λόγος, ψυχαῖς ἀνθρώπων πολυτρόποις κακίαις ὑποβεβλημέναις, παντοίας θεραπείας προβαλλόμενος, μουσικὸν ὄργανον χερσὶ λαβῶν αὐτοῦ ποίημα σοφίας⁵⁾ τὸν ἀνθρώπον, ψδὰς καὶ ἐπωδὰς διὰ τοῦτον λογικαῖς ἀλλ' οὐκ ἀλόγοις⁶⁾ θηροῖν ἀνεκρούετο, πάντα τρόπον ἀνήμερον Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων, πάθη τε ἄγρια καὶ θηριώδη ψυχῶν τοῖς τῆς ἐνθέου διδασκαλίας φαρμάκοις ἐξωόμενος καὶ κροσούσαις γε ψυχαῖς ταῖς τὸ θεῖον ἐν γενέσει καὶ σώμασιν ἀναζητούσαις, οἷά τις ἱατρῶν ἄριστος, συγγεγῆ καὶ καταλλήλῃ βοηθήματι θεῖον ἐν ἀνθρώπῳ παρίστη. Κάπειτα σαμάξων ρύχῃ τῃ ἢ ψυχῶν ἐπιμελόμενος, σαρκὸς μὲν ὀφθαλμοῖς ἤκ ὄραν θαύματα τινὰ παράδοξα καὶ θεϊκὰς τεραστείας τε καὶ δυνάμεις, ἀποαῖς δὲ πάλιν σαρκὸς τὰς διὰ γλώττης καὶ σαρκὸς ὑπῆρχε διδασκαλίας, πάντα δ' ἐπετελεῖ δι' οὐ ἀνεληφεν ἀνθρώπου,

homiliae, nostri nomine evulgatae, mutatae licet interpretis manu, binis illis orationibus, quas graecae legimus (i. e. huic de laudibus Constantini et ei quam inter ecclesiae Tyri instauratae solemnia Eusebius habuit, reservatae hist. eccles. X, 4.), admodum similes sunt. Hae enim non minus quam illae oratorem prolunt non plane eximium atque prebabilem satis, atque id saeculum spirant, quo eloquentia Graecorum eeriorum a veritate et simplicitate ad artes et ingenii lusus conversa, ad Christianos migrabat. Quid quod sententiae non paucae et imagines similes hic pariter atque illic reperiuntur, ut imago a radiis solis ducta, qui, coenum licet lutumque tangant, nulla tamen modo inquinantur, eo consilio usurpata, ut Christum e corporis humani sordibus labem non traxisse doceatur. Itaque homiliae, Eusebii nomine inscriptas, genuinas habemus, nihil tribuentes Hieronymi silentio, a quo nec reliqua omnia nostri scripta commemorantur.⁴⁾ — 4) [Τὸ δένδρον τὰς φηγούς Val. Zimm., male. Probabiliter legendum est τὰ δένδρα καὶ τὰς φηγούς cum Lowthio, aut τὰ δένδρα selendum. Certè hac Val. non vertit. Equidem vero satius duxi, post τὰ δένδρα comma ponere, quo certe intelligi possit Eusebii oratio.] — 5) Αὐτοῦ ποίημα σοφίας τὸν ἀνθρώπον. Naturam humanam quam Christus assumpsit, Eusebius vocat τὸν ἀνθρώπον, eo more quo Latini patres de Christo dicere solent, quod hominem assumpsit. Sic paulo ante usurpat Eusebius, cum ait: δι' ὄργανον αὐτοῦ προβέβλητο ἀνθρώπου. Occurrit etiam infra. — 6) Ἄλλ' οὐκ ἀλόγοις. Haec verba desunt in codice Eub. et q. Schurz

τοῖς οὐκ ἄλλως ἢ μόνως οὕτως τῆς τοιαύτης θεότητος συνασθίσθαι δυναμένοις· καὶ ταῦτα ταῖς πατρικαῖς βουλαῖς διακονεῖτο, μένων αὐτὸς πάλιν⁷⁾ αἴθλος, ὄλιος καὶ πρὸ τούτου παρὰ τῷ πατρὶ ἦν, οὔτε μεταβαλεῖν τὴν οὐσίαν, οὐδ' ἀφαιρισθείσης τῆς αὐτοῦ φύσεως, οὐδὲ γε τοῖς τῆς σαρκὸς δεσμοῖς πεδηθεῖς, οὐδ' ὡς μὲν ἐνθα ἦν ἀνθρώπειον σκεῦος, τὰς διατριβὰς ποιούμενος, ἐν ἑτέροις δὲ εἶναι τοῦ παντός κεκωλυμένος· ἀλλὰ γὰρ καὶ ἐν τῷ τότε καθ' ὃν ἐν ἀνθρώποις ἐπολιτεύετο, τὰ πάντα ἐπλήρου, καὶ τῷ πατρὶ συνῆν, καὶ ἐν αὐτῷ γέ ἦν, καὶ τῶν πάντων ἀθρόως ἐν τῷ τότε, τῶν τε κατ' οὐρανὸν καὶ τῶν ἐπὶ γῆς ἐπεμέλετο, οὐδαμῶς τῆς πανταχόσε παρουσίας, ὁμοίως ἡμῶν ἀποκλειόμενος, οὐδὲ τὰ θεῖα πράττειν συνήθως παραποδεξόμενος, ἀλλὰ τὰ μὲν ἐξ αὐτοῦ παραδιδούς τῷ ἀνθρώπῳ, τὰ δ' ἐκ τοῦ θνητοῦ μὴ ἀντιλαμβάνων, καὶ τῆς μὲν ἐκθέου δυναμείας τῷ θνητῷ χορηγῶν, τῆς δ' ἐκ τοῦ θνητοῦ μετουσίας μὴ ἀντεπαρουόμενος· οὐκ οὐκ ἐμολύνετο τιττομένου τοῦ σώματος, οὐδὲ τὴν οὐσίαν ἐπασχεν ὁ ἀπαθής, τοῦ θνητοῦ πάλιν αὐτῷ διακρουμένου⁸⁾· ἐπεὶ μὴδὲ τῆς λύρας εἰ οὕτω τύχος, κοπτομένης, ἢ τῶν χορδῶν διασπομμένων, πάσχειν εἰκὸς τὸν ἀνακρουόμενον· οὐδὲ γε σοφοῦ τινὸς ἀνδρὸς τιμωρουμένου σώματος, τὴν ἐν τῷ σοφῷ σοφίαν, ἢ τὴν ἐν τῷ σώματι ψυχὴν ἀποκόπτεσθαι ἢ καλεσθαι, φαίμεν ἂν εἰκότως. Ταύτη τε πολὺ πλέον⁹⁾, οὐδὲ τὴν τοῦ λόγου δύναμιν βλάβος τι ἐκ τῶν τοῦ σώματος καθῶς ἀποφέρεσθαι, φᾶναι εὐλογον, ὅτι μὴδὲ τὸ τοῦ φωτὸς ἡμῶν ὑπόδειγμα, χραίνεσθαι τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας ἐπὶ γῆς οὐρανόθεν ἐκπεμπομένης, πηλοῦ τε καὶ βορβόρου καὶ μiasμοῦ παντός ἐφαπτομένης, συνεχώρει· φωτίζεσθαι μὲν γὰρ καὶ ταῦτα ἐκ τῶν τοῦ φωτὸς αὐγῶν οὐδὲν ἂν κωλύει λέγειν, τὸ δὲ γε μὴν φῶς οὐκ εἶτι πηλοῦσθαι, οὐδὲ τὸν ἥλιον μολύνεσθαι ἐκ τῆς τῶν σωμάτων ἐπιμίξιας. Καὶ μὴν ταῦτά γε τῆς φύσεως οὐκ ἂν εἴη ἀλλότρια· ὁ δὲ γε σωτὴρ καὶ ἀσώματος τοῦ θεοῦ λόγος, αὐτοζωῆ¹⁰⁾ τυγχάνων καὶ αὐτοφῶς νοερόν, παντός οὐκ ἂν ἐφα-

liaste addita mihi videntur. — 7) *Μένων πάλιν αὐτός.* Etsi hic locus vitio caret, tamen non possum omittere lectionem quam in Fuk. codice reperi, *μένων αὐτὸ πάλιν αἴθλος ὄλιος* etc. quam quidem scripturam veriorē puto. [Vocem αἴθλος omisit Zimm.] Paulo post, ubi legitur *ἐνθα ἦν τὸ ἀνθρώπειον σκεῦος*, vocem addidi ex codice Fuk. qui sic habet: *ἐνθα ἦν αὐτῷ τὸ εἶς.* — 8) *Τοῦ θνητοῦ πάλιν αὐτῷ διακρουμένου.* Scribendum est *διακρουμένου*, ut legitur in codice Fuk. — 9) *Ταύτη τε πολὺ πλέον.* Scribo *ταύτη γε καὶ πολὺ πλέον.* In cod. Fuk. scriptum est *ταύτη πολυπλέον.* [Ita Zimm. Ego satis habui *ταύτη* scribere.] Atque ita locutus est Eusebius paulo ante. — 10) *Αὐτὸ ζωὴ τυγχάνων.* Verbum

φαιτο ἐνθέρ και ἀσωμάτω δυνάμει, ἤν τούτο ἀνάγκη και ἐν λογικῷ διαίγειν φωτί· ταύτη τοι και σώματος¹¹⁾, οὐ ἂν ἐφάφαιτο, ἠγίασται τούτο και πεφώτισται, και αὐτίκα πᾶσα γυνόσος αὐτῷ και ἀρρώστια και πάθος ὑπεξίσταται, ἀντιλαμβάνει δὲ τῆς ἐξ αὐτοῦ πληρώσεως τὰ ἐν στερήσει. Διὸ δὴ τὸν πάντα βίον ταύτη πη διετέλει, τότε μὲν τοῦ σωματικοῦ ὄργάνου τὴν πρὸς ἡμᾶς ὁμοιοπάθειαν ὑποδεικνύς, τότε δὲ τὸν θεὸν λόγον ὑποφαίνων, μεγαλοργῶν και παραδοξοποιῶν εἰς θεὸς, και τῶν μελλόντων ἴσασθαι προαναφωνῶν τὰς προαρήσεις, και τὸν μὴ τοῖς πολλοῖς ὁρώμενον θεοῦ λόγον τοῖς ἔργοις αὐτοῖς ἐπιδεικνύμενος ἐν τεραστίαις πράξεσι, θαύμασι τε και σημείοις και παραδόξοις δυνάμει, και μὴν και διδασκαλαῖς¹²⁾ ἐνθέρως, ἄνω πρὸς τὸν ὑπερουράνιον τόπον τὰς ψυχὰς παρασκευάζεσθαι προαγούσαις.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Ε'.

Τί δὴ λείπεται ἐπὶ τούτοις; Αὐτὸ δὴ τὸ τοῦ παντός κεφάλαιον ὅποιαν ἔσχε τὴν αἰτίαν, ἐξαιρεῖν· λέγω δὴ, τὸ πολυθρόυλλητον τοῦ βίου τέλος, και τοῦ πάθους τὸν τρόπον, τῆς μετὰ τὸν θάνατον ἀναμνήσεως¹⁾ αὐτοῦ τὸ μέγα θαῦμα· μετὰ δὲ τὴν τούτων θεωρίαν, τὰς ἀποδείξεις πάντων δι' ἐνεργῶν πιστωσόμεθα μαρτυριῶν. Ὁργάνῳ μὲν οὖν θνητῷ δι' ἃς προείπομεν αἰτίας, οἷα δὴ ἀγάλματι θεοπροπέτῃ κεχρημένος, τούτῳ αὐτῷ²⁾ οἷα μέγας βασιλεὺς δι' ἐρμηνείας τὸν ἀνθρώπιον διεξελθὼν βίον, πάντ' ἐπαξίως θεϊκῆς δυνάμεως διεπράξατο. Εἰ μὲν οὖν ἄλλως πως μετὰ τὰς ἐν ἀνθρώποις διατριβὰς, ἀφανῆς

αὐτὸ ζῶν, et quod sequitur αὐτὸ φῶς scribendum est continue instar unius vocabuli, hoc est, ὄφ' ἐν ut Graeci dicunt. Porro in editione Genevensi confusus erat locus vitio typographorum, quem nos ita restitimus: παντός οὐ ἂν ἐφάφαιτο. Atque ita plane legitur in codice Fuk. — 11) Ταύτη τοι και σώματος. Procul dubio scribendum est ταύτη τοι και σώματος, οὐ ἂν ἐφάφαιτο etc. Qua emendatione nihil certius. Nam Eusebium de corpore hic loqui, sequentia plane demonstrant. Atque ita in codice Fuk. scriptum inveni. — 12) Και μὴν και διδασκαλαῖς. Lego και μὴν και διδασκαλαῖς. Sic enim Graeci loqui solent. Ita certe habet codex Fuk.

Cap. XV. 1) Τῆς μετὰ θάνατον ἀναμνήσεως. Scribendum est ἀναμνήσεως, ut legisse videtur interpres. [Zimm. ἀναμνήσεως scripsit.] Non legendum est μετὰ δὲ τὴν τούτων θεωρίαν, ut est in codice Fuk. — 2) Κεχρημένος τε, τούτο αὐτό. Transposita hic sunt vocabula, ut passim in his libris accidisse iam monui. Scribo igitur κεχρημένος, αὐτῷ τε τούτῳ οἷα μέγας βασιλεὺς etc. In codice Fuketii κεχρημένος, τούτῳ αὐτῷ.

μυθωδῶς³⁾ ἔβαλεν πείστη, ὑποκλήνας λάθρα τὸν ἱερῆα, καὶ τὸ οὐκ εἶναι ἀγαθόν, φυγῆ τὸν θάνατον διαδρῆναι σπουδαίας, κἄπειτα ποῦ τὸ θνητὸν αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ φθορᾶ καὶ ἀπολεία συμψηφίας, φάσματι ἂν ἐφίκει τοῖς πᾶσιν, καὶ οὐτ' ἂν αὐτὸς ἑαυτῷ⁴⁾ τὰ πρόποντα διεπραΐετο, ζωὴ μὲν τυχεύων καὶ θεῶν λόγος καὶ θεοῦ δύναμις, φθορᾶ δὲ καὶ ἀπολεία τὸν αὐτὸν αὐτοῦ παραδοῦναι ἱερῆα. Οὐτ' ἂν τὰ κατὰ δαιμόνων αὐτῷ πεπραγμένα, διὰ τῆς τοῦ θανάτου συμπλοκῆς τέλους ἤξιοιτο· εἰμὲν ἂν ἐγνώσθη, ὅσοι ποθ' ὑπῆρχε χωρήσας· οὐτ' ἂν ἐπιστεύθη τοῖς μὴ παρεληφόσιν, οὐτ' ἂν θανάτου τὴν φύσιν ἱερῆα κρείττων, οὐτ' ἂν τὸ θνητὸν τῆς οὐκείας ἡλευθέρου φύσεως· οὐτ' ἂν καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης ἠκούσθη, οὐτ' ἂν θανάτου καταφρονεῖν τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἔπεισεν, οὐτ' ἂν τῆς μετὰ τὸν θάνατον παρὰ θεῶν ζωῆς τὴν ἐλπίδα τοῖς τὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν μετιούσι παραστήσαστο· οὐτ' ἂν τῶν αὐτοῦ λόγων τὰς ἐπαγγελίας ἐπλήρου, οὐτ' ἂν ταῖς προφητικαῖς περὶ αὐτοῦ προρῆσεις σύμφωνα παρῆχε τὰ ἀποτελέσματα, οὐτ' ἂν τὸν ὑστατον ἀπάντων ἀγῶνα διεπλάθεν· οὗτος δ' ἦν ὁ κατὰ τοῦ θανάτου. Διὸ δὴ τούτων ἕνεκα πάντων, ἐπεὶ γ' ἔχρη ἐξείκαστος τὸ θνητὸν ὄργανον, μετὰ τὴν αὐτάρκη διακονίαν ἦν τῷ θεῷ λόγῳ διηκονήσαστο, τέλους θεοπραποῦς τυχεῖν, ταύτην καὶ αὐτῷ ὁ θάνατος οἰκονομεῖται. Δυσὶν γὰρ λεπομένων τῷ τέλει⁵⁾, ἢ φθορᾶ καὶ ἀπολεία παραδοῦναι τὸ πᾶν,

etc. — 3) Ἀφανῆς ἂν γιγνῶνς. Alterutrum horum verborum delendum est. — 4) Καὶ ὅταν αὐτὸς ἑαυτῷ. Procul dubio scribendam est καὶ οὐτ' ἂν αὐτὸς ἑαυτῷ τὰ πρόποντα διεπραΐετο, prorsus necessaria emendatione, quam sequentia plane confirmant. [Val. emendationem praecunte Zimm. recepi.] — 5) Δυσὶν γὰρ λεπομένων τῷ τέλει. Non probro versionem interpretis, qui hanc locum ita reddidit: *Nam cum duae rationes abundi ex hac vita sibi reliquae essent. Quasi in Graeco legeretur τὸν τελῶν. Sensus igitur Eusebii hic est: cum duorum alterum a Christo necessario faciendum esset in exitu vitae, ut scilicet aut corpus suum morti penitus consumendum dederet, aut se morte superiores declararet etc.* Vides quam diversus hic sensus sit ab illo interpretis. Neque enim duplex ratio exaudi e vita Christo suppetebat, sed unica; mors scilicet. Quippe omnes, ut ait poeta, una manet mors. Verum in morte, duorum alterum Christo faciendum supererat, ut vel morti penitus succumberet, corpusque suum ei tanquam optima spolia traderet, vel se morte superiores ostenderet, et corpus suum, velut praedam ex faucibus mortis eriperet. Adde quod Eusebius paulo ante demonstravit, mortem necessario fuisse Christo subeundam. Si enim corpus suum clam et quasi furtim ex hac vita subducere voluisset, omnes procul dubio spectum illum fuisse, non autem verum hominem credidissent. Alias praeterea rationes affert, quibus id adstruat. Quibus expositis iam plura comeludat. Has omnes ob causas, inquit, quando quidem mortis necesse erat ut corpus illius exitum deo dignum sortiretur,

καὶ τοῦ παντὸς δράματος *) αἰσχίαν ποιήσασθαι τὴν τοῦ βίου καταστροφήν, ἢ θανάτου ἑαυτὴν κρείττονα ἀποφῆναι, θεῖα δύναμις τὸ θνητὸν ἀθάνατον παραστήσασθαι· τὸ μὲν πρῶτον ἀνοίκειον τῆς ἐπαγγέλλας ἦν· οὐ γὰρ ἀπὸ πυρὸς οἰκίον, τὰ ψύχειν, αὐτὸ φωτὸς, τὸ σκοτίζειν?). οὕτως οὐδὲ ζωῆς, τὸ θανάτου, οὐδὲ θείου λόγου, τὸ παραλόγως ἐργεῖν· ποῖον οὖν εἶχε λόγον, τὸν ἐτέραις ζωῶν ἐπαγγελάμεθα, τὸ οἰκίον ὄργανον φθειρόμενον περιδεῖν, ἀπικλεία τε παραδοῦναι τὸ αὐτῷ ἄγαλμα, καὶ τὸν τῆς θεότητος αὐτοῦ ἐρμηνεία θανάτου λυμῆσθαι, τὸν τοῖς πρόσφυξιν ἀθανάσιον προμνῶμενον; Οὐκοῦν τὸ δεύτερον, ἀναγκαῖον ἦν, λέγω δὴ τὸ θανάτου κρείττονα ἑαυτὴν φῆναι· πῶς οὖν ἐχρῆν τοῦτο ποιήσασθαι; Λαθραῖως ἄρα καὶ αλοπιμαίως, ἢ τοῖς πᾶσιν ἀριπρεπῶς καὶ ἀερόδωλος; Ἀλλὰ σκοτεινὸν μὲν καὶ κρυφαῖον αὐτῷ πραχθέν τὸ κατόρθωμα, μηδενὶ τε γνωσθῆναι, οὐδὲνα ἂν ῥῆσθαι, βωθῆναι δὲ καὶ ἔκρυπτεν εἰς ἄπαντας, τοῖς πᾶσιν τὴν ἐκ τοῦ θαύματος παρεῖχεν ἀφέλειαν. Εἰκότως ἄρα ἐπειδὴ ἐχρῆν τὸ αὐτοῦ ὄργανον κρείττονα θανάτου φῆναι, καὶ τοῦτο πράξαι μὴ εἰς τὸ ληθηδός, ἀλλ' ἐπ' ὄψεσιν ἀνθρώπων, οὐ φεύγει μὲν τὸν θάνατον· ἢ γὰρ ἂν δειλὸς καὶ θανάτου χείρων ἐνομίσθη· διὰ δὲ τῆς πρὸς τὸν θάνατον συμπλοκῆς οἷα πρὸς ἀνταγωνιστὴν, τὸ θνητὸν ἀθάνατον παρίστα, τὸν ἀγῶνα τοῦτον ὑπὲρ τῆς ἀπάντων ζωῆς τε καὶ ἀθανασίας καὶ σωτηρίας ἀναδειγμένους. Ὡσαύτως δὲ εἰ τις ἄκαυστον β) ἡμῖν καὶ πυρὸς κρείττον σκευδός τι δεῖξαι ἠθέλησεν, οὐκ ἂν ἄλλως τὸ θαῦμα παρεστήσατο, ἢ τῷ πυρὶ παραδοῦς εὐμετὰ χείρας, κάπειτα αὐτὸ σῶον καὶ ἀδιάφθορον ἔξελαιν τοῦ πυρὸς, κατὰ ταῦτα δὴ καὶ ὁ τῶν ὅλων ζωοποιὸς τοῦ θεοῦ λόγος, τὸ θνητὸν ὄργανον ᾧ πρὸς ἀνθρώπων κέρητο σωτηρίαν, κρείττον θανάτου δεῖξαι βωληθεῖς, κοινωτὸν τε ἀποφῆναι τῆς αἰ-

mortem suam Christus ita dispensavit. Quorum alterum in fine huius vitae ipsi faciendum erat, et cetera, ut iam dixi. Et haec quidem optime inter se cohaerent. Interpretis autem expositio ab Eusebii mente promissa aliena est, cum Eusebius non duplicem ex hac vita discedendi rationem, sed unicam Christo relictam fuisse demonstraverit. [Cf. Locant. instit. IV, 20.] — 6) Καὶ τοῦ παντὸς δράματος. Malim scribere καὶ ὅσπερ δράματος αλοπίστην ποιήσασθαι τὴν τοῦ παντὸς βίου καταστροφήν. [Vide quae animadvertit ad Euseb. M. P. c. XI. T. III. p. 138.] — 7) Οὐδὲ φωτὸς τὸ κτίζειν. Scribendum est τὸ σκοτίζειν, ut habet codex Fuk. — 8) Εἰ τις ἄκαυστον. Addendum est necessario vocabulum ἀκαυστός τε σκευδός. Certe in codice Fuk. legitur εἰ τις ἀκαυστον ἡμῖν καὶ πυρὸς κρείττον σκευδός τι, quomodo etiam legit Christophorus. Paulo post codex Fuk. habet σῶον καὶ ἀδιάφθορον ἔξελαιν τοῦ πυρὸς, non ut in editione

μετὰ τὸν θάνατον ζωῆς, ὡς ἂν ἀδειεῖς καὶ ἄφοβοι θανάτου, τὸν κατὰ τῶν ἰθῶν¹⁵⁾ τῆς πολυθείου πλάτης ἀγῶνα προθύμως ἀναδείξαιτο· μὴ γὰρ θανάτου καταφρονεῖν μελετήσαντες, οὐκ ἂν πάποτε πρὸς τὰ θειὰ παρεσκευάζοντο· διὸ δὴ ἀναγκαίως, ὀπλιζῶν αὐτοὺς κατὰ τῆς τοῦ θανάτου δυναστείας, οὐ ῥημάτων καὶ φωναῖς παρεδίδου τὸ μάθημα, οὐδὲ λόγοις ὁμοίους ἀνθρωπίνους, τὸν περὶ ψυχῆς ἀθανασίας πιθανῶς ἐξ εἰκότων συντάττων, αὐτῶ δὲ ἔργῳ τὰ κατὰ τοῦ θανάτου ἐπεδείκνυ αὐτοῖς τρόπαια. Πρώτη μὲν οὖν αὕτη καὶ μεγίστη αἰτία τῆς τοῦ σωτήρος ἡμῶν κατὰ τοῦ θανάτου παρατάξεως· τὸν γοῦν φοβερὸν τοῖς πᾶσι θάνατον, τοῖς αὐτοῦ φοιτηταῖς τὸ μηδὲν ὄντα εἰδείκνυ, καὶ τὴν ἐπηγγελμένην πρὸς αὐτοῦ ζωὴν¹⁶⁾ τοῖς αὐτῶν ὀφθαλμοῖς δι' ἐπαργοῦς ὄψεως παρίστη, ἀπαρχὴν τῆς κοινῆς ἡμῶν ἐλπίδος, ζωῆς τε τῆς παρὰ θεῶ καὶ ἀθανασίας· αὐτὴν ἐκείνην πεποιημένες· δευτέρα δ' ἂν αἰτία εἴη τῆς ἀναβιώσεως, ἢ τῆς ἐν σωματι κατοικησάσης ἐνθέου δυνάμεως ἐνδεΐεις· ἐπειδὴ γὰρ τὸ πρότερον τοὺς ὑπὸ θανάτου νεκιστημένους ἄνδρας θνητοὺς ἐθείλαζον ἄνθρωποι, ἥρωάς τε καὶ θεοὺς ὠνόμαζον τοὺς ὑπὸ θανάτου κεκρατημένους, καὶ ἐξ εἰκότως ἑαυτὸν ταύτης ἕνεκα τῆς αἰτίας ἔφηγεν ὁ φιλόανθρωπος τοῦ θεοῦ λόγος, κρείττονα θανάτου φύσιν ἀνθρώποις δεικνύς, καὶ τὸ μὲν θνητὸν μετὰ τὴν λύσιν, ἐπὶ τὴν δευτέραν ζωὴν ἄγων, τρόπαιον δὲ ἀθανασίας κατὰ τοῦ θανάτου τοῖς πᾶσι παρέχων ὄρα, καὶ μόνον ταῦτον ἐν θανάτῳ θεὸν ἀληθῆ εἶναι διδάσκων ὁμολογεῖν, τὸν τὰ βραβεῖα τῆς κατὰ τοῦ θανάτου νίκης ἀναδησάμενον. Ἔχοιμ' ἂν σοι καὶ τρίτην ὑπογράψω αἰτίαν τοῦ σωτηρίου θανάτου. Ἰσραεῖον ἦν ὑπὲρ τοῦ κοινού γένους ἀναπεμπόμενον¹⁷⁾ τῷ

de martyribus Palaestinae pag. 344. σαφές τε πείσμα καὶ βέβαιον. Utitur eadem voce Clemens Alexandrinus non semel. Chrysostomus homilia 1. in epistolam ad Ephesios notat hanc vocem esse plebeiam, qua vehemens quaedam atque enixa voluntas significatur: οὕτω γὰρ καὶ ἡμεῖς τὴν ἐπίστασιν τοῦ θελήματος θηλοῦντες, κατὰ τὸ πείσμα ἡμῶν λέγομεν. — 15) Κατὰ τῶν ἰθῶν. Scribendum est κατὰ τῆς τῶν ἰθῶν πολυθείου πλάτης etc. Paulo post lego ἐπιδεικνύς αὐτοῖς τρόπαια. Utamque emendationem confirmat codex Fuketii. — 16) Ἐπηγγελμένην πρὸς αὐτοῦ ζωὴν. Hic locus non mediocrem habet difficultatem. Quomodo enim intelligi potest quod ait Eusebius, vitam illam quam Christus promisit, primitias esse futurae apud deum vitae? Procul dubio per vitam nobis a Christo promissam, intelligit Eusebius resurrectionem, quae veluti initium est et exordium aeternae illius apud deum vitae. Seu potius resurrectionem corporis Christi intelligit, quae fuit primitiae et quasi pignus spei ac resurrectionis nostrae, ut docet Eusebius in fine huius capituli. — 17) Ἀναπεμπόμενον male Val. Reading. Zimm. Ipse Reading. in Corrigeundis ad h. l.: „ἀναπεμπόμενον, inquit, Val. edidit. mutandum ὦ in ὦ nisi

καρπαδίαι τῶν ἁλῶν θεῶν, ἱερίον ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων
 ἀγγέλης καθιερούμενον, ἱερίον δαιμονικῆς πλάνης ἀποτροπαιον.
 Ἱερίου δῆτα ἐνός καὶ μεγάλου θύματος τοῦ πανίερου σώματος
 τοῦ σωτήρος ἡμῶν ὑπὲρ τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους σφαγια-
 σθέντος, καὶ πάντων ἐθνῶν τῶν πρὶν ἀσεβείᾳ¹⁸⁾ δαιμονικῆς
 πλάνης ἐνεσχημένων ἀντίψυχον¹⁹⁾ ἀνετχθέντος, πᾶσα λοιπὸν
 ἢ τῶν ἀνάγκων καὶ ἀνέκρων δαιμόνων²⁰⁾ δύναμις καθήρητο,
 ἔλυετό τε καὶ παρέϊτο αὐτίκα δυνάμει κρείττονι πᾶσα γεώδης
 καὶ ἀπατηλὴ πλάνη. Τὸ μὲν οὖν ἐξ ἀνθρώπων σωτήριον θῦμα²¹⁾,
 αὐτὸ δὴ τὸ τοῦ λόγου σωματικὸν ὄργανον, ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἀν-
 θρώπων ἀγγέλης καθιερούτο· καὶ τοῦτ' ἄρα ἦν τῷ θανάτῳ παρα-
 βεβλημένον σάγιον, περὶ οὗ λόγων ἱερῶν βοῶσι φωναί, τότε
 μὲν ὡδὲ πη λέγουσαι²²⁾· „ἴδε ὁ ἁμνὸς τοῦ θεοῦ ὁ κίρων τὴν
 ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου,“ τότε δὲ ὡδὲ προαναφωνοῦσαι· „ὡς
 πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἁμνὸς ἐναντίον τοῦ κείρον-
 τος αὐτὸν ἄφωτος·“ καὶ τὸ γε αἷτιον διδάσκουσαν ἐπιλέγουσαι·
 „ὄντος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυναίτω.
 Καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνοι καὶ ἐν πληγῇ καὶ
 ἐν κάκῳσει, αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν,
 καὶ ἐμαλακίσθη διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν· παιδεῖα τέρψης ἡμῶν
 ἐπ' αὐτόν. Τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν· πάντες ὡς πρό-

ἀναπετώμενον in Genevensi edit. vertamus in ἀναπετώμενον.“ Sed illud ἀναπετώμενον Genev. edit. ipsum nihil est nisi παραρῆμα tythothes-
 me.] — 18) Τῶν πρὶν ἀσεβείας. Non dubito quin scripsit Eusebius ἀσεβείας δαιμονικῆς πλάνης ἐνεσχημένων. Alludit autem Eusebius ad crimen laesae maiestatis, quod Graeci ἀσεβείας Ἰγκλήμα vocare solent, ut patet ex Dione Cassio, non uno in loco. [Cum Zimm. ἀσεβείας scripsi. Bene vertit Val.: „pro vita omnium gentium, quae daemoniacae superstitionis impietate obstrictae, tanquam laesae maiestatis reae, tenebantur.“] — 19) Ἀντίψυχον. Vox elegans, ex intimis magorum ac Theurgicorum arcanis deprompta, qui homines immolandos aiebant, ut aliorum vita redimeretur. Sic Antinous ad vicem Hadriani principis, ut eius fata produceret immolatus est, quemadmodum refert Aurelius Victor et alii. Hoc est ἀντίψυχον, seu ψυχὴ ἀντὶ ψυχῆς, ut loquitur Aristides in quinta oratione sacra. Porro necesse erat, ut is qui hoc pacto immolabatur, sponte se iugulandum offerret. Quod quidem tum ex Aristide, tum ex Aurelio Victore colligitur. In quo scribitur: cum voluntarium ad vicem magi poposcissent. Sed et mos ille Romanorum qui se pro salute principis devovebant, id ipsum clare iudicat. [Cf. Excurs. XII. ad Euseb. H. E. T. III. p. 416 sqq.] — 20) Ἀνάγκων καὶ ἀνέκρων δαιμόνων. Scribendum est ἀνάγκων, cuiusmodi error iam supra notatus est. Certe in codice Fuk. legitur ἀνάγκων. Et paulo post idem codex habet ἔλυετό τε καὶ παρέϊτο. — 21) Σωτήριον θῦμα. Scribendum est θῦμα, quod miror a Christophorono animadversum non fuisse. Sic paulo ante dixit Eusebius ἱερίον δῆτα ἐνός καὶ μεγάλου θύματος. [Cum Zimm. scripsi θῦμα.] — 22) ἴδε πη λέγουσαι. Vid. loh. I, 29. Loci proxime sequentes sunt Ies. LIII, 7. LIII, 4—6.]

βατα ἐπλανήθημεν, ἕκαστος τὴν ὁδὸν αὐτοῦ ἐπλανήθη. Καὶ κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν." Τὸ μὲν οὖν ὄργανον τὸ ἀνθρώπειον τοῦ θεοῦ λόγου διὰ ταύτας καθιερωμένας αἰτίας· οὗτος δὲ ὁ μέγας ἀρχιερεὺς, ὁ τῷ πανηγυρόντι καὶ παμβασιλεῖ θεῷ ἱερωμένος, ἕτερος ὢν παρὰ τὸ ἱερεῖον, θεοῦ λόγος, θεοῦ δύναμις, καὶ θεοῦ σοφία, τὸ θνητὸν οὐκ εἰς μακρὸν ἀνεκαλεῖτο τοῦ θανάτου. Καὶ τοῦτο τῷ πατρὶ τῆς κοινῆς ἡμῶν σωτηρίας τὴν ἀπαρχὴν παρίστη, τρέπαιον ἐπινίκιον κατὰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς δαιμονικῆς παρατάξεως, τῶν τε παλαιῶν ἀνθρωποθυσιῶν ἀποτρόπαιον, τοῦθ' ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων ἀνεγείρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ις'.

Ἄλλὰ γὰρ τούτων ὡδε ἐχόντων, ὦρα καὶ ἐπὶ τὰς ἀποδείξεις¹⁾ ἐλθεῖν· εἰ δὲ ἀποδείξεως δεῖ τὰ τῆς τούτων ἀληθείας²⁾, καὶ εἰ δὲ ἐναργῶν πραγμάτων ἀναγκαῖον πιστώσασθαι τὰς μαρτυρίας· δεῖχου δὲ ταύτας, εὐγνώμονα τῷ λόγῳ τὴν ἀκοὴν παρασκευάσας. Διήρητο μὲν πάντα τὰ πάλαι ἐπὶ γῆς ἔθνη, καὶ τὸ πᾶν ἀνθρώπων γένος εἰς ἐπαρχίας καὶ ἐθναρχίας καὶ τοπαρχίας, τυραννίδας τε καὶ πολυαρχίας κατετέμετο³⁾· ἔξ ὧν μάχαι συνεχεῖς καὶ πόλεμοι, θνώσεις τε καὶ ἀνδραποδισμοὶ κατ' ἀγρούς καὶ κατὰ πόλεις, οὐποτ' αὐτοὺς διελέμψανον· ἱστοριῶν τε ὑποθέσεις μυρίαί, μοιχεῖαι τε καὶ γυναικῶν ἀρπαγαί, ἐνθεν τὰ Ἰλίου κακὰ⁴⁾, καὶ αἱ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις μνημονευόμεναι τῶν παλαιῶν τραγωδίας· τούτων δ' οὐκ ἂν ἀμάρτοις τὰς αἰτίας τῇ πολυθείᾳ πλάνῃ προσγράφων· ὡς δὲ τὸ σωτήριον ὄργανον, αὐτὸ δὴ τὸ πανάγιον τοῦ Χριστοῦ σῶμα, τὸ κρεῖττον ἀπάσης δαιμονικῆς πλάνης ἐνεργείας ὄφθεν, κακίας τε τῆς δε' ἔργων καὶ λόγων ἀλλότρων, ἐκκητήριον τρέ-

Cap. XVI. 1) [Ἐπὶ τὰς ἀποδείξεις. Plura ex his argumentis attulit Eusebius in libris quoque suis praeparationis et demonstrationis evangelicae. Cf. *Münscher Handbuch der Dogmengeschichte* T. III. p. 243 sqq.] — 2) Τῆς τούτων ἀληθείας. Totus hic locus ita mihi restituendus videtur: εἰ δὲ ἀποδείξεως δεῖ τὰ τῆς τούτων ἀληθείας, καὶ εἰ δὲ ἐναργῶν πραγμάτων etc. [Ita scripsit Zimm.] — 3) Κατετέμετο. Scribendam est κατετεμένον. In codice Fuk. totus hic locus ita legitur: διήρητο μὲν πάντα τὰ πάλαι ἐπὶ γῆς ἔθνη, καὶ τὸ πᾶν τῶν ἀνθρώπων γένος, εἰς ἐθναρχίας καὶ τοπαρχίας, τυραννίδας τε καὶ πολυαρχίας κατετέμετο. — 4) Ἐνθεν τὰ Ἰλίου κακὰ. Malim scribere ἐνθεν. Paulo post lego κρεῖττον πάσης δαιμονικῆς ἐνεργείας ὄφθεν etc. expuncta voce πλάνης utpote superflua. Nisi malis scribere cum codice Fuketii πλάνης καὶ ἐνεργείας. — 5) Τρέπαιον

καὶ ὅν τε παλαιῶν κακῶν¹⁾ ἀποτρέψαιον κατὰ δαιμόνων ἀνα-
 ψούτο, ἐλύετο τε ἀντίκα πάντα δαιμόνων ἔργα²⁾ καὶ οὐκέτι
 ἦσαν τοπαρχίαι καὶ πολυαρχίαι, τυραννίδες τε καὶ δημοκρατίαι,
 αἱ τε διὰ ταῦτα συνιστάμεναι κατὰ πόλεις καὶ κατὰ χώρας
 θηώσεις καὶ πολιορκίαι· ἀλλὰ θεὸς μὲν ἄς εἰς πάντας⁶⁾ ἐκηρύτ-
 τετο. Ἐν ταύτῃ δὲ, καὶ βασιλεία μία τοῖς πᾶσιν ἡ Ῥωμαίων
 ἐπήνθει, ἀνηρητό τε ἀθρόως ἢ ἐξ αἰῶνος ἄπιστος⁷⁾ καὶ ἀκα-
 τάλλακτος τῶν ἐχθρῶν ἐχθρα· ὡς δὲ ἐνὸς θεοῦ γυνῶσις πᾶσιν
 ἀνθρώποις παρεδίδοτο, καὶ τρόπος ἄς εὐσεβείας, σωτηριὸς τε
 ἢ Χριστοῦ⁸⁾ διδασκαλία, κατὰ ταῦτα καὶ βασιλείου ἐνὸς ὑφ'
 ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν χρόνον καθ' ὅλης τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς ὑπε-
 στάντος, εἰρήνη βαθεῖα τὰ σύμπαντα διελάμβανεν, ὁμοῦ τε καὶ
 ὑφ' ἐνὶ καιρῷ ὡσπερ ἐξ ἐνὸς θεοῦ πνεύματος, ἀνεφύαντο εἰς
 ἀνθρώπους αγαθῶν δύο βλαστοί, ἦτε Ῥωμαίων ἀρχῆ, καὶ ἡ
 εὐσεβείας διδασκαλία. Πρὸ γε μὴν ταύτης, οἱ μὲν ἀφωρισμένως
 Συρίας ἐκράτου, οἱ δὲ τῆς Ἀσίας ἐβασίλευον, ἄλλοι δὲ Με-
 κεδονίας· τὴν δὲ Αἴγυπτον ἀποτεμοῦντες ἕτεροι, κατᾶχον, καὶ
 χώραν τὴν Ἀρράβων ὡσαύτως ἄλλοι· καὶ μὴν καὶ Παλαιστι-
 νῶν τὸ Ἰουδαίων ἐκράτει γένος· κατὰ κώμας τε καὶ κατὰ
 πόλεις καὶ κατὰ πάντα τόπον, ὡσπερ ὑπὸ τινος παρακληξίας
 κατ' ἀλλήλων φωνῶντες καὶ δαιμονῶντες ἀληθῶς, πολέμοις καὶ
 μάχαις ἐσχόλαζον· ἀλλὰ γὰρ ἀθρόως ἅπαντα ὡσπερ ἀπὸ νύσσης
 μιᾶς δύο μεγάλαι προελθοῦσαι δυνάμεις, ἡμέρωσαν τε καὶ εἰς
 φιλίαν συνήγαγον, ἢ τε Ῥωμαίων ἀρχῆ μοναρχος ἐξ ἐκείνου

τε παλαιῶν κακῶν. Procul dubio scribendum est νικητήριος τρόποιον κατὰ
 δαιμόνων, παλαιῶν τε κακῶν ἀποτρέψαιον etc. Sic paulo ante locutus est
 Eusebius in fine superioris capituli, de corpore Christi ex mortuis suscitato
 verba faciens: τρόποιον ἐπιπνικιον κατὰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς δαιμονιτικῆς
 παραταξίως· τῶν τε παλαιῶν ἀνθρωποθυσιῶν ἀποτρέψαιον, τοῦθ' ἔπει
 πάντων ἀνθρώπων ἀγγελίας. Qui locus huic loco quem prae manibus ha-
 bebimus, lucem non modicam affert. Idem enim utrobique dicit Eusebius,
 Corpus enim Christi a morte ad vitam revocatum, et in caelum ascendens,
 comparat tropaeo quod de hostibus erigitur. [Val. emendationem exhibuit
 Zimm.] — 6) Θεὸς μὲν εἰς πάντας. Scribendum est θεὸς μὲν εἰς εἰς
 πάντας ἐκηρύττετο, quod confirmant sequentia. [Ita cum Zimm. scripsi.
 Cf. inferius verba: πᾶσιν ὁμοῦ θεὸς εἰς ἐκηρύττετο.] — 7) Ἄπιστος. Lego
 ἀπιστος καὶ ἀκατάλλακτος τῶν ἐχθρῶν ἐχθρα. Atque ita legisse videtur
 interpres. Sic Eusebius paulo post ὁμοῦ ἢ ἐξ αἰῶνος ἐχθρα καὶ μάχη τῶν
 ἐχθρῶν διελύτο. Scribo etiam ἀνηρητό τε, ut est in codice Fuk. [Pari-
 tatem iure quo ἀπιστος, scribi h. l. posse ἄπιστος, censet *Davisius* ad
Maxim. Tyr. dissert. XXXII, 8. T. II, p. 152. ed. Reisk. Vid. Davis. et
*Markland. ad h. l.] — 8) Σωτηριὸς τε ἢ Χριστοῦ. Hic locus ita mihi
 scribendus videtur: καὶ τρόπος εἰς εὐσεβείας σωτηρίας τε ἢ Χριστοῦ διδασκα-
 λία, quam scripturam in versione mea sum secutus. Una, inquit, religio-
 nis, sc. salutis via, Christi scilicet doctrina, hominibus tradebatur. [Val*

φανθίσσα, καὶ ἡ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλία, ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ συνακμάσασαι ἀλλήλους: Ἡ μὲν γὰρ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν δύναμις τὰς τῶν δαιμόνων πολυαρχίας τε καὶ πολυθείας καθείλε, μίαν βασιλείαν θεοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις, Ἕλλησι τε καὶ βαρβάραις καὶ τοῖς μέχρι τῶν ἰσχυριῶν τῆς γῆς κηρύττουσα· ἡ δὲ Ῥωμαίων ἀρχὴ ὡς ἀν' προκαθηρημένων τῶν τῆς πολυαρχίας αἰτίων, τὰς ὀρωμένους ἐχειροῦτο, εἰς μίαν ἔνωσιν καὶ συμφωνίαν τὸ πᾶν γένος συνάπτειν σπειδουσα, καὶ τὰ πολλὰ μὲν παντοίων ἔθνων συναγαγοῦσα, μέλλουσα δὲ ὅσον οὐπώ, καὶ αὐτῶν ἄχρει τῶν ἄκρων τῆς οἰκουμένης ἐφάπτεσθαι, τῆς σωτηρίου διδασκαλίας σὺν θεϊκῇ δυνάμει, προεξευμαριζούσης αὐτῇ τὰ πάντα, καὶ ὁμαλὰ καθιστώσης. Τοῦτό γέ τοι ἀν' εἶη τὸ μέγα θαῦμα, τοῖς φιλαλήθως τὸν νοῦν ἐφιστώσι, καὶ μὴ τοῖς καλοῖς βασκαίνειν ἐθέλουσιν· ὁμοῦ τε γὰρ ἡ τῶν δαιμόνων ἀπηλέγγετο πλάνη, ὁμοῦ καὶ ἡ ἐξ αἰῶνος ἔχθρα καὶ μάχη τῶν ἔθνων διελύετο, καὶ πάλιν ὁμοῦ θεὸς εἷς, καὶ μία τοῦτου γυνῶσις εἰς πάντας ἐκηρύττετο, ὁμοῦ καὶ βασιλεία μία ἐν ἀνθρώποις ἐκρατύνετο, καὶ τὸ πᾶν ὁμοῦ τῶν ἀνθρώπων γένος εἰς εἰρήνην καὶ φιλίαν μεθηρμόετο, ἀδελφούς τε αἰμολόγουν ἀλλήλους οἱ πάντες, καὶ τὴν οἰκίαν φύσιν ἐγνωρίζον. Αὐτίκα γοῦν ὡσπερ ἐξ ἐνὸς φύντες πρὸς⁹⁾ ἐνός τε θεοῦ οἶα παῖδες, καὶ μητρὸς μιᾶς τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας, εἰρηνικῶς ἀλλήλους ἠσπάζοντο τε καὶ ἀπελάμβανον, ὡς μηδὲν ἀποδεῖν ἐξ ἐκείνου τὴν σύμπασαν οἰκουμένην, μιᾶς εὐνομουμένης οἰκίας καὶ συγγενείας, ἐξεῖναι τε πορείας ὅτω φίλον στέλλεσθαι, ἀποδημεῖν τε ὅπου τις θέλοι, σὺν πάσῃ ῥαστώνῃ, καὶ τοὺς μὲν ἀπὸ δυσμῶν ἀκινδύνως ἐπὶ τὰ ἑῷα παρῆναι, τοὺς δὲ ἐνθένδε πάλιν ἐκείσε, ὡς ἐπὶ πατρίδας οἰκίας στέλλεσθαι, πληροῦσθαι τε παλαιῶν χρησμῶν λύγια καὶ προφητῶν ἀναφωνήσεις, μυρίας μὲν καὶ ἄλλας ὡς οὐ νῦν παρατίθεσθαι σχολή· ἀτὰρ δὴ καὶ τὰς ἀμφὶ τοῦ σωτηρίου λόγου, ὧδέ πη βωῶσας¹⁰⁾· „κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης.“ Καὶ αὐτίς· „ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πλήθος εἰρήνης. Καὶ συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας εἰς ὄρεπανά. Καὶ οὐ μὴ λήψεται ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν.“

coniecturam in textum admisit Zimm.] — 9) Ἐξ ἐνὸς φύντες πρὸς Procul dubio scribendum est πατρός. [Ita Zimm.] Error natus est ex comparandiosa scribendi ratione. — 10) [Ἐδέ πη βωῶσας. Vid. Psalm. LXXII, 8.]

Ταῦτα προὔλεγετο, καὶ φωνῆς Ἰβραίων ἐξ αἰῶνος μακροῦ
προσηρῆνυτο: ταῦτα τοῖς ἔργοις καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς ὁρώμενα,
τῶν παλαιῶν φωνῶν πιστοῦται τὰς μαρτυρίας· σὺ δ' ἄλλ' εἰ
ποθεῖς ἐτέμων ἀποδείξαι παρουσίας, μὴ λόγοις, ἀλλ' ἔργοις
ταύτας λάμβανε. Δεικνύοντες τῆς σαυτοῦ διανοίας τοὺς ὀφθαλ-
μοὺς, καὶ τοῦ λογισμοῦ τὰς πύλας ἀναπέτασον, πολὺ τε ἐπι-
σχῶν παρ' ἑαυτοῦ λόγισαι, αὐτὸς τε σαυτὸν ἐρώτα, καὶ ὡς
παρ' ἐτέρου πυνθάνου ὀδέ πη, τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν διε-
ρευνησάμενος· τίς πώποτε τῶν ἐξ αἰῶνος βασιλεὺς, ἢ ἄρχων,
ἢ φιλόσοφος, ἢ νομοθέτης, ἢ προφήτης Ἑλληνικὸς ἢ βάρβα-
ρος, τοσοῦτον ἀρετῆς ἀπημέγνατο, οὔτε γε μετὰ θάνατον, ἀλλ'
ἐν ζῶν καὶ ἔμπνεον καὶ πολλὰ θυνάμενος, ὡς πάντων τῶν ἐπὶ
γῆς ἀνθρώπων ἀκοήν καὶ γλῶτταν ἐμπλήσαι τῆς αὐτοῦ προση-
γορίας; Ἀλλὰ τοῦτό γε οὐδεὶς, ἢ μόνος εἰς ὃ ἡμέτερος σωτήρ,
μετὰ τὴν κατὰ τοῦ θανάτου νίκην διεπράξατο, τοῖς αὐτοῦ
γνωρίμοις λόγον εἰπὼν καὶ ἔργον τελείας· „πορευθέντες γοῦν
μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματι μου“ φήσας αὐ-
τοῖς¹¹⁾, προειπὼν τε καὶ ἀποφηνάμενος, ὡς ἄρα θεῖ τὸ εὐαγ-
γελιον αὐτοῦ κηρυχθῆναι ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον
πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ἅμα λόγον τοῦργον ἐπήγαγεν. Αὐτίκα δ'
οὖν καὶ οὐκ εἰς μακρὸν, ἢ σύμπασα οἰκουμένη τῶν αὐτοῦ
λόγων ἐπληροῦτο. Τί οὖν ἔχοι ἂν πρὸς τοῦτο εἰπεῖν ὁ καταρ-
χὴς τοῦ λόγου ἡμῖν ἐπιμεμψάμενος, ὅποτε παντὸς λόγου κρείτ-
των ἢ διὰ τῆς ὕψεως τυγχάνει μαρτυρία; Τίς δὲ ἐξ αἰῶνος
τὸ βλαπτικὸν καὶ ὀλέθριον δαιμόνων φύλον, τὸ πάσαι πᾶσαν
ἀνθρώπων φύσιν ἐπινεμόμενον, καὶ διὰ τῆς τῶν ξαίνων κινή-
σεως πολλὰς ἐν ἀνθρώποις γοητείας ἐπιδεικνύμενον, ἀοράτω καὶ
κραταιᾷ χειρὶ οἷα θῆρας δεινούς, τῆς ἀνθρώπων ἀπεδίωξεν
ἐγγέλῃς; Τίς δ' ἕτερος ὡς ὁ ἡμέτερος σωτήρ, διὰ τῆς εἰς αὐ-
τὸν ἐπικλήσεως καθαρωτάταις εὐχαῖς ταῖς δι' αὐτοῦ πρὸς τὸν
τῶν ὄλων θεὸν ἀναπεμπομέναις, τὰ λείψανα τῶν πονηρῶν
πνευμάτων ἐξ ἀνθρώπων ἀπελαύνειν ἐπεξουσίας ἔδωκε τοῖς
καθαροῖς καὶ ἀπλάστοις μετερχομένοις τὸν βίον, τῆς ὑπ' αὐτοῦ
παραδοθείσης φιλοσοφίας; Ἀναιμούς δὲ καὶ λογικὰς θυσίας
πᾶς δε' εὐχῶν καὶ ἀπορρήτου θεολογίας τοῖς αὐτοῦ θιασώταις,
τίς ἐπιτελεῖν¹²⁾ παρέδωκεν ἄλλος, ἢ μόνος ὁ ἡμέτερος σωτήρ;

Locis statim sequentes sunt Psalm. LXXII, 7. Ies. II, 4.] — 11) [Φήσας
εἰπὼν. Vid. Mauth. XXVIII, 19.] — 12) Τίς μόνος ἐπιτελεῖν. Vox μόνος
Iussum hic habere non potest. Scribo itaque ex codice Fuk, τίς ἐπιτελεῖ
παρέδωκεν ἄλλος, ἢ μόνος etc. Vox scribendum est διὸ δὴ ὑπὸ τῶν καθ'

Δὲ ἐπὶ τῆς καθ' ὅλης ἀνθρώπων οἰκουμένης θυσιαστηρίᾳ
 συνέστη, ἐκκλησιῶν τε ἀφιερώματα¹³), νεαρῶν τε καὶ λογικῶν
 θυσιῶν ἱεροπραεῖς λειτουργίαι, μόνῃ νῦν παρβασιλεῖ θεῷ πρὸς
 πάντων τῶν ἔθνῶν ἀναπεμπόμεναι· τὰς δὲ δι' αἱμάτων καὶ
 λύθρων, καπνοῦ τε προσεπιτελουμένας¹⁴) θυσίας, τὰς τε αἰμάς
 ἐκίνας καὶ μανιώδεις ἀνδρῶν κτεσίας τε καὶ ἀνθρωποθυσίας, εἰς
 ἄφαντιν τε καὶ ἀοράτῳ θυνάμει σφρασθῆναι καὶ μηκέτι ὑπάρχειν
 παρεσκεύασεν; Ὡς μαρτυρεῖσθαι πρὸς αὐτῆς γο τῆς Ἑλληνικῆς
 ἱστορίας· ἐπειδὴ οὐ πρότερον, ἀλλ' ἢ μετὰ τὴν ἐνθρονισμὸν τοῦ
 σωτήρος ἡμῶν διδασκαλίαν, κατὰ τοὺς Ἀδριανοῦ χρόνους¹⁵),
 πᾶσαι αἱ πανταχοῦ γῆς κατελύθησαν ἀνθρωποθυσίαι. Ἰουδαί-
 ων ἐναργῶν ἀποδείξεων, τὴν μετὰ τὸν θάνατον ἀρετὴν τε καὶ
 δύναμιν τοῦ σωτήρος ἡμῶν πιστουμένων, εἰς οὕτω σιδηρῶς
 τὴν ψυχὴν, ὡς μὴ συμβαλεῖν τῇ ἀληθείᾳ, καὶ τὴν ἐνθρονισμὸν
 αὐτοῦ ζῶντων ὁμολογεῖν; Ζῶντων γὰρ, ἀλλ' οὐ νεκρῶν καὶ

ὅλης οἰκουμένης ἀνθρώπων, vel ut est in codice Fnk. διὸ ἐπὶ τῆς καθ' ὅλης
 ἀνθρώπων οἰκουμένης. Sic enim loqui solet Eusebius ut in fine var. 13.
 — 13) Ἀφιερώματα. Fraudem hic admiserant typographi Genevenses,
 omissis de industria verbis Eusebii, eo quod de incremento missae sacrificii
 illustre testimonium continerent. Sed nos ope codicis Faketiani et
 auctori suo restituitis, νεαρῶν τε καὶ λογικῶν θυσιῶν ἱεροπραεῖς λει-
 τουργίαι. — 14) Καπνοῦ τε προσεπιτελουμένας θυσίας. Non dubito quin
 Eusebius scripserit καπνοῦ τε καὶ πυρὸς ἐπιτελουμένας θυσίας, τὰς τε
 αἰμάς etc. qua quidem emendatione nihil certius. — 15) Κατὰ τοὺς
 Ἀδριανοῦ χρόνους. Sumpsit haec Eusebius ex libro Π. Porphyrii de ab-
 stinentia, ubi ita scribit: καταλυθῆναι δὲ τὰς ἀνθρωποθυσίας σχεδὸν τὰς
 πᾶσα πᾶσι σφῆσι Πάλλας, ὃ ἄριστον τὰ περὶ τῶν τοῦ Μίθρα συναγαγῶν
 μυστηρίων, ἰφ' Ἀδριανοῦ τοῦ ἀετοκράτορος. Id est: Pallas vero qui de
 Mithriaciis optime omnium scripsit, humanas victimas fere
 ubique abolitas esse prodit principatu Hadriani. Quod confirmat
 etiam Lactantius in lib. I. divinarum institutionum cap. 21. his verbis:
 Apud Cyprios humanam hostiam Iovi Teucer immolavit, idque sacrifi-
 cium posteris tradidit: quod est nuper Hadriano imperante sublatum.
 Scribit Tertullianus in apologetici c. 9. infantes in Africa Saturno palam
 immolatos fuisse usque ad proconsulatum Tiberii, qui sacerdotes Saturni
 ob eam causam cruci suffixit. Additque testem huius rei esse militiam
 patris suae, vel ut quidam codices scriptum habent, patris sui, quae
 id ipsum munus Tiberio proconsuli sancta est. Ex quo apparet, adhuc
 recentem fuisse huius rei memoriam. Cur enim testes citaret milites seu
 apparitores proconsularis officii, nisi adhuc quidam superfuissent, aut
 superesse potuissent ex iis qui Tiberio proconsuli apparuerant, tunc cum
 sacerdos illos in crucem egit? Quare proconsulatus ille Tiberii com-
 mode referetur in tempora imperatoris Hadriani, maxime id suadentibus
 Porphyrio atque Lactantio. Porro cum Pallas tantum dicat, fere ubique
 homines immolari desiisse, Eusebius sine ulla exceptione apud omnes
 ubique gentes morem hunc sublatum fuisse asserit. Quod equidem vix
 possum credere. Nam et Porphyrius et Lactantius in libris supra memo-
 ratis testantur, Iovem Latīarem adhuc sua aetate humano sanguine Romae
 cultum fuisse. Ad haec Tertullianus in apologetico testatur adhuc in Africa
 Saturno infantes immolatos esse in occulto. {Cf. supra c. XIII. not. 13, 99.}

γεγονώς³⁾ ἔβαλεν ἐπίστασι, ὑποκλέψας λάθρα τὸν ἔρημῶτα, καὶ τὸ οὐκ εἶναι ἄγαλακ, φυγῇ τὸν θάνατον διαδράναι σπουδαίας, κἀπειτα ποῦ τὸ θνητὸν αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ φθορᾶ καὶ ἀπολεία συμψηφίσας, φάσματι ἂν εἴηκε τοῖς πᾶσιν, καὶ οὐτ' ἂν αὐτὸς ἑαυτῷ⁴⁾ τὰ πρόποντα διεπράξατο, ζωὴ μὲν τυγχάνων καὶ θεοῦ λόγος καὶ θεοῦ δύναμις, φθορᾶ δὲ καὶ ἀπολεία τὸν αὐτὸν αὐτοῦ παραδόντες ἔρημῶτα. Οὐτ' ἂν τὰ κατὰ δαιμόνων αὐτῷ πεπραγμένα, διὰ τῆς τοῦ θανάτου συμπλοκῆς τέλους ἤξιοῦτο· οὐκ ἂν ἐγνώσθη, ὅποι ποθ' ὑπῆρχε χωρήσας· οὐτ' ἂν ἐπιπέτῃθη τοῖς μὴ παρεληφόσιν, οὐτ' ἂν θανάτου τὴν φύσιν ἑώραν κριτέων, οὐτ' ἂν τὸ θνητὸν τῆς οὐκείας ἡλευθέρου φύσεως· οὐτ' ἂν καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης ἠκούσθη, οὐτ' ἂν θανάτου καταφρονεῖν τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἔπεισεν, οὐτ' ἂν τῆς μετὰ τὸν θάνατον παρὰ θεῶ ζωῆς τὴν ἐλπίδα τοῖς τὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν μετιούσι παρεσιήσατο· οὐτ' ἂν τῶν αὐτοῦ λόγων τὰς ἐπαγγελίας ἐπλήρου, οὐτ' ἂν ταῖς προφητικαῖς περὶ αὐτοῦ προρρήσεις σύμφωνα παρέιχε τὰ ἀποτελέσματα, οὐτ' ἂν τὸν ὑστατον ἀπάντων ἀγῶνα διήλθεν· οὗτος δ' ἦν ὁ κατὰ τοῦ θανάτου. Διὸ δὴ τούτων ἕνεκα πάντων, ἐπεὶ γ' ἔχρη ἐξάπαντος τὸ θνητὸν ὄργανον, μετὰ τὴν ἀντάρξιν διακονίαν ἦν τῷ θείῳ λόγῳ διηκονήσατο, τέλους θεοπροποῦς τυχεῖν, ταύτην πη καὶ αὐτῷ ὁ θάνατος οἰκονομεῖται. Δυσὶν γὰρ λεπτομέσων τῷ τέλει⁵⁾, ἣ φθορᾶ καὶ ἀπολεία παραδοῦναι τὸ πᾶν,

etc. — 3) Ἀφανῆς ἂν γεγονώς. Alterutrum horum verborum delendum est. — 4) Καὶ ὅταν αὐτὸς ἑαυτῷ. Procul dubio scribendum est καὶ οὐτ' ἂν αὐτὸς ἑαυτῷ τὰ πρόποντα διεπράξατο, prorsus necessaria emendatione, quam sequentia plane confirmant. [Val. emendationem praecunte Zimm. recepi.] — 5) Δυσὶν γὰρ λεπτομέσων τῷ τέλει. Non probo versionem interpretis, qui hunc locum ita reddidit: *Nam cum duae rationes abundi ex hac vita sibi reliquas essent. Quasi in Graeco legeretur τοῖν τελῶν. Sensus igitur Eusebii hic est: cum duorum alterum a Christo necessario faciendum esset in exitu vitae, ut scilicet aut corpus suum morti penitus consumendum dederet, aut se morte superiorem declararet* etc. Vides quam diversus hic sensus sit ab illo interpretis. Neque enim duplex ratio exendi e vita Christo suppetebat, sed unica; mors scilicet. Quippe omnes, ut ait poeta, una manet mors. Verum in morte, duorum alterum Christo faciendum supererat, ut vel morti penitus succumberet, corpusque suum ei tanquam opima spolia traderet, vel se morte superiorem ostenderet, et corpus suum, velut praedam ex faucibus mortis eriperet. Adde quod Eusebius paulo ante demonstravit, mortem necessario fuisse Christo subventuram. Si enim corpus suum clam et quasi furtim ex hac vita subducere voluisset, omnes procul dubio spectrum illum fuisse, non autem verum hominem credidissent. Aliae praeterea rationes affert, quibus id adstruat. Quibus expostis iam deum conclusuram. Has omnes ob causas, inquit, quando quidem mortem necesse erat ex corpore illius exitum deo dignum somitteretur,

καὶ τοῦ παντὸς δράματος⁶⁾ αἰσχίαν ποιήσασθαι τὴν τοῦ βίου καταστροφήν, ἢ θανάτου ἑαυτὸν κρείττονα ἀποφῆναι, θεῶν δυνάμει τὸ θνητὸν ἀθάνατον παρασημάμενον· τὸ μὲν πρῶτον ἀνοίκειον τῆς ἐπαγγαλλίας ἦν· οὐ γὰρ δὴ πρὸς οἰκίον, τὰ ψυχεῖν, αὐτὸ φωτὸς, τὸ σκοτίζειν⁷⁾· οὕτως οὐδὲ ζωῆς, τὸ θανατοῦν, οὐδέ θεοῦ λόγου, τὸ παραλόγως ἐνεργεῖν· ποῖον οὖν εἶχε λόγον, τὸν ἐτέραις ζωῶν ἐπαγγελάμενον, τὸ οὐραίων ὄργانون φθειρόμενον περιδεῖν, ἀπώλειαν τε παραδούνασι τὸ αὐτοῦ ἄγκλημα, καὶ τὸν τῆς θεότητος αὐτοῦ ἐρμηνεία θανάτου λυμῆσθαι, τὸν τοῖς πρόσφυξιν ἀθανάσιον προμνύμενον; Οὐκοῦν τὸ δεύτερον, ἀναγκαῖον ἦν, λέγω δὴ τὸ θανάτου κρείττονα ἑαυτὸν φῆναι· πῶς οὖν ἐχρῆν τοῦτο ποιήσασθαι; Λαθροῦς ἄρα καὶ ἀλοπιμαίως, ἢ τοῖς πᾶσιν ἀριπρεπῶς καὶ ἀριδύως; Ἄλλο σκοτεινὸν μὲν καὶ κρυφαῖον αὐτῷ προχθέν τὸ κατόρθωμα, μηδενί τε γνωσθῆναι, οὐδένα ἀγ ὦνθησα, βραχθέν δὲ καὶ ἄκουσθαι εἰς ἅπαντας, τοῖς πᾶσιν τὴν ἐκ τοῦ θαύματος παρεχεν ἀφέλειαν. Εἰκότως ἄρα ἐπειδὴ ἐχρῆν τὸ αὐτοῦ ὄργανον κρείττονα θανάτου φῆναι, καὶ τοῦτο πράξαι μὴ εἰς τὸ ληληθὸς, ἀλλ' ἐπ' ὄψεσιν ἀνθρώπων, οὐ φεύγει μὲν τὸν θάνατον· ἢ γὰρ ἂν δειλὸς καὶ θανάτου χείρων ἐνομισθῆ· διὰ δὲ τῆς πρὸς τὸν θάνατον συμπλοκῆς οὐα πρὸς ἀνταγωνιστήν, τὸ θνητὸν ἀθάνατον παρίστα, τὸν ἀγῶνα τοῦτον ὑπὲρ τῆς ἀπάντων ζωῆς τε καὶ ἀθανασίας καὶ σωτηρίας ἀναδειγμένους. Ἰσοπερ δὲ εἰ τις ἄκωνστον⁸⁾ ἡμῖν καὶ πρὸς κρείττον σκευὸς τι δεῖξαι ἠθέλησεν, οὐκ ἂν ἄλλως τὸ θαῦμα παρεστήσατο, ἢ τῷ πυρὶ παραδοῦς πὸ μετὰ χεῖρας, κάπειτα αὐτὸ σῶον καὶ ἀδιάφθορον ἐξελών τοῦ πυρὸς, κατὰ ταῦτα δὴ καὶ ὁ τῶν ὄλων ζωοποιὸς τοῦ θεοῦ λόγος, τὸ θνητὸν ὄργανον ὧ πρὸς ἀνθρώπων κέχρητο σωτηρίαν, κρείττον θανάτου δεῖξαι βουληθεῖς, κοινωνῶν τε ἀποφῆναι τῆς αἰ-

mortem suam Christus ita dispensavit. Quorum alterum in fine huius vitae ipsi faciendum erat, et cetera, ut iam dixi. Et haec quidem optime inter se cohaerent. Interpretis autem expositio ab Eusebio mente promissa aliena est, cum Eusebius non duplicem ex hac vita discedendi rationem, sed unicam Christo relictam fuisse demonstraverit. [Cf. Lactant. instit. IV, 20.] — 6) Καὶ τοῦ παντὸς δράματος. Malim scribere καὶ ὅσπερ δράματος αἰσχίαν ποιήσασθαι τὴν τοῦ παντὸς βίου καταστροφήν. [Vide quae animadverti ad Euseb. M. P. c. XI. T. III. p. 138.] — 7) Οὐδὲ φωτὸς τὸ κτίζειν. Scribendum est τὸ σκοτίζειν, ut habet codex Fuk. — 8) Εἰ τις ἄκωνστον. Addendum est necessario vocabulum ἄκωνστός τε σκευὸς. Certe in codice Fuk. legitur εἰ τις ἄκωνστον ἡμῖν καὶ πρὸς κρείττον σκευὸς τι, quomodo etiam legit Christophorus. Paula post eodem Fuk. habet σῶον καὶ ἀδιάφθορον ἐξελών τοῦ πυρὸς, non ut in editione

μείας ζωῆς τε καὶ ἀθανασίας, εὖ μάλα χρησίμως ὑπῆκει τῆθ
οἰκονομίαν⁹⁾, τὸ μὲν σῶμα πρὸς βραχὺ καταλιπὼν¹⁰⁾, καὶ τὸ
θνητὸν τῷ θανάτῳ παραδούς εἰς ἔλεγχον τῆς οἰκείας φύσεως,
εἰτ' οὐκ εἰς μακρὰν αὐτὸ τοῦ θανάτου πάλιν ὑφαιρούμενος, εἰς
παράστασιν τῆς ἐνθεοῦ δυνάμεως, δι' ἧς παντὸς θανάτου
κρείττονα τὴν πρὸς αὐτοῦ καταγγελθεῖσαν ζωὴν αἰδιον ἔφαινεν¹¹⁾.
Ἡ δ' αἰτία πρόδηλος καὶ σαφής· ἐπειδὴ γὰρ τοῖς αὐτοῦ φοι-
τηταῖς, ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν ἀναγκαῖον ἦν, ζωῆς τῆς μετὰ θάνα-
τον ἐναργῆ τὴν παλιγγενεσίαν, ἐφ' ἣν τὰς ἑαυτῶν ἐλπίδας ἀναρ-
τᾶν αὐτοὺς ἐδίδασκε, κρείττονας εἶναι θανάτου παρασκευάζων,
εἰκότως τοῦτ' αὐτοῖς ὄραν ὀφθαλμοῖς παρεῖχε. Χρὴ γὰρ τοὺς
μύλλοντας¹²⁾ εὐσεβῆ μετείνειν βίον, τοῦτο πρῶτον πάντων
ἀναγκαιότατον μᾶθημα δι' ἐναργούς ὄψεως παραλαβεῖν, καὶ
πολὺ μᾶλλον ἐκείνους, τοὺς εἰς ἅπασαν τὴν οἰκουμένην μέλλοντας
αὐτὸν ὅσον οὐπω κηρύττειν, καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ τοῖς ἔθνεσι
πᾶσι προκαταβληθεῖσαν θεογνωσίαν¹³⁾ εἰς πάντας καταγγέλλειν
ἀνθρώπους. Οὓς δὴ πείσμα μέγιστον ἀναλαβεῖν¹⁴⁾ ἐχρῆν τῆς

Genevensi legitur διάφορον τοῦ πυρός. — 9) Ἰσχύει τὴν οἰκονομίαν. Hoc loco οἰκονομία ab Eusebio sumi videtur pro morte seu passione Christi. Sic paulo antea dixit de Christo ταύτη τοι καὶ αὐτῷ ὁ θάνατος οἰκονομείτω. Vide quae notavi ad librum I. historiae ecclesiasticae, ubi vocabulum οἰκονομίας non solum de nativitate, sed etiam de morte Christi sumi solere, pluribus exemplis probavi. Certe Epiphanius sacramentum eucharistiae vocat λατρείαν τῆς οἰκονομίας, id est, cultum passionis dominicae, eo quod in hoc praecipue sacramento Christi passio a Christianis colatur. — 10) Τὸ μὲν σῶμα πρὸς βραχὺ καταλιπὼν. Haec benigna interpretatione adiuvanda sunt. Christus enim ne minimo quidem temporis puncto corpus suum reliquit. Quippe qui, ut vulgo dici solet, id quod semel assumpsit, nunquam dimisit. Sed corpus suum aevinae consortio destituit aliquantisper passus est. [Cf. Jortin Anmerkungen über die Kirchengeschichte T. III. p. 167 sq.] Mox codex Fuk. habet καὶ τῷ θνητῷ θανάτῳ παραδούς. Ego vero mallet scribere καὶ τὸ θνητὸν τῷ θανάτῳ παραδούς etc. [Ita cum Zimm. dedi. Val. καὶ τῷ θνητῷ τῷ θανάτῳ π.] — 11) Αἰδιον ἔφαινεν. Christus enim resurgens a mortuis, perspicue declarabat vitam aeternam, quam cunctis hominibus praedicaverat, omni morte superiorem esse. Atque hoc interpret non intellexit; qui licet alioqui satis elegans, a vero tamen sensu plerumque aberrat, adeo ut in hac quidem parte longe inferior videatur huius panegyrici versio interpretatione historiae ecclesiasticae. — 12) Χρὴ γὰρ τοὺς μέλλοντας. Malim scribere χρῆν, id est, oportebat. Quam scripturam secutus videtur interpretes. — 13) Ἰπ' αὐτοῦ τοῖς ἔθνεσι προκαταβληθεῖσαν θεογνωσίαν. Dupliciter intelligi potest quod ait Eusebius, Christum antequam moreretur, semina quaedam notitiae dei in gentes sparsisse. Aut enim intelligit semina quae a natura iasita sunt in animis hominum, quibus ad notitiam dei informantur, aut certe praedicationem Christi, qui cum in terris ageret, non solum Iudaeis, verum etiam gentilibus veri dei cultum annuntiaverat. — 14) Πείσμα μέγιστον ἀναλαβεῖν. Hoc loco πείσμα posuit Eusebius pro πείσσει seu persuasione, cum tamen πείσμα pro firmamento et pro retinaculo navis frequentius usurpari soleat. Sic in libro

μετὰ τὸν θάνατον ζωῆς, ὡς ἂν ἀδελφοὶ καὶ ἄφοβοι θανάτου, τὸν κατὰ τῶν ἔθνῶν¹⁵⁾ τῆς πολυθείου πλάνης ἀγῶνα προθύμως ἀναδέξαιτο· μὴ γὰρ θανάτου καταφρονεῖν μελετήσαντες, οὐκ ἂν πώποτε πρὸς τὰ δεινὰ παρεσκευάζοντο· διὸ δὴ ἀναγκαίως, ὀπλιζῶν αὐτοὺς κατὰ τῆς τοῦ θανάτου δυναστείας, οὐ δηματοίοις καὶ φωναῖς παρεδίδου τὸ μάθημα, οὐδὲ λόγοις ὁμοίοις ἀνθρωπίνοις, τὸν περὶ ψυχῆς ἀθανασίας πιθανῶς ἐξ εἰκότων συντάττων, αὐτῷ δὲ ἔργῳ τὰ κατὰ τοῦ θανάτου ἐπεδείκνυ αὐτοῖς τρόπαια. Πρώτη μὲν οὖν αὕτη καὶ μεγίστη αἰτία τῆς τοῦ σωτήρος ἡμῶν κατὰ τοῦ θανάτου παρατάξεως· τὸν γοῦν φοβερὸν τοῖς πᾶσι θάνατον, τοῖς αὐτοῦ φοιτηταῖς τὸ μηδὲν ὄντα ἐδείκνυ, καὶ τὴν ἐπηγγελμένην πρὸς αὐτοῦ ζωὴν¹⁶⁾ τοῖς αὐτῶν ὀφθαλμοῖς δι' ἐκαργοῦς ὄψεως παρίστη, ἀπαρχὴν τῆς κοινῆς ἡμῶν ἐλπίδος, ζωῆς τε τῆς παρὰ θεῷ καὶ ἀθανασίας· αὐτὴν ἐκείνην πεποιημένης· δευτέρα δ' ἂν αἰτία εἴη τῆς ἀναβιώσεως, ἢ τῆς ἐν σῶματι κατοικησάσης ἐνθέου δυνάμεως ἐνδεξίς· ἐπειδὴ γὰρ τὸ πρότερον τοὺς ὑπὸ θανάτου νενικημένους ἄνδρας θνητοὺς ἐθέλαζον ἄνθρωποι, ἥρωάς τε καὶ θεοὺς ἠνθμαζον τοὺς ὑπὸ θανάτου κεκρατημένους, κακῆ εἰκότως ἑαυτὸν ταύτης ἕνεκα τῆς αἰτίας ἔφηνε ὁ φιλόανθρωπος τοῦ θεοῦ λόγος, κρείττονα θανάτου φύσιν ἀνθρώποις δεικνύς, καὶ τὸ μὲν θνητὸν μετὰ τὴν λύσιν, ἐπὶ τὴν δευτέραν ζωὴν ἄγων, τρόπαιον δὲ ἀθανασίας κατὰ τοῦ θανάτου τοῖς πᾶσι παρέχων ὄρεῖν, καὶ μάλα ταῦτον ἐν θανάτῳ θεοῦ ἀληθῆ εἶναι διδάσκων ὁμολογεῖν, τὸν τὰ βραβεῖα τῆς κατὰ τοῦ θανάτου νίκης ἀναδυσάμενον. Ἐχομὶ ἂν σοι καὶ τρίτην ὑπογράψω αἰτίαν τοῦ σωτηρίου θανάτου. Ἰσρεῖον ἦν ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ γένους ἀναπεμπόμενον¹⁷⁾ τῷ

de martyribus Palaestinae pag. 344. σαφὲς τε πῖσμα καὶ βέβαιον. Utitur eadem voce Clemens Alexandrinus non semel. Chrysostomus homilia 1. in epistolam ad Ephesios notat hanc vocem esse plebeiam, qua vehemens quaedam atque enixa voluntas significatur: οὕτω γὰρ καὶ ἡμεῖς τὴν ἐπίστασιν τοῦ θελήματος δηλοῦντες, κατὰ τὸ πῖσμα ἡμῶν λέγομεν. — 15) Κατὰ τῶν ἔθνῶν. Scribendum est κατὰ τῆς τῶν ἔθνῶν πολυθείου πλάνης etc. Paulo post lego ἐπιδεικνύς αὐτοῖς τρόπαια. Utamque emendationem confirmat codex Fuketii. — 16) Ἐπηγγελμένην πρὸς αὐτοῦ ζωὴν. Hic locus non mediocrem habet difficultatem. Quomodo enim intelligi potest quod ait Eusebius, vitam illam quam Christus promisit, primitias esse futurae apud deum vitae? Procul dubio per vitam nobis a Christo promissam, intelligit Eusebius resurrectionem, quae veluti initium est et exordium aeternae illius apud deum vitae. Seu potius resurrectionem corporis Christi intelligit, quae fuit primitiae et quasi pignus spei ac resurrectionis nostrae, ut docet Eusebius in fine huius capituli. — 17) Ἀναπεμπόμενον male Val. Reading. Zimm. Ipse Reading. in Corrigen- dis ad h. l.: „ἀναπεμπόμενον, inquit, Val. editit. mutandum e in a nisi

καρπαδίαι τῶν πλῆθ' ἑπ', ἱερτερον ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων
 ἀγγέλης καθιερούμενον, ἱερτερον δαιμονικῆς πλάνης ἀποτροπαιον.
 Ἱερτερον δὴτα ἐνός καὶ μεγάλου θύματος τοῦ πανιέρου σώματος
 τοῦ σωτήρος ἡμῶν ὑπὲρ τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους σφαγια-
 θθέντος, καὶ πάντων ἔθνῶν τῶν πρὶν ἀσβεβία¹⁸⁾ δαιμονικῆς
 πλάνης ἐνεσχημένων ἀντίψυχον¹⁹⁾ ἀνετεχθέντος, πᾶσα λοιπὸν
 ἢ τῶν ἀνάγκων καὶ ἀνιέρων δαιμόνων²⁰⁾ δύναμις καθήρητο,
 ἔλευτό τε καὶ παρέϊτο αὐτίκα δυνάμει κρείττοι πᾶσα γεώδης
 καὶ ἀπατηλῆ πλάνη. Τὸ μὲν οὖν ἐξ ἀνθρώπων σωτήριον θῦμα²¹⁾,
 αὐτὸ δὴ τὸ τοῦ λόγου σωματικὸν ὄργανον, ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἀν-
 θρώπων ἀγγέλης καθιερούτο· καὶ τοῦτ' ἄρα ἦν τῶ θανάτῳ παρα-
 βεβλημένον σφάγιον, περὶ οὗ λόγων ἱερῶν βοῶσι φωναί, τότε
 μὲν ᾧδε πη λέγουσαι²²⁾. „ἴδε ὁ ἄμνος τοῦ θεοῦ ὁ αἴρων τὴν
 ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου,“ τότε δὲ ᾧδε προαναφωνοῦσαι· „ὡς
 πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἄμνος ἐναντίον τοῦ κείρον-
 τος αὐτὸν ἄφωνος.“ καὶ τό γε αἴτιον διδάσκουσα ἐπιλέγουσαι·
 „ὄντος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυσαίσε.
 Καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν νόμῳ καὶ ἐν πληγῇ καὶ
 ἐν ἀκαθίσει, αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν,
 καὶ ἐμαλακίσθη διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν· παιδεῖα εἰρήνης ἡμῶν
 ἐπ' αὐτόν. Τῶ μάλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν· πάντες ὡς πρό-

ἀναπιπτόμενον in Genevensi edit. vertamus in ἀναπιπτόμενον.“ Sed
 illud ἀναπιπτόμενον Genev. edit. ipsum nihil est nisi παρορμα typothe-
 tae.] — 18) Τῶν πρὶν ἀσβεβίας. Non dubito quin scripserit Eusebius
 ἀσβεβίας δαιμονικῆς πλάνης ἐνεσχημένων. Alludit autem Eusebius ad crimen
 laesae maiestatis, quod Graeci ἀσβεβίας ἔγκλημα vocare solent, ut patet
 ex Diono Cassio, non uno in loco. [Cum Zimm. ἀσβεβίας scripsi. Bene
 vertit Val.: „pro vita omnium gentium, quae daemoniacae superstitionis
 impietate obstrictae, tanquam laesae maiestatis reae, tenebantur.“] —
 19) Ἀντίψυχον. Vox elegans, ex intimis magorum ac Theurgicorum
 arcanis deprompta, qui homines immolandos aiebant, ut aliorum vita
 redimeretur. Sic Antinous ad vicem Hadriani principis, ut eius fata
 produceret immolatus est, quemadmodum refert Aurelius Victor et alii.
 Hoc est ἀντίψυχον, seu ψυχὴ ἀντὶ ψυχῆς, ut loquitur Aristides in quinta
 oratione sacra. Porro necesse erat, ut is qui hoc pacto immolabatur,
 sponte se iugandum offerret. Quod quidem tum ex Aristide, tum ex
 Aurelio Victore colligitur. In quo scribitur: cum voluntarium ad vicem
 magi poposcissent. Sed et mos ille Romanorum qui se pro salute prin-
 cipis devovebant, id ipsum clare indicat. [Cf. Excurs. XII. ad Euseb. H. E.
 T. III. p. 416 sqq.] — 20) Ἀνιέρων καὶ ἀνιέρων δαιμόνων. Scribendum
 est ἀνάγκων, cuiusmodi error iam supra notatus est. Certe in codice
 Fuk. legitur ἀνάγκων. Et paulo post idem codex habet ἔλευτό τε καὶ
 καθήρητο. — 21) Σωτήριον θῦμα. Scribendum est θῦμα, quod miror a
 Christophorono animadvertum non fuisse. Sic paulo ante dixit Eusebius
 ἱερέλιον ἑστὶ ἐνός καὶ μεγάλου θύματος. [Cum Zimm. scripsi θῦμα.] —
 22) ἴδε πη λέγουσαι. Vid. Ioh. I, 29. Loci proxime sequentes sunt
 Ics. LIII, 7. LIII, 4—6.]

βατα ἐπιλανθήμεν, ἕκαστος τὴν ὁδὸν αὐτοῦ ἐπιλανθήθη. Καὶ κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν. Τὸ μὲν οὖν ὄργανον τὸ ἀνθρώπειον τοῦ θεοῦ λόγου διὰ ταύτας καθιερωθεὶς τὰς αἰτίας· οὗτος δὲ ὁ μέγας ἀρχιερεὺς, ὁ τῷ πανηγυρόντι καὶ βασιλεῖ θεῷ ἱερωμένος, ἕτερος ὢν παρὰ τὸ ἱερεῖον, θεοῦ λόγος, θεοῦ δύναμις, καὶ θεοῦ σοφία, τὸ θνητὸν οὐκ εἰς μακρὸν ἀνεκαλεῖτο τοῦ θανάτου. Καὶ τοῦτο τῷ πατρὶ τῆς κοινῆς ἡμῶν σωτηρίας τὴν ἀπαρχὴν παρίστη, τρέπαιον ἐπινίκιον κατὰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς δαιμονικῆς παρακλίσεως, τῶν τε παλαιῶν ἀνθρωποθυσιῶν ἀποτρόπαιον, τοῦθ' ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων ἀνεργείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣ'.

Ἄλλα γὰρ τούτων ὡδε ἐχόντων, ὦρα καὶ ἐπὶ τὰς ἀποδείξεις¹⁾ ἐλθεῖν· εἰ δὲ ἀποδείξεως δεῖ τὰ τῆς τούτων ἀληθείας²⁾, καὶ εἰ δὲ ἐναργῶν πραγμάτων ἀναγκῶν πιστώσασθαι τὰς μαρτυρίας· δέχου δὲ ταύτας, εὐγνώμονα τῷ λόγῳ τὴν ἀκοὴν παρασκευάσας. Διήρητο μὲν πάντα εὐὰ πάλαι ἐπὶ γῆς ἔθνη, καὶ τὸ πᾶν ἀνθρώπων γένος εἰς ἐπαρχίας καὶ ἰθναρχίας καὶ τοπαρχίας, τυραννίδας τε καὶ πολυαρχίας κατετέμετρο³⁾· ἐξ ὧν μάχαι συνεχεῖς καὶ πόλεμοι, θρώσεις τε καὶ ἀνδραποδισμοὶ κατ' ἀγρούς καὶ κατὰ πόλεις, οὐποτ' αὐτοὺς διελλίμπανον· ἱστοριῶν τε ὑποθέσεις μυρίαί, μοιχεῖαι τε καὶ γυναικῶν ἀρπαγαί, ἐνθεν τὰ ἴλιου κακὰ⁴⁾, καὶ αἱ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις μνημονευόμεναι τῶν παλαιῶν τραγωδίας· τούτων δ' οὐκ ἂν ἁμάρτοις τὰς αἰτίας τῇ πολυθείῳ πλάνῃ προσγράφων· ὡς δὲ τὸ σωτήριον ὄργανον, αὐτὸ δὴ τὸ πανάγιον τοῦ Χριστοῦ σῶμα, τὸ κρεῖττον ἀπάσης δαιμονικῆς πλάνης ἐνεργείας ὀφθέν, κακίας τε τῆς δι' ἔργων καὶ λόγων ἀλλότρων, ὑπερήριον τρέ-

Cap. XVI. 1) [Ἐπὶ τὰς ἀποδείξεις. Plura ex his argumentis attulit Eusebius in libris quoque suis praeparationis et demonstrationis evangelicae. Cf. *Müncher Handbuch der Dogmengeschichte* T. III. p. 243 sqq.] — 2) Τῆς τούτων ἀληθείας. Totus hic locus ita mihi restituendus videtur: εἰ δὲ ἀποδείξεως δεῖ τὰ τῆς τούτων ἀληθείας, καὶ εἰ δὲ ἐναργῶν πραγμάτων etc. [Ita scripsit Zimm.] — 3) Κατετέμετρο. Scribendam est κατετεμένον. In codice Fuk. totus hic locus ita legitur: διήρητο μὲν πάντα τὰ πάλαι ἐπὶ γῆς ἔθνη, καὶ τὸ πᾶν τῶν ἀνθρώπων γένος, εἰς ἰθναρχίας καὶ τοπαρχίας, τυραννίδας τε καὶ πολυαρχίας κατετέμετρο. — 4) Ἐνθα τὰ ἴλιου κακὰ. Malim scribere ἐνθεν. Paulo post lego κρεῖττον πάσης δαιμονικῆς ἐνεργείας ὀφθέν etc. expuncta voce πλάνης utpote superflua. Nisi malis scribere cum codice Fuketii πλάνης καὶ ἐνεργείας. — 5) Τρέπαιον

παῖον τε παλαιῶν κακῶν⁵⁾ ἀπεπρόσασον κατὰ δαιμόνων ἀντι-
 φῶτον, ἔλυετο τε ἐντίκα πάντα δαιμόνων ἔργα καὶ οὐδένα
 ἦσαν τοπαρχίαι καὶ πολυαρχίαι, τυραννίδες τε καὶ δημοκρατίαι,
 αἱ τε διὰ ταῦτα συνιστάμεναι κατὰ πόλεις καὶ κατὰ χώρας
 θηώσεις καὶ πολιορκίαι· ἀλλὰ θεὸς μὲν εἰς εἰς πάντας⁶⁾ ἐκηρύτ-
 τετο. Ἐν ταύτῳ δέ, καὶ βασιλεία μία τοῖς πᾶσιν ἡ Ῥωμαίων
 ἐπήνθει, ἀνήρητό τε ἀθρόως ἢ ἐξ αἰῶνος ἄπιστος⁷⁾ καὶ ἀκα-
 τάλλακτος τῶν ἐχθρῶν ἔχθρα· ὡς δὲ ἐνὸς θεοῦ γνώσεις πᾶσιν
 ἀνθρώποις παρεδίδοτο, καὶ τρόπος εἰς εὐσεβείας, σωτήριός τε
 ἡ Χριστοῦ⁸⁾ διδασκαλία, κατὰ ταῦτα καὶ βασιλεῖου ἐνὸς ὑφ'
 ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν χρόνον καθ' ὅλης τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς ὑπε-
 στάντας, εἰρήνη βαθεῖα τὰ σύμπαντα διελαμβάναν, ὁμοῦ τε καὶ
 ὑφ' ἐνὶ καιρῷ ὡσπερ ἐξ ἐνὸς θεοῦ πνεύματος, ἀνεφύαντο εἰς
 ἀνθρώπους αγαθῶν δύο βλαστοί, ἦτε Ῥωμαίων ἀρχὴ, καὶ ἡ
 εὐσεβείας διδασκαλία. Πρὸ γε μὴν ταύτης, οἱ μὲν ἀφωρισμένως
 Συρίας ἐκράτουν, οἱ δὲ τῆς Ἀσίας ἐβασίλευον, ἄλλοι δὲ Με-
 κεδονίας· τὴν δὲ Αἴγυπτον ἀποτειμοῦντες ἕτεροι, κατέχον, καὶ
 χώραν τὴν Ἀρράβων ὠσαύτως ἄλλοι· καὶ μὴν καὶ Παλαιστι-
 νῶν τὸ Ἰουδαίων ἐκράτει γένος· κατὰ κώμας τε καὶ κατὰ
 πόλεις καὶ κατὰ πάντα τόπον, ὡσπερ ὑπὸ τινος παραπληξίας
 κατ' ἀλλήλων φονῶντες καὶ δαιμονῶντες ἀληθῶς, πολέμοις καὶ
 μάχαις ἐσχέλαζον· ἀλλὰ γὰρ ἀθρόως ἅπαντα ὡσπερ ἀπὸ νύσσης
 μιᾶς δύο μεγάλαι προελθοῦσαι δυνάμεις, ἡμέρωσαν τε καὶ εἰς
 φίλιαν συνήγαγον, ἢ τε Ῥωμαίων ἀρχὴ μόναρχος ἐξ ἐκείνου

τε παλαιῶν κακῶν. Procul dubio scribendum est νικητήριον τρόπαιον κατὰ
 δαιμόνων, παλαιῶν τε κακῶν ἀποτρόπαιον etc. Sic paulo ante locutus est
 Eusebius in fine superioris capituli, de corpore Christi ex mortuis suscitato
 verba faciens: τρόπαιον ἐπινίκιον κατὰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς δαιμονιᾶς
 παρατάξεως τῶν τε παλαιῶν ἀνθρωποθυσιῶν ἀποτρόπαιον, τοῦθ' ὑπερ
 πάντων ἀνθρώπων ἀγγελίας. Qui locus huic loco quem prae manibus ha-
 bebamus, lucem non modicam affert. Idem enim utrobique dicit Eusebius.
 Corpus enim Christi a morte ad vitam revocatum, et in caelum ascendens,
 comparat tropaeo quod de hostibus erigitur. [Val. emendationem exhibuit
 Zimm.] — 6) Θεὸς μὲν εἰς πάντας. Scribendum est θεὸς μὲν εἰς εἰς
 πάντας ἐκηρύττετο, quod confirmant sequentia. [Ita cum Zimm. scripsi.
 Cf. inferius verba: πάλιν ὁμοῦ θεός εἰς ἐκηρύττετο.] — 7) Ἄπιστος. Lego
 ἄσπειστος καὶ ἀκατάλλακτος τῶν ἐθνῶν ἔχθρα. Atque ita legisse videtur
 interpretes. Sic Eusebius paulo post ὁμοῦ ἢ ἐξ αἰῶνος ἔχθρα καὶ μάχη τῶν
 ἐθνῶν διελύετο. Scribo etiam ἀνήρητό τε, ut est in codice Fuk. [Pari-
 tatem iure quo ἄσπειστος, scribi h. l. posse ἄπαστος, censet *Daviesius* ad
Maxim. Tyr. dissert. XXXII, 8. T. II. p. 132. ed. *Reisk.* Vid. *Davies.* et
Markland. ad h. l.] — 8) Σωτήριός τε ἡ Χριστοῦ. Hic locus ita mihi
 scribendus videtur: καὶ τρόπος εἰς εὐσεβείας σωτηρίας τε ἡ Χριστοῦ διδασκα-
 λία, quam scripturam in versione mea sum secutus. Una, inquit, religio-
 nis, scilicet salutis via, Christi scilicet doctrina, hominibus tradebatur. [Val

φανθείσα, καὶ ἡ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλία, ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ συνακμάσασαι ἀλλήλους: Ἡ μὲν γὰρ τοῦ σωτήρος ἡμῶν δυνάμις τὰς τῶν δαιμόνων πολυαρχίας τε καὶ πολυθείας καθεῖλε, μίαν βασιλείαν θεοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις, Ἕλλησι τε καὶ βαρβάραις καὶ τοῖς μέχρι τῶν ἰσχυατιῶν τῆς γῆς κηρύττουσα· ἡ δὲ Ῥωμαίων ἀρχὴ ὡς ἀν' προκαθηρημένων τῶν τῆς πολυαρχίας αἰτίων, τὰς ὀρωμένας ἐχειροῦτο, εἰς μίαν ἔνωσιν καὶ συμφωνίαν τὸ πᾶν γένος συνάπτειν σπειδουσα, καὶ τὰ πολλὰ μὲν παντοίων ἔθνων συναγαγοῦσα, μέλλουσα δὲ ὅσον οὐπώ, καὶ αὐτῶν ἄκρω τῶν ἄκρων τῆς οἰκουμένης ἐφάπτεσθαι, τῆς σωτηρίου διδασκαλίας σὺν θεϊκῇ δυνάμει, προεξευμαριζούσης αὐτῇ τὰ πάντα, καὶ ὁμαλὰ καθιστώσης. Τοῦτό γάρ τοι ἀν' εἶη τὸ μέγα θαῦμα, τοῖς φιλαλήθως τὸν νοῦν ἐφιστῶσι, καὶ μὴ τοῖς καλοῖς βασκαίνειν ἐθέλουσιν· ὁμοῦ τε γὰρ ἡ τῶν δαιμόνων ἀπληλέγχετο πλάνη, ὁμοῦ καὶ ἡ ἐξ αἰῶνος ἔχθρα καὶ μάχη τῶν ἔθνων διλύετο, καὶ πάλιν ὁμοῦ θεὸς εἷς, καὶ μία τοῦτου γυνῶσις εἰς πάντας ἐκηρύττετο, ὁμοῦ καὶ βασιλεία μία ἐν ἀνθρώποις ἐκρατύνετο, καὶ τὸ πᾶν ὁμοῦ τῶν ἀνθρώπων γένος εἰς εἰρήνην καὶ φιλίαν μεθηρμόζετο, ἀδελφούς τε ἁπολόγουν ἀλλήλους οἱ πάντες, καὶ τὴν οἰκίαν φύσιν ἐγνωρίζον. Αὐτίκα γοῦν ὡσπερ ἐξ ἐνὸς φύντες πρὸς⁹⁾ ἐνός τε θεοῦ οἷα παῖδες, καὶ μητρὸς μᾶς τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας, εἰρηνικῶς ἀλλήλους ἠσπαζοντό τε καὶ ἀπελάμβανον, ὡς μηδὲν ἀποδεῖν ἐξ ἐκείνου τὴν σύμπασαν οἰκουμένην, μιᾶς εὐνομουμένης οἰκίας καὶ συγγενείας, ἐξεῖναι τε πορείας ὅτω φίλον στέλλεσθαι, ἀποδημεῖν τε ὅπου τις θέλοι, σὺν πάσῃ ῥαστώνῃ, καὶ τοὺς μὲν ἀπὸ δυσμῶν ἀκινδύνως ἐπὶ τὰ ἑῷα παριέναι, τοὺς δὲ ἐνθενδε πάλιν ἐκείσε, ὡς ἐπὶ πατρίδας οἰκίας στέλλεσθαι, πληροῦσθαι τε παλαιῶν χρησμῶν λόγια καὶ προφητῶν ἀναφωνήσεις, μυρίας μὲν καὶ ἄλλας ὡς οὐ νῦν παρατίθεσθαι σχολή· ἀτὰρ δὴ καὶ τὰς ἀμφὶ τοῦ σωτηρίου λόγου, ὧδέ πη βρώσας¹⁰⁾· „κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης.“ Καὶ αὐτίς· „ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πληθὸς εἰρήνης. Καὶ συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας εἰς δρέπανα. Καὶ οὐ μὴ λήψεται ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν.“

coniecturam in textum admisit Zimm.] — 9) Ἐξ ἐνὸς φύντες πρὸς. Procul dubio scribendum est πατρός. [Ita Zimm.] Error natus est ex compendiosa scribendi ratione. — 10) Ἐδέ πη βρώσας. Vid. Psalm. LXXII, 8.

Ταῦτα προὔλεγετο, καὶ φωναῖς Ἑβραίων ἐξ αἰῶνος μακροῦ προσηρῦτέτεο· ταῦτα τοῖς ἔργοις καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς ὁράμεθα, τῶν παλαιῶν φωναῶν πιστοῦται τὰς μαρτυρίας· σὺ δ' ἄλλ' εἰ ποθεῖς ἐτέρων ἀποδείξεων παρουσίας, μὴ λόγοις, ἀλλ' ἔργοις ταύτας λάμβανε. Ἀπίστοισιν τῆς σουτοῦ διανοίας τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ τοῦ λογισμοῦ τὰς πύλας ἀναπέτασον, πολὺ τε ἐπισχεὼν παρ' ἑαυτῷ λόγισαι, αὐτὸς τε σουτὸν ἐρώτα, καὶ ὡς παρ' ἐτέρου πυνθάνου ὠθέει, τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν διαρυνώμενος· τίς πάποτε τῶν ἐξ αἰῶνος βασιλεὺς, ἢ ἄρχων, ἢ φιλόσοφος, ἢ θεοποθέτης, ἢ προφήτης Ἑλληνικὸς ἢ βάρβαρος, τοσοῦτον ἀρετῆς ἀπηγγέματο, οὔτε γε μετὰ θάνατον, ἀλλ' ἔτε ζῶν καὶ ἱμπνέων καὶ πολλὰ δυνάμενος, ὡς πάντων τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἀκοὴν καὶ γλῶτταν ἐμπλήσαι τῆς αὐτοῦ προσηγορίας; Ἄλλα τοῦτό γε οὐδεὶς, ἢ μόνος εἰς ὃ ἡμέτερος σωτήρ, μετὰ τὴν κατὰ τοῦ θανάτου νίκην διαπράξατο, τοῖς αὐτοῦ γνωρίμοις λόγον εἰπὼν καὶ ἔργω τελέσας· „πορευθέντες γοῦν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματί μου“ φήσας αὐτοῖς¹¹), προειπὼν τε καὶ ἀποφηνάμενος, ὡς ἄρα δεῖ τὸ εὐαγγέλιον αὐτοῦ κηρυχθῆναι ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ἅμα λόγῳ τοῦργον ἐπήγαγεν. Αὐτίκα δ' οὖν καὶ οὐκ εἰς μακρόν, ἢ σύμπασα οἰκουμένη τῶν αὐτοῦ λόγων ἐπληροῦτο. Τί οὖν ἔχοι ἂν πρὸς τοῦτο εἰπεῖν ὁ καταρχὰς τοῦ λόγου ἡμῖν ἐπιμεμψάμενος, ὅποτε παντὸς λόγου κρείττων ἢ διὰ τῆς ὕψεως τυγχάνει μαρτυρία; Τίς δὲ ἐξ αἰῶνος τὸ βλαπτικὸν καὶ ὀλέθριον δαιμόνων φύλον, τὸ πύλαι πᾶσαν ἀνθρώπων φύσιν ἐπινεμόμενον, καὶ διὰ τῆς τῶν ξαάνων κινήσεως πολλὰς ἐν ἀνθρώποις γοητείας ἐπιδεικνύμενον, ἀοράτωρ καὶ κραταιῶ χειρὶ οἷα θῆρας δεινούς, τῆς ἀνθρώπων ἀπεδίωξεν φύλης; Τίς δ' ἕτερος ὡς ὁ ἡμέτερος σωτήρ, διὰ τῆς εἰς αὐτὸν ἐπικλήσεως καθαρωτάταις εὐχαῖς ταῖς δι' αὐτοῦ πρὸς τὸν τῶν ὄλων θεὸν ἀναπεμπομέναις, τὰ λείψανα τῶν πονηρῶν πνευμάτων ἐξ ἀνθρώπων ἀπελαύνειν ἐπεξουσίας ἔδωκε τοῖς καθαρῶς καὶ ἀπλάστως μετερχομένοις τὸν βίον, τῆς ὑπ' αὐτοῦ παραδοθείσης φιλοσοφίας; Ἀναίμους δὲ καὶ λογικὰς θυσίας πῶς δε' εὐχῶν καὶ ἀπορρήτου θεολογίας τοῖς αὐτοῦ θιασώταις, τίς ἐπιτελεῖν¹²) παρέδωκεν ἄλλος, ἢ μόνος ὁ ἡμέτερος σωτήρ;

Locis statim sequentes sunt Psalm. LXXII, 7. Ies. II, 4.] — 11) [Φήσας αὐτοῖς. Vid. Matth. XXVIII, 19.] — 12) Τίς μόνος ἐπιτελεῖν. Vox μόνος Iosephus hic habere non potest. Scribo itaque ex codice Fuk. τίς ἐπιτελεῖν παρέδωκεν ἄλλος, ἢ μόνος etc. Mox scribendum est διὸ δὴ ὑπὸ τῶν καθ'

διὸ ἐπὶ τῆς καθ' ὅλης ἀνθρώπων οἰκουμένης θυσιαστήρια
 συστάθη, ἐκκλησιῶν τε ἀφαιρώματα¹³), νεορῶν τε καὶ λογικῶν
 θυσιῶν ἱεροπραεῖς λειτουργίαι, μόνω ἢ παρθασιλίῃ θεῷ πρὸς
 πάντων τῶν ἐθνῶν ἀναπεμπομένη· τὰς δὲ δι' αἱμάτων καὶ
 λυθρῶν, καπνοῦ τε προσπιτελουμένης¹⁴) θυσίας, τὰς τε αἰμάς
 ἐκείνας καὶ μανιώδεις ἀνθρωπικίας τε καὶ ἀνθρωποθυσίας, εἰς
 ἄφαντιν τε καὶ ἀοράτῳ θυνάμει σβησθῆναι καὶ μηκέτι ὑπάρχειν
 ἵπηρεσκεύουσιν; Ὡς μαρτυρεῖσθαι πρὸς αὐτῆς γὰρ τῆς Ἑλληνικῆς
 ἱστορίας· ἐπειδὴ οὐ πρότερον, ἀλλ' ἢ μετὰ τὴν ἐνθεῖον τοῦ
 σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίαν, κατὰ τοὺς Ἀδριανοῦ χρόνους¹⁵),
 πᾶσαι αἱ πανταχοῦ γῆς κατελύθησαν ἀνθρωποθυσίαι. Τοσού-
 των ἐταργῶν ἀποδείξων, τὴν μετὰ τὸν θάνατον ἀρετὴν τε καὶ
 δύναμιν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν πιστουμένων, εἰς οὕτω κεδήριος
 τὴν ψυχὴν, ὡς μὴ συμμερτυρεῖν τῇ ἀληθείᾳ, καὶ τὴν ἐνθεῖον
 αὐτοῦ ζῶν ὁμολογεῖν; Ζῶντων γὰρ, ἀλλ' οὐ νεκρῶν τὰ

ὅλης οἰκουμένης ἀνθρώπων, vel ut est in codice Fnk. διὸ ἐπὶ τῆς καθ' ὅλης
 ἀνθρώπων οἰκουμένης. Sic enim loqui solet Eusebius ut in fine cap. 13.
 — 13) Ἀφαιρώματα. Fraudem hic admiserant typographi Genevenses,
 omissis de industria verbis Eusebii, eo quod de incremento missae sacrificii
 illustre testimonium continerent. Sed nos ope codicis Fnkiani et
 auctori suo restituitis, νεορῶν τε καὶ λογικῶν θυσιῶν ἱεροπραεῖς λει-
 τουργίαι. — 14) Καπνοῦ τε προσπιτελουμένης θυσίας. Non dubito quin
 Eusebius scripserit καπνοῦ τε καὶ πυρὸς ἐπιτελουμένης θυσίας, τὰς τε
 αἰμάς etc. qua quidem emendatione nihil certius. — 15) Κατὰ τοὺς
 Ἀδριανοῦ χρόνους. Sumpsit haec Eusebius ex libro Π. Porphyrii de ab-
 stinentia, ubi ita scribit: καταλυθῆναι δὲ τὰς ἀνθρωποθυσίας σχεδὸν τὰς
 κατὰ πᾶσι φησὶ Παύλος, ὁ ἀρίστου τὰ περὶ τῶν τοῦ Μίθρα συναγαγῶν
 μυστηρίων, ἐφ' Ἀδριανοῦ τοῦ αὐτοκράτορος. Id est: Pallas vero qui de
 sacris Mithriacis optime omnium scripsit, humanas victimas fere
 ubique abolitas esse prodit principatu Hadriani. Quod confirmat
 etiam Lactantius in lib. I. divinarum institutionum cap. 21. his verbis:
 Apud Cyprios humanam hostiam Iovi Teucer immolavit, idque sacrifi-
 cium posteris tradidit: quod est nuper Hadriano imperante sublatum.
 Scribit Tertullianus in apologetici c. 9. iuvenes in Africa Saturno palam
 immolatos fuisse usque ad proconsulatum Tiberii, qui sacerdotes Saturni
 ob eam causam cruci suffixit. Additque testem huius rei esse militiam
 patriae suae, vel ut quidam codices scriptum habent, patris sui, quae
 idipsum munus Tiberio proconsuli sancta est. Ex quo apparet, adhuc
 recentem fuisse huius rei memoriam. Cur enim testes citaret milites seu
 apparitores proconsularis officii, nisi adhuc quidam superfuissent, aut
 superesse potuissent ex iis qui Tiberio proconsuli apparnerant, tunc cum
 sacerdos illos in crucem egit? Quare proconsulatus ille Tiberii com-
 mode referetur in tempora imperatoris Hadriani, maxime id suadentibus
 Porphyrio atque Lactantio. Porro cum Pallas tantum dicat, fere ubique
 homines immolari desiisse, Eusebius sine ulla exceptione apud omnes
 ubique gentes morem hunc sublatum fuisse asserit. Quod equidem vix
 possum credere. Nam et Porphyrius et Lactantius in libris supra memo-
 ratis testantur, Iovem Latīarem adhuc sua aetate humano sanguine Romae
 cultum fuisse. Ad haec Tertullianus in apol. testatur utiucumque ab isto
 Saturno iuvenes immolatos esse in occulto. [Cf. supra c. XIII. not. 12, 99.]

κατορθώματα, ὄψεις τε ἀδήλων φασὶν εἶναι τὰ φαινόμενα. Αὐτίκα γοῦν χθές καὶ πρώην θεϊμάτων γένος τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον ἐκύκα, ἤγέ τε καὶ ἀπήγε, καὶ πολλὰ ἴσχυεν. Ἐπεὶ δὲ ἐξ ἀνθρώπων ἀπηλλάγη, κέτο δὴ μετὰ ταῦτα ἐπὶ γῆς, σκυβάλων ἐκβλητότερον¹⁶), ἄπνουν, ἀκίνητον, ἀναυθον, καὶ οὐκ ἔτ' αὐτῶν λόγος οὐδεὶς, οὐ μνήμη· φύσις γὰρ αὕτη νεκρῶν· καὶ ὁ μηκέτ' ὢν, οὐδεὶς ἐστίν. Ὁ δὲ μηδεὶς ὢν πράξειέ τι¹⁷); Ὁ δ' ἐνεργῶν καὶ πράττων, καὶ πλείονα τῶν ζώντων δυνάμενος, πῶς ἂν ὑποληφθεῖη μὴ ὢν; Εἰ δ' ἀφανῆς εἴη σαρκὸς ὀφθαλμοῖς, ἀλλ' οὐκ ἐν αἰσθήσει τὸ κριτήριον¹⁸), οὐδὲ τεχνικούς λόγους, οὐδ' ἐπιστημονικὰς θεωρίας αἰσθήσει σωμάτων καταμανθάνομεν· οὐδὲ νοῦν τὸν ἐν ἀνθρώποις, μὴ τί γε θεοῦ δύναμιν εἶδέ τις πώποτε ὀφθαλμοῖς, ἀλλ' ἐκ τῶν ἔργων τὰ τοιαῦτα πέφυκεν ἐπινοεῖσθαι· διὰ δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου σωτήρος, τὴν ἀφανῆ δύναμιν αὐτοῦ προσήκοι ἂν ἐκ τῶν ἔργων ἐπισκοπεῖν καὶ διακρίνειν· εἴτε χρὴ ζῶντος ὁμολογεῖν τὰ εἰς εἰς δεῦρο πρὸς αὐτοῦ κατορθούμενα, εἴτε καὶ μὴ ὄντος εἶναι λέγειν· ἢ μωρὸν καὶ ἀούστατον τὸ ἐρώτημα· τὸν γὰρ μὴ ὄντα, πῶς ἂν τις εὐλόγως εἶναι εἴποι; εἶγε τὸ μὴ ὄν πάσαις ψήφοις ἀποπέφανται, οὐδὲ δύνασθαι τι, οὐδ' ἐνεργεῖν, οὐδὲ πράττειν· αὐτὴ γὰρ φύσις νεκρῶν¹⁹), ζώντων δὲ ἢ ἐναντία.

— 16) Σκυβάλων ἐκβλητότερον. Alludit Eusebius ad celebre illud Heracliti dictum: κένεες κοπρίων ἐκβλητότεροι, cuius meminit Strabo in fine libri XVI, Origenes in libro V. contra Celsum. Ex quo proverbialis locutio manavit κοπρίων ἐκβλητότερος εἰ χρὴ καθ' Ἡρακλίτου λέγειν. Iulianus in oratione adversus Heraclium Cynicum pag. 421. eandem Heracliti sententiam usurpat his verbis: ὀλιγοῦν δὲ πάντη τοῦ σώματος, καὶ νομίζω αὐτὸ κατὰ τὸν Ἡρακλίτου καὶ κοπρίων ἐκβλητότερον, ἐκ τοῦ ῥύστου δὲ πρὸς τὰς θεραπείας ἀποπληροῦν, ἕως ἂν ὁ θεὸς ὡς περ ὀργάνῳ τῷ σώματι χρῆσθαι ἐπιτάτῃ. Quem locum ex Suida in voce Ἡρακλίτου emendavi ac supplevi. Nam in vulgatis editionibus corruptus legitur ac mutilus. [Cf. interpp. ad Philipp. III, 8.] — 17) Πράξειέ τι. Scribendum est per interpositionem ὥστε μηδεὶς ὢν πράξειέ τι. Atque ita legisse videtur Christophorus. Certo in codice Fuk. scribitur πράξειέ τι. — 18) Οὐκ ἐνασθήσει τὸ κριτήριον. Apparet scribendum esse οὐκ ἐν αἰσθήσει, id est, iudicium non positum est in sensu. Itaque subsaudiendum hic est verbum ἐστίν, quod non vidit Christophorus, quippe qui haec verba cum sequentibus perperam coniunxit. Magna fuit inter veteres philosophos disputatio περὶ κριτηρίου. Ita autem vocabant normam ac regulam, qua veritas rerum ab hominibus diiudicatur. Antiquissimi quidem philosophi eam vim ac facultatem non in sensibus, sed in ratione posuerunt, ut docet Sextus Empiricus in libro VII. adversus Mathematicos. Porro κριτήριον dupliciter sumitur, vel pro facultate ipsa qua verum discernitur, vel pro instrumento ipsius facultatis. Primum Potamo philosophus vocabat ὑφ' οὗ, secundum δὲ οὗ, ut docet Laertius in prooemio sui operis. — 19) Αὐτὴ γὰρ φύσις νεκρῶν. Transepota hic sunt vocabula, quod his in libris toties accidisse

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'

Ἐνθα δὴ καιρὸς ἐπιθεωρῆσαι τοῦ ἡμετέρου σωτήρος τὰ καθ' ἡμᾶς ἀποτελέσματα, καὶ ζῶντος θεοῦ ἔργα (ζῶντα συνδέειν· εἰ γὰρ οὐ ζῶντος¹⁾), καὶ θεοῦ (ζῶν ὡς ἀληθῶς ζῶντος ἔργα ζῶντα τυγχάνει τὰ τοιαυτὰ κατορθώματα; Τίνα δὴ ταῦτα, ἐρωτᾶς; Μάνθανε. Θεομάχοι τινὲς πρώην, τῶν αὐτοῦ προσευκηρίων τὰς οἰκοδομὰς σὺν πλείονι φιλονεικίᾳ, καὶ σὺν μετῴσθι δυνάμει τε καὶ χειρὶ ἐκ βάθρων ἀνορύττοντες καθήρουν, ἀφαντεῖς τε αὐτοῦ καθίστων τὰς ἐκκλησίας, πάσαις τε μηχαναῖς τὸν μὴ τοῖς ὀφθαλμοῖς ὁρώμενον ἐπολέμουν, βάλλοντες καὶ ἀκόντιζοντες κυρταῖς λόγων βολαῖς· ὃ δ' ἀφανής, ἀφανῶς ἡμῖν αἶθε. Ἐξθ' οἱ μὲν οὐκέτ' ἦσαν ἐνὶ θεοῦ νεύματι, οἱ πρὸ μικροῦ τρυφηλεῖ καὶ τρισευδαίμονες, οἳ τινες ἰσόθεοι παρὰ τοῖς πᾶσιν ἦσαν ὑμνούμενοι, οἱ μακρᾶς ἐτῶν περιόδους διαπρεπῶς τὴν ἀρχὴν εὐθύναντες²⁾), ὅτε δὴ τὰ πρὸς τὸν ὕστερον πολεμηθέντα φίλα τε ἦν αὐτοῖς καὶ εἰρηναῖα· ὡς δὲ μεταβαλλόμενοι θεομάχεθ' ἐτόλμων, τοὺς αὐτῶν θεοὺς προμάχους καὶ προασπιστὰς ἀντιπαρατάττοντες τῷ ἡμετέρῳ, αὐτίκα μὲν καιροῦ ῥοπή, καὶ θεοῦ νεύματι καὶ δυνάμει τοῦ πολεμουμένου, δίκας ὑπέειχον οἱ πάντες τῶν τετολμημένων, ὡς παραχωρεῖν τῷ πολεμουμένῳ, καὶ νῶτα δῶντες αὐτῷ, τῇ θεότητι συνωμολόγουν, συγχωρεῖν τε καὶ ἐπιτρέπειν τὰναντία τοῖς πρὶν τετολμημένοις, ὀλοσχερῶς ἔσπυρον· ὃ δὲ τρόπαια νικητήρια παραχωρῆμα πανταχοῦ γῆς ἀνίστη, ναοῖς τε ἁγίοις καὶ προσευκηρίων σεμνοῖς ἀφιερῶμασι, τὴν σύμπασαν οἰκουμένην αὐθις ἐξ ὑπαρχῆς κοσμήσας, κατὰ πόλεις τε καὶ κώμας, χώρας τε πάσας καὶ τὰς τῶν βαρβάρων ἐρήμους, ἱερὰ καὶ τεμένη ἐνὶ τῇ πάντων βασιλεῖ θεῷ τῷ δὴ καὶ τῶν ὄλων δεσπότῃ καθιερώσας³⁾· ἔνθεν καὶ τῆς τοῦ δεσπό-

monnimus. Scribo igitur αὐτῇ γὰρ φάσις ζῶντων· νεκρῶν δὲ ἡ ἐναντία. Paulo ante quaedam voces male repetitae sunt, quod mendum studiosus lector facile per se ipsum restituet.

Cap. XVII. 1) *Εἰ γὰρ οὐ ζῶντος.* Scribendum videtur πῆ γὰρ οὐ ζῶντος interrogative; quam scripturam in versione mea secutus sum. — 2) *Τὴν εὐχὴν εὐθύναντες ὅτε δήτα.* [Ita Val.] Duplici mendo inquinatus est hic locus; quem tamen facillimum erat ita corrigere: διαπρεπῶς τὴν ἀρχὴν εὐθύναντες ὅτε δὴ τὰ πρὸς τὸν ὕστερον πολεμηθέντα φίλα τε ἦν αὐτοῖς etc. Intelligit Eusebius Diocletianum et collegas, quos ait praecclare et feliciter rempublicam gubernasse, quamdiu cum deo et cum ecclesiis pacem servarunt. Sed postquam deo bellum inferre conati sunt, et sanctissimos eius cultores persequi, statim omnia in deterius conversa esse. Idem dicit Eusebius in fine libri octavi. [Emendationem Val. cum Zinim. recepi.] — 3) *Δεσπότῃ καθιερωσθαι.* Scribendum videtur δεσπότῃ καθιερωσθαι. Ἐνθεν

τον προσηγορίας ἤξιωται, τὰ καθιερωμένα; οὐκ ἐξ ἀνθρώπων τυχόντα τῆς ἐπικλήσεως, ἐξ αὐτοῦ δὲ τοῦ τῶν ὄλων κυρίου. Παρὸ καὶ κυριακῶν ἤξιωνται τῶν ἐπωνυμιῶν⁴). Παρελθὼν οὖν εἰς μέσον ὁ βουλάμενος διδασκῆτω, τίς μετὰ τὴν τοσαύτην καθαιρέσειν τε καὶ ἐρημίαν, ἰδρύματα ἐξ ἰδαίφους εἰς ὕψος ἀνύγειεν; Τίς τὰ πάσης ἑλλπίδος ἀφηρημένα, δευτέρας ἤξειοσε πολὺ κρείσσονος τῆς ἐμπροσθεν ἀνατείσεως, καὶ ἀνεπιώσατο αὐτῆ⁵) δὴ, τὸ τοῦ λόγου μέγιστον θαῦμα, οὐ μετὰ τὴν θεομάχων ἐκείνων τελευταίην, ἀλλ' ἐτι τῶ βίῳ περιόντων, αὐτῶν δὴ τῶν καθηρηκῶτων⁶), ὡς δι' αὐτῶν σιόματος καὶ δι' αὐτῶν γραφῆς τὴν παλινοδίαν τῶν τετολημμένων αὐτοῖς ἀσθῆναι, καὶ τοῦτο πράξαι αὐτούς, οὐκ ἐν θυμηδίαις ὄντας, φιλανθρωπίας λογισμῶ⁷) τάχα ἂν τις νομίσειε, θεηλάτοις δὲ μάστιξιν ἐλαυνόμεναυς; Τίς μετὰ τσοῦσδε τοῦ διωγμοῦ χειμῶνας, καὶ ἐν αὐτῇ γε τῇ τῶν δεινῶν ἀκμῇ, φιλοσόφου βίου ζηλωτὰς καὶ θεραπευτὰς τοῦ θεοῦ μυρίους ἄνδρας, γυναικῶν τε ἱερέας καὶ χοροὺς αἰεπαρθένων⁸) ἀγγεῖα παντελεῖ τὸν πάντα τῆς ζωῆς χρόνον αὐτῶν ἀναθείσας, ταῖς τῆς ἐνθέου διδασκαλίας αὐτοῦ μαθη-

καὶ etc. [Ita dedi cum Zimm.] — 4) Κυριακῶν ἤξιωνται τῶν ἐπωνυμιῶν. Nihil frequentius occurrit apud scriptores ecclesiasticos, quam κυριακῶν seu dominicorum vocabulum. Nec solum Graeci ecclesias ita nominarunt, sed et Germani hoc nomen a Graecis mutati sunt, ut docet Vualafrius Strabo in libro de rebus ecclesiasticis cap. 7. [Notabilis est hic locus Eusebii, quippe in quo primo quantum quidem constat, vocabulum κυριακῆ de templo dictum sit teste *Bingham*. orig. VIII, 1, 2. et *Augusti* Denkwürdigkeiten aus der christl. Archaeologie T. IV. p. 105 sq. Cf. *Suicer*. Thes. T. II. p. 191 sq.] — 5) Καὶ ἀνεπιώσατο αὐτῆ. In codice Fuk. scriptum est αὐτὸ δὴ τὸ τοῦ λόγου μέγιστον θαῦμα. — 6) [Ἐτι τῶ βίῳ — καθηρηκῶτων. Respicit his verbis Eusebius ad edicta Licinii et Maximini pro Christianis promulgata et ab ipso relata in hist. eccl. IX, 1. 10. X, 5.] — 7) Φιλανθρωπίας λογισμῶ. Deesse hic nonnulla, etiam me tacente, quis facile percipiet. Scribitur igitur οὕτω γὰρ φιλανθρωπίας λογισμῶ τοῦτο πράξαι αὐτούς τάχα ἂν τις νομίσειε, quae per parenthesis legenda sunt. Certe Christophorus ita etiam legisse videtur, ut ex versione eius apparet. — 8) Γυναικῶν δὲ ἱερέας καὶ χοροὺς αἰεπαρθένων. Christophorus vocem γυναικῶν coniunxit cum voce αἰεπαρθένων, quod equidem non probo. Nam γυναικῶν nomine Eusebius intelligit mulieres, quae viris orbatae viduitatem suam deo consecrabant, easque a virginum choris distinguit. [Cf. Excurs. XIII. ad Euseb. H. E. T. III. p. 429.] Porro ex viduarum numero eligi solebant diaconissae, et presbyterae ut testatur Epiphanius in haeresi Collyridianorum, et in epilogo librorum contra haereses. Unde Eusebius hoc loco ἱερέας illas nominat. Fungebantur enim illae mulieres quodammodo sacerdotum officio, quippe quae mulieres baptizandas erudirent. Scribendum autem est γυναικῶν τε ἱερέας, ut nemo non videt. Atque ita scribitur in codice Fuketiano. Porro hae mulieres antequam inter diaconissas allegarentur, examinari solebant. Quaerebatur ab eis inter cetera, an sanctorum pedes hviissent, ut docet Origenes in tomo XXXII. in Iohannis

μασο, καθ' ὅλης συνίσι τῆς οἰκουμένης, τροφῶν δ' ἀποχαίς, αἰστίαις τε καὶ ἀνοικίαις πολυημέροις προσθυμότατα διακαρτεροῦν, ἐγκρατεία τε καὶ ῥώμη βίου στεγροῦ χρησθαι, ἐδίδαξε μετὰ σωφροσύνης; Τίς γύναια καὶ μυρία πλήθη ἀνδρῶν ἀναπέπεσε, λογικὰς τροφὰς ψυχαῖς λογικαῖς καταλλήλους, δι' ἐνθέων ἀναγνωσμάτων ἀντικαταλλάσσθαι τῶν τοῦ σώματος τροφῶν; Τίς βαρβάρους καὶ ἀγροίκους ἀνδρας, γύναιά τε καὶ παῖδας καὶ οἰκετῶν γένη, πλήθη τε μυρία μυρίων ἰθῶν, θανάτου μὲν καταφρονεῖν ἐδίδαξεν, ἀθάνατον δὲ πεπεισθαι εἶναι τὴν αὐτῶν ψυχὴν, καὶ δίκης ὀφθαλμὸν⁹⁾ ὑπάρχων ἔφορον τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, εὐσεβῶν τε καὶ ἀσεβῶν δικαιοτήρια θεοῦ προσδοκῆν, καὶ τούτων ἕνεκα δικαίως καὶ σφρόνως ζῆν ἐπιμελεῖσθαι; Μὴ γὰρ οὕτω διατεθέντας, ἀδύνατον ἄλλως εἶναι τὸν τῆς εὐσεβείας ὑποδῦναι ζυγόν· ἂν δὴ μόνω τῷ ἡμετέρῳ σωτῆρι, εἰσέει καὶ νῦν κατορθοῦται· ἀλλὰ ταῦτα μὲν παραῶμεν. Φέρε δὴ ἄλλως τὸν τὴν διάνοιαν λελθωμένον καὶ ἐκ τῶν τοιαυτῶν προσαγάγωμεν ἐρωτήσεις, αἷδε πη αὐτοῦ πυνθανόμενος· ἄγε δὴ οὕτως, φωνὴν λογικὴν ἀφείς, μὴ ἐξ ἡλεθίου καρδίας, ψυχῆς δὲ λογικῆς καὶ νοερᾶς καρπὸν προβαλλόμενος, λέγει δὴ, παρὰ θαντῷ πολλάνικς ἐπισκεψάμενος, τίς ἄλλος πώποτε τῶν ἐξ αἰῶνος βοηθέντων σοφῶν, ὁμοίως τῷ ἡμετέρῳ σωτῆρι προφητικαῖς ἕσθεν πρὸ μυρίων χρόνων φωναῖς, ἐγνώσθη τε καὶ προεκηρύχθη παρὰ τοῖς πρόπαλαι θεοφιλέσις Ἑβραίων παισίν; Οἱ καὶ τὸν τόπον αὐτοῦ τῆς γενέσεως, καὶ χρόνους τῆς ἀφίξεως, καὶ τρόπον τοῦ βίου, καὶ δυνάμεις καὶ λόγους καὶ κατορθώματα αὐτοῦ προλαβόντες, βίβλοις ἱεραῖς καταβεβλήκασι· ἢ τίς οὕτω ταχὺς¹⁰⁾ ἔδικος τῶν εἰς αὐτὸν τετολημ-

evangelium. — 9) Καὶ δίκην ἰοφθαλμῶν ὑπάρχειν. Quis non videt scribendum esse δίκης ὀφθαλμὸν? Veteres enim acerrimum quendam Iustitiae oculum esse credebant, qui omnia quae ab hominibus agerentur, inspiceret, nec unquam conniveret; quem etiam testabantur quicumque iniuriam passi essent. Nihil frequentius occurrit tum apud Graecos, tum apud Latinos. Vetus poeta apud Stobaeum:

ἔστιν δίκης ὀφθαλμός, ὃς δι' ἡσύχου
λέυων προσώπου, πάνθ' ὅμως αἶε βλέπει.

Plura congerere non otii est nostri, cum res sit notissima. Christophorus tamen hanc huius loci emendationem non vidit. [Certissimam Vell. emendationem praeceute Zimm. recepi. Cf. nos ad Euseb. H. E. VI, 9. T. M. p. 169 sq. Aidd. supra c. VI. p. 435. ἡλιον δικαιοσύνης. V. C. I, 58. p. 71. Zosim. hist. V, 10, 4. ἰσπανικὸς θυμολογίας — τὸν τῆς Ἀδραστίας ὀφθαλμὸν διετέλεσαν, ὃν οὐχ οἶον τε τινὰ τῶν ἀσεβηκότων κατα τὸ λαθεῖν. Augusti ad Euseb. Emesenz. p. 137.] — 10) Ἦεις αὐτῷ ταχὺς. Scribendum est ταχὺς καθὼς εἶπε ταχὺς, quomodo etiam Isidorus videtur Claviphororum:

μένων ἀποδέδεκται, ὡς ἅμα τῇ κατ' αὐτοῦ δυσσεβείᾳ, τὸ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος ἀράται δύναμει μετελθεῖν, ἄρδην τε τὸν βασιλικὸν αὐτῶν τόπον ἐκ βάθρων ἀρθῆναι, αὐτὸ τε τὸ ἱερὸν ἅμα τοῖς ἐν αὐτῷ σεμνοῖς, εἰς ἔδαφος κατενεχθῆναι; Τίς δὲ προφήσεις αὐτῶν τε τούτων περὶ ¹¹⁾ τῶν ἀσεβῶν ἀνδρῶν, ἀμφὶ τε τῆς πρὸς αὐτοῦ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ὑποστάσεως ἐκκλησίας, καταλλήλους τοῖς πράγμασιν ἀποφθιγζάμενος, πιστὰς ἔδειξεν ταύτας τοῖς ἔργοις, ὡς ὁ ἡμέτερος σωτήρ; Περὶ μὲν τοῦ τῶν ἀσεβῶν ἱεραῦ φήσας ¹²⁾ „ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος·“ καὶ „οὐ μὴ μείνη λίθος ἐπὶ λίθον ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ, ὅς οὐ μὴ καταλυθῇ“ περὶ δὲ τῆς αὐτοῦ ἐκκλησίας „ἐπὶ τὴν πέτραν οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ἄβου οὐ κατισχύουσιν αὐτῆς.“ Τὸ δὲ ἀνδρας εὐτελεῖς καὶ ἀγροίκους, ἐξ ἀλείας μεταγαγεῖν τὴν ἀρχὴν ¹³⁾, καὶ τούτους νομοθέτας καὶ κορυφαίους δασκάλους ἀποφῆναι τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης, οἷόν σοι εἶναι δοκεῖ ¹⁴⁾; Τὸ δὲ ἐπαγγεῖλαισθαι, καὶ λόγῳ μὲν εἰπεῖν, ἔργῳ δὲ ποιῆσαι αὐτοὺς ἀλείας ἀνθρώπων, καὶ τοσαύτην αὐτοῖς ἀρετὴν τε καὶ δύναμιν παρασχεῖν, ὡς καὶ γραφὰς συντάξαι, καὶ βιβλοὺς παραφρονῆσαι, καὶ πάντα εἰς τοσοῦτο κρατῦναι, ὡς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης παντοία γλώσση βαρβάρων τε καὶ Ἑλλήτων μεταβαλλομένης, παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι μελετᾶσθαι ¹⁵⁾, καὶ πιστεύεσθαι θεῖα εἶναι λόγια τὰ ἐν αὐταῖς καταβεβλημένα, δεόν εἰς ἀπόδειξιν ἐναργῆ τῆς αὐτοῦ θεότητος; Οἷον καὶ τὸ αὐτὸν προφητεῦσαι τὸ μέλλον, καὶ τοῖς μωθηταῖς προμαρτυρησάσθαι, ὡς ἅμα ἐπὶ βασιλείων καὶ ἡγεμόνων μέλλοιεν ἀγεσθαι, τρωρεῖσθαι τε καὶ τὰς ἐσχάτας ὑπομένειν κολάσεις, οὐ διὰ τινα πρᾶξιν ἄτοπον, διὰ μόνην δὲ τὴν εἰς τοῦτον ὁμολογίαν; Τὸ δὲ καὶ προθύμως αὐτοὺς ταῦθ' ὑπομῆναι παρασκευάσαι, εὐσε-

[Dedi ἢ τίς οὕτω cum Zimm.] — 11) Αὐτῶν τε περὶ. Scribendum est περὶ accentu in primam syllabam reiecto; quod fit, quoties praepositio post vocabulum ponitur. [Περὶ scripsi.] Mox scribendum est καταλλήλους τοῖς πράγμασιν. Refertur enim ad vocem προφήσεις. In codice Fuk. scribitur καταλλήλους. — 12) [Περὶ — φήσας. Vid. Math. XXIII, 38. Loci statim sequentes sunt e Math. XXIV, 2. XVI, 18.] — 13) Ἐξ ἀλείας μεταγαγεῖν τὴν ἀρχὴν. Error est typographicus, ut opinor, pro μεταγαγεῖν, ut habet codex Fuketii. — 14) [Τὸ δὲ — οἷόν σοι εἶναι δοκεῖ. Vid. Fabricius salutar. luc. evangelii toti orbi exorient. p. 25 sqq. p. 34 sq. Cf. quae annotavi ad Constantin. orat. ad sancti. coet. c. XI. not. 14.] — 15) [Ὡς — μεταβαλλομένης, παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι μελετᾶσθαι. Vid. Jac. Usserii historia dogmatica controversiae inter orthodoxos et pontificios de scripturis et sacris vernaculis, auctario locupletavit Henr. Walton. Lond. 1690. 4. E. F. Wernsdorf. historia linguae Latinae in sacris publicis p. 9 sqq. Augusti Denkwürdigkeiten aus der christlichen- Archacologie

βείας τε ὄπλοις οὕτω φράσαι, ὡς ἀδάμαντος τὰς ψυχὰς κρα-
 ταιωτέρους ἐν τοῖς πρὸς τοὺς ἀντιπάλους ἀγῶσι διαφαινεσθαι,
 ποῖον οὐκ ἂν ὑπερβάλοιτο λόγον; Τὸ δὲ μὴ μόνον ἐκείνους
 τοὺς αὐτῷ παρηκολουθηκότας, ἀλλ' ἦδη καὶ τοὺς ἐκείνων δια-
 δόχους, καὶ αὐτίς τοὺς μετέπειτα γενομένους, καὶ τοὺς εἰς εἰ-
 δεῦρο καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς, οὕτω τῆς ψυχῆς νευρῶσαι τὰς δυνά-
 μεις, ὡς μηδὲν ἄξιον θανάτου πράξαντας, παντοίας κολάσεως
 καὶ πᾶν εἶδος στρεβλωτηρίων μεθ' ἠδονῆς ὑπομένειν, εὐσεβείας
 χάριν τῆς εἰς τὸν τῶν ὄλων θεὸν, ποῖον οὐκ ἂν ὑπερβάλοιτο
 θαῦμα; Ἀλλὰ βασιλέων εἰς τοσοῦτον αἰῶνα, τίς ποῖποτε κρα-
 τῶν διετέλεσε; Τίς δ' οὕτως στρατηγεῖ μετὰ θάνατον καὶ τρό-
 πια κατ' ἐχθρῶν ἴσῃσι, καὶ πάντα τόπον, καὶ χώραν καὶ
 πόλιν, Ἑλλάδα τε καὶ βάρβαρον ὑποτάττει, ἀεράτῃ καὶ ἀφανῆ
 δεξιᾷ τοὺς ἀντιπάλους χειρούμενος; Τὸ γε μὴν κεφάλαιον τῶν
 εἰρημένων, ἢ πανταχοῦ γῆς διὰ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως πρυτα-
 νευθεῖσα εἰρήνη¹⁶⁾, περὶ ἧς τὰ εἰκότα προλαβόντες εἰρήκαμεν,
 πῦθόν οὐκ ἂν συκοφαντῶν ἀποφράξαι στόμα, οὕτω μὲν ἔργῳ
 συνδραμούσης τῇ τοῦ σωτήρος ἡμῶν διδασκαλίᾳ καὶ τῷ κατα-
 βληθέντι ὑπ' αὐτοῦ τῷ παντὶ κόσμῳ κηρύγματι, τῆς τῶν ἔθνῶν
 πάντων ὁμονοίας τε καὶ συμφωνίας, οὕτω δὲ πρόβαλλαι ὑπὸ
 τῶν τοῦ θεοῦ προφητῶν προαναπεφωνημένης τῆς κοσμικῆς τῶν
 ἔθνῶν εἰρήνης, τοῦ τε πρὸς αὐτοῦ καταβληθέντος τοῖς ἔθνεσιν
 λόγου; Ἐπιλείπει με, βασιλεῦ, τὸ πᾶν τῆς ἡμέρας μῆκος, τὰς
 ἐνεργεῖς ἀποδείξεις τῆς ἐνθέου δυνάμεως τοῦ σωτήρος ἡμῶν,
 τὰς ἐκ τῶν εἰσέτι νῦν ὄρωμένων, ὄφρ' ἐν¹⁷⁾ περιώμενον συνιστᾷν·

Tom. VI. p. 68 sqq. p. 70. coll. T. V. p. 77—79.] — 16) *Πρυτανευθεῖσα εἰρήνη*. Pacem intelligit quam Christus nascente contulit orbi Romano. — 17) [*Τρῆν*. Reading. in Corrigendis ad h. l.: „*nosce*“, inquit, *an hoc genus scripturae usitatum sit pro ὄφ' ἦν*.“ Sed vid. *Dorville ad Charit.* p. 49.: „*Ἐπὶ πολὺ*] Scribitur etiam, *ἐπιτολὴ*. ita *ἐπαντοφωρῶ*. *καθ' ἕκαστον*. *καταξίαν* et contra, aequae bene. Quod autem vetustiores membranae fa-
 veant separationi vocabulorum, non plane negarim. quamvis, quoniam antiquissimi una serie voces conglutinabant, non nisi sensim ab hoc more recessisse possint videri. quin et adducere liceat exempla in contrarium. Una defungar auctoritate Codicis vetustissimi Euclidei, qui scriptus post natum Christum annis DCCCLXXXIX. in quo non tantum talia, quae vulgo bifariam exarata inveniuntur, sed omnes praepositiones suis casibus adhaerent, neglecto accentu in praepositione, cum tamen alioqui suis sedibus eadem manu accentus ubique conspiciantur. *διατῆρ*. ἀποτοῦ. εἰςτῆρ. προσαιλλῆλα. ἐκτῆρ. προσῆμῆς. ἐστικῆλον. υποδύο. et sic in articulis τοῦ κλειστοῦ. ταθηθῆσομένα.“ Add. Constantin. ad sancti. coet. c. XI. ὁ θεὸς κατὰ ξίαν σέβεται. Sed ibid. inferius: τίς γὰρ — κατ' ἀξίαν ὑμῶσσι etc. V. C. II, 69. III, 31. κατ' ἀξίαν. Sed IV, 35. et κατ' ἀξίαν et καταξίαν legi-
 tur. — II, 42. οἱ καθ' ἑα τε καὶ οἱ οὐμπαντες coll. Herodoti. VII, 104. *ἀπεθεμιόμοιοι*, [κατὰ μὲν ἔτη μαχόμενοι. Iohann. XXI, 25. — V. C.

καὶ μηδὲς πάποτε αὐτῶν εἰς αἰῶνα, μήτε παρ' Ἑλλήσι μήτε παρὰ βαρβάρους, ποταύτην ἀρετῆς ἐνθεοῦ δύναμιν ἐπιδείξασθαι, ὅσην ὁ σωτὴρ ὁ ἡμέτερος· τί δὲ λέγω ἀνθρώπων¹⁸⁾; Ὅποιον μὲν αὐτῶν κτῆ παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι θεολογουμένων τοιαύτη τις πέφυκεν ἐπὶ γῆς φύσις· ἢ, δεικνύτω ὁ βουλόμενος. Περὶ αὐτοῦ δὲ πᾶς φιλόσοφος καὶ ἡμῖν λέγειν, τίς ἐν τῷ παντὸς αἰῶνος ἤκουσται ποτε αὐτὸς καὶ ἤρωε, αἰωνίου ζωῆς οὐρανόθεν τε βραβείας μεθήματα παραδιδόντως ἀνθρώποις, οἷα ὁ ἡμέτερος εὐπῆρα, φιλοσόφους δόγμασι μυρίω κλέθῃ καθ' ἕλης τῆς οἰκουμένης εὐκατακρίσθαι ποιήσας, οὐρανόθεν τε πείσας μεταδιδόντων, καὶ τὰς ἐν οὐρανῷ διακριθῆς φλοφίλας ψυχὰς ἀπακειμένας ἐλπίζων· τίς πάποτε θεὸς ἢ καὶ ἤρωε ἀνθρώπος¹⁹⁾, τὴν ἀπ' ἡλίου ἰσότηστον μέχρι δυομένου, μονασουχὶ τὸν ἴσον ἡλίῳ διέπνεύσας ἀρόμεν, ταῖς λαμπροτάταις τῆς αὐτοῦ διδασκαλίαις ἀγαθὴς κατηύγασέ τε καὶ ἐφώτισεν, ὡς πανταχοῦ γῆς ἐνὶ θεῷ πᾶν ἔθνος, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐπιτελεῖν λατρίαν; Τίς πάποτε θεὸς ἢ καὶ ἤρωε, πάντας θεοὺς τε καὶ ἤρωε Ἑλληνικοὺς καὶ βαρβάρους παραγωνισάμενος, μηδένα μὲν ἐμείνων θεῶν εἶναι νομίσειν ἐνομοθέτησιν, καὶ νομοθετήσας ἐπεισιν, ἐπειτα πολέμηθαις ὑπὸ πάντων εἰς ὧν αὐτὸς, τὸ πᾶν τῶν ἐναντίων στρατόκεδον καθεῖλε, τῶν ἐξ ἀδύτου ἀπάντων θεῶν τε καὶ ἡρώων κρατῶν, ἀπὸ περῆτων ἕως καθ' ἕλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης, θεῶν παῖδα μόνον αὐτὸν πρὸς τῶν ἔθνῶν ἀπάντων ἀναγορεύεσθαι παρεσκευάσας; Τίς τοῖς τὸ μέγα στοιχεῖον τῆς γῆς²⁰⁾ οἰκοῦσι, τοῖς τε κατὰ γῆν καὶ τοῖς κατὰ θάλατταν, ἐφ' ἐκάστης ἑβδομάδος τὴν κυριακὴν χρηματίζουσαν ἡμέραν,

III, 64. καὶ θλίπαστον λέγουσιν. IV, 39. καθήματα γράμων Zosim. hist. III, 5, 7. ed. Reitem. καθημιστήν, quotidie. III, 7, 4. καθ' ἐκάστην. IV, 21, 7. τὰ καθήματα. 2 Corinth. XI, 28. καθ' ἡμέραν. Sed Chrysost. homill. T. XII. p. 360. C. ed. Montefalc. ubi locum illum laudat, καθ' ἡμέραν. Cf. Matthaei Chrysost. homill. Vol. I, p. 118 sq. not. 158. Βοιωτομάδε ad Marin. p. 143. — κατακρίσας Zosim. I, 68, 1. pro quo codd. Leuncl. et Palat. κατὰ κράτος exhibent. Sed κατακρίσας iterum habet Zosim. III, 19, 3. V, 15, 6. — ἐναντίας Euseb. V. C. II, 16. ἐπεσονίας II, 20. Cf. not. 7. Zimmerm. ἐπ' ἐνοίας dedid. — ἐξάναντος V. C. II, 71. ἐξ ἀναντος III, 21. Cf. IV, 4. ἔθλων. — ἀνθότων Evagr. H. E. III, 39. — ἀνατετραχηθῆς ibid. p. 372. ed. Reading. Sed III, 40. ἀνὰ τετραετηρίδα. — διακριντός et διὰ πάντων V. C. I, 31. — παρῆματα, assidue Constantin. ad sancti. coet. c. IX. p. 354. Cf. Hemsterhuis. ad Lucian. D. M. VI. §. 5. Reitz. ad Lucian. T. II. p. 908. T. III. p. 269 sq.] — 18) Τὴν δὲ λέγω ἀνθρώπων. In codice Fuk. scribitur ἀνθρώπων, et proxime ante legitur ὅσην ὁ σωτὴρ ἡμῶν. — 19) καὶ ἤρωε ἀνθρώπος. Christophorus ultimum vocem exprimit ἡμῶν, ἡμῶν. P. 100. τῶν ἡμῶν ἢ καὶ ἀνθρώπος, vel certe μήτις ἀνθρώπος. — 20) τὸ μέγα στοιχεῖον τῆς γῆς ἡμεῖς Eusebio παρατίθημι. et ἡμεῖς

ἐπετὴν ἄγαν ἐπιτακτὸ συνέδουτῳ παραδίδοικε, καὶ οὐ τὰ σώματα
 πιάσειν²¹⁾, τὰς δὲ ψυχὰς ἐνθάδε παιδείμεσθαι ἀναξωπικρῶν
 παρεκείνασε; Τίς θεὸς ἢ καὶ ἥρωεσ οὗτω πολέμηθαις, οἷοι ὁ
 ἡμέτερος σωτήρ, τρόπαια νικητήρια κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἤγειρον;
 Οἱ μὲν γὰρ οὐ διέλιπον ἐξ ἀρχῆς καὶ εἰς τέλος, αὐταῦτ' ἐπὶ
 μαθήματά τε καὶ τὸν λαὸν παλαροκοῦντες, ἃ δ' ἀφανῆς, ἀφα-
 κῶς τοὺς εὐαίετους αὐταῖς ἱεροῖς αἵμασι καὶ μέγα δόξης προῆλθ'·
 ἀπὸ τί δέ τι λόγους τὰς παιτῶν λόγου κρείττατος ἰσθίουσιν ἀνιστοῦσιν
 σοῦ σωτήρος ἡμῶν φιλατιμῆσθαι κινώμεθα, ὅτε καὶ στεφανί-
 των ἡμῶν, αὐτὰ βροῶσι τοῖς αἵμα ψυχῆς κειτημένοις τὰ κρείτ-
 τατα; Τοῦτο ξίνον ἀληθῶς καὶ παραδόχον καὶ ἐν μέγασιν καὶ
 τῶν βροτῶν ἄφθρη γένομε, τὸ, ἀνθρώποις ἐπηροχέναι²²⁾ τὸ
 τοιαῦτ', καὶ τὸν ἀληθῶς καθὰ θεοῦ μόνον εἰς αἰῶνος ἐπὶ γῆς
 ἀφθῶς.

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Η'.

Ἱερειαὶ δ' ἂν καὶ ἄλλως εἴη¹⁾ τὰ παρ' ἡμῶν σοὶ κινώμε-
 μεθα, ὅς αὐτῇ τῇ πείρᾳ τῆς σωτηρίου θεοῦτητος ἀμειψόμεθα
 παλλάνεις εὐληθῶς, οὐ λόγους, ἀλλ' ἔργους αὐτοῖς, κήρυξ ἅπασι
 τῆς ἀληθείας καθίστησθαι· σὺ γὰρ ἡμῖν αὐτὸς βασιλεὺς, σχολῆς
 δοθείσης, εἰποὶς ἂν βουληθεὶς μυρίας τοῦ σοῦ σωτήρος θεο-
 φανείας, μυρίας καθ' ὕπνουσ παρουσίας. Οὐ τὰς ἀπορρήτους
 ἡμῶν ὑποβολὰς αὐτεῦ φημι, τὰς δ' ἐν αὐτῷ λογισμῷ καταβα-
 λαμένους, καὶ περὶ τῆς τῶν ὄλων προνοίας τὰ κοινοφελῆ καὶ
 τὰ πάντη χρήσιμα παρατιθεμένους· ἐπαθῶς δ' ἂν ἡμῶν τοῦ σοῦ
 προασπιστοῦ γε καὶ φύλακος θεοῦ, διελύσῃ τὰς ἐναργεῖς ἐν
 πολέμοις ἐπικουρίας, τὰς ἐχθρῶν καὶ ἐπιβούλων φθοράς, τὰς
 ἐν κινδύνοις δεξιώσεις, τὰς ἐν ἀπόροις εὐπορίας, τὰς ἐν ἐρη-

ris = ἡ οἰκουμένη, quod antea legitur. Cf. V. C. I, 8, 26.] — 21) Καὶ
 αὐτὰ σώματα πιάσειν. Scio quidem Christianos diebus dominicis lautius
 epulari solitos. Verum τὸ πιάσειν non convenit Christianis. Quare non
 dubito quin Eusebius scripserit: καὶ οὐ τὰ σώματα πιάσειν. [Ita cum
 Zimin. scripsi.] — 22) Τὸ ἀνθρώπων ἐπηροχέναι. Christophorus non le-
 gisse videtur ἀνθρώπων, ut ex versione eius apparet. Sed veram huius
 loci scripturam nobis apernit codex Fuk. quae sic habet: τὸ ἀνθρώποις
 ἐπηροχέναι τὰ τοιαῦτα, καὶ τὸ ἀληθῶς. Intelligit enim Eusebius cuncta illa
 bona, quae supra singillatim enumeravit, quae per Christi in terram ad-
 ventum hominibus collata sunt.

Cap. XVIII. 1) Ἱερειαὶ δ' ἂν καὶ ἄλλως εἴη. Hoc aut hic aliquot
 voces, puta σοὶ βασιλεῦ. Sed codex Fuk. veram nobis lectionem apernit.
 Sic enim habet: πρῶτὰ δ' ἂν καὶ ἄλλως εἴη τὸ παρ' ἡμῶν σοὶ κινώμεθα.

μῖαις ἀντιλήψεις, τὰς ἐν ἀμηχάνοις εὐρέσεις, τὰς τῶν μελλόντων προγνώσεις, τὰς περὶ τῶν καθόλου προμηθείας, τὰς περὶ τῶν ἀδήλων σκέψεις, τὰς περὶ τῶν μεγάλων ἐπιχειρήσεις, τὰς πολιτικὰς οἰκονομίας, τὰς τῶν στρατοπέδων διοικήσεις, τὰς καθ' ἕναστον διορθώσεις, τὰς περὶ τῶν κοινῶν διατάξεις, τὰς βιωφελῆς νομοθεσίας· καταριθμήσεις δ' ἂν ἀπαρλείπτως ἕκαστα τῶν ἡμᾶς μὲν λανθαιόντων, σοὶ δ' αὐτῷ μόνῳ γνωροζομένων, καὶ ταῖς σαῖς βασιλικαῖς μνήμασι, οἷα θησαυροῖς ἐν ἀπορρήτοις, τεταμιευμένων· ὧν δὴ χάριν ἀπάντων, εἰκότως αὐτοῖς δὴ τοῖσι λαμπραῖς τεκμηρίοις τῆς σωτηρίου δυνάμεως χρησάμενος, οἶνον εὐκτήριον, τρόπαιον τῆς κατὰ τοῦ θανάτου νίκης αὐτοῦ, πᾶσιν ἀνθρώποις, πιστοῖς ἅμα καὶ ἀπίστοις ἀνέδειξας, νεὼν τε ἄγιον Θεοῦ, ζωῆς τε ἀθανάτου καὶ βασιλείας ἐν Θεοῦ λαμπρὰ καὶ μεγάλα περικαλλῆ ἀφιερῶματα, τὰ πρέποντά γε εὖ μάλα καὶ οἰκτιᾶ βασιλεῖ²⁾, νίκης τῆς τοῦ παρβασιλείως σωτήρος ἀναθήματα· ἃ δὴ τῷ τῆς ἀθανάτου ζωῆς μαρτυρίῳ τε καὶ μνήματι περιβέβληκας, τὸν οὐράνιον τοῦ Θεοῦ λόγον, νικητὴν καὶ τροπαιοῦχον βασιλικῶς χαρακτηῖσιν ἐκτυπούμενος³⁾, πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν⁴⁾, λαμπραῖς καὶ ἀνεπισκαστοῖς φωναῖς, ἔργῳ καὶ λόγῳ τὴν εὐσεβῆ καὶ φιλόθεον ὁμολογίαν προκηρύττων.

— 2) Οἰκτιᾶ βασιλεῖ. Addendam hic censeo vocem νικητῆ, non ideo solum quod Victoris cognomen inditum est Constantino, sed quod haec vox magnam hic affert elegantiam. Ait enim Eusebius sacra illa donaria, quae Constantinus dedit basilicae Hierosolymitanae, cum sint victoriae Christi summi regis monumenta, optime convenire imperatori Victori. — 3) Βασιλικῶς χαρακτηῖσιν ἐκτυπούμενος. Regios apices interpretatus sum. Sic enim loqui solet Eusebius, ut alibi notavi. Ait igitur Constantinum magnificentissima illa fabrica et opulentissimis donariis, quibus Christi sepulchrum exornaverat, quasi regalibus spicibus publice propositis, Christum victorem ac triumphatorem omnibus praedicasse. — 4) Πᾶσι τοῖς ἔθνεσι. His verbis panegyricum Eusebii claudit codex Fuk. Certe quae sequuntur verba, parum necessaria sunt, nec Eusebii case mihi videntur.

HENRICI VALESII

E P I S T O L A

DE

ANASTASI ET MARTYRIO HIERSOLYMITANO.

Quæris a me quid sentiam, tum de nummo Paschalini in quo ANACTACIC nomen inscriptum est, tum de loco sancti Hieronymi in epistola ad Pammachium, ubi dicit: *Cum de Anastasi pergeretis ad Crucem* etc. In quorum interpretatione cum Iacobum Sirmondum et Ioannem Tristanum dissentire videas, meam de hac quaestione sententiam requirendam putasti. Ego vero, etsi meum non est, inter tantos viros quorum uterque singulari mecum amicitia coniunctus est, arbitrum agere, dicam tamen absque præiudicio, et cum utriusque venia, quod ex accurata veterum scriptorum lectione didici. Tui arbitrii erit, et aliorum in quorum manus hæc epistola perveniet, an recte senserim pronuntiare.

Optime quidem, ut solet, Iacobus Sirmondus ANACTACIN in illo Paschalini nummo, templum esse docuit sepulchro domini superstructum. Sed quod idem ait in Triplice nummo pag. 9., Constantinum Magnum diversis in locis duas basilicas erexisse, unam in loco passionis, quæ martyrion et crux dicta est, alteram in loco resurrectionis, quæ Anastasis et Dominicum dicebatur: tametsi apud me plurimum valet eius auctoritas, in hoc tamen ei assentiri non possum. Unicam enim basilicam a Constantino Magno Hierosolymis aedificatam esse prodit Eusebius, tum in oratione de laudibus Constantini pag. 466., tum in lib. III. et IV. de eius vita. Cui consentit auctor itinerarii Hierosolymitani, qui iisdem fere temporibus scripsit quibus Eusebius. Nam Dalmatii et Zenophili consulatum commemorat, quem certum est in extrema Constantini tempora incidisse. Accedit Eucherius in libello de situ urbis Hierosolymitanæ, quem Iacobo Sirmondo debemus, et Antoninus Martyr in itinerario. Quibus etiam adiungi potest testimonium Socratis in lib. I. cap. 13. Sozomeni et aliorum quorum infra mentionem faciam. Hi omnes unam duntaxat basilicam a Constantino Maximo Hierosolymis exstructam esse consentiunt.

Quae quidem et martyrium dicta est, teste Eucherio. Certe Eusebius eam diserte *μαρτύριον* appellat, tum in lib. III. de vita Constantini cap. 29., tum in lib. IV. cap. 40. 43. et 45. Sozomenus quoque eandem basilicam *μείγα μαρτύριον* dictam esse testatur. Ad cuius consecrationem iussu imperatoris Constantini convenerunt episcopi qui in urbe Tyro congregati erant, consulatu Constantii et Albini. Postremo in epistola episcoporum qui Hierosolymis ad dedicationem illius basilicae convenerunt, quam refert Athanasius in apologia ad Constantinum pag. 801., *σκήνησιν μαρτύριον* vocatur.

Ceterum ansam erroris Sirmondo praeuisse videtur corruptus Eucherii locus. Sic enim ab illo est editus in Triplice nummo pag. 8. *Primum de locis sanctis pro conditione platearum, divertendum est ad basilicam quae martyrium appellatur, a Constantino magno cultu exstructa. Dehinc cohaerentia ab occasu insunt (forte visuntur) Golgotha et Anastasis. Sed Anastasis in loco est resurrectionis, Golgotha vero medius in Anastasim. At martyrium locus est dominicae passionis, in quo etiam rupes apparet, quae quandam affixo domini corpore crucem pertulit. At quis non videt scribendum esse: Golgotha vero medius inter Anastasim ac Martyrium locus est dominicae passionis, in quo etiam rupes apparet?* etc. Hoc enim tum ex Eucherii superioribus verbis, tum ex Antonini Martyris itinerario plane convincitur, adeo ut in huius emendationis confirmatione immorari, nihil aliud sit quam tempus terere.

Quid igitur, inquires, si una duntaxat fuit basilica, quomodo intelligi potest quod dicit Hieronymus in epistola ad Pammachium? *Cum de Anastasi pergeretis ad crucem?* Idem proforsus est ac si dixisset: *Cum de monumento pergeretis ad Golgotha, in quo etiam rupes crucis.* De qua praeter Eucherium loquitur idem Hieronymus in epistola ad Paulinum de institutione Monachi. Certe Hieronymus paulo ante, sepulchrum domini appellaverat, quam hic Anastasim dicit. Sic enim ait: *Nonne ante sepulchrum domini missis archidimono praecipisti, ut talis disputans conticeret.* Sed et idem Hieronymus in commentariis in caput primum Sophoniae, Anastasim pro sepulchro domini posuit: *Congregatur turba miserorum; et patibulo domini corruscans, ac radiante Anastasi eius, de Oliveti quoque monte crucis fulgente vexillo* etc. Et in epist. 46. ad Rusticum: *Ita pro te locis venerabilibus resurrectionis et crucis* etc. Gregorius quoque Nyssenus in epist. ad Eustathiam et Ambrosiam, diserte vocat *ἀναστάσιον* locum in quo sepultus est dominus, et Sophronius in prato spirituali cap. 91. et 105. Scio quidem Iacobum Gretserum perinde interpretatum esse locum illum B. Hieronymi. Sic enim scribit in lib. I. de cruce cap. 65. *cum de Anastasi pergeretis ad crucem: hoc est, de templo resurrectionis ad templum crucis.* Et in cap. 80. eiusdem libri ecclesiam demittit cruci sacram a Constantio Hierosolymis exstructam esse colligit ex prava versione Eusebiani panegyrici. Sed hic error communis est illi cum Sirmondo.

Ceterum etſi Eucherius Anastasim diſtinguat a basilica Conſtantiniana, ea tamen basilica etiam Anastasis dici potest. Nam Eusebius in libro III. de vita Constantini cap. 29. eam diſertis verbis μαρτύριον τῆς ἀναστάσεως appellat *), atque in honorem resurrectionis dominicae in ipso resurrectionis loco conditam fuisse testatur. Sic enim habet inscriptio capitis 24. [imo c. 25.] lib. III. Ὅπως ἂν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τοῦ ἁγίου τόπου τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀναστάσεως, ναὸν προσεκτικτῆριον οἰκοδομηθῆαι προσέταξεν. Certe ecclesia sanctae resurrectionis nominatur a Cyrillo Hierosolymitano in catechesi XIV. pag. 338. et a Iustiniano in Novella 40. et a Wilhelmo Tyrio in libro I. historiae Hierosolymitanae cap. 4. et 5. et alibi passim. Sed verba huius scriptoris ex cap. 4. libri primi operae pretium fuerit hic adscribere: *Ecclesiam dominicae resurrectionis, quae per venerabilem virum Maximum (Macarium voluit dicere) eiusdem loci episcopum, praecipiente domino Constantino Augusto aedificata fuerat, postea per reverendissimum Modestum tempore domini Heraclii reparata, funditus deiſi mandavit.* Hinc in synodo C. P. sub Mena, Sabinus diaconus Anastasis dicitur, et apud Ioannem Moschum cap. 48. et 49. Anastasius quidam presbyter et scevophylax sanctae resurrectionis nominatur, id est, basilicae totius, quae et monumentum domini continebat, utpote totius operis apicem, κεφαλὴν τοῦ παντός, ut loquitur Eusebius.

Interdum tamen Anastasis strictius sumitur, et separatur a martyrio seu basilica Constantini, ac pro sepulchro domini, seu potius pro aedícula sepulchro superstructa ponitur, ut videre est apud Hieronymum et Eucherium. Hanc distinctionem non intellexit Gretserus qui in lib. I. de cruce cap. 65. acriter reprehendit

*) [Ecclesiam resurrectionis a Constantino exstructam vocari saepius ab Eusebio et eo qui capitulum indices confecit, μαρτύριον, pluribus exemplis ipse docuit IV, 40. Sed eandem μαρτύριον τῆς ἀναστάσεως ab Eusebio appellari quomodo Valesius contendere h. l. potuerit, nescio. Nam III, 29. non ipsa ecclesia, sed sepulchrum Christi significatur verbis τὸ σωτήριον ἄντρον, illa autem μαρτύριον τῆς ἀναστάσεως in cap. XXIX. plane non leguntur, sed in cap. XXVIII., ubi non minus sepulchrum domini ita vocatur, ut affirmat recte ipse Valesius III, 33. not. 2. 3. Adde quae ipse ad h. l. annotavi et Vales. ad Euseb. de laudib. Constant. c. IX. not. 17. c. XI. not. 4. Itaque quamvis ecclesia Hierosolymitana non solum μαρτύριον vocetur ab Eusebio et aliis (vid. Athanas. opp. T. I. p. 801. edit. Paris. a. 1627. Cyrill. Hierosolym. catech. XIV. p. 207. ed. Benedict. Beda de locis sanct. c. II. T. III. opp. p. 363. a. 1688.), sed etiam ἐκκλησίᾳ τῆς τοῦ σωτῆρος Θεοῦ ἀναστάσεως a Cyrill. l. l. p. 211. et Anastasis simpliciter, tamen Eusebius illum neque μαρτύριον τῆς ἀναστάσεως neque ἀναστάσεως simpliciter vocare existimandus est. Nihilominus eundem errorem quem Valesius, erravit E. F. Wernsdorf. histor. templi Constantiniani p. VIII. Idem etiam crucis nomine et Constantinianam basilicam Hierosolymitanam dictam esse docuit l. l. p. VIII. et p. 100. Gr. Euseb. de laudib. Constant. c. IX. Cyrill. l. l. p. 216. Adde quoque in translatione cap. 30. l. III. vocatur illa τὸ μαρτύριον τοῦ σωτῆρος, cap. 33. τὸ μαρτύριον τοῦ σωτῆρος.]

*Bodam, quod Anastasius a martyrio distinxerit. Atque Boda non Adamannus bonum inprimis auctorem Eucherium secutus est, cuius verba perperam interpolavit. Sed et Marcus in vita Porphyrii Gazensis episcopi cap. 4. Anastasim a martyrio aperte distinguit: Anastasis, ait Eucherius, in loco est resurrectionis. Non dixit: locus est resurrectionis, quemadmodum de Golgotha dicit: est locus passionis: sed ait: in loco est resurrectionis. Aediculam ergo ibidem fuisse innuit arcuato opere structam, et columnis marmoris suffultam, ut testatur Eusebius. Erat porro haec aedicula coniuncta basilicae, nam ab Anastasi ad basilicam seu martyrium, iacentes erant porticus, atque in medio campestris planities, ut scribit Eusebius, qui et basilicam ab ortu sancti sepulchri fuisse testatur, quod plane confirmat Eucherius **).*

Ex his perspicere licet, immerito reprehensum esse a Ioanne Tristano Iacobum Sirmundum. Neque enim in eo lapsus est Sirmundus, quod basilicam in loco resurrectionis domini a Constantino superstructam esse dixerit, quippe cum idem dicant Eusebius ac Socrates, et auctor itinerarii Hierosolymitani. Sed in eo lapsus est Sirmundus, quod duas basilicas a Constantino Hierosolymis extractas esse credidit. Unam enim duntaxat basilicam in urbe Hierosolymitana ab illo conditam fuisse prodit Eusebius, Socrates, Theodoretus, Sozomenus, Eucherius, Antoninus, Wilhelmus Tyrius, et ante eos auctor itinerarii Hierosolymitani. Sed illam alii in loco resurrectionis, alii in passionis loco constructam esse dixere. Et Eusebius quidem ac Socrates et auctor itinerarii in loco ipso monumenti conditam fuisse testantur. Sozomenus vero in lib. II. circa locum Calvariae, sive in Golgotha. Rufinus quoque in lib. I. historiae ecclesiasticae, et Paulinus in epistola II. in loco passionis extractam esse dicunt. Sic etiam Hieronymus in cap. XXVII. Matthaei: *Propterea autem ibi crucifixus est dominus, ut ubi prius erat area damnatorum, ibi erigeretur vexilla martyris.* At Nicephorus in lib. VIII. historiae ecclesiasticae cap. 30. utroque in loco hanc basilicam conditam esse dixit. Quin etiam Eusebius hac in parte variasse deprehenditur. Cum enim in libris de vita Constantini, ut superius ostendimus, illustrem hanc basilicam in loco dominicae resurrectionis extractam esse affirmet, in oratione tamen de laudibus Constantini pag. 466. de eadem loquens basilica, in honorem S. crucis a Constantino Maximo eam extractam esse asserit, iuxta ipsum passionis dominicae locum: *τα δὲ ἐπὶ τοῦ Παλαιστίνων ἔθνους τῆς Ἑβραίων βασιλικῆς ἐστίας ἐν μέσῳ, κατ' αὐτὸ δὴ τὸ σωτήριον μαρτύριον, οἶκον εὐκτῆριον παμμεγέθη, κείων τε ἁγιον* etc. Quae quidem verba interpret sic Latine vertit, quasi Constantinus duas in ea civitate ecclesias aedificasset, cum tamen constet vel ex sequentibus Eusebii verbis, unicam fuisse. Sic igitur vertendus est hic locus: *In provinciis*

** [Cf. Euseb. V. C. III, 35. not. 2. p. 190 sq.]

antem Palaestina apud civitatem quae Hebraeorum regia quondam fuit sedes, in ipso urbis medietate ad locum dominicae passionis, eodem sacrae immensae amplitudinis et sanctuarium in honorem S. crucis, omni magnificentiae genere exornavit. Quia etiam monumentum servatoris sempiterna memoria dignum, illiusque tropaeo contra mortem erecta, ornamentis quae dicendo exprimi nequeunt, decoravit. In his Eusebii verbis τὸ σωτήριον μαρτύριον, passionis dominicae locum interpretatus sum, tametsi in epistola patrum concilii Hierosolymitani pro ipso templo sumatur, ut supra ostensum est †). Quod quidem neminem turbare debet. Sic enim Anastasin, tam pro monumento ipso, quam pro aedificae promiscue usurpationi docuimus. Porro haec varietas ac dissensio, ex locorum vicinitate orta est, cum Golgotha a monumento octoginta tantum passibus distet, ut scribit Antoninus. Hinc etiam est, quod haec basilica modo Anastasis appellatur, ut ex Eusebio [Vid. p. 503. *)], Cyrillo, Iustiniano, Ioanne Moscho et Wilhelmo Tyrio supra ostendimus, modo ecclesia sanctae crucis. Sic enim appellat auctor chronici Alexandrini indictione septima: Ὁρθάτου καὶ Ἀναστάου Παύλου τούτου ἡνάτου γέγονε τὰ ἑγκαίνια τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου σταυροῦ, τῆς οἰκοδομηθείσης etc. Id est: his Coss. facta est dedicatio ecclesiae sanctae crucis, quam Constantinus Magnus aedificaverat temporibus Macarii episcopi Hierosolymitani, die 17. mensis Septembris. Fallitur tamen, ut obiter dicam, auctor huius chronici. Non enim consulatu Optati et Paulini, sed anno sequente haec basilica dedicata est, Constantio et Albino Coss. anno Christi 335., praesentibus episcopis qui iussu imp. Constantini in urbe Hierosolymitana convenerant post synodum Tyri habitam. Habita autem est synodus in urbe Tyro, iis quos dixi, Coss. ut Athanasius in apologia testatur ex ipsius synodi gestis. Pro 17. die mensis Septembris, apud Nicephorum dies 13. ponitur. Tametsi interpretes Latini decimum quartum restituit, quo die exaltationem S. crucis occidentis ecclesia celebrat. Sed vulgata lectio in Nicephoro retinenda est, et in Alexandrino chronico restituenda. Nam encaenia ecclesiae sanctae resurrectionis 13. die Sept. quotannis celebrabantur, ut legitur in Menologio Graecorum, et in typico

†) [Temere Valesius h. l. Eusebium basilicam Hierosolymitanam nunc in loco resurrectionis, nunc in loco passionis constructam esse dicere opinatur, perperam interpretatus verba illa quae in panegyrico leguntur, τὸ σωτήριον μαρτύριον passionis dominicae locum, quod quidem eo magis mirum est, cum ipse Valesius recte illa veterit in ipsa interpretatione panegyrici ad locum dominici sepulchri, quo nihil aliud significari patet nisi locum resurrectionis, ut ipse Eusebius V. C. III, 28. sepulchrum Christi vocat τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως μαρτύριον. Vide Vales. et nos ad V. C. III, 33. not. 2. Neque tamen in loco resurrectionis exstructa erat ipsa basilica Hierosolymitana sed Ἀναστάσεως sedes. Vid. III, 35. not. 2. Cf. III, 33. not. 3. De illa autem verbis οἶκον εὐκτήριον κ., ἐπὶν τε ἁγίον vid. III, 43. not. 4. III, 58. not. 6.]

S. Sabae: 13. die Septembris τὰ ἑγκαλνία τῆς ἁγίας Χριστοῦ ἀναστάσεως. Idem scribit Sophronius in oratione de exaltatione S. crucis. Ubi etiam notabilis Anastasim vocari, quae in chronico Alexandrino ecclesia S. crucis appellatur. De hoc festo Sozomenus in lib. II. cap. 25. Illustris est locus ex homilia 14. Cyrilli Hierosolymitani, qui nostram sententiam extimie confirmat. Explicans enim haec verba Sophoniae: *Propterea exspecta me, dicit dominus, in diem resurrectionis meae, in testimonium*, subiungit haec verba: *Βλέπετε οὐκ καὶ τὸν τόπον τῆς ἀναστάσεως προεῖδεν ὁ προφήτης μαρτύριον ἐπικληθῆσόμενον. Τινι γὰρ τῷ λόγῳ μὴ κατὰ τὰς λοιπὰς ἐκκλησίας, ὃ τοῦ Γολγοθᾶ καὶ τῆς ἀναστάσεως οὗτος ὁ τόπος ἐκκλησία καλεῖται, ἀλλὰ καὶ μαρτύριον; Id est: Vides quod et locum resurrectionis praevideat propheta martyrimum vocandum. Quare enim non iuxta reliquas ecclesias hic Golgothae et resurrectionis locus, ecclesia vocatur, sed martyrimum? Vides unicam basilicam a Cyrillo Hierosolymitano agnosci, quae et martyrimum dicta sit. Non igitur duae fuerunt basilicae, ut credidit Iacobus Sirmondus et Gretserus; altera in loco passionis, altera in resurrectionis loco constructa. Potior apud me est Cyrilli Hierosolymorum episcopi auctoritas, qui unam duntaxat ecclesiam, tam in resurrectionis quam in passionis dominicae loco sub martyrii nomine conditam fuisse testatur. Quod si Cyrilli testimonium non sufficit, alterum adiungam Basilii Seleucensis ex orat. 38. contra Iudaeos: *ἐκεῖ γὰρ τοῦ κυρίου καταξιώσαντος σταυρωθῆναι καὶ ταφῆναι καὶ ἀναστῆναι τῷ καλουμένῳ Γολγοθᾶ· ἐκεῖ καὶ ἡ ἁγία τοῦ θεοῦ καθιδρῦθη ἐκκλησία, ἐπωνύμως τὰ σωτήρια τοῦ κυρίου πάθη φέρουσα μέχρι νῦν, τοῦ σταυροῦ δὲ λέγω καὶ τῆς ἀναστάσεως.* Habes meam de Anastasi et de loco S. Hieronymi sententiam. Quam quidem non refellendi cuiusquam (id enim alienum est a nobis), sed inquirendae et aperiendae veritatis studio proponui. Vale. Lutetiae Parisiorum Idibus Decembris, anno 1650.*

F. A. HEINICHEN

E X C U R S U S.

E X C U R S U S I.

A D

EUSEB. V. C. I, 28. 29.

Quamvis in hanc Eusebii narrationem de qua diversissima ratione omni tempore iudicaverunt VV. DD. (cf. GOTHOFREBUS dissert. ad Philostorg. I, 6. p. 16 sqq. III, 26. p. 187 sq.), non ita inquisere mihi hoc loco liceat, ut minutatim singula persequar et accuratissime explicem, tamen vel graviora quaedam quae eo pertinent, afferre et quid ipse de illa narratione ac de altera quaestione cum hac arctius iuncta et connexa statuam, brevius exponere, haud alienum esse censeo. Ac primum quidem ipsa illa maior de Eusebii relatione sententiarum opinionumque diversitas etiamsi prima specie satis mira videri possit, tamen, si quis ipsum Eusebium iis quae nobis cap. XXVIII sq. retulit, Constantini M. ad religionem Christianam conversionem effectam esse simul censuisse cogitaverit, minime miram visum iri, animadvertendum sit. Cf. MANSO *Leben Constantins des Grossen* p. 86.: „*Luftgebild und Traumgesicht würden schwerlich jemahls der Gegenstand einer ernstern Untersuchung geworden seyn, wenn Eusebias, ausser der Besiegung des Maxentius, nicht noch eine zweyte und bey weitem wichtigere Folge, die Bekehrung Constantins, an sie geknüpft hätte. Diese Behauptung ist es eigentlich, die der geschichtlichen Forschung Werth und Bedeutung giebt und um so weniger abgewiesen werden kann, je bestimmter von jetzt an in Constantins Denk- und Handlungs- Weise eine gewisse und unwandelbare Anneigung zum Christenthum sichtbar wird.*“ Neque vero iudicium de causis quibus ductus Constantinus religionem Christianam anplexus sit, magnam vim exercuisse in iudicium de narratione Eusebii, non consentaneum est. Nam qui Constantinum vel unice vel potissimum sua ipsius de religionis Christianae veritate et praestantia persuasionem ad eandem illam religionem adductum esse censebant, fidem Eusebianae narrationis veritatem vel totam et integram vel reiectis

nis quae nullo modo retineri posse viderentur, defendebant, vel certe si aliquando, in iudicio de illa ferendo sapientem quandam *ἔσσην* commendabant. Vide praeter alios TILLEMONT, mémoires T. VII. IOH. IOACH. WEIDNER, dissert. Constantinus M. signo crucis Christi in nubibus viso ad Christianismum inauguratus, Rostoch. 1703. IO. FRICK, de fide Constantini M. haud dubie Christiana, Ulm. 1713. 4. FABRICII exercitatio critica de cruce Constantini in Bibl. Graec. T. VI. p. 703 sqq. ed. HARLES., MOSHEM. commentt. de rebus Christian. ante Const. M. p. 964 sqq. CRAMER Fortsetzung des Bossuet T. III. p. 226 sqq. ed. H. SCHROECKH allgemeine Biographie T. IV. p. 22 sqq. et christliche Kirchengeschichte T. V. p. 69 sqq. NEANDER allgemeine Geschichte der christlichen Religion und Kirche T. II. P. I. p. 14 sqq. *Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins des Grossen* in: Zeitschrift für die Geistlichkeit des Erzbisthums zu Freiburg a. 1829. Fasc. III. p. 44 sqq. p. 53 sqq. p. 62 sqq. Contra qui Constantinum M. quamvis a religione Christiana alienum neque de illius veritate et praestantia vere sibi persuadentem, vel unice potius vel potissimum politicis consiliis et studiis commotum esse arbitrabantur ut se Christianum esse simularet, iidem nihil plane veri inesse in Eusebii narratione sed eam aut a Constantino M. aut ab Eusebio fictam esse vel aperte professi sunt vel tectius indicarunt et probabiliter existimant. Vid. THOMASII observatt. Halens. T. I. p. 370. ARNOLD Kirchen- und Ketzerhistorie T. I. p. 137. STRUVII dissert. de Constantino M. ex rationibus politicis Christiano, Ien. 1713. PERTSCH Kirchenhistorie Jahrgang IV. T. I. p. 56. GIBBON history of the decline and fall of the Roman empire Vol. III. p. 205 sqq. et: Die Bekehrung des Kaisers Constantins des Grossen nach ihren Ursachen und Wirkungen, aus dem Englischen des Hrn. EDWARD GIBBON übersetzt, Lüneburg. 1797. GIBBON Geschichte des Verfalls und Untergangs des R. Reichs übersetzt von SCHREITER T. IV. p. 351 sqq. HENKE allgemeine Geschichte der christlichen Kirche T. I. p. 193 sqq. edit. VATER. Sed totam Eusebii narrationem respicit et nihilominus mediam quandam viam tenens nec seriam fuisse Constantini M. conversionem nec solis politicis rationibus affectam et simulatam sed potius Constantinum prius quidem nulli religioni totum et ex animo addictum, propter rationes graviores sapientioris principis animum commoventes, Christianos et paganos aequabilitate quadam tractavisse, deinde vero a semet ipso deseciscientem Christianos magis quam par esset, auxisse et fovisse existimat MANSO I. I. p. 80 sqq. Nam p. 102 sq. V. D. haec scripsit: *„Mich dünkt, wenn man diese Gesinnungen und jene Thatachen, — — mit Unpartheylichkeit würdigt, so darf man weder zu einer ernstlichen Bekehrung des Kaisers, noch zu verhängenen staatsklugen Absichten seine Zuflucht nehmen, um die Stellung, die er gegen das Christenthum wählte, zu begreifen. Constantijn war offenbar einer von den weisern Fürsten, welche die Kirche vom Staate trennen, und den Glauben*

vom Leben gehörig sondern. Er kannte das Christenthum von keiner andern als vortheilhaften Seite für die öffentliche Ruhe und Wohlfarth, und hatte gewiss zu Nikomedien und in Gallien Gelegenheit gefunden, auch das Innere desselben genauer zu erforschen und bestimmter zu prüfen. Die Verfolgungen, die man sich gegen die Bekenner der neuen Lehre erlaubte, erschienen ihm mit Recht als entehrend und grausam; und die Lehre selbst, das geringste zu sagen, unschädlich. Vernunft und Menschlichkeit forderten zur Milde, wenigstens zu einer gleichen Behandlung der Bedrängten mit den Unterthanen des Reichs auf, und er horchte auf beyder Stimmen und liess den Christen angedeihen was ihnen gebührte.“ Et p. 112.: „in dieser seiner Unpartheylichkeit ist sich Constantin keineswegs gleich geblieben, sondern vielmehr den früher befolgten Grundsätzen so untreu geworden, dass man von jetzt an zu neuen Thatsachen neue Aufschlüsse suchen muss.“ Iam vero ego quidem vel ea quae Constantinus M. haud ita multo postquam mira illa qualiacunque evenerunt quorum Eusebius mentionem fecit, in religionis Christianae et Christianorum gratiam constituit; atque ipsum studium quo rebus Christianorum interfuit, non proficisci potuisse censeo nisi ab eo imperatore qui religionem Christianam et Christianos aut propter solas politicas rationes atque animo reapse ab illis alienus, aut propterea tantum adiuverit, promoverit, foverit, quod religionem illam si non solam veram, certe pagana superstitione longe veriorum et praestantiorum esse vere sibi persuaserit. Atqui solis politicis rationibus Constantinum commotum religionis Christianae et Christianorum studium nonnisi simulasse, recte negat ipse MANSO p. 80 sq. Add. GODOF. CHRIST. LEUTNER. dissert. de Constantino M. non ex rationibus politicis Christiano, Lips. 1714. MOSHEM. commentt. p. 969 sqq. CRAMER Fortsetzung des Bossuet T. III. p. 230 sqq. KIST. disput. de commutatione quam Constantino M. auctore societas subiit Christiana p. 23 sq. Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins des Grossen I. I. p. 44 sqq. p. 51 sq. p. 73 eq. Ergo restat ex mea sententia nonnisi posterius, quod nec difficilium erit ad probandum. Nam vel ex iis quae Constantinus non ita multo post victoriam de Maxentio a. CCCXII. reportatam et antequam ad imperium solus perveniret, in religionis Christianae et Christianorum gratiam instituit, si quis rem sine ira et studio ponderaverit, apparere censeo, Constantinum ne illo quidem tempore aequabilitate tantum quadam Christianam et gentilium religionem esse tuitum, sed potius per ipsam nativam animi indolem, vitae cursum atque educationem quae ei contigerat¹⁾; ad

1) De his vid. KIST. disp. de commutat. quam Constant. M. auct. religio subiit Christ. p. 25—28. NEANDER Geschichte der christl. Religion u. Kirche T. II. P. I. p. 11 sq. et Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins des Grossen in: Zeitschrift für die Geistlichkeit des Erzbiethums Freiburg a. 1829. Fascic. III. p. 44—50.

Christianorum partes iam tunc inclinantes, Christianae religioni et Christianis certe multo magis fuisse, deque illius veritate sibi vere iam tunc persuasisse. Referendum huc ut taceam de decreto Mediolanensi a. CCCXIII. a Constantino et Licinio dato ²⁾, de quo postea, maxime illud, quod leges quas Constantinus inde ab illo tempore dedit, maiorem sensim Christianae religionis et existimationem et efficaciam, morumque emendandorum studia ostendant, quibus antea Romanorum leges curaverant, humanitatem; aequitatem, Christianam caritatem et verecundiam commendant, viam denique indicant, quam vel Christiana religio vel Christianorum doctorum admonitiones, in Constantini animum iam tunc exerceperunt ³⁾, deinde quod Constantinus iam ab illo inde tempore rerum ecclesiae Christianae in primis curam gessit, et Christianorum rebus non modo se immiscuit, sed institutis legibusque religionis Christianae commodis et iuribus egregie consuluit ⁴⁾. Ita statim post victum Maxentium, saeviens Donatistarum schisma, veluti *ὁ ἀρχαῖος ἐπίσκοπος* (vid. Excurs. II.), componere studuit, atque ad decernendas lites episcoporum concilia iterata vice convocavit, ita singulari benevolentia ecclesias doctores in primis prosecutus, praeter magnam pecuniarum et agrorum munera, quae iis largitus est, a tributis etiam et exactionibus magnam partem illos immunes esse voluit, atque a publicis stipendiis vel annonis annuas iis concessit (Euseb. H. E. X, 6. Sozom. H. E. I, 8. Theodoret. H. E. I, 11.), ita eodem iam tempore quo Donatistarum litibus erat occupatus, publicorum munerum immunitatem clericis et ecclesiasticam iurisdictionem tribuit (vide nos ad V. C. IV, 27.), denique manumissiones servorum, in Christianorum coetu coram episcopo fieri permisit, omissis omnibus solennitatum ambagibus, quibus iure civili fieri solebant (Sozom. l. I. GOTHOFREDUS ad cod. Theodos. L. IV. tit. 7. l. 1.), et praeter alias leges quibus, ut publicam religio Christiana auctoritatem acciperet, hoc tempore iam plurimum consulit (cf. V. C. II, 20—45.), legem de celebranda die dominica dedit, unde et ad quantam auctoritatem religio Christiana iam tunc pervenerit, et quantopere augere illam Constantinus stauerit, luculenter intelligitur. Cf. V. C. IV, 18. not. 5. Quae vero seriori tempore Constantinus pro Christianis et religione Christianorum fecit ⁵⁾, si non totum eum illis addictum fuisse ostendunt,

2) Vid. Euseb. H. E. X, 5. Lactant. M. P. c. XLVIII. NEANDER l. I. p. 24 sqq. et nos in Excurs. XVII. ad Euseb. H. E. T. III. p. 457 sqq.

3) Vid. GOTHOFREDI chronologia cod. Theodos. ad a. Chr. CCCXIX. DE RHODA. diss. de effectu religionis Christianae in iurisprudent. Roman. p. 38 et passim. KIRK. l. I. p. 29.

4) Vid. GRAMER Fortsetzung des Bossuet T. III. p. 234 sqq. SCHROECKER christliche KG. T. V. p. 90 sqq., ipse MANSO Leben Const. p. 92—102. KIRK. p. 28 sq. p. 33 sqq. et Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins l. I. p. 71 sqq.

5) Vid. GRAMER Fortsetzung des Bossuet T. III. p. 235 sqq. MANSO l. I. p. 112 sqq.

nihil detendit. Cf. MosHEM, commentt. de rebus Christian. ante Const. M. p. 965.: „Si is qui per magnam vitas partem id polissimum agit, ut religionem Christianam stabiliat et propaget, qui oppositas ei religiones oppugnat et deprimit, qui lotum fere iurisprudenciam Christianas religionis causa mutat, qui ad extremum usque spiritum Christum laudat, celebrat et sancto proficitur, qui liberos suos in ea religione instituit et educari iubet, qui vires omnes et populos suos ad eam amplectendam exhortatur et incitat, qui ministros eius et sacerdotes multis variisque beneficiis ornat et honestat, et multas huius generis alia. facit, quae religionem Christianam fulciunt et muniunt, si is, inquam, Christiani non meretur vocabulum, assida, in qua nomen hoc ponendum sit.“ Neque vero inde quod Constantinus maximo priori post victum Maxentium tempore vel religionis paganas cultum adhuc toleravit vel alia nonnulla fecit quae Christianus imperator non potuisse facere videri possit, quo pertinet pontificis maximi quam Constantinus nondum detrectabat, appellatio, cultus quo solem prosequobatur, vatum et haruspicum consultatio ⁶⁾, quidquam aliud sequitur, nisi vel Constantinum illo quidem tempore nondum ita fuisse ira et cupiditate inflammatum, ut religionem cogi et posse et debere censeret, ideoque meliorem etiam Christianum fuisse quam seriori tempore ubi non solum quovis modo ad Christum et Christi religionem paganos allicere studebat sed trahere et rapere audebat ⁷⁾, vel Constantinum quamvis religionem Christianam esse veram et praecolaram intellexisset, tamen, ut fieri solet, non statim totum ei se addixisse, neque omnes paganas superstitionis reliquias uno impetu abiecit, qua de causa similiter vel Theodosii aetate exatiterunt monumenta Christiana, in quibus una cum Christianis imaginibus pagana simulacra inventiuntur. Vid. Kunstblatt zum Morgenblatt a. 1829. N. 60. p. 240., ubi de Christiano monumento in Gallia nuper effosso et Minervas effigie simul instructo haec leguntur: „Um die Abbildung der Kunstgötter auf einem christlichen Denkmal von Theodosius Jahrhundert

6) Vid. BARONIUS anall. ecel. ad a. CCCXXI. N. 18. SPANNEM. ad Iulian. caes. p. 228. MOSHEM, commentt. p. 975. GIBSON Geschichte des Verfalls u. Untergangs des R. R. übers. v. Schreier T. IV. p. 356. not. 9. SCHROECKH KG. T. V. p. 145 sqq. PLÄNCK Geschichte der christlich-kirchlichen Gesellschafts-Verfassung T. I. p. 237. MANSO p. 104 sqq.

7) Vid. II, 48 sq. II, 56. not. 3. II, 71. et EXCURS. II. coll. III, 21. nott. 4. 10. III, 58. not. 8. IV, 54. not. 3. — III, 54. not. 3. IV, 19. not. 5. Eutrop. X, 7.: „Vir (Constantinus) primo imperii tempore optimis principibus, ultimo mediis comparandus.“ AXEL. Viet. epit. XLI, 16.: „Decem annis praestantissimus, duodecim sequentibus latro, decem novissimis pupillus ob profusiones immodicas nominatus.“ MANSO p. 204.: „Wie viel gesunder Verstand und welche richtige Beurtheilung der Verhältnisse spricht sich ferner nicht in seinem (Constantins) frühern Benehmen gegen die Christen und in mehrern seiner Gesetze aus!“ Ibid. p. 206. NIXONER Denkwürdigkeiten aus der Geschichte des Christenthums T. II. p. 1 sqq. ed. II.

zu erklären, ist es natürlicher, sie der Vermengung der beyden Religionen zuzuschreiben; sie war häufig auf den Kunstwerken einer Zeit, in welcher, wie *Mabillok in Iter Italicum* sagt, *cruda adhuc quorundam in cordibus Christiana religio aliquid de paganici ritus superstitione retinebat*. So findet man Orpheus und Bacchus häufig auf christlichen Sarkophagen aus der Regierung Konstantins. Auf einer Lampe von gebrannter Erde, gestochen in der neuen Ausgabe der *Roma sotterranea*, t. III. p. 79, sieht man unten den Propheten Jonas und den guten Hirten, der das verirrte Schaf trägt, und oben auf der einen Seite Juno mit dem Pflar, auf der andern Apoll mit der Leyer. Ein Frescogemälde endlich in derselben Sammlung, t. III. p. 111, stellt oben Christus dar mit den fünf klugen Jungfrauen des Evangeliums [Matth. XXV, 9.], unmittelbar darunter Pluto auf seinem Wagen; er zieht in das Schattenreich die junge Christin, in deren Grab diese Malerey gefunden wurde; Merkur mit dem Stab fährt die Rosse des Todtengottes. Es war nicht leicht, sich von einem ganz sinnlichen Gottesdienste zu einem abstrakteren Gedankengang zu erheben; der heil. Augustin selbst war der Meinung, man könne nur allmählig dahin gelangen.“ *Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins des Grossen* l. I. p. 74 sq.: „Weiter stößt man sich an den heidnischen Gottheiten und Sündenbildern seiner (Constantins) Münzgepräge. Allein wer mit der römischen Münzkunde nähere Bekanntschaft gemacht hatte, sollte darauf aufmerksam geworden seyn, dass in diesem Zeitraume die alten Personifikationen und Götterwesen grösstentheils von den Mäzen verschwinden. Auf den Geprägten Constantins sehen wir noch den Apollo mit dem Sonnenball, zuweilen den Mars, dann die Victoria und den Genius des römischen Volkes; aber diese wenigen Bilder machen bald den *Votis quinquennialibus, decennialibus* u. s. w. Platz, oder den Gränzcastellen, und den Abbildungen der Gefangenen zu den Füssen des Siegers. Von den Gottheiten blieb nur (?) noch die Victoria, die sich fortwährend auf den Mäzen der folgenden christlichen Kaiser erhielt. Die Constantinischen Münzstempel mit dem Apollo und Mars fallen grösstentheils in die Zeit, wo er dem Christenthum seine Gunst noch nicht [völlig] zugewendet hatte, und wiederholten sich noch in der Folge, weil das Alte nie im Augenblick aufhört.“ *Accedit autem quod ipsius temporis aliaeque rationes quominus animum suum Christianorum et religionis Christianae studiosum plane aperiret, Constantinum subinde impediabant et deterrebant. Vid. Kir. disp. de commut. quam Constant. M. auct. societas subit Christ. p. 28 sq., ubi de decreto Mediolanensi (cf. supra p. 510. not. 2.): „Multi, inquit, merito observarunt, animum illud ostendere, ab antiqua religione minime [plane] alienum“.*

3.) Vid. Mosheim, comment. p. 971 sqq. Gieseler Geschichte des R. R. über.

expandum aere, parum hoc decretum valere, ut veram Constantini de religione mentem, inde intelligamus. Non solus quippe illius auctor fuit, sed Licinius quoque. Huius autem — — — — — (Christianis) non sincerus erat amicus, parcere debuit Constantinus; neque ceteris displicere voluit subditis, qui antiquam religionem profiterentur. Quamvis igitur etiam religionis indole plenius iam fuisset imbutus, ob rerum tamen, quae id temporis erant, conditionem, manifestare mentem non potuisset." Similiter KIST. p. 38 sqq. "Constantinus, inquit, — — — — — subinde antiquam religionem haud prorsus negligere videbatur. Id certe leges decere, quae, annis 319 et 321, de tolerandis haruspicibus tulit, nonnulli valuerunt [vide supra not. 6.]. Verumtamen Deorum culti otiosum cum fuisse addictum, nullam haec leges suspicionem movent. Antiqua enim religio, in iis superstitionis atque praeterita usurpationis nomine carpitur; item plura his in legibus iudicia adsunt, quae satis ostendunt, Constantinum haec omnia non probasse, verum permisisse modo, quoniam abrogare illa adhuc [commode] non poterat. Inprimis vero observandum videtur, leges haec urbem Romam potissimum spectavisse, quia nulla fuit veteris superstitionis tenacior⁹⁾. Hinc autem ritus antiqui nullibi viguerunt diutius; neque Constantinus, ceterique post eum imperatores, Gentilium evertentes, vel Christianam religionem stabilientes, cautius circumspiciusque ullibi agere debuerunt, quam in antiqua hac terrarum domina, urbe¹⁰⁾. Magna primarias hac in re partes egisse videtur Constantini prudentia. Haec nimirum vetuit, ne temere perficeret, quibus perficiendis par nondum erat, neve, quae animo ferebat proposita, ulterius manifestaret, quam illa vim habitura, perciperat. — — — — — Quamdiu igitur solus imperium Constantinus nondum obtinuerat, ceteris parcere subditis debuit, qui gentilium sacris erant dediti, et in Christianae religionis auctoritate caute procedere; neque adeo videri voluit, ab antiqua religione plane iam defecisse¹¹⁾." Denique scriptor anonymus commentationis:

v. Schreier T. IV. p. 361 sqq. NEANDER KG. I. l. p. 38 — 42. Tenendum vero non minus quod recte observat KIST. l. l. p. 34., quamvis edictum Mediolanense veram Constantini de religione Christiana mentem non patefaciat, tamen illum hac lege lata summo opere iam praeparasse censendum esse supremam auctoritatem, quam deinde illi religioni plane concessit, ideoque illud edictum fundamentum dei mensis novi aedificii quod Constantinus aedificavit sensim et exaedificavit.

9) Cum his confers quae ipse animadverti de illis Constantini legibus ad V. C. II, 45. not. 3.

10) Cf. Tibull. Eleg. II, 5, 28 sq. ed. ERYN. Romulus Aeternae mundi formaverat Urbis Moenia. HORAT. OREM. IV, 3, 13, 14, 44. VALER. ad Constantin. orat. ad sancti. coet. c. XXII, not. 3.

11) Cf. Zosim. hist. II, 29, 2. ed. REITERMEIER. ἔρητο δὲ (Κατοικησάντος) Ἰου καὶ τοῖς πατρίοις ἱεροῖς, οὐ τιμῆς ἔνεκεν μᾶλλον ἢ ἰσχυρῶς. GAYON Geschichte des H. R. übers. v. Schreier. T. IV. p. 404 sq. r. Boy. ed.

Duchschrift zur Herabsetzung Constantins I. l. p. 73 sq. in eandem sensu sententiam scripsit: „Ungewachtet so vieler Beweise der Ehrerbietung für das Christenthum, so vieler Gunstbezeugungen und auffallenden Vorkehrungen, dasselbe mit Zurücksetzung des Heidenthums, zur herrschenden Religion zu erheben, zweifelt man doch noch, ob er (Constantin) aufrichtig der Lehre Christi ergeben gewesen sey. — Man stößt sich an den Titel Pontifex maximus, den er nicht aufgegeben habe, und bringt nicht in Anschlag, dass er damit grosse Vorrechte aufgegeben hätte.“ In dieser Eigenschaft war er das Haupt des obersten Priestercollegiums und der interpret summus sacrorum in der weltbeherrschenden Stadt; die, obwohl ein Schattenbild dahingegangener Herrlichkeit, sich selbst doch noch durch Namen und Worte täuschte. Auch in den Provinzen dauerte die Täuschung und der Glaube an die Riesengestalt, die nur noch in der Einbildung der Völker Leben hatte. So lange dieser Volksglaube nicht erloschen war, konnte er Wirkungen hervorbringen, und das Collegium pontificum auf den Einfall führen, wegen Missachtung der hergebrachten Staatsreligion, dem Kaiser Einsprache zu thun, was sie sich gegen den Pontifex maximus nicht vermessen durften. Diese Scheinmacht war ihm dienlich, in der Religion Veränderungen vorzunehmen, und so lange er sie nicht an einen Andern überlassen hatte, war er gegen gesetzliche Widerserrede geborgen, die ihm in seinen Verfahrungen Störungen machen konnte. Er war es auch nicht allein, der diesen Titel beibehielt, sondern die Kaiser nach ihm thaten dasselbe bis auf Theodosius, der diesen Namen aufgab.“

Quae cum ita sint, ut alii VV. DD., ita ipse MANSO ad contrariam opinionem suam de iis quae Christianae doctrinae et ecclesiae Constantini animum propensum reddiderint, haud scio an eo potissimum inductus sit, quod duas quaestiones minime confundendas sed accuratius distinguendas non satis distinxerit, alteram quidem, an Constantinus Christianae religionis veritatem intellexerit et propterea illam ipsam amplexus sit et stabiliverit, alteram, an recta ratione et via ad suam de Christianae religionis veritate per-

nem letzten Besuche zu Rom, gab er (Constantin) einen öffentlichen Beweise seiner frommen Abneigung gegen den Aberglauben seiner Verfahren, indem er sich weigerte, sich an die Spitze der militärischen Procession des Ritterstandes zu stellen, und auf dem Altare des kapitolinischen Jupiter die öffentlichen Gelübde darzubringen (Zosim. hist. II.). Auch hatte Konstantin, viele Jahre vor seiner Taufe, — der Welt bekannt gemacht (vid. V. C. IV, 15. 16.), dass weder seine Person, noch sein Bild, jemals mehr innerhalb der Mauern eines dem Götzendienste geweihten Tempels gesehen werden solle, und zu gleicher Zeit durch die Provinzen verschiedene Münzen und Gemälde ausgetheilt, auf welchen der Kaiser, in einer demüthigen und bittenden Stellung der christlichen Andacht abgebildet erschien.“ GRAMM Fortsetzung des Bossuet T. III. p. 235 sqq. SCHROEDER KG. T. V. p. 148 sqq.

substantiam pervenerit, ita ut animus ad certis argumentis sine ulla persuasione contineretur. Cum enim praeter alias rationes, minime ambigua ipsius Eusebii effata et ipsius Constantini vita turpioribus sceleribus inquinata externis potius et falsis quam internis et veri argumentis commotum Constantinum neque sine superstitione religioni Christianae se addixisse ostendant, priorem illam quaestionem ut omni asseveratione affirmandam, ita posteriorem sine dubitatione negandam puto. Cf. MOSHEM commentt. p. 971 sq.: „*Cogitare apud se coepit, ait EUSEBIUS [l. 27.], quoniam sibi deum adhiberet.* Ingenue, nec, ut opinor, falsi: Exitus consultatio nis erat, ut statueret velle se deum illum unum colere, quem gentes tor ipsius coluisset, atque numina Romanorum negligere. Rationes huius consilii erant praeter exemplum patris, qui uni deo serviebat, adversa fortuna, tristeque exitum Diocletiani, Maximiani, aliorumque imperatorum, qui deorum religiones constetati erant. *Non magnae sunt has rationes, nec CONSTANTINO honorificas. Non enim ratione ductus, totque argumentis, quae naturam rerum suppedilat, victus ad unius dei cultum sese — conferebat, sed patris auctoritatem, spemque hostes debellandi et feliciter, glorioseque imperandi unice sequebatur.* Sic nempe, quod disertissime atque ex ore ipsius Imperatoris EUSEBIUS memoriae mandavit, ratificabatur: *Pater meus unum deum coluit, constantique felicitate ad obitum usus est: Contra imperatores illi, qui plures deos coluerunt, miserum vitae exitum post varias calamitates sortiti sunt: Igitur ut hio etiam beate vivam et prosperis rebus semper utar, patrem imitabor et ad unius dei cultum me adiungam. Hac argumentatione ad religionem quamdam amplectendam qui moveri sese unice sinit, is mediocris mihi ingenii, felicitatisque huius vitae longe cupidior, quam futurae, videtur esse.“*¹²⁾ REITEMEIER. commentt. in Zosim: p. 551.: „*in Constantino — homine modo factivo et modo, modo superstizioso non miramur, si non veris cultus christianorum divini rationibus, sed casu aliquo fortuito, et causa non satis honesta ad eum amplectendam fuit adductus.*“ HENKE allgemeine Geschichte der christl. Kirche T. I. p. 193.: „*Nicht zu verwundern, wenn er (Constantin) als ein ungelehrter Kriegermann sich durch Beweggründe, die für gebildete Menschen schwach gewesen wären, leiten liess.*“ At enim vero quomodo, quaeso, inde patet, non sincero animo Constantinum religionem Christianam amplexatum esse, neque de quadam Constantini caeco seria conversione ad religionem Christianam quinquam recte loqui posse? Num forte

12) Cf. V. C. II, 24. not. 7. II, 25—27. II, 55. not. 1. III, 57. not. 1. et Constantin. orat. ad sancti. coet. c. XXIV. not. *) V. C. III, 19. 20. Neque ex certaminis contra Constantinum eventa religionis dignitatem non metiebatur Licinius teste Euseb. V. C. II, 5., et Chlodovicum in primis victoria de Alemannis in pugna ad Tollisum s. 496. reportata Christianum fecit. Vid. SPITZER Grundriss der Geschichte der christlichen Kirche p. 86. ed. PLANCK.

penam nisi ei qui veris et firmis rationibus ad religionem quantum amplectendam impellatur, de illius veritate persuaderi posse et persuasum unquam esse, liceat contendi? Hoc, quantum video, ipsius quotidianae vitae usus refellit. Quot enim tandem homines vel huius aetate religionem Christianam veram et divinam esse sibi persuadent per rationes satis ineptas et perversas? Et quot tandem, qui per illas sibi illud persuaserunt, ecclesiae Christi se adiungunt? Atque hoc ipsum vita eiusmodi hominum religione quam profitentur, saepe parum digna tantum abest ut nos vetet statuere, ut statim non temere posse, luculenter demonstrat. Nam hanc ipsam ob causam quia non graviorum argumentorum pondus sed leviorum opinionum impetus multos ad Christianam religionem adducit, fieri non potest quin saepius illi saluberrimam certae de rebus divinis persuasionis vim non persentiscant et vel vehementiorum cupiditatum stimulis incitati vel laetioris fortunae splendore elati vel tristiorum malorum gravitate depressi, facile turpius peccent. Atque eodem modo Constantinus cum de religionis Christianae veritate et dignitate vere quidem atque ex animo, sed non ratione et via sibi persuasisset, cur postea nec germana in deum pietate qua pleniore quae enim collaudat Eusebius¹³⁾, valde insignis, nec a turpioribus cupiditatibus et vitis alienus¹⁴⁾, cur denique ex diversis quasi virtutum et vitiorum elementis concretus et conflatus, modo lenis, modo durus, modo iustus, modo iniustus, modo sapiens, modo insipiens fuerit, minime mirum esse poterit¹⁵⁾. Itaque iam facile, crede, iudicari potest de iis quae scripsit MANSO p. 88 sq.: *„Ein andres ist, dem Christenthum durch Geburt und Verurtheil angehören, ein andres, es aus innern Bedürfnisse suchen. Dieses innere Bedürfniss und dieses von ihm abhängige Suchen ist eben die Annahme, von der Eusebius ausgeht, und diese seine Annahme entbehrt eben der einzigen Bestätigung, die ihr werden kann, — der Offenbarung durchs Leben. Wer, wie Constantin, als Neubekehrter fortfährt, der Herrschsucht und dem Ehrgeize zu dienen, wer der Rache gegen seine Feinde sich unbegränzt überlässt, wer wider seine*

13) Vide potissimum V. C. II, 3. 4. 12—14. II, 24 sqq. II, 48—60. II, 71. not. 6. III, 1. III, 20. not. 5. III, 47. 54. 63. IV, 75. Cf. Constantin, ad sancti coet. c. XXVI.

14) Claret haec referenda in primis Constantini ambitio, vanitas et gloriae studium (vid. V. C. IV, 29. not. 4. de laud. Const. c. V. not. 17. Constantin, ad sancti coet. orat. c. XI. not. 8.), simulatio et dissimulatio (vid. Constantin. S. C. I. h. et Excurs. IV. cf. V. C. III, 21. not. 4. 10.), imperitiae cupido (vid. Excurs. IV.), denique immanior eius et in caedes ac sanguinem erumpens crudelitas, cuius quidem vix excusationem Constantino quaeri et inveniri posse, mihi quidem persuasissimum est, quantumvis puperrime Constantinum excusare studuerit scriptor commentationis: *Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins des Grossen* p. 75 sqq.

15) Cf. N. A. B. Denkwürdigkeiten aus der Geschichte des Christenthums T. II. p. 13 sqq. et Geschichte der christl. Religion u. Kirche T. II. P. I. p. 29 sq.

*vigis Familis cūthet und die Glieder derselben mordet, wer endlich den Wohlstand der Unterthanen, wie sich später zeigen wird, seinem Eigennutze nachsetzt*¹⁶⁾, der kann unmöglich das Christenthum nach seinem Werth und Wesen begriffen, noch es aus Achtung und innerlichem Drange gewählt haben.“ Nam ut verissimum esse quod affirmavit MANSO, nolim ire inficias, Constantinum propterea quod vel postquam se ad sacra Christiana convertit, peiorem subinde vitae rationem tenuit, veram religionis Christianae vim ac naturam nec perspicere, neque eo quod illam perspexisset, commotum, ad Christianam religionem transire potuisse, ita, cur non idem Constantinus quamvis levioribus et infirmioribus argumentis ductus et ob hanc ipsam causam simul certe, in graviora vitia saepius delapsus, tamen de religionis Christianae veritate vere sibi persuadere et animi quodam impetu ad eam compelli potuerit, minime intelligo. Nonne enim videmus, quamvis non germano et genuino, tamen magno saepe mentis fervore atque ex animo religionem quandam amplecti et fovere eos ipsos qui illam non tam quia cum rationis humanae placitis amice consentiat, non quia veram hominum salutem stabiliat, et vitae morumque integritatem nutrit, sed patius quia vel auctoritate maiorum et miraculorum firmata sit, vel externam hominum felicitatem et civitatum florem augeat, vel denique blanda quadam suavitate in animos influat, amplectuntur et fovent? Cf. CRAMER Fortsetzung des Bossuet T. III p. 230.: „Man will auch aus seinen (Constantins) Charakter und verschiedenen grausamen Handlungen desselben beweisen, dass sein Uebertritt zum Christenthume Heucheley und Betrug gewesen sey. — — Aber jetzt ist nicht die Frage, ob sein Uebertritt zur christlichen Religion seinen Charakter verändert und umgebildet habe, sondern bloss, ob derselbe aufrichtig gewesen sey? Man fragt: Hat er das Christenthum der Abgötterey bloss als ein Staatsmann, oder aus Ueberzeugung von der Vortrefflichkeit und Würde desselben vorgezogen? Man kann die Wahrheit einer Religion einsehen und annehmen, ohne seinen Lastern zu entsagen.“ Et ibid. p. 233.: „Seine (Constantins) Ueberzeugung von der Religion, die er bekannte, war vielen Wahrscheinlichkeiten zu Folge aufrichtig, wenn sie auch die Hoffnung, seinen Vortheil bey ihr zu finden, befördert hatte; allein die Ausübung derselben war [ebendeshalb und aus ähnlichen Gründen] sehr unvollkommen. Für einen rechthaffenen Christen, der seiner Religion nicht allein Beifall giebt, sondern ihr auch gehorcht, that er zu wenig; für einen Heuchler hätte er zu viel gethan.“ Et magis etiam ad nostram sententiam accessit anonymus interpres operis GIBBONI p. 106.: „Was konnte man sich — von solchen Christen verspre-

16) Vide potissimum MANSO p. 178 sqq. p. 226 sqq. Sed huius quidem generis crimina quae Constantino obiciuntur, vereor ne non satis probari possint. Vid. Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins p. 35 sqq. cf. p. 23 sqq. et quae ipse animadverti ad V. C. IV, 4. not. 2.

ehen, die z. B. von ihren Lehrern selbst in der Wahn gehalten wurden, dass alle Flecken eines in Sünden und Lustern ausgebrachten Lebens auf einmal durch das Wasser der Taufe, gleichsam *ex opere operato*, könnten abgewaschen werden? [Cf. *quae scripsi ad Euseb. H. E. VII, 21. T. M. p. 354 sqq.*] Wenn nun Constantin nach gleichen Begriffen das Christenthum angenommen hat [cf. *supra p. 515. et V. C. IV, 61. not. 3. Constantin. ad sanett. coet. c. XX. p. 390. not. 13.*]; wenn man mehr darauf bedacht gewesen ist, aus ihm einen rechtgläubigen, als rechthandelnden Christen zu machen: so darf man sich ja bey ihm eben so wenig als bey andern äusserlichen Bekennern des Christenthums, über die so wenige Hezwingung seiner Leidenenschaften wundern. Er nahm das System der christlichen Religion an, weil er ohne Zweifel den grossen Vorzug desselben für den ungereimten Fabeln des Heydenthums einsah; hiezu kamen noch politische Gründe, welche ihm das Christenthum annehmlich machten; und also wurde Constantin ein Christ; vermuthlich auch ein überzeugter Christ, der wenigstens den Lehrsätzen des Christenthums aufrichtig und von Herzen anhieng.“ Cf. SPITTLER Grundriss der Geschichte der christlichen Kirche p. 79 sq.: „Dass Constantin auch nach Annahme der christlichen Religion immer doch noch grausam, falsch, herrschsüchtig gewesen, beweist nicht, dass er sich nicht zur christlichen Religion bekannt habe, dass er nicht aus Ueberzeugung Christ geworden sey; wer weiss, was sich alles mit seinem Christenthum vertragen konnte?“

Similiter si quis animi humani naturam vel paulum perspectam habeat, ille, praesertim si Constantinus ad bellum usque cum Maxentio gestum dubiae et nullius religionis homo fuerit¹⁷⁾, Constantinum nullo modo repente et solo illo qualicunque insigniori quod Eusebius retulit, evento, sed potius lento gradu, varia causarum serie adiuvante, ad persuasionem de religionis Christianae veritate pervenisse existimabit¹⁸⁾. Inter quas quidem causas praeter leviores illas rationes quae Constantini animum religioni Christianae conciliarunt, superius (p. 515.) iam commemoratas et insignius illud eventum cuius Eusebius mentionem fecit, retulerim in primis severiorem Christianorum vitae disciplinam eorumque promptam et invictam magistratui civili et vel tyranniam obedienciam et patientiam¹⁹⁾, suaves et blandas quibus episcopi Con-

17) Vid. MOSHEM. commentt. p. 951 sqq. p. 971. Cf. VALES. ad V. C. IV, 62. not. 4. GELHAR. et LAEGER. ad incerti panegyri. VIII. 2, 2. in Panegyri. vet. T. I. p. 482 sq. ed. LAEO. et supra p. 509 sq.

18) Cf. SPANHEM. histor. eccl. saecul. IV. p. 822.: „*Conversio eius (Constantini) processit per gradus, et deus tantum opus perfecit ab exiguis initiis. — Sufficit confirmatam fuisse successu temporis delectatamque egregie monumentis.*“ KUR. diop. p. 20 sqq.

19) Vid. DU PIN de antiqua eccles. disciplina discept. VII. §. III. p. 465 sqq.

stantium prosequantur, laudes et studia²⁰), vim d'ni que omnia peccata delendi quam in religione Christiana inesse ex Aegypto illo Constantinus cognoverat²¹), modo ne hoc quidem priori tempore et solam, sed posteriori et cum aliis rebus doctrinam Christianam commendasse scelerum conscientia saucio imperatori, statuamus²²). Cf. BARONI annal. ad a. CCCXXIV. N. 15 — 28. MOSHEM. comment. p. 976 sq. SCHROECKH KG. T. V. p. 85 sq. REITEMEIER. comment. in Zosim. p. 549 sqq. p. 551 sq.: „Ad fidem Zosimi — impugnamdam haec fere sunt ex re ipsa accessita. Est vero aliud argumentum extrinsecus petitum, quod si probatum fuerit, narrationis fides omnino prostrata erit. Proditum enim est memoriae ab christianis, Constantinum non piaculo in uxorem et filium admissio, sed multis annis ante — signo coelesti — commotum — ad christianos eorumque religionem accessisse. Quae quamvis multorum auctoritate nitantur, et testimoniis, non officient tamen scriptoris nostri existimationi ac fidei, quoniam, si ad verbum accipiuntur, ipsa miraculi ostentatione elevantur; quando autem detractis iis, quae miraculi praes se ferunt speciem, statuere licet, imperatorem, tempore illo, quo divino eum signo ad sacra christianorum adoptanda impulsus credunt, quacunque de causa ad rem christianam magis inclinatum fuisse, — ne sic quidem quicquam in

Die Bekehrung des Kaisers Constantin aus dem Englischen des EDW. GIBBON übers. p. 18 sqq. „Nutzen und Schönheit der christlichen Moral.“ Ibid. p. 20 sqq. (Uebersetzung v. SCHREITER T. IV. p. 364 sqq.). „Besonders der Lehre vom duldsamen Gehorsam.“ Cf. HERRS Geschichte der christlichen Kirche T. I. p. 194 sq. et nos ad V. C. IV, 45. not. 8. et in Addendis ad p. 375. not. 11.

20) Vid. GIBBON l. I. p. 32. p. 52 sqq. (T. IV. p. 396 sq.): „Lactanz, der die Gebote des Evangelii mit einer Ciceronianischen Beredsamkeit ausschmückte, und Eusebius, der die griechische Gelehrsamkeit und Philosophie auf die Religion anwandte, wurden beyde in die Freundschaft und den vertrauten Umgang ihres Herrn aufgenommen, und diese geschickten Meister in Streitigkeiten konnten ganz geduldig die stillen und schicklichen Augenblicke abwarten, in welchen sie ihn überzeugten [hanc GIBBONII vocem animal-verti velim], und die Beweisgründe, welche sich am besten für seine Einsicht und seinen Character schickten, anbringen konnten.“ MANSO p. 117 sq.

21) Vid. Zosim. hist. II, 29. Cf. Sozom. H. E. I, 5. Julian. caesar. p. 336. Evagr. H. E. III, 40. 41. et nos p. 518.

22) Hoc si reputare vel voluisset scriptor commentationis: Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins des Grossen p. 89 sqq., illud Zosimi haec in causa testimonium vix, credo, ridiculum appellasset. Cf. BAUMGARTEN Auszug der Kirchengeschichte T. II. p. 707. 714. Die Bekehrung des Kaiser Constantin aus dem Englischen des EDW. GIBBON übers. p. 63 sqq. Praeterea cf. V. C. IV, 61. Augustin. confess. II, 7, 1. 2., ubi confitetur ipse Augustinus, gratiam divinam per Christum paratam omnia peccata sua tanquam glaciem solvisse et iisdem peccatorum languoribus ipsam exuisse quibus antea implicasset. Neque quiaquam facile falsum esse demonstrabit quamvis acerbus. Sicut dictum in apocryphis quae ipse vocavit, pronuntians iungo. Huren, alte Betschwestern iungo. H. Mattinge, alte Mystiker. (187)

*tota narratione, ita, quod ob hoc Zosimus nunquam solus convulsus
passit. Non enim subito religionem mutavit imperator, sed ser-
vix a caeremoniis maiorum defecit, ita ut primam, in christiano-
rum plebem mitigatus, ab injuriis eam tueretur, deinde, — chris-
tianus factus magis amplexus — desertor sacrorum gentilium fieret,
et palam, quid de religionibus sentiret, legibus promulgatis decla-
raret. Ita lentus ille et oculus imperatoris ad cultum divinum
transitus variis hominum sententiis et narrationibus locum datus
potuit, ut alii maturius, alii paulo citius Constantinum christia-
norum numero accenserent. Quae igitur Zosimi potest esse repro-
hensio, si postquam legibus pro christianis latis de Constantini ad
religionem christianam accessu publice constare coepit, eo tempore
eum defecisse a ritibus patriis scribit, id quod ab anno 324 Licin-
nio e medio sublato — factum esse constat (vid. Mehemii Inst. H.
Eocl. saec. IV.). — Verum alia eum promittit difficultas. — Etenim
eum non victo Licinnio, quod a. 324 factum, sed commissa Faustae
et Crispi caede, adeoque a. 326 expiationem imperator petivisse, et
negata ea, ad Christianos transivisse dicatur, manifestum est, mu-
tationem illam sacrorum nimis sero a Zosimo tradi, quum anne
iam superiore 325 Constantinus ordinandis rebus Christianorum
inprimis in concilio Nicaeno operam dedit. *Concidet igitur aut
vacillabit fides eorum, quae Zosimus hoc loco tradidit, nisi ea ita
accipi et explicari velimus, ut statuamus, Constantinum, iamdu-
dum ab aliquo Christiano ad ipsius religionem perductum, ubi ne-
cessariis necatis animus eius exorciaretur, quasi desperatis
rebus, conscientiae doloribus sedandis opem a patriis ritibus pe-
tivisse, spe lustrationis autem adipiscendae destitutum, christiano-
rum fidei totum se in posterum dedidisse.* MANSO p. 119 sq.
NEANDER l. I. p. 59 sqq.*

Iam vero quamvis haec ita sint, tamen ne haec quidem simu-
latam fuisse Constantini conversionem docere, affirmabit qui non
solum nihil repugnare sed etiam plura favore nobiscum censeat sen-
tentia nostrae, Constantinum vel per leviores et perversiores rati-
ones vere sibi de religionis Christianae veritate et dignitate per-
suasisse. Cf. Die Bekehrung des Kaisers Constantins aus dem
Englischen des EDW. GIBBON übers. p. 55.: „Es findet sich auch
darinn nichts Unglaubliches, dass ein ungelehrter Kriegermann
dem Gewichte einer Evidenz nachgegeben habe, welche noch in
weit aufgeklärtern Zeiten die Vernunft eines Grotius, eines
Pascals und eines Locke befriediget und sich unterworfen hat.“
Quamvis igitur rei ipsius vis ac natura impediatur, ne quasi Pythius
Apollo ea quae de Constantino adhuc dixero, certa esse et fixa
affirmem, sed potius veri tantum similia et probabilia esse concedam,
tamen non posse recte dici Constantinum ad religionem Chri-
stianam amplectendam politicis aliisque rationibus ita esse commo-
tum, ut illam religionem veram esse ipse sibi non persuasisset,
neque illas rationes et persuasionem Constantini tanquam res sibi
plane contrarias et a se invicem separatas ac disiunctas opponi,

et potius illud unum affirmari posse, Constantinum etiam ex politica et aliisque levioribus rationibus religionis Christianae praestantiam aestimasse, et propter illas simul pro vera religionem illam habuisse, vel sic apparet. Itaque lectores facile intelligent, quomodo equidem vel probanda vel reiicienda esse ducam ea quae scripsit SPITTLER Grundriss der Geschichte der christlichen Kirche p. 79. edit. PLANCK.: „*Wer kann entwickeln, wie diese zweierley Beweggründe (Politik und Ueberzeugung) besonders in der Seele eines Königs einander durchkreuzen, einander verstärken mögen?*“ et MARTINI über die Einführung der christl. Religion als Staatsreligion im Röm. Reich durch den Kaiser Constantin p. 41 sq.: „*Hat sich Constantin bei seiner eignen Annahme des Christenthums, und bei dessen öffentlicher Einführung bloss von Rücksichten des eignen Vortheils, oder von Hinsicht auf das Beste des Staats leiten lassen, oder war es Ueberzeugung von der Wahrheit und Vortrefflichkeit der christlichen Religion, was seine Schritte bestimmte? Dies ist die Frage, welche so viele Köpfe und Federn beschäftigt hat, und die von den gelehrtesten und scharfsinnigsten Männern auf eine so ganz verschiedene Art beantwortet worden ist. Wirklich scheint man aus den Grenzen der Bescheidenheit herauszutreten, wenn man sich herausnimmt, ein unbedingt absprechendes Urtheil darüber zu fällen. Wer möchte es sich doch anmassen dürfen, aus gewissen Handlungen, die einer mehrfachen Deutung fähig sind, den innern Charakter, die Denkungsart, und Gemüthsbeschaffenheit eines Menschen mit rascher Zuversicht zu bestimmen? Wenn man indessen mit einigen Kenntnissen der menschlichen Natur das ganze Betragen Constantins prüfend und nachdenkend überrechnet; so lässt sich mit grosser Wahrscheinlichkeit behaupten, dass mehr als eine Triebfeder sein Verfahren bestimmte, dass Politik und Neigung, Staatsklugheit und Ueberzeugung gleich vielen Antheil daran hatten*“²³⁾.

23) Verius et meae sententiae convenientius scriptum esse vidi in Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins p. 51.: „*In wie weit er (Constantin) — die Herrscherzwecke bei Seite gesetzt, bloss als Mensch betrachtet, seiner frühe in ihm reger gewordenen Vorneigung für die Christen Gehör gab, hatte die Gesinnung wirklichen Antheil an seinem Betragen. Es wurde ihm diessfalls ein Glück, dessen die Fürsten oft entbehren müssen, zu Theil, dass die Forderungen der Politik, und die Andeutungen seines Herzens sich freundschaftlich begegneten.*“ Et ad similem sententiam KRIST. disp. p. 39.: „*Universe, inquit, statuendum videtur, celebrata a multis politica Constantini M. consilia, quibus, cum ad sacra Christiana accessisse, hodie plurimi volunt, quaerenda esse potius in ratione, qua, sive antiquam religionem aggradi et debilitare, sive Christianam firmare et stabilire, instituit, quam ex eo repetenda, quod ipse huic (Christianae), et religioni addixerat.*“ Sed pro illis: „*quod ipse huic se religioni addixerat*“ ex sua ipsius sententia KRISTUM scribere aut voluisse aut debuisse patet: „*quod ipse*“

Denique vero inde quod in vitae huiusmodi omnia lapsione accepto publice inter Christianos Constantinus acceptus est, cum antea non ex animo Christianum fuisset, nemo intelligit. Vid. V. C. IV, 61. not. 4. MOSHEM. p. 966 sqq. SCHROECKH V. p. 148 sq. Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins p. 90 sqq.

His ita de ratione qua Constantinus ad sacra Christiana se converterit, disputatis, facilius iam de mira illa narratione Eusebii (I, 28. 29.) fieri posse videtur iudicium. Ut enim miraculo Constantianum a superstitione gentili avocatum esse, nemo facile hunc aetate adhuc eredit²⁴⁾ Eusebio et qui eum secuti sunt, ita totam Eusebii narrationem pro falsa et fabulosa habendam esse, non magis equidem censere possum, sed quamvis vel Constantianum vel Eusebium deceptos, falsa veris, miraculosa naturis admissione et miraculosa referre voluisse appareat, ita ut quae illi de facto ipse iudicaverunt, diligenter separanda sint ab iis quae vere facta sunt, „non tamen, ut loquar cum KISTIO l. l. p. 27., sui certe in re summa assentior, *coeleste visum ac somnium Constantini, somnium putaverim vel fraudem*²⁵⁾; *in illa vero narratione animi, ante hoc tempus in Christianam religionem praei [vel certe inter gentilem et Christianam fluctuantis de quo cf. supra not. 17.] iudicia mihi invenire videor. Singulare autem quid apparuisse [quod quidem quale revera fuerit, adhuc quidem facilius coniecti quam probari potest], scriptorum gentilium*²⁶⁾ *simul et Christianorum testimonia probant.*“ Addit autem KISTIUS: „*Verisimillimum igitur videtur, insuetum quid in caelo adspexisse Constantianum, quod, cum explicare non posset, ostentum habuit. Nisi cruci simile quodammodo fuisse phaenomenon, certe imperatoris phantasia, cum ad Christianam religionem maxime animum intenderat, illud, quod Christianis sanctum esse solebat, signum videre sibi visa fuit; bonum autem victoriae omen acceperit, imperator se credidit, quia victoriae cogitatio animum tenebat. Militibus etiam, quos signum illud videri quoque testatur [cf. MOSHEM. commentt. p. 982.], grata haec narratio fuit, cum et*

huic se religioni non addiceret.“ Quanquam in Erratis nihil motum deprehendi. Cf. supra p. 513.

24) Vide quae contra disputantur CHAUFFEPRE dictionnaire critique T. IV. p. 6 — 11. MOSHEM. commentt. p. 963 sqq. SCHROECKH V. p. 71 sqq. MANSJ p. 82 sqq. et ante illos F. HOORNBEK in comment. ad bullam Urban. VIII. de immag. p. 182. OSELIUS in thesaur. numism. antiq. p. 663. TOULUS ad Lactant. M. P. c. XLIV., alii.

25) Nec Eusebium nec Constantianum fraudis hae in re facilius convinci posse, satis intelligi potest ex iis quae scripserunt MOSHEM. l. l. p. 962 sqq. p. 966. et SCHROECKH V. p. 81 sqq. Cf. MOELLER. de fide Euseb. C. p. 100 sqq.

26) Vid. Nazar. paneg. c. XIV. XV. Eumen. paneg. c. XXI, 4. et IANSEN. ad h. l. BAUNUS ad incerti panegy. VIII. 2, 4. in Panegy. vet. T. I. p. 484. ed. JACOBI, I. C. WERNDORF. de viso Constantini M. in Stosa. Mithras crit. Vol. II. Fasc. II. p. 131. et Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins p. 57 sqq.

Ipse novum quid adaperent, et, instante halo, omnibus moveri facile soleant militum animi. Constantinum autem ulterius imaginatio sua decepit. Coelesti enim visu, vehementer animo motus, atque crucem Christumque mento perpetuo volvens, proxima nocte, ipsum Christum salutare cum signo ad se venientem somnavit. Quod somnium, cum simul studia prodant, quae militare imperatoris ingenium monstrant, luculenter aucta ostendere videtur, quae maxime Constantini copiasse animum sumque tenerent.“ Cf. Die Bekehrung Constantins aus dem Engl. des EDW. GIBBON übers. p. 43.: „Betrachtet man den Traum des Constantins insbesondere: so lässt sich derselbe ganz natürlich, — aus — dem Enthusiasmus des Kaisers erklären. Da seine Aengstlichkeit, wegen des herannahenden Tages, der das Schicksal des Reichs entscheiden sollte, durch einen kurzen und unruhigen Schlaf unterbrochen wurde: so konnte die ehrwürdige Gestalt Christi und das wohlbekannte Sinnbild seiner Religion sich der lebhaften Phantasie eines Prinzen, der den Namen des Gottes der Christen schon verehrte, vielleicht auch heimlich seine Macht um Hilfe anflehte, von selbst aufdringen.“ NEANDER Denkwürdigkeiten T. II. p. 13 sq. Geschichte der christl. Religion u. Kirche T. II. P. I. p. 21 sq. 27)

Neque vero totius narrationis Eusebianae fides eo tollitur, quod diversae sunt veterum de loco ac tempore quo Constantino M. coeleste illud signum apparuerit, sententiae²⁸⁾, neque si quid in oratione Eusebii inesset ambigui et obscuri. Ita enim iam VALESIUS fluctuasset in explicatione verborum cap. XXVIII. ἀμφὶ μεσημβρίας ἢ ἡλιου ὄρας, ἢ δὴ ἡμέρας ἀποκλινοῦσης, quaerit ipse MANSO p. 85. not. o.: „Was sollen z. B. c. 28. die Worte heißen, welche die Tageszeit der Luferscheinung bestimmen? Unmöglich doch, wie Stroth erklärt: In den südlichen Gegenden des Himmels, Nachmittags gegen drey Uhr.“ Sed ut perperam STROTHIUS²⁹⁾, ita recte, quidquid contradicat VALESIUS et MANSO dubitet, interpretatus est locum iam Nicephorus (VII, 29.) et qui eum secutus est PORTESIUS: „Sub meridiem, inclinante iam die“ et accuratius etiam ipse VALES.: „Horis diei meridianis, solo in occasum vergente.“ Eusebius enim, id quod vel STROTHIUS vidit (cf. not. 29.), verbis illis ἀμφὶ μεσημβρίας ἢ ἡλιου ὄρας

27) Conferri quoque velim quae de repentina Sauli ad doctrinam Christianam conversione disputavit ΑΜΜΟΝ. opuscul. theoll. p. 1 sqq. p. 16 sqq.

28) Vid. MOSHEM. p. 978 sq. MANSO p. 85. not. n.

29) Inepte et contra omnem linguae usum vertisse STROTHIUM, nemo non concedet verba illa: „Um die Zeit, wo die Sonne nach im Mittag stand, des Nachmittags“, his ad h. l. p. 179. not. 4. adiecit: „Die ersten Worte verstehe ich von der Welt gegen d, worin die Sonne steht; und da kann man sagen, dass sie von 9 Uhr Vormittags im Süden, oder im Mittag stehe. Mithin stehn die letzten Worte ἡμέρας ἀποκλ. keineswegs im Widerspruch, sondern sie sind vielmehr eine nähere Bestimmung derselben.“

nondum satis definitum sibi videbatur et reaper non satis definitum erat tempus quo Constantino M. oblata sit visio. Nam secundum illa verba intra totum illud horarum spatium quod meridici deputatur, sive horas meridianas eas dictas esse putes quae proprie ita dicuntur Augustino, id est, quintam usque ad nonam, ut VALESIIUS animadvertit, sive ulterius etiam extendere velis meridici spatium, ita ut horam tertiam et sequentes usque ad solis occasum significatas esse credas, quavis illarum horarum neque minus tertia, quam quarta, quinta, sexta visio illa accidisse poterat. Itaque addidit Eusebius: *τῆς ἡμέρας ἀποκλινοῦσης*, id est, paulo ante solis occasum, quo ipso quavis nondum accuratissime significaverit tempus, tamen non iusto prius visionem Constantinum habuisse putemus, monemus. Hinc post vocem *ἑώρας* comma collocaudum duxi, quod apud Soorat. H. E. I, 2. p. 7. ed. READING. recte collocavit ipse VALESIIUS³⁰⁾.

Sed redeat iam unde non nihil deflexit oratio nostra. Animadvertendum enim illud quoque imprimis est, nostrae de Eusebii narratione sententiae nec obstare, quod contra FABRICIUM qui crucem lucidam in balneo solari cum parheliis a Constantino visam esse, non solum ingeniose coniecit sed in ipso Eusebio hanc suam coniecturam quaesivit et invenit (vid. Bibl. Graec. T. VI. p. 703 sqq.), recte monuit MANSO p. 83. et monendum est similiter contra omnes qui sequuntur FABRICIUM³¹⁾: „*Offenbar ist auch hier eingetreten,*

30) Cf. NEANDER Geschichte der christl. Rel. u. Kirche T. II. P. I. p. 14. not. 2.: „Die dunkeln (?) Worte des Eusebius: ἀμφὶ μεσημβρινῆς ἡλίου ἑώρας, ἥδη τῆς ἡμέρας ἀποκλινοῦσης, sind doch am natürlichsten so zu verstehen, dass das Zweite eine Einschränkung des Ersten enthalte.“ Unde quemadmodum patet, NEANDER quae sit vera verborum Eusebii interpretatio, suspicatum esse et recte post verbum *ἑώρας* interpunctis, ita ei de interpretatione illa non satis constitisse. Nostram vero interpretationem veram esse quo magis intelligatur, praeter cap. XXIX. Eusebii vid. Herodot. IV, 81, 60. p. 891. ed. WESSELIUS. *τιγχάνει δὲ καὶ ἄλλο σφι ὕδωρ κρηναίων ἰόν. τὸ τὸν μὲν ἔρθρον, γίνεται χλιαρόν, ἀγορῆς δὲ πληθυσίου ψυχρότερον· μεσαμβρινῆ τέλει, καὶ τὸ κάρτα γίνεται ψυχρόν· τῆρικαῦτα δὲ ἄρδονται τοὺς κήπους· ἀποκλινοῦσης δὲ τῆς ἡμέρας ὑπέρτα τοῦ ψυχροῦ, ἐς οὗ δύεται τὸ ἥλιος, καὶ τὸ ὕδωρ γίνεται χλιαρόν.* Inde enim non solum per se minus definitum esse illud Eusebii ἀμφὶ μεσημβρινῆς ἡλίου ἑώρας, sed etiam τῆς ἀποκλινοῦσης ἡμέρας significare paulo ante solis occasum (proprie: *declinante die*), luculenter apparet. Cf. VALCKENAR. ad I. 1. Herod.: „*Ἀποκλινοῦσης δ. τῆς ἡμ.*“ Mutari non debet: III, c. 104, ἀποκλινομένης δὲ τῆς μεσημβρινῆς sole a meridie devexo, vulgo *sol in vesperam inclinatus κλίειν* dicitur: vide *Lucae* Ev. IX, 12, et *Wetsten* WABU. clav. N. T. Vol. I. p. 849. ed. II. Neque minus iam patet, minime pro verbis ἀμφὶ — ἀποκλινοῦσης brevius dicere potuisse Eusebium *μισοῦσης ἑώρας τῆς ἡμέρας*, ut VALES. opinatus est, quamvis Eusebius, si ei placuisset, pro verbis ἀμφὶ μεσημβρινῆς ἡλίου ἑώρας scribere simpliciter posset ἀμφὶ μεσημβριῶν quod ipsum scripsit Sozomen. H. E. I, 3., ubi vero non minus male comma omisit VAL. quam nostro loco. (Cf. Euseb. V. C. IV, 64., ubi Constantinus mortuus esse dicitur ἀμφὶ μεσημβρινῆς ἡλίου ἑώρας.

31) Vid. SCHROECKH KG. T. V. p. 83 sq. Denkschrift zur Ehrenrettung

Was bey allen natürlichen Erklärungen von Wundern stets eingetreten ist und stets eintreten wird... Um sie in die Sphäre des Begreiflichen herabzuziehen, muss man sich entweder Deutungen erlauben, die wunderbarer sind als das Wunder selbst, welches man deuten will, oder zu gezwungenen Auslegungen, und selbst Verunstaltungen der Begebenheit seine Zuflucht nehmen.“ Et ibid. not. 1.: „Wer wollte seinen Verstand nicht lieber unter dem Gloriosa des Glaubens gefangen nehmen, als sich unter den Zwang solcher Aufösungen beugen³²⁾!“ Namque ego quidem, quemadmodum omnem de miraculo quod Constantino revera acciderit, cogitationem ineptam duco et naturale potius illud *παράδειγμα* atque ipsum eiusmodi quale FABRICIUS aliique voluerunt, vel simile fuisse, facile largior³³⁾, ita Constantinum quidem et Eusebium pro miraculo illud habuisse et miraculum referre voluisse, affirmavi atque affirmo. Itaque minime assentior SCHROECKHIO (T. V. p. 83 sq.), qui praeunte FABRICIO haec scripsit: „Dazu kommt, dass der Ausdruck, dessen sich Eusebius bedient (*γραφή*), ebensowohl ein Gemälde oder Bild, als eine Ueberschrift anzeigt, und seine Worte also auch die Uebersetzung leiden würden: mit einem um das Kreuz herumgehenden Bilde, (einer Krone), welches soviel sagte, als: Hiedurch sollst du überwinden! Hat gleich diese Erklärung auch ihre Schwierigkeiten, so sind sie doch nicht so gross, als bey den übrigen: und das Ungewöhnliche in der Schreibart des Eusebius, das sie voraussetzt, schickt sich nicht übel für den lobrednerischschwülstigen Ton in seiner Lebensbeschreibung Constantins, und für diese Geschichte selbst. Da diese so verworren ist; so verträgt sie desto leichter (?) ergänzende Muthmassungen.“ Et confidentius etiam E. F. WERNSDORF. de Constantini M. religione paschali p. 5 sq. not.: „Id tam-

Constantins p. 62 sq. Cf. I. ANDR. SCHMID de luna in cruce visa, Ien. 1681. 4. HENKE de figurato dicendi genere fontē multarum in historia Christi fabularum, Helms. 1788. 4.

32) Cf. quae disserui in Excurs. II. ad Euseb. H. E. T. III. p. 360 — 363.

Similiter GIBSON in eo quod disquisitionem de labaro, somnio et signo coelesti imperatori oblato sigillatim instituendam duxit, ab Eusebio quidem totus discedit qui illa arctissime coniunxit. Cf. MANSO p. 82 sq.

33) Hoc quidem et nihil aliud si voluisset scriptor anonymus commentationis: Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins p. 59., ipse non magnopere ab eo dissentirem. Leguntur autem ibi haec: „Die Gelehrten werden nun voraus vermuthen, dass ich die Erklärung, welche I. Albert Fabricius ins Mittel gebracht hat, die Constantinsche Lichterscheinung ins Gebiet des Wahren herüberzuziehen, zur meinigen mache. Ich finde wirklich keine Ursache mich dessen zu schämen. Manchen misfällt sie, weil sie zu natürlich war, ändern, weil sie ihnen zu sinnreich schien, und jetzt wirft man einen mitleidigen Blick auf sie, weil man, das Wort Constantins zu Ehren bringen zu wollen, den hoffnungslosen Bestrebungen unfreier Theologen zusieht.“

τοῦ, ἵνατε, in praesentia additandum, quum quidam ridentis
 nescio quas graecis litteris caelo inscriptas, vel stellarum ad littera-
 ris compositionem in hoc visu somniaverint; EUSEBIUM (?), quae-
 do scribit, συνήθηται γραφήν, λέγουσάν τοῦτο εἶκον, dicere,
 adiunctam fuisse picturam vel figuram, indicantem, in hoc ipso
 esse vincendum. Denique scriptor anonymus in: Denkchrift zur
 Ehrerettung Constantins p. 62 sq. (cf. nott. 31. 33.) haec attulit:
 „Alein so sehr sich die künfftlichen Anguben vereinen, das ge-
 nannte Phänomen zu bezeugen, so geht doch alles wider zu
 Träumen in den Worten: Damit überwinde. Wer hätte
 je Buchstaben und Worte in einem Meteor gesehn? Die erkält-
 teste Einbildungskraft könnte nicht ausreichen, die Züge zu Buch-
 staben und endlich zu Worten in den Kreisen und Bogensbögen
 der Parhelien zu finden. Aber sind es auch Buchstaben, oder
 Schriftzüge gewesen? Der Kaiser sah γραφήν, Schrift: συνή-
 θηται γραφήν λέγουσαν; allein γραφήν ist auch eine Zeichnung,
 ein Gemälde: sagend durch diesen überwinde. Man stosse sich
 nicht an dem Worte λέγειν; es kommt unzählige Male (??)
 bei den Alten für αινεῖν, Andeuten vor. — — Diese Zusätze
 und Verbildungen der Zeit³⁴⁾ bei Seite gelegt, können wir uns
 einzig an Eusebius halten, der den eignen Ausdruck aus dem
 Munde Constantins aufgefasst, und am meisten annähernd wieder
 gegeben hat. Dieser aber enthält derohaus nichts (??),
 was uns unbedingt an Buchstaben und Schrift bände. Ein Ge-
 mälde im wahren Sinn, im ganzen Farbenglanze des Regenbogens
 bieten uns die Züge des Meteors an jenen Stellen dar, wo es seine
 volle Pracht entwickelt. An dem Orte seines grössten Schimmers
 müssen wir die malerische Andeutung des Siegs aufsuchen. Der
 Kranz war von Alters und jeher Zeichen des Siegs³⁵⁾: wo er am
 herrlichsten leuchtet, ist der Sieg. Es ist zuweilen der Kreis,
 der die wahre Sonne umgiebt; meist aber jener Kreis, der senk-
 recht über derselben aufsteigt, der ausgezeichnetste im Farben-
 spiel. Im ersten Parhelion, dessen Abbildung wir gegeben haben,
 ist das X oder das Kreuz im grössten Kreise senkrecht über der
 Sonne; in dem Phänomen, von Casp. Büssing beschrieben,
 ist das Kreuz im Kreise der wahren Sonne. In jedem Falle, wo
 sich die grösste Beleuchtung hervorgethan haben mag, ist das
 Kreuz in Verbindung mit dem gemalten Siegeskranze: im ersten
 macht es gleichsam den Schluss, und hält den Siegeskranz zusam-
 men; im andern ist es ganz von dem Kreuze umgeben. Jedes
 dieser himmlischen Gemälde, was konnte es wohl anders sagen,
 als: Werde sieghaft durch das Kreuz?“ Cf. p. 61. *), ubi
 παραμύχου qui nuperrime a. 1829. XV. die mens. Maii sub VI.

34) Vide quos laudat V. D., Socrat. H. E. I, 2. Philostorg. I, 6. Eutychii
 muell. Th. I. p. 422 sq. Cf. Takt — eddini Makrizii histor. Copt. christ.
 p. 60 sq. ed. Wessing.

35) Cf. Pline, H. N. II, 28. Philostorg. III, 26.

horam vesperatinam apparuerint Pressburgi, mentio iniecta est. **ΠΡΩΤΗΛΕΥ** Geschichte der Optik; übersetzt v. Klügel T. I. Sect. XI. p. 443. Platte XIII. n. 109. p. 448. Platte XIII. n. 110. Quibus quidem cur de Eusebio non suffragari possim, brevissime dictum sit. Quavis enim interpretatio illa verborum Eusebii *συνήφθαι γραφήν, λέγονσαν τούτῳ πίνα* a FABRICIO primum allata per solum linguae usum et Eusebii dicendi genus fortasse ferri possit³⁶⁾, qui sane non minus saepe inepte quam apte, non minus insolenter quam usitate in his ipsis quos de vita Constantini M. scripsit, libris loquitur, ut in animadvertionibus nostris iam observavimus³⁷⁾, tamen verba illa ad sensum illum non sine machinis quibusdam detorqueri posse, omnis Eusebianae orationis tenor et reliqua oratio ipsa demonstrat³⁸⁾, neque is est Eusebius qui non miracula facile quaesiverit atque invenerit³⁹⁾.

Sed de nostra quidem sententia illud unum addendum videtur, quamvis inde quod post visionem Constantino oblatam plura cum signo crucis ab imperatore aliisque instituta sint, minime quidquam colligi possit ad totam Eusebianae narrationis fidem probandam⁴⁰⁾, et diutius ante Constantini tempora talia iam in usu fuisse concedam, tamen et nummos Constantinianos in quibus rerum Christianarum significationes deprehenduntur, hoc in genere non prorsus negligendas esse⁴¹⁾ et vim quam insignius illud quaecumque eventum in Constantini animum exercuerit, in multis quae postea ipse instituit, cerni posse⁴²⁾.

36) Ita de pictura dici vocem *γραφή*, docent DAVIUS ad Maxim. Tyr. orat. XXXII, 5. VALCKENAR. ad Eurip. Phoen. 181. b. ad Theocrit. Adoniae, p. 373 sq. Neque alio sensu usurpat illam ipse Eusebius V. C. III, 3, IV, 16. de laudd. Const. c. III, p. 420. c. VI, p. 429, 430. c. XI, *πολυχρόμους τε καὶ πολυανθίς γραφάς*. Vocabulum vero *λέγειν* pro *αὐθέντως*, δηλοῦν Eusebium potuisse dicere, probari possit ex loco I, 32. *πὲς τοῦ σημείου λόγος = τί ποτε εἶη τὸ φάσμα* I, 29., quid signi illius visio sibi vellet, interp. VALKS. Cf. Aeljan. V. H. VI, 11 ex Callimach. fragm. 271. SALMASIUS ad Spartian. p. 41. Sed hoc nescio unde noverit scriptor dissertationis: Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins loco supra laudato, *infinitis* locis ita vocabulum *λέγειν* inveniri. Ipse certe ne unum quidem locum attulit.

37) Vid. V. C. I. prooem. not. 5. Cf. de laudd. Const. prolog. *) et c. IX, not. 2.

38) Vide verba: *Ανεκαλείτο δὴτα ἐν εὐχαῖς τούτων ἀντιφθῶν καὶ πορνείας, φῆνας αὐτῷ ἑαυτὸν ὅστις εἶη, καὶ — ἐπορεύει· εὐχόμενος δὲ ταῦτα — θεοσημεία τις ἐπιφέρειται παραδοξοτάτη κ. τ. λ.* et quae cap. XXIX. subsequuntur. Cf. MOSHEM. comment. p. 985 sq.

39) Vide nos ad Euseb. II. E. II, 2. not. 4. II, 6. not. 8. III, 37. not. 4. VI, 11. not. 4. M. P. c. IX. not. 15. 16. Excurs. II. T. III. p. 356. et ad V. C. III, 29. not. 1. de laudd. Const. c. XVIII.

40) Cf. SCHROECKH T. V. p. 77 sq. NEANDER KG. T. II. P. I. p. 44 sq. not. 3.

41) Non sine laetitia vidi, ea quae monui contra MANSONEM ad V. C. IV, 15. not. 4., magis etiam probata esse in: Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins p. 66—69.

42) Cf. KIST. p. 62.: „Ut vero superstitione inter Christianos crucis veneratio obtineret, maxime ansam praebuisse videtur, cum visio Constantini, tum de inventa Christi crucis narratio. *Primo enim, quantitate in*

EXCURSUS II

AD

EUSEB. V. C. II, 68—72.

Præstantissima et vere aurea Constantini dicta quæ in causa Ariana ab eo prolata legitur potissimum II, 68—72. coll. III, 10. 12. 13. 16—21. 23., ut semper valuisent in Christiana ecclesia et ab ipso Constantino constantiter servata essent (cf. III, 64—66. Excurs. I. p. 509. p. 511. not. 7. p. 516.), quis tandem, quæso, qui audeat sapere, non magnopere optaverit? Verissime enim ZÆGLER Versuch einer pragmatischen Geschichte der kirchlichen Verfassungsformen p. 358 sq. hæc scripsit: „Der Menschenfreund muss es bedauern, dass die herrlichen Maximen, welche Constantin in einem Briefe vom Jahr 324 an den Alexander und Arius zu Alexandrien [II, 67.] über die Verschiedenheit der Denkart in Glaubenssachen äussert, so bald vergessen wurden. Sie gründen sich so sehr auf die Natur des menschlichen Gemüths und den ächten Geist der christlichen Religion, dass die Welt gewiss mit allen Religionsedicten, Verketzerungen und Verfolgungen verschont geblieben wäre, wenn man beyde Hauptpunkte lebhaft vor Augen gehabt hätte. Da solche goldne Sprüche nicht oft genug beherzigt werden können; so mag es mir erlaubt seyn, einiges aus diesem Briefe hieher zu setzen.“ Quibus quidem ex cap. LXXI. editis ZÆGLER. I. I. p. 359. ita pergit: „Es kann kein Regent über die Zänkeren der Theologen wegen Glaubenslehren vernünftiger urtheilen, als es hier Constantin that: Aber man denke sich auch die nachmahlige heillose Verketzerungssucht sammt den grausamen Verfolgungen beynah funfzehn Jahrhunderte herab und man wird es mit Wehmuth bedauern, dass solche Hirtenbriefe nicht weiter vom Thron herab erschallten, und solche herrliche Maximen nicht weiter Platz greifen konnten.“ Cf. STROTH. Uebersetzung T. II. p. 285. not. 4. ad verba imperatoris quæ cap. LXIX. leguntur, οὕτε ἰσοῦσαν ὑπέρ τῶν τοιούτων —

ipsum Constantinum vim habuerit, in omni eius vita apparuit, nam ubiuis superstitiosam crucis venerationem ostendit.“ Et not. 2.: „Ita post victum Maxentium Romæ statuam posuit, cum inscriptione, quæ huic signo victoriam tribuit. EUSEB. V. C. I. 40. Ita crucis tropæo victorias suas acceptas retulit, II: 6—9. 16. IV: 5. signum quoque crucis in palatio posuit, III: 49. In militum clypeis atque numis insculpi iussit, IV: 21. cf. SOZOM. I: 8 fin. Hanc etiam causam fuisse, quare crucis supplicium abrogaverit, iudicare videtur AUR. VICTOR, Cæs. c. 41.“ Add. V. C. II, 12. not. 2. III, 2. not. 3. de laud. Const. c. 17. ὁ δὲ βασιλεὺς τὸ νικητικὸν εἶμα στυγεῖον usque ad verba στυγεῖον ἀνέλας ἰσοῦσε. Cap. X, XVIII.

ἀποφρασεσθαι [cf. paulo ante: ὅπερ ἦ — παραδοῦναι προσῆκον ἦν]: „Dies ist vom Kaiser sehr vernünftig gesagt. Der Bischof hätte immer mögen sein Dogmatisiren und Arius sein Disputiren bleiben lassen. Wir sind dadurch im wahren Christenthum nicht um einen Schritt weiter gekommen. Vielmehr wäre unermessliches Unheil und unsägliche Spaltung vermieden worden. Da man doch jetzt den Schlagbaum es ist ein Geheimniss vorziehen muss, der den Geist im weitern Denken über Dinge, die er freylich nicht verstehen kann, ihm auch zu verstehen, hier auf Erden nicht nöthig sind, aufhält; warum hätte man diesen Schlagbaum nicht ein paar Schritte früher vorziehen können, wo sich der Weg noch nicht in Ab- und Scheidewege vertheilt hatte; wo man noch immer die klaren Worte der Bibel vor sich hatte, ohne Schlüsse zu machen, die vom Gegentheil nicht zugestanden worden? Warum sollte der Unterricht vom Vater, Sohn und Geist, so wie ihn die Bibel giebt, mit ihren eignen Worten, ohne menschlichen Commentar vorgetragen, unsern gemeinen Christen nicht hinreichend seyn? oder verstehn sie durch alle gelehrte dogmatische Erklärungen, mehr von dem Geheimnisse?“ STARCK Versuch einer Geschichte des Arianismus T. I. p. 250. MUENACHER Handbuch der Dogmengeschichte T. III. p. 384 sq. not. 2. MANSO Leben Constantins p. 101.: „(In dem was Constantin zur Beilegung des Arianischen Streites that) spricht sich nichts so kräftig und lebhaft aus als seine Liebe zum Frieden und eine unbefangene höhere Ansicht, die dem kleinlichen Zwecke und ungestümen Eifer der Geistlichkeit gegenüber, sich gar vortheilhaft ausnimmt.“ Contra orthodoxis Theologis litteras illas Constantini nunquam probatas esse, minime mirum est, quippe in quibus Arii eiusque doctrinae studiosior videretur, unde factum est ut ineptius Constantinum excusare conarentur, ubi nulla plane excusatione esset opus †). Neque recte inde quoque quod tam moderatum et

†) Vid. WALCH Entwurf einer vollständigen Historie der Ketzerzeiten T. II. p. 458. p. 461. Cf. VALERIUS ad V. C. III, 62. not. 9. p. 237. Sed similiter ac Constantinus potissimum cap. LXXI. eos qui ob leviorum in rebus divinis opinionum discrepantiam cupidius inter se altercentur, convicit, Celsus qui Christianos propter maiorem sectarum in quas divisi et velut discissi essent, multitudinem taxaverat, respondit iam Origenes contra Cels. III. p. 118. πρὸς τοῦτο φησομεν ὅτι οὐδεὶς πραγματος, οὐ μὴ σπουδαία ἴσται ἢ ἀρχὴ καὶ τῷ βίῳ χρήσιμος, γεγονέναι ἀλλοίως διάφοροι. Quod postquam exemplis ab arte medica, a philosophia et Mosis disciplina petitis illustravit Origenes, ita pergit: Οὕτω τοίνυν, ἐπεὶ σεμνὸν τι ἴσται τοῖς ἀνθρώποις Χριστιανισμὸς, οὐ μόνος, ὡς ὁ Κέλσος αἰεταί, τοῖς ἀνδραπυθεστέροις, ἀλλὰ καὶ πολλοῖς τῶν παρ' Ἕλλησι φιλολόγων, ἀναγκαστικῶς ὑπέστησαν οὐ πάντως διὰ στάσεις καὶ τὸ φιλοῦναι τον αἰρέσεις, ἀλλὰ διὰ τὸ σπουδαίειν συνεῖναι τὰ Χριστιανισμοῦ καὶ τῶν φιλολόγων πλειόνας. Τούτω δ' ἠκολούθησε, διαφόρους ἐνδεξαμέντων τοὺς ἄρα πᾶσι πιστευθέντας εἶναι θεῖους λόγους, τὸ, γινέσθαι αἰρέσεις ἰσχυροῦς τῶν θαυμασίων των μὲν τῆν τοῦ λόγου ἀρχήν, κινήθεντων δ' ὁπωσποτοῦν ἄπό τινων πιθανότητων πρὸς τὰς εἰς ἀλλήλους διαφορίας.

sobrium tēse praestitit in causa Ariana Constantinus, collegit MANSO l. 1. p. 102.; minime seriam fuisse Constantini ad sacra Christiana conversionem. Nam si vere atque ex animo probabat religionem Christianam Constantinus, cur tanto et tam laudabili studio causae Arianae interfuerit, longe facilius etiam intelligi et explicari potest quam si talis fuit qualem fuisse, MANSO persuadere nobis voluit. Cf. Excurs. I. p. 510. STARCK l. l. p. 241 sqq. MUENSCHER l. 1. p. 386. not. 2.

Sed iam illud quoque animadvertendum duco, non magis probari posse, egregias illas litteras quas Constantinus teate Eusebio ad Alexandrum et Arium scripsit, a Constantino non vere profectas esse. Cum enim in aliis litteris quas Constantinus post synodum Nicaenam ad Alexandrinum dedit, tantum absit ut Alexandrum pariter atque Arium imperator obiurget et a rixis de ineptis quaestiunculis avocet, ut Arii opinionem tanquam diaboli fraudem de-

— — *Εἰ δὲ τοῦτ' ἔχει ἀκολουθίαν, πῶς οὐχὶ ὁμοίως ἀπολογησόμεθα καὶ περὶ τῶν ἐν Χριστιανοῖς αἰρέσεων; περὶ ἧν πάνν θυμασθεὸς ὁ Παῦλος εἰρηθένας μοι δοκεῖ τὸ, Δεῖ γὰρ καὶ αἰρέσεις ἐν ἡμῖν εἶναι, ἵνα οἱ δόξαιμοι φανεροὶ γίνωνται· ὡς γὰρ δοκίμος ἐν λαοῖσι, ὁ διὰ τὸ γυμνάσασθαι ἐν ποικίλαις αἰρέσεσι καὶ ἐγνωμόνως ἐξητανῆναι τὰς πλείονας, ἐλάμνος τὴν διαφέρουσαν· καὶ ὡς ὁ πάνν προκόπτων ἐν φιλοσοφίᾳ, ἀπὸ τοῦ πλείονα ἐγνωθένας ἐγγυμνασάμενος αὐτοῖς, καὶ τῷ κρατήσαντι προσθέμενος λόγῳ, οὕτως ἔποιμ' ἂν καὶ τὸν ἐπιμελὸς ἐπιδοῦντα ταῖς Ἰουδαϊσμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ αἰρέσεσι σοφώτατον Χριστιανὸν γενέσθαι.* Talium et similium effatorum quae in ipsorum patrum scriptis passim leguntur, utinam memores essent ii theologi, qui vel hac uostra aetate alios saepius propterea tantum ab ipsis dissentire quod, ut Origenes inquit, *σπουδαῖουσι συνέναι τὰ Χριστιανισμοῦ et διαφόρως ἐπιδοῦντα τοὺς ἄμυ πῦδι πιστευθέντας εἶναι θείλους λόγους*, aut non volent aut non possunt intelligere, sed evangelium quod libertatem affert, certis finibus adstringentes, mentem humanam in vincula coniiicientes et *γραμματος*, non *πνεύματος ἐνότητα* praecipientes, eos qui sua ipsorum decreta non admittunt, Christianorum nomine indignos et ex ecclesia Christiana exturbandos esse, dicitant. Cf. vox Constantii II, 71. p. 139.: *ὁ μέγας ἡμῶν θεός, ὁ κοινὸς ἀπάντων σωτήρ, κοινὸν ἅπασι τὸ φῶς ἐξέσπεν.* Euseb. H. E. IV, 11. T. I. p. 322 sq. Symmachus epist. X, 61.: *„Eadem spectamus astra, commune coelum est, idem nos mundus involvit! Quid interest, qua quisque prudentia verum inquirat? Uno itinere non potest perveniri ad tam grande secretum.* Sed haec otiosorum disputatio est; *nos preces, non certamina offerimus.*“ ROUSSEAU Emile T. II. oeuvres T. IX. p. 81. Paris. 1828.: *„Des que les peuples se sont avisés de faire parler Dieu, chacun l'a fait parler à sa mode et lui q fait dire ce qu'il a voulu. Si l'on n'est écouté que ce que Dieu dit au coeur de l'homme, il n'y auroit jamais eu qu'une religion sur la terre. — Le culte que Dieu demande est celui du coeur; et celui-là, quand il est sincere, est toujours uniforme.*“ P. 84.: *„S'il étoit une religion sur la terre hors de la quelle il n'y eût que peine éternelle, et qu'en quelque lie u du monde un seul mortel de bonne foi n'eût pas été frappé de son évidence, le Dieu de cette religion seroit le plus injuste et le plus cruel des tyrannes.*“ LOEFFLER kleine Schriften T. III. p. 148 sqq. Kaye Briefe über die Perfekthilüt der geoffenbarten Religion p. 164 sqq.

testetur, Alexandri doctrinam, a trecentis episcopis tanquam spiritu sancto comprobata, laudibus celebret, fuerunt qui mira illarum epistolarum diversitate offensi, praecunte SEVERINO BINIO apud MANSI collect. T. III. p. 945., Constantini ad Alexandrum et Arium litteras ab Eusebio vel Caesareensi vel Nicomediensi sive confictas sive corruptas esse suspicarentur. Sed ut taceam, vel Constantinum diverso tempore diversa ratione de lite Ariana iudicare vel litteras illas potius ab eo ad Alexandrinos datas, a fidei Nicaenae assecla corrumpi potuisse, ita ut his Constantinus fortasse nihil nisi doctrinam Nicaenam in universum commendare et Arianam praeferre, neque vero hanc execrari et damnare voluerit, ut omittam, Nicomediensem Eusebium litteras ad Arium et Alexandrum scriptas confecisse, vel propterea improbable esse, quod ille Arianae liti longe plus tribuit quam Constantinus in illis litteris (vid. LORTIN Anmerkungen zur Kirchenhistorie T. III. p. 55. SCHROECKH KG. T. V. p. 343.), satis illa opinio simul refutatur vel iis quae scripsit HOLZHAUSEN de fontibus quibus Socrates Sozomenus ac Theodoret. usi sunt p. 57 sq.: „*Verum quamvis episcoporum, et Arii doctrinam, et Nicaenam fidem sectantium, auctoritas Constantini animum haud raro regeret, illas epistolas utriusque partis episcopis tribuere eo licentius videtur, quandoquidem Constantinum, nomine instigante nisi rerum conditione, ita revera scripsisse, haud quaquam absonum est indicare. Etenim quamvis illae epistolae diversissimae sint, in eo tamen ambae conveniunt, quod imperator — — litigantes ad pacem concordiamque omni modo cohortatur. Quo vehementius igitur Alexandrum, atque Arium a dissidiis, antequam invaluerit lis, deterreat, rem de qua ambigebant, levem atque inanem appellat. Post vero litem diremtam, ne denuo ad rixas congregiantur, fidem Nicaenam ut praestantissimam sanctissimamque celebrat.*“ Cf. MOELLER de fide Euseb. p. 43 sqq. HOLZHAUSEN l. l. p. 47 sq. Quamquam equidem hac in re minime opus esse puto, eiusmodi ad alios se demittendi et temporibus utendi calliditatem ac *συνταξάβασιν* Constantino tribuere. Cf. II, 68. not. 3. Excurs. I. p. 516. not. 14.

Denique addere quaedam placet h. l. de insigniori MANSONI sententia. Nam omnes adeo et epistolae et orationes quas Constantino tribuit Eusebius, et ipsa ad coetum sanctorum oratio an vere sint Constantini, dubium videri possit legenti ea quae scripsit MANSO *Leben Constantins* p. 205.: „*Wären die Befehle, die seine [Constantins] Unterschrift tragen, und die Reden, die ihm Eusebius zuschreibt [vid. IV, 29. 32. 55. cf. III, 12. III, 22-24], seine eigne Arbeit, so hätte man freylich den sichersten Maasstab zur Beurtheilung seiner wissenschaftlichen Bildung gefunden: allein das eine oder das andre im Ernst, zu behaupten, dürfte sich schwerlich eine gesunde Kritik verzeihen.*“ Et p. 279.: „*Nur ist die Frage, ob — — die Rede an die Versammlung der Heiligen nicht noch gar etwas mehr, als eine freye Bearbeitung der Luthinischen Urschrift, sey.*“ Verum enim vero primum ipse MANSO

de forma magis quam de materia scriptio-
 num Constantinianarum valere suspicionem illam, quamvis non satis sibi constans profiteretur
 I. l. p. 277 sq. his verbis: „*Mich dünkt, wenn man über den ge-
 schichtlichen Werth dieser vermeintlichen Urkunden ein
 richtiges Urtheil fällen wolle, so müsse man schlechterdings den
 Inhalt von der Einkleidung sorgfältig unterscheiden. Ich
 zweifle keinen Augenblick, dass wir in allem, was der Kaiser in
 öffentlichen Verordnungen erlaubt oder verbiethet, so wie in dem-
 jenigen, was er den Einzelnen brieflich aufträgt, oder wozu er
 diese und jene christliche Gemeinde ermahnt und auffordert, seine
 wahre Gesinnung lesen, und bezweifle es um so weniger, da die
 meisten dieser schriftlichen Urkunden einem Zeitraume angehören,
 wo seine Neigung zum Christenthume als entschieden angesehen
 werden muss. Aber schwerlich wird mich Jemand überreden,
 dass diese frömmelnde, oft spitzfindige, oft ganz mönchische
 Sprache die Sprache Constantins sey.*“ Quamvis igitur ponamus,
 res et sententias a Constantino prolatas episcoporum oratione quasi
 vestitas esse, tamen rerum et sententiarum a Constantino prolata-
 rum fidem eo non tolli, ipse MANSO I. l. aperte indicat. Sed ne
 hoc quidem probabile est, dictionem Constantini in illis litteris et
 orationibus valde immutatam et detortam esse. Vid. HOLSHAUSEN
 de fontibus quibus Socrates Sozomenus ac Theodoretus usi sunt
 p. 55 sq.: „*Negari non potest, in compluribus epistolis ietam
 inanem fucataque pietatem deprehendi, quas in Constantino
 ingenue instituto merito suspecta videtur Mansoni. Verum enim
 vero cum illae epistolae [et orationes] eo potissimum tempore ex-
 aratae sint, quo Constantinus, episcoporum, veluti Eusebiorum,
 Hosii aliorumque, consuetudine unice gavisus, ad eorum haud
 dubie magis magisque declinaret indolem, quod eius quantum
 principis sermo episcopalem potius spiret dictionem, vix mirum
 videbitur [cf. ipse MANSO I. l. p. 117 sq.]. Ideoque in Constantini
 epistolas [et orationes] episcoporum ei familiarium vim qualem-
 cunque fuisse quanquam non utique negamus, id tamen quod
 doctissimus Manso efflagitat, ut quid sit episcoporum quidve
 imperatoris, distincte discernatur, dubium videtur ateneque plu-
 num.*“ Cf. SCHROECKH christl. KG. T. V. p. 143 sqq. MOELLER.
 de fide Eas. p. 43.: „*fides Eusebii — — in Vita Constantini redit
 ad monumenta quae attulit. Horum vero integritatem et authen-
 tiam amplecti, atque in eis tanquam fide dignissimis vetustatis
 pignoribus acquiescere nobis suadent omnes rationes criticae.*“
 Ibid. p. 82. Neque vero video quemodo MANSO I. l. p. 276.
 opinionem suam inde firmari credere potuerit quod Eusebius II, 23.
 affirmet, litteras quasdam Constantini huius ipsius subscriptione
 instructas esse. Quis enim inde vel semper Constantinum sub-
 scriptione sua litteras suas instruxisse, vel sententias in illis litta-
 ris expressas, non suppeditasse sequi contendat? Cf. MOELLER.
 I. l. p. 99.: „*Quanda vero non ex اروپا enarrat (Eusebius), ad
 litteras vel testes eo frequentius provocat, quo minus temere sibi*

credi vel postulabat vel expectabat. Et nescio an cupiditas, cuius in Vita Constantini non poterat non sibi conscius esse, bonum hunc tulerit fructum, ut in illo libro fidem suam tot literis tam publicis quam privatis adstruxerit. *Certe de orationibus Constantini disputans disertis testatur, se exempli causa unam eorum operi suo subiecisse, ne cui testimonium ipsius inanis fabula esse videretur (Vit. Const. L. IV. c. 32.). Alio in loco (V. C. L. II. 23.) duplex se in monumentis historiae suae inserendis secutum fuisse consilium asserit, primum ut ipsa exemplaria apud posteros perpetuo conservarentur, deinde ut narrationis fides ac veritas confirmaretur (προς τ' ἀληθείας καὶ τῶν ἡμετέρων διηγημάτων πιστώσειν). Nostrum autem neque examine authenticitatis monumentorum supersedisse, apparet ex verbis, quas superiora excipiant: „„*Descripta autem est, ait interprete Valesio, (scilicet ea Constantini lex, de qua sermo) ex authentico exemplari legis Imperialis, quod apud nos servatur. Cui Principis manu adposita subscriptio, orationis nostrae veritatem tanquam sigillo quodam adstruit.*““ NEANDER Geschichte der christl. Religion und Kirche T. II. P. I. p. 12. not. 1. Denique si vel hoc concedamus, hanc illamve sententiam, certe Constantini ad sanctorum coetum orationi ab aliena manu adsutam esse, tamen illius integritatem et ἀυθεντίαν maximam partem sartam teotam manere, intelligitur. Cf. Constant. ad sanctt. coet. c. XL. not. 8.*

E X C U R S U S III.

A D

EUSEB. V. C. IV, 22.

Haud alienum est quærere, quo sensu Eusebius de Constantino dixerit verba quae statim ab initio cap. XXII. leguntur: *ὅτι τὰς μυστηρίων ὄργων*. VALESIIUS quidem vertit: „*utpote sacrorum mysteriorum particeps*“, et STROTHIUS: „*als ein Mitglied der heiligen Geheimnisse.*“ Iam vero cum Constantinus sub vitae demum exitum baptisatus sit (vid. IV, 62.), hanc VALESII et STROTHII interpretationem ita tantum defendi posse intelligitur, ut *ἡγά ὄργων* quorum *revera* Constantinus particeps factus sit, nec de baptismo quem nondum nactus erat, nec de eucharistia qua baptisatis tantum frui licebat, sed de sola *sacra mysteriorum Christianorum doctrina* dici h. l. existimetur. Vid. E. F. WERNSDORF. de Constantini M. religione paschali p. 23.: „*Distinguebatur antiquitus prima festi paschalis, id quod eius diei proprium ac praecipuum habebatur, duabus rebus: una, quod adulti per vigiliam pluribus atque amplioribus cum ceremoniis baptisabantur: altera, quod au-*

charistiae sollempniter communicabant omnes, quibus id libere atque commodum erat. *Quorum sacrorum religionis nostrae mysteriorum Constantinus eo quidem tempore particeps factus non est.* Neque enim per disciplinae ecclesiasticae leges sacramentum confirmationis accipere poterat, qui initiationis nondum accepisset, paucis demum ante mortem diebus Nicomediae per ipsum Eusebium nostrum [imo per Eusebium Nicomediensem] baptizatus. Nam quod μέροχος ἱερῶν ὀφύλων dicitur, id non aliter accipiendum est, nisi cum sacrae mysteriorum Christianorum doctrinae participem fuisse. Cf. AUGUSTI Denkwürdigkeiten aus der christl. Archæologie T. I. p. 106.* p. 122.** T. VII. p. 172.

Sed vel hanc explicationem ut deseramus, plura suadent et postulunt. Primum enim nemo non, credo, concedet, verba ἱερὰ ὄφύλα satis dure et insolenter de sacra mysteriorum Christianorum doctrina dicta fore. Deinde ipsa vox οἷα certe rarius apud pro-sae orationis scriptores significet utpote, quippe, sed potius rei vel hominis similitudinem designans et comparisonem quandam institui indicans vertendum est quasi, volut. Itaque equidem ita potius existimo, verba οἷα τις μέροχος ἱερῶν ὀφύλων vertenda esse aut: „quasi aliquis qui sacrorum mysteriorum particeps foret“ aut: „quasi aliquis qui sacrorum mysteriorum particeps esset.“ Illud iam attulit ZORN. histor. eucharistiae infant. p. 218. Cf. V. C. IV, 17. not. 1. Simul autem observandum est, vocabulum ὄφύλα ex imitatione gentilium h. l. de Christianorum mysteriis et sacramentis, id est, de baptismo vel de coena sacra, vel de utroque simul dictum esse simili ratione qua paulo post θείας ἱεροφαντίας ἐτελείτο et c. XXIII. οὐτω οὖν αὐτὸς τῷ ἑαυτοῦ ἱερῶτο θεῷ de quo vid. E. F. WERNSDORF. l. l. p. 15 sq.: „ἱεροφάντης dicitur, quicumque sacra enarrat et docet. Ut apud Diog. Laert. Vit. Philoa. l. II. in Aristippo c. VIII. n. XIII. Athenis ita nominabantur antistites Eleusiniorum sacrorum, qui sacra Cereris tradebant et consignabant [Add. VALES. et nos ad Euseb. de laudib. Const. prolog. not. 7.]. Atque hoc vocabulo, ut aliis multis ex gentilismo in Christianismum translatis, crebro usi sunt scriptores ecclesiastici. Quomodo autem Constantinus M. hierophantae manus obierit, considerandum est. EUSEBIUS nihil ait, nisi τὴν ἄσχησιν, qua alias usus esset, eum intendisse. Videtur ergo ipse, sacro codice in manus sumto, divinorum oraculorum interpretem egisse, iisque, qui aderant, preces praevisse [Cf. VALESIIUS ad V. C. IV, 22. not. 3.]. Nam liberos quidem suos et ipse quoque magnam partem divinis documentis imbuat, ut EUSEBIUS testatur c. l. III. c. LII. p. 654. Itaque quod idem scriptor, postquam hierophantae munere Constantinum dixit functum esse, ita pergit eiusdem l. c. XXIII. οὐτω οὖν αὐτὸς τῷ ἑαυτοῦ ἱερῶτο θεῷ: non id de sacrificiis quibusdam a Constantino peractis intelligendum est, sed de institutione auditorum in praeceptis divinis, quorum lectione atque observatione, tum plis et sollempnibus precationum, ex vera in Christum fide proficiscentium, curminibus, omnia Christianorum sacrificia con-

θεωρεται. "TENTZEL, exercit. selectt. P. II, p. 318. ZORN, hist. euchar. infant. p. 219 sq., qui tamen tenere vocem ὄργια non de Christianorum sed gentiliū mysteriis dictam esse affirmavit, quod minime probat vocabulum ὄρα, quippe qua hoc tantum significetur, Constantinum se ita gessisse quasi mysteriorum Christianorum iam participes esset. Neque minus vocem, ἱεροφάντης Christianae religionis sacerdotibus nunquam tribui contendens, erravit ZORN. l. I. Vid. ipse Euseb. de laudd. Constant. c. III. init. Cf. SUICER. thes. T. I. p. 1444 sq. WERNSDORF. de dedicatione martyrii ex Euseb. p. XIV. De voce autem ὄργια a paganorum mysteriis ad Christiana sacra et sacramenta translata vid. CASAUBONUS exercit. XVI. contra Baronium diatr. XLIII. et ind. ad Euseb. H. E. sub γ. ὄργιον. Similiter in similibus paganorum loquendi consuetudinem Christiani imitati sunt. Vid. I, 32. not. 2. τοὺς τῶν αὐτοῦ λόγων μύστας. III, 43. p. 201. IV, 17. 62. Sozom. H. E. I, 20. V, 3. VIII, 18., ubi VALES., de laudib. Constant. prolog., ubi praeter alia a paganismō repetita [οἱ δ' αὐτῆς μύσται τῆς καθόλου σοφίας, οἱ δ' ἀνακτὸρων — τὰς ἀπορήτους βασιλείως μῆσεις τοῖς τούτων μύστασις διηγεῖσθαι μόνις, τῶν τελείων (τελειῶν?) διδάσκαλοι], ad finem legitur: οἷς δὴ τὰς θεοπροπεῖς τελείας ἱεροφαντούμενοι, ᾧδὲ πη θείων ὄργιων ἐφαψόμεθα, his igitur oraculis, velut a quibusdam hierophantis divina edocti mysteria, sacros sermones in hunc modum aggrediamur, interprete VALES. Ibid. cap. II. Πανήγυριν δὲ ταύτην οὕτως κ. τ. λ. usque ad finem cap. III. Ὁ δὲ τῷ τοιαῦδε χαίρων ἱερῶν, καὶ τὸ δῶρον ἀσμένως ἀσπαζόμενος, τῆς σεμνῆς καὶ καλλιπρεποῦς θυσίας τὸν ἱεροφάντην ἀγαμέμος κ. τ. λ., ubi ἱεροφάντην recte VAL. antistitem vertit. Ibid. c. X. not. I. Constant. ad sanctt. coet. c. VI. p. 349. τὸν ἐπόπτην τῶν προσσομένων θεῶν. 2 Petr. I, 16. Constantin. l. I. c. XIX. not. 13. Mariu. vit. Procli c. VI. p. 5 sq. ed. BOISSONAD. Ὄθεν, οἶμαι, αὐτῷ συνέβη καὶ πολλῇ οἰκειότητι περὶ τὴν θεὸν, οἷστε καὶ ἐξαιρέτως τὰ ταύτης ὄργια εἶναι, καὶ ἐνθουσιαστικώτερον αὐτῆς τοὺς θεσμούς μετεῖναι. Ibid. c. XIII. p. 11. c. XIX. p. 16. τὸν φιλόσοφον προσήκει οὐ μίαν τινος πόλει, οὐδὲ τῶν παρ' ἐπίοις πατριῶν εἶναι θεραπευτήν, κοινῇ δὲ τοῦ ὅλου κόσμου ἱεροφάντην. Lucian. de morte Peregrini T. III. pag. 333. ed. REITZ. et M. SOLANUS ad h. I. Himerii eclog. X. p. 176. Οὐ μμησάμενος τὸν μυστικὸν νόμον, ὃς ἐπόπτη τε καὶ μύστη μερῶν τὸν χρόνον, ἀλλὰ τὸν αὐτὸν ἐν ταυτῷ μύστην τε ὁμοῦ καὶ προφήτην τῆς ἱερᾶς τελειῆς τῶν ἐν σοι λόγων δεξάμενος, ἔδωκας ἀπλήστως τῶν ἐκίθειν ναμάτων ἐμπλήσασθαι. Ad quem locum WERNSDORFIUS: „Nil fere, inquit, frequentius, quam nomina sacrorum, ἱερα, τελείαι, μυστηρια, ὄργια ad eruditas disciplinas transferri a Nostro et ab aliis profanis aequae ac christianis. Manichaeorum disciplinam τα τῆς ἀσβετίας ὄργια nominat Photius lib. I. adv. Manich. p. 8. Cyrillus Hierosol. institutiones suas catecheticas appellat μυσταγωγίας: Clemens Alex. paraenes. p. 74. multus est in orgiis et mysteriis sacrisque facibus Christianorum cele-

brandia. *Τῆς Χριστιανικῆς ὄψεως καὶ τερπνῆς τιμῆς* ait Photius eod. 160. p. 336. Synesius epist. 137. pag. 469. Hypatiam nuncupat *καθηγεμόνα τῶν φιλοσοφίας ὄργων*. Zacharias in Ammonio pag. 164. — Marinus in vita Procli c. 13. p. 30. — Heraclides allegor. p. 489. *εἰ μὴ τις τὰς ἀλυμπικούς Ὀμηροῦ τάλατας ἱεροφαντήσῃα*. Egregie laudat Constantius Imp. Themistium p. 20. *προφήτην τῶν παλαιῶν καὶ σοφῶν πατρῶν καὶ ἱεροφαντὴν τῶν αὐτῶν τε καὶ ἀνακτερῶν φιλοσοφίας*. — STARCK tralatitia ex gentilismo in religionem Christianam, Regiomont. 1774. SCHROECKH KG. T. V. p. 130 sq. HENKE KG. T. I. p. 265. CREUZER Symbolik u. Mythologie der alten Völker T. IV. p. 419. p. 499 — 504. ed. II. De voce *ἀνάκτορον* quam et palatii (V. C. III, 15. 49.) et templi (vid. de laud. Const. prolog. p. 409. c. IX. p. 449.) significatio usurpat Eusebius, vid. OLEAR. ad Philostrat. p. 600. WERNADORF. ad Himer. ecl. I. p. 32. VALCKENAR. ad Herodot. IX, 65. CREUZER l. l. T. IV. pag. 334 sq. Alia autem et similia eiusmodi loquendi genera quibus veteres Christianorum doctores passim usi sunt, eorumque de genuini sacrificii natura praecepta vel unice vel simul ex ipsius N. T. scriptorum oratione ac doctrina et posse et debere repeti, non magis negari potest. Vid. Euseb. de laud. Const. c. II. ext. *αὐτῶ δὲ τὰ χαριστήρια τῷ τετιμημένῳ — ἀποδίδωσιν οὐ κατὰ τοὺς παλαιούς, αἵμασι καὶ λύθροις τοὺς βασιλικούς ὀγκούς μισθῶν οὐδὲ καπνῶ καὶ πυρὶ — ἀπεπειλοσθόμενος τὴν δ' αὐτῷ τῷ βασιλεῖ τῶν ὅλων προσφιλεῖ καὶ χαρίεσσαν θυσίαν, αὐτήν δηλαδὴ τὴν αὐτοῦ βασιλικὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν — ἀφερῶν αὐτῷ θυσία γὰρ αὕτη προσηγῆς αὐτῷ μόνη κ. τ. λ. et θύει δ' αἶτε ποιμὴν ἀγαθὸς οὐκ ἀρνῶν προτογόνων ῥέζων κλειτὰς ἐκατόμβας τῶν — προσάγων. Matth. IX, 13. XII, 7. Hebr. XIII, 15. 16. 1 Petr. II, 5. 9. Apocal. I, 6. V, 10. XX, 6. et Interpp. ad hh. II., Lactant. institt. V, 19, 27 sqq. „Isti autem, cum ad sacrificandum veniunt, nihil intimum, nihil proprium diis suis offerunt, non integritatem mentis, non reverentiam, non timorem. Peractis itaque sacrificiis inanibus, omnem religionem in templo, et cum templo, sicut invenerant, relinquunt, nihilque ex eo neque afferunt, neque referunt. Iade est, quod eiusmodi religiones neque bonos facere possunt, neque firmas atque immutabiles esse. — — — Nostra vero religio eo firma est, et solida, et immutabilis, quia iustitiam docet, quia nobiscum semper est, quia tota in animo colentis est, quia montem ipsam pro sacrificio habet; ille nihil exigitur aliud, quam sanguis pecudum, et fumus, et inepta libatio, hic bona mens, purum pectus, innocens vita — At illi infelices — se pie sacrificasse opinantur, si cutem laverint, tanquam libidines, intra pectus inclusas, ulli amnes abluant, aut alla maria purificent“ etc. Ibid. VI, 24, 26 sqq. „Quisquis igitur his omnibus praeceptis coelestibus obtemperaverit, hic cultor est veri dei, cuius sacrificia sunt mansuetudo animi, et vita innocens, et actus boni. Quae omnia qui exhibet, toties sacrificat, quoties bonum aliquid ac pium fecerit. Deus enim non desiderat victimam*

neque nuti animalis, neque mortis ac sanguinis, sed hominis ad
 vitam. Ad quod sacrificium neque verbenis opus est, neque fibris,
 neque oespitibus, quae utique sunt vanissima, sed iis, quae de in-
 timo pectore proferuntur. Itaque in aram dei, quae vere maxima
 est, et quae in corde hominis collocata, coquinari non potest
 sanguine, iustitia imponitur, patientia, fides, innocentia, casti-
 tas, abstinentia. Hic est verissimus ritus" etc. Ibid. c. XXV,
 l sqq. „duo sunt quae offerri debeant, donum et sacrificium, do-
 num in perpetuum, sacrificium in tempus. — — Donum est inte-
 gritas animi, sacrificium laus et hymnus" etc. NEANDER Denkwürdigkeiten T. I. p. 292 sqq. p. 421 sqq. VALES. et nos ad Con-
 stantin. orat. ad sanctt. coet. c. XII. not. 9. εὐχαριστίας θυσία.
 Euseb. de laudd. Constantin. cap. XVI. not. 18., V. C. IV, 45:
 not. 7.

EXCURSUS IV.

AD

EUSEB. V. C. IV, 24.

Ut valde celebratum est et nobilitatum dictum illud Constantini:
 ἀλλ' ὑμῖς μὲν τῶν εἰσῶ τῆς ἐκκλησίας, ἐγὼ δὲ τῶν ἐκτός ὑπο
 θεοῦ καθασταμένος ἐπίσκοπος ἂν εἶην, ita, cum per se quidem
 et ex solo linguae usu verba illa τῶν εἰσῶ et τῶν ἐκτός tum a τὰ
 εἰσῶ et τὰ ἐκτός, tum ab οἱ εἰσῶ et οἱ ἐκτός duci possint, quid
 Constantinus dicto illo significare voluerit, VV. DD. vehementer
 inter se contendere, mirum esse non potest. Accedit autem ma-
 xime illud quod graviolem illam de mutua civitatis et ecclesiae ra-
 tione deque principum in ecclesiam iuribus quaestionem plerique
 ipsius antiquitatis auctoritate definire et suam de illa quaestione
 sententiam antiquitatis laude illaque Constantini voce commendari
 vellent¹⁾, unde adeo READINGO aliisque tam ambigua Constantini
 verba visa sunt, ut iudicium certum de illis ferre non auderent.
 Itaque, quae sola vera sit Constantiniani effati interpretatio, quae
 eius vis ac natura, quam brevissime fieri poterit²⁾, definire, haud
 supervacaneum esse censeo. Ac primum quidem nullo pacto cum
 PETRO DE MARCA de concord. sacerdot. et imper. II, 10. n. VII.
 p. 135 sq., STROTHIO ad Euseb. p. 410 sq. not. 5., GIESELERO

1) Cf. CHRISTIANI GUIL. FRANCO WALCHII de rebus et personis ecclesiae et
 rebus et personis Constantini Magni commentaria in Commentariis Societ. Göt-
 tingens. Tom. VI. p. 82 — 85.

2) Omnes et vel absurdiores opiniones, nec volo, nec possum, sequi.
 Cf. WALCHIIUS l. l. p. 86. II. p. 87. IV. p. 89. I.

(HG. T. I. §. 77. p. 256. g. ed. I.), alius³⁾, ad verba τῶν εἰσῶ et τῶν ἐκτός verbum ἀνθρώπων suppleri posse, ita ut τῶν ἐκτός, ut sane saepius⁴⁾, de gentilibus dictum sit, et Constantinus gentiliū nonnisi episcopum⁵⁾ se professus sit, hoc quidem ut nunc faciamus omnia alia, vel iis laulentissime demonstratur quae Eusebius illi imperatoris voci statim annectit: τοὺς ἀρχομένους ἀπαντας ἐπισκόποις, προὔρρησι τε — μεταδιώκειν βίον, quae quomodo suae opinioni favere ipse GIESELERUS l. l. credere poterit, non video. Cum enim Constantini imperio subiecti essent non solum gentiles sed etiam Christiani et Constantino omnium subicortum ἐπισκοπή tribuatur ab Eusebio, necessario sequitur, ex huius quidem sententia non solum gentiliū sed etiam Christianorum ἐπίσκοπον fuisse Constantinum. Cf. HASE iuris eccl. comment. histor. Partic. I. p. 42.

Itaque articulum τῶν, vocibus εἰσῶ et ἐκτός praemissum, in honore potius neutro positum et τῶν εἰσῶ, τῶν ἐκτός idem esse quod τῶν εἰσῶ, τῶν ἐκτός πραγμάτων, vel exinde censendum est. Sed ii etiam qui hoc statuunt, in diversas partes abeunt. Sunt enim haud pauci qui nihil significare voluisse Constantinum illis ἀλλ' ὑμεῖς — εἶην, contendunt nisi episcopi appellationem se quoque sibi posse tribuere, episcopis se quoque posse quodammodo aequiparare, cum ipse sit quidam ἐπίσκοπος τῶν ἐκτός τῆς ἐκκλησίας, id est, rector rerum imperii, rector civitatis. Ita praecunte ALLATIO de eccl. occident. et orient. perpet. consensu I, 15. p. 230 sq., KIST. disp. de conmut. quam Const. M. auct. soc. subiit Christ. p. 83. not. 1.: „Quod vero, inquit, multi volunt, ex hisce verbis patere, quantam Imperator de rebus ecclesiae sibi auctoritatem sumserit, loci cohaerentia non probat. Verba enim blandientis videntur, episcoporum in rebus ecclesiae auctoritatem (τῶν εἰσῶ τῆς ἐκκλησίας), Imperatoriae in rebus Imperii (τῶν ἐκτός τῆς ἐκκλησίας) assimilantis.“ Neque aliam sententiam tueretur HASE iuris eccl. comment. Partic. I. p. 43.: „Quod si vero Caesar, Laicus, imo Catechumenus, summum ecclesiae sacerdotium atque regimen sibi vindicasset, inaudita nomen insolentiae sustinisset, quam qui tandem credideris tunc esse proditam, quum episcopos honorifice excepisset! Sed tantum abfuisse videtur, ut Augustus illud sibi arrogaret, ut sese urbane hospitibus suis aequipararet, se ipsum professus, e verbi non tam ecclesiastico usu,

3) Vid. WALCH. l. l. p. 89 sq.

4) Vid. VALES. ad V. C. I, 43. not. 2. et nos ad H. E. X, 1. T. III. p. 206 sq. Cf. WALCH. l. l. p. 92. II.

5) Significatione quidem vocis ἐπίσκοπος non ecclesiastica sed Graeca qua illa de qualicunque vel hominum vel rerum inspectore s. moderatore in universum dicitur. Vid. WALCH. p. 91 sq. p. 98 sq. III. Cf. Cicero ad Aut. VII, 11.: „vult me Pompeius esse, quem tota haec Campana et maritima ora habeat ἐπίσκοπον, ad quem delectus et summa negotii referatur.“ 1 Petr. II, 25. WAHL. clav. N. T. Vol. I. p. 606.

quam Graeca notatione, *episcopum eorum, quae extra ecclesiam gererentur, i. e. civitatis rectorem.*“ Et NEANDER Geschichte der christl. Religion und Kirche T. II. P. I. p. 283. scripsit: *Da er (Constantin) einst im scherzhaftem Tone bei einem Gastmahle zu den Bischöfen sagte, auch er sey auf seine Weise ein Bischof über das was ausserhalb der Kirche liege; so wollte er eben damit sagen, dass ihn Gott zum Aufscher über die ausserhalb der Kirche liegenden, d. h. die politischen Verhältnisse gemacht habe, um diese nach dem Willen Gottes zu ordnen, Alles so einzurichten, dass seine Unterthanen zu einem frommen Leben hingeleitet würden.*“ Cf. ibid. not. 1. Iam vero ne hanc quidem interpretationem verborum Constantini ullo modo admitti posse censeo. Quamvis enim nihili esse videatur quod contra eam monuit STROTHIUS⁶⁾, tamen illa, id quod non reputarunt VV. DD., ex mea sententia primum reiicienda est propterea quod probata illa, inepte dicturus fuisset Conatantinus civitatem seu res civiles *ea quae extra ecclesiam geruntur* (τὰ ἐκτὸς τῆς ἐκκλησίας), et tota illa oppositio illorum τῶν εἰσω τῆς ἐκκλησίας et τῶν ἐκτὸς esset ineptissima atque alia ratione inastituenda. Nam Constantinus τὰ εἰσω τῆς ἐκκλησίας et τὰ ἐκτὸς plane non poterat illo sensu invicem sibi opponere, si recte loqui volebat, sed haud dubie deinde ita fere debebat dicere: ἀλλ' ὑμῖς μὲν τῆς ἐκκλησίας ἐπίσκοποι, ἐγὼ δὲ τὰ τῆς πολιτείας ἐπίσκοποι ὑπὸ θεοῦ καθισταμένους ἐπίσκοποι ἂν εἴην. Sed exponendum nunc quid praeterea potissimum non solum posteriori sed etiam priori quam attuli, Constantini dicti explicationi obstet. Primum enim res a Constantino gestas si consideraverimus, „nihil, ut verissime inquit WALCHIUS (comment. societ. Gotting. T. VI. p. 96.), *magis absonum, nihil ab ipsa veritate magis alienum, ab imperatore cogitari aut dici potuisse, sentimus, quam se a cura rei christianae avocare animum eamque solis sacrorum praesulibus* [sibi ipsi vero solae civitatis et rerum civilium administrationem] *relinquere, aut quascunque de rebus sacris statuat, ad solos numinum auctores pertinere.*“ Nonne enim omnia fero Constantini facta, quae qui vel primis labris degustavit historiam ecclesiasticam, non ignorare potest, nonne omnia, inquam, testantur et clamant, Constantinum tum ecclesiasticas rationes vario modo administrasse, tum Christianorum quoque neque vero solum gentilium ἐπίσκοπον fuisse? Sed utrique Constantinianae vocis explicationi a nobis expositae non minus repugnat tota Eusebianae narrationis series eiusque tum antecedentes tum consequentes particularae. Eusebius enim, si quidem singula ante Constantini dictum

6) STROTH. ad Euseb. p. 411.: „*Allain was wären diess für πράγματα τὰ ἐκτὸς τῆς ἐκκλησίας? Etwa seine Regierungsgeschäfte? — so fern sie — die Kirche nicht treffen, würde die Benennung eines ἐπίσκοπου wohl nicht passend seyn.*“ Sed vid. supra not. 5. Cf. SUICER. thes. eccl. T. I. p. 1178.

et post illud commemorata ad universi generis vim revocare voluit, quid tandem refert nisi Constantinum magnam dedisse operam, ut externa ecclesiae Christianae conditio esset optima atque omnino suam potestatem et auctoritatem ad augendam externam ecclesiae Christianae dignitatem contulisset? Quod quidem ille fecisse a nostro dicitur, tum religionis Christianae impedimenta omnibus modis immolando et removendo ⁷⁾, tum Christianam religionem inter Christianos aeque ac gentiles adiuvando et promovendo ⁸⁾. Et quis, quiesco, de Eusebii sententia dubitare possit, qui legerit verba eius I, 14.⁹⁾, quibus de Constantino: *Ἐξαίρετον, ἰνὸν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ τὴν παρ' αὐτοῦ νέμων φροντίδα· διαφορομέτων τινῶν πρὸς ἀλλήλους κατὰ διαφόρους χώρας, οἷά τις κοινὸς ἐπίσκοπος ἐν θεοῦ καθεσταμένος, συνόδους τῶν τοῦ θεοῦ λειτουργῶν συνεκρίσει, ἐν μέσῳ δὲ τῇ τούτων διατριβῇ σὺν ἀπαξιῶν παρεῖναι τε καὶ συνίζαναι, κοινονὸς τῶν δισκοπομένων ἐγίνετο, τὰ τῆς εἰρήνης τοῦ θεοῦ βραβεύων τοῖς πᾶσι· καθῆστο τε καὶ μέσος, ὡσεὶ καὶ τῶν πολλῶν εἰς· κ. τ. λ.?* De quo loco rectissime WALCHIIUS l. l.: „Omnia, inquit, iunctim sumta praeclare demonstrant, quaedam Constantini studia quasve operas *communis episcopi* nomine EUSEBIUS voluerit designare.“ Neque facile ovum ovo similis esse potest quam hic Eusebii locus his quae Eusebius IV, 16 — 25. protulit, unde quae eius de Constantini voce sententia fuerit, intelligitur. Denique vero proferri collabuntur et cernunt interpretationes illae per eam qui suorum ipsius verborum sine dubio optimus interpres est — Constantinum. Ipse enim Constantinus in epistola ad ecclesiam data (III, 17.) haec scripsit: *τοῦτον πρό γε πάντων ἔκριναι εἶναι μοι προσήκειν σκοπὸν, ὅπως παρὰ τοῖς μακαριωτάτοις τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας πληθῆσαι πίστις μία καὶ εὐλαβικῆς ἀγάπῃ, ὁμογενῶν τε καὶ περὶ τὸν παγκρατῆ θεὸν εὐσεβῆτα τηρηται. Ἄλλ' ἐπειδὴ τοῦτ' οὐχ οἰόντ' ἦν — εἰ μὴ — διακρίσεις γένοιτο· τούτου ἐνε-*

7) Vid. IV, 16. IV, 23. καθάλον δὲ τοῖς ἐκ τῆς Ρωμαίων ἀρχῆς δόμοις καὶ στρατιωτικοῖς, πύλαι ἀπεκλείοντο εἰς ἀλλοδαπούς, θύλας τε τῶνος ἀπηγορεύετο καὶ coll. c. XX., et totum c. XXV. Ἐνθεν εὐτόμως κ. τ. λ.

8) Vid. IV, 18. 19. 23. τοῖς κατ' ἴθρος ἄρχουσιν — ἐκράτιστο. Et c. XXIV. Ἀνάλοθα δ' οὐδ' ἐν τῇ λόγῳ — μεταδιείκων βίον. Cf. WALCH. p. 95 sq.: „*Observationes omnino est dignum, omnes istas leges si ab unica precandis formula, non christianorum usibus destinata discesseris, a ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟ non solum populo superstitionibus gentiliam dedito; sed omnibus sine discrimine civibus fuisse datas, et quae EUSEBIUS, ab eodem, suae sententias convenienter, suscepta fuisse, credidit, hunc remota episcopi voce ita expressisse, τὸν ἀγρομένον ἀπαντας ἐπεσοῦσαι, in omnes, sibi subiectos, sive christiani fuerint, sive minus, episcopum egit. Nisi diligentem rerum christianarum scriptorem secum, suscipiat fueris, aperte pugnae, distinctionem τῶν εἰσῶ τῆς ἐκκλησίας et τῶν ἑκτός, ab imperatore factam non potuit de hominibus capere; sed de variis verum et negotiorum generibus vere accepit.*“

9) Hunc Eusebii locum perperam alio simul traxit WALCH. p. 91 sq. Sed rectiora ipse attulit p. 98 sq. l.

πεν πλειστον ὄσων συνθηροισθέντων, αὐτὸς δὲ καθ' ἄπερ εἶρε
 ἐξ ὑμῶν ἐτύγχανον συμπαραῶν (οὐ γὰρ ἀρνησαίμην ἂν ἐφ'
 ἄπερ μάλιστα χαίρω, συνθεράπων ὑμῆτερος πε-
 φικέναι), ἀλλοι τοσούτου ἅπαντα τῆς προσήκουσης τετύχηκεν
 ἐξέταστος, ἀλλοι οὐ ἢ τῶ πάντων ἐφύρα θεῶν ἀρέσκουσα γυναικῆ
 — εἰς φῶς προήχθη, ὡς μηδὲν εἶς πρὸς δεχόμεναι ἢ πίστεως ἀμ-
 φισβήτησιν υπολείπεσθαι. Ex quo quidem hoc cogitationem
 illam de munere quodam suo vere sacerdotali et episcopali in deli-
 cibus habuisse Constantinum¹⁰⁾ eundemque quatenus *externarum*
ecclesiae rationum curam et administrationem sibi indicaret, epis-
 copi nomen sibi sumpsisse, non minus apparet quam ex SOCRAT.
 H. E. I, 9., ubi idem Constantinus: *Συνεκάλεσα*, inquit, *εἰς τὴν*
Νικαίαν πόλιν τοὺς πλείστους τῶν ἐπισκόπων, μαθ' οὐκ ἐφ'
εἰς ἐξ ὑμῶν ἐγὼ, ὁ συνθεράπων ὑμῆτερος καθ' ὑπερ-
βολὴν εἶναι χαίρων, καὶ αὐτὸς τὴν τῆς ἀλήθειας ἐξέτασιν ἐδει-
ξαίμην. SOZOMEN. H. E. I, 19. Cf. EUSEB. V. C. II, 69. ἄπερ
 ἂν ὑμῖν ὁ συνθεράπων ὑμῶν δικαίως παραινεῖ. III, 12 ext.
 οὕτω γὰρ — *ἡμεῖς τῶ ὑμῆτερος συνθεράπωντι ὑπερβάλλου-*
σαν δώσετε χάριν. WALCH. I. I. p. 100 sqq.¹¹⁾. Itaque illas Con-
 stantinianae vocis interpretationes earumque similes¹²⁾ reiiciendas
 esse, contra solam veram esse, iam sua sponte apparebit verborum
 Constantini interpretationem hanc: „Sed vos quidem *ratiōnes ec-*
clesiae internas curantes, episcopi estis, ego vera *externarum ec-*
clesiae rationum a deo constitutus sum episcopus¹³⁾.“ Atque ita
 interpretanda esse, suspicatus fortasse ait ipse ille nescio quis qui
 cap. XXIV. indicem fecit: „*Ὅτι τῶν ἔξω πραγμάτων ὡς περ*
ἐπισκοπον ἑαυτὸν εἶπεν εἶναι et VALER. qui vertit: „Vos quidem
 in *his quae intra ecclesiam geruntur*, episcopi estis. Ego vero
 in *his quae extra geruntur*, episcopus a deo sum constitutus.“ Sed
 in eo lapsus est VAL. et alii quod τῆς ἐκκλησίας ex voce εἶσω pen-

10) Agnovit hoc ipse HASE iuris eccl. comment. Partic. I. p. 43. not. Quo magis mirum est, eum veram loci nostri sententiam non assecutum esse.

11) Laicos quoque suos *συνθεραποντας* Constantinus dicere non dedignatus est V. C. II, 72. *τῶν γὰρ τοι θεοῦ λαῶν, τῶν συνθεραπόντων λίγω τῶν ἡμῶν.* III, 24. *ἐν μίσει μὲν ἐπισκόποις — διαταττόμενος ἤδη δὲ καὶ αὐτοῖς προσεφώνει τοῖς πλήθεσιν, ἀδελφοὺς ἀποκαλῶν καὶ συνθεραποντας ἑαυτοῦ τοὺς τῆς ἐκκλησίας λαοὺς.* Cf. II, 6. et STROTH. ad h. l. p. 150. *).

12) Cf. E. F. WERNSDORF. de Constant. M. religione paschali p. 17. PLANCK Geschichte der christlich-kirchlichen Gesellschafts-Verfassung T. I. p. 269. MANSO Leben Constant. p. 238. l.: „Nach Eusebius (IV. 24 —) nannte Constantin sich selbst dem von Gott auser der Kirche angesetzten (?) Bischoff.“ BALTSCHEWIKER Handbuch der Dogmatik T. II. p. 860 sqq. ed. III.

13) Longe alia ratio est loci V. C. IV, 1. *Τοσούτα πάντων ὁ βασιλεὺς ἐν οἰκοδομῇ καὶ εὐδοσίᾳ τῆς ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ, πάντες τε πρὸς εὐχαρίμον ἀκοήν τῆς τοῦ σωτήρος διδασκαλίας ἐκελῶν, οὐδὲ αὖτις ἐκ τῆς κατολιγίως πραγμάτων.* Nam ibi quidem recte vertisse *ἐκκλησιαστικά negotia*,“ et STROTH.: „*die auser dieser Sphäre geliegenden Angelegenheiten*,“ manifestum est.

dere credidit et ad ἐκτὸς ἰτεράν ἐκκλησίαν ita supplevit ut hoc quoque ex voce ἐκτὸς penderet, cum potius τὰ εἶσω et τὰ ἐκτὸς plenam notionem per se ita efficere censendum sit ut significetur idem quod nos dicimus: „die innern und äussern Verhältnisse.“ Nam nisi hoc statuatur, vi sua non caret quod obiecit STROTH. l. 1.: „So fern diese (Regierungs-Geschäfte) die Kirche betreffen (sollen), könnten sie wohl nicht füglich τὰ ἐκτὸς τῆς ἐκκλησίας [ita quidem ut hoc esset: „quae extra ecclesiam geruntur, quae sunt extra ecclesiam posita“] genannt werden“¹⁴⁾. Verum enim vero non intellexit STROTHIUS, τὰ ἐκτὸς τῆς ἐκκλησίας et τὰ εἶσω τῆς ἐκκλ. ita potius commode potuisse dici et esse dicta ut significetur illud quod diximus: „rationes externae et internae ecclesiae.“ Neque aliter illa esse explicanda, vidit probabiliter, ante nos iam FABRICIUS bibliogr. antiq. e. XIII. §. III. p. 437. et in salut. luc. evang. exorient. p. 282.¹⁵⁾, ubi verba Constantini quamvis nullam reddens interpretationis suae rationem, recte vertit: „Vos episcopi circa interiora ecclesiae — ego circa ecclesiam externa — a deo constitutus,“ indicans simul, quid sub interioribus illis rationibus cogitandum sit verbis in parenthesis inclusis: „Doctrinam et sacramenta,“ et quid sub externis, verbis: „regimen et tutelam.“ Neque longius ab illa interpretatione nostra absunt, et proxime etiam ad eam accedunt affi¹⁶⁾.

14) Cf. WALCH. l. 1. p. 96.: „Nec crediderim, quemquam futurum esse, qui negare audeat, rerum extra coetus sanctiores positarum (?), nomine“ etc. Ibid. p. 104.: „Negotia extra ecclesiam posita (?) quorum se dixit episcopum“ etc. SCHROECKH KG. T. V. p. 115.: „Und er selbst (Constantin) gab sich einst diesen Nahmen, — mit der Einschränkung, dass er es (Bischoff) in den ausserhalb der Kirche vorfallenden Geschäften (?) sey; da hingegen die eigentlichen Bischöfe die innerliche Verwaltung derselben auf sich hätten.“ Cf. not. 13. et p. 539.

15) Monere autem haud alienum duco, me in eam quam proposui, verborum Constantini interpretationem incidisse, antequam FABRICIUM et plures alios inspexissem.

16) Cf. DRYLINGII institut. prudent. pastor. §. X. p. 51 sq. ed. KURSTNER., BOEHMER. iur. eccles. Protest. Vol. I. p. 731. PERTSCH Versuch einer Kirchenhistorie P. I. p. 406. p. 658. MOSHEM. institut. hist. eccles. sec. IV. P. II. cap. II. §. 4. VENEMA hist. eccles. V. et N. T. Tom. IV. p. 196. SCHROECKH KG. V. p. 115. WALCH. l. 1. p. 104.: „Negotia extra ecclesiam posita [vid. not. 14.] — quaevis instituta, mandata, consilia et studia significant, quibus usus est, ut evitarentur animorum discordiae et ecclesiarum conturbationes, quae vero excitatae fuissent, componerentur et pax firma esset ac stabilis. Id quod fieri non potuisse, credidit, nisi arctissimo communis doctrinae earumdemque sacra agendi formularum vinculo semper cohaerent, ideoque episcopos compulsi, ut quid de re divina vere credendum sit, quibus ritibus cultus publicus, quibus legibus disciplina publica contineretur, rite definirent, quae vero ab his decreta essent, ut his ab omnibus praestaretur obsequium, legum sanarum auctoritate et poenarum irrogatione effecit, saltem efficere studuit. Quae si consideraveris, quaequam ne-

His ita iam expositis, facile quoque responderi posse puto quaerentibus, quam sibi potestatem in ecclesiam dicto illo suo Constantinus vindicaverit. Quemadmodum enim Constantinum certa quadam ratione se vocasse episcopum et Eusebium quoque certum quendam eius verbis sensum subiecisse vidimus¹⁷⁾, ita nullo modo illis quidem verbis Constantinum sibi arrogasse potestatem quandam in ecclesiam quae ei ut imperatori non conveniret, non minus tenendum duco. Principes enim non solum et posse et debere videre ne quid respublica ex religione publica detrimentum capiat sed etiam civilem potestatem quam ecclesia pro sua ipsius natura nunquam habere potest, ad ecclesiae dignitatem tuendam et augendam non minus conferre, quam ecclesiam vim suam spiritualem qua regit hominum animos, ad conservandam et firmandam salutem civitatis, quis, quaeso, non lubenter concedat? Neque vero aliud Constantinus illis quidem verbis professus est quae se ecclesiae episcopum esse significavit quatenus externis ecclesiae rationibus prospiceret, contra internas ecclesiae rationes ad se non pertinere expresse indicavit. Itaque ex illo quidem Constantini dicto minime concludi potest, eum leges ferre voluisse ecclesiae in constituendis iis quae nullo vel humano vel divino iure ad principes sed ad solius ecclesiae curam et administrationem pertinent, id est, in constituendis dogmatibus et divino cultu (cf. not. 16.), et frustra si qui haec aetate VV. DD. principes ecclesiae tyrannos potius et dominos quam moderatores et inspectores esse voluerunt, vel illam Constantini vocem arripuerunt, exemplo scilicet probaturi quod nullo unquam exemplo sed ex sola rei ipsius natura et ex ipsis causae quasi visceribus probandum est. Cf. Du PIN de antiqua ecclesiae disciplina dissert. VII. p. 433 sqq. p. 456 sqq. TITTMANN. observatt. de potestate ecclesiastica ad art. August. Confess. de abus. VII. P. I. p. 10 sqq. p. 17 sqq. P. II. p. 5 sqq. SCHULTHESS theologische Annalen mens. Jun. 1829. p. 245 sqq. Quid? quod ipse HASE l. l. p. 43., etiamsi falsam explicationem tuitus, tamen ex illis Constantini verbis non concludi posse, eum ecclesiae iura invasisse, monuit ita: „*Ut vere omnia quae Constantini verbis inesse possunt* [imo in iis vere insunt],

gotia intra ecclesiam gerenda [vid. not. 14.] fuerint, episcopis christianis commissa et relicta, certe intelliges. — — Disceptiones de doctrinae veritate reliquit episcopis quod illa ad interna pertinerent“ etc. STARCK Versuch einer Geschichte des Arianismus. T. II. p. 54. HENKE Geschichte der christl. Kirche T. I. p. 201. MUXSCHUK Dogmengeschichte T. III. p. 7. AUGUSTI Denkwürdigkeiten T. V. p. 195 *) sq. WILCKE allgemeine Kirchengeschichte p. 136 sq.

17) Nunc ego quidem non assentiri possum PLANCKIO (Geschichte der christlich-kirchl. Gesellschafts-Verfassung T. I. p. 269.): „*Sicherlich dachte sich jedoch der Kayser noch ebensowenig etwas bestimmtes dabey als Eusebius.*“ Quamquam fortasse hoc tantum sibi voluerit PLANCKIUS quod WALCH. p. 105., nostras subtiliores et acutas iura sacrorum interna et externa, maiestatica et collegialia distinguendi et definiendi rationes nec imperatori nec Eusebio in mentem venire potuisse, quod quidem ego facillime largior.

aliquo: ut Eusebio ferunt [1] eubandis fuerint, largiantur: sed imperatorem affectasse episcopatum quendam potestatem, et caeterorum episcoporum potestate non minorem; sed, gloriantes de sacerdotio: non de eorum sacerdotio.“ Cf. KIST. disput. de commutat. quam Constant. M. annot. societas subit Christ. p. 83. not. 1.

Sed aliud est, quaerere, utrum Constantinus ea quae cogitari voluit verbis illis de quibus egimus, et similibus dictis, candide et ex sua ipsius animi sententia pronuntiaverit, an potius non sine callida quadam urbanitate coram episcopis quos convivis exceperat, quam ipsius et ecclesiae imperandi libidinem tenerit atque ita optimis episcopis fumes, ut aiunt, vendiderit. Cf. HASE et NEANDER locis supra p. 538 sq. laudatis. Cogitanti enim, eundem Constantinum cuius est per se minime ineptum ἀπόθεγμα illud, alias iustos potestatis suae in ecclesiam et episcopos fines non solum constantiter tenuisse sed etiam haud raro egressum esse¹⁸⁾, neque miranti quod refert Socrates H. E. V. prosem. p. 259., ex imperatoribus, ἐπὶ οὐ Χριστιανίζον ἠρῶντο, ecclesiae rationes perpendisse, ut prius illud satis improbabile, ita posterius hoc perquam probabile videbitur. Itaque nemo facile credit KISTIO p. 67., Constantinum, inter episcopos assidentem, „ne praesens se extolleret,“ se quoque ἐπίσκοπον dixisse, imo, ne praesens se extollere videretur, et quo magis eos sibi conciliaret atque obsequiosos redderet, quorum aucta dignitate suum ipsius imperium firmari et stabiliri, facile intelligeret,

18) Vid. V. C. I, 44. III, 6. III, 10. not. 3. III, 13. 17. 60. VALES. ad III, 51. not. 2. STRÖM. ad verba Constantini IV, 42. p. 294 sq. Ἐὰν γὰρ τις, ἐκ τῶν οὐκ ἐπισκοπῶν — — διδάξῃ: „Dies Beispiel der uneingeschränkten Ausübung Landesherrlicher Rechte in Kirchen-Sachen verdient bemerkt zu werden. Damals wurde also noch kein Bischof in Rom befragt; woher hat er denn in der spätern Zeit mit einmal das Recht Kirchen-Versammlungen auszuschreiben, und andere angemessene Gewalt dieser Art bekommen?“ Socrat. H. E. I, 6. S. 9. V, 8 ext. Theodoret. H. E. I, 20. BALDUIN. Const. M. p. 46 sqq. GIBBON die Bekehrung Const. p. 73 sqq. SCHROCKH V. p. 115 sqq. PLANCK I. I. SCHMIDT KG. III. p. 13 sqq. MUENSCHER Dogmengeschichte T. III. p. 7 sqq. MANSO p. 237 sq.: „Der Kaiser übte noch im Geistlichen, wie im Weltlichen, eine unumschränkte Gewalt aus, die Beschlüsse der Kirche bedurften seiner Bestätigung, und ergingen in seinem Nahmen; dass er die Bischöfe über Glaubenslehren entscheiden liess [cf. III, 10. not. 3.], geschah mehr aus großmüthiger Vergünstigung, als aus Anerkennung eines ihnen zustehenden Rechts.“ Ibid. p. 211. p. 276.: „dieser (Eusebius) vergisst das bestehende so ganz [vid. I, 42. II, 4. not. 2. III, 1. p. 143. III, 10. 24. IV, 18. not. 2.], dass er ihn (Constantin) auf eine recht lächerliche Art sich vor den Bischöfen demüthigen, und der Geistlichkeit nicht bloss freundliche Herablassung, sondern unterwürfige Ehrfurcht erweisen lässt.“ KIST. p. 81 sqq. p. 84 sqq. AUGUSTI I. I.: „Es war auch ganz in der Manier dessen, der sich selbst so gern τὸν ἑξουσιον τὸν [τῶν] ἑπὶ εὐχὰς nannte, und auch gern die τὰ ἑπὶ εὐχὰς [εὐχὰς] besorgte, wie der Arianische Streit bewies.“ GIESLER KG. T. I. §. 77. HASE p. 32 sqq.

blinde illa *ἐπιτοχὴ* appellations libenter unum esse, existimabit. Cf. supra not. 11. BOEHMER. observatt. selectt. ad PETRI DE MARCA concord. sacerdot. et imper. II, 7. p. 58 sq. SPITTLER Grundriss der Geschichte der christl. Kirche p. 106. edit. FRANCK.: „Constantin selbst war Schmeichler und Despot der Bischöfe; nicht der einzige Fall in der Geschichte, dass beides in einem zusammentrifft.“ Neque illa callidior simulatio a Constantini animi indole aliena videri potest. Vid. Exours. I. p. 516. not. 14. Quamquam eo non contenditur, quaecumque Constantinus ecclesiae ministris bona tribuit, ex eius imperandi cupiditate manasse, cum haud dubie ipsum simul religionis Christianae studium quo forebatur, ut illos favore et gratia sua ornaret, cum deberet impellere, neque magis negatur; inde a Constantini maxime tempore episcopos vicissim iura quae mensuri imperatorum esse et poterant et debebant, subinde haesivisse sibi arrogavisse, et quemadmodum in ecclesiasticis rebus episcopi saepius politicae potestatis instrumenta essent, ita in politicis principibus pro arbitrio usos esse episcopos, unde orta est ingens illa utriusque societatis pugna et certamen in quo ita tandem victores discesserunt episcopi et cuius occulto velut arbor aevo, crevit dignitas, Romanus pontifex, „ut (quae sunt verba KISTII l. I. p. 99.), recentior Europae historia, per aliquot saecula, quibus medium aevum continetur, *Ecclesiastica* omnis et sit, et haberi debeat.“ Cf. ROUSSEAU du contrat social Liv. IV. chap. 8. (Oeuvres Tom. V. p. 285. Paris. 1819.): „Ce fut dans ces circonstances que Jésus vint établir sur la terre un royaume spirituel: ce qui, *séparant le système théologique du système politique*, fit que l'état cessa d'être un, et causa les divisions intestines qui n'ont jamais cessé d'agiter les peuples chrétiens. — — Alors tout a changé de face; les humbles chrétiens ont changé de langage, et bientôt on a vu ce prétendu royaume de l'autre monde devenir, sous un chef visible, le plus violent despotisme dans celui-ci. †) — Cependant, comme il y a toujours eu un prince et des lois civiles, il a résulté de cette double puissance un perpétuel conflit de juridiction qui a rendu toute bonne *politie* impossible dans les états chrétiens; et l'on n'a jamais pu venir à bout de savoir auquel du maître ou du prêtre on étoit obligé d'obéir.“ P. 286 sqq. MUENACHER. l. I. Tom. III. p. 11 sqq.

†) Cf. Enseb. de laud. Const. c. XVI. p. 488 sq. KRETZKA geschichtliche Andeutungen über den welthistorischen Kampf der alten und neuen Zeit unter den beiden ersten Antoninen p. 56 sqq.

EXCURSUS V.

AD

EUSEB. V. C. IV, 64.

Nulla plane argumento probari posse quae de lepra et baptizato Romae a. CCCXXIV. per Sylvestrum Constantino M. iactantur in actis Sylvestri, in monachis 2. Januar. et in breviario Romano 30. Decemb., contra BARONIUM annall. eccles. ad a. CCCXXIII. CCCXXIV. N. 17 sqq.; SCHELSTRATENIUM antiquitt. eccles. illust. P. II. diss. III. c. 6., MATTHIAM FUHRMANNUM hist. sacr. de baptismo Constant. M., Rom. 1742 sqq. 4., et alios serviles curiae Romanae satellites, dudum demonstraverunt praeter VALESIIUM ad Euseb. I. I., NATALIS ALEXANDER, DU PIN, PAGI crit. ad a. CCCXXIII. CCCXXIV. n. V., TILLÉMONT. histoire des empereurs T. IV. p. 422. p. 631 sq., THOM. MARIA MAMACHIUS origg. et antiqq. Christ. T. II. p. 232 sqq., Rom. 1750. 4., alii, et praerelliquis TENTZEL. exam. fabulae Romanae de duplici baptismo Constantini M., Viteb. 1683. 4. et in Eiusd. exerciit. selectt. P. I. p. 299 sqq. Quid? quod iam sec. XI. HERIGERUS quidam de Constantini M. baptismo veriora statuere ausus est, teste CRAMERO Fortsetzung des Bossuet T. V. P. II. p. 217. ed. II. Add. FABRICII salutar. lux evangel. exorient. p. 256.

Sed haud paulum certe dubitandum est an verum sit quod non minus affirmat VALESIIUS, Constantinum etiam ante obitum demum catechumentum factum esse. Quam quidem VALESII sententiam plures VV. DD. sequuntur et inter hos GIBBON die Bekehrung des Kaisers Constantins übers. p. 6 sq. p. 60. MANSO Leben Constantins p. 200. Sed contrarium certe satis speciose defendit MOSHEM. ebimontt. de rebus Christ. a. C. M. p. 966 sqq.: „verum hoc est, *catechumenos* manuum impositione ac precibus factos esse. At non minus certum est, plurimisque veterum locis cognitum, etiam illis, qui iam dudum *Catechumeni* fuerant, certis temporibus manus ab episcopis impositas esse. — Antiquissimo ecclesiae more comparatum erat, ut qui sacro fonte tingendi essent, antea omnium peccatorum suorum professionem ederent: quo facto manus illis episcopus, precatione adiuncta, imponebat et verbis dei veniam omnium delictorum antea admissorum impertiebat. Tertullianus libro de baptismo c. XX. *Ingressuros baptismum orationibus crebris, ieiuniis, et geniculationibus et pervigiliis orare oportet et cum confessione omnium retro delictorum, ut exponant etiam baptismum Johannis* [Cf. L. G. WALCH. compendium antiquitt. ecclesiastt. p. 91 sq.]. — — Hoc unum totum Valesii argumentum ab impositione manuum sumtum evertit: Constantino manus ab episcopis impositae sunt, antequam baptismum susciperet: Ergo tunc primum *Catechumenus* factus est. Nam qui per multos annos ca-

catechumeni iam fuerant, tamen appropinquante baptismi tempore, postquam peccata confessi erant, denovo manibus impositis et precibus consecrari solebant.“ Praeterea animadvertit MOSHEM. l. I., de hac ipsa manuum impositione quae confessionem peccatorum sequebatur, non de illa qua inter catechumenos demum recipiendus esset Constantinus M., loqui Eusebium, clare ostendere huius ipsius verba: γόνυ κλίνας ἐπ' ἑδάφους, ἱκέτης ἐγένετο τοῦ θεοῦ ἐν αὐτῷ τῷ μαρτυρίῳ ἐξομολογούμενος· ἐνθα δὴ καὶ πρῶτον τῶν διὰ χειροθεσίας εὐχῶν ἤξιοῦτο. Certe hoc concedendum videtur, haec Eusebii verba ut ambigua non minus MOSHEM quam VALESII sententias favere, quemadmodum vocem πρῶτον, quam ita premandam esse negat MOSHEMIUS, ut nunquam antea impositionis manuum participem Constantinum factum esse, ipsa extra controversiam ponat. Denique morem illum veterum Christianorum per manuum impositionem catechumenos creandi nec ubivis receptum nec pro sacro ac necessario habitum videri, catechumenum vero fuisse Constantinum, quae de vita et actionibus eius referat Eusebius, reddere certissimum, neque quidquam ex illis verbis Eusebii concludi posse praeter hoc, Constantinum non solenni ritu, per manuum impositionem et preces, antea in ordinem catechumenorum cooptatum esse, observat MOSHEMIUS, quod cur in Constantino neglectum fuerit, nemo facile miraturus sit. Cf. index cap. 32. lib. I. VALES. ad V. C. III, 51. not. 2., ubi verbis: „Constantinus tametsi adhuc vix Catechumenus“, suam sententiam IV, 61. prolata non tam certam ei visam esse ostendit. GIBBON l. I. p. 57 sqq. (Uebersetzung von SCHREITER T. IV. p. 400 sq.): „Die ehrwürdigen Mysterien des christlichen Glaubens und Gottesdienstes wurden zwar vor den Augen der Fremden, und selbst der Catechumenen, verborgen gehalten; aber diese strengen Regeln der Disciplin, welche die Klugheit der Bischöfe erfunden hatte, liess man aus oben dieser Klugheit, zu Gunsten des Kaiserlichen Proselyten, gerne etwas nach; indem man es für äusserst wichtig hielt, einen solchen durch jedes schickliche Nachgeben desto eher in den Schaafstall der Kirche heranzulocken. Es wurde also dem Constantin, wenigstens durch eine stillschweigende Dispensation erlaubet, die mehresten der Vorrechte zu geniessen, ehe er noch eine der Verbindlichkeiten eines eigentlichen Christen auf sich genommen hatte. Anstatt sich aus der Versammlung zu entfernen, sobald der noch uneingeweihte Knafe durch die Stimme des Diakonus aus einander gelassen wurde, verrichtete er das Gebet mit den Gläubigen, disputirte mit den Bischöfen, redete von den erhabensten und verwickeltesten Materien der Theologie, feierte mit den gewöhnlichen heiligen Gebräuchen die Ostervigilie und erklärte sich [?] öffentlich nicht nur für einen Theilnehmer, sondern auch gewissermassen für einen Priester der christlichen Geheimnisse [vid. Excurs. III. p. 535 sqq.]. Diese ganz ungewöhnliche Distinction mag sich Constantin eben sowol aus Stolz angemasset

haben, als die Dienste, welche er der Kirche geleistet; solche auch sehr wohl verdienten. Eine unzeitige Strenge würde die noch unreifen Früchte seiner Bekehrung leicht haben vernichten können; und wenn man die Thore der Kirche mit eben der strengen Genauigkeit vor einem Prinzen verschlossen hätte, der die Altäre der Götter bereits verlassen hatte: so wäre in der That keine Form des äusserlichen Gottesdienstes mehr übrig gewesen, zu welcher sich der Beherrscher des Reichs hätte halten können.“ Concludit autem MOSEEM. l. l. p. 969. totam disputationem suam his verbis: „Agnoſcit ſtudioſum Conſtantini omnia illa officia praestandi, quae Christianorum erant nondum fonte sacro lotorum, doctissimus Valesius: veram respondet, ex his quidem intelligi, Imperatorem Christianum fuisse, non vero, cum in Catechumenis fuisse. Et viri etiam egregii nonnunquam et se fallunt, et alios! Poterat aliquis illa aetate Christianus esse, nec tamen Catechumenus? Omnes ecclesiae cives vel Fideles erant, vel Catechumeni: tantum inter hos binos ordinem ignorabant Christiani. Fidelem Constantinum non fuisse ante ultimum vitae tempus, certissimum est [praeter ea quae scripsi ad IV., 17. 22., vid. IV., 62. verba: οὕτως ἐμὲ συναγαλάττεισθαι λοιπὸν τῷ τοῦ θεοῦ λαῷ — ὠριστως et: τῶν ἀπορήτων μετέλθοσαν. De laud. Const. c. IX. Sacrat. H. E. I., 39. Sozom. II., 32. Theodoret. I., 32. ZORN. histor. eucharistiae infant. p. 215 sqq.]: Si ergo etiam Catechumenus non fuit, qua ratione Christianus esse potuit? Sed haec quidem vereor, ne nihil sint nisi subtiliores argutiae et σοφίσματα. Poterat enim sane Constantinus aliqua ratione Christianus esse quamvis non fidelis esset nec catechumenus nec pro tali ab aliis haberetur, id est, poterat Constantinus si religionis Christianae veritatem iam perspexisset, studiosum vel religionis vel ecclesiae Christianae cultorem se praestare, et potissimum privatim et secum Christianus esse (vid. IV., 17.), quamvis non ad alterutrum illorum ordinum pertineret in quo ii constituti erant, qui ad ipsam ecclesiam Christianam pertinere et publice ac palam Christiani esse vellent, quorum sane binos tantum ordines noverant illa aetate. Multo minus vero VALESII sententiam iis everti censeo quae monuerunt SCHURKLEISCH. dissert. de prim. Christianorum imperatore §. XVI. et ZORN. l. l. p. 214 sq. Opinantur enim VV. DD., in verbis Eusebii γόνυ κλίνας ἐπ' ἑδάφους, κίετης ἐγγύερο hoc inesse, Constantinum ut ante vitae demum exitum perfectiorem catechumenum factum et inter γόνυ κλίνονας s. competentes qui dicebantur, receptum esse, ita iam antea catechumenum fuisse. Sed quomodo verbis illis Eusebii significatur, Constantinum inter γόνυ κλίνονας admissum esse, equidem non intelligo, quamvis vel NEANDER allgemeine Geschichte der christl. Religion u. Kirche T. II. P. I. p. 57. eandem sententiam tenere videatur. Contra cf. Euseb. V. C. IV., 10 init. IV., 22. H. E. II., 23. T. I. p. 167. V., 5. T. II. p. 44. AUGUSTI Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archäologie T. V. p. 395 sq. T. VI. p. 375. T. VII. p. 156 sqq. TZSCHIRNER. opusce. p. 98. ed. WITTMAN.

E X C U R S U S V I.

A D

EUSEB. V. C. IV, 71.

Monendi sunt primum lectores, pro verbis καὶ τὰ σπουδασθέντα me non scribere dubitasse cum ZIMMERMANNO καὶ κατὰ τὰ σπ., neque vero post vocem μνήμη cum VALESIO et ZIMMERMANNO comma retinuisse, sed uno ductu, suadente ipso VAL., legendum censuisse: καὶ κατὰ τὰ σπουδασθέντα — καθηξιοῦτο μνήμη τὸ τῆς τρισμακαρίας ψυχῆς σκῆνος. Aperte enim τὸ τῆς τρισμακαρίας ψυχῆς σκῆνος iungenda voci καθηξιοῦτο. Sed illa ipsa verba σὺν τῇ τῶν ἀποστόλων — ψυχῆς σκῆνος una cum illa quas statim sequuntur, τῷ τῶν ἀποστόλων προσρηματι ἀνδοξαζόμενον, cum sint obscuriora, paulo plura de iis disserenda videntur. Et primum quidem verbis sane σὺν τῇ τῶν ἀποστόλων καθηξιοῦτο μνήμη τὸ τῆς τρισμακαρίας ψυχῆς σκῆνος, nihil aliud significare voluisse puto Eusebium, nisi quod certe tetigit VALESIVS, deum eo quoque declarasse Constantino benevolentiam suam, quod, ut ipse imperator optaverat, beatissimi ipsius corpus, id est, ipse beatissimus, post mortem suam eodem loco quo apostoli, sepultus, precationum quas in honorem apostolorum ibi faciendas essent, participes fieret. Quam interpretationem egregie comprobatur ipse Eusebius IV, 60., ubi refert, Constantinum eo consilio eundem sepulturae locum quem haberent apostoli, sibi delegisse, ὡς ἂν καὶ μετὰ τελευτὴν ἀξιοῦτο τῶν ἐνταῦθα μελλουσῶν ἐπὶ τῆ μὲν τῶν ἀποστόλων συντελεῖσθαι εὐχῶν. Quis enim magis, quaeso, potest sui ipsius interpretis esse quam Eusebius hoc loco interpretatur verba sua huius osp. LXXI. σὺν τῇ τῶν ἀποστόλων — σκῆνος? Cf. IV, 60. paulo post verba: ἀφιέρου τοῖς ἀποστόλοις τὸν νεκρὸν, ὡφείλειαν ψυχῆς ὀνησιφόρον τῇ τῶνδε μνήμην ποιῆσθαι αὐτῷ πιστεύων. θεὸς δὲ αὐτὸν καὶ τῶν κατ' εὐχὰς προσδοκούντων οὐκ ἀπηξίου. Verum enim vero his nondum patefactum est, quid sibi voluerit Eusebius verbis τῷ τῶν ἀποστόλων προσρηματι ἀνδοξαζόμενον. Vix enim ac ne vix quidem illa idem significare possunt quod praecedentia de quibus modo egimus, cum deinde miseram ταυτολογίαν oriri nemo non videat, et similiter IV, 60. verba τῆς τῶν ἀποστόλων προσήσεως κοινωνὸν τὸ ἑαυτοῦ σκῆνος μετὰ θάνατον, προσαῶν ὑπερβαλλούση πίστεις προθυμία γενεῆσθαι, quae leguntur statim ante illa iam laudata ὡς ἂν καὶ μετὰ τελευτὴν — εὐχῶν, minime eandem quam haec ipsa, sententiam praebere possunt, cui illud quoque obstat quod Constantinus utroque loco non solum μνήμην, memoriam cum apostolis, sed etiam eorum πρόσρημα, πρόσρησιν, nomen, appellationem nactus esse ab Eusebio dicitur. Atque hoc

ipsam perapiciens VALESIIUS ad IV, 60., alludere Eusebium in verbis de quibus nunc sermo est, coniecit ad cognomen illud *ισανόστολος*, quod Constantinus post mortem asseperit. Cf. SUICER. thes. T. I. p. 1459., DU GANGE Gloss. Graec. p. 521 sq. Sed hoc quidem incertius est cum non minus vera esse possit vel sententia STROTHII (Uebersetzung T. II. p. 464. not. 5.), ubi haec scripsit V. D.: „In einer Märter-Kirche lagen allemal die Gebeine oder Reliquien des Märtyrers, wemach sie genannt war; oder wenn diese nicht vorhanden waren, so befanden sich doch Kenotaphis dieser Märtyrer oder Heiligen darin. Da nun Constantia in dieser Kirche begraben war, und dieselbe oben wegen der darin befindlichen Gräbmäler der Apostel, die Apostel-Kirche hies, so schien es, als wenn er, da sein Grab ebenfalls darin war, mit unter den Aposteln begriffen wäre. Dies will Eusebius in den Worten sagen: seine Hülle wurde durch den Namen der Apostel geehrt“ vel SCHROECKHII (christliche Kirchengeschichte T. V. p. 134.): „das heisst vermuthlich, dass man man es sowohl die Apostelkirche als die Kirche Constantins nennen würde.“ Recte enim, credo, dubitari possit an Constantinus vivo adhuc Eusebio *ισανόστολος* dictus sit, ita ut alludere ad illud cognomen potuerit. Cf. VALESIIUS et nos ad Euseb. de laud. Constant. c. II. not. 3. SCHROECKH. l. l. T. V. p. 416. MATTHAEI Chrysostom. homill. Vol. II. p. 94. not. 18. Quidquid vero sit, hoc nobis quidem certum esse videtur, minime unam idemque significare voluisse Eusebium IV, 60. verbis: *της των αποστολων προσησιως — γυμνησθαι* et sequentibus: *εις αν και μετα τελευτην — ωμων* et IV, 71. verbis: *συν τη των αποστολων — ακηρος* et sequentibus: *τη των αποστολων προσησιως συνδοξαζομενον*. Neque satis recte IV, 71. verba *και κασα τα επουδασθαινα — ακηρος* vertit VALES.: „et quod maxime ambiret, locum iuxta apostolorum memoriam ei concesserit“ et STROTH.: „und dass er seinen Wunsch, bey dem Denkmale der Apostel zu seyn, erreichte.“

Iam vero in omnia alia diaccessit SALIG. de diptychis veterum p. 98 sqq., ubi haec de utroque loco (IV, 60. 71.) disputat: „Prima fronte hic Eusebii locus nihil aliud innuere videtur, quam Constantinum id fuisse consequutum, quod optaverat. Et adnotavit iam HENR. VALESIIUS ad hunc locum (IV, 71.), respicere Eusebium ad constructionem magni martyrii in memoriam apostolorum, quod eo consilio dedicavit imperator, ut apostolorum servatoris memoriam posteris in perpetuum commendaret. Sed aliud praeterea quidquam extruendo hanc eodem intendisse Constantinum Eusebius (sup. LX.) refert, quod initio quidem obscurum, tandem vero verbis sub finem innotuerit. Ipsum quippe hanc sibi locum post mortem designasse, incredibili fidei alacritate praecipientem, *εις αν μετα τελευτην οσιως των εταυθα μελλουων επι τη των αποστολων συντελεσθαι ωμων*: ut corpus suum consepeliret cum apostolis *απαλλετσησεν* (?), post obitum optinetur. Qu-

nia illa Eusebii verba: *communibus cum apostolis appellati-
onis (?) sortiri; apostolorum nomina in aliisque honoris consan-
tione frui; populo dei in seculo sociari; divina caerimoniis ac
mystico sacrificio ac sanctorum precibus communitate petiri; om-
nes, inquam, hae locutiones diptychorum sanctorum honorem indi-
cant.* Neque enim Constantinus post mortem diptychis sanctorum
inseri cupiebat. Recitabantur illa post missam, et quoscunque de-
functos in se continebant. Maxime sibi honorem post mortem ex-
hibendum deprecabatur imperator, ut cum ipsis apostolis, quibus
magnum martyrium dedicaverat, ex diptychis sanctorum inter sui-
sae solennia honoraretur. Diptycha sanctorum autem nomina apo-
stolorum ac martyrum comprehendebant. Namque quod infra do-
cebimus, cum apostolis ac martyribus ecclesia antiqua aequae ac
cum vivis communionem nutrebat, quoniam illi non ut mortui,
sed ut perpetuo viventes considerabantur, idque prae aliis singulare
habebant ac praecipuum. Constantinus autem propterea proxime
ad apostolos in diptychis accedere sibi videbatur, primo quod pri-
mus esset inter imperatores Christianos, sicuti apostoli primi fue-
rant inter Neo-Christianos. Deinde quod propagationem doctrinae
Christianae suo modo aequae promoverat, ac apostoli suo modo ac
tempore. Tertio, quod tam splendidum templum seu martyrium
in honorem apostolorum extruxerat. Hinc cum apostolorum no-
mina in tam magnifico martyrio ex diptychis recitabantur, fieri
aliter non poterat, quam ut Constantini nomen statim adderetur,
qui reliquis imperatoribus ac futuris principibus idem erat qui apo-
stoli reliquis Christianis fuerant. Sed ut taceam, SALIGIUM eo-
dem modo quo STRATHIUM, communionem προσήσεως apostolorum
a societate ἐσχών in quam Constantinus post mortem venire voluerit
et venerit, non distinguere, iusto longius repetita videntur pleraque
quae de his Eusebii locis scripsit V. D., contra longe facilius VA-
LESII ac nostra explicatio, qua adscita honore suo quem post mor-
tem adeptus sit, minime privatur Constantinus.

Iam vero illa ipsa SALIGII opinio monet nos, ut addamus quae-
dam de aliis cap. LXXI. verbis, in quorum interpretatione con-
stans quidem sibi non minus a nobis discedit V. D. Verba autem
quae significamus, leguntur paulo post ea de quibus adhuc disserui-
mus, haec: *αὐτὸς δὲ τῆς βασιλείας καὶ μετὰ θάνατον ἐπιληψ-
μένος, ὥστε οὐκ ἐξ ἀναβιώσεως τῆς σήμερον ἀρχῆς ὀνομαζέ-
ται — αὐτῷ προσήματι τῆς Ρωμαίων ἡγεμονίας κρατεῖ.* In qui-
bus explicandis non dubite equidem proorsus sequi sententiam VA-
LESII qui Constantinum etiam post mortem retinuisse quasi redivi-
vum, imperium ab Eusebio dici censet tum propter illud interregni
spatium, quo leges omnes atque edicta Constantini tanquam super-
stitis nomine inscripta essent, tum quia liberi Constantini eodem
titulo, nomine et quod addendum est, animi dotibus instructi es-
sent, quibus Constantinus fuerat. Nam priorem interpretationem
per se probabilem confirmat lex II. cod. Theod. de *transactionibus
vritiosum*, quae dicitur data IV. Non. Aug. Felicitiana et Titiano

Cæs., et Constantino M. iam defuncto tribuitur. Vid. PAGI: ad a. CCCXXXVII. n. VII., qui recte addit, coniecturam GOTHOFREDI, si dies legi subscriptus vitio careat, eam Constantino M. non esse tribuendam, ac forte legendum in subscriptione: IV. Non. April., posita priore VALESII interpretatione evanescere. Sed nos nec PAGIO l. l. in eo assentimur, quod posteriorem VALESII interpretationem reiiciendam putat, quam STROTMIUS Uebersetzung T. II. p. 460. not. 3. certe tacuit, imo utrumque quod VALESIIUS attulit, spectasse putamus Eusebium cum scriberet de Constantino: *αὐτὸς δὲ τῆς βασιλείας καὶ μετὰ θάνατον ἐπιλημμένος, ὡσπερ οὖν ἐξ ἀναβιώσεως — κρατεῖ.* Nam quin has quoque ratione Constantinum post mortem etiam tenere imperium et quasi redivivam esse dixerit Eusebius, nemo facile dubitabit qui meminerit ipsius initii librorum de vita Constantini M., ubi hæc leguntur: *πάντη καὶ πανταχοῦ τὸν μακάριον αὐτῇ συνόντα βασιλείᾳ θεωρεῖ (ὁ λόγος): γῆς μὲν γὰρ τοὺς αὐτοῦ παῖδας οἷα τινὰς νέους λαμπτήρας τῶν αὐτοῦ μαρμαρυγῶν εὐσεβῶς πληροῦντας τὸ πᾶν, αὐτὸν τε ζῶντα δυνάμει καὶ τὸν ἀμύπαντα διακυβερνῶντα βίον. κρείττονως ἢ πρόσθεν, τῇ τῶν παίδων πολυπλασιασθέντα διαδοχῇ οἱ καισάρων μὲν εἰς πρότερον μετεῖχον τιμῆς, νυνὶ δ' ὅλον αὐτὸν ἀνθυσάμενοι, θεοσεβείας ἀρετῇ αυτοκράτορες, αὐγουστοί, σεβαστοί, βασιλεῖς, τοῖς τοῦ πατρὸς ἐμπρέποντες καλλωπίσμασιν ἀνεδείχθησαν.* Cf. VALES. ad h. l. et prooem. 2. lib. I. init. *καὶ τὸν ἐν σώματι — ὑπερεκπλήκτεται.* IV, 72. Idem vero luculenter ostendit locus Iulian. in laudem Constantii orat. p. 11. edit. SCHAEFFER., ubi de Constantino hæc leguntur: *δοκεῖ γοῦν ἐκεῖνος (Κωνσταντῖνος) ἀρχεῖν εἰσέτα.* Quod quomodo dictum sit, docent præcedentia: *πολλῶν δὲ καὶ καλῶν ἔργων τῷ πατρὶ τῷ σὺ πραχθέντων, ὧν τε ἐπιμνήσθη, καὶ ὅσα — παραλιπεῖν δοκῶ, πάντων ἀριστὸν ἔγωγε φαίην ἄν — τὴν σὴν γένειον καὶ τροφήν, καὶ παιδείαν ἐξ ἧς ὑπάρχει τοῖς λοιποῖς οὐ τὸ πρὸς ὀλίγον ἀπολαῦσαι τῆς ἀρίστης ἀρχῆς, ἀλλ' ὡς οἷόν τε ἐστὶν εἰς πλεῖονα χρόνον.* Add. Euseb. V. C. I, 22., ubi Constantinus dicitur *ὡσπερ ἐξ ἀναβιώσεως τὸν πατέρα βασιλεύοντα, δι' ἑαυτοῦ θεκνύς τοῖς πᾶσιν.* Et ibid. paulo post legitur: *τοῦ τεθνεώτος ἀναβιώσειν τὴν τοῦ παιδὸς κράτησιν ἐδόξαζον.* Cf. Eumenii panegyricus IV, 5. 6. V, 1. in Panegyrg. vett. T. I. p. 372. edit. IÆGER. Denique vero tertia explicatio accedit in loco Eusebii IV, 67. ubi, postquam scripsit: *ἐβασίλευε δὲ μετὰ θάνατον μόνος θνητὸς ὁ μακάριος, ἐπράττετό τε τὰ συνήθη, ὡσανεὶ καὶ ζῶντος αὐτοῦ, τοῦτο μωωτάτω αὐτῷ ἀπ' αἰῶνος τοῦ θεοῦ δεδωρημένου* quæ secundum VALESII interpretationes IV, 71. ab ipso allatas dicta esse censeari possunt (cf. VALES. ad IV, 67.), additur: *μόνος γοῦν, ὡς οὐδ' ἄλλος αυτοκράτορων, τὸν παμβασιλεία θεόν, καὶ τὸν Χριστὸν αὐτοῦ παντοίας τιμῆσας πράξεις, εἰκότως τούτων ἐλαγέ μόνος, καὶ τὸ θνητὸν αὐτοῦ βασιλεύειν ἐν ἀνθρώποις*

ὁ ἐπὶ πάντων ἡέλου θεός, ὡδ' ἐπιδεικνύς τὴν ἀγῆρω καὶ ἀτε-
 λεύτηον τῆς ψυχῆς βασιλείαν τοῖς μὴ-τὸν νοῦν λελιθωμένοις.
 Ad quae spectare conendūm videtur quod STROTHIUS l. I. animad-
 vertit: „Diese Ausdröcke braucht Eusebius theils deswegen,
 weil seinem Körper (auch nach seinem Tode) alle, einem Kayser
 gebührende Ehre erwiesen wurde.“ Cf. ibidem ab initio verba: Οὐ
 δὲ γε τοῦ παντός στρατοῦ καθηγεμόνες, κόμητές τε καὶ πᾶν
 τὸ τῶν ἀρχόντων τάγμα, οἷς τὸν βασιλέα καὶ νόμος πρότερον
 ἦν προσκυνεῖν, μηδὲν τοῦ συνηθούς ὑπαλλαξάμενοι τρόπου, τοῖς
 δέουσι καιροῖς εἰσω παριόντες, τὸν ἐπὶ τῆς λαργανος βασιλέα,
 οἷά περ ζῶντα καὶ μετὰ θάνατον, γονυκλινεῖς ἠσπάζοντο et
 quae sequuntur usque ad ἔστ' ἂν οἱ αὐτοῦ παῖδες — τιμήσιαν.
 Socrat. H. E. I, 40. Sozom. H. E. I, 34. Sed his expositis de-
 veniendum est ad SALIGIUM, qui l. I. p. 100. iterum de diptychis
 in Eusebii verbis cogitari lubet, haec scribendo: „Quid ita? Num
 Constantinus post mortem redivivus esse poterat? Num regere or-
 bem mortuus quasi vivus poterat? Et quo sensu Constantinus post
 funera, ut vivus, coli ac administrare orbem visus fuit? *Enim-
 vero, nisi hic diptychorum cultum admittas, sensum verborūm
 nunquam attinges.* Si Constantinus in diptycha mortuorum dū-
 taxat cum reliquis relatus esset, nullum prae aliis honorem retu-
 lisset. At quia in diptycha sanctorum etiam post mortem eius no-
 men coniectum est, vixit in communione vivorum, et ipsis aposto-
 lis fuit aequiparatus, utpote cum quibus aequae ac cum vivis com-
 munionem aluit primitiva ecclesia. Et iam mihi secure adserere
 posse videor, Constantini nomen in novo martyrio, adhuc vivi,
 statim iuxta apostolos fuisse celebratum, maioremque ei prae omni-
 bus imperatoribus honorem fuisse habitum, saltem in martyrio quod
 ipse extruxerat. Porro retinuisse hunc locum, post funera, eun-
 dem imperatorem, ut et mortuus cum apostolis, in sanctorum nu-
 mero coleretur. Et denique inficiari nolim, idem Constantini no-
 men quoque in diptychis mortuorum fuisse post missam commemo-
 ratum, licet hunc honorem Eusebius non indigitet, *utpote cui hoc
 unice propositum est, ut demonstrat, Constantino prae omnibus
 Imperatoribus egregium quoddam diptychorum decus contigisse.*
 Atque hoc modo explicandum Eusebii locum existimo, omnesque
 in meam sententiam discessuros esse reor, qui omnem diptychorum
 rationem curatius perspexerint, sine qua locus obscurus et a ne-
 ruine intellectus mansisset.“ Sed hoc unum addo, si nihil aliud,
 hoc certe me desiderare in hac SALIGII expositione, quod, cur tan-
 dem VALESII ac nostra de locis istis Eusebii sententia non teneri
 possit, SALIGIUS non demonstravit sed simpliciter non posse con-
 tendit.

I N D E X

SCRIPTORUM AB EUSEBIO ET CONSTANTINO LAUDATORUM
ET USURPATORUM.

Acta Apostolorum pag. 156.

Apocalypsis 188. 373.

Cicero 386.

Constantini edictum ad omnes provin-
ciales de bonis Christianorum
restituendis II, 24—42. Cf. II,
43. not. 1.

Constantini epistola ad Eusebium
de templis Christianorum, opera
praesidium provinciarum aedi-
ficandis II, 46. Cf. II, 45, not.
4. II, 46. nott. 8. 9.

Eiusdem edictum ad provinciales
orientis de falso deorum cultu
II, 48—60.

Eiusdem epistola ad Alexandrum,
episcopum Alexandriae, et Arium
presbyterum II, 64—71. Cf. II,
64. not. 1. II, 67. not. 2. Excurs.
II. p. 528 sqq.

Eiusdem epistola ad ecclesias Chri-
stianas post synodum Nicaenam
III, 17—20. Cf. III, 16. not. 1.
III, 20. not. 2.

Eiusdem epistola ad Macarium,
episcopum Hierosolymitanum,
de aedificando martyrio III, 30
—32. Cf. III, 30. not. 1. III,
31. not. 2.

Eiusdem epistola ad Eusebium,
Macarium et reliquos Palaesti-
nae episcopos III, 52. 53.

Eiusdem epistola ad Antiochenos,
ne Eusebium Caesarea abstraherent
III, 60.

Eiusdem epistola ad Eusebium
qua eum ob repudiatum Antio-
chiae episcopatum collaudat III,
61.

Eiusdem epistola ad Theodotum,
Theodorum, ceterosque Antio-
chiae congregatos episcopos,
eadem occasione data III, 62.

Eiusdem lex de haereticis III, 64.
65. Cf. III, 65. not. 3. III, 66.
not. 3.

Eiusdem epistola ad Saporem re-
gem Persarum IV, 9—13.

Eiusdem epistola ad Eusebium qua

orationem eius de paschalaudat
IV, 35. et altera ad eundem de
conficiendis codicibus sacris IV,
36. Cf. IV, 35. not. 8.

Eiusdem epistola ad synodum epi-
scoporum in urbe Tyro congre-
gatorum IV, 42. Cf. IV, 41.
not. 5.

Eiusdem epistolae et orationes
Excurs. II. p. 531 sq.

Daniel 418.

Diodorus Siculus 475.

Dionysius Halicarnassensis 475.

Eusebii oratio dicta in vicinialibus
Constantini I. p. 8. III, 11.
not. 1.

Eiusdem tricennalis oratio de lau-
dibus Constantini I. proem.
not. 5. IV, 45. not. 9.

Eiusdem de sepulcro Christi coram
Constantino habita oratio IV,
33.

Eiusdem *μυστική του της Ιερής λό-
γου ανακάλυψης* IV, 34. not. 2.

Eiusdem historia ecclesiastica IV,
35. not. 2.

Eiusdem descriptio basilicae Hiero-
solymitanae IV, 46. not. 2.
Constantin. ad sanctt. evet. p.
332. not. **)

Exodus 53. 87. 88.

Ezechiel 455.

Hesiodus 448.

Homerus 253. 408. 417. 428. 490.

Iesaias 151. 377. 486. 489.

Iohannes 464. 465. 486.

Licini oratio II, 5. Cf. II, 15 extr.

Matthaeus 179. 238. 445. 455. 490.
496. 875. vid. *Addenda* ad h. l.

Paulus 227. 257. 321. 363. 366.
428. 445. 453. 458. 476.

Petrus 375. vid. *Addenda* ad
h. l.

Plato 356.

Porphyrius 473. 491.

Psalm. 53. 199. 385. 428. 490. 489.

Sibyllina carmina 382 sqq.

Siracid. 26.

Virgilius 386 sqq.

I N D E X II.

SCRIPTORUM QUORUM LOCI IN ANIMADVERSIONIBUS ET
EXCURSIBUS LAUDANTUR EXPLICANTUR EMENDANTUR.

A.

Abydenus pag. 390. 381.
Aelianus 13. 176. 478. 527.
Agathias 7.
Alexander Aetolus 60.
Alexander Rhetor 173. 453.
Alladius 538.
Ambrosius 44. 170. 298.
Ammianus Marcellinus 67. 81. 194.
 149. 254. 303. 325. 378. 397. 399.
 418. 424. 439. 464.
Anastasius 12. 270.
Anonymus Valesianus 35. 36. 65.
 83. 84. 89.
Antoninus Martyr 60. 211. 318.
 501. 502.
Apollodorus 474.
Apuleius 12. 256. 464.
Aratus 474.
Archytas 60.
Aristides 192. 219. 486.
Aristophanes 340.
Aristoteles 26. 461.
Arnobius 470.
Arnoldus 508.
Arrianus 19.
Artemidorus 469.
Athenaeus 351.
Athenagoras 13. 233.
Athanasius 77. 118. 156. 164. 163.
 185. 224. 237. 242. 296. 297. 317.
 320. 364. 430. 458. 461. 502. 503.
Augusti 45. 51. 56. 92. 140. 169.
 174. 199. 203. 205. 234. 261. 265.
 266. 269. 270. 282. 292. 304. 310.
 313. 315. 318. 319. 320. 322. 324.
 328. 344. 361. 384. 494. 495. 496.
 534. 543. 544. 548.
Augustinus 44. 45. 49. 50. 207. 282.
 316. 317. 321. 365. 370. 382. 384.
 390. 397. 430. 446. 461. 464. 470.
 519.
Aurelius Victor 68. 84. 91. 95. 275.
 277. 280. 308. 309. 324. 327. 401.
 486. 511. 528.

B.

Balduinus 107. 234. 251. 261. 264.

266. 271. 273. 274. 275. 280. 286.
 304. 544.
Baluzius 155.
Baronius 65. 91. 160. 164. 224. 234.
 291. 511. 519.
Basilius 77. 242. 506.
Baumgarten 119. 519.
Beckius 432.
Beda 200. 283. 321. 447. 503. 504.
Beveregius 156. 158. 164. 234.
Beza 420.
Billius 174.
Binghamus 56. 92. 194. 195. 299.
 494.
Bleek 383.
Boehmerus 117. 265. 276. 447. 455.
 542. 545.
Boethius 12. 460.
Boissonade 91. 242. 415. 432. 444.
 498.
Bosquetus 34.
Bretschneiderus 541.
Bucherius, Aegid. 170.
Budaeus 221. 238. 423.
Bulengerus 197.
Bullus 365. 458.
Burmannus, P. 186.

C.

Callimachus 527.
Cange, Du 56. 85. 163. 174. 194.
 194. 195. 205. 218. 292. 296. 297.
 315. 550.
Caroli M. Capitularium 195.
Casaubonus 7. 26. 152. 198. 250.
 289. 298. 317. 336. 535.
Cedrenus 69. 70. 91. 143. 203. 207.
Cellarius 291. 318. 518.
Censorinus 149. 429. 451.
Cerda 174.
Chemnitius, Mart. 299.
Chrysostomus 47. 67. 77. 118. 140.
 170. 176. 200. 282. 298. 313. 314.
 323. 325. 357. 350. 363. 379. 446.
 452. 462. 470. 485. 492.
Cicero 19. 37. 82. 383. 474. 538.
Clampinus 183. 199.
Clemens Alexandrinus 67. 205. 320.
 345. 389. 448. 474. 485.

Clemens Romanus 330.
 Codinus 281.
 Commodianus 269.
 Cotelerius 318.
 Cramerus 200. 214. 299. 314. 318.
 508. 509. 510. 514. 517. 546.
 Creuzerus 330. 391. 410. 430. 442.
 471. 472. 473. 474. 536.
 Ctesias 19.
 Cyprianus 320. 475.
 Cyrillus Hierosolymitanus 137. 183.
 269. 300. 321. 503. 506.

D.

Danzius 24. 25. 35. 108. 154. 179.
 184. 233. 283. 292. 301. 307.
 Davisius 219. 272. 438. 527.
 Demosthenes 348. 363. 423. 414.
 Deylingius 276. 542.
 Didymus 141.
 Dio Cassius 474. 486.
 Dio Chrysostomus 12. 13. 14. 24.
 54. 167.
 Diodorus Siculus 19. 474.
 Diogenes Laertius 34. 492.
 Dionysius Alexandrinus 413.
 Dionysius Halicarnassensis 410.
 Dodwellus 77. 123.
 Dorville 22. 41. 42. 80. 123. 152.
 160. 162. 166. 174. 179. 222. 258.
 336. 340. 389. 497.

E.

Epiphanius 11°. 170. 199. 200. 281.
 345. 447. 484.
 Epiphanius Scholasticus 136. 137.
 138. 155. 157. 160.
 Ernesti, I. A. 186. 191.
 Ernesti, I. C. 4.
 Eucherius 501. 502. 503. 504.
 Eumenius 118. 402. 522.
 Eusebius 214. 308. 410.
 Eusebius Emesenus 91. 174.
 Eustathius 28. 216. 336.
 Eustathius Antiochenus 156.
 Eutropius 84. 401. 511.
 Evagrius 97. 242. 273. 306. 423.
 423. 498. 518.

F.

Fabricius 263. 320. 366. 472. 496.
 508. 524. 525. 542. 546.
 Fraese, Du 191. 193. 281.
 Frickius 286. 508.
 Frommannus 68. 281. 286. 288.
 Fronto Ducaeus 12.

G.

Gaius 106.

Gatakerus 203.
 Gaudentius 269. 296.
 Gelasius Cycizenus 42. 181. 136.
 137. 138. 141. 155.
 Gersdorffius, E. G. 140.
 Gesnerus 351. 361. 442.
 Gibbon 54. 84. 85. 89. 90. 92. 149.
 223. 251. 254. 280. 304. 308. 315.
 326. 386. 403. 426. 508. 511. 512.
 513. 514. 519. 520. 521. 523. 525.
 544. 546 sq.
 Gieselerus 205. 537. 538. 544.
 Gothofredus 27. 78. 85. 113. 115.
 139. 156. 206. 214. 225. 233. 251.
 271. 275. 307. 314. 325. 507. 510.
 Grabe 317. 339.
 Graevius 421. 444. 470.
 Gregorius Nazianzenus 149. 174.
 191. 192. 207. 268. 269. 272. 312.
 364. 382. 429. 474.
 Gregorius Nyssenus 47. 269. 502.
 Gretserus 85. 312. 502. 503. 506.
 Gronovius 28.
 Grossmannus 354. 363. 420. 424.
 425. 435. 434.
 Grotius 38. 50.
 Gruteri Thesaurus 207. 249. 250.
 Gutherius 281.

H.

Hankius 113. 157. 161. 233. 307.
 418.
 Harpocration 470. 474.
 Hase, C. 107. 115. 153. 159. 172.
 234. 276. 538. 539. 541. 543. 544.
 Heindorfius 19. 24. 123. 442.
 Hemsterhuisius 498.
 Henke 319. 508. 515. 519. 525. 536.
 543.
 Heraclides 461.
 Hermannus 79. 198. 233. 357. 428.
 Herodotus 18. 19. 38. 61. 197. 216.
 217. 330. 350. 401. 470. 524.
 Hesychius 14. 60. 82. 192. 216.
 410. 474.
 Heyne 97. 287. 432.
 Hieronymus 14. 19. 45. 47. 49.
 156. 184. 188. 193. 199. 200. 201.
 207. 208. 211. 219. 242. 283. 318.
 323. 345. 360. 365. 378. 382. 402.
 418. 430. 448. 464. 501. 502. 504.
 Hilarius 156. 446.
 Hixnerius 151. 219. 389.
 Hofmannus 327.
 Holzhausen 25. 116. 183. 255. 261.
 286. 293. 531. 532.
 Homerus 8. 26. 60. 69. 166. 176.
 253. 266. 298. 374.
 Honorius Augustodunensis 233.

Hoogevenus 42.
Horatius 513.
Hyginus 474.

I.

Iacobsius 42. 174. 192. 273. 348.
Iaegerus 274. 518. 522.
Iamblichus 88. 167. 242. 386. 460.
Idatius 65. 84. 91. 184. 252. 291.
418.
Ierusalem 214.
Iohannes Apostolus 299. 497.
Iohannes Damascenus 211. 364.
Iortin. 119. 131. 217. 239. 272. 275.
291. 383. 414. 415. 431. 462. 484.
531.
Iosephus 208. 210. 354. 471.
Irenaeus 345. 384.
Isidorus 45. 186. 196. 289. 471.
Iulianus 35. 40. 198. 214. 219. 327.
442. 492. 519. 552.
Iunilius 321.
Iustinus Martyr 38. 382. 447. 470.

K.

Kestnerus 24. 51. 125. 161. 284.
286. 545.
Kiesslingius 397.
Kistius 25. 154. 276. 281. 284. 286.
308. 314. 509. 510. 512. 513. 518.
521. 522. 527. 528. 538. 544. 545.
Koeppenius 179. 313.
Kortholtus 282. 299.
Krausius 25.
Krugius 530.
Kusterus 174.

L.

Lackemacherus 162. 216. 217. 429.
432.
Lactantius 28. 35. 45. 51. 120. 121.
205. 342. 355. 358. 364. 474. 483.
491. 522. 536. 537.
Lampridius 107.
Leytnerus 509.
Libanius 115. 198. 214. 254. 272.
279. 410. 473.
Lipsius 30. 46. 261. 273.
Lobeckius 19. 43. 79. 93. 103. 106.
160. 174. 193. 233. 281. 285. 347.
356. 389. 470.
Loefflerus 530.
Lucianus 42. 160. 277. 324. 336.
350. 351. 389. 401. 410. 442. 451.
470. 535.

M.

Maittaire 103. 347.
Maasi 159. 167. 531.

Manso 20. 25. 35. 59. 40. 42. 51.
63. 71. 84. 85. 90. 92. 95. 114.
115. 132. 150. 165. 177. 199. 204.
205. 206. 214. 216. 217. 241. 249.
251. 252. 254. 261. 265. 274. 275.
278. 280. 287. 291. 292. 300. 303.
304. 307. 308. 311. 316. 328. 426.
507. 508. 509. 510. 511. 516. 517.
519. 520. 522. 523. 524. 525. 527.
529. 530. 531 sq. 541. 544. 546.
Marca, Petrus De 155. 159. 171.
234. 537. 545.
Marcus 504.
Marinus 167. 242. 535.
Marklandus 488.
Matthaei 78. 202. 264. 313. 498. 550.
Matthaeus 201. 269. 536.
Matthiae 43. 60. 79. 106. 223. 294.
415.
Menander 253.
Miscellae Historiae Scriptor 84.
Moellerus 25. 26. 66. 96. 126. 189.
156. 161. 163. 166. 225. 522.
531 sqq.
Montefalconius 197. 288.
Morellus 13.
Morgenstern 25.
Morus 287.
Moshemius 28. 34. 63. 128. 315.
428. 508. 509. 511. 515. 518. 519.
522. 523. 527. 542. 546 sqq.
Moyné, Le 179. 292.
Muenscherus 97. 126. 172. 244.
286. 299. 345. 422. 430. 462. 487.
529. 530. 543. 544. 545.
Muratori 269.
Musgrave 217.

N.

Nazarius 275. 522.
Neander 108. 116. 126. 129. 175.
176. 204. 214. 223. 235. 276. 368.
339. 384. 508. 509. 510. 511. 513.
516. 520. 521. 523. 524. 527. 533.
537. 539. 544. 548.
Nemesius 35.
Nicephorus 85. 37. 43. 136. 137.
141. 153. 177. 203. 300. 504. 505.
523.
Nicetas 155. 161.
Nicolai 314. 324.
Nicolaus Damascenus 253.
Notitia Imperii Romani 67. 94. 134.
267.
Novatianus 418.

O.

Ochsnerus 42.
Optatus 29. 241. 282.

- Orellius** 42.
Origenes 167. 198. 242. 256. 279.
 361. 382. 383. 492. 494. 529 sq.
Orosius 65. 84. 331. 470. 476.
- P.**
- Pagi** 84. 57. 78. 131. 158. 161. 187.
 214. 224. 303. 304. 307. 546. 552.
Palladius 175.
Panegyrici Veteres 401. 402. 518.
 522. 552.
Paschasius 14.
Passovius 13. 43. 157. 258. 367.
Paulinus 12. 207. 286. 504.
Paulus Apostolus 203. 218. 331.
 355. 425. 427. 428. 429. 430. 432.
 453. 462. 492. 498.
Paulus, Henr. Eb. G. 212.
Pausanias 277.
Pearsonus 15. 200. 458.
Pelloutier 19.
Perizonius 179.
Petavius 170. 261. 306. 307.
Petrus Apostolus 535. 536. 538.
Petrus Chrysologus 316.
Philo 28. 60. 253. 279. 337. 348.
 354. 422. 433.
Philostorgius 35. 77. 224. 235. 526.
Philostratus 212. 410.
Photius 131. 366. 408.
Pierseus 149.
Pio, Du 244. 518. 543.
Pianckius 97. 107. 116. 265. 276.
 511. 541. 549. 544.
Plato 28. 273. 336. 343. 351. 374.
 399. 408. 428. 442. 470.
Plinius 12. 13. 45. 186. 253. 330.
 447. 526.
Plutarchus 28. 140. 149. 219. 298.
 306. 455.
Pollux 176. 216. 269.
Polybius 26. 153. 186. 216. 277.
 284. 350.
Pottus 48. 339. 362.
Priestley 527.
Proclus 175. 428.
Procopius 12. 186. 194.
Prudentius 51. 193. 318. 339. 474.
- Q.**
- Quaresmius** 188.
Quinctilianus 408.
- R.**
- Rasponi** 193.
Rechenbergius 244.
Reinhardus, Fr. Volcm. 176. 212.
 354.
Reiske 13. 363.
- Reitemeferus** 80. 304. 515. 519.
Reitzius 259. 442. 444. 445. 470.
 498.
Rousseau 530. 545.
Ruperti 472.
- S.**
- Saligius** 269. 299. 550 sqq.
Sallierius 149.
Salmasius 20. 36. 50. 186. 249.
 271. 286. 288. 527.
Scaligerus 210. 474.
Schaeferus 442.
Schmidtus, I. E. C. 56. 81. 116.
 157. 197. 241. 265. 276. 314. 384.
 544.
Schroeckhius 97. 108. 116. 131.
 157. 163. 164. 205. 214. 220. 262.
 265. 266. 274. 276. 319. 445. 508.
 510. 511. 514. 519. 522. 524. 525.
 527. 531. 532. 536. 542. 544. 550.
Schulthessius 331. 363. 543.
Schwarzus 286. 288.
Scriptor Itinerarii Hierosolymitani
 200. 201. 209. 210. 501 sqq.
Scriptor Quaestionum Vet. ac
Nov. Test. 186.
Sedulius 26.
Seldenus 217. 272. 472.
Semlerus 189. 458.
Servius 216. 219. 464.
Seumius 519.
Sextus Empiricus 492.
Sigonius 40. 84. 204.
Sirmondus 501 sqq.
Socrates 70. 77. 116. 117. 118. 131.
 136. 141. 151. 155. 156. 157. 164.
 167. 169. 171. 188. 200. 203. 225.
 251. 262. 287. 296. 297. 310. 311.
 336. 504. 524. 526. 541. 544. 548.
Solanus 383. 535.
Solinus 219.
Sophocles 60. 61. 120. 176. 313.
Sozomenus 65. 77. 79. 85. 87. 89.
 100. 104. 131. 149. 155. 156. 157.
 158. 160. 183. 189. 197. 199. 206.
 209. 210. 211. 212. 214. 217. 225.
 239. 242. 251. 261. 262. 264. 271.
 273. 276. 280. 289. 297. 305. 310.
 444. 445. 504. 510. 519. 524. 535.
 541. 548. 553.
Spaschemius 205. 426. 511.
Spittlerus 515. 518. 521. 545.
Staedlinus 49. 50. 56. 57. 265.
 271. 276. 361.
Stallbaumius 176.
Starckius 157. 225. 234. 529. 530.
 536. 543.
Statius 131.

- Stephanus Goharus 345. 447.
 Strabo 203. 210. 253. 492.
 Struvius 507.
 Suaresius 200.
 Suetonius 186.
 Suicerus 12. 15. 85. 118. 162. 173.
 174. 197. 203. 205. 212. 244. 249.
 254. 265. 279. 287. 292. 297. 299.
 320. 363. 365. 428. 455. 470. 494.
 535. 559. 550.
 Suidas 60. 82. 87. 166. 174. 217.
 474. 492.
 Sulpicius Severus 296. 316. 328.
 397.
 Symmachus 410. 530.

T.

- Tacitus 14. 329.
 Tatianus 345.
 Tennemannus 121. 320. 330. 345.
 354. 355. 432.
 Tertullianus 140. 219. 261. 299.
 448. 471. 475. 491.
 Themistius 23. 214. 216. 256. 343.
 408.
 Theodoretus 116. 117. 151. 136. 153.
 155. 156. 158. 160. 164. 166. 167.
 169. 183. 197. 222. 224. 225. 231.
 232. 255. 257. 258. 266. 273. 301.
 339. 453. 544.
 Theodorus Cantuariensis 321.
 Theodosii Codex 113. 115. 116.
 185. 195. 200. 241. 250. 271. 274.
 405. 551.
 Theophanes 35.
 Theophylactus 200.
 Theophylus Alexandr. 446.
 Tholuckius 217. 343. 472. 473.
 Thomasius 197.
 Thomasius 508.
 Thorlacius 383.
 Thucydides 22. 24. 42. 203.
 Tibullus 513.
 Tillemontius 60. 130. 131. 151. 154.
 155. 156. 159. 161. 164. 167. 177.
 206. 222. 225. 231. 232. 233. 235.
 236. 284. 296. 309. 508. 546.
 Titius 299.
 Tittmannus 543.
 Tputtée 128. 193.
 Tschirnerus 125. 205. 206. 217.
 269. 343. 366. 388. 391. 407. 408.
 432. 457. 472. 478. 475. 478. 543.

U.

Usserius 19. 496.

V.

Valckenarius 60. 79. 217. 219.

231. 253. 299. 378. 524. 527.
 536.
 Valerius Maximus 19.
 Varro 14.
 Venema 542.
 Victorius, Marius 364. 429. 462.
 Vigerus 60. 89. 162. 341.
 Vilboisnius 166.
 Vinet, Alex. 214.
 Virgilius 26. 219. 253. 261. 406.
 Vitringa 19.
 Vitruvius 45.

W.

- Wahlus 285. 287. 299. 415. 429.
 470. 524. 538.
 Walafridus Strabo 207. 494.
 Walchius, F. Guil. 130. 134. 529.
 537 sqq.
 Walchius, I. G. 263. 546.
 Wasse 192. 299.
 Weldnerus 508.
 Werenfelsius 214.
 Wernsdorffius, R. F. 92. 178. 186.
 188. 189. 190. 191. 192. 194. 195.
 196. 197. 199. 263. 268. 269. 270.
 278. 286. 291. 292. 295. 297. 298.
 299. 300. 301. 496. 503. 525. 526.
 533. 534. 535. 541.
 Wernsdorffius, G. 150. 151. 162.
 174. 217. 233. 253. 408. 414. 432.
 470. 535. 536.
 Wesselingius 24. 38. 61. 64. 79.
 197. 216. 217. 219. 231. 336. 340.
 Wetstenius 14. 36. 41. 55. 57. 70.
 91. 162. 198. 218. 259. 336. 355.
 4. 8. 429. 430. 432. 445. 455.
 Willeke 543.
 Wilhelmus Tyrius 503.
 Willibaldus 318.
 Winerus 547.
 Winkelmannus 186.
 Witsius 182.
 Wyttenbachius 40. 48. 219. 251.
 424. 442.

Z.

- Zeno Veronensis 321.
 Zeune 170. 235.
 Zieglerus 114. 118. 207. 212. 287.
 289. 297. 528.
 Zonaras 35. 48. 192. 314. 527. 402.
 Zornius 197. 262. 286. 534. 535.
 547.
 Zosimus 20. 35. 51. 54. 70. 79. 88.
 84. 88. 89. 103. 167. 198. 203.
 216. 243. 287. 297. 347. 348. 350.
 389. 428. 495. 498. 513. 519. 548.

I N D E X I I I.

RERUM MEMORABILIORUM.

[Litteris S. C. in hoc et sequenti indice significatur Constantini ad sanctorum coetum, L. C. Eusebii de laudibus Constantini oratio seu panegyricus.]

A.

Ablabius IV, 55. not. 1.
 Acacius III, 58. p. 212. III, 62. not. 2.
 Acclamandi et applaudendi mos S. C. c. XI. not. 8.
 Aegae III, 56. not. *).
 Aegyptus inter orientis provincias referebatur II, 67. not. 1.
 Aesculapii templum III, 56.
 Aetherem a coelo veteres distinxerunt L. C. c. XII. not. 2.
 Aethiopes IV, 7. not. 8.
 Actius III, 62. not. *).
 Agnati et cognati quomodo haeredes esse poterant II, 35. not. 5.
 Alexander, rex Macedonum, quot annos natus mortuus sit et quamdiu regnaverit I, 7. nott. 8. 4. 6.
 Alexander, Alexandriae episcopus II, 64. 69. III, 62. p. 286 sq. nott. 7. 8.
 Alexander, Thessalonicae episcopus IV, 43. not. 4.
 Alexandrinorum ingenium quale II, 61. not. 6.
 Alexandri rhetoris λόγος βασιλέως L. C. c. XI. not. 1.
 Alpheus III, 62. not. *).
 Amasea in Ponto II, 1.
 Amosae L. C. c. XIII. p. 478.
 Anastasis III, 33. not. 2. III, 35. not. 2. VALESII epistola p. 501 sqq.
 Angeli L. C. c. VI. not. 16.
 Antiquariorum consuetudo in titulis scriptum perscribendis IV, 22. not. *).
 Aphaca, montis in Phoenice, cultu veneris infans III, 85.

Apollinis oraculi vanitas II, 69. 54.
 Apollontis Tyanensis III, 56. not. 5.
 Apostoli illiterati S. C. c. XI. not. 14. L. C. c. XVII. not. 14.
 Eorum scripta in varias linguas conversa L. C. c. XVII. not. 15.
 Arethae L. C. c. XIII. not. 9.
 Arianae lites II, 61 sqq. III, 4 sqq. III, 28. not. 1. III, 59. not. 3. III, 65. not. 3. IV, 41.
 Ars fingendi sigilla puppave ex argilla I, 3. p. 13. not. 3.
 Atria basilicarum III, 35. not. 2.
 Aurelianus imperator S. C. c. XXIV.
 Ἀντοχία a patribus plerisque quomodo probatur I, 34. not. 1.

B.

Babylon S. C. c. XVII.
 Basilens, Amasenorum episcopus II, 1. not. 3. et acta Basilei ibid.
 Basilicae aut lacunaribus ornabantur aut opere musivo depingebantur III, 32. not. 1. Basilica resurrectionis III, 25 sqq. III, 29 sqq. III, 32—40. Eius situs et partes III, 35. not. 2. III, 37. not. 2. III, 39. not. 3. Cf. L. C. c. IX. not. 19. VALESII epistola p. 501 sqq. — Ante maiores basilicas plerumque erant plateae III, 39. not. 4.
 Alia quae in illis inveniri solebant III, 35. not. 2. Basilicae apud Bethlehem et in monte olivarum III, 41 sqq. Nicomediae et Antiochia III, 50. not. 8. IV, 45. not. 13. L. C. c. IX. p. 449 sq. Basilicae octonemae III, 50. not. 5. Basilicae in qua quercum quae Mambre dicitur

- III, 51 sqq. Basilica Heliopolitana extructa III, 58. not. 7. Basilica apostolorum IV, 58 sqq. Basilicarum consecratio s. dedicatio tempore Constantini quomodo peracta III, 33. not. 1. IV, 40. not. 6. IV, 43. not. 3. IV, 45. not. 1. 2. 7. 8.
- Blemmyes I, 8. IV, 7.
- C.
- Callinici sophistae *λόγος βασιλικός* L. C. c. XI. not. 1.
- Carthaginenses L. C. c. XIII. not. 16.
- Catechumeni per manus impositionem olim in ecclesia fiebant IV, 61. not. 5. Excurs. V. tectis capitibus per publicum incedebant IV, 62. not. 11.
- Chebron III, 53. not. 1. 3.
- Christi sepulcrum ignominiose tractatum III, 26. not. 1. Christum in spelunca Bethlehemitica natum esse et discipulos in montis Oliveti spelunca instituisse veterum erat opinio III, 43. not. 1. 5. 6. Christus Abrahamo visus III, 53. not. 8. Christi divinitas et *ἰσοάρκως* S. C. c. V. c. IX. p. 355. not. 8. c. XI. not. 22. c. XVI. c. XXI. p. 394 sq. L. C. c. I. not. 16. 17. 18. c. III. p. 420. c. VI. not. 20. c. XI. p. 456 sq. not. 17. c. XII. not. 3. 4. 20. c. XIII. c. XIV. Christus *θεοῦ λόγος*, *αἷς* est, *ἀμερῆς* et *ἀσυνθροῦς* L. C. c. XII. p. 465 sqq. Eius beneficia in genus humanum collata et facta potentissima S. C. c. XV. L. C. c. IV. c. XVI. c. XVII. Christus cur mori et a mortuis resurgere debuerit L. C. c. XV. not. 5. 10. 11. 13. 16. Gentilium testimonia de Christo S. C. c. XVIII.
- Christianae religionis antiquitas II, 55. not. 1. III, 53. not. 9. definitio S. C. c. XXI. not. 10. Eiusdem cum pagana comparatio et prae ea dignitas S. C. c. XXIII. L. C. c. IX. c. XIII. p. 476 sqq. c. XVI.
- Christiani ad metalla, piastinam publicam, texturiam et gynaecea damnati II, 20. not. 6. 8. Christiani aequae ac pagani a religionis suae contemptu mala repetentes et felicitate qua religionis cultusque cultores fruerentur, religionis dignitatem metientes II, 24. not. 7. III, 57. not. 1. et Excurs. I. p. 515. not. 12. Christiani inter precandum cur manus expandere solebant IV, 15. not. 4. Iidem festo paschae die stipem erogare pauperibus consueverant IV, 22. not. 8. et in ecclesia stantes plerumque clericos concionantes auscultare IV, 33. not. 2. Christiani perfecti IV, 62. not. 9. Christianorum magistratui obediendi patientia Excurs. I. p. 518. not. 19. Christiani crebro uti sunt verbis a paganismo repetitis Excurs. III.
- Clericorum vestitus qualis fuerit I, 42. not. 3. p. 56. Clericorum metathesis vestita III, 61. not. 3.
- Codices membranaei et chartacei, eorumque forma IV, 37. not. 3.
- Comites IV, 1. not. 3.
- Constantia urbs IV, 38. not. 1.
- Constantina urbs IV, 39. not. 2.
- Constantianus comparatur cum Cyro et Alexandro I, 7. 8. Constantianus Mosis instar inter tyrannos a pueris versatus I, 12. 19. II, 51. Diocletiani et Galerii insidias effugiens, morienti patri affuit I, 18. 20. 21. Constantianus a patre augustus constitutus et ab exercitu renuntiatus I, 21. 22. Cf. I, 24. not. 1. corporis ingenique virtutibus insignis I, 19. 20. IV, 53. Eius effusa beneficentia, liberalitas, lenitas I, 43. 45. 46. II, 13. 22. III, 1. not. 10. 12. IV, 1—4. IV, 30. 31. IV, 54. not. 2. Excurs. I. p. 517. not. 16. Constantini de barbaris gentibus reportatae victoriae I, 8. 25. 46. IV, 5. not. 2. IV, 6. 7. 8. 49. 57. Constantianus vicit Maxentium I, 26 sqq. I, 28 sqq. et parta victoriae Romanis libertatem et contractas reddidit S. C. c. XXV. not. 10. Constantinus quomodo ad praera Christiana accesserit et qualis Christianus fuerit, de qua videtur ei oblati I, 28 sqq. Excurs. I. p. 507 sqq. p. 516. not. 14. p. 522 sqq. Excurs. II. p. 523 sqq. Constantianus laborum vinculis et exercitui praeforri iussit I, 31.

- Cf. I, 37. not. 1. Crucis signum quantum vim in Constantinum exercuerit Excurs. I. p. 527 sq. not. 42. Cf. IV, 15. not. 4. Constantinus celebrat imperii decennalia I, 48. Eius bella et pugnae cum Licinio I, 48 — 50. I, 52. not. 1. II, 3 sqq. II, 6. nott. 1. 2. II, 10. not. 2. II, 12. not. 1. II, 17. not. 1. II, 67. not. 2. III, 15. not. 1. Constantinus Licinium contra ius et fas capitis supplicio affecit II, 11. 12. 17. 18. Victoris nomen sibi sumpsit II, 19. not. 3. IV, 71. not. 8. L. C. c. V. not. 7. c. XVIII. not. 2. cf. Excurs. VI. Constantini in gratiam Christianorum constitutiones I, 41. II, 20. 21. II, 24 — 42. 45. II, 48 — 60. III, 1. 54. 58. IV, 28. Excurs. I. p. 509 sqq. Constantinus nominatim ecclesiae tribuit ius haereditatis II, 21. 35. II, 36. not. 2. interdixit sacrificia II, 44. not. 1. II, 45. not. 3. Excurs. I. p. 513. vetuit consulere vates et yaticinandi artem proleteri, erigere imagines, mysteriis initiare, spectacula gladiatorum IV, 25. nott. 1. 2. 3. Constantinus ad paganam religionem opprimendam neque vi abstulit III, 54. not. 3. IV, 19. not. 5. L. C. c. VIII. c. IX. p. 445 sq. Excurs. I. p. 511. not. 7. ecclesias vel reficere et exornari vel novas extrui iussit II, 45. 46. III, 25 sqq. III, 32 sqq. III, 41 sqq. III, 43. 47. 48. 50. III, 51 sqq. IV, 58 sqq. siqui dominici celebrationem mandavit IV, 18. not. 5. Excurs. I. p. 510. correxit leges contra coelibes et orbos et de condendis testamentis IV, 26. Excurs. I. p. 510. codices sacros parari iussit IV, 36. legem tulit ne Christiani Iudaeorum servi essent et causarum civilium arbitrium ad episcopos detulit IV, 27. not. 2. Excurs. I. p. 510. Constantini imperium in ecclesias et studium in episcopos quale fuerit et quo sensu se *ἐπιτοκονοῦν τῶν ἱερῶν* dixerit Excurs. IV. p. 537 sqq. Constantinus celebrat vicennalia imperii sui III, 15. not. 1. III, 22. not. 1. in deditione Constantinopoli nihil quod superstitionem paganam redolent, commisit III, 48. not. 2. IV, 16. not. 1. sed Constantinopoli magnificenter exornavit III, 55. not. 1. Cf. III, 54. novas dignitates invenit IV, 1. not. 5. Constantinus quomodo pascha celebraverit IV, 22. nott. 5. 6. 8. IV, 57. Nummi cum Constantini effigie excusi IV, 15. not. 4. Excurs. I. p. 527. not. 41. Constantini laudis aviditas et ambitio IV, 29. not. 4. S. C. c. XI. not. 8. L. C. c. V. not. 17. Excurs. I. p. 516. not. 14. Constantinus Lactantio et Eusebio debere videtur notabiliores quasdam sententias de religione Christiana et Christo etc. II, 48. not. 3. p. 120 sq. II, 55. not. 1. III, 53. nott. 7. 9. S. C. c. X. not. 4. c. XXIV. not. 7. Excurs. II. ext. Constantinus *πλευροῦς* S. C. c. IX. p. 365 sq. p. 366. c. XV. nott. 7. 11. c. XX. not. 17. c. XXIII. not. 7. Graece et Latine sciebat III, 13. not. 1. Eius de unitate ecclesiae dicta III, 18. p. 170. cf. II, 71. Excurs. II. p. 528 sqq. Constantinus quantum tribuerit episcoporum effatis, quid de conciliorum auctoritate statuerit et quomodo homines ad religionem Christianam adducendos esse crediderit III, 20. not. 1. III, 21. nott. 4. 10. p. 174 sqq. III, 58. not. 8. IV, 54. not. 3. Excurs. I. p. 511. not. 7. Eius de episcoporum in alios urbes translatione placitum III, 60. III, 61. not. 3. Constantinus visiones et manifestationes dei nactus esse dicitur III, 29. not. 1. Idem de rebus theologicis saepius verba fecit IV, 29. supplicium crucis sustulit IV, 31. not. 1. Excurs. I. p. 528. not. Constantinus tres filios creat caesares IV, 40. not. 8. L. C. c. III. not. 2. imperii tricennalia celebrat IV, 40. not. 5. L. C. c. III. nott. 3. 4. et encenia martyrii Hierosolymitani IV, 40. not. 6. IV, 43 sqq. IV, 45. not. 12. IV, 47. nuptias denique Constantii filii IV, 48. Constantinus imperium inter filios dividit

IV, 51. not. T. J. C. c. III. not. 6. eadem variis disciplinis imbuti curavit IV, 51. not. 3. et ad pietatem Christianam instituit IV, 52. Constantinus in bello Liciniano tabernaculum utricus et in bello Persico tabernaculum in ecclesiae formam secum habuit IV, 56. not. 2. in templo apostolorum sibi in medio duodecim illorum sepulcrorum sepulcrum exstrui iussit IV, 60. not. 3. 4. utrum apostolorum reliquias colligere voluerit ibid. not. 3. Constantini mors et funus I, 5. not. 1. II, 51. not. 1. IV, 53. not. 1. IV, 60 sqq. IV, 66 sqq. Idem post mortem dictus *λοκίστορας* IV, 60. not. 2. Excurs. VI. p. 550. et paulo ante mortem demum baptizatus, quo tempore factus fuerit catechumenus, dubium est IV, 61. not. 2. 5. IV, 62. not. 4. 6. Excurs. III. p. 533 sq. Excurs. V. p. 546 sqq.

Constantius Chlorus, Constantini M. pater, Christianos tuitus et fovens I, 12. I, 13. not. 1. I, 17. not. 6. II, 49. subditis magna lenitate et humanitate imperavit I, 13. 14. et vicissim subditi Constantio prompte opes suas suppeditarunt I, 14. Constantius quomodo religionis paganae cultum simulaverit I, 16. primus renuntiat augustus I, 18. Iberorum copia insignis ibid. not. 4. Constantii mors I, 18. 21.

Corona, victoriae signum Excurs. I. p. 526. not. 35.

Crux decussata I, 31. not. 2.

Carlis addici II, 30. p. 102. not. 2.

Cyrus, rex Persarum, quomodo mortuus I, 7. not. 2.

D.

Daniel S. C. c. XVII.

Dartus S. C. c. XVII. not. 9.

Decius S. C. c. XXIV.

Deus omnium rerum creator et dominus S. C. c. III. Eius unitas ibid. not. 8. 11. L. C. c. XII. p. 465. Deus verus hominum honore non indiget neque formam et figuram admittit S. C. c. IV. ext. hominum felicitati non poterat melius consulere quam

per Christum vere consultit S. C. c. XII. Rerum a deo creatarum non potest non esse magna varietas ibid. c. XIII. Eadem a deo, omni cogitatione maiori; ἀκαταλήπτου, ἀσχητόν, ἀνονομάστου, omnis concrectionis humanae experti, immensum quantum distant ibid. c. XIV. L. C. c. I. p. 410. c. XI. p. 457 sq. c. XII. p. 461 sq. Deum tota rerum universitas veneratur eiusque imperium sequitur L. C. c. I. p. 411 sqq. Homines cultum deo soli debitum ad res creatas male transferentes ibid. c. XI. p. 456 sq. c. XIII. Cultus dei verus vitae honestate animique integritate, non sacrificiis continetur S. C. c. XXIII. p. 399. Excurs. III. p. 534. p. 536 sq.

Diacomi inclamantes *ἐπινοήσαντες ἀλλήλους* II, 71. not. 8.

Dies dominicus L. C. c. IX. not. 10. 11. Graeci dies hebdomadis plerumque referunt non ad dominicam diem quae praecessit; sed ad dominicam sequentem ibid. not. 10.

Dii patrii et peregrini II, 5. not. 9. Dii paganorum *ἀβροδοθήεις* IV, 25. not. 4.

Diocletianus I, 13. Eius persecutio quo anno coepta sit I, 13. not. 2. Cf. II, 51. 52. S. C. c. XXV. not. 2. 4. 5. Diocletianus cur et quo anno in Aegyptum profectus sit I, 19. not. 3. cur imperium deposuerit S. C. c. XXV. not. 1.

Dionysius IV, 42. not. 9.

Domaria III, 40. not. 2. IV, 43. p. 200 sq. IV, 44. extr. IV, 46. not. 1.

Donatistae I, 45. not. 2. 4. II, 65. 68.

Dracitanus III, 31. not. 2.

Dumasteni L. C. c. XIII. not. 17.

Dusaris L. C. c. XXI. not. 2.

E.

Encaustica pictura et tria eius genera I, 8. p. 12.

Erechtheus eiusque filiae L. C. c. XIII. not. 19.

Etruscorum quaedam insignior sententia III, 1. not. 13.

Eucharistia sacrificium iactua-

- tum IV, 45. not. 7. S. C. c. XX.
not. 9. Excurs. III.
- Euphronius III, 62. p. 236. not. 9.
- Eusebius librorum de vita Constantini M. indices non confecti I. pag. 3. 4. ad valorem librorum de vita Constantini tria subiunxerat opuscula K. p. 7. Unde factum est ut nonnulli quinque libros de vita Const. numeraverint ibid. Eusebii orationes vid. Index I. Genus dicendi Eusebianum quale? I. proem. not. 5. L. C. prolog. not. *). c. IX. not. 2. Excurs. I. p. 525. Eusebii aliorumque de imaginum videntiae I, 8. p. 14. not. Eusebii in vita Constantini scribenda consilia et illas operis indoles I, 11. p. 24 sqq. cf. Praef. II, 23. not. 4. III, 59. not. 7. IV, 51. not. 3. IV, 54. not. 2. Eusebius primum conspexit Constantinum per Palaestinam proficiscentem I, 19. not. 8, perversiorem subinde orationis cursum tenet I, 47. not. 1. I, 48. not. 2. ordinem decennaliorum in rebus Constantini commemorandis secutus IV, 40. not. 3. Eusebius librorum de vita Constantini M. scriptor II, 43. not. 1. III, 61. not. *). an Constantini consilio sententias quasdam in historia ecclesiastica pretulerit et usurparit II, 55. not. 1. Eusebii miseram persecutorum mortes eodem modo spectat quo Lactantius ibid. Cf. S. C. c. XXIV. not. *). De chiliasticarum opinionum in Eusebio vestigiis quid statuendum III, 15. not. 5. Eusebius mysticos et allegoricos sensus in libris sacris aucupatur III, 33. not. 3. ext. p. 189. IV, 45. not. 10. Eusebii insolentior de statu animorum post mortem opinio III, 46. not. 4. coelibatus studium IV, 26. not. 2. cf. L. C. c. XVII. not. 8. Eusebius episcopatum Antiochenum reposuit III, 59. not. 10. III, 61. Eusebii elegantia qualis fuerit L. C. prolog. not. *). c. VI. not. 25. c. XI. not. 1. 14. Eusebius ~~philosophus~~ et ~~historicus~~ (S. C. c. III) not. 11. c. V. not. 8. 11. c. VI. not. 11. 25. c. XVI. not. 18. Eusebii familiae adversus Sabellium I. C. c. XIV. not. 3.
- Eustathius, Antiochenus episcopus, eius depositio et turbatio eam motas III, 59 sqq. et not.
- Eutropia, secerus Constantini III, 52. not. 1.
- Exceptores IV, 44. not. 1.
- F.
- Fatum et casus fortuitus nullus est S. C. capp. VI. VII.
- Fausta III, 52. not. 1.
- Finis cuiusvis rei semper est respiciendum I, 7. p. 18. not.
- Fiscalium praediorum famuli II, 34. not. 5.
- G.
- Galerius I, 13. I, 26. not. 1. I, 27. not. 4. 5. I, 56. not. 3. 4. I, 57. S. C. c. XXV. not. 7.
- Gentiles cur in templis pernoctare soliti sint III, 56. not. 2.
- Deorum cultus apud gentiles L. C. c. XI. p. 456 sq. c. XIII. Homines a gentilibus diis mactati ibid. c. XIII. not. 13. p. 472 sqq. c. XVI. not. 15.
- Georgius III, 62. not. 7.
- Gynaecea II, 20. not. 8. II, 34. not. 2.
- H.
- Haereseos et haeretici notio satis ambigua III, 66. not. 5. Haeretici a Schismaticis quomodo differant ibid.
- Helena, Constantini mater, in Palaestinam profecta ecclesias aedificandas ex voto curavit III, 41 sqq. III, 42. not. 3. 4. L. C. c. IX. not. 19. Eius animi indoles III, 42. not. 2. III, 43—46. mors et funus III, 46. III, 47. not. 1.
- Heliopolis III, 53. L. C. c. XIII. p. 473.
- Hermeneutae IV, 32. not. 1.
- Herophantae L. C. prol. not. 7.
- Historicum non omnis rei ignorantia excusat I, 11. p. 26. not.
- Hominis dignitas L. C. c. IV. c. VI. p. 431.
- Hosius Cordubensis II, 63. not. 1. II, 73. not. 1. III, 7.

I.

Ignes in mysteriis paganorum IV,
10. not. 1.

Imagines vid. sub v. Eusebius.

Immortalitas animi S. C. c. XXIII.
p. 399 sq. L. C. c. VI. p. 432.

Imperatores temporum suorum
felicitatem et clementiam prædicari studebant III, 53. not. 5.

Imperatorum imagines quomodo
pingi solebant IV, 7. not. 4.

Imperatorum Byzantinorum mos
concionum catecheticas et de rebus sacris habendi IV, 29. not.

2. **Imperatores Romani quinquennialia, decennialia, vicennialia et tricennialia quando celebraverint IV,** 45. not. 12. L. C. c. III. not. 4.

Imperatoribus Rom. provinciales coronas aureas offerre solebant L. C. c. VI. not. 2.

In Iordane plures Christiani olim
lavari solebant et baptizari cupiebant IV, 62. not. 2.

Indi I, 8. not. 2. IV, 7. 50.

L.

Labarum I, 28. 29. 30. I, 37. not. 1. et Excurs. I., II, 7—9.

Lactantii de vitio et malo sententia II, 43. not. 3.

Lactiores de morte notiones et formulae dicendi apud patres aliosque obviae III, 46. not. 3.

Add. L. C. c. VI. p. 432.

Latiaria L. C. c. XIII. not. 20.

Leus eiusque filiae L. C. c. XIII. not. 18.

Lex Papia et Iulia IV, 26. not. 2.

Licinius vexat Christianos I, 49. 51. 52. 54. 56. 58. II, 66. not. 2. et alios ei subiectos I, 55. not. 2. II, 1. not. 2.

Licinii bella cum Constantino I, 50. I, 52. not. 1. Leges Licinii I, 51. 53. Eius avaritia et iniquitas I, 55. Eius de religione opinio Excurs. I. p. 515. not. 12.

Licinii a Constantino victi mors II, 11. 12. 17. II, 18. not. 1. III, 29. not. 2.

Linyphia II, 34. not. 2.

Lites de pascha III, 5. 18. 19. 20.

Iudaei duplex pascha eodem anno celebrantes III, 18. not. 6.

M.

Macarius Hierosolymorum episcopus III, 29. 30.

Magorum artes L. C. c. XIII. not. 4.

Malor nata filiorum minoribus in regni successione antefertur I, 21. not. 3.

Mambre III, 53.

Marianus notarius IV, 44. not. 1.

Martyrum laudes, et quae in eorum huncorem a Christianis solebant fieri S. C. c. XII. not. 9. 10. 11. c. XV. In campo martyres extremo supplicio afficiebantur S. C. c. XXII. not. 7.

Maxentius J., 18. I, 26. 33. 35 sq. I, 47. not. 1. S. C. c. XXV. not. 7. 10.

Maximianus I, 13. 18. 47. Maximianus cum Maximino saepe confunditur I, 47. not. 1. I, 56. not. 4. p. 70.

Maximinus I, 18. not. 3. I, 26. not. 1. I, 47. not. 1. I, 56. not. 3. I, 58. not. 1. I, 59. II, 43. p. 114. not. 1. S. C. c. XXII.

Meletiani II, 62. not. 1. III, 4. not. 1.

Melicarthus L. C. c. XIII. not. 3.

Memphis S. C. c. XVI.

Mensem lunarem triginta diebus metiri veteres soliti L. C. c. VI. not. 29.

Meridianae horae quae propriae vocantur I, 27. p. 44. not. Excurs. I. p. 524.

Methrodorus philosophus IV, 50. not. 1.

Metropolitae II, 46. not. 6.

Militia species quaedam servitutis temporariae II, 11. not. 1.

Mithriaca sacra III, 43. not. 6.

Monarchia imperii forma optima L. C. c. III. p. 420.

Montanistas III, 64. 65.

Moses S. C. c. XVII.

N.

Nabuchodonosorus S. C. c. XVII. not. 9.

Narcissus III, 62. not. 4.)

Neophyti IV, 62. not. 11. Solemnis super neophytis precatio ibid.

Nicomedia, metropolis Bithyniae III, 50. not. 1. 8.

Nili sacerdotes androgyni IV, 25. not. 4.

Notarii IV, 44. not. 1.

Nova Hierosolyma III, 33. not. 3.

Novatiani III, 64. III, 65. not. 3.

Numerorum, mensuris, triadis

decadis etc. rationes subtiliores
L. C. c. VI. p. 432 sqq. not. 25.
Natum cum Helene, matris Con-
stantini, effigie III, 47.

O.

Obodas L. C. c. XIII. not. 9.
Origenes *ὀριγηνος* dictus III, 21.
not. 1. p. 174.

P.

Paradisus situs ex opinione vete-
rum S. C. c. V. not. 5.
Paredri daemones, L. C. c. XIII.
not. 4.
Patriarchales ecclesiae II, 46. not. 5.
Paschatis vigilia luminum et ce-
reorum splendore celebrata IV,
22. not. 6.
Pauliani III, 64.
Peoniae apud veteres deponen-
bantur in templis I, 14. not. 5.
Peraequatores IV, 3. not. 1.
Philo L. C. c. VI. nott. 25. 27.
Philosophi S. C. c. IX.
Phoenix avis IV, 72. not. 1.
Plato S. C. c. IX. p. 354 sq. L. C.
c. VI. not. 11.
Pluto L. C. c. VII. p. 437.
Poetae S. C. c. X.
Praefecti praeterito II, 46. not. 7.
III, 31. not. 2. IV, 1. not. 2.
IV, 55. not. 6.
Praesides provinciarum II, 44.
not. 2.
Preces quas vetus ecclesia in mis-
sa fidelium ad altare fecit IV,
45. nott. 7. 8. Preces nonnul-
lae tanquam Collectae recitatae
IV, 45. not. 1.
Proposantur solebant imperatores
edictis adiicere II, 42. not. 7.
II, 60. not. 6. III, 65. not. 5.
Protagoras S. C. c. IX. not. 4.
Providentia dei universalis et spe-
cialis IV, 29. p. 278.
Pythagoras S. C. c. IX. not. 5. c.
XI. not. 35. c. XVII. p. 379.

S.

Sacrificia Christianorum quoniam?
Excurs. III. p. 584 sqq.
Saporis, regis Persarum ad Con-
stantinum M. legatio IV, 8.
Schismatici et haeretici quomodo
differant III, 66. not. 5.

Scholae aetate Constantini condi-
tae et religio Christi propagata
L. C. c. X. p. 451. c. XI. not. 9.
Soythae pro Gothis positi III, 7.
not. 3. IV, 5. not. 2.

Severus I, 18. not. 3. I, 26. not.
2. I, 27.

Sibyllina carmina S. C. c. XVIII.
nott. 5. 15. Sibyllistae ibid. p.
383.

Silentia quid? IV, 29. not. 2.
Silvae sacrorum causa olim dedi-
catae III, 55. not. 3.

Socrates S. C. c. IX. not. 4.
Solonis dictum I, 7. p. 18 sq.
Strategius III, 62. not. 2.

Synodus Nicaena oecumenica III,
6. 7. IV, 47. Episcoporum in ea
congregatorum numerus quan-
tus fuerit III, 8. not. 3. Quo
in loco et quando illa sit ha-
bita III, 10. nott. 2. III, 15.
not. 1. Add. III, 15. Acta syno-
di Nicaenae nulla exstant III,
14. not. 3.

Synodus Tyri habita IV, 41. 43.

T.

Templa in lucis et locis editis non
raro exstructa III, 55. not. 4.
p. 217. Flagitia omnis generis
in templis et lucis commissa
ibid. not. 5.

Temporis rationes subtiliores L.
C. c. VI. nott. 11. 25.

Terebinthus III, 53. nott. 1. 3. 4.
Terra mater dicitur S. C. c. I.
not. 4. L. C. c. XI. not. 19.

Theodorus episcopus III, 62. not. 7.
Theodorus episcopus IV, 43. not. 6.
Theodotus episcopus III, 62.
not. 7.

Theogonius episcopus IV, 43.
not. 6.

U.

Ursacius episcopus IV, 43. not. 4.
Usous L. C. c. XIII. not. 8.

V.

Valens episcopus IV, 43. not. 4.
Valentiniani III, 64. Valentinii
opinio de paradiso S. C. c. V.
not. 5 ext.

Valeriana imperator IV, 11. not.
3. S. C. c. XXIV. not. 2.

- Vela in ecclesiis III, 48. not. 3.
 Veneris Aphacitidis (Libanitidis) templum III, 55. L. C. c. VIII. not. 7. Eiusdem templum Meliopoli III, 58.
 Veteres magnos et claros viros aliter quam propriis nominibus designare solebant I. p. 8.
 Vicarii, comites et proconsules II, 44. not. 2. III, 31. not. 2. IV, 36. not. 6.
 Viduae diaconissae et presbyterae L. C. c. XVII. not. 8.
 Virgillus vaticinans de Christo S. C. c. XIX. c. XX. not. 14.
 Vitii ac mali necessitas II, 48. not. 3.
 Vota publica pro decennialibus feliciter auspiciandis et ineundis sub senioribus imperatoribus edi solebant cuiusque decennialis I. proem. not. 2. p. 8. Cf. IV, 47. not. 3.

Z.

Zamolxis L. C. c. XIII. not. 10.

INDEX IV.

VERBORUM ET FORMULARUM LOQUENDI.

[Verba quibus asteriscus praefixus est, a lexicographis et ipso SUICERO in thes. eccles. fere omnia praetermissa, plane ignoravit recentior et ecclesiastica Graecitas. Similiter vero plures aliae voces et loquendi formulae quibus asteriscus non praefixus est, vel formae vel significationis insolentia sunt insigniores quas lectores facile ipsi agnoscent.]

A.

- ἀγαπητός L. C. c. XIII. p. 472. τὰ μορογενῆ καὶ ἀγαπητὰ τῶν τέκνων et τὰ ἀγαπητὰ καὶ μορογενῆ τῶν τέκνων, quos *amicos* habebant Hiberos, interp. Val. Cf. *ibid.* ὡς καὶ τὰ φίλτατα θύειν αὐτοῖς et SUICER. thes. T. I. p. 29. BRETSCHNEIDER. Lexic. N. T. Vol. I. p. 7. ed. II.
- ἀγειν σύνθετον III, 10. not. 1.
- ἀγένητος S. C. c. I. p. 414.
- ἀγίως I, 9. not. 4. et *Addenda* ad IV, 67.
- ἀγγινοια II, 51. not. 5. II, 68. not. 3.
- ἀγγιστις, cf. II, 35. not. 5.
- ἀγνωθετεῖν et ἀγνωθέτης III, 12. not. 7.
- ἀδιμαντος ψυχῆν κραταιότερος L. C. c. XVII. p. 497.
- ἀδελήτως, ἀδελήτως, ἀναντιδρήτως et ἀδελήτως II, 4. not. 7.
- *ἀδιαπτωτός III, 18. p. 169.
- ἀδολοσχίην περί τι S. C. c. IX. not. 2.
- *ἀειπαρθένος IV, 28. L. C. c. XVII. not. 8. *Αειπαίδες* habet Palladius vit. Chrysost. T. XIII. p. 54. ed. MONTF.
- ἀθεῖν et ἄνω I, 38. not. 3.
- αἰθήρ L. C. c. XII. not. 2. *Ibid.* p. 463.
- αἰθρῶν, *atrium* III, 35. not. 2. *μεσαύλιον, area, subdivale spatium* III, 39. not. 2. 3.
- αἰκία, τὰ I, 7. 57. L. C. c. II. p. 416. c. IX. Vid. REITZ. ad Lucian. T. III. p. 590.
- αἰτιατός S. C. c. XI. not. 25. 26.
- αἰών L. C. c. VI. not. 11.
- *αἰωνοθυλῆς, perpetuo virens I. proem. 2. p. 10. Vid. ЛОВЕСК. ad Phryn. p. 681.
- ἀλήθεια III, 58. not. 3.
- ἀκαρῆς ὁσιή ἄρας, ἀκαρῆος II, 12. not. 6.
- ἀκριβῆς λόγος et λογαριός III, 19. not. 5.
- ἀκροστιχίς S. C. c. XVIII. not. 6.
- ἀκωκαὶ μωλοφονοί II, 51. not. 4.
- ἀλιεύς L. C. c. XVII. p. 496. *ἐπιών* — ποιῶν αὐτοὺς ἀλίτας ἀνθρώπων. Vid. SUICER. thes. T. I. p. 190 sq.
- ἀλλῆλοσθαί, ἀντικαταλλάσσεσθαί τι τινος, ἀντί τινος L. C. c. V. n. 2.
- ἀλλοίος εἶναι περί τινα, alienato animo esse in aliquem III, 59.
- ἄλος III, 55. not. 3.
- ἀμειβεσθαί τινα, vicem alicui respondere I, 46. IV, 34. Cf. VALCKENAR. ad Eurip. Phoeniss. 572.
- ἀμελλητί et ἀμελητί III, 66. not. 5.
- ἀμίλλα S. C. c. XII. not. 3. πρὸς ἀμίλλαν ζῆν.
- ἀμφιβολία IV, 62. not. 4.
- ἀμφιεννῖναι χρώμασι, ἀνθεοί L. C. c. VI. p. 430. Cf. *ibid.* p. 431. γῆν παντοίως φυτόις ἰσπεφάνωσεν et ἱερὸς πολυκαρπία τὸν συμπαντα σιτηφάνωσας αἰῶνα. Et cap. IX. *init. ἀναθήμασι* — ἰσπεφάνωσεν οἱ ναοί. *Ibid.* p. 450. παντοίως ἰσπεφάνωσεν κάλλεσι. Matth. VI, 30. Luc. XII, 28. Hebr. II, 7. 9.

- ἀμφίθυρον** III, 43. not. 3.
ἀμφιλαφής πλούτος I, 14. p. 30. *ἀλτος ἀμφιλαφής* II, 5. Val. *lucus opacus* vertit. Cf. Lucian. Tom. III. p. 23. ed. REITZ. et MORUS diss. theoll. et philoll. T. I. p. 494.*
ἀν III, 58. not. 8. p. 223.
ἀναβλυστάριον ἐξ ἀνάγκης καὶ ἀλη-
 κτου θεότητος dicitur ὁ λόγος L. C. c. I. p. 414. De voce ἀναβλυ-
 στάριον (?) cf. BAST. app. ap-
 crit. p. 55.
ἀναβολή S. C. c. II. not. 4.
ἀνάγκη III, 87. not. 1. III, 50.
 not. 6. 7.
ἀναγεννησθαι dicitur de regenera-
 tione, id est, de secunda eaque
 spirituali hominis creatione et
 novae eiusque praestantioris ve-
 luti vitae donatione quae fit ac-
 cepto baptismo IV, 62. p. 320.
 Cf. BRETSCHNEIDER. lexic. N. T.
 Vol. I. p. 71., qui quidem recte
 contendit, ἀναγεννῶ neque apud
 patres eccles. esse regenero, i.
 e. in priorem statum restituo,
 sed ἀνὰ potius retinere notio-
 nem surgendi in altum (cf. BRET-
 SCHNEIDER. sub ν. ἀνακαινώσας, ἀνα-
 καινῶσας), mihi quidem non pro-
 bavit locis Cyrill. Hierosol. orat.
 de Sim. : μετὰ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀνα-
 γεννησεως εἰς τὴν ἀνω Ἱερου-
 σαλήμ ἀνεβλήθη. Clem. Alex.
 protrept. 11. ὁ λόγος δ' ἀναγεν-
 νῶσεν τὸν ἄνθρωπον, εἰς ἀλήθειαν
 ἀδελφὸν ἀναφίρωσεν. Contra vid.
 Chrysostom. catena in cap. III.
 Ioh. p. 86. Ὡστερ γὰρ ὁ ἀνιστά-
 μενος μετὰ τὸν θάνατον, αὐθις
 γενέσθαι δοκεῖ· οὕτως ὁ ἐν τῷ
 βαπτισματι ἀναγεννῶμενος, ὥστερ
 ἐναποθανῶν πρότερον τῷ
 ὕδατι, οὕτως ἐκείθεν τῇ δυνάμει
 τοῦ πνεύματος ἀνιστάμενος, ἀνα-
 γεννῶσθαι λέγεται et reliqua alla-
 ta SUICER. thes. T. I. p. 244. Cf.
 T. II. p. 549 sq. 1 Petr. I, 3. 23.
 II, 2. ὡς ἄρτι γέννηται βροσφῆ.
ἀναγεννώματα = θείαι βιβλοι IV, 35.
 extr.
ἀνωγραφὸς ποιῆσθαι τινας I, 55.
 not. 2.
ἀνωκυρεῖν I, 12. not. 5. 6.
ἀνάληψις III, 58. De hac voce vide
 quae annotavi ad Enseb. H. E.
 VIII, 14. T. III. p. 63.
ἀνακαινώσθαι IV, 62. p. 321. not.
 10. Add. WANI. clar. N. T. Vol.
 I. p. 67. ed. II. SUICER. thes. T.
 I. pag. 275 sq.
ἀνακαλίσθαι τὰς ἀξίας II, 34. p.
 105.
ἀνακαμπτήριον IV, 59. not. 1.
ἀνακλύθων F, 10. not. 1.
**ἀνακροῖσθαι τὴν ἄλογον καὶ ἄμορ-
 φον καὶ ἀνύδρον τῶν σωμάτων οὐ-
 σαν** dicitur ὁ λόγος Θεοῦ L. C.
 c. XI. p. 460. Cf. c. XII. p. 466.
 c. XIV. p. 479.
ἀνίμνησις et ἀναβιώσις L. C. c. XV.
 not. 1.
ἀναπεταρῆναι γράσιν τινα S. C. c.
 V. p. 346. ἀναπ. τοῦ λογισμοῦ τὰς
 πύλας L. C. c. XVI. p. 490. —
ἀναπετυμένον πιδλιον etc. S. C.
 c. VI. not. 21.
ἀνάπτισθαι I, 87. τῆς ἐκ Θεοῦ συμ-
 μαχίας ἀνημμένος.
ἀναρτῆν ἐπιλάδας τινί I, 27. ἐπὶ τῇ
 L. C. c. XV. p. 484. Vid. DOR-
 VILLE ad Charit. p. 342 sq. BU-
 DAKI Comment. ling. Gr. p. 904
 sq.
ἀνάστασις II, 60. not. 6. — ἀνίστα-
 σις vid. VALESII epistola p. 501
 sqq.
ἀναστοιχειοῦσθαι III, 46. not. 4.
ἀνατετραετηγῆσθαι et ἀνὰ τετραετηγῆδα
 L. C. c. XVII. not. 17.
ἀναφίρωσεν τὴν τῆ ἀνίμνησιν I, 58.
**ἀναχαιτῆσιν τὸν λογισμὸν πρὸς τὸ
 ἱμαλιν** II, 72. Cf. BUDAKI COM-
 ment. linguae Gr. p. 574. REIS-
 KE ind. in Demosthen. p. 62.
ἀνδρόγυνος IV, 25. not. 4. p. 272 sq.
ἀνεπισκιαστός, non obscurus L. C.
 c. XVIII. p. 500. λαμπραῖς καὶ
 ἀνεπισκιαστοῖς φωναῖς.
ἀνημμένον et ἀσημμένον, τὸ S. C.
 c. XX. not. 17.
ἀνθος et ἀσθενής I, 3. not. 2. p. 12.
 Cf. III, 3. not. 2. — ἀνθουε
 λούλοις I, 12. p. 27. juvenili la-
 nugine, Val., mit sprossendem
 Milchhaar, Stroth. interp. —
 ἄρλοισι ἀνθεσι, ἑρμῶτων φράσι,
 κεκαλλιστημένοις, elegantium ver-
 borum flosculis, summo cum ar-
 tificio decoratis, Val. interp.,
 L. C. prolog. init.
ἀνθότου L. C. c. XVII. not. 17.
ἀνθρώπος, ἀναλαμβάνειν ἄνθρωπον
 L. C. c. XIV. not. 5. — ἀνθρω-
 παί, οἱ, τοῦ Θεοῦ = οἱ ἐπίσκοποι
 III, 15. p. 166.
ἀνταρτίω L. C. c. XVII. p. 495. Vid.
 LOSKCA. ad Phryn. p. 729.

- ἀνομιῶν ἀνάθεσις ἐξ ἀγαθοῦ κτηνῶν
 ὡς ἐξ ἀερινίου καὶ ἀσπίλου πικρῶς
 λόγος ἀφῆτος dicitur Ovids Λα-
 γος L. C. c. XII. p. 462.
- ἀνόητος et ἀνόητος II, 43. not. 3.
- *ἀντιπαύσεσθαι ἐκ τῶος, haurire
 vicium aliquid ex aliquo L.
 C. c. XIV. p. 480.
- *ἀντιδουκῶν IV, 33. ἀντιβολού-
 τωσιν — ἀντιδραστῆς, ipse obli-
 cians benigne peraudivat, interp.
 Val., weigerte er sich ernst-
 lich, Stroth. Cf. LOBECK, ad
 Phryni: p. 190. not. 7).
- ἀντιλογία et ἀντιλογία IV, 35.
 not. 1.
- ἀντιλογικός λόγος S. C. c. IX. p.
 354. παλῶν περὶ τοῦ ἀντιλογο-
 κικοῦ λόγου.
- ἀντιφθέγγεσθαι πρὸς τι II, 39.
- ἀντιφάγορ L. C. c. XV. not. 19.
- ἀντιπῶν (?) ἀντιπῶν L. C. c. I.
 not. 11.
- ἀνωθεν τὰ καὶ πάλαι, positum ἐκ
 παραλλήλου, a principio et diu,
 tampridem II, 24. init. Cf. BRETS-
 SCHNEIDER. Lexic. N. T. Vol. I.
 p. 107 sq. ed. II. ἀνωθεν ἀπὸ
 ὑψηλοῦ L. C. c. VIII. not. 6.
- ἀξία IV, 67. not. 2. ὡς ἐκ' ἀξίας.
- ἀξιος L. C. c. V. not. 11. Cf. ibid.
 p. 425. verba: ὡν τῇ παρω-
 θίσει — βλου τιμα. — ἀξιος
 ἡλίω III, 55. L. C. c. VIII. p.
 442.
- ἀπαγγεῖλλα et ἀπαγγεῖλλα I, 10. not.
 p. 24.
- *ἀπυκνῶμενος, inexpugnabilis I,
 27. p. 41.
- ἀπαρτίσθαι τὸ σεμνὸν τῆς φήσεως
 III, 55 p. 217. Val. vertit: „abdi-
 cata sexus sui gravitate“ Stroth.:
 „verlaugneten die Würde ihres
 Geschlechts.“ L. C. c. VIII. p. 442.
 — L. C. c. V. p. 423. τὸν βασι-
 λῆα τῶν ὄλων ἀπυκνῶσε.
- ἀπικητὴ L. C. c. XV. not. 16.
- ἀπινύγησθαι φησὶ πατρικοῦ dicitur
 λόγος, dei filius L. C. c. III. p.
 420. Cf. BRETSCHNEIDER. Lexic.
 man. in N. T. Vol. I. p. 114 sq.
 ed. II. SUICER. thes. T. I. p.
 425 sq.
- ἀπειροβλήτως et ἀπειροπέτες II, 16.
 not. 1.
- ἀπειροτάτος, τὸ, I, 43. not. 4.
- ἀπιστος, ἀπιστός, ἀπιστάτος L. C.
 c. XVI. not. 7.
- Ἐπιλοβῆς L. C. c. XI. not. 23.
- ἀπό λόγου, praeter rationem, te-
 mere II, 25. ext.
- ἀπογινώσκω I, 42. ext. τὸν οὐρο-
 στυγε κώμον τῶν ἀθροῦσιν ἀπο-
 γινώσκω, pudicitiae et continen-
 tiae honestatem ab hominibus
 neutiquam praestari posse censuit,
 interp. Val., so trauete ex dem.
 Menschen die Tugend der Ent-
 halttsamkeit gar nicht zu, Stroth.
- ἀποδοῖμα II, 2. not. 1. II, 31. not.
 2 ἀποδοῖμα et ἀποδοῖμα.
- ἀποκία III, 68. not. 6.
- ἀποκαθίστασθαι, ἀνδίστασθαι et
 ἰσῆστασθαι II, 39. not. 4.
- ἀποκηρῖσθαι τῶν τῶος S. C. c.
 XVII. not. 1.
- ἀποκλήσας S. C. c. XVII. not. 1.
- ἀποκλίνω Excurs. I. p. 523 sq.
 ἀποκλίνωσθε τῆς ἀσέβειας.
- *ἀποκρύφως S. C. c. XIX. p. 387.
 φησὶ τὰ ἀπὸ καὶ ἀποκρύφως δι
 ἀλληγορῶν τὰ λεχθέντα.
- ἀπολαμβάνεσθαι I, 7. κίρως ἀπο-
 λαμβάνω καὶ μέθαις, comessati-
 onibus et temulentia confu-
 scum, interprete Val., durch
 Fressen und Saufen hingeworfen,
 Stroth. — ἀπολαμβάνω et απο-
 λαμβάνω III, 41. not. 1.
- ἀπόφθητα, τὰ, I, 57. not. 1.
- ἀπόφθησα L. C. c. II. p. 430. IV. p.
 421. c. V. p. 422. Cf. Athenagor.
 deprecat. XXII, 3. p. 162 sq.
 ed. LINDNER.
- ἀποτολήμην IV, 48. τῶν τοῦ θεοῦ
 λειτουργῶν τὰς ἀποτολήμας, ὡς
 αὐτοῦ πρόσωπον μακάριον αὐτὸν
 ἀπέφθηεν. Cf. ibid. paulo post:
 μή τοιαῦτα τολήμην — φθγγεσθαι.
 BRETSCHNEIDER. Lexic. N. T.
 Vol. I. p. 148. WAHL. clav. N.
 T. Vol. I. p. 137.
- ἀποτρέπαιος et προστρέπαιος II, 31.
 not. 3.
- ἀποφάντων στόμα τῶος L. C. c.
 XVII. p. 497.
- *ἀπροστάτης = ἀπροστίκτες, ἀνο-
 ρος III, 55. not. 9. L. C. c. VIII.
 not. 8.
- ἀπρόστος S. C. c. I. p. 338. τῇ
 τῶν χυδαίων ἀνθρώπων ἀπροστάτη
 φορῇ, temerarium impetum vulgi,
 Val. interp.
- ἀρῆς S. C. c. XV. p. 375. τὰ ἀρῆ-
 βολα πρὸς τὸν ἀρῆσιμον προσι-
 ρίται.
- ἀρετῇ et ἀκοῇ confunduntur I, 5.
 not. 5. ἀρετῇ II, 23. not. 2.

ἀπαγμα II, 81. not. 4.
 ἀφάβων I, 3. not. 8.
 ἀρχέντιος ἰδία L. C. c. V. not. 8.
 πρὸς τὴν ἀρχέντιον τοῦ μεγάλου βασιλέως ἀπεκονισμένος ἰδίως. Add. SUICER. thes. T. I. p. 525 sq.
 ἀρχιερεὺς μέγας, ἀρχιερατικός dicitur λόγος, dei filius L. C. c. III. p. 420. Cf. SUICER. thes. T. I. p. 534.
 ἀρχὴν, τὴν III, 60. not. 25 ext.
 ἀσιβείας ἔγκλημα L. C. c. XV. not. 18.
 αὐτὸν dicitur κατ' Ἐξοχὴν Roma I, 35. 37. Constantinopolis III, 48. Praeterea notanda duplex quae locis laudatis legitur, vocis forma, ἀστέως et ἄστωος. Cf. Lucian. T. II. p. 404. ed. REITZ.
 ἀσχήματιος, figura carens S. C. c. XXI. p. 394. L. C. c. IV. p. 421.
 ἄστρος et ἄστρος I, 46. not. 1.
 αὐ et οὐ I, 7. not. 4. αὐ et οὐ I, 12 not. 7.
 αἰλιος IV, 7. not. 1.
 αἰλή III, 99. not. *) 2. 3.
 *αἰτομαθὸν L. C. c. XII. not. 6. Cf. c. XIV. not. 10.
 αὐτόματον ἔλας II, 35. p. 107. not.
 αὐτός II, 47. not. 5. αὐτός et αὐτός IV, 13. not. 5.
 αἴπνος I, 46. not. 1.
 ἀφειδής L. C. c. VII. not. 7.
 ἀφηνῶν IV, 5. Cf. LOECK. ad Phrya. p. 79 sqq.
 ἀφιέρσις IV, 40. not. 6.
 ἀφίπται εἰς ἐπὶ III, 62. not. 6. cf. IV, 2. δια πάντων ἐλθόντος — παραδείγματος.
 ἀφροσιόσθαι I, 10. not. 1.
 ἄψις I. prooem. p. 9. IV, 69 ext. L. C. c. I. p. 410. c. V. p. 425. Vid. SUICER. thes. T. I. p. 611 sq. MATTHAEI Chrysostom. homill. Vol. I. p. 81. not. 42.

B.

βαλλειν καὶ ἀποτιζεῖν λόγων βολαίς L. C. c. XVII. p. 498.
 βασιλειον I, 15. not. 1. IV, 17. not. 4. IV, 33. not. 2.
 βασιλεύουσα, ἡ, πόλις III, 7. not. 6. III, 47. not. 1.
 βασιλεὺς μέγας et deus dicitur et Constantinus I, 14. not. 8. L. C. c. I. p. 410 sq. not. 4. Add. ibid. c. VI. p. 431. c. VII. p. 438 sq.

p. 440. c. VIII. p. 442. c. X. p. 452. Cf. βασιλικὸν ζῶον.
 βασιλική, ἡ, basilica III, 31. 32. Cf. III, 38.
 βασιλικὸν ζῶον L. C. c. IV. p. 422.
 βασιλικὸς νόμος L. C. c. III. not. 10. βασιλικὸς λόγος L. C. c. XI. not. 1. βασιλικὴ πορεία, ἡ = πορεία πρὸς τὸν βασιλέα i. e. ad deum III, 54. L. C. c. VIII.
 βασιλεὺς II, 29. ἐξαίρετον τε καὶ βασιλῆα (ἐκπέδα) — καθιδρυσόμενος. Cf. SUICER. thes. T. I. p. 671. BRACKENRIDER. Lexic. N. T. Vol. I. p. 206.
 βελτίσιος, ἡ, ἐπὶ τὸ κρῖνον IV, 9. not. 2.
 βλος I, 5. not. 4.
 βλοσυρός (ἢ βλοσυρός) = κατακλιπτικός IV, 7.
 βομβεῖν S. C. c. VI. not. 25.
 βουλευτήριον II, 20. p. 94. not. 3. τοὺς βουλευτήριους ἐγκριθέντας, qui curiis addicti fuerant, Val. interp. Stroth. vertit: „welche zu Stadt-Frohndiensten verurtheilt waren.“ Cf. II, 30.
 βορβυεῖν III, 12. not. 7.
 βορέειν seq. genitivo S. C. c. V. not. 6.

Γ.

*γαληναῖος = γαληναῖος IV, 10 ext.
 *γάννουσθαι IV, 46 γαννυμῖον ἔφημι. Cf. Evagrius II. E. III, 89. p. 373. edit. KEADING. χαρίεις τις ἔδωκε καὶ φανερῶς γαννυόμενος δ. Ἀναστασιος.
 γαῖρος sensu bono, generosus I, 20. Vid. Excurs. XIV. ad Kuseb. H. E. T. III. p. 457 sqq.
 γερωτότερος III, 28. not. 2.
 γένσις IV, 35. not. 1. — S. C. c. IV. init. ἡ κατὰ χρόνον ἀρχὴ γένσεως καλεῖται.
 γενητός L. C. c. I. p. 414. c. VI. p. 434.
 γενοαῖος III, 56. not. 5.
 γῆ, χώρα supplendum I, 7. p. 19. ἐπ' ἄλλοδαμῆς καὶ πολεμίας. I, 25. τῆς οἰκίας, ab imperiis suis finibus, interp. Val. II, 30. πῆς ἐσγχοῦσε, id est, terra patria. Cf. REITZ. ad Lucian. T. II. p. 758. 65.
 γινώσκων I, 19. not. 3.
 γνώμη III, 60. not. 11.
 γνώσις πρὸς ἀνά I, 3. p. 24. 63.

L. C. c. IX. p. 445. τὴν δ' εἰς τὰν πάντων βασιλεία γίνωσθαι τε καὶ εὐδελύειν.
 γράμμα et πρᾶγμα II, 42. not. 8.
 Cf. II, 72. not. 8.
 γράφεισθαι III, 1. not. 3. Add. S. C. p. 335. Εὐχαριστία Χριστῶ τὰς εὐκας — γράφουσα = ἐπιγράφουσα.
 γραφή Excurs. I. p. 525 sq. p. 527. not. 36.
 γυνή τῆ κεφάλῃ I, 54. Vid. Euseb. H. E. III, 32. T. I. p. 267.
 γυναικία ἔργα II, 20. not. 8. γυναικίον, τὸ II, 34. not. 2.

Δ.

δαδαχίον de astris dicitur L. C. c. I. not. 5.
 δαλαων, δαιμονικῶς III, 48. not. 3.
 δεινός περὶ τε, alicuius rei peritus, multum in aliqua re versatus L. C. c. XI. τοῖς περὶ ταῦτα δεινοῖς.
 δεισιδαιμονία S. C. c. I. not. 11.
 δεκατέτις ἑαυτούς, de ipsos decimare L. C. c. XIII. p. 475. Cf. ἀποθνήσκων δεκάτας ἀφαιρουμένους τε καὶ θύοντας.
 δεξιόν, τὴν, αὐτοῦ ἐκτείνει πρὸς ἀμνησαν τινός dicitur deus L. C. c. VII. p. 439. ἄνωθεν δεξιὸν χεῖρα τινι προτείνει ibid. c. X. p. 453. — δεξιός IV, 44 init. βασιλεῖ δεξιός ἀρχῆ, vir imperatori cum primis utillis, ut recte Val. Minus bene Stroth. dem Kaiser sehr vor th.
 δεσπότης et πολιτῆς II, 39. not. 4.
 δεσποσύνη, ὁ, τῶν ὄλων III, 53. not. 8.
 δευτεροῖα, τὰ, et ἴσα, τὰ L. C. c. I. not. 18.
 δεῖ et δε praecedente ἐπειδὴ, ἐπεὶ δε III, 42. not. 1.
 δεῖμος S. C. c. XIX. not. 3.
 δημόσια ἔργα II, 20. not. 6. II, 32. δημόσιος δρόμος III, 6. not. 1.
 δια sq. genitivo ita ut indicet rationem et statum per quem aliquis vel aliquid quasi transeat et quem transiens assumat, unde inservit periphrasi I, 7. p. 18. ἔχωρε δὲ δι αἱμάτων, gravatus autem est per caedes, Val. er bahnte sich seinen Weg durch Blut, Stroth. interp., i. e. sanguinem effudit, caedes patravit. Cf. Oenomaus apud Euseb. praep. evang. VI. p. 259. λατὸν πᾶν ὄμμα ἰδῆ δι αἱματος. — I, 9. διὰ πάσης δὲ ζωῶν ἀπέχεσθαι, in omni virtute se exercens, omnis

virtutis studiosus. — λόγος χωρεῖ δι ἔργων IV, 37. not. 1. — λόγος ἔργον γίνεσθαι. — ὄργην διὰ φρονήτους τὸ IV, 52. — φροσύνησθαι τίνος. Vid. WAKU. cian. N. T. Vol. I. p. 274 sqq. cf. p. 629 sq. HERTSCHNEIDKE. Lexic. N. T. Vol. I. p. 277 sqq. ΗΕΥΝ-ΝΟΚΡ. ad Plat. Protagor. §. 36. e. p. 512. et quos laudavi ad Euseb. H. E. VII, 24. T. II. p. 370. Cf. L. C. c. XIII. p. 475. τὴν δι δ' εὐθρόων ἐπίλουθον θύων. c. XV. τίντω — δι ἑρημνίως — βίον, elusque tanquam interpretis ministerio etc., interp. Val.
 διαβύλειν III, 10. not. 6.
 διαγρῆφειν I, 81. not. 7.
 διάθεσις III, 20. not. 3.
 δίκαια, sententia arbitri III, 23. Cf. BUDAKI commentt. linguae Graec. p. 185. p. 191. IENXUS et REITZ. ad Lucian. T. II. p. 530 sqq. ed. REITZ., PASSOW Lexic. sub v. διατηγῆς.
 διαλαμβάνειν III, 59. τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίαν τραχηλῶς διαλαμβάνουσα συμφορῶς, Antiochenorum ecclesiam tragicis quibusdam calamitatibus implevit, interp. Val. erfüllte — mit tragischen Auftritten, Stroth. Cf. PASSOW Lexic. sub v. διαλαμβάνω num. 2.
 διαμαστῆζειν IV, 29. τὸ λόγῳ τίνος, quodam quasi orationis flagello nonnullos verberare.
 διαπαταύσθαι, vita excedere I, 21. extr.
 διαπνεύουσι IV, 22.
 διαπνευματιεύσθαι III, 54 init.
 διαπρήπειν et διεξαρτεῖν (?) τὴν ζωὴν I, 17. not. 4.
 διαβρίγγουσαι S. C. c. I. ext. διαβρίγγουσα, οὐρατομένη τε ὑπὸ μεταμέλειας, praes poenitentia se ipsa dirumpens et lacerans, Val. interp. Cf. Aristoph. Av. v. 2. Lucian. T. I. p. 517. p. 151. διαβρωγῶσιν ὑπὸ τοῦ εὐθρόου. Chrysost. T. I. p. 691. C. ἀλγῶν καὶ διαπρήμει τὴν διάνοιαν καὶ διακόπτομαι. T. XII. p. 339. E. διαβρίγγουσαι καὶ διακόπτομαι τοῖς ὀδύνας.
 διάστασις S. C. c. VI. not. 23.
 διάτορα, τὰ opp. τὰ διεξεργάμενα L. C. c. XI. not. 26.
 δίαυλος L. C. c. VI. p. 434.
 διαυθίλειν III, 55. διεφθόρουσι τὸ

- σῶμα, qui corpus suum — *corru-
perant*, ut recte vertit Val., L.
C. c. VIII. Cf. GRAEVIUS ad
Lucian. Soloec. T. III. p. 557 sq.
ed. REITZ.
- δικασκάλια II, 47. not. 2. III, 51.
not. 2.
- *δικαιοκρασία I, 58. p. 71. Omissum
hoc vocabulum non solum Sui-
cero sed etiam Du CANGIO Gloss.
Gr. p. 308. Cf. BRETSCHNEIDER.
Lexic. N. T. Vol. I. p. 505 sq.
- δικαιοῦσθαι S. C. c. XI. not. 9.
- δικαίω ἀγῆς II, 41. not. 2.
- διοίκησης IV, 36. not. 6. Cf. IV,
29 extr.
- διόφορος III, 37. not. 1.
- διπλασιάζειν τῷ χρόνῳ τὴν ζωὴν τινας,
vitae spatium duplo maius ha-
bere aliquo I, 8 init., ubi simili
modo statim post dicitur *τριπλα-
σιον ἐποιεῖτο τῆς βασιλείας τὸ μῆ-
κος*.
- δόγμα II, 71. not. 2.
- δοκίμῃ I, 11. not. 3.
- *δοκίμοσφορος, *δοκησίσοφος, *δοκίμο-
σοφός* IV, 55. not. 4.
- δολεχέειν L. C. c. I. not. 12.
- δορυφορία et δωροφορία L. C. c. V.
not. 14.
- δορυφόροι III, 15. not. 2.
- *δραγματικός, *δραγμούμιμος, *δραγμ-
ματος IV, 32. not. 1.
- δράμων, ὄ, II, 46. not. 2. Cf. II,
66. not. 2. III, 30. not. 2.
- δράμα I, 10. p. 23. *φαιλῶν ὑποθέ-
σις δραμάτων, mala argumenta*
Val. vertit, rectius autem
Stroth: „den Stoff ihrer bösen
Thäaten.“ Cf. Lucian. T. II.
p. 146. ed. REITZ. τέλος ἐπέθηκε
τῷ ἐμῷ δράματι, id est, κατορ-
θώματι. — L. C. c. XV. not. 6.
- δυναμίαις L. C. c. XII. not. 15.
- *δυναμοῦν II, 7 ext. Vid. LO-
BECK. ad Phryn. p. 605.
- δυσέλεγκτος S. C. c. I. p. 338. τὸ δυ-
σέλεγκτον τοῦ σκότους Val. vertit:
„impenetrabiles tenebras erro-
ris.“
- δυσπετεῖν πρὸς τι S. C. c. XXII. p.
397. Τούς μὲν οὖν δημίους καὶ
στραβλοῦντας τὰ τῶν εὐσεβῶν σώ-
ματα, ἣν ἰδεῖν κίμνοντας καὶ δυσ-
πετοῦντας πρὸς τὰ δεινὰ, ac tor-
tores quidem ac carnifices, in
cruciandis piorum corporibus de-
fessos et ad inopiam consilii redac-
tos cernere licebat, Val. interp.
- δυστυχεῖν τι, aliquid infortunium
pati II, 27. *ἀνατορ παναλεθρον*
ἐδυστύχησαν, II, 32. 34. Vid. LA-
COUS. A. P. p. 703.
- δωμάτιον IV, 58. not. 4.
- *δωματούργια, tectum III. p. 145. p.
191.

E.

- εαυτοῦ S. C. c. XXII. not. 8.
- ἐγγυθεῖν protinus, confestim I, 6. 18.
- ἐγγεῖν θεόλαβον L. C. c. VI. not.
33. *ἐγγεῖν κινῶ ἀπὸ χθονός* ibid.
c. VII. p. 440. = ὑπόδν. Cf.
Matth. XI, 23. Luc. X, 15.
- ἐγκαθεύδειν III, 56. not. 2.
- ἐγκομμα III, 54. L. C. c. VIII. p.
441. *λίθων ἐγκομματα*. Cf. WAHL,
clav., N. T. Vol. II. p. 404 sq.
BRETSCHNEIDER. Lexic. N. T.
Vol. II. p. 352 sq.
- ἐθνος, provincia I, 15. 19. 22. I, 24,
not. 1. I, 54. II, 1. 20. p. 94.
Cf. II, 46. 47. IV, 27. 31. L.
C. c. VIII.
- *εἰδωλικός IV, 39. S. C. p. 334.
- εἰδωλολατρεία et εἰδωλολατρεῖα M. p.
75 sq. not. 6.
- εἰδωλον I, 57 extr. II, 16.
- *εἰκοσαετηρικός I. prooem. *εἰκοσα-
ετηρικοῖς ὕμνοις*, laudatione in
eius (Constantini) *vicennalibus*
dicta, interprete Vales. IV, 40.
p. 291.
- εἶμαι I. prooem. 2. not. 5. S. C. c.
XI. not. 17. ὁ ὢν λόγος, ὁ ὢν
θεός. S. C. c. XI. not. 38. *ἔξ οὗκ*
ὄντων τὰ ὄντα γενήσασα. Add. L.
C. c. XI. p. 458.
- εἰπῶν III, 61. not. 1. *ὡς λαός εἰπῶν*.
εἰς μακρὸν, εἰς μακρὰν I, 7. p. 19.
I, 58. p. 71. II, 6. p. 84. III,
43. p. 201. IV, 55 init. L. C. c.
XV. p. 487. Vid. Euseb. H. E.
T. III. p. IX. not. *) — *εἰς ἰσχυρὰ*
κακῶν, εἰς τοσοῦτο ἀγῆς etc. II,
3. not. 3.
- εἰς τις et εἰ τις II, 5. not. 8.
- *εἰτούρ III, 31. p. 185. IV, 42. p.
295.
- εἰς πρώτης φωνῆς I, 22. *ἔξ ἐκείνου* I,
12. not. 4. *ἔξ αἰετίας* S. C. c.
III. not. 10. *ἔξ ἀφροσύνης, δι ἀφ-
ροσύνης* L. C. c. XI. not. 2. *ἔξ*
αὐτοῦ, δι αὐτοῦ ibid. c. XII.
not. 5.
- ἐκδιδασθαι πρὸς τι, propensum,
proclivem esse in aliquid IV, 31.
Cf. IV, 29. *τούς τ' ἀπληστῆ φρ-*

- λορημοσύνης σφῆς ἀποδοξάδω-
 νότας et ind. ad Euseb. H. E.
 sub v. ἐκιδάσκων.
- ἐκκαθαίρειν τὰς ψυχὰς II, 71. not. 8.
 ἐλάμπειν τὰ I, 8. p. 28. et I, 43.
 p. 57. H, 2 extr.
- ἐπιλάττειν S. C. c. XII. not. 12.
- ἐκτρέφων, ἐκτρέφον, ἐκτρέπων I,
 19. not. 4.
- ἐκτρέφειν II, 51. not. 7. II, 71. not. 5.
- ἐκτός τινος γίνεσθαι, non obire
 amplius aliquod negotium H, 9.
 p. 86. ἐκτός, τὰ I, 54. not. 3.
 Stroth. vertit: „das Uebrigē.“
- Excurs. IV. p. 537 sqq.
- ἐκτρογγυλῆν I, 10. p. 23. Cf. BUDARI
 commentt. Linguae Graec. p.
 1052.
- *ἐκφωρητήριον, lingua, vox S. C.
 c. I. p. 337.
- ἐκπαιθεῖσθαι τινι IV, 54 extr. τοῖς
 μὴ κρείσσονσι ἐκπέθετο, in ea
 quae parum decora essent, im-
 pegit, Val., ist — auf ungebüh-
 rliche Dinge gerathen, Stroth.
 interp.
- *ἐκπεριφρασεῖσθαι IM, 44 init. Idem
 vocabulum legi in Lucian. amorr.
 c. XI., monuit IKNSIUS ad Lu-
 cian. imagg. T. II. p. 481. ed.
 REITZ.
- ἐμπλῆν, ἐμπληῖν I, 11. not. 7.
- ἐμπειρος S. C. c. XI. p. 367. ὅπως
 τῶν ὄντως ἀγαθῶν ἐμπειροὶ γεγι-
 νημένοι, αἰετοῖς τῆς ἰατρικῆς σοφίας
 τε καὶ συντυχίας μεταδιδόσκον. Cf.
 PASSOW Lexic. h. v.
- ἐμπύλιος πόλεμος II, 49. not. 2. Cf.
 III, 1.
- ἐν μηδεμιᾷ III, 18. not. 8.
- ἐπιβρῦνεσθαι I, 9. παντοῖς εὐσε-
 βείας καρποῖς ἐπιβρῦνέτο, variis
 pietatis fructibus abundavit, in-
 terp. Val. quem sequitur Stroth.
 I, 19 extr. ταῖς κατὰ ψυχὴν ἀρε-
 ταῖς ἐπιβρῦνέτο, illustris fuit, in-
 claruit virtutibus animi: III, 2.
 Vid. DORVILLE ad Charit. p. 656.
 Cf. ZOSIM. IV, 50, 3.
- ἐπιδαίφεται λόγος Θεοῦ S. C. c. VI,
 p. 850. = ἀρχαῖος Θεοῦ.
- ἐπιδαῖναι τινι IV, 9. L. C. c. V. p.
 423. τούτοις ἐπιδαῖναι. De hac
 voce vid. Excurs. V. ad Euseb.
 H. E. T. III. p. 371 sq. Add.
 IKNSIUS ad Lucian. T. M. p. 508
 sq. ed. REITZ.
- ἐπιδομῆχος IV, 85. Cf. Palladius de
- vit. Chrysost. T. XIII. p. 68. ed.
 MONTEF. ἐπιδομῆχος κακία.
- ἐπιδοῦσθαι I. proem. p. 9. ἄλλοι ἀ-
 γὰρ ἐπιδοῦμενοι. Vid. Euseb. H.
 E. V, 1. not. 59. X, 4. not. 10.
 Add. Dionys. Hal. Arch. XI. p.
 689. τὸν ταχύτερον ἑαῖνον ἐπι-
 δοῦμενοι.
- *ἐπιεργά I, 38. p. 52. ἀπὸ τῶν ἐπιεργαῖς,
 opere ipso, Val. interp., durch
 seine Mitwirkung, Stroth.
- *ἐπιεργάζεσθαι L. C. c. V. p. 425.
 Vid. ind. ad Euseb. H. E. sub
 h. v.
- ἐπισημάτως S. C. c. XVI. init.
- ἐπιτιθέμαι et ἀντιτιθέμαι II, 69. not. 4.
- ἐξάπτειν τὰς ἐπιτάδας τινι IV, 19. p.
 266. L. C. c. IX. p. 446.
- ἐξείδω III, 89. not. 3. p. 196. III,
 50. not. 6.
- ἐξετάζεσθαι ἐπὶ ἀβίαις et ἐπὶ ἀβίαις
 II, 33. not. 1. ἐπὶ λογταῖς καὶ ἀν-
 σεῖν III, 18. p. 170. Vid. Euseb.
 H. E. VI, 84. not. 4. ind. sub
 h. v. T. III. p. 515.
- ἐξισότης IV, 8. not. 1. et Ἀδάμω
 ad h. l.
- ἐξομολογήσθαι τῷ Θεῷ, deo con-
 fiteri peccata sua I, 57. p. 70.
 Cf. I, 59. indic. ad Euseb. H.
 E. sub v. ἀρθομολογήσθαι. SU-
 CKER, thes. T. I. p. 1144 sq. BART-
 SCHNEIDER. Lexic. N. T. Vol. I.
 p. 94. p. 438.
- ἐξουσία I, 16. not. 2. εἰ ἐπὶ ἐξουσίας.
 II, 58. not. 4. ἐξουσία τὸ ἐπι-
 τοῦς II, 60. not. 4. Luc. XX, 63.
 Col. I, 18. Cf. S. C. p. 338. —
 ἐξουσία ποιητικῆ S. C. c. XX.
 not. 20.
- ἐξουθεν, of I, 43. not. 2. Cf. I,
 54. not. 3.
- ἐπαγγέλλεσθαι et ἀπαγγέλλεσθαι I,
 27. not. 3.
- *ἐπαγρύπνως, vigilanter IV, 29.
 66. Attulit iam hoc vocabulum
 ex Eusebio NOTMANNUS, specim.
 supplementor. in Suiceri thes-
 aur. eccles. p. 4.
- ἐπαλεῖθεσθαι τινι, se contra ali-
 quid accingere, insurgere II,
 59. not. 1. Palladius vit. Chry-
 sost. T. XIII. p. 6. ed. MONTE-
 FALCO. ἀλεῖθεσθαι πρὸς κατηγορίαν.
- ἐπανόστασις II, 60. not. 5.
- ἐπαρχεῖτης et ἐπαρχιώτης II, 94.
 not. 1. Add. I, 49. init. M, 47.
 48. 55. 61.
- ἐπαρχος, ἐπαρχικός, ἐπαρχος, ἐπαρ-

- κινος II, 46. not. 7. IV, 1. not. 2.
 ἐπιείκεια III, 40 ext. L. C. c. XI. p. 461. Cf. BOISSONADE ad Marin. p. 118.
 ἐπιήβολος S. C. c. II. not. 1.
 ἐπιήροια II, 19. not. 4.
 ἐπι III, 26. p. 179. ἐπὶ δόξῃ τῆς τοῦ ζητουμένου ζωῆς, ut opinione[m] de vita eius, qui ab illis quaerebatur, adstrueret, Val. interp. zur Beglaubigung des Lebens des Gesuchten, Stroth. — ἐπὶ προσώπου III, 37. not. 4. ἐπ' ἐπιπέδι τινός, spe alicuius fretus, plenus L. C. c. V. p. 429. Cf. 1 Corinth. IX, 10. — ἐπιταυτό I. C. c. XVII. p. 499. Zimm. ἐπὶ ταυτό. Sed vid. not. 17.
 ἐπιβάλλειν, ἐπιλαμβάνειν, ἐπιβάλλειν, ὑπολαμβάνειν συνδιδόνται I, 3. not. 4. ἐπιβάλλειν τοῖς αἰσθησῶσι, sensibus inclinare, indulgere. S. C. c. XI. p. 367.
 ἐπιγινώσκων II, 71. not. 8.
 ἐπιδοθέναι ταυτόν S. C. c. XXII. not. 8. Cf. L. C. c. XIII. not. 22.
 ἐπικουρείσθαι et ἐπικουρεύσθαι III, 21. not. 8.
 ἐπίκληρος I, 3. θνητοῦ καὶ ἐπικέρου τέλους. I. C. c. V. p. 425. τὰ θνητῶ καὶ ἐπικέρῶ καὶ — ἐπικληρίσματα.
 ἐπικλήσθαι ὡς τινα et ἐπικ. τινί II, 61. p. 130.
 ἐπικροτεῖν τι, acclamando aliquid comprehendere IV, 29 ext.
 ἐπιλαμβάνεσθαι τινος III, 21. p. 176. not. 8. C. c. XI. not. 20.
 *ἐπιλαμψις L. C. c. III. p. 449.
 ἐπιλήθειν L. C. c. XIII. p. 477.
 *Ἐπιλείπει με ὁ χρόνος — διηγούμενον. Ibid. c. XVII. p. 497. Ἐπιλείπει με τὸ πᾶν τῆς ἡμέρας μήτρας — περιφόμενον σπασίαν. Hebr. XI, 32.
 ἐπιλαμβάνειν τοῖς πᾶσι, in omnia se diffundere, dicitur λόγος θεοῦ L. C. c. XII. p. 468. καὶ τοῖς πᾶσιν ἐπιπαρῶν, τὰ πάντα ἐπιπαροῦ ἕμενος ibid.
 ἐπιπλά, τὰ L. C. c. XI. p. 457.
 ἐπιπνοια IV, 68. S. C. c. I. c. II. c. X. c. XXVI. I. C. prolog. p. 409. c. XI. p. 455. Cf. BOISSONADE ad Marin. p. 115.
 ἐπίσκοπος et ἐπίσκοπος S. C. c. XV. not. 6.
 ἐπίσκοπος τῶν ἡσῶ et τῶν ἐπὶ ἐξ-curs. IV, p. 537 sqq.
 ἐπιπέδιον III, 26. not. 6.
 ἐπιπνοια, honor S. C. c. IV. ext.
 *ἐπιρροή, violentia, Val., Gewalt-ihätigkeit, Str. interp. IV, 54.
 ἐπιρροῆς S. C. c. XXIV. not. 8.
 ἐπιρροῦσθαι τινί, tenaciter alicui rei adhaerere, studioso agere aliquid I, 59. p. 72. Cf. BUDAEI commentt. linguae Gr. p. 1356.
 ἐπιπτεγῆς Excurs. III. p. 535.
 *ἐπιπνοια καὶ ἐπιπνοια S. C. c. XI. p. 366. τῆς τοῦ θεοῦ καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ἔχοντος γίνουσι ἐπιπνοια ποιοῦτων.
 ἐπιπνοῦδος λόγος L. C. c. XI. τῆς ἐπιπνοῦδος λόγος αὐτὸ δὴ τὸ μυστικὸν ὄργανον. Cf. Horat. carm. III, 11, 3. 4. Testudo, resonare septem Callide nervis.
 ἔργον I, 27. nott. 5. 6. Cf. III, 50. p. 220. IV, 36. ἔργον ποιῶσθαι iunctum infinitivo III, 42.; ubi Val. discernere vertit.
 ἔργον, ἔργον, ὄργη S. C. c. I. not. 1.
 ἔργον ἐξ Χριστοῦ dicitur eius corpus quo inter homines usus est I. C. c. XV. p. 481 sqq.
 ἐρύθημα III, 10. not. 7.
 ἐσυγγελλεσθαι τινα III, 26. Cf. Euseb. H. E. III, 4. T. I. p. 191. et T. III. p. 517. V. C. III, 33 ext. ΗΡΑΚΤΕΣΧΗΡΙΚΑ. Lexic. man. in N. T. V. I. p. 508 sq. ἐσθοντα S. C. c. XXIII. not. 10.
 *ἐσθωρα, profusa largitio, interp. Val. S. C. c. VIII. μετὰ τὸ φιδω-λιος καὶ ἐσθωρας. Cf. NOTHNA-GEL. specim. supplement. in Sui-cer. thes. p. 6.
 εὐθεία L. C. c. VI. not. 21. c. X. not. 3.
 *εὐθυγυγῆς, suapte naturā rectus L. C. c. V. not. 10.
 εὐκαιρος καιρός IV, 40. not. 4.
 εὐποια I, 43 p. 57. IV, 27 ext. Cf. LASKK. ad Phrynich. p. 353.
 εὐρεμα S. C. c. VI. not. 3.
 εὐρίσκων I, 27. εὐρανοῦ — εὐρίσθαι. II, 13 ext. II, 19. p. 93. H. 27. III, 56. not. 6. IV, 6. p. 252.
 εὐσθεῖα, ἡ III, 31. Κεκέλευται ἐπὶ τῆς ἡμετέρας εὐσθεῖας, iussit pietas nostra, Val. interp. Sed Stroth.: „von meiner Gottesfürchtigkeit.“ Vide quae animadverti ad Euseb. H. E. VIII, 17. not. 40.

εὐσέβεια et εὐγένεια S. C. c. XXII.
not. 1.
εὐσταθής I, 17. I, 44. p. 58.
εὐσταλής I, 17. II, 20 ext.
εὐτυχῆν τι II, 36. p. 108.
εὐχαριστος et εὐχαριστήριος I, 21.
not. 1.
εὐχὴν εἶθεσθαι I, 14. not. 2.
εἰροδίων S. C. c. XXIII. not. 6.
ἐγγύσιον L. C. c. VI. not. 1. τῶν
πρωβαίων τὰ ἐγγύσιον προσηγορεύμενος.
ἔχει φῶσιν III, 26. not. 8.
ἔως de loco seq. praepposit L. C. c.
XVII. p. 498. ἀπὸ περάτων ἔως
καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμέ-
νης. Vid. WAHL. clav. N. T. Vol.
I. p. 680. B. dd.

Z.

ζῆφος σκότιος L. C. c. VIII. p. 443.
Cf. Iud. v. 13. ζῆφος τοῦ σκότους.
BRITSCHNEIDER. Lexic. N. T.
Vol. I. p. 583.
ζυγός IV, 5. not. 3. ὑπὸ ζυγὸν ἤγα-
γε. IV, 27. ζυγῶ δουλείας ὑπά-
γεσθαι. L. C. c. XVII. p. 495.
τὸν τῆς εὐσεβείας ἐποδῶναι ζυγόν.
Cf. WAHL. clav. N. T. Vol. I. p.
689.
ζωογονεῖν τι, alicui vitam dare L.
C. c. XII. p. 464., ubi τὸν λόγον
dicit Eusehianus ἐν — σωμαίων
στοιχείαις διὰ παντὸς ἐπιχωριά-
ζοντα καὶ πάντα ζωογονοῦντα quod
Val. vertit: „cuncta animalia
generantem.“ Cf. SUICER. thes.
T. I. p. 1310 sq. BRITSCHNEI-
DER. Lexic. N. T. Vol. I. p.
535.
ζώπυρον I, 12. not. 6.

H.

ἡ et ἦ I, 10. not. 3.
ἡβηδὸν I, 7. p. 19. Ἰσθρὴ καὶ πόλις
ὅλας ἡβηδὸν ἱεραρχοῦσιν ὁμοῦ,
gentes atque urbes integras ab-
sque ullo actatis discrimine servi-
tuti subiiciens, interp. Val.,
brachte ganze Provinzen und
Städte, Jung und Alt in die
Knechtschaft, interp. Stroth.
II, 12 ext. Cf. Zosim. III, 22, 12.
ed. REITEM. et HEMSTERHUIS.
ad Lucian. Tim. c. XXXVII.
ἡμερότης titulus imperatorum III,
53. p. 212.
ἡμοφαλίμων III, 38. not. 1.
ἦν τε — ἦν τε, siue — siue. I. prooem.
p. 9.

ἦρον III, 47. p. 204. Cf. Lucian.
T. III. p. 537. ed. REITZ. Schol.
ad Apollon. Arg. I, 1165.

Θ.

*θελγτικός L. C. c. XII. p. 462. τῆ
“θελγτικῆ” δυνάμει, voluntatis vi
s. facultate.
Θεολογῶν, laudare vel deum vel
Christum L. C. c. I. p. 413. e.
XI. p. 457. c. XII. p. 467.
Θεολογία IV, 33. not. 3. IV, 45.
not. 5. Cf. I. C. c. VI. p. 435.
I. C. c. I. not. 1. — Θεολογία de
laude dei dicitur L. C. c. I. p.
413. c. II. p. 417. c. X. p. 462.
Cf. c. XVI. p. 490. et ind. ad Eu-
seb. H. E. T. III. p. 519 sq.
Θεός, ὁ, ἐπὶ πάντων II, 47. not. 4.
IV, 74. not. 2. Cf. L. C. c. I.
not. 7. — Vocativ. Θεὲ II, 55.
59. Matth. XXVII, 46. WAHL.
clav. N. T. Vol. I. p. 718.
Θεοσέβεια, ἡ III, 59. not. 4.
*Θεοσημία I, 28. Cf. II. p. 76. not.
*Θεοτόκος, ἡ III, 43. not. 2. Cf. S.
C. c. XI. not. 80.
*Θεοφιλέτα, ἡ IV, 74. Cf. II. p.
75 sq. not. 6.
Θεράπεια λόγων III, 30. not. 1.
Θεράποντες, οἱ, dicuntur κατ' ἔξο-
χὴν εἰ θεράποντες τοῦ Θεοῦ I, 52
init. Cf. II, 2. p. 79.
Θεωρεῖσθαι τῆ ἰστορίᾳ τινός IV, 7.
not. 3. p. 253.
Θεωρεῖν IV, 45. p. 300. καιρίως —
ποιούμενος Θεωρεῖν Val. vertit:
„Propheticorum oraculorum sen-
sus apte et accomodate ad praes-
entes figuras et imagines in-
interpretantes.“ Stroth.: „theils
erklärte ich, hierauf passende
Stellen der Propheten.“ Sed
Θεωρεῖν potius vertendum vide-
tur sensus mysticos s. allegori-
cos. Cf. ibid. τὰς ἀνοφάντους
ἀποκαλύπτουσας Θεωρεῖν, arcanos
et mysticos sensus in lucem pro-
ferentes, Val., entdeckten den
verborgenen Sinn derselben, Str.
interp. Add. not. 10. et AUGU-
STI ad Euseb. Emesen. opusoc.
p. 105 sq.
Θῆκη IV, 60. not. 3.
Θῆλεια νόσος III, 55. not. 8.
Θιασώτης L. C. c. II. p. 416. c. X.
p. 452. c. XVI. p. 490. Vid. Eu-
seb. H. E. X, 1. not. 10.

Θήσκιον I, 22. τοῦ τεθνηέντος, paulo post autem τὸν τεθνηέντα. Cf. ΜΑΙΤΤΑΙΚΕ de Graec. ling. diall. p. 468. ed. STURZ.

Θησκία, ἡ III, 53. not. 9.

Θησκολεῖν IV, 72. Vid. LOBECK. ad Phryn. p. 679.

Θουλο ἀταμιος, εὐχαριστίας IV, 45. not. 7. S. C. c. XII. not. 9. Cf. L. C. c. II. p. 417. c. XVI. p. 490.

Θώραξ II, 16. L. C. c. IX. p. 445. εὐσεβελος Θώρακι περιπεφορημένος. Cf. interpp. ad Ephes. VI, 14. 1 Thess. V, 8. Similia leguntur in Eusebio passim.

I.

Ἰδέα L. C. c. I. p. 414. τὴν ἀναρχον καὶ ἀγένητον ἰδέαν, naturam principii atque ortus expertem, Val. interp.

Ἰδέειν ἀγαθόν, aliquo bono potiri, frui III, 12. Cf. BRETSCHNEIDER. Lexic. N. T. Vol. I. p. 345. WAHL. clav. N. T. Vol. I. p. 876 sq. FRITZSCHE IV. Evangg. T. I. p. 545.

Ἰδιον ποιῆσθαι IV, 65. Cf. LOBECK. ad Phryn. p. 199.

Ἰδρυσθαι ἐπὶ τῆς βασιλείας, in imperio firmari, stabiliri I, 25.

***Ἰερεῖοι λόγοι L. C. c. XI.** not. 16.

***Ἰερευμα S. C. c. XVI.** p. 377. ἀνθρώπων ἱερυμάτων θυσίαι, humanorum corporum immolationes, interp. Val.

Ἰερουχίας μυστικαὶ IV, 45. not. 7. Cf. IV, 71.

Ἰεροφαντεῖν, ἱεροφάντης L. C. prolog. not. 7. et Excurs. III. p. 534 sq.

Ἰερυμένος et ἱερωμένος I, 51. not. 3.

***Ἰετηρικὸς = ἱετήριος IV**, 22. p. 263. Cf. IV, 45. p. 299.

Ἰνα IV, 42. not. 4.

Ἰδς καίας III, 1. L. C. c. V. p. 423. Cf. BRETSCHNEIDER. Lexic. in N. T. Vol. I. p. 592.

Ἰσοδυναμοῦσα γραφή, γράμμα ἴσων III, 20. not. 6. III, 51 ext.

Ἰσοτύσιος ἴσος, μύχη, ἰσόφοπος etc. III, 5. not. 8. L. C. c. IX. not. 22.

Ἰσως IV, 42. not. 1.

K.

καθύπτεισθαι τινα S. C. c. XV. not. 8.

καθαρόν πεδίον IV, 19. not. 2.

καθαρότης, ἡ titulus III, 61. p. 235.

***καθειργμός = εἰργός S. C. c. XXV.** p. 402.

καθηγιασμένα, τὰ, τῆς ἐκκλησίας, ecclesiae sacraria I, 42 extr.

καθῆκον, τὸ, πρὸς τινα, cultus alicui debitus S. C. c. XXI. p. 395.

καθοσοῦσθαι L. C. c. I. not. 17.

καθυποτάττειν τινα τοῖς αὐτοῦ ποσὶν I, 46. p. 60.

***καθυπηγνύειν I**, 26.

καθυφασμένος I, 31. p. 46. IV, 7. Vid. LOBECK. ad Phryn. p. 33. not. *).

καὶ I, 33. not. 3. et Addend.

καίρως III, 53. not. 5.

καλιנדῆσθαι L. C. c. VIII. p. 448.

σκοτιὰ ζόφου αἰ τῶν ἀνθρώπων ἐκλινοῦντο ψυχαί. Cf. Herodot. III, 52. ἐν τῆσι στοῦσι ἐκαλινδῆετο.

Isocrat. orat. XV. τῶν περὶ τὰ δικαστήρια καλινομένων = τῶν περὶ τὰ δικαστήρια διατριβόντων

ibid. Synes. epist. XXXII. ἐν κοπηλείας καλινδῆεως.

καλλίπολις, ἡ III, 55. not. 1. L. C. c. VIII. p. 442.

καλοδιαθία I, 43. not. 7.

κάμαρα III, 32. not. 1. In cap. titulo pro eo legitur κόγχης vocabulum.

καμπτήρ L. C. c. VI. not. 28.

κατὰ λόγον I, 25. not. 2. Cf. II, 35 ext. II, 36. κατ' ἔξουσίαν II,

32. not. 2. κατὰ φύσιν II, 56. not. 5. κατὰ τὸ αὐτὸ II, 45. not. 1.

κατ' ἐκείνου καιροῦ II, 51. 53. Vid. Euseb. H. E. II, 13. not. 8.

et ind. sub v. κατὰ bb. — κατ' ἄξίαν et καταξίαν, καθένα et καθ' ἕνα,

καθημέραν et καθ' ἡμέραν etc. L. C. c. XVII. not. 17. — κατὰ L. C. c. I. not. 19. c. III.

not. 13. c. IX. not. 2.

καταβάλλεσθαι τι, fundamenti loco aliquid subiicere, substernere

disputationi IV, 29. p. 278. Cf. Hebr. VI, 1.

κατάγχιος III, 37. not. 1. III, 50. not. 6. 7.

καταγιγνώσκισθαι τι II, 35. not. 4. III, 57. Pseudo-Lucian. Philopat. T. III. p. 610. ed. Reitz.

κατάδεσμος L. C. c. XIII. not. 3.

κατακρατεῖν τινα III, 57 ext.

κατακρονοῦσθαι II, 2. not. 2. p. 79.

κατάλληλος IV, 18. not. 1.

κατεπλήθηθαι et καταπορεύθαι II, 30. not. 3.
 *καταφύδρυναν, εκκοταρε III, 34. Cf. ΝΟΤΗΝΑΕΚΙ. specim. suppl. in Suicer. thes. p. 18 sq.
 κατεφρονεῖσθαι τὸν καιρὸν, pro tempore callide dissimulare, Val. interp. III, 66.
 *κατεμπικρίλωσι IV, 72. ΝΟΤΗΝΑΕΚΙ. spec. suppl. in Suicer. p. 20.
 κατέχει φήμη I, 12. not. 1. κατέχει λόγος I, 14. p. 31.
 κατηφής et προφήτης II, 58. not. 1. κάτετρον L. C. c. V. p. 424. ταῖς — τῶν ἀρετῶν ἀγαθὰς ὡσπερ ἐν κατόπτρῳ τῇ θανατῷ μορφωθεῖς, qui — effusum ex illo coelesti exemplari virtutum splendorem in mente velut in speculo refert, Val. interp. Cf. I Corinth. XIII, 12. ΒΑΕΤΣΧΝΕΙΔΕΡ. Lexic. man. in N. T. T. I. p. 496. ed. II.
 κατόρθωμα III, 26. not. 7.
 κατωτίτω, τὰ, μέρη IV, 10. not. 3. κενωφωμένος et κενωφημένος IV, 29. not. 7.
 κέρως I, 31. not. 1.
 κηδέστρια III, 52. not. 1. LOBCK. ad Phryn. p. 256. not. *)
 κηροῦ κλονίς IV, 22. not. 6.
 κηρύττω I, 3. not. 3.
 κηρύττω S. C. c. XX. not. 26.
 κίβδηλος II, 54. Cf. Lucian. T. II. p. 342. ed. REITZ.
 κληψύγματος III, 55. L. C. c. VIII. Cf. ΝΟΤΗΝΑΕΚΙ. spec. supplement. in Suicer. thes. p. 21.
 κλήρος, hereditas II, 21. 35. 36. Cf. L. C. c. III. p. 417. τοῦ βασιλικῆ καὶ κοινῶν ἀπέφηνε κλήρον = ἐπὶ τὴν τοῦ βασιλικῆ ὁφόνου κοινῶν προχωμιζόμενος.
 κλήρις III, 15. not. 3.
 κοινόν, τὸ, populi multitudo, turbae, der grosse Haufen I, 53. Cf. II, 28. III, 59. p. 224. IV, 2 init.
 κολαστήρια, τὰ II, 51. not. 6.
 *κόρης III, 53. 59. IV, 1. not. 3. IV, 67.
 κορικός I, 10. p. 23. κόρην ἡμῶν τῶν ἐγγλωττίας, magnifico verborum apparatu, Val., mit allem Schmuck der Bededamkeit, Stroth. interprete.
 κορικός II, 10. p. 28.
 κοροπίκιστος I, X. p. 13. not. 1.
 κοροπίκος, 26. Cf. II, 56. init. Lu-

cian. T. II. p. 34. ed. REITZ. ἐπέθηκε Ἀλιεῖταις τινὰ τὴν κοροπίδα. T. III. p. 354. χρυσὸν βλεφάρων κοροπίκων ἐπιθήσει. κορικός S. C. c. XII. p. 369. ἀνθίσταται ζάλαις κορικός, stat contra pecuniā processus. Cf. SUICER. thes. T. II. p. 147.

*κοροπικτορικός L. C. c. VI. p. 434.

κόσμος, ὁ, τὰ σύμπαντα περιέχων II, 52. Vide ad Euseb. de marty. Pal. c. IV. p. 103. — κόσμος S. C. c. XXVI. not. 7.

κουροτρόφος εἰρήνη L. C. c. VIII. not. 10.

κρατούντες, οἱ, κρατεῖν νομιζόμενοι L. C. c. VII. not. 3.

κρείττω, ὁ, et κρείττω, τὸ III, 12. not. 3. ἐπὶ τὴν τοῦ κρείττωτος ἐπίδα IV, 66. not. 3.

κρείττω, τὸ L. C. c. XVI. not. 18. κρήεις I, 3. κρήεις καὶ στήλαις Val. vertit: „in ligneis aut lapideis tabulis“ et eodem modo Stroth.: „in hölzernen und steinerne Denksäulen.“ Vid. IACOB. A. P. p. 48.

κυριακή τῶν ἁγίων πατέρων III, 15. p. 165. ext. κυριακή ἡμέρα IV, 18. not. 6. L. C. c. IX. not. 10. 11. 12. c. XVII. p. 498. κυριακή = ναὸς L. C. c. XVII. not. 4.

κύριος II, 19. not. 3.

κύριος ὄρατοῦ L. C. c. VI. p. 432. κωδίων III, 66. p. 242. τοῖς προβάτων κωδίοις ἐγαρπητομένους. Cf. Matth. VII, 15. loh. XII, 13. FISCHER. prolus. de vitt. Lexic. N. T. I. p. 18 sqq.

A.

*λάβραρον, *λάβραρον II, 8. not. 1.

*λακωνάριος III, 32. not. 1.

λάμπας IV, 22. not. 7.

λαμπρός λίθος III, 35. not. 1.

λάραξ IV, 60. not. 3.

λάσεων κήρ S. C. c. XX. p. 393.

λέγειν Excurs. I. p. 526 sq. p. 527. not. 36.

λειπόμενον, τὸ III, 32. not. 2. p. 187.

λειτουργός τοῦ θεοῦ de clerico IV, 37. 48. λειτουργός τῷ θεῷ I, 51. init. Vid. SUICER. thes. T. II. p. 222 sq. Cf. Rom. XIII, 6. XV, 16. Hebr. I, 7. VIII, 2. X, 11.

- λεπτότερος luna dicitur S. C. c. VI. p. 350. Opp. πληροῦσθαι. λῆξις I, 25. not. 4. III, 46. not. 1. λιθοῦσθαι III, 26. p. 179. τῶν τὰς διανοίας λελεθωμένων L. C. c. XVII. p. 495.
- λίμην σωτηρίας IV, 6. Cf. Longin. p. 50. ed. Mœn. Chrysost. T. XII. p. 341. D. ed. MONTFALG. T. X. p. 239. A. Λίμην ἐστὶ ἡ γυνή καὶ φάρμακον εὐθυμίας μέγιστον.
- *λίπυριον, τὸ II, 34. not. 2.
- λιπαρὸν γῆρας, extrema, ultima senectus I, 18.
- *λιτάνεια, λιτή IV, 61. not. 2. S. C. c. XXVI. not. 5.
- λιχνεῖται ἀπὸ τι, alicui rei inihiare L. C. c. XIII. p. 469.
- λόγια, τὰ θεόπνευστα III, 1. p. 148. et saepius. τὰ θεῶν L. C. c. XII. p. 461. de effatis doctrinae Christianae.
- λογικὸς L. C. c. XIII. p. 477. τῆς ἐν ἀνθρώποις λογικῆς ἀγέλης. Ibid. c. XVII. p. 495. λογικὸς τροφᾶς φηγαῖς λογικαῖς καταλλήλους — τῶν τοῦ σώματος τροφῶν. Cf. Rom. XII, 1. 1 Petr. II, 2.
- λογισμοῦς, τοὺς, ἐπαίρεσθαι L. C. c. IX. not. 7.
- λογοθετεῖσθαι S. C. c. XXIII. p. 400. ἡ τοῦ βίου ψῆφος τετρακταὰ λογοθετεῖται, vitae nostrae summa ad calculos revocabitur, Val. interp. Cf. Actor. XXVI, 10. Apocal. II, 17. Cicer. Lael. c. XVI. ad calculos vocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum et expensorum. Liv. V, 4, 7. si ad calculos eum respublica vocet.
- λόγος ἀχαρῆς ἵστικεν οἷα καὶ ἄλογος I. prooem. 2. not. 5. Cf. L. C. c. XI. p. 456. λόγος τῆς φράσεως = ἡ φράσις I, 10. p. 23. Cf. BRETSCHNEIDER Lexic. N. T. Vol. II. p. 24. — τῆς — τοῦ σημείου λόγος I, 32. vid. Excurs. I. p. 526 sq. λόγος et σύλλογος IV, 36. not. 5. Cf. IV, 61. not. 3.
- λοιδωρία IV, 42. not. 2.
- λουτήριον, τὸ, baptismus IV, 61. 62. λῶρον pro πλέον I, 5. not. 1.
- M.
- μικαίριος et μακρὸς I, 7. not. 1.
- μικαριστῆς II, 29 ext. μακιστότερος, μακρότερος; τὸ, μακρότερος τῆς ἀναστάσεως, σωτηρίου μ. III, 8. not. 2. III, 38. not. 2. 3. IV, 40. not. 6. L. C. c. IX. not. 17. c. XI. not. 4. VALERIUS epistola p. 501 sqq. p. 503. not. *) p. 505. not. †). μακρότερος et ανιστήριον IV, 62. not. 8.
- μακροφύρομος et μακροφύρομος I, 5. not. 5. I, 59. not. 1. IV, 29. not. 6.
- μίστιξ I, 56. Θεηλάτω μίστιγι πληγέντα. Cf. I, 58 ext. βίβλι Θεοῦ πεπωρωμένω πληγῆς — Θεηλάτω πληγῆ κ. τ. λ. I, 59. τῆς τοῦ Θεοῦ πληγῆς ἐνταθείσης. L. C. c. IX. p. 449. Θεηλάτοις μίστιξι τιμωρομένους. c. XVII. p. 494. Vid. Euseb. H. E. IX, 10. T. III. p. 195. et ind. sub h. v. p. 525. Add. MITTSCHERLICH. ad Horat. carm. III, 26, 11.
- ματὰ ἑαυτῶν περὶ Θεοῦ, deos colendo nugari II, 27 ext.
- μάχη II, 41. not. 8.
- μάχη et πόλεμος iunguntur II, 12. p. 162. S. C. c. I. p. 338. L. C. c. IX. p. 444. c. XVI. p. 487. Cf. WERTHEIM. ad Iacob. IV, 1. p. 674. FITTMANN. Lexic. Synonymi. N. T. Spec. IV. p. 6 sq.
- μεγαλόπολις S. C. c. XXII. not. 3. c. XXV. p. 404. L. C. c. XIII. not. 20.
- *μεγαλόρηγμα L. C. c. IX. p. 449. c. XI. p. 454. p. 457.
- *μεθεμετησμένη IV, 32. not. 1.
- μειδιώοντα πρόσωπα I, 14. p. 38. II, 19. p. 93. IV, 4. p. 251. S. C. c. XXI. p. 394. Vide nos ad Euseb. H. E. X, 9. T. III. p. 284.
- μένειν S. C. c. XI. not. 19.
- μέρος, τὸ πλέον II, 72. not. 2.
- μεσούλιον, μέσουλός, μέσουλός III, 39. not. *)).
- μεσίων dicitur λόγος L. C. c. XII. p. 463. = μέσος τυχηρών, μεσίωνων, mediae inter deum hominesque naturae.
- μεσημβριῶς Excurs. I. p. 523 sq. ἀπὸ τῆς μεσημβριῶς ἡλίου φῶς.
- *μεσοπεντηκοστή IV, 64. not. 1.
- μέσος seq. genitivo I. prooem. p. 8. μέσον Θεοῦ λειτουργῶν συνίδον, seq. dativo I, 12. p. 27. μέσος αὐτοῖς τυχαριστῆς οἰαδός et μέσος τούτοις. Cf. ibid. not. 2. I, 19. μέσος κίτοξ I, 27. μέσος αὐτοῖς στρατιώμασι. h. E. c. IX. all.

μετ' ἱερωσύης II, 32. not. 2.
 μεταμορφοῦσθαι S. C. c. IX. not. 9.
 μεταφθιμίζειν et μεταφθίμωσι IV,
 36. not. 5. Vid. MARTINARI Chry-
 sost. homill. Vol. II. p. 96. not.
 25.
 μεταχωρίζεσθαι ἴσα ἡμεροσύνους; le-
 mitati studere II, 49. Cf. Lau-
 cian. T. II. p. 355. ed. BEITZ.
 μεταχωρίζεται τὴν ἑαυτοῦ τέχνην.
 μετιχεσθαι, μετιχῆναι III, 54. not. 9.
 μετιχωρίζω II, 17. L. C. c. V. p.
 425.
 μετριεσθαι III, 11. μετριεμένηον
 ἀπιδίδου λόγος, modicum oratio-
 nem.
 μέτριον, τὸ, τῆς φρονησίως S. C. c.
 XV. not. 6.
 μή ὅτι, οὐχ ὅτι S. C. c. X. not. 3.
 μή εὖ I, 27. 43. II, 2. p. 79.
 II, 29 ext. II, 40. p. 111. Vid.
 Euseb. H. E. VIII, 14. not. 18.
 — μήτε γο, μήτοιγα, μήτισι L.
 C. c. VI. not. 6.
 μήτηρ dicitur ecclesia IV, 66. Cf.
 H. E. V, 1. p. 24. Chrysost. T.
 II. p. 226. E. ed. MONTEF. τῆς
 ἐκκλησίας, τῆς κοινῆς ἐπίτατων μη-
 τρός. T. VI. p. 95. D. p. 339. B.
 ἴως ἂν αὐτὸν — τῇ μητρὶ συνύψης.
 *μπαρυσίεσθαι L. C. c. XI. p. 459.
 μικρολογία, sordida parsimonia I,
 55. p. 68.
 μόλιθος, μόλυθος, μόλυθος III, 36.
 not. 2.
 μονογενῆς λόγος I, 32. L. C. c. XI.
 c. XII. p. 462. λόγος δ' ἐξ αὐτοῦ
 πρόαισι μονογενῆς, οἱ πατρός ἐξ
 αὐτοῦ μυχοῦ γεγεννημένος ἀρρήτων
 λόγῳ. Ibid. p. 463. p. 464., ubi
 explicat ipse Eusebius: Ἰνα μὲν
 τὴν οὐσίαν ὡς ἂν ἐξ ἑνὸς ὄντα
 πατρός. P. 465. μονογενῆς —
 λόγος εἰς. Vid. SUICER. thes. T.
 II. p. 375 sq. Cf. BAETSCHNEI-
 DER. Lex. N. T. Vol. II. p. 93
 sq. — Θεῶν τι καὶ μονογενῆς χρῆ-
 μα L. C. c. IX. — τὸ μονογενῆ
 καὶ ἀγαπητὰ τῶν τέκνων et τὰ
 ἀγαπ. κ. μ. τ. ε. Ibid. c. XII. p.
 472. Vid. sub ἀγαπητός.
 μόνος εἰς III, 7. not. 7. μόνος εἰς
 νόμος L. C. c. III. not. 9.
 μαρμαρυμῶσι III, 54. not. 4.
 μαρφοῦσθαι L. C. c. V. p. 424. καὶ
 τὴν ἀρετῶν αὐγῶν, ἀπαρτ. ἐν κα-
 τὰ τῆς ἡ δὲ δυνάμει μαρφοῦσθαι, ἐξ
 αὐτῶν δὲ ἀποκλιθεὶς σφίρων.
 M. Galat. IV, 19. Jacob. I, 15.

μῦθος εὐρέως I, 13. not. 2.
 μυστήριον S. C. c. XIX. p. 386. τὸ
 τῆς ἀγνωσίας θερησιαίς μυστή-
 ριον SUICER. thes. T. II. p.
 383. c.
 μύστης I, 32. not. 2. L. C. c. X.
 not. 1. Euxara. III. p. 535.
 μυθός III, 26. not. 5.

N.

ναῦμα et πῶμα S. C. c. II. not. 2.
 ναὺς κ. ναὺς III, 43. not. 4. III, 58.
 not. 6.
 ναυάγιον S. C. c. IX. not. 14.
 ναυαλῆρος S. C. c. II. not. 1.
 ναύλαα S. C. c. XX. not. 8.
 νεοπαγῆς βλος III, 1. not. 13.
 νευροῦν τῆς ψυχῆς τὰς δυνάμεις L.
 C. c. XVII. p. 497.
 νική III, 33. not. 4.
 νικητῆς et νοητός I, 5. not. 2. —
 νικητῆς, ὁ deus dicitur L. C.
 c. VII. p. 441.
 νόθος S. C. c. XI. not. 28.
 νόμας L. C. c. VII. not. 1.
 νομίζειν τὴν χάριν θεῶν εἰδέναι χά-
 ριν III, 12. p. 162. Cf. p. 161.
 νομοθετεῖν S. C. c. V. not. 4.
 νομοθετῆς, νομοδιδάσκαλος in bo-
 nam partem de Christi discipulis
 L. C. c. XVII. p. 496.
 νόμος, ὁ III, 53. not. 9. III, 60.
 not. 4. p. 228.
 νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέρας, μεθημέραν
 S. C. c. VII. ext. L. C. c. IV. c.
 V. p. 424. Vid. BOISSONADE ad
 Marin. p. 68 sq.

Ξ.

Ξυρὸν I, 21. τῷ πατρὶ τὰ τῆς τοῦ
 βλου τελευταίας ἐπὶ Ξυρὸν Ιουλιανό,
 Constantio ultimus vitae dies
 imminabat, interp. Val. Cf.
 PASSOW. Lexic. sub v. Ξυρὸν.

O.

οἰκίας τιως διακυβερνήτης, ἡτίας ἔχειν
 τιως etc. L. C. c. I. not. 20. c.
 VI. not. 14. c. X. not. 3.
 οἰκίας II, 11. not. 1.
 οἰκονομία, ἡ I, 32. not. 3. L. C. c.
 XI. not. 4. c. XV. not. 9.
 οἶκος, ὁ, τῆς ἀληθείας II, 56. Cf. II,
 55. not. 3. — οἶκος, τῶν βασιλείων
 III, 10. not. 2. οἶκος εὐκτήριος III,
 28. III, 43. not. 4. III, 58. not.
 6, et VALSII epistola p. 505.
 οἰκονομική σύνοδος III, 7. not. 1.

δολοκαυτῆσθαι III, 48. Vid. LÖ-
BECK. ad Phryn. p. 524.

ἔμοιος I, 16 ext. ἑμοίους καὶ περὶ
βασιλείᾳ αἰπῶν ἰσχυαί, *eodem se-
ga principem animo fore affir-
mass.*

ἑμοιότροπος, ἑμέτροπος S. C. c.
XIII.

ἑμοίωσις et εἰκὼν L. C. c. IV. not. 2.
*ἑμοπάθεια, ἡ, aerumnarum simi-
litudō L. C. c. XI. p. 454.

ἑμόψυχος S. C. c. XI. p. 366. ἑμό-
ψυχον τῆς πάντων συνείσεως, cum
omnium rerum scientia coniun-
ctum.

ἑπλήτης III, 15. not. 2. IV, 51.
not. 4.

ἑπεῖν, quandoquidem, siquidem
III, 60. p. 227. Vid. REITZ. ad
Lucian. T. II. p. 759.

ἑρεῖν ἐπὶ τινι, oculos conicere in
aliquid II, 16. Cf. Euseb. H. E.
II, 10. not. 4. ἑρεῖν τι ὑπ' ὀφθαλμοῖν,
videre aliquid ipsis oculis II,
22. p. 96.

ἑργανικός S. C. c. III not. 4.

ἑρῆμα Excurs. III. p. 533 sqq.

ἑργινῶσθαι τινος L. C. c. V. p. 424.
ὁ τῆς ἀνωτάτω βασιλείας ἑργινῶ-
μενος.

ἑρῆσθαι ἀπὸ τινος III, 49. not. 1.

ἑρμητιχῶν IV, 37. not. 4.

ἑρως IV, 27. not. 2.

Orthographia insignior L. C. c.
XVII. not. 17.

ἑς μὲν, ἑς δὲ IV, 7. Cf. Lucian.
Soloec. T. III. p. 554. ed. REITZ.
Euseb. H. E. VIII, 2. not. 2.

ἑοσια et αἰσια I, 14. not. 6. Cf. II,
20. not. 1. II, 47. not. 1. — ἑοσια
et οὔσια S. C. c. I. not. 5.

ἑοσιότης, ἡ titulus II, 46. p. 118.
III, 82.

ἑοσον εἰπεῖν I, 5. not. 3.

ἑοράνους et οὔριος III, 60. not. 23.

ἑοσια L. C. c. XII. p. 463. κατ'
οὔσιαν ὑφιστάμενος, *personaliter sub-
sistens, interp.* Val. Opp. προ-
φορικῆ συνεισεως διναμίτι — σημα-
νόμενος. — οὔσια, ἡ S. C. c. VI.
not. 10. = οὔσια Θεοῦ *ibid.* p.
349.

*οὔσιωσις L. C. c. XIII. p. 476. τῆς
τοῦ παντός οὔσιωσιν εἰ καὶ οὔστα-
σιν. Cf. *ind.* ad Euseb. H. E. sub
h. v.

οὔτος IV, 13. not. 1.

ὄφθαλμῶς διανοῆς ἀπόρητος II,
65. Cf. II, 72. p. 140. τῶ τῆς

διανοίας ἀπορήτος. I. C. c. IX. p.
446. c. XVI. p. 490. Vid. WER-
TENBAUM. ad Plutarch. S. N. V.
p. 94. Opp. ἀορκῶς, οὔσιωσις
ὄφθαλμῶς I. C. c. X. c. XI. p.
457. — ὄφθαλμῶς διανοῆς L. C. c.
XVII. not. 9.

ὄφθαξ, τῆς, συνάγειν L. C. c. XI.
p. 455. Vid. Euseb. H. E. X,
9. not. 10.

II.

παιδικά, τὰ I, 7. not. 6.

*παιδοσοφία S. C. c. IV.

παῖς et πῖος II, 51. not. 1.

παλιγγενεσία, resurrectio III, 83
ext.

παλινατροφεῖ ἀνέμων ῥιπαῶ L. C. c.
I. p. 412.

παλινοδῶν ἄδειν L. C. c. VII. not.
10.

*παλλοιρτος, iterum retrocedens
L. C. c. VI. p. 434.

*παμμακάριος = παμμακάριος L. C. c.
VI. p. 435.

πανδυσία λόγων τραπεῶν IV, 45.
not. 6.

πανόδημος Μαύου L. C. prolog. p.
409.

παρὰ θεοῦ, violare deos II,
5. p. 82. Cf. PASSOW. Lexic.
h. v.

παρὰ κωνίεσθαι τινα L. C. c. XVII.
p. 498.

παράδειγμα IV, 11. not. 1.

παράδιδόναι μήτις αἰωνίους τῆς
τῶν τιμωμένων ἀρετῆς, virtutem
ad aeternam posteritatis memo-
riam consecrare, ut bene ver-
tit Val. I, 3. p. 13. Cf. I, 9 ext.
I, 10 init. παραδιδόναι τινα τῷ
θεῷ, aliquem committere iudi-
cio dei I, 45. Cf. Iohann. XIX,
30. I Petr. II, 23. 2 Petr. II, 4.
BAETSCHNEIDER. Lexic. N. T.
Vol. II. p. 219. WIEL. clar. N.
T. Vol. II. p. 252.

*παράθηκορῶσι I, 14. p. 31. not. 5.

παρὰ πέντασμα III, 43. not. 3.

παρὰ πέντα τῶν βλου S. C. c. I. not.
11.

παρῶστας III, 37. not. 3.

παροστήναι τινα L. C. c. XI. not.
13. παροστέταλ' ἑμῶν. *infinit.*
S. C. c. XVIII. *init.* καὶ ἐν τῷ πνεύματι
ἐν τῷ πνεύματι. Vid. Vigor. ad
Vigor. p. 276. ἐπὶ ἑκατέρωθεν S.
C. c. XVIII. καὶ τὸ πνεῦμα τῶν ἁγίων
οὔσιωσιν. L. C. c.

- XI. p. 455. βασιλεὶ ἀνατολογῶν
Ἰπείσει.
πάριδροσ L. C. c. XIII. not. 4.
παρεμβάλλειν τὴν τοῦ μαθηγενοῦς αὐ-
τοῦ λόγον δύναμιν dicitur deus
L. C. c. XI. p. 453.
παρεμβολή II, 4 ext. II, 12. p. 83.
L. C. c. XIII. p. 477. Vid. STRUKK.
de dialect. Maced. et Alex. p. 80.
Ловск. ad Phryn. p. 377.
*παρεπιθύμησις (?) III, 64. not. 3.
πάριεργον γληνισθαι, π. ποιῆν τι I,
27. not. 5. IV, 5. not. 1. S. C. c.
XXIII. not. 5. L. C. c. VII. p. 436.
πάρουθος, προόδου ποιῆσθαι IV, 29.
not. 2. IV, 55. not. 2.
*παράλλασθαι II, 69. p. 137.
πάρουθαι, τὰ L. C. c. IX. not. 2.
πατρονομίσθαι III, 1. not. 12.
πέδλον S. C. c. XXII. not. 7.
πείραν λαμβάνειν I, 26. not. 2. p.
41.
πέσμα L. C. c. XV. not. 14.
πεινηκοστή IV, 64. not. 1.
*πειναφύποιασμένως, libere, confi-
denter IV, 75.
*πεισιθῆσις IV, 35. not. 6.
περιβάλλεσθαι τρόπον, induere ani-
mum I, 13 init.
περιβόλος de templo L. C. proleg.
p. 409. τοῖς μὲν ἐκτὸς περιβόλων
ἱερῶν ἱστῶσι, quæ extra templi
ambitum positi sunt, inter-
prete Val. Opponitur mox αἱ
δ' ἀνακτόρων ἕλων εἶωσ ἀδύ-
των τε καὶ ἀβάτων μνησὶν ἐκτὸς
διαβεβηκότις. Cf. Euseb. H. E.
X, 4. T. III. p. 234. τοῖς μακρῶν
περιβόλων ἔσω ἱερῶν ἱστῶσι et ibid.
p. 235. not. 34 extr. ΜΑΤΤΗΑΙ
Chrysost. homill. Vol. II. p. 122.
not. 134.
περιγλησθαι αὐτῆς τέλες III, 60.
not. 9.
περιμεγθῆ III, 57. not. 2.
*περιουστῆσις, ambitus S. C. c. V. p.
346.
περίουδος I. prooem. not. 2.
περιουστῆσθαι I, 44 ext. III, 50
ext. IV, 66 ext. S. C. c. VII.
L. C. c. IX. p. 450. Vid. WERN-
SDORF. ad Himer. ecl. I. p. 25 sq.
Cf. REISKÉ ind. ad Denioth. p.
597.
περιτρέχει' λόγος φήμη I, 14 init.
πεσοῦς et *πινσοῦς III, 37. not. 6.
πετώσθαι, ποτώσθαι, πνώσθαι,
ποτώμενος, πνώμενος L. C. c.
XIII. not. 5.
- *πηλαγορος, terminalis L. C. c. VI.
not. 27.
πιλείσθαι L. C. c. IV. τῷ σαρκὶ καὶ
αἵματι πεπλημένῳ.
*πίσωνος = πίνωνος L. C. c. VIII.
p. 441. Cf. ΜΑΤΤΗΑΙΕ de Graec.
ling. diall. p. 119. A. p. 369. C.
πίσις S. C. c. XXIII. not. 2.
*πλάκωσις III, 36. not. 1. Cf. III,
58. not. 2.
πλατὸς γέλωσ L. C. c. XI. p. 454.
Vide Euseb. H. E. II, 18. T. I.
p. 151.
πληροῦν IV, 36. not. 7. πληροῦν
σύνουδον IV, 42.
πλήρωμα L. C. c. III. p. 420. c. XII.
p. 463.
πνεῦμα ἄγιον S. C. c. XX. not. 11.
c. XXI. not. 7.
ποιεῖν τινα περὶ παντὸν, aliquem
sibi adiungere II, 4.
ποιεῖσθαι ἐπιστολῶν πρὸς τινα, litte-
ras dare ad aliquem III, 61.
ποιμὴν καλὸς, ὁ dicitur Christus
III, 49 init. L. C. c. II. p. 416.
Constantinus L. C. c. II. p. 417.
πολιμεῖν τινα I, 12. not. 2.
πολιτευτῆς III, 1. not. 11.
πολιτικάι, πρακτικάι ἀρεταί S. C. c.
XI. not. 35.
πολλοὶ et ἄλλοι I, 17. not. 7.
πολὺς I, 33 init. πολὺς ἦν — δυνα-
μείας καὶ ἀνεπιουρητῆς ἔχουσαν.
Recte Stroth. vertit: „verüble —
viel Bosheiten und Gottlosigkeit-
ten,“ minus bene Val.: „es im-
pietatis ac flagitii processerat.“
πολὺς, opibus pollens L. C. c. VII.
p. 437. πολὺς καὶ τοῦ θνητοῦ κα-
τισχύων γένους. Cf. ibid. paulo
paulo post μέγαν θεὸν καὶ πλού-
σιον, παρὸ καὶ Πλούτωνι etc.
- πραγματῆα de opere s. libro dicitur
I, 11. Cf. I, 13 ext. ἐπὶ τὸν προ-
κειμενον τῆς γραφῆς σκοπόν.
Ita centies voce illa utitur prae-
ter alios Polybius. Illustrave-
runt autem vocem illo sensu di-
ctam UPRONUS et SCHAEFFERUS
ad Dionys. H. comp. verb. p. 14.
Cf. BOISSONADE ad Marin. p.
91. sq.
- πραττεσθαι τε ἐπὶ τινος III, 66. p.
242.
- προσβύειν τὸν Χριστὸν εἰς πάντα,
Christum perpetuo praedicare,
Val. interp. III, 2. p. 149 sq.
III, 12. not. 8.

- προάγειν I, 21. not. 4. IV, 51. not. 3.
 προαγωγή et προαγωγή I, 24. not. 1.
 προαγωγίς θεολογίας, *profectio religionis* II, 71. p. 189. προαγωγίς et παραγωγίς II, 88. not. 4.
 *προαφάβηθωσθαι I, 3. not. 8.
 προβάλλεσθαι τι II, 4. not. 8.
 προγράφεσθαι S. C. c. XVIII. p. 385. Οὗτος ὁ τὴν προγραφὴν ἐν ἀκροστιχίοις θεὸς ἡμῶν Σωτήρ, hic servator et idem Christus — quem carmina signant, Val. interp. Sed vertendum potius erat: qui astrostichide nunc est *praesignificatus*. Cf. verba ab init. cap. Ἀβηη — δι' ἐπὶν πρὸ τοῦ θεοῦ τὰ μέλλοντα προεθέσπισε, σαφῶς ταῖς προτάξει τῶν πρώτων γραμμάτων ἧτις ἀκροστιχίς λέγεται, δηλοῦσα τὴν ἰστορίαν τῆς τοῦ Ἰησοῦ καταλύσεως. Rom. XV, 4. Ephes. III, 3. Galat. III, 1. Euseb. H. E. VI, 14. T. II. p. 183 sq. Rkttie in ULLMANN u. UMBREIT theol. Studien a. 1880. Fasc. I. p. 96 sqq.
 προδιατέλλεσθαι et προδιαστέλλεσθαι IV, 62. not. 7.
 πρόδρομος III, 66. IV, 14. et all. Vfd. DU CANGE Gloss. Gr. p. 1236.
 *προεμμελεῖν τὰ προοίμια τινος L. C. c. XI. not. 22.
 *προεξενμαρξεν τι, aliquid antea reddere facile L. C. c. XVI. p. 489.
 πρόφασις et πρόφασις II, 65. not. 1.
 προφαιρία L. C. prolog. not. 22).
 προλοτασθαι τινα, aliquem patronum, auxiliatorem sibi adsciscere I, 37. Προσητάμενος δὲ ταυτοῦ θεοῦ τὸν ἐπὶ πάντων. Male Stroth.: „Nachdem er sich um den Schutz des Gottes über alles beworben.“ Cf. BUDAËI commentt. linguae Graec. p. 607. et II, 4. not. 8.
 προτοχισθαι τι, aliquid promittere II, 4. p. 81. III, 56. Cf. II, 10. not. 2. II, 38. BUDAËI commentt. ling. Gr. p. 609.
 προκαθίσθαι II, 59. p. 129. ἢ ἱατρικὴ τῶν ἰαμάτων προκαθίσταται.
 προκαταβάλλειν θεογενεῶν L. C. c. XV. not. 13. Cf. c. XVII. p. 497.
 προμαρτυρῆσθαι τινι sq. ὡς, ante testari, annunciare alicui L. C. c. XVII. p. 496. Cf. 1 Petr. I, 11.
 προμελεῖν L. C. c. IV. not. 3. c. VI. not. 22.
 προμῦθος I, 37. p. 51. L. C. c. VI. p. 436. u. XV. 483. Vid. BUDAËI commentt. ling. Gr. p. 1090 sq.
 προνοεῖν IV, 84. *προνοημένος (προνοητήριος?). Cf. MATTHIAE ausführl. Grammatik p. 309 — 311.
 προοιμαίεσθαι L. C. c. IV. not. 8. c. VI. not. 22.
 προοίμιον L. C. prolog. Init. ἡδοῆς φάρμακα τοῖς τῶνδε προοιούμενοις. Ibid. c. VII. p. 488. ταύτας αὐτοῖς προκόσις ἐξ ὁδῶν μαιφρονίας προδύπων.
 προοῦλαιον III, 39. not. 3. p. 196.
 πρὸς sq. genitivo I, 45. not. 5. p. 59 sq.
 *προσπεινέσθαι L. C. c. XVI. not. 14.
 πρόσκαιρος L. C. c. V. p. 425. θνητοῦ καὶ προσωκαίου βίου. C. XII. p. 463. not. 10.
 προσοικειούσθαι τῷ θεῷ II, 45.
 πρόσρημα IV, 71. ext. ἀπὸ προσρήματι, suo adhuc nomine, Val., mit seinem blossen Namen, Str. interp. Vertendum potius: „ipso nomine suo.“
 προσρήγνυσθαι τινι, conflictari cum aliquo III, 4. Cf. H. E. VIII, 18.
 προστασία III, 21. not. 8.
 προστρέβωσθαι τινι τι I, 20. II, 53. III, 60. p. 220. Cf. IV, 54. extr.
 προσφωνήματα I, 8. not. 6.
 πρότερον II, 5. p. 82. πόλυ πρότερον, multo magis, vel potius.
 πρόφασις III, 58. not. 8.
 *προφάσειν IV, 56. ἐν αὐτῷ τῷ πάντων προφάσει τῶν βασιλευσιν ἁγίων, in praecipuo imperialis palatii cubiculo. Cf. III, 10.
 προφήτης τοῦ πατρὸς, μεγάλης βουλήs ἀγγελος dicitur λόγος, filius dei L. C. c. III. p. 420.
 προφορικὴ δυνάμις, prolationalis vt L. C. c. XII. p. 463. Opp. κατ' οὐλοῦν ὑπερστικός.
 προχωρῆσθαι III, 62. not. 9. Add. L. C. c. III. p. 417.
 πρῦτανις I, 24. ὁ τοῦ συμπαντος κόσμου πρῦτανος dicitur deus. IV, 52. θεός ὁ πάντας ἀγαθαὶ πρῦτανος. Cf. BUDAËI commentt. linguae Gr. p. 187. p. 203. p. 204.
 P p 111/

πρωτίστως I, 15. II, 19. p. 93. IV, 52. Vid. Lohck. ad Phryg. p. 419.
 πρωτόλειον τῶν ἐκδόσεων I, 3. not. 8.
 πρῶτον καὶ πρῶτον S. C. c. XXVI. not. 8.
 πύλας εἰδωλολατρίας ἀποκρίσειν IV, 23. Cf. inf. ad Euseb. H. E. sub γ. θύρα. Lucian. Soloece. T. III. p. 575. ed. Reitz. ἕως ἄρα ἀφ' ἧς ἀνέβη σοὶ τῆς γνωρίσεως ἡμετέρας. πύλας L. C. c. III. not. 7.

P.

παστόρη IV, 26. not. 1.
 πατήρ II, 17. not. 1.
 παππὸς III, 60. not. 22.

S.

σαμνότης titulus episcoporum III, 53. p. 212.
 σαβήριος τὴν ψυχὴν L. C. c. XVI. p. 491.
 σακρωρῆσθαι et σακρωρῆσθαι III, 57. not. 2.
 σάκηριος I, 55. not. 1.
 σάκκα vid. sub γ. σάκος.
 σαμαρῖται I, 3. IV, 16. not. 2.
 σαμῖτις III, 26. not. 5.
 σάκος II, 19. τοῖς πρὶν καθήμενοις ἐν σάκῳ καὶ σάκῳ θανάτου. Vid. WAHL. clav. N. T. Vol. I. p. 708. Vol. II. p. 465. p. 468 sq. et supra sub γ. ἕξουσία.
 σαυβίλων ἐβλητότερον L. C. c. XVI. not. 16.
 *σαυθρωπῆν S. C. c. XI. p. 368.
 σαῖνος, ἰσμός S. C. c. IV. not. 3.
 σαφρῆσθαι L. C. c. XI. p. 453. τὸν ἐκ θεοῦ σεσοφισμένον. Cf. BRETSCHNEIDER. Lexic. N. T. Vol. II. p. 425.
 σπένδουσαι φιλικὰς δεξιὰς ἀνὰ τιμὴν IV, 57. not. 2.
 σπουδαῖον II, 59. not. 1.
 στέλλουσαι πορείαν et στέλλουσαι absolute I, 28. ext. I, 42. IV, 46. L. C. c. VII. p. 439. L. C. c. XIII. p. 476. c. XVI. p. 489. Vid. MATTHAEI Chrysost. homill. Vol. II. p. 64 sq. not. 239.
 στέφανος λόγων I. proem. not. 5.
 στεφανοῦν vid. sub ἀμφιγενῆς.
 στήλη I, 3. not. 1. Cf. I, 9. ext.
 στήλαι μέχρι τῆος. in aliquo subsistere, acquiescere, aliquo esse contentum L. C. c. XIII.
 στίβας III, 15. not. 3.
 στίβος IV, 70. L. C. c. IX. p. 445. Vid. REITEMEIER. ad Zosim. I, 100. q. 27. ο. ο. 2. ἡρώδης ἐπέταξε

69, 2. IV, 42, 11. DORVILLE ad Charit. p. 577.
 στίβος ἰσμός αἰώνων, secundorum ordo S. C. c. XIX. p. 386.
 στυμνῶν, τῶν τῆς γῆς L. C. c. XVII. not. 20.
 στρατιῶν οὐράγιος L. C. c. L. p. 411.
 στρατιῶν ὄντων L. C. c. VI. Cf. interpp. ad Luc. II, 13. Actoꝝ. VII, 49.
 στρατιώτης θεοῦ L. C. c. VII. p. 438. οἱ μὲν δὲ θεοῦ στρατιῶται, καρτερῶς ἀγῆντ' ἠφραδικοί κ. κ. I. Cf. ibid. paulo post 'Αλλ' οἱ μὲν τῶν μεγάλου βασιλέως πόρμαχαι τῆς πολυθρόνου στρατίας — κατὰ γὰρ τὸν νόμον. p. 439. 'Αλλ' ὁδὸν — πᾶν ἄνθρωπος, τῆς οἰκίας στρατιῶν καὶ τῶν θεῶν ἀπὸ τῶν πολεμικῶν τῶν χερῶν, ἐλαφροῦντο. p. 441. τοῖς τοῦ πιστοῦ στρατιώταις. Lactant. instit. divina. V, 19, 25-26. in hac terrestri militia — imperatori omnia deo — militiae caelestis. Interpp. ad 2 Corinth. X, 4. 1 Timoth. I, 18. SUICER. thes. T. II. p. 793. p. 1041. NIKANDER. Dankwürdigkeiten aus der Geschichte des Christenthums T. I. p. 290 sqq. — στρατιῶται, οἱ, κατὰ πόλιν I, 54. not. 1.
 στρατιώτικος III, 59. not. 3.
 στρατὸς et σαυγός IV, 21. not. 2.
 στυμνωρῆσθαι S. C. c. XI. p. 368. τὴν γῆν — τῆς συνελευσμένης αὐτῆς, quae omnibus nota est. στυμνωρῆν πρόξενον et γνῶμεν παρ. II, 69. not. 7.
 στυμνωρῆν L. C. c. IV. not. 1.
 στυμνωρῆν et στυμνωρῆν III, 60. not. 21.
 στυμνωρῆν καὶ τὴν ὁμοειδίαν malorum I, 13. p. 29.
 *στυμνωρῆν III, 61. Cf. GLAUVIUS ad Lucian. Soloece. T. III. p. 562. ed. Reitz.
 σύμβολον IV, 45. not. 10.
 σύμμαχος II, 5. not. 4.
 *συμμεταστέλλουσαι τὰν, arcessere aliquem III, 13. p. 162.
 συμμετρία S. C. c. XX. p. 390. ἀρῆμον συμμετρία δόξασιν, modico more, Val. interp.
 συμμέτρως τῶν, alicui exaequias celebrare I, 22.
 συμπληρῶν III, 4. not. 2.
 συμπληρῶν S. C. c. XXIII. not. 11.
 συμπληρῶν ἄνω, vitas conscribere I,

16. p. 23. *συνάγειν* ἢ *διανόει* I, 27. p. 43. *συνάγειν* τὸν *σάφρονα λογισμόν* II, 3 init. *τῆς δίκαιου* II, 11. *συνάγειν*, *σύναις* III, 65. not. 4. III, 66. not. 4.
συναγέριον, *συνέλλειν* τὸν *τοῦν* εἰς *ταυτὸν* S. C. c. VI. p. 349.
**συνδιανυκτερεύειν* IV, 57.
συνείδησις, ἢ, *πρὸς τὸν θεόν* I, 16.
συνείδης, *consentientia* II, 2. *συνείδότης* *φάουλ*, *malii conscientia*. Vid. Wolf. ad Demosth. Lept. p. 231.
συνέκρας βασιλεία I. *proem.* not. 6. p. 9. Cf. Demosthen. *olyth.* I. T. I. p. 18. ed. REISK. ἢ (*φιλοπραγμοσύνη*) — *συζῆ* *φίλιππος*. Philo apud Euseb. H. E. II, 17. T. I. p. 147. ἢ (*σοφία*) *συνβίον* *σπουδασομαι*, κ. τ. λ. BOISSONADE ad Marin. p. 118. MATTHAKI Chrysost. homill. Vol. I. p. 115. not. 146. — *συνέκρας* I, 20. not. 3.
**συνθεράπων* vid. Excurs. IV. p. 541.
σύνθημα II, 70. not. 1.
σύντηξις θεοῦ, *dei auxilium*; *dei patris* I, 20, p. 87.
σύντομος II, 69. not. 6. IV, 27. not. 2.
σύνοψις III, 31. not. 5.
συντακτικός, *συντακτικός*, *συντάσσειν* I, 21. III, 21. not. 1.
συντάττεσθαι = *τὴν ὑπόθεσιν βούλην διορθεύειν* III, 46.
συντελεῖν πρὸς τι, *ad aliquid spectare*; *pertinere* I, 11. p. 24. Cf. Iamblich. de Pythagor. vit. c. XII. p. 120. c. XXII. p. 216. c. XXXII. p. 446. ed. KIRSSLING.
συντελεῖν εἰς ἄνδρα, *ad virilem aetatem pervenire* I, 7. p. 19. Cf. I, 12. p. 27. ὁ *χρόνος* *εἰς ἄνδρα* *ἐκάλει*. I, 19. *ἐκ παιδὸς ἐπὶ τὸν νεανίαν διαβάς*. Lucian. T. III. p. 831. ed. REITZ. *εἰς ἄνδρα* *τελεῖν*.
συντυχία S. C. c. XI. not. 40.
συσχηματίζεσθαι τινι L. C. c. XI. p. 466.; *ubi tñm τοῦ μονογενεῖος λόγον δύναμις dicit Eusebiius προβάτου γὰρ συγκαινοῦσαν, καὶ ἀμοσγέτως συσχηματίζομένην τοῖς τῆς ἀπορίας ἀπολυμπατομήτοις, se ipsam benignè demittit, et quodammodo componit coarctatque illi, qui a summo vertice (i. e. a suprema dei natura) longius abstant, Val. interp. Cf. ibid. paulo post λόγος θεῖος ἀναμιξῆ τὸδε τὸ πῦν ὑπελ-*

θῶν, huic universo se commiscens, eodem Val. interp. σφῆς et φωνῆς I, 13. not. 3.
σφραγίς, *σφράγισμα* II, 55. not. 2. IV, 62. not. 1.
σχήσις S. C. c. III. p. 343. *μηδενίαν ἔχοντα σχῆσις*, *qui nulla — benevolentia affectus est, Val. interp. σχῆμα* I, 42. not. 3. *σχῆμα*, *ficta pietas* IV, 54. — *σχῆμα* L. C. c. XI. not. 28.
σχολή *sensu improprio* III, 55. *σχολή τις* — *κακοεργίας*, *schola quaedam — improbitatis s. seminarium*. Nos eodem modo *eine Schule der Lasterhaftigkeit* etc. dicimus. L. C. c. VIII. p. 442.
σώλεισθαι III, 21. not. 5.
σῶμα I. *proem.* II. not. 1. III, 24. not. 2.
σωμᾶτιον IV, 36. not. 2.
σώτηρ, ὁ, *τῶν ἔλων* L. C. c. II. not. 4. Cf. p. 503. not. 4).
σώτηριον, τὸ L. C. c. XI. not. 4.
σώτηρος ἰσότη, ἢ IV, 22. not. 2. Cf. IV, 35.
σωτηριάδης I, 40. II, 55 ext. L. C. c. II. p. 416. Vid. LOBECK: ad Phryn. p. 228.

T.

τάγμα IV, 52. not. 3.
ταμίον I, 16 ext. II, 21. 34. 39. 41. IV, 22. L. C. c. IX. Vid. LOBECK. ad Phryn. p. 493.
ταμίος ἀληθείας τε καὶ ἀρετῆς L. C. c. III. ext. Cf. PASSOW. Lexic. sub τ. *ταμιεύεσθαι παρ' ἑαυτοῦ* et *παρ' ἑαυτοῦ* I, 3. not. 7.
Ταυτάλιον πάθος I, 55. not. 3.
ταξίμαχος IV, 51. extr. IV, 65. 68.
ταξίμαχος IV, 63. Cf. Euseb. H. E. I, 13. T. I. p. 81. Zosim. hist. II, 50, 5. III, 11, 6. 23, 4. IV, 27, 6. WINKER. Grammatik des N. T. p. 32.
τάξις I, 54. not. 2. II, 46. not. 7.
ταχιύτερ S. C. c. XXIV. not. 2.
ταφίων III, 26. p. 179. Vid. LOBECK. ad Phryn. p. 166.
ταχιγρόφας IV, 44. not. 1.
τε I, 3. not. 1.
τελειώσις IV, 62. not. 9. Add. BRUNTSCHNEIDER. Lexic. N. T. Vol. II. p. 502.
τελειοσυρξία IV, 35. not. 1.
τελειτὰς ἐτελεῖν IV, 25. not. 2.
τέλος I, 26. not. 2.
τέλεον ἀρούρης S. C. c. XX. p. 891.

- αίματος III, 35. not. 4.
 τερισυμία (?) = τερατεία L. C. c.
 XIV. p. 479. Ibid. p. 481. τερα-
 σίας πράξεις.
 τύχος IV, 37. not. 3.
 τίθεισθαι τι ἐν ἀγαθῶν ἔλλοις, boni
 spem animo concipere I, 3. p.
 14. τίθεισθαι τι γέλωτα I, 45. not.
 4. τίθεισθαι θεούς, pro diis ha-
 bere I, 59. p. 71. τίθεισθαι πρὸ
 διανοίας, ὀφθαλμῶν II, 13. not.
 1. τίθεισθαι δι' εὐλαβείας II, 13.
 not. 2. τίθεισθαι τι ἐν δευτέρῳ III,
 12. not. 6. ἐν ἀγαθῶν μοίρῃ L. C.
 prol. p. 409. ἐπ' ἀρετῆς μέρει L.
 C. c. XIII. p. 476. τ. ἐπιεικῶν τι
 τινῶν IV, 11. not. 1. τ. τι πρὸς ὄχλου
 L. C. c. V. not. 13. Cf. c. VII.
 p. 438.
 τιμῶν = σέβειν II, 5. p. 82. Cf. Eu-
 seb. praepar. evang. VII, 15.
 L. C. c. XI. p. 457. et index ad
 H. E. sub v. σέβειν.
 τοπάρχος et τοπάρχος I, 8. Vid. sub
 ταξίαρχος.
 τραγικός II, 2. not. 2. πάσης τρα-
 γικῆς ἀποῆς φρικτοτάτην κόλασιν.
 *τριακονταετηρικός I. proem. p. 8.
 L. C. c. VI. p. 435. Cf. sub ελ-
 κοσαετηρικός.
 τριακονταετηρῆς IV, 45. not. 12. L.
 C. c. III. not. 4.
 τρισσά, *τετρασσά, terniones, qua-
 terniones etc. IV, 37. not. 3.
 τρισυΐτης I, 38. p. 52.
 τυχάνειν L. C. c. XIV. p. 480. ἐπεὶ
 μηδὲ τῆς λύρας εἰ οὕτω τύχος,
 κοπτομένης κ. τ. λ. id est, ut hoc
 uisat, exempli gratia. Cf. VIGER.
 de idiott. p. 501 sq. ed. HERM.
 et BRETSCHNEIDER. Lexic. N. T.
 Vol. II. p. 531 extr.
 τύφος, τυφοδοθαι L. C. c. XI.
 not. 7.
 Τ.
 ἔκτανθος γυνή I, 55. Cf. Rom. VII, 2.
 ἔπαρ opp. ἔναρ III, 15. not. 6.
 ἔπαρχος μεγάλου βασιλέως dicitur
 ὁ λόγος L. C. c. III. not. 11.,
 Constantinus ibid. c. VII. ext.
 ἔπασπιστής, ἑπερασπιστής, προ-
 ασπιστής I, 14. not. 5. S. C. c.
 XXVI. ext.
 ἐπὶ IV, 45. p. 299. τῶν ἐπὶ ἡμῶς
 ἀγαθῶν i. e. maiora quam pro
 meritis nostris bona.
 ἐπερακοντεῖν I, 54. II, 1 ext.
 III, 8. p. 156 sq.

ὑπεραγαθέσθαι, contempnari IV,
 9 extr.

ὑπέρευς III, 61 ext. Cf. 2 Corinth.
 XI, 5. XII, 11. Lucian: T. II,
 p. 846. ed. RERTZ. Demosthen.
 pro eorou. Vol. I. p. 228. ed.
 RERTZ. et LONCKK. ad Phryn. p.
 45 sqq.

*ὑπερέχεσθαι II, 14 ext.

*ὑπερλάσσεσθαι τινος, pro aliquo
 re supplicare L. C. c. I. p. 414.

ὑπερῶν III, 50. not. 6. p. 208.

ὑπερησία IV, 43. not. 7.

ὑποβάλλεσθαι τινα ἀμοιβῶν χω-
 ρίσμασι, afficere praemiis ali-
 quem I, 3 init. κεφαλικαῖς τιμω-
 ραῖς ὑποβάλλειν τινί, capitis sup-
 plicio aliquem afficere II, 2. p.
 78. ὑβρεῖσι καὶ κολάσει II, 26. p.
 99. Cf. H, 30. III, 1. ὑποβάλ-
 λειν sq. infinitivo, suadere, ad-
 monere I, 11 init.

ὑποβολή, rei suggestio, explicatio
 L. C. c. XVIII.

ὑπογραφεὺς IV, 44. not. 1.

ὑποδαμνιέσθαι τι III, 53. not. 10.

ὑπόθεσις II, 71. not. 9. — ὑπόθε-
 σις et ὑπόστασις S. C. c. V. not. 3.
 ὑποκατακλίεσθαι τινι, alicui se ac-
 commodare, se ad aliquem de-
 mittere III, 21. p. 174.

*ὑποπαραιτεῖσθαι I, 34.

ὑποπτήσσειν I, 35. ὑπεπτηχότες.

Vid. DORVILLE ad Charit. p. 577.

ὑποτρέχειν τινα III, 21. not. 8. p.
 176.

ὑψέν, ὑψ' ἐν etc. L. C. c. XVII.

not. 17.

*ὑφερημεύειν, interpretari III, 13

init.

*ὑφερημευτής IV, 32. not. 1.

ὑψηλά, τὰ L. C. c. IX. not. 4.

Φ.

φίσμυ L. C. c. VIII. not. 9.

φαινώματα, τὰ III, 32. not. 1. III,

36. not. 3. IV, 58. Cf. III, 49.

ubi φάτωσις legitur.

φθαγρός et φόρτος III, 60. not. 24.

φθόνος, diabolus I, 49. II, 61.

not. 3. III, 4. IV, 41. ubi qui

ab initio cap. dicitur μισοκόλος

φθόνος, inferius est ὁ βασίανος

δαίμων. IV, 54 extr.

φθορά et φωρά III, 54. not. 7. L.

C. c. VIII. not. 3.

φλόξ S. C. c. XXIV. not. 3.

φρ. appositum in codicibus I, 16.

not. 3. II, 69. not. 10.

φρόνημα I, 30. not. 1.
φυλακας ψυχῆς II, 4. not. 2. Cf. IV,
18. not. 2.

φυσική γυμνασία II, 69. not. 8.
φύσις S. C. c. VI. not. 4.
φουτουρός, ὁ ποιὸς ἀπίστων δι' ὃν
ἢ τῶν ἄλων εὐσία φέει καὶ θάλλει,
dicitur ὁ λόγος L. C. c. XII. p.
464.

φωτὴν ἀπείναι S. C. c. VI. not. 8.
φωστῆρ I, 4. οἷόν τινα φωστῆρα καὶ
κήρυκα. II, 2. L. C. c. III. λαμ-
πτήρας οἷα καὶ φωστῆρας, faces
et laminae. Ibid. c. VI. ἀπὸν
ἐχέουσα φωστῆρα, τὸν θεὸν λόγον.
Cf. BRATESCHNEIDER, Lex. N. T.
Vol. II. p. 599.

X.

χειρὸν λατρεία S. C. c. XXVI. not. 4.
χθόνιοι δαίμονες, χθονία πνεύματα
L. C. c. II. p. 416.

χιάζεσθαι I, 31. not. 2.
χορεία III, 7. not. 4. — χορεία ἀντέ-
ρων L. C. c. I. p. 412. c. XII. p. 466.
χορὸς I, 7 ext. ἀνυμνεῖται χοροῖς
Val. vertit: „laudibus effertur“
Stroth: „mit Lobgedichten be-
sungen.“

*Χριστός S. C. c. XVIII. not. 7. p.
324.

χρῆμα, χρῆμα IV, 52. not. 6.

χρηματίζειν I, 17 ext. Vid. WEST-
STEN. ad Rom. VII, 3.

χρῆναι δεῖν I, 16. not. 4.

χρυσούφης L. C. c. V. p. 425. c. VI.
Cf. DORVILLE ad Chariton. p. 683.

χωρεῖν vid. sub διά.

χωρίων II, 30. not. 2. Cf. Lucian. T.
II. p. 600. ed. REITZ. et interpp.
ad Actor. IV, 34. WAHL. clav.
N. T. Vol. II. p. 662.

χωρὸν ἀπονείμει τὸν προσήκοντα
L. C. c. VI. p. 432. Cf. Actor.
I, 25.

ψ.

ψήγματα χρυσοῦφι L. C. c. VI. p.
430.

Ω.

ὄμοις, τοὺς, ὑπέχειν II, 55. p. 126.
op. appositum in codicibus I, 16.
not. 3.

ὄς I, 17. not. 2. II, 65. not. 1.
ὄτα ψυχῆς L. C. c. XVII. p. 499.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

- Pag. 5. lin. ult. text. pro *ἦντα* leg. *ἦεντα*. — Lin. 9. leg. *σταυροειδῆς* pro *σταυρωειδοῦς*.
- P. 6. lin. 2. κ fin. text. ad verba *ἴσως καὶ τράποιτο* adde: Animadvertendus h. l. est singularior usus particulae *καὶ* quem iam tetigi ad Euseb. H. E. VII, 30. T. II. p. 398. Cf. infra c. XXXIII. not. 3. Alciphron, epist. p. 82. ed. BERGLER. Evagr. H. E. III, 39. p. 372. ed. READING. *ἔχειν δὲ ὃ τι καὶ πράξει*. HEMSTERHUIS. ad Lucian. Somm. VII. Reitz. ad Lucian. T. III. p. 246.
- P. 48. lin. 11. not. 3: pro *particula* leg. *particulae*.
- P. 49. lin. 6. ad verba textus *ἀνδρῶν τῆν* adde: Pro *ἀνδρῶν τῆν* *ἀνδρῶν τῶν τῆν*.
- P. 52. lin. 7. a fin. text. ad vocem *ἀνέσκαψεν* adde: Post *ἀνέσκαψεν* Zimm. habet *ἀπὸν* quod legitur H. E. IX, 9. T. III. p. 180. — Ibid. ad verbum *διαλυθέντος* adde: *Διαλυθέντος* quod supplendum h. l. esse ex H. E. IX, 9., recte iam LOWTHIUS monuit, inserui cum Zimm.
- P. 68. lin. 4. text. ad *τοιούτοις* adde: Legendum videtur *τοῖς* pro *τοιούτοις* ex H. E. X, 8. T. III. p. 275.
- P. 81. lin. 4. text. ad vocem *πρατεῖν* adde: Zimm. *πρατῆσαι*. Vid. not. 8.
- P. 125. lin. 6. text. ad *ἐνδοθέντας* adde: Apud Zimm. *ἐνδοθέντας* impressum, haud scio an solius typhotetae errore.
- P. 131. not. 5. lin. 4. ante *Ad rem* inseras: Zimm. *ὃν διέλαυεν*.
- P. 133. lin. 5. a fin. text. ad *ἐπιλαβούσης, καὶ διὰ* adde: Zimm. *ἐπιλαβούσης διὰ*.
- P. 149. not. 13. lin. ult. post *saeculum est* adde: [Cf. CRUZER Symbolik und Mythologie der alten Völker T. II. p. 840 sq. ed. II.]
- P. 176. not. 8. lin. 11. post *sensu non valde mutato* adde: *eos qui (munerum) auctoritatem nacti sunt*. — Ibid. lin. 12. verba *qui muneribus funguntur* dele et post *deservire* inseras: Cf. Constant. ad sanctt. coet. c. XI. not. 20. c. XXIII. p. 399.
- P. 185. not. 2. lin. 5. ante *Exstant certe* adde: [Ita Zimm.]
- P. 196. not. 5. ad fin. post *ad marginem emendatur* adde: [*Ὁραμένων* Zimm. Sed vide quae scripsi ad Euseb. H. E. VI, 11. not. 3. VIII, 6. not. 4.]

- P. 205. lin. 5. a fin. nott. post *dissimili et simili* adde: CAUSER Symbolik u. Mythologie T. III. p. 1 sqq. p. 60 sqq.
- P. 224. lin. 4. not. post Zimm. *scripsi* adde: praeterquam quod *σρατιωσις* Val. non mutavi in *σρατιώσις*. Cf. not. 3.
- P. 250. ad cap. III. not. 1. lin. ult. post *Vid.* — *sect.* 6. adde: GESNER. ad Pseudo-Lucian. Philopatr. T. III. p. 606 sq. ed. REITZ. et eiusd. GESNERI de aetate et auctore Philopatridis dissert. §. XXX. p. 725. *Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins des Grossen* in: Zeitschrift für die Geistlichkeit des Erzbisthums zu Freiburg a. 1829. Fasc. III. p. 16—20.
- P. 308. not. 3. lin. 3. 4. pro *Denkwürdigkeiten* — *Christenthums* leg. Geschichte der christl. Religion u. Kirche.
- P. 325. lin. ult. text. ad verba *τὴν ἀγῆρω* adde: Ita emendavi pro *καὶ ἀγῆρω* quod aperte vitiosum legitur apud Val. Read. Zimm. De voce *ἀγῆρω* vide V. C. I, 9. not. 4. Add. Constantin. ad sancti coet. c. XIV.
- P. 330. lin. 2. a fin. text. ad *ἐντυπούντες* adde: Zimm. *ἐντυπούντες*.
- P. 375. not. 11. adde: [Neque tamen haec de iniuriis patienter ferendis praecepta Platoni debere Constantinum, facile apparet. Vid. Matth. V, 10 sqq. 38—42. XXVI, 47—55. 1 Timoth. II, 3. 1 Petr. II, 18 sqq. III, 17. 18. Cf. Justin. dial. cum Tryph. p. 236. ed. Colon. *μήτε μικρὸν ἀμείβεσθαι τινα*. Lactant. instit. V, 2. Excurs. I. p. 518 sq. not. 19. TZSCHIRNER Fall des Heidenthums T. I. p. 487 sqq.]
- P. 394. not. 6. adde: [*Ὁ μὲν γὰρ αὐτῶν θεὸς* Val., *ὁ μὲν γὰρ αὐτοῦ πατὴρ θεὸς* Zimm.]
- P. 408. not. *) lin. 14. post c. IV. not. 4. adde: c. VI. not. 25. et post c. IX. not. 2. c. XI. nott. 1. 14.
- P. 420. lin. 6. *νόμος βασιλικὸς, εἰς* Val., *τ. β. εἰς* Zimm. — Ibid. lin. 20. *μέγιστον ἀγυθὸν δόμα* Zimm.
- P. 442. lin. 5. a fin. text. ad *ἐπεχειροῦν* addendum: Legendum procul dubio *ἐπεχειροῦντο*, ut legitur in V. C. III, 54.
- P. 527. lin. 3. a fin. text. leg. negligendos pro *negligendas*.

4991 034

3 2044 052 932 571

